Del Collegio dela Comp.ª de Jesus de Granada
R 3003

D. DIONYSII CARthusiani in omnes beati Pauli EPISTOLAS COMMENTARIA. CVI quidem in componendis enarrandisque sacrarum literarum libris, (si singula spectes) pari ingenio dexteritatéque vix alter successit.

EIVSDEM

In VII. Epistolas Canonicas, Acta Apostolorum, Apocalypsim, & Hymnos Ecclesiasticos, non minus piæ quàm eruditæ Enarrationes.

PARISIIS,
Apud Iacobum Keruer sub duobus Gallis, via ad D. Iacobum.
M. D. LI.

del Collegio dela Comp.ª de Jesus de Granada (1)
R 3003

D. DIONYSII CARthusiani in omnes beati Pauli EPISTOLAS COMMENTARIA. CVI quidem in componendis enarrandísque sacrarum literarum libris, (si singula spectes) pari ingenio dexteritatéque vix alter successit.

EIVSDEM

In VII. Epistolas Canonicas, Acta Apostolorum, Apocalypsim, & Hymnos Ecclesiasticos, non minus piæ quàm eruditæ Enarrationes.

PARISIIS.
Apud Iacobum Keruer sub duobus Gallis, via ad D. Iacobum.
M. D. LI.

INDEX RERVM memorabilium ex Commentariis D. Dionysij Carthusiani in omnes D. Pauli epistolas seriè literaria.

A

Aaron typus eorum qui ad dignitates ecclesiasticas assumendi sunt 118, C
Abba pater quid notent 78,B
Abraham quando & cur circuncisionem accepit, & quòd ante eam iustus fuerit vt alij multi 10,B
Abraham quomodo corpus suum emortuum dicit, quum post mortem Saræ Cethuram duxerit, ex eáque liberos genuerit 10,G
Abraham an dubitauerit de promissione facta, dicendo, putásne centenario nascetur filius &c. 10,G
Adam quomodo figura Christi 12,D
Adiuratio an licita sit, & quatenus 99,G
Adiurare quid 97,G
Adoptionis spiritum etiam in veteri testamento electi acceperunt, sed non ex lege 17,E
Adoptionis nostræ in filios dei signum & arra spirituſs. 74,B
Aduentus Christi cur primùm occultus 23,H
Aemulari multis modis accipitur in scripturis 65,A
Aemulatio quæ 76,A
Aër pro cælo vsurpatur 85,B
Aeternum quid est 113,H
Affectus hic est serui fidelis, vt quod communiter pro omnibus fecit christus & pertulit, singulariter pro se tantùm putet illum fecisse & pertulisse, ídque meritò & quare 72,A
Agar vxor erat Abrahæ antequam eam cognouisset, aliàs adulter fuisset 78,F
Agnus christi quomodo occisus ab origine mundi 123,D
Agricultura dei quomodo homo 36,G
Amor primum donum gratuitum in quo omnia donantur 11,F
Amor & timor legis euangeliique differentia 14,D
Anathema à Christo fieri pro fratribus suis quomodo exoptauerit Paulus 20,A,B,C,D
Angeli boni & mali quomodo iudicabuntur in die iudicij 39,E,F
Angelus dominus etiam frequenter appellatur 73,D
Angelorum prælatio quomodo euacuabitur in die iudicij 53,G
Angeli an in principio seculi cognouerint mysterium regni cælestis, hoc est christi incarnationem 80,E,F
Angeli an omnes foras mittantur 114,F
Angeli omnes administratorij spiritus esse quomodo intelligantur 114,H
Anima verius est vbi amat quàm vbi animat 89,E
Antichristo occiso an omnes futuri sint boni qui remanebunt 28,G,H
Antichristi aduentus quando 100,F
Antichrist' quomodo peribit 101,A
Antichristi aduentus duplex 101,A
Antichristus & eius ministri an vera miracula facient 101,B
Antichristus quibus mendaciis & modis mundum decipiet 101,C
Archangeli quare nominati 114,F
Arra spirituſſ. nostræ hæreditatis quomodo dicatur 78,B
Arra & pignus quomodo differant 78,B
Astutus in vtranque partem capitur 63,G
Auxilium humanum non esse contemnendum quandiu ordinatè & cõgruè haberi potest, quamuis semper in domino sperandum sit, exemplo Pauli, Dauid, probatur 67,A
Auaritia quomodo idolorum seruitus 83,D
Auxilij humani virtus etiam à deo omnis dependet 67,A
Auxilium ad diuinum non prius esse recurrendum, nisi cum deficit humanum, exemplo Ezechiæ probatur 67,A

B

Baptismus sepulturam & resurrectionem Christi repræsentat 53,C
Baptismum suscipiens obligat se ad omnia præcepta euangelica: sicut circuncisio ad omnia legis præcepta obligabat 75,C
Baptisma vnum quomodo dicatur 81,E
Beatitudo animarum sicut maior erit quàm esset naturalis fœlicitas angelorum: sic erit maior perfectio corporum glorificatorum quàm sit perfectio cælestium corporum 54,H
Beatitudo quid 78,D
Benedictio, pro dono liberali frequenter accipitur 77,E
Benignitas quæ 7,C
Bonus qui dicatur 11,F
Bonitas quæ 76,C
Bonitas & misericordia dei per hoc maximè commendantur, quia miseris clementer subuenit 115,G
Brauium quid 89,C

C

Caeli quot 81,G
cælum Empyreum nouissimum 81,G
cælum tertium, empyreum 7,C
caput christus omnium electorum etiam angelorum secundum vtranque naturam: caput verò viri, vt homo, multis rationibus 47,A
caput ecclesiæ christus quomodo dicatur 78,G
caro christi cur velamen appellatur 124,C
carnis opera quæ 76,A
Castitas quæ 76,C
castus & continens quomodo differant 76,C
cæremonialia præcepta cur elementa dicantur 73,H
cæremonialium obseruantia tempore nouæ legis erat per peccatum cum idololatria 78,C
cæremonialia præcepta cur infirma & egena dicantur 78,C
charitatis opera dupliciter considerantur 18,A
charitatis actus qui potissimi 50,B
charitas amitti potest 50,G,H
charitatis præcepta licet duo sunt obiecti ratione distincta: vna tamen est charitas qua deus proximúsque diligitur 75,G
charitatis longitudo, latitudo, sublimitas profundum quæ 81,A
charitas virtutum præstantissima 94,A
chirographum peccatorum nostrorum quidnam fuit 92,A
charitas quomodo præcepti finis 102,D
christus ex semine Dauid & Mariæ quomodo natus 2,B
christus licet secundum carnem factus seu natus sit ex semine Dauid atque Maria: non tamen simpliciter & absolutè creatus vel creatura dicitur 2,C
christus patri natus filius secundum carnem quomodo & cur dicitur 2,C
christus factus est filius dei, quomodo non dicatur 36,F
christus quomodo peccatum de peccato damnauit in carne 16,B,C
christum tradidit deus triplici modo 19,D
christus esse ad dexteram patris dicitur dupliciter 19,D
christus an voce an miseratione pro nobis interpellet 19,E
christus cur lapis dicatur 22, D
christus quomodo finis legis 22, F
christi aduentus cur primùm occultus fuit 23,H
christus passus dicitur, vt omnium dominetur propter duo 29,A
christus sapientia & virtus patris quomodo 34,G
christus dominus gloriæ quomodo 35,F
christus dei quomodo esse dicatur 37,F
christus Adam quomodo dicatur, itẽ & nouissimus Adam 55,A
christus caput omnium electorum etiamque angelorum secundũ vtranque naturam: caput vero omnis viri, vt homo, multis rationibus 4,7 A
christus potentior ad reparandum quàm ad destruendum Adam 53, D
christum hominem pater pro nobis tradidit: christus verbum, vt deus, seipsum vt hominem 99, F
christus ex ardentissima charitate salutis nostræ & honoris & obedientię paternæ seipsum tradidit 69,E
christus filius quomodo missus nobis dicatur 73,H
christus quomodo dicatur caput ecclesiæ 78, G
christus caput ecclesiæ secundum vtranque naturam triplici ratione 78,G
christus caput omnium non æqualiter, sed ordine quodam 78,H
christus quodam modo patrem & matrem reliquisse videtur vt adhæreret sponsæ ecclesiæ 84, D
christus quomodo imago patris est 91,D
christus quomodo splendor gloriæ patris 113,E
christus à primo instanti suæ conceptionis in virgine absolutè prælatus est angelis, & omnium creaturarum dominus constitutus & quare 113,H
christum cur pati decuit pro nobis, & non alium substituit 115,G
christus secundum humanitatem vt nos, excepto originali peccato, ex Adã descendit 115,H
christus quomodo in deum sperare dicatur 115,H
christus quomodo fuerit sacerdos secundum Melchisedec, non autem secundum Aaron.
christi oratio omnis an absolutè exaudita fuerit 118,E
christus quomodo sine matre & patre fuisse dicatur vt Melchisedec 120,C
christus quomodo occisus ob originem mundi 121,D
christus consummator fidei 137, E
Circuncisio quid 7,A
circuncisio duplex 7,B
circuncisio vera quæ 7,C
circuncisionem Abraham quando accepit & cur 10,A,B
clarificatur christus alio modo in nobis, quàm nos in illo 100,E
corporis exercitatio quàm diligentissimè exigenda 26,A,B
corpus & sanguis christi licet pluraliter sacramenta dicuntur, formaliter tamen sunt vnum sacramentum 48,D
circũcisionis acceptio, obligatio erat ad omnia quæcunque legis præcepta implenda 75,C
clarificatur nomen christi dupliciter in nobis 100,D
cogitationes in die iudicii accusabũt animas vel defendent non quæ tunc erunt, sed quæ non sunt 6,F
communicantes indignè interdum repentina vltio subsequuta est 48,H
confessio oris, est effectus fidei cordis 23,B
coniugium seu matrimonium magnum sacramentũ, propter significationem coniunctionis christi & Ecclesię 84,D
conscentia bona quæ 102, C
conscientia errans an obliget 29, H
contentionis detestatio 6,B
continentia quæ 76,C
cooperatorem dei esse diuinorũ est diuinissimum 36,G
corpus mortis quid & vnde 15,G,H
corpus christi licet fuerit vera vera citerque caro, non tamen veraciter caro peccati, sed similitudinariè 16,Z
corpus animæ instrumentum 26, A
corpora impiorum resurgentiũ erũt horribilissima 55,C
creatura purè humana nulla digna erat satisfacere pro hominibus, duplici de ratione 115,G
crucifixorum mors amarissima 87,E

D

Daemonum Socij qui sint 46,C
Dæmones post finem iudicij homines non cruciabunt, sed vno igne cum reprobis punientur, nõ tamen æqualiter 53,G
Dæmones volucres cœli 83,B
In dæmonibus prælatio est 85,A
Decalogus præceptorũ ad duo præcepta pertinent charitatis 84,F
Decima decimæ quæ 120,D
Dilibatio quid 24,G
De omnibus angelorum ordinibus quidam ceciderunt 85,A
Determinatè quid petere quatenus à deo possimus 18,F,G
Deus propter se omnia fecit 21,G
Deus est causa rerum in triplici genere causandi 25,G
Deũ in corpore portare quid 40.D
Deus à creatura multa quantumuis perfecta videri potest in hoc statu 51,C
Deus meus qui verè dicere possint 33,B,86,A
Dies domini, iudicii dies cur dicitur 98,E,G
Dilectio dei cũ sit inuariabilis & eterna quomodo ei reconciliari dicimur 11,H
Diligere dei quid 21,A
Diligere quid 111,D
Dilectio nostra hîc imperfecta, an in patria tolletur imperfectio 51. A
Dilectio primum & maximũ donũ gratuitum 51,D
Disciplina christiana omnis in vera humilitate consistit 87,E
Discretio mater, custos & fortrix virtutum 26,A
Distributio terræ quando facta 73, C
Diuitiæ hæreditatis seu gloriæ promissæ quæ 78,F
Diuitiæ gloriæ dei quæ 92, B
Dona quę spirituſſ. dicuntur, prout dona, solum in charitatem & gratiam habentibus inueniuntur 91,B
Dormitio triplex in scriptura 98,A

E

Ecclesiæ status medius est inter synagogam & statum patriæ 45,H
Ecclesiæ vtilitas multa prouenit hæreticorum occasione 47, H
Ecclesiæ caput secundum vtranque naturam christus triplici ratione 78,G
Ecclesia dei quomodo regnũ 91, C
Eleemosyna hostia deo gratissima 90,E
Elementorum qualis erit innouatio peracto iudicio 18,C
Elementa cur dicantur præcepta cerimonialia legis 73,H
Empyreum cœlum quid 67,C
Ephesij qui 77,D
Episcopi olim qui nunc presbiteri 85,H
Episcopi etymon quod 85,H
Episcopi primum officium, hęresim extirpare 104,B,C

Episcopat⁹ dignitas laboriosa 104,B
Epistolam ad Hebreos Pauli esse 1,F
Esau Iacob non seruiuit,sed seruitus illa in posteris eorum impleta 21,A
Euangelium Christi est, tanquam authoris: Ioannis verò, Matthæi,Lucæ, Marci,tanquam scriptorum: Pauli verò & aliorum, tanquam prædicatorum 6,E
Euangelicæ legis status medius est inter statum synagogę,ac patriæ 123,F
Eucharistiæ sumendæ dignitas attenditur dupliciter 48,E
Eucharistiæ dignitas quanta 48,E
Eucharistiæ à sacramento quamuis interim bonum sit abstinere propter propriam imperfectionem & periculi grauitatem:melius tamen est quotidie accedere ex feruente amore & familiaritate 48,G
Eucharistiæ ad sumptionem quæ requirantur 48,E
Exaltatio Christi multiformis fuit propter passionem & obedientiam 87,F
Exauditionis defectus à deo non est sed ex parte nostræ indignitatis & culpæ 88,A
Exemplum & exemplar quid differant 121,H
Exemplum quid 121,H
Exemplar quid 121,H

F

FAcie ad faciem videre quid 51,C
Famæ quanta cura habenda 29,E
Fama non negligenda 63,B
Fascinationis varia significatio 72,C
Fascinatio quomodo fiat,72,G
Fermentum dupliciter consideratur 37,H
Fidem Christianam non humanæ rationi,sed increatæ veritati innixi 1,D
Fidei nomine,actus fidei intelliguntur 4,A
Fides cum sit vna, quomodo iustitia dei reuelatur ex fide in fidem 4,A
Fides eadem noui & veteris testamenti 9,B
Fidem seu gratiam nullus mereri potest 9,F
Fides omnis meriti principium 9,F
Fidei tam informis quàm formatæ efficacia 23,B
Fidem quis se habere formatam an vero scire possit 68,G
Fides,prima virtus 71,G
Fides quid 125,B
Fieri non posse, vt dicatur, consuetudo est,quod non fit iustè 74,E
Figuratum quàm figura in bonis vt melius est,ita in malis peius 45,F
Figura locum tantùm habet in corporalibus rebus 113,E
Filiatio vna duntaxat in deo 2,C
Filij spirituales patribus spiritualibus in necessariis thesaurizare debent 68,D
Finis legis Christus quomodo 22,F
Fletus duplex 27,B
Fluere nos & perefluere quomodo dicimur 114,H
Fomes peccati quid, & vnde dicatur 15,F,G
Fomes quomodo lex dicatur 15,G
Fornicatio quæ 76,A
Fornicatio duplex 128,A
Fratres Christi quomõ sumus 115,H

G

GAlatæ qui 69,D
Generationes in Christo duæ,vna tamen filiatio 2,C
Gentiles non gens quomodo dicantur 23,F
Gloriæ dominium nulla pura creatura habere potest 35,F
Gloria duplex, glorificans & glorificata 47,D
Gloria vana quàm graue peccatum 87,C
Gratia propriè quid 2,E
In gratia se homo esse multis rationibus testari potest 7,F
Gratia vnitatis & identitatis assertionum causa sola 30,B
Gratia duplex,gratum faciens,& gratis data,earúmque differentia 49,C,
Gratia gratis data ad quid ordinetur 49,G
Gratia se habet ad liberum arbitriũ sicut sessor ad equum 53,B
Gratiæ filiis adeptio gloriæ 61,D
Gratiam dei propriè in vanum recipit qui per eam bene viuendo vitam æternam amittit 61,D
Gratias agendi deo Christus nobis causa est 3,F
Gratia manifestationis spiritus etiam malis datur interdum 49,D,E
Gratiarum actio quàm vtilis & necessaria 94,F
Gratiarum actiones quæ 103,C

H

HAereticorum occasione multiplex vtilitas ecclesiæ prouenit 47,H
Hebræi vnde dicti 6,H
Hircus & vitulus præfigurauerunt pro nostris peccatis Christum oblatum,& similitudine carnis peccati indutum 128,E
Homo dicitur omnis creatura 18,A
Hominis nomine quid intelligatur in scriptura 36,F
Homo quomodo agricultura dei 36,F
Homo templum dei dicitur dupliciratione 37,D
Hominum triplex differentia quantùm ad actus & habitus animæ rationalis 49,C
Hominis optimum est, esse secundum rationem 75,G
Honorare parentes quomodo debeamus 84,E
Humanitas Christi cur velamen appelletur 124,B
Humanitas Christi non est melior natura angelica secundum sua essentialia,sed per dona gratiæ 113,H
Humanitas christi, nostram in Adã imperfectam reparare debuit 115,G

I

IAcobus minor cur dictus 53,A
Iacobo apostolo etiam christus post resurrectionem apparuit 52,H
Iacobus frater domini cur dictus 70,D
Iacobus cum fuerit primus fidelium Iudæorum Episcopus, cur non potius ipse quàm Petrus ordinatus sit Iudæorum Apostolus 71,B
Idioma vnum erit in resurrectione omnium electorum, sicut fuit ab initio creationis 50,H
Idololatria omnis peccati origo 4,F
Idolum quomodo nihil est 42,H
Idolum nihil esse 46,B,C
Ignis purgatorius quos purgabit 37,C
Ignis quisnam sit qui probabit opera hominum 37,C
Ignominia quæ 4,H
Imago dei in homine quomodo attenditur 47,C
Imago patris quomodo christus 91,D
Imago dei christus quomodo 113,E
Imago alicuius in alio dupliciter dicitur 81,D
Immortalitas reproborum qualisnam futura 55,D
Immunditia quæ 76,A
Impij quòd resurgent non erit merito christi, sed diuina eius virtute 53,E
Impudicitia quæ 76,A
In charitate stans homo meretur vitam æternam de condigno 18,A
Incarnatio spiritui sancto cur attribuitur 2,E
Incarnatio summæ pietatis opus 2,B
Incarnationem christi an angeli ab initio seculi cognouerint 80,F
Incarnatio verbi,finis ad quem omnia angelorum ministeria ordinantur 80,F

Incontinentiæ malum est, si vir vxorẽ cognoscat vltra necessitatem procreationis reddendíque debitum 40,F
Indurat quomodo deus aliquẽ 21,D
Indurationis directa & effectiua causa non est deus,sicut est directa & effectiua iustificationis 21,E
Infidelium actio quælibet an peccatum sit 29,H
Intellectus vt est donum spiritus sancti,definitio 91,B
Interpellat christus pro nobis an voce an miseratione 19,E
Inuidia charitatis aduersaria,& mors animæ 76,E
Ira quæ 26,A.93,G
Iræ acceptio varia 82,F
Ira dupliciter metas rationis excedit 82,G
Irasci quatenus liceat 82,F
Isaac ecclesiæ typus, vt Ismaël typus synagogæ 75,A
Ismaël synagogæ, vt Isaac ecclesiæ typus 75,A
Israëlitarum appellatio vnde 6,G
Iudæorum status excellentia 6,F,G
Iudæi tribꝰ nominibus appellati 6,G
Iudæi capsarij vestri 21,A
Iudæi an christum verè cognouerint 23,G.H
Iudæi per legem saluari non potuerunt nisi in fide aduentus christi 7,F
Iudicat homo dupliciter de aliquare 36,B
Iudicium quatenus licitum 5,G
Iudicare de altero quàm sit periculosum 5,D
Iudicium vt sit actus iustitiæ, tria requirit 5,D
Iudicium duplex, discretionis, & remunerationis 5,E
Iudicium vitare in duobus omnino debemus:quum ignoramus quo animo aliquid fiat, & qualis futurus sit qui iudicandus est 5,F
Iudicium secundum veritatem, solius esse dei 5,E
Iudicium habere contra fratrem quatenus peccatum est 39,H
Iudicium habere contra fratrem peccatum est 39,G
Iudicio repetere omnia non semper expedit quadruplici ratione 40,A
Iudicium nouissimum,cur dies domini potiss.dicatur 98,E,G
Iurare quatenus liceat 3,C
Iuratio quatenus licita 12,H
Iuratio debitè circunstantionata virtus est quæ latria dicitur 70,D
Iustitia dei quæ in nobis reuelatur, tripliciter intelligi potest 3,H
Iustitia dei dupliciter cõsiderat 22,F
Iustitia dei hoc maximè cõmendatur,q̃ peccata inulta non sinit 115,G
Iustus quomodo ex fide viuat 4,A
Iustus qui dicatur 11,F

L

LActis nomine quid significatur 36,D
Latitudo charitatis quæ 71,A
Leuitæ decimas sacerdotibus dare tenebantur 102
Legalia & cærimonialia licet statim post Christi passionem mortua fuerint,non tamen mortifera 28,F
Lex vetus,lex factorum 9,A
Lex vetus quomodo lege euangelica perficitur, non verò destruitur 9,C
Lex quomodo peccatum abundare fecit 12,G
Lex quomõ cognitio peccati 14,G
Lex vetus,lex timoris 14,D
Lex vnde dicatur 15,F
Lex scripta quid 15,F
Lex scripta quatenus legi diuinæ concordet 15, F
Lex membrorum atque peccati quę 15,F,G
Legi peccati seruire,quid 15,H
Lex peccati & mortis quæ 16,A
Lex euangelica,lex fidei 9,A
Lexeuangelica,lex spiritus 16,A
Lex euangelica,lex vitæ 16,A
Linguarum in patria cælesti vtrum erit vsus & vocalitas 50,H
Lex Mosi,cur lex literæ 59,A
Lex literæ quomodo occidit 59,A
Lex Christi virtute sacramentorum suorum gratiam confert,sicque iustificat,non lex Mosi 71,H
Lex scripta quando data 73,B
Legis vtilitas 27,D
Lex data Mosi non vnius angeli ministerio,sed multorum 73,D
Lex, peccati cognitio directè: sed peccati augmentatio indirectè, & quare 73,E
Lex quomodo pædagogus 73,F
Lex iustis posita non esse quomodo intelligatur 102,E,F
Lex etiam quo ad præcepta moralia non adduxit ad perfectionem 21,A
Liber vitæ,qui 89,G
Liber vitæ in deo metaphoricè dicitur 89,G
Liberatio animæ à corpore dupliciter intelligendà 15,H
Liberationem animæ à corpore facit deus,effectiuè: gratia dei,formaliter:christus homo meritorie 15,G
Liberæ & non ancillæ filij quinam sint 75,B
Liberum arbitrium indiget non solùm habitu gratiæ & dilectionis diuinæ,sed etiam actuali monitione spiritus sancti nos excitantis 58,H
Linguarum donum quantumuis sublime sine charitate nihil prodest 50,F
Linguarum donum quomodo cessaturum intelligatur 59,H
Longanimitas quæ 76,C
Longitudo charitatis quæ 81,H
Ludus Isaac cum Ismaële quid designet 75,A
Luxuria nomen commune ad cæteras species libidinis 76,A

M

MAnifestatio spiritus quęnam gratia,quod donum 49,E
Manſuetudo quæ 76,C
Manuum leuatio ad superna quàm vtilis & efficax 63,G 103,G
Maranatha quid 56,B
Materiam primam in omnibus corporibus esse eiusdem rationis 54,G
Matrimonij bona tria 42,G
Matrimonij definitio 41,A
Matrimonium seu coniugium magnum sacramentum propter significationem coniunctionis Christi & ecclesiæ 84,D
Melchisedech quisnam fuerit 120,A
Salem quid 110,A
Melchisedech interpretatio 120,B
Melchisedech non esse potuisse Sem probatur contra Iudæos 120,C
Melchisedech quomodo sine patre & matre fuisse dicatur 120,C
Melchisedech in sacerdotio nemo successit,sic & Christo 120,C,D
Merces & præmium quomodo secundum laborem dabuntur 36,F,G
Meritorij operis non solùm consummatio à deo est,sed & inchoatio, contra Pelagium 58,H
Misericordiarum pater deus quomodo dicatur,cum misericordia eius vna sit & simplex 56,F
Misericordia dei in quo maximè cõmendatur 115,G
Misit filium suum pater, quomodo intelligatur 73,H
Missio filij dei duplex 74,A.78,A
Missio duplex in angelis 114 H
Missio duplex in Christo seu spiritu sancto 114,H
Modestia quæ 76,C
Moses mediator, per cuius manum data lex 73,D
Moralia cum versentur circa particularia,mutabilia sunt, loco tempore causa, &c.63,E
Mors ex culpa non ex natura est sequuta 12,A
Mortuum esse peccato quid 13,A
Mortuorum primitiæ Christus 53,D,E
Mortẽ optare an liceat homini pro-

pter aduersitatum acerbitatem & magnitudinem 57,B
Mors Christi patri maximè placuit ex parte patientis,non inferentis 83,C
Mortem proximorum aliquãdo flere debemus & possumus quadruplici ratione 98,A
Mortem cum deus non fecerit,quomodo mortis & vitæ imperium habet 116,A
Moses cur Aegyptum relinquens in terram Madiam fugerit 126,F
Motus primi non sunt in ratione peccati 77,H
Mulieres magis ad comã nutriẽdam quàm viri,dispositæ sunt 47,G
Mulieres cur velatæ 47,B
Mulieris noſe quęcũq; fœmineí sexus persona appellatur hebręis 74, A
Mulieris subiectio sub viro non est in omnibus similis subiectioni ancillę 84,A
Mundus carcer atque exilium electorum 80,A
Mundi varia acceptio 85,B

N

Natiuitatesi n christo duæ, vna tamen duntaxat filiatio 2,C
Natiuitas nostra quoque ex deo est vt christi,sed differmiter,per adoptionem scilicet,non per naturam vt ipse solus & vnus 115,G,H
Natura humana se habet ad verbũ sicut vestis ad hominem 87,E
Nazareis cur comatis esse licuit 47,G
Neronis persecutio & aliorum similium, antichristi persequutionis figura 100,H
Nomnis boni cura habenda 29,E
Notum dei & ignotum quid 4,C
Novatij diaconi error 119,D
Nuptiæ spontaneæ esse debẽt 4,F

O

Obsecratio quid 22, E,90,A
Obsecrationes,orationes,postulationes, gratiarum actiones quomodo inter se distinguantur 103,C
Odire dei quid 21,A
Oleo quo christus inunctus est 114,D
Omnipotẽtiæ dei nõ derogat,quòd peccare non possit & seipsum denegare & huiusmodi alia 108,G
operari deũ omnia in omnibus quomodo intelligendum 49,D
Originalis iustitia quæ, eiusque vis 15,G
Oratio quid 18,G,19,E
Oratio locum non exigit quomodo 33,A
Orationis species quatuor 90,A
Orationes obsecrationes postulationes,gratiarũ actiones quę & quomodo inter se distinguntur 103,C
Oratio christi omnis an exaudita fuerit 118,E
Ordo duplex generationis & naturæ 55,A
Ordo in omnibus reb° optim° 51,G
Originale peccatũ quomodo in omnes pertransijt 12,B
Originalis iustitia non solum Adæ, sed & toti posteritati data 12,B

P

Paedagogus quis 73,F
Parce metere qui parce seminat,quid sit 68,B,C
Parentes tenentur filijs in tribus 84,F
Passio christi instrumentũ & effect° nostræ saluationis 8,G
Passio christi quomodo fortius agit impleta quàm implẽda egerit 16,D
Passionum christi quæ desunt quo modo ea implemus 91,H
Patres vet.legis cum per fidem, gratiã dei,virtute passionis Christi & merito liberarentur,cur in lymbum descenderunt inferni 16,D
Pater deus quomodo christi caput dicatur 47,B
Patri quomõ christus eos tradit qui patris sunt 53,F
Patres antiquitus morituri filiis desinitum tempus tutelæ præscribebant 73,H
Patientia quatenus deo cõpetit 5, G
Patientiæ definitio 124,H
Patientia christiano potissimum necessaria & quare 124,H
Pauli epistolas præ cæteris scripturis tribus potisim ũ eminere 1,E
Paulus cur post euangelia legẽ satis perficientia,epistolas scripserit 1,F
Paulus cur XIIII numero scripserit epistolas 1,F
Pauli esse epistolam ad Hebræos 1, F
Pauli epistola ad Romanos cur ordine prima,cum tamen tempore non sit 1,G
Paulus binomius 1,G
Pauli in epistolis habet elephas vbi summergatur 9,H
Paulus an in Hispania prædicauerit 31,E
Paulus quatenus minimus apostolorum 53,A
Paulus eorum quæ in raptu vidit omnium memor post non fuit 67,E
Paulus an verè an simulatorie Petrũ reprehenderit 71, D.E.F
Paulus quomodo gẽtibus missus dicatur 61, A
Paulus apostolus an bis raptus fuerit 72,E
Peccatũ idem peccatum & causa peccati,culpa & pœna culpæ 4,G
Peccatum quid 6,C
Peccatum quid 7,G.H
Peccata quædam in se amara & pœnalia,eoque melius superantur colluctando & resistendo: quædã in se delectabilia, quæ melius vincuntur fugiendo quàm colluctando 40,C
Peccare quomodo quis dicatur sine lege 6,C
Peccare post prohibitionem grauius quàm ante 73,E
Pelagij error, Meritorij operis inchoationem à nobis,consummationẽ à deo esse 58,H
Penula quid 110,H
Perfectionẽ dei maximè spectat misericordia & iustitia 21,C
Persona diuina dicitur esse alicuius dupliciter 11,F
Petitio quæ 90,A
Petrus quomodo missus ad Iudæos dicitur 71,A
Pharaonem quomodo dicitur deus excitasse in quo virtutem suam ostenderet 21,C
Philippenses qui 85,G
Philosophi quidem nõ dignabãtur à suis discipulis aliquid tẽporale exigere,ne viderentur scientiam sensibi libus rebus comparare 44,A
Pignus & arra differunt 78,B
Placere nobis quàm alienum esse à nobis debeat 30,
Postulatio quæ 90,A.103,C
Præcepta veteris test.triplicia 9, A
Præceptorum intentio quę 15, F
Præcepta moralia dupliciter determinantur 15,F
Præcepta veteris legis tot fuisse quot ossa in corpore humano 79,B
Prædestinatio quid 2,D
Prædestinare quid 21,G
Prędestinatum esse Christo competit secundum quod homo 2,F
Prędestinationis nostræ certitudinẽ quomodo testari possumus 17,F
Prælati subditos suos fratrũ loco & habere & vocare debent exemplo Pauli 57,A
Prælatio tãdiu durabit quandiu mũdus etiam durabit 53,G
Primogeniti in lege naturæ erant sacerdotes,& speciales vestes habebant quibus sacerdotij temporevtebãtur 128,B,C
Primogenituræ & dignitas sacerdotij, spirituale sunt bonum:ideo Esau in vendendo incidit in symoniam 128,C
Principatum omnem quando & quẽ christus euacuabit 53,G
Profundum charitatis quum 81,A
Promissio Abrahæ facta diu præcessit legislationem 73,B
Promisio Abrahę quando facta 73,B
Prophetæ omnes non sunt loquuti nisi super dies Messiæ 2,B
Prophetare variè accipitur 51,E
Prophetarum spiritus quomodo prophetis subiecti 51,E
Prophetia donum dignius dono linguarum tripliciter 81,E
Prophetæ qui dicantur 81,H
Propitiatorium quid 112,E
Proprium suum nomen non exprimere cum de seipso aliquid magnificum asserunt, consuetudo est sanctis viris 67,B,C
Prouidentiæ excellentia 2,D
Prouidentia diuina se ad minima etiam extendit 43,H
Proximorum de morte possumus & debemus aliquando tristari ac flere, 68,
Prudentia spiritualis quæ 16,F

Q

Quieuisse deus quomodo intelligatur post creationem rerum omnium 117,C

R

Raptus Pauli duplex,& quando contigerint 67,C,E
Ratio aberrans an obliget 29,H
Recõciliari deo per christum quomodo dicimur, cum eius dilectio inuariabilis sit & æterna 11,H
Regnum quod Christus patri tradet in iudicio 53,E
Regnum christus quomodo deo patri tradet 53,F
prophetare quid 21,G
Reprobatio diuina non est causa culpæ,sed pœnæ propter culpam 21,D
Resurrexit christus cur & quomodo, potissimum propter iustificationem nostram 11, A
Resurrectionis christi non tota est ratio iustificatio nostra, sed alia quoque multa 11,A
Resurgentium christus veræ primitiæ & quomodo 53,D,E
Resurrectio prior & posterior dignitatem respicit non tempus 53,E
Resurgent omnes in suo gradu & ordine secundum exigentiam meritorum suorum 53,E
Resurrectio impiorum nõ erit meri to christi, sed diuina eius virtute 53,E
Resurrectio momentanea erit 53,E
Resurrectio non conuenit nisi ei quod cecidit 55,C
Resurrectionis prioritas seu posterioritas an vlla erit,& quonam modo intelligenda 78,D,E
Resurrectio mortuorum quomodo in ictu oculi & instantanea erit 98,D
Retributio hæreditatis quæ 94,D
Reuelatio quid propriè 67,B
Reuelatio & visio pro eodem sumũtur,interdum distinguuntur 67,B
Rixa quæ 76,A.

S

Sacerdotes angeli dicuntur 47,G,D
Sacerdotij christi & Aaron differentia 118,D
Sacerdotes veteris legis sine iureiurando vllo instituebantur 121,B
Ad sacramẽti Eucharistię sumptionem quæ requirantur 48,E
Sacramenta legalia quid potuerint, 16,B
Sacrificio in omni quatuor esse consideranda 48,E
Sacrificia legis pro peccatis oblata, peccata dicebantur 16,C
Sacrificia legis veteris propter insufficientiam iterabantur:christi verò semel sufficit in perpetuum 121,D
Sacramenta nouæ legis veram habent imaginem & similitudinem bonorum cælestium,& quare 120,F
Sadducæi qui & eorum origo 44,F
Salem cur offerri iussum in omni oblatione 26,A
Saluatus nemo vnquam nisi per fidem & gratiam christi 16,D
Salus aliter applicatur hominibus post passionem,& aliter ante 16,D
Samaritani qui 44,F
Sancti quomodo peregrini sunt & aduenæ 80,A
Sapientia vt est donum spirituſſ.fine charitate esse non potest 49,E
Sapientię vt est donum spirituſſ.definitio 91,B
Sapientia dei cum in se vna & simplicissima sit,cur multiformis dicitur, 80,E
Sapientia, vt est cognitio sermocinandi, in impiis etiam esse potest: secus prout est ex donis septem spirituſſ.49,E
Sapientia quomodo multiformis dicatur 80,E
Satanæ quomodo tradidit Hymemæum & alios Apostolus 103,A
Scandalum duplex 29,C
Scandalum pharisęorum quod 29,D
Scientia quomodo inflat 42,G
Scientia vt sit cognitio diuinorũ, etiamin impiis esse potest: secus prout est è septem donis spiritus sancti 40,E
Scientia,vt est donum spiritus sancti, sine charitate haberi non potest, 49,E
Scientiæ,vt est donum spirituſſ. definitio 91,B
Scientia quomodo destruetur 50,H
Sciendi modus quis optimus 42,G
Seculi acceptio varia 81,C
Secularia tempora quæ 110,F
Sedere & stare dominus, quomodo & quando intelligatur 111,G
Seruitus vnde inflicta , & quare patienter ferenda 84,G
Synagoga figure ecclesiæ 45,H
Solicitudo duplex 42,C.90,A
Socratis opinio,nõ debere nos à deo aliquid determinatè postulare, 18,F
Somnus quadruplex in scriptura, 98,A
Spes in deum an in christo fuit, & quænam 115,
Spiritus timoris & adoptionis vnus & idem quomodo 14,D
Spiritus sanctus esse deus verus dupliciter probatur 36,H
Spiritus sanctus in se vnus & simplex,quamuis in donis sit multiplex, 49,E
Spiritus manifestatio , quæ gratia quódve donum 42,E
Spiritus prophetarum quomodo prophetis subiecti, & quinam ij sunt, 52,E
Spiritus sanctus arra & signum adoptionis nostræ in filios dei 74,B
Spiritus acceptio varia 76,A
Spiritus opera,cur fructus ritè dicãtur & gaudium 76,B
Spiritus fructus duodecim eorúmque distinctiones 76,C
Spiritus sanctus quando mitti dicatur 78,A
Spirituſſ.pignus hæreditatis nostræ cur vocatur 78,A,B
Spirituſſ.potius arra quàm pignus dicendus & quare 68,B
Stadiũ quid & eius institutio 44, G
Stare & sedere dominus quomodo & quando intelligatur 113,G
Stimulus carnis quid 67,G
Sublimitas charitatis quæ 81,A
Superbia, cum cætera vitia sunt in impiis,in spirituali excellentia virtuosos maximè exercere solet 67,G
Suscitatio christi actiua cuilibet diuinæ personæ attribui potest 10,H

T

Templum dei quid 39,H
Templum dei homo dicitur duplici ratione 37,D
Templa quomõ orationi con

gruant 33,A
Tentatio paſsiua non fugienda, imò in ſe virtus 46,A
Tentatio quæ peccatum, & quę non 67,H
Tertium cælum quod 67,C
Teſtamentum nouum per chriſti paſsionem confirmatum 123,A
Thuribulum quid 122,E
Timor & amor legis euangeliíque differentia 14 D
Traditio impiorum in deſideria cordis eorum pœna eſt grauiſsima 4,G
Tributum 28,H
ruba nouiſsima quę intelligatur 55,D
Tubæ vſus apud Iudæos 98,C

V

VEctigal 28,H
Velamen ſubiectionis ſignum 47,B
Velationis mulier cauſa 47,A
Venialia ſingula etſi vitare poſsim⁹, non tamen omnia propter fomitis corruptionem & nimiam noſtram fragilitatem 46,A
Verbi acceptio varia in ſcripturis ſacris 113,F
Victoria chriſtiana omnis eſt in vera humilitate 87,E
Videre deum facie ad faciem, & per ſpeciem quid 51,C
Videri à creatura, quantumuis perfecta, deus non poteſt 51,C
Vir cur potius gloria & imago dei quàm mulier 47,D
Viro comam habere vetabatur 47,F
Virtus in infirmitate quomodo perficitur 97,H
Virtutis ſignũ, delectatio operis 89,G
Viſio & reuelatio pro eodem ſumuntur, interdum diſtinguntur 67,B
Viſio quid propriè 97,B
Viſionum genera varia 113,C
Vitam animæ non penitus in corpore innaturalem eſſe & veluti in carcere, vt quidam dixerunt 88,D
Viuere deo quid 13,F
Viuere quid ſit 72,A
Viuere chriſtum in nobis quid 72,A
Vltiones deus interdum facit repentinas, vt commendetur nobis diuina miſericordia 48,H
Vnitatem & identitatem rectè ſentiendi adinuicem cauſat lumen gratiæ 30,D
Vocatio duplex, prædeſtinationis & iuſtificationis 123,A
Vocatur quis ad dignitatem qui iuſtè eligitur 118,C
Voluntatem dei in nobis quomodo cognoſcere poſsimus 26,C
Volũtas dei dupliciter accipitur 26,C
Voluntas antecedens quæ 103,E
Voluntas conſequens quæ 103,E
Vt particulę vſus varius 5,A
Vt particulæ vſus 7,E

FINIS.

D. Dionyſii Carthuſiani in omnes beati Pavli epistolas enarratio.

PROEMIVM.

AVdite me, quoniam de rebus magnis loquuturus ſum: & aperientur labia mea vt recta prædicent. Iuſti ſunt omnes ſermones mei. Deus ſublimis & benedictus, qui omnia in ſapientia fecit, qui dixit de tenebris lumen ſplendeſcere, qui ad ſui ipſius ſimilitudinem atque imaginem condidit genus humanum propter adipiſcendam vitam æternam, quæ conſiſtit in hoc, vt cognoſcamus verum deum, & quem miſit Ieſum Chriſtum, ordinatiſsimo quodam proceſſu & conuenientiſsimo modo reduxit perditum hominum genus, ad fœlicitatem amiſſam. Primò quippe, ab exordio mundi, multifariè multiſque modis loquutuseſt hominibus per prophetas & patriarchas. At vbi venit plenitudo temporis, miſit (ſicut promiſit) vnigenitum filium ſuum, vt ſaluaretur mundus per ipſum. In quo quum conſummata fuiſſent omnia, quæ de eo prænunciata erant per os ſanctorum, qui à ſeculo ſunt, prophetarum eius: paucis elapſis dieb⁹ miſit electis & veris Iſraëlitis, ſanctis apoſtolis, aliis quoque quibuſdã primitiuæ eccleſiæ perſonis, paracletũ ſpiritũ ſanctum, qui corda eorum omnium veritatũ notitia, omniũ gratiarum decore, omniúmque virtutum ſanctitate impleuit. Ipſi nempe primitias ſpiritus receperũt, quemadmodum Chriſtus paſsioni iam proximus ſpopõdiſſe deſcribitur, Paracletus ſpiritus ſanctus, quẽ mittet pater in nomine meo, ille vos docebit omnia. Inſuper reparator, ſaluator & medicus perditorũ, Agnus dei qui tollit piacula mundi, qui venit quærere & ſaluare quod periit, demonſtrare volens cunctis hominibus artis ſuæ induſtriam, pietatis ſuæ liberalitatẽ, & operationis ſuæ potentiam: quendã languiſsimum, impiiſsimúmque curare aggreſſus eſt. Qui quum vaſtaſſet eccleſiam, viros & fœminas trahens ad mortem, & demùm ad aliam vrbem tranſiret, vt in ea omnes Chriſtianos caperet, & ad principes ſacerdotum deduceret: in ipſo itinere imměſa dei miſericordia admonitus eſt atque correctus, & tanta mox ſapientia illuſtratur, tanta gratia decoratur, tanta donorũ ſpiritus ſancti plenitudine perfunditur: vt de ipſo author & fons gratiæ proteſtetur, Vas electionis eſt mihi iſte. Vnde & ipſe gratias referẽs deo, Fui (inquit) blaſphemus & cõtumeliоſus: ſed ideo miſericordiã conſequutus ſum, vt in me primò oſtenderet Chriſtus virtutẽ ſuam & omnẽ patientiam, ad informationẽ credentiũ. Itaque propter profunditatẽ & excellentiam epiſtolarũ Pauli, meritò in eius perſona dicitur, quod modò pro themate eſt aſſumptũ, Audite me, quoniã de rebus magnis loquuturus ſum, &c. In quibus vtiq; verbis primò monemur ad ſolicitã aduertentiã ſcripturarum ſancti apoſtoli. Deinde ratio huius admonitionis annectitur, quoniã de ſublimibus reb⁹ tractat. Quàm enim ſublimia ſint, de quibus in libro epiſtolarũ Apoſtoli agitur, in proceſſu clarebit. Præterea ne putemus hanc ſublimitatẽ eſſe verbalem ac friuolã, ſubditur, Et aperientur labia mea, vt recta prædicent.

Prouer. 8.
Pſalm. 103.
1. Corin. 4.
Geneſ. 1.
Ioann. 17.
Hebr. 1.
Galat. 4.
Ioann. 3.
Actu. 3.
Lucæ. 1.
Ioan. 1.
Rom. 8.
Ioan. 8.
Ioan. 3.
Matth. 9.
Lucæ. 19.
Actu. 8.
Actu. 9.
1. Timo. 1.
Prouer. 8.
2. Tim. 2.

De veritate, firmitate, ac certitudine Chriſtianæ ſapientiæ. Articulus. 1.

SCio hominem in Chriſto raptum vſque ad tertium cœlum, & ſcio quoniã raptus eſt in paradiſum, & audiuit arcana verba, quę non licet homini loqui. Hæc de ſeipſo aſſerit ſanctus atq; diuinus Apoſtolus. Sed dicet ei aliquis, Tu de teipſo teſtimonium perhibes: teſtimonium tuũ non eſt verũ. Ad quod reſpõdere poteſt Apoſtolus verbis ſaluatoris, dicentis, Et ſi ego teſtimoniũ perhibeo de meipſo, teſtimoniũ meum verũ eſt, quia non ſum ſolus, ſed ego, & qui miſit me Chriſtus. Deniq; ipſe teſtimoniũ perhibet de me, quoniã opera quæ dedit mihi, teſtãtur me verũ eſſe famulũ dei. De his enim operib⁹ miraculoſis ſcribit Apoſtolus his quib⁹ mẽtiri nõ potuit, puta Coríthiis, in quorũ cõſpectu patrata ſunt, Signa (inquit) apoſtolatus mei facta ſunt ſuper vos, in omni patiẽtia, in ſignis & prodigiis & virtutibus. Itẽque, Prædicatio mea fuit nõ in pſuaſibilib⁹ humanę ſapiẽtiæ verbis, ſed in oſtẽſione ſpũs & virtutis: vt fides veſtra non ſit in ſapiẽtia hominũ, ſed in virtute dei. Hęc ſunt Chriſtianæ fidei ſupernaturalia argumẽta, de quibus alibi ait Apoſtolus, Quomõ effugiemus, ſi tantã neglexerimus ſalutẽ, quę in nos cõfirmata eſt cõteſtante deo, ſignis, portentis, & virtutibus, & ſpũs ſancti diſtributionibus? Quæ aũt fuerint magnalia iſta Apoſtoli opera, in actib⁹ apoſtolorũ plenius edocetur. Deniq; teſtimoniũ phibet Paulo Chriſt⁹, qui ait, Vas electionis eſt mihi iſte. Sed & princeps apoſtolorũ in fine ſecũdæ ſuæ canonicę glorioſum teſtimoniũ phibet Paulo, Chariſsimus (inquiens) frater noſter Paulus, ſecundũ datam ſibi ſapientiã ſcripſit vobis in epiſtolis, in quib⁹ ſunt quędã difficilia intellectu. Lucas quoq; Euãgeliſta quid pteſtẽ de Paulo in actibus Apoſtolorũ recolitur. Proinde ipſa tam ſubitanea Pauli cõuerſio nõne euidẽtiſsimũ ſignũ eſt veritatis ſuæ doctrinæ? Ex crudeliſsimo pſequutore mutatus eſt repente in fideliſsimũ prędicatorẽ, & in omni catholicę fidei theoria, omniúmq; linguarũ notitia, imò in omni ſanctitate & iuſtitia copioſiſsimè adimpletus eſt intra triduũ quo erat nõ vidẽs nec veſcens, nec cũ homine loquens. Vnde cõſtat veriſsimũ eſſe, quod ipſe ait ad Galatas, Notũ vobis facio Euangeliũ quod euangelizatum eſt à me, quia non eſt ſecundũ hominẽ. Neq; eñ ego ab homine accepi illud, neq; didici: ſed p reuelationẽ Ieſu Chriſti. Hinc ergo firmiſsimè credimus ſancto Apoſtolo de ſemetipſo teſtãti, q̃ raptus ſit in tertium cœlũ, audieríque in cõtemplatione illa extatica verba arcana. ¶ Ex quo innoteſcit fidem Chriſtianã non humanæ rationi, ſed increatæ veritati inniti, & in diuino ac ſupernaturali lumine ſtabiliri. Propter q̃ tanta eſt certitudo & firmitas eius, vt nec Angelo credendum eſſet, ſi quippiam contra eam proferret. Ideo nanque ait Apoſtolus, Licet Angelus de cœlo euangelizet vobis præter id quod auduiſtis, anathema ſit.

1. Corin. 12.
Ioan. 8.
2. Corin. 1.
1. Corin. 2.
Hebr. 8.
2. Corin. 2.
Act. 2. 5. 6.
Actu. 9.
2. Petri. 3.
Actu. 8. 9.
13. 14. 15. 16.
17.
Galat. 1.
2. Corin. 12
Coloſ. 2.
1. Tim. 5.
Galat. 1.
Matth. vlt.

Marc. 6. Imò quàm certum eſt deum non eſſe confirmatorẽ aut teſtem falſitatis,tam certũ eſt fidem apoſtolicã E
eſſe à deo.Ipſe em̃ per infinita miracula dignatus eſt eam cõfirmare:quemadmodũ de Apoſtolis ſcriptũ
Pſalm.138. eſt,Illi autem profecti prædicauerunt vbique,dño cooperãte,& ſermonẽ confirmãte ſequẽtibus ſignis.
Roma. 1. Quæ vtique ſigna in ſuo effectu,videlicet in conuerſione mundi ad tam ſupernaturalem & arduã legẽ
1.Timo. 6 atq; incõprehenſibilẽ fidem ſufficienter relucent:nec opus eſt ea repetere,quanuis vbertim repetita ſint
Actu.22. ad inſtructionẽ humanam.¶Ex his innoteſcit verũ eſſe quod expoſitores dicere ſolent:videlicet,q̃ ſcri
1. Timo. 1. ptura ſeu libri epiſtolarum Pauli præ cæteris ſcripturis in tribus & fortè in pluribus præeminẽt,ſcilicet
Ioan.15. in profunditate ſententiæ,in fidei aſſertione,& in ſpei ſubleuatione,ſeu gratię cõmendatione. Quemad
Rom.3. modum enim in ipſum pelagus lucis diuinæ,ineffabili & excellentiſſimo modo abſorptus erat in raptu
præfato:ſic rediens profundiſſimè eſt loquutus.Et quia nõ ſolũ à ſpiritu ſancto,ſed etiam ad pedes Ga-
malielis inſtructus fuit in lege & prophetis:ideo ad fidem probandam conuenientiſſima & copioſſima
introduxit teſtimonia,ex prophetis & lege.Poſtremò ſicut in ſemetipſo ſpecialiter expertus erat miſeri
cordiam ſaluatoris:ſic præ cæteris gratiam dei ſpecialius commendauit, oſtendens eam non eſſe ex me-
ritis,nec aliquem propriis viribus poſſe ſaluari.Sícque totam ſpem noſtram erexit ad clementiam crea-
toris,quatenus in ſola bonitate ipſius ſperemus,eius gratiam inceſſabiliter inuocantes.

De prologo Hieronymi ſuper Epiſtolas Pauli. Artic.II.

SEcundum Hieronymum quæritur primò,cur poſt Euãgelia, quæ legẽ perficiunt,in quibus præce- F
pta,conſilia atq; exempla viuendi pleniſſimè proponuntur,ſcripſit Apoſtolus iſtas epiſtolas. Cuius
Hierony. rationem aſsignat Hieronymus,ſcilicet vt in exordio naſcẽtis ſeu primitiuæ eccleſiæ nouis cauſis emer
gẽtibus,tam preſentia q̃ futura vitia extirparet,inutiles quæſtiones excluderet,cõtra hæreticos quoque
armaret eccleſias ſequẽs in hoc veſtigia ꝓphetarũ,qui poſt ſcriptã Moyſi legem,libros ſuos ſcripſerũt:
quatenus rediuiua populi refrenarẽt peccata,virtutes inſtruerẽt,& ad cultũ diuinũ auditores inducerẽt
ſuppliciorũ cõminatione,bñficiorũ diuinorũ cõmemoratione,premiorũq; ſpõſione. ¶Deinde quæritꝫ
de cauſa numeri Epiſtolarũ.Decẽ em̃ ſcripſit eccleſiis,quatuor verò diſcipulis,ſicut patebit.Huiꝰ ratio
eſt,vt oſtẽdat vtriuſq; teſtamenti plenã eſſe cõcordiã,ſummámque vtriuſq; legis in harũ epiſtolarũ ſcri
ptura ſcludi.Per decẽ quippe figuratur teſtamentũ antiquũ,ꝑpter decalogũ mãdatorũ Moyſi datũ.Per
quatuor verò ſignatur teſtamentũ nouũ,ꝓpter quatuor Euangelia.Decẽ itaq; ſcripſit epiſtolas ad ec-
cleſias,vt demõſtret ſe nõ diſcordare à Moyſe.Quatuor verò miſit diſcipulis, quoniã eadẽ eſt materia
Euãgeliorũ & Epiſtolarũ:videlicet doc̃ũẽta & opera Chriſti.Porrò epiſtolã ad Hebrẽos quidã dixe-
runt nõ eſſe Pauli,ſed Lucę,vel Barnabę,vel Clemẽtis:eò q̃ cõtra cæterarũ cõſuetudinẽ epiſtolarũ titu
lo careat,facũdió[…]q; ſit.Hoc autẽ à ſanctis doctoribꝰ reprobatur. Tacuit enim Apoſtolus in illo epiſto- G
læ principio nomen ſuũ,ne Hebræi,nomine ſuo audito,ipſam epiſtolã ſpernerẽt atq; reiicerent:quoniã
Paulus apud eos habebaꝫ ſuſpectus,tanquã legis deſtructor.Pręterea mirũ non eſt,q̃ eloquẽtior fuit in
idiomate ꝑprio.i.Hebræo,q̃ alieno,vt pote Græco,quo ſcriptæ ſunt epiſtolæ cæteræ.Nã & gratia per-
ficit naturã,ſecundũ diſpoſitionẽ ipſius.Vnde donũ linguarũ ſeu gratia ſermonis magis perfecit Apoſto
lum in idiomate ꝑprio,q̃ alieno.¶De ordine quoq; epiſtolarũ inquiritur, cur epiſtola ad Romanos cæ
teris præordinetur,cũ ante cęteras nõ fuerit edita?Quod ideo factum eſt,quoniã iſta epiſtola cęteris eſt
profundior,Vel,quia Romani monarchiã orbis tenebant.Vel,quia in iſta epiſtola cõtra primũ peccatũ,
quod eſt ſuperbia,diſputat.In eccleſia enim Romanorũ mixti erant cõuerſi ex iudaiſmo & gentilitate,
& hi inter ſe contendebant de dignitate:& quidã eorũ propriis meritis ſe putabant ſaluãdos.Horũ ergo
Rom.12. errorẽ atque ſuperbiã reprobans ſanctus Apoſtolus,reuocat eos ad vnitatẽ,humilitatem,ac pacem:oſtẽ
dens Iudæos legem ſcriptam,Gẽtiles verò legem naturalem tranſgreſſos.Poſtremò omniũ epiſtolarum
generalis intentio,principaliſſque finis eſt,ad plenam obſeruantiã euangelicæ doctrinæ, ac per hoc ad vi
tam æternam inducere.Singulæ quoque epiſtolæ proprias ſortiuntur materias,ac proprium finem.

Expoſitio primi Cap.Epiſt.ad Romanos. Articu.III.

Epiſtola in vigilia natuit. PAulus ſeruus Chriſti Ieſu,vocatus Apoſtolus, ſegregatus in Euangelium dei, quod ante promiſerat per prophetas ſuos in ſcripturis ſanctis de filio ſuo,etc. In hac epiſtola,ſicut H
in conſcriptione epiſtolarum fieri ſolet,præmittit ſalutationem, & primò expri-
mit perſonam ſalutantẽ,id eſt,ſeipſum,dicẽdo,. Paulus ſeruꝰ Chriſti Ieſu.In hoc
autẽ quod ait,Paulus,commendat perſonã ſuam à nomine.Cũ verò adiungit,ſer
uus,cõmendat eam à cõditione.Commẽdat quoque eam à dignitate,cũ dicit, vo
catus Apoſtolus.Cõmendat etiam eã ab officio,ſubdens,ſegregatus in Euãgeliũ
Origenes. dei.Itaq;[*Paulus*]qui ſecundũ Origenem binomius erat (ad quod allegat illud a-
Actu.13. ctuũ,Saulus,qui & Paulus)ſecundũ alios primò appellatus eſt Saulus, deinde poſt conuerſionẽ dictus
Auguſt. eſt Paulus.i.paruus ſeu modicus.Sic enim ſecundũ Auguſtinũ & Bedam ex humilitate vocauit ſemet-
Beda. ipſum.Secundũ Hieronymum autem dictus eſt Paulus à Sergio Paulo,quẽ conuertit.[*Seruus*]ſeruitute
Hierony. ſpontanea nõ coacta,ſeruitute charitatis nõ puri timoris.De ſeruo enim qui ſeruit ſolo timore aut ſolo
Ioan.3. mercedis intuitu,ait ſaluator,Seruus non manet in domo inæternum. Et iterum,Iam non dicam vos ſer
Ioan.15. uos,ſed amicos meos.Loquẽdo autẽ de ſeruitute amoris,Electi ſunt ſerui,quoniã deo obediũt.Itaq;[*Ser
uus Ieſu Chriſti*]cui ſeruire,regnare eſt:& ſicut beata Agatha dixit,Sũma ĩgenuitas ſiue nobilitas eſt,Chri
ſti ſeruũ exiſtere,atq; ſub eius dominio ꝑmanere.[*Vocatus Apoſtolus.*]Vocatus inquam à deo,nõ ab ho
Galat.1. minibus.i.per gratiã dei ad apoſtolatũ ꝓmotus,atque à deo immediatè in apoſtolũ cõſecratus.Vnde de
ſeipſo hoc modo ſcribit Paulus apoſtolus,non ab hominibus,neq; per hominẽ,ſed per Ieſum Chriſtũ,
Hebrę.5. & deum patrem.Nemo quippe aſſumit ſibi honorem,ſed qui vocatur à deo tanquã Aaron.Puto autem
quòd ait vocatus Apoſtolus ex humilitate,quaſi dicere nolens,exiſtens apoſtolus:ſed vocatus,id eſt,ab

A hominibus ſic æſtimatus & dictus,quanuis ego ipſum non arbitrer dignum apoſtoli nomine.Ideo nã-
que alio loco fatetur,Ego ſum minimus apoſtolorũ,qui nõ ſum dignus vocari apoſtolus.Vocatur quo 1.Cor.15.
que Paulus per excellentiam quandam apoſtolus,non propter authoritatem,ſed prędicationis efficaciã
ſeu generalitatem:iuxta quod ait,Plus omnibus laboraui,[*Segregatus in Euangelium dei*]id eſt ab aliis Ibidem.
ſeparatus,quatenus euangelicã legem annuntiem.Dicitur autem,ſegregatus.i.à grege infideliũ iudęorum Hebrę.1.
diuiſus mẽte ſeu fide,loco & corpore.De quibꝰ loquitur,Nõ acquieui carni & ſanguini. Vel, ſegrega- Galat.1.
tus,à grege Apoſtolorũ& aliorũ diſcipulorũ:ſecundũ quod aiebat ſpũs ſanctꝰ,Segregate mihi Paulũ & Actu.13.
Barnabã in opus ad quod aſſumpſi eos.Ab his ſegregatus eſt corpore,non mẽtis vnione.Denĩq; nomi-
ne dei,hoc loco intelligitur deus pater. Subditur enĩ,[*Quod*].ſ.Euangeliũ[*Ante*]videlicet à principio
mundi,maximè tamẽ à tẽpore Moyſi,vel etiam Abrahę[*Promiſerat*]ex ſua pietate,non hominum me- Gala..3
rito,[*Per,prophetas ſuos in ſcripturis ſanctis*]id eſt libris à prophetis conſcriptis[*De filio ſuo*]vnigenito, Amos.3.
naturali acvero,non adoptiuo.Adam autẽ propheta erat,ſimiliter Enoch & Noe.ſcripturã verò Enoch Actu.10.
allegat Iudas apoſtolus.Et quãuis liber Enoch nõ inter ſcripturas ſanctas reputetur,ſed inter apocry-
pha,eo q̃ peruerſi aliqua inconuenientia libro illi miſcuerint,certum eſt tamen librũ illũ qui ab Enoch
editus eſt,ſacrã fuiſſe ſcripturã.Et forſitan plures ſanctitate ante diluuiũ ſcripſerũt de Chriſto.Moyſes
quoque & Ioſue memoriã faciunt libri iuſtorũ,quem conſtat eſſe vetuſtũ,de Euangelio Chriſti ſaltẽ Ioſue.10.
B myſticè ſeu figuratiuè loquentem.Hinc etiã Iudęorum magiſtri teſtantur, q̃ omnes prophetę nõ ſunt 2.Regũ.1
loquuti niſi ſuper dies Meſsiæ.Propter quod Petrus in actis de Chriſto loquẽs,Huic(inquit)omnes ꝓ- Actu.10.
phetię teſtimonium perhibẽt.Et iterũ,Omnes(ait)prophetæ à Samuele prænunciauerũt dies iſtos.Sed
& ipſe ſaluator ſic loquitur,Oportet impleri oſa quæ ſcripta ſunt in lege Moyſi & ꝓphetis & pſalmis Actu.3.
de me.De lege autem & Euãgelio Chriſti ꝓmiſſum legimus, Lex à me exiet, & iudiciũ meũ in lucem Luc.vlti.
populorũ requieſcet.Et alius propheta,Ecce dies veniẽt dicit dominus, & feriã domui Iſrael pactũ no Eſa.50.
uum,,&c.[*Qui(filius)factus*].i natus[*Eſt ei,*]ſcilicet deo patri,vt pote ad honorem & gloriam eius,[*Ex Hiere.31.
ſemine*].i.poſteritate[*Dauid*]prophetæ ac regis,[*Secundum carnem*]aſſumptam.De qua dicitur, Verbum
caro factum eſt id eſt ſecundum naturam humanam,quam aſſumpſit ex virgine benedicta, ex Dauid
progenie orta.Immediatum autem ſemen corporis Chriſti,erat puriſſimus ſanguis ſacratiſſimæ virgi- Ioan.1.
nis.Si verò ſumatur ſemen pro ſolito ſemine,quod cætere matres in generatione miniſtrãt,videlicet pro
ſuperfluo illo naturæ coagulato, impuróque ſanguine: ſic nõ eſt natus ex ſemine virginis Mariæ, quæ
cum mundiſſima fuerit,tale ſemen nõ præbuit,Sed neq; ex ſemine Dauid,niſi mediatè,nõ immediatè,
¶Cur autem apoſtolꝰ dicit Chriſtũ ex ſemine Dauid factũ ſecũdũ carnẽ,& nõ potius natũ,imò & alibi Galat.4.
loquitur,Miſit deus filiũ ſuum factũ ex muliere,cũ tamẽ ab Euãgeliſta dicatur,Quod ex te naſceur ſan Luc.1.
ctum,vocabitur filius dei,Et Eſaias,Paruulus natus eſt nobis.Et reſpondẽdũ,q̃ ideo, vt oſtẽdat huma- Eſa.9.
C nã Chriſti generationẽ nõ fuiſſe naturali & ſolito modo,ſed ſupernaturali quodã ſpiritꝰ ſancti artificio: Hiere.31.
iuxta illud propheticũ, Nouum creabit dñs ſuper terrã.Mulier circũdabit virum.Et illud,Spiritus ſan- Luc.1.
ctus ſuperueniet in te.¶Verũtamẽ aduertẽdũ,q̃ licet Chriſtus ſecundũ carnẽ factus ſeu natus ſit ex fe-
mine Dauid,atque ex feliciſſima virgine:nõ tamẽ ſimpliciter & abſolutè cõceditur,q̃ Chriſtus ſit crea-
tus vel creatura,quoniã nõ ſubſiſtit in eſſe creato,nec per generationẽ tẽporalẽ adeptus eſt nouã ſubſi-
ſtentiã.Et etiã ne videamur aliquo modo cõmunicare Arrianis,cæteríſque hæreticis,qui Chriſtũ dixe- Ioan.1.
rũt eſſe purã creaturã.Ipſe equidẽ eſt verus creator ac deus,& verbũ quod erat in prĩcipio,ꝑ quod facta
ſunt omnia.Cũ ergo ſancti doctores legũtur Chriſtũ vocare creaturã,exponẽdi ſunt ſapiẽter.¶Pręterea
Chriſtus filius dei patris,dicitur factus ſecundũ carnem ad gloriã patris,quia ob id incarnatus,& in mũ-
do conuerſatus eſt,vt nomẽ dei patris hominibus reuelaret,eosq́ue ad cultũ ipſius induceret:iuxta illud
Ego non quero gloriã meam, ſed glorifico patrẽ meum.Et alibi Ioannes ait, Pater manifeſtaui nomen Ioan.8.
tuum hominibus,opus cõſummaui quod dediſti mihi vt facerẽ.Circa hũc locũ ſic ait Origenes,Factus Ioan.17.
eſt autẽ filius dei ſine dubio,quod prius nõ erat ſecundũ carnẽ,ſecundũ diuinitatẽ verò erat prius,& nõ Origenes.
erat, quando non erat.¶Poſtremò.ſciendum q̃ in Chriſto ſunt dũæ generationes ſeu natiuitates,vide-
licet diuina & humana,ſedvna dũtaxat filiatio. Generatio enim cõcernit naturã quæ in Chriſto duplex
conſiſtit:filiatio verò perſonã,quæ nõ eſt niſi vna in Chriſto Nihilominꝰ Chriſtus verè eſt filius virgi-
D nis,quia ex ea veraciter natus,[*Qui prædeſtinatus eſt filius dei in virtute ſecundum ſpiritum ſanctificationis
ex reſurrectione mortuorum Ieſu Chriſti domini noſtri*]Verba hæc difficultatibus plena ſunt.t. Deniq́ue de
ipſa prædeſtinatione multa dici poſſent,quæ infra tangentur. Nunc verò breuiter ꝓcurrẽdo,ſciendũ,q̃
diuina prouidentia vniuerſa complectitur,ita q̃ deus glorioſus & ſapiens omnium rerum prouidentiã
habet.Singula nanque propter certũ finem creauit,eiſq́ue deſideriũ finis impreſsit, atque de mediis ad Sapien. 11.
finis adeptionẽ requiſitis prouidit. Quemadmodũ verò intellectualis creatura cæteris rebus eſt ſubli-
mior:ſic prouidẽtia dei,nobiliori modo ei aſcribit:ita q̃ ꝓuidentia mẽtis diuinæ reſpectu intellectualiũ
creaturarũ prędeſtinatio dicitur.Eſt enĩ prędeſtinatio(ſecundũ Auguſtinum) præordinatio alicuius ad Auguſt.
gloriã,ſeu præparatio gratiæ in præſenti,& gloriæ in futuro.Inquantũ itáque deus quoſdã ad ſuperna- Epheſ.1.
turalem beatitudinẽ præordinauit, & media perueniendi ad eã dare decreuit ac præparauit, dicitur eos
prædeſtinaſſe ſeu præmiſiſſe.Prædeſtinatio enim eſt quædã prẽmiſsio, talis autem prædeſtinatio dele- Ioan. 15.
ctionẽ ac electionem ſecundũ modũ noſtræ conceptionis præſupponit,&inde procedit. Prædeſtinatio
igitur anteceſsionẽ quandã prædeſtinãtis ante prædeſtinatũ & gratuitum donũ includit. Cum ergo ſit
ita,mirum videtur quomodo nũc ſanctus apoſtolus dicat filiũ dei prędeſtinatũ in virtute,&c.Vnde(vt Roma. 8.
fertur)Origenes corrigit literã,loco prædeſtinati ponens,deſtinatũ,quia(vt ait)prædeſtinatio eſt nõdũ
entis,deſtinatio verò eſt entis.Filius autẽ dei eſt ens æternum.Aliqui quoque ſic fecerunt textu,m.Qui Origenes.
prædeſtinatus(vt ibi ſit punctus) eſt filius dei in virtute. Sicque prædeſtinatus nominaliter ſumitur

& eſt ſenſus, Qui filius exiſtens prædeſtinatus ſecundū humanā naturā, eſt filius dei vnigenitus ſecundum naturam diuinā, in virtute. i. in diuina potentia, quę ſibi & deo patri cōmunis eſt. Verūtamē quoniā litera noſtra habet, qui prędeſtinatus eſt, cōſiderandū qualiter hoc ipſum intelligi debeat. Haymo ergo ita exponit. Qui. i. Chriſtus, filius, ſeu dei ſecundū q̄ homo prædeſtinatus eſt. i. eius humanitas prædeſtinata eſt, & prę ordinata fine ſuis meritis, vt eſſet filius dei in virtute, hoc eſt, aſſumpta à verbo exiſtente in eadem virtute diuinitatis cū patre, & eſſet vnita illi in vnitate perſonæ. Quod verò ſubiūgitur, ſecundum ſpiritum ſanctificationis, refert Haymo ad illud quod dictū eſt, qui factus eſt ex ſemine Dauid, ſecūdū carnē: vt ſit ſenſus, Filius dei factus eſt homo ex ſemine Dauid, ſecundū ſpiritū ſanctificationis. i. ſecundū operationē ſp̄ūs ſancti hominis ſanctificantis. Ipſe enī operatus eſt hanc ſuperbenedictā verbi incarnationem ſeu humanationē. Nā quanuis facta ſit à tota ſuperglorioſiſſima trinitate, tribuitur tñ ſpūi ſancto. Vnde in ſymbolo legitur, Qui conceptus eſt de ſpū ſancto. Incarnatio etenim verbi, eſt opus ſummæ pietatis. Pietas autem appropriatur ſpiritui ſancto. Quod verò mox ſequitur, ex reſurrectione mortuorum refert Haymo ad illud quod dictum eſt. Prædeſtinatus eſt filius dei, eritq́ ſenſus, q̄ ipſe ſit filius dei cui natura humana vnita eſt, manifeſtatū eſt ex reſurrectione mortuorum dñi noſtri Ieſu Chriſti, hoc eſt, eorum qui ſimul cū Chriſto ſurrexerūt. De quib⁹ ſcribit Matthęus, Multa ſanctorum corpora, qui dormierant, ſurrexerunt, & veniētes in ſanctā ciuitatē, apparuerūt multis. Per hoc enī quod Chriſtus ſecū mortuos ſurgere fecit, tanq̄ ex præclaro miraculo, patuit eum eſſe verū filiū dei, de cuius paſſione cecinerunt ꝓphetæ. Quāuis autem expoſitio iſta ſit vera atq; catholica, videtur tamen à verbis literæ nōnihil aliena. Ambroſius verò refert prędeſtinationē hanc filij dei ad manifeſtationē hominibus factam, qua ab æterno prę ſcitū eſt, vt in tempore manifeſtaretur eſſe filius dei in virtute. Sed vt maneamus in ipſo textus tenore atque cōtextu, quātū poſſibile eſt, aduertendū, quòd eſſe prædeſtinatū, cōpetit Chriſto ſeu filio dei ſecundum q̄ homo. Dictum eſt enim q̄ prædeſtinatio eſt æterna præordinatio horū quæ per gratiam fiunt in tempore. Quod autē homo eſt deus, & deus homo, in tēpore factū eſt per gratiā vnionis, non tamen per gratiā habitualē. Et hoc vtíque ab æterno fuit prædeſtinatū. Quāuis ergo non cōcedatur ſimpliciter, Chriſtus factus eſt filius dei. ſenſus enī eſt, q̄ perſona quæ Chriſtus eſt, factus eſt filiꝰ dei, eo q̄ fieri referatur ad rem ſecundū quòd in ſe eſt: hoc tamē cōcedit, Chriſtus prędeſtinatus eſt filius dei eſſe, quoniā prędeſtinari cōuenit rei, prout in apprehēſiōe prę ordinātis. Perſona autē ſeu hypoſtaſis verbi apprehendi poteſt, prout in humana natura ſubſiſtit. Sed (vt dictū eſt) prædeſtinatio iſta aſſcribitur Chriſto ratione naturæ aſſumptæ. Nā anteceſsio, & donū gratuitū Chriſto conueniunt ratione humanitatis duntaxat. Sic ergo exponenda eſt litera, Qui filius dei. ſ. Chriſti, in duabus naturis ſubſiſtens, ſecundum q̄ homo, prædeſtinatus eſt, hoc eſt ſola gratia ſeu dei beneuolētia ſine pro priis meritis prælectus eſt, non ſolùm vt ſit caput eccleſiæ, & à principio ſuæ cōceptionis in virgine, cō firmatus eſſet in bono & cōprehenſor pfectus: verūetiā vt eſſet filius dei, nō adoptiuus, ſed naturalis, in virtute. i. diuina poteſtate, per quā prædeſtinatio iſta effectū ſortita eſt, ſeu ad actū deducta, ſecundum ſpiritū ſanctificationis. i. per per ſpiritū ſanctū, quoniā operatiōe ſp̄ūs ſancti facta eſt incarnatio Chriſti: iuxta illud, Quod natū eſt in ea, de ſpiritu ſancto eſt. Incarnatio autē eſt prædeſtinationis effectus. Secūdum ſpiritum, inquā ſanctificationis, ex reſurrexione mortuorū, hoc eſt ſecundū ſpiritum ſanctū, per cuius ſanctificantem gratiam ſpiritualiter mortui reuiuiſcunt, qui vocantur mortui domini noſtri Ieſu Chriſti, quoniam merito eius gratiam ſpiritus ſancti recipiunt, atque ſaluantur [*Per quem*] ſcilicet Ieſum Chriſtum. [*Accepimus,*] ego Paulus, ceteríque apoſtoli à ſumma trinitate, [*Gratiam*] id eſt primitias ſpiritus ſancti ſeu diuinorum munerum ſupernaturalem infuſionem. ¶ Gratia autem propriè ſumpta, eſt donum ſeu habitus ſupernaturalis, à ſolo creatore per creationem infuſus, eſſentiam rationalis creaturæ immediatè perficiens, eamq́ue in eſſe diuino ac meritorio ſtatuens. Hæc eſt gratia gratum faciens, quæ à virtutibus, fructibus ac donis ſp̄ūs ſancti diſtinguitur, [*Et apoſtolatum*]. i. poteſtaten ſeu authoritatem, præcipuamq́ue cōmiſsionem ac legationem prædicandi Euangliū Chriſti, [*Ad obediendum fidei*] .i. ad hoc, vt eos quibus euangelizamus, hortemur, & faciamus obedire fidei Chriſtianæ, videlicet naturali ratione poſtpoſita, intellectū ſuum humiliter ſubdant incōprehenſibilibus & ſupernaturalibus teſtimoniis fidei. Vnde inferius ait Apoſt. In captiuitatē redigens omnē intellectum in obſequiū Chriſti Hęc autem accepimus facere [*in omnibus gentibus*]. i. vbíque terrarū, nō ſolū in vna aut paucis nationib⁹, vt impleremus quod de nobis prædixit ꝓpheta, In omnem terrā exiuit ſonus eorum. Hinc enim Chriſtus aiebat apoſtolis, Eritis mihi teſtes in omni Iudæa & Samaria, & vſque ad vltimū terræ. Qui etiam per Eſaiā de Apoſtolis loquitur, Mittā ex eis, qui ſaluati fuerīt, ad gētes, in mare, in Aphricā & Lydiā, tenētes ſagittā, in Italiā & Greciam, ad inſulas lōgè, & annunciabunt gloriā meā gētibus. Omnia verò hæc fecimus [*Pro nomine eius*]. i. pro nomine Chriſti glorificando, ac dilatando, vt omnes conuertātur ad ipſum. Denique de Romanis. qui erant Italici, ſubdit. [*Inquibus*]. inter quas gentes, ad quas miſi ſumus [*Eſtis & vos*] Romani [*Vocati Ieſu Chriſti*]. i. vocati à deo per inſpirationem & gratiam ad fidem catholicam, vt ſitis Ieſu Chriſti, pertinendo ad oues ſeruosque eius. ¶ In Euangelio ſcriptum eſt quemadmodum Chriſtus vocauerit ad ſe duodecim diſcipulos, eos appellās Apoſtolos, quibus & ait, Nōne ego vos duodecim elegi, quomodo ergo nūc dictū eſt apoſtolos accepiſſe apoſtolatum à deo trinitate per Ieſum Chriſtum? Et reſpondendū, q̄ Apoſtolatus, qui eſt gratia gratis data, & gratia gratū faciens, ſunt quidem à deo, & etiā à Chriſto, ſecundū quòd deus eſt authoritatiuè, primò & principaliter. A Chriſto autem, ſecundū quòd mediator eſt dei & hominū, ſunt mediatè & executiuè, ſeu diſpoſitiuè, & quodāmodo inſtrumentaliter. Per Chriſtum enim ſeu meritum eius, oſa diuinarum munera gratiarum nobis præſtantur: ſecundū quod ipſe teſtatur, Quicquid petieritis patrē in nomine meo, dabit vobis. propter quod in concluſionibus otationū eccleſiæ cōmuniter dicitur, Per dñm noſtrū Ieſum Chriſtum

Ioan.10. Haymo. Luc.1. Haymo. Matth.27. Ioan.5. Luc.24. Pſalm.21. Eſaiæ.53. Ambroſ. Prouer.8. Ioan.1. Col.1. 2.Cor.1. Ioan.5. Matth.1. 2.Cor.8. Ephe.4. 1.Cor.12. Rom.6. Heb.11. Actu.5. 2.Cor.16. Matth vlt. Pſal.18. Actu.1. Eſaiæ vlt. 66. Eſa. 42. 60. FINIS. Mat.10. Lucæ.6. Marci.3. Ioan.6. Timo.2. Matth.7. Ioan.14.

[*Omnibus qui ſunt Romæ dilectis dei*]. i. à deo æternaliter præamatis. Ipſe enim prior dilexit nos [*vocatis ſanctis*]. i. fidelibus per diuinæ vocationis gratiam ſanctificatis, qui etiā veraciter ſancti appellantur, [*gratia*] de qua nunc factus eſt ſermo, quæ eſt principium omnis actiōnis meritoriæ, ponens animam in eſſe ſpirituali & grato [*vobis & pax*] interna, quæ eſt tranquillitas mentis, & quies in debita interiorū ordinatione conſiſtens: de qua propheta, Non eſt (inquit) pax impiis, dicit dominus. Et in Pſalmo. Pax multa diligentibus legem tuam, præſtetur & inſit vobis [*A deo patre*] noſtro, qui eſt pater Chriſti per naturam, & pater noſter per gratiæ infuſionem, ſiue adoptionem, de quo Chriſtus in Euang. Aſcendo ad patrem meum, & patrem veſtrum. Cū ergo ſit pater noſter, cum omni fiducia ab eo gratiam poſtulare debemus, quia vt in dulgentiſsimus pater libenter tribuet egenis, mendiciſque filiis quicquid rationabiliter petunt ac iugiter. Ideo namq; in Euangelio ait Saluator. Si vos cum ſitis mali, noſtis bona data dare filiis veſtris, quātò magis pater veſter cœleſtis dabit ſpiritum bonū petētibus ſe? [*Et domino Ieſu Chriſto.*] Ex hoc arguitur, Chriſtum eſſe verum deum, cum nullus ſit author aut dator pacis internæ & gratiæ, niſi deus omnipotens. Sequitur quoque deū patrem & Chriſtū eſſe vnum ac idē cauſale principiū pacis & gratiæ, quoniam ſolus creator eſt cauſa huius pacis & gratiæ. Vnde cōſtat vtriuſq; eſſe eandem deitatē, eandēq; virtutem & operationem: iuxta illud, Quæcūque facit pater, hæc & filius ſimiliter facit. Et idem ritè ſentitur de ſpū ſancto, qui hic nō exprimitur, quoniā patre & filio nominatis, intelligitur tanquam amor & nexus, oſculum- que amborum. ¶ Præmiſſa perſona ſcribētis, & eis quibus ſcribitur cōmemoratis, forma quoq; ſalutationis præhabita, ſequitur narratio [*Primum quidem*]. i. ante cætera quę dicturus ſiue acturus ſum. Vel primū. i. præcipuè, [*Gratias ago deo meo*] ſimplici in eſſentia, & trino in perſonis, qui licet ſit omnium deus ratione creationis, eſt tamen ſpecialiter deus meus ꝓpter ſingularem charitatem & pietatem eius ſuper me: & item ꝓpter præcipuā ſpem, dilectionem, ac cultum quibus ei inhæreo, dicens cum Pſalmiſta, Deus cordis mei & pars mea deus in æternū. Solet autem apoſtolus (& ita fieri decet) à gratiarum actione incipere. [*per Ieſum Chriſtum*] ſecundū quod homo eſt, & dei ac hominū mediator: ita quòd Chriſtus eſt mihi causa gratias agēdi deo meo, quoniā beneficia eius, & omnia quæ ipſe pro nobis fecit ac pertulit, excitant & obligant me ad gratias deo altiſsimo referēdas, qui tāta bona hominib⁹ per Chriſtū largitus eſt. [*Pro omnibus vobis*]. i. ꝓpter beneficia dei vobis collata, Vel, ꝓ omnibus vobis. i. pro veſtro profectu atq; ſalute, quatenus me ꝓ vobis gratias referēte, augeatur in vobis ſalus & gratia Chriſti. Vel, pro omnibus vobis, ſupplēdo veſtrū imperfectum. Vel, pro omnibus vobis. i. in perſona omniū veſtrū ſeu vice veſtra, [*Quia fides veſtra annūciatur in vniuerſo mūdo*]. i. in multis ac principalibus finibus mundi. Romani enim, quoniā toti mūdo præſidebant, famoſiſsimi erāt, & ideo fides eorū per omnia ora fideliū volitabat. Dixerūt enim aliæ eccleſiæ gentiū. Ecce Roma quæ eſt caput ac domina mūdi, fidem ſuſcepit. Sícque cōfirmabātur in fide exemplo fidei Romanorū. In his verbis cōmēdatur nobis charitas ſancti apoſt. qui de ꝓximorū ſalute ſicut de ꝓpria exultauit & gratias retulit. Ita & nos agere cōpetit, vt ſcilicet gratias deo agamus, cū audimus & ſcimus proximos noſtros ſpūaliter proſperari. Vnde infra ſcriptum eſt, Gratias agentes deo pro omnibus ſemper. Aſſerit quóq; Apoſtolus ſe gratias agere de fide Romanorum, quoniā fides fundamētum eſt vniuerſarum virtutum. In fide tamen includit cætera dona gratiæ dei. [*Teſtis enim mihi eſt deus cui ſeruio*] cultu latriæ [*In ſpiritu meo*]. i. in ſuperioribus viribus animæ meæ, videlicet in intellectu, credendo, orando, cōtemplando, & voluntate ſperando, amando, & cætera bona opera agēdo. [*In euangelio filij eius*] quod aliis prædico, cui obedio, & pro quo multa ſuſtineo. ¶ Euangelium autem filij dei ſeu Chriſti, eſt annunciatio bona, & ſancta doctrina, quam Chriſtus primò edocuit, & per apoſtolos aliis nunciauit. ¶ Hoc loco ſicut & aliàs ſæpe iurat Apoſt. quaten⁹ melius ſibi credatur. Quod fecit propter infirmitatem eorū quibus loquebatur. Nec tamen fecit cōtra illud ſaluatoris in Euangelio, Ego dico vobis non iurare omnino. Et iterū, Sit ſermo veſter, eſt eſt: non non. Vnde & Iacobus dicit, Ante omnia nolite iurare. His enim verbis prohibetur iuratio falſa, cōſulitur iurationis diſſuefactio: permittitur iuratio neceſsaria. Propter quod Chriſtus adiecit, Quod amplius eſt, à malo eſt: non dixit, malū eſt, ſed à malo eſt. i. ab imperfectione vel incredulitate eius, propter quē iuratio adhibetur. Imò iuratio debitè circunſtātionata, eſt act⁹ virtutis, quæ latria nūcupatur. Vnde ſcriptū eſt, Dominum deū tuum timebis, & per nomen eius iurabis. Et in Pſal. Laudabuntur omnes qui iurāt in eo. Huius itaq; rei teſtis eſt mihi deus. [*Quod ſine intermiſsione*]. i. omnibus congruis horis ſeu aptis temporibus, [*Memoriam veſtri facio*]. i. veſtri reminiſcor & coram deo memor ſum veſtri [*Semper*]. i. in omni tempore conuenienti: iuxta quem ſenſum ait Saluator, Oportet ſemper orare, & non deficere. [*In orationibus meis.*] ¶ Ex iſto eluceſit, quòd interdum licet & expedit, vt vnus alij manifeſtet dilectionem, ſolicitudinem, & laborem, quibus pro ipſo afficitur & fatigatur: non ad accipiendum humanum fauorem aut temporalem mercedem, ſed vt alius ex hoc ad meliora prouocetur, atque de proximo ſuo melius ſentiat & confidat. Quod tunc maximè fieri debet, cū vnus de alio ſiniſtrè aut impiè ſuſpicatur. [*Obſecrans*] hoc eſt, per ſacrorum commemorationem orans: ſicut quum dicitur, Per paſsionem tuam libera nos, [*Si quo modo*]. i. vt aliquo modo, [*Tandem aliquando*] poſt multa & longa deſideria, [*Proſperum iter habeam in voluntate dei*] hoc eſt, ſecundum diuinæ voluntatis beneplacitum. Non enim aliud abſolutè oro aut appeto, niſi diuina voluntate ſuppoſita: ſemper dicens, Fiat voluntas tua, [*Veniendi ad vos*] ô Romani. Nam & ideo creditur Paulus Cæſarem appellaſſe, &c. quatenus occaſionem haberet veniendi Romam. [*Deſidero enim vos videre, vt aliquid vobis impartiar gratiæ ſpiritualis*]. i. gratiam mihi collatam, vobis communicem, inſtruendo vos plenius de euangelica lege, & diſponēdo corda veſtra per meam exhortationem ad abundantiora dona ſpiritus ſancti: quemadmodum Petrus admonet, Vnuſquiſq; ſicut accepit gratiā in alterutrū illam adminiſtrātes, ſicut boni diſpenſatores multiformis gratiæ dei. Non enim debet homo (præſertim prælatus, prædicator aut doctor) talētum ſibi cōceſſum abſcondere, quia vt in eccleſiaſtico habetur, Sapientia abſcōdita & theſaurus inuiſus, quæ vtilitas in vtriſq;

A Ioan.1. Iohā.4. B E Eſaiæ.32. Pſal.118. 2.Petr.1. Iohā.14. Eſaiæ.45. Iohan.3. Sapiē.16. Exod.15. Rom.5. 2.Iohā.1. 1.Cor.10. 1.Cor.7. 1.Petr.vlt. C Ephe.5. Heb.11. D Ibidem. Matth.5. Iacob.5. Deute.6. Pſalm.62. Luc.12. Philip.1. Prou.8. Matth.6. Actu.25. 1.Pet.4. Matth.25. Eccle.41.

2. Corin.7 [*ad confirmandos vos*]in veritate fidei, & obseruatione euangelicę legis.[*id est simul cōsolari in vobis*]hoc E
est,ad hoc cupio vobis gratiam impartiri,vt ex vestra confirmatione,ego quoque in vestro profectu cō-
foler & gaudeam:quoniam sicut de vestra imperfectione constristor, ita de vestra perfectione iucun-
dor,[*Per eam quæ inuicem est fidem vestram atque meam*]hoc est,per communē ac mutuam fidem nostrā,
quę est fides catholica,in qua fundatur,& ex qua oritur cōsolatio,qua vnus fideliū de ꝓfectu & bono al-
terius cōsolatur.Hęc quippe cōsolatio fundatur in hoc quod credim⁹,& speramus simul ad ęternā feli
Galat . 5. citatē pertingere.Loquitur autē de fide formata quę per dilectionē operatur, nō de fide informi.[*Nolo
autē vos ignorare fratres, quia sæpe proposui venire ad vos*] si tamen deus permitteret,[*Et prohibitus sum*]
impeditus,vel ex diuina reuelatione vetitus sum ab executione propositi mei, [*vsque adhuc*] cū præsen-
Actu . 16. tem scribo epistolam.Impeditus autē fuit Apostolus per captiuitatē,seu aliā occupationem.Vel propter
Romanorū peccata nondū permisit eum Christus pergere Romā:quomodo in Actibus legitur, Vetati
Philip . 1. sunt Paulus & sui à spiritu sancto loqui verbū dei in Asia,& nō permisit eos spiritus Iesu. Postea tamē
prędicauit Paulus in Asia.Ideo autē ꝓposui venire ad vos,[*Vt aliquem fructū habeā in vobis*]. i.spirituale
profectū in vobis producā,vos⁹; in gratia dei ac bonis operibus fructificare faciā,& etiā vt vobis prędi-
cādo maius meritū impręsenti,maiusq; pręmiū in futuro acquirā,quę omnia finaliter refero ad gloriam
1.Corin.9. dei sublimis ac omnipotentis.[*Sicut & in cæteris gentibus*]quib⁹ predicaui,fructū aliquē habeo.[*Græcis*]
2.Mac . 12. qui naturali ingenio pollent,& philophię inuentores fuerunt,[*Ac Barbaris*]hoc est,hominibus duris,& F
quasi sine lege viuentibus.Omnes præter Latinos,Hebræos,& Græcos, Barbari appellantur, [*Sapienti-*
1.Cor . 15. *bus & insipientibus*]id est,fidelibus & infidelibus,doctis & indoctis,vnum verum deum nosce ntibus, &
idola venerantibus,[*Debitor sum*]prędicare eis Euangelium regni cœlestis, non propter eorum merita,
aut dona ab eis recepta:sed ex cōmissione diuina,& ꝓpter beneficia mihi diuinitus cōdonata,quę ordi-
nātur ad hoc,vt omnibus prędicē.Gratię enī gratis datę ordinātur ad ꝓximū.[*Ita quod in me prōptū est*]
i.sic ꝙ ego ob hāc obligationē,magis tamē ex charitate parat⁹ sum,[*Et vobis qui Romæ estis euāgelizare.*]

Prosecutio huius capitis ab eo loco,[*Non enim erubesco euangelium.*] Articulus iiij.

1. Cor. 1. MEritò dixi me esse paratum euangelizare & vobis Romanis[*Non erubesco euangelium dei*]hoc est,nō
Actu . 3. confundar publicè annunciare crucem, & passionem & cętera mysteria Christi, quę in Euāgelio
Lucę . 9 . describuntur,atque à reprobis irridentur.Paratus sum namque pro nomine Iesu contumeliam pati:
quoniam ipse ait,Qui me erubuerit,& meos sermones,hunc filius hominis erubescet, cum venerit in
Psalm. 118. regno suo.Huic consonat illud Psalmistę,Et loquebar in testimoniis tuis in conspectu regum, & non
Ioan . 6 . confundebar.Ratio huius subiicitur,[*Virtus enim dei est in salutem omni credenti*]hoc est Euangelium
Mat . 24 . Christi,id est potēs effectus diuine potestatis, seu fortis doctrina,proficiēs in salutem ęternam,omni cre G
Matth . 15. denti per fidem formatam ac perseuerantē, [*Iudæo primum*] hoc est,ex Iudaismo cōuersis,videlicet pri-
mitiuę ecclesię,quę ex iudęis cōstabat.Ná & Christus dicebat,Nō sum missus nisi ad oues,quæ pierunt
domus Israel,hoc est,ad synagogā primò ac principaliter missus sum.Ideo Paulus agebat Iudæis, Vo-
Actu . 3. bis oportebat primùm loqui verbum dei.Deinde[*Et Græco*]hoc est,ex gētilitate cōuersis valet euāgliū.
Infra . 3 . Per Grecos quasi à digniori Gentiles significat,Repulsa enim prædicatione Apostolorum à iudæis,iu-
Actu . 13 . sta facta est transmigratio ad Gētiles,secundum quod Paulus testatur.Quia repulistis illud,& indignos-
Haymo. vos iudicastis æternæ vitæ,ecce conuertimur ad gentes.Secundum Haymonem,Euangeliū dicitur vir-
1 . Cor . 2. tus dei,quoniam Christum,dei virtutem annunciat.Secundū Ambrosiū verò dicitur virtus dei,quoniā
Ambrosi⁹ valet ad indulgentiam peccatorū,& ad operationē miraculorū.Quod autē euangeliū sit virtus dei pro-
ficiens in salutem omni credenti dinceps declarat.[*Iustitia enim dei in eo reuelatur ex fide in fidem*]Hæc
iustitia dei quæ reuelatur seu manifestatur in Euāgelio,sicut in scriptura veraci,vel in Iudęo & Greco,
sicut in subiecto iustificato,tripliciter intelligi potest.Primò,de increata iustitia creatoris,quæ est ipse-
met deus sanctus & iustus.In Euangelio quippe increata dei patris iustitia declaratur , siue describitur,
Ioan . 3 . quomodo.s.maluit vnigenitū suū pati & mori,q̄ peccata manere inulta. Et quomodo Christus per viā
iustitiæ mundū redemit,quomodo etiā pater omne iudiciū prætitit Christo, & per ipsum iudicaturus
Roma . 8. est omnes,daturusq; singulis quod merentur.Nunc tamē potissimùm loquitur sanctus Apostolus de iu
Ioan .3. stitia dei omnipotētis,qua infideles vt impii iustificati sunt gratis.¶ Sed cum hoc ad misericordiā dei H
2.Timo.4. pertineat,mirū videtur,quomodo illud iustitiæ asscribatur. Et respondendū secundū Anselmū,ꝙ tāta
Roma . 3. est bonitas atq; benignitas dei,vt iustū sit eū etiā indignis & ipiis misereri ac parcere, sicq;,vt huiusmo
Nota. di actu attēditur iustitia ex parte bonitatis diuinæ secūdū seipsā acceptæ, Misericordia quoq; in eo at-
tēditur,ex parte bonitatis diuinę ad indignos relatę.Secūdò exponitur de iustitia dei creata,quā ipse cau
Roma . 4. sat in nobis,per quā iustificamur formaliter,quia per eā de⁹ iustificat nos gratis.Per fidē sine operibus
legis.Dādo enī animæ fidē & gratiā,cōfert iustitiā,per quā anima iustificatur. Hæc iustitia in Euāgelio
1.Corin. 2. reuelatur,& in Christianorū cordibus manifestatur,Tertiò exponitur,de fideli acvera diuinarū promis
Lucę . 24. sionū adimpletione,qua deus in ecclesia & in Euāgelio adimpleuit quod in veteri testamēto prædixit,
Matth . 3. atque in populo synagogæ prefignauit.Hęc iustitia in Euāgelio reuelat Christo testāte,Oportet ipleri
Roma. 10. omnia quę scripta sunt in lege& prophetis & psalmis de me.Et alibi,Vnū iota nō peribit de lege.donec
Philip . 3. omnia fiāt,De prędicta iustitia dei secūdo modo accepta,alio loco dicit Apostolus, loquens de Iudæis,
Esa.16. Ignorantes dei iustitiā,& suāvolētes statuere,iustitiæ dei nō sunt subiecti.Et rursus, Inueniar in illo nō
Marci .16. habēs meā iustitiā,quę ex lege est,sed quę ex fide.Vnde per Prophetā domin⁹ ait,Prope est iustitia mea
Matth .9. vt reueletur.Erat nanque veteri lege velata,sed in Euāgelio est reuelata, De qua iustitia dicit Saluator,
Lucæ.7. Qui crediderit & baptizat⁹ fuerit,saluus erit,Et alibi,Fides tua te saluū fecit.Itemque,Qui credit in me
Ioan.6. habet vitam æternam.Quælibet iustitia dei nunc prædicta reuelatur ex fide in fidem, hoc est ex fide

A prophetarum & patriacharū, in fide Apostolorum atque Ecclesiæ: quia quod illi crediderunt futurum, Psalm . 18.
isti crediderunt impletū. Vel, Ex fide, hoc est, ex actu fidei vnius articuli, in fidem, id est , in actum fi-
dei alterius articuli . Omnia nanque testimonia fidei sunt connexa : & vnū ex alio magis credibile red-
ditur , imò & quodammodo declaratur , magisque planum , ac rationale iudicatur. [*Sicut scriptum est*] Abac.2
Iustus autem ex fide viuit.] Hoc allegat Apostolus ad prodandum , quòd iustitia dei reuelatur in Euan- Ephesi . 4
gelio,vel in Christiano ex fide in fidem.¶Sed cum fides sit vna(iuxta illud,Vnus dominus, vna fides,v-
num baptisma) quomodo nunc dicitur ex fide in fidem , quasi sint fides diuersæ? Et respondendum,
quòd fides est vna parte obiecti . Numeratur autem & diuersificatur ex parte subiectorum : in eodem
tamen fides non est nisi vna numero , sicut & charitas. Vnde vt dictum est , per fidem intelligitur actus
fidei,qui diuersificatur. Authoritas verò ab Apostolo introducta habetur in Abacuc,vbi legitur : Ecce Abac . 2
qui incredulus est,non erit recta anima eius in semetipso. Iustus autem ex fide viuet . Cui concordat il- Esaię . 21.
lud quoque Esaiæ,Qui incredulus est,infideliter agit.Et in Ecclesiastico inducitur, Qui timetis domi- Eccles . 2.
num,credite illi, & non euacuabitur merces vestra . Nullus etenim propriè iustus est, nisi referat opera
sua ad vltimum finem , qui est supernaturalis felicitas . Hunc autem finem non agnoscimus nisi per fi- Hier. 5.
dem,quæ in omni actu meritorio dirigit rationem.Idcirco in fide tanquam in basi seu fundamento vir- Psalm.148
tutum,viuit iustus.Hinc etiam ait Scriptura,Domine,oculi tui respiciunt fidem. ¶ Porrò, quod ex fide
B sit salus iustitiáque credentium,declarat consequenter Apostolus ex oppositо. [*Reuelatur enim ira dei*]
hoc est,iusta vltio diuinæ iustitiæ, [*De cœlo*]per reuelationes cœlestes ab angelis factas, qui hominibus
diuinam districtionem ac vltionem,seu pœnas inferni reuelauerunt. Vel,ira dei de cœlo,id est,dei cœli,
seu dei cœlestis.De quo canitur,Laudate dominum de cœlis. Vel, dei iudicis , de cœlo venturi ad iudi- 1.Petri. 3 .
candum viuos ac mortuos.Vel dicitur ira dei reuelari de cœlo,quia in die nouissimo, cœli ardentes(se- Exech. 18.
cundum Petrum Apostolum)& angeli cum iudice venientes,ostendent iram dei contra iniquos.Itáque
reuelatur ira,indignatio,detestatio dei, [*super omnem impietatem(qua peccatur in deum) et iniustitiam*]qua
peccatur in proximum[*Hominum*]peruersorum[*Eorum*]videlicet, [*Qui veritatem dei*] quam agnoscunt, Iacob . 4.
hoc est,diuinorum notitiam seu diuinam iustitiam,quæ frequenter veritas nominatur,[*In iniustitia deti-*
nent,]id est,iniustè viuendo apud se retinent , non procedentes in actum virtuosum : sed ipsam verita- 1. Petri . 2.
tem ab operis executione trahunt,atque abscondunt: quibus competit illud,Scienti bonum & non fa-
cienti , peccatum est illi . Et illud Melius erat non cognoscere viam iustitiæ , quàm post agnitionem
retrorsum reuerti.
¶ Hoc loco incipit loqui Apostolus contra peccata gentilium idololatrarum . De hac reuelatio- Esaię . 13.
ne iræ dei super impietatem & iniustitiam hominum,ipse dominus per Prophetam protestatur,Visita-
C bo super orbis mala , & contra impios iniquitatem ipsorum , & requiescere faciam superbiam infide-
lium,& arrogantiam fortium humiliabo. Iob . 35.
¶ Insuper causa punitionis istorum subiungitur,[*Quia quod notum est dei*]hoc est , per naturalem ratio- Eccleia. 1
nem de deo sciri potest , videlicet quòd deus sit iustus & sapiens , approbans bona , & reprobans mala, 1.Timo . 1
& quòd ipsi soli sit cultus perfectissimus , vt pote honor latriæ , exhibendus [*Manifestum est in illis*] hoc
est,gentilibus notum fuit,[*Deus enim illis manifestauit*]per influentiam luminis naturalis,per quod anima
rationalis ex creaturis intelligit creatorem. De quo lumine scriptum est, Signatum est super nos lumen Psalm .4.
vultus tui domine.Vnde Origenes ait,Notum dei est hoc quod ex mundi huius dispositione & natu- Origenes.
rali ratione assequi possumus. Ignotum verò dei est, ratio substantiæ eius, quæ omnem latet creatu-
ram,similiter & mysterium humanæ liberationis . Pluribus autem modis deus reuelauit hominibus ve-
ritatem , videlicet per sapientiæ infusionem , per angelicam reuelationem , per sanctorum instructio-
nem,per naturalem rationem. Secundum Damascenum quoque omnibus naturaliter inserta est cogni- Damasc .
tio existendi deum . Nunc tamen agit apostolus de reuelatione quæ fit per naturalem rationem , quæ
ex creaturis ascendit ad creatoris notitiam : subditur nanque, [*Inuisibilia enim ipsius*] id est , diuina na- 1. Timo .1.
tura incorporea simplex & inuisibilis,& perfectiones eius,quę naturaliter sciri possunt, videlicet iusti-
tia , potentia , prouidentia , & c.quæ dicuntur inuisibilia dei, quoniam licet sint vnum in deo , & ipsa Psalmi. 8.
diuina essentia , tamen secundum rationem distinguntur, diuersimodè significantur, & per diuersa co-
D gnoscuntur.Hæc ergo inuisibilia dei,[*a creatura mundi*]id est,ab homine qui inter creaturas huius sen- Marc . 16.
sibilis mundi primatum sortitur:de quo dominus dicebat,Prædicate euangelium omni creaturæ,id est,
omni homini,[*per ea quæ facta sunt(id est,per res creatas) intellecta*] id est intellectualiter contemplata. Esaiæ. 52.
Oportet enim inuisibilia dei intellectuali, puróque oculo intueri, [*conspiciuntur*] id est agnoscuntur.
Vel per ea quæ facta sunt intellecta,id est per creata ritè cōsiderata. [*Sempiterna quoque virtus eius*]id est 1.Corin. 1.
æterna potestas dei,[*Et diuinitas*]ab homine conspiciuntur,per ea quæ facta sunt,non vtique per speciē,
vel quid sint,sed quia sunt,& quid non sunt.Cum enim omnis creatura sit quidam radius sui creatoris,
& omnis effectus sit quædam participata similitudo suę causæ (quoniam vnumquódque producit sibi
simile) certū est quòd ex naturis creatis aliquo modo cognoscatur increata natura.Videtes quippe phi- Eccles.13.
losophi ordinem esse in rebus,& quod vnum procedit,causatur& gubernatur ab alio , peruenerunt ad
notitiam vnius primi,summique entis quod oportuit esse æternū , perfectum,& independens. Ex vni-
formi quoque motu cœlestium corporum,& stabili consistentia mundi atque gubernatione inferiorū
à superioribus perpenderunt esse in vniuerso vnum quendam summum prouisorem , dominatorem ac
principem.Quàm multa autem vera,profunda, ac mira agnouerint Plato cum suis , & Aristoteles cum
peripateticis de inuisibilibus dei , de sempiterna virtute ac diuinitate ipsius , patet in libris eorum . Sed
& Proclus Platonicus in Elementatione sua theologica de deo atque diuinis subtilissimè loquitur,

Sapien. 13. multis aberret. Prædictis autẽ verbis apostoli cõsonat illud quóq; Sapientis, A magnitudine speciei crea- E
Proue. 60. turæ poterit creator horum cognoscibiliter videri. Omnia enim (vt Salomon ait) propter seipsum operatus est dominus, scilicet vt in creaturis diuina maiestas átque perfectio relucerent: sicq; ex consideratione
Eccle. 3. creaturarum incitaretur homo ad contemplationem, amorem, ac reuerentiam creatoris. Hinc scriptum
Esaiæ. 40. est, Fecit deus opera sua vt timeatur. Et iterum, Leuate in excelsum oculos vestros, & videte quis creauit hæc. In tantum igitur cognouerunt deum, [*Ita vt sint inexcusabiles*] de suis peccatis, præsertim de idolola-
Hebr. 12. tria. Non enim excusat eos ignorantia. [*Quia cum cognouissent deum*] per naturalem rationem secundum
Lucæ. 1. modum prætactum [*Non sicut deum glorificauerunt*] seruiendo ei cum debita reuerentia [*Aut gratias egerunt*] deo pro beneficiis suis, [*Sed euanuerunt*] hoc est, inanes effecti sunt, [*In cogitationibus suis*] vanis ac fri-
Sapien. 5. uolis, glorificantes, & magnipendentes seipsos. [*Et obscuratum*] luce gratiæ priuatum & splendore diuinæ
Matth. 11. sapientiæ destitutum, [*Est insipiens cor eorum*] impletúmque est caligine vitiorum propter vanitatem cogi-
Mich. 2. tationum suarum. Vnde scriptum est, Væ qui cogitatis inutile. Et alibi admonet dominus, Auferte ma-
Esaiæ. 1. lum cogitationum vestrarum ab oculis meis. Per Salomonem quóque sapientia dei Christus dominus
1. Corin. 1. contestatur, Ego (inquiens) sapientia habito in consilio, & eruditis intersum cogitationibus. [*Dicentes enim se esse sapientes*] id est seipsos de sua sapientia iactantes, átque in seipsis, non in fonte sapientiæ glorian-
Prouer. 8. tes, [*Stulti facti sunt*] coram deo seu diuino iudicio, qui stultam fecit sapientiam huius mundi. Qui enim F
Eccle. 1. scientiam creaturarum, & naturalem sapientiam diuinorum non ordinat ad salutarem ac supernatura-
1. Corin. 1. lem sapientiam & dei honorem, veraciter stultus est: tanquam contra ordinem rerum faciens, & contra
censuram æternæ sapientiæ agens. Propter quod scriptum est, Stultus factus est omnis homo à scientia
Hier. 10. sua. Et iterum, Sapientia tua & scientia tua decepit te. Et rursus, Væ qui sapientes estis in occulis vestris.
Esaiæ. 47. ¶ Sed videntur hæc de philosophis verificari non posse. Cùm enim quidam interrogasset Pythagoram
an sapiens esset, dixit se sapientem non esse, sed philosophum, id est sapientiæ amatorem. Et eius exem-
Esaiæ. 3. plo, posteri eius se non vocauerunt sapientes, sed philosophos. Et respondentum quòd licet non dicerent
ore, corde tamen dicebant se sapientes, pauciſsimis forsan exceptis, qui nec idola coluerunt. De quibus
modo non agitur. [*Et mutauerunt gloriam incorruptibilis dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis*]
id est cultum, honorem & gloriam immortali ac inuariabili deo impendendam, exhibuerũt imaginibus,
1. Tim. 1. statuis seu idolis hominum mortuorum. [*Et volucrum, & quadrupedum et serpentium*] Quàm verum sit
Sap. 11. 14. hoc, in libro Sapientiæ prolixè describitur. Quomodo etiam populus Iudæorum tanto errori subiacuit,
Esaiæ. 2. talpásque ac vespertiliones adorauit, Esaias atque Ezechiel prosequuntur. Quidam autem gentilium ip-
Ezech. 8. sas imaginationes, quidam verò res significatas per imagines coluerunt. [*Propter quod*] id est, propter ido-
Sapien. 14. lolatriam iam prædictam, quæ omnis peccati origo efficitur. Iuxta illud Sapientis, Infandorum idolorum G
cultura, omnis mali causſa est, & principium & finis. [*Tradidit illos deus*] non effectiuè, sed permisſiuè, gra-
tiam suã iustiſsimè subtrahendo [*In desideria cordis eorum*] id est, in inordinatos appetitus, & concupiſcen-
1. Corin. 6. tias carnis, videlicet [*In immunditiam*] luxuriæ, vel potius Sodomiticæ maculæ. [*Vt contumeliis*] hoc est, acti-
bus ipſi naturæ iniuriosis, nociuis, atque contrariis [*Afficiant corpora sua in semetipsis*] hoc est, in eodem
Hier. 9. 16. sexu atque supposito, committendo peccata contra naturam. Vel in semetipsis, id est, adinuicem. Nam &
1. Tim. 1. qui fornicatur, peccat in corpus suum. [*Qui commutauerunt veritatem dei, in mendacium*] id est, diuinitatem,
Deuter. 4. honorem, & gloriam soli vero omnipotentíque deo asscribenda, & exhibenda, transtulerunt ad deos fal-
Sapien. 13. sos seu idola. [*Et coluerunt, et seruierunt creaturæ*] videlicet idolis suis [*Potius quam creatori, qui est (deus) benedictus in secula, Amen*] Ecce quanta peruersitas.

¶ Hæc traditio impiorum in desideria cordis eorum, est grauiſsima pœna, quam deus in præsenti infligit. Et est pœna damni, cui in inferno correspondet carentia beatificæ fruitionis. Vnde dominus ait in
Psalm. 80. Psalmo, Dimisi eos secundum desideria cordis eorum, ibunt in adinuentionibus suis. Vnum nanque pec-
Psalm. 80. catum trahit ad aliud, idémque peccatum est peccatum, & causſa peccati, seu culpa, & pœna culpæ. Nam
homo vnum committendo peccatum meretur à deo relinqui, átque in aliud prolabi. Et quantò aliquis
Esaiæ. 3. seipsum erigit altius, inaniúsque extollit, tantò meretur profundius cadere. Maximè quóque, qui tam sa-
pientes sunt in propriis oculis, merentur relinqui, in tantum vt in vitia carnis incidant, quæ sunt præcipuè
Ephesi. 5. bestialia átque turpiſsima. Vnde iam subditur, [*Propterea tradidit illos deus in paſsiones ignominiæ*] id est, in H
Ezech. 4. ſnominabilia vitia carnis, quæ sunt peccata contra naturam.

¶ Ignominia enim dicitur quasi sine nomine dignitatis, quoniam talia scelera non faciliter explicantur. Prosequitur tamen Apostolus species tanti facinoris. [*Nam fœminæ eorum immutauerunt naturalem vsum in eum vsum qui est contra naturam,*] hoc est, organo sui sexus, qui ordinatur ad conceptionem prõlis, abu-
si sunt, ita vt fœmina fœminæ misceretur. [*Similiter autem et masculi relicto naturali vsu fœminæ*] id est legitima seu naturali commixtione ac copula cum muliere, [*Exarserunt (igne libidinis) in desideriis suis*] turpiſsimis [*In inuicem*] scilicet [*Masculi in masculos turpitudinem operantes*] polluendo se mutuò va-
Esaiæ. 24. riis modis. Sed & si masculus fœminæ commisceatur alio modo, loco, seu organo, quàm natura con-
cesſit, contra naturam peccatur, [*Et mercedem quam oportuit erroris sui in semetipsis recipientes*] Sic con-
Psalm. 17. ſtruenda & intelligenda est litera, Prædicti idololatræ ac Sodomitici recipientes à deo permisſiuè, à
Ezech. 16. seipsis autem causſaliter, recipientes (inquam) & sustinentes in semetipsis, id est, in propria natura mer-
Micheæ. 1. cedem sui erroris, id est, retributionem seu præmium suæ idololatriæ, scilicet traditionem & lapsum
in paſsiones ignominiæ, quam mercedem oportuit, vel decuit eos recipere secundum dictamen ac or-
dinem diuinæ iustitiæ, qua vitia vitiis proportionabiliter puniuntur. Vnde quemadmodum iactantia
propriæ sapientiæ meruit, vt in idololatriam caderent, sic idololatria propter grauiſsimam suam de-
formitatem meruit, vt in innominabilia carnis peccata inciderent. [*Et sicut non probauerunt,*] hoc est, non

A putauerũt nec opere ostẽderũt, [*Deum habere in notitia*] actus humanos. i. æstimauerũt deum non cogno- Iob. 21. 22.
scere peccata hominum: dicẽtes illud Iob, Deo excelsior cœlo est, nec nostra considerat, & circa cardi-
nes cœli perambulat. Et illud Ezechielis, Dereliquit dñs terrã, & dñs nõ nosvidet, [*Tradidit illos deus in* Ezech. 9.
reprobum sensum] hoc est, in intellectũ peruersum, priuando eos lumine gratiæ ac verę sapientiæ, quate- 2. Tim. 3.
nus, sicut circa diuinũ intellectũ errauerunt, sic in suo intellectu punirẽtur. Tales sunt oẽs qui diuinam Psalm. 93.
prouidentiã negant. De quib⁹ ait Psalmista, Dixerũt, nõ videbit domin⁹, nec intelliget deus Iacob. Et So Sopho. 1.
phonias, Dicunt non faciet dominus bene, & nõ faciet malè. Contra quos dominus loquitur per Amos Amos. 5.
prophetã, Cognoui multa scelera vestra, & fortiora peccata vestra. Vel sic, Sicut nõ probauerũt, hoc est,
nõ curauerunt deũ habere in notitia. i. cognoscere deũ veraciter, tradidit illos in reprobum sensum, ex-
cæcando corda ipsorũ permisſiuè, ita ꝙ eis cõuenit illud propheticũ, Sapientes sunt vt faciãt mala, bene
autem facere nescierunt. [*Vt faciant ea quæ non conueniunt,*] hoc est, quæ deo, rationi, átque ecclesiæ con Hiere. 4.
trariantur. Hæc dictio, vt, non tenetur hoc loco causſaliter, sed cõcomitanter. Nõ enim idcirco tradidit Nota.
illos in reprobum sensum directè vt faciãt mala, sed o patio mali cõsecuta est traditionẽ, seu derelictio-
nẽ ipsorũ prædictã. Sícque frequenter in libro isto accipitur. Sic ergo tradidit illos deus, [*Repletos omni*
iniquitate] hoc est, omni peccato. Peccatum enim iniquitas est. i. cõtra iustitiam secundũ Ioannem. ¶ Prę 1. Ioan. 3.
terea, ponit ptes seu species iniquitatis, [*Malitia*] qua alter alteri dãnum iferre conatur [*Fornicatione*] hoc
B est, illegitimo cum muliere concubitu, [*Auaritia*] hoc est, inordinato appetitu temporalium rerum, [*Ne*
quitia]. i. peruersitate, seu temeritate nefaria, [*Plenos inuidia*] quæ est tristitia de bono alterius, [*Homici-*
diis, contentione, dolo, malignitate,] hoc est, voluntate igne malitię inflammata, [*Susurrones*] hoc est, diſcor
diæ seminatores: contra quos Moyses præcipit, Non eris susurro in populo. Et Ecclesiasticus ait, Susur
ro & bilinguis maledictus, multos enim turbauit pacem habentes, [*Detractores*] hoc est, aliorum famam Leuit. 19.
denigrantes, de eorum defectibus inordinatè loquendo, vel falsa imponendo, [*Deo odibiles*] quantum ad Eccle. 28.
culpam, Odio enim deo sunt impius, & impietas eius. Vnde Ecclesiastes ait, Si mordeat serpens in silen
tio, nihil minus eo habet, qui occultè detrahit. Agendum est ergo, quod ait vir sanctus, Detrahentem se Sapien. 14.
cretò proximo suo, hunc persequar, [*Contumeliosos*]. i. verbis vel actibus iniuriantes. Quod valde ini- Eccle. 10.
quum est iuxta illud, Homo assuetus in verbis improperij, omnibus diebus vitæ suæ non dirigetur, [*Su* Psalm. 100
perbos] appetendo honores, [*Elatos*] nolẽdo habere æqualem vel superiorẽ, [*Inuentores malorum*] exco- Eccles. 23.
gitando nouos errores, aut culpas, [*Parentibus non obedientes, insipientes*] male sentiendo de rebus diuinis
[*Incompositos (moribus) sine affectione*], id est, tepidos, carentes zelo iustitiæ, & charitatis feruore, [*Absque*
fœdere], id est, obseruatione pacti, societatis & amicitiæ. Vnde scriptum est. Qui dissoluit, pactum, nun-
quam effugiet, [*Sine misericordia*], id est, crudeles. Viscera nanque impiorum crudelia. In talibus adim- Ezech. 12.
C pletur, quod Iacobus ait, Iudicium sine misericordia fiet ei, qui non fecerit misericordiam, [*Qui cum in* Prouer. 12.
stitiam dei] hoc est, iustum deum, [*cognouissent, non tamen intellexerunt*] hoc scilicet. [*Quoniam qui talia* Iacob. 2.
agunt, digni sunt morte] æterna. Et [*Non solum qui faciunt*] sunt digni morte, [*Sed etiam qui consentiunt fa-*
cientibus] vt nullus excusetur.

Cap. II. [*Propter quod inexcusabilis es o homo.* Articulus. v.

Voniam itáque digni sunt morte æterna, non solùm qui peccata prædicta committũt, sed etiam quicúnque consentiunt, vel quum possint, non impediunt. [*Propter hoc inexcusabilis es (ô peccato) o homo omnis qui iudicas*] id est, damnas seu reprobas aliũm non secundum
Q ordinem æquitatis, ac regulas iuris, sed inordinato iudicio. [*In quo enim alterum iudicas (hoc* Eccles. 21.
modo) teipsum condemnas], id est, damnatione dignum ostẽdis, ac profiteris. Iuxta quem sen- Lucæ. 19.
sum scriptum est, Dum maledicit impius diabolum, maledicit ipse animam suam. Vnde ait Saluator, Ex 1. Reg. 20.
ore tuo te iudico serue nequam. Et alibi, Hoc tuum est iudicium quod ipse decreuisti. Veruntamẽ quo Mich. 6.
niam sacra scriptura frequenter hortatur nos ad iudicandum, iuxta illud Prophetę, Indicabo tibi homo 1. Corin. 2.
quid sit bonum, aut quod dominus requirat à te facere iudicium. Et infra dicit Apostolus Spiritualis
homo omnia iudicat. Frequenter quoque prohibet nos iudicare præsertim in hoc libro epistolarum
Pauli. ¶ Ad agnoscendum ergo quomodo hæc omnia intelligi debeant, scire oportet, quòd iudicium
D propriè sumptum, est actus virtutis, videlicet determinatio iuris seu definitio iusti. Talis autem deter-
minatio iuris, est actus iustitiæ, ideo iudicium est actus iustitiæ, tanquam inclinãtis & disponentis iudi-
cantem, vt dignus atque idoneus sit ad iudicandum. Actus nanque virtutis ex virtute procedit. Nec po-
test bene iudicare de operibus virtutis, qui habitũ virtutis nõ habet. Vnde castus bene iudicat de perti-
nentib⁹ ad castitatẽ, & fortis de his quę ad fortitudinẽ pertinẽt. Iudiciũ tamen est actus rationis seu pru
dentiæ tanquã dirigentis atque sententiã proferentis. Inquantũ itáque iudiciũ procedit ex quadã con-
naturalitate iudicantis ad iudicata, requirit habitũ virtutis in iudicante. Quoniã ergo iudiciũ actus iusti
tiæ est, intantum licitũ perhibetur, inquantũ ex iustitia oritur. ¶ Ad hoc autem ꝙ iudiciũ sit actus iusti
tiæ, tria sunt necessaria. Primò, vt procedat ex inclinatione virtutis, nõ ex impetu passionis aut suspitio-
ne. Secũdò, vt procedat ex authoritate præsidẽtis. Tertiò, vt proferatur secundũ rectam rationem pruden-
tiæ. Quodcúque horũ defuerit, erit inordinatũ, illicitúmque iudiciũ. Si etenim primũ defuerit, vocatur
Peruersum: si secundũ, dicitur Vsurpatũ: si tertium desit, Temerariũ appellatur. Vnde Chrysost. super Chrysost.
Matthæũ, Qui in magnis peccatis sunt, eos iudicare nõ debẽt qui in eisdem peccatis, aut certè minori- Thomas.
bus sunt. Et hoc secundũ Thomã potissimè verũ est, quando peccata prælati aut iudicis publica sunt, &
quando nõ est necesse iudicare de alia ratione officij. Si verò peccata occulta sint, & necesse sit iudicare
ratione iniuncti officij, potest cum timore ac humilitate iudicare siue arguere. Si autem peccata sint ma
nifesta, & nihilominus iudicare oporteat, debet primò intra se pœnitere. Nobis verò diligenter pen-
sandum est illud sancti Ambrosij, Iudicet de errore & culpa alterius, qui in seipso non habet Ambros.

quod iudicet,ne cũ de alio iudicat,in ſeipſum ferat ſententiã.De prædictis ergo inordinatis iudiciis intel E
Matth.7. ligenda ſunt loca ſcripturæ,in quib⁹ vetatur iudiciũ.Sicut cũ dicit,Nolite iudicare,& nõ iudicabimini.
Poteſt autẽ & debet quilibet noſtrũ iudicare,reprobare,& caſtigare ſeipſum.In cõmuni quoq; poſſum⁹
iudicare de actibus atq; generibus hominũ ſecundũ doctrinã & determinationẽ ſcripturæ,vt,ꝙ omnis
Auguſtin. homicida dãnabitur,& omnis ſuperbia ſit peccatũ.¶Duo verò ſunt in quib⁹ ſecundũ Auguſtinũ vitare
debemus iudiciũ.Primò,quum ignoram⁹,quo animo aliquid fiat. Idcirco de occultis ac dubiis iudicare
prohibemur.Secũdò,dũ ignoramus qualis futurus ſit,qui iudicãdus videtur.Et quia hoc ſemp ignora-
Eccleſi. 9. mus,nõ debem⁹ abſolutè perſonã alteri⁹ iudicare,præſertim cũ ignoremus,an dignus ſit amore,an odio
poſsitq; omni mõmẽto à deo tangi,cõpungi,pœnitere,& purificari.De actibus tamẽ manifeſtis,& quæ
animo bono fieri nequeunt,iudicare permittimur,cõpatiendo potius quàm ſpernẽdo.¶ Deníque iudi-
cium duplex eſt,ſcilicet diſcretionis,quo inter bonum & malum diſcernitur: &remunerationis,quo de
Hier.13. præmio ſentẽtiatur.Horũ iudiciorũ vtrunq; laudabile eſt,ſeruatis circunſtantiis & conditionibus debi
Iob.34. tis.De iudicio quippe diſcretionis dñs loquitur per prophetam,Si ſeparaueris pretioſum à vili,quaſi os
Ibidem. meum eris.De quo & in Iob habetur,Iudiciũ eligamus,& inter nos videamus quid ſit melius.Itémque
Nunquid qui non amat iudiciũ,poteſt ſanari?Iudicium autem remunerationis eſt duplex,videlicet ap-
probationis,quantũ ad bonos:& reprobationis,quantũ ad malos. ¶Sciendum quoq; ꝙ Paulus hoc lo- F
1.Cor.4. co ad literam loquitur contra Eccleſiam Romanorũ,quæ ex Iudęis & Gentibus collecta erat,qui ſe mu
tuò iudicabant.Iudæus enim iudicauit Gentilem de tranſgreſsione legis naturalis.Gentilis verò Iudæũ
Matth.7. de præuaricatione legis diuinæ.Quilibet verò iſtorum ſecundum Apoſtolum inexcuſabilis eſt. Cuius
ratio ſubditur,[*Eadem enim agis*]hoc eſt.ſimilia,vel eadẽ genere aut ſpecie tu Iudæe operaris, [*Quæ(in
Gentili)iudicas*],id eſt, redarguis, atque condemnas. Vel eadem agis tu gentilis quæ in Iudæo iudicas.
Hoc generaliter accipi poteſt de vnoquóque noſtrum, qui de illo peccato alium iudicat, quod ipſe in
Iob.19. ſeipſo non corrigit.Quod conſequenter declarat Apoſtolus,[*Scimus enim*]per naturalem rationem,vel
Pſalm.61. ſupernaturalem illuminationem, [*Quoniam iudicium dei eſt ſecundum veritatem*]. i. ſecundum iuſtitiam
qua reddit ſingulis quod merentur,hoc eſt,ſcimus ꝙ iudicium dei ſit iuſtum, [*in eos(. i. aduerſus eos)
qui talia agunt*].i.ſe inuicẽ temerariè iudicãt,ſicut iam dictũ eſt.Tales enim reprobat deus. Circa quod
Origenes. Origenes ſic ait,Illud hoc loco videtur oſtendi,ꝙ ſolius dei ſit ſecundũ veritatem iudiciũ, quia corda
hominũ noſſe,& mentis ſecreta dinoſcere ſolius eſt dei.Sunt enim quædã quę cõmittuntur opere qui-
dẽ malo,animo autẽ non malo:vt ſiquis(verbi cauſa)hominẽ non voluntate occiderit. Alia verò fiunt
opere bono,ſed animo non bono,vt ſiquis miſericordię opus,non pro dei mandato,ſed vt laudetur ab
hominibus,faciat.Hoc tamen non eſt ſic accipiendũ,quaſi iudicia hominũ non ſint iuſta & vera,ſed ꝙ G
non ſint tam vniuerſaliter vera & iuſta,nec adeò certa,maximè ſubtracta illuminatione diuina.[*Exiſti-
mas autem hoc o homo omnis qui iudicas*]inordinatè [*Eos qui talia agunt (id eſt, præmemorata peccata com-
mittunt) et facis ea*]quæ in aliis iudicas[*Quia tu effugies iudicium dei?*]hoc eſt,damnationis ſententiam &
Iob.1. iuſta tormenta?Quaſi dicat,Noli hoc æſtimare. Loquitur Apoſtolus interrogatiuè, [*An diuitias boni-
tatis eius*]id eſt,plenitudinem ſeu abundantiam pietatis diuinæ,[*Et patientiæ*] qua non ſtatim vlciſcitur
Iob.25. illatam ſibi iniuriam, [*Et longanimitatis*] qua diu iniquorum conuerſionem expectat vt indulgentiam
Eſaiæ.30. conſequatur:iuxta illud Prophetæ, Propterea expectat dominus vt miſereatur veſtri. Non enim vult
Ezech. 18. mortem peccatoris,ſed vt conuertatur,& viuat.Patientia autem cum ſit virtus moralis, paſsionem tri-
Prouer. 28 ſtitiæ ordinans,non propriè competit deo,niſi per ſimilitudinem operis.An ergo iſta[*Contemnis?*]Quaſi dicat,Mirum eſt,ſi tantam pietatem & gratiam dei non penſas,neque honoras. Hanc contemnit, qui
ex pia dilatione vltionis diuinæ peioratur,peccando ſecurius,& conceſſa pœnitentiæ tempora expen-
Iob.24. dendo in actibus prauis.Quemadmodum ſcriptum eſt,de ingrato ac impio,Dedit illi deus locum pœ-
2.Petri.3. nitentiæ,& ille abutitur eo in ſuperbiam. [*Ignoras quoniam benignitas dei ad pœnitentiam te adducit?*] id
eſt, hoc meritò ignorare non debes, quòd miſericordia dei te patienter ac longanimiter ſuſtinendo,
Pſalm. 89. quantum in ſe eſt,inſtigat,& ducit te ad pœnitentiam peragendam.Per inſpirationem enim angelicam
Sapien. 11. ac diuinum inſtinctum admonentur iniqui conuerti ad dominum.Vnde Sapiens,Miſereris (inquit)o-
mnium domine, & diſsimulas peccata hominum propter pœnitentiam. ¶Deinde oſtendit Apoſto- H
lus,quid homo meretur incidere, non attendendo bonitatem longanimitatis ac patientiæ dei, qui piè
præſtolatur pœnitentiam noſtram. [*Secundum duritiam autem tuam*] per obſtinationem tuam ac perti-
Hierem.8. naciam qua diuinæ inſpirationi reſiſtis, nec verbo dei mentem tuam aperis [*Et impœnitens cor*] tuum,
Sopho.1. quod de priſtinis malis non dolet,nec futura vitare molitur,[*Theſaurizas*]id eſt, multiplicas [*tibi iram*]
Eſaiæ.56. id eſt,diſtrictam vindictam exercendam,[*in die iræ et reuelationis iuſti iudicij dei*] hoc eſt,in die nouiſi-
Abacuc.2. mo,in quo deus maximè iratus videbitur,& ſecreta producet in lucem. Tunc enim reuelabit abſcon-
1.Corin.4. dita tenebrarum,& manifeſtabit conſilia cordium.Hinc ſcriptum eſt,Cor durum malè habebit in no-
Eccleſi.3. uiſsimo.Et de peccatore indurato dominus ait per Prophetam,Scio quia durus es tu,& neruus ferreus
Eſaiæ. 48. ceruix tua,& frons tua ænea.[*Qui reddet vnicuique ſecundũ opera ſua*]Iuxta illud Apocalypſis,Ecce ve-
Apoc.22. nio citò,& merces mea mecum eſt,dare vnicuíque ſecundum opera ſua. Hoc noui & veteris teſtamẽti
Eccleſi.12. ſcriptura concorditer clamat.Vnde in Eccleſiaſte ſcribitur,Cuncta quæ fiunt adducet de⁹ in iudicium
Hiere.32. pro omni errato,ſiue bonum ſiue malum.Et Hieremia propheta,Domine cuius oculi aperti ſunt ſuper
omnes filios Adam,vt reddas vnicuíque ſecundum vias ſuas.In his autem atque ſimilibus locis ſcriptu
ræ per vias ſeu opera, intelligendi ſunt quicunque actus humani,tam interiores q̃ exteriores, videlicet
cogitatio,affectio,locutio,operatio.¶Conſequenter oſtẽditur in ſpecie,quod dicebatur in genere.[*His
quidem qui ſecundum patientiam boni operis,gloriam et honorem*]Sic legẽda eſt litera,Deus reddit ſingulis
ſecundum opera ſua:His quidẽ qui ſunt boni operis.i.bonæ vitæ,ſecundũ patientiam dei,qui eorũ con

A uerſionem longanimiter expectauit, & ita bene vſi ſunt patientia dei,reddet pro præmio gloriã, id eſt
beatitudinem ſiue lętitiam,vel claram cum laude notitiam,clarificando eos in cordibus aliorum,& ho
norem.i. reuerentiæ exhibitionem in ſignum virtutis ipſorum.Nam & deus honorabit eos, conſtituẽ- Lucę. 12.
do eos ſecum in regno cœlorũ,[*Et incorruptionem*].i.immortalitatem, impaſsibilitatẽ, atque perpetuã 1.Corin.9.
ſecuritatem,his inquã,[*Quærentibus vitam æternam*].i. referentibus cuncta quæ agunt ad vltimã finem
ſeu verã felicitatẽ,quæ eſtvita æterna,nõ ad temporale cõmodum ad laudẽ humanã. Vnde ait ſaluator, Matth. 6.
Primùm quærite regnũ dei.Et Apoſtolus,Quæ ſurſum ſunt quærite. Hoc modo exponitur litera cõ- Coll.3.
muniter.Videtur quoq; ſic poſſe exponi.His qui ſecũdũ patiẽtiã boni operis ſunt.i.qui opera bona pa- Lucæ.21.
tiẽter egerũt,&per patiẽtiã cuſtodierũt,dabit gloriã & honorẽ.ꝓpter quod dicit ſaluator,In patiẽtia ve Hebræ.13.
ſtra poſsidebitis animas veſtras.Vel ſic,His qui ſecundũ patiẽtiã ambulauerũt.i.patiẽter cõuerſati ſunt,
retribuet de⁹ boni operis.i.pro bono opere,gloriã & honorẽ,tanquã condignã mercedẽ.[*His autem qui
ſunt ex cõtentione*].i. inſimul litigant & pacis iura violant,vel deo reſiſtere ſatagunt, [*Et qui non acquie-
ſcunt veritati*],i.iuſtitiæ ſeu ſanæ doctrinæ,qua admonent cõuerti ad deũ [*Credunt autem iniquitati*]hoc Deutr.31.
eſt,vanis erroribus ac falſis dogmatibus: quo contradicit Apoſtolus ad Hebræos,Doctrinis variis &pe 2.Timo.2.
grinis nolite abduci.His itaq; ſuperueniet[*Ira(.i. diuina vltimo)et indignatio*]hoc eſt,deteſtatio qua iu Ioan.8.
B dex ęternus eos contemnet,[*tribulatio(corporis)et angustia*]mentis, venient inquã hæc,[*In omnem ani- Hebre. 13.
mam hominis operantis malum*]niſi pœniteat. Nam & corporis pœna redundat in animam & econuerſo. Luc.12.
[*Iudæi primum*].i.præcipuè,quoniam propter legem diuinam ei traditã grauius peccauit, & fortius pu-
nietur.[*Et Græci.*]Si per Græcos intelligatur gens illa ſpecialis,tunc Græcus poſt Iudæum exprimitur,
quia præ cæteris gentibus magis peccauit atque punitus eſt,eo ꝙ in naturali philoſophia & ſubtilitate
ingenii præfulgebat.Vbi enim maius donũ ſcientiæ,ibi præuaricator grauiori ſubiacet culpæ & pœnę. Prouer. 1.
Si verò per Græcum intelligantur Gentiles cõmuniter,tunc poſt Iudęum ponitur Græcus,quoniã mi-
nus peccauit loquẽdo in genere & cæteris paribus.His verbis Apoſtoli cõſonat illud Prouerbiorum,
quod ex perſona æternæ ſapiẽtię dicitur.Quiavocaui& renuiſtis,& increpationes meas neglexiſtis,ego
quoq; in interitu veſtro ridebo,cum irruerit repẽtina calamitas,& interitus quaſi tempeſtas ingruerit,
quãdo venerit ſuper vos tribulatio & anguſtia.¶Hoc loco Apoſtolus cõtẽtioſos redarguit.Vnde &Ia- Iacob.3.
cob⁹ Apoſtolus dicit.Si zelum amarũ habetis,& contẽtiones ſunt inter vos,nolite gloriari, & mẽdaces Eſaiæ.38.
eſſe aduerſus veritatem.Denique tanta eſt culpa contentionis,vt propter ipſam corporalis exercitatio
reprobetur:dicente domino per prophetam, Ecce ad lites &cõtẽtiones ieiunatis.Nũquid tale eſt ieiu- Eſaiæ.32.
nium quod elegi?[*Gloria autem et honor,*]de quibus iam dictum eſt.[*Et pax*].i. tranquillitas mentis,ſeu
C ſecuritas ab impugnatione hoſtili,dabuntur ꝓ præmio[*Omni operanti bonum*]ex charitate,]*iudæo pri-
mum*].i.præcipuè: quia in genere plus aliis meruerunt Iudęi ad Chriſtum cõuerſi,videlicet ſancti Apo
ſtoli,ac primitiua eccleſia,[*Et Græco*].i.gentibus.[*Non eſt enim acceptio perſonarum apud deum*]. i. deus Iob.34.
in iudicando non attendit perſonam& ea quæ non habent rationem meriti ſiue demeriti,ſed ſola ope- Eccleſi.35.
ra penſat,& vnumquemque,ſecundum merita ſua iudicat. Propter quod aſſerebat Petrus, In veritate Matth. 28.
comperi,quoniam non eſt perſonarum acceptor deus,ſed in omni genere qui timet deum, & operatur Lucę.20.
iuſtitiam,acceptus eſt illi.Et per prophetã dominus loquitur,Vnũquẽque iuxta vias ſuas iudicabo.Ad Galat. 2.
hanc perfectionẽ hortatur nos ſermo diuinus per Moyſen dicẽs,Iuſtè iudicabis,nec cõſideres perſonã Ephe.6.
pauperis,neque honores vultum potentis.Porrò,ꝙ apud deum non ſit perſonarum acceptio, ſed iuſtũ Collo.3.
iudicium,probat,[*Quicunque enim ſine lege*]ſcripta atque Moſaïca[*Peccauerunt*]videlicet non habendo Iaco.2.
legem,id eſt gentiles qui peccatum commiſerant, non quia legem ſcriptam tranſgreſi ſunt; quia nec Actu. 10.
eam habuerunt, [*Sine lege peribunt*]id eſt,non propter huius legis præuaricationem damnabuntur:ſed Ezech. 18.
propter hoc quòd legem naturalem non ſeruauerunt cum fide ſaluatoris ſaltem implicita, vt plenius Leui.19.
oſtendatur,¶Cum enim dicat Ambroſius,Peccatum eſt præuaricatio legis diuinæ,quæri poteſt, quo-
modo aliquis peccare valeat ſine lege?Et reſpondendũ,ꝙ in definitione Ambroſii.per legem diuinam Ambroſ.
intelligitur quælibet lex data à deo,à quo cõſtat naturalẽ legẽ fluxiſſe, datáq; eſſe[,*Et quicunque in lege
ſcripta peccauerunt*] eam non obſeruando ſicut Iudæi,[*Per legem*]id eſt,ex ipſa lege ſcripta,vel propter
legis tranſgreſsionem[*Iudicabuntur*]iudicio reprobationis.Vnde Chriſtus aiebat iudęis, Eſt qui accu-
ſat vos Moyſes,in quo ſperatis,[*Non enim auditores legis*]diuinitus datæ,[*Iuſti ſunt apud deum,*]niſi obe- Ioan.17.
diant legi:ideo ſubditur,[*Sed factores legis*]id eſt,qui legis mandata adimplent, [*Iuſtificabuntur*]id eſt, Iacob.2.
iuſti erunt ac reputabuntur apud deum.Nam & fides ſine operibus mortua eſt.Et in Euangelio Chri- Matth.7.
ſtus teſtatur,Omnis qui audit verba hęc,& non facit ea,aſsimilabitur viro ſtulto, qui ædificauit domũ Luc.11.
ſuam ſupra arenã.Et alibi,Beati qui audiunt verbũ dei,& cuſtodiunt illud.Ipſa ergo impletio legis per
gratiam, ex qua procedit impletio,iuſtificat hominem,eſtque iuſtificatio eius. Denique ꝙ ipſa obſer-
D uatio legis iuſtificet,eluceſcit ex hoc.[*Cum enim gentes*].i.gentiles,[*Quæ legem*]ſcriptã ſeu Moyſi,[*Non
habent,*]quia non tenebantur ad eam[*Naturaliter*].i. ex naturalis rationis dictamine,adiuti tamen lumi-
ne gratię,ſine qua nemo vnquã ſaluatus eſt.Non enim ex puris naturalibus quiſquam ſaluatur,cũ ſalus 1.Ioan.3.
noſtra ſit ſupernaturalis felicitas. ſ. viſio per ſpeciem,ad quã ſine fide charitate & gratia dei nullus via- Hebre.11.
tor pertingit,[*Ea quæ legis ſunt faciunt*].i.legem ſcriptam obſeruãt,quantũ ad pręcepta moralia decalo-
gi,quę ſunt de dictamine rationis naturalis.[*Eiuſmodi*]gentes[*Legem (Moſaicam) non habentes, ipſi ſibi
ſunt lex*]id eſt,propria ratio eſt eis pro lege,[*Qui oſtendunt*]bene viuẽdo[*Opus legis*]quòd à lege ſcripta
pręcipit fieri aut vitari[*Scriptum in cordibus ſuis*]id eſt intellectui naturali impreſſum,ita ꝙ ratio dictat Tob.4.
eis,quod dictat ratio ſcripta.Dum enim non faciunt alteri quod ſibi nolunt fieri,(quod vtiq; naturalis Matth.7.
ratio dictat)implent ea quę iubet lex ſcripta.Nã& ſecũdũ apoſtolũ,Qui diligit ꝓximũ,legẽ adĭpleuit. Roma.13.
Hi ergo qui naturaliter agũt ea quæ legis ſunt,ſibi ſunt lex,quod declarat apoſtol⁹,per effectũ,videlicet

per conſciẽtiæ teſtimonium. Subditur enim, [*Teſtimonium*] boni vel mali [*Redente illis conſcientia ipſorum,*] quæ ex naturali iudicio rationis reprobat malum, & approbat bonum. Recalcitrat enim quodãmodo operi vitioſo, conſentitque actui virtuoſo, [*Et inter ſe inuicem cogitationum accuſantium aut etiam defendentium.*] More Græcorum ponit genitiuũ pro ablatiuo, vt ſit ſenſus, cogitationibus ſe inuicem accuſantibus .i. peruerſis cogitationibus quæ malos accuſant, etiam defendentibus .i. cogitationibus bonis, quę bonos excuſant atque defendunt. His, inquam, cogitationibus teſtimonium dãnationis vel ſalutis reddentibus illis, i. prędictis gẽtilibus. Iſtæ cogitationes accuſantes ac defendẽtes, hoc eſt male ac bonæ examinantur, diiudicãtur & declarãtur coram naturali iudicatorio hominis: quaſi corã iudicé per prima agibiliũ principia naturaliter inſerta & cognita: ſicut eſt illud. Quod tibi vis fieri, fac alteri. Cuiuis autẽ teſtimoniũ iſtud modò reddat cõſciẽtia, tamẽ in futuro extremo iudicio clarius perhibebit, Tunc nãque quilibet conſcius erit ſibi de propriis bonis ac malis. Idcirco ſubiũgitur, [*In die cũ iudicabit deus occulta hominum*]. i. in die iudicii quando aperientur libri conſcientiarum, [*ſecundum euãgelium meum*]. i. ſecundum quod ego euangelizo ac prædico, Euangelium enim eſt Chriſti tanquã authoris: Ioannis verò, Mathei, Lucæ, & Marci tanquam ſcriptorum: Pauli autem & aliorũ apoſtolorũ, tanquã prædicatorũ. Quod verò mox ſubditur, [*Per Ieſum Chriſtum*] referri poteſt ad illud quod dictũ eſt, Iudicabit deus, &c. quia per chriſtum hominem exercebitur illud iudicium, ita quòd ipſe, vt homo erit executor iudicit. Pater enim nõ iudicat quenquã, ſed iudicium omne dedit filio. Vel ad illud quod dictum eſt, ſecundum euangelium meum. Per Chriſtum enim factum eſt euangelium Pauli: ſicut ſuperius ait. Per quem accepimus gratiam & apoſtolatum. Poteſt quoque ita exponi. Teſtimonium illis reddente cõſcientia ipſorum. i. conſcientia operum: nec ſolùm conſcentia operũ, ſed & conſcientia cogitationũ inter ſe inuicem accuſantiũ aut defendẽtium, iuxta ſenſum præhabitum. Dicit autẽ gloſſator, quòd in die iudicii, cogitationes accuſabunt animã, vel defendent, non quæ tunc erũt, ſed quæ nũc ſunt in nobis: quarum quædã notæ atque ſingnacula relinquũtur in corde noſtro, velut in cera, quæ in oculo nunc pectoris poſita, tunc reuelari dicuntur per Chriſtum, Sed contrariũ huic videtur, quod ait Anſelmus & alii ſancti, quod etiam certum eſt, ſcilicet quòd in die iudicii erit in reprobis cõſcientia vrẽs atque remordens, in electis verò conſcientia bonæ fiduciæ. Omnium enim opera cunctis patebũt. Sciendum ergo, quòd cogitationes quæ nunc ſunt, tunc accuſabunt vel defendent per modum meriti ſiue demeriti. Cogitationes verò quę tunc erunt, accuſabunt aut defendẽt nõ per modum meriti vel demeriti, quia non erit tunc locus merẽdi, aut demerendi, cum via ſit finita, ſed tanquam ſigna præteritorum meritorum aut demeritorum. Et ſic gloſſator ſaluatur per diſtinctionem. ¶ Conſequẽter Apoſtolus Iudęos aggreditur, probans eos, quantũ ad aliquid, deteriores gentilibus. Quò enim plura beneficia atque auxilia contra peccatum receperunt eò grauius peccauerunt in eodẽ genere culpę: quia quò ſtatus ſublimior, eò ruina eſt maior. Denique excellentia ſtatus Iudeorum fuit in hoc, quod legem diuinã, præcepta moralia, iudicialia, ac cęrimonalia, diuerſáque alia gratiarum munera receperunt. Vnde Moyſes loquebatur, Quæ eſt alia gens ſic inclyta, vt habeat cęrimonias, iuſtaque iudicia & vniuerſam legẽ, vt populus tuus Iſrael? Ipſi verò ingrati deo fuerunt. Propter quod dominus conqueritur per prophetã, Filios (inquiẽs) enutriui & exaltaui: ipſi autẽ ſpreuerunt me. His ergo nũc ait apoſtol', [*Si autem*] id eſt, quia) tu Iudæus cognominaris à Iuda patriarcha, qui inter fratres ſuos fortiſſimus erat, vt dicit ſcriptura. Primò ſiquidem appellati ſunt Hebrei ab Heber in quo remanſit lingua Hebraica, quæ ante conſtructionem turris Babylonicæ omnibus erat cõmunis: iuxta illud, Erat autem terra labii vnius. Poſtmodum dicti ſunt Iſraelitæ à Iacob qui vocatus eſt Iſrael. Tertiò dicti ſuut Iudei à Iuda, Hoc tamen nomine ſpecialiter vocabantur duæ tribus. Nan Iſrael dictæ ſunt alię decẽ tribus à tẽpore ſeparationis ſuę à domo Dauid. [*Et requieſcis*] i. perſiſtis, [*in lege*] Moſaica, non euagãdo per diuerſos errores more gentilium, [*Et gloriaris in deo*]. i. in cognitione ipſius, [*Et noſti voluntatem eius*] ex doctrina legis ac prophetarum, [*Et probas*]. i. approbas ſeu commendas, [*vtiliora*]. i. perfectiora & viciniora ſaluti, [*inſtructus per legẽ*] in qua diuerſi gradus perfectionũ docentur, [*Confidis*] id eſt præſumis & ęſtimas, [*teipſum ducem eſſe cæcorum*] id eſt tantæ perfectionis, vt aliis ſpiritualiter exęcatis poſſis viam virtutis oſtẽdere, eosque in via dei præcedere, atque ad rectum finem perducere. Confidis quoque te. [*Lumen eſſe eorum qui in tenebris*] ignorantiæ, [*Sunt*] id eſt, tantæ gratię ac ſcientiæ, vt ignorantes valeas illuſtrare, [*Eruditorem inſipientium*] i deſt, diuinorum cognitione carentium ſcilicet infidelium, quod Iudęi ſæpe conuerterunt ad deum [*Magiſtrum infantium*] hoc eſt paruulorum ſeu imperfectorum, qui ſolidum cibum capere non valentes, expertes ſunt ſermonis iuſtitię. [*Habentem formam*] id eſt perfectionẽ aliis exemplarem, [*Scientiæ*] in agendis, [*Et veritatis in lege*] id eſt in credendis ac ſpeculatiuis. Porrò quod ſubditur, intrrogatiuè, admiratiuè & increpatiuè intelligendum eſt [*Qui ergo alium doces, teipſum non doces?*] id eſt. cum alium docere præſumas, cur teipſum non doces? Et mirum eſt quòd teipſum non doces. Et malè agis, eò quòd teipſum non doceas. Simili modo legenda ſunt quę ſequntur. [*Qui Prædicans non furandum furaris? Qui dicis non mœchandum mœcharis?*] Commiſerunt autem Iudæi & ſpirituale furtum ac mœchationem, ſubtrahendo à lege ſenſum de Chriſto ac myſticum intellectum, [*Qui abominaris idola*] id eſt idololatriæ cultũ, [*Sacrilegium facis?*] id eſt furtum atque abuſum rei ſacræ? Aliqua enim diuino cultui deputata propriis vſibus applicabant Iudæi quia auariſimi erant ſacerdotes, ſcribæ ac phariſæi. Nam diuina præcepta ſuis ſuperſtitioſis traditionibus irrita fecerunt, vt euangelium loquitur. [*Qui in lege*] id eſt, de legis acceptione, [*Gloriaris*] dicendo, Quanta audiumus & cognouimus ea. Et, Non fecit taliter omni nationi: [*Per præuaricationem legis deum inhonoras*] non exhibendo ei reuerentiam debitam, obediendo mandatis ipſius. [*Nomen enim dei per vos*] id eſt, occaſione veſtri, [*Blaſphematur inter gentes*] id eſt, à gentibus perfidis, quæ videntes veſtram peruerſitatem deum ve-

Matt. 7.
Ioan. 5.
Roma. 1.
Anſelmus
Exod. 20. 34.
Deute. 4.
Eſa. 1.
Gene. 49.
1. Para. 15.
Geneſ. 11.
Geneſ. 32. 35.
3. Re. 12.
Heb. 7.
Hebr. 5.
Lucę. 16.
Matt. 15.
Pſalm. 77.
Pſal. 149.

ſtrum blaſphemant, æſtimantes eum iniuſtum, qui tales ſeruos aſſeritur elegiſſe. [*Sicut ſcriptum eſt*] in Ezechiele, vbi prædicta verba habentur ſecundum tranſlationem ſeptuaginta interpretum. Noſtra autem tranſlatio talis eſt, Ingreſſi ſunt ad gentes, & polluerunt nomen meum. Et ſicut Ezechiel iſta dicebat de Iudæis ſibi contemporaneis, ad quos miſſus erat: ſic Paulus hæc applicat de Iudæis ſui temporis. ¶ Subinde oſtendit Apoſtolus grauitatem exceſſus Iudæorum ex conditione circunciſionis. Circũciſio nanque erat ſignum iuſtitiæ, & quædam profeſsio legis ſeruandæ: iuxta illud Apoſtoli ad Galatas, Teſtificor omni homini circumcidenti ſe, quòd debitor ſit vniuerſæ legis faciendæ. Quemadmodum ergo nunc prodeſt profeſsio vitæ clauſtralis, ſi regula obſeruetur, ſi verò regula omittatur, plurimùm obeſt, & peccatum grauatur: ſic de circunciſione erat tempore veteris teſtamenti. Hoc eſt quod Apoſtolus ſubiungit. [*Circunciſio quidem prodeſt*] ad gratiam promerendam, videlicet tempore veteris teſtamenti, non autem Euangelio diuulgato. [*Si legem obſerues. Si autem præuaricator legis*] Moſaïcæ, [*ſis, circunciſio tua*] carnalis [*Præputium facta eſt*] id eſt præputio ſimilis, non plus valens quàm illud. [*Si ergo præputium*] id eſt gentilis incircunciſus [*Iuſtitias legis*] id eſt præcepta moralia, quæ ſunt de dictamine rationis naturalis, [*Cuſtodiat*] cum fide & cultu vnius dei, vt tactum eſt, [*Nonne præputium illius in circunciſionem reputabitur?*] id eſt tantùm ſibi proficiet ad ſalutem, vt tibi ô Iudæe circunciſio tua? Quaſi dicat, ita. Cuſtodiendo enim iuſtitias legis modo præfato, ſpiritualiter circunciditur, & filius Abrahæ reputatur. [*Et iudicabit id quod ex natura eſt præputium*] id eſt gentilis præputium naturaliter habens, ex gentilibus ortus & in præputio natus. [*Legem conſummans*] hoc eſt, iuſtitias legis ſcriptæ adimplens ex naturali dictamine rationis. Iudicabit inquam, id eſt ſui comparatione, iudicio damnationis dignum oſtendet. [*Te*] Iudæe. [*Qui per literam*] id eſt legis ſcripturam. [*Et circunciſionem præuaricator legis es?*] id eſt, nec per ſcripturam ſacram, neque per circunciſionis ſignificationem à peccato retraheris, à quo gentilis retrahitur per legem naturalem ſine circunciſione ac litera ſcripturarum. ¶ Quòd autem gentilis iuſtè viuens melior eſt Iudæo circuuciſo iniuſtè viuente, & eum cõdemnet, probat Apoſtolus, eo quòd duplex ſit circunciſio, ſcilicet ſpiritualis & carnalis. Quarum prima facit ſpiritualem Iudæum, ſecunda carnalem. Vnde propheta, Omnes (inquit) gentes habent præputium, omnes autem domus Iſraël incircũciſi ſunt corde. Ad ſpiritualem verò circunciſionem admonet Moyſes, Circuncidite, inquiens, præputium cordis veſtri, & ceruicem veſtram ne induretis amplius. Et quantùm caro eſt inferior ſpiritu, tantùm circunciſio carnalis, & carnalis Iudæus inferiores ſunt ſpirituali circunciſione atque Iudæo. Ait itaque, [*Non enim qui in manifeſto*] id eſt, qui circunciſus eſt carne, & poteſt hominibus ſignum Iudaiſmi oſtendere. [*Iudæus eſt*] ſolùm & verè. Iudæus enim interpretatur confitens, quod competit non ſolùm circunciſo. [*Neque quæ in manifeſto in carne eſt circunciſio*] id eſt, circunciſio illa exterior pelliculam tollens, eſt circunciſio perfecta ac vera. [*Sed qui in abſcondito*] id eſt, qui corde circunciſus eſt, quæ circunciſio homines latet, deóque patet. [*Iudæus eſt*] verè ac ſpiritualiter confitens domino confeſsione laudis diuinæ [*Et circunciſio cordis*] id eſt circunciſio ſpiritualis facta [*in ſpiritu,*] hoc eſt ſecundum ſpiritualem intellectũ ſcripturæ veteris teſtamenti. [*Non litera*] id eſt, non ſecundum ſenſum literalem ipſius. Vel, in ſpiritu, id eſt virtute ſpiritus ſancti: non litera. i. literalibus cultris legis. [*Cuius*] videlicet ſpiritualis circunciſionis [*Laus non ex hominibus*] qui in interiora tueri non valent, nęque de eis certum quippiam iudicant. [*Sed ex deo eſt*] qui inſpector eſt cordis, & ſpiritualem circunciſionem, qua vitia præſcinduntur commendat potius quàm carnalem, qui ab exordio ſeculi multos ſaluauit ſine corporali circunciſione, neminem verò ſine circunciſione ſpirituali. His verbis apoſtoli conſonat, quod de carnalibus Iudæis ait Ioannes in Apocalipſi. Dicunt ſe Iudæos eſſe & non ſunt, ſed ſunt ſynagoga Satanæ.

Ezech. 36.
Deut. 10.
Galat. 15.
Geneſ. 17.
Pſalm. 18.
Matth. 3.
Matth. 12.
Hiere. 9.
Deut. 10.
Geneſ. 49
Matth. 6.
Philip. 3.
1. Reg. 6.
1. Cor. 10.
Pſal. 7. 43
Apoc. 2. 3.

Cap. III. [*Quid ergo amplius eſt Iudæo.*] Artic. VI.

Eclarato in quibus Iudæi deteriores erant gentilibus, nunc oſtendit in quibus eos præcellant. Monet autem & ſoluit quæſtionẽ, quæ ex præinductis conſurgit. [*Quid ergo amplius eſt iudæo aut quæ vtilitas circunciſionis?*] i. ſi tanta eſt vtilitas atq; iniquitas Iudęorum, vt eis præferantur gentiles, ſicut iam patuit, quid ergo amplius. i. maius aut dignius eſt Iudæo circunciſo, q̃ gentili incircũciſo, aut quæ vtilitas fuit circunciſionis? Omnia iſta referenda ſunt ad tempus legis ſcriptæ, nõ euangelicæ. Et reſpondet. [*Multum*] melius eſt Iudæo ſecundum ſtatum priorem, q̃ gentili ſolùm naturalẽ legem habenti. [*Per omnem modum*] in genere. ſ. in omnibus quę ad ſalutẽ requirũtur. [*Primum quidem*] melius eſt Iudæis. [*quia credita*] hoc eſt ex ſpeciali gratia tanquam amicis & familiaribus adminiſtrata ac data [*Sunt illis eloquia dei*] id eſt ſcripturæ ſacræ legis ac prophetarum. Nec obſtat, q̃ quidam eorum non crediderunt, ſicut ſubiungit. [*quid enim*] obeſt prædictæ prærogatiuæ Iudæorum, [*Si quidam illorum nõ crediderunt?*] eloquiis dei, de myſteriis Chriſti. [*Nunquid incredulitas illorum fidem dei*]. i. fidem diuinam quam alij habuerunt de deo. [*Euacuauit?*]. i. inanem effecit. Vel, fidem, id eſt fidelitatem dei de adimplẽdo quod promiſit, euacuauit, id eſt ab operè impediuit. [*Abſit*] Vniuſcuiuſque enim malitia in ſeipſum redundat. ¶ Inſuper quòd hominum incredulitas fidelitatem dei non euacuet, probat apoſtolus. [*Eſt autem deus verax*] in ſuiipſius natura, in opere atque ſermone, quoniam inuariabile eſſe habet, & omnia iuſtè diſpenſat, implétque veraciter quicquid promittit ſimpliciter. Aliqua autem promittit ſub conditione, quæ non ſemper implentur. [*Omnis autem homo mendax*] id eſt, à vero atque incommutabili eſſe deficiens, vanitati ſubiectus, & per conſequens peccare potens, & mentiri ac fálli. Quod ſubintelligendum eſt de omni viatore ſecundum legem communem. Vnde ait Pſalmiſta, Veruntamen vniuerſa vanitas omnis homo viuens. Et rurſus, Ego dixi in exceſſu meo, omnis homo mendax. In Numeris quoque ſcriptum eſt, Non eſt deus vt homo, vt mentiatur: neque vt filius hominis,

Pſalm. 115.
Pſalm. 38.
Rom. 8.
Pſalm. 115.

vt mutetur, [*sicut ſcriptum eſt, vt iuſtificeris in ſermonibus tuis, & vincas cum iudicaris*] Hoc allegat Apoſtolus ad oſtendendum quòd deus ſit verax, implendo promiſſa. Hæc enim verba loquutus eſt Dauid homicidio, adulterióque patratis: vt ſit ſenſus, Ego Dauid tibi ſoli peccaui & malum coram te feci, vt tu domine deus iuſtificeris, id eſt iuſtus & verax agnoſcaris, non infringendo nec omittendo propter mea facinora, tuam promiſsionem, qua mihi pollicitus es, quòd ex ſemine meo humanam naturam aſſu meres, ex quo cõſtat te verum eſſe in promiſsis: & vincas, id eſt præualeas aliis cum iudicaris ab eis non deberi promiſsionem tuam mihi de Chriſto factam impleri propter ſcelera mea. Cum enim Dauid vxorem Vriæ violaſſet & cognouiſſet, eiúſque virum occidiſſet, multi dicebant prædictam promiſsionẽ euacuatam, quoniam non deceret Chriſtum de homicida & adultero naſci. Cum ergo deus huius dicti oppoſitum fecit, præualuit iſtis. Hunc ſenſum intendit hoc loco Apoſtolus. ¶Poſſunt quoque prędicta verba adhuc tribus modis exponi, ſicut in expoſitione libri pſalmorum induxi, ſed hoc loco iſte ſufficiat. Sciendum verò q͡ hæc dictio, vt, ſecundum hunc ſenſum tenetur conſecutiuè, non autem cauſaliter: quia non ideo Dauid peccauit, vt deus iuſtificaretur: ſed ex eius peccato occaſionaliter conſecuta eſt manifeſtatio diuinæ iuſtitiæ, iuxta modum expoſitum. ¶Sed quoniã ex prædictis verbis Dauid: quibus ait, Malum coram te feci, vt iuſtificeris, &c. quidam ſumpſerunt occaſionem erroris, dicentes, quòd noſtra peccata atque mendacia directè faciunt ad gloriam dei, videlicet ad manifeſtationem diuinæ veritatis atque iuſtitiæ, & per conſequẽs, quòd deus vellet nos peccare & mentiri, quatenus comparatione noſtri iuſtior ac verior, imò ſolus iuſtus ac verus appareret, & vt miſericors agnoſceretur dum nobis ignoſceret. Hoc ſanctus apoſtolus reprobat ducendo ad inconueniens. Ait ergo. [*Si autem iniquitas noſtra iuſtitiam dei commendat*] id eſt, directè & per ſe commendabilem ſeu laudabilem facit, vt aliqui aſſerunt. [*Quid dicemus?*] id eſt, quid reſpondere poterimus ad ea quæ ſequuntur ex hoc? Primò enim ſequeretur deum eſſe iniuſtum, qui peccata vlciſcitur. Ideo ſubdit. [*Nunquid iniquus eſt deus qui infert iram?*] id eſt, pœnam pro culpa. [*Secundum hominem dico. Abſit*] hoc eſt, ſic ego eſſe non aſſero, ſed ſecundum carnales hoc ſequitur. Quod enim per ſe facit ad gloriam dei, non eſt puniendum, ſed præmiandum vt bonum, quia per ſe ordinatur ad finem laudabilem. Si ergo iniquitas noſtra per ſe facit ad gloriam dei, iniuſtus eſt deus qui vindicat eam per tormenta. [*Alioquin quomodo iudicabit deus hunc mundum?*] id eſt, homines peregrinantes in terra. Si enim iniuſtus eſt deus, non poterit mundum hunc iuſtè iudicare, quia iuſtitia maximè ſpectat ad iudicem: prout Sapiens dicit, Diligite iuſtitiam, qui iudicatis terram. Quòd autem non ſit deus iniuſtus eluceſcit ex verbo Pſalmiſtæ dicentis, Quoniam rectus dominus deus noſter, & non eſt iniquitas in eo. Vnde Ioſaphat aiebat, Non eſt apud dominum deum noſtrũ iniquitas, nec perſonarum acceptio, neque acceptio munerum. Deus quippe glorioſus & fortis eſt ipſa eſſentia bonitatis, menſura & cauſa totius æquitatis, ideo culpa ei placere non poteſt. Quod confirmat Apoſtolus ſubdens [*Si enim veritas (id eſt, æquitas) dei, in meo mendacio*] id eſt, per meum peccatum. [*Abundauit*] id eſt, quantum ad ſui manifeſtationem directè creuit, clariúſque innotuit, & hoc [*In gloriam ipſius*] dei, ita quòd ex meo peccato glorioſior, perfectiórque apparet. [*Quid adhuc et ego tanquam peccator iudicor?*] id eſt, cur nunc vſque iniuſtus exiſtimor? Tanquam dicat. Si ſic eſſet, non eſſem reputandus iniquus, quia non diſpliceret deo iniquitas mea, vt dictum eſt. Deinde deſtruit præmemoratum errorem ducendo ad aliud inconueniens. [*Et non ſicut blaſphemamur*] hoc eſt, ſi noſtra peccata directè ordinantur ac operantur ad glorificationem diuinæ iuſtitiæ, ſicut illi dixerunt, cur ita non eſt ſicut nobis blaſphemè imponitur? [*Et ſicut aiunt quidam nos dicere*] id eſt, ſicut pſeudoapoſtoli affirmant, me aliósque veros apoſtolos prædicare illud quod ſequitur, [*Faciamus mala, vt veniant bona, quorum*] pſeudoapoſtolorum, qui nobis iſta imponunt. [*Damnatio iuſta eſt*] quia mortaliter peccant. ¶Quoniam enim Apoſtolus ait inferius, Vbi abundauit delictum, abundauit & gratia: & nunc ſimile aliquid dixit, allegando verba Pſalmiſtæ. Alij quoque apoſtoli talia prædicauerunt. Ex his moti ſunt æmuli apoſtolorum dicentes, quòd prædicarent peccata eſſe patranda & committenda, quatenus ex hoc ſequerentur bona, videlicet glorificatio ſeu manifeſtatio diuinæ æquitatis ac pietatis. ¶Præterea aduertendum, quòd cum peccatum ſit auerſio mentis à deo, & receſsiuus ab ordine, ſecundum Dionyſium, & ab eo quod eſt ſecundum naturam, ſecundum Damaſcenum, idcirco per peccatum irrogatur deo iniuria, & directè inhonoratur deus, non glorificatur. Veruntamen quoniam tanta eſt bonitas dei, vt non permitteret malum, niſi prænoſceret aliud bonum inde venturum: & tanta eſt virtus eius, quòd malum omnino impediret, niſi aliquod bonum ex malo elicere poſſet. Propterea malum culpæ indirectè atque per accidens ſcilicet præter propriam conditionem, & præter peccantis intentionem ordinatur: & valet ad declarationem diuinæ iuſtitiæ, ſecundum quòd deus per pœnam ordinat culpam, in quo diuina ſapientia atque iuſtitia manifeſtè refulget. Quemadmodum etiam ex crudelitate tyrannorum præter intentionem ipſorum manifeſtauit deus patientiam atque conſtantiam martyrum.

¶Iam declarauit Apoſtolus Iudæos excellentiores fuiſſe gentilibus pro tempore legis ſcriptæ, nunc ſciſcitatur, an etiam tempore euangelicæ legis Iudæi excellant gentiles. [*quid ergo?*] reſtat. [*Præcellimus (nos Iudæi) eos?*] id eſt, gentiles ad fidem conuerſos? [*Nequaquam.*] Loquitur autem Apoſtolus de vtroque populo iſto in genere. Certum eſt enim, quòd in ſpeciali loquendo ipſi beati apoſtoli qui erant Iudæi, & primitias ſpiritus receperunt, cæteris eminebant. Loquendo verò in generali, omnes pares ſunt in gratia Euangelij, ſicut clarius oſtendetur. Cur autem non excellant Iudæi gentiles, annectitur. [*Cauſati enim ſumus*] id eſt, rationabiliter declarauimus. [*Iudæos & Græcos*] id eſt, gentiles, [*Omnes ſub peccato eſſe*] quia Iudæi tranſgreſsi ſunt legem ſcriptam, gentiles legem naturalem. [*Sicut ſcriptum eſt*] in pſalmo, quantùm ad ſenſum. [*Quia non eſt iuſtus quiſquam*] iuſtitia meritoria, propriis viribus. [*Non eſt intelligens*] ea quæ dei ſunt, per fidem formatam ſine lumine gratiæ. [*Non eſt requirens deum*] per opera

ſancta, propria poteſtate. [*Omnes (iſti iam dicti) declinauerunt*] à deo atque iuſtitia, ſimul inutiles (id eſt vani facti ſunt) non pertingendo ad vltimum finem, ſeu veram felicitatem, [*Non eſt qui faciat*] per ſe ſine auxilio gratiæ, [*Bonum*] id eſt, opus meritorium, [*Non eſt vſque ad vnum*] id eſt, omnino nullus eſt. Vel. non eſt vſque ad vnum, id eſt, non eſt alius præter Chriſtum deum & hominem, qui ſub peccato non fuit, & ea quæ placuerunt patri, ſemper effecit. [*Sepulchrum patens eſt guttur eorum*] id eſt ſimile monumento aperto. quoniam ſicut ex tali ſepulchro aſcendit fœtor cadaueris, ſic ex ore iſtorum procedunt verba mortua atque fœtentia. [*Linguis ſuis doloſe agebant*] alios dæcipiendo, vel ſophiſtica & adulatoria verba loquendo. Vnde ait ſcriptura, Qui ſophiſticè loquitur, odibilis eſt, in omni re defraudabitur. Non eſt illi data gratia à deo, omni enim ſapientia defraudatus eſt. Quocirca de electis Iudeis ſcriptum eſt, Reliquiæ Iſraël non facient iniquitatem, nec loquentur mendacium, & non inuenietur in ore eorum lingua doloſa. [*Venenum aſpidum*] id eſt verba venenata ac detractoria, ſeu odium inſanabile, [*Sub labiis eorum,*] quia parati ſunt talia verba euomere, aliosque inficere. [*Quorum os maledictione*], hoc eſt, verbis maledicis ac blaſp hemis, [*Et amaritudinibus*] id eſt, ſermonibus pungitiuis [*Plenum eſt. Veloces pedes eorum*] ſpirituales, puta affectus, & etiam corporales, vt currant [*Ad effundendum ſanguinem*] innocentem. [*Contritio,*] hoc eſt ſpiritualis deſtructio temporalis punitio, ſeu omnis boni diſsipatio, [*Et infelicitas*] id eſt, miſeria, [*In viis,*] id eſt operibus [*Eorum*] Committendo enim mala prædicta, amittunt eſſe gratuitum, ſpirituale ac meritorium, & tanquam inane ac nihilum reputantur à deo, & miſeri ſunt tanquam æterna damnatione condigni. [*Et viam Pacis*] id eſt, opera bona, per quæ ad veram pacem pertingitur. Vel, viam pacis, id eſt pacẽ huius viæ & gratiæ perducentem ad plenam pacem patriæ, [*Non cognouerunt*] per approbationem ac imitationem. [*Non eſt timor dei ante oculos eorum*] id eſt deum non metuunt, nec oculis cordis ſui diuinum proponunt timorem, ſed inaniſsima ſecuritate reſoluuntur. ¶Multi arbitrantur Apoſtolum allegatam ſcripturam ſumpſiſſe ex pſalmo, in quo prædicta verba conſcripta ſunt, ſed ſecundum Hieronymum ita non eſt, Aduertendum ergo quòd cum Hieronymus in prologo quintidecimi libri ſui ſuper Eſaiam dixiſſet Chriſtum & Euangeliſtas atque Apoſtolos ea duntaxat verba ſcripturæ ex tranſlatione ſeptuaginta interpretum allegare, quæ cum Hebraica veritate concordant; virgo Chriſti Euſtochium fœmina religioſa atque doctiſsima obiecit Hieronymo quod Apoſtolus ad Romanos octo verſus allegarit ex Pſalm. 13. quę in Hebræo non habentur, videlicet, Sepulchrum patens eſt guttur eorum, vſque ad id incluſiu è, non eſt timor dei ante oculos, &c. & videtur Apoſtolus ex tranſlatione ſeptuaginta interpretum allegaſſe, vel ex Pſalm. illo quod in Hebrẽo non habetur. Ad hanc obiectionem ſtupefactus, palliduſque effectus Hieronymus (prout ipſe teſtatur) quaſi à fortiſsimo pugile cæſus vnius diei ſpatio puſtulato, & perluſtrata ſcriptura reſpondit, quòd tota pene epiſtola ad Romanos de veteri teſtamento cõſtructa eſt. Pręmemoratum quoque teſtimonium octo verſuum ex Pſalmis & Eſaia contextum eſt. Nam duo primi verſus, videlicet, Sepulchrum patens eſt guttur eorum, linguis ſuis doloſè agebant, in quinto pſalmo habentur. Quod autem ſubiungitur, Venenum aſpidum ſub labiis eorum, in pſalmo centeſimo tricesimonono legitur, qui incipit, Eripe me domine ab homine malo. Porrò quod ſubditur, Quorum os maledictione & amaritudine plenum eſt, ex nono ſumptum eſt pſalmo. Alii vero tres verſus, Veloces pedes eorum ad effundendum ſanginem, &c. ex quinquageſimo nono capitulo Eſaiæ accepti noſcuntur: vbi ſic legitur, Pedes eorum ad malum currunt, & feſtinant vt effundant ſanguinem innocentem, vaſtitas & contritio in viis eorum, & viam pacis neſcierunt. Vltimus verò verſiculus ſcilicet. Non eſt timor dei ante oculos eorum, in principio pſalmi triceſimiquinti habetur, quo dicitur, Dixit iniuſtus vt delinquat in ſemetipſo, non eſt timor dei ante oculos eius. Apoſtolus tamen allegat pluraliter, quia pluribus loquebatur. Itaque prædicti verſus nec in Hebræo, nec in ſeptuaginta interpretibus habẽtur quantùm ad pſalmum tertiumdecimum, ſed in editione vulgata. Lyra tamen aſſerit prædicta ex pſalmo decimotertio allegata, ſed conſentiendum eſt verbis Hieronymi, qui etiam ait, quòd Græci expoſitores exponendo pſalmum. 15. prædictos verſus verius prenotant neque exponunt. [*Scimus autem quoniam, quæcunque lex loquitur, his qui in lege ſunt loquitur*] Ex hoc multi affirmant præinductam ſcripturam ad Iudæorum populum pertinere, qui ſoli ſub lege Moſi erant, de qua nunc tractat apoſtolus. Sed obuiat, quòd Apoſtolus iſtam ſcripturam inducit ad oſtendendum quòd Iudæi & Greci omnes ſub peccato fuerunt, & quod nunc protinus ſubdidtur. [*Vt omne os obſtruatur, et ſubditus fiat omnis mundus deo*] Eſt igitur ſenſus. Scimus autem nos apoſtoli ſpiritu ſancto edocti, facrásque ſcripturas cæteris clarius intelligentes, quoniam quæcunque lex, id eſt veteris teſtamenti ſcriptura loquitur, his qui in lege Moſi ſunt loquitur primò ac principaliter: quemadmodum ait Saluator, Non ſum miſſus, niſi ad oues quæ perierunt domus Iſraël. Hoc dicit apoſtolus retundendo Iudæorum ſuperbiam, ſcilicet ne dicerent ſcripturam pædictam nõ pertinere ad eos, ſed ad gentiles duntaxat. Itaque lex dicit hæc etiam de Iudæis, vt omne os pręſumptuoſum obſtruatur. id eſt, vt nec gẽtilis neque Iudęus præſumat ſe inaniter excuſare, ac iuſtificare eò quòd teſtante ſcriptura, omnes peccato obnoxii ſint. Et ſubditus fiat omnis mundus, id eſt omnis homo, Iudæus & Græcus, deo, cognoſcendo propriã vilitatem & culpam confugiendo quoque ad diuinam pietatem ac gratiam, quaſi non potens aliter ſaluari. Præterea lex vetus tribus modis accipitur. Primò cõmuniter ſcilicet pro toto teſtamẽto antiquo ſícque includit omnes libros canonicos veteris teſtamenti, & ita ſumitur dum ait ſaluator, Vt implecatur ſermo, qui in lege eorum ſcriptus eſt, Quia odio habuerũt me gratis. Hoc enim habetur in pſalmo, Similiter cum Chriſtus ait Iudeis, In lege veſtra ſcriptum eſt, Ego dixi dij eſtis. Secundò accipitur pro priè pro pentateucho ſeu quinque libris Moſi: vt cum dicitur, Oportet impleri omnia quę ſcripta ſunt in lege, & prophetis, & pſalmis de me. Tertiò ſumitur ſtrictè pro pręceptis cerimonialibus, vt cũ ſub-

Galat.2. Hebre.10. ditur,[*Quia ex operibus legis*]id est ex obseruatione cærimonialium præceptorum legis,videlicet sacri- E
ficiorum,circucisionis,& solẽnitatum custodia.[*Non iustificabitur omnis caro*]id est homo[*Coram illo*]
scilicet deo,vt acceptus sit ei per talia. Impossibile etenim est sanguine hircorum & vitulorum auferri peccata,aut gratiam adipisci.Non enim gratiam conferebant,nec meritoria erant ex se seu operæ operato,sed ex fide & deuotione obseruantiũ,i.ratione operis operantis. Opera verò preceptorum moralium iustificabant,non tamen sine fide Christi & gratia dei.[*Per legem enim scriptam cognitio peccati*]id est,ex ipsa lege cognoscitur quid sit malum:non autem vitatur virtute legis, sed per gratiam dei.
Galat.5. Hoc autem non est sic intelligendum, quasi ante legis lationem nescierint homines quæ opera essent
Esaiæ.56. vitiosa:sed quia non ita perfectè cognoscebantur peccata secundum gradus & species suas.¶Deinde ostendit hominem iustificari sine operibus legis ex perfectione fidei christianæ.[*Nunc autem*].i.tempore gratiæ,atque euãgelicæ legis.[*Iustitia dei*].i. iustificatio ,quam deus clemẽter & gratiosè effecit in nobis peccata tollẽdo,& gratiam infundendo.[*Sine lege*]id est Mosaicæ legis obseruatione.[*Manifestata*
Actu.10. *est*]in gentibus ad fidem conuersis per diuersa miracula,quibus deus declarauit fidem eorum sibi esse
Ioan.5. acceptam,quanuis non obseruauerint legem ;quemadmodum in Actibus legitur,Quod deus in signo visibili dedit spiritum sanctum Cornellio Centurioni gentili,& his qui erant cum eo.Iustitia inquam,
[*Testificata*] id est,prænunciata ac testimonium habens [*A lege*] .i.ex libris Mosi,in quibus multa de
Actu.3. Christo,& eius iustificatione quam fecit in nobis, prædicuntur verbis & signis.[*Et prophetis*]qui de
1.Petri.1. eadem re manifestius vaticinati sunt,& de futura in nobis gratia prædixerunt secundum principẽ apo-
Iohel.2. stolorum.De missione enim spũs sancti deus per Ioëlem prædixit,Effundã de spũ meo super omnem
Actu.10. carnem.Propter quod Petrus de Christo loquens,Huic,inquit, omnes prophetæ testimoniũ perhibẽt F
Ephesi.3. remissionem percipere peccatorũ per nomen eius,omnes qui credunt in eum.[*Iustitia autem dei*].i.nobis à deo collata est.[*Per fidem formatam Iesu Christi*].i. per fidẽ catholicã, cuius obiectum & causa est
Actu.15. Christus.Fides enim est fundamentum iustitiæ.Vnde Christus frequenter in euãgelio loquitur, Fides
Matt.9. tua te saluum fecit.[*In omnes Iudæos et super omnes*]gentiles.[*Qui credunt in eum*]hoc est,in Christũ per
Lucæ .7. 8,18. fidem formatam,secundum quod in Actibus dicitur,In hoc omnis qui credit,iustificatur . Et rursus,
Actu.13. Deus fide purificans corda eorum.[*Non enim est distinctio*]Iudæi & Græci , tempore euangelicæ legis,
Actu.15. quantùm ad iustificationẽ prædictam ,quia non est personarum acceptor deus.Et sicut saluator aiebat,
Actu.10. Qui crediderit & baptizatus fuerit, saluus erit, [*Omnes enim predicti peccauerunt,*] & ergo non propriis
Esaiæ.54. meritis,sed gratia dei iustificantur, suntque consimiles in peccato ac spirituali inopia , sicut subiungi-
Marc.16. tur[*Et egent gloria dei*]hoc est miseratione diuina,videlicet gratia,per quã deus glorioſus apparet , qui
Psalm . 13 . ex sua liberrima bonitate saluat electos,ita vt nullus in seipso valeat gloriari,sed omne bonum dño as-
Ioann . 15 . cribatur.[*Iustificati*] ab iniustitia culpæ.[*Gratis*]sine præcedentibus meritis , [*Per gratiam ipsius*] dei,
quæ est causa formalis nostræ iustificationis,sicut albedo est causa formalis albefactionis pariẽtis.[*Per*
redemptionẽ, quæ est in Christo Iesu]id est per passionem & sanguinem Christi , in quo est redemptio
1.Corin . 1. nostra sicut in causa efficiente. Ita quod passio eius est causa instrumentalis,effectiua ac meritoria no- G
Esa.52. stræ saluationis. Vnde de eo scriptum est, Qui dilexit nos , & lauit nos à peccatis nostris in sanguine
Hebre.9. suo. Et Esaias ait,Dominus posuit in eo iniquitatem omniũ nostrũm. Et ipse peccata multorum tulit.
[*Quem*]videlicet Christum.[*Proposuit*]id est nobis manifestè exhibuit.[*Deus*]pater seu Trinitas.[*Pro-*
pitiatorem] id est reconsiliatorem ac mediatorem.[*Per fidem*] mediante qua consequimur fructum
Apoca.1. dominicæ passionis,seu gratiam dei. [*In sanguine ipsius*]id est merito effusionis sanguinis Christi.Vn-
Esaiæ.53. de in Esaia propheta scriptum est , Dominus posuit in eo iniquitatem omnium nostrũm . Et Ioannes
Ibidem. ait, Aduocatum habemus ad patrem, Iesum Christum iustum,& ipse est propitiatio pro peccatis
1.Ioan. 2. nostris. Sic iam deus proposuit Christum propitiatorem finaliter,[*Ad ostensionem iustitiæ suæ*]
2Corin. 5. id est quatenus se iustum manifestaret implendo sua promissa, nec deferendo peccata impunita,
1.Ioann.2. imò in Christo quodammodo vindicans ea: quemadmodum Esaias ait , Propter scelus populi mei
Iob.24. percussi eum . Et Christus in Psalmo , Quæ non rapui, tunc exoluebam . Proposuit quoque sic
Esaiæ.53. Christum propitiatorem ex parte nostri . [*Propter remissionem præcedentium delictorum*] id est,
Psalm.68. peccatorum quæ Christi aduentum præcesserunt. Vel, propter remissionem delictorum præce-
Mich.7. dentium, id est hominum qui ante Christi incarnationem fuerunt, & tenebantur in lymbo inferni,
propter reatum originalis peccati. Per Christi verò passionem , redempti atque educti sunt , iuxta
Zacha . 9. illud Zachariæ, Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu in quo non est H
aqua . Delictorum inquam existentium , [*In sustentatione*] id est in pia atque longanimi patientia.
Iob.35. [*Dei*] qui non statim vltus est ea , sed clementer ignouit . Vel, præcedentium hominum existen-
Psal . 144. tium in sustentatione dei,qui eos in lymbo sustentauit ac conseruauit sine pœna sensus.Vtranque ve-
Psalm.10 . rò sustentationem deus exhibuit.[*Ad ostensionem iustitiæ eius*]id est propriæ æquitatis vel iustitię,quam
Finis. causãt in nobis . [*In hoc tempore*]euangelicæ legis. [*Vt sit ipse*] deus. [*Iustus*] in operibus suis , & à
Ioann.3. Christianis iustus cognoscatur , tanquam author iustitiæ nostræ . [*Et iustificans eum qui ex fide est Iesu*
Christi] id est quẽcunque in Christum credentem ,qui in deo renatus & spiritualis effectus est virtute fidei ,non iustitia legis. ¶ Ex præinductis ostendit Apostolus vanitatem iactantiæ Iudæorum.[*Vbi*
est ergo gloriatio tua?] ô Iudæe id est quoniam deus proposuit Christum propitiatorem per fidem ad
Galat.6. ostensionem seu manifestationem suę iustitiæ (secundum intelligentiam præinductam) vbi iam est ô
1.Corin.5. Iudæe vana gloriatio tua,qua de iustitia legis præsumens,te gentibus præferebas,easque spernebas , &
1.Reg . 4. sine lege tua eas non posse saluari putabas?[*Exclusa (id est ablata) est*]gloriatio ista . [*Per quam legem?*]
Roma,5. an per legem [*Factorum ?*] id est, per legem Mosaicam ? [*Non*] vtique . Illa enim non saluauit per
Ephesi.3 . se . [*Sed per legem fidei*] id est per legem euangelicam , quæ saluat per fidem sine operibus legis. Ap-

A pellatur autem lex Mosi,lex factorum,præsertim quantùm ad præcepta cærimonialia. Sic quippe erat iugum grauissimum laboriosissimis atque innumeris obseruantiis plenum.De quo Petrus in persona fi delium Iudæorum loquens testatur, Quod neque nos neque patres nostri portare potuimus. Secũdum Actu.15.
Augustinum autem lex mosi dicitur factorum, quia minando imperabat,sed gratiam faciendi non pre Augustin.
stabat. Lex verò euangelica vocatur lex fidei, quoniam opera mandat, & credendo gratiam faciendi ac
quirit.[*arbitrabamur enim*] nos apostoli à spiritu sancto instructi,[*Hominem*]quemcunque in Christum
credentem,[*iustificari per fidem*]charitate formatam,[*sine operibus legis*] cærimonialibus ac iudiciali- Actu.1.
bus.¶Triplicia nanque erant præcepta veteris testamenti,videlicet moralia,iudicialia,cærimonialia.Pre Galat.5.
cepta autem cærimonialia , quoniam figuratiua erant & pro statu illo solùm accommoda cessauerunt
veritate veniente ac relerata,id est Christo passo ac prædicato.Iudicialia verò præcepta sicut sine peri-
culo in nouo testamento omittuntur(dummodo à nullo Christiano prelato seu principẽ authoritatem
instituendi habente præcipiantur)sic sine periculo obseruantur,si à superiori instituantur,& Christia-
norum regimini congruant.Non enim solùm figuralia extiterunt. Præcepta autem moralia,quæ ordi-
nantur ad bonos mores,& de actibus virtutum immediatè donantur,non solùm manent in nouo testa-
mento,sed etiam per euangelica Christi consilia perficiuntur,& ad salutem requiruntur,iuxta illud, Si Matth.19.
B vis ingredi ad vitam,serua mandata. ¶Denique hominem iustificari sine operibus legis per fidem,de-
clarat Apostolus.[*An Iudæorum deus tantum?*id est,nunquid Iudæorum duntaxat est deus,creator & sa-
lus,principium & finis?[*Nonne et gentium?*]ipse creator & deus est?[*Imo et gẽtium*]Sicut ergo omnium Apoc.22.
deus est,sic omnes vno modo iustificat,puta per fidem.Et sicut omnes processerunt ab ipso,sic omnes Actu.10.
reducuntur & conuertuntur ad ipsum , per vnum atque eundem propitiatorem ac mediatorem dei & Roma.8.
hominum Iesum Christum.Ideo subditur,[*Quoniam quidem vnus est deus qui iustificat circuncisionem*]id 1.Tim.2.
est,Iudæos circuncisos,[*Ex fide*]saluatoris,hoc est,per fidem de Christo[*Et*]qui iustificat,[*Præputium*]
id est,incircuncisos gentiles,[*Per fidem*]eandem.Eadem enim fides est fidelium noui ac veteris testamẽ
ti,quanuis tempora sint mutata,& fides sit modo magis explicita. Quod equidẽm illi credebant futurũ, 1.Cor.10.
nos credimus factum.Ipse quoque habitus fidei(quæ est virtus theologica) est vnus in specie in omni- Ioan . 4.
bus fidelibus qui vnquam fuerunt,sunt & erunt,& propter formalem vnitatem obiecti,quod est veri-
tas prima,propter quod credimus omnibus quæ cadunt sub fide.Patet ergò quia id quod ait ex fide &
per fidem, sit idem in re,quanuis in ipso modo loquendi videatur distinctio.Apostolus nanq; frequẽ-
ter mutat præpositiones,& modum loquutionis in eodem sensu.¶Quoniam verò ex prædictis atque si
C milibus verbis imponebant Iudæi Paulo,quod esset legis destructor,propterea se excusans, adiecit[*le-*
gem ergo(Mosaicam) destruimus per fidem?]& euangeliumvt nobis imponitur?[*Absit.Sed legem statuimus*] Hebr. 10.
id est,approbamus ac roboramus pro statu ac tempore.Cum ergo lex vetus fuerit via ac dispositio ordi
nata ad euangelicam legem,non dicitur destrui,sed impleri ac perfici euangelica lege superueniente:ces Matt.5.
sat tamen quantũ ad modum prioris obseruantiæ.Vnde Ambrosius dicit,Non destruitur lex,cum im- Ambros.
pleta secundum spiritum,cessat secundum literam.Quia hic scilicet in nouo testamento gratia fidei est
qua impletur lex,quæ sine fide esset infirma.Firmatur enim lex, quoniam cærimonialia spiritualiter im
plentur.Et quod minus in moralibus continebatur,in Euangelio additur.Et quod tunc promittebatur 1.Cor. 13.
futurũ,fides aduenisse testatur.Tollitur autem litera occidens,& moralia literaliter manent ac perficiun Matth.5.
tur.Propter quod ait saluator,Non veni soluere legem,sed adimplere.

Cap. IIII. [*Quid ergo dicemus inuenisse Abraham.*] Artic.VII.

D Eclarata insufficientia legis ad salutem per rationem, iam idem ostẽdit per exem
plum & ait,[*quid ergo dicemus*]id est , si iuxta præinducta,circuncisio & præpu-
tium,seu Iudæus & Gentilis communiter atque æqualiter iustificantur per fidẽ,
quid tunc dicemus,[*Inuenisse Abraham patrem nostrum secundum carnem?*] id est, Genes.17.
secundum carnis originem,à quo ego Paulus & cæteri Israelitæ secundum car- Philip.3.
nalem propagationem descendimus.Vel,secundum carnem, id est ex operibus
legis carnalibus,scilicet circuncisione & sacrificiis?Quasi dicat,Ad quid prosuit
ei obseruantia carnalium operum legis, videlicet impletio cærimonialium præ-
ceptorum?Quid autem ad hoc respondere oporteat, ex sequentibus innotescit.
Respondendum est enim,quòd non sit perfectè & verè iustificatus ex operibus legis.[*Si enim Abraham*
ex operibus legis]prædictis carnalibus,[*iustificatus est*]iustitia vera ac meritoria,[*Habet gloriam*]id est,ve
ram beatitudinem pro mercede,[*Sed non*]habet eam[*Apud deum*] hoc est, à deo & coram eo, quoniam
propria virtute non gratia dei iustificatus esset.Et quia hoc consequens impossibile est,ergo & illud ex
quo infertur, videlicet quod Abraham iustificatus sit ex operibus legis,Vel sic & melius. Si Abraham
ex operibus legis iustificatus est,habet gloriam, id est dignus est laude ac præmio pro sua iustitia, sed
non apud deum,quia iustitia talis non fecit eum dignum vita æterna.Ex parte enim operis operati,non Ioan.3.
erant præfata opera legis meritoria,nec ipsa lex gratiam contulit, per quam iustificarentur obseruato-
res ipsius:sicut lex noua quæ gratiam confert propter sacramenta quæ includit,quæ sunt signa & causa
gratiæ iustificantis.Operantur quippe quod significant,quod sacramentis veteris testamenti non com Genes. 15.
petit.¶Deinde probat authoritate scripturæ, quòd Abraham iustificatus est per fidem,non per ope- Galat.3.
ra legis. [*Quid enim scriptura dicit?Credidit Abraham deo*] promittenti sibi per angelum propagatio- Genes. 22.
nem innumerabilium filiorum instar stellarum . Et alibi , In semine tuo benedicentur omnes gen- Mach.2.

tes, [*Et reputatum est illi ad iustitiam*] hoc est, merito fidei huius iustificatus. est coram deo, & dignus effectus est vita æterna, per actum interiorem fidei suę, secundum quod actus ille etiam ex charitate imperatiuè processit. [*Ei autem qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum. Ei vero qui non operatur, credenti autem in eum qui iustificat impium: reputatur fides eius ad iustitiam secundum propositum gratiæ dei.*] Huiusque literæ nō hæret, & cōdependet, quæ difficultatibus plena est. ¶ Pōrrò secundum beatum Ambrosium, introducenda, continuanda, & exponenda est ita. Inn dixit Apostolus Abraham non ex operibus sed ex fide iustificatum. Ex quo sequi videtur, fidem sine operibus sufficere ad salutem, contra quod tamen dominus ait, Non omnis qui dicit mihi, domine, domine, intrabit in regnum cœlorum. sed qui facit voluntatem patris mei. Et iterum, Si vis (inquit) ingredi ad vitam, serua mandata. Iacobus quoque apostolus testatur, Quid proderit, si quis dicat fidem se habere, opera autem ipsa non habeat? Fides si non habet opera, mortua est in seipsa. Hinc etiam paulò ante dixit apostolus, Non auditores legis, sed factores legis iustificabuntur. ¶ Hanc obiectionem soluit Apostolus, dicēs, Ei autem qui operatur, id est, qui tempus & opportunitatem habet operandi, merces non imputatur, id est, præmium non confertur, secundum gratiam fidei tantùm, id est, non gratis, sine operibus præmium consequitur. (In tali enim fides sine operibus mortua est) sed secundum debitum operationis ad quam ex diuino mandato tenetur, merces ei imputatur ac datur. Nam sine operibus saluari non potest. Quòd si operari neglexerit, damnabitur. Ei autem qui non operatur, id est, opportunitatem seu tempus & locum operandi non habet, credenti autem in eum, qui iustificat impium, hoc est, in Christum qui peccatori gratis ignoscit, gratiámque infundit, ante cuius infusionem peccator veniam promereri non potest de condigno, reputatur fides eius, id est, actus fidei suæ interior, sine opere exteriore, ad iustitiam, ita quòd sufficit ei ad salutem, vt in latrone. Bona enim voluntas seu præparatio animi ad opus reputatur ei pro opere secundum propositum gratiæ dei, id est, secundum voluntatem misericordiæ diuinæ, vel secundum ordinem gratiæ dei nobis oblatæ, qui taliter voluit nos saluare, in quo patet virtus ac sufficientia fidei. Per hoc verò quod ait, Credenti in eum, certum est Apostolum loqui de fide formata, quæ per dilectionem fertur in deum, & operatur, si opportunitas adsit. Hæc expositio procedit de operibus ipsam fidem sequentibus, atque ex ea nascentibus. ¶ Secundò exponitur de operibus præcedentibus fidem, contra illos qui asserebant merito præcedentium operum legis, se gratiam fidei esse adeptos. Quo dato, gratia non reputabitur secundum viam & ordinem gratiæ, ad secundum debitum meriti præcedentis. Quo concesso, gratia iam non erit gratia. Quoniam ergo hoc consequens impossibile est, constat quòd gratiam fidei, seu ipsam fidem nullus meretur. Ait ergo, Ei autem qui operatur aliqua bona ante fidem, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum, hoc est, si præmium ei datur pro bonis quæ fecit, hoc non erit gratis, sed ex debito meriti præcedentis, sicque fidē præcedent merita, cum tamen fides sit omnis meritorij actus principium, omniúmque virtutum fundamentum. Ei autem qui non operatur opera legis cærimonialia atque carnalia, vel quæcunque alia ante fidem, sicut gentilis: credenti autem per fidem formatam in eum qui iustificat impium, id est, in Christū, reputatur fides eius ad iustitiam, secundum sensum prætactum, & hoc secūdum propositum gratiæ dei id est, secundum gratuitum, atque benignum dei decretum, qui ita decreuit, vt onere legis ablato, homines fide iustificentur ac saluentur. ¶ Tertiò exponitur secundum quosdam, qui ex verbis Apostoli talem rationem inducunt. Illud quod conceditur alicui, quemadmodum merces operanti, non conceditur ei per viam gratiæ, sed debiti. Iustitia verò de qua sermo est, conceditur per viam gratiæ, sicut iam patuit, quòd Abraham iustificatus est per fidem sine operibus legis, ergo iustitia hæc non est ex operib⁹ legis. Hæc autem expositio irresoluta videtur, & satis ambigua. Simili enim ratione posset ostendi, quòd iustitia noui testamenti non esset ex operibus euangelicæ legis, quæ tamen iustificant, habitúmque iustitiæ inducunt, vel augent siue perficiunt etiam ex parte operis operati, virtute sacramentorum Christi. Posset enim sic argui, Quod conceditur alicui, sicut merces operanti, non conceditur ei per viā gratiæ, sed debiti: sed iustitia nouæ legis conceditur per viam gratiæ, (Quid enim habes quod non accepisti?) Non ergo est ex operibus nouæ legis. ¶ Denique charitas agens & cæteræ virtutes per charitatem agentes, merentur gratiam ampliorem in præsenti, gloriámque in futuro, & redditur eis merces ista. Nihilominus redditio huius mercedis est secundum viam gratiæ, & secundum viam debiti, secundum diuersos respectus. Cum enim prima infusio gratiæ sit solum gratuita, omnia bona quæ per gratiam illam merentur, gratuitè præmiantur per comparationem ad gratiam primam. Satisfeci forsan lectori in expositione præsentis loci, sed non mihi ipsi, quia profunditatem verborum istorum intelligere non valeo, neque connexionem eorum cum præcedentibus atque sequentibus plenè concipio. Cōsolatus tamen est me sermo, quem ex ore viri doctissimi sacræ theologiæ professoris condigni, audiui, qui dixit, In epistolis Pauli habet elephas vbi submergatur: quantò magis pulex, vt sum ego? Vnde in similibus locis comedam quātum possum, quod autem residuum fuerit, igne comburam, sanctorum & catholicorum doctorum expositionem sequens, & ea contentus. Non enim quisquam mortalium penetrare valet profunditatem epistolarum diui Pauli Apostoli. Præmissa autem probat Apostolus authoritate Psalmistæ, subiungens, [*sicut & Dauid dicit beatitudinem hominis*] id est, illum esse beatum, seu beatitudinem esse illius in via per spem, & in patria per speciem. [*Cui homini deus accepto*] id est, tempore gratiæ, de quo legitur, Ecce nunc tempus acceptabile. Vel, accepto, id est, acceptanter, gratis & pię, [*Fert*] donat & ingerit, [*Iustitiam*] hoc est, remissionem peccati, [*Et gratiæ virtutum infusionem, sine operibus*] legalibus & humanis, quæ per se nequaquam sufficiunt ad gratiam promerendam. Nec enim potest peccator per se ipsum resurgere, sed indiget præueniri ab eo de quo legitur, Alleuat dominus omnes qui corruunt. Et iterum. Dns erigit elisos. Nec obstat illud Augustini, Qui creauit te sine te, non iustificabit te sine te.

Esaiæ. 4. Matth. 20. Ambros. Matth. 7. Matth. 19. Iacob. 2. Rom. 2. Iacob. 2. Ioan. 6. Act. 10. Esaiæ. 55. Matth. 10. Ephes. 2. Luc. 23. 1. Timo. 1. Galat. 5. Roma. 11. Ioan. 15. Esa. 55. Titum. 3. 1 Cor. 6. Genes. 12. Infra. 8. Galat. 2. 1 Corin. 4. Ephe. 4. 1. Petri. 2. Exod. 12. Esaiæ. 49. 1. Cor. 6. Psal. 144. Psalm. 145. Auguſt.

Hoc enim ideo dicitur, quia deus requirit a nobis, vt sciamus quod in nobis est, disponendo nos ad gratiam eius. Deinde ponit verba Psalmistę, [*Beati quorum remissæ sunt iniquitates*] originales, actuales, seu personales in baptismo, in quo originale peccatum deletur ad reatum culpę, quia quod ante baptismum erat culpa & pœna, post baptismum tantum est pœna quę dicitur fomes peccati, quæ etiam in baptismo pergnam sacram ei debilitatur, sed non penitus tollitur. Peccatum autem originale formaliter, vnum est materialiter plura, ratione fuit effectus. Quatuor enim vulnera impiissimę animæ. Propter quod ait Psalmista. Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum. Actualia verò peccata per cordis contritionem dimittuntur quantum ad culpā, [*Et quorum tecta sunt peccata*] hoc est, ab oculis dei abscondita, ita quòd non videatur, nec imputetur ea, sed auertit faciem suam ab eis ac si nunquā fuissent. Ideo sequitur, [*Beatus vir, cui non imputauit*] nec imputat [*Dominus peccatum*] sed prorsus ignoscit. sicut per Esaiam promisit, Delebo vt nubem iniquitates tuas, & quasi caliginem peccata tua. Applicans autem Apostolus scripturam hanc ad propositum suum, adiecit [*Beatitudo ergo hæc*] de qua loquitur Dauid, [*in circumcisione tantum manet*] id est, in solis Iudæis locum habet [*An etiam in præputio?*] id est, gentibus incircumcisis. Et hoc ideo quærō. [*Dicimus enim quia reputata est Abrahæ fides ad iustitiam*] sicut nunc exposui per allegatum. est, [*Quomodo ergo id est, in quo statu reputata est*] Abrahæ fides ad iustitiam? [*in circumcisione?*] hoc est, prorsus & tempore circumcisionis suæ? [*An in Præputio?*] id est tempore circumcisionem suam præcedente. Et respondet. [*Non in circumcisione, sed in præputio*] quod consequenter declarat, [*Et signum accepit circumcisionis*] id est ipsam circumcisionem accepit deo iubente pro signo dilectionis quo inter ipsum & posteros suos fideles ac inter infideles, & etiam pro signo fidei suæ quā habuit ante circumcisionem. ¶ Circumcisio quippę fuit quædam protestatio fidei: definiturque sic, Circumcisio est signum distinguens Israel à gentibus. Patet ergo quod non frustra circumcisionem accepit, quamuis per eam iustificatus non sit ex parte operis operati, sed operis operantis, videlicet fidei deuotionis ac obedientiæ, per quā abundatiorem iustificationē adeptus est, quam ante habuerat. Vnde dominus loquebatur, Circumcidetis carnem præputij vestri, vt sit signum fœderis mei inter me & vos. Sic ergo accepit signum circumcisionis, quod est [*Sigillum*] id est, indicium [*iustitiæ fidei*] id est, quę per fidem habetur [*quæ est in præputio*] id est, in Abraham, vel cæteris gentilibus iustis, sicut in Iob tempore præputij. Nam Abraham ante circumcisionem suam iustus fuit, & credidit deo, sicut iam dictum est. [*Vt sit pater*] spiritualis & imitatione condignus [*omnium credentium*] non Iudæorum duntaxat [*per præputium*] id est, in statu præputij. Quia per fidem quam in præputio habuit, meruit spiritualem paternitatem omnium gentium. Vel, omnium credentium per præputium, id est gentilium cum præputio ad fidem accedentium [*Vt reputetur et illis*] videlicet filijs Abrahæ [*Ad iustitiam*] fides per quam ipsum Abraham assequuntur, sicut & ei reputata est. [*Et sit (Abraham) pater circumcisionis*] spiritualis, quæ in viriorum eradicatione consistit, & gentilium credentiū, pater (inquam) præbendo exemplum, non conferendo iustitiam. [*Non his tantum*] id est non solùm ad profectum his [*Qui sunt ex circumcisione*] carnali. i. Iudæis [*Sed et his quæ sectantur vestigia fidei*] id est, vniuersis fidelibus imitantibus fidē [*Quæ est in præputio patris nostri Abrahæ*] id est, quæ erat in Abraham adhuc habente præputium. Vel, quæ est, id est consideratur in eo nondum circumciso. ¶ Insuper manifestat Apostolus, q̄ Abrahā sit pater spiritualis circumcisionis cunctis fidelibus, per hoc quòd consequutus est promissionem hæreditatis, nō ex operib⁹, sed merito fidei, quæ ad omnes electos pertinet. [*Non enim per legem facta est promissio Abrahæ aut semini eius*] hoc est, de multiplicatione seminis sui. Vel semini eius. i. Christo de semine Abrahæ nato secundum naturam assumptam [*Vt hæres esset mundi*] .i. vt ipse Abraham per semē suū, vel in semine suo, hoc est, per Christū, possideret omnes terminos terræ, omnesque populos seculi. Dictū enim est Abrahæ, In semine tuo benedicentur omnes tribus terræ. Et iterum, Dilataberis ad orientem & occidentem, &c. Cum enim facta est Abrahæ ista promissio, nōdum erat lux data, quam constat per Mosen datam. Hæc verò promissio maximè adimpleta est in Christo filio Abrahæ, qui de seipso testatur, Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra. Ad quę pater in Psalmo, Postula (inquit) à me & dabo tibi gētes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ [*Sed per iustitiam fidei*]. i. procedente ex fide, quæ erat in Abraham. Pro hac nanque iustitia seu merito eius facta est Abrahæ proinducta promissio, sicut in Genesi legitur, [*Si enim qui ex lege hi tantum hæredes sunt*] .i. si soli Iudæi legem scriptam habentes, hæreditatem seu gratiam benedictionis Abrahæ repromissam adipiscuntur [*Exinanita*] hoc est, frustrata est fides Abrahæ deo credentis, qui ei prædixit, in semine tuo benedicentur omnes familiæ terræ [*Abolita*] hoc est, euacuata atque ablata [*est promissio*] dei Abrahæ facta de hereditatione mundi, & benedictione omnium gentium seculi. ¶ Præterea promissionem præfatam non esse ex lege sed fide, ostendit Apostolus ex legis imperfectione. [*Lex enim iram operatur*] id est pœnæ obnoxium facit legis transgressorem. Nam temporales pœnas determinat, & præuaricatorem legis magis damnabilem reddit eo, qui nunquam sortitus est legem. Dat enim lex manifestiorem notitiam culpę quàm erat ante sicque transgressorem effecit grauiorem. Propter quod in Euangelio dicitur. Seruus qui cognouit voluntatem domini sui, & nō fecit, plagis vapulabit multis. [*Vbi enim non est lex, nec præuaricatio*] Si acceperimus legem cōmuniter pro quacunque lege, videlicet naturali, scripta, vel euangelica, certum est sine lege nō esse prēuaricationem, cū prēuaricatio sit trāgresio legis. Si autem sumpserimus legem hoc loco, pro lege scripta, dicendum erit, q̄ vbi non est lex, non est prēuaricatio adeò grauis. Quoniam lex occasionaliter auget peccatum, prouocat iram, nec tribuit gratiam, sicut ex dictis clarius elucescit [*Ideo ex fide*] id est merito fidei, non per opera legis hæredes effecti sunt diuinæ promissionis omnes qui Abrahæ fidem sectati sunt [*Vt secundum gratiam*] dei, non secundum iustitias legis [*Firma sit promissio*] facta Abrahæ, & semini eius. Firma (inquam) existat atque salubriter exhibeatur, [*Omni semini id est vniuer*

Hebr. 10. 4. Reg. 22. Ioann. 1. Lucæ. 12. Psalm. 118. Ioann. 5. 2 Cor. 12. 1. Corin. 1. Matth. 3.

sis fidelibus. [*Non ei qui ex lege est solum*] id est, non tantùm Iudæis, carnalibus Abrahæ filiis [*Sed et*
Esaię. 15. *ei qui ex fide est Abrahæ*] id est cunctis quoque gentilibus Abrahæ fidem sequentibus. Si enim ista pro-
missio fundaretur in lege quæ occasionaliter operatur & provocat iram, non haberet stabilitatem, quia
Genes. 17. lege transgressa retractaretur. Nunc verò quia fundatur in fide viri constantis, videlicet Abrahæ, magis
Hebr. 11. tamen in gratia dei permanet firma omni semini Abrahæ. [*Qui pater est*] spiritualis seu exemplaris in-
stitutor ad fidem [*Omnium nostrum*] id est, cunctorum credentium [*Sicut scriptum est*] in Genesi, quan-
tùm ad sensum. [*Quia patrem*] spiritualem: vt dictum est [*Multarum gentium posui*] id est instituì. [*Te*
ante deum] id est coram deo, videlicet meipso [*Cui credidisti*] loquenti tibi per angelum in persona
Ioann. 3. dei. [*Qui viuificat mortuos*] corporaliter, animas corporibus reuniendo: spiritualiter, gratiam peccato-
Ioann. 5. ribus conferendo. Vnde scriptum est, Pater suscitat mortuos & viuificat. [*Et vocat*] à non esse ad esse
Ephes. 1. [*Ea quæ non sunt*] id est creando [*Tanquam ea quæ sunt*] id est, sicut existentia vocantur ad aliquid. Sic
enim deo imperante, dicente seu vocante, producuntur multa ex nihilo, id est tam facilè ac obedien-
ter, ac si ex præiacenti aliquo fierent, atque iam essent. Vel sic: Vocat ad fidem & gratiam ea quæ non
Esaię. 40. sunt, id est gentiles, qui coram deo quasi nihil fuerunt, quia spiritualiter mortui erant: quemadmodũ
Genes. 22. in Esaia scribitur, Omnes gentes quasi non sint, sic sunt coram eo, & quasi nihilum & inane reputatæ
sunt ei, tanquam ea quæ sunt, id est sicut vocauit Iudæos, qui propter legem & gratiam dei aliquid erãt
Gene. 15. spiritualiter coram deo viuentes. [*Qui*] Abraham [*Contra spem*] naturæ [*in spem*] gratiæ [*Credidit*] cre-
Ezech. 40 dens posse impleri per gratiam, quod erat impossibile per naturam, vt scilicet ipse iam vetulus de in-
3. Reg. 4. fœcunda ac sterili coniuge sua filium procrearet [*Vt fieret pater multarum gentium*] eum per fidem se-
Hebre. 11. quentium [*Secundum quod dictum est ei*] à deo per angelum: [*Sic erit semen tuum, sicut stellæ cœli*] in mul-
titudine [*Et*] sicut [*Arena*] quæ est in litore [*Maris*] id est, præ multitudine numerari non poterit.
Deute. 1. Quanuis hoc aliquo modo videatur impletum in carnali semine Abrahæ, quia & Moses filiis Israël
Deute. 7. aiebat, Estis hodie sicut stellæ cœli plurimi. Verius tamen atque perfectius in spirituali semine eius,
Danie. 12. id est in gentium conuersione, & in fidelium multiplicatione impletur: præsertim cum rursus Mo-
ses dicat populo Iudæorum, Te elegit dominus, non quia cunctas gentes numero vincebatis, cum sitis
omnibus populis pauciores. Vel hoc quod dicitur, Sicut stellæ cœli, refertur ad bonos, qui stellis com-
parantur propter lumen gratiæ, decorem virtutum, & quoniam alios verbo & operatione illustrant,
Phillip. 2, ipsamque ecclesiam ornant, quemadmodũ stellæ cœlum. Propter quod in alia epistola ait Apost. Inter
Hierem. 5. quos lucetis sicut luminaria mundi. Quod verò adiungitur, Et sicut arena maris, referri potest ad ma-
Matth. 7. los terrenis rebus intentos. [*Et non*] est Abrahã [*Infirmatus in fide*] ex consideratione naturalis impossi-
Genes. 21. bilitatis [*Nec considerauit*] cum superflua immoratione seu finali sistentia [*Corpus suum (iam) emortuũ*]
Genes. 25. à virtute generatiua [*Cum iam fere centum annorum, & emortuam vuluam Saræ*]. i. ad actum generationis
ineptam. Desierant enim ei muliebria fieri, sine quibus naturaliter nõ fit conceptio. ¶ Videtur his ob-
Genes. 17. uiare, quod in Genesi legitur, Abraham post mortẽ Saræ Cethurã duxisse, atq; multos de ea filios ge-
Genes. 15. nuisse, elapsis plus q̃ tringinta septẽ annis à tempore generationis seu promissionis Isaac. Sarra quippe
17. 22. decẽ annis iunior fuerat eo. Cũ ergo ipsa defuncta sit centũ triginta septem annis expletis, certũ est A-
Iacob. 1. brahã plus quàm centũ triginta septẽ annorũ fuisse, quando Cethurã sumpsit vxorem. Quomodo ergo
Galat. 3. emortuum erat corpus eius cũ cẽtenarius circiter fuit? Cõmuniter respondetur, q̃ emortuũ erat quã-
Ioann. 12. tùm ad vetulam, non quantùm ad iuniorem quæ facilius concipit anu, propter dispositionem virtutis
1. Marc. 2. passiuę. [*In promissione etiam dei*] sibi facta de generatione Isaac, & innumerabili multitudine seminis
Genes. 17. sui [*Non hæsitauit diffidentia*] propter rei nouitatem [*Sed confortatus est fide, dans gloriam deo*]. i. deum
glorificans atque collaudans tanquam omnipotentẽ ac verum, & ista implere valentem [*Et plenissime*
sciens] etiã per naturalẽ rationem [*Quia quæcunque promisit deus potens est et facere.*] Alias esset in pro-
mittẽdo improuidus, & in exequẽdo infirmus [*Ideo et reputatũ est illi ad iustitiam*] q̃ sic confortatus est
in fide, nec hęsitauit diffidentia. Quod autem Abraham aliquo modo consideraurit corpus suum & Sa-
Esaiæ. 43. ræ esse emortuũ, patet ex eo quod dicebat. Putas-ne centenario nascetur filius, & Sara nonagenaria pa-
Hierony. riet? Verum, vt dixi, non sistebat finaliter in cosideratione huiusmodi, sed in consideratione virtutis di-
Genes. 17. uinæ. Ex prædictis autem verbis dubitasse videtur. Respondetur communiter, quòd nõ dubitando, sed
admirando hæc dixit. Veruntamen videtur adhud contrariari, quod per Esaiam dñs loquitur Israëli,
Pater tuus primus peccauit. Quod non solùm quidam præcipui Iudæorũ magistri, sed sanctus quoq;
Hieronimus exponit de Abraham, quod peccauit ex incredulitate ridendo atque dicendo verba indu
cta. Sed sicut in expositione Esaiæ audens non eram quantùm ad hoc sequi Hieronymum, ita nec pro
bo, nec etiam nego. Apostolus enim apertissimè contestatur, quòd non hęsitauit diffidentia, & ideo re
Genes. 3. putatum sit ad iustiam, Vnde verbum Esaiæ exponi potest de primo parente, videlicet Adam, quẽ cõ-
stat in paradiso peccasse. [*non est autem scriptum tantum propter ipsum.*] Abraham istud scilicet [*Quia re-*
putatum est illi ad iustitiam] quod tam firmiter credidit [*Sed et propter nos*] id est, ad nostram conso-
lationem ac instructionem, vt imitemur fidem ipsius [*Quibus reputabitur*] ad iustitiam imitatio fidei
Abrahæ [*Credentibus in eum qui suscitauit a mortuis Iesum Christum dominum nostrum*] id est in deum pa-
Ioan. 10. trem seu sanctam trinitatem, vel quamcunque diuinam personam. Cuilibet nanque diuinæ personæ
Roman. 8. attribui potest suscitatio actiua Christi, imò ipse (vt deus) suscitauit seipsum, vt homo est. Et qui
Esaiæ. 35. credit in vnam diuinam personam, credit in tres. [*Qui Christus traditus est propter delicta nostra*] id
Matth. 26. est morti expositus, vt mundi peccata auferret. Traditus est autem à patre, iuxta illud, Proprio fi-
Marc. 28. lio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum. Saltem permisiuè tradidit quo-
Ibidem. que seipsum, secundum quod per prophetam dicitur. Tradidit in mortem animam suam. Sed &
Ioann. 20. Iudas tradidit eum: [*Et resurrexit propter iustificationem nostram*] hoc est, vt virtute suę resurrectionis

A gratiam iustificantem nobis cõferret, & suæ corporalis resurrectionis exemplo, nos ad spiritualem re- Coll. 3.
surrectionem induceret, quatenus tandem etiam corporaliter, feliciterque resuscitemur ab ipso, quan- Philipe. 3.
do reformabit corpus humilitatis nostræ configuratum corpori claritatis suæ. Resurrexit ergo propter Timo. 2.
iustificationem nostram, id est vt iustificemur gratiam recipiendo & iustè viuendo. ¶ Non tamen iu-
stificatio nostra est tota ratio, finisque totalis resurrectionis Christi. Resurrexit nãque propter proprii Roma. 6.
corporis glorificationem, & fuæ humanitatis reassociationem, quantùm ad partium eius redintegratio- Còllo.
nem. Denique resurrexit propter iustificationem nostram, quia ad hoc resurrexit, vt corpore resumpto Hebre. 9.
appareat nunc vultui dei pro nobis, ostendens patri latus & vulnera, quatenus merito eius gratia imple-
amur diuina. Quanuis autem traditus sit Christus non solùm propter delicta nostra, sed etiam pro- Philip. 3.
pter iustificationem nostram. (Nam & propter vtrunque surrexit, traditio tamen seu passio attribuitur 2 Petr. 3.
delicto, vt mors naturæ correspondeat morti culpæ, & resurrectio iustificationi, vt corporis glorifica-
tio correspondeat nouæ atque cœlesti conuersationi.

Cap. v. [*Iustificati ergo ex fide.*] Artic. VIII.

B POstquam Apostolus abstulit causam atque materiam discordiæ Romanorum, Ephe. 2.
iam eos inuitat ad veram pacem, & ait, [*Iustificati ergo*] id est iusti à deo effecti, Galat. 2.
[*Ex fide*] id est per fidei formatæ infusionem. Vel, iustificati. i. veram iustitiam Iacob. 4.
operati, ex fide. i. per habitum fidei, vel intus in anima iustificati sine opere exte- Matth. 5.
riori, ex fide, id est interiori fidei actu, credendo videlicet ex charitate, & non per Iob. 22.
opera legis, neque per opera præcedẽtia fidẽ, [*Pacem habeamus ad deum*]. i. deo hu- Lucę. 2.
militer subditi simus, & nostram voluntatẽ diuinæ ordinationi in omnibus sub- Psalm. 118.
iiciamus, quieti atque tranquilli existentes in deo. Beati enim pacifici, quoniam Eccles. 48
filii dei vocabũtur. Hinc enim loquitur scriptura. Acquiesce deo & habeto pacem, & per hoc habebis 1. Tim. 2.
fructus optimos. Hæc est spiritualis diuináque pax, de qua dixerunt. Pax hominibus bonæ voluntatis.
Et Dauid, Pax multa diligentibus legem tuam: quæ non competit impiis, iuxta illud Esaię, Non est pax
impiis dicit dominus, [*Per Iesum Christum dominum nostrum*] quia per eum seu merito eius pacem istam
consequimur. Omnia nanque diuinarum gratiarum charismata per Christum (secundum quod media-
tor est dei & hominum) præstantur hominibus. Ideo subditur [*Per quem*] tanquam per mediatorem, &
causam meritoriam [*Accessum*] hoc est ingressum [*Habemus per fidem*] tanquam per fundamentũ totius Hebr. 11.
C spiritualis ędificii. Accedentem nempe ad deum oportet credere [*in gratiam istam*]. i. ad dona & munera
spiritus sancti, videlicet ad alias perfectiones seu beneficia dei, [*In qua gratia stamus*] mẽte ad diuina erẽ-
cta atque cœlestia dirigente, non in terrenis iacente, vilibusque immersa. Primò enim deus eam fidem
infundit, dõnat simul tempore alias virtutes ac dona spiritus sancti. Fides tamen præcedit secundum viã
generationis & ordine naturæ, cũ sit fundamentum virtutum. Et ita per fidẽ accessum habemus ad alia
bona. Fide autem infusa, per eandem accedimus ad deum, vt gratiam ampliorem mereamur, quatenus
proficiscamur de virtute in virtutem, id est de bono in melius proficiendo quotidie. [*Et gloriamur*] spi- Psalm. 83.
rituali lætitia [*in spe gloriæ*]. i. in certa expectatione felicitatis æternæ quæ est gloria [*Filiorum dei*]. i. om- Sapient. 8.
nium beatorum deo fruentium, qui deo perfectissimè similantur. De quibus scriptũ est in Iob, Vbi eras Iob. 13.
cum me laudarent astra matutina, & iubilarent omnes filii dei? Et in Psalmo, Quoniã quis in nubibus Psalm. 88.
æquabitur domino, similis erit domino in filiis dei? Possunt tamen per filios dei intelligi omnes electi ad Roma. 8.
vitam æternam præordinati: Et certè, hoc merito esse debet nobis indeficiens ratio gloriandi, quòd spẽ Ioan. 1.
habeamus acquirẽdi beatitudinem sempiternam, Vnde nihil Christiano felicius, cui promittitur regna Hierony.
cœlorum. [*Non solum autem*] gloriamur in spe glorię credentes videre bona domini in terra viuentiũ [*Sed* Psalm. 29.
et gloriamur in tribulationibus]. i. in aduersis, in persecutionibus, tẽtationibus, ac ægrotationibꝰ, quẽadmo
dum per Iacobum inducitur. Omne gaudium existimate fratres, cum in diuersas tentationes inciderit-
is. Et Saluator, Gaudete (inquit) & exultate in illa hora, quoniam merces vestra copiosa est in cœlo. Iacob. 1.
Debemus enim gaudere de hoc quod fumus in via peruenienti ad deum. Sed hæc est via salutis, multi- Matth. 5.
pliciter tribulari. Per multas quippe tribulationes oportet nos intrare in regnum cœlorum. Et meritò Lucę, 6.
D in tribulationibus gloriamur [*Scientes quod tribulatio patientiam operatur*] hoc est actum patientiæ efficit
in anima. s. sufferentiam, tanquam obiectum mediatum virtutis, quæ patientia nominatur. Si enim non
esset tribulatio, nec patiẽtia. Habitũ quoque patientię firmat in anima. Patiẽtia quippe cum sit virtus mo- Actu. 14.
ralis, immediatè versatur circa passionẽ animæ, puta tristitiam quam ordinat. Deinde respicit actũ, vide- Iacob. 1.
licet ipsam aduersitatis tolerantiã, quam accidẽter & occasionaliter inducit, seu efficit tribulatio. Fre-
quens nanque tribulatio confert animæ cõsuetudinem, patientiã exercẽdi, & ita fit anima in virtute pa-
tientię inconcussa atque immobilis: ita vt dulce sit ei, tribulationem pro dei amore, & propriorum pec
catorum purgatione sufferre [*Patientiam autem*] id est aduersitatum æquanimis tolerantia operatur [*Pro-*
bationem]. i. bom assuefationem seu probam exercitationem, vel vitiorum expurgationem, etiã quo ad-
pœne ablationem. Sicut enim interior dolor siue contritio aufert culpam, sic aduersitatis perpessio
pœnam [*Probatio vero*] operatur vel efficit [*Spem*] id est actũ spei, videlicet certam & actualem expecta- Matt. 5.
tionem felicitatis futuræ. Qui enim ita probatus est, fiducialiter prestolatur vitam æternam: iuxta illud
Saluatoris, Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum cœlo- Sapient. 3.
rum. Et illud Sapientis, Tanquam aurum in fornace probauit electos dominus, & in tempore erit re-
spectus eorũ. ¶ Porrò habit⁹ spei, quę est virtus theologica, à solo deo per creationẽ infunditur, sed act⁹ Eccles. 2.
eius procedit partim ex meritis. [*Spes autem non confundit*]. i. sperantẽ nõ fallit, nec bono sperato defrau- Psalm. 14.
dat, ficque erubescentiã tollit. Vnde ait scriptura, Nullus sperauit in domino, & cõfusus est. Et Psalmi-

Esaię. 49. sta, Etenim vniuersi qui sustinent te, non confundentur. Per Esaiam quoque dominus loquitur, Ego E
dominus super quo non confundentur omnes qui expectant eum. Oportet autem firmiter inuiolabili-
Iob. 13. terque sperare, vt dicamus cum sancto Iob, Etiam si occiderit me, in ipso sperabo. Quod autem spes nō
confundat, sed impleatur, patet per hoc: [*Quia charitas dei*] quę est virtus theologica supernaturalis, sum
ma ac diuinissima, qua deum proximúmque diligimus, mandata implemus, vnum cum deo efficimur, &
Ioan. 15. quicquid petierimus, obtinemus [*Diffusa*] id est, latè ac liberaliter fusa: [*Est in cordibus nostris*] præsertim
in voluntate, quæ est charitatis subiectum [*Per spiritum sanctum*]. i. à spiritu sancto, cui appropriatur bo-
2. Cor. 15. nitas, liberalitas, clementia, communicatio, & per consequens charitatis infusio [*Qui datus est nobis*]
Rom. 8. à patre & filio, imò & à seipso, tanquam pignus, & arra felicitatis æternæ. Ipse enim spiritus sanctus est
Ephesi. 1. dator ac donum, procedítque à patre ac filio per modum donabilis, quoniam ipse est charitas seu amor
patris & filij. Amor autem est primum donum gratuitum, in quo omnia dona donantur. Itaque spiri-
tus sanctus datur electis, non solùm in suo dono, sed etiam in seipso, quia per charitatem habetur, & est
Ioan. 14. in nobis nouo specialíque modo. Propter quod ait saluator, Ego rogabo patrem & alium paracletum
dabit vobis, vt maneat vobiscum in æternum, spiritum veritatis. Et in actis Apostolorum legitur, ꝙ per
Act. 8. impositionem manus Apostolorum dabatur spiritus sanctus. ¶ Vnde secundū beatum Thomā in pri-
ma parte & super primum sententiarum, persona diuina dicitur esse alicuius dupliciter. Primò, ratione
originis, & ita est eius à quo procedit. Sicque filius & spiritus sanctus sunt patris, & spiritus sanctus est F
filij. Secúdò, ratione fruitionis seu communionis, & sic est eius à quo habetur, id est, intellectualis crea-
Psalm. 6. turæ, quæ liberè frui potest persona diuina. Sic ergo spiritꝰ sanctꝰ datus est nobis, & est noster. ¶ Dein-
1. Cor. 15. ceps Apostolus tangit nostræ iustificationis motiuum, prosequitur quoque nostræ recōciliationis mo-
1. Petri. 3. dū, & ait. [*Vt quid enim*]. i. propter quid aliud, nisi vt spiritus sanctus nobis donetur, charitas dei in cor-
dibus nostris diffundatur, & spes impleatur? [*Christus, cum adhuc infirmi*] id est, vulneribus animæ sauciati, pœnis & culpis astricti [*Essemus secundum tempus*] id est, antequā ab eo liberaremur ac purgaremur
Daniel. 9. [*Pro impiis*]. i. pro nobis iniustis & miseris [*Mortuus est.*] Vel illud, secundum tempus, refertur ad id quod
1. corint. 1. sequitur, Mortuus est, vt sit sensus, Mortuus est secundum tēpus. i. per triduū sepulturæ: tanquā dicat,
Esa. 57. Hoc magnum est valde atque mirabile, ꝙ Christus pro nobis infirmis ac impiis mori dignatus est, cum
ipse sit virtus dei & sanctus sanctorū. Causam verò cur istud ita mirabile sit, subdit: [*Vix enim*] id est, ra-
rò & difficulter [*Pro iusto*] à morte eruendo [*Quis moritur.*] Pauci enim sunt qui amore seu vice iusti
mori dignarentur. Et meritò dixi, vix, & nō absolutè, nequaquā vel nō [*Nam pro bono*] id est, pro homi-
Ambros. ne iusto, [*Forsitan quis audeat mori*]. i. contingere potest (rarò tamē) vt quis pro iusto mori cōsentiat, sed
vt quis pro impio mori velit, non inuenitur, aut certè rarissimè. Ambrosius inter iustū & bonū distin-
guēs, vt Iustus dicatur qui in virtutibus exercitatus est, & in obseruatione iustitiæ strenuus atque seue G
rus: Bonus verò dicatur homo simplex & innocens, nondū sit exercitatus) ita exponit, Vix enim pro iu-
sto, sic accepto, quis moritur. Nam quanuis melioṙsit eo, qui hoc modo bonus vocatur, quoniam tamē
nō sine rigore & seueritate se habet, causa eius minus miserabilis, seu miseratione minus cōdigna iudica
tur Et veraciter dixi, pro iusto quempiam vix ille mori. Nā pro bono, id est pro pio, innocente & sim-
plici forsitan quis audeat mori. eo ꝙ causa eius miserabilior reputetur tanquam qui nullum offendit.
Cū ergo hoc rarò inueniatur, certū est quod vix aliquis pro iusto mori acquiescat. Cū igitur Christus
Epist. pro impiis mori dignatus sit, rectè subiungitur. [*Commendat autem*] id est, commendabilem suę laudabi
lem ostendit [*Deus*] pater vel trinitas [*Charitatem suam in nobis*]. i. quā habet ad nos, & qua diligit nos, per
Ioan. 3. effectum suæ eximiæ pietatis [*Quoniam cum adhuc peccatores essemus*]. i. iugo vitiorū subiecti, & vincu-
1. Ioan. 4. lis peccatorum irretiti, nec ab originali peccato redemptī [*Secundum tempus*] Christi passionem præce-
dens, id est antequam Christus mortuus fuit pro nobis. Loquitur enim Apostolus in persona generis
humani, cuius multa indiuidua tempus passionis Christi præcesserunt, & tunc erant, in quorum perso-
2. Cor. 6. na hoc dicit Apostolus. Vel secūdum tempus, id est, triduo sepulturæ [*Christus pro nobis mortuus est*]. i.
1. Petr. 5. mori dignatus, vt mortificati carne, viuificatíque spiritu seruiam⁹ illi in sanctitate atque iustitia. In quo
Lucæ. 1. refulget inæstimabilis charitas dei patris ad nos: iuxta illud Ioannis, Sic deus dilexit mundum, vt fi-
Ioan. 3. lium suum vnigenitum daret. Et Apostolus, Propter nimiam (inquit) charitatem suam, qua dilexit nos,
Ephe. 2. deus pater, filium suum misit. [*Multo igitur magis iustificati nunc in sanguine ipsius*]. i. quia Christus pro H
2. Cor. 5. nobis mortuus est, cum adhuc iniqui eramus, infirmi & peccatores, multò amplius nunc facta nostra
recōciliatione ac liberatione iustificati. i. à vitiis expurgati, gratiámque adepti per effusionem sanguinis
Christi [*Salui erimus ab ira*]. i. à damnatione ęterna [*Per ipsum*] videlicet Christum, seu merito eius. Am-
plius enim est impium iustificare, quàm iustificatū à pœna eruere. [*Si (pro quia) enim cum inimici essemus*]
. i. deo propter iniquitatem odibiles, rebelles, & natura filij iræ. etiam propter peccatum originale [*Re-*
Augustin. *conciliati sumus deo*]. i. ad eius amicitiam reuocati, deleta videlicet causa inimicitiæ, puta peccato [*Per*
Ephe. 2. *mortem filii eius, multo magis reconciliati (iam) salui erimus*] non solùm ab ira prædicta, sed etiam con-
sequendo vitam ęternam [*In vita ipsius*]. i. per glorioſam vitam Christi, seu virtute Christi glorificati.
Si enim potuit per suam mortem nos iustificare, certissimum est, quod iam viuens posit nos beatifica-
re, præsertim cum vnum ordinetur ad aliud. s. iustificatio ad beatificationem. ¶ Quæri potest, cū dei
Deut. 4. dilectio sit inuariabilis & æterna, quomodo dicimur deo recōciliari: & quomodo eramus eius inimici,
& postmodū facti sumus amici? Et respondendū, quod deus omnes electos ante mundi constitutionem
Collo. 2. dilexit, eósque immutabiliter diligit secundum rationem prædestinationis diuinæ, nō autem secūdum
rationē præsentis iustitiæ. Dicimur ergo deo recōciliari per Christum, inquantū per eius passionē abla
Psalm. 5. ta nobis est culpa, per quam displicuimus deo, secundum rationem & ordinem suæ iustitiæ ad nos cō-
paratæ. Vel respondēdum, quod deus inuariabiliter diligit electos per respectū ad bonū gratiæ & glo-

A riæ, quod eis dare disposuit. Odit autē eos quantùm ad culpam: iuxta illud, Odisti omnes qui operātur
iniquitatem. Et ita dicuntur ei recōciliari, cum culpa affertur, & opera, Vnde Sapiens dicit, Diligis do- Sapien. 11.
mine omnia quæ fecisti, & nihil odisti eorum quæ fecisti. Idem ipse ait & alibi quoque, Odio sunt deo Sapien. 14.
impius & impietas eius. Hæc enim atque similia nullam mutationem ponūt in deo, sed in creatura, quæ
ad creatorem aliter & aliter se habet. [*Nō solum autem*] hoc modo salui erimus in futuro [*Sed & gloria-*
mur in deo]. i. nunc quoque in præsenti exilio exultamus per spem in deo]. i. in contemplatione ac dile-
ctione ipsius, gaudentes de hoc quod tandem aliquando videre eum speramus per speciem. Et ita futu
ram iucunditatem & gloriam in præsenti peregrinatione quodammodo inchoamus. Gloriamur autem Ioan. 14.
in deo [*Per dominum nostrum Iesum Christum*] qui est nobis via & ostium accedendi ad deum: cuius etiā
merito datur nobis gloriatio ista, & ex consideratione passionis suæ & aliorum beneficiorum speram⁹
& exultamus in deo, qui tanta nobis per Christum largitus est [*Per quem nunc (id est, tempore gratiæ) recō-*
ciliationem (cum deo) accepimus. Propterea sicut per vnum hominem]. s. Adam, primum nostrum parentem
[*Peccatum (originale) in hunc mundū*]. i. homines in mundo hoc habitātes [*Intrauit, et per peccatum mors*] Genes. 3.
corporalis, quę consequuta est culpam. Quanuis enim mors sit naturalis homini, considerando natu-
ram corporis sui ex contrariis compositam: tamen si non peccasset, mortem non incurrisset ex dono gra
B tię seu virtute originalis iustitiæ. Et sic considerando supernaturalem institutionē hominis, mors cul-
pam sequuta est, nō naturam. [*Et ita in omnes homines mors pertransiit.*] Sicut enim omnes nati sunt sine
originali iustitia: sic etiam immortalitate iustitiam illam cōcomitante priuantur. [*In quo (vno homine. s.*
Adam) omnes peccauerunt] non actualiter, sed virtualiter, originale peccatum incurrendo, quod eis impu
tatur in culpam, inquantum aliquo modo erant in primo parente, & idem cum ipso. Erant autem in ip-
so sicut in primo principio generationis humanæ. Et sicut multa membra sunt in vno corpore, & mul-
ta indiuidua in vna specie, sic quodammodo omnes eramus in primo parente secundum corpulentam
substātiam, seu materialem propagationem. Porrò originalis iustitia sic data erat primo parenti, vt trās-
funderetur in posteros. Ideo primo parente hac iustitia destituto, posteri eius iustē priuantur eadem,
nec tamen fit eis iniuria, quia nec primo parenti, nec eis ista iustitia naturaliter debebatur aut compete-
bat: sed nec beatifica visio dei, qua merebantur priuari propter huius iustitiæ priuationem. Ab eo au-
tem quod dicitur, In quo omnes peccauerunt, excipiendus est Christus homo, qui non naturali ordine,
aut per concupiscentiam genitus est. Meritò autem dixi omnes peccasse in vno. [*Vsque ad legem enim*]
id est, vsque ad dationem legis Mosaicæ scilicet, à principio mundi, quando non erat nisi lex naturalis,
[*Peccatum erat in mundo*] in genere humano, tam originale quàm actuale. Vel, vsque ad legem scriptam Hebr. 10.
C incluſiuè, peccatum erat in mundo, quia lex Moysi peccatum auferre non potuit, sicut lex gratiæ: pro- Act. 13.
pter quod aiebat Apostolus ad Iudęos, Per Iesum remissio peccatorum annunciatur vobis ab omnibus Auguſt.
à quibus nō potuistis in lege Moysi iustificari. [*Peccatum autem non imputabatur, cum lex non esset,*] Hæc
Augustinus & alii ita exponunt. Peccatum quodcunque non imputabatur. i. ignorabatur, nec peccatū
esse reputabatur ab hominibus excæcatis, in quibus ratio naturalis fuerat vitiis obfuscata, imputabatur
tamen à deo. Videtur autem posse exponi hoc modo, quod peccatum non imputabatur à deo homini- Roma. 4.
bus, non quod penitus non imputabatur: sed quia non imputabatur tam grauiter cum lex scripta non
esset. Erat enim tunc magis excusābile, quàm post legislationem, iuxta quem sensum in præcedēti capi.
dixit Apostolus, Vbi non est lex, nec præuaricatio. [*Sed regnauit (id est, preualuit) mors*] corporalis. vel
mors culpæ originalis, quæ est ipsa carentia originalis iustitiæ debitę in esse. Vel, mors lymbi infernalis
quæ dici potest dilatio vitæ beatæ, atque detentio in lacu gehennæ: [*Ab Adam vsque ad Mosen*] incluſiuè,
videlicet quousque Christus aduenit. i. tam à tēpore legis naturalis, q̄ Mosaicæ.] Et *iam in eos qui pecca-*
uerunt] peccato actuali, seu propria voluntate, vt sunt paruuli ante annos discretionis defuncti, Vel, in
eos qui non peccauerunt mortaliter, si qui tales fuerunt, vt sanctificati in vtero. s. Hieremias, &c. Omnes Hierem. 1.
enim hi propter reatum originalis peccati mortem corporalem pertulerunt, atque in lymbo tenebātur,
donec pro ipsis Christus satisfecit, liberando eos ab originalis culpæ reatu. Magis verò regnauit mors 2. Tim. 1.
ante Mosen quàm post. Per legem enim Mosi multi retrahebantur à morte culpę, cœperūtque cogno- Hebr. 2.
D scere vitam post hanc vitam, & resurrectionem futuram, & ita mortem temporalem minus q̄ ante time
bant. ¶ Porrò, Saluator regnum mortis destruxit, & suæ passionis exemplo nos contra mortis timo- Oseę. 13.
rem armauit, ipsámque mortem temporalem, æternæ vitæ constituit ianuam, propter quod ait per pro- Hebræ. 2.
phetam. De manu mortis liberabo eos, de morte redimam. Ero mors tua ô mors, morsus tuus ero in-
ferne. Et Apostolus, Vt per mortē liberaret eos, qui per totam vitam timore mortis erant obnoxii ser-
uituti. Sic ergo regnauit mors in eos qui non peccauerunt. [*In similitudinem preuaricationis Adæ*]. i. pro-
pter assimilationem originalis culpæ, qua similes Adæ fuerūt. Quæ vtique originalis culpa erat in Adā Matt. 20.
præuaricatio actualis, [*Qui* (. *s. Adam*) *est forma futuri*]. i. figura Christi, qui tempore Adæ erat venturus Narci. 10.
vt iudicaretur in mundo: nunc verò venturus est vt iudicet mundum. ¶ Dicitur autem Adam figura Ioan. 5.
Christi, quoniam sicut Adam est principium omnium hominum quantùm ad propagationem ac esse Genes. 2.
naturæ, sic Christus quātùm ad infusionem gratiæ seu esse spirituale Secundò, quoniam sicut Adā for Genes. 1.
matus est de limo terræ supernaturali virtute ac ordine: sic Christus natus est de virgine spiritus sancti Lucæ. 1.
obūbratione. Item, sicut de latere Adę dormientis sublata est costa, vnde formata est Eua: ita de laterē Genes. 2.
Christi morientis fluxerūt sacramenta quibus formatur ecclesia. Sed hæc causa ad primam reducitur. Ioan. 19.
¶ Post hæc ostendit quod Christus potentior erat ad saluandū, quàm peccatū Adæ seu Adam ad per-
dendū: [*Sed non sicut delictum (Adæ se habuit) ita et donum*]. i. gratia Christi se habet, sed excellit sapientia. Sapien. 7.
Sapientia nanque vicit malitiam. [*Si enim in vnius delicto*] id est in originali Adæ peccato, [*Multi mortui*
sunt] vitam gratię amittendo, & necessitatem moriendi incurrendo. Hi scilicet in quo transfusum est

originale peccatum[*Multo magis gratia dei & donum*]ſpiritus ſancti[*In gratia*]id eſt per ſingularem ac E
Ioan. 1. ſummam gratiam,virtutum perfectionem,ac meritum[*Vnius hominis Ieſu Chriſti*]qui eſt deus & homo [*In plures*]id eſt in multos[*Abundauit*]non in plures numero.Peccatum enim Adę in omnes tranſiuit. (Per hoc non oportet includi virginem matrem)ſed gratia dei per Chriſtum tranſit in omnes electos.
Erat autem in Chriſto gratia vnionis,quæ non eſt quid creatum,ſed deus gratioſè, ſiue gratuitè vniens
1.Corin.12. Epheſ. 5. Ioan. 1. 1. Tim. 2. ſibi in vnitate perſonali humanam naturam Chriſti.Eſtque in eo gratia capitis,per quam influit omnibus ſuis membris,ſeu cunctis fidelibus,quia de plenitudine eius accepimus omnes.Et ita gratia dei nobis per gratiam Chriſti infunditur, & abundat in multis. Gratia tamen immediatè à deo creatur, ſed Chriſtus per ſuæ gratiæ plenitudinem eſt cauſa meritoria,& mediator per quem deus gratiã nobis largitur.[*Et non ſicut per vnum peccatum,ita et donum*]id eſt non ſic factum eſt per donum gratiæ Chriſti, quemadmodum factum eſt per vnum originale peccatum Adæ,ſed diſpar eſt effectus peccati Adæ, & gratiæ Chriſti.[*Nam iudicium*]quidem.i.ſententia dei proceſsit[*Ex vno*]peccato originali Adæ[*In con-*
Eſaiæ. 26. *demnationem*]eorum,in quos illud peccatum transfunditur.ſ.vt diuina viſione priuentur propter illud peccatum,niſi eis aliter ſuccurratur[*Gratia autem*]Chriſti,procedit[*Ex multis delictis in iuſtificationem*]id eſt non ſolùm vnum ac originale: ſed omnia etiam actualia peccata delendo iuſtificat, formaliter ponens animam in eſſe ſpirituali ac meritorio,ita vt impleatur vniuerſis virtutibus& donis ſpiritus ſancti. F
Peccatum ergo Adæ non inficit alios, niſi vno peccato dirictè & immediatè, videlicet originali. Do-
Apoc. 1. Epheſ. 2. Geneſ. 3. num verò gratiæ Chriſti omnia aufert peccata,& plurima tribuit bona.[*Si enim in vnius delicto*]id eſt,ſi propter originale primi parentis peccatum[*Mors*]corporalis[*Regnauit*]in omnibus peccato originali
Iacob. 1. infectis[*Per vnum*]videlicet Adam,à quo culpa iſta contrahitur:[*Multo magis abundantiam gratiæ et donationis*]id eſt remiſsionis peccatorum.Vel,donationis,id eſt virtutum,quæ ſimul cum habituali gratia infunduntur[*Et iuſtitiæ*]id eſt operationis bonæ[*Accipientes*]fideles à deo,à quo eſt omne donum optimum,& omne datum perfectum[*In vita*]æterna.i.beatitudine conſummata[*Regnabunt per vnum Ieſum*
Chriſtum]per quem ad cœleſte regnum perducuntur,Omnes autem beati regnant in patria perfectiſsimè ſuper ſeipſos,ſeruientes deo ſine rebellione,cui ſeruire regnare eſt.Omnia quoque inferiora & dæ-
Apoc. 5. Sapien. 3. Geneſ. 3. mones ſubiecti ſunt eis. Vnde fatenter loquentes ad Chriſtum,Feciſti nos deo noſtro regnum & ſacerdotes, & regnabimus ſuper terram. Et alibi legitur, Iudicabunt nationes & dominabuntur populis. [*Igitur ſicut per vnius*].ſ.Adæ[*Delictum*]originale,quod etiam erat actuale & perſonale,quantùm ad ipſum Adam,proceſsit ſententia dei[*In omnes homines*]hoc peccato infectos[*In condemnationem*]eorum, vt dictum eſt: [*Sic & per vnius*]videlicet Chriſti[*iuſtitiam*]id eſt iuſtam ſanctificationem, atque ſanctiſsimam conuerſationem prodiit ſententia dei[*in omnes homines in iuſtificationem vitæ*]ipſorum, id eſt G
Tit. 3. Act. 9. in remiſsionem peccatorum & infuſionem virtutum. Quia per meritum Chriſti omnes iuſtificati atque ſaluati ſunt,quantùm eſt ex parte ſaluatoris. Aliqui tamen obicem ponunt ſaluti & gratiæ, aliqui quoque priuantur applicatione virtutis& meriti gratiæ.Propter quod à beatitudinis adeptione impediuntur, vt pueri non baptizati. Eo itaque modo omnes per Chriſtum iuſtificantur, ſicut omnes in eo benedicuntur.[*Sicut enim per inobedientiam vnius hominis*]id eſt per trangreſsionem primi parentis
Philip. 2. Ioan. 14. 1. Pet. 2. [*Peccatores conſtituti ſunt multi*]originale ab ipſo trahendo,vel eius inobedientiam aſſequendo:[*ita & per vnius*]ſcilicet Chriſti.[*Obedientiam*]qui factus eſt pro nobis obediens vſque ad mortem,qui loquitur, Sicut mandatum dedit mihi pater,ſic facio[*iuſti conſtituentur multi*]per ipſum,veniam percipiendo & gratiam, imitando eius iuſtitiam. Chriſtus enim paſſus eſt pro nobis,nobis relinquens exemplum, vt ſequamur veſtigia eius. ¶ Declarata abundantia & ſufficientia gratiæ Chriſti, oſtendit Apoſtolus inſufficientiam legis, vt tota ſpes hominum conſtituatur in Chriſto,atque ad eius pietatem omnes cõfugiant.[*Lex autem*]ſcripta,data per Moyſen [*Subintrauit*] poſt legem naturalem,naturaliſque rationis
Ioan. 1. obtenebrationem[*Vt abundaret delictum.*]Hæc dictio,vt,tenetur hoc loco conſecutiuè, non cauſaliter. Ex legis quippe latione conſequuta eſt multiplicatio iniquitatis & aggrauatio eius. Primò, quoniam quantò poſt legem peccatum magis cognoſcebatur, tantò grauius erat peccatum. Secundò,quia poſt legem erant multa illicita,quæ ante licita erant.Tertiò,quia lex peccata prohibendo, oſtendit peccata:
Ouidius ſicque concupiſcentia prouocabatur, quia nitimur in vetitum ſemper, cupimúſque negata. Quartò, H
quoniam non præſtabat auxilium gratiæ,qua vitantur peccata. Hanc autem inſufficiẽtiam voluit deus eſſe in lege, vt omnes ad Chriſtum confugerent, eius cupiendo aduentum, nec in propriis viribus habendo fiduciam[*Vbi autem abundauit delictum*] videlicet in Iudæis ſub lege conſtitutis, quibus data eſt lex,vt abundaret delictum in eis [*Superabundauit & gratia*] Chriſti,qui factus eſt ſub lege, natus ex po
Lucæ. 8. Galat. 4. Ioan. 4. Marc. 15. Roma. 8. Act. 2. Ioan. 1. Ioan. 10. pulo Iudęorum. Propter quòd ait,Salus ex Iudæis eſt. Et alibi, Non ſum miſſus niſi ad oues quę perierunt domus Iſraël.Denique apoſtoli, qui primitias ſpiritus ſancti receperunt, & primitiua eccleſia, cui maximam gratiam contulit Chriſtus,ex populo fuerant Iudæorum.Ad hoc autem,& eo tenore ſuperabundauit gratia, vbi abundauit delictum [*Vt ſicut regnauit peccatum in mortem*] id eſt ſuo infelici dominio atque demerito perduxit,imò & introduxit in mortem damnationis ęternæ,priuationẽmque gratiæ,quæ eſt mors animæ in præſenti:Peccatum enim gratiam aufert,& pœnam inducit [*ita et gratia*]dei[*Regnet*]in nobis [*Per iuſtitiam*]id eſt iuſtitiæ exercitationem,ita vt habitus gratię tendat in actũ, ſicque perducat[*in vitam eternam*]quæ eſt merces iuſtitiæ, & conſummatio [*Per Ieſum Chriſtum dominũ*
noſtrum] ſine cuius auxilio nil boni valemus. Inſuper videmus in multis impleri quod hîc ait Apoſtolus. Frequenter enim qui grauius peccauerunt,poſt conuerſionem ſuam feruentiores ſunt cæteris: & ita in quorum cordibus abundauit malitia, abundat & gratia. Malum nanque occaſionaliter cauſa eſt boni, inquantùm recordatio præteritæ iniquitatis facit hominem ſeipſum magis deſpicere, damnationem æternam amplius formidare, miſericordiam dei plenius admirari,ardentiúſque diligere. Vnde ſal-

A uator in euangelio proteſtatur,Cui plus dimittitur,plus diligit. Iſtud tamen nõ ſemper contingit, quia & abſolutè loquendo,& cæteris paribus,innocens plus tenetur deum amare,plúsq; amatur à deo,quàm peccator conuerſus,ſecundum Thomam.

Cap. VI. [*Quid ergo dicemus,permanebimus in peccato?*] Artic. IX.

REmouet ſanctus Apoſtolus in huius capituli exordio,quendam errorem,qui ex predictis ſumpſit originem.Quidam enim peruerſi audientes dixiſſe apoſtolum,vbi abundauit delictũ, ſuperabundat & gratia, aſſeruerunt,atque apoſtolũ id dicuiſſe dixerunt, quòd permanendũ eſſet in vitiis, & abundanter peccandũ, vt poſtmodũ gratia ſuperabundet.Hoc reprobãs ait,[*quid ergo dicemus*] .i.ſi iuxta prædicta ſuperabundet gratia,vbi abundauit malitia,an hoc dicendũ eſt quod ſequitur.ſ.[*Ma-*
nebimus in peccato].i.an perſeuerãdum eſt nobis ad tempus in vitiis, vt quidã nos dicere arbitrantur.[*Vt*
gratia abundet?]in nobis poſtea.[*Abſit*].i.ita dicendum non eſt.Cuius ratio ſubinfertur,[*qui enim mortui*
ſumus(ipſi)peccato].i.vitiis mortificati, & à peccato liberati per pretium ſanguinis Chriſti,per gratiã baptiſmi,per pœnitẽtiæ ſacramentum.Mortuũ eſſe peccato,eſt à peccato eſſe ereptum,vel ſecundum virtutum habitus operari,[*quomodo adhuc(.i.iterum)viuemus in illo?*].i.operabimur opera tenebrarũ,& conſentiemus ſuggeſtioni peccati?Tanquã dicat,Nec decet nec licet,nec expedit nos taliter recidiuare. Nã
B ſicut in naturalibus non eſt reditus à morte in vitam,ſic in moralibus non eſt naturaliter regreſſus à morte culpæ ad vitã gratiæ. Vtrunque tamen interdum cõtingit per omnipotentiã atque clementiã creatoris. ¶Deinde docet Apoſt.quomodo mortui ſumus ipſi peccato.[*An ignoratis fratres*].i.meritò ſcire debetis[*quia quicunque baptizati ſumus*.i.à vitiis loti in ſacro baptiſmatis fonte [*In Chriſto Ieſu*].i.in inſtitutione fide & operatione Chriſti.Chriſtus enim baptiſmũ inſtituit,dicens,Docete oẽs gentes,baptizãtes eas in nomine patris & filij & ſpiritus ſancti.Ipſe quoq; fidem trinitatis edocuit,principalitérque baptizat,ſecundũ quod deus.Sic enim purgat à culpa.Sacerdos verò miniſter eſt eius[*in morte ipſius*] .i.meri
to mortis eius,ſeu per virtutẽ ſuæ paſsionis à qua baptiſmus efficientiam habet [*baptizati ſumus*] Vel in
morte eius.i.in ſimilitudine mortis Chriſti baptizati ſumus,quatenus ſicut Chriſtus ſemel mortuus eſt
carne,& ſemper viuit ſpiritu:ſic nos per baptiſmũ ſemel mortui inquitati,deinceps ſemper viuamus iuſtitiæ.Trina nanque immerſio ſignat triduum ſepulturæ ſeu mortis, eleuatio autem reſurrectionẽ eius poſt triduum. Huic ſecundæ expoſitioni conſonat litera ſequens. oſtendens enim quomodo in morte
C Chriſti baptizati dicamur,adiecit, [*Conſepulti enim ſumus cum illo*] id eſt, Chriſto ſepulto aſsimilati ſumus,vel per fidem cum eo ſepulti,& hoc[*Per baptiſmum*]id eſt,in ipſo baptiſmo.Merſio enim baptizandi in aqua deſignat ſepulturam Chriſti ſub terra[*in mortem*]peccati, id eſt ad peccati deſtructionem,videlicet vt moriamur peccato[*Vt quomodo ſurrexit Chriſtus a mortuis*]id eſt à loco atque conſortio cadauerum mortuorum.Ipſe enim ſolus fuit inter mortuos liber , cuius caro non vidit corruptionem. [*Per*
gloriam]id eſt maieſtatem ſeu magnam potentiam,ſeu glorioſam efficientiam[*Patris*]Non enim humana,ſed diuina virtute ſurrexit . Poteſt quoque per gloriam patris intelligi verbum dei quod humanam naturã aſſumpſit,& Chriſtũ hominẽ,imò ſeipſum,ſecundũ quod homo eſt,ſuſcitauit.Scriptũ eſt enim Gloria patris,filius ſapiẽs,De hac gloria patris ſeu filio dei ſcriptũ eſt,Reuelabitur gloria domini,& vi-
debit omnis caro ſalutare dei noſtri[*Ita & nos in nouitate vitæ ambulemus*]id eſt priſtinis vitiis extirpatis ſpiritualiter reformemur,& Chriſti formiter conuerſemur,quatenus renouetur vt aquilæ iuuentus noſtra,refloreátque & reuiuiſcat,vegetetur,creſcat,ac perficiatur quotidie ſpiritus noſter in ſplendore gratiæ dei.[*Si enim complantati facti ſumus ſimilitudini mortis eius*] id eſt ſi morte planæ ſeu arboris eradicati
fuerimus à ſimilitudine precedentium vitiorum,& facti fuerimus complantati,id eſt firmiter inhærentes,& confirmati ſimilitudim mortis eius,id eſt veſtigiis dominicæ paſsionis, conformando nos paſsionibus Chriſti,moriendóque culpæ,ſicut ipſe mortuus eſt pœnis peccati[*Simul & reſurrectionis erimus*]
id eſt nunc etiam complantabimur ſimilitudini reſurrectionis Chriſti,ambulando in nouitate vitę,quę per Chriſti reſurrectionem figuratur.Mors nempe & reſurrectio Chriſti non ſolùm ſunt res,ſed etiam ſacramenta ſeu ſigna.Mors enim Chriſti ſignificat veteris ac vitioſæ conuerſationis occiſionem. Reſur
D rectio verò ſpiritualem mentis renouationem.In baptiſmo autem morimur priſtinę vitæ,id eſt actibus vitiorum.Si ergo in hac vitiorum mortificatione manſerimus,non redeundo ad vitia,tunc reſurrectioni Chriſti ſimiles erimus cœleſtem conuerſationem habendo in terra : quemadmodum dicit Apoſtolus,Si commortui ſumus,& conuiuemus [*Hoc ſcientes quia vetus homo noſter*] id eſt , quilibet noſtrũm ſecundum vitioſam ac veterem cõuerſationem[*Simul crucifixus eſt*]id eſt ſimul cum Chriſto affixus eſt
cruci per præfigurationem & obligationẽ.Per hoc enim quod crucifixus eſt Chriſtus,præmonſtratum eſt quod quilibet noſtrũm ſi velit ſaluari,debeat Chriſtum ſequi,tollendo crucẽ ſuã quotidie.Ad hoc quoq; obligat nos crucifixio Chriſti domini noſtri,quoniam non eſt ſeruus maior domino ſuo.Vel ve
tus homo noſter.i.quilibet noſtrũ ſecundum originale peccatum à veteri Adam contractũ,ſimul crucifixus eſt.i.huic peccato mortificatus,quia in Chriſti paſsione liberati ſumus ab iſto peccato, ita vt non imputetur nobis in culpã,nec propter ipſum obligemur ad pœnam dãni,videlicet diuinæ viſionis carentiam.[*Vt deſtruatur corpus peccati*]id eſt quatenus caro noſtra multis peccatis maculata deſtruatur, nõ
quantùm ad eſſe naturæ,ſed quantùm ad eſſe culpæ: quemadmodum alibi ait Apoſtolus, Mortificate membra veſtra,quæ ſunt ſuper terram. Et Chriſtus, Si oculus tuus ſcandalizat te,erue eum & proijce
abs te.Hinc etiam à Sapiente dicitur, Verte impios, & non erunt[*Vt vltra non ſeruiamus peccato*] id eſt non vincamur à malo,non ſuccumbamus tentationi , nec ratio noſtra ſubdatur iniquitati , ſed eam ſibi
ſubiiciat.Vnde ſcriptum eſt,Omnis qui facit peccatum,ſeruus eſt peccati. Et Petrus, Iniqui ſunt ſerui
corruptionis . A quo enim quis ſeparatus eſt,huius & ſeruus eſt . Alij, quos legi , ita exponunt , Ve-

Coloſſ.2. 1.Corin.7. Actu.2. Eſaiæ.26. EPIST. Matth. 28. 2. Corin.4 1.Petr.3. Coloſſ.2. Pſalm.78. Pſalm.15. Prouer. 19 Eſaiæ.50. Pſalm.102. Pſalm.27. 1. Timo.2. Lucæ.9. Ioan.13. Coloſſ.3. Matth.18. Prouer.12. Roma.12. Ioan.8. 2.Petri.2.

tus homo noſter.i.fomes peccati,ſimul crucifixus eſt.i.Chriſti crucifixione & eiº paſſionis virtute debi E
Epheſ.4. litatus eſt,Vel,vetus homo noſter.i.conuerſatio vitioſa(De quo homine Ephſeis ait Apoſt.Exuite veterem hominem)ſimul crucifixus eſt.i.morte Chriſti deleta eſt,vt deſtruatur corpus.i. vniuerſitas atq; congeries peccati.De quo corpore Saluator,Si oculus tuus(inquit)fuerit nequam, totum corpus tuum
Matth.6. tenebroſum erit.i.operum tuorũ congeries[*qui enim mortuus eſt*] peccato. i.à peccato liberatus. Vel,qui mortuus eſt.i.cõfiguratus morti Chriſti,per ſuſceptionem baptiſmatis[*iuſtificatus eſt a peccato*] .i.liber factus ab eo,nec ſubiacet vitio.Baptiſmus enim aufert pœnã & culpam. [*Si autem mortui ſumus cum Chriſto*].i.paſſionibus eius conformati,& ita mortui culpæ,quomodo Chriſtus mortuus eſt pœnæ, videlicet ſine recidiuo[*credimus quia ſimul etiam viuemus cum illo*]non ſolùm vita gratiæ in præſenti, ſed etiam
Iob.19. vita gloriæ in futuro [*ſcientes*] per fidem certiſsimam. De qua ſcientia ait Iob, Scio quòd redemptor
Origenis error. meus viuit.[*Quod Chriſtus reſurgens ex mortuis,iam non moritur*].i.de cætero non morietur,ſicut Origenes fertur dixiſſe,quod Chriſtus ſecundò pro dæmonibus paſſurus eſt.Surrexit enim non ſolùm ad immortalem,ſed etiam ad impaſsibilem vitam.[*Mors*]corporalis[*illi vltrò non dominabitur*]prævalendo vi
Tren.4. tæ eius corporali,ſeu animam ſeparando à corpore,& multò minus mors gehennæ dominata eſt Chriſto.[*Quod enim mortuus eſt peccato.i.*noſtrorum peccatorũ demerito,& propter expiationẽ vitiorũ noſtrorum:iuxta illud Trenorum, Chriſtus dominus captus eſt in peccatis noſtris. Et illud Eſaiæ,Attri-
Eſaiæ.55. tus eſt propter ſcelera noſtra[*Mortuus eſt ſemel*]in die paraſceues,de qua die dominus per prophetam lo
Zacha.3. quitur,Auferam iniquitatem terræ illius in die vna. Tunc enim deus abſtulit peccata eccleſiæ, quæ eſt F
terra Chriſti,per meritum paſſionis ipſius,[*Quod autem viuit*]poſt reſurrectionem [*Viuit deo*].i.ad gloriam dei.[*Ita & vos*]ô Romani,imò quicunque fideles[*Exiſtimate vos (ipſos) mortuos quidem eſſe peccato*]id eſt liberatos à vitiis merito ſaluatoris[*Viuentes autem deo*]. i. deiformiter atque deificè ſcilicet ad
FINIS. gloriam dei,operando diuina,contemplando atque amando cœleſtia. Viuere equidem deo aliud nihil
Ioan.15. eſt,niſi operari ea quæ deo ſunt placita,& diuinę vitę vtcunq; aſsimilari[*In Chriſto Ieſu*]domino noſtro id eſt per gratiam Chriſti,& permanendo in ipſo,tanquam in mediatore,ſaluatore, & capite.Ipſe enim
Geneſ.8. profitetur,Si quis in me non manſerit,mittetur foras ſicut palmes,& areſcet.[*Non ergo regnet*].i.virtuti
Sapien.9. bus non prævaleat,nec rationem ſubiiciat[*Peccatum*]actuale, vel fomes peccati, quæ dicitur peccatum cauſaliter,quia inclinat ad culpam:& quanuis tranſeat reatu,permanet tamen actu, inquãtùm eſt pœna & virtuoſæ exercitationis ſpiritualiſque pugnæ materia[*In veſtro mortali corpore*] procliuo ad vitia, de quo ſcriptum eſt,Corpº quod corrumpitur,aggrauat animam[*vt obediatis concupiſcentiis eius*].i.carnali
bus deſideriis,ſeu fomitis inclinationibus conſentiatis.Hoc nanque præpoſterũ eſt & peruerſum vt ſenſualitas rationi prævaleat,aut caro dominetur ſpiritui.Propter quod in Eccle.legitur,Poſt concupiſcen
Eccleſi.18. tias tuas non eas,& à voluptate auertere. [*Sed neque exhibeatis membra veſtra arma iniquitatis peccato*].i. G
membris corporis veſtri ſeu organis nolite abuti,extendendo ea ad mala,nec fiant arma iniquitatis.i.inſtrumenta culpę,peccato.i.ad executionẽ peccati,quę à deo collata ſunt vt ſint inſtrumẽta virtutũ,quatenus anima per corporis membra tendat in actum virtutũ exteriorem[*Sed exhibete vos deo*].i.ad dei ob
1.Corin.4. Lucæ.1. ſequium vos aptate,& animas veſtras deo per ſanctã obedientiã immolate: quatenus ſicut totũ quod habetis & eſtis,à deo recepiſtis,ſic totũ ei reddatis,ſeruiendo ei mẽte & corpore [*Tanquam ex mortuis viuentes*].i.ſicut à morte culpæ ad vitam gratiæ ſuſcitati[*Et membra veſtra exhibete arma iuſtitiæ*] exercendo per eas actus virtutum & opera æquitatis [*Deo*].i.ad dei honorem ac laudem. [*Peccatum enim vobis non dominabitur*]neceſsitatem imponendo,dũmodo ad Chriſti gratiã cõfugiatis.Vel, peccatum.i.fomes peccati vobis non dominabitur,trahendo vos ad peccatũ mortale.Repreſſa nãque & diminuta eſt incli
natio fomitis,per gratiã Chriſti:ita vt ſtantes in gratia gratum faciente poſsint omne peccatum mortale vitare,quod nõ poſſunt adulti,qui gratia carẽt.Sicut nec gratiã habẽtes vitare poſſunt oſa venialia ſaltẽ diu.Sicut in iſtis ſenſualitas non eſt rationi ꝓfectæ ſubiecta,propter quod interdũ venialiter peccant,
Eſaiæ.2. ita in illis nõ eſt ratio deo ſubiecta cũ debito ordine vltimi finis,idcirco diu viuere nequeũt ſine mortali.[*Non enim eſtis ſub lege*]Moſaïca,quæ bona præcepit,& mala ꝓhibuit,gratiam verò adimplẽdi nõ prę
ſtitit[*Sed ſub gratia*]euãgelicæ legis & Chriſti. Ideo peccatum vobis non dominabitur,ſi feceritis quod in vobis eſt.¶Circa hoc mouet Apoſtolus quod vidit moueri poſſe ab aliis.[*Quid ergo?*]reſtat.[*Peccabimus,quoniam non ſumus ſub lege*]veteri[*Sed ſub gratia?*]id eſt an hoc licet vt gratia dei abutamur, ideo H
peccando ſecurius,quia à minis & pœnis temporalibus legis liberati ſumus? [*Abſit*] Hoc enim vile atque
EPIST. peruerſum eſſet,ſicut oſtendunt ſequentia. [*An neſcitis,quoniam cui exibuiſtis vos ſeruos ad obedien=dum*].i.cui vos ſponte ſubieciſtis [*Serui eſtis eius cui obediſtis*]hoc palam eſt.Ad rationem enim ſerui pertinet obtemperare mandato alterius[*Siue peccati ad mortẽ*].i.ſi exhibuiſtis vos ſeruos peccato,ſerui eſtis
peccati ad mortem culpæ in via,& ad mortem pœnæ in gehenna.Ad hæc enim perducit ſeruitus culpæ [*Siue obeditionis ad iuſtitiam*?]id eſt ſi exhibuiſtis vos ſeruos obedientiæ diuinorum mandatorum, facti eſtis ſerui obedientiæ huius ad iuſtitiam, id eſt ad hoc vt iuſti ſitis. [*Gratias autem (refero) deo*] cui de
2.Cor.10. omni bono agenda eſt gratiarum actio[*quod fuiſtis*]ante veſtram conuerſionem [*Serui peccati, obediſtis autem ex corde*] id eſt animo prompto atque ſpontaneo [*In eam formam doctrinæ*] id eſt in inſtitutionem euangelicæ diſciplinæ,operando ſecundum præcepta & conſilia Chriſti[*in qua*]doctrina ſeu for-
Ioan.15. ma[*Traditi eſtis*]ſcholæ Chriſti ſiue eccleſiæ, vt tenendo hanc formam ſitis filij ac diſcipuli Chriſti
FINIS. & eccleſię.[*Liberati autem a peccato*]non ſolùm per Chriſti paſsionem,ſed etiam per diligentem vitio-
Ioan.15. rum euitationem,quæ tamen euitatio vobis per gratiam Chriſti confertur [*Serui facti eſtis iuſtitiæ*]id eſt
EPIST. iuſtitiæ ſubiecti eſtis,implendo præcepta iuſtitiæ. Sed quia doctrina ſeu iuſsio proportionanda eſt capacitati diſcipulorum ac ſubditorum,idcirco infirmis ſeu imperfectis proponit Apoſtolus præceptum facile & humanum.[*Humanum dico,propter infirmitatem carnis veſtræ*]id eſt leue & naturali rationi cõ-

A ſonum do vobis præceptum, & hoc propter veſtram imperfectionem, & carnis veſtræ fragilitatem, *
propter quæ non poteſtis præceptum perfectionis ſeu ſolidum capere cibum. ¶ Deinde ponit præce-
ptum.[*ſicut enim exhibuiſtis membra veſtra ſeruire immunditiæ*]id eſt carnalibus vitiis ſcilicet gulæ, luHebr.3.
xuriæ,&c.[*Et iniquitati*].i.ſpiritualibus peccatis[*Ad iniquitatem*]progrediendo de vno peccato in aliud:
iuxta illud cuiuſdam ſapientis,Peccator adiiciet ad peccandum. Et aliud Apocalypſis, Qui in ſordibus
Eccleſ.3. eſt,ſordeſcat adhuc.Vnde per Eſaiam ait ſcriptura,Væ qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis,&
Apoc.22. quaſi vinculum plauſtri peccatum.Tales ſunt perſeuerantes in malo,quoniam(teſte Gregorio)peccatũ
Eſaiæ.5. quod ſtatim per pœnitentiam non deletur,ſuo pondere trahit ad aliud[*Ita nunc*]agnita veritate[*Exhibete*] id eſt præbete & date[*Membra veſtra ſeruire iuſtitiæ*]id eſt virtutibus vniuerſis, manibus dando eleGregorius
moſinam,pedibus eundo ad eccleſiam,oculis peccata deflẽdo,auribus verbum dei audiendo,ore deum
laudando[*In ſanctificationem*]id eſt verè & plenè proficiatis in gratia dei,in ſanctitate & omni perfectione,quemadmodum in Apoc.habetur,Sanctus ſanctificetur adhuc. Vnde per Moſen dominus præcepit,Sancti eſtote,quoniam ego ſanctus ſum dominus deus veſter.Et rurſus,Perfectus,& abſque macuApoc.22.
la eris cum domino deo tuo.Ecce ſaluberrimum documentum, rationabiliſsimumque præceptum, à Leuit.11.
B quo nemo excuſare ſe poteſt. Quid enim tam vile ac erubeſcibile,vt ꝙ poſt noſtram conuerſionem ſi- Deuter.18.
mus pigriores,negligentiores ac frigidiores in obſequio dei, ꝙ olim eramº in ſeruitute diaboli,carnis,&
mundi?Laborandum ergo eſt nobis,vtverè ac plenè conuertamus mores noſtros.Sed quia hoc adimple
re non eſtvolentis neque currentis,ſed dei miſerentis,dicamus cum Hieremia,Conuerte nos domine,& Rom.9.
conuertemur.[*Cum enim ſerui eſſetis peccati*]obediendo cõcupiſcentiis& paſsionibus veſtris[*Liberi fuiTren.5.
ſtis iuſtitiæ*]id eſt domino iuſtitiæ caruiſtis, & ſpoliati eratis bono iuſtitiæ, atque extranei à rectitudine
æquitatis,non obtemperando mandatis diuinis,quod verę libertati maximè derogat.Liberaliter ſeruit,
qui voluntatem domini libenter facit:ideo ad peccandum liber eſt,qui ſeruus eſt peccati,iuſtitiæ quoque liberè ſeruit,qui amat & delectatur in ea.Hæc eſt vera libertas[*Quem ergo fructum*]id eſt profectũ
ſeu vtilitatem [*Habuiſtis tunc in illis*]qnando ſceleratè vixiſtis]*In quibus nunc erubeſcitis?*] id eſt in acti- Ezech.43.
bus vitioſis ac turpibus,de quorum perpetratione verecundamini modò ad deum conuerſi, atque diui Ezech.26.
nitus illuſtrati,ac per hoc inhoneſtatem peccati agnoſcentes?Peccator nanque poſt ſuam conuerſionẽ
erubeſcit de malis,in quibus aliquando gloriabatur,quemadmodum ſcriptum eſt,Erubeſcite & cõfundimini ſuper viisveſtris dicit dominus[*Nam finis*].i.merces finales[*Illorum*]turpium vitiorum[*Mors eſt*]
id eſt æterna damnatio.Vel mors iſta temporalis,eſt finis.i.terminus illorum,quia poſt mortẽ hanc nõ
poſſunt impii talia agere,propter quod eorum delectatio breuis eſt. [*Nunc vero liberati a peccato*] per
Chriſti paſsionem,tanquam per cauſam meritoriam vniuerſalem, per propriam quoq; pœnitentiã ſeu 1.The.4.
baptiſmum tanquam per cauſam meritoriam particularem,per gratiæ autem infuſionẽ,formaliter[*Ser=* Matt.5.
C *ui autem facti deo*]obediendo eius præceptis,ſeu acquieſcendo eius conſiliis[*Habetis fructum veſtrum*]id Michę.6.
eſt profectum ſeu perfectionem vobis congruentem[*In ſanctificationem*]animarum veſtrarum,ita quod Prouer.22
fructus iſte eſt ſanctificatio veſtra,ſeu puritas animæ .Vnde ait dominus,Beati mundo corde,quoniam Ioann.17.
ipſi deum videbunt.[*Finem vero*] id eſt finale, conſummatumque præmium habetis [*vitam æternam*]
quæ erit tota merces veſtra .Ad hunc fructum ſeu cordis puritatem,omnia exercere debemus,ſemper
ſoliciti coram diuino conſpectu habere cor mundum,in quo .ſ.in habẽdo cor mundũ,conſiſtit ſumma viæ huius perfectio:quia vt Salomon ait, Qui diligit cordis munditiam amicũ habebit regem. Vita
autem æterna(quæ eſt viſio dei in patria) eſt finis vltimatus,ad quem etiam ipſa puritas animæ viatricis
diſponit ac ordinatur.¶Poſt hæc oſtendit Apoſtolus,quod finis illorũ, vtpote vitiorum eſt mors atq;
damnatio animæ[*Stipendia enim peccati*]hoc eſt retributio debita,quæ ꝓ peccato infligitur eſt.[*Mors*]
temporalis & æterna.Ex originali enim peccato proceſsit mors corporalis in pœnã illius peccati.Propter quod legitur in libro ſapientiæ,Deus mortem non fecit .Inuidia quoq; diaboli mors introiuit in Geneſis.3.
orbem terrarum.Pro peccato autem actuali mortali infligitur mors æterna,quæ vtique eſt à deo, cum Sapient.1.
ſit iuſta pœna:ſicut ſcriptum eſt,Mors & vita ab ipſo ſunt [*Gratia autem dei*]id eſt ex gratia ſeu per gra- Sapient.2.
tiam dei datur iuſtis pro præmio [*Vita æterna*]Non hoc dicitut merita excludendo: ſed vt inſinuetur Eccle.11.
quod principaliter aſcribendum ſit gratiæ dei,qui etiam præmiat vltra cõdignum Electi enim per gra-
D tiam merentur vitam ęternam.Vnde tam meritum ꝙ præmium noſtrum primò & maximè depẽdet atque procedit ex pietate dei, & gratia eius quam efficit in nobis. Hæc autem vita æterna [*In Chriſto Ieſu* Ioan.17.
domino noſtro]tanquam in obiecto,& cauſa effectiua principali ſecundum diuinã eius naturam,ſicut in
patre & ſpiritu ſancto.Tota enim ſuperbenedicta trinitas,eſt cauſa efficiens & obiectum vitæ æternæ,
id eſt beatitudinis electorũ.¶Porrò in Ieſu Chriſto(.i. per eum)datur nobis gratioſè vita æterna, quia
(ſicut iam ſæpius dixi)omnia dona nobis per Chriſtum hominem conferuntur.

Cap. VII. [*An ignoratis fratres.*] Artic.x.

N capituli huius exordio probat Apoſtolus ceſſationem legis Moſaicæ per exemplum.
[*An ignoratis fratres*]O vos Romani fideles, an neſcitis quæ dicam?Et ſcio quia non i- Actu.18.
I gnoratis.[*Scientibus enim legem loquor*)]id vobis Romanis in Chriſtum credentibus,qui
partim fuiſtis ſub lege Moyſi, & eſtis ex Iudaiſmo Chriſtiani effecti, propter quod legem Moyſi ſcitis: partim verò gentiles fuiſtis, atque ſub ciuili lege vixiſtis,& ideo le- Ioan.1.
gem hanc neſcitis. Barbari verò qui legibus non leguntur,nullam harum legum nouerunt .An inquam 1.Corin.7.
neſcitis [*Quia lex*] Moſaica,& ciuilis [*Dominatur in homine*].i.hominem obligat ad obſeruantiam legis Gene.3.
[*Quanto tempore*].i. quam diu[*Viuit?*]hoc eſtvigorẽ ac ſtatũ ſortitur lex ipſa.Si autẽ lex pfectior,priorẽ euacuãs ſupueniat,ceſſat lex prima,nec amplº obligat,ſicut ceſſauit lex moyſi ſupueniẽte lege Chri-

sti. Huius rei exemplo subiungitur. [*Nam quæ sub viro est mulier*]id est femina legitimè maritata & viro E
1.Cor.7. subiecta:iuxta illud,Sub viri potestate eris [*Viuente viro alligata est legi*] viri,quia tenetur ei debitum
reddere,nec potest ab eo discedere.Mulier enim potestatem corporis sui nō habet,sed vir.[*Si aũt mortuus*
fuerit vir eius, liberata est a lege viri]intantùm vt si vir eius resurgeret,non teneretur eum recipere, nisi
ex condecẽtia quadã,vt dicitur[*Igitur viuẽte viro, vocabitur adultera, si fuerit cũ alio viro*]vxorato,vel nō
vxorato.[*Si aũt mortuus fuerit vir eius*]morte naturali aut certè ciuili ante copulam [*Liberata est a lege*]
hoc est à iure[*viri, vt non sit adultera si fuerit cum alio viro*] Potest enim nubere cui placuerit, tantùm
nubat in domino. ¶ Præterea applicat præinductam similitudinem Apostolus ad propositum de ces-
Galat.3. satione legis scriptæ [*itaque fratres mei, & vos mortificati estis legi*]id est à debito & vigore Mosaïcæ le-
gis soluti[*Per corpus Christi*] id est per ea quæ verbum dei fecit,assumpsit, & pertulit in corpore Chri-
sti,videlicet per Christi incarnationem, per corporis sui in cruce extensionem, vel etiam per incorpo-
rationem qua Christo incorporati,vnum estis cum ipso effecti [*Vt sitis*] vos [*Alterius (scilicet Christi)*
qui ex mortuis resurrexit]id est esse vestrum ac vitam ad Christi gloriam ordinetis, nec vobisipsis, sed
ei viuatis: non sequendo desideria propria, sed Christi mandata, nec insistendo priuato amori,sed di-
Psalm.113. uinæ charitati. Qui si abnegant semetipsos,cordialiter dicunt illud psalmistæ, Non nobis domine non F
Matth.3. nobis, sed nomini tuo da gloriam[*Vt fructificetis deo*]id est opera virtuosa agatis ad gloram dei, Omnis
enim arbor quæ non facit fructum bonum excidetur, & in ignem mittetur. Qui autem manet in me
(ait Christus) hic fert fructum multum. ¶ Insuper manifestat legem iam esse euacuatam ex considera-
Ioan.15. tione status qui erat sub lege.[*Cum enim essemus in carne*]hoc est in carnalibus & cerimonialibus operi-
bus legis,seu vitiis carnis,tempore legis antiquæ, [*Passiones peccatorum*]. i. passiones seu sensitiuæ partis
inordinatæ motiones interiores,[*Quæ per legem erant*]id est ex iusione aut prohibitione legis ex occa-
sione in nobis incitabantur,[*Operabantur in membris nostris*].i.ad opera praua induxerunt mẽbra nostra,
vt oculus per res varias fornicaretur, manus alium cæderet, lingua mentiretur [*Vt fructificarent morti*]
2.Corin.a. id est opera morti congrua, æternáque morte digna patrarent [*Nunc autem (scilicet tempore gratiæ) so-*
luti sumus a lege mortis]hoc est ab obligatione & obseruatione Mosaicæ legis,quæ nominatur lex mor-
tis, quia ex occasione mortem spiritualem inferebat, augendo culpam ratione transgressionis præce-
pti, & incitando concupiscentiam. Vel, quia transgressoribus suis temporalem intulit mortem, sicut
Exod.21. per Moysen sæpius dicitur, Qui fecerit hoc vel hoc, morte moriatur[*in qua lege detinebamur*]id est ad
Deut.21. cuius obseruantiam obligati eramus, vsque ad publicationem euangelicæ legis, nunc verò soluti su-
Hebr.10. mus,][*ita Vt seruiamus (deo) in nouitate spiritus*]id est in spirituali renouatione mentis,quemadmodum G
Epe.4. scriptum est, Renouamini spiritu mentis vestræ. Vel in nouitate spiritualis intelligentiæ. [*Et non*
2.Corin.2. *in vetustitate literæ*]id est obseruantiis liberalibus seu cærimonialibus veteris testamenti. Litera enim
occidit,spiritus autem viuificat.
Hiere.10. ¶Quoniam verò veterem legem,vocauit legem mortis,ne quis ex hoc erroris occasionem eliciat, vt
Manichæi dicentes legem Moysi datam à dæmone,remouet Apostolus talem errorem.[*Quid ergo dice*
mus?] si ita est vt dixi[*Lex peccatum est?*] id est,an tunc dicendum sit, quod lex sit vitiosa, peccatíque
causa per se? [*Absit. Sed peccatum non cognoui nisi per legem*] id est hoc magis tenendum affirmo,quod
lex sit bona, quoniam ordinatur ad bonum, scilicet ad discernendum inter bonum & malum, inter
virtutes & vitia, quatenus mala vitentur & bona agantur, Ideo ait, peccatum non cognoui esse pec-
Exod.20. catum, saltem ita perfectè atque communiter,nisi perlegem,hoc est legis instructionem.[*Nam concu-*
piscentiam]carnalem & inordinatam [*nesciebam(esse peccatum)nisi lex diceret,Non concupisces*]Loqui-
tur autem Apostolus in persona generis humani, præsertim eorum in quibus non naturalis sic obtene-
bata fuerat vitiis, vt inter bonum & malum, parum aut nihil discernerent. Quorum multi putabant
cogitationes non procedentes in actum prauum,& simplicem fornicationem, atque similia quædã non
esse peccata. De quibus propheta,Ve qui dicitis bonum malum,& malum bonũ,ponentes tenebras lu-
Esaię.5. cem & lucem tenebras.His ergo ostendit lex,quid sit culpabile.Nam & ipsi ignorarent concupiscentiã,
nisi lex diceret,Non concupisces.¶Ad vitandum autem peccatum requiritur peccati cognitio,ideo lex
Exod.20. potius retrahit à peccato,q̃ sit causa ipsius. Est tamen occasio peccati per accidens ex parte nostri: qui H
sicut naturaliter appetimus libertatem,ita communiter inclinamur, ac nitimur in vetitum, ne nostra
libertas videatur arceri[*Occasione autem accepta,peccatum per mandatum*]hoc est concupiscentia seu fo-
mes peccati, imò & dæmon tentator occasionem peccandi seu impugnandi accipiens ex mandato le-
gis, quæ concupiscentiam prohibebat:ex tali enim mandato irritabatur & prouocabatur concupiscen-
tia.Dæmon quoque videns homini datam legem,cœpit fortius eum inuadere atque tentare :sicque pec
catum[*Operatum est in me*] hoc est ad operandum induxit me [*Omnem concupiscentiam*] lege prohibi-
tam,ita quod concupiscentia mala procesit in opus. [*Sine lege enim*] id est lege nondum accepta, vel
eius cognitione nondum adepta [*Peccatum mortuum erat*]hoc est fomes peccati non ita viguit, sed erat
debilior, quia non tantùm excitatus vt postea, nec tantùm impugnabatur à dæmone, minus quoque
imputabatur à deo.[*Ego autem viuebam sine lege aliquando*] Scire oportet quod Apostolus loquitur
hîc in persona hominis communiter.Vnde non omnia quæ dicit ad eosdem referantur. Nunc ergo lo-
quens in persona hominis,qui ad tempus vixit ante legem Mosaicam, & ad tempus ei subiacuit, dicit,
Ego autem viuebam vita gratiæ,vel simpliciter,vel respectiuè,id est carendo peccato mortali,vt minus
peccando sine lege scripta aliquando,id est antequam data est lex scripta.Tunc enim(vt dictum est)mi
nus viguit fomes.[*Sed cum venisset mandatum*]legis,id est postquam lex data est mihi [*Peccatum reuixit*]
1.Corin.15. id est fomes seu eius effectus (videlicet culpa) insolescere, rebellare, vigeréque cœpit, [*Ego autem*]
spiritualiter[*Mortuus sum*] sub lege peccati reuiuiscente in me [*Et inuentum est mihi*] id est ad in-

A commodum meum[*Mandatum*]legis [*Quod ordinatum ac datum erat ad vitam*] gratiæ in præsenti, vi-
tamq́ gloriæ in futuro[*Hoc esse ad mortem*] culpæ in via, atque ad mortem damnationis in gehenna.
Cuius ratio atque declaratio subditur[*Nam peccatum*]hoc est concupiscentia seu fomes [*Occasione ac-*
cepta per mandatum]secundum sensum iam præinductum[*Seduxit me*]id est rationem meam subuertit,
vt potius inhæreret bono commutabili & caduco q̃ summo & increato [*Et per illud*]id est hanc sedu-
ctionem,illi citumq́ consensum[*Occidit*]me,inducens me ad delectationem mortiferam,seu culpam 2.Corin. 5.
mortalem:quæ tollit charitatem,in qua animæ vita consistit. ¶ Præterea ex prædictis infert Apostolus
[*itaque lex quidem*]scripta est,&[*sancta*]quia prohibet vitia,præcipitq́ue honesta. Vnde secundum Isi- Isidorus.
dorum,Lex est iussio sancta,iubens honesta[*Et mandatum*]legis est [*Sanctum*] hoc est ad diuinum cul- Leuit. 29.
tum directè ordinatum,non ad agendum peccatum, quãuis homo ex fomitis corruptione et occasione
moueatur ad vitium,audito legis præcepto,[*Et iustum*]quoniam docet & imperat vnicuique dare quod
suum est, & iniustitiam dignè vlciscitur,[*Et bonum*]quia ad vltimũ finem,qui optimus est,dirigit. Hinc
ait Psalmista,Lex domini immaculata conuertens animas,&c. Salomon, Mandatum lucerna est,&lex, Psalm .18.
lux,& via vitæ increpatio disciplinæ.¶Ex his infert Apostolus quod sequividetur,& tamen secundum Prouer. 6.
veritatem non sequitur.[*Quod ergo bonum est*] id est legis mandatum in se bonum consistens [*Mihi fa-*
B *ctum est mors?*]id causa spiritualis necis. Dixit enim mandatum esse ad mortem, & per mandatum
reuixisse peccatum. [*Absit*] hoc est, non sequitur. Quantùs enim per mandatum reuixerit
culpa, hoc tamen non per se neque ex iniustitia legis, sed malitia hominis,bono ex occasione abu-
tentis,Ideo aditur,[*Sed peccatum*]id est concupiscentia vel fomes[*Et appareat peccatum*]id est sciat esse
illicita.vel vt peccatum intus latens,foras erumpat ac pateat[*Per bonum*] hoc est per legem non directè, 1.Ioan. 5.
sed ex occasione [*Operatum est mihi mortem*]id est ad mortale peccatum induxit me, prituans me gratia
dei animam viuificante. Dato quippe mandato, magis inflammata est concupiscentia mala, magisque
prouocata est contra hominem tentatoris inuidia atque suggestio[*Vt fiat supra modum*] consuetum, &
vltra mensuram[*Peccans peccatum*]id est concupiscentia nos peccare faciens, ita quòd concupiscentia Collo. 3.
facit magis peccare sub lege q̃ ante[*Per mandatum*]occasione, sicut expositum est. Vel sic, vt fiat supra
modum peccans peccatum per mandatum,id est actuale peccatum ex fomite nascens,quo deum offen-
dimus modum excedẽs per mandatum. Nam idem peccatum lege accedente grauius est quam ante,&
quod ante erat tantummodo peccatum seu culpa,postmodum etiam præuaricatio est,hoc est diuinæ le
gis transgressio. Propterea fit supra modum peccans peccatum, quia diuersis de causis displicet deo,& Ioann. 8.
variis modis aduersatur iustitiæ.¶Deinde manifestat Apostolus legem esse spiritualem,hoc est carnales Actu.7.
atque illicitas concupiscentias prohibentem.[*Scimus enim quia lex spiritualis est*]quia & data est à spiritu
sancto per spiritum angelicum, quatenus lege accepta viueret homo secundum spiritum, non secundũ
C carnẽ[*Ego autem carnalis sum*]carnaliter viuens, passionum inclinationes sequendo.Loquitur autem A-
postolus(sicut iam dictum est)in persona hominis generaliter. Nunc enim loquitur in persona eius,in Genc.3.
quo inuenitur peccans peccatum supra modum homini,scilicet qui legem transgreditur. Quasi dicat,
Quãuis ego carnalis sim,nihilominus lex spiritualis est.Itaque carnalis sum[*Vænundatus*]id est dãnatiõi
seu dæmonis potestati ac iuri,vel miseræ seruituti expositus atque obnoxius factus [*Sub peccato,*]pri-
mi parentis,qui seipsum & posteritatem suam vendidit hosti,faciendo quod ille proposuit. Vel potius, Esaiæ. 57.
sub peccato actuali & proprio.i.peccatorũ meorum demerito,sicut per Esa.dominus profitetur, Ecce 3.Reg. 21.
in iniquitatibus vestris vẽditi estis. Et dictum est Achab, Vænundatus es vt faceres malum coram dño.
Vẽdit náque se homo libero arbitrio,& recipit,p pretio vile bonum ab aduersario suo.[*Quod enim ope*
ror]inquãtũ carnalis,videlicet sensualitatẽ sequẽdo[*Non intelligo*].i.nõ verè cõsidero,nec rectè attẽto. Diony sius
Nullus enim respiciens ad malum operatur,secũdũ Dionisiũ.Vnde malũ nec agitur neq; appetitur,nisi Prouer.21.
sub ratione boni.Propter quod Salomõ ait,Omnis viri via recta sibi videtur.Vel nõ intelligo.i.intus nõ 2.Mac.1.
lego tale malũ,tanquã rationi consonũ.[*Non enim quod volo bonum*].i.actũ virtuosum, quẽ secundũ ra-
tionis dictamẽ volo & approbo[*Hoc ago*]quia carnalitati vitiisque succũbo:[*Sed quod odi malũ*].i.pec-
catum quod secundum rationis censuram detestor[*illud facio*]passionibus cedens & sensualitatem con-
sentiens.[*Si autem quod nolo*]secundum rationem [*illud facio*] secundum sensualitatem [*Consentio legi* Psalm. 18.
quoniam bona est]id est legem approbo:quia quod illa prohibet,ratio mea malum esse cognoscit.[*Nunc*
D *autem*]hoc est istis sic stantibus [*iam ego non operor illud*]malum,inquantum homo seu rationalis crea- Iacob.4.
tura,cuius est vitia abhorrere,virtutes diligere, & deprecari ad optima[*sed quod habitat in me peccatũ*]
id est fomes peccati seu concupiscentia firmiter radicata in me causa mali impellendo ad ipsum. Tan-
quam dicat, Non vt rationalis, sed vt brutalis seu bestiis similis ago hoc malum, quod ratio reprobat.
¶Ad horum intelligentiam pleniorem habẽdam,oportet aduertere quod Apostolus assumit hoc loco
personã duorum hominum.s.interioris & exterioris.Vel potius duplicis hominis.i.ciusdẽ,secundũ du
plicẽ portionẽ ipsius.Est enim in homine duplex pars,videlicet intellectiua & sensitiua,seu ratio & sen
sualitas,quæ aliter appellãtur spiritus & caro,homo interior atque exterior. Ratio autẽ cõpetit homi-
ni,secundũ ꝓpriã hominis diffinitionẽ: sensualitas verò secũdũ id quod cũ brutis cõmunicat, Idcirco
quod agit & vult,secundũ rationẽ hoc dicit,ꝓprie velle & agere Hoc enim agit&vult secũdũ ꝙ homo
Quod verò agit aut appetit secũdũ sensualitatẽ,seu partẽ sensitiuã sine rationis aduertẽtia seu cõsensu,
nõ dicitur ꝓprie agere,siue appetere,quia nõ agit nec appetit illud inquãtũ homo,sed vt iumẽtis cõmu
nicans. Sicq; apparet quomodo homo dicitur agere,quod tamẽ non agit:sicut iã dixit Apostol⁹, Quod
nolo facio,& iã ego nõ operor illud.¶Deniq; nõ ita intelligẽdum est quod ait, Iam ego non operor il-
lud,sed quod habitat in me peccatũ,quasi homo nequaquã operetur illud,vel à vitio excusẽt,sed quia
non agit illud, vt homo bene dispositus.[*Scio enim*]per experientiam reluctationis sensualitatis contra

rationẽ[*Quia non habitat in me,hoc est in carne mea*]videlicet in homine exteriori & parte sensitiua[*Bonum*].i. virtus seu habitus ad bonum inclinans,sed potius ad oppositum.Per hoc autem quod ait, hoc est in carne mea,insinuat quòd in parte intellectiua habitet bonum,puta synderesis, quæ remurmurat malo,& tendit in bonum.Ideo subdit, [*Nam velle adiacet mihi*] id est secundum hominem interiorem inclinor ad bona,& volo honesta.[*Perficere autem bonum*] id est opere adimplere [*Non inuenio*] in me, quoniam sine gratia illud non valeo,maximè propter rebellionem sensualitatis.[*Non enim quod volo bonum,hoc facio,sed quod nolo malum,hoc ago.Si autè quod nolo illud facio,iam nõ ego operor illud,sed quod habitat in me peccatum*]Hæc iam præhabita atque exposita sunt.Ex his infert Apostolus legem scriptam
Genes. 8. esse bonam,quoniam ratio naturalis ei consentit[*Inuenio igitur legem volenti mihi facere bonum*]id est cũ bona agere cupio,inuenio legem tam naturalem quàm scriptam mihi consonam,mihi bona volenti. Ex quo sequitur legem esse bonam[*Quoniam mihi malum*]id est pronitas ad peccandum [*Adiacet*]id est in promptu est.Pronior enim sum ad mala quàm ad bona,propter corruptionem naturę.Tanquam dicat, Ideo volo bonum,& erigo me contra meipsum,quoniam cerno me ad mala procliuem,cui procliuitati cupio resistere.[*Condelector enim*]id est consentio,& delectabiliter afficior [*Legi dei*] volẽs quod precipit,nolens quod prohibet[*Secundum interiorem hominem*]id est secundum rationis iudicium, Nam & lex naturalis legi diuinæ concordat precipuè quoad præcepta moralia. Lex quippe scripta tam diuina
Matt. 22. quàm humana,est quædam determinatio vel renouatio seu explicatio legis naturalis,& comparatur ad
Lucæ. 10. eam sicut conclusio ad præmissas.Vnde præcepta dicuntur esse de conclusionibus,non de primis principiis.Intentio autem præceptorum moralium est,hominem iustè ordinare quantùm ad deum,& quãtùm ad proximum.Hæc verò præcepta determinantur dupliciter, scilicet per præcepta cærimonialia, quæ assignant speciales modos colendi deum:& per præcepta iudicialia, quæ assignant aptum modum seruandi iustitiam inter homines.Hæc itaque duo genera præceptorum non sunt de naturali dictamine rationis,sed ex institutione vim habent,nec sunt eadem vbique & semper,sed variantur apud diuersos,secundum exigentiam personarum,locorum ac temporũ.[*Video autem aliam legem*] à lege dei, cui
Genes. 8. ratio condelectatur [*in mẽbris meis*] id est in carne mea mortali,vitiata ac fragili:vt pote fomitem peccati, qui primò respicit carnem, & membrum generationis, & ex carnis contactu deriuatur ad animam.
Genesis.3. quàm citò corpori copulatur[*Repugnantem legi mentis meæ*]id est legi naturali ac diuinæ cordi meo inscriptę[*Et captiuantem me*]id est subiicientem per consuetudinem malam,& cõsensum[*in legem peccati quæ est in membris meis*]id est,sibi ipsi existenti in corporis membris, quæ vniuersa infecta sunt pronitate ad malum.Captiuat ergo lex membrorum hominem in se,dum rationem pertrahit,& tenet in cę
Gene. 12. ribus,ad quæ fomes inclinat.Lex autem dicitur à ligando, vel à legitima latione. Quoniam ergo fomes hoſem in malo ligat,rectè lex dicitur. Et etiã quia legitimè factum est,vt caro repugnaret spiritui,quando spiritus inobediens extitit creatori.Homo enim in paradiso ante peccatum existens, sic conditus fuit vt quandiu ipse per rationem esset subditus deo,sensualitas subdita esset rationi, & caro spiritui: ita vt nec langor esset in anima,nec inordinata concupiscentia,aut passio in sensualitate,stante subiectione rationis sub deo:& vt homo in tali conditione faciliter posset resistere,data & concreata erat ei originalis iustitia,quæ erat rectitudo seu retinaculum quoddam habituale tenens rationem sub deo,sensualitatem sub ratione,& carnem sub anima. Vnde ratione per inobedientiam à deo auersa, mox orta est rebellio sensualitatis,&carnis aduersus spiritum.Et dispositio ad hanc rebellionem inclinans,vocatur fomes peccati,lexque membrorum.¶Præterea,ex cõsideratione tantę miseriæ, cui subiectus est homo exclamat
Ioann. 1. Apostolus[*infelix ego homo*]priuatus felicitate originalis iustitię,multisque corruptionibus &vitiis plenus,[*Quis me liberabit de corpore mortis huius?*]id est de corpore isto mortali, quod obligat ad mortem
2.Corin. 5. naturæ,inclinat ad mortem culpæ,exponitque periculis mortis æternæ: quatenus anima mea huic vitę
Ephesi. 5. subtracta ad patriam redeat,& deo liberè perfruatur,securéque viuat.Et respondet [*Gratia dei*] trini-
Philip. 1. tatis[*Per iesum Christum dominum nostrum*]per quem gratia dei nobis infunditur ac præstatur.Hanc ergo liberationem desiderabilem animæ à corpore facit deus effectiuè,gratia dei formaliter,Christus homo meritoriè.¶Sed cum alibi dicat Apostolus,Nolumus expoliari,sed superuestiri. Et Nemo carnem suã
Psalm.141. vnquam odio habuit,quomodo nunc cupit liberari à corpore? Et respondendum, quòd liberatio ista
Psalm.129. intelligi potest dupliciter.Primò per separationem animæ à corpore.Sicque Apostolus & alij sancti o-
Psalm. 41. ptauerunt à corpore liberari,per mortem temporalem desiderio Christi ac patrię:sicut alio loco habetur,Cupio dissolui, & esse cum Christo.Pro hac quoque liberatione orauit Psalmista. Educ(inquiens) de custodia animam meam ad confitendum nomini tuo.Et iterum,Heu mihi quia incolatus meus prolongatus est.Et Quando veniam,& apparebo ante cospectum dei?Secundò, intellligi potest per sepa-
2.Corin.5. tionem corporis à mortalitate,cæterisque afflictionibus,& miseriis, & peccatis,Sic autem optant electi
Galat.5. liberari à corpore mortis in die iudicii,scilicet vt resurgant in corpore glorificato, non passibili & misero.Tunc enim liberabuntur corpora sanctorum ab omnibus malis prædictis.Vnde Apostolus nõ ait simpliciter de corpore sed de corpore mortis:& ita nolum⁹ finaliter expoliari,sed ad tẽpus,quatenus in resurrectione futura superuestiamur impassibili corpore, quod erit ornamentum,non onus.Ex dictis cõcludit Apostolus [*igitur ego ipse mente*] id est secundum rationẽ[*Seruio legi dei:carni autem*].i.secundũ carnis & fomitis inclinationem,seruio[*Legi peccati*]quæ est in membris.Si in suiipsius persona hoc dicit Apostolus,referendum est ad peccata venialia ac minutissima,quibus fortè interdum non caruit, vel ad statum quem habebat sub lege Mosaïca. Seruire autem legi peccati, est inclinationibus fomitis consentire.

Explanatio cap. VIII. [*Nihil ergo nunc damnationis est,etc.*]

Articulus XI.

DEclarata in præcedenti capitulo cessatione legis Mosaïcæ,iam docet Christo & euangelicæ legi Roma.7:
iugiter inhærẽdum, & ait,[*Nihil ergo nunc*]scilicet tempore gratiæ[*Damnationis*] hoc est,obligationis ad pœnam gehennæ[*Est his qui sunt in Christo Iesu*]per fidem & charitatem: quibus ipse loquitur.Manete in me,& ego in vobis. [*Qui non secundum carnem ambulant*] id est carnis desi- Ioan.12.
deriis non acquiescunt,neque carnaliter viuunt.sed carnem cum vitiis & concupiscentiis crucifigunt. In Galat.5.
fonte nanque baptismatis dimissa sunt eis peccata vniuersa.Si autem postea non peccauerunt manendo Mach.1.
in Christo,proferunt fructum multum, & ita non tantùm pro vitiis satisfaciunt, sed insuper gloriam 1.Iohan.12.
ampliorem merentur.[*Lex enim spũs vitæ*]id est lex euangelica,quæ nominatur lex spiritus, quia à spiritu sancto est data,Christianorúmque cordibus ab ipso impressa. Dicitur quoque lex vitæ, quoniam me-tem viuificat,per gratiam quam sacramenta nouæ legis distribuunt,[*in Christo Iesu*]id est per Christum. [*Liberauit me à lege peccati et mortis*]hoc est,à consensu,consuetudine & actu culpæ,ac pœnæ pro culpa infligendæ.Potest quoque per legem peccati lex scripta intelligi, eo quòd ex occasione auxerit culpam,ac pœnam,quemadmodum in superioribus vbertim expositum est.Proinde declarat Apostolus,quomodo lex Christi,quæ est lex spiritus vitæ,liberet à lege peccati & mortis.[*Nam quod impossibile erat legi* Galat.2.
B *scriptæ* & sacramentis ipsius,non continentibus nec conferentibus gratiam,[*in quo infirmabatur*]hoc est,in qua impossibilitate atque inefficacia infirma, & ad saluandum impotens erat lex ipsa, Matth.16.
[*Per carnem*]id est,per obseruantias & iustificationes carnales,quæ non purificant animam.Sacramenta enim legalia corporaliter tantùm mundabant quasdam inhabilitates, seu irregularitates ab exteriori inductas,& ab ingressu templi,atque similibus impedientes,tollendo.Vel per carnem,hoc est per fomitem carnis,quam lex occasionaliter incitauit, non directè diminuit. [*Deus*] pater. [*Filium suum mittens*] Ioan.1.
in mundum,per incarnationis mysterium,non per localem descensum, [*in similitudinem carnis peccati*]id est,in corpore mortali atque passibili.quod licet fuerit veraciter veraque caro:non tamen veraciter erat caro peccati,sed similitudinariè.Per pœnas enim quas pertulit,similis erat carni peccatrici. Venit itaque Christus in veritate carnis,non autem in veritate carnis peccati,sed in similitudine eius[*et de peccato damnauit peccatum*]id est,pater mittens sic filium,damnauit,id est deleuit,destruxit,dimisit pec
catum tam originale quàm actuale,de peccato, id est per peccatum factum, [*in carne*] Christi, non à Colos.2.
Christo,sed à diabolo eiúsque ministris qui Christum occiderunt.Per hoc enim quòd Christus iniustè occisus est,suggerente diabolo,amisit diabolus ius quod habebat in nobis, & ita mors Christo iniquè illata,omne peccatum deleuit.Vel,damnauit peccatum, actuale, nascens de peccato, id est fomite Ioan.4.
peccati.Vel,peccatum de peccato,id est fomitem peccati, procedentem de peccato originali Adæ. Vel Ambros.
C sic & melius secundum Ambrosium,de peccato,id est de seipso,prout factus est hostia pro peccato no Hebræ.9.
stro,damnauit,id est deleuit peccatum mundi quodcunque in carne,id est in corporis sui passione.Ip- 1.Petri.4.
se enim portauit peccata nostra in corpore suo super lignum.Iuxta hunc sensum sacrificia legis pro peccatis oblata dicebantur peccata: secundum quod de sacerdotibus veteris testamenti dominus ait per Osee.4.
Oseam,Peccata populi mei comedent. Sic quoque aquam cum periculo vitæ allatam Dauid sangui- 2.Reg.22.
nem appellauit dicens,Absit à me,vt sanguinem virorum istorum bibam.Hæc itaque fecit deus, [*Iustificatio legis*]id est in lege promissa, non autem per legem exhibita. Lex enim gratiam iustificantem Hebræ.7.
spopondit,non contulit. [*impleretur in nobis*] qui in baptismo aliisque sacramentis gratiam iustificantem in lege præfiguratam ac prænunciatam recipimus.[*qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum spiritum*]hoc est,non carnaliter sed spiritualiter in huius viæ exilio conuersamur,tendentes ac pro- Galat.3.
perantes ad patriam per opera virtuosa.De hac legis promissione iebat Apostolus loquens de Iudæis,
Et nos annuntiamus vobis eam quæ ad patres nostros facta est repromissio,quoniam hanc deus imple- Actu.13.
uit filiis vestris.Hinc etiam Petrus in sua Canonica,De qua salute exquisierunt atque scrutati sunt prophetæ,qui de futura in vobis gratia prophetauerunt,quibus reuelatum est,quia non sibiipsis, vobis au- 1.Petr,2.
D tem ministrauerunt ea,quæ nunc nuntiata sunt vobis.
¶ Pro intellectu loci huius intricati atque difficilis aduertendum,quòd nemo vnquam saluatus est,nisi Gene.49:
per fidem & gratiam Christi.Ipse enim est caput omnium electorum,membra autem necesse est capiti communiri,vt vitam participent.Propter quod Petrus dissẽrebat,Nec enim nomen aliud sub cœlo datum est hominibus,in quo oporteat vos saluos fieri.Passio nanque Christi hoc fecit futura, quod fecit impleta.¶Porrò hæc salus aliter applicatur hominibus post Christi passionem,& aliter ante. Tunc enim applicabatur per fidem formatam, nunc verò applicatur etiam per sacramenta gratiæ contenta- Ephes.1.
tiua, effectiua, & causatiua.Potest autem aliquid mouere vel agere, antequam sit in effectu, videli- Coloss.2.
cet secundum quod est in apprehensione animæ, & dispositione causæ efficientis, quemadmodum fi- Actu.4.
nis mouet agentem. Ad hoc autem quòd aliquid agat & moueat in genere causæ efficientis, oportet vt sit, & effectum præcedat,eo quòd causa effectiua non sit suo effectu posterior. Sacramenta ergo veteris legis & fides Christi venturi habere non poterunt quemlibet effectum dominicæ passionis, quem non habent sacramenta ac fides euangelicæ legis, quæ operatur virtute passionis dominicæ iam impletæ. Et ideo gratiam operantur, & à reatu originalis peccati absoluunt, quorum nullum sacramenta legis facere poterant. Vnde omnes patres pro tunc descenderunt in lymbum inferni. Nam licet per fidem & gratiam dei, virtute passionis Christi, & merito eius futuro absoluerentur à pœna, & culpa actualium peccatorum, non tamen à reatu originalis peccati. Ex quo innotescit, quòd passio Christi fortius agit impleta, quàm egit implenda. Quemadmodum enim sacramenta nouæ legis, sunt causæ instrumentales nostræ salutis & gratiæ, quoniam agunt virtute & meritò passionis

dominicæ,ſuntq; vaſa medicinalia ſpũaliũ vnguentorum contentiua,animarum languores curantia: ſic humanitas ſeu paſsio Chriſti,eſt cauſa inſtrumẽtalis,effectiua & meritoria noſtrę ſalutis & gratiæ.Vtrũque verò eſt inſtrumẽtũ diuinitatis Chriſti.Diuinitas nanq; eſt cauſa efficiens principalis, quę agit humanitatẽ aſſumptã,ſicut per inſtrumẽtũ coniũctũ.Per ſacramẽta verò,ſicut p inſtrumẽta ſeparata,quẽadmodũ medicus eſt cauſa ſanitatis efficiens principalis.Manus autẽ eſt ſicut cauſa inſtrumẽtalis coniũcta,ignis verò quo medicina paratur,eſt cauſa inſtrumẽtalis ſeparata. Cauſa autẽ inſtrumẽtalis cũ eſt in effectu,vel cum cauſa eius principalis iam eſt,fortiꝰ operatur quàm ante.Hinc ergo ait Apoſtolus,quòd deus miſit filium ſuum de peccato damnans peccatũ,vt iuſtificatio legis impleretur in nobis, quod impoſsibile erat legi, iuſtificare non valenti, in quo lex infirmabatur ſeu debilis erat. Et hoc modo conſtruenda eſt litera. Quòd autem iuſtificatio legis nõ niſi in ſpiritualibus impleatur hominibus,liquẽ. [*Qui enim ſecundum carnem ſunt*]id eſt qui carnaliter viuunt,qui vtique attendunt ſeipſos ſecundum ſe ſuum carnale ac ſenſitiuũ,non ſecundum eſſe ſpũale ac intellectiuũ.[*Quæ carnis ſunt,ſapiunt*]hoc eſt, carnalia ſenſibilia guſtant,ac temporalia cum ſenſualitatis ſapore attẽdunt. [*qui verò ſecundum ſpiritum*] id eſt ſpiritualiter conuerſantes,& eſſe ſuum extremum,in quo trinitatis imago relucet, penſantꝰ [*quæ ſunt ſpiritus ſentiunt*]id eſt ſpiritualia atque diuina ſaporoſè intelligunt, delectabiliter penſant, ſolicitè implent,in talibus iugiter occupãtur.[*Nam prudentia carnis*]id eſt carnalis ac ſecularis prudentia. [*mors eſt*]id eſt mortale peccatum,inferens mortem culpæ in via,mortémque pœnæ in gehenna. Dicitur autem prudentia carnis hoc loco,per quam homo ſibi in bonis carnalibus ac mundanis finẽ conſtituit, & ad talis finis adeptionem opera ſua cautè diſponit.Hæc prudentia,non eſt vera prudentia,ſed appellatur prudentia propter apparentem ſimilitudinem,quam habet cum vera prudentia.Vnde ait Saluator Filij huius ſæculi prudentiores filiis lucis in generatione ſua ſunt.Et Iacobus,Non eſt iſta ſapientia (id eſt prudentia à deo,ſed terrena,animalis & diabolica.[*Prudentia autem ſpiritus*]hoc eſt vera ac ſpiritualis prudentia quæ opera hominis conuenienter diſponit in ordine ad vltimum finem, eſt[*Vita & pax*]id eſt cauſa vitæ & pacis,in præſenti inchoatiuè,in futuro perfectè.Nunc enim effcit in nobis vitam pacémque gratiæ,in patria verò meretur(vel potius adipiſcitur)pacem & vitam glorię.Non diſtinguit Apoſtolus iam inter prudentiam & ſapientiam.Propriè enim ad ſapientiam ſpectat ſpiritualia ſapere. De hac ergo ſpirituali prudentia,intelligendum eſt illud Iacobi,Quæ deſurſum eſt ſapientia,primùm quidem pudica eſt,deinde pacifica,modeſta,ſuaſibilis,bonis conſentiens.¶Sciẽdum quoque quod pax directè ac propriè,eſt charitatis effectus:iuxta illud in Pſalmo,Pax multa diligentibus legem tuam. Eſt etiam pax effectus iuſtitiæ,tanquam remouẽtis impedimenta pacis. Propter quod per Eſaiam dicitur, Erit opus iuſtitiæ pax.Nunc verò dicitur pax eſſe effectus prudentiæ, tanquam dirigentis affectus noſtros in viam pacis.[*quoniam ſapientia carnis inimica eſt deo*]id eſt diuinæ voluntati atque ſapientiæ veræ contraria.Ecce nunc loco prudentiæ ponit ſapientiã.Ex quo certum eſt,quòd inter ſapientiam & prudentiam non diſtinguit.[*Legi enim dei non eſt ſubiecta*] ſapientia iſta carnalis mundana ac vana, quia nec credit,nec agit,quæ lex diuina tradit eſſe credenda,ſiue agenda.Propter quod ait Saluator, Confiteor tibi pater,quia abſcondiſti hæc à ſapientibus & prudentibus: & reuelaſti ea paruulis. Et Hieremias, Sapientes ſunt vt faciant mala,bene autem facere neſcierunt.[*Nec enim poteſt*] diuinæ legi eſſe ſubiecta ſapientia iſta.Vnum nanque oppoſitorum non ſubiicitur alteri,ſed repugnat.Lex autem diuina docet vltimum finem eſſe conſtituendum in deo.Hæc verò in bonis carnalibus. [*qui autem in carne ſunt*] id eſt carnaliter viuunt,atque in ſenſibilibus bonis finaliter ſiſtunt, [*Deo placere non poſſunt*] inquantùm huiuſmodi.Poſſunt tamen conuerti,& deo reconciliari.Huic dicto conſonat illud Saluatoris, Nemo poteſt duobus dominis ſeruire.[*Vos autem*]ô veraciter Chriſti fideles[*In carne non eſtis*] hoc eſt, in rebus ac vitiis carnis non detinemini:ſed ſpiritualia atque diuina exquiritis, conuerſationem habentes in cœlis.[*Sed in ſpiritu*]id eſt in ſpiritu ſancto eſtis,per charitatem & gratiam: & propter ſpiritualem regenerationem,qua eſtis ex aqua & ſpiritu ſancto renati.Vel eſtis in ſpiritu veſtro, id eſt ſecundum rationis iudicium viuitis:iuxta quod ſcriptum eſt,Redite præuaricatores ad cor.[*Si tamen ſpiritus dei*].i.ſpiritus ſanctus[*Habitat*].i.manet[*in vobis*]per gratiam gratum facientem, quemadmodum loquitur Chriſtus, Ego rogabo patrem,& alium paracletum dabit vobis,vt maneat vobiſcum in æternum.Rurſúſque ait, Spiritus ſanctus apud vos manebit,& in vobis erit. [*Si quis autem ſpiritum Chriſti non habet*] id eſt cuius anima non habitatur à ſpiritu ſancto,qui eſt ſpiritus Chriſti, quia ab ipſo procedit, ab eoque datur ac mittitur:ſicut ipſe proteſtatur,Cum venerit paracletus quem ego mittam vobis à patre. Et iterum,Ille de meo accipiet.Et ad hoc deſignandum,inſufflauit in diſcipulos ſuos,& dixit, Accipite ſpiritum ſanctum.Quis autem habet ſpiritum ſanctum,niſi quietus & humilis,ſimplex & iuſtꝰ? Scriptum eſt enim Super quem requieſcet ſpiritus meus,niſi ſuper quietum & humilem?Et iterum,Spiritus ſanctus diſciplinæ effugiet fictum, & auferet ſe à cogitationibus quæ ſunt ſine intellectu [*Hic non eſt eius*]id eſt, ad membra Chriſti non pertinet ſecundum præſentem iuſtitiam, & meritò, quanuis interdum pertineat ſecundum prædeſtinationem æternam ac numero,ſicut & Paulus cum Stephanum lapidauit.

¶ Deinde pandit Apoſtolus,quid vtilitatis conſequantur fideles ex inhabitatione ſpiritus ſancti. [*Si autem Chriſtus in vobis eſt*]Per fidem & charitatem(ſicut & alibi legitur) Chriſtum per fidem habitare in cordibus veſtris.Et Saluator ipſe, Ego (inquit) vobiſcum ſum cunctis diebus [*Corpus quidem mortuum eſt propter peccatum*] id eſt caro veſtra mortalis ac fragilis, neceſsitati moriendi ſubiecta eſt propter originale peccatum. [*ſpiritus verò*]id eſt anima veſtra [*Viuit*] per gratiam.[*Propter iuſtificationem*] ſibi à Chriſto collatam, id eſt per hoc quòd peccata ei dimiſſa ſunt, quæ ſpiritum vulnerabant. Vel,propter iuſtificationem, id eſt per iuſtitiæ exercitationem. Bona enim operatio, vita eſt animæ.

Hinc ait Saluator, Ego veni, vt vitam habeant, & abundantius habeant[*quod ſi ſpiritus eius*]id eſt,ſpiri

tus dei patris. [*qui ſuſcitauit Ieſum Chriſtum à mortuis habitat in vobis*] perſeueranter vſque in finem vitæ preſentis,ita vt in gratia decedatis.[*qui ſuſcitauit Ieſum Chriſtum à mortuis*]ſcilicet deus pater[*Viuificabit*] id eſt ad immortalem vitam reſuſcitabit,[*Et mortalia corpora veſtra*] in die nouiſsimo: ſicut Iob apertiſsimè profitetur,Credo quod redemptor meus viuit,& in nouiſsimo die de terra ſurrecturus ſum, & rurſum circumdabor pelle mea.Per Eſaiam quoque dominus aſſerit,Viuent mortui mei,interfectíque mei reſurgent.[*Propter inhabitantem ſpiritum eius in vobis*]id eſt virtute & gratia ſpiritus ſancti.Vel propter benignitatem qua facit ſpiritum ſanctum habitare in mentibus veſtris.Vel,propter meritum quod conſecuti eſtis ex inhabitatione & gratia ſpiritus ſancti,imò proptervtrumque iſtorum ſimul,videlicet propter miſericordiam dei & opera veſtra bona ſuſcitabuntur corpora veſtra,ad beatam ac impaſsibilẽ vitam.Ex prædictis infert Apoſtolus,quòd fideles obtẽperare tenẽtur rationi non ſenſualitati, ſpiritui non carni.[*Ergo o fratres debitores ſumus non carni vt ſecundum carnem viuamus*].i. quanuis aliquo modo obligemur carni,videlicet vt ei neceſsaria miniſtremus in victu atque veſtitu, non tamen ſic ei obligati ſumus,vt eius concupiſcentiis acquieſcamus,carnalitérque viuamus. [*Si enim ſecundum carnem vixeritis, moriemini*]morte culpæ in hoc ſeculo,& morte perpetua in inferno.[*Si autem ſpiritu*]id eſt gratia ſpiritus ſancti.Vel,ſpiritu,id eſt rationis veſtræ iudicio[*Facta*]id eſt opera[*Carnis mortificaueritis*] id eſt deſtruxeritis & abieceritis tanquam venena,quemadmodum in Eccleſiaſt.præcipitur,Quaſi à facie coluBbri fuge peccatum,[*Viuetis*]vita charitatis & gratiæ in eccleſia militante,vita quoque fruitionis & gloriæ in eccleſia triumphante.Huic documento naturalis conſonat ratio.Media nanque diſponenda ſunt ſecundum exigentiam finis. Cum ergo caro ſit animæ inſtrumentum, & ordinetur ad ſpiritum ſicut ad finem,regenda eſt ſecundum exigentiam animæ ſeu ſpiritus, ſcilicet vt animæ ſeruiat, rationi obediat,illíſque actibus occupetur per quæ ſpiritus tendit & redit ad creatorem.Qui autem ſecundum carnem conuerſatur,peruertit hunc ordinem,dominam ancillæ ſubiiciens,finem medio poſtponens,& ſeipſum beſtiis viliorem ac deteriorem conſtituens.[*Quicunque enim ſpiritu dei aguntur*].i.à ſpiritu ſancto reguntur,eius inſtinctu ducuntur,eius feruore impelluntur ad bona. [*Hi filij ſunt dei*] per gratiam adoptantem ac filialem amorem.Vnde in canonica Ioannis ſcribitur, Videte qualem charitatem dedit nobis deus pater,vt filij dei nominemur & ſimus. Quemadmodum autem deus omnipotens mouet cæteras creaturas ad proprias operationes,naturalémque finem,per quendam vniuerſalem influxum ſeu generalẽ gubernationem,ſecundum ꝙ Proclus author libri de cauſis affirmat. Cauſa prima regit res omnes,præterquam ꝙ commiſceatur eis: Sic rationalem creaturam mouet ad finem ſupernaturalem perCſpecialem gubernationem ac inſpirationem,quæ prouidentia appellatur.Electos verò ſingulariter mouet ac regit,prouidens eis non ſolùm ſufficienter,ſed etiam efficaciter de omnibus neceſsariis ad ſalutẽ, ita vt gratiam dei ſuſcipiant eiúsque inſpirationi acquieſcant.Idcirco dicuntur potius agi quàm regi vel moueri à ſpiritu ſancto,vt magnitudo gratiæ inſinuetur.Ad actum enim meritorium non ſolùm exigitur gratia habitualis,ſed inſuper neceſsaria eſt quædam actualis motio ſpiritus ſancti voluntatem excitantis.Propter quod propheta dicebat,Domine, omnia opera noſtra operatus es in nobis. Porrò cum motio iſta ſiue influxus,actio & inſtinctus ſpiritꝰ ſancti ſit penitus ſupernaturalis,indiget anima ſupernaturalibus quibuſdam habitibus,per quos aptetur ac diſponatur ad huius motionis facilem ſuſceptionem.Hi verò habitus ſunt ſeptem dona ſpiritus ſancti,quæ ſunt diſpoſitiones habituales ac ſupernaturales à deo immediatè per creatorem infuſæ,quibus redditur anima facilè mobilis à ſpiritu ſancto in ordine ad ſupernaturalem finem,quæ eſt vita æterna. Hæc dona à virtutibus realiter diſtinguntur, eásq; in dignitate excedunt,theologicis demptis virtutibus.Per hæc dona dirigitur anima à ſpiritu ſancto, ita vt audiat eum ſicut magiſtrum.Vnde ait Pſalmiſta,Spiritus tuus bonus deducet me in terram rectam. Qui itaque ſic aguntur ſpiritu dei,hi ſunt filij dei. Quicunque autem in gratia eſt,habet hæc dona ſecundum aliquem gradum,& agitur à ſpiritu ſancto quantùm requirit ſtatus ſalutis, videlicet ad obſeruantiam præceptorum. ¶Deinde ponitur ratio cur morituri ſimus, ſi ſecundum carnem vixerimus. [*Non enim accepiſtis ſpiritum ſeruitutis iterum in timore*] id eſt iam tempore gratiæ,non eſt vobis datus ſpiDritus,quo ſeruiatis deo ſeruiliter quaſi inuitè,videlicet timore pœnarum,vt olim tempore legis quæ cõminatione pœnarum induxit homines ad ſeruiendum. [*Sed accepiſtis ſpiritum adoptionis filiorum dei.*] .i.ſpiritum cuius gratia homines adoptãtur in filios dei. [*in quo clamamus*] ore vel corde.[*Abba pater.*] Duo ſunt nomina,vnũ Hebræũ,alterũ Latinum ſignificantia idem. Et eſt ſenſus, In hoc ſpiritu vocamus ex charitate,tanq; filij adoptiui deũ patrẽ fiducialiter atque affectuosè dicentes, Pater noſter qui es in cœlis. Gloſſa per ſpiritum ſeruitutis intelligit ſpiritũ ſanctũ,à quo cordibus Iudæorum incuſſus eſt timor pœnarum,quo ſeruiliter ſeruierunt.Nam & timor ſeruilis inquantùm eſt timor, à ſpiritu ſancto eſt.Sic enim retrahit à peccato & diſponit ad gratiam.Quantũ verò ad ſerulitatem ſuam nec bonus eſt, neque à ſpiritu ſancto.Dicitur ergo ſpũs ſanctus,ſpiritꝰ ſeruitutis,ratione ſui effectus,quia facit ſeruire quantũ ad hoc receperunt qui eius dono gratis dato ſeruierunt timore pœnarum.Per ſpiritum verò adoptionis intelligit gloſſa eundem ſpiritũ ſanctũ per gratiam adoptantẽ.Vnde Auguſtinꝰ, Caue(inquit) ne ex eo ꝙ ait ſpiritum ſeruitutis,& ſpiritũ adoptionis,diuerſum intelligas ſpititum,cum ſit vnus atque idem ſpiritus,qui in trinitate dicitur ſpiritus ſanctus.Quod etiã Apoſtolus oſtẽdit dicens,iterũ,ſed propter diuerſa opera diſsimiliter nominatur. Huic dicto concordat quod de ſpiritu ſubditur. [*Ipſe enim ſpiritus teſtimonium reddit ſpiritui noſtro,quod ſumus filij dei.*] Quod certum eſt dici de ſpiritu ſancto, videtúrque dictum de eodem ſpiritu,de quo nũc agitur. Quidam verò per ſpiritũ intelligunt donũ ſpũs ſancti,vt ſpũs adoptionis dicatur donum filialis timoris,qui nos efficit filios dei.Spiritus verò ſeruitutis intelligatur donum timoris ſeruilis,videlicet ipſe timor ſeruilis. Hæc enim ſecundum Auguſtinum eſt breuis differentia legis & euangelij. timor & amor. Lex vetus appellata eſt lex timoris, quoniam con-

Galat.4. Hiere.2. Galat.2. Baruc.3. Lucæ.16. Iacob.3. Iacob.3. Pſalm. 118. Eſaiæ.32. Lucæ.1. Lucæ.10. Hiere.4. Matt.6. 1.Corin. 6. Philip.3. 1.Corin.3. Ioan. 5. Eſaiæ.46. Ioann. 14. Ibidem. Ibidem. Ioann.16. Ioann. 20. Eſa.66. Sapien.1. Actu.8. Epheſi.3. Matth. 28. Ioan.10. Actu.3.

Iob.19. Eſaiæ.26. 1.Timo. 6. Galat.6. Eccleſi.21. Proclus.6. Eſaiæ.26. Eſaiæ.11. Eſaiæ.50. Pſal.142. Deuter. 17 Ioan.1. Galat.4. Matth.6. Exod.14. Exod.19. Auguſtin. Ioan.1. 1.Ioan.4. 1.Ioan.3. Matth.5.

Ioan.15. minatiõe pœnarũ induxit ad bonũ,nec prẽstitit grãm obediẽdi per charitatẽ.Porrò lex euãgelica,est lex amoris. Agit enim(gratiã cõferẽdo)seruire deo amore iustitiæ.Non est autẽ sic intelligendũ,quin multi in veteri testamẽto acceperunt spm̃ adoptionis filiorũ dei. Omnes enim electi habuerunt hunc spm̃,sed Ephes.2. nõ ex lege,neq; per legẽ:magis autẽ ex deo per fidẽ,qua crediderunt in Christũ venturũ,ad cuius gratiã Hebræ.7. cõfugerũt,legis insufficientiã cognoscẽtes,propriãq; infirmitatẽ pensantes.Videtur quoq; per spm̃ hoc loco posse intelligi spũs rationalis creatus,videlicet anima nostra. Quãuis autẽ quilibet nostrũm accepe rit hunc spiritum suũ,quando creata,corporiq; infusa est anima sua: dicimur tamen spiritũ istum recipere vel amittere,quãdo aliqua noua disposition ei cõfertur vel aufertur:quẽadmodũ aliquis dicitur cõ- Ezech. 36. cipere spm̃ deuotũ,vel perdere animã feruentẽ.iuxta quẽ sensum dominus ait, Auferã cor lapideum de carne vestra,& dabo vobis cor carneũ.Qui ergo sub lege seruierũt timore, accepisse dicuntur spiritum seruitutis.i.animã seruientem in timore.Qui verò sub gratia seruunt charitate,accipiunt spiritum ado- 2. Timo.1. ptionis.i.animam habentem gratiam adoptionis,in quo spiritu clamat corde deuoto, Abba,pater.Huic verò consonat quod alibi ait Apostolus,Non dedit nobis deus spiritum timoris,sed virtutis & dilectio- Galat.4. nis.Quod autem in spiritu sancto clamemus,Abba pater,& deum verè patrem vocemus, hinc constat. Ipse enim spiritus sanctus testimonium perhibet spiritui nostro.i.testificatur animę nostrę,eámque recognoscere facit p inspirationẽ internam,vel reuelationem apertam. [*Quod simus filij dei*]adoptiui,stando in charitate & gratia.¶Testificatio ista multis modis intelligi potest.Primò per manifestam & claram reuelationem spiritus sancti,siue fiat immediatè ab ipso,siue per angelum:sicq; agnoscit homo per cer- titudinem se esse in gratia & filiatione diuina: sicut Paulus & cæteri apostoli, imò & multi perfecti ita 1. Corin.15 sciuerunt se esse in gratia.Ad quos maximè pertinet quod alio loco dicit Apostolus, Nos non spiritum 1. Corin.2. eius mundi accepimus,sed spiritum qui ex deo est,vt sciamus quæ à deo donata sunt nobis.Hoc modo Genes.15. agnouit Abraham se esse filium dei,cum ei dominus promisit quod decederet in senectute bona. Eze- 2.Reg. 20. chias quoque certissimè dixit,Memẽto domine quomodo ambulauerim coram te in veritate & in cor- Esaiæ.38. de perfecto.Secundò fit testificatio ista per quandam bonæ fiduciæ consolatoriam infusionem,vt cum homo nimiùm anxiatur an placeat deo,& subitò sentit se consolari & quasi certificari: sic autem omnes virtuosi & boni scire possunt se esse filios dei,non quidem certò, sed coniecturaliter & probabiliter.Tertiò fit per propriæ conuersationis & conscientiæ diligentem discussionem, vt cum homo non habet remorsum mortalis peccati,& cum debita diligentia custodit mandata, auditque verbum dei libenter. Ista sunt probabilia signa filiationis diuinæ,imò & prædestinationis:secundum quod ait Saluа- Lucæ.11. tor,Qui ex deo est,verbum dei audit. Et Ioannes in sua canonica, Si cor nostrum non reprehenderit Ioan.8. nos fiduciam habemus ad deum.Et rursus,Qui seruat verbum Christi,verè in hoc charitas dei perfecta 1.Ioan.3. est.Denique sicut vita naturæ cognoscitur ex vitalibus actibus ac naturalibus motibus animæ, sic vita 1.Ioan.2. gratiæ ex bonis operibus,seu mandatorum custodia comprobatur:quia vt Gregorius ait, Exhibitio o- Gregor. peris,probatio est charitatis.Cum ergo spiritus sanctus facit nos bene agere,atque in dei obsequio prõptos & agiles esse:tunc vtique testimonium perhibet spiritui nostro,quòd filij dei sumus.Huic ergo dicto apostoli non repugnat quod scriptum est. Sunt iusti atque sapientes, & opera eorum in manu dei sunt:& tamen nescit homo,vtrum amore an odio dignus sit,sed omnia in futurum seruantur incerta.Et Eccles. 9. quod ait beatus Iob,Si venerit ad me,non videbo eum:& si recesserit à me,non intelligam.Itémque, Si Iob.9. simplex fuero,hoc ipsum ignorabit anima mea. Hæc enim atque similia ideo asseruntur,quia de lege Ibidem. communi & humano processu seu via, non potest homo agnoscere per certitudinem se esse filium dei per gratiæ adoptionem.¶Postremò,melius atque facilius potest quis scire se esse in gratia,& esse filium dei secundum præsentem iustitiam,quàm esse prædestinatum,vel in gratia permansurũ.Vnde hoc certò cognosci non potest,nisi per reuelationem diuinam. [*Si autem filij*]dei iam sumus per gratiam adoptantem.[*Et hæredes*]erimus in patria per gloriam beatificantem. Filiis enim adoptiuis debetur aliqua Psalm.26. pars hæreditatis paternæ.Erimus autem[*Hæredes quidem*]non cuiuscunque,sed[*Dei*]æternaliter possi- Esaiæ. 64. dendo bona domini in terra viuentiũ,quæ oculus nõ vidit,nec auris audiuit,Maximè tamen ista beato- 2.Corin.2. rum hæreditas est ipsa diuinitas,quæ est obiectalis beatitudo indiuisibilis in se, quæ tota habetur à sin- Psalm.15. gulis,à nullo autem totaliter:& ita diuiditur secundum quod diuersimodè participatur, quæ diuersitas Psalm.16. est ex parte recipientium,quorum vnus alio clarius conspicit deum.De hac hæreditate fertur in psalm. Esaiæ.58. Dominus pars hæreditatis meæ.Et,Satiabor cum apparuerit gloria tua. Per Esaiam quoque dominus Psalm.16. loquitur,Sustollam te super altitudinem terræ & cibabo te hæreditate patris tui Iacob. Cęterę hæredi- Psalm.126. tates terminantur in morte.Hęc autem à morte sumit exordiũ:iuxta illud,Cum dederit dilectis suis so- FINIS. mnum,ecce hęreditas domini.[*Coheredes autem Christi*].i.beatitudinis Christi consortes,atque participes erimus.Ipse est enim principalis hæres,& nos simul cũ ipso diuinam beatitudinem consequemur. Matth. 16. Quo autem merito,subditur.[*Si tamen compatimur*]id est Christi passionibus configuremur baiulando Lucæ.14. crucem nostram,& sequendo vestigia eius.Ad hunc finem[*Vt simul glorificemur*]id est glorioſi efficia- Ioan.17. mur cum Christo glorificato:quemadmodum ipse profitetur,Pater,quos dedisti mihi,volo vt vbi sum ego,& illi sint mecum,vt videant claritatem meam.

❧Prosequutio expositionis præsentis Cap. Articu.XII.

EPIST. HOrtatur nos insuper sanctus Apostolus,vt Christo compatiamur,quatenus conglorificemur,eo quòd præmium incomparabiliter maius sit merito.[*Existimo enim*]id est agnosco ego qui de talibus veraciter iudico.Dicit autem,existimo,non quasi incertus aut dubitans, sed sobrium modum loquendi seruans ac edocens,ne immoderati simus in asserendo, [*quod non sunt condignæ*] id est æquales,sufficientes ac proportionatæ secundum rigorem iustitiæ, [*Passiones,*] id est persecutio- Esaiæ.54. nes,tentationes, labores [*Huius temporis*] id est quas in hoc breui vitæ huius curriculo sustinemus, [*Ad*

A *futuram gloriam*]scilicet vitam æternam promerendam[*Quæ reuelabitur in nobis*].i. clarè & coram omnibus nobis prædestinatis præstabitur.Vnde saluator,Cum feceritis(ait) omnia quæ præcepta sunt vobis,dicite,Serui inutiles sumus.Hæc enim gloria,est beatifica visio diuinæ essentiæ,plena mentis in deo Lucæ.17. lætitia,status omnium bonorum aggregatione perfectus, consummata animæ & corporis glorificatio sempiterna,ad quam promerendam temporales passiones condignæ non sunt.

¶Sed videtur contrarium, quia secundum doctores homo in charitate stans,meretur de condigno vitam æternam.Et respondendum,quòd passiones seu opera charitatis considerantur dupliciter.Primò secundum quod procedunt à libero,vel acceptantur ab eo,sicque non merentur vitam æternam de cõdigno,etiam habitu charitatis adiuncto.Secundò, prout spiritus sanctus liberum arbitrium mouens est Ioan. 3 huius professionis vel acceptationis principium, & ita est meritum de condigno,eò quòd principium meriti eiusdẽ rationis existat cũ præmio.Apostolus verò loquitur de passionibus primo modo. Quod autem gloria ista nobis præstanda sit,probat,[*Nam expectatio creaturæ*]id est creatura expectans, videlicet homo viator.Dicitur enim homo omnis creatura, iuxta illud, Prædicate Euangelium omni creaturæ.Primò,propter communionem,quia cum omni genere creaturarum in aliquo conuenit.Secundò Mac.16. propter excellentiam, quoniam omnia corporalia propter ipsum creata sunt, [*Reuelationem filiorũ dei expectat*]id est manifestationem beatitudinis electorum in patria,scilicet suiipsius felicitatem & glorifi- Genes.2. cationem cum ingenti desiderio præstolatur,dicẽs quotidie, Quemadmodũ desiderat seruus ad fontes Psalm. 41. B aquarum,ita desiderat anima mea ad te deus. Nunc quippe filij dei sumus,& nondũ apparuit quid erimus.Scimus,cũ apparuerit similes ei erimus,quia videbimus eũ sicuti est. Nunc ergo expectamus hanc 1.Ioan.3. apparitionẽ,quatenus mẽte & corpore glorificati declaremur seu agnoscamur esse filij dei per similitu- Phillip.3. dinẽ gloriæ.[*Vanitati enim*]id est instabilitati,multisque pœnis[*Creatura subiecta est*] id est homo,quẽ- Psalm. 38. admodum ait scriptura:Verũtamen vniuersa vanitas,omnis homo viuens. [*Non volens*] id est non spõte,quia inuitus hæc patitur.Vel,non volens.i.propter originale peccatum,quod non est nostra volun- Eccles. 1. tate cõmissum,cuius pœnas cogimur tolerare,[*Sed propter eum qui subiecit eam in spe*]id est propter di- Genes.3. uinam iustitiã subiectus est homo vanitati huic,clementer tamen,quia in spe liberationis futuræ,[*Quia et ipsa creatura*]videlicet homo[*Liberabitur*]in futura resurrectione[*A seruitute corruptionis*]id est corruptione ista seruili & corporali,vel magis propriè à seruitute corruptionis, id est solicitudinibus vitæ Matt.6. præsentis,videlicet à cura quærendi vestitum & victum,ac alia quibus hæc corruptibilis vita sustentatur,eique seruitur.Liberabitur autem pertingendo[*in libertatem gloriæ*]id est in dominium & securitatem felicitatis.Vel in gloriosam libertatem[*Filiorum dei*]id est electorum seu beatorũ in patria, qui deo Esaiæ.31. perfectè assimilantur, & plena dilectione inceſsabiliter coniunguntur.Hæc autẽ consequenter declarat apostolus.[*Scimus enim quod omnis creatura ingemiscit et parturit vsque adhuc.*]Hoc duobus modis exponitur.Primò de omni homine mortali,qui dicitur ingemiscere,suspirando ad patriã, & propter vitæ C huius angustias frequenter gemẽs & flẽs in hac valle lachrymarũ:& parturire.i.cũ dolore operari vsq; adhuc,quia à principio mũdi vsq; ad presens tẽpus ita fecit, & vsq; ad mortem,finẽq; seculi durabit ge- Tren.1. mitus iste & parturitio. Secũdò exponitur genaraliter de principalibꝰ partibus huius mũdi sensibilis,scilicet elemẽtis atq; cœlestibus orbibus,quæ dicuntur ingemiscere & parturire metaphoricè,sicut cãpus dicitur exultare,& pratũ ridere.Vnde per gemitũ eorũ intelligitur inclinatio, vel appetitꝰ eorũ ad sta- Palm. 95. tũ perfectiorẽ.Per parturitionẽ autẽ mutua generatio & corruptio quãtũ ad elemẽta,vel cõtinua circũuolutio quãtũ ad cœlestia corpora.Ex quibus elicitur,ꝙ secũdũ intentionẽ apostoli corpora cęlestia & elemẽta,in fine seculi glorificatis electis,iudicioq; peracto,innouabũtur,ita ꝙ elemẽtorũ transmutatio, & cœlestiũ corporũ motus cessabit,ampliori quoq; lumine vestiẽtur,Terra enim(vt fertur)in superficie lucida erit vt vitrũ,aqua sicut cristallus,aer vt cœlũ,ignis vt stellæ. Quãtitas autẽ meliorationis cœ- Apoc.21. lestiũ corporũ nota est ei qui daturus est eã.Verũtamẽ de mẽsura decorationis solis & lunæ scriptũ est, Erit lux lunę sicut lux solis, & lux solis septẽpliciter sicut lux septẽ dierũ. Tũc enim tãta erit lux lunæ, quãta nũc est lux solis,corpora quoque beatorũ sępties clariora erũt(vt dicitur)sole. Hoc tamẽ secũdũ beatũ Thomã.nec ratione,nec authoritate probatur,quis certissimè verũ esse sciamus,quod veritas ait, Esaię.30. Fulgebũt iusti sicut sol in regno patris eorũ.Mihi præterea,semper saluo meliori iudicio,videtur,ꝙ sicut præscr.s locus quo dicitur,Scimus ꝙ omnis creatura ingemiscit & parturit, exponitur de prædictis D corporibꝰ,sic superiora ab eo loco,quo dictũ est,Nã expectatio creaturę de eisdẽ posit exponi,præser- Matth. 13. tim cũ apostolus dicẽdo,Expectatio creaturæ reuelationẽ filiorũ dei expectat,&ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis in libertatẽ gloriæ filiorũ dei, manifestè videatur distinguere inter creaturã & filios dei adoptionis,de quibus prædixit scilicet homines prædestinatos. Erit igitur sensus,Expectatio creaturæ elemẽtalis atque cœlestis releuationẽ filiorũ dei.i.manifestã glorificationẽ hominũ electorũ expectat,secũdũ ꝙ ex diuina ordinatione inclinatur ad quãdã clarificationẽ,quã in fine seculi sortitura est filiis dei reuelatis.Nõ enim innouabũtur corpora elemẽtaria atque celestia, nisi corporibꝰ electorũ glorificatis,vel simul cũ illis.Meritis aũt expectat.Vanitati enim.i. mntabilitati vel trãsmutationi Eccles. 1. creatura prædicta subiecta est:nõ volẽs.i.nõ ex seipsa aut propria inclinatione, loquẽdo de ea prout ordinata est à deo ad statũ perfectũ parificãdũ statui electorũ post finale indiciũ:sed propter eũ qui subiecit eã in spe.i.ex ordinatione diuina subiecta est huic vanitati propter hominẽ, vt ei deseruiat. Corpora enim cœlestia propter generationẽ inferiorũ,maximè hominũ mouẽtur,& in generationibus mixtorũ elemẽta cõcurrũt.Hęc aũt subiectio facta est in spe præmemoratæ meliorationis seu clarificationis elemẽtaliũ atque cœlestiũ,quia & ipsa creatura cœlestis & elemẽtalis liberabitur à seruitute corruptionis .i.à statu suæ variabilitatis, & à transmutatione ac motu,quibus corruptibilibus istis deseruit .¶ Deinde Genes.1. ait Apostolus.[*Non solum autem illa*] id est non tantùm omnis prædicta creatura ingemiscit ac parturit, Psalm.8.

[*Sed & nosipsi*]apostoli Christi, quibus hoc minus conuenire videtur [*Primitias spiritus habentes*]id est E
Psalm.121. abundantiorem gratiam spiritus sancti fortiti [*Et ipsi intra nos gemimus*]cordialiter suspirantes super-
Phil.1. nam Hierusalem, cupientes dissolui,atque à præsentis vitæ ærumnis transferri. [*Adoptionem filiorum
dei*] id est consummatam seu plenam adoptionis filiationem, videlicet præmium electorum in patria.
[*Expectantes*]non solùm animæ glorificationem, sed &[*Redemptionem corporis nostri*] id est liberatio-
nem corporis nostri à mortalite, pœnis atque miseriis, quibus modò vehementer affligitur. Propter
quod Dauid ait,Sitiuit in te anima mea quàm multipliciter tibi caro mea.
Osee.13. Præterea non inaniter hanc beatitudinem expectamus [*Spe enim salui facti sumus*] id est actu spei, tanq̃
Psalm.62. merito, liberati sumus à culpa,& digni effecti gloria. Actus nanque virtutis saluat hoc modo. Vel sic,
Finis Spe salui facti sumus,id est per passionem ac meritum Christi iam beati & salui sumus in spe,quis nõ-
dum beati sumus in re.Idcirco certissimè præstolamur felicitatem prædictam[*Spes autem*]id est res spe-
rata[*Quæ videtur*]id est iam præsens atque obtenta est, [*Non est spes*] id est non cadit sub spe, nec am-
Hebre.9. plius speratur:Quasi dicat,Spes ista non est de visibilibus & præsentibus bonis, sed est certa expecta-
Hebre.11. tio futurorum inuisibiliumque bonorum.Nam & fides (quæ vtique de inuisibilibus est) est substantia
Hhillip.1. rerũ sperendarum.Ideo additur.[*Nam quod videt quis quid sperat?*]id est quod iam in promptu habetur F
Roma.5. & præsentialiter ac visibiliter adest, non magis speratur, sed potius possidetur [*Si autem*].i.quia [*Quæ
non videmus*]id spiritualia & futura bona [*Speramus, per patientiam expectamus*] id est longanimiter ea
Prouer.6. præstolamur non cedendo aduersis,nec importunè volentes dissolui.Vel,per patientiam,id est per ad-
uersitatum tolerantiã expectamus hanc consolationẽ.Nam tribulatio excitat nos ad futuræ cõsolatio-
nis actualem fiduciam.¶Deinde docet Apostolus,q̃ non humana sed diuina virtute ac ope ad prædi-
ctã felicitatem pertingimus.[*Similiter autem*]id est sicut per patientiam expectamus bona futura adiu-
ti gratia dei,simili modo piè ac gratiosè [*Spiritus adiuuat infirmitatem nostram*] Locus iste vsq; ad illud,
Scimus quoniam diligentibus deum,dupliciter exponi potest.Primò,de spiritu sancto. Secũdò de spi-
Matth.22. ritu angelico,Primò sic.spiritus sanctus adiuuat infirmitatem nostrã,id est nosipsos infirmitatibus spi-
Matth.11. ritualibus plenos,illuminãdo intellectũ,accẽdẽdo affectũ.[*Nam quid oremus sicut oportet nescimus.*] Vi-
detur huic cõtrarium.Aliqua enim sunt ex sua ratione honesta,virtuosa & ad salutem necessaria, vt di-
Matth.6. lectio dei & proximi,humilitas,pax, patiẽtia,Talia scimus esse petenda à deo.Scimus quoq; quomodo
sint petenda,videlicet indefinẽter,& in nomine Christi ad gloriam dei.Deniq; Christus nobis præfixit,
Valerius. quid & quomodo orare oporteat,dicẽs,Sic ergo orabitis,Pater noster qui es in cœlis. ¶ Aduertẽdũ est
itaq;, quia (vt refert Valerius) opinio Socratis fuit,non debere nos ab immortalibus diis aliquid deter- G
minatè postulare,quoniam ipsi melius scirent q̃ nos,quid nobis expediat.Hoc autẽ sancti doctores re-
probãt,propter duo.Primò,quia(vt tactũ est) quædã sunt per se ad salutem necessaria,honesta & nobis
præcepta.Talia ergo debemus petere determinatè. Secũdò,quoniam orando aliquid determinatè mens
Dan.9. nostra pro illo magis accẽditur,sicq̃; capacior fit eius quod poscit,Desideriũ enim aperit, capaceq̃; facit
affectũ orãtis.Quædã verò sunt indifferentia, quę possunt saluti obesse sicut prodesse,vt sanitas corpo-
ris,cessatio tentationis,& multa huiusmodi. Talia nõ debemus determinatè petere, nisi sub conditione
beneplaciti dei.Quia ergo in talibus sæpe decipimur,orãtes quæ non proficiunt ad salutẽ,eo q̃ incertæ
sint prouidẽtiæ nostræ,sicut & Paulus apostolus qui orauit stimulũ carnis sibi auferri : idcirco indige-
Iacob.4. mus dirigi à spiritu sancto in petitione talium,ne petamus saluti contraria, vel aliter quàm oportet. De
2.Corin.12 his puto iam loqui apostolum,iuxta quem sensum etiam à sapiente scriptum est.Quis poterit cogitare
Sapien.9. quid velit deus?& sensum tuum domine quis sciet,nisi tu dederis sapientiam, & miseris spiritum tuum
de cœlis?Si autem prædicta verba apostoli vniuersaliter dicta sunt,exponenda erunt hoc modo, Quid
oremus,id est quid decens à domino postulemus? Oratio enim est petitio decentium à deo secundum
Damascen. Damascenum:sicut oportet cũ circũstantiis debitis, nescimus propria virtute,sed noua illustratione e-
gemus.Ideo subditur,[*Sed ipse spiritus*]sanctus[*Postulat pro nobis*]id est postulantes nos efficit verè sa-
lubria[*Gemitibus inenarrabilibus*] id est suspiriis,tã excessiuis,tam pro liberatione præsentis exilij, q̃ pro
adeptione cęlestis paradisi,vt plenè nequeãt explicari.Dicitur autẽ deus aliquid agere,nõ quia ipse im- H
Exod.33. mediatè sic agit,sed quia facit nos sic agere:prout legitur in Exodo,Dominus dixit ad filios Israël,Iam
Genes.22. nunc depone ornatum tuum,vt sciam quid faciam tibi.Abrahæ quoque dixit,Nunc cognoui,q̃ timeas
Psalm.3. dominum,id est scire & cognoscere faciam.[*Qui autem scrutatur corda*]id est quælibet diuina persona
Hiere.17. interiora cordis conspiciens[*Scit quid desideret spiritus*],i.approbat & exaudit quod spiritus sanctus de-
siderare nos facit. Quod enim ex immediata spiritus sancti inspiratione precamur, domino placet &
Matth.26. exauditur ab eo,imò à spiritu sancto. Idem enim spiritus orare nos facit,& orantes exaudit.[*Quia se-
cũdum deum postulat*][id est quoniã spiritus sanctus facit nos postulare quæ deo sunt placita.[*Pro sanctis*]
id est pro nobisipsis & aliis præordinatis ad vitam. Secundò exponitur sic, Spiritus angelicus adiuuat
infirmitatem nostrã dæmones coercẽdo,gratiæ opẽ impetrãdo,& nobis fideliter tanq̃ piissimus custos
ac diligẽs,assistẽdo.Nã quid oremus sicut oportet,nescimus,secũdũ sensum prætactũ, sed ipse spiritus
Tobiæ.12. angelicus postulat pro nobis,orationes nostras offerens domino: sicut Tobiæ Raphaël aiebat,Quando
Apoca.8. orabas cũ lachrymis,ego obtuli orationẽ tuam deo.Et in Apoc.dicitur Data sunt ei incẽsa multa,vt da
ret ea de orationibus sanctorũ super altare aureũ,quod est ante thronũ dei. Gemitib⁹ inenarrabilibus,
id est, vehemẽtissimis quibusdã affectibus Gemitus autẽ propriè sumptus nõ cõpetit angelo,sed meta-
Genes.6. phoricè tantũ,sicut de deo legitur.Tactus dolore cordis intrinsec⁹, &c. Qui aũt scrutatur corda,id est
Sapient.6. deus qui corda scrutatur,nõ inquirẽdo quod nescit,sed inspiciẽdo q̃ nouit,scit quid desideret spũs an-
gelicus pro nostra salute,quia secundum deum postulat pro sanctis.Nam cum sit deo beatificè inspa-
Iudich.13. rabiliterque vnitus,nil cupit,nisi quod cõplaceat domino.¶Deinceps apostolus proprietatem eorũ,qui

A æternam beatitudinem obtinebunt.[*Scimus autem quoniam diligentibus deum*] charitate infusa & super- Epistо.
naturali ac perseueranti[*Omnia*]tam bona quàm mala,prospera & aduersa,[*Cooperantur*] finaliter [*In* Sapien.10.
bonum]felicitatis æternæ,quia per hęc aliquo modo proficiscũtur ad dominum.Bona enim,id est opera
virtuosa cooperantur in eis bonum directè, mala verò indirectè. Nam vt abundauit iniquitas, abun- Roma.5.
dauit & gratia.Ideo scriptum est de vero iusto,Omnia quecunque faciet,prosperabuntur. Sepe enim Psalm.1.
contingit,vt quò se grauius peccasse perpendunt,eò humiliores & feruentiores reddantur,[*His qui secun
dum propositum*]voluntatis diuinæ,vel secundum rationem prædestinationis æternę, [*Vocati sancti*].i.
deo operante ad sanctorum pertinent sortem.Vel,secundum propositum.i.diuinæ mentis decretũ vo-
cati sunt sancti.i.ad gratiam sanctificantem deducti sunt,ita vt re & nomine veraciter sancti dicãtur,gra Exod.33.
tiamque perseuerantem ac finalem,(quæ solis electis præstatur)adipiscantur.[*Nam quos præsciuit*].i.ab Epheſi.1.
æterno prænouit ad vitam,& per approbationem,sicut ad Mosen loquitur,Scio te ex nomine,[*Et præ- Coll.1
destinauit*].i.in sua dispositiõe æterna præmisit atq; præordinauit[*Conformes fieri*]per gratiam adoptio- 1.Corin 15.
nis[*Imaginis filii sui*].i.filio suo naturali qui est imago patris sui,cum sit imago bonitatis paternæ, cãdor Hebræ.1.
æternæ lucis,& speculum sine macula dei maiestatis.Filiatio enim adoptiua electorum, est similitudo Sapient.7.
filiationis naturalis diuinæ.Cõformantur ergo prædestinati filio dei cũ fiunt filii adoptiui,quia p̃ gratiã Ioann.1.
gratum facientẽ,& cætera dona spũs sancti fortiunturquandã supernaturalẽ assimilationẽ cũ deo patre, Ioann.14.
B cuius filius est imago.Assimilantur quoq; & filio,qui est verbũ,veritas,& sapientia patris,cũ natura eo- 1.Corin.1.
rum intellectualis diuinorum contẽplatione pficitur.Potest quoq; referri cõformatio ista ad filiũ secũ- 1.Corin.15
dum naturam eius assumptam.Sic enim prædestinati sunt cõformes fieri imaginis filii dei,vt sint cohæ-
redes Christi,& sicut portauerunt imaginem terreni,sic portent imaginẽ cœlestis, [*Vt sit ipse*]filius dei
[*Primogenitus in multis fratribus*].i.inter prędestinatos fideles(qui fratres ei⁹ sunt secũdum naturã assum-
ptam) primatum tenens,ordinẽ dignitatis,tanquam caput eorũ,& ius primogenituræ possidẽs,hæredi-
tatem patris abundãtius pcipiẽdo,eamq̃; aliis distribuendo,Dicitur etiã christus primogenitus mortuo Apoc.1.
rum,quoniam ꝓpria potestate surrexit,& erat primus impassibilis resurgens.Porrò vt vnigenitus,nõ ha Collo.1.
bet fratres,sic enim est vnicus filius,verusq̃; deus:sed vt primogenitus,fratres habet,quorum ipse natu- Epheſi.1.
ram assumpsit,& suæ gloriæ participes erũt.Vnde ad Hebræos habetur,Non cõfunditur eos fratres vo- Apoca.1.
care,dicens,Narrabo nomen tuum fratribus meis,Nam & in Euangelio loquens.Dilecte discipule,Va- Hebrę.2.
de(inquit)dic fratribus meis.¶Hoc autem sciendum q̃ præsentia non sumitur hic sicut cõmuniter su- Psalm.21.
mitur,vt dũ reprobi dicuntur præsciti,videlicet prout prędestinationi opponitur,sed sumitur iam ꝓput Ioann.21.
est quasi via siue præambulũ ad prædestinationẽ.Cũ enim deus nil agat casu aut ignoranter,oportet no-
tionẽ secundũ ordinem rationis præcedere prædestinationẽ. Ad insinuandũ ergo q̃ deus non eligit nisi Sapien.3.
præcognitos,ait apostolus,Nã quos præsciuit,& prædestinauit. ¶ Quæ autem bona prædestinationem
sequatur,ostendit apostolus[*Quos autem prædestinauit*]ab æterno, [*Hos et vocauit*]ad statũ salutis, ad fi-
dem & gratiam,vel per inspirationẽ internã,vel per instructionẽ angelicã,vel per prædicationẽ humanã
C [*Et quos vocauit,hos et iustificauit,*]indulgentiam conferendo,& gratiã infundendo. [*Quos autem iustifi- Esai.41.
cauit,illos et glorificauit*]exaltãdo eos in gloria.Quosdã enim iam magnificauit hoc modo, alios magni-
ficabit.Itaq; prædestinatio gratiã præparat,respicit⁹; gratiæ bonũ finale. Vocatio gratiã offert & retra-
hit à malo.Iustificatio gratiã confert,& respicit bonũ gratiæ initiale. Magnificatio gratiam consummat
in gloria,& concernit futurum bonum felicitatis æternę.Horũ quatuor,prædestinatio est ĩ deo:alia tria
in nobis sunt.Si ergo prędestinatus es, quanuis auertaris à deo & fugias,tamen vocaris:quanuis pecces, 1.Petri.1.
tamen iustificaris:quanuis moriaris,tamẽ ad impassibilẽvitã trãfereris.[*quid ergo dicemus ad hæc?*].i.quo
modo ista satis mirari,quomodo tantam gratiam satis laudare poterimus?[*Si deus pro nobis*] est,nosque
defendit,sicut est pro prędestinatis,[*quis contra nos?*].i.quis nobis nocere valebit? Nullus vtique,quia
omnia cooperabuntur nobis in bonum.Si enim tẽtemur à dęmone,si infectemur à mũdo,per dei gratiã 1.Ioann.2.
omnia fiunt nobis materia meritorum.Imò si corpus occidatur,anima per patientiã coronatur.Ideo. S. Matth.10.
Iob ait,Pone me iuxta te,& cuiusuis man⁹ pugnet contra me.[*qui*]deus pater inter alia beneficia sua no- Iob.17.
bis impensa,[*Etiam proprio filio suo*] incarnato[*Non pepercit*]liberando eum à mortis angustia,sed pro
nobis omnibus tradidit illum manibus aduersariorum permissiuè, electis verò dedit eum effectiuè: iu-
xta quod scriptum est,Paruulus natus est nobis,& filius datus est nobis.¶Secundum beatum Thomã
D in tertia parte deus tradidit Christũ triplici modo.Primò,quia ab ęterno pręordinauit per Christi pas- Esaię.9.
sionem mũdum esse saluandum.Secundò,quoniam inspirauit ei voluntatẽ patiendi pro nobis,& ita vo Philip.2.
luit Christũ pati per modũ pręcepti,cui filius libentissimè obediuit. Tertiò permissiuè, vt dictum est,
[*quomodo non etiam cum illo omnia nobis donauit?*]per locum à maiori concluditur,quod quia filium su-
um sibi coęternum,consubstantialem & coęqualẽ dedit nobis,etiam cętera omnia minora filio suo prę Psalm.90.
stiterit nobis,quantùm ad salutẽ requiritur.Angelos enim dedit nobis in conciues atque custodes, om- Psalm.8.
nia corporalia subiecit fidelibus, omnem gratiã in pręsenti,omnẽ gloriã in futuro dare paratus est:sicut Psalm.83.
& filius contestatur,Si quid petieritis patrem in nomine meo dabit vobis,vt gaudium vestrum sit plenũ Ioann.10.
Omnia verba hęc diuini apostoli affectuosissima atque dulcissima sunt, & tota cordis intentione ac de-
uotione pensanda.[*quis accusabit aduersus electos dei?*] quasi dicat, Nullus accusatio poterit eis coram Apoc.12.
deo nocere in hora mortis, vel in die iudicii. Possunt tamen iam fraternè accusari à proximis, & pa-
ternè corrigi à prælatis. Hinc enim scriptum est. Proiectus est draco magnus, serpens antiquus accu- 2.Corin.6.
sator fratrum nostrorum.Quod autem nemo poterit eos accusare,patet,quoniam[*Deus*] est[*qui iusti-* 1.Petri.2.
ficat] eos, idcirco,[*quis est qui condemnet?*] eos. an[*Christus*][*Iesus qui mortuus est*]pro eis saluandis,[*Imo
qui & resurrexit*] tertia die, [*qui et est ad dexteram dei?*]residens. Christus secundum diuinam naturam Matth.28.
dicitur esse à dextris patris, id est in summo honore,& patris æqualitate. Secundum humanitatem ve- Apoc.3.

Ioann.17. rò'est ad dexteram patris,id est in potioribus bonis eius. Vndè ipse ait Ego vici & sedi cum patre meo E
1.Timo.2. in throno eius,[*Qui etiam interpellat pro nobis,*] vt mediator dei & hominum.Scriptum est enim, Ad-
1.Ioan.2. uocatum habemus apud patrem Iesum Christum iustum. Secundum quosdam Christus interpellat
pro nobis,non voce,sed miseratione ac repræsentatione, dum indesinenter naturam quam pro nobis
Bernard. assumpsit,& diram mortem quam pertulit, patris vultui offert. Vt enim ait Bernadus, Mater ostendit
Heræ.7. filio pectus & vbera,filius ostendit patri latus & vulnera: nec potest esse repulsa, vbi tot concurunt a-
moris insignia.Veruntamen cum ad Hebræ. dicat apostolus.Christus sempiternum habet sacerdotiũ,
vnde & saluare potest in perpetuum,accedens per semetipsum ad deum,semper viuens ad interpellan-
dum pro nobis,non videtur cur Christo,vt mediatori,non competat voce interpellare pro nobis.De-
nique oratio est explicatio desiderii, & interpres ac nuntia voluntatis. Secundum Augustinum quo-
Augusti. que, illud licet orare,quod licet desiderare,Cum ergo Christus nostram salutem desideret,& ob id pa-
tri latus ac vulnera repræsentet,vt nostri misereatur,cur non voce explicat hanc voluntatem pro nobis
orando?Et cum ipse magis cupiat nostram salutem,quàm aliquis beatorum,cur non orat vocaliter, eo
modo quo virgo Maria,vel cæteri sancti?Si autem ideo dicatur non orare vocaliter, quia non est op-
portuna in patria vocalis oratio,eadem ratione hac virgo beata non oraret vocaliter nec Christus in hoc
seculo orasset voce pro nobis.¶Itaque cum deus tantam nobis charitatem ostenderit,& tanta bona per
Christum largitus sit.[*Quis ergo nos separabit a charitate*]actuali vel habituali.[*Christi?*]secundũ vtran- F
que eius naturam.Nunquid [*Tribulatio (corporis) an angustia*]id afflictio mentis,[*An fames,an nuditas*]
id vestimentorum inopia?[*An persecutio,*]quæ est de loco ad locum,[*An periculum*] id est apparatus
mortis.[*An gladius?*].i.mors ipsa.Tanquam dicat, Nullum horum separare nos poterit.[*Sicut scriptum*
Psalm.43. *est*]in persona istorum seu martyrum aduersa patientium.s.pœnas prætactas.[*quoniam propter te*]id est
Matth.10. propter tui amorem,& quia coram hominibus te confitemur,nec à iustitiæ tuæ via recedere volumus,
Vel propter te,finaliter.i.vt te deum pro præmio acquiramus,[*Mortificamur tota die*].i. assiduè tribula-
mur,atque per quotidianas persequutiones & aduersitates ad mortem deducimur. Vel certè quia nos-
ipsos quotidie mortificamus orando,legendo, abstinendo,contra proprias concupiscentias,præliando,
propriam voluntatem fraudando,& in cæteris virtutum exercitiis ac pœnitentiæ laboribus desudando,
Zacha.12. [*Æstimati*].i.à persecutoribus & peruersis hominibus reputati & spreti[*Sumus vt oues occisionis*].i.sicut
oues quæ occidunt,vt lana earum & carnes in vsum occidentium veniant. Vnde & Christus ait disci-
Matth.10. pulis,Ecce ego mitto vos sicut oues in medio luporum.Et alibi, Venit hora vt omnis qui interficit vos,
Ioann.16. arbitretur obsequium se præstare deo.[*Sed in his omnibus*] aduersitatibus [*Superamus*] omnia patienter
Sapien.10. atque gaudenter sustinendo,[*propter eum qui dilexit nos*]id est propter amorẽ dei vel Christi,qui prior G
1.Ioann.4. dilexit nos:& propter beneficium gratiæ eius,cuius virtute hæc inuictissimè patimur. [*Certus sum enim*
quia neque mors]id est timor seu pœna mortis,[*Neque vita*]id est amor viuendi,[*Neque angeli*]qui sunt
de infimo choro infimæ hierarchiæ cœlestis,[*Neque principatus*] qui sunt de supremo choro eiusdem
hierarchiæ, & per istos subintelliguntur archangeli, qui infra hos ordines sunt medii, [*Neque virtutes*]
id est angeli de medio ordinè secundæ hierarchię,per quos intelliũgtur potestates, quæ sunt de infimo
ordinè hierarchię secundæ. Numerantur autem horum ordinum angeli, quia sunt de quinque ordi-
nibus angelorum,qui foras mittuntur.Alii verò quatuor ordines assistunt,[*Neque instantia*]id est præ-
sentia bona vel mala.[*Neque futura*]prospera vel aduersa,[*Neque fortitudo*]id est violentia alicuius,[*Ne-*
Finis. *que altitudo*]humanæ præsumptionis,[*Neque profundum*]sapientię secularis,[*Neque creatura alia poterit*
1.Corin.3. *nos separare a charitate dei,quæ est in Christo Iesu domino nostro*]id est secundum eius doctrinam & volũ-
Marc.12. tatem exhibetur à nobis deo,vt eum toto corde,tota anima,tota fortitudine diligamus.Exhibitio enim
beneficiorum charitatem accendit,nec aliquid sic ad amorem inducit,sicut quòd aliquis scit & experi-
tur se ab alio diligi.Quoniam ergo deus tantam nobis dilectionem ostendit,tantáque beneficia contu-
lit,debemus in eius amore esse immobiles.Hoc dicit Apostolus in persona suiipsius & apostolorum a-
liorũ quos sciebat confirmatos in gratia,ita quòd mortaliter peccare non poterant ab ea hora,qua in die
Actu.2. pentecostes primitias spiritus acceperunt. Vel sic intelligatur dictum in persona omnium prædesti-
2.Thess.2. natorum,referendum est quantùm ad separationem finalem. Nam licet aliquando per mortale pec- H
catum separentur à deo,finaliter tamen separari non possunt.Præterea quod de angelis dictum est,non
est sic intelligendum,quòd angeli sancti aliquo modo velint nos separare à charitate dei:sed ideo dictũ
est,quia etsi per impossibilè vellent,tamen non possent. Secundum sensum quem dicit alio loco idem
Galat.4. Aposto.Licet angelus de cælo euangelizet vobis præter id quod euangelizamus,anathema sit.Quidam
verò per prædicta intelligunt angelos malos, qui nos conantur à deo auertere. De quibus ad Ephesios
Ephesi.6. legitur,Non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus principes & potestates,
Apoca.12. &c.In Apocalypsi quoque scriptum est,Draco pugnabat & angeli eius.

Cap. IX. [*Veritatem dico in Christo,etc.*] Artic. XIII.

Roma.4. Via in superioribus disputauit Apostolus de insufficientia legis,& vitiis Iudæorum,nunc
3.6.7. ostendit charitatem suam ad eos, ne putetut illa ex odio vel contẽptu dixisse,& ait,[*Ve-*
Q *ritatem dico in Christo Iesu*] id est secundum regulam & censuram veritatis Christi,
ita quòd mea locutio est secundum beneplacitum Christi,& cõsonat veritati ipsius,qui
est mensura,causa & regula vniuersæ veritatis,idcirco[*Non mentior testimonium perhibente*
mihi conscientia mea in spiritu sancto,].i.nullum remorsum habente conscientia mea de aliqua falsitate:&
hoc in spiritu sancto,ita ꝙ ipse est testis eius quod dico. Iste est modus iurandi Apostoli. Iuratio nan-
que dum rationabilis causa occurrit vel exigit,non solùm est licita,sed etiã meritoria,cum sit actus vir-

A tutis,quæ latria dicitur.Hoc superius declaratum est plenius.Iudæi autem difficiles erant ad credẽdum, Sup.cd.8
ideo iurat.Apostolus,Et itẽ vt melius sibi credatur,quia quod dicit rarũ est atq; mirabile, imò pene in-
credibile.Quid igitur iurat?[*Quoniam tristitia mihi magna est*] tam in superiori q̃ in inferiori appetitu;
[*Et dolor continuus cordi meo*]hoc est iugis afflictio atq; compassio mentis seu animæ .s. propter exceca- Infra.ca.11
tionẽ Iudæorũ,sicut patebit.Hęc est tristitia bona ex charitate procedens,qua aliis condolemus in malis Matth.5.
culpæ vel pœnæ,ad quã pertinent luctus:de quo dicitur,Beati qui lugent.¶Deinde ostẽdit causam mo- Lucæ.6.
tiuam,ac materialem huius tristitiæ [*Optabam enim ego ipse anathema esse a Christo pro fratribus meis*]pu-
ta Iudæis.Expositores quidẽ satis faciliter transeunt in expositione loci huius,qui meo iudicio difficilli
mus est,si quis diligenter inspiciat.Sic autem cõmuniter exponunt,Optabam ego ipse anathema.i,sepa-
ratus esse à Christo,pro fratribus meis prædictis vt cõuerterentur.i.si fieri posset,vellem ad horã,siue in
hac vita,siue post mortẽ separi à Christo,vt isti crederẽt.Sed cum in hac vita nõ separetur homo à chri Sapient.3.
sto nisi per culpam,imò per mortale peccatũ, si Apostolus optasset separari à Christo in hac vita,ppter
conuersionem Iudæorũ ad tempus,optasset mortale peccatũ incidere,vt illi gratiã cõsequerentur,quod
certum est dici non posse,præsertim cum secũdum eundem Apostolũ,non sint facienda mala,vt bona Sup.ca.13.
eueniant.Idẽo alii,paulò planius loquẽtes, asserunt,ꝙ optabat ad tempus separari à Christo per dilatio-
nem gloriæ sibi paratæ,ita ꝙ optauit diutius manere in vita p̃senti, quatenus Iudęorũ conuersioni in-
B tenderet:iuxta quem modũ agebat ad Philipenses,Coartor è duobus,desideriũ habẽs dissolui,& esse cũ
Christo permanere autẽ in carne necessariũ est propter vos.¶ Quanuis autem expositiones huiusmodi
veræ sint, non tamen(vt arbitror) satisfaciunt diligenter scrutanti.Primò, quia Apostolus dicit hæc,ad Philip.1.
insinuandũ singularẽ affectũ suum circa Iudæos, sed prædicto modo optauit etiã pro Gẽtibus separari
à Christo,vt patet ex multis locis epistolarũ eius.Secundò,quia apostolus dicit hæc,quasi aliquidvalde
præcipuũ,sed prædicto modo velle separari à christo,non esset ita præcipuum,cũ & alii multi inferio-
res sancti hoc ipsum optauerĩt, sicut beatus Martin⁹ dixerit, Domine,si adhuc populo tuo necessari⁹
sum,nõ recuso laborẽ.Tertiò,quia nõ sequitur, si quis velit differri à gloria sibi parata in cœlo, vt aliis
prosit ꝙ ideo optet esse anathema à Christo,absolutè loquendo sicut apostol⁹ loquitur,imò hoc pertinet
ad maiorẽ vnionem cũ Christo,tam quantũ ad meritum, q̃ quantũ ad gloriam,cum hoc sit eximiæ
charitatis dei & proximi opus. Propter quod ad Philippẽses idem dicit apostolus, Viuere in carne,hic
mihi fructus operis est. Quartò,quia Apostolus cũ esset sobrius in loquendo,præferti in his,quę ad suã Ibidem.
laudẽ spectabant,declinando videlicet magis ad minus q̃ ad maius,quemadmodũ(secundum Aristote-
C lem)pertinet ad moralem, ideo propter prædictã separationem tam modicam, seu gloriæ dilationem
non absolutè dixisset,optabam anathema esse à Christo.Propterea(vt videtur)aliud nihil insinuat Apo- Exod.32.
stolus verbis prædictis,nisi quod in Exodo Moses deo loquut⁹ est,dicẽs, Aut dimitte populo hanc no-
xam,aut si non facis,dele me de libro quẽ scripsisti.Cũ enĩ non fuerit minor charitas Iudæorũ in Pau-
lo q̃ Mose,non mirũ est,si vterque idem optauit.Sed quomodo intelligẽda sint hæc Pauli & Mosi ver-
ba,difficille est intueri.Cũ etenim Christus in Euang.dicat,Quid proficit homo si lucretur vniuersum
mundũ,se autẽ ipsum perdat,& detrimentum sui faciat? Nullus fideliũ debet simpliciter velle de libro Matth.19.
vitæ deleri,aut à Christo separari. Quidã ergo dixerũt Mosen prædicta verba dixisse ex impetu passio- Lucæ.9.
nis,nõ ex iudicio rationis,sed hoc penitus falsum est.Nec decet hoc dici de viro sancto qui erat mãsue-
tus super omnes homines qui morabantur in terra. ¶Denique precẽ eius exaudiuit dominus. Ecce,in- Nume.12.
quiens,dimisi iuxta verbũ tuũ.Et iterũ dixit,Qui peccauit delebo eum.Vnde patet Mosen in dicta ora- Exod.32.
tione nõ peccasse.sed vehemẽtissimè meruisse.Simili ratione ostenditur Paulũ nõ dixisseverba inducta Ibidem
ex impetu passionis.Augustinus verò dicit Mosen protulisse hæc verba ex cõfidentia & familiaritate di Augustin.
uina:vt sit sensus,Quemadmodũ certus sum domine,ꝙ nõ delebis me de libro vitæ, sic peto certificari
à te de remissione culpæ populi tui.Simili modo rationabiliter dici potest in ꝓposito,ꝙ Paul⁹ optauit,
& fortè vocaliter exorauit anathema esse à Christo propter Iudæos,sic orans,Domine Iesu cõuerte po
pulum hunc,aut si non facis,aufer me à cõsortio electorũ,i.sicut ex magna familiaritate atq; fiducia cor
D dis mei ad te certus sum ꝙ nõ permittes me separari à te,sic oro certificari de cõuersione Iudęorum ad Hierony.
se.Sic quoq: sanctus Hieronymus refert dixisse Paulũ supplicẽ domino,Cũ enim non exaudiretur to-
lita celeritate pro cuiusdam sanatione infirmi,dixit,Verè non comedã,nisi sanaueris eum. Moxq; sana-
tus est æger.Sic filius aliquis dilectus & amorosus dicere solet patri suo,de quo plenè cõfidit,Fac quod
peto,vel eiice me domo & hæreditate tua.Potest etiam(& vt reor)melius dici,ꝙ tam Mosi q̃ Pauli ver
bum,sit sermo hyperbolicus.i.per excessum dictus,tamen sine mẽdacio. In huiusmodi nanq; sermone
sensus non est qui per orationẽ directè importatur,sed qui à loquente intenditur, qui propter rationa-
bilẽ causam tali locutione vtitur,eo ꝙ res melius significari seu clarius explicari nõ valeat, nisi per ex-
cessum.Scit tamen qui loquitur quousq; credatur.Hoc modo loquẽdi sæpissimè vtitur sacra scriptura:
vt cũ ait Manasses,Peccaui super numerũ arenæ maris.Et psalmi.Multiplicati sunt super capillos capi- 2.Par.33.
tis mei qui oderũt me gratis.Simili sensu scriptũ est in libro Iudicũ de habitatorib⁹ Gaba.s.filiis Benia Psalm.68.
min,quia erãt viri fortissimi,ita ad certũ iacientes fundis lapidem,vt capillũ possent percutere,& nequa Iudich.20
quam ictus in alterã partẽ ferretur.Quò aliud nihil signatur, nisi ꝙ erãt vltra modum boni fundibula-
rii.Apostolus ergo magnitudinẽ sui desiderii,quo Iudęorũ optat salutẽ plenè exprimere nequiens,per
hyperbolẽ ait.Optabã enim ego ipse.i.ardẽter concupiui salutem fratrũ meorum Iudęorũ,ꝙ hunc af-
fectũ apertius designare non possum.nisi dicã me voluisse separari à Christo secũdum modum iam ta-
ctum. Et,vt probabiliter dicitur,Paulus & Moses aliquo modo optabãt deleri & separari,nisi deus par
ceret populo, videlicet secundũ dispositionẽ inferioris partis animę cõparatę & affectatę ad proximos
ardenti amore,qui nescit mensurã,licet ita nõ erat in voluntate superiorẽ rationem sequente: quemad-

Matth.26. modum & ſaluator orauit auferri à ſe calicem paſsionis, quem vtique ſimpliciter bibere voluit: iuxta E
Marc. 14. illud, Oblatus eſt quia voluit. Hæc tam prolixè proſecutus ſum, quoniam multi etiam deuoti ambige-
Eſaiæ.51. re ſolent, quomodo præinducta verba debeant accipi. ¶ Sic ergo optaui eſſe anathema à Chriſto pro
Infra.11. Iudæis, [*Qui ſunt cognati*] id eſt conſanguinei, [*mei ſecundum carnem*] id eſt generationem carnalem, cum
Philip.3. ſint filii Abrahæ ſicut & ego, & quidam eorum ſunt de tribu Beniamin vt ego, [*Qui ſunt Iſraëlitæ*] id
Geneſ. 32. eſt nati de ſemine Iacob qui ab angelo dictus eſt Iſraël. [*Quorũ adoptio eſt filiorũ.*] hoc eſt ad quos per-
35. tineret gratia adoptionis filiorum dei, ſi vellent conuerti: & eorum qui ex eis conuerſi ſunt, eſt gratia
1.Corin.11. adoptionis, quia excellenter conſecuti ſunt eam, vt patet in Apoſtolis, qui primitias ſpiritus accepe-
Roma. 8. runt atque in aliis multis, de quibus Iacobus aiebat ad Paulum. Vides (frater) quot milia ex Iudæis cre-
Actu.21. diderunt? Vel hoc ideo dicitur, quia Iudæi ſpecialiter appellati ſunt filii dei. Vnde loquitur dominus,
Exod.15. Filius meus primogenitus Iſraël. Et alibi, Factus ſum Iſraëli pater, & Effraim primogenitus meus, Chri-
Hiere.3, ſtus quoque in Euangelio nominat eos filios regni, quorum etiam eſt. [*Et gloria*] id eſt magnificentia
Matth.8. operum diuinorum, videlicet miraculorum & reuelationum cœleſtium. Patribus enim Iudeorum ſan-
Exod. 20. ctis prophetis collata fuit gratia miraculorum, & ad eos factæ ſunt reuelationes diuinæ, [*Et teſtamentum*]
vetus, quod ſpecialiter datum eſt eis, [*Et legislatio*] id eſt datio legis ſcriptæ ſeu decalogus præcepto-
Roma.1. rum moralium [*Et obſequium*] id eſt cultus vnius veri dei, qui cultus in Iudæis permanſit cæteris na-
tionibus ad idololatriam deuolutis, [*Et promiſſa*] de aduentu Chriſti, & gloria electorum, [*Quorum pa-* F
tres] quoniam ipſi ſunt filii patriarcharum, [*Ex quibus*] natus [*Eſt Chriſtus ſecundum carnem ſicut in ex-*
ordio huius epiſtolæ plenius dictum eſt. in hoc autem quod ait ſecundum carnem,] deſignat in Chriſto eſſe aliã
naturam quàm humanam. Vnde chariſſimè ſubditur, [*qui*] Chriſtus [*Eſt ſuper omnia*] creata, [*Deus be-*
nedictus in ſecula Amen] id eſt ſine fine laudandus. In quo apertiſsimè deſtruitur hæreſis Arrii & Fortini,
Ioann. 5. ac omnium Chriſtum eſſe puram creaturam dicentium. Nam & in ſua canonica Ioannes dicit, Sci-
Hiere.23. mus in vero filio eius Ieſu Chriſto. Hic eſt verus deus, & vita æterna. Et Hieremias, Hoc eſt nomen
Eſaiæ. 9. quod vocabunt eum, dominus iuſtus noſter. In Hebræo habetur nomen domini terragrãmaton, quod
non conuenit niſi deo vero. Item & in Eſaia, Vocabitur nomen eius admirabilis, conſiliarius, deus for-
tis, pater futuri ſæculi, princeps pacis.
¶ Iam dixit Apoſtolus continuum ſibi eſſe dolorm propter execrationem Iudæorũ, promiſſa quoque
diuina ad Iudæos pertinuiſſe. Ne ergo quis æſtimet apoſtolum ſic triſtari, quaſi totus populus Iudæo-
rum perierit, vel diuina promiſſa euacuata ſint proppter incredulitatem maioris partis populi huius:
Eſaiæ. 35. ideo addit, [*Non autem quod exciderit verbum dei*]. i. ex prædictis non ſequitur, q̃ diuinæ promiſsionis
Auguſti. ſermo inexpletus & irritus manſerit. Simile eſt quod per prophetã dominus ait, Egredietur de ore meo
Hierony. iuſtitię verbum, & non reuertetur ad me vacuum. Quod licet Auguſtinus exponat de emanatione & G
Geneſi. 32. miſſione increati verbi dei, Hieronymus tamen ad literam exponit de verbo prophetalium ſermonum
Geneſi. 35. de Chriſto, de quibus nunc eſt ſermo, [*Non enim omnes qui ex Iſrael ſunt*]. i. non omnes geniti ex ſemine
Matth. 3. Iacob, qui dictus eſt Iſraël, [*Hi ſunt Iſraelite*] veri ac ſpirituales, imitando fidẽ ac opera Iacob. [*Neq; qui*
Ioan.8. *ſemen ſunt Abrahæ*]. i. carnales filii eius [*Omnes filii*] Abrahæ. i. non omnes tales digni ſunt vocari filii A-
Ibidem. brahæ, quia non imitantur eius veſtigia fide ac moribus. Vnde Saluator ait, Si filii Abrahæ eſtis, opera
Geneſi. 21. Abrahæ facite. Quod quoniam non fecerunt, meruerunt audire, Vos ex patre diabolo eſtis. Hoc au-
tem probat Apoſtolus authoritate ſcripturæ, [*Sed in Iſaac vocabitur tibi ſemen*] Hoc dominus dixit ad
Abraham. Et eſt ſenſus, Iſaac & filii eius ſequentes fidem eius ac tuam, reputabuntur tibi in filios &
hæredes. Ideo enim alibi habetur, Eiice ancillam & filium eius, videlicet. Agar & Iſmaëlem. Non enim
Galat.4. hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ. Promiſsio ergo impletur in filiis gratiæ, non in filiis naturæ,
Geneſi.16. niſi ſint & filii gratiæ, ſicut apoſtoli. ¶ Deinceps exponit Apoſtolus authoritatem præallegatam, vide-
licet in Iſaac vocabitur tibi ſemẽ [*id eſt non qui filii (ſunt) carnis*] hoc eſt naturali virtute generati ex Agar
& Cetura, [*Hi filii dei*] id eſt ad diuinum cultum electi, ac diuinæ promiſsionis participes. [*Sed qui filii*
ſunt promiſsionis] hoc eſt ex Iſaac nati ſecundum diuinum promiſſum, videlicet qui erant conſortes be-
Geneſi.18. nedictionis patrum ſuorum, vt Iacob & filii eius [*Aeſtimantur in ſemine*] id eſt verè & dignè appellantur
filii Abrahæ.
Matth.3. ¶ Deinde ponit formam promiſsionis, [*Promiſsionis enim*] diuinæ [*Verbum hoc eſt Secundum hoc tempus*] H
Gene.18. .i. in eodem die, anno vno lapſo [*veniam*] ad te ó Abraham, [*et erit Saræ filius*]. i. Sara coniunx tua me
Geneſi. 25. cooperante filium tunc habebit. Verba ſunt angeli loquentis ad Abrahã in perſona dei. Sic ergo Iſaac
Malach. 1. filius erat promiſſionis, quia diuina virtute ſterilem matrẽ viſitante, conceptus eſt, ſicut erat promiſſum.
Allegat autẽ Apoſtolus has ſcripturas ſecundũ tranſlationem ſeptuaginta interpretũ, qua vtebatur ec-
Geneſi.25. cleſia tẽpore apoſtolorum vſq; Hieronymi tẽpora. Noſtra verò tranſlatio talis eſt, Reuertens reuertar
Ezech. 4. ad te tẽpore iſto vita comite, &c. [*Non ſolum hæc illi*]. i. diuina promiſſio, non tantũ facta eſt Saræ. [*Sed*
et Rebeca] promiſſionem accepit [*Ex vno concubitu habens*] in vtero filios duos [*Iſaac*] patriarchæ [*Pa-*
tris noſtri]. ſ. Iacob & Eſau. Sicut enim Sarra ſterilis diuina virtute concepit, & ſicut vnus filiorum A-
brahæ electus eſt altero ei poſtpoſito: ſic vnus filiorum Iſaac eſt electus altero derelicto. Scriptum
eſt enim, Deprecatus eſt Iſaac pro vxore ſua dominũ, eo q̃ eſſet ſterilis, & exaudiuit eum deditq̃e cõ-
ceptum Rebeccę. Ex quibus patet, q̃ filii nõ ſint electi merito parẽtum. ¶ Quòd aũt Rebecca promiſſio-
nẽ habuit de ſpeciali gratia vnius filiorũ ſuorũ, oſtendit apoſtolus, [*Cum enim nõdũ nati fuiſſent*] Iacob &
Eſau, [*Aut aliquid boni egiſſent aut mali*] Ex quo patet error dicentium animas hominum ante mundum
ſenſibilem conditas, & ante vitã præſentis ſęculi bona aut mala egiſſe, propter quę iam diuerſas gratias
Epheſi. 1. atq; miſerias cõſequũtur, [*vt ſecundum electionem*]. i. liberã vnius prę alio acceptationẽ ſeu diuinã prędeſtinationẽ, [*Propoſitum dei*]. i. diuina voluntas, pręſcientia vel decretum, [*Maneret*] ratum, & impleretur

A ſecundum quod erat præordinatum [*Non operibus*] id eſt non propter præcedentia merita ſiue demerita [*Sed ex vocante*] id eſt ex gratia dei vocantis [*Dictum eſt ei,*] puta Rebeccæ, [*Quia maior ſeruiet mino-* Geneſ. 25.
ri] id eſt Eſau primò egrediens ſeruiet Iacob. Hoc enim modo dictum eſt Rebeccæ, Due gentes in v-
tero tuo ſunt, populúsque populum ſuperabit, & maior ſeruiet minori. Veruntamen ſeruitus iſta nõ eſt Geneſ. 36.
impleta in Iacob & Eſau, Imò Eſau potentior erat & ditior fratri ſuo Iacob, ſed in poſteris eorum im- Deute. 2.
pleta eſt. Tempore enim Dauid deſcendentis à Iacob facta eſt Idumæa deſcendens ab Eſau, ſeruiens re- 2.Reg. 8.
gi Dauid ſub tributo. Per hæc quoque figuratum eſt, quòd populus Iudæorum prior fide ſeruiturus
eſſet populo Chriſtiano, poſteriori vocatione. Iudæi quippe Capſarii noſtri ſunt, qui nobis libros ap-
portant. Quoniam autem ſeruitus iſta, ſeu reprobatio Eſau & prælatio Iacob, ſignum erat electionis
Iacob ad gloriam, & reprobationis Eſau ad pœnam; ideo apoſtolus dicta confirmat authoritate pro-
phetica [*Sicut ſcriptum eſt, Iacob dilexi, Eſau autem odio habui*] id eſt reprobaui. Diligere dei, eſt velle ali- Malach. 1.
cui bonum conferre. Odire verò, eſt gratiam iuſtè ſubtrahere. Quoniam ergo deus prædeſtinauit Ia-
cob, ideo dilexit eum ab æterno, præparans ei gratiam in pręſenti, & gloriam in futuro. Ex oppoſito au- Deut. 38.
tem dicitur Eſau odiſſe. [*Quid ergo dicemus?*] hoc eſt ſi deus ſic vnum diligit, & alium odit ac reprobat, Pſalm. 91.
quid ex hoc ſequitur? [*Nunquid iniquitas eſt apud deum? Abſit,*] quoniam rectus dominus deus noſter, &
non eſt iniquitas in eo. Origenes autem qui dixit gratiã conferri vel ſubtrahi propter merita & deme-
B rita præcedentia in vita priori, ſic arguit, Sicut iuſtum eſt æqualibus dare æqualia: ſic iniuſtum eſt, nõ
inæqualibus dare inæqualia. Si ergo nulla merita præceſſerunt, iniuſtũ eſſet vni potius quàm alteri gra-
tiam dari. Sed hæc ratio non conuincit, quia in his quæ omnino gratis ac liberaliter dãtur, iniuſtitia lo-
cum non habet. Quod Saluator noſter in Matthęo euidenter teſtatur, loquens de cultoribus vineæ, & Matth. 20.
murmuranti reſpondens, Amice nõ facio tibi iniuriam. Tolle quod tuũ eſt, & vade. An non licet mihi
quod volo facere? Et hoc oſtendit modò Apoſtolus authoritate ſcripturæ, quę in Exodo continetur.
Apoſtolus autem non verba, ſed ſenſum allegat, niſi forte ſecundũ aliam tranſlationem. [*Moſi enim*] dicit Exod. 33.
dominus loco prædicto, [*Miſerebor*] dãdo gratiam in vita præſenti, [*Cui miſereor*] in æterna præſcientia Ezec. 39.
[*Et miſericordiam præſtabo*] dando gloriam in futuro, [*Cui miſerebor.*] Tanquam dicat, Dabo gratiam in
præſenti ei, quem ab æterno prædeſtinaui: & dabo gloriam in futuro, cui nunc gratiam tribuo. Noſtra Deuter. 9.
tranſlatio habet ſic, Miſerebor cui voluero, & clemens ero in quem mihi placuerit. Ex his infert Apo-
ſtolus, [*Igitur non volentis neque currentis, ſed miſerentis eſt dei*]. i. non in poteſtate hominis volentis, eſt Ioann. 15.
velle aliquid meritoriè, nec eſt in poteſtate hominis currentis ſeu operãtis, meritoriè operari, ſed vtrun-
que dependet & oritur ex miſericordia & gratia dei: ſicut alibi dicitur, Deus operatur in nobis velle &
perficere pro bona voluntate. Cui cõſonat illud Hieremię, Scio domine quia non eſt hominis via eius,
nec viri eſt vt ambulet, & dirigat greſſus ſuos. Ideo ait Pſalmiſta, Viã mandatorum tuorum cucurri, cũ Philip. 2.
dilataſti cor meum. Cum enim finis creationis noſtræ ſit ſupernaturalis. ſ. viſio dei per ſpeciem, nõ poſ Hiere. 10.
ſumus velle, cogitare vel facere aliquid meritorium huius finis ex puris naturalibus, ſed inceſſabili gra- Pſalm. 118.
tia indigemus. Non ergo aliquid de noſtris viribus præſumamus, ſed ſemper cum profundiſsima humi-
C litate ad diuinæ pietatis gratiam properemus, dicentes ſinguli deo, Trahe me poſt te. Nã & Chriſtus ait, Iudich. 6.
Nemo poteſt venire ad me, niſi pater meus traxerit eũ. [*Dicit enim ſcriptura Pharaoni*]. i. meritò dixi deũ Cantic. 6.
miſereri cui vult, nec eſſe hominis velle aut operari meritoriè. Dicit enim ſcriptura. i. deus in ſcriptura Ioann. 6.
Pharaoni. [*Quia in hoc ipſum excitaui te*] id eſt ad hoc vel idcirco feci, & poſui te, & de ſomno peccati, Exod. 9.
quo eras ſopitus, ſuſcitaui te, non ad gratiã, ſed ad malitiæ tuæ maiorem oſtenſionẽ, [*vt oſtendam in te vir-*
tutem] id eſt potentiam [*Meam*] percutiendo Aegiptum diuerſis plagis, teque ad vltimũ ſubmergendo in
mari rubro, [*Et vt annũcietur nomen meum in vniuerſa terra*] id eſt fama maieſtatis meę diuulgetur vbique Exod. 10.
& omnes agnoſcant potentiam meam auditis mirabilibus, quæ feci in te. Dicitur autem Deus Pharao- Exod. 14.
nem excitaſſe ſeu poſuiſſe, vt virtutem ſuam in ipſo oſtenderet, & nomen ſuum hominibus reuelaret,
plangando & ante plagorum illationem indurando Pharaonem, conſecutiuè, quia tam potens ac bonus
eſt deus, vt non permitteret eſſe malos, niſi vellet & poſſet ex hoc elicere bona. Quanuis ergo agnouit Exod. 4.
Pharaonẽ ſic oſtinandum, & periturũ, fecit tamẽ & poſuit eum, quia ex eius obſtinatione elicere potuit
& voluit, per modũ ſequelæ, diuinæ virtutis atque iuſtitiæ oſtenſionẽ, diuinúque nominis propalatio-
nem. Quod autem ſit iſte ſenſus literæ allegatæ, conſtat ex concluſione Apoſtoli inferentis. [*Ergo cui*
vult miſeretur] Per gratiam deducendo ad gloriam. Hoc conuenit deo per ſe, ita vt prædeſtinatio eius ſit Exod. 15.
D cauſa gratiæ & glorię, [*et quem vult indurat*] non influendo malitiam, ſed non conferendo ſubſidiũ. Hoc
conuenit deo per accidens, ſcilicet quia non remouet prohibens. Sicut nauta per ſuam abſentiam eſt Eſaiæ. 63.
cauſa ſubmerſionis nauigantium, & ſol per ſuam elõgationem eſt cauſa congelationis, non impertiendo
frigiditatem, ſed non influendo calorem, ſic deus indurat non adhibendo gratiam, cordis duritiam mol-
lificantem. ¶ Porrò, reprobatio diuina non eſt cauſa culpæ, ſed pœnæ propter culpam. Sumendo ergo
reprobationẽ diuinam pro ordinatiõe alicuius ad pœnã: ſic ſecundum ordinem rationis præſciẽtię pec-
catorum reprobationem prædit, quoniam deus neminem ordinat ad pœnã, niſi quia agnoſcit & prę-
ſcit eius malitiam. Sed prędicta miranda ſunt, & multis errandi occaſionem miniſtrant: ideo mõnet A-
poſtolus, quod nouerat à carnalibus eſſe mouendum. [*Dicis itaque mihi*] id eſt ſi deus quem vult, indu-
rat, & cui vult, miſeretur, videtur quòd ſicut vocatio iuſti, ita induratio reprobi ex diuina voluntate de-
pendeat: vt ſicut non eſt ex meritis quòd deus miſeretur, ita non erit ex meritis quòd reprobat: ſicque Mich. 6
imputabitur deo, quòd vnus ſit bonus, & alius malus. Ideo ſubditur, [*Quid adhuc quæritur?*] id eſt
cum iſta ſe habeant, cur vltra inquiritur, cur iſte ſit bonus, & cur iſte malus? Vel, quid ab aliquo requi-
ritur, vt bene operetur? Vel, cur aut alius quiſquam conqueritur de hoc quod quidam impiè viuunt,
[*Voluntati enim eius quis reſiſtit?*] id eſt cum nullus valeat diuinę reſiſtere voluntati. Iſta obie- Heſter. 13.

ctio fortis esset,si deus esset directa & effectiua causa indurationis,sicut est directa & effectiua causa iu- E
stificationis.Hoc autem ita non est,sicut iam patuit.Apostolus demum respondet ad hoc,primò redar-
guens temeritatem eorum,qui profunda dei scrutari præsumunt. [O *homo*] mortalis in ordine intelle-
ctualium substantiarum nouissimus, qui nec te ipsum,nec inferiora te comprehendere potes,[*Tu quis*
Eccles.43 *es qui respondeas deo?*] opera eius impugnando, intelligendo, vel eius sermonibus responsa præstando,
Nullum horum facere potes. Scriptum est enim, Intellexi quòd omnium operum dei nullam posset
Eccles.8. homo inuenire rationem.Et in libro Sapientiæ, Difficillè inuenimus quæ in terra sunt: & quæ in pro-
Sapient.9. spectu sunt,inuenimus cum labore. Quæ autem in cœlis sunt, quis inuestigabit? Hinc ait beatus Iob.
Iob.9. Quis ego sum,vt respondeam deo,& loquar verbis meis cum eo? Et rursus, Si voluerit homo cum deo
Ibidem. contendere non poterit respondere vnum pro mille. [*Nunquid dicit figmentum*] id est opus [*Ei qui se*
Thren.4. *finxit,quid me fecisti sic?*] id est sicut figmentum non dicit figulo, cur sic fecerit se,quia nec seipsum,nec
Eccles.33. figulum conprehendit:sic homo non debet dicere inconprehensibili factori suo,cur ita fecisti vnum e-
Esaiæ.29. ligendo,alium dimittendo,plus gratiæ conferendo seu etiam præparando isti,quàm mihi,Hoc verbum
Apostoli sumptum videtur ex eo quòd Esaias ait,Væ qui contradicit factori suo.Nunquid dicit lutum
Esaiæ.45. figulo, quid facis? ¶Deinceps ponit Apostolus generalem rationem,cur deus quosdam prædestinauit,
& quosdam præscuit,ostenditque propositum suum per simile.[*An non habet potestatem figulus luti ex*
eadem massa]hoc est ex eodem luto,quod est suæ artis materia [*Facere aliud quidem vas in honorem*]id est F
ad vsus honestos, & in forma decora vt collocetur in mensa,[*Aliud vero in contumeliam?*]id est sicut
figulus hoc potest:sic vtique deus in natura humana potest quosdam producere ad salutem,quosdã ad
2.Timo.2. damnationem. Vnde per Hieremiam testatur, Nunquid sicut figulus non potero vobis facere domus
Israël? Ecce sicut lutum in manu figuli,ita vos in manu mea. Non tamen iniquus est deus,quoniã nul-
Hebre.18. li aliquid debet.Sed cum deus etiam multa bona impendat peruersis & reprobis(sicut subiungitur)pa-
Psalm.91. tet quod non solùm sit non iniustus, sed etiam pius. [*Quod si deus volens ostendere iram suam*,]id est iu-
Matth.3. stam vindictam, [*Et notam facere potentiam suam*] id est iustitiæ suæ rigorem,& potestatem in reprobis
in hac vita, vel postea vt in eis reluceat diuina iustitia, sicut in prædestinatis resplendet diuina clemen-
tia,[*Sustinuit*]tamen[*in multa patientia*]id est longanimiter,& multùm benignè expectauit pœnitentiam
peruersorum, qui sunt [*Vasa iræ apta in interitum*] id est digna morte æterna,quoniam habent in se vi-
tia, propter quæ deus offenditur, & iratum se monstrat pœnas infligendo. Et quia impiorum damna-
tio cædit ad gloriam electorum, Apostolus subdit,[*Vt ostenderet diuitias gloriæ suæ*]id est opulentissi-
mam bonitatem suam, & copiosissimam gratiam, descendentem [*in vasa misericordiæ*] id est in homi-
nes misercorditer prædestinatos [*Quæ preparauit in gloriam*] id est præordinauit & condidit ad con-
quirendam beatitudinem sempiternam. ¶In his verbis declarat Apostolus (quantùm ab homine capi G
potest,vel sciri expedit) quæ sit communis ratio prædestinationis & reprobationis diuinæ. Quippe
Prouer.16. vt Salomon ait, Omnia propter seipsum operatus est dominus. Et in Ecclesiaste, Fecit deus opera sua
Eccles.3. vt timeatur.Ex quibus eluescit,quod deus propter seipsum finaliter omnia fecit,videlicet vt sua perfe-
ctio in creaturis appareat, sicque ex consideratione earum deus glorificetur, ametur ac timeatur, Ad
perfectionem autem diuinæ naturæ, præcipuè pertinent misericordia & iustitia. Opera autem miseri-
cordiæ faciunt deum amabilem,opera verò iustitiæ reddunt eum terribilem. Vtraque tamẽ faciunt eũ
glorioſum & honorãdum.Vt ergo diuina perfectio reluceret in rebus sub ratione misericordiæ,prædes-
tinauit deus nõnullos,quibꝰ sola pietate præparauit gratiam viæ & gloriam patriæ.Volens quoque re-
lucere in creaturis suã iustitiam,quosdam reliquit quos dicitur reprobare,quòd secundum Augusti. est
Augustin. nolle misereri. Vnde Salomon ait,Fecit deus impium ad diem malum.Et alibi dicit scriptura,In diem
Proue.16. perditionis seruatur impius,& ad diem furoris ducetur. Veruntamen quoniam bonitas atque perfectio
Iob.21. dei excellentius repræsentatur,ac splendet tam in electis,q̃ reprobis,ideo prædestinati,specialiter facti
dicuntur ad gloriam dei:iuxta illud Esaiæ, Omnem qui inuocat nomen meum, in gloriam meam cre-
Esaiæ.43. aui eum. Omnia hæc breuiter tangit Apostolus cum ait,quod deus ostendere volens iram & potentiã
Supr.ca.3. suam,sustinuit vasa iræ, vt ostenderet diuitias gloriæ suæ in vasis misericordiæ,hoc est in prædestinatis,
Sopho.1. de quibus subiungitur, [*quos et vocauit*] ad fidem & gratiam per prædicationem Apostolorum. [*Non* H
Osee.2. *solum ex Iudæis,sed etiam ex Gentibus*] ex vtroque enim populo quidam ad Christum conuersi sunt.[*Sic-*
cut in Osea] Propheta [*Dicit,Vocabo*] id est nominabo [*Non plebem meam*] hoc est, populum Genti-
lem [*Plebem meam*] Nam ante conuersionem suam, erant,non plebs mea secundum præsentem iusti-
tiam,quanuis secundum æternam prædestinationem fuerint semper plebs mea [*Et non dilectam meam*]
1.Petri.2. id est eandem plebem,quam tempore suæ idololatriæ non dilexi,quantùm ad culpã,vocabo[*Dilectam*]
meam, id est mihi dilectam, cum fidem & charitatem habuerint. Tunc enim amici erunt, [*Et non*
misericordiam consecutam] id est gentilitatem, quæ ante Christi aduentum expers erat gratiæ dei,voca-
bo[*Misericordiam consecutam*] cum gratiam Christi receperit. Hoc quod dicitur, misericordiam con-
secutam, costruendum est seperatim, vt sit sensus, quòd plebs gentilis cum fuerit conuersa vocabi-
Sopho.2. tur, misericordiam consecuta.[*Et erit*]id est continget quod subditur,quod etiam iamdudum constat
impletum,[*in loco*] id est in terris gentilium [*Vbi dictum est*]à me per seruos meos, [*Eis,Non plebs mea*]
Ioann.1, estis [*Vos*] ô gentiles quandiu idolis deseruitis [*Ibi vocabuntur*] gentes istæ ad fidem conuersæ [*Fi-*
Esaiæ.10. *lii*] adoptiui [*Dei viui*] Quotquot enim receperunt eum,dedit eis potestatem filios dei fieri.
Gene.22. ¶Deinceps declarat Apostolus non omnes Iudæos incredulos esse domino saluatori[*Esaias autem cla-*
Matth.5. *mat*] id est manifestè prophetat & dicit [*Pro Israel*] de saluatori Iudæorum. [*Si fuerit numerus filio-*
rum israel tanquam arena maris] id est quanuis populus Israël præ multitudine innumerabilis fuerit,
[*Reliquiæ saluæ fient*] id est aliqui, numero pauci respectu aliorũ,saluabuntur credendo in Christum,

A sicut in primitiua ecclesia factum agnoscimus. Quomodo autem saluæ fient,adiecit.[*Verbum enim con-*
summans & abbreuians in æquitate]hoc est,doctrina Christi,seu verbum euangelij,est consummans.i.ob
seruantem ad perfectionem perducens,& præcepta legis cõfiliis suis perficiens & abbreuiãs. i.breui ser
mone perfectionem includens innumerabiles legis cærimonias,obseruantiásque excludens in æquitate,
hoc est in approbatione & obseruatione præceptorum moralium,quæ iusta sunt atque seruãda,cũ sint
de actibus virtutum.[*Quia verbum breuiatum*].i.compendiosum,[*Faciet dominus*]Christus[*super terrã.*] Psalm.8.
Hoc verbum breuiatum,quod Christus prædicauit in mundo,est charitatis præceptum,qua deus pro- Baruch.3.
ximúsque diligitur.De quo verbo dicit in Euãgelio,In hoc tota lex pendet & prophetæ.¶Sciendũ ve- Matth.12.
rò,quòd Esaias vbi præallegata verba inducit,loquitur de impugnatione filiorum Israël à rege Assyrio- Esaiæ.10.
rum,temporibus Ezechiæ regis Iuda,vel Osee regis Israël, vt alij asserunt. Ideo quidam dicit prædicta
verba Esaiæ ad literam intelligenda esse de filiis Israël,euadentibus manum regis Assyriorum. Sed hoc
non videtur,quia Apostolus hoc loco apertissimè ait,quòd Esaias clamat pro filiis Israël qui saluantur
per Christum,quemadmodum Oseas propheta clamat pro gẽtibus ad fidem cõuersis.¶Præterea,quòd Osee.1.
adiungit Esaias,Verbum enim consummans & abbreuians,&c.est ratio verbi prædicti de saluatione re Esaiæ.10.
liquiarum Israël per Christum facta.Hieronymus autem,Augustinus, Ambrosius, & omnes penè do- Hierony.
ctores catholici exponunt hoc ad literam de verbo euangelicæ legis. Ergo saluatio illa non est intelligẽ Augustin.
B da de temporali & corporali liberatione à rege Assyriorum,sed de saluatione spirituali atque æterna fa- Ambrosi.
cta per Christum.Vnde Hieronymus prophetarum studiosissimus explanator,exponendo præmemo- Hierony.
rata verba dicit,quòd Esaias descripta particulari,temporali ac figuratiua liberatione Iudæorum à rege Esaiæ.1.
Assyriorum,oculum mentis conuertit ad saluationem vniuersalem,spiritualẽ,atq; perfectã per Christũ Augustin.
exhibitã.Et probat hoc sanctus Hieronymus authoritate Apostoli,qui præsenti capitulo probat cõuer
sionem reliquiarum Israël prædicta authoritate Esaiæ.Probatio autẽ per scripturã nõ valet,nisi secun- Esaiæ.9.
dũ sensum literalem,vt Augustinus frequenter commemorat. [*Et sicut prædixit Esaias*] in libro visionũ Hierony.
suarum.[*Nisi dominus sabaoth*].i.exercituum vel virtutum,præsertim cœlestium,de quo angeli clamant, Apoca.4.
Sanctus,sanctus,sanctus dominus deus exercituum.Secundum Hieronymum pro eo quod est Sabaoth
septuaginta interpretes ponunt omnipotens, quibus consonare videtur, quod Ioannes in Apocalypsi
verba Esaiæ inducens,sic ait,Requiem non habebant,dicentia, Sanctus, sanctus, sanctus dominus deus Esaię.61.
omnipotens. Itaque nisi dominus Sabaoth.[*Reliquisset nobis*]Iudæis[*semen*].i.reliquias in Christum cre
C dentes,videlicet sanctos Apostolos & cæteros ex Iudaismo conuersos, de quibus per Propheram dici-
tur,Isti sunt semen,cui benedixit dominus.[*Sicut Sodoma facti essemus,et sicut Gomorrha similes fuissemus*]
.i.penitus damnati essemus propter nostram incredulitatem, sicut perierunt habitatores Sodomæ & Genes.19.
Gomorrhæ,cum aliis trium vrbium habitatoribus.s.Adama, Seboim,& Segor. Quidam exponit hæc Hier.49.
verba Esaiæ ad literam de Iudæis non occisis à rege Assyriorum,tempore Ezechiæ. Sed expositio talis Deut.29.
repellitur eisdem rationibus,quibus præcedens. ¶Mouet præterea Apostolus dubium, omni admira- 1.Corin.6.
tione dignissimum.[*Quid ergo dicemus*].i.cum ex verbis Esaiæ iam pateat paucos Iudęorum credidisse, Ephe.2.
& multos de gentibus,quod mirum apparet,quid ergo dicemus ad hoc.s.[*Quod gentes quæ non sectabantur iustitiam*].i.gentiles idololatrię dediti,non obseruãtes iustitias legis diuinæ seu scriptæ.[*Apprehende-*
runt].i.consecuti sunt[*iustitiam,iustitiam autem quæ ex fide est*]id est iustitiam euangelicæ legis, quæ sal-
uat per fidem,non iustitiam legis Mosaïcæ.[*Israel vero*].i.populus Iudæorum[*Sectando legem*].i.præce Esaię.51.
ptum[*iustitiæ*]quæ in cærimoniis & sacrificiis consistebat: vel, legem Mosi, vel, legem iustitiæ veræ &
Christianæ,sectando.i.aliqualiter imitando,non quia lex Christi precesserit,sed quia prænuntiata & de-
clarata est eis aliquo modo per Prophetas,sicque cœperunt eam sequi,præstolando eam, & secundum
eam aliquo modo viuendo[*In legem iustitiæ*]veræ & Christianæ, [*Non peruenium*] recipiendo gratiam
Christi per quam euangelica adimpletur iustitia.De qua dicit Saluator,Nisi abundauerit iustitia vestra Matth.5.
plus quàm scribarum & pharisæorum,non intrabitis regnum cœlorum. [*Quare?*] sic contigit? Et res-
pondet Apostolus.[*Quia non ex fide, sed quasi ex operibus*]hoc est Iudæi quærebant iustificari non vir- Hebrę.11.
tute,& merito fidei Christi,sed per opera legis scriptæ,cum tamen sine fide,& gratia Christi,nemo vn- Esaię.8.
D quam saluari potuerit,sicut ostensum est.[*Offenderunt enim*]id est impegerunt [*in lapidem offensionis*].i. 1.Petri.2.
in Christum,qui bonis est lapis salutis,impiis autem est lapis offensionis. Quemadmodum enim ten-
dens in via,& pede in lapidem impingens impeditur seu retardatur in via à progressu ad terminum viæ:
sic Iudæi peccando per infidelitatem atque præsumptionem in Christum impingentes,retrusi atque im
pediti sunt à via salutis,nec peruenerunt ad finem beatum. Dicitur autem Christus lapis,propter con-
stantiæ firmitatem. [*Sicut scriptum est,*] apud Esaiam.[*Ecce pono in sion*].i.in populo Iudæorum, inter Esaię.28.
quos conuersatus est Christus.Vel in Hierusalem,& in templo vbi frequenter fuit,& docuit,[*Lapidem* Baruch.3.
offensionis et petram scandali].i.Christum qui occasionaliter factus est Iudæis lapis offensionis.i.peccati, Esaię.52.
quoniam contempserunt,blasphemauerúntque eum:quemadmodum Petrus ait in Actibus, Hic est la
pis qui reprobatus est à vobis ædificantibus.Factus quoque est eis petra scandali.i. spiritualis ruinę.Sæ
pe enim Iudæi scandalizabantur in verbis atque operibus Christi, non tamen nisi ex sua mera peruersi- Actu.4.
tate,dicentes,Ecce,homo vorax,potator vini, amicus publicanorum, & multa huiusmodi. [*Omnis qui* Marc.4.
crediderit in eum,] fide per dilectionem operante [*Non confundetur*,]in æternum,nec spe sua fruſtrabi Matth.11.
tur,sed honorificabit eum Christus cum fuerit suo tribunali oblatus. Hanc etiam scripturam allegat Galat.6.
Petrus in prima sua canonica,dicens,Propter quod continet scriptura,Ecce ponã in Sion lapidem sum- Ioan.12.
mum,angularem.Quod verò Petrus & Paulus adiiciunt.Qui crediderit in eum, non confundetur,se- 1.Petr.2.
cundum translationem septuaginta interpretum allegatur.Loco cuius,translatio nostra sic habet, Qui Daniel.2.
crediderit,non festinet.Hic est lapis,qui iuxta Danielis oraculum, excisus est de monte sine manibus,

Zach.3. De quo ſcriptum eſt per Zachariam, Super lapidem vnum, oculi ſeptem ſunt, quia in Chriſto fuerunt
Eſaiæ.11. ſeptem dona ſpiritus ſancti. E

Cap. x. [*Fratres, voluntas quidem cordis mei, &c.*] Artic. IIII.

Rom.9. Stendit beatus Apoſtolus affectũ ſuũ ad populum Iudæorũ in præcedẽti cap. de eorum dãnatione triſtãdo. Iam idẽ agit pro eorum ſalutem orãdo, & ait, [*Fratres*] ô vos Chriſti fideles, [*voluntas quidem cordis mei*]. i. deſiderium animæ meæ. Sumi
Actu.26. tur enim hoc loco voluntas, pro actu volũtatis, [*Et obſecratio ad deum*]. i. inuocatio
1.Reg.12. dei p aliqua ſacra, vt cũ dicim⁹, Per incarnationẽ tuã libera nos. Quod gen⁹ oratio nis eſt ardentius, & ad impetrandũ magis idoneũ, quia nõ ꝓpriis, ſed rei ſacræ inni
titur meritis. [*Fit pro illis*] incredulis Iudæis [*in ſalutem tãquam in finem*]. i. ad hoc vt
Ephe.2. ſaluẽtur. Cur autẽ pro eis orandũ ſit, ſubdit. [*Teſtimonium enim perhibeo illis, quod*
æmulationem quidem dei]. i. zelũ honorãdi deũ [*Habent.*] Nã Chriſtum, eiũſq; diſcipulos perſequẽdo putant ſe deo præſtare obſequiũ, eo quòd putent Ieſum nõ eſſe Chriſtũ, [*Sed non ſecundum ſcientiam*]. i. ze
Ioan.16. lum iſtum nõ habẽt ſecundum veram diſcretionem, cuius ratio ſequitur. [*Ignorantes enim iuſtitiam dei.*] Communiter enim dicunt doctores, non eſſe intelligẽdum hoc de increata dei iuſtitia qua ipſe in ſe iuſtus eſt, ſed de iuſtitia quam effecit in nobis per fidem formatam, quæ iuſtitia facit dignum vita æterna: erátque Iudæis ignota, quoniam non putabant hominem iuſtificari per fidem Chriſti ſine operibus le gis. Videtur tamen etiam de increata dei iuſtitia poſſe intelligi. Iuſtitia quippe vel ſapientia aut ſimilis diuinæ naturæ perfectio dupliciter noſcitur. Primò, quo ad ſeipſum: ſecundò, quo ad ſuum effectum. F
Quanuis ergo Iudæi agnouerint iuſtitiam dei, quo ad ſpeciem, ſcientes deum eſſe iuſtũ, non tamen quo
Roma.1. ad homines & iuſtificationes ipſorum. Non enim arbitrabantur iuſtum in conſpectu dei, vel diuinæ iuſtitiæ congruere, vt homo per fidem & gratiam ſine operibus legis conſequeretur ſalutem: cum tamen hoc iuſtum ſit ex parte dei qui adeò bonus eſt, vt decens & iuſtum ſit eum taliter tàmque gratioſè ſaluare, [*Et ſuam quærentes ſtatuere*]. i. propriã iuſtitiã allegantes, & in legis carnalibus iuſtitiis confidentes, ſéque propriis viribus legem poſſe implere præſumentes, [*iuſtitiæ dei non ſunt ſubiecti,*] quia ſic ſentiẽdo, nec deo obediunt, nec ad iuſtitiam quam fecit deus in nobis, per fidem conſugiunt, pro eius confuſione rogando, ſed contradicunt eidem. [*Finis enim legis*] ſcriptæ, eſt [*Chriſtus,*] quia lex vetus diſpoſitio erat ad
Galat. 3. Chriſtum & euangelicam legem: iuxta illud, Lex pædagogus noſter fuit in Chriſto, & ſic Chriſtus eſt finis ad quem ordinatur lex ſcripta. Dicitur etiam finis terminans legem, quãtùm ad cærimonialia & iudicialia. Dicitur inſuper finis conſummans atque perficiens legem, & eius promiſſa exoluens. Vnde ait
Matth.5. ſaluator, Non veni legem ſoluere, ſed implere. Et alibi quoque ſcriptura ait. Lex per Moyſen data eſt, ve
Ioan.1. ritas per Chriſtum facta eſt. Sic ergo finis legis eſt Chriſtus valẽs,] *Ad iuſtitiam*] habitualem & actualem
Rom.8. iuſtificationem, vel ad iuſtitiam acquirendã & exercendam [*Omni credenti, tam ſub veteri quam nouo teſta* G
mento,] Omnes enim fideles per fidem ſaluatoris iuſtificati ſunt. Quod probat apoſtol⁹ authoritate Mo
Leui.4. ſi. [*Moſes enim ſcripſit*] in Leuitico atque Num. [*Quoniam iuſtitiam quæ ex lege eſt qui fecerit homo*]. i. qui
Num.18. legis præcepta ſeruauerit. [*Viuet in ea*]. i. merito huius iuſtitiæ mortẽ temporalem, quæ tranſgreſſoribus
Ezech.26. infligebatur, euadet, & viuet vita naturæ, imò & temporalia ad vitam neceſſaria ſortietur. Vnde & Mo-
Deuter.5. ſes ſæpius ait, Fac hoc vel hoc vt bene ſit tibi, & longo viuas tempore in terra quam dominus dederit ti
Deuter.12. bi. Quod autem non vixerit homo in iſta iuſtitia virtute legis, vitę gratia, patet ex eo quod per Ezechie-
Ezech.20. lem ait dominus, Dedi eis præcepta non bona, & iudicia in quibus non viuent. De hoc dicta ſunt multa ſuperius. [*Quæ autem ex fide eſt iuſtitia*]. i. de iuſtitia Chriſti, quæ datur per fidem, [*Dicit ſic*] Moſes in
Deuter.30 Deut. [*Ne dixeris in corde tuo*]. i. nec cogitare præſumas, [*quis aſcendet in cœlum*]. i. nemo eſt qui in cœ-
lum aſcendere poterit. Noli ſic cogitare, quoniam [*Id eſt Chriſtum deducere*] id eſt ſic æſtimare, eſt dicere quòd nec Chriſtus aſcendit, ſicque eum deducis ad inferos ſicut & cæteros mortuos: & ita pertineres
Pſalm.87. ad eos, de quibus ait in pſalmo, Poſuerunt me in lacu inferiori, in tenebroſis & in vmbra mortis. Sed nec dixeris in corde tuo. [*Aut quis deſcendit in abyſſum?*]. i. in infernũ ſeu lymbũ. Quaſi dicat, Nullus deſcendit. Noli hoc dicere, quia [*Hoc eſt Chriſtum a mortuis reuocare*]. i. hoc eſſet dicere, quòd Chriſtus pro hominũ liberatione nec mortuus eſſet, nec ad inferos deſcendiſſet. Si enim nullus deſcendit, opus non
fuit Chriſtum mori atque deſcendere. Hæc expoſitio gloſſæ ſumpta ex ſanctis doctoribus, Lyræ non H
placet. Ait enim circa hunc locum, quòd iſta expoſitio in nullo concordare videtur cum ſcriptura Deu teronomij allegata, nec cum litera ſequenti. Ip ſe ergo exponit hoc modo, Ne dixeris in corde tuo, quis aſcendit in cœlum, negatiuè: id eſt Chriſtum deducere. i. dicere ꝙ nondum venit in mundum adductus per obedientiam patris. Aut quis deſcendit in abyſſum, negatiuè loquendo, hoc eſt Chriſtum ex mortuis reuocare. i. dicere ꝙ non fuit mortuus neque ſurrexit. Hanc expoſitionem probat per literã ſequen
Deuter.30 tem. Quia ſi confiteaꝛis in ore tuo dominum Ieſum veniſſe in mundũ, & in corde tuo crediderꝛis quòd deus illum ſuſcitauit à mortuis, ſaluus eris. Hæc probatio bona eſſet, ſi verba iſta immediatè iungerentur verbis prædictis. Verum, quoniam interponuntur alia verba complura, videlicet. Sed quid dicit ſcriptura? Prope eſt verbum in ore tuo, & in corde tuo. Hoc eſt verbum fidei quod prædicamus. Et ſubditur, Quia ſi confiteaꝛis in ore tuo, &c. Ex quo patet inſufficientia probationis. Denique quantũ capio, melior & verbis Moſi conſonantior eſt expoſitio gloſſæ, quàm Lyræ. Et (vt veritas certius eluceſcat) ſciendum quod Moſes hæc verba inducit ad auferendam impoſsibilitatem & excuſationẽ de obſeruan
Hierony. tia legis per ipſum datæ. Sic nanque habet tranſlatio noſtra, videlicet tranſlatio Hieronymi, Mandatum hoc quod ego prẽcipio tibi, non ſupra te eſt, nec procul poſitum, nec in cœlo ſitum, vt poſsis dice-
Exod.31. re, Quis noſtrũm valet aſcendere in cœlũ, vt deferat illud ad nos? neq; trans mare poſitũ, vt dicas, Quis
Deuter. 9, ex nobis transfretare poſsit mare? ſed iuxta eſt ſermo valde in ore tuo & in corde tuo, vt facias illũ. i. iam

A vobis data eſt lex, & in tabulis ſcripta digito dei, ideo de eius omiſsione ac tranſgreſsione excuſationem non habetis. Dicit itaq; Lyra, quia Deuteronomiũ figura erat nouę legis, idcirco apoſtolus iã allegat ſcri pturam hãc figuraliter de noua lege, ad cuius cuſtodiam omnes tenentur, videlicet ad excludendũ excu ſationem de præuaricatione nouæ legis. Sed huic obuiare videtur quod nũc dicit apoſtolus Moſẽ præ-
inducta verba dixiſſe de iuſtitia fidei. Eſt ergo penſandũ, ꝙ ſcriptura ſacra non ſemp allegatur ſecundũ ſenſum totalẽ, perfectum ſeu integrũ, quia in eadem authoritate ſcripturę, multę particulares ſentẽtię in cludũtur, & ita ſcriptura talis allegari poteſt per determinationem ad ſententias particulares incluſas. Sic agitur in præſenti. In prędicta enim ſcriptura includitur ſecundũ intentionẽ Moſi, aliquẽ poſſe in cœlũ aſcendere, & in abyſſum deſcendere. Sed hoc credere pertinet ad iuſtitiam fidei. Ideo bene ait apoſtol⁹
Moſen iſta diſſeruiſſe de iuſtitia fidei etiam ad literam: quę ſi quis dixerit impoſsibilia eſſe, derogat Chri Lucæ.24.
ſto, qui deſcẽdit ad inferos, & aſcendit in cœlos, ob id Moſes prohibet dicere, Qui aſcendit in cœlum? Actu.1.
[*Sed quid dicit ſcriptura?*] in Deuteron. de iuſtitia fidei. Et reſpõdet, [*Prope eſt verbum*]. i. ſermo ſalutis, Deuter. 30
fideique doctrina, [*in ore tuo*] ad loquendum. [*Et in corde tuo*] ad credendum. Iam enim deus omnibus
obtulit verbũ ſalutis, [*hoc eſt verbum fidei quod prædicamus*]. i. verbum iſtud, quod (teſte ſcriptura) propè Ioan.5.
eſt tibi in ore & corde, eſt verbũ Chriſti, vel ſcriptũ de Chriſto, quẽadmodũ ipſe in Euãgelio loquitur,
B De me ille. ſ. Moyſes, ſcripſit, quod nos Apoſtoli euãgelizamus, dicentes, [*quia ſi confiteaꝛis*] ô Chriſtianè ſeu homo quicunq;, [*in ore tuo dominum Ieſum*] eſſe regẽ Meſsiam, & filiũ dei coră hominibus, etiam
coram infidelibus, ſi ratio exigat. Vel ſi ſolus coră deo, [*Et in corde*]. i. in intellectu [*tuo,*] qui eſt fidei ſub
iectum, [*Crediderꝛis*] fide formata, [*quod*] deus pater vel trinitas illum ſuſcitauit à mortuis, ſaluus eris ſa- Actu.2.
lute perpetua, de qua ait ꝓpheta, Verè in domino deo noſtro ſalus Iſraël. Chriſtus enim teſtatur, Qui me Hier.3.
confeſſus fuerit coram hominibus, confitebor & ego eum coram patre meo. Et Ioannes, Quis eſt qui Matth. 10.
vincit mundũ, niſi qui credit, quoniam Ieſus eſt filius dei? ¶ Deinde oſtendit Apoſtolus, ꝙ vera iuſtitia 1. Ioan.3.
habetur & exercetur per fidem. [*Corde enim creditur ad iuſtitiam*]. i. corde credendo tendit ſeu proficit Epiſt.
homo ad iuſtificationis adeptionem vel augmentationem. Credẽdo enim meretur homo peccati remiſ Daniel.6.
ſionem, gratiæ infuſionem, iuſtitiæ exercitationem. Fides autem informis diſponit ad hæc. Fides verò Roma.3.
formata. i. charitati vnita, auget ac perficit iſta. Per fidem enim habitat Chriſtus in cordibus noſtris ſecũ Actu.15.
dum apoſtolũ. Secundum Lucã quoque, deus fide purificat corda hominũ, [*ore autem confeſsio fit ad ſa-*
lutem] æternam adipiſcendam. Quia (vt dictum eſt) per confeſsionem Chriſti prędictam, meretur homo
vitam æternã. Confeſsio quippe oris, eſt effectus fidei cordis, quemadmodum oratio vocalis, effectus eſt Eſaiæ.28.
latriæ, & eleemoſynarum largitio effectus eſt miſericordiæ. [*Dicit enim ſcriptura, Omnis qui credit in illum* Roma.9.
non confundetur.] Hoc in fine præcedentis cap. expoſitum eſt. [*Non enim eſt diſtinctio Iudæi & Græci*]. i.
C gentilis fidelis, quantùm ad conſequutionem ſalutis & gratiæ Chriſti. In omni enim genere, qui timet Actu.10.
deum, & operatur iuſtitiam, acceptus eſt deo: apud quem non eſt perſonarũ acceptio. Ideo omnes gene
raliter ſaluantur & iuſtificãtur per fidem. [*Nam idem dominus omnium.*] ratione generalis dominii: de quo Heſter. 13.
ſcriptum eſt, Domine rex omnipotẽs in ditione tua cũcta ſunt poſita. Et alibi, Deus cœlorum, creator Iudith.9.
aquarũ, & dominus totius creaturæ, [*Diues in omnes qui inuocant illum*]. i. omniũ bonorum, atq; pulchro-
rum ac deſiderabilium opulentia plenus, ſufficiens ditare omnes qui intimo cordis affectu eius pietatem Pſalm.144
implorant, imò indeſinenter ditãs huiuſmodi. Propè enim eſt dominus omnibus inuocãtibus eũ. [*Om-*
nis enim quicunque inuocauerit nomen domini]. i. ipſum dominũ nomine deſignatum, [*ſaluus erit*] modo in Ioheĺs.2.
ſpe per gratiam: poſtmodum in re per gloriam, ſi tamen perſeueranter ac rationabiliter inuocet. Hoc a-
pud Iohelẽ enim ſcriptũ eſt. ¶ Deinceps probat, ꝙ adeptio ſalutis per inuocationẽ præſupponit fidem.
[*quomodo ergo inuocabunt eum*]. ſ. deum vel Chriſtum, [*in quem nõ crediderunt?*] Nequaquam. Inuocatio Hebræ. 11.
enim fidem preſupponit, ſicut alibi dicit Apoſtolus Accedentem ad deum oportere credere. Sed vide- Ioan.4.
tur obuiare, quod ait ſaluator Samaritanæ, Vos odoratis quod neſcitis. Et reſpondendum, ꝙ Samaritani
nõ habuerunt fidẽ, quæ eſt virtus theologica, ſicut nec hæreticus diſcredens in vno articulo fidei. nõ e-
nim receperunt libros, ꝓphetarũ, propterea nec veraciter adorauerunt. Vnde Chriſtus adiecit, Eos qui
adorant in ſpiritu & veritate adorare oportet. [*Aut quomodo credent ei*]. ſ. deo, [*quem non audierunt*]. i. de
quo nihil dictũ eſt eis? Fides enim eſt ex auditu. Nã (teſte philoſopho) auditus eſt ſenſus diſciplinæ. Cũ 2. Corin.12.
D ergo fides non habeatur niſi per reuelationẽ alterius, oportet vt primũ audiatur, vel per loquutionẽ in-
ternam ab angelo, vel per loquutionẽ exteriorem ab homine, [*quomodo autem audient ſine prædicãte?*]. i.
annuntiante? Loquitur autem Apoſtolus de auditu exteriori per hominem, quia hoc modo cõmuniter
adducti ſunt homines ad fidem. Nihilominus ſecundum Diony. quidã gentilium ſolo angelorum mini Dionyſi.
ſterio ad fidem conuerſi ſunt. [*quomodo verò prædicabunt*]. i. qua authoritate vel efficacia prædicationis Lucæ.21.
officiũ aſſument vel exequentur hi, per quos alij conuertendi ſunt, [*niſi mittantur?*] à deo qui det eis os & Eſaiæ.52.
ſapientiã, miraculorúmq; gratiam? Actus namque prędicandi præſupponit authoritatẽ officij, ideo opor Naum.1.
tet vt à deo vel eius vicem gerente prædicator verbi dei mittatur. [*Sicut ſcriptum eſt. Quàm ſpecioſi pedes* Eſaiæ.52.
euangelizantium pacem, euangelizantium bona]. i. valde decori ſunt pedes & greſſus atque effectus apoſto- Eſaiæ. 64.
lorum prędicantiũ reconciliationem mundi factã per Chriſtũ, & bona ſeculi futuri, quę oculus non vi- 1. Corin. 2.
dit, nec auris audiuit. Hoc ad literam dictũ eſt de prædicatiõe euangelicæ legis per apoſtolos, quibus di- Matth. 10.
xit ſaluator, In quãcunque domũ intraueritis, primũ dicite, Pax huic domui. Noſtra tamẽ tranſlatio cõ- Eſaiæ.52.
tinet ſic, Quàm pulchri ſuper montes pedes annuntiantis & prædicantis pacẽ, annuntiantis bonũ. Ponit Eſaiæ.53.
enim Eſaias ſingulare loco pluralis, [*Sed non omnes obediunt euangelio*]. i. annuntiationi noſtræ de Chri
ſto, fidẽ recipiendo. [*Eſaias enim dicit, Domine, quis credidit auditui noſtro?*] id eſt myſteriis Chriſti, quæ
ego aliíque prophetæ à ſpiritu ſancto audiuimus, & aliis audienda proponimus? Tanquam dicat, Pauci
credent. Hoc tamen ad literam de populo Iudæorum prædictum eſt, quorum pauci cõuerſi ſunt. Vnde

Ioan.12. in Ioanne legitur, Cũ tanta ſigna feciſſet corã eis Ieſus, nõ credebãt in eũ: vt ſermo Eſaiæ impleretur quẽ E
Eſaię 53. dixit, Domine, quis credidit auditui noſtro? [*Ergo fides*] eſt [*ex auditu*] tam eius qui in fide inſtruitur, quẽ
oportet audire prędicantẽ, q̃ eius qui prędicat, quẽ oportet audiri. [*Auditus autem*] qui ad fidem exigitur
Hebręorum 14. eſt [*per verbum Chriſti*] quod venit ad aures corporis, & aperit aures mẽtis. Niſi enim ꝓponeretur verbum
dei, non eſſet auditus, fidem diſpoſitiuè inducẽs. Ipſe verò habitus fidei, nõ eſt niſi à deo per creationem
[*ſed dico,*] interrogãdo vt magis aptè reſpondeã. [*Nunquid non audierunt?*] prædicationem Euangelij. qui
Pſalm.18. obedire noluerunt? Quaſi dicat, Vtique audierunt, quod probat authoritate Pſalmiſtæ. [*Et quidem in omnem terram*] Iudeæ, vel in principales plagas terræ [*exiuit ſonus eorum*]. i. prædicatio apoſtolorum, [*Et in*
Finis. *fines orbis terræ*] exierunt [*verba eorum,*] quia vbique prædicauerunt apoſtoli per ſeipſos & ſuos diſcipu-
Marc. 16. los, vt patet in diuerſis legendis & hiſtoriis. Ioannes quippe impleuit Chriſti eccleſiis Aſiam, Petrus Italiam, Andreas Achaïam, Matthæus Aethiopiã, Thomas Indiã, Bartholomæus Armeniã, Paulus totum
Eſaiæ. 52. pene orbẽ. Hinc enim ſcriptũ eſt, Parauit dominus brachiũ ſanctũ ſuũ in oculis omniũ gentiũ. Et, Vide-
Pſalm.97. runt omnes termini terræ ſalutare dei noſtri. ¶ Deinde oſtendit inexcuſibilitatẽ Iudæorum. [*Sed dico,*]
quærendo, [*Nunquid iſrael*]. i. populus Iudæorum [*Non cognouit*] Chriſtũ & eius doctrinã? Probat autẽ
Apoſtolus quod vtique cognouerunt. [*primus Moſes*]. i. prophetarum præcipuus, & eius quod iam ſub-
Deut.32. ditur, primus aſſertor, [*Dicit*] in Deut. [*Ego ad æmulationem vos adducam in non gentem, in gentem inſipientem, in iram vos mittam.*] Tranſlatio Hieronymi talis eſt, Ego ꝓuocabo eos in eo qui non eſt populus, & F
in gente ſtulta irritabo illos. Ignis ſuccenſus eſt in furore meo. Loquitur aũt in perſona dei, vt ſit ſenſus,
Ezech. 14. Ego ad æmulationem. i. inuidiã vos Iudæos adducã, non efficienter, ſed ꝓmiſiuè: quomodo per ꝓphetã
dico, Propheta cum errauerit, ego dominus decepi prophetã illum: in non gentẽ. i. gentiles, ita q̃ eis inui
Eſaiæ. 2. debitis cum receperint libros prophetarum ac legis, & in Chriſtũ crediderint, ſicut iam diu cernim⁹ ad-
Iohelis. 3. impletum, in gentẽ inſipiẽtem. i. idola colentẽ, quod eſt ſumma ſtultitia, & diuinorum cognitionib⁹ deſtituta. ¶ Dicuntur autẽ gentiles, non gens. Primò quoniã tẽpore ſuę idololatriæ nõ pertinebant ad deũ,
Matth. 15. nec erant plebs eius. Secundò, quia ob vitæ ſuæ vtilitatẽ à Iudæis reputabantur vt canes. Nã chriſtus aſſe-
Exod.22. rit, Non eſt bonũ ſumere panem filiorũ, & mittere canibus. Et Moſes, Proiicietis ea canibus. Vbi per canes ſignificantur gentiles. Vel ſic, Ego ad æmulationem. i. inuidiam contra Chriſtũ vos inducam in non gentem, in gentem inſipientem. i. ita vt derelicti à me propter veſtram malitiam, efficiamini non gẽs mea & populus ſtultus. In iram vos mittam. i. in indignationem & iracundiam contra Chriſtum & eius diſcipulos mitti à dæmone permittam. Vel, in iram. i. in vindictam iuſtitiæ meæ, videlicet in pœnam vobis à Romanis inflictam, mittam vos, effectiuè propter peccata in Chriſtum commiſſa. ¶ Poſt hæc oſtendit
Apoſtolus authoritate Eſaiæ Iudæorũ excæcationem propter ſuam contra Chriſtum peruerſitatem, &
Eſaię. 65. gentilium illuminationem. [*Eſaias autem audet*]. i. audacter ſe habet prænuntiando cæcitatem Iudæorũ, G
illuminationẽmque gentium. Ex qua prænuntiatione imminebat ei perſequutio à Iudæis ſui temporis,
imò & periculum mortis. [*Et dicit*] in perſona Chriſti. [*Inuentus ſum*] per fidem & contemplationem, [*A non quærentibus me*]. i. à gentibus, qui me non requirebant, quouſque miſi ad eos apoſtolos meos, & ita
eos miſericorditer præueni, [*Palam,*] nõ per ſpeciem, ſed fidem illuminatam, per ſcripturas & ſigna [*Apparui his qui me non interrogabant*]. i. prædictis gentibus, qui non ſciſcitabantur ab aliis, quomodo poſſent
venire ad me. [*Ad iſrael autem*]. i. populum Iudæorum [*Dicit*] Eſaias capi. præmemorato in Chriſti per-
Ibidem. ſona. [*Tota die*]. i. aſſiduè eo tempore, quo inter Iudæos conuerſabar ac docui [*Expandi manus meas*] corporales ac ſpirituales [*Ad populum non credentem & contradicentem mihi*] ingratos, pſidos, atque blaſphemos Iudæos, quibus varia beneficia ſpiritualia & corporalia præbui, eſurientes alendo, ægros ſanando,
Ioan.35. ignorantes docendo, & tandem in cruce pro eorum ſalute brachia extendendo. ¶ Quia hoc loco dicit
Apoſtolus Iſraël, ſeu Iudæos non cognouiſſe Chriſtum, cõſiderandum quomodo hoc intelligendũ ſit.
Quidam igitur dicunt quod legiſperiti ſciuerũt eum eſſe Chriſtum, propter miracula & ſcripturas. Vn
Ioan.3. de Nicodemus legiſperitus dixit, Scimus quia à deo veniſti magiſter. Nemo enim poteſt hæc ſigna face-
Matth.12. re quæ tu facis, niſi fuerit deus cum illo. Ex inuidia ergo auerterunt populum, ne crederent eum eſſe
Chriſtum. Gloſſa verò affirmat Iudæos ſic cognouiſſe, vt nec ratione, nec authoritate contradicere potuerint: ſed non verè cognouerunt, ita vt menti eorum bene ſederet. Thomas dicit (de cuius dicto ſæpe H
Actu.3. miratus ſum) idem dicit Ambroſius, ꝙ certè nouerunt eum eſſe Chriſtum in lege promiſſum, vt homi-
1.Corin. 2. nem, ſed non cognouerunt naturam eius diuinã. Verum cum Petrus apoſtolus apertiſsimè dicat, Fra-
Matth.16. tres, ſcio quia per ignorantiã peccaſtis, ſicut & principes veſtri. Et Paulus, Si cognouiſſent (inquit) nun-
Daniel.9. quam dominũ gloriæ crucifixiſſent. Chriſtus quoque phariſęos redarguit, quòd eius aduentum non co-
Auguſtin. gnouerunt ex vaticinio Danielis, qui tempus illud determinauit, Faciem (inquit) cœli iudicare noſtis, ſigna autem temporum non poteſtis. Vnde ſecundum Auguſtinum, diuino moderamine factum eſt, vt prius Chriſti aduentus eſſet occultus, quoniam ſi manifeſtus fuiſſet, nemo illum iudicare aut occidere præſumpſiſſet. Hinc igitur puto Iudęos ſic agnouiſſe Chriſtum, ſicut cognouerũt diaboli, qui à principio natiuitatis vſque ad horam paſſionis, nunquã habuerũt certam & ſtabilem de Chriſto notitiam: ſed
coniecturalem, nutantẽ atq; ambiguam. Interdum enim viſis aliquibus mirabilibus Chriſti dixerũt, Sci-
Matth.4. mus quis ſis. Et, Ieſu fili dei, quid veniſti torquere nos? Interdum verò viſis humilitatibus & pœnalita-
Matth.8. tibus eius, eſtimauerunt eum non eſſe Chriſtum. Propter quod mortem eius procurauerunt. Ita Iudæi
Lucæ.8. quandoque veriſimiliter ſuſpicabantur eum eſſe Chriſtum, vt cum dixerunt, Si tu es Chriſtus, dic nobis
Matth.4. palam. Quandoque autem ſcandalizabantur in verbis, factis, ac paſſionibus Chriſti, putantes eũ non eſſe
Ioan.10. Chriſtum. Tandem verò, prævalente inuidia, & ſacerdotum ac legiſperitorum perſuaſione populum a-
Matth. 27. uertente, pene omnes opinati ſunt eum non eſſe Chriſtum, dicentes concorditer, Sanguis eius ſuper nos
Ioan.18. & ſuper filios noſtros, Et, Si non eſſet hic malefactor, non tradidiſſemus eum.

A Cap. XI. [*Dico ergo, Nunquid repulit deus populum ſuum.?*] Artic. XV.

DE reprobatione Iudæorum iam multa commemorauit apoſtolus, ne ergo ex hoc gentiles occaſionem acciperent ſpernendi ac inſultandi Iudæis, oſtendit apoſtolus genus Iudæorum non omnino eſſe abiectum. [*Dico ergo*] per modum interrogantis, vt aliorum quæſtioni reſpondeam. [*Nunquid repulit deus populum ſuum?*] Nunquid omnino abiecit Iudæos? [*Abſit: Nam & ego*] Paulus apoſtolus [*Iſraelita ſum*] natus [*Ex ſemine Abraham, de tribu Beniamin.*] filij Iacob. [*Non repulit*] id eſt non dimiſit, ſed gratioſè vocauit. [*Deus plebem ſuam (Iudaicam) quam præſciuit*] per approbationem, id eſt quam prædeſtinauit ad vitam, videlicet apoſtolos & alia multa milia Iudæorum. Et hoc declarat apoſtolus per ſimile, quod contingit ſub Helia. [*An neſcitis*] id eſt ſcire & conſiderare debetis, [*in Helia*] id 3.Reg.19.
eſt de Helia propheta, [*quid dicit ſcriptura, quemadmodum interpellat*]. i. ad iudicandum inuocat [*Deum*]
zelo iuſtitiæ, non affectu inuidiæ, [*Aduerſus iſrael?*]. i. decem tribus idololatriæ deditas, dicens, [*Domine, prophetas tuos occiderunt*] tempore Achab & Iezabel. Quoniam reprehenderunt idololatriam eorum.
[*Altaria tua ſuffoderunt*]. i. funditus deſtruxerunt, ne remanerent loca cultus diuini. Solebant autem filij Deuter. 16
Iſraël etiam boni, immolare in excelſis ſeu locis ſublimibus, conſtructis illic primò altaribus, [*Et ego re-* 3.Reg.3.
lictus ſum ſolus] cultor tuus. Putabat nanque Helias omnes bonos in Iſraël fuiſſe occiſos, præſertim
B prophetas, neſciens quomodo Abdias procurator Achab abſcondiſſet centum quinquaginta prophe- 3.Reg.18.
tas in ſpeluncis. Spiritus enim prophetiæ, nec ſemper, neque de omnibus ſimul illuminat corda prophetarum: quia & dona prophetiæ non ineſt per modum habitus. Vnde cum Dauid dixiſſet ad Nathan 2.Reg.7.
prophetam, quomodo vellet ædificare domum domino, ſtatim reſpondit, Omnia quæ ſunt in corde
tuo fac, Quod paulòpoſt deus prohibuit. Heliſæus quoque de muliere Sunamite loquens, Anima eius 4.Reg.4.
(inquit) in amaritudine eſt, & dominus celauit me. Propterea dicit Gregorius, quòd prophetæ ex magno vſu prophetandi, quædam dixerunt per ſpiritum proprium, quæ putabant ſe dicere per ſpiritum
prophetiæ. Hoc tamen de ſcripturis prophetarum veritatem non habet: quoniam nihil ſcripſerunt niſi
per ſpiritum ſanctum. [*Et quærunt animam meam*]. i. vitam meam extinguere quærunt. Iezabel enim cum
ſuis miniſtris quærebat Heliam occidere. [*Sed quid dicit illi*] Heliæ [*Diuinum reſpõſum*] tollens eius erro- 3.Reg.18.
rem. Deinde ponitur reſponſio dei. [*Reliqui mihi*]. i. ad gloriam nominis mei ab idololatria præſeruaui,
[*Septem milia virorum.*] Hoc dicitur, vel quia tot erant determinatè, vel ad deſignandum vniuerſitatem
bonorum relictorum. Per ſeptenarium enim vniuerſitas, per millenarium verò perfectio deſignatur.
Porrò de mulieribus, & his qui infra annum viceſimum erant, deum colentibus, non fit mentio ſecun- Num.1.
dum conſuetudinem Hebræorum, qui nec pueros nec fœminas ſoliti ſunt numerare. Hi tamen forſan
plures fuerunt, quàm viri: maximè, cum fœmine ſoleant eſſe deuotiores viris, [*Qui non curuauerunt ge-*
C *nua (ſua) ante Baal*] deum Achab & Iezabel. [*Sic ergo & in hoc tempore*] nouæ legis, & primi aduen- Eſaiæ. 46.
tus Chriſti, ſeu prædicationis apoſtolorum de quo ſcriptum eſt. Ecce nunc tempus acceptabile, [*Re-* 2.Corin.6.
liquiæ] id eſt aliqui pauci ex multis deo relicti, id eſt à deo conſeruati, [*Secundum electionem gratiæ*] id eſt
per gratioſam electionem, vel per gratiam ex diuina electione procedentem, [*Saluæ factæ ſunt*] id eſt libe
ratæ, vocatæ, & iuſtificatæ per Chriſtum. [*ſi autem gratia*] id eſt ſi per gratiam, ſalutem hanc conſequu- Tit.3.
tæ ſunt [*Iam non ex operibus*] id eſt non propter merita propria ſunt ſaluatæ. Ideo dicit alibi Apoſtolus,
Non ex operibus iuſtitiæ quæ fecimus nos, ſed ſecundum ſuam miſericordiam ſaluos nos fecit. Et Ioan.15.
Chriſtus, Non vos me elegiſtis, ſed ego elegi vos. [*Alioquin gratia iam non eſt gratia*] id eſt ſi dicantur
ſaluæ factæ iſtæ reliquiæ per gratiam & etiam propter merita, tunc gratia non erit gratia, quia non gra- Roma. 4.
tis præſtatur, ſed erit debitum. Dictum eſt enim ſupra, Et qui operatur, merces non imputatur ſecundum gratiam, ſed ſecundum debitum. [*Quid ergo*] reſtat concludendum ex his? Hoc vtique quod
ſubditur, [*Quod quærebat Iſrael*]. i. communis & maior pars Iudęorum, [*Hoc non eſt conſequutus*] ſcili- Eſaiæ. 6.
cet ſaluationem veram per Chriſtum. [*Electio autem*]. i. prædictæ electæ reliquiæ, [*Conſequuta eſt*] gratiam iſtam. [*Cæteri vero*] Iudęorum [*excæcati ſunt*] corde, [*ſicut ſcriptum eſt,*] Dedit non influendo malitiam, ſed permittendo eandem. [*Illis*] excęcatis Iudęis, [*Deus ſpiritum cõpunctionis*]. i. animum inuidioſum eos pungentem ex inuidia Chriſti ac Chriſti fidelium, dedítque eis hoc modo [*oculos*] interiores
[*vt non videant*] id eſt rationem obtenebratam, ne Chriſtum & eius myſteria intelligant, [*Et aures*] cor-
D dis, [*vt non audiant*] obedienter prædicationem Euangelij, [*vſque in hodiernum diem.*] Hæc dictio, vt, tenetur hic conſecutiuè, non cauſaliter. Noſtra tranſlatio continet ſic, Audite audientes, & nolite intelligere: & videte viſiones, & nolite cognoſcere. Excæca cor populi huius, &c. [*Et Dauid dicit*] in Pſalmo, [*Fiat* Pſalm.68.
menſa eorum coram ipſis in laqueum] id eſt menſa Iudæorum illaqueet eos. Quod & factum eſt. Siue per
menſam intelligatur ſacra ſcriptura, quam Iudæi carnaliter intelligendo, laqueo dæmonum ſtrangulan- Ioan.19.
tur. Siue menſa, quam Chriſto crucifixo fecerunt, offerentes ei acetum & fel. Propter quam menſam Pſalm.68.
meruerunt illaqueari. Vnde prędictis verbis prępoſuit Dauid in Chriſti perſona, Et dederunt in eſcam
meã fel, &c. Poteſt quoque per menſam intelligi corporalis menſa Iudęorum, quando poſt Chriſti aſcẽ
ſionem congregati ſunt in Hieruſalem, vt paſcha celebrarent & epularentur, & antequam egrederentur
à Romanis obſeſſi ſunt. Quælibet harum menſa facta eſt eis, [*Et in captionem,*] qua capti ſunt ab inuiſibilibus ac viſibilibus hoſtibus. ſ. dęmonibus quantũ ad animam: & Romanis quantũ ad corpora, [*Et in ſcandalum*]. i. ruinam de vno peccato in aliud, [*Et in retributionem illis,*] aliarum pœnarũ ipſis inflictarum
in vltionem ſanguinis Chriſti. [*Obſcurentur oculi eorum (interiores) ne videant*] id eſt lumine fidei priuentur, ne ſuum errorem aut Chriſti veritatem intelligant, [*Et dorſum*] eorum affectum, qui more dorſi onera cordis portat [*ſemper incurua*] à rectitudine iuſtitię atque amore cœleſtiũ ad iſta terrena. Vel, dorſum eorum ſemper incurua. i. ſeruituti aliorum ſubiice eos: ſicut iam cernimus factum, quia Iudęi vbiq;

Psalm. 80. seruiunt aliis. Sic enim in psalmo habetur, Diuertit ab oneribus dorsum eius. [*Dico ergo,*] Nunquid sic E
offenderunt [*Excæcati Iudæi vt caderent?*] à statu salutis, videlicet, vt ex eorum peccato nulli sequatur vtilitas? [*Absit.*] Non enim permitteret deus mala, nisi aliqua bona cõsequerentur ex eo [*Sed illorum delicto*]. i. Iudæorum obstinatio atque perfidia, [*Salus est gentibus*]. i. occasionem salutis gentilibus præbuit:
Actu. 13. quia Iudæis prędicationem Christi, & apostolorum spernẽtibus, facta est iusta ad gentes transmigratio, prout in Actis Paulus Barnabásque dixerunt, Vobis oportebat primũ loqui verbũ domini: sed quia repulistis illud, ecce conuertimur ad gentes. Sic enim præcepit nobis dominus, [*vt illos æmuletur*]. i. quatenus Iudæi imitentur gentiles ad fidem conuersos, exemplo eorum fidem amplectendo, sicut iam particulariter factum est, & circa finem sæculi generaliter fiet, cum venerit Helias, & restituerit omnia.
Matth. 17. [*Quod si delictum illorum*]. i. incredulitas Iudæorum [*diuitiæ sunt mundi*]. i. occasio spiritualium diuitiarum, videlicet cœlestium gratiarum gentilium. sicut iam dictum est, [*Et diminutio eorum*]. i. si depauperatio vel paucitas Iudæorum ad fidem conuersorum, puta apostoli, [*diuitiæ sunt gentium*]. i. instrumentales causæ, per quas spiritualiter ditatæ sunt gentes, participando copiosa munera gratiæ Christi, [*quanto magis plenitudo eorum?*]. i. omnimoda & plena conuersio Iudæorum, in fine mundi futura, vtilis tunc erit aliis?
Actu. 22. Bonum enim est potior causa boni, quàm malum. [*Vobis enim dico gentibus*] ad fidem conuersis, [*quandiu quidem ego sum gentium apostolus*]. i. ad gentium conuersionem specialiter deputatus. Sicut dominus aiebat ad me, Vade, quia ad gentes longè mittam te. Hoc autem fuit toto tempore prædicationis meæ, [*Ministerium meum honorificabo*]. i. apostolatus mei officium. s. actum prædicationis reuerenter im F
plebo, faciendo vltra debitum, intendendo videlicet non gentium solùm, sed & Iudæorum conuersioni [*si quo modo (. i. aliquo modo) ad æmulandum*] fidem meam [*prouocem*] verbis, signis ac moribus [*carnem meam*]. i. Iudæos mihi carnali affinitate coniunctos [*& saluos faciam*] dispositiuè ac instrumentaliter [*Aliquos ex illis.*] Scio enim me non omnes posse conuertere, cum hoc in fine mundi futurum sit. [*Si enim*
Zach. 19. *amissio*] id est, perditio [*Eorum, reconciliatio est mundi*]. i. gentilium occasionaliter, [*Quæ assumptio*]. i. quis erit fructus electorum Iudæorum ad fidem, [*Nisi vita ex mortuis?*] id est spiritualis viuificatio gentium, à morte peccati resurgentium, per prædicationem electorum Iudæorum, videlicet apostolorum? Magis enim proficere debet electorum assumptio, quàm reproborum repulsio.
¶ Denique, quod Iudæi quandam habilitatem habeant ad conuersionem, nec de eis desperandum sit, manifestat Apostolus per similitudinem delibationis & massæ, radicis quoque & rami. Delibatio autẽ est modicum quid de re aliqua sumptum, ad experiendum valorem totius. Itaque agit, [*quod si delibatio sancta est*] id est si paruus grex ex multitudine Iudæorum ad gratiam dei assumptus, videlicet ordo apostolorum & aliorum ex Iudaismo credentium, sanctus est, [*Et massa*] id est tunc etiam tota multitudo
Eccle. 44. poterit sanctificari, [*Et si radix sancta*] id est cum ipsi patriarchæ & prophetę, de quibus velut de radicibus pullulauit plebs Iudæorum, fuerunt sancti, [*& rami*] id est nati ex eis poterunt sanctificari. Hæ ergo similitudines intelligendæ sunt, quantùm ad potentiam seu aptitudinem, non quantùm ad actum, quia & delibatio, massa, radix & ramus non cõueniunt hominibus, nisi metaphoricè. G
Matth. 22. ¶ Deinceps apostolus reprimit gentes à contemptu Iudæorum, eo quòd gentes per fideles Iudęos conuersi sint. [*Quod si*] id est quanuis [*Aliqui ex ramis*] id est populo isto ex patriarchis nato, [*Fracti sunt*]. i. à fide & gratia patriarcharum alienati ac mortui, [*Tu autem*] gentilis [*cum oleaster esses*]. i. propter peccata tua, similis olyuæ syluestri, amaræ ac sterili [*Insertus*]. i. diuina miseratione incorporatus atque per gratiam adunatus [*Es in illis*] id est in ramis sanctis ac stantibus, scilicet apostolis, cæterisque electis Iudæis.
Vel, in illis, id est loco ramorum fractorum. [*Et socius radicis*]. i. collega & consors seu particeps patriarcharum, imitando fidem ipsorum, [*Et pinguedinis oliuæ*]. i. socius spiritualis opulentiæ, consolationis & gratiæ Apostolorum seu electorum Iudæorum, quorum quilibet erat sicut oliua fructififera, in domo
Psalm. 51. dei [*Factus es. Noli gloriari*] inaniter & superbè [*Aduersus ramos*] fractos. i. infideles Iudęos, quasi nõ posset reparari. [*Quod si gloriaris*] contra illos inaniter, ecce dico tibi verbum, per quod poteris errorem
1. Petr. 1. tuum aduertere, [*Non tu radicem*] id est plebem Iudaïcam [*Portas*] eam sustentando aut roborando, [*Sed radix*]. i. plebs ista portat [*Te,*] docens ac roborans te in via Christi. Gentiles enim ex Iudæis spiritualiter nati sunt, recipiendo per eos fidem & euangelium Christi, idcirco non debent insultare Iudęis.
¶ Deinde apostolus soluit obiectionẽ gentilium arguentiũ se posse gloriari contra ramos fractos, quãuis non contra radices, ramósq; stantes. [*Dicis ergo*] tu gentilis, [*Fracti sunt rami*]. i. Iudęi à gratia exciderunt,
Esaiæ. 7. [*vt ego inserar*] secundum modũ iam declaratum. [*Bene*]. i. ita sit & verum dicis. Nam [*Propter incredulitatem*] suam & cordis obstinationem [*Fracti sunt, tu autem fide,*] virtute & meritò fidei tibi concessæ [*Stas*] corde erectus ad deum. Veruntamẽ [*Noli altum sapere*]. i. superbire, vel de teipso sublimiter quid sentire præferendo te illis: quasi tu tantũ dilectus sis deo, vt deus permiserit illos frangi, quatenus tu inseraris. Illi enim fracti sunt directè & per se, propter suã incredulitatẽ: sed propter tuam insertionẽ fracti sunt in-
Psalm. 130. directè & occasionaliter. [*Sed time*] iudicia dei, filiali ac casto timore. Hoc quod dictum est, Noli altũ sapere, quidam allegare solent aduersus studiosos, qui libros difficilles & profundos legere solent; nõ in telligentes mentem apostoli, neq; pensantes formã & finem introductionis horum verborum. Aliqui tamen ambulant in mirabilibus sup se, quib⁹ melius esset circa propriorũ vitiorũ eradicationem, atq; dominicæ passionis meditationẽ occupari assiduè. Cur autẽ gentilis contra Iudęum superbire non debeat,
Matth. 8. subditur. [*Si enim deus naturalibus ramis*]. i. Iudæis filiis prophetarum ac patriarcharum, qui ratione originis videbantur specialiter pertinere ad numerũ electorũ, qui à Christo appellati sunt filij regni, [*Non pepercit,*] sed eos propter superbiam dereliquit & spreuit, vide [*Ne forte nec tibi parcat*] qui alienigena
1. Ioan. 2. eras & oleaster. ¶ Ex præinductis infert apostolus saluberrimam admonitionem, [*Vide ergo*] ô gentilis Christianæ, id est diligenter considera [*Bonitatem*]. i. misericordiam [*Et seueritatem*] id est rigorem iusti-

A tiæ [*Dei,*] vt dicas veraciter cum Psalmista, Misericordiam & iudicium cantabo tibi domine. Et rursus, Vniuersæ viæ domini misericordia & veritas, [*In eos quidem qui crediderunt*] peccando & pœnam Psal. 100. Psalm. 24.
debitam sustinendo scilicet in Iudæos, vide [*Seueritatem*] id est districtam dei iustitiam, qua illos
iustè reliquit, [*In te autem*] ad Christum conuerso, vide [*Bonitatem dei*] id est clementiam dei, [*Si permanseris in bonitate*] id est in bona & virtuosa conuersatione. [*Alioquin et tu excideris*] à mystico corpore Christi, atque à radice ac oliua prædictis, erisque stirps inutilis & igni traderis. Cum ergo ignoremus an permansuri simus in bonitate, oportet nos semper esse timoratos atque solicitos, attenden- Ioann. 15.
tes & vigilanter implentes illud Deutero. Custodi temetipsum, & animam tuam solicitè, & ne obliuiscaris verborum dei tui cunctis diebus vitæ tuæ. [*Sed et illi*] fracti rami, infideles Iudæis [*si non*] Deute. 4.
permanserint] finaliter [*In incredulitate inferentur*] consortio electorum seu radici suæ, videlicet patriarchis, & erunt veri filij eorum non solùm carnali origine, sed fide ac opere, [*Potens est enim deus*] cui nihil difficile est. [*Iterum inserere illos*] impios iustificando, ideo desperandum non est. [*Nam si et tu*] gen- Iob 8.
tilis [*Ex naturali excisus es oleastro*] id est à conuersatione vitiosa & sterili liberatus, & per hoc à teip- Esaiæ. 43.
so mutatus, qui eras oleaster naturalis per similitudinem, quoniam in generalitate natus ac enutritus
fuisti, [*Et contra naturam*] id est solitum cursum naturæ, quæ non solet furculum malum inserere Matth. 15.
arbori bonæ, [*Insertus*] id est intimè recopulatus [*Es per fidem,*] charitatem & gratiam [*In bonam*
B *oliuam*] id est oliuæ bonæ, pingui & fructuosæ, videlicet sanctis patriarchis atque apostolis spirituali
pinguedine internæ consolationis, syncerissimæ contemplationis ac feruidæ dilectionis copiosè repletis, [*Quanto magis hi qui (sunt) secundum naturam*] id est Iudæi qui sunt naturales rami, vt patuit, Origenes.
[*Inserentur*] id est incoporabuntur [*Suæ oliuæ?*] id est populo suo electo, si non permanserint in incredulitate. Nempe (vt ait Origenes) facilius esse videtur proprię arboris ramos fuæ radici reddere, quàm
inserere alienos. Si ergo gentiles inserti sunt fidei apostolorum ac prophetarum, multò faciius Iudæi
inseri poterunt, si tamen fecerint quod in se est. [*Nolo enim vos ignorare (o) fratres mysterium*] id est Epistо.
diuinum secretum, seu occultum dei iudicium, [*Hoc*] quod subditur, [*Vt non sitis vobismetipsis*] id est
in propriis oculis [*sapientes, quia cæcitas ex parte*] id est q̃ spiritualis excæcatio [*Contigit in Israel*] id
est populo Iudæorum, quæ cæcitas duratura est, [*Donec plenitudo gentium*] id est vniuersitas gentilium
prædestinata, [*intraret*] statum salutis & Christi ouile, [*Et sic*] ingressis gentilibus, [*Omnis israel*] id Hiere. 33.
est totus populus Iudæorum [*saluus fieret*] credendo in Christum. Quod erit circa terminum mundi.
prędicantibus Helia & Enoch, qui patefacta Antichristi nequitia populum Iudæorum tunc superstitem existentem conuerterent: quemadmodum per prophetam dominus protestatur, Ecce ego mittam
C vobis Heliam prophetam, antequam veniat dies domini magnus & horribilis, & conuertet cor patrum Malac. 4.
ad filios, & cor filiorum ad patres, de qua etiam finali Iudæorum conuersione & longa eorum interim
desolatione scriptum est per prophetam, Dies multos sedebunt filii Israël sine rege, & sine principe, & Osee. 3.
sine sacrificio, sine altari, & sine Ephot, & sine Teraphin, Et post hæc reuertantur filii Israël, & quęrent dominum deum suum, & Dauid regem suum, & pauebunt ad dominum, & ad bonum eius in nouissimo dierum. Per Dauid autem omnes intelligunt Christum. [*sicut scriptum est*] apud Esaiam secun-
dum translationem septuaginta. [*Veniet ex sion*] id est ex populo Iudęorum nascetur & egredietur Chri Esaiæ. 59.
stus, [*Qui eripiat*] modò, quantùm ad aliquos [*Et auertat*] in fine mundi communiter [*impietatem*] id est
infidelitatem & cætera vitia [*Ab iacob*] id est à populo Iudæorum. [*Et hoc illis a me testamentum*] id est e-
uangelica lex seu firma promissio hæreditatis æternæ dabitur Iudæis à me [*Cum abstulero peccata eorum*] Matth. 7.
in fine mundi, cum conuertero eos ad Christum. Sic enim alibi scriptum est, Reuertetur & miserebitur
nostri. Depone omnes iniquitates nostras, & proiiciet in profundum maris omnia peccata nostra. ¶ Por- Lucæ. 13.
rò translatio Hieronymi talis est, Timebunt qui ab occidente nomen domini, & qui ab ortu gloriam
eius cum venerit quasi torrens violentus, & venerit Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in
Iacob. Hoc fœdus meum cum eis. [*Secundum Euangelium quidem.*] id est propter euangelium Christi,
cui contradicunt, sunt Iudæi iam [*Inimici*] deo & bonis hominibus. Et hoc [*Propter vos*] id est ad ve-
stram vtilitatem, quia (vt dictum est) ideo permisit eos deus excæcari, vt eorum excæcatio esset occasio Esaiæ. 6.
D illuminationis gentilium, [*Secundum electionem autem*] id est propter gratiam eligentis, sunt quidam Ioann. 12.
eorum [*Charissimi deo*] id est singulatiter prælecti, sicut Apostoli, [*Propter patres*] id est vt promissiones factæ patriarchis implerentur, in his electis reliquis Iudæorum. Vel, secundum electionem id est
ob exhibitionem beneficiorum dei eis collatorum, & quia ad cultum dei specialiter deputati fuerunt,
sunt charisimi. Et hoc propter patres, id est quia de semine patriarcharum sunt. Cur autẽ propter patres sunt charisimi secundum electionem, subiungitur, [*sine pœnitentia enim*] id est sine variatione propositi & dolore [*sunt dona*] dei gratuita [*Et vocatio dei*] qua vocat vel vocare decreuit electos ad gratiã,
hoc est deus non pœnitet de hoc quòd aliquibus Iudæorum decreuit atque promisit salutem conferre. Idcirco sicut promisit patriarchis conuersionem Iudæorum, sic fiet. Vnde scriptum est, Porrò tri- 1. Reg. 15.
umphator in Israël pœnitudine non flectetur: Neque enim homo est, vt agat pœnitentiam. Et Iaco- Iaco. 1.
bus, Apud quem non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio. Quod ergo in Genesi ait, Pœ- Genes. 6.
nitet me fecisse hominem, metaphoricè dicitur. Sicut & illud, Tactus dolore cordis intrinsecus. Vel sic, Ibidem.
Sine pœnitentia enim hominis præcedente, sunt dona dei & vocatio ad fidem. Non enim propter meritum proprium quisquam ad fidem vocatur, gratiamque primam sortitur. ¶ Ponit præterea sanctus
Apostolus conuenientiam quandam ad declarandum, q̃ Iudæi tandem misericordiam consequẽtur.
[*sicut enim aliquando*] scilicet tempore idololatrię vestræ, [*Et vos*] gentiles [*Non credidistis deo*] sed idolis [*Nunc autem*] tempore euangelicæ prædicationis, [*Misericordiam*] id est gratiam dei [*Consecuti estis propter illorum*] videlicet Iudæorum [*incredulitatem*] id est occasione incredulitatis eorum. Qua illo-

Actu.13. rum damnatio & excisio fuit occasionaliter vestra salus atque insertio, sicut ostensum est. [*Ita et isti*] Iudæi [*Nunc*] tempore gratiæ, [*Non crediderunt in vestram misericordiam*] id est non crediderunt quòd veraciter misericordiam consecuti essetis. Vel non crediderunt, id est credendo non peruenerunt in vestram misericordiam, id est fidem & gratiam à deo vobis clementer exhibitam [*Vt et ipsi misericordiam consequantur*] hoc est, miseratio vobis impensa fiat eius miserationis acquirendæ occasio. Quoniam deus, qui nunc misertus est gentibus tandem dignum ducet misereri Iudæis, qui olim fuerunt populus peculiaris. Sic ergo de Iudæis & Gentibus factum est. [*Conclusit enim*] id est esse conuicit, seu concludi permisit [*Deus omnia*] id est genera hominum, scilicet Iudæos & Gentiles [*in incredulitate*] Vterque enim populus multoties idolis deseruiuit [*Vt omnium misereatur*] id est quosdam ex omnibus illis conuertat ac saluet. Hæc dictio, vt, tenetur hîc cosecutiuè, non causaliter, quia non ideo permisit deus illos errare, vt misereretur eis. Sic enim nostra malitia esset directè causa glorificationis, seu manifestatio pietatis diuinæ, & ita placeret deo. Indirectè tamen est causa eius, vt dictum est, secundum quod bonus deus non permitteret mala, nisi bona elicerentur ex malo.

Deuter. 7. 14.25. Matth. 28. 1. Timo. 2.

¶Ex consideratione insuper mirabilium, quæ de predestinatione ac reprobatione, & eorum quæ sequuntur ex illis inducta sunt, admirans Apostolus, stupens ac tremens exclamat, [*o altitudo*] id est sublimis profunditas & profunda sublimitas [*Diuitiarum*] id est plenitudinis [*sapientiæ*] quantùm ad diuina & superiora, [*Et sci entiæ*] quantùm ad humana ac inferiora [*Dei*] omnia cognoscentis. Cuius notitia quanuis in se vna & simplex consistat, multis tamen nominibus designatur secundum diuersitatem eorum quæ cognoscuntur. Quinta autem sit altitudo sapientiæ & scientiæ dei, ex scriptura aliquo modo innotescit. Ait enim Psalmista, magnus dominus noster, & sapientiæ eius non est numerus. Item Mirabilis facta est scientia tua ex me, confortata est & non potero ad eam. Altitudo autem diuitiarum sapientiæ dei aliud non est, nisi sapientia dei altissima atque plenissima, [*Quam incomprehensibilia sunt iudicia eius.*] Siue per iudicia dei intelligamus dispositiones rerum seu decreta dei de rebus, secundum quod dispositiones istæ sunt in mente diuina, siue effectus diuinæ iustitiæ, quos deus iudicãdo efficit in rebus: certum est, quòd iudicia ista omnem capacitatem mentis humanæ prorsus excedunt, quemadmodum sapientia, scientia, & iustitia vnde procedunt. Propter quod scriptũ est, Fortissimè, magne & potens, deus exercituum nomẽ tibi, magnus consilio, & incõprehensibilis cogitatu. Iob quoq; ait, Dignè eũ inuenire non possumus. Magnus fortitudine, & iudicio & iustitia, & enarrari non potest. Ideo timebunt eum viri, & non audebunt contemplari omnes, qui sibi videntur sapientes. [*Et quam inuestigabiles*] sunt [*Viæ eius*] id est processus seu executiones operum diuinorum, quia nec modum emanationis rerum à deo, nec gubernationis, nec modum beatificationis electorum intelligere possumus. Ideo Salomon dicit, Cunctæ res difficiles, non potest homo eas explicare sermone. [*Quis enim cognouit sensum domini?*] id est dictamen intellectus diuini de rebus videlicet, quid deus de creaturis suis facere cogitauit, quid de singulis sentiat, quid de omnibus intra se iudicet? nescit quoque homo an amore dignus sit, an odio. Ideo in libro Sapientiæ legitur, Sensum tuum domine quis sciet, nisi tu dederis sapientiam, & miseris spiritum tuum de cœlis? [*Aut quis consiliarius eius fuit?*] hoc est, quis dedit deo consilium de dispositionibus & productionibus rerum? Nullus planè, quia non indiget alicuius auxilio, aut doctrina. [*Aut quis prior dedit illi*] hoc est, quis aliquid pfectionis contulit deo, existens ante eũ, [*Et retribuetur ei*] à deo donum condignum? Nullus vtique, quia omnia alia habent à deo quicquid habẽt boni, & sunt. Hoc sumpsit Apostolus ex eo quod scriptũ est in Esaia, Quis adiuuit spiritum domini, aut quis cõsiliarius eius fuit & ostendit illi? Cum quo iniit consiliũ, & instruxit eum, &c. [*Quoniam ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia*] De huius verbi intellectu multa dici possent, sed breuiter dico, quòd deus est causa rerum in triplici genere causandi. Est enim causa efficiens, causa formalis, formans seu exemplaris, & causa finalis. Dicitur, & causa efficiens ratione potentiæ, qua cuncta creauit: causa exemplaris, ratione sapiẽtię, qua viuersa disposuit & distinxit: causa finalis ratione bonitatis, qua omnia ad seipsum reducit, conseruat, & ad proprios fines inclinat. Quoniam ergo potentia attribuitur patri, sapientia filio, bonitas spiritui sancto, idcirco quod dicitur, ex ipso, propriè refertur ad patrem: quod verò adiicitur, per ipsum, refertur ad filium: (Omnia enim facta sunt per ipsum) & quod subditur, ĩ ipso, refertur ad spiritũ sanctũ, cui ratione clementię cõpetit res conseruare, perficere, inclinare ad optima. Et ita in verbis apostoli notatur trinitas personarum, & distinctiua proprietas causalitatis earum. Veruntamen cũ vnaquæque diuina persona sit verus creator, perfecta causa omnium rerum, & vnicuiq; earũ conueniat potentia, sapiẽtia & bonitas: ideo de qualibet trium personarũ intelligi potest, quoniam ex ipsa, & per ipsam, & in ipsa sunt omnia. Nam & quælibet earum est omnium rerum causa efficiens creando: exemplaris, secundũ æternam rationem idæam seu speciem producendo: finalis vniuersa propter debitum finẽ & maximè propter vltimum finem, agendo & conseruando. De hoc primo sententiarum aptior locus est. [*ipsi(deo vni ac trino) honor et gloria in sæcula sæculorum Amen.*] Nil iustius, nil que ad promerendũ efficaci?, quàm vt toto corde optemus deum ab hominibus honorificari & glorificari, totisque viribus faciamus hoc ipsum.

Pfalm. 47. 146. Pfalm. 118. Hiere. 32. Iob. 37. Eccles. 1. Sapien. 9. Esaiæ. 40. Eccles. 9. Sapien. 9. Iohelis. 1. Esaię. 40. 1. Corin. 11. Pfalm. 32 Ioann. 1. 1. Timo. 1.

Epistо. Cap. XII. [*Obsecro itaque vos fratres, et c.*] Artic. XVII.

Matth. 18. 1. Corin. 7.

OSt reductionem Romanorum ad sanctam concordiam, iam instruuntur in moribus. [*Obsecro itaque*] per sacrum aliquod rogo [*vos fratres*] videlicet [*per misericordiam dei*] hoc est, per pietatem ac bonitatem diuinam, vt propter dignitatem ac reuerentiam eius acquiescatis petitioni meæ. Vel, per misericordiam dei, id est per effectum diuinæ pietatis, scilicet per gratiam dei, mihi & vobis impensam. Potiùs autem dicit obse-

Philom. 6. Leuit. 2. Mat. 9. Hiere. 48. Iacob 1. 1. Ioan. 3. Genes. 3. Collo. 3. Psalm. 102. 1. Petri. 2. Thren. 5. Palm. 35. 1. Thesa. 4. Mich. 6. Colla. 3. Esaię. 49. Psalm. 134. Matth. 6. Esaiæ. 58. Ioan. 12 Diony sius Damascę. Prouer. 25. Eccles. 3. Ioann. 15. Psalm. 18. Ibidem. Tit. 2.

A cro quàm iubeo. quia (vt Seneca ait (generosus est animus hominis, & facilius ducitur quàm trahitur. Vnde & Philomeni scribens Apostolus, Fiduciam (inquit) multã habens imperandi tibi, propter charitatem magis obsecro, [*Vt exhibeatis*] id est agatis & sponte offeratis domino [*Corpora vestra*] non solùm exteriora vestra, [*Hostiam viuentem*] id est viuificè mortificatam, & mortificè viuificatam: quatenus corpora vestra fiant hostiæ per carnalium desideriorum mortificationem seu extirpationem: iuxta illud, Mortificate membra vestra, quæ sunt super terram. Et iterum. Quoniam propter te mortificamur tota die. Sint verò hostiæ viuentes per operationes virtuosas vitam æternam mercantes. [*Sanctam*] carnalibus sordibus expurgatam, [*Deo placentem,*] id est ad vltimam finem desque gloriam, ordinatam, [*Rationabile*] id est discretum ac moderatum sit [*Obsequium vestrum*] quod deo offertis in corporis vestri castigatione, ne caro vltra vires maceretur & debilitetur, sicque de cetero operum bonorum instrumentum esse non possit, & ne nimis delicatè tractetur, aut minus iusto affligatur. Cum enim corpus sit animæ instrumentum, regendum est secundum exigentiam vtilitatemque animæ, vt tantùm affligatur in parcimonia cibi, potus, somni, vestitus, & omnium exteriorum consolationum, quantùm anima ferre potest sine corporis defectione. Idcirco discretio summè necessaria est, quæ est mater & custos ac fotrix virtutũ. Propterea enim scriptum & iussum est, In omni oblatione offeres sal. Et Christus, Habete (inquit) in vobis sal. Hinc etiam scriptum est per Hieremiã, Quia plus facit quàm

B potuit, idcirco periit. Corporalis igitut exercitatio moderanda est secundum quod expedit profectui animę in interioribus suis. [*Et nolite conformari*] affectu, actu, consensu, aut simili modo [*Huic sæculo*] id est mundanis & vanis hominibus. Amitia enim huius mundi, inimica est deo. Qui ergo voluerit amicus huius mundi fieri, inimicus dei constituetur. Ideo monet Ioannes, Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt [*Sed reformamini*] id est amissam dei similitudinem, rursus acquirite, [*In nouitate sensus vestri*] id est adipiscendo spiritualem atque internam mentis vestræ innouationem, Deformati enim sumus in primo parente perdendo originalem iustitiam, per quam deo assimilabamur, & incurrendo originale peccatum & vulnera animæ, quibus primo parente lapso conformamur. Iubemur ergo exuere veterem hominem cum actibus suis, & induere nouum qui secundum deum creatus est, vt renouetur sicut aquilæ iuuentus animæ nostræ, obtinendo quotidie virorem virtutum, & gratiarũ

C cœlestium recentem decorem, sicque redeamus ad pristinam baptismatis innocentiam, atque originalis iustitiæ conformitatem. Hoc est, quod in prima Canonica admonet beatissimus Petrus, Deponentes omnem malitiam, quasi modò geniti infantes rationabiles, lac concupiscite, vt in eo crescatis in salutem. Et Hieremias, Innoua dies nostros sicut à principio, Sic itaque reformari studete, [*Vt probetis*] id. experimẽto discatis, & experiri possitis per gustum spiritus sancti habitãtis in vobis, [*Quæ sit voluntas dei*] id est qui deus velit, quid deo complaceat: cuius vtique voluntas [*Bona est*] quia non vult nisi bona, [*Et beneplacens*] electis fidelibus & amicis, qui sunt vnum cum deo per vnionem affectuum, [*Et perfecta*] id est sanctissima, & cunctis rebus præstantior.

¶Aduertendum autem quòd voluntas dei quandoque accipitur pro potentia siue actione volitiua existente in deo, qua vult, quæ semper implẽtur, De qua ait per Esaiam, Consilium meum stabit, & omnis voluntas mea fiet. Et Psalmista, Omnia quecunque voluit dominus, fecit. Hæc est voluntas beneplaciti, & secundum hanc acceptionem voluntatis diuinæ procedit expositio iam inducta. Secundò, voluntas dei dicitur id quod vult, vel signum voluntatis diuinæ. Sicque præceptum & consilium dicuntur voluntas dei quæ non semper impletur. Ideo petimus eam impleri, dicentes, Fiat voluntas tua, sicut in cœlo & in terra. Et de hac quacunque voluntate potest exponi litera hoc modo, Probetis per executionem, quæ sit voluntas dei, id est iussio, consultio, prohibitio voluntatis diuinę: quæ iussio, consultio, &c. est bona in quantùm concernit bona naturæ, & statum incipientiũ. Est & beneplacẽs deo ac bonis hominibus, prout respicit bona gratiæ. & statum proficientium. Est quoque perfecta secundũ quod respicit bona gloriæ quæ iubet finaliter appeti, & statum perfectorum. Qui autẽ sanctam atque internã vitam ducit, experimentaliter nosci & gustat quid placeat & quid displiceat deo. Dum enim remorsum non habet, sed deo solicitè deseruit, & delectatur in ipso, omne peccatum detestans, tunc spiritus

D sanctus perhibet ei testimonium quòd voluntas sua vnita & concors sit deo. Vnde ait Saluator, Si quis voluerit voluntatem dei facere, cognoscet de doctrina an ex ex deo sit. Deinceps iubet apostolus vt omne obsequium, & exercitium nostrum internum sit rationabile seu discretum. [*Dico enim (id est præcipio) per gratiam quæ data est mihi,*] hoc est Apostolica authoritate mihi gratiosè collata, [*omnibus qui sunt inter vos*] Iudæis & Gentibus ad fidem conuersis, [*Non plus sapere quam oportet sapere*] id est non magis inuestigare, discutere, cõtemplari diuina mysteria, fideque arcana, quam oportet vel expedit, quam scriptura docet, quam intellectus vester capere valet. Propter quod Dionysius & Damascenus testantur, Non est audendum aliquid de supersubstantiali deitate asserere, præter ea quæ nobis in sacris eloquiis tradita sunt. ¶Denique scrutator maiestatis opprimetur à gloria, tanquam temerarius & præsumptor. Idcirco legitur, Altiora te ne quæsieris, & fortiora te ne scrutatus fueris, sed quæ præcepit tibi deus, illa cogita semper. Per hæc tamen & similia non prohibetur humilis perscrutatio, profunda & diligens inquisitio sacræ scripturæ in locis difficilibus, & his quæ huiusmodi loca concernunt: cum dicat Psalmista, Mirabilia testimonia tua, ideo scrutata est ea anima mea. Sed semper in tali studio inniten-

dum est auxilio gratiæ dei. Propter quod ait idem Psalmographus, Reuela oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua. [*Sed sapere ad sobrietatem (id est temperate) & vnicuique*] vestrùm præcipio sapere, [*sicut deus diuisit mensuram fidei,*] id est secudum modum, quem fides docet esse seruandum in hoc, vt scilicet vnusquisque secundum exigẽtiam sui officii occupet se in perscrutatione diuinorum. Vel, secũdum mensuram fidei, id est secundum qualitatem donorum quæ per fidem præstantur. Qui enim ma-

iora dona sapientiæ & scientiæ receperunt, profundius inuestigare possunt diuina, quàm simplices: i- E
Dionysius mò vt asserit Dionysius, quod vni cibus est, hoc alteri est venenum. ¶ Quòd autem diuersis diuersa
data sint dona mensuratè diuisa, diuersos actus habentia, ostendit per simile in corpore humano. [*Sicut enim in vno corpore (naturali, organico, animato) multa membra*] videlicet oculos, manus, pedes, [*Habemus, omnia autem membra non eundem actum habent, ita multi*]
Ephes.5. fideles [*vnum corpus (mysticum, charitate connexum) sumus in Christo*] capite nostro, à quo motum virtutum, & vitam gratiæ participamus,
sicut à capite cætera membra motum & vitam naturalem recipiunt. [*Singuli autem (sumus) alter alterius membra*,] id est vnusquisque nostrûm est membrum alterius mysticum, puta per similitudinem
spiritualem. Quoniam sicut vnum membrum seruit atque communicat alteri suam vtilitatem, vt oculus videt toti corpori, manus operantur pro substentatione totius corporis: sic vnus fidelium commu-
1.Petri.4. nicare debet alteri dona sibi cõcessa. Quemadmodum Petrus hortatur, Vnusquisque sicut accepit gra-
Matth.19. tiam in alterutrum illam administrantes. Gratiæ etenim gratis datæ, quannis aliquib⁹ spicialiter dentur,
Epistо. ordinantur tamen ad commodum aliorum. Vnde de diuersitate donorum singulis concessorum sub-
1. Corin.12 iungitur. [*Habentes (autem) donationes*] id est sic singuli sumus membra alterius, sed habemus donationes [*Secundum gratiam, quæ data est nobis differentes.*] Hoc est, dona dictincta secundum gratiam ma-
1.Corin.7. iorem, vel minorem nobis impensam. Vnusquisque enim suum donum habet à deo, alius quidem sic,
alius verò sic, secundum quod misericordia & gratia dei maior est in vno q̃ in alio. Cætera quippe do-
na supernaturalia siue gratuita, mensuram gratiæ habitualis & primæ, aliquo modo sequuntur.
¶ Deinde explicat dona ista diuersis diuersimode distributa, [*siue prophetiam*] id est reuelationem F
secretorum, maximè futurorum humanam rationem transcendentium simus habentes: & hoc [*Se-*
2.Petri.1. *cundum rationem*] id est secundum finem & exigentiam, [*Fidei*] catholicæ. Prophetia nanque ordi-
natur ad fidei roborationem, & propriè respicit in ea quæ pertinent ad salutem, quæ est finis, quem
fides docet atque proponit. Ideo secundum fidei rationem prophetia confertur diuinitus, & sic
habetur à nobis. [*Siue*] habentes, [*Ministerium*] ecclesiasticum, vt ordinati sumus membra aliorum
[*In ministrando*] eis sacrmenta ecclesiæ, [*Siue qui docet*] id est gratiam instruendi habens, sit mem-
brum alterius, [*In doctrinam*] id est in exhibitione doctrinæ. [*Qui exhortatur*] id est gratiam exhor-
tationis sortitus, sit membrum aliorum, [*In exhortando*] eos ad meliora. [*Qui tribuit*] eleemosynam,
tribuat [*in simplicitate*] id est, simplici intentione, videlicet ad gloriam dei, non propter laudem
Sapien.6. humanam. [*Qui præest*] id est prælatus seu princeps, præsit subiectis, [*In solicitudine*] id est vigilanter
Mich.6. & timoratè, perpendens illud Sapientis, Iudicium grauissimum in his qui præsunt, fiet. Si enim v-
numquenque nostrûm, iuxta Michæam prophetam, oporteat solicitè ambulare cum deo suo: quan-
2.Corin.9. tò magis aliorum prælatum, quem vtique tantò solicitius conuersari oportet, quantò plurium anima-
rum constitutus est custos? [*Qui miseretur*] hoc est, aliis condolet & succurrit, [*In hilaritate*] cor- G
Iob.16. dis hoc faciat, ne suo mœrore miserum magis affligat. Vnde de quibusdam scriptum est, Consolato-
Psalm.111. res onerosi vos omnes. Quó contra ait psalmista, Iucundus homo qui miseretur & commodat. Nec
obest, quod infra dicit Apostolus, Flere cum flentibus. Quanuis enim qui miseretur aliis aliquo
modo contristetur, & lugeat: totum tamen fieri debet, non in deiectione spiritus, sed in hilaritate:
quia ad hoc niti debet, vt alterius miseriam releuet, eique animo læto subueniat. [*Dilectio*] dei &
Sapient.6. proximi, sit [*sine simulatione*] id est non ficta, quemadmodum scriptum est, Non diligamus verbo,
1.Ioan.3. neque lingua, sed opere & veritate. Simulatores autem & callidi, prouocant iram dei. [*simus quo-*
Iob . . 6. *que odientes malum*] culpæ in nobis ipsis & proximis. Naturam verò & gratiam diligamus in omni-
bus, [*Adhærentes bono*] id est virtutibus, seu virtuosis hominibus. Iuxta illud, Cum viro sancto as-
Eccles.37. siduus esto. Et iterum ait scriptura, Cum videris sensatum, statim euigila ad illum, [*Charitatem fra-*
Eccles.6. *ternitatis inuicem diligentes*] hoc est quod fratres se inuicem diligant. Ne sitis seminatores discordiæ,
1.Ioann.4. sed amantes communem charitatem in ommibus, [*Honore inuicem præuenientes*] ex humilitate. Qui-
1.Petri.4. libet enim potest considerare aliquid boni in alio, quod ipse non habet, vel ex alia rationabili causa
potest alteri primo reuerentiam exhibere, vel intus in corde, vel foris. Exteriore autem honore
inuicem præuenire, maximè pertinet ad æquales, & subditos, ac iuniores & hoc vtique multùm
1.Petri.2. nutrit charitatem fraternam. Propter quod Petrus, Omnes, inquit honorate. Et Christus in H
Matth.22. Euangelio, Qui maior est vestrûm, sit vester minister. Denique scriptum est, Quantò maior es,
Eccles.3. humilia te in omnibus, & inuenies gratiam coram deo & hominibus. Aliqui verò sunt dura ceruice,
qui nec honorantes se sciunt rehonorare, nec superioribus suis debitam reuerentiam exhibere. Ista
honoratio proximi est actus duliæ, quæ est virtus, debitam creaturis reuerentiam afferens. [*solici-*
tudine non pigri] ad habendam solicitudeum bonam, quæ est vigilantia cordis in bonis. Vel non
pigri, ad executionem solicitam veræ & intimæ solicitudinis. Est autem quædam solicitudo vana at-
Prouer.11. que superflua, quæ versatur circa hæc temporalia: de qua Salomon ait, Expectatio solicitorum peri-
Philip.3. bit. Et Apostolus, Nihil, inquit, soliciti sitis, [*spiritu feruentes*] calore diuini amoris, ne charitas
Apoca.3. refrigescat in nobis, & euomat nos Christus, [*Domino seruientes*] seruitute latriæ, de qua scriptum
Deut.6. est, Dominum deum tuum timebis, & illi soli seruies. [*Spe gaudentes*] id est de certa expectatio-
Matth.4. ne futuræ beatitudinis spiritualiter iucundantes in deo, qui vos ad æternam beatitudinem inuitant.
Hierony. Propter quod gratiæ referendæ sunt ei indesinenter. Nihil enim Christiano felicius, cui pro-
mittuntur regna cœlorum. [*In tribulatione*] iustè vel iniustè illata, à mundo vel dæmone. estote
Matth.5. [*Patientes*] repellendo à vobis passionem tristitiæ: quoniam scriptum est, Beati qui persequutio-
Iudich.8. nem patiuntur propter iustitiam. Et alibi habetur, illi qui tentationes non susceperunt in ti-
2.Timo.3. more dei & patientia, exterminati sunt. Denique omnes qui volunt piè viuere in Christo, persecu-

A tionem patientur. Et per multas tribulationes oportet nos ingredi regnum cœlorum. Idcirco in tribu-
lationibus, tanquam in optima via perueniẽdi ad deum, oportet nos cordialiter exultare. Ait enim Psal- Psalm.33.
mista, iuxta est dominus his qui tribulato sunt corde. Et dominus, Cum ipso, inquit, sum in tribulatio- Psal. . 90.
ne, [*Orationi instantes, necessitatibus sanctorum*] id est penuriis seruorum Christi estote [*Communicantes*]
hoc est, communia facientes bona vestra supplendo eorum inopiam. Vnde ad Hebræos dicit Apos-
tolus, Beneficentiæ. & communionis nolite obliuisci, [*Hospitalitatem sectantes*] peregrinos & pauperes re-
cipiendo gratis in propria domo. Iuxta illud, Egenos vagosque induc in domum tuam. Item & illud, Hebre.13.
Hospitales inuicem sine murmuratione. Hinc alibi dicit apostolus, Hospitalitatem nolite obliuisci. Per Esaiæ.38.
hanc enim placuerunt quidam, videlicet Abraham & Loth, angelis hospitio receptis. Ioannes quoque in 1.Petri.4.
sua canonica de quodam peruerso conqueritur, Ipse non recipit fratres: & eos qui recipiunt, prohibet, Hebre.13.
Ecce quantùm amanda, sectanda & continuanda est Christianis virtus hospitalitatis, quæ tot Apostо- Genes.18.
lorum testimoniis comprobatur. Nam & Christus in die iudicij dicturus est reprobis, Hospes fui, & Genes.19.
non collegistis me. Ideo ait beatus Iob, Foris non remansit peregrinus, ostium meum viatori patuit. [*Be-* Ioann.3.
nedicite] id est bona dicite & orate pro [*Persequentibus vos, benedicite*] eis. [*Et nolite maledicere*] eis. Re- Matth.25.
petitio, confirmationis & magnæ seriositatis iudiciũ est. Hoc est quod ait Saluator, Orate p̃ persequẽ- Iob 31.
tibus & calumniantibus vos. Et, Benedicite maledicentibus vobis. Hoc faciendo, veraciter sequimur Matth. 5.
vestigia Christi. De quo Petrus affirmat, Cum malediceretur, non maledicebat: cum pateretur, non Lucæ.6.
B comminabatur Hortor insuper vos. [*Gaudere cum gaudentibus*] id est congratulari his, qui de bonis o- 1.Petri.2.
peribus gaudent in domino. Non autem debemus cum peruersis & vanè iucundis gaudere. De quibus
scriptum est, Mundus gaudebit, vos autem contristabimini. [*Flere cum flentibus*] condolendo afflictis. si- Ioann.16.
cut Iob ait, Flebam quondam super eo qui afflictus erat: & compatiebatur anima mea pauperi. Verun- Iob.30.
tamẽ non debemus cum omnibus flentibus æqualiter flere. Est enim fletus alius inordinatus, quo pro-
pter amissionem temporalium rerum quis superfluè luget. Sic flentibus conflere debemus, compatien-
do eorum errori, quatenus cessent sic flere. Alius est fletus ordinatus propter peccata, seu gloriæ dila-
tionem. Sic flenti conflere debemus, quatenus veniam consequatur, seu gloriam. Non autem vt fletus
talis statim tollatur ab eis, nisi fortè per accidens obesset spiritui, inducendo corporis debilitatem, aut a-
liud nocumentum. Imò simpliciter gaudendum est de bono fletu alterius. [*Idipsum inuicem sentientes,*]
id est conformantes vos mutuo in affectu & intellectu, vt sitis conformes in domino. [*Non alta sapien-*
tes] de vobismetipsis, id est non magna præsumentes de vobis: sicut ait Psalmista, Domine, non est ex-
altatum cor meum, neque ambulaui in magnis, [*Sed humilibus*] cogitationib⁹ estote [*Consentientes,*] vt par Psalm.130.
ua & vilia æstimetis de vobis. [*Nolite esse prudentes apud vosmetipsos*] id est in oculis propriis, reputando Finis
vos sapientes, aut cæteris magis sensatos. Imò si aliquid sapiẽtię vel sciẽtię in vobis est totum deo asseri Epistо.
bite, & nolite in vobis ipsis inaniter exultare, & simplices spernere. Vnde Salomõ dicit, Vidistis hoiem 1.Reg.15.
C sapientem sibi videre, magis illo spem stultus habebit. Et iterum, Prudentiæ tuæ pone modum. Et rur- Prouer.16.
sus alibi habetur, Vę qui sapientes estis in oculis vestris, & coram vobismetipsis prudentes, [*Nulli malum* Prouer.26.
pro malo reddentes.] Nam & Psalmista fatetur, Si reddidi retribuentibus mihi mala, decidam meritò ab Prouer.23.
inimicis meis inanis. Sed nec hoc sufficit. quoniam Christus ait, Benefacite his qui oderunt vos. Et Pe- Esaiæ.5.
trus, Non reddentes malũ pro malo, sed econtrario benedicentes. In hoc enim vocati estis. Hæc imple- Psalm. 7.
ri non valent, nisi priuatus amor radicitus extinguatur, & amor diuinus mentem prorsus possideat. Matth.5.
[*Prouidentes,*] hoc est circunspectè seu prouidè disponentes ac operantes [*Bona, non tantum coram deo,*] 1.Petri.3.
videlicet in secreto, vel quantùm ad cordis intentionẽ, [*Sed etiam coram omnibus hominibus,*] ne quis scan-
dalizetur in vobis, salua tamen veritate vitæ, iustitiæ & doctrinæ. Vnde alibi dicit Apostolus, Hone- 1.Thes.4.
stè ambuletis ad eos qui foris sunt. Et saluator. Luceat luxvestra coram hominibus. Et, Videte ne scan- Matth.5.
dalizetis vnum ex pusillis istis. [*Si fieri potest*] quod dicam, [*Quod ex vobis est,*] id est vestram possibi- Matth.18.
litatem facite ad hoc. vt sitis [*Cum omnibus hominibus pacem,*] veram ac spiritualem [*Habentes,*] non car- Marc.9.
nalem & secularem, De qua ait saluator, Non veni pacem mittere. [*Non vosmetipsos defendentes charis-* Iob.22.
simi,] repercutiendo percutientem: cum dicat saluator, Si quis percusserit te in vnam maxillam, præbe Matth.10.
ei & alteram, scilicet quantùm ad animi præparationem, [*Sed date locum iræ,*] id est vindictę seu iracun- Lucæ.12.
diæ cedite, ne repercutiendo alium magis prouocetis, vel propriam passionem exerceatis. [*Scriptum est* Matth.5.
D *enim*] in Deutero. [*Mihi vindictam*] committite, [*Et ego retribuam, dicit dominus,*] qui faciam iudicium Deute. 32.
omnibus iniuriam patientibus. Nostra translatio talis est, Mea est vltio, & ego retribuam eis, in tem- Psalm. 10.
pore. [*Sed si esurierit inimicus tuus,*] qui te odit, [*Ciba illum*] pane spirituali ac corporali, si potes. [*Si si-* Matth.5.
tit, potum da illi,] & pari ratione, si veste eget, operi eum, [*Hoc enim faciens, carbones ignis*] id est mate-
riam dilectionis [*Congeres,*] id est congregabis, & pones [*Super caput,*] id est in mente [*ipsius*] Hoc enim
extinguere potest rancorem, & inaflammare amorem. Hoc idem Salomon dicit in prouerbiis, Ex quo
patet error Iudæorum, dicentium quòd secundum legis intentionem inimici sint odiendi non solùm Prouer.25.
quantùm ad culpam, sed etiam quantùm ad naturam. Sic enim non esset eis benefaciendum, sed ma- Matth.5.
lum faciendum. Contra quod scriptum est, Cum ceciderit inimicus tuus, ne gaudeas. Sanctus etiam Iob Prouer.24
ait, Si gauisus sum ad ruinam eius qui me oderat, & exultaui, eò quòd inuenisset eum malum. Sed & Iob. 32.
Samuel deplanxit Saulem hostem suum letalem vsque ad diem mortis suæ. [*Noli vinci*] per impatien- 1.Reg. 15.
tiam [*A malo, sed vince*] per fortitudinem animi [*In bono,*] .i. tua bonitate, [*Malum*] alterius, non apponen- Hiere. 9.
do malum malo, sed quò alter amplius malignatur, eò tu magis pium te præbeas.

Rom.13. 1.Petri.3. Actu.27. 1.Petri.2. 2.Mac.7. Esaiæ.14. Ioan.16. Sapient.9. Sapient.11. Sapien.8. 1.Reg.8. Luc.10. Exo.16. Osee.8. Matt.10. Esaiæ.41. 1.Timo.1. Mach.5. 1.Petri.2. Coll.3. Sapien.6. Matth.22. Marc.12. Malach.1. Epist. Ioan.14. Exod.20. Deut.6. Exod.20. Deut.6. Matth.5.

ERudiuit Apostolus omnes fideles in moribus generaliter capitulo præcedenti, iam specialiter instruit subditos,dicens.[*Omnis anima,*]hoc est omnis homo existens sub alio.A parte enim significat totū,sicut & in Actibus ait Lucas, Eramus autem vniuersæ animæ in naui,ducentæ septuagintasex, [*Potestatibus sublimioribus,*]id est in potestate constitutis,principibus secularibus,spiritualibusque prælatis.Non solùm bonis & modestis,sed etiam dyscolis,[*Subdita sit*]per obedientiam promptā ac humilem, dummodo nil præcipiant contra deum & iustitiam. Vnde tyrannis obediendum non erat in his,quibus impugnauerant fidē: & ministri,qui eis placebant martyres persequendo,grauiter peccauerunt:sicut & angeli inferiores consentientes Lucifero. [*Non est enim potestas nisi a deo*]omnipotente à quo processit, atque dependet omnis potestas creata ac limitata.Quanuis enim potestatis abusio seu nocendi voluntas sit ab animo creato, ipsa tamen potestas à deo profluxit.Propter quod dixit Christus Pilato.Non haberes potestatem aduersus me vllam,nisi tibi datum esset desuper,Et Sapiens dicit,Præbete aures, qui continetis multitudines,quoniam data est vobis potestas à deo & virtus ab altissimo.[*Quæ autem a deo sunt,ordinata sunt*] id est sapienter & rationabiliter instituta. Omnia nanque in mensura, numero,& pondere constituit deus.Denique,sapientia attingit à fine vsque ad finem fortiter,& disponit vniuersa suauiter.Ad sapientem enim pertinet ordinare.[*Itaque qui resistit potestati*] per rebellionem, [*Dei ordinationi.*] id est rei à deo ordinatæ, seu iuri diuino ,vel etiam deo, [*Resistit*]quantùm in se est.Vnde deus dixit ad Samuelē, Non te abiecerunt, sed me. Et Christus,Qui vos spernit, me spernit. Moses quoque ad filios Israël, Non contra nos ,inquit,est murmur vestrum ,sed contra deum .] *Qui autem resistunt,ipsi sibi damnationem*]æternam[*Acquirunt*]peccando mortaliter. Interdum etiam incurrunt damnum temporale. Deinde ostendit cur superioribus obediendum sit, [*Nam principes non sunt timori boni operis,*]hoc est,ad timorem his qui bene agunt, [*Sed mali*],id est his qui agunt peruersè.Officium enim & intentio principis est, subditos iustè disponere, bonos ad meliora prouehere, impios verò restringere & punire. Hoc tamen verum est de his qui potestate sibi concessa bene vtuntur. Aliqui verò sunt principes mali,qui iustos opprimunt & impios fouent. De quibus per prophetam dominus profitetur, Ipsi regnauerunt, & non ex me: principes extiterunt, & non cognoui, Sed nec hi inordinatè timendi sunt cum dicit saluator.Nolite timere eos,qui corpus occidunt,[*Vis autem nō timere*]nec causam timendi habere, [*Potestatem?*]id est in potestate positum principem seu prælatum ? [*Fac bonum*],id est iustitiam,[*Et habebis laudem ex illa*]potestate , id est à potestatem habente laudaberis, si bonus est. Si verò sit malus, habebis laudem ex eo occasionaliter ,quoniam erit tibi causa maioris coronæ,laudis & gloriæ, [*Dei enim minister est*] prælatus seu princeps,etiam si ignoret. Nam diuinæ dispositioni aliquo modo subseruit,[*Tibi in bonum,*] id est ad tuam vtilitatem,quatenus retrahat te à malo, promoueatque ad bonum. [*si autem male feceris,time*]potestatem tuæ peruersitatis vltricem, [*Non enim sine causa gladium portat*] potestas secularis portat gladium materialem, ecclesiastica spiritualem. Vtraque verò habet iudiciariam potestatem ,quæ per gladium designatur, [*Dei enim minister est*]princeps, [*Vindex in iram,*] id est in punitionem, seu pœnam infligendam,[*Ei qui malum agit*] Hæc est ratio, qua gladium portat ,vt vindicet mala, quatenus culpa ordinetur per pœnam. [*Ideoque necessitate,*]id est obligatione iuris,& propter vim coactiuam superioris, videlicet quia tenemini & potestis ad hoc compelli .[*Subditi estote*]superiori,[*Non solum propter iram,*]hoc est timore pœnę,[*Sed etiam propter conscientiam*]mundam habendam .i. amore iustitiæ ,ne habeatis remorsum conscientiæ,si inuiti obedieritis . Vnde alio loco dicit Apostolus,Non ad oculum seruientes,sed sicut domino.[*Ideo enim*] scilicet ad profitendum vestrā subiectionem ,[*Et tributa præstatis*]quod est signum subiectionis,[*Ministri enim dei sunt*]principes, cum sint executores iustitiæ diuinæ.Propter quod dicitur per sapientem ,Cum essetis ministri regni eius, &c,[*In hoc ipsum seruientes,*].*i.* propter tributorum receptionem ministrantesvobis,defendendo rempublicam & pugnando pro vobis.[*Reddite ergo*] statim cum potestis , omnibus debita [*Cui*] debetis[*Tributum*] præstate [*Tributum,*] &[*Cui*] debetis [*Vectigal*] reddite[*Vectigal,*] Dicitur autem Tributum, quod soluit tota patria pro se domino suo Vectigal autem quod soluit singularis persona, vt cum negotiator soluit vecturas & pædagia rerum suarum .Vel , vectigal vocatur stipendium , quod datur dominis, quando per terras vehuntur,[*Cui timorem*] debetis,videlicet domino terreno, vt cœlesti exhibete [*Timorem :cui*] debetis [*Honorem*]interiorem vel exteriorem,videlicet deo, parentibus ,& virtuosis hominibus, date [*Honorem.*] Ait enim dominus per prophetam, Filius honorat patrem, & seruus timet dominum suum.Si ergo pater ego sum , vbi est honor meus? & si dominus ego sum , vbi est timor meus? [*Nemini quicquam debeatis , nisi vt inuicem diligatis*] quia dilectio, quotiscunque alteri impendatur,permanet iugiter in præcepto .Per dilectionem verò intelliguntur alij actus virtuosi,quos vnus tenetur alteri .[*Qui enim diligit proximum , legem impleuit*] Ratio quippe diligendi proximum,est deus.Ergo qui proximum diligit , deum diligit.Qui autem diligit deum,implet mandata decalogi scriptā in prima tabula,quæ ordinantur ad charitatem fraternam . Ergo qui diligit proximum , implet mandata decalogi scripta in tabula secunda,quæ ordinantur ad charitatem fraternā.Et qui diligit proximum , legem impleuit, præsertim quoad præcepta moralia . Quod declarat apostolus , [*Non adulterabis , non occides, non furaberis , non falsum testimonium dices , non concupisces*] rem proximi tui.i. præceptum de vitandis, adulterio ,homicidio,furto, falsō testimonio,concupiscentia rei alienæ.[*Et si quod*],i.aliquod[*Aliud est mandatum*]inclusum vel reducendum ad ista [*In hoc verbo instauratur*].i.cōprehēditur,atque impletur,

videlicet[*Diliges proximum tuum sicut teipsum.*]Qui enim sic diligit ꝓximum, sic facit ei quomodo vult fieri sibimetipsi:cum diligere aliud nihil sit,nisi alicui bonum velle . Voluntas autem procedit in opus si potest:si tamen fuerit vera & perfecta voluntas.Ideo subditur. [*Dilectio proximi malum non operatur*] quia nec habens eam,peccat mortaliter , nec proximo nocet quandiu eam habuerit. [*Plenitudo ergo*].i. consummatio perfecta,impletio ac finalis perfectio,[*Legis*]antiquę & nouæ[*Est dilectio*]dei & proximi quoniam omnium virtutum regina,origo,motrix ac finis,est charitas qua deus amatur & proximus.Omnia ergo præcepta disponuntur & referuntur ad plenam obseruationem præcepti charitatis . Propter quod alibi habetur,Finis præcepti est charitas de corde puro,& cōscientia bona,& fide non ficta, Hoc autē pensandum,quod licet sint duo præcepta charitatis,in quibus tota lex pendet & prophetæ,vnū tamen frequēter ponitur pro vtroque,quia nec deus sine proximo,nec proximus sine deo diligitur.Hinc enim saluator ait,Hoc est præceptum meum,vt diligatis inuicem,sicut dilexi vos.Et iterum dicit.Māda tum nouum do vobis,vt diligatis inuicem.Ideo quoque scriptum est,Hæc est annūtiatio, quā audistis, ab initio,vt diligatis alterutrum. ¶Deinceps declarat Apostolus,quod actibus charitatis maximè insistēdum sit tempore euangelicæ legis,quæ est lex charitatis ac libertatis, quemadmodum vetus lex erat lex timoris ac seruitutis,prout prolixè manifestatum est supra.Ait ergo,[*Et hoc scientes tempus*] id est condi tionem & opportunitatem considerantes præsentis temporis,quod est tempus gratiæ,de quo scriptum est,Ecce nunc tempus acceptabile,ecce nūc dies salutis[*Quia hora est iam*].i.tempore isto,imò omni momento[*Nos de somno surgere*].i.de torpore & negligentia ad opera charitatis procedere,atque ad vigilantiam mentis ascendere:sicut alibi clamat Apostolus,Surge qui dormis,& exurge à mortuis . Otium autem,torpor & negligentia,sonum comparantur,quoniam sicut somnus vitam naturæ abscondit: sic ista vitam gratiæ perimunt.Ad quod spiritualiter pertinet illud Ionæ, Quid tu sopore deprimeris?Surge & inuoca deum tuum.Denique non dormientibus,sed vigilantibus prouenit regnum dei. ¶Subinde ponit rationem,cur tempus est à somno surgere.[*Nunc enim*] cum charitatem & gratiam dei habemus. [*Propior*]id est vicinior[*Est*]nobis[*Nostra salus*]id est vita ęterna[*quam cum credimus*]hoc est quàm tunc cum solam fidem habuimus.Quoniam fides sine operibus nō vnit nos deo,nec perducit ad vitam æternam.Vel,cum credidimus.i.quàm ante Christi aduentum,quia tunc omnes sancti descenderunt ad lymbum inferni.Nunc verò patefacta est nobis per Christum ianua felicitatis æternæ,cui tantò amplius approximamus,quantò eam ardentius desideramus.Ambulamus enim eam contemplando,amando,& bene agendo.[*Nox*].i. tempus infidelitatis & vitiorum , vel tempus veteris testamenti, quod dicitur nox propter obscuritatem legalium figurarum,& prophetalium visionum, quæ omnia in noua lege reuelantur.Vnde dicitur ad Hebræos,Vmbram habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum. Hæc igitur nox[*Præcessit*]id est preterit & modo non est[*Dies autem*]id est charitas euangelicæ veritatis,splendor gratiæ,& tempus noui testamenti,seu beatitudo promissa.[*Apropinquauit*] quia iam presens est in re,vel in spe.Gratia nāque & veritas per Iesum Christum facta est. [*Abiciamus ergo opera tenebrarum*]id est peccata,quæ ex tenebris ignorantiæ prodeunt,mentem deformant,& ad tenebras inferi pertrahunt.Omnis enim qui agit malè,odit lucem,& non venit ad lucem , vt non arguantur opera eius [*Et induamur*] spiritualiter[*Arma lucis*] id est virtutes & dona spiritussancti , quæ animam roborant & defendunt contra insidias demonum,& contra iacula seu prælia vitiorum.De quibus armis,dicit alio loco,Accipite armaturam dei,vt possitis resistere in die malo,induti loricam iustitiæ,sumentes scutum fidei,& galeam salutis.Hæc ergo agamus[*sic,vt in die*].i.quatenus tempore gratiæ scilicet tēpore isto[*Honeste ambulemus*].i.reuerenter coram deo,& exemplariter coram hominibus conuersemur,nemini dantes vllam offensionem,vt non vituperetur ministeriū nostrum. [*Non in commessationibus & ebrietatibus*] .i.frequentibus gulosis atque superfluis manducationibus & potationibus, fugiendo videlicet vitia gulæ,que valde inhonesta sunt.Propter quod ait saluator,Videte,ne grauentur corda vestra crapula vel ebrietate.Et Esaias,Væ qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam & potandum vsque ad vesperum [*Non in cubilibus*].i.voluptatibus carnis,quæ exercentur in cubiculis.Vnde scriptum est. Væ qui dormitis in lectis eburneis,& lasciuitis in stratis vestris[*Et impudicitiis*].i.cæteris luxuriæ vitiis,quæ sunt maximè impudica,ac bestialia:iuxta illud,Fornicatio & ebrietas auferunt cor[*Non in contentione.i.lite & emulatione*].i.inuidia,Scriptum est enim,Vbi zelus & contentio ibi inconstantia,& omne opus prauum. Et alibi Apostolus,Cum sit inter vos zelus & cōtentio,nūnne carnales estis?[*Sed induimini dominum Iesum*] .i.brachiis sanctę dilectionis complectimini eum in cordibus vestris,dicentes cum sponsa,Tenui illum, nec dimittam.Vel,induimini dominum Iesum.i.formam conuersationis eius sequimini,vt ipse per charitatem commoretur in vobis,ornet ac vestiat vos. [*Et curam carnis*]. i. prouisionem victus & vestitus, quibus caro sustētatur[*Ne feceritis in desideriis*]superfluis.i.secundum concupiscentiam carnis,sed quātùm necessitas exigit,& ratio dictat.Quemadmodum alibi legitur,Habētes victum & quibus tegamur, his contenti simus.Vnde Salomon,Mendicitatem & diuitias nōn dederis mihi:tribue tātùm victui meo necessaria.Quid enim prodest morituram hanc carnem,cito futuram vermium escam,delicatè nutrire? & nobilem,immortalémque animam,summæ trinitatis imagine insignitam,negligere?

Cap. XIIII. [*Infirmum autem in fide assumite.*] Artic. XVIII.

MAnifestauit Apostolus in superiori capitulo,quomodo inferiores ad superiores se debeant habere, iam docet quomodo superiores se habeant ad inferiores. Agnoscendum verò,quod in ecclesia Romanorum(cui scribit Apostolus)erant quidam ex Iudaismo conuersi,qui erant legis æmulatores, cærimonialia legis obseruanda putantes,propter qp inter cibos discernebant secundū legis præcepta.Isti vocantur infirmi.i.imperfecti in fide catholica.Quia secundum fidei veritatem, cærimonialia legis obser-

Matth. 7. FINIS. 1.Timo.1. Matth. 22. Ioan.15. Ibidem. 1.Ioan.3. EPIST. 2.Corin.6. Esaiæ.49. Epheti.5. Ionæ.1. Iacob.1. Iob. 14. Hebræ. 13. Galat.2. Ioan.1. Ioan.3. Epheſi.6. 2.Corin.6. Lucæ.21. Esaiæ.5. Amos.6. Osee.4. Iacob.3. 1.Corin. 3. FINIS. Cant.8. 1. Timo.6. Prouer. 30 1.Mach.1. Rom.13.

uanda putantes, propter quod inter cibos discernebant secundum legis præcepta. Isti vocantur infirmi .i. imperfecti in fide catholica. Quia secundum fidei veritatem, cærimonialia legis cessare cœperũt post Christi passionẽ, vt dictum est. Alij erant ex gentilitate conuersi, & isti non discernebant in cibis humano vsui deditis, prout ad Timotheum dicit Apostol⁹, Nihil reijciendũ, quod cum gratiarum actione sumitur, Ait ergo, [*infirmum autem*] .i. imperfectè edoctum [*in fide assumite*] .i. charitatiuè instruite, & nolite ægrum abiicere vos qui perfectiores estis in fide, exemplo Christi qui ait, Venit filius hominis quærere, & saluum facere, quod perierat. Talem ergo assumite [*Non in disceptationibus cogitationum*] hoc est non discutiendo seu iudicãdo secreta cordis eius, quæ soli deo sunt cognita. [*Alius enim*] ille scilicet qui nouit cessare legalia [*credit*] id est fideliter nosci [*Manducare se*] licitè [*omnia*] cibaria, humanæ vitæ sustentationi apta, ita vt præceptum legis de discretione ciborũ eum non obliget. [*Qui autem infirmus est*] in fide, ita non putans, sed inter cibos discernens [*Holera manducet*] cuius esus semper licitus fuit, ad vitandum conscientiæ scrupulum. ¶Notandum autem quod legalia seu cærimonialia, quamuis statim post Christi passionem mortua erant, non tamen mortifera. Nam à tempore passionis vsque ad euangelij publicationem, poterant sine periculo obseruari, præcipuè à Iudæis conuersis, dummodo non ponebatur spes salutis in eis, sed firmiter credebatur, quod sine obseruatione eorum, sufficeret ad salutem fides & gratia Christi. Sic nempe in actibus apostolorum leguntur apostoli ea seruasse. Idcirco Apostolus dicit hunc infirmum in fide, non satis instructum de cessatione legalium, suo iudicio relinquendum donec melius informetur. [*Is qui manducat*] indifferenter quemlibet cibum homini aptum, [*non manducantem*] hoc modo, sed inter cibos discernentem [*Non spernat*] tanquam iniquum, cum legalia nondum essent mortifera [*Sed qui non manducat*] hoc est iste inter cibos discernens, & ab aliquibus abstinens [*manducantem*] indifferenter [*Non iudicet*] tanquam legis transgressorem, quia lex cessauit quantùm ad vim obligatiuam. [*Deus enim illum*] manducantem [*Assumpsit*] ad fidem, sicut & non manducantem. De his itaque, quæ bono animo fieri possunt & malo, non iudicemus, sed potius in melius interpretemur.

¶ Præterea probat apostolus quam irrationabile sit, alium iudicare inordinatè [*Tu quis es*] .i. cuius vel quantæ authoritatis [*Qui iudicas*] iudicio reprobationis. Iudicium enim approbationis nõ est ita illicitum [*Alienum seruum?*] .i. proximum tuum, qui est seruus dei, & conseruus tuus, super quem iurisdictionem non habes? [*Suo domino stat aut cadit*] .i. ad gloriam vel irreuerentiam dei bene agit aut malè, & ad eum pertinet iudicare de hoc, non ad te [*Stabit autem*] .i. erectus erit corde ad deum, & bene aget. Hoc est verbum bonæ spei, tanquam diceret, Hoc piè præsumi potest, quod stabit etiam si iam iacere videatur. [*Potens est enim deus statuere*] .i. per gratiam à casu peccati erigere [*Illum*] Per hoc ergo quod ait Apostolus, stabit autem, duo docentur. Primùm, vt dubia trahamus in melius. Secundùm, vt nec impium simpliciter iudicemus, quia nescimus qualis futurus sit. De hac autem materia, scilicet quomodo iudicare sit licitum vel illicitum, plurima dicta sunt supra, quæ illic diffusè induxi, ne cogerer eadem sæpe repetere, sed semper ad illum locum lectorem remitterem.

¶ Adhuc ostendit Apostolus vitandum esse iudicium inordinatum. [*Nam alius iudicat diem*] certum pro exercenda abstinentia eligendum; diem (inquam) interpositum [*inter diem*] alium, quo putat non esse abstinendum [*Alius iudicat omnem diem*] in abstinentia expendendum. Tanquam dicat, Vnus putat certis diebus abstinendum, vt pharisæus qui ieiunabat bis in sabbato, seu in hebdomada. Alius iudicat singulis diebus abstinendum, vt Iudich, quæ ieiunabat cunctis diebus, præter sabbata, neomænias & festa. Et sanctissima illa euangelica Anna de tribu Aser, quæ non discedebat de templo, die ac nocte seruiens domino, in orationibus atque ieiuniis. ¶ Quoniam verò vtrunque horum bono animo fieri potest seu licitè, ideo vnus alium iudicare non debet. Vnde subiungitur. [*Vnusquisque in suo sensu*] .i. in proprio intellectu, sententia, seu consilio, [*Abundet*] in bonum. i. quilibet relinquatur suo iudicio, in suo hoc permittatúrque agere, quod secundum suam conscientiam iudicat melius esse, dummodo tamen non excat limites rerum quæ licent. [*Qui sapit diem*] .i. certum diem, vel omnem diem discernit seu iudicat abstinentiæ deputandum [*Domino sapit*] hoc est ad gloriam dei hoc agit intendens deo placere, [*Et qui manducat*] quemlibet cibum sine discretione legis, vel, qui non ieiunat quotidie [*Domino manducat*] id est ad dei honorem hoc facit, cuius dona manducat. [*Gratias enim agit deo*] omnium bonorum datori, pro beneficiis suis. [*Et qui non manducat*] id est quencunque cibum, sed iuxta legis tenorem inter cibos discernit, vel omni die ieiunat [*Domino non manducat*] id est ad gloriam domini abstinet. [*Et gratias agit deo*] Et ita vterque bene facit pro tempore, sicut ostensum est. Sic ergo agere debemus, omnia referendo ad deum, vt glorificetur ipse in omnibus. Cuius ratio subditur, [*Nemo enim*] nostrûm [*sibi viuit*] finaliter, sed ad deum propriè: quoniam vita naturæ & vita gratiæ quam habemus, ad gloriam & laudem dei est ordinanda, tanquam ad vltimum finem. [*Et nemo nostrum sibi moritur*] id est ad propriam laudem, sed ad gloriam dei, quatenus separatus corpore laudet atque glorificet deum in patria indesinenter. [*Siue enim viuimus domino*] id est ad gloriam domini [*Viuimus, siue morimur, domino morimur. Siue ergo viuimus, siue morimur, domini sumus*] id est non solùm iure creationis & gubernationis, sed per charitatem & cultum deuotissimum, ad dominum pertinemus. Beati qui ita coniuncti deo sunt, vt tota vita, mórsque ipsorum, deum honoret. Ipse enim ait, Qui glorificauerit me, glorificabo eum. Omnia ergo opera nostra interiora & exteriora ad dei gloriam referamus, & propter deum omnia finaliter operemur. [*In hoc enim*] id est propter hoc [*Christus mortuus & resurrexit, vt & viuorum et mortuorum dominetur.*] hoc est dominari cognoscatur. Nam ante passionem erat vtique viuorum, mortuorúmque dominus, etiam secundum naturam assumptam vt verbo vnitam: quæ à primo instanti vnionis suæ cum verbo, prælata est omni creaturæ, dominiúmq; vniuersale sortita. Propter quod ait saluator, Pater diligit filium, & omnia dedit in manu eius. Et alibi, Dedisti ei potestatem omnis carnis. Veruntamẽ Christus dicitur passus, vt omnium

1.Timo.4. Lucæ.19. 3.Reg.8. Actu.15. 1.Timo.4. Matth.7. Rom.2. Lucæ.18. Iudich.8. Lucæ.2. Colos.3. Esaiæ.14. Hiere.13. 2.Petri.1. 1.Reg.2. Ruth.2. 2.Timo.4. Ioab.13. Ioan.17.

dominetur, propter duo. Primò, quoniam sua passione meruit iudiciariam potestatem, & generalem dominationem, non obstante quod ante habuerit ista. Non enim incõueniens est, idem alicui propter diuersas causas competere. Secundò, quia post passionem cœpit vbique manifestari atque cognosci dominium Christi. Propter quod ait, Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra. Potest etiã ita exponi, Vt & viuorum & mortuorum dominetur. i. spiritualiter viuos ac mortuos, scilicet iustos & impios, in suo obsequio occupet. Vnde ipse loquitur, Ego si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum. Cũ ergo Christus cõstitutus sit omnium iudex [*Tu autem*] iudicande [*Quid*] hoc est qua temeritate, quo fructu [*Iudicas*] sententia diffinitiua [*Fratrem tuum? Aut tu quare spernis fratrem tuum?*] tanquam peccatorem aut vilem? Vnde scriptum est, Væ qui spernis, núnne & ipse speneris? Cum fatigatus desieris contemne re, contemneris. Et alius propheta, Nunquid non pater vnus omnium nostrûm, nunquid non deus vnus creauit nos. Quare ergo despicit vnusquisque nostrûm fratrem suum? Male ergo agis ô homo, iudicando, spernendóque proximum. [*Omnes enim stabimus ante tribunal Christi*] .i. coram Christo, sedente in sede iudiciaria in die iudicij: tanquam iudicandi ab eo. Tribunal autem est sedes iudicis. Quod verò iam dicitur, quod omnes stabimus ante tribunal Christi tanquam iudicandi, intelligẽdum est vel de iudicio condemnationis vel remunerationis. Scriptura autem frequenter per iudicium, intelligit damnationis iudicium: sicut ibi, Omnis qui credit in eum non iudicatur. Et, Si nosipsos iudicaremus, non vtique iudicaremur. [*Scriptum est enim*] in Esaia, [*Viuo ego, dicit dominus*] .i. per meipsum, qui maiorem per quem iurem, non habeo [*quoniam mihi flectetur omne genu*] cælestium, terrestrium, & infernorum. i. omnia mihi subiicientur, præsertim in die iudicij [*Et omnis lingua confitebitur domino*] hoc est omnis conscientia confitebitur mihi tunc opera sua. Vel, omnis lingua, id est omne genus hominum cuiuscunq; loquelæ, confitebitur domino, confessione laudis diuinæ, vel proprię culpæ. Nostra translatio est talis, In memetipso iuraui, egredietur de ore meo iustitiæ verbum, & non reuertetur, quia mihi curuabitur omne genu, & iurabit omnis lingua. Quod licet ad literã dictum videatur de conuersione, adoratione, & genuflexione omnium gentium in primo Christi aduentu, & tempore prædicationis euãgelicæ, Apostolus tamen spiritu sancto copiosissimè adimpletus præsenti loco insinuat, hoc posse intelligi de subiectione & adductione omnium hominum in secundo Christi aduentu. [*Itaque vnusquisque nostrum pro se rationem reddet deo*] .i. reddere cõpelletur seu exigetur. Multi tamen non poterunt reddere rationem deo de actibus suis, quia omnino irrationabiliter vixerunt. Aliqui etiam exigentur reddere rationem, vel quia nullam culpam habebunt, & in hac vita satisfecerunt, vel quia infideles fuerũt, & iam iudicati sunt, qui in die iudicij non iudicabuntur iudicio discussionis. [*Non ergo amplius inuicem iudicemus*] iudicio vsurpato vel temerario [*Sed hoc iudicate magis*] hoc est bonum & obseruandum esse discernite [*Ne ponatis offendiculum*] .i. occasionem peccati, [*Fratri*] .i. proximo, viro vel fœminæ [*Vel scãdalum*] hoc est occasionem tristitiæ. Communiter autem vnum pro alio sumitur. ¶ Aduertendum verò, q̃ duplex est scandalum, puta actiuum & passiuum. Scandalum actiuum, est dictum vel factum minus rectum, præbens alteri occasionẽ ruinæ: & de hoc scandalo non est dubium, quin sit semper vitandum. Scãdalum verò passiuum, est malum seu casus, quem alter incurrit ex dicto vel facto alterius. ¶ De hoc scandalo quæstio est, an sit semp̃ vitandum. Pro quo sciendum quod scandalum passiuum est duplex. Vnum quod nascitur ex malitia scandali, qui ex sua peruersitate nõ vult dicta sua seu facta alterius, quãuis bona, bene interpretari, quod appellatur scandalum pharisæorum. Alterum quod nascitur ex infirmitate vel ignorantia scandalizati, quod dicitur scandalum pusillorum. ¶ Præterea quædam sunt bona spiritualia, quædam temporalia, & vtraque sunt duplicia. Nam spirituale bonorum quædam sunt de necessitate salutis, vt obseruatio præceptorum in omnibus, & consiliorũ in religiosis. Hæc ergo bona nullo modo omittenda sunt, propter quodcunque scandalum euitandum. Plus enim tenetur homo prouidere propriæ saluti q̃ alienæ. Quædam verò non sunt de necessitate salutis, & hæc ad tempus occultanda vel deferenda sunt propter scandalum pusillorum vitandum, videlicet donec ratio eis reddatur, & melius informentur. Si verò ratione reddita non acquieuerint, nec cessant scandalizari, non erit scandalum tale amplius ex ignorantia vel infirmitate, sed ex eorum malitia. Propter quod bona ista omittenda non sunt, propter scandalum tale vitandum. Sicut nec Christus vitare curauit scandalũ pharisæorum. Similiter bonorum temporalium quædam aliquibus cõmittuntur conseruanda, vt bona ecclesiæ prælatis, bona reipublicæ rectoribus, & deposita certis personis. Et quia ad horum conseruationem homo tenetur, ideo propter nullius scandalum sunt deferenda. Vnde Beatus Thomas Cantuariẽsis repetiuit bona ecclesiæ cum ingenti scãdalo regis. Alia bona temporalia sunt nostra, & ista omittenda sunt, vel dando ea aliis, vel non repetẽdo si alius ea habet, propter vitandum scandalum pusillorum: vel scandalum tale sedandum est bono modo. Non autem propter scãdalum ex malitia nascens, dimittẽda sunt bona propria temporalia. Daretur enim peruersis libertas, & magna occasio retinendi, aut rapiẽdi bona aliorum, quod maximè obesset eorum saluti, [*Scio*] per rationem [*Et confido in domino Iesu*] p̃ gratiam eius [*Quia nihil commune*] .i. nullus cibus humanæ vitæ aptus, immundus est [*Per ipsum*] .i. per creationem ipsi⁹. Omnia enim per ipsum facta, sunt valde bona. Vel minus dicit, & maius significat, vt sit sensus, Nihil commune per ipsum .i. omnia munda facta sunt per eius aduẽtum. Omnes videlicet cibi apti, in lege prohibiti. Christus enim absoluit à legali prohibitione ciborũ, iuxta illud, Quæ deus purificauit, tu commune ne dixeris [*Nisi ei qui existimat quid commune esse*] .i. aliquem cibum esse immundum propter legis præceptum [*Illi*] sic existimanti [*Commune*] .i. immundum [*Est*] aliquid alimentorum secundum suam opinionem & conscientiam. Sicut fricare barbam illicitum est ei, qui hoc putat illibitum, q̃ diu sic putat, quia cõtra cõscientiam faceret, si fricaret, [*si enim propter cibum*] .i. ob hoc quod quẽlibet indiscretè manducas, vel ab aliquibus abstines [*Frater*] .i. proximus [*tuus contristatur*] putãs te impiè agere, & nesciẽs quid debeat securi⁹ facere, cũ tñ inci-

Matth.28. Ioan.12. Matth.7. Actu.10. Esaiæ.35. Malac.2. 1.Timo.2. Ioan.3. 1.Corin.11 Esaiæ.45. Esaiæ. 45. Hebræ. 13. Ioan.3. Matth.18. Marc. Matth.19. Lucæ.21. Matth.15. Genes.1. Psalm.13. Actu.10.

tè posſis alterum horum eligere, sicque fratris tui contristationem vitare [*Iam non secundum charitatem ambulas*]id est,non charitatiuè te habes, quia non vitas offensam fratris, sed eius saluti præponis cibum tuum.[*Noli cibo tuo*]id est vsu vel abstinentia cibi[*Illum perdere*] hoc est ad mortale peccatum inducere[*Pro*]quo Christus[*Mortuus est,*]ne videaris precium mortis & sanguinis Christi paruipendere [*Non ergo blasphemetur*]id est contra dei honorem vitupereturſ[*Bonum nostrum*]hoc est fama nostra. Scriptum Prouer.22. est enim,Melius est nomen bonum,quàm diuitiæ multæ.Et alibi, Curam habe de bono nomine. Hoc Eccles. 41 enim magis proderit tibi, quàm mille thesauri. Porrò, vt ait Ambrosius, qui habet opera bona,si re- Ambros. prehendatur in re minima,bonum suum obfuscat,& incipit bonum eius blasphemari.Propterea virtuo Matth.5. so vitanda sunt minima.Ideo autem non debes cibo tuo proximum perdere. [*Non est enim regnum dei*] hoc est regnatio & inhabitatio dei in anima tua.[*Esca & potus*]id est victus exterior. Esca nanque non 1.Corin. 8. commendat nos deo.Nec cibus damnatur,sed concupiscentia immoderata.Ideo subditur,[*Sed iustitia*] Matth.22. reddens deo quæ dei sunt,proximo quæ proximi sunt,& sibiipsi quæ expediunt, [*Et pax*] .i.vera tran- Lucæ.17. quillitas mentis,[*Et gaudium*]quod habetur[*In spiritu sancto*]id est per gratiam spiritus sancti ex contemplatione & dilectione diuinorum.Ista sunt regnum dei,quia per ista regnat deus in nobis. Quemadmo- Psalm.149 dum ait scriptura,Regnum dei intra vos est.Vel sic, Non est enim regnum dei causaliter esca & potus, id est per ista non acquiritur regnum cœlorum:sed iustitia & pax,& gaudium in spiritu sancto,sunt re F gnum dei. Quia per talia regnum cœlorum obtinetur.[*Qui enim in hoc*] regno dei,id est in iustitia,pace & gaudio spirituali[*Seruit Christo*]non scandalizans aliquem propter cibum,seu cibi delectationem,vel aliam irrationabilem causam[*Placet deo,*]quia beneplacitum est domino in populo suo. [*Et probatus*] id est approbatus[*Est hominibus*]quia exemplaris est ipsis,& laudatur ab eis.[*Itaque quæ pacis sunt*]id est Matth.5. ea quæ pacem pariunt,fouent,conseruant[*Sectemur*]& operemur.Beati enim pacifici, quoniam filij dei 1.Corin.7. vocabuntur.In pace nanque vocauit nos dominus:& non est deus dissensionis,sed pacis. Vnde per pro- 1.Corin.14 phetam dominus loquitur,Veritatem tantùm & pacem diligite[*Et quæ ædificationis sunt*]hoc est ad bo- Zacha.8. num prouocant,videlicet morum probitatem [*Inuicem custodiamus*] quatenus vnus non tantùm alium 1.Corin.8. non scandalizet,sed spiritualiter eum ædificet.[*Ideo Noli*]ô homo[*Propter escam*]id est amore cibi,[*De* Genes.3. *struere opus dei*]id est fratrem tuum spiritualiter occidere,seu fidem & gratiam eius extinguere. [*Omnia quidem*]cibaria[*Munda sunt*]& licita,inquantùm sunt creaturæ boni dei:[*Sed malum*]id est nociuum[*Est homini*]quæcunque cibaria sumere [*Qui per offendiculum manducat*] id est manducando fratrem suum scandalizat,& deum offendit,sicut malum erat primo parenti de fructu ligni vitæ comedere.Ne autem quis putet simpliciter vtile esse vel melius quolibet cibo & potu vti,eò quod omnia munda sint,adiecit [*Bonum est manducare carnem et non bibere vinum.*] Per hoc enim concupiscentia minoratur,corpus ca- Matth.18. stigatur,& gratia obtinetur.[*Neque*]manducare & bibere id[*In quo frater tuus offenditur*]id est impedi- G mentum seu obicem proficiendi in via dei incurrit. [*Aut scandalizatur*]id est cadit peccando, quod est maius & grauius quàm offendere.Potest enim quis pede in aliquid impingere,nec cadere, [*Aut infirmatur*]in fide,hæsitans quid sit tenendum,quod valde pœnale periculosumque est.

Actu.10. ¶ Deinde hortatur Apostolus ad hoc. [*Tu fidem quam habes penes temetipsum,*] hoc est intra te firmiter 2.Corin. 1. credis omnes cibos per Christum purificatos seu licitos factos.[*Habe coram deo*]id est,sufficiat tibi hanc fidem habere in cordis secreto deo spectante, nec fratri tuo aliter æstimanti eam ostendas, ne scandalizetur.]*Beatus*]est iam in spe bene agendo [*Qui non iudicat*] id est damnabilem facit [*Semetipsum*] alium scandalizando[*In eo quod probat*]id est faciendo quod licitum esse cognoscit in se, quanuis sit illicitum, 1.Corin.10 propter scandalum euitandum. Vel sic, Beatus qui non iudicat, id est non redarguit semetipsum in eo quod probat,hoc est approbat,id est qui nihil agit contra conscientiam suam.[*Qui autem discernit*]id est Titum.1. iudicat quosdam cibos vitandos,[*Si manducauerit*]tales cibos[*Damnatus est*]causaliter.i. peccando mortaliter damnari promeruit,[*Quia*]manducat[*Non ex fide*]hoc est cõtra id quod secũdum fidem & conscientiam suam sentit agendum.[*Omne autem quod non est ex fide*].i.quod fit contra fidem & propter finem contrarium fini quem edocet fides[*peccatum est,*]quia inordinatum & contra legem diuinam.

¶Circa hæc duo quæruntur.Primò,vtrum ratio seu conscientia errans,obliget. Secundò, an quælibet H actio infidelium sit peccatum.Et respondendum ad primum,quòd operatio recipit speciem à termino ad quem,rationem autem boni vel mali moralis sumit ab intentione agentis, seu formali ratione obiecti. Cum ergo ratio dicit aliquid bonum vel malum,quanuis ita non sit, tamen si voluntas fertur in id, quod ratio ei proponit sub ratione mali licet sit bonum,certum est, quod fertur in illud sub ratione mali,& ideo formaliter peccat.Quemadmodum putans falsum asserere,mentitur si verum dicat, eo quòd falsum dicere existimet.Simile est,si quis bonum agat putans illud esse malum,peccat enim. Ideo ratio seu errans conscientia obligat.Non est tamen homo perplexus.i. necessitate peccandi astrictus, quoniã potest errorem rationis abiicere. ¶Ad secundum dicendum,quòd infidelitas, sicut & cætera peccata mortalia,aufert vitam gratiæ,non autem tollit bonum naturæ. Quanuis ergo infidelis non agat aliquid meritoriè, potest tamen facere opus bonum in genere moris seu bonum morale,ad quod se ostẽdit na- Iacob. turalis potentia.Et in tali actu non peccat directè,& per se,vt si honoret parentes,vestiat nudum, cibet esurientem.Quicquid verò refert ad finem suæ perfidiæ, in eo peccat, quanuis sit bonum. Nam finis Matth.10. peruersus est.Quod ergo nunc ait Apostolus,Omne quod non est ex fide,peccatum est:ad quod glos- Hebræ.11. sa adiicit,omnis infidelium vita peccatum est, accipiendum est secundum sensum prætactum. Et quia qui fidem non habet,protinus in diuersa peccata collabitur.

Cap. xv. [*Debemus autem nos firmiores, &c.*] Artic. xix.

A *Ebemus autem nos firmiores*]id est in virtutibus fortiores [*imbecillitates*]hoc est defectus & imperfectiones[*infirmorum sustinere*]id est æquanimiter ferre & sustentare atque erigere,vt sanentur.Sicut & alibi dicitur.Libenter suffertis insipientes, 2.Corin. 11 cum sitis ipsi sapientes.Et iterum, Alter alterius onera portate.Nam & in corpo- Galat.6. re naturali,membra fortiora(vt nerui & ossa)sustinent teneriora. ¶ Sed quia ex hoc,quod aliquis sustinet imperfectionẽ alterius tanquã infirmioris,protinus insurgere solet inanis gloria,qua quis de sua pfectione stultissimè gloriatur, & alteri se præponit,ideo optimè iunxit apostolus,[*Et non nobis placere*]. i.nõ habere 1.Corin. 2. cõplacẽtiã in nobis ad nosipsos reflexã,nec gloriari in nobis,nec propriũ placitũ sequi: sed potiꝰ displicere nobis in nobis,cũ nihil ex nobisipsis habeamꝰ,nisi qđ meritò inducere debet nobis displicentiã no 2.Petri.2. stri.Vnde de reprobis scriptũ est.Audaces sibi placẽtes.Si pensamus ꝓprias imperfectiones & vitia, nõ placebimus nobismetipsis.Et quò nobisipsis magis placemus,eò amplius displicemus deo.[*Vnusquisque vestrum proximo suo placeat in bonum*].i.ad bonũ finẽ,seu tendendo in opus bonũ[*Ad ædificationem*]ipsiꝰ vt ex nobis sumat profectum.[*Etenim Christus*]secundum quod homo[*Non sibi*]in se[*Placuit*].i.in seipso gloriatus non est, quasi à seipso aliquid habens, nec proprium placitum : sed dei patris voluntatem quæsiuit.Ideo enim in Euangelio loquitur,Descendi non vt faciam voluntatem meam, sed eius qui mi Ioan.5. sit me.Et,Non potest filius à se facere quicquam.Et,Ego non quæro gloriam meã,sed quæ placita sunt Ioan.8. B patri,facio semper.Et,Non quod ego volo,sed quod tu,Et si Christus,qui non solùm caruit omni cul- Ibidem. pa,sed insuper vt homo plenus fuit omni virtute & gratia,sibiipsi non placuit,cur nos miseri defectibus Matth. 26. pleni,nobismetipsis placemus?[*Sed sicut scriptum est*]in psalmo qui ad literam de Christi passione con- Lucæ.22. scriptus est,[*Improperia*]id est detractiones,opprobria, iniuriæ [*improperantium tibi*]ô pater æterne, in Ioan.1. me.Nam Iudæi improperando mihi improperauerunt & tibi. Qui enim nõ honorificat filium,non ho Psalm.68. norificat patrem,qui misit illum.Improperabant autem Iudæi patri & vnigenito filio eius,ac sancto spi Ioan.5. ritui, asscribentes miracula Christi dæmonibus,ciúsque vitã impiam esse dicẽtes.Dixerunt enim,Nún ne benedicimus nos,quia Samaritanus es tu,& dæmonium habes ? Et alibi, In Beelzebub principe dæ- Ioan.8. moniorum eiicit dæmonia.Hæc itaque improperia[*Ceciderunt super me*]hoc est in mea humanitate ha- Matth.12. buerunt effectum,& me hominẽ occiderunt.Tibi enim nocere non potuerunt. Et hoc ideo passus sum Ioan.14. quoniam tuam in omnibus feci voluntatem,increpando vitia Iudæorũ. [*Quæcunque enim scripta sunt.*] Ioan.17. Quasi dicat Apostolus,Meritò allegaui scripturam istam de Christo.Quæcunque enim scripta sunt,in Epist. libris diuinis, præsertim de Christo, & eius mysteriis : [*Ad nostram doctrinam*]id est informationem, Gregorius [*Scripta sunt.*]Nam Christi actio,nostra est instructio. [*Vt per patientiam*] in aduersis, quam verbis & Lucæ.21. exemplis docet scriptura,dicendo, In patientia vestra possidebitis animas vestras. Et Iacobus, Exem- Iacob.5. plum accipite longanimitatis & patientiæ,prophetas.Ecce beatificamus eos qui sustinuerunt. [*Et con-*

C *solationem scripturarum*]consolantium animas studiosas ac pias,quoniam multa iucunda & delectabilia continent.Vnde primo Machabæorum Ionathas & alij dicebant,Habemus solatio sanctos libros[*Spem* 1.Mac.12. *habeamus*]id est certam fiduciam obtinendi gratiam in prẽsenti,& gloriam in futuro.Omnis nanque scri 2.Timo.3. ptura diuinitus inspirata,vtilis est ad docendum,& arguendum,ad erudiendum in iustitia,vt perfectus sit homo dei ad omne opus bonum.Porrò vt hanc gratiam consequamur,orat apostolus[*Deus autem pa tientiæ*]dator,conseruator & remunerator, de quo ait Psalmista, Núnne deo subiecta erit anima mea? Psalm.61. Ab ipso enim patientia mea.Et,Quoniam tu es patientia mea domine[*Et solatij*]id est consolationis in- Psalm. 70. fusor,qui consolatur nos in omni tribulatione nostra.de quo in Tobiæ libro dicitur,Post tempestatem 2.Corin. 1. tranquillum facis: & post fletum exultationem infundis. [*Det vobis idipsum sapere in alterutrum*]hoc est Tob.3. idem sentire adinuicem[*secundum Iesum Christum*]id est secundum voluntatem & doctrinam saluatoris: Hier.32. non secundum sensum vestrum,vt sitis conformes & eadem sentientes,iuxta illud, Viriliter agite,con- Philip.28. fortamini,idem sapite.Sic etiam multitudinis credentium erat cor vnum,& anima vna. Hanc identita- 1.Para.19. tem non facit,nisi magna gratia dei,quæ humanarum opinionum, falsitatum, imaginationum & insfa- 22.28. tionum,diuersitatem nebulámque expellit,& corda diuersa in vno veritatis ac sanctitatis splendore re- Actu. 4. colligit.Vnde ait beatissimus Dionysius,quod sicut lumen naturæ,ratione suæ defectuositatis, est cau- Dionysi. sa diuersitatis in assertionibus hominum:sic lumen gratiæ à diuersitate in vnitatem reducit,& omnes i- 1.Corin.1. D dem asserere facit[*Vt vnanimes*]id est affectu & sensu conformes, [*Vno ore*] hoc est simili vocis laudatione [*Honorificetis deum, & patrem domini nostri Iesu Christi*] id est deum patrem,qui est deus Christi secundum naturam assumptam:& pater ipsius,secundum naturam diuinam. De quo ait ipse,Ascendo ad patrem meum & patrem vestrum,deum meum & deum vestrum. [*Propter quod*] videlicet vt deum Ioan.21. vnanimiter honorificetis.[*Suscipite inuicem*]id est vnus suscipiat alium omni charitate & pietate mutuò Matth. 18. consulendo, condolendo, succurrendo, & cætera opera misericordiæ corporalia ac spiritualia impendendo.Vnde prima ad Thessalonicenses ipse ait,Corripite inquietos, consolamini pusillanimes, susci- 1.Thess.5. pite infirmos,patientes estote ad omnes[*Sicut & Christus suscepit vos*] sub alis suę protectionis,sanauitque vos.Qui apud Ioannem ait, Eum qui venit ad me non eiiciam foras. Et Esaias ait, Verè languores Ioan.6. nostros ipse tulit, & peccata nostra ipse portauit. Denique, Suscepit Israël puerum suum, recorda- Esaiæ.53. tus misericordiæ suæ. Et Dauid in Psalm. Misit, inquit, de cœlo, & accepit me, & assumpsit me Lucæ.1. de aquis multis. [*In honorem dei*] Hoc ad vtrunque refertur, quia & nos debemus suscipere inuicem, Psalm.17. vt Christus suscepit nos ad honorem & gloriam dei. Quod autem Christus susceperit nos, ostendit Apostolus,primò de populo Iudæorum. [*Dico enim Christum Iesum ministrum fuisse circuncisionis*] id est deo patri seruiisse,secundum formam seruilem,in prædicatione,qua prædicauit Iudæis.Imò & Chri-

Actu.1. stus se seruum præbuit Iudæorum? iuxta illud, Ego in medio vestrûm sum, sicut qui ministrat. Et alibi, E
Lucæ.22. Filius enim hominis non venit ministrari, sed ministrare. Dicitur ergo Christ⁹ minister circũcisionis. i.
Matth.20. prædicator atque Apostolus Iudæorum, ad quos specialiter missum se perhibet, dicens, Non sum mis-
Matth.15. sus nisi ad oues quæ perierunt domus Israël. Et hoc [*propter veritatem dei*]. i. quia deus ita prædixit, & vt
deus verus esse cognosceretur [*Ad confirmandas*]. i. approbandas & adimplendas [*Promissiones patrum*]. i.
Lucæ.2. promissiones diuinas, patriarchis, prophetísque factas de Christo. Vel sic, Dico Christum Iesum minis-
strum fuisse circumcisionis. i. circumcisioni subiectum, ipsam in se recipiendo, propter veritatem dei, qui
Galat.4. misit filium suum factum sub lege, ad confirmandas promissiones patrum, hoc est ad ostendendum,
Genes.22. quòd deus daturus si patribus bona promissa, quæ promisit Iudæis circumcisionem recipientibus. A-
brahæ enim promisi. In semine tuo benedicentur omnes gentes, Et ita susceptio Iudæorum quodam-
modo pertinet ad iustitiam, propter præcedentem promissionem. Susceptuo verò gentium ad misericor
Psalm.17. diam maximè spectat. Propter quod subditur [*Gentes autem*]. i. gentiles conuersos, dico [*super misericor-
dia*]. i. de pietate & gratia sibi impẽsa [*Honorare deum*]. i. gratias agere deo, eíq; seruire [*Sicut scriptum est*]
in Psalmo. [*Propter hoc confitebor tibi in gentibus*] Verbum est filij ad patrem dicentis, Propter hoc, quod
Actu.13. in Psalmo illo huic versiculo præmittitur, Deus qui das vindictas mihi, & subdis populos sub me, &c.
confitebor tibi deo patri, in gentibus, id est gentes faciam tibi confiteri confessione. laudis tuæ & culpæ
suæ, cum per apostolos conuertero eos ad finem. [*Et nomini tuo cantabo*] per ora gentium conuersarum, F
& etiam per meipsum, secundum quod homo sum. Ex hoc sequi videtur, quod psalmus ille ad literam
Augustin. de Christo loquatur. Apostolus enim per verba psalmi huius probat gentes susceptas à Christo. Proba
tio verò non valet, nisi per sensum literalem, vt Augustinus testatur: Lira tamen exponit psalmum istũ
& verba hîc allegata ad literam de Dauid. Et vtique nisi psalmus esset excellenter notabilis tanquam
2.Reg.22. mysteriis Christi redundans, non toties inuenretur in sacra scriptura expressus. Nõ enim vt cæteri psal
Esaiæ.66. mi communiter habetur in libro psalmorum, sed etiam in secundo Regum. Ideo exposui psal-
Deuter.32. mum illum de Christo loco suo. [*Et iterum dicit*] de gentium susceptione seu conuersione in Esaia, vel
secundum Bedam, in Cantico Deuteronomij, tamen secundum aliam translationem. [*Lætamini gentes*]
Psalm.116. id est gentiles conuersi [*Cum plebe eius*] id est Iudæis qui erant populus peculiaris. Nostra translatio talis
est, Laudate gentes populum eius. [*Et iterum*] dicit dominus per prophetam in Psalmo. [*Laudate omnes
gentes*] ad fidem vocatæ [*Dominum & magnificate*]. i. magnificè honorate, & verbis ac factis magnum es-
Esaiæ.13. se ostendite [*Eum omnes populi*] hoc est duodecim tribus Israël. [*Et rursus Esaias ait, Erit radix Iesse, &
qui exurget regere gentes: in ipsum gentes sperabunt*] Nostra translatio habet sic. Radix Iesse, qui stat in si-
gnum populorum, ipsum gentes deprecabuntur. Est itaque sensus, Erit Radix Iesse. i. Christus de semi-
ne Iesse (seu Esai) patris Dauid descendens. Quanuis autem Christus de Iesse sit natus, & per hoc poste
rior eo, secundum naturam humanam: est tamen radix illius, quia secundum diuinitatem est origo & G
fundamentum ipsius Iesse, & qui (.s. Christus) exurget procedendo in actum. Vel, exurget à mortuis, re-
gere gentes, id est ecclesiam ex gentibus congregatam quam regit per seipsum, per angelorum custo-
diam, & per prælatos, in eum gentes sperabunt, tanquam in saluatorem. [*Deus autem spei*]. i. in quo spe-
Hebræ.1. ramus, & à quo spes vera infunditur [*Repleat vos*] in hac via inchoatiuè [*Omni gaudio*] [spirituali [*Et pace*]
Psalm.100 hoc est interna tranquillitate, passionibus extirpatis [*in credendo*] per fidem formatam. Ista enim ex fide
Matth.18. formata procedunt. Orat ergo apostolus, vt diuina fideliter contemplando, impleamur omni gaudio
Iacob.2. spirituali ac pace, considerando videlicet bonitatem & beatitudinem dei, beneficia quoque ipsius exhi-
Gregorius bita & promissa [*vt abundetis in spe*] id est in actu spei, certius atque auidius expectando felicitatem futu
ram ex prælibatione eius in hac vita. Ex perceptione nempe præsentium munerum certa fit expectatio
Finis. futurorum [*et virtute*]. i. gratia [*spiritus sancti*] vel in virtute, hoc est efficacia bonæ operationis spirit⁹ san-
cti, id est quæ datur à spiritu sancto. [*Certus sum autem fratres mei e ego ipse de vobis*] vel per reuelatio-
Matth.7. nem diuinam, vel per operationem vestram quam percepi. Quemadmodum scriptum est, Ex fructibus
Matth.5. eorum cognoscetis eos [*Quoniam ipsi pleni estis*] secundum conditionem status vestri, & exigentiam hu-
ius viæ, vel quantùm requiritur ad salutem [*Dilectione*] dei & proximi. Non tamẽ simpliciter plenus est
2. Timo.3. aliquis viator dilectione diuina, cum nullus viator possit perfectè implere præceptum charitatis diui- H
næ. Et durante vita præsenti, quilibet potest in charitate proficere. Et est is [*Repleti omni scientia*] ad sa-
lutem necessaria, non autem absolutè omni scientia [*vt possitis alterutrum monere*]. i. vos mutuò exhorta-
ri. Hoc dicit apostolus ne videatur eis scribere, quasi ignaris & imperfectis, & vt hac laude prouocet eos
ad meliora. Veruntamẽ quoniam à principio huius epistolæ declarauit discordiam, infirmitatem & im-
perfectionem Romanorum, mirum videtur, quomodo iam dicat eos dilectione & omni sciẽtia plenos.
Et respondendum, quod ista non sunt ad eosdem referenda. Nam quidam eorum valde perfecti erant,
de quibus iam loquitur: alij imperfecti fuerunt, quos superius increpauit & concordauit.
Hebræ.5. ¶ Deinde excusat se de præsumptione. [*Audacius autem scripsi vobis fratres*] id est quanuis ô Romani
Rom.7. ita perfecti sitis, vt dixi, tamen audacter ex magna fiducia scripsi vobis præsentem epistolam [*ex parte*]
Marci.4. id est aliquibus vestrûm, præcipuè. s. imperfectioribus, qui magis informatione hac indigẽt. Vel ex par-
Prouer.9. te, id est non plenè, sed partim ac breuiter [*Tanquam in memoriam*]. i. ad actualem considerationem eo-
rum, quæ habitualiter scitis [*vos reducens*] & excitans. Scientibus enim legem loquor, vt dixi superius.
Scribo tamen vobis, vt actualiter memores sitis eorum, quæ scribo. Vnde Salomon, Da sapienti, inquit,
1.Corin.7. occasionem, & addetur ei sapientia. Doce iustum, & festinabit accipere. ¶ Cur autem scripserit, subdit:
Matth.28. [*Propter gratiam quæ data est mihi à deo*] id est propter apostolatum, vel sapientiam mihi diuinitus præ-
Actu.10. stitam, ad hoc [*vt sim minister Iesu Christi in gentibus*] id est Christo deseruiam, gentes instruendo, sicut ip
se mihi præcepit, sicque gratiam mihi collatam vobis communicem [*sanctificans*] id est sanctum ostẽ-

A dens per diuina miracula [*Euangelium dei*] id est, euangelicam doctrinam quam prædico [*vt fiat oblatio*] Iohan.12.
id est, seruitus [*Gentium*] vel oblatio, quia gentes seipsas domino offerunt. Vel oblatio, qua ego eas offe
ro [*Accepta*] deo per deuotionem eorum [*Et sanctificata*] id est purgata à vitiis [*in spiritu sancto*] hoc est
virtute & gratia spiritus sancti. [*Habeo ergo gloriam*] id est, cum data sit mihi gratia tanta, ideo habeo
gloriam, hoc est gloriationem internam, non vanam, sed veram. [*In Christo Iesu*] id est, secundum
voluntatem ipsius [*ad deum*] id est ad sanctæ trinitatis honorem, Ex consideratione enim beneficio-
rum sibi collatorum lætabatur apostolus in deo, quod & nos imitari debemus. Vel habeo gloriam,
id est meritum gloria dignum, seu apostolicam authoritatem. [*non enim audeo aliquid eorum loqui que* 1.Tim.1.
per me non efficit Christus] id est, nihil præsumo dicere, nisi quod à Christo percepi. Nihil doceo alios
quod ipse non facio: nec maiora affirmo de me in verbo vel facto, quàm Christus operetur per me, vel
quæ ego efficio virtute Christi [*in obedientiam gentium*] id est, ad hoc vt gentes euangelio dei obediant.
Itaque non audeo aliquid loqui quod Christus non facit per me, [*Verbo*] prædicationis [*Et factis*] bonæ
conuersationis [*in virtute signorum*] id est minorum miraculorum, [*Et prodigiorum*] hoc est, miracu-
lorum maiorum factorum non arte magica, sed [*in virtute spiritus sancti*] Hoc dicit Apostolus cõtra pseu
doapostolos, & vt cæteris Apostolis qui cum Christo corporaliter sunt conuersati, probet se parem:
non ob propriam laudem, sed vt omnes suam doctrinam veram agnoscant, diligentiusque intendant ac
impleant. Intantùm ergo operatus est Christus per me [*ita vt ab Hierusalem*] vnde cœpit prædicatio A- Luc.24.
B postolorum [*Per circuitum*] id est diuersis locis & vrbibus [*vsque ad illyricum*] mare in fine Græciæ
situm. [*Repleuerim*] id est plenè disseminauerim [*euangelium Christi*] hoc est Euangelio Christi tot
gentes impleuerim, conuertendo ad euangelicam fidem. In quo admiranda potestas spiritus sancti ap-
paret, qui per vnum virum, sine humano præsidio, tantos populos ad tam supernaturalem, arduam &
incomprehensibilem legem conuertit. Agnoscatur ergo operata diuinitas, habeatúrque semper fides
certissima, tanquam à deo firmata ac infinita. [*Sic autem*] in illis locis [*euangelium hoc predicaui nõ vbi no
minatus est Christus*] id est, non illis gentibus, quibus ab aliis prædicatus fuerat Christus [*ne super a-
lienum fundamentum*] doctrinam ab aliis traditam [*ædificarem*] id est, verbum spiritualis ædificationis ad-
iicerem. Et in hoc prædicatio Apostoli comprobatur fuisse laboriosior & efficacior, quia materia
non fuit disposita [*Sed sicut scriptum est*] in Esaia [*Quoniam quibus non est annunciatum de eo*] id est,
gentes, quibus non erat factus sermo de Christo per prophetas, sicut Iudæis [*videbunt*] Christum & o-
pera eius, oculo fidei, per prædicationem apostolicam [*et qui non audierunt*] prædicationem euangelij
prius ab aliis Apostolis [*intelligent*] euangelica documenta per prædicationem Pauli [*Propter quod*]
id est propter occupationem meam in prædicando his gentibus. [*et impediebar plurimum*] id est ve- Esa.12.
hementer & diu [*venire ad vos*] Romanos [*et prohibitus sum*] id est impeditus, vel à spiritu sancto ve-
titus [*Vsque adhuc. nunc vero vlterius locum*] id est necessariam causam manendi, seu locum conue- 1.Thess.2.
nientem [*non habens in his regionibus*] Græciæ, vbi præcipuè prædicaui. Iam enim competenter in-
C structi, & reformati fuerunt, erantque per ciuitates & loca ordinati episcopi, presbyteri, atque diaco-
ni, qui sufficerent supplere vicem Apostoli [*Cupiditatem autem*] id est desiderium magnum [*Habens
veniendi ad vos ex multis iam præcedentibus annis*] Quoniam enim Roma erat caput mundi, sciebat Apo
stolus, quod conuersio Romanorum exemplaris & vtilis esset toti mundo, ideo penè à principio suæ
conuersionis optauit prædicare Romanis. Nam & ideo appellauit Cæsarem, quatenus occasionem ha
beret veniendi Romam [*Cum in Hispaniam proficisci cœpero*] vt in ea euangelizem. Optabat namque 1.Mac.8.
Apostolus, etiam in occidente prædicare Christum, sicut in orientalibus partibus fecerat [*spero quod
præteriens*] id est, per loca vestra velociter transiens, Hispaniam versus [*Videam vos*] id est, aliquan- Act.19.
to tempore apud vos ero. Non enim proposuit diu manere in vrbe, eò quòd Petrum sufficere sci- 21.28.
ret ad conuersionem Romæ, qui tunc cum suis discipulis Romæ sedit, & per loca Italiæ discipulos
suos misit [*et a vobis*] Romanis [*Deducar illuc*] id est ad Hispaniam, quæ tunc erat Romanis subie-
cta [*si nobis*] id est, præsentia vestra, [*Primum ex parte*] temporis, id est modico tempore [*Fruitus*]
id est delectabiliter vsus [*Fuero*] habendo aliquem fructum in vobis, & de vestro profectu lætando.
Frequenter sumit Apostolus, frui, communiter. Propriè autem, frui, est summo bono inhærere seu
D vltimo fini. [*nunc igitur proficiscar in Hierusalem ministrare sanctis*] id est, eleemosynas gentium defer-
re ecclesiæ Hierosolymitanorum, quibus præfuit Iacobus. Qui vt in omnibus credentibus essent for
ma Christianæ perfectionis, vendiderunt omnia sua, & in paupertate voluntaria Christo seruierunt.
Pro quorum sustentatione Apostoli erant soliciti. Petrus quoque & Iohannes commiserunt Paulo & Mat.13.
Barnabæ, vt gentes conuersas inducerent ad mittendum eleemosynas Hierosolymitis, quod & diligen- 2.Cor.9.
ter fecerunt. [*Probauerunt enim*] id est opere ostenderunt & sponte acquieuerunt [*Macedonia et A-* Lucæ.19.
chaia] id est fideles harum terrarum, quæ sunt partes Græciæ. Metropolis autem Macedonię est Phi
lippi, vnde dicuntur Philippenses, & Thessalonica. Metropolis verò Achaiæ, est Corinthus [*Collectio-
nem*] id est, eleemosynarum collationem ac dationem [*Aliquam facere in pauperes sanctorum*] id est,
ad sustentationem sanctorum pauperum, [*Qui sunt in Hierusalem*] & erant ex Iudaismo conuersi [*Pla* 1.Cor.9.
cuit enim eis] collationem hanc facere [*et debitores sunt eorum*] hoc est sanctorum in Hierusalem [*nam
si spiritualium eorũ participes facti sunt Gentiles*] id est quoniã gentes conuersæ spiritualia bona, videlicet
fidem, instructionem & sacramenta Christi à Iudæis conuersis receperunt, mediatè vel immediatè
[*Debent*] id est, tenentur debito necessitatis vel debito honestatis, imò vtroque modo [*et in carnalibus
ministrare eis*] id est, necessariæ vitæ corporalis eis præbere. [*Hoc ergo cum consummauero*] hoc est e- 1.Cor.16.
leemosynas istas detulero in Hierusalem ad prædictos sanctos [*et assignauero eis fructum hunc*] hoc est
collationem gentium, eis missam [*Proficiscar Per vos in Hispaniam*] ¶ Quæritur, an Paulus prædica-

uit in Hiſpania. Dicunt quidam, quòd non, ſed propoſuit, non autem executus eſt, ſuperueniente impedimento. Vnde quod nunc dicit, proficiſcar in Hiſpaniam, intelligendum eſt conditionaliter ſi licet ſi deus permiſerit, vel ita conceſſerit. Allegant autem pro ſe decretum quæſtione vndecima. Quis neſciat, vbi dicitur, quod de apoſtolis ſolus Petrus prædicauit in his prouinciis, ſcilicet. Italia, Gallia, Hiſpania, Africa & Sicilia. Iſidorus verò in libro de ortu & obitu ſanctorum dicit oppoſitum, aſſerens Paulum in Hiſpania prædicaſſe, Hieronymus quoque in libro de viris illuſtribus dicit, Paulus in prima ſatisfactione à Nerone dimiſſus, in partibus occidentis prædicauit. Ad decretum autem diuerſimodè reſpondetur. Lira verò reſpondet, quod decreti intentio eſt, quòd nemo prædicauit in prædictis prouinciis, niſi Petrus, vel alij de ordinatione ac miſsione ipſius. Sed huic non conſonat quod Paulus ſæpe teſtatur ſibi imminere prædicationis officium in omnibus gentibus, quantùm fieri potuit, ratione ſui apoſtolatus, imò authoritate ſibi commiſſa. Vnde non indiguit ex ordinatione Petri in Hiſpania prædicare, præſertim cum propoſuerit hoc facere antequam veniſſet Romam ad Petrum. Conſtat etiam ſanctum apoſtolum Iacobum in Hiſpania prædicaſſe. Nec poteſt negari, quin Paulus Romæ (quæ eſt caput Italiæ) prædicauit, & per conſequens in Italia. Scriptum eſt enim in Actibus, Manſit autem biennio toto in ſuo conductu, prædicans regnum dei, & docens quæ ſunt de domino Ieſu Chriſto, cum omni fiducia ſine prohibitione. Melius ergo dici poſſe opinor, quòd decretum ideo aſſerit ſolum Petrũ ex apoſtolis in his prædicaſſe prouinciis, quoniam alij apoſtoli, ſcilicet Paulus & Iacobus, non diu prædicauerunt in terris præfatis. [*Scio autem*] hoc eſt certè confido, vt per reuelationem agnoſco. [*Quoniam venicns ad vos, in abundantia benedictionis Chriſti*] id eſt in magna plenitudine gratiæ. [*Veniam*] ita, quod meus aduentus ſit vobis multùm proficuus, & mihi ipſi non parum meritorius. [*Obſecro igitur vos fratres*] hoc eſt per rem ſacram vos rogo, imò per ſanctum ſanctorum, videlicet [*Per dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, et per charitatem ſpiritus ſancti*] quam nobis infudit ſpiritus ſanctus [*Vt adiuuetis me in orationibus veſtris pro me*] fuſis [*Ad deum*] id eſt orando deum pro me, mihi ſubueniatis [*Vt liber ab infidelibus*] id eſt, obſtinatis Iudæis [*Qui ſunt in Iudæa*] ne rapiant quod offero ſanctis, [*Et obſequij mei oblatio*] id eſt repræſentatio eleemoſynarum, quas porto ſecundum miniſterium mihi iniunctum [*Accepta*] id eſt placens & grata [*Fiat in Hieruſalem*] ſanctis illic degentibus, quatenus affectum meum erga ipſos intelligant [*Vt veniam ad vos in gaudio*] ſpirituali, id eſt ſpiritualiter gaudens, negotiis meis ſalubriter expeditis [*Per voluntatem dei*] id eſt diuina voluntate annuente ac operante [*Vt refrigerer vobiſcum*] id eſt inſimul refrigerium ſpiritualis conſolationis habeamus, vobis ad concordiam reuocatis, & vnoquoque noſtrûm de profectu alterius gloriante. [*Deus autem pacis dator & amator, ſit cum omnibus vobis. Amen*] per gratioſam inhabitationem, Quamuis enim vbique ſit, tamen (vt Salomon ait) Longe eſt dominus ab impiis.

Iſidorus Hierony. — Galat.1. 1.Tim.2. Supra.1. Act.13. — Act.28. — 1.Cor.6. Phil.1. — 1.Cor.12. — Prou.15.

Cap. XVI. [*Commendo autem vobis.*] Artic.xx.

IVcuſque apoſtolus inſtruit Romanos moraliter verbis prædicationis: iam agit idẽ exemplo operis, proponens eis perſonas imitatione digniſſimas, [*Commendo autẽ*] id eſt, commendabilem dico, laudo, committo [*Vobis Phœbem ſororem noſtram*] ſpiritualem fide & religione [*Quæ eſt in miniſterio eccleſiæ quæ eſt Cenchris*] id eſt, miniſtrat eccleſiæ exiſtenti in loco, qui dicitur Cenchris. Cenchris autem eſt portus maris Corinthi, Phœbe verò mulier nobiliſsima erat atque ditiſsima, & de ſuis facultatibus eccleſiã illã iuuit [*Vt eam ſuſcipiatis in domino*] hoc eſt, ſecũdum voluntatem dei, & ſicut deus requirit, videlicet charitatiuè, reuerenter & piè [*Digne ſanctis. i. prout decet recipi ſanctos*] Et aſsiſtatis eis in quocunque negotio veſtri indiguerit. Venit enim hæc mulier Romam propter certa negotia ſua, & fortè in curia Cæſaris habuit aliqua expedire, ſic ſque indiguit auxilio Romanorum. Meruit etiam ipſa, vt ſibi ſubueniretur hoc modo. [*Etenim ipſa quoque aſtitit*]. i. ſubuenit [*Multis*] fidelibus [*Et mihiipſi*] In eccleſia autẽ Romanorũ erant quidam de familia imperatoris, iuxta illud, Salutant vos qui ſunt ex Cæſaris domo, & iſti præcipuè poterãt auxiliari fidelibus, [*Salutate Priſcam et aquilam*] virum Priſcæ, de quibus in actibus habetur, vbi etiam Priſca hæc appellatur Priſcilla, & erãt ambo valde eruditi in via domini. Nam & apollo plenius inſtruxerunt, venerunt q; Romã vt cõfirmarent Romanos. Quod ſecundũ gloſſam, intelligendũ eſt de omnibus, quos hîc ſalutat apoſtolus, ſcilicet quod venerunt Romã ad confirmandũ Romanos in fide & gratia [*aduitores meos in chriſto ieſu*] hoc eſt in prædicatione euangelij Chriſti [*qui pro anima mea*] id eſt defenſione vitæ meæ [*Ceruices ſuas ſuppoſuerunt*] id eſt, ſeipſos mortis periculo expoſuerunt. Debemus enim pro fratribus animas ponere. [*quibus non ſolus ego gratias ago*] pro beneficiis mihi impenſis, qui in Corintho in domo eorum manſi, & operabar cum eis manibus propriis [*Sed et cunctæ eccleſiæ gentium*] gratias agunt. quoniam mihi gentium apoſtolo taliter aſtiterunt. Salutate quoque [*et domeſticam eorum eccleſiam*] id eſt eorum familiam vel congregationem fidelium in domo eorum exiſtentem. [*Salutate ephenetum dilectum mihi*] id eſt familiarem [*qui eſt primitiuus aſiæ in Chriſto*] id eſt ex Aſia primò conuerſus, ac regeneratus in Chriſto, & ſic erat alijs exemplar credulitatis ſeu fidei, [*Salutate Mariam, quæ multum laborauit in vobis*] id eſt pro vobis concordandis. Nunciauit enim Apoſtolo diſcordiam Romanorum. [*Salutate andronicum et iuliam, cognatos et concaptiuos meos*] id eſt de tribu mea exiſtentes, & interdum capti fuerunt pro fide, & multa perpeſsi, vt ego [*qui ſunt nobiles*] nobilitate ſanctiſsimæ conuerſationis [*in apoſtolis*] Secundum Originem, hi duo viri erant de numero ſeptuaginta diſcipulorũ,

Phil.4. Act.15. — Act.8. — 1.Ioann. — Act.20. — Origenes.

quorum aliqui (vt Sileas) nominantur apoſtoli. Sed & iſti dicuntur nobiles in apoſtolis. i. inter apoſtolos, quia apoſtoli dicti ſunt ratione diſcipulatus, & validæ prædicationis [*Qui & ante me fuerunt in Chriſto*] per fidem [*Salutate Ampliatum dilectiſsimum mihi in domino. Salutate eos qui ſunt ex Narciſci domo*]. i. ad eius familiam pertinent. Narciſcus iſte (vt dicitur) presbyter fuit, & circumeundo confirmabat fideles. [*Salutate Rufum electum*] ad ſacerdotium [*& matrem eius*] carnalem [*et meam*] ſpiritualem. Propter præcipuam huius fœminæ ſanctitatem, nominat eam matrem. Cætera patent. [*Salutate inuicem in oſculo ſancto*] ſpirituali, charitatiuo, quod ſit veræ concordiæ, & internæ dilectionis indicium: non in oſculo carnali, impudico, adulatorio, ſimulatorio aut proditorio. Abſalon oſculabatur populum adulatoriè, Ioab Amaſan ſimulatoriè, Iudas Chriſtum proditoriè. Erat quippe in primitiua eccleſia conſuetudo reciendi ac ſalutandi fideles cum oſculo oris. Tunc enim arſit ſpiritualis dilectio, nec erat periculum de carnalitatis mixtura, vt modo. [*Rogo autem vos fratres, vt obſeruetis*] hoc eſt notetis & diſcernatis ab aliis [*eos qui diſſenſiones*]. i. diſcordias & contrarias opiniones circa fidei veritatem [*et offendicula*]. i. ſcanda la [*Præter*] i. contra [*Doctrinam*] euangelicam [*Quam vos didiciſtis*] à Chriſti diſcipulis [*Faciunt*] inducendo vos ad mutuam offenſionem ac diſenſionem [*Et declinate ab eis*] non ſolùm mente, ſed etiam corporali receſſu, ſi fieri poteſt, ne peruertamini cum peruerſis. [*Huiuſmodi enim*] peruerſi [*Chriſto domino*] noſtro [*Non ſeruiunt*] qui talia vitia ſuis ſeruis prohibuit [*Sed ſuo ventri*] quem quærunt implere, cum ſint guloſi. [*Et per dulces ſermones*] hoc eſt, verba compoſita atque placentia [*Et benedictiones*] id eſt, falſas laudationes [*Seducunt corda innocentium*] id eſt, inexpertorum & incircunſpectorum, qui in ſe boni ſunt ſine dolo & felle, putantque alios tales eſſe, quales ipſi ſunt, ideo citò credunt & falluntur. Vnde in prouerbiis ſcriptum eſt, Innocens credit omni verbo, aſtutus conſiderat greſſus ſuos. Debetis autem ô Romani ab his declinare. [*Veſtra enim obedientia*] qua veræ fidei & apoſtolicæ traditioni paretis [*in omnem locum*] hoc eſt, per omnes eccleſias [*Diuulgata eſt.*] Quoniam enim Romani monarchiam tenebãt, quotidie erat confluxus extraneorum ad Romam, qui redeuntes ad ſua, diuulgabant facta Romanorum, & ita fideles venientes Romam, cum vidiſſent gratiam Romanorum, reuertentes nunciauerunt cæteris Chriſtianis fidem & opera eorum, ſicque alij animabantur, & confortabantur in fide. Propterea error Romanorum magis omnibus nocuiſset quam aliorum. [*Gaudeo igitur in vobis*] in conſideratione gratiæ vobis conceſſæ, & congratulor vobis [*Sed volo vos ſapientes eſſe in bono*] hoc eſt, in cognitione & operatione eorum, quæ bona ſunt, vt diſcernatis precioſum à vili, virtutem à vitio, verum à falſo [*Et ſimplices*] hoc eſt, ignaros & inexpertos [*in malo*] vt nec operando experiamini, nec approbando ſciatis, nec ſtudioſè diſcatis quæ mala ſunt. [*Deus autem pacis conteret*]. i. deiiciet [*Satanam*]. i. diabolum, de quo in Iob, Dixit dominus ad ſatan. Et in Zacharia, Increpet dominus in te ſatan [*Sub pedibus*] id eſt, affectibus [*Veſtris velociter*] de quibus pedibus in Canticis ſcribitur, Laui pedes meos, quomodo inquinabo eos? Et in pſalmo, Non veniat mihi pes ſuperbiæ: hoc eſt, dominus dabit vobis virtutem reſiſtendi diabolo, eumque vincendi, propter quod ait ſaluator, Ecce dedi vobis poteſtatem calcandi ſuper omnem virtutem inimici, & nihil vobis nocebit. Itemque in pſalmo, Super aſpidem & baſiliſcum ambulabis. [*Gratia dñi noſtri Ieſu Chriſti vobiſcum. Salutat vos Timotheus adiutor meus*] in cultura vineæ Chriſti, Epheſiorum epiſcopus. Cum quo (ſecundum Hieronymum) miſit apoſtolus iſtam epiſtolam. Alij dicunt, quod prædicta Phœbe detulit eam. Et puto quodvtriſque commiſit hanc baiulationem, vt ſi quid vni in via occurreret impedimenti, alter negotium expediret [*Et Lucius.*] Quidam dicit, & Lucas, exponítque de Luca euangeliſta: ſed nec textus correctus, nec gloſſa ſic habet [*Et Iaſon Soſipater*] qui ſunt *cognati mei*] ſecundum carnem. [*Saluto vos ego Tertius*] id eſt, taliter nominatus [*Qui ſcripſi epiſtolã*] hanc *In domino*] hoc eſt, ad dei honorem, tanquam notarius apoſtoli: de cuius licentia ego nominatus vos ſaluto, & nomen meum hic exprimo, ad perpetuam rei memoriam [*Salutat vos Caius hoſpes meus*] iam in Ciuitate corinthi, vnde mitto præſentem epiſtolam. Iſte Caius erat Corinthiorum epiſcopus, ad quem ſcribit Iohannes Apoſtolus tertiam ſuam canonicam, Laudans eum de virtute hoſpitalitatis: vnde & Paulus in domo eius manere ſolebat. Et *vniuerſa eccleſia*] Caij huius. [*Salutat vos Eraſtus* archarius ciuitatis*] Athenienſium, ſecundum gloſſam. Dicitur autem Archarius, ab ἀρχὸς, quod eſt princeps, vel ab arca, quoniam præerat arcæ cuſtodiens eam, in qua ponebantur vectigalia & tributa [*Et quartus frater.*] Quartus proprium nomen eſt, ſicut & Tertius, erátque frater religione, non natione. [*Gratia domini noſtri Ieſu chriſti cum omnibus vobis, Amen.*] Ex ardenti amore reſumit apoſtolus quod prædixit de præſentia gratiæ Chriſti. [*Et autem*] videlicet deo, trinitati [*Qui potens eſt vos confirmare*] in omni bono [*iuxta Euangelium meum*] id eſt, ſecundum prædicationem meam [*Et prædicationem Ieſu Chriſti*] à cuius prædicatione euangelium meum non diſſonat, prædicationem inquam Chriſti factam [*ſecundum reuelationem myſterij*] id eſt, in manifeſtatione diuini ſecreti de incarnatione Chriſti, & redemptione generis humani. Vel ſecundum quod reuelatum eſt mihi de iſto myſterio. Myſterij dico [*Temporibus æternis taciti.*] i. ab æterno in deo abſconditi. Tempora autem æterna apoſtolus dicit durationem præcedentem hunc mundum, quæ aliud nihil eſt niſi æternitas, quam exprimit apoſtolus per æterna tempora, quia non poteſt apprehendi à nobis, niſi per comparationem ad tempus infinitum. Vnde & ad Titum dicit, Ante tempora ſecularia [*Quod*] myſterium [*Nunc*] tempore nouæ legis in Chriſti aduentu [*Patefactum eſt*] mũdo [*Per ſcripturas prophetarum*] ab ipſo Chriſto declaratas. Qui (vt apud Lucam legitur) aperuit illis ſenſum vt intelligerent ſcripturas. Et iterum promiſit apoſtolis, Cum venerit ille ſpiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem. Tunc nanque apparuerunt fontes aquarum, & reuelata ſunt fundamenta orbis terrarum. Quod totum factũ eſt [*ſecundum præceptum æterni dei*] Chriſtus enim ſecundum formam ſerui erat miniſter trinitatis in hac reuelatione. Propter quod ait, Sicut mandatum dedit mihi pater, ſic facio. Et facta eſt reuelatio [*Ad obeditionem fidei in cunctis gentibus*] hoc eſt, vt omnes gentes obediant fidei

Actu.15. — 1.Reg.14. 2.Reg.20. Marc.14. Lucæ.22. Philip.3. — Tit 3. — Pſalm. 17. — Prou.14. 2.Theſ.2. — 1.Mac.8. — Philip.1. Hiere. 15. — Iob.1. Zach.3. Cant.3. Pſalm. 35. Lucæ.10. Pſalm.90. 1.Tim.3. Hierony. — Alias, arcarius. — Phil.1. — Titum.1. — Luc.24. Iohan.16. Eſa.17.

credēdo & operādo. Mysterii dico [*Cogniti*] plenariè atq; perfectè [*Soli sapienti deo*] id est deo trinitati, qui solus est sapiens per essentiam, cuius tanta est sapientia vt comparatione ipsius omnis sapientia creata pro nihilo reputetur, sicut in comparatione diuinæ puritatis, cæli dicuntur immundi, & comparatione aliorum solus dicitur esse. Patefacti autem [*Per Iesum Christum*] (vt dictum est) [*Cui*] sit [*Honor*] id est debita exhibitio reuerentiæ [*Et gloria*] id est clara cum laude notitia, vel vera lætitia: ita vt honor sit ei à nobis, gloria autem in se. Ipse enim est cum patre & spiritu sancto super omnia deus sublimis & bene dictus. [*Amen.*]

Ioann.14. Ephe.3. Iob.15. Ioann.8. 2.Petr.4. 1.Timo.1. Ibidem

IN EPIS. .I. AD CORINTHIOS
PRAEFATIO.

Ioann.1.

VErba sapientum sunt quasi stimuli, & quasi claui in altum defixi. Quemadmodum iuxta documenta magni atque diuini Dionysij in cælesti Hierarchia, superiorum angelorum est inferiores purgare, illuminare & perficere: inferiorum vero angelorum est, à superioribus purgari, illuminari ac perfici. (Purgantur autem non vtique à culpa, cum non sit in eis aliqua macula, sed à dissimilitudine seu luminis minoratione) sic in Ecclesiastica Hierarchia doctorum ac prælatorum officium est, inferiores purgare, illuminare, perficere: inferiorum verò est à superioribus purgari, illuminari ac perfici. Purgantur verò homines non solum à dissimilitudine, sed etiam à peccatis: illuminantur autem, vt veritatem cognoscant, perficiuntur quoque, dum in die amore proficiunt. Cum ergo sapientes vitiosos, & negligentes efficaciter arguunt, verba eorum sunt quasi stimuli, quoniam corda dura pungunt, penetrant & impellunt. Propter quod per Hieremiam dominus loquitur, Núnquid non verba mea sunt quasi maleus conterens petram? Sermo quippe diuinus eradicat, abscindit & eiicit de cordibus nostris spinas & tribulos vitiorum ac passionum, sicque circunscindit & polit animam nostram, vt capax sit illustrationis internæ, & perfectionis diuinę. Et quã tùm ad hoc, verba sapientum sunt quasi claui in altum defixi. Itaque verba sapientissimi nostri doctoris magistriq́ue gentium diuinissimi & gloriosissimi Pauli, in ea quæ iam exponenda restat epistola, sunt quasi stimuli. Quia Corinthios de multis excessibus fortiter increpat, bonos verò commendat, & secundum diuersam dispositionem eorum, quibus scribit diuersimodè loquitur, nunc exhortando, nunc blãdiendo, nunc collaudando, nunc arguendo. Porrò Corinthus est metropolis Achaiæ, quæ est pars Græciæ, vnde Corinthij dicuntur Achaici. Hi ab Apostolo instructi, & conuersi fuerunt, sed post eius recessum, variis modis subuersi sunt à philosophis & Iudæis. Quo cognito, apostolus existens in Epheso scribit eis presentem epistolam, mittens eam per Timotheum. In qua reuocat eos ad Euangelicæ fidei veritatem, & christianæ iustitiæ puritatem.

Eccl.12. Dionys. Heb.4. Hier.23. 2.Corin.4

Cap. 1. Epist. .1. Ad corinth. Articu.1.

MOre solito, iuxta consuetudinem scribendi epistolas seu literas missiuas, apostolus in huius epistolæ exordio nomen suum præmittit, & alterius secum scribentis, sicque procedit ad salutationem, narrationem & conclusionem, vt fieri solet. Et ait, [*Paulus vocatus*] id est, ex diuina prædestinatione assumptus & factus, vel à deo electus [*Apostolus Iesu Christi per voluntatem dei*] id est à voluntate diuina, tanquam à causa principali ac libera. Hoc dicit Apostolus, vt ostendat eos deo resistere, qui suo apostolatui contradicunt: & etiam, vt demonstret quòd ipse non iniecit se ipsum, nec sibi assumpsit honorem, vt illi de quibus dominus ait, Ego non mittebam eos & ipsi currebant. Et rursum, Principes extiterunt, & non cognoui. ¶Quæri potest, cur Paulus humillimus, in ista epistola, cum nomẽ suũ cõmemorasset, statim adiecerit nomina eximiæ dignitatis, non solitæ humilitatis, dicens, Apostolus, non seruus Iesu Christi, & hoc per voluntatem dei, quasi impiũ sit aliter opinari. Et respõdendum, quòd virtus discretionis id exigit in prælato, vt ita se habeat verbis & factis circa subiectos, sicvt eorum saluti expediens est. Oportet autem prælatum à subditis timeri, amari, ac honorari. Cum ergo subiecti ita se habent circa prælatũ, nõ est prælato necesse, vt verbis seu factis authoritatem suam ostendat. Cum verò contemnitur, ostẽdere debet collatæ potestatis authoritatẽ, quatenus subditis timorem, reuerentiãq; nominis sui incutiat. Apostolus autem Corinthiis viluit, quia (vt asserit glossa) contempto paulo Apostolo, de sapientibus huius seculi se iactitabãt, quorum vana eloquentia, sapientiáque terrena delectabantur. Idcirco Apostolus, vt eorum præsumptionem argueret, eos quoque ad suæ personæ reuerentiam inclinaret, cũ dixisset Paulus, mox addidit Apostolus &c. quod totum factum est, non ad propriam laudem, sed propter illorum salutem. [*Et Sosthenes frater*] Hunc Sosthenem associat sibi Paulus, quia pro Corinthiorum correctione multũ solicitus fuit, & eos (vt dicitur) apud apostolum accusauit. Vnde nunc dicitur, Sosthenes frater, ad insinuandum quod accusatio illa prodiit ex fraterna charitate, non aliunde. Itaque ego Paulus, & Sosthenes frater spirituales, scribimus: solus tamen Paulus dictauit. Sosthenes verò consentiendo conscripsit. [*ecclesiæ dei*] id est, congregationi fidelium. [*Quæ est Corinthi*] id est, in ciuitate Corintho, vtpote [*Sanctificatis*] id est, à vitiis emendatis, in sacramento baptismi, ac pœnitentiæ. [*in Christo Iesu*] id est, in virtute & gratia Saluatoris. [*Vocatis sanctis*] id est, à deo ad sanctitatem adductis atque electis [*Cum omnibus quẽ inuocant*] id est ex intimo cordis affectu implorant.] *Nomen domini nostri Iesu, in omni loco ipso -*

Rom.1. Galat.1. Hiere.23. Osee.8. 1.Re.2. Roma.14.

rum] id est. vbicunque in prouincia Corinthiorum [*Et nostro*] hoc est, loco nobis primùm cõcesso. Hic enim locus Paulo commissus est, vt habitatores eius conuerteret. Et cum deus vbique sit, non solùm in templo materiali, sed vbique inuocandus est, quatenus veri adoratores adorẽt eum in spiritu & veritate. Quia nec contẽplatio, neque oratio exigit locum, aut loci determinationem ex necessitate, sed ex quadam decentia. vnde sicut contẽplationi beatorum deputatur cœlum empyreum ex congruentia, sic ecclesia materialis deputatur orationi fideliũ ex congruentia quadam. Sed sicut angelus vbicunque fuerit extra cœlum empyreum incessabiliter deum contemplatur: ita fidelis vbicunque fuerit, nomen Christi inuocare debet. Et sumitur hîc nomen pro re nominata. ¶Deinde salutatio ponitur. [*Gratia*] gratum faciens (de qua in expositione primi capituli Epistolæ ad Romanos dictum est plenius) detur & semper insit [*Vobis*] Corinthiis [*et pax*] id est quies mentis à vitiorum inordinato impulsu [*A deo patre nostro*] per gratiam adoptionis, qui est pater Christi per realem relationem ac relatiuam proprietatem, & pater christi per æternam ac naturalem generationam [*Et à domino Iesu Christo*] filio patris, qui secundum diuinã naturam est vna & eadem causa efficiens gratiæ & pacis cum patre. Quæcunque enim facit pater, hæc & filius similiter facit. Secundum naturam verò assumptam, est causa gratiæ & cæterorum donorum gratuitorum instrumentalis ac meritoria. Patre autem & filio nominatis, datur intelligi spiritus sanctus qui est amor, nexus, & germen amborum. Totius superfelicissimæ trinitatis indiuisa est operatio foris transiens, sicut & trium personarum est vna natura, & vna potestas. Quoniam verò inter Corinthios erant aliqui boni laude digni, Apostolus primò agit de bonis, & pro beneficiis dei eis collatis gratias agit, & ait, [*Gratias ago*] verbis, factis, atque affectibus [*Deo meo*] qui licet sit omnium deus, tantò tamen specialius ac singularius est deus vniuscuiusque ipsum colentis, quantò ab eo deuotius colitur, ardentiusque amatur. Vnde & princeps theologorum Dionysius in libris suis, vix dicere audens deus meus, sic dicit, Deus, & si fas est dicere, meus. Propterea non quorumlibet, sed perfectorum feruenter amantium est dicere, Deus meus. Fortiter tamen perficientes, ex quadam humili confidentia dicere possunt. Deus meus, alij passim non dicant. Deus meus: nisi in persona Christi hominis, ecclesiæ seu perfectorum. Itaque gratias ago deo meo, à cuius amore nulla creatura me potest auellere, [*Semper*] id est, omni hora conuenienti ac debita, iuxta quem modum iubemur semper orare [*Pro vobis*] quorum imperfectum supplere desidero, eò quòd diligam vos tanquam meipsum [*In gratia dei quæ data est vobis*] id est, pro omnibus donis supernaturalibus, vobis diuinitus condonatis [*In Christo Iesu*] hoc est, per Christum mediatorem, seu merito eius, per quem omnia diuina nobis præstantur. [*Quia in omnibus* [spiritualibus diuitiis [*Diuites facti estis in illo*] id est, per Christum abundatis in omni gratia dei, secundum conditionem & statum huius fragilis vitæ, videlicet, quia in his quæ ad salutem requiruntur, abundatis. Secundum quem sensum ait Psalmista, Nihil deest timentibus eum. Vel ideo dicuntur in omnibus diuites facti, quoniam spiritualia bona quæ nondum fortiti sunt in re, iam habent in spe. ¶Has autem diuitias explicat apostolus in speciali [*In omni verbo cuangelicæ prædicationis.*] Hoc dicit Apostolus, vel quia donum linguarum receperunt, ita vt omnibus linguis loquerentur. In primitiua enim ecclesia, per impositionem manuum apostolorum, dabatur baptizatis donum linguarum. Vel, in omni verbo, id est, in omni modo docendi [*Et in omni scientia*] vera ad salutem necessaria, videlicet in intellectu scripturarum sanctarum [*Sicut testimonium Christi confirmatum est in vobis*] id est, eo modo diuites facti estis in his sicut, id est, prout testimonium Christi confirmatum est in vobis, id est, promissio seu contestatio, quia Christus testatus est, se ditaturum suos fideles, in vobis impleta est. Ipse enim prædixit, Qui credit in me, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ. Hoc autem dixit de spiritu, quem accepturi erant credentes in eum. Et alibi. Quicquid petieritis patrem in nomine meo, hoc faciam [*Ita vt nihil vobis desit in vlla gratia*] necessaria ad salutem. Vel, quia omnia dona ad gratiam gratum facientem pertinentia, habetis, & aliis gratiis, scilicet gratis datis, notabiliter abundatis, Virtutes enim & dona spiritus sancti ita connexa sunt, vt habens vnum, cætera quoque aliqualiter habeat. Non tamen ita perfecti fuerunt quin potuerunt proficere, perfectioresque fieri: iuxta illud, Omnem qui fert fructum, purgabit eũ pater, vt fructum plus afferat. Itaque nihil gratiæ deest vobis [*Expectantibus reuelationem*] id est, manifestam apparitionem [*Domini nostri Iesu Christi*] in die iudicij, quando (iuxta Esaiam prophetam) videbit omnis caro salutare dei nostri. De qua reuelatione scriptum est. Ecce venit cum nubibus, & videbit eũ omnis oculus, & qui eum pupugerunt. Vel reuelationem Christi, id est, claram visionem eius in patria, quæ visio est tota merces: de qua ait in Euangelio, Qui diligit me, diligetur à patre meo: & ego diligam eum, & manifestabo ei meipsum [*Qui & confirmabit vos*] vt piè confido. Verbum est bonę spei, non absolutæ assertionis, nisi fortè ex reuelatione diuina [*Vsque in finem*] vitæ præsentis inclusiuè [*Sine crimine*] id est, mortali peccato, ita quod gratiam perseuerantiæ conferat vobis, ne peccetis mortaliter, sed in gratia decedatis: ad hoc, vt sine peccato appareatis [*In die aduentus domini Iesu Christi*] id est in die iudicij. Vel, aduentus Christi intelligitur spiritualis eius aduentus, quo quotidie venit per gratiam ad electos, prout ipse Christus profitetur, Ad eum veniemus & mansionem apud eum faciemus. Et alibi, Ego sto ad ostium & pulso. Vel visitatio eius, qua visitat vnumquenque in morte. Vnde ait. Vigilate, qua nescitis quia hora dominus vester venturus est. De hoc aduentu comminatur quodam loco cuique negligenti, Si non vigilaueris, veniam ad te tanquam fur: & nescies quia hora veniam. Sed & Iacobus dicit, Patientes estote vsque ad aduentum domini, id est, vsque ad mortem. Vnde subiungitur ibidem, Ecce iudex ante ianuam assistit, Quandocunque autem confirmatur à deo Christus, spiritualiter venit ad nos. [*Fidelis deus*] non à fide, sed à fidelitate, quam conseruat ad suos, cum quibus fideliter agit, secundum quod charitas dictat. Vel, Fidelis deus, id est, verax in promissis,

Ioann.4. Roma.1. Pſalm.2. Pſalm.190 Ioann.5. 1.Ioann.5. Ioan.5. Epiſt. 1.Theſſ.2. Act.10. Dionyſ. Pſalm.33. Rom.18. Luc.18. Act.5. Actu.8. Act.19. Iohan.17. Ioann.15. Apo.22. Iohan.15. Eſa.40. Apo.1. Iohan.14. 1.Iohan.3. Iohan.14. Apoc.2. Mat.24. Apoc.3. Iaco.5.

Iosue.1. iuxta illud in Psalmo, Fidelis dominus in omnibus verbis suis [*Per quem (.i. a quo) vocati estis*] per inspi-
Psal. 144. rationem internam, ac prædicationem apostolicam [*In societatem*] id est ad communionem & participa-
tionem gratiæ, & gloriæ [*Filii eius domini nostri Iesu Christi*] De plenitudine siquidem eius accepimus om-
Ioann.1. nes. Prædestinauit enim nos conformes fieri imaginis filii sui, vt alio loco dictum est. Ecce quanta gra-
Roma.8. tia & beneuolentia dei sancti & benedicti, qui non solùm vocauit nos ad consortium apostolorũ & an-
gelorum, sed vnigeniti filii sui. Quotquot enim receperunt eum, dedit eis potestatẽ filios dei fieri. Ideo
Ioann.1. scriptum est, Maxima & pretiosa nobis promissa donauit, vt per hęc efficiamini diuinæ cõfortes naturę.
2.Petri.1. Et alibi, Societas nostra sit cũ patre & filio eius Iesu Christo. Ineffabilis prorsus nobilitas, societatẽ ha-
1.Ioann.1. bere cũ deo, Et summa miseria, propter temporales delitias ac transitoria bona vilissima atque caduca,
2.Par.26. societatem hanc deiformem omittere. Non ergo negligamus grtiam dei, quæ data est nobis, sed carnem
1.Timo.4. domemus, affectum purgemus, cœlestibus infatigabiliter intendamus. ¶ Hucusque laudauit Apostolus
perfectos, iam alios hortatur ad perfectonem illorum. [*Obsecro autem*] .i. per rem sacram, imò per sanctũ
sanctorum rogo [*vos fratres*] videlicet [*per nomen domini nostri Iesu Christi vt idipsum*] id est vnum & idem
secundum dei voluntatem [*Dicatis omnes*] sicut faciunt quos iam laudaui [*Et non sint in vobis schismata*]
Esaiæ.22. .i. diuisiones atque discordiæ. Scriptum enim est, Diuisum est cor eorum, nunc interibunt. Sed videtur
Iohel.2. contrarium his, quod dominus ait per alium prophetam, Scindite corda vestra, & non vestimenta ve-
stra. Et respondendũ, quod loquitur de spirituali cordis circuncisione, & apertione, qua cor antea du-
rum aperitur verbo dei, & recipit illud. [*Sitis autem perfecti*] id est perfecti seu omnino concordes [*In eo-* F
dem sensu] id est in cognitione practica, vt idẽ agatis [*Et in eadem scientia*] id est in cognitione speculatiua,
vt idem credatis ac sapiatis. Duę enim sunt partes legis diuinæ, videlicet testimonia & præcepta. Testi-
monia pertinẽt ad credenda, præcepta verò ad operanda. Vult ergo apostolus, vt in horum vtroq; cõfor
mes sint. ¶ Hæc hortor & obsecro [*Significatum est enim mihi de vobis (o) fratres mei ab his qui sunt Cloes*]
id est habitant in loco qui dicitur Cloes. Vel in domo relgiosæ fœminæ Cloes vocatę, quorum vnus fue
rat Sostenes, iam prædictus. Secundum quosdam, Cloes est nomen loci prope Corinthum: secundum
alios verò est nomen mulieris deotæ, in cuius domo multi fideles manebant. Isti doluerunt de con-
tentione ac schismate Corinthiorũ, Dixeruntque Paulo, quod subditur [*Quia contentiones inter vos sunt*]
sicut subiungitur [*Hoc autem dico*] id est refero [*Quod vnusquisque vestrum dicit.*] Percepi enim verba ve-
stra in propria forma, & ideo omnium vestrũm verba iam enarro. Alius enim è vobis dicit, [*Ego quidem*
sum Pauli] id est ad Paulum pertineo tanquam filius & discipulus eius, quia ab eo baptizatus seu doctus
Actu.18. sum. [*Ego autem sum Apollo*] id est discipulus eius. Iste est Apollo vir eloquens & potens in scripturis,
sicut in actibus legitur, qui (vt dicitur) erat Corinthiorum episcopus, Alius dicit, [*Ego vero Cephæ*] id
est ego ad Petrum pertineo. Alius dicit, [*Ego autem Christi*] sum tanquam eius seruus atque discipulus.
Qui ita dixerunt non errauerunt vt alii. ¶ Contentio autem Corinthiorum fuit ex hoc, quòd putabant
sacramentum baptismatis aliquid virtutis habere ex meritis ministri, & ita baptizatus ab vno pætulit se
baptizato ab alio, prout vnus ministrorum excellentior extitit alio. Quilibet etiam nominauit se ab il- G
Augustin. lo, à quo fuerat baptizatus, sicque vnus dicebat, ego sum Pauli. Hi errauerunt, qui baptismus non ha-
1.Petri.2. bet efficaciam, nisi merito Christi, tanquam à causa meritoria, qui tactu suæ mundissimæ carnis vim
regeneratiuam contulit aquis. Vnde de latere Christi morientis dicuntur omnia sacramenta fluxisse,
quoniam virtute passionis dominicæ operantur. Christus verò, vt deus, seu tota beatissima trinitas, est
causa effectiua & principalis virtutis baptismi, quoniam solus deus intus baptizat peccata lauando seu
abluendo, & gratiam infundendo, sine cuius infusione nemo iustificatur, neque peccatum dimittitur.
Ioann.1. Vnde quodam loco de Christo habetur. Super quem videris spiritum descendentem & manentẽ super
Matth.3. eum, ipse est qui baptizat in spiritu sancto. Et alibi, Ipse baptizabit vos spiritu sancto & igni. Vnde vt le-
gitur, advitandum prædictum Corinthiorum errorem, ecclesia Græcorum mutauit formam baptismi,
dicendo, baptizo seruus Iesu Christi. ¶ Ad ostendendum ergo errorem Corinthiorum, querit apostolus
[*Diuisus est Christus?*] id est nunquid Christus in corpore suo mystico huiusmodi diuisionem ad-
Actu.11. mittit & approbat, vt vnus dicatur Pauli, alius Cæphæ, & non potius omnes sint Christi, & ab ipso chri
Ioann.17. stiani vocentur? Quasi dicat, Non, Christus enim ait, Pater sancte serua eos in nomine tuo, quos dedi-
sti mihi, vt sint vnum, sicut & nos. Vel sic, Diuisus est Christus. i. nunquid Christus diuersimodè se ha-
Roma.6. bet ad suos ministros baptistas, aliter operando in baptismo vnius quàm alterius? [*Nunquid Paulus cru-*
2.Corin.5. *cifixus est pro vobis, aut in nomine Pauli baptizati estis?*] id est cũ nec Paulus nec aliquis alius præter Chri- H
stum pro vestra salute sit passus, nec in nomine Pauli vel alterius, sed in nomine Christi baptizati sitis,
Actu.2. cõstat quod non plus valet baptismus ministratus ab vno ministro Christi q̃ alio. Quoniam virtus ba-
ptismi, est ab ipso q̃ pro mundi salute occisus est, & in cuius nomine administratur: hic verò Christus est
Quanuis autem Christus dixerit, Euntes docete omnes gentes baptizãtes eas in nomine patris, & filii, &
spiritus sancti: Apostoli tamẽ in primitiua ecclesia ex familiari cõsilio seu istinctu spũs sancti, videlicet
Actu.18. vt nomẽ Christi magis celebre fieret, quod à Iudęis iugiter blaphemabatur, baptizauerũt in noĩe Chri-
Roma.6. sti. Vnde Petrus dixerat, Baptizetur, inquiẽs, vnusquisq; vestrũ in nomine Iesu Christi. Hoc tamẽ fece
3.Ioann. rũt, secũdũ quod in nomine Christi, tota supersancta trinitas intelligitur, videlicet pater, vngens, & spũs
sanctus, qui est vnctio. [*Gratias ago deo meo quod neminem vestrum baptizaui nisi Crispum et Caium,*]
Iste videtur esse Crispus archisynagogus, qui (vt in actibus legitur) credidit domino. Caius quoq; iste
forsitã est, de quo ad Romanos dixit apostolus, Salutat vos Caius hospes meus: cui (vt ibidem dictũ est)
Ioannes tertiam suam misit epistolam, eratque Corinthiorum episcopus. Itaque gratias ago, quod ne-
minem vestrũm baptizaui, præter hos paucos, qui etiã non sunt de vestra cõtẽtione, cum sint viri perfe-
cti. Non quia baptizare sit actus malus, sed [*Ne quis dicat quod in nomine meo baptizati sitis*] id est ne actus

A bonus à me factus, esset vobis occasio mali. Ex quo eluceſcit, quòd interdum ab aliquibus bonis operi-
bus ex charitate cessandum sit, vt aliorum culpa seu scandalum deuitetur. [*Baptizaui autem & Stephanæ*
domum] id est illius deuotæ matronæ familiam, fortè simul cum ea, quæ etiam non contendit vobiscum.
[*Cæterum nescio, si quem alium vestrum baptizaui,*] & quia apostolus bonæ memoriæ erat, probabile est,
quòd non baptizauit, nisi prædictos tam paucos: cuius ratio subditur, [*Non enim misit me Christus bapti-* Actu.9.
zare] id est principaliter ad baptizandum, cum hoc ab inferioribus & parum doctis fieri possit tam per-
fectè, sicut à perfectioribus: [*Sed euangelizare*] id est euangelium prædicare quod non potuit perfectè Matth.10.
fieri, nisi à valde perfectis atque doctissimis. Non tamen est sic intelligendum quod nunc dixit apostо-
lus, non misit me Christus baptizare, quasi ipse & alij apostoli nequaquam missi sint baptizare: cum di Matth.28.
cat eis saluator, Docete omnes gentes, baptizantes eas. sed hoc ideo dicitur, quia apostoli non sunt prin-
cipaliter missi ad baptizandum, videlicet ne baptizando retardarentur à prædicatione. Ideoque, quem-
admodum Christus per seipsum docuit, & per discipulos baptizauit, vt patet apud Ioannem: sic & apo Ioan.4.
stoli verbo prædicationis instabant, & per discipulos suos frequentius baptizabant necessitate aut ma- Lucæ.14.
gna ratione exigente baptizationis. Itaque misit me Christus euangelizare, [*Non in sapientia verbi*] id est
non in sapientia naturali, seu philosophica, verbis ornata atque verbosa, quæ comparatione diuinæ sa-
pientiæ potius est sapientia nominalis, quàm realis. [*Vt non euacuetur*] hoc est incredibilis aut inutilis
B reputetur, [*Crux Christi*] id est, fides passionis dominicæ. Naturali enim rationi visum est impossibile,
incredibile atque inutile, vt deus pateretur. Ideo apostolus fidem crucis Christi non prædicauit in sa-
pientia verbi. Vel sic, vt non euacuetur crux Christi, id est ne fides Christi videatur humanæ rationi
inniti, & per consequens, facilè posse reprobari. Denique Christiana doctrina non indiget cultu, & Ioan.5.
pompa verborum, ne videatur ex humanæ subtilitatis calliditate procedere, non ex veritate. Ibi enim
compositio sermonis exquiritur, vbi ipsa se veritas non commendat. [*Verbum enim*] id est fides & præ-
dicatio, [*Crucis*] Christi [*Pereuntibus quidem*] id est mundi huius sapientibus & reprobis, [*stultitia est*] id Roma.1.
est stulta & irridenda videtur. Sicut de Græcis refert Dionysius, quod audita prædicatione fidei Chri- Dionysi°.
stianæ, lato ore riserunt, [*His autem qui salui fiunt, id est nobis*] puta electis, [*Virtus dei est*] id est potens ef-
fectus diuinæ potentiæ, per quem obtinemus gratiam & gloriam, victoriam quoque contra insidias ho
stis: iuxta illud, Hæc est victoria quæ vincit mundum, fides nostra. Quis enim est qui vincit mundum, 1.Ioan.3.
nisi qui credit, quoniam Iesus est filius dei?
¶ Quod autem verbum crucis pereuntibus, scilicet prudentibus huius seculi stultitia sit, probat apo-
stolus. [*scriptum est enim*] in Esaia [*Perdam*] id est damnabo ego dominus deus, [*sapientiam sapientium*] id Esaię.29.
est sapientiam eorum qui seipsos sapientes reputant in diuinis, videlicet in naturali notitia diuinorum,
sicut philosophi, [*Et prudentiam prudentium*] id est falsam prudentiam impiorum, qui in rebus humanis Baruc.3.
astuti & callidi sunt, vt faciant mala, [*Reprobabo*] id est à prædicatoribus sanctis excludam, & eam in iu-
dicio condemnabo, quia non fuit subiecta simplicitati fidei sanctæ. Hinc enim ait saluator, Confiteor ti Matth.11.
C bi pater domine cœli & terræ, quia absconditi hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea par- Lucæ.10.
uulis. Nostra translatio habet sic, Peribit sapientia à sapientibus, & intellectus prudentium absconde- Esaiæ.29.
tur. [*Vbi sapiens*] huius mundi, quantùm ad diuina naturaliter nota? [*Vbi scriba?*] id est, doctor moralis
in lege peritus? [*Vbi conquisitor huius seculi?*] id est inuestigator rerum mundanarum ac naturalium ar
tium? Tanquam dicat, Ecce quàm subito omnes? isti perierunt, eo quòd veram ac christianam sapienti- 2.Thess.2.
tiam non receperunt. Hæc verba ex Esaia sumpta sunt, sic dicente, Vbi est literatus? vbi verba legis Esaiæ.53.
ponderans? vbi doctor paruulorum? [*Nonne stultam fecit*] id est vanam & falsam ostendit [*Deus sa-*
pientiam huius mundi?] asserendo quod illa negat, videlicet articulos fidei: & agendo quod illa impos-
sibile reputat, vt pote opera supernaturalia ad fidei confirmationem, cum tamen naturalis sapientia di-
cat, ea non posse fieri, quæ naturalem entium cursum excedunt? [*Nam quia in dei sapientia*] id est secũ-
dum deum, seu diuino iudicio, [*Non cognouit mundus*] id est homo quilibet mundum inhabitans [*Per sa-*
pientiam] naturalem [*Deum, placuit deo per stultitiam prædicationis*] id est per prædicationem euãgelicam,
quam mundus fatuam reputauit. [*saluos facere credentes*] id est electos, conuertendo eos ad fidem & 2.Thess.2.
gratiam per apostolorum prædicationem. Mundus autem aliquo modo cognouit deum per sapien-
tiam naturalem. Dictum est enim ad Romanos, Inuisibilia dei, per ea quæ facta sunt, à creatura mun- Roma.1.
D di conspiciuntur: sempiterna quoque virtus eius & diuinitas. Nec dubium quin philosophi multa
vera atque subtilia de diuinis conscripserint, sed quoniam ista cognitio dei erat sine fide & opere me- Ioan.14.
ritorio, informis fuit, & deo inaccepta. Idcirco non cognouit mundus deum per sapientiam huma-
nam, in sapientia dei, id est secundum deum, seu acceptionem diuinam. Propter quod ait Ioannes, 1.Ioan.2.
Qui dicit se nosse deum, & mandata eius non custodit, mendax est. Et saluator ad impios, Nescio Lucæ.13.
(inquit) vos, cognitionem qua dicitis mihi, domine domine, non approbo. Potest quoque per sapien-
tiam dei intelligi æterna sapientia incarnata, in qua mundus deum non cognouit, quia nec eam co- Ioan.17.
gnouit. Propter quod filius ait, Pater iustè. mundus te non cognouit. Lux quippe in tenebris lucet, Ioan.1.
& tenebræ eam non comprehenderunt. Itaque non cognouit mundus per sapientiam deum cogni- Lucæ.13.
tione formata ac salutari. Cuius signum vel ratio est. [*Quoniam et Iudæi signa petunt*] id est ea quæ ip-
sis dicuntur per signum aliquod diuinæ virtutis quærunt confirmari, vt sciant illud esse à deo per ex-
perientiam alicuius miraculi, quod sæpe illicitum est, & ad tentationem dei pertinet. Vnicuique e-
nim sufficere debet assertio dei. Quoniam autem Iudæi primò legem receperunt in monte Sinai, cum Leuit.26.
ingenti gloria miraculorum diuinorum, assueti erant petere signum, cum aliquid magni dicebatur. Ioan.2.
Vnde & Christo dicebant, Quod signum ostendis nobis? Sic Abraham, Gedeon, Ezechias, & alij Genes.17.
multi Iudæorum signa petierunt, sicut & Zacharias pater Ioannis, [*Et Græci*] præsertim philoso- Iudich.6.

Iudich.6. phi,& multi gentium[*Sapientiam*]naturalem[*quærunt*]id eſt per rationes naturales & demonſtratiuas E
2.Reg.20. volunt ſibi probari,quod dicitur.Aſſueti ſunt enim argumentationibus humanis inſiſtere. Nullus er-
Lucæ.1. go iſtorum per ſapientiam ſuam deum nouit ſalubriter,quantùm ad ea quæ concernunt ſalutem.[*Nos autem*]apoſtoli[*Prædicamus Chriſtum crucifixum,Iudæis quidem ſcandalum*]id eſt confuſionem, & ignomi
niæ cauſam.Hoc enim ad maximam Iudæorum confuſionem pertinet,quod apertè docemus eos Chri
ſtum in lege promiſſum,dei vnigenitum filium occidiſſe,quod eſt eis æternæ ignominiæ cauſa. Vel di-
Matth.24. citur Chriſtus Iudæis ſcandalum, quoniam fuit eis, & adhuc eſt occaſio ruendi in culpam & pœnam.
Ioan.6. Nam (vt Euangeliſtæ teſtantur) ſæpe ſcandalizabantur in eo. Propter quod dixit, Beatus eſt, qui non
Lucæ.7. fuerit ſcandalizatus in me,[*Genibus autem*]id eſt infidelibus [*ſtultitiam*,] nam ſtultum putabant
Matth.11. quod euangelizabatur de Chriſto, videlicet quòd deus æternus factus eſſet homo temporalis, quòd
Lucæ.2. impaſſibilis eſſet mortuus, immenſus in vtero clauſus, immutabilis de nouo incarnatus, quòd vir-
Matth.2. go peperiſſet. Hæc omnia fabuloſa putabant, quoniam non potuerunt videre, nec credere voluerunt,
in vna perſona duas perfectas eſſe naturas, diuinam atque humanam, ſaluis vtriuſque naturalibus pro-
Epheſi.2. prietatibus.[*Ipſis autem vocatis*]id eſt ad fidem gratiámque electis[*Iudæis atque Græcis*]id eſt gentilibus,
ex quibus tanquam duobus parietibus, in Chriſto lapide angulari concurrentibus, conſtructa eſt
Sapien.9. ſancta eccleſia. His ergo prædicamus [*Chriſtum dei virtutem, & dei ſapientiam*] id eſt & hoc eis affir-
mamus, quòd Chriſtus ſit virtus ac ſapientia patris. Ipſe enim eſt virtus & manus & brachium pa-
Eſaiæ.12. tris, per quem facta ſunt omnia. De quo Eſaias, Parauit (inquit) dominus brachium ſanctum ſuum F
in oculis omnium gentium. Præterea ſecundum vtranque naturam dicitur Chriſtus virtus & ſapien-
Ioan.1. tia patris. Secundum diuinam enim naturam eſt virtus patris,quia per ipſum omnia facta ſunt:iuxta il-
Pſalm.32. lud,Verbo domini cœli firmati ſunt. Et quia potentia patris perfectè atque pleniſsimè relucet in filio,
in hoc nanque quòd pater genuit filium ſibi conſubſtantialem,coæternum & coæqualem, apparet in-
finita potentia patris. Dicitur quoque ſapientia patris,cum ſit verbum mentis paternæ. quoniam e-
nim ab intellectu patris procedit,ea quæ ad intellectum pertinent, appropriata vel propria ſunt filio,
Pſalm. 106 ideo dicitur veritas & ſapientia patris.Et etiam,quia ſapientia patris in ipſo plenè relucet. Eſt enim fi-
Sapien.7. lius perfecta expreſsio ſapientiæ patris, conceptus & dictio intellectus paterni. Secundum humanam
1.Tim.2. quoque naturam vocatur virtus & ſapientia, propter patris maximam participationem atque præci-
puam relucentiam diuinæ virtutis ac ſapientiæ in ipſo dei & hominum mediatore. Nam ipſe ſecun-
dum humanam naturam paſſus eſt,& toti mundo æternam vitam promeruit, & dæmonem ſtrauit,in-
fernum confregit, cœlos aperuit. Sapientia verò dei in Chriſti incarnatione, paſsione, & mundi ſal-
uatione ineffabiliter manifeſtatur, vt ſcilicet dei per incarnationem homo deificaretur, per illius hu-
miliationem homo exaltaretur, per illius occiſionem homo viuificaretur, per illius indebitas pœnas
homo à debitis pœnis ſolueretur,per illius charitatem homo repararetur qui per diaboli inuidiam per- G
Sapien.2. ditus fuit. Nec potuit peccati enormitas,diuinæ charitatis odor, diuinæ iuſtitiæ magnitudo, æternæ
beatitudinis dignitas, infernalis pœnæ acerbitas, humanæ naturæ nobilitas, diuinæ pietatis immenſi-
Matth.11. tas, ſubtilius, euidentius, aut ſpecioſius declarari, niſi vt ipſemet deus, dei vnigenitus filius hominem
Lucæ.10. per ſuam incarnationem ac mortem redimeret. Longum eſſet hæc proſequi, ideo legentis contem-
plationi iſtorum pleniorem conſiderationem committo. Vt enim beatus Thomas in ſumma contra
gentiles teſtatur, quantò homo deuotus ac pius incarnationem dei humilius & affectuoſius penſat, tan
tò plures ſibi rationes occurrunt huius ſuperſanctiſsimæ incarnationis, quæ ſapientibus & prudenti-
bus in propriis oculis abſcondantur. ¶ Poſtremò ſciendum quòd Chriſtus ſecundum neutram natu-
ram dicitur virtus & ſapientia patris formaliter, quaſi pater non eſſet potens & ſapiens, niſi per filium,
Imò pater in ſeipſo potens & ſapiens eſt, vel potius virtus & ſapientia, ſicut & ſpiritus ſanctus.
Quomodo enim generaret filium potentem ac ſapientem, ſi ipſe in ſeipſo potens non eſſet ac ſapiens?
Quælibet ergo diuina perſona cum ſit abſolutè perfecta, eſt virtus infinita, & ſcientia vera immenſa,
& omnes ſimul ſunt vna virtus & vna ſapientia abſolutè accepta.
¶ Quod autem in Chriſto reluceat virtus & ſapientia dei,declarat apoſtolus,[*Quia quod ſtultum eſt dei*]
id eſt quod ſapientibus ſeculi videtur inſipienter dici de deo, videlicet incarnari,mori,& ſepeliri, [*Sa-* H
Sapien. 12. *pientius eſt hominibus*] id eſt magis ſapientiale, ſeu ſapientialius factum eſt, quàm homo excogitare va-
leat, vel intelligere. [*Et quod infirmum eſt dei*] id eſt ad infirmitatem & imperfectionem dei ſpecta-
Sapien.7. re videtur puta laborare, fatigari, occidi [*Fortius eſt hominibus*] id eſt efficacius ad ſaluandum, quàm
capere poſsit homo, omnémque humanam fortitudinem ſuperat, quia cœleſtia vincunt terrena.
Efficacia nanque & meritum paſsionis, laboris, totiúsque conuerſationis Chriſti, rationi vnitæ dei-
1.Petri.2. tatis, quodammodo infinita conſiſtunt. Hæc autem ſic ſe habere, patet in prædicatoribus euangelicæ
legis, & in conuerſis per eos ad fidem. Ideo ſubditur. [*Videte*]id eſt diligenter perpendite, [*Vocatio-
nem veſtram*] actiuam & paſsiuam, [*Fratres*] id eſt à quibus vocati eſtis ad fidem, & quales vos qui
conuerſi eſtis, ſitis, [*Quia non multi ſapientes ſecundum carnem*] hoc eſt ſecundum humanam ſapien-
tiam. [*Non multi potentes*] ſubiectorum multitudine, ſeu lata dominatione, [*Non multi nobiles*] car-
nis origine, quantùm ad proximos parentes, ſunt [*inter vos*] Hoc intelligi poteſt tam de prædica-
toribus, quàm de Corinthiis conuerſis. Apoſtoli enim & alij primi diſcipuli, pro maiori parte il-
literati ſimpliciter, pauperésque fuerunt. Tales enim elegit deus in prædicatores & apoſtolos, ne
Actu.4. promulgatio fidei aſcriberetur humanæ aſtutiæ atque potentiæ. Et ne attribueretur omnino ſim-
Actu.28. plicitati & ignorantiæ, voluit deus quoſdam paucos habere prædicatores literatos, potentes ac
nobiles, quales fuerunt, Paulus iſte, Nathanaël, Manaham, Barnabas, &c. Et ſimiliter illi qui
primò conuerſi fuerunt, pro magna parte ſimplices, ignobiles, & impotentes fuerunt, [*Sed quæ*

A *ſtulta ſunt mundi*]id eſt illiteratos, quos mundus ſtultos putauit, [*Elegit deus*] ſcilicet apoſtolos & alios
plures.[*Vt confundat ſapientes*]ſeculi huius,hoc eſt eos verè inſipientes oſtendat, abſcondendo eis di-
uina myſteria.Per apoſtolos quoque victa, in nihilúmque redacta eſt horum vana ſapientia, ſicut &
prædixit, Ego dabo vobis os & ſapientiam,cui non poterunt reſiſtere & contradicere omnes aduerſa- Lucæ.21.
rij veſtri.[*Et infirma mundi*]id eſt homines impotentes,[*Elegit deus, vt confundat fortia*] id eſt potentes, 1.Reg.2.
dum iſti impotentes per humilitatem ſaluantur: potentes verò cum ſua præſumptione damnantur.
[*Et ignobilia mundi & contemptibilia*] id eſt homines ignobiles à mundo contemptos, [*Elegit deus*]ab
æterno,id eſt tales prædeſtinauit ad vitam,[*Et ea quæ non ſunt*]id eſt, qui nihil reputabantur, [*Vt ea quæ* Matth. 11.
ſunt deſtrueret]id eſt illos qui magni habentur in mundo,& aliquid eſſe ſe putant,humiliaret, præferen Lucæ.10.
do eis abiectos & inopes, [*vt non glorietur omnis caro in conſpectu eius*] id eſt ne aliquis homo glorietur
inaniter in cõſpectu diuino aliquid boni aſſcribendo ſibimetipſi,quaſi ſua ſapientia,potentia ſeu nobi-
litate ſaluatus ſit.[*Ex ipſo autem*]id eſt dono & gratia dei,[*vos eſtis*]per fidem & opera bona. [*In Chriſto* Ioan.1.
Ieſu]capite noſtro,[*Qui factus eſt nobis ſapientia a deo*]id eſt datus & miſſus eſt nobis à patre, vt nos illu-
minaret.Ipſe enim eſt lux illuminãs omnem hominem: de quo ſcriptum eſt, Tempus requirendi do- Oſee.10.
minum cum venerit qui docebit nos iuſtitiam.Et alibi, Exultate in domino, quia dedit vobis docto- Iohelis. 2.
rem iuſtitiæ.Ad Chriſtum quoque pater ait per Eſaiam, Dedi te in lucem gentium. Factus eſt nobis Eſaię.49.
B quoque Chriſtus,[*Iuſtitia*]id eſt cauſa iuſtitiæ,ſatisfaciendo pro nobis per viam iuſtitiæ, & ſuo merito Roma.3.
nos iuſtificans.Propter quod & dictum eſt Romanis,Sicut per vnius inobedientiam peccatores conſti- Roma.5.
tuti ſunt multi:ita per vnius obedientiam iuſti conſtituentur multi.[*Et ſanctificatio*]quoniam in baptiſ-
mo mundauit nos ab omni inquinamento,deinde in pœnitentiæ ſacramento,[*Et redemptio*] quia patien Hebrę.13.
do pro nobis,redemit nos.Totum igitur bonum dependet ac fluit à Chriſto,[*vt*] quemadmodum ſcri-
ptum eſt per Hieremiam prophetam,[*Qui gloriatur,in domino glorietur*]non in ſeipſo,nec in aliquo bo Hiere.9.
no ſibi conceſſo ibi ſiſtendo,nec in rebus caducis vanè exultet,ſed ſolùm in domino, laudando, regra- 2.Corin.10
tiando,contemplando,diligendo,& bene viuendo.Sic enim in Hieremia legitur,Non glorietur ſapiens Lucæ.1.
in ſapientia ſua, & non glorietur fortis in fortitudine ſua, & non glorietur diues in diuitiis ſuis: ſed in Hie.9.
hoc glorietur qui gloriatur, ſcire & noſſe me.Sic gloriabatur virgo Chriſtifera, Exultauit (inquiens) Abacuc. 3.
ſpiritus meus in deo ſalutari meo. Et Abacuc propheta, Ego autem in domino gaudebo, & exultabo
in deo ſalutari meo.

Cap. II. [*Et ego cum veniſſem ad vos fratres.*] Artic. II.

C Eſcripto conuenienti modo prædicationis euangelicæ,nunc declarat Apoſtolus,
ſe vſum fuiſſe hoc modo,& ait.[*Et ego cum veniſſem ad vos*]ô Corinthi,[*Fratres*]
mei,ad prædicandum vobis Euangelium Chriſti, [*veni*]id eſt vos acceſsi atque
affatus ſum,[*Non in ſublimitate ſermonis*]id eſt non verbis altis,difficilibus & orna-
tis,[*Aut ſapientiæ*]id eſt non in altitudine naturalis philoſophiæ, [*Annuntians vo-
bis teſtimonium Chriſti*]id eſt ea quæ de Chriſto credenda ſunt. De quibus habe-
tur in pſalmo,Teſtimonia tua credibilia facta ſunt.[*Non enim iudicaui*].i.non æſti
maui nec manifeſtaui[*Me ſcire,*]quantùm ad vſum ſcientiæ exteriorem, [*Aliquid* Pſalm.92.
inter vos]minus capaces,[*Niſi Ieſum Chriſtum, & hunc crucifixum*].i.niſi ea quæ ad humilitatem,imitatio
nem,& paſsionem pertinent Chriſti,quia ſublimia de diuinitate ipſius, & profunda eius myſteria vo-
bis non prædicaui.Per hoc reprehenduntur præſumptuoſi & ſcioli, qui vbique optant ſuam ſcientiam
demonſtrari,& ſtyli decorem,ac ſententiarum profunditatem proponunt,vt docti putentur. [*Et ego in* 1.Corin.9.
infirmitate] .i. in infirmitatis ſimilitudine, qua factus ſum infirmis infirmus,proportionando fortitudi-
nem perfectionis meæ capacitati eorum & conformando me vobis, quantùm fieri potuit, [*Et timore*] Matth. 10.
cordis,non propter mala mihi imminentia(non enim timui eos qui corpus occidunt, nec timui deum Pſalm. 36.
offendere mortaliter,ſciens me confirmatum in bono)ſed propter pericula imminentia vobis nondum
D perfectis.Timui enim ne à diabolo,mundo,& propriis concupiſcentiis falleremini, [*Et tremore multo*]
corporis,procedente ex timore mentis. Intantùm enim timui corde,vt paſsio timoris redundaret in mẽ
bris,& faceret ea tremere.[*Fui apud vos,& ſermo meus*] factus quibuſdam ſeorſum, [*Et prædicatio mea*]
omnibus vobis palam propoſita,[*Non*]fuit[*in perſuaſibilibus humanæ ſapientiæ verbis*].i.non in argumen Epheſi. 4.
tatione dialectica verborum decorè ornata,ſeu perſuaſione humana,quaſi per talia principaliter vellem Actu.2.
vos ad credendum inducere,ſeu fidem probare,[*Sed*]fuit[*In oſtenſione ſpiritus*].i.in manifeſtatione ope- Actu.10.
rum ſpiritus ſancti,[*et*]declaratione,[*Virtutis*]miraculorũ.Hoc dicit,vel quia credentes per prędicatio- Actu.19.
nem ipſius receperunt ſpiritum ſanctum in ſigno ſenſibili,ſicut in primitiua eccleſia ſæpe fiebat. Vel,
quia ſpiritus ſanctus per gratiam ſpiritualem atque miracula oſtendit prædicationem Pauli eſſe ſalubrẽ,
& fidem catholicam roborauit.Ideo ſubditur,[*vt fides veſtra non ſit in ſapientia hominum*]. i. non innitatur humanę rationi,nec putetur ab hominibus excogitata & ficta.Errant ergo qui fidem naturalibus ra
tionibus demonſtrari poſſe affirmant,[*Sed in virtute dei*].i.diuina poteſtate ſtabiliatur per certa miracu
la,ſicque æternæ veritati innitatur vt fundamento. [*Sapientiam autem*]id eſt cognitionem ſublimen re-
rum diuinarum,profunda myſteria fidei, & ea quæ Chriſti diuinitatem concernunt,quam ſapientiam
inter vos loqui non poſſumus,propter imperfectionem & incapacitatem veſtram [*Loquimur inter per-* Hebrę.5.
fectos] id eſt inter ſapientes per modum collationis. Vel, inter perfectos ſeu capaces auditores per Iacob.3.
modum inſtructionis. Perfectorum nanque eſt ſolidus cibus, [*Sapientiam vero non huius ſeculi*]
id eſt non ſecularem ſapientiam humana ratione ſuffultam, [*Neque principum huius ſeculi*] id eſt nec

sapientiam fallacem à dæmonibus acquisitam, vel à philosophis seu terrenis principibus traditam, [*Loquimur qui*] principes, [*Destituuntur*] id est cum omni sua sapientia pereunt & damnantur: [*Sed loquimur*] id est prædicamus [*Dei sapientiam*] id est Christum, qui est virtus & sapientia patris, [*in mysterio*] id est in sacro secreto seu sacramento incarnationis, docendo hanc sapientiam ineffabiliter incarnatam: iuxta illud, Verbum caro factum est. Vel, in mysterio, id est explanando mysteria eius, quibus in veteri test. præsignata est. Vel, loquimur eam in mysterio, id est sub quodam occulto velamine, nunc enim videmus per speculum in ænigmate, [*Quæ abscondita est*] id est ignota filiis huius seculi. Vel hoc ideo dicitur, quia perfectè comprehendi non potest. [*Quam prædestinauit*] id est ordinauit ac præparauit, [*Deus*] pater [*Ante secula*] id est ab æterno [*in gloriam nostram*] id est ad hoc vt per eam consequamur vitam gloriosam, beatitudinémque æternam. Ideo enim decreuit eam incarnari, vt glorificemur per ipsam. Vnde in Prouerbiis ait hæc sapientia, Ab æterno ordinata sum, & ex antiquis, antequam terra fieret. Disposuit eam pater, vt ipsa sit obiectum beatitudinis nostræ, & ita præparauit eam nobis, quibus & seipsum præparauit, vt eum feliciter possideamus. [*quam*] sapientiam æternam & incarnatam. [*Nemo (.i. nullus) principum huius seculi*]. i. dæmonum, vel legisperitorum seu philosophorum, [*Cognouit*] cognitione certa ac stabili. Quomodo autem principes & dæmones cognouerunt Christum in mundo conuersantem, & quomodo non, in expositione epistolæ ad Ro. art. 14. diligenter tractatum est, idcirco nunc prætermitto. Sed videtur, q̃ ipsud non possit exponi de principibus seu legisperitis Iudæorum: de illis quippe scriptum est, Ex principibus multi crediderunt in eum. Et respondendũ, q̃ licet multi eorũ crediderint, tamen comparatione incredulorum pauciſsimi erant. Potest etiam dici, q̃ non permanserunt stabiles in credendo, maximè tempore passionis. [*Si enim cognouissent*] principes isti Christum cognitione certa, [*Nunquam dominum gloriæ*]. i. Christum, deum verum, & dominũ maiestatis [*crucifixissent.*] Si enim dæmones cognouissent, certè nequaq̃ suggessissent ad mortem illius, à quo moriente nouerunt se vincendos ac spoliandos. Similiter si principes Iudæorum cognouissent, non procurassent à Pilato mortẽ Christi. ¶ Per hoc autẽ q̃ Christus vocatur hîc dominus gloriæ, manifestè probatur, q̃ sit verus deus, quoniã nulla creatura pura habet dominium glorię, sed solã participationem subiectam. Quod verò ista sapientia nobis ab ęterno parata. sit abscondita & principibus huius mundi ignota, probat apostolus authoritate scripturæ. [*Sed sicut scriptum est*] per prophetam, [*quod oculus*] corporalis, imò & spiritualis, [*Non vidit*] id est perfectè non cognouit, [*Nec auris*] scilicet corporalis seu spiritualis, [*Audiuit*] ab homine puro [*Nec in cor hominis ascendit*] id est à corde humano cogitari seu concipi nequit, imò nec ab effectu hominis capi potest, [*quæ præparauit deus his qui diligunt illum*] id est præmium illud æternum amatoribus dei paratum, videlicet sapientiam increatam, diuinitatis fruitionem, & cætera bona electis præstanda, quæ vtique omnem notitiam, & affectum hominis inæstimabiliter superant, nec aliquo modo sciuntur, nisi per reuelationem diuinam. Ideo subditur. [*nobis autem*] videlicet apostolis & prophetis, [*Reuelauit deus per spiritum suum*]. i. per spiritum sanctum, qui corda nostra omni sapientia copiosè perfudit. ¶ Possit enim aliquis dicere Paulo, Si bona ista sunt inuisibilia, inaudibilia, & inexcogitabilia, quomodo tu nosti ea? Et respondet Apostolus q̃ non per seipsum, neque perfectè per speciem nosci iam ea, sed per illuminationem spiritus sancti in fide, seu per speculum in ænigmate. Sciendum quoque q̃ apostolus hoc loco magis allegat sensum, quàm verba Esaiæ. Sic enim ibi scriptum est, Oculus non vidit deus absque te, quæ præparasti expectantibus te. Nec potest dici q̃ apostolus alleget scripturam hãc secundum translationem septuaginta interpretum. Illa nanque non habet scripturam hanc, sicut Hieronymus sæpe testatur. ¶ Quod autem spiritus potuit nobis ista reuelare, patet per hoc, [*spiritus enim omnia scrutatur*,] id est spiritus sanctus vniuersa cognoscit, non solùm creata, sed [*etiam profunda*] id est diuina secreta seu incomprehensibilia [*Dei*] quæ soli deo sunt cognita, videlicet diuinam essentiam, diuinam sapientiam, & quicquid in deo est. ¶ Et hoc probat apostolus per simile. [*quis enim scit hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est?*] id est sicut nemo scit affectus & cogitationes atque secreta alterius, nisi anima eius, non alter, nec anima alterius. [*ita et quæ dei sunt*] id est diuina secreta, & quæ in deo sunt, [*nemo*] id est nullus [*nouit, nisi spiritus dei*] id est spiritus sanctus, & cui ipse reuelat. Per hoc non excipitur filius à cognitione diuinorum, sed nec spiritus sanctus ab ista cognitione excipitur: cum filius ait, Nemo nouit filium, nisi pater: neque patrem quis nouit, nisi filius, & cui voluerit filius reuelare. Tanta quippe est diuinarum personarum connexio, vt vna expressa, alia detur intelligi, nisi in his quæ relatiuè dicuntur. ¶ Ex his verbis apostoli probatur, quòd spiritus sanctus sit verus deus dupliciter. Primò, quoniam perfectè cognoscit diuina seu deum, quod vtique nulli creato intellectui conuenit, imò in infinitum deficit à plena comprehensione dei. Secundò, quia apostolus ponit simile de spiritu hominis, qui ideo nosci quæ hominis sunt, quoniam intimus & consubstantialis est homini. Ergo spiritus dei cognoscens quæ dei sunt, intimus & consubstantialis est deo, quod creaturæ non conuenit. [*nos autem non spiritum huius mundi*] id est non animum secularem, non affectum inflantem, non spiritum phytonicum coniecturaliter diuinantem, [*Accipimus, sed spiritum qui ex deo est*] id est spiritum sanctum ex patre & filio, tanq̃ ex vno fonte procedentẽ, [*vt sciamus quæ a deo donata sunt nobis*]. i. beneficia diuina cognoscamus, & grati simus, gloriemúrq; in domino, nõ in nobis. Vtile ergo est, vt homo diligenter consideret gratiã & misericordiã dei sibi concessam, imò vniuersa beneficia dei, naturalia & supernaturalia, communia & specialia, exhibita & promissa, quatenus ex hoc in dei amore accẽdatur, deo prõptius famuletur, gratiásque agẽdo mereatur, nõ solũ cõseruari in bono, sed quotidie donis amplioribus adimpleri. Habenti enim dabitur, ei verò qui nõ habet (.i. ingrato) & quod videtur habere, auferetur ab eo. Vnde virgo deifera, hunc spiritũ habens, agnouit quæ à deo donata fuerãt sibi, cum dixit, Beatam me dicent omnes generationes. Quia fecit mihi magna qui potẽs est, & sanctum nomen eius. Et Psal. Bene-

Baruc.3. 1. Corin.1. Ioan.1. 1.Corin. 13 Esaiæ. 64. Prouerb. 8 Ioan.1. Ioan.17. Ioan.12. Ioan.12. Esaiæ.42. Esaiæ. 64. 1.Corin. 13 Esaiæ. 64. Hierony. Roma.11. Hier.7. Matth. 119 Lucæ.10. Roma.11. Ioan.14. Roma.5. Hier.9. Matth.25. Lucæ.19. Lucæ.1. Psalm.102.

A dic anima mea domino, & noli obliuiſci omnes retributiones eius, Itémque, Quid retribuam domino pro omnibus quæ retribuit mihi? [*Quæ*] beneficia nobis à deo collata, [*Loquimur*] id est aliis enunciamus, [*Non indoctis humanæ sapientiæ verbis*] id est non stilo rhetorico atque pompatico, [*Sed in doctrina spiritus*] id est secundum doctrinam nobis à spiritu sancto infusam, loquendo humili, simplicíque sermone & vera scientia, [*Spiritualibus*] auditoribus, [*Spiritualia*] documenta. [*Comparentes*] id est proportionabiliter dantes seu proponentes, videlicet secundum capacitatem ipsorum. Inter tales enim sapientiam loquimur, quam inter imperfectos non loquimur, quoniam capere nequeunt. Vnde subiungitur. [*Animalis autem homo*] id est carnalis & vitiosus, cuius affectus & intellectus in sensibilibus detinentur, [*Non percipit ea quæ sunt spiritus dei*] id est spiritualia bona. Sermo enim iustitiæ, mysticus intellectus, cætera quoque diuina ei non sapiunt, nec delectatur in eis, propter sui interioris gustus infectionem, Sicut febricitans non gustat mellis dulcedinem propter exterioris sui gustus corruptionem. Imò etiam quamuis sit homo in gratia, tamen si nondum profecit in bonis, sed adhuc partim inclinatur ad ista terrena, non sapit quæ dei sunt. Nam & Petro dixit saluator, Vade retro me Satana, non sapis quæ dei sunt sed quæ hominum. [*Stultitia enim est illi*] id est prædicta spiritualia & diuina videntur homini animali, stulta & vana, quemadmodum in Ecclesiastico dicitur, Execratio peccatori sapientia [*Et non potest intelligere*] per internum saporem ista diuina, quandiu permanet talis, [*Quia spiritualiter examinatur*] id est per spiritualem inquisitionem seu consideration em cognoscitur esse animalis, ideo scitur non posse in-

B telligere illa. Vel, spiritualiter examinatur, id est ideo non intelligit hæc, quia spiritualia non nisi spiritualiter discutiuntur. [*Spiritualis autem homo*] in quo est spiritus dei, [*Iudicat*] id est bene discernit, [*Omnia*] ad salutem pertinentia, vel de singulis talibus verum iudicium proferendo, inter bonum & malum, verum & falsum, veraciter distinguendo. Habet enim sanum intellectum, & purum affectum, ideo eius iudicium, nec errore decipitur, nec passione corrumpitur, [*Et ipse a nemine iudicatur*] id est alius carnalis potest eum reprehendere, vel de ipso rectè iudicare. Non enim intelligit opera eius. Nihilominus videmus quotidie spirituales homines à carnalibus iudicari & reprobari: sed hoc est iudicium vsurpatorium & falsum. Interdum etiam carnales de spiritualibus iudicant, approbando vitam eorum, sed est iudicium imperfectum, ex leuitate procedens. ¶ Sed aduertendum, quòd sicut ex verbis principis theologorum, de diuinis nominibus elicitur, dupliciter iudicat homo de aliqua re. Primò per solam cognitionem informem & nudam, quemadmodum habens moralem scientiam iudicat de virtutibus quas non habet, & istud est imperfectum iudicium. Sic enim homo carnalis, tamen ingeniosus & eruditus, de rebus spiritualibus iudicat, fermocinatur & dictat. Secundò, iudicat homo de rebus per connaturalitatem seu conformitatem seu affectus ad eas, vt castus de his, quæ castitatem respiciunt. Vnde de virtutib⁹ hoc modo iudicare non potest, nisi virtuosus. Et ita de spiritualibus bonis & rebus diuinis ad fidem pertinentibus, iudicat homo per sapientiam, quæ est donum spiritus sancti, & consistit in sapido quodam gustu spiritualium, de quibus iudicium profert, nec habetur sine gratia gratum faciẽte. Propter quod scriptum est, In malcuolam animam non introibit sapientia. Ex quibus elucescit, q̃ nõ nisi spiritualis homo

C percipit, gustat, veréque iudicat ea quę dei sunt per donum sapientię, per quod etiam de aliis inferioribus rebus iudicat secundum rationes diuinas. Quòd autem carnalis homo non intelligat quæ dei sunt, probat apostolus authoritate scripturæ [*quis enim cognouit sensum domini*] hoc est iudicium seu censuram mentis diuinæ de rebus, [*Aut quis instruxit eum?*] null⁹ vtique. Hoc scriptum est in Esaia, & allegatum est ab apostolo ad Romanos, Vbi plenius expositum est, Tantùm autem vult apostolus dicere, quòd de diuinis & spiritualibus rebus nullus veraciter iudicat, nec eas intelligit, nisi qui habet sensum domini. Animalis verò homo, non habet sensum domini, sed spiritualis. Ideo subditur, [*Nos autem sensum Christi habemus*] id est intellectum à Christo illuminatum, eiúsque sensui conformatum: deo cognoscimus, approbamus & sapimus ea quæ dei sunt, sicut & Christus. Habemus enim sensum domini, sicut eruditi discipuli habere dicuntur sensum sui magistri.

Psalm.155. Matth.16. Eccles.1. Psalm. 81. Matth. 13. Psalm.11. Matth.16. Ioan.8. Prouer.8. Dionysius Esaię 11. Sapien.1. Hebrę.7. Roma.11. Sapien.6. 1.Iohan.5.

Cap. III. [*Et ego fratres non potui vobis loqui.*] Artic. III.

D Adhuc autem Apostolus clarius prosequitur imperfectionem Corinthiorum, & causam contentionis eorum aufert. Et ait, [*Et ego fratres non potui vobis loqui, quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus*] alta mysteria fidei, & sublimia de diuinitate Christi, perfecta quoque internæ perfectionis exercitia non potui vobis proponere, sed parua & rudia atque humilia de Christi humanitate vobis propo sui, non iudicans me aliquid scire inter vos, nisi Iesum Christum, & hunc crucifixum. [*Tanquã paruulis*]. i. imperfectis, [*In Christo lac*]. i. facilem doctrinam instructionem, [*vobis potum dedi*]. i. tali doctrina spiritualiter vos potaui, & animas vestras rigaui. [*Non escam*]. i. solidum cibum, non profundã sapientiã, non sublimẽ vitę perfectionem vobis tradere potui. [*Nondũ enim poteratis*] spiritualiter capere talia, [*sed nec nunc quidem potestis, adhuc enim estis carnales*]. i. carnalibus vitiis subiacentes. [*Cum enim sit inter vos zelus*]. i. inuidia latens, [*Et contentio*]. i. lis verborum inde procedens,] *Nunne carnales estis?*] Pro eodem sumit apostolus carnalem & animalem. [*Et secundum hominem ambulatis?*]. i. secundum humanam fragilitatem, imperfectionem & ignorãtiã viuitis & sentitis. [*Cum enim quis*] hoc est aliquis vestrûm, dicit, Ego quidẽ sum Pauli, alius autẽ, Ego Apollo. i. vnus dicit se baptizatũ à Paulo, alius ab Apollo, & idcirco vnus se alteri præfert, [*Nunne homines estis?*] . i. vitia hominibus consueta sectamini, & nõ estis diuini, sed homines nudi, humanũ sensum sequentes, nõ spiritus sancti in stinctum? Ex prædictis constat, q̃ prædicator seu doctor moderari debet sensum, & stylum doctrinæ suæ, secundum audientium capacitatem. ¶ Sciendũ quoq;, quòd nomine lactis in scriptura interdum signatur carnalis voluptas: vt ibi, Quem docebit dominus scientiam, & quem

1.Corin.2. 1.Petri.2. Hebræ.5. Iacob.3.

Esaiæ. 28. intelligere faciet auditum? Et respondet, Ablactatos à lacte, auulsos ab vbere. Interdum per lac significa E
tur innocentia seu puritas vitæ, propter naturalem lactis nitorem & vtilitatem. Iuxta illud, Quasi modo
1. Petr. 2. geniti infantes rationabiles lac concupiscite, vt in eo crescatis in salutem. Quandoque verò per lac im-
perfecta doctrina exprimitur, sicut hoc loco, & item apud Hebræos, Omnis qui lactis est particeps, ex-
Hebræ. 5. pers est sermonis iustitiæ. ¶ Præterea in scriptura per hominem aliquando designatur quædã perfectio,
& maximè pietas seu discretio. Vnde quod discretum & pium est, dicimus esse humanum. Quod verò
Genesi. 8. irrationabile & crudele, dicimus inhumanũ. Aliquando autẽ per hominẽ datur intelligi vitiositas quę-
dam, ad quam homines proni sunt. Inquantũ enim consideratur in homine pars intellectiua, designatur
per ipsum perfectio: inquãtùm autem notatur in eo sensualitas, quã maior pars hominum sequitur, signi
ficatur per eum vitiositas ista. Et ita nunc sumitur, cum ait Apostolus, núnne carnales estis, & secundum
hominem ambulatis? & núnne homines estis? ¶ Deinceps tollit Apostolus Corinthiorum errorem, di-
centium aliquid gratiæ inesse baptismo virtute ministri. [*Quid igitur est apollo?*] Episcopus vel baptista
vester. [*Quid vero paulus?*] id est quid de nobis sentire debetis? Et respondet, [*Ministri*] sunt [*Eius cui cre
didistis*] id est Christi cuius fidem recepistis, [*Et vnicuique*] eorum ac aliorum conuenit esse Christi mi-
Actu. 8. nistrum. [*Sicut dominus dedit*] hoc est secundum quòd deus præstitit gradum officij & gratiæ donum.
[*ego plantaui*] id est primò fidei fundamenta annunciaui, & prædicando conuerti. [*Apollo rigauit*] id est
vos in fonte baptismatis lauit, & doctrinam vobis à me traditam sua prædicatione perfudit. Sed nec ego
Ioan. 15. nec ipse gratiam contulit. [*Deus autem incrementũ dedit*] id est fructum, salutem & gratiam dedit, illumi- F
Matth. 15. nando, purgando ac perficiendo interius. Propter quod scriptum est. Pater meus agricola est. Non est
Hier. 2. autem sic intelligendum, quin etiam deus sit principalis plantator atque rigator. Ait nẽpe Saluator, Om
nis plantatio, quam non plantauit pater meus cœlestis, eradicabitur. Et rursus, Ego te plantaui vineam
electam. Sed hoc vult Apostolus dicere, quòd sua instrumentalis plantatio, instrumentalis rigatio Apol
linis & cæterorum, erat dispositio ad recipiendum salutem à deo. [*Itaque neque*] Paulus aut alius ei simi-
lis [*Qui plantat*] secundum modum prædictum. [*Neque*] Apollo vel similis [*Qui rigat*] vt dictum est. [*est
aliquid*] ex se, vel comparatione eius qui operatur interius. [*Sed qui incrementum dat deus*] id est is qui sa-
lutem & gratiam donat, reputandus est, & ab illo debet se quisque nominare, non à Paulo aut Apolli-
ne. [*Qui plantat autem et qui rigat*] extrinsecus operando. [*Vnum sunt*] id est eiusdem conditionis & de-
putationis. Vterque enim est seruus, nullus verò eorum est operator interior. Quanuis autem hi vnum
sunt, non tamen æqualiter præmiabuntur. Subditur enim. [*Vnusquisque autem*] ministrorum dei [*Pro-
priam*] hoc est sibi congruam [*Mercedem*] in patria [*Accipiet*] à deo [*Secundum suum laborem*] exteriorem
vel interiorem, ad dei gloriam ordinatum, hoc est secundum exigentiam meriti sui laboris. Quomodo
autem hoc intelligi debeat, multa possent induci.
¶ Sed breuiter tangendo, sciendum, quòd merces seu præmium essentiale, debetur & respondet feruo- G
ri charitatis diuinæ. Quantò autem quis deum plus diligit, & à vitiis purior, atque in bonis magis habi-
tuatus est, tantò delectabilius facit opus dei atque feruentius, & per consequens minus laboriosè, præ-
sertim loquendo de corporali labore, & prout labor pœnam ac fatigationem includit. Quantò autem
delectabilius & feruentius operatur, tantò amplius promeretur. Potest ergo contingere (imò contingit
quotidie) vt homo perfectus qui minus laboriosè facit opus dei, plus mereatur, quàm homo imperfe-
Ioan. 14. ctus, tamen gratiam habens, qui cum graui labore eadem facit, quæ perfectus. Dicendum ergo quòd ex-
teriori ac corporali labori respondet præmium accidentale, charitatis autem feruori præmium essen-
tiale. Quilibet ergo recipiet præmium accidentale secundum suum laborem corporalẽ: sed quantò hic
labor ex ampliori charitate procedit: tantò plus recipiet de præmio essentiali, quod est visio dei, quæ
est tota merces, & via æterna.
2. Corin. 6. ¶ Quòd autem quilibet secundum suum laborem accipiet, patet. [*Dei enim sumus adiutores*] Hoc est, co
Ioan. 3. operatores instrumentaliter operando, materiámque forinsecus præparando. Ait autem Dionysius,
Dionysius quod omnium diuinorum diuinissimum est dei cooperatorem existere in reductione rationalis na-
ræ ad suum principium. [*Dei agricultura*] id est ager à deo colendus [*estis*] per hoc, quod deus de cor-
dibus vestris vitiorum & passionum spinas extirpat, virtutum semina inserit, gratiæ fœcunditatem
largitur. Et ita dicitur homo agricultura dei, per similitudinem campi quem rusticus colit. Sicut e- H
nim ecclesia appellatur vinea domini, sic dicitur agricultura ipsius [*Dei ædificatio*] id est domus seu æ-
dificium mysticum à deo per gratiam ædificatum [*estis*] Congregatio quippe fidelium dicitur domus
Esaiæ. 5. & templum seu tabernaculum dei. Primò, quoniam deus fidelis per charitatem consolidat, atque con-
Matth. 20. nectit. Secundò, quia per gratiam mentes eorum inhabitat. [*Secundum gratiam dei, quæ data est mihi*]
Marc. 12. Hoc est secundum apostolatum, & sapientiam mihi à spiritu sancto infusam. [*Vt sapiens*] id est in di-
Genesi. 15. uinis eruditus atque discretus [*Architectus*] id est spiritualis huius ædificij principalis constructor, per
comparationem ad alios, qui vobis prædicauerunt, quamuis non sim inter Apostolos architectus (cum
mea reputatione sim minimus Apostolorum) & hoc ipsum quod meipsum architectum appello, non
iactanter dico, quia nonmihi, sed gratiæ dei illud attribuo. [*Fundamentum*] id est, fundamentalem
1. Corin. 15 doctrinam, initialem prædicationem, fidem seu Christum [*posui*] in cordibus vestris instrumentali-
ter & dispositiuè, quoniam primò vobis prædicaui, vósque conuerti ad fidem. [*Vnusquisque autem*]
Ephesi. 2. vestrûm, [*Videat*] id est diligenter perpendat. [*Quomodo superædificet*] id est qualem structuram o-
perum huic fundamento fidei superponat, ne opera eius discordent à fide, ne deum quem ore confi-
tetur, factis neget, Vel sic, & melius, vt sequentia verba insinuant. Vnusquisque prædicatorum do-
Titum. 1. centium vos, videat quomodo superædificet, id est, qualia documenta vobis proponat, ne sua do-
ctrina fundamento à me posito contradicat. [*Fundamentum enim aliud nemo potest ponere*] id est veraciter

A prædicare, aut salubriter collocare, [*Præter id quod positum est*] .i. euangelizatum est nobis, & con-
stitutum à patre, [*Quod est Christus Iesus*] qui est solus fundamentum vniuersale, principale prin- 2. Timo. 2.
cipiũ vniuersæ ecclesiæ, quoniã ex se stabilitatem habet, & stabilit alios. De quo Petrus ait in Actibus, Actu. 10.
Hic est omnium dominus, & non est in aliquo alio salus. Apostoli verò dicuntur fundamenta secun- Actu. 4.
daria & particularia in Christo fundamento. Ipsi enim post Christum fundauerunt ecclesiam. Propter Apoc. 21.
quod in Apocalypsi scribitur, quod murus ciuitatis habet fundamenta duodecim. Et Psalmista plurali- Psalm. 86.
ter ait, Fundamenta eius in montibus sanctis, ¶ Porrò Christus secundũ diuinam naturam, & pater ac
ipsũs sanctus, sunt vnum fundamentũ electorum simpliciter primum, & fundans, non fundatũ. Chri- Ioan. 8.
stus autẽ vt homo, verbo vnitus, vel potius vt humanitatẽ verbo vnitam habens, est fundamentũ imme
diatũ, & proximum post trinitatẽ, & tamen in deo fundatum, & toti ecclesiæ conferens stabilimentum.
Quemadmodũ enim caput Christi deus, sic & fundamentũ Christi deus. [*Si quis autem superædificat*] Ephesi. 4.
docendo vel operando, [*Supra fundamentum hoc*] quod est Christus seu fides, [*Aurum*] .i. amorem vel cõ
templationem diuinorum, [*Argentum*] .i. dilectionẽ proximi seu speculationem intellectualium, atque
cœlestium creaturarum, per quas deus euidentius, subtiliúsque cognoscitur, [*Lapides pretiosos*] .i. opera
virtuosa seu verba efficacia, [*Ligna, fœnum, stipulam*] .i. vnam doctrinam magis vel minus nociuã, non ta-
men hæreticam, nec mortaliter vitiosam. Vel, per lignum, fœnum, stipulam, intelliguntur peccata venia-
lia triplicem gradum habentia, vt per ligna designentur peccata venialia magis tenacia & mortalibus vi-
B ciniora, quæ ardebunt diutius, nisi modo purgentur, quemadmodum lignum diutius ardet q̃ fœnum aut
stipula. Per fœnũ verò signantur peccata venialia medio modo se habentia. Per stipulam peccata leuissi-
ma, quæ citius purgantur quàm prædicta, sicut & stipula citius consumitur quàm fœnum aut lignum.
¶ Denique venialia ista dicuntur ædificari supra fidei fundamentum, iuxta illud, Non enim procedunt
ex fide, nec inniti untur ei, sed sunt simul cum ea. Non enim charitatem extingunt. Simili modo dicimus
aliquam ciuitatem suam supra mare. i. iuxta mare, secũdum quem sensum ait Psalmista, Qui fundauit ter
ram, super aquas. i. iuxta eas, [*Vniuscuiusque opus manifestum erit*] .i. in publicum deducetur & innotescet, Psalm. 115.
non solum deo & propriæ conscientiæ, sed etiam aliis, quando dominus illuminabit abscondita tenebra
rum & manifestabit consilia cordium. Vnde ait saluator, Nihil opertum quod non reuelabitur. [*Dies e- 1. Corin. 4.
nim domini*] .i. dies iudicij, vel potius domin⁹ in fide iudicij. (Dies nanque & tempus dicuntur facere ea Lucæ. 12.
quæ fiunt in die & tempore) [*Declarabit*] opera singulorum qualia sint, [*Quia in igne*] conflagrationis, Psalm. 115.
[*Reuelabitur*] .i. manifestabitur dies domini, vel dominus qui venturus est iudicare per ignem, cuius ma
nifestabit ignis ipse ostẽdet. Vel reuelabitur opus cuiuslibet, sicut subiungitur, [*Et vnicuique opus quale sit, 1. Corin. 4.
ignis probabit*] .i. ostendet. Quod potest intelligi vel de igne purgatorij quantùm ad eos qui interim mo Lucæ. 12.
riuntur, vel de igne conflagrationis præcedente iudicium, quo exuretur facies mundi: de quo in Psalmo,
Ignis ante ipsum præcedet. Vel de igne æterno, sequente iudicium. Ignis autem conflagrationis munda-
bit & emundabit eos, qui superædificauerunt lignum, fœnum, stipulam. Qui verò superædificauerunt Psalm. 49.
C aurum, argentum, lapides pretiosos à quolibet igne hoc erunt securi. Ideo sequitur, [*si cuius*] .i. alicuius
[*opus manserit*] .i. intactum & inconsumptum perseuerauerit ab igne tanquam non habens culpam ad-
mixtam, [*Quod superædificatum est*] .i. opus tale in fide fundatum, [*Mercedem accipiet*] plenam & indila-
tam. Nihil enim de operẽ suo amittet, & quod amauit inueniet. [*Si cuius opus arserit*] .i. ignis pœnam per
tulerit propter veniale admixtum, [*Detrimentum patietur*] .i. minus de gloria obtinebit, quantò opus suũ Psalm. 96.
imperfectius ac cremabil⁹ fuerit, [*Ipse autem*] homo sola venialia habens, [*saluus erit*] satisfactione com
pleta, [*Sic tamen quasi per ignem*] .i. ignis sustinendo ardorem, secundum culpæ suæ exigentiam. Esaię. 40.
¶ Denique sicut exposita sunt hæc pro tempore iudicij vniuersalis, ita intelligi possunt de die particula-
ris iudicij, vt dies domini dicatur dies mortis, quo deus hominem visitat, tollens eum de vita præsenti. Il Psalm. 65.
la itaque dies, seu dominus in die illa, declarat quale sit opus hominis, quem statim cum mortuus fuerit,
iudicat, quia in igne purgatorij reuelatur seu declaratur, quale sit opus hominis, & vniuscuiusque opus
quale sit, scilicet purum vel impurum, ignis purgatorij probabit: non q̃ omnes illum ignem sustinebũt,
quia nec de omnibus simpliciter est iam sermo, sed de his omnibus qui manent in fundamento, hoc est
in Christo per gratiam, & superædificant opera perfectionis, quæ non ardent, vel opera imperfecta quę
D ardent. Si cuius opus manserit immune ac liberum ab igne purgatorij, vt sunt opera significata per aurũ,
argentum, & lapides pretiosos, quod superædificatum est, hoc est opus hoc in Christo, seu in fide fun-
datum, mercedem accipiet & gloriam sempiternam sine mora, ita q̃ euolabit. Si cui⁹ opus arserit, in pur-
gatorio detrimentum patietur, pœnam luendo, gloriámque minorem habendo. Ipse autem saluus erit,
cum fuerint opera eius dignè cremata & expurgata: sic tamen quasi per ignem purgatorij, per quẽ tran
sibit ad gloriam, quoniam non discessit à fundamento, nec aliquid prætulit deo: sed vltimo fini magis
inhæsit, quàm alicui bono creato, quanuis à terrenis affectibus non fuerit satis mundatus.
¶ Deinceps ostendit apostolus, cur aliquis mereatur omnino perire, æternalitérque damnari. [*Nescitis*] Ephesi. 2.
imò scire debetis, [*Quia templum dei estis*] vos, in quo dominus habitat per charitatem & gratiam. Qui 1. Iohan. 4.
enim manet in charitate, in deo manet, & deus in eo, [*Et spiritus dei*] videlicet spiritus sanctus, [*Habitat
in vobis?*] de quo spiritu dicit saluator, Ego rogabo patrem, & alium paracletum dabit vobis, vt ma-
neat vobiscum in æternum. Omnes autem fideles re & nomine sunt vnum templum dei, id est vna Ioan. 14.
ecclesia propter mysticam vnitatem, seu vnam fidem, atque indiuiduam charitatem. Et vnusquisque 2. Corin. 6
eorum est templum dei. Dicitur autem homo templum dei non solùm propter animam, in qua deus
per gratiam commoratur (nam anima iusti sedes est sapientiæ) sed etiam propter corpus rationi & deo Sapien. 7.
subiectum in quo gratia mentis, & per consequens inhabitatio dei redundat. Dicit enim alio loco apo- Ephe. 4. 5.
stolus, Nescitis, quia membra vestra templum sunt spiritus sancti? Et iterum, Glorificate & portate deũ 1. Corin. 6.

Matth. 18. in corpore vestro,[*si quis autem templum dei violauerit,*] hoc est credentes peruerterit, falsa docendo aut E
Psalm. 64. impiè operando,[*Disperdet,*]id est diuersimode perdet,[*illum deus*] damnando illum anima & corpore
in æternum. Sed & si quis materiale templum violauerit,erit sacrilegus. [*Templum enim dei*] viuum &
spirituale,[*Sanctum est*]formaliter,[*Quod estis vos*]qui in baptismo sanctificati estis, & per opera bona
Coloss.2. exercitati.[*Nemo vos seducat*]laudando,blandiendo,simulando,ornatè loquendo, aut simili modo. [*si
quis videtur inter vos sapiens esse in hoc seculo,*] id est secularem sapientiam habere, se sapientem putare,
Iob.40. & ab aliis sapiens reputari,[*Stultus fiat*]mundo,id est talem sapientiam à se repellat,seipsum stultum re-
putet,saltem in se,quia ex seipso non habet nisi ignorantiæ tenebras:nec cupiat in mundo sapiens repu-
tari,sed amet nesciri,[*vt sit sapiens*]deo.i.vt veram sapientiam mereatur à deo acquirere. [*Sapientia enim
huius mundi,*]id est carnalis prudentia(de qua dictum est ad Romanos,Prudentia carnis,mors est) [*Stulti-
Roma.8. tia est apud deum,*]id est à deo stulta iudicatur.Imò & naturalis seu philosophica sapientia, quæ fide &
dono sapientiæ non ornatur.Stulta est coram deo.i.infructuosa & tumida.Quod authoritate scripturæ
Iob.5. probat Apostolus[*Scriptum est enim*]in libro Iob,[*Comprehendam,*]id est concludam & capiam [*Sapien-
Esaiæ. 44. tes*]mundi[*in astutia*].i.in apparente sapientia[*Eorum*]Nostra translatio habet sic, Qui apprehendit sa-
pientes in astutia eorum,& consilium prauorum dissipat. Cui consonat quod per Esaiam de domino
dicitur,Conuertens sapientes retrorsum, & scientiam eorum stultam faciens. [*Et iterum*]scriptum est,
Psalm. 93. [*Dominus nouit cogitationes sapientium*]seculi huius[*quoniam vanæ sunt,*] Nostra litera talis est, Dominus
scit cogitationes hominum,quoniam vanę sunt[*Itaque nemo glorietur hominibus*]iactando se baptizatum F
Hiere.9. seu doctum ab illo vel illo,sed in solo domino glorietur. [*Omnia enim vestra sunt*]. i.vestræ seruituti &
2.Cor.10. vtilitati parata & deputata, [*siue Paulus, siue Apollo, siue Cæphas*].i.Petrus archiapostolus,[*Siue mundus*]
Deuter. 4. iste sensibilis scilicet corpora cœlestia elementa & mixta. De corporibus enim cœlestibus Moses in
Psalm.8. Deut.Solem,lunam & omnia astra cœli creauit dominus deus tuus in ministerium cunctis gentibus.Et
Genes.1. Psal.Omnia(inquit)subiecisti sub pedibus eius.Et in Genesi dominus loquitur, Faciamus hominem,&
Hebræ.1. præsit bestiis terræ,& piscibus maris,& auibus cœli vniuersęque creaturæ. Sed & angeli administrato-
rij spiritus sunt,[*siue vita*].i.operatio nostra vt vobis proficiat,[*siue mors*]corporalis vt pro vobis,si opus
Rom.14. fuerit,sustineatur.[*siue præsentia*]beneficia dei quę habetis in re,[*siue futura*]promissa quę habitis in spe.
Psalm.2. [*Omnia enim*]hæc[*Vestra sunt*]aliquo modo vt dictum est,[*vos autem*] serui atque discipuli [*Christi*] &
Ioan.1. estis eius iure creationis, gubernationis ac liberationis.[*Christus autem dei*]Christus secundum diuinam
Philip.2. naturam est dei patris tanquam vnicus & naturalis filius eius.Secundum humanitatem verò est dei,tan-
Esaiæ. 42. quam minister ipsius factus obediens vsque ad mortem.De quo deus ait per Esaiam, Ecce intelligit ser-
Ioan.17. uus meus, & exaltabitur.Hinc etiam filius dicit ad patrem,Omnia mea tua sunt.Et,Ego non quæro glo-
Ioan.8. riam meam.

Cap. IIII. [*sic nos existimet homo, vt ministros Christi.*] Artic. IIII. G

Epist. Galat.4. Præterea docet Apostolus, quid debeant subditi de superioribus suis sentire,ne eos plus q̃ decet,magnificent,nec eos contemnant, si fortè in aliquibus minus excellentes videntur.
P [*sic nos*]Apostolos, & prædicatores,ac Christi vicarios [*Existimet homo*] quicunque fide-
lis[*Vt ministros Christi*]non vt principales,aut gratiæ collatores, [*Et(vt)dispensatores,*]hoc
est exhibitores seu distributores[*Misteriorum dei*].i.diuinorum sacramentorum.Vel,my-
2.Corin.2. steriorum dei.i.ecclesiasticorum officiorum.[*Hic iam quæritur*].i.à vobis Corinthiis interrogatur,atque
Lucæ.12. discutitur.[*inter dispensatores vt fidelis quis inueniatur*].i.quis dispensatorum istorum sit verus dispensa-
tor,cui possit dispensatio securè committi.Corinthij enim inter dispensatores hos discernebant, vnum
1.Thess.2. approbantes,alium reprobantes. Sed quia homines sancti tale iudicium non formidant nec reputant,
subditur.[*Mihi autem pro minimo est*].i.nihili pondero [*Vt a vobis*]adhuc carnalibus [*Iudicer*] iudicio re-
probationis,tanquam dispensator indignus,[*Aut ab humano die*]id est ab homine in hoc tempore pere-
grinante,[*sed neque meipsum iudico*]iudicio absoluto ac definitiuo,damnando videlicet meipsum. Debet
tamen homo iudicare seipsum iudicio discussionis & reprobationis opinatiuæ, æstimando se peccato-
1. Timo.1. rem vilem ac miserum[*Nihil enim mihi conscius sum*] .i. de nullo peccato remorsum conscientiæ habeo.
de præteritis enim satisfeci,& scio quia indulta sunt mihi.Nec obstat,quod alibi dicit,Venit Christ⁹ pec-
Ioan.5. catores saluos facere,quorũ ego primus sum.Hoc enim dixit habendo respectum ad tempus præteritũ H
Matth.7. quo persequebatur ecclesiã.[*Qui autem iudicat me*].i.ad quem pertinet absolutè iudicare de secretis cor
dis mei[*Dominus est*]qui solus nouit corda humana,nam & pater omne iudicium dedit filio.[*Itaque noli-*
Matth. 10. *te ante tempus*]extremi iudicii[*iudicare*]iudicio definitiuo de secretis & dubiis,maximè aliorum[*quous-*
Marc.4. *que veniat dominus*]ad iudicium,[*qui & illuminabit abscondita tenebrarum,*]hoc est peccata occulta faciet
Lucæ.18. manifesta,ponendo ea in lumine cognitionis.Sicut ait,Nihil occultum quod non sciatur, [*Et manifesta-*
Esaiæ.66. *bit consilia cordium*]an bona & iusta fuerint,an non.Prout per Esaiam protestatur.Ego autem opera eo-
Finis. rum & cogitationes eorum venio vt congregem,[*Et tunc laus*].i.sententia saluatiua & meritorum prote
statio[*Erit vnicuique*]bene agenti[*A deo*]id est Christo iudice:quasi dicat,Tunc nullus laudabitur, nisi
quem deus laudauerit, & omnem laude dignum deus laudabit.[*Hæc autem fratres transfiguraui in me &
Apollo,*]id est ista quæ scripsi de vestra gloriatione inani,qua quilibet gloriatur in eo qui sibi eloquen-
tior videtur & doctior,vel cui magis afficitur,gratia exempli seu figuraliter dixi de me atque Apollo,
quòd tamen non gloriaremini in nobis, sed magis in pseudoapostolis, & mundi huius philosophiæ ma
gistris:quos nolui nominatim exprimere,ne maior dissensio fieret,sed loco illorum expressi me & Apol
lo,quatenus eisdem rationibus quibus probaui non esse gloriandum in Apollo & me, intelligatis non
esse gloriandum in his,in quibus gloriamini.Quod vtique feci,[*Propter vos*] id est ad vestri instructio-
nem,videlicet,[*Ne supra,*].i.vltra,[*quam scriptum est*] in Hieremia vbi iubemur in deo,non in hominib⁹

A gloriari,[*Vnus*]vestrûm[*Aduersus alterum insletur*]tumore superbiæ,[*Pro alio*] id est zelo baptistæ vel doctoris,ad quem inclinatur.Si enim apostolus illos pseudo nominassset,Corinthii superbissent contra scinuicem,vnoquoque eorum zelante pro suo doctore siue baptista.¶Non autem debes ô homo cõtra alium intumescere[*Quis enim te discernit*]id est quis te ab alio facit differre?Quis te ab alio distinguit ac separat,dignitate & merito,vt contra eum insteris,& ei te præferas?¶ Et quoniam posset quis allegare suam perfectionem,dicendo,quodvirtuosior esset ac melior seu doctior alio,huic vanitati respondet a-
postolus,]*Quid autem*]boni in donis naturæ vel gratiæ,[*Habes quod non accepisti?*]à deo mediatè vel im-
mediatè,à quo est omne donum optimum, & datum perfectum. [*Si autem accepisti*] hoc modo] *Quid*
gloriaris]in te vel creaturis,[*Quasi non acceperis?*]ista bona à deo. Itaque deo gratias age,& in ipso læta-
re,& quantò maior es,humiliate in omnibus,vt deo humilitatem iubenti tantò promptius pareas,quan-
tò plura bona ab eo receperis.Vnde ait Gregorius,Tantò esse humilior,atque ad seruiendum deo prõ-
ptior quisquis debet ex munere,quantò obligatiorem se conspicit in reddenda ratione. Quantò enim
quis maiora à deo suscipit dona,tantò amplius obligatur deo in omnibus obedire ex charitate syncera.
¶Insuper amplius ironicè loquens.Corinthiorum præsumptionem redarguit dicens,[*Iam saturati estis*]
saturitate spirituali:de qua dicitur,Beati qui esuriunt iustitiam,quoniam saturabuntur. Itaque saturati
estis cibo animæ scilicet pane vitæ,& aqua sapientiæ,[*Iam diuites facti estis*] id est diuinis charismatibus
adimpleti,[*Sine nobis regnatis*]id est auxilio nostro non indigetis regẽdo vosipsos. Quod autem hocnõ
B asserendo,sed increpando & condolendo dicatur,pandunt verba sequentia,[*Et vtinã regnetis veraciter,
iuste regendovos inuicem,et vitiis preualendo,vt et nos regnaremus vobiscũ*]id est consortes essemus atq; par
ticipes meriti vestri,atque tantæ perfectionis.Et hoc meritò dico. [*Puto enim*]ironicè autem loquitur,
[*Deus nos*]apostolos vniuersos,[*Nouissimos*]id est imos & vilissimos[*Ostendit*]cum tamẽ secundum ve-
ritatem simus à deo constituti principes mundi.Ostendit autem nos[*Tanquam morti destinatos*]id est ad
moriendum missòs,quasi ad nihil vtiles simus,nisi vt occidamur,[*Quia spectaculũ*]id est obiectum,pre
cipuæ & cuiusdam admirationis inspectionis,[*Facti sumus mundo*]id est hominibus impiis & mundanis,
[*Et angelis*]bonis ac malis[*Et hominibus*]rationabiliter ac piè viuentibus.Quemadmodũ enim ad specta
culum aliquod magna hominũ confluit multitudo:sic ad inspiciendũ personas & persecutiones apostolo-
rũ,homines concurrerunt impii,vt irriderent:dæmones,vt fortitudinẽ mentis auferrent:angeli sancti
vt intus cõfortarent:homines pii,vt cõdolerẽt.Potest tamen legi assertiuè sine ironia:vt sit sensus, Puto
enim,id est agnosco,quod deus nos apostolos nouissimos id est infimos & abiectos ostendit.i.appare-
re fecit dando nobis præcepta spernendi mundũ & cuncta quæ mundi sunt,prædicãdi quoque crucẽ
Christi,& mundi contemptũ.[*Nos stulti propter Christum*]id est amore Christi,sicut agimus quod à mũ-
do stulti & insensati putamur,[*vos autem prudentes*]estis[*In Christo*]secundũ æstimationem vestram fũ
perbam[*Nos infirmi*]reputamur, & propriã infirmitatem agnoscimus,[*vos autem fortes*]id est virtuosi e-
stis,vt opinamini, qui putatis vos non indigere nostro auxilio.[*vos nobiles, nos ignobiles.*]Totum ironi
C cè dicitur,vt cõfundantur & corrigantur carnales.Apostoli quippe carne & spiritu nobiliores erãt Co
rinthiis,quoniã semen Abrahæ erant,& primitias spiritus sancti receperunt.[*vsque in hanc horam*]id est
asiduè[*Et esurimus et sitimus et nudi sumus*]id est inopiam cibi,potus ac vestium patimur. Vnde alibi di-
cit apostolus,In fame,& siti,& frigore,& nuditate.Tunc impletũ est verbũ Christi,quod dixit, Veniet
tẽpus,cum auferetur ab eis sponsus,& tunc ieiunabunt[*Et colaphis cædimur*]tanquam blasphemi,[*Et in-
stabiles sumus*]fugiendo de loco ad locum.Iuxta illud,Cum persecuti vos fuerint in vnam ciuitatẽ,fugi-
te in aliam,[*Et laboramus operantes manibus nostris*]pro victu atque vestitu,[*Maledicimur*]à peruersis [*et
benedicimus*] id est bona eis dicimus,prædicando ipsis verbũ salutis.[*Persecutionem patimur*]propter iu-
stitiam,[*et sustinemus*]libenter amore Christi.Ibant enim apostoli gaudentes à conspectu cõcilii,quo-
niam digni habiti sunt,pro nomine Iesu contumeliam pati.[*Blasphemamur*]id est crimen blasphemię no-
bis imponitur,[*et obsecramus*]deum pro blasphemãtibus. [*Tanquam purgamenta huius mundi facti sumus*]
id est reputamur à perfidis,quasi immunditiæ quædam,inficientes hunc mundum nostra doctrina. Id-
circo cum occidimur.putant mundũ purgari ab hominibus pestilentibus,ficque efficimur mundi pur-
gamenta,factique sumus,[*Omnium peripsema vsque adhuc*]id est velut superfluitas quædam generis hu-
D mani,ita vt apti non simus hominibus sociari,sed tolli.Peripsema autẽ vocatur purgamentum ferri vel
pomi seu alterius rei, illud videlicet quod aufertur à materia rei vt purgetur, sicut est limatura æris
aut ligni. [*Non vt confundam vos scribo hæc*] finaliter. Est autem confusio adducens peccatum,
& est confusio adducẽs gratiã & gloriã,vt dicitur in Ecclesiastico.De prima cõfusione loquitur modo
apostolus,Non enim intẽdebat eos finaliter cõfundere,sed corrigere,sicut subiungit,[*Sed vt filios meos*]
spirituales[*Charissimos.*]id est valde dilectos.Etsi non propter bonitatẽ & merita vestra,tamen propter
bonitatẽ diuinã,[*Moneo,*]hoc est ad meliora exhortor.Meritò autẽ vocaui vos filios.[*Nam si decem mi-
lia pædagogorum*].i.quãtamcũnq; multitudinem erudientiũ vos,[*in Christo Iesu*].i.in fide & euangelio
saluatoris,[*Habeatis*]Dicitur autem pædagogus instructor pueri,[*sed non multos patres*]spirituales habe
tis ad hoc,hoc est genitores qui vos in Christo genuerunt,cõuertendo vos primò ab esse carnali & insi-
deli,ad esse spirituale atq; diuinũ.Talis autem pater ego fui.[*Nam in Christo Iesu*].i.in esse Christiformi
seu statu christiano,[*Per euangelium*].i.per euangelicæ sapientiæ prædicationem,[*Ego vos genui*] instru
mentaliter,scilicet ante alios pr ponendo vobis euãgeliũ Christi,& ad fidei susceptionẽ animas vestras
disponendo.Veruntamen vnus est pater noster in cœlo,quem solũ debemus patrẽ vocare,id est omnis
paternitatis efficientiam & gratiã ei præsertim adscribere.[*Rogo ergo vos fratres imitatores mei*]tanquam
boni discipuli,obedientésq; filij,quatenus sicut ego Christi vestigia sequor,ita & vos viã meã,id est vir-
tutes sequamini.[*Ideo misi advos Timothæũ*]latorẽ huius epistolæ[*Qui est filius meus charissimus, & fidelis*

FINIS.

in domino, qui vos comonefaciet]id est admonendo vos instruat, [*vias meas*]id est præcepta & documenta [*Quæ sunt in Christo Iesu,*]hoc est, secundum voluntatem & doctrinam ipsius: in nullo enim à Christo discordo, [*Sicut vbique in omni ecclesia doceo. Tanquam non venturus sim ad vos, sic inflati sunt quidam.*] ex vobis tumore superbiæ, gloriantes in eloquentia & doctrina philosophorum, & tam imperterritè sic inflantur, quasi non essem venturus ad vos. Solent autem discipuli à malis retrahi timore aduentus magistri. [*Veniam autem ad vos cito, si dominus voluerit*]cuius voluntas supponenda est semper. Iuxta illud, Iaco.4. Dicatis, si dominus voluerit, & si vixerimus faciemus hoc vel illud. [*Et cognoscam*]id est attendam & examinabo, [*Non sermonem*]rhetoricum [*Eorum qui inflati sunt, sed virtutem*] id est vitam virtuosam, an Matth.7. habeant, seu opera miraculorum. [*Non enim in sermone*]id est verbis pulchris [*Et regnum dei*]id est meritum attingendi, ac percipiendi regnum cœlorum, [*Sed in virtute*]bonæ conuersationis consistit. Ait enim Saluator, Non omnis qui dicit mihi domine, domine, intrabit in regnum cœlorum, sed qui facit Ibidem Matth,3. voluntatem patris mei. Et rursus, Qui audit verba hæc, & non facit ea, comparabitur viro stulto. Verba enim sine opere sunt folia sine fructu. Arbor autem quæ non facit fructum bonũ, excidetur, & in ignẽ Ephes.4. mittetur. [*Quid vultis*]id est quod ex his duobus eligitis scilicet [*In virga*]id est rigore iustitiæ & occulto charitatis affectu, videlicet animo disciplinãdi. [*Veniam ad vos an in charitate*]aperta [*Et spiritu mansuetudinis?*] id est animo mansueto & indulgenti? Quanuis hoc secundum sit præoptandum, potius Prou.10. tamen optandum esset primum, quàm carere boni patris aduentu, quanuis rigoroso. Meliora nẽpe sunt Lucæ.10. vulnera diligentis, quam oscula adulantis, vt ait scriptura. In præinductis omnibus consideratur discretio sancti Apostoli, qui verbis duris & increpatoriis, verba charitatiua atque suauia miscet, infundens vi num iustitiæ, & oleum pietatis, vt sanet animas vulneratas. Virtutes quoque suas tam diligenter describit non ob propriam laudem, sed vt imitentur semitas eius.

Cap.v. [*Omnino auditur inter vos fornicatio.*] Artic.v.

Cedit demum Apostolus ad particulariorem increpationem Corinthiorum, & ait,]*Omnino auditur inter vos fornicatio*]id est omnibus modis scitur, narratur atque percipitur à me, & ab aliis, q̃ inter vos sit fornicatio, quæ est illicitus cõcubitus: [*Et talis,*]hoc est, tam infamis & nefaria fornicatio, [*Qualis nec inter Gẽtes*]incredulas auditur seu esse percipitur. [*Ita vt vxorem patris sui*]defuncti [*Aliquis*]vestrûm [*Habeat*]coniugem. Lira videtur hæc sic intelligere, quod mulier Leuit.20. illa fuerit etiam mater istius: sed verius creditur q̃ erat eius nouerca. Talis autẽ Gen.49. fornicatio est incœstus, pœna mortis prohibitus. Vnde in Leuitico. Qui dormierit cum nouerca sua, morte moriatur. Vnde & Ruben dicitur in Genesi, Nõ crescas quia ascendisti cubile patris tui. [*Et vos inflati estis.*]tumore elationis, id est ex superbia neglexistis tantũ scelus corrigere, scilicet propter mutuas vestras contentiones, quibus occupati omittitis opera charitatis, [*Et nõ magis luctũ*] id est compassionem & fletum [*Habuistis*]deplorando tam horrendũ piaculum proximi [*Vt tollatur de*] 4.Re.3. *medio vestrum*]id est separetur à vobis per excõmunicationem, [*Qui hoc opus fecit*]cuius omnes participes quodammodo, sustinẽdo talem inter vos. [*ego quidem*]Paulus [*Absens*]à vobis iam [*Corpore. præsens autem spiritu*]id est consideratione, & animi solicitudine. Sicut & Helisæus præsens erat, cum Giesi accepit munera Naaman Syri, [*Iam iudicaui tanquam præsens*]spiritu. Vel sic, acsi corporaliter præsens essem, [*eum qui sic operatus est*]id est fornicarium illum. Sic autem iudicaui eum. [*In nomine domini nostri Iesu Christi congregatis vobis et meo spiritu,*]hoc est, cum collecti fueritis publicè in nomine Christi & in meo spiritu, id est in vera concordia, habendo videlicet spiritum seu charitatis affectum adinuicem, sicut & ego ad vos habeo, [*Cum virtute domini nostri Iesu Christi.*]hoc est, potestate & authoritate Christi, qui cooperabitur vobis, [*Tradere huiusmodi Satanæ*]id est vt tradatur talis fornicator diabolo, per sententiam excommunicationis. Et hoc [*in interitum carnis.*]id est ad hoc, vt dæmon eum corporaliter affligat. In primitiua nanque ecclesia, ad fidei confirmationem, solebat excommunicationem sequi corporalis Matth.10. vexatio dæmonis, quousque peccator pœniteret: & si non pœnitebat, vexabatur quousque animam exhalaret. Hanc potestatem præsertim habebant Apostoli, vt sicut ab obsessis poterant dæmones eiicere, ita enormiter delinquentes poterant dæmoni tradere, corporaliter tribulandos. ¶Sed quia hanc corporis pœnam ordinauerunt ad animæ salutem, subditur, [*Vt spiritus saluus sit*]id est anima eius salua fiat, [*in die aduentus domini nostri iesu Christi*] in die iudicii vniuersalis, seu particularis, vel in die Iaco,3. mortis, quod redit in idem. Nam qualis quis moritur, talis deo in die iudicij præsentabitur. ¶Ex prædictis concludit apostolus, [*Non est bona gloriatio vestra*] ô Corinthii, qua vel de baptistis & mi Augustin. nistris gloriando contenditis, mutuoque præfertis, & ex hoc fraternam correctionem negligitis. Vel, gloriatio. qua vos iustos iactatis bona non est, eò quòd tantum peccatum inter vos tolere- Act.15. tis. Qui enim non corrigit cum potest & debet, communicat delinquenti, & particeps est pec- Epist. cati. ¶Post hæc ostendit, quàm periculosum sit congregationi sustinere peruersum [*Nescitis quia* Ioann.13. *modicum fermentum*] id est parua pars infectiua [*Totam massam corrumpit?*]id est, vniuersam materiam inficit? sic vnum peccatum seu vnus pestilens & peruersus videlicet consensus huius peccati, & fornicator huiusmodi totam massam, id est vestram congregationem contaminat, inficit & seducit, nisi auferatur tale fermentum. [*expurgate ergo vetus fermentum,*] id est consensum peccati istius, & authorem peccati huius amouete à vestra communione, [*vt sitis noua conspersio,*]id est, gratia baptismatis & virtutum operibus innouati, [*Sicut estis azymi,*]id est, à peccati fermento alieni effecti in fonte baptismi. Azyma dicitur ab ἀ quod est siue, & ζύμη, quod est fermentum, quasi sine fermento. Conspersio autem & azyma idem sunt, vt pote farina per aquam glutinata sine fermento: sicque significant puritatem à corruptione peccati. Denique in fermento duo pensantur, videlicet sapor

A virtualis, quo efficit panẽ saporosum, & ita per fermentum signatur doctrina euãgelica ibi, cũ dicitur, *Si* Matth. 13.
mile est regnum cælorũ fermẽto, quod acceptũ mulier abscondit in farinæ tribus satis, donec fermenta Lucæ.13.
tum est totũ. Secundò cõsideratur in fermẽto corruptio adipis, & ita significat culpã, quę alios inficiẽdo
corrũpit, & ita nunc sumitur. Sitis itaq; noua conspersio. [*Etenim paschà nostrũ immolatus est Christus*].i. Hier.11.
agnus paschalis pro nostra salute oblatus est Christus qui loquitur, Ego quasi agnus mãsuetus qui por- Ioan.1.
tatur ad victimã. De quo ait Ioannes, Ecce agnus dei, qui tollit peccata mundi. Itémq; alibi, Dignus est Apoca.6.
agn⁹ qui occisus est. Ipse enim verus est agn⁹, qui abstulit peccata mũdi, qui mortẽ nostrã suiipsius oblatione seu morte destruxit. Ipse quoq; est pascha nostrũ. i. transitus noster, præbẽdo nobis exemplũ trãs- Exod.14.
eundi de hac peregrinatione ad patriã. Propter quod ait, Ego sum via, veritas & vita. Pascha enim transi- Ioan.14.
tus dicitur. Huius agni figura fuit agnus ille paschalis seu legalis, de quo in Exordio legitur. Vnde qd ibi Exod.12.
habetur, Os eius nõ confringetis, ab Euãgelista allegatur de christo. Similiter sicut per effusionẽ sangui Ioan.19.
nis agni illius liberabantur filij Israël ab angelo deuastante seu plaga AEgypti: sic nos per effusionem Actu.20.
sanguinis Christi liberamur à potestate diaboli & à ruina peccati. Insuper sicut carnes agni illius man- 1.Petr.1.
ducabantur cũ azymis panibus. sic fideles viuere & Christi corpus comedere debẽt sine fermẽto pecca Ioan.6.
ti. Ideo subditur. [*itaque epulemur*].i. in domino deliciemur ac nutriamur, Christi sacramẽtis vescamur,
& ei incorporemur. [*Non in fermento veteri*].i. non in iniquitatibus nostris antiquis ac solitis, [*Neque in* Psalm.135.
B *fermento malitiæ*].i. peccato ex deliberatione animi facto: iuxta illud, Dixit iniustus, vt delinquat in semet 1.Pet.2.
ipso, [*Et nequitiæ*].i. nõ in frandulenta, aliisque nociua cõuersatione: prout Petrus monet, Deponẽtes o- Psalm.50.
mnẽ malitiam & dolũ, & simulationes, & inuidias. [*Sed in azimis*].i. operibus [*Sinceritatis*].i. internæ puri Ioan.1.
tatis, vt habeamus cor mũdum, [*Et veritatis*].i. iustitiæ, etiam quantùm ad proximos. Vel, in azymis veri Finis.
tatis. i. actibus sanctæ contemplationis & illuminatæ cognitionis. [*Scripsi vobis in epistola.*]Sciendum q̃ apostolus ante missionẽ præsentis epistolæ, misit Corinthiis epistolam quandã, quæ nõ habetur, in qua iussit vt nõ miscerentur fornicariis, quod Corinthij non bene intellexerunt, putantes apostolũ loqui de spirituali fornicatione, quæ est idololatria. Ideo nunc exponit verba illic scripta, & ait. Scripsi vobis in epistola illa quam non habemus: [*Ne commisceamini fornicariis*]familiaritate, communione, aut cohabitatione, & [*Non vtique fornicariis huius mundi*].i. hoc scripsi, vt non misceamini fornicariis huius mundi. i. publicè criminosis, de quibus subiungitur, [*Aut auaris aut rapacibus*].i. violentis ablatoribus rei alienæ, [*Aut idolis seruientibus*].i. idololatris, qui tamen Christiani esse volunt. [*Alioquin debueratis de hoc mundo exisse*]id est si aliter intellexissem quàm sic, oporteret vos mũdum omnino exire, si velletis mihi acquiescere. Nam si de gentilibus loquutus fuissem, non possetis verba mea implere, nisi mundum exeundo, cum vbique demorentur gentiles. [*Nunc scripsi vobis*]in ista epistola clarius, [*Non commisceri*]prædictis criminosis christianis. De infidelibus nanque non loquor, quibus etiã quomodo verbum salutis an
C nuntiaretur, si vitarentur? Ideo additur. [*Si is qui frater*]id est si Christianus [*Nominatur inter vos fornica* 2.Thess.3.
tor].i. notorius fornicator fuerit & conuictus, [*Aut auarus*]aliena tenendo, [*Aut idolis seruiens, aut maledicus*]id est detractor vel blasphemus, [*Aut ebriosus, aut rapax*]vel simili crimine vitiatus, [*Cum huiusmodi nec cibum sumere,*]sed eum in omnibus euitare, vt erubescendo pœniteat. Vnde alibi dicit apostolus, Subtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinatè. Non ergo prohibet cum infidelibus atque gen- 2.Thess.3.
tilibus sumere cibum, præsertim cum aliàs asserat, Si quis vocat nos infidelium ad cenam & vultis ire, omne quod vobis apponetur manducate. ¶Deinceps ostendit apostolus, quod de infidelibus non habet dare præceptum. [*Quid enim mihi de his que foris sunt*].i. quid spectat ad me de infidelibus, qui extra ecclesiam sunt, nomine, numero, & re [*iudicare?*]id est dare sententiam vt vitentur? Imò potius debet se fidelis illis piè applicare, vt conuertantur. [*nunne de his qui intus sunt*]id est fidelibus qui intra ecclesiam sunt nomine vel merito, [*vos iudicatis?*]& nõ de his qui foris sunt, quasi dicat, Si vos non iudicatis de his qui Hebræ.10.
foris sunt, ita nec ego. Non enim authoritatem habeo super eos. [*nam eos qui foris sunt*].i. infideles [*Deus* Ioan.3.
iudicabit]iudicio damnationis, non discussionis seu disceptationis: sic enim iudicati iam sunt, iuxta illud, Esaiæ.37.
Qui non credit, iudicatus est, quia non credit in nomine vnigeniti filij dei. [*Auferte malum*]id est prædi- Eccles.13.
ctum fornicarium, qui habet vxorem patris sui, [*Ex vobis ipsis*].i. ex vestra societate. Qui enim tetigerit Deuter.31.
picem, inquinatur. Et in Deuteronomio dominus, Auferes (inquit) malum de medio tui, vt cæteri timo Psalm.118.
D rem habeant. Debemus etiam auferre cogitationes malas, & omne peccatum de cordibus nostris, prout Esaiæ.1.
per prophetam dominus iubet. Auferte malum cogitationum vestrarum ab oculis meis.

Cap. VI. [*Audet aliquis vestrum habens negotium.*] Artic. VI.

R Euocatis Corinthiis ab errore circa matrimonium, iam reuocantur ab errore circa iudicium, in quo multis modis errauerunt, vt patebit. [*audet aliquis vestrum*] fidelis, ausu temerario, non metuens in hoc dei offensam, [*Habens negotium*].i. causam iudicialem [*aduersus alterum*]fidelem, [*iudicari apud iniquos*]id est pro habendo iudicio accedere iudices infideles, qui semper aduersantur fidelibus, [*Et non apud sanctos?*]id est iudices fideles nõ Deuter.17.
interpellatis? Quod erat multipliciter malum. Dabatur enim per hoc infidelibus occasio opprimendi pauperes Christianos, & aspernendi ecclesiam, quasi nõ habentem personas ad iudicandum actiuè idoneas. Dabatur quoque infirmis fidelibus occasio reputandi infideles, cum tamen dicat scriptura, Ad nihilum deductus est in conspectu eius malignus. Et occasio redeundi ad idololatriam. ¶Post hęc ostenditur quòd fideles digniores sunt iudicare, quàm perfidi. [*an nescitis, quoniam*(*i. quòd sancti,*)videlicet perfecti, vt apostoli & apostolici viri, [*De hoc mundo*]id est homines habitantes in hoc mundo inferiori. [*Iudicabunt?*]per assessionem & approbationẽ: A sidebunt enim Christo, eiusque sententiam omnes electi approbabũt. Vnde ait saluator, Vos qui secuuti estis me, sedebitis super sedes duodecim, iu- Matth. 19.

Luc.22. Sapien.3. Ioann.15. Ioan.15. Ioann.3. Iohan.8. Lucæ.10. Apoc.12. Damasc. Amos.4. Grego. Augustin. 2.Tim.2. Augusti. Hebræ.10. Matth.5. Lucæ.6. Matth.7. Matth.13. Sapiē.3. Apoc.52.

dicantes duodecim tribus Israel. Et Sapiens, Iudicabunt iusti nationes, & dominabuntur populis [*et si (id est, quia) in vobis*] id est, per sanctos, qui inter vos sunt, [*iudicabitur mundus.*] Est autem mundus perditionis, id est collectio hominum reproborum. De quo mundo ait Christus apostolis, De mūdo nō estis, sed ego elegi vos de mundo, Et alibi, Non pro mundo rogo. Est etiam mundus saluationis, de quo dicitur, Sic deus dilexit mundum, id est collectionem hominum electorum, vt filium suum vnigenitum daret. Sancti ergo iudicabunt mundum perditionis, iudicio reprobationis. sicut & Christus. Mundum verò saluationis iudicabunt iudicio beatæ præmiationis. ¶ Si ergo iudicabitis mundum, hoc modo [*indigni estis qui de minimis iudicetis?*] id est indigni non estis iudicare de paruis & secularibus causis, quod patet per locum à maiori. Etiam [*Nescitis*] id est scire vos conuenit. [*Quoniam angelos iudicabimus,*] Hoc communiter de angelis apostatis intelligi solet, de quibus scriptum est in Apoca. Draco pugnabat & angeli eius, quos sancti cum Christo damnabunt. ¶ Sed quoniam dictum est, quòd omnes electi iudicabunt per approbationem sententiæ iudicis, possumus dicere, quòd homines electi iudicabunt etiam angelos sanctos. Pro cuius pleniori intelligeutia aduertendum, quòd meritum & demeritum præmij essentialis seu pœne principalis, non cōuenit his qui sunt in termino, sed qui in via. Angeli autem boni & mali à principio mundi in termino positi sunt, per inauertibilem conuersionem ad dominum, & inconuertibilem auersionem à deo, sicut Damascenus declarat. Ergo à principio mundi iudicati sunt, quantùm ad remunerationem principalem, quæ est vel adoptio vel carentia visionis diuinæ essentię. Veruntamen sicut angeli boni in præmio accidentali proficiunt per hoc, quòd homines eorum ministerio saluantur: sic angeli mali pœnam accidentalem sibi accumulant, inducendo homines ad peccata. Propterea angeli boni & mali in die iudicij iudicabuntur, quantùm ad præmium meriti accidentalis, illud plenè & vltimatè percipiendo. Et iudicabūt homines electi angelos sanctos iudicio approbationis, [*Quanto magis secularia?*] id est multò amplius digni sumus iudicare causas terrenas, & res temporales. [*Seculária ergo iudicia*] id est negotia mundana [*Si habueritis, contemptibiles qui sunt in ecclesia, illos constituite ad iudicandum.*] Propter diligentem considerationem sequentium cogimur ista dupliciter explanare. Primo ironicè id est cum ironia seu irrisione, non vtique passionata, sed charitatiua, iusta, qua ad correctionem irrisi ordinantur: vt sit sensus, Contemptibiles qui sunt in ecclesia, id est viros improbos & cæteris viliores, constituite ad iudicandum, id est tales facite iudices. Propter quod fratres coacti sunt interpellare iudices infideles. Simili sensu dicitur illud prophetæ. Immolate laudem de fermento [*Ad verecundiam vestram dico*] id est ad vestram confusionem enarro vos ita feciſſe. [*Sic non est*] id est, ex vestro facto sequi videtur, quòd non est [*Inter vos sapiens quisquam*] id est circunspectus quisquam & expertus, [*Qui possit iudicare inter fratrem suum*] id est inter proximum & proximum fide germanum [*Sed frater cum fratre*] id est vnus fidelium contra alium [*In iudicio contendit, & hoc apud infideles*] scilicet iudices. Secundo exponitur sine ironia, hoc modo, Secularia iudicia si habueritis, contemptibiles qui sunt in ecclesia, id est minus deuotos, internos ac deiformes, constituite ad iudicandum, id est hortor vt tales ordinetis iudices. Sæpe enim contingit, vt minus contemplatiui & spirituales sint magis actiui, & in temporalibus aptiores. Ad verecundiam vestram dico. quòd non feciſtis hoc modo. Dicit autē beatus Gregorius, Terrenas causas examinent, qui rerum exteriorum sapientiam perceperunt: qui verò spiritualibus donis ditati sunt, terrenis non debent negotiis implicari. Augustinus quoq; Christum (ait) testē inuoco, quia mallem quotidie aliquid manibus operari, quàm tumultuosissimas causarū prolixitates pati [*Iam quidem omnino delictum est in vobis, quod iudicia habetis inter vos*] id est hoc ipsum vestro peccato agitur, atque peccatum est, quòd inter vos negotia iudicio determinando habetis, inter quos quies & pax esse deberent. Vnde concludit Augustinus, Peccatum est, iudicium habere cōtra fratrem. Pro cuius sano intellectu habendo addit periphrastes. Perfectis licet repetere sua simpliciter, sed sine causa, sine lite, sine iudicio: sed non conuenit eis inde mouere causam ante iudicem. Infirmis verò licet repetere suā causam mouendo coram iudice, & iudicium habendo contra fratrem: sed non contentiosē vel fraudulenter, nec apud iudices infideles. Sed nec hoc videtur satis resolutum, Ecclesia enim non erat habendo iudicia. Religiosis etiam licet sua repetere coram iudice: fideles quoque qui in terris sunt infideliū, cum fideles iudices habere non valent, ad infideles iudices recurrere possunt. Alij igitur dicunt quòd licet, non autem expediat secularia habere iudicia. Et quòd religiosi ac perfecti possunt repetere sua, tanquam communia, non vt propria. Item, quòd fideles inter infideles habitantes, possunt coram iudice infideli causam suam mouere, si fideles iudices non possint habere. [*Quare non magis iniuriam accipitis?*] id est, cur non potius violentiam manifestam suffertis, quàm habeatis iudicia litigiosa? [*Quare non magis fraudem*] id est occultam bonorum vestrorum ablationem, seu quamlibet machinationem dolosam [*Pertimini?*] Simile est quod ait saluator, Si quis voluerit iudicio tecum contendere, & tunicam tuam tollere, dimitte ei & pallium. Rursusque ait. Qui abstulerit tua, noli repetere. Hoc dominus consulit ad vitandum inquietudinem mentis. [*Sed vos iniuriam facitis*] aliis [*Et fraudatis*] id est, dolum eis infertis, [*Et hoc fratribus*] id est fidelibus quibus hoc minus facere congruit, & in hoc pessimè facitis. Etenim [*An nescitis*] quod vtique scire vos arbitror, [*Quia iniqui*] id est iniusti [*Regnum dei non possidebunt?*] id est terram viuentium, seu vitam æternam non hæreditabunt? Iusti enim fulgebunt vt sol in regno patris eorum. Et in Apoc. dicitur de iniustis, Non intrabit in illam aliquid coinquinatum. [*nolite errare*] recipiendo falsum pro vero, vel malum pro bono. [*neque fornicarij, neque idolis seruientes, neque adulteri, neque molles*] in seipsos insanientes, prouocando, vel exercendo libidinem, [*Neque masculorum concubitores, neque fures, neque auari, neque ebriosi, neque maledici*] id est detractores, [*Neque rapaces regnum dei possidebunt. Et hæc aliquando fuistis*] id est his vitijs subiacuistis, ante vestram conuersionem ad fidem Christi, [*Sed abluti estis*] à maculis peccatorum in baptismo, [*Sed sanctificati estis.*]

Prouer. 26 Eccles.8. Genes.1. 2.Tim.6. Matth.6. Philip.3. Lucæ.1. Ephes.2. Matth. 19. Genes.2. Matth. 19. Ioan.17. Tobiæ.4. Zach.2. 1.Petri.1. 1.Corin.6. Ioan.20. Ioan.14. Ioan.16. Rom.14. 2.Corin.5. Matth.12. Rom.14. Esaiæ.52. Roma.7. Apoc.5. Anselmus 1.Petri.2. Matth.11.

A splendorem gratiæ atque virtutum, pulchritudinemque recipiendo, [*Sed iustificati estis*] bene operando, [*in nomine,*] id est virtute & inuocatione, vel ad honorem nominis [*Domini nostri Iesu Christi et in spiritu dei nostri,*] id est operatione spiritus sancti. ¶ Quoniam verò præinducta verba de non repetendo sua obscura sunt, exponit modo Apostolus quomodo intelligi debeant. [*Omnia mihi licent*] id est permittitur mihi omnia mea iustè repetere tanquam licitum, [*Sed non omnia expediunt*] .i. non semper expedit omnia repetere in foro iudiciali. Primò propter cōseruationem honoris: iuxta illud Honor est homini, qui separat se à contentionibus. Secundò, quoniam est maioris boni impeditiuum. Tertiò propter nimiam solicitudinem atque angustiam animæ. Quartò propter periculum iurgiorum: iuxta illud Ecclesiastici, Ne contendas cum homine locuplete, ne fortè constituat tibi litem. [*Omnia mihi licent,*] secundum sensum prætactum, cum non sit lege naturali vel scripta prohibitum, [*Sed ego sub nullius redigar potestate*] .i. libertatem animæ meæ nolo amittere, subdēdo me terrenarum rerum amori ac iudicis potestati. quod facerem si iudicio litigarem, fratrémq; offendere mallem, quàm perdere rem temporalem. ¶ Quod autem mea repetere liceat, patet. Nam [*Esca*] debetur [*Ventri*] pro corporalis vitæ sustentatione, [*et venter*] indiget [*escis.*] Ideo licet temporalia bona repetere, vt habeamus victum & quibus tegamur. Non tamen debemus imporunè & nimis anxiè pro istis contendere, quoniam temporaliter transeunt, & venter & esca: propter quod sequitur, [*Deus autem et hunc*] ventrem [*et hanc*] escam
B [*Destruet,*] quia vtrunque naturaliter corruptibile est. Et quanuis venter maneat substantialiter post resurrectionem communem, non tamen secundum statum & pristinum actum. Ideo pro necessitatibus ventris minor esse debet solicitudo. Præterea redit Apostolus ad id, vnde cœperat loqui, videlicet ad reprobanda luxuriæ vitia. [*Corpus autem*] vniuscuiusque fidelis [*Non fornicationi, sed domino*] deo subiiciatur & obsequatur, [*et dominus corpori*] principetur, & præmium tribuat. [*Deus vero*] pater seu trinitas [*et dominum*] Iesum [*Suscitauit*] tertia die à mortuis, [*et nos suscitabit*] in die iudicij, [*Per virtutem suam*] omnipotentem, cui non est impossibile omne verbum.

¶ Ratio autem cur corpus non fornicationi, sed domino reddendum est, redditur. [*Nescitis quia corpora vestra membra sunt christi?*] Ipse enim est caput nostrum, cui in baptismo incorporamur, & ipsa ecclesia est mysticum corpus Christi. Ideo quilibet verè Christianus est mysticum membrum eius. [*Tollens ergo,*] id est assumens seu diuino cultui auferens [*membra christi,*] id est corpus meum & alterius, quem ad voluptatem meo exemplo induco, [*Faciam*] de eis [*Membra meretricis?*] concubando cum ea, sic que vna caro fiendo cum carne illius. [*Absit,*] vt rem adeò impiam agam. [*An nescitis quoniam qui adhæret meretrici*] carnali amore, & copula corporali, [*vnum corpus*] cum ea [*efficitur?*] per seminis communionē seu affectuum transformationem. [*erunt enim*] inquit dominus in Genesi [*Duo,*] id est vir & mulier, [*in carne vna,*] id est pro eadem carne reputabuntur propter mutuam vnionem, quanuis numeraliter atque
C realiter differant. Hoc ad literam de legitimè coniunctis prædictum est. Apostolus tamen allegat hīc de illicitis copulis fornicantium, quoniam ratio identitatis partim eadem est. Nam cōcubitus licitus & fornicatio conueniunt in esse naturæ, non autem in esse morali. [*Qui autem adhæret domino*] adhæsione amorosa & obedientiali, [*Vnus spiritus est*] id est diuino spiritu per charitatem vnitur, in deum transformatur, eíque indissolubiliter colligatur. Vnde aiebat saluator loquens ad patrem, Notum feci eis nomen tuum, vt dilectio tua in eis sit, & ego in eis. Amor nanq; est virtus vnitiua diuersos coniungēs, quanuis essentialiter differant. [*Fugite fornicationem*] id est omnem illicitum concubitum. Quædam peccata in se quandam pœnam & amaritudinem habent, vt ira, inuidia, & ista melius superantur luctando & resistendo. Nam quantò diligentius & particularius considerantur, tantò plus displicent, sicque facilius repelluntur. Alia autem peccata quandam delectationem includunt, vt gula, luxuria, quæ melius vincuntur fugiendo quàm colluctando. Quò enim particularius, diligentiúsque pensantur & reuoluuntur, eò appetitus magis prouocatur. Vitanda ergo sunt fomenta, occasiones & causæ luxuriæ.

¶ Ratio quoque fugiendi fornicationem subiungitur. [*Omne enim peccatum,*] præter fornicationem, [*Quodcunque fecerit homo*] cogitando, loquendo vel operando, [*extra corpus est*] id est nō ita nocet corpori, ipsum debilitando, contaminando, ac diuersis periculis exponendo, vt fornicatio. [*qui autem fornicatur, in corpus suum peccat*] ipsum (vt dictum est) lædendo, polluendo & destruendo, præsertim si multùm exerceat actum huiusmodi. [*An nescitis quoniam membra vestra*] non solùm corpora propter aliqua
D membra, sed omnia membra vestra, id est corpus totum, [*Templum est spiritus sancti,*] id est cōsecratum inhabitationi spiritus sancti in baptismo, vbi expulso diabolo, abrenuntiastis pompis eius, & deo dicati estis. [*qui in vobis est*] per gratiam, primò atque directè in anima, secundario autem in corpore, [*quem*] spitum sanctum [*Habetis à deo*] patre, qui misit & dedit fidelibus spiritum sanctum. Imò & à filio, sed & spiritus sanctus dat seipsum. Propter quod ait Christus, Cum venerit paracletus, quem ego mittam vobis à patre, [*et non estis vestri?*] id est proprij iuris ac potestatis? Sed totum quod habetis & estis, tenemini deo, vt ad eius honorem & gloriam omnia ordinentur. Nam & de omnibus rationem reddemus, tanquam de bonis mutuatis. Deo quippe debemus nosipsos, non solùm ratione creationis ac gubernationis, sed etiam ratione saluationis. Ideo sequitur. [*empti estis*] .i. à potestate & iure diaboli liberati, qui venundati fuistis in iniquitatibus vestris, [*Pretio magno,*] videlicet morte & sanguine Christi, de quo scriptum est in Apoca. Redemisti nos deo in sanguine tuo. Hinc itaque dicit Anselmus, Certè domine quia me fecisti, debeo me totum: quia redemisti me, debeo me totùm: imò tantò debeo amori tuo plus quàm meipsum, quantò tu maior es me, pro quo dedisti teipsum, & cui promittis teipsum. [*Glorificate ergo,*] id est, bonis operibus honorate, & gloriosum ostendite, [*& portate deum in corpore vestro,*] id est eius voluntati corpora vestra subiicite, quæcunque aduersa æquanimiter tolerando. Itaque deum in corpore proprio portare, est iugum domini super se ferre, sicut monet saluator, Tollite iugum meum super vos. Et

alibi, Tollat crucem suam quotidie. Ideo denique inobedienti populo dominus loquitur per Hieremiã E
Mat.11. Matth.16. Hiere.2. A seculo confregisti iugum meum, rupisti vincula mea & dixisti, Non seruiam.

Cap. VII. [*De quibus autem scripsistis mihi.*] Artic. VII.

DE *quibus autem scripsistis mihi.*] Agit Apostolus hoc loco de matrimonio, Pseudo enim apostoli vt puriores cæteris viderentur, magisque eis crederetur, prædicauerunt nuptias esse vitandas. Quo audito, scripserunt Corinthij apostolo, quid tenendum esset de hoc. Quibus respondet. [*De quibus autem scripsistis mihi*] videlicet de nuptiis obseruandis vel fugiendis. Respondeo [*Bonum*] simpliciter id est perfectum [*Est homini*] nondũ coniugato] *Mulierem non tangere*]. i. penitus continere, & in castimonia domino ministrare. In carne enim sine carne viuere, non humana
Hierony. Matt 19. Esa.56. sed angelica vita est, De talibus ait saluator, Sunt eunuchi qui se castrauerũt propter regnum cœlorum: de quibus ait dominus per Esaiam, Dabo eis nomen melius à filiis & filiabus. [*Propter fornicationem autem*] vitandam [*Vnusquisque*] vir vxoratus [*vxorem suam*]. i. vnam ac propriã, non plures, nec concubinam [*Habeat*]. i. retineat, non reiciens eam, quasi nuptiæ deo displiceant, [*Et vnaquæque*] mulier maritata [*Suum virum*] proprium [*Habeat*]. i. retineat. Vel si intelligatur de nondum coniunctis. sensus est, vt qui aliter continere non possunt, nubant. Multæ autem sunt causæ institutionis matri- F
monij. s. multiplicatio hominum, inimicorũ reconciliatio, integratio pacis, euitatio fornicationis, instructio & educatio prolis. [*Vxori vir debitum reddat, similiter autem vxor viro,*] exponendo se mutuæ voluntati, quantùm ad commixtionem carnalem. ¶ Cuius ratio subditur. [*Mulier potestatem*] plenam & liberã [*Sui corporis non habet, sed vir*] quia non potest viro debitum denegare, potestque vir illud exigere. [*similiter autem et vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier.*] In lege enim debiti huius pares sunt, quam uis in aliis mulieres subditæ esse debeant suis maritis. [*Nolite fraudare*]. i. corporis visum subtrahere [*In uicem, nisi forte ex consensu*] communi, & hoc [*Ad tempus*] certum. Tempus enim amplexandi, & tempus longe fieri ab amplexibus, [*Vt vacetis,*] id est deuotè insistatis [*Orationi,*] quæ est accessus mentis in deũ
Eccl.3. Propter quod indiget spirituali eleuatione, quæ per actũ carnalem maximè impeditur, etiam post actũ talem sensus manent ad tempus minus idonei ad spiritualia opera, [*Et iterum*] tempore orationis completo, [*Reuertamini in idipsum*]. i. ad pristinam debiti huius persolutionem, [*Ne tentet vos satanas,*]. i. ne diuturnior elongatio à cõcubitu fiat vobis occasio tẽtationis à dæmone, & incidatis in adulterij crimẽ [*Propter incontinentiã vestrã*]. i. eo quòd proni sitis ad vitia carnis [*Hoc autem,*] videlicet vt reuertamini in idipsum propter incontinentiã vestrã, ne in grauiora mala cadatis, *Dico secundum indulgentiam*]. i. secundũ permissionem seu concessionem. Matrimoniũ enim ordinatur etiam in remediũ culpæ. Hæc videtur in G
Auguſt. tentio Augustini hoc loco, [*Non secundum imperium*]. i. non imperando hæc dico, non enim necessarium est ad salutem ita reuerti, Imò melius esset ex consensu abstinere. Incontinentiæ autem malum est, vt vir vxorẽ cognoscat vltra necessitatem procreandi liberos, reddendique debitum, nisi faciat hoc, ne coniunx in adulteriũ ruat seu peccet: quia hoc sit ad satisfaciendum concupiscentiæ, quod est veniale, quando concupiscentia sistit intra limites matrimoniales, videlicet quòd aliam nollet cognoscere. Si verò limites istos excedat, erit peccatum mortale: quando videlicet tanto impetu fertur, quod etiã, quanuis nõ esset sua, cognosceret eã. ¶ Denique tria sunt bona matrimonii quibus excusatur, videlicet fides, quam mutuò coniuges seruant: proles, religiosè educando: & sacramentum, ne coniugium separetur. Cum igitur actus matrimonialis sit causa prolis generandæ, diuinoque cultui mancipandæ, est actus religionis, nec habet aliquam culpam: sed est meritorius, si fiat ex charitate: similiter si fiat causa reddendi debitum, tunc enim est actus iustitiæ. [*Volo autẽ omnes homines esse sicut meipsum*]. i. quantũ in me est, mallẽ omnes simpliciter continere: omnes inquam determinatè, non singulos, Vel omnes, si conuenienter fieri posset sicut & ego contineo, qui etiam virgo sum, [*Sed vnusquisque*] electorũ fidelium [*Proprium donũ*] .i. gratiam sibi singulariter datam [*Habet ex deo.*] Vnde de quolibet sancto cantatur. Non est inuẽtus similis illi. [*Alius quidem sic, alius vero sic*] id est vnus habet gratiam secundũ hunc perfectionis gradum, alius secundũ alium gradum. Idcirco non possunt omnes ad æqualem perfectionem induci, sed vni consulendum est, vt in castitate permaneat, alij vt fidem coniugalem obseruet, quorum vtrunque dei est do H
Eccl.44 num. Hinc etiam cum Christus de virginitate differeret, dixit, Non omnes capiunt verbum hoc: Et, Qui potest capere, capiat. [*Dico autem nõ nuptis*]. i. virginibus & nondũ ligatis, [*Et viduis, bonum est illis*]. i. vtile & magis meritorium, [*Si sic permaneant sicut & ego*]. i. omnino contineant. [*Quod si se non continent*]
Matt.19. .i. concupiscentiam non refrenant, [*Nubant*] matrimonium contrahendo. [*Melius est enim nubere quam vri*]. i. igne libidinis æstuare, angi, & vinci, Et est cõparatio impropria: velut si dicatur, Melior est angelus
Ibidem quàm diabolus. Nubere enim in se bonum est & sine culpa. Vri verò simpliciter malum. ¶ Deinde agit de inseparabilitate matrimonij. [*His autem qui matrimonio iuncti sunt*]. i. legitimè coniugatis, quando vter
Matt.15. que fidelis est, [*Non ego præcipio,*] quasi author præcepti, [*Sed dominus*] per seipsum, [*vxorem a viro non*
Matth.5. *discedere*] habitatione & toro, causa fornicationis excepta, quæ non exprimitur tanquam nouissima, quã solam Christus excepit. Quicunque (inquiens) vxorem dimiserit & aliam duxerit, excepta causa fornicationis, mœchatur. Cæteras quippe vniuersas molestias iubet Christus pro fide coniugii & castitate fortiter sustineri, secundum Augustinũ. Ait enim saluator. Quod deus coniunxit, homo nõ separet [*Quod*
Auguſt. *si discesserit*] mulier à viro causa fornicationis ab ea inexcusabiliter commissa, præcipit dominus [*Ma-*
Matth.19. *nere innuptam*]. i. alteri non posse matrimonialiter copulari: iuxta illud, Qui dimissam duxerit, mœ-
Marci.10. chatur, [*Aut viro suo reconciliari,*] quod fieri potest. Nam sicut vir potest in adulterio deprehensam
Matth.5. apud se sub spe correctionis tenere: sic repulsam ad torum amicitiámque recipere. Quanuis autem ma-

A trimonium soluatur per fornicationem quantùm ad torum, non tamen quantùm ad vinculũ. Matrimonium enim sic definitur, Matrimonium est personarũ legitimarum coniunctio, individuam vitæ cõsuetudinem retinens. Porrò personæ plenè legitimæ sunt, quas non impedit votum continentiæ, ordo, cognatio, dispar cultus, conditio vel frigiditas. Personę verò omnino illegitimæ sunt, quas impedit votum, ordo, cognatio, dispar cultus. Personæ verò nec plenè legitimæ, nec plenè illegitimæ sunt per conditionẽ & frigiditatem. Si ergo personæ sunt plenè legitimæ, separari nõ possunt post copulam carnalem, nisi de
communi consensu, causa fornicationis excepta. Nam & lepra quanuis diuidat coniugatos quantùm ad Lucæ.8.
cohabitationem, non tamen simpliciter quantùm ad torum. [*Et vir vxorem non dimittat,*] nisi ob fornicationem, Nec semper ob fornicationem potest eam dimittere, vt si ipsemet eam prostituit, vel cũ alia fornicatus fuerit, vel debitum reddere noluit, vel eam post adulterium manifestè deprehensam tenuerit, vel si mulier est violenter oppressa ab alio, sub specie proprij viri decepta, aut proprium virũ probabiliter mortuũ existimans, alteri est coniuncta. Supplendũ est hîc de viro, quod de muliere prædictũ est, scilicet, si discesserit, nõ ducat aliam, vel recõcilietur vxori. ¶ Deinceps agitur de matrimonio eorũ quorũ est dispar cultus, vbi videlicet vnus est infidelis. [*Nam cæteris,*] quorum non est vterque fidelis, [*Ego dico*] non imperando, sed consulendo, [*Non dominus*] dicit hoc propriè seu immediatè, aut imperatiuè. [*Si*
quis frater] id est, Christianus [*Vxorem habet infidelem,*] ita quòd eo ad fidem conuerso, illa in infidelitate
B permansit. In exordio nanque ecclesiæ multoties alter coniugum conuertebatur ad fidem, alio non credente. [*Et hæc*] vxor infidelis [*Consentit habitare cum illo*] sine iniuria seu blasphemia fidei, [*Non dimittat illam,*] hoc consulo. [*Et si qua mulier*] ad fidem conuersa, [*Habet virum infidelem, & hic consentit habitare*
cum illa] pacificè, [*Non dimittat virum.*] Huius consilij ratio subditur. Intelligenda tamen sunt hæc (vt alii
qui tenent) de his qui in infidelitate contraxerunt, non de his qui in dispari cultu contrahunt: quia tunc
non est matrimonium, sed separádi sunt, quemadmodum & Esdras fecit. [*Sanctificatus est enim*] id est, ad
fidem conuersus [*Vir infidelis per mulierem fidelem*]. i. ex admonitione & instructione, seu optima con- 1.Esd.10.
uersatione vxoris fidelis. [*Et sanctificata est mulier infidelis*]. s. conuersa [*Per virum fidelem.*] Hoc in primitiua ecclesia sæpius accidit, vt vnus coniugum conuerteret alium. Vnde ob hanc vtilitatem cõsulit Apostolus vt cohabitent, eò q; cohabitatio sit salutis occasio. Hinc etiã princeps apostolorum in sua canonica, Mulieres (inquit) subditæ sint viris suis, vt & si qui non credunt verbo, per mulierum conuersionem,
sine verbo lucrifiant, considerantes in timore sanctam conuersationem earum. [*Alioquin*]. i. nisi secun- 1.Petri.3.
dum consilium meum feceritis, pariter habitando, [*Filij vestri*] & etiam filiæ, quæ nomine filiorũ dãtur
intelligi, [*immundi essent*]. i. in infidelitate manerent. Si enim fidelis recedit, puer sequitur eum parentem
qui manet in domo, & maiorem populi partem, & ita in primitiua ecclesia, dum pauci erant fideles infidelibus dominis subditi, puer sequebatur ritum parentis infidelis manentis in domo. Imò si sequutus
C fuisset fidelem parentem abeuntem, parens infidelis facilè recuperasset eum auxilio infidelium principum. [*Nunc autem sancti sunt*]. i. filij vestri cõuertuntur ad Christum, vobis simul manẽtibus. Poterat enim alter coniugum instruere filium. ¶ Præterea aduertendum, q; quia causa cohabitationis coniugum
disparis cultus, erat spes conuersionis errantis, idcirco in primitiua ecclesia quando passim conuerteban
tur Iudæi atque gentiles. licuit Christianis manere cum vxore seu viro infideli siue gentili, siue Iudæa
vel Iudæo. Procedente autem tempore obduratis Iudæis, non licuit fidelibus cohabitare coniugi infide
li Iudæo. Nunc verò gentilibus quoque obstinatis, non licet alicui infideli cõiugi cohabitare. Et in hoc
sensu loquuntur sacri canones, cohabitationem coniugum disparis cultus prohibentes. Apostolus verò
loquitur pro tempore primitiuæ ecclesiæ. [*Quod si infidelis*] vir aut vxor [*Discedat*] à fideli ex odio fidei.
[*Discedat,*] nil enim mali contingit Christiano, sed liberatus est, potéstque cum alio contrahere. [*Non e-*
nim est seruituti subiectus frater aut soror in eiusmodi] id est vir aut mulier fidelis non obligatur sequi infi-
delem discedentem, vel eũ repetere, aut à matrimonio fidelis abstinere. [*In pace autem vocauit nos deus*]
.i. adhoc nos in domo sua, quæ est ecclesia, posuit, vt pacificè conuiuamus. Ideo non oportet eum infide
li discedenti litigare. ¶ Deinceps persuadet Apostolus, vel quòd non oporteat discedentem sequi, vel
quòd expediat habitare cum infideli pacificè se habenti. [*Vnde enim scis*] ô [*Mulier*] fidelis [*Si virum*] infi-
delem [*Saluum facis?*] conuertendo eum ad fidem. [*Aut vnde scis (o) vir*] fidelis [*Si mulierem*] infidelẽ [*Sal-* Ibidem
D *uam facies?*] perducendo eam ad christum, [*Nisi vnicuique sicut deus diuisit?*]. i. hoc certò sciri non potest,
nisi per gratiam specialis reuelationis, quam deus vnicuique cui vult diuidit, dans vni gratiam amplioré,
alteri verò minorem. Vel sic, nisi vt vnicuique deus diuisit. i. nisi cognoscas hoc ex futuro euentu, expe- Roma.12.
ctando gratiã, quam de singulis tradit, vbi & quando, quantùm & quomodo sibi placuerit.
¶ Ex præinductis autem infert Apostolus commune documentum. [*Et vnumquemque sicut dominus vo-* Ephesi. 4.
cauit ita ambulet]. i. quilibet fidelium in ea vocatione & statu perseueret, & Christo deseruiat, in quo à 2.Thess.1.
deo ad fidem vocatus est. s. vt qui in coniugio existens conuertitur, maneat in coniugio: qui autem non 2.Petri.1.
ligatus conuertitur seu vocatur, non contrahat, Hoc est consilium, non præceptum, estq; intelligendũ,
quantùm ad ea quæ non repugnant fidei, bonisque moribus. Sunt autem conditiones & consuetudines Matth.19.
prauæ, in quibus non est ambulandũ. Nec idé est dicere, ambulare in statu, in quo, & à quo vocatus est
homo. Nam in statu à quo quisquam vocatur, nõ est standũ nec ambulandũ, sed in statu in quo. Sicut enim coniunx, ita & latro vocatur, sed coniunx vocatur à coniugio, latro à latrocinio, quod fidei Christi
repugnat, & ob id relinquendũ est, nõ autẽ coniugiũ. Per hæc quoq; non aufertur licẽtia tendẽdi ad sta
tus perfectiores. Hæc ergo doceo vos. [*Vt sicut in omnibus ecclesiis doceo*]. i. sicut & aliis omnibus prædi-
co, vt sit distributio in genere. ¶ Hæc insuper per exempla declarat. [*Circuncisus*]. i. in ritu Iudaico seu Philip.3.
statu Iudaismi, [*Aliquis vocatus est*]. i. ad fidem Christi cõuersus est, [*Non adducat præputium*]. i. nõ com
pellatur ritum gentilẽ assumere seu gentiliter se habere, quantũ ad ea quæ nõ sunt de necessitate salutis. Galat.2.

In primitiua enim ecclesia Iudæi & Gentiles conuersi, in aliquibus obseruantiis differebãt magis quàm E
postea. [*In præputio*]. i. in statu & ritu gentium [*Aliqui vocatus est, non circuncidatur,*] imò nec ad cæteros
Galat.5. ritus Iudaicos se transferre cogatur. Vnde & alibi dicitur, Si circuncidamini, Christus nihil vobis prode-
rit. Seruat ergo apostolus, quod congruere videt ecclesiis, tam gentilium quàm Iudæorum, nec aufert
consuetudinem, cuius obseruatio non obest saluti, vt asserit Augustinus. ¶Horum autem rationẽ subiũ-
Augustin. git. [*Circumcisio*]. i. ritus Iudaicus [*Nihil est*] sub ratione finis, quia nil proficit ad obtinendam salutem.
Legalia enim quantùm ad cærimonialia cessauerunt. Est tamen aliquid sub ratione formę. Simili modo,
[*Et præputium*]. i. status seu ritus gentilis [*Nihil est*]. i. non obest nec prodest saluti. Quod intelligendum
est quantùm ad ea quæ indifferentia sunt, non quantùm ad opera idololatriæ, [*Sed obseruatio mandato-*
Matth 22. *rum dei*] aliquid est, quoniã promeretur vitam ęternã: iuxta illud, Si vis ad vitam ingredi, serua mandata.
Matth. 19. Item & illud, Qui seruat verbum Christi, verè in hoc charitas dei perfecta est. Cui consonat illud Sapiẽ-
1. Ioan. 2. tis, Custoditio legum, consummatio incorruptionis. ¶Hinc concludit apostolus [*Vnusquisque*] in quavo-
Sapient. 6. catione vocatus est, in ea permaneat. Cuius intellectus patet ex prædictis. Intellectus tamen verbi hu-
Ephesi. 4. ius diligenter pensandus est, quoniam multi malè intelligunt, & per consequens nec intelligunt (quia sal
Philip. 3. sum nescitur) & impertinenter allegant hoc verbum, quasi non debeat homo æmulari charismata me-
1. Corin. 12 liora. Verba sancti apostoli sicut in stylo simplicia sunt, ita in sensu profunda constituunt, quia ex corde
Galat. 6. doctissimo profluxerunt. His autem quæ nunc de circuncisione & præputio dicta sunt, consonat quod
ad Galatas scribitur, In Christo Iesu nec circuncisio aliquid valet, nec præputium, sed noua creatura. F
¶Post introductionem exempli de ritu viuendi ponitur exemplum de statu seu officio conditionis [*ser-*
2. Tim. 9. *uus*]. i. in seruitute hominũ existens [*Vocatus es*] ad fidem vel opera bona, [*Non sit tibi curæ*]. i. nõ doleas
Matth. 17. de seruitutis conditione, nec cupias eam effugere, [*Sed et si potes liber fieri*]. i. à seruitute hac liberari [*Ma-*
gis vtere] seruitute. i. poti⁹ elige in seruitute manere, quoniã est tibi occasio humilitatis, vel ad verã atque
Ambrosi. in domino existentem libertatem pertinentis. Liberat nempe à seruitute peccati, & libertate peccandi.
Iacob. 4. Vnde ait sanctus Ambrosius. Quantò quis propter deũ despectior est in hoc seculo, tantò sublimius ex
Gregorius altabitur in futuro, Gregorius quoq; ait, Tantò est homo pretiosior deo, quantò propter eum vilior est
1. Petri. 1. mundo. Et Boëtius, Cum omnis (inquit) fortuna timenda sit, magis tamen prospera quàm aduersa.
Roma. 1. ¶Deinde ponitur ratio huius exempli. [*Qui enim in domino*]. i. in fide, seu opere dei, [*Vocatus est*] exi-
stens [*seruus*]. i. conditione seruili, loquendo de seruitute humana & corporali [*Libertus est domini*]. i. de
seruitute peccati liberatus est à domino, estque seruus domini, & per consequens verè & spiritualiter li
ber. Quoniam deo seruire, regnare est. Sicut & beatissima Agatha dixit, Summa ingenuitas est seruitus
Ioan. 8. Christi. Fecit enim liberum ab obligatione peccati, & seruitute diaboli. Ideo quoque Saluator testatur,
Si filius vos liberauit, verè liberi eritis. [*similiter qui vocatus est liber*]. i. à prædicta seruitute humana im-
munis [*seruus est christi*] dum ei obedit. Vnde nec seruitus nec libertas repugnant obsequio Christi. Ser- G
uitus tamen, maioris boni occasio est. Non ergo despiciatur à libero. Hinc quoque in vitis patrum nar-
Apoc. 14. ratur de quodam sancto patre, qui nequaquam acquieuit à seruitute dominorum suorum liberari [*Pre-*
tio] pretioso sanguine Christi [*Empti estis ab obligatione mortis æternæ*]. Idcirco tam liber quàm seruus,
Rom. 8. serui sunt Christi. Emit etiam nos Saluator de manu dei patris, qui paratus erat proiicere nos in infernũ
vt essemus cohæredes consortésque sui. [*Nolite*] ergo [*Fieri serui hominum*] id est hominibus nolite vos si
Deuter. 6. naliter aut principaliter subdere, sed vicem reddite saluatori, & ei estote subiecti. Scriptum est enim,
Matth. 4. Dominum deum tuum timebis, & illi soli seruies. Quod licet de seruitute latriæ accipi possit, tamen de
1. Thess. 4. omni seruitute bona intelligi valet, eò quòd quicquid seruitutis impenditur homini propter deum, in
deo, & secundum deum impendendum sit illi.
Matth. 24. ¶Ex his aufert Apostolus, quod tamen prædictum est, quatenus repetitio sit confirmationis iudicium.
Epist. [*Vnus quisque in quo vocatus est frater*] id est quilibet frater fidelis, in quo statu ad deum conuersus est,
[*in hoc maneat apud deum*] id est in tali statu studeat deo dignè seruire.
Deuter. 7. ¶Expleto matrimonij documento, de virginitate agit Apostolus. [*De virginibus autem*] id est de virgini
Matth. 25. tatis atque perpetuæ continentiæ obseruatione, [*Præceptum domini non habeo*] quoniam nec in veteri, ne
que in noua lege præcipitur. Imò in veteri lege maledicitur sterilis. In noua verò lege habetur, Qui po-
test capere, capiat. [*Consilium autem do*] de virginitate seruanda, quasi de perfectione maiori, quod vtiq; H
Lucæ. 14. consilium Christus in Euangelio tradit, Si quis, inquiens, venit ad me, & non odit patrem, & matrem,
& vxorem, non potest meus esse discipulus, hoc est imitator perfectus. Potest tamen esse seruus. Itaque
consilium do, [*Tanquam misericordiam consequutus*] hoc est gratiam apostolatus adeptus [*A domino, vt*
Roma. 1. *sim fidelis*] in officio mihi commisso, [*Existimo ergo*] hoc est cum sim Apostolus, cuius consilio est cre-
Lucæ. 2. dendum, puto & consulendo affirmo [*Hoc*] videlicet in virginitate & iugi continentia permanere [*Bonũ*
esse propter necessitatem] hoc est ad vitandam occupationem coniugatis necessariam, quibus necesse est
Hebræ. 5. solicitari circa temporalem prouisionem domus, & prolis atque familiæ. Infirmis & imperfectis infir-
mam & imperfectam rationem proponit. Poterat enim digniorem causam indicare, videlicet quòd sta-
Augustin. tus matrimonialis ratione solicitudinis sibi adiunctæ, plurimùm retrahat à puritate atque feruore, ac sta
bilitate contemplationis & dilectionis diuinæ. Et sicut Augustinus fatetur, virginitas superegreditur cõ
ditionem naturæ humanæ, per quam homines angelis assimilantur. Maior tamen est victoria virginum
quàm angelorum. Angeli enim sine carne viuunt, virgines verò in carne triumphant. Ideo subditur,
Lucæ. 19. [*Quoniam bonum est homini sic esse*] hoc est in virginitate manere. Est enim bonum atque honestum,
propter vitæ veritatem. Delectabile, propter animi libertatem, Vtile, propter copiosam mercedem.
Matth. 13. Virginibus quippe debetur aureola & fructus centesimus, vt patet ibi, Sequuntur & agnum quo-
Apoca. 14. cunque ierit. [*Alligatus es vxori*] non solùm vinculo matrimoniali, sed etiam copula carnali, [*Noli*

A *quærere solutionem*] hoc est separationem à coniuge. Hoc dicit Apostolus consulendo infirmis, ne inci-
dant in culpã maiorem. Experti enim delectationem veneream, faciliter reuertuntur ad eam. Nihilomi-
nus licet & expedit quærere solutionem causa intrandi religionem, si insit animo firmum continendi
propositum, nec aliundè occurrat rationabile impedimentum, videlicet, negligentia prolis, vel periculum
coniugis, aut simile aliquid, [*solutus es ab vxore*] id est, si vxorem non habẽs. [*Noli quærere vxo-*
rem] si videris te posse continere. [*Si autem accepisti vxorem*] bono fine atque legitimè [*Non peccasti*]
cum non sit illicitum. Imò & bene fecisti. [*Et si nupserit virgo*] votum virginitatis non habens, [*Non* 1. Tim. 4.
peccauit. Tribulationem tamen carnis] hoc est corporalem afflictionem in prouisione temporalium re-
rum, & in variis curis seculi huius [*Habebunt huiusmodi*] id est vir & mulier, [*Ego autem vobis parco*]
hoc est, fortiores rationes continendi vobis non profero, cum sitis incapaces & infirmi. ¶Deinceps
ostendit Apostolus coniugatis formam viuendi, & ad virginalem perfectionem, quantùm fieri potest, 1. Par. 29.
appropinquandi, [*Hoc itaque dico fratres, Tempus*] peregrinationis nostræ seu vitæ præsentis [*Breue est*] Iaco. 4.
prout scriptura testatur, Dies nostri sicut vmbra super terram, & nulla est mora. Et Iacobus, Quæ
est vita vestra? Vapor est ad modicum parens, deinceps exterminabitur. [*Reliquum est*] id est, hoc re-
stat, [*vt et qui habent vxores, sint tanquam non habentes*] id est, non nimis carnaliter afficiantur ad eas, Ad Tit. 2.
nec actibus carnis totaliter immergantur: sed quantùm fieri potest, studeant spiritualibus occupari, in-
tentionemque finalem ad deum referre. [*Et qui flent*] id est tristantur, sint [*Tanquam non flentes*] id est cõ 2. Thes. 2.
B sideratione breuitatis vitæ præsentis & spe consolationis æternę respirent, & omnem inordinatam ac se Matth. 5.
cularem tristitiam procul abiiciant. [*Et qui gaudent*] quocunque modo, sint [*Tanquam non gaudentes*] id Ioann. 16.
est in gaudio huius vitæ non quiescant, nec illud perfectum reputent, sed potius horam mortis, diem iu-
dicij, pœnas inferni, propria mala, totiusque mundi peccata pensantes ingemiscant, & omnem inanem Eccles. 11.
exultationem contemnant. Vnde per Sapientem dicitur, In die malorum ne immemor sis bonorum, &
in die bonorum, ne immemor sis malorum. [*Et qui emunt*] sint [*Tanquam non possidentes*] id est tempora-
lia habeant non quasi semper mansura, sed citò auferenda, saltem in morte: nec inordinatè afficiantur ad Psal. 148.
ea, pensantes quod ait scriptura, Homo cum dormierit, non sumet omnia. Et, Diuitiæ si affluant, nolite Psalm. 61.
cor apponere. [*Et qui vtuntur hoc mundo*] hoc est, diuitijs & cæteris rebus creatis, sint [*Tanquam non vtan-* 1. Tim. 6.
tur] id est non finaliter inhæreant rebus creatis, nec per eas retardentur à deo, sed pro nihilo reputent cũ 2. Petr. 3.
cta terrena, vt ad dei fruitionem pertingant. [*Præterit enim*] id est indesinenter cadit, senescit & variatur 1. Ioan. 2.
[*Figura huius mundi*] id est dispositio, pulchritudo, & status terrenarum ac temporalium rerum, quæ
sunt in transmutatione continua. Propter quod ait Ioannes, Et mundus transit, & concupiscentia eius.
Et in Ecclesiaste habetur, Vidi cuncta quæ fiunt sub sole, & ecce vniuersa vanitas, & afflictio spiritus. Eccles. 1.
Quidam exponunt de innouatione mundi circa iudicium, quando qualitas & modus existentiæ rerum
mundanarum peribit, non ipsa substantia. [*Volo autem vos sine solicitudine*] id est superflua cura circa sen Prouer. 11.
sibilia [*Esse*] Hæc enim est solicitudo mala impediens libertatem mentis in deo. De qua dicitur in Pro- Philip. 4.
C uerbijs, Expectatio solicitorum peribit. Et Philippensibus dicitur, Nihil soliciti sitis. Est quoque soli- Michę. 6.
citudo bona, quæ est vigilantia mentis circa diuina. De qua legitur apud Michęam, Indicabo tibi homo Ephes. 4.
quid sit bonum, vtique solicitum ambulare cum deo tuo. Et ad Ephesios, Soliciti seruare vnitatem spiri
tus in vinculo pacis. De hac solicitudine subditur, [*Qui sine vxore est, solicitus est quæ sunt domini*] id est,
circa spiritualia, cura eius versatur, [*Quomodo*] scilicet [*Placeat deo*] id est, quatenus corde mundo & ani
mo diligenti domino obsequatur eique placeat. [*Qui autem cum vxore est, solicitus est quæ sunt mundi*]
id est circa tẽporalia solicitatur, [*Quomodo placeat vxori, et diuisus est*] id est animo vagus, & affectu par-
titus, partim quærens placere deo, partim vxori, & partim tẽporalia, partim spiritualia quærẽs. Hæc id-
circo dicit Apostolus, quoniam vxoratus minorem aptitudinem habet seruiendi deo quàm solutus, fæ-
pe tamen contingit, vt coniugati deuotiores sint, quàm soluti vel etiam religiosi. ¶Simili sensu de
mulieribus subditur, [*Et mulier innupta*] id est vidua, [*Et virgo cogitat quæ dei sunt*] id est, diuina præcep-
ta reuoluit, in lege domini meditatur, & diuina recogitat, [*Vt sit sancta*] hoc est, impolluta, munda &
virtutibus perornata, [*Corpore et spiritu*] id est anima, quatenus nec corporalia nec spiritualia habeat
vitia, sed vtrunque diuinis obsequiis mancipet. [*Quæ autem nupta est cogitat ea quæ sunt mundi, quo-* Tob. 3.
D *modo placeat viro*] vnde & ipsa diuisa est sicut maritus, quoniam nullus eorum toto corde intentus est Psalm. 1.
illi vni quod necessarium est. Si tamen nihil diuinæ dilectioni præponant, viuũt in statu salutis, nec sunt FINIS.
simpliciter à deo diuisi, vt illi qui mortali vitio diuiduntur à deo. De quibus ait per Oseam, Diuisum est Lucæ. 10.
cor eorum, nunc interibunt. [*Porro hoc*] puta non nubere, [*Ad vtilitatem vestram dico*] id est ad maio- Osee. 10.
rem profectum vestrum consulo [*Non vt laqueum*] id est fornicationis occasionem [*Vobis iniiciam*] id est
proponam. Si enim Apostolus iubet non nubere, daret imperfectis ad vitia carnis procliuibus occasio-
nem fornicandi, [*sed*] dico & consulo hoc [*Ad id*] id est propter id, [*Quod honestum est*] scilicet continen
tiam obseruandam [*Et quod facultatem præbeat*] id est hominem aptet [*sine impedimento*] id est sine distra
ctione, & molesta solicitudine, [*Dominũ obsecrandi*] id est deum per sacra inuocandi. Casta enim vita ef
ficit hominem aptum ad obsecrandum dominum mente pura & stabili. ¶Insuper agit Apostolus de
custodibus virginum, quia in primitiua ecclesia erãt patres carnales & etiam spirituales vt episcopi, quo
rum custodiæ virgines committebantur [*Si quis autem*] custos virginum [*Turpem se videri existimat*] id est
hoc putat, quod ipse aliis turpis videtur, seu malè gratiosus, & inhonestè se habens. Vel turpem se videri
existimat, id est intra se turpem suspitionem habet [*super virgine sua*] id est, de virgine suæ custodiæ de-
putata [*quod sit superadulta*] idcirco, quòd virgo iam attigit annos pubertatis, seu nubiles, appareãtque
in ea probabilia signa quòd nubere cupiat, [*Et ita oportet fieri*] vt pote vt virgo contrahat, eò quòd con-
tinere non velit, [*quod vult*] virgo [*Faciat*] custos eius, tradens eam marito [*Non peccat*] custos [*Si*

nubat virgo[*Nam qui ſtatuit in corde ſuo firmus*]id eſt cuſtos virginis,qui ſtabili propoſito mentis,ordi- E
nauit virginem ſuam in virginitate ſeruare,[*Non habens neceſſitatem*]tradendi eam viro, eò quòd velit
cõtinere,[*Poteſtatem autem habens ſuæ voluntatis*]id eſt de ſecura cuſtodia virginis,ita quòd poteſt volun
tatem ſuam implere,per hoc quòd virgo ſibi conſentit, [*Et hoc iudicauit in corde ſuo*]id eſt ex iudicio ra
tionis dictauit [*Seruare virginem ſuam*]quam cuſtodit in virginitate [*Bene facit. Igitur & qui matrimo-
nio iungit*]id eſt marito legitimo tradit[*Virginem ſuam,bene facit*]facit enim rem licitam. [*Et qui non iun-
git*]virginem viro,vinculo matrimoniali.[*Melius facit*]Magis enim meritorium eſt,virginẽ in virginita-
te ſeruare,quàm maritari,cæteris paribus:quia ad maius bonum cooperatur virgini,qui ſeruat eam invir
ginitate,quàm qui copulat eam viro.[*Mulier alligata eſt*]viro,vinculo coniugali,quia non poteſt diſce-
dere,nec alteri nubere , [*Quanto tempore vir eius viuit*]id eſt,toto tempore corporalis vitæ ſui mariti.
[*Quod ſi dormierit*]ſomno mortis,id eſt obierit[*Vir eius,liberata eſt*]à vinculo coniugali.Vnde infertur,
quòd ſi vir eius reſuſcitaretur,non teneretur eum recipere.[*Cui vult nubat*] hoc eſt,virum ſibi placentẽ
recipiat,ſi continere non velit.[*Tantum in domino*]ideſt ſecundum voluntatem dei hoc fiat,videlicet ſe-
cundum ordinationem eccleſiæ.Per hoc Apoſtolus innuit,quòd debent nuptiæ eſſe ſpontaneæ. Coa-
ctæ enim ſeu inuitæ,malum exitum conſueuerunt ſortiri. Propterea in Geneſi de Rebecca inducitur.
Gene.24. Vocemus puellam,& quæramus eius voluntatem.¶Poſtremò,Apoſtolus dat conſilium cõtinentiæ vi-
Matt.13. dualis.[*Beatior autem erit*]vidua in præſenti per gratiam,& in futuro per gloriam,[*Si ſic*]id eſt in ſtatuvi
duitatis,[*Permanſerit ſecundum meum conſilium*]id eſt ſecundum intentionem finalem mei conſilij,vt po- F
te propter hoc vt domino liberius vacet.Si autem vidua permanẽdo in delitiis vixerit , viuens mortua
1.Tim.5. eſt,& melius eſſet ei nubere,atque ſtatum cõiugalem bene ſeruare,quam talitervіduam eſſe.¶Ne autem
quis putet cõſilium Apoſtoli eſſe humanum & parum curandum, adiecit. [*Puto autẽ*]Sobriè loquitur,
minuſcꝙ; dicit,& maius ſignificat:vt ſit ſenſus,[*Puto*].i.certè ſcio.[*quod et ego ſpiritũ dei*] id eſt ſpiritum
ſanctum[*Habeam*]habendo dona ipſius,prout gradus apoſtolatus requirit,ideo conſilium meũ (deo in-
ſpirante)conceptum eſt,& tutè creditur mihi.Romanis enim dixit ſupra,Nos ipſi primitias habentes.
Rom.8. Cap. VII. [*De his autem quæ idolis ſacrificantur.*] Artic. VIII.

1.Petr.4. OStquam Corinthios inſtruxit Apoſtolus de virginitate,matrimonio & viduita
te,nunc plenius inſtruit eos de idolothytis id eſt immolatitiis idolorũ, ſeu rebus
1.Tim.4. quæ idolis immolantur.Et ait,[*De his autem quæ idolis ſacrificantur*] id eſt de ma-
teriis quas gẽtiles offerunt idolis ſuis,an liceat talibus veſci,vel nõ.[*Scimus*]ego& G
vos,quid ſit tenendum[*quoniam omnes*]nos[*ſcientiam habemus*]tantùm de creato
re & creaturis,vt nõ dubitemus de iſto negotio.Hoc dicit Apoſtolus de ſe,& per
Act.2. fectioribus inter Corinthios.¶Deniq; quidam Corinthiorũ in ſua ſcientia glo-
riantes manducabãt idolothyta indiſtinctè coram omnibus, etiam in idolio.Sciẽ
tes enim omnia creata mnnda eſſe,ex creatione in ſuo genere,nec aliquem cibum reiiciendum qui cum
gratiarum actione ſumitur:nec carnes idolis immolatas aliquam conſecrationem habere ex tali oblatio-
ne,vt opinabantur Gentiles,nec aliquem immunditiam contrahere,ita vt arbitrantur Iudæi , ſed omnia
munda eſſe mundis,comedebant idolothyta indifferenter:& ex hoc ſcandalizabantur infirmi,putantes
eos talia edere ſub idolorum veneratione.Hos ergo Apoſtolus increpat,innuens ſcientiam eorum fuiſſe
non diſcretam,nec perfecta charitate formatam,ſed vanam.Ideo ſubdit.[*Scientia inflat*]id eſt, ſi non ſit
charitati coniuncta,occaſio eſt ſuperbiendi.Omnia enim quæ ad excellentiam pertinent,vt ſciẽtia,elo-
Eccleſ.1. quentia pulchritudo,&c,ſi non charitate regantur,inducunt ſuperbiam.Homines autẽ artes docti,ſciẽ
Eſaiæ.47. tiæ nobilitatẽ ſcientes faciliter,intumeſcunt & indignantur,ſi aliquid fiat contra voluntatem ipſorũ.Vn
Ioan.3. de his in Eccleſiaſte dicitur, In multa ſciẽtia,multa eſt indignatio,Et in Eſaia,Sapiẽtia tua & ſciẽtia tua
decepit te.Si autem ſcientia perficiatur charitate,plurimùm prodeſt.Sicut ergo caro non prodeſt quic-
1.Cor.10. quam,ita ſcientia inflat .Hoc tamen eſt per accidens,non per ſe.[*Charitas vero ædificat*]id eſt, aliis exem
2.Cor.10. pla virtutum præbet:faciet enim hominem charitatiuè ſe habere ad proximum promouendo bonum
illius, & condeſcẽdẽdo defectibus eius,nec quærit quæ ſua ſunt,ſed quæ aliorũ. [*ſi quis autem ſe exiſti-
1.Timo.1. mat ſcire aliquid*] quaſi ex ſeipſo , & gloriatur in ſe non in domino , [*Nondum cognouit , quemadmodum
Prou.26. oporteat eum ſcire*] id eſt , imperfectam ſcientiam habet , nec ſcit quid ſibi deſit . Non enim humiliter H
Eſaiæ.5. ſentit de ſemetipſo , nec gratus eſt deo , nec exemplarem ſe exhibet proximo.Ideo in Prouerbiis Salo-
Iaco.3. mon dicit,Vidiſti hominem ſapientem ſibi videri , magis illo ſpem ſtultus habebit . Et dicit Eſaias,
Væ qui ſapientes eſtis in oculis veſtris.Modus ergo ſciendi diſcendus eſt, ſcilicet , vt ſcientia in humi-
2.Tim.1. litate fundetur,charitate perficiatur, bonis operibus comprobetur ac manifeſtetur, ſecundum quòd Ia
Exo.33. cobus dicit , Quis ſapiens & diſciplinatus inter vos?oſtendat ex bona conuerſatione operationem ſuam
Matth.25. in manſuetudine ſapientiæ.[*ſi quis autem diligit deum, hic cognitus eſt ab eo*] cognitione approbationis.
De qua deus ait ad Moſen , Teipſum noui ex nomine . Vnde reprobis loquitur, Neſcio vos.Loquen-
do autem de ſcientia viſionis , deus bonos & malos cognoſcit . [*De eſcis autem quæ idolis immolan-
tur, ſcimus*] id eſt , ſcientiam veram habemus , ſic quòd liceat eis vti , dummodo fieri valeat ſine ſcan-
dalo aliorum . non enim conſecrationem vel abominationem conſequuntur ex hoc quòd idolis im-
molantur. ¶Cuius rationem aſſignat Apoſtolus, [*quia idolum nihil eſt in mundo*] id eſt , idolum nihil
Eſaiæ.43. eſt , quantùm ad id quod eſſe putatur , quia nec aliquam diuinitatem ſortitur , nec repræſentat aliquid
Hier.10. quod veram deitatem participet . Tamen materia idoli aliquid eſt , ſcilicet aurum , argentum : æra-
mentum,&c. Forma quoque artificialis inducta materiæ aliquid eſt, ſcilicet qualitas . ¶Porrò vt refert
Auguſti. Maximus Valerius , quidam gentilium coluerunt idola , tanquam animata & diuinitatem quan-
dam habentia . Nam vt recitat Auguſtinus , Hermes dicebat , Sicut cœleſtium deorum fictor eſt ſum-

A mus deus,ſic deorum qui in templis coluntur,fictor eſt homo.Statuas,inquit, animatas dico , ſenſu &
ſpiritu plenas,futurorum præſcias,hominibus imbellicitatem,& ſoſpitatem inducentes. Cum ergo ſe-
cundum veritatem idola non ſint animata,patet quod idolum nihil ſit, quantùm ad id quod iſti ſenſe- Hier.2.
runt de idolo.Alij verò coluerunt idola tanquam deorum imagines,ſed quoniam non ſunt dij qui per
idola repræſentabantur,videlicet,Iupiter,Mercurius,Mars,Saturnus,Hercules,&c. & omnes dij gen-
tium dæmonia,conſtat quòd idolum nihil ſit,ſecundum id quòd iſti de idolo putauerunt. Quod autẽ
iſte ſit ſenſus Apoſtoli,ſequentia verba teſtantur,[*Et quod nullus deus niſi vnus*]videlicet trinitas bene- Pſal.95.
dicta , quæ eſt vnus verus ſimpliciſimus deus,qui in Deuteronomio dicit, Videte quòd ego ſim ſo
lus & non ſit alius deus præter me.De quo ait Pſalmiſta, Quoniam quis deus præter dominum , aut
quis deus præter deum noſtrum?Quòd verò non ſit niſi vnus deus,declarat Apoſtolus,[*Nam et ſi ſunt*]
id eſt quanuis ſint aliqui[*Qui dicantur dij*]participatione diuinitatis , videlicet propter excellentiam Deut.25.
gratiæ,& imitationem perfectionis diuinæ,[*Siue in cœlo*]ſicut ſunt angeli, & comprehenſores vniuerſi. Pſalm.17.
Vnde dicitur in Pſalmo,Deus deorũ dominus locutus eſt.Et,Non eſt ſimilis tui in diis domine,[*Siue in
terra*]vt homines virtuoſi,præſertim viri heroici.Nam & Moſi locutus eſt dominus,Ecce conſtitui te
deum Pharaonis,[*siquidem ſunt dij multi,et domini multi*]participatione diuinitatis atque dominij dei al- Pſal.49.
tiſsimi, non natura,ſicut Apoſtoli.De quibus ait ſcriptura , Principes populorum congregati ſunt cum Pſal.85.
B deo Abraham,quoniam dij fortes terræ vehementer eleuati ſunt.Illud quoque,Ego dixi dij eſtis, Chri Exod.7.
ſtus in Euangelio exponẽs,diſſeruit,Illos deos dixit ad quos ſermo dei factus eſt:quales fuerũt Prophe
tæ, [*Nobis tamen*]veri dei cultoribus,eſt[*Vnus deus*]verus ſcilicet[*Pater*]æternus[*Ex quo omnia*]profluxe
runt[*Et nos in illo*]ſumus per charitatem & gratiam ſicut in vltimo fine,ac primo principio,[*Et*]eſt no- Pſal.46.
bis[*Vnus dominus Ieſus Chriſtus,per quem omnia*]Omnia enim per ipſum facta ſunt,& ſine ipſo factum eſt Pſalm.8r.
nihil. Chriſtus autem ſecundum dininam naturam eſt dominus omnium per authoritatem tanquam Ioann.10.
creator.Secundum humanitatem quoque eſt dominus omnium per dominij participationem.Vnde &
ipſe ait.Data eſt mihi omnis poteſtas in cœlo & in terra, [*Et nos per ipſum,*] hoc eſt per Chriſtum for-
mati ſumus in eſſe naturali,inquantum creator & deus eſt.Per ipſum quoque reformati ſumus,& in eſ Ioan.1.
ſe gratiæ conſtituti,inquantum eſt Saluator per humanitatem aſſumptam.Per hoc autem quod ait,No
bis vnus deus pater,& vnus dominus Ieſus,non datur intelligi,quod pater non ſit dominus , vel quod Matt.28.
filius non ſit deus,ſed nec ſpiritus ſanctus excluditur,quanuis non exprimatur.Chriſtum autem nomi-
nat dominum,quia ſecundum vtramque naturam conuenit ei dominium,& ei ſpecialiter ſubiecta ſunt
omnia.Imò ipſe ſua humiliatione ac paſſione meruit omnium dominus & iudex conſtitui ſecundum
naturam aſſumptam,[*Sed non omnibus eſt ſcientia*]iſta ſalutaris ac theologica,per quam de patre & filio
cæteriſque prædictis rectè ſentitur[*Quidam autem cum conſcientia vſque nunc idoli*]id eſt quidam omni- Pſalm.8.
C no imperfecti vſque nunc , id eſt poſt conuerſionem ſuam ad fidem,ſicut & ante cum conſcientia ido Hebr.2.
li.i.cum æſtimatione qua putant idolum eſſe diuinum ac honorandum, [*Quaſi idolothitũ manducat*]id Ioan.5.
eſt materiã idolis immolatã,non ſolùm vt eſcam quandã,ſed tanquam eſcam ex immolatione huiuſmo Eſaiæ.11.
di conſecratã,videlicet,in reuerentiam idoli,[*Et conſcientia ipſorum*]ſic manducantium[*Cum ſit infirma*] Hiere.3.
quia facilè ſcandalizãtur[*Polluitur*]accidẽter per illos,qui habent ſcientiã verã de deo & idolothytis,ſed
inflantẽ,non charitate formatã. Infirmi nanque videntes illos in idolio manducare idolothyta,æſtima-
bant eos hoc agere in reuerentiam idolorũ,& ita fecerunt ſimiliter.[*Eſca autẽ*]ſumpta vel non ſumpta,
ſeu ipſa corporalis comeſtio[*Nos non commendat*]id eſt gratos & placentes non efficit[*Deo*] inquantum
eſca ſeu comeſtio.Non enim regnũ dei eſt eſca & potus,ſed fides vera de edendo autvitando idolothy-
ta,charitasque fraterna.[*Neque enim ſi non manducauerimus*]eſcam idolis immolatam[*Deficiemus*] id eſt
à gratia excidemus,aut ſpiritualium donorum detrimentum patiemur.[*Neque ſi manducauerimus*] eſcã
talem.[*Abundabimus*]gratia ſpirituali.Cùm ergo ô Corinthij doctiores,veſtra comeſtio infirmos ſcan- Rom.14.
dalizet,& vobis non proſit,certum eſt quòd non ſecundum charitatem ambulatis,nec habetis ordina-
tam ſcientiam.[*Videte autem*]vos cæteris doctiores[*Ne forte hæc licentia veſtra,*]qua licet vobis in certo
caſu idolothyta manducare,& item in caſu vitare,[*Offendiculum fiat,*]id eſt ſcandalum generet [*Infir-
mis*]ſi viderint vos vti incautè veſtra licentia,[*Si enim quis,*]id eſt aliquis infirmorum in fide & gratia[*Vi* Rom.14.
D *derit eum qui habet ſcientiam*]id eſt eum qui ſcit quando vel quomodo liceat idolothytis veſci,[*In ido-
lio recumbentem*]id eſt coram idolo idolothyta manducantem , [*Nunne conſcientia illius, cum ſit infirma*]
id eſt prona ad malum [*Aedificabitur*] id eſt tuo exemplo inducetur, & animabitur[*Ad manducan-* Leuit.10.
dum idolothyta]id eſt idolorum ſacrificia,non eo animo quo tu,qui ſcis ſacrificia talia, nec conſecrata
eſſe, neque immunda,nec in honore idolorum ſumenda,ſed ipſe incipit edere ſacrificia illa in reueren
tia idoli,putans illic eſſe aliquid numinis,quoniam cernit fratrem ſuum peritum ibi comedere,nec hor-
rere.[*Et*]ita[*Peribit*,hoc eſt damnationem incurret. [*Infirmus in tua ſcientia*]id eſt occaſionæ tuæ ſcien-
tiæ ſcilicet exemplo comeſtionis tuæ , quàm tu ex ſcientia tua facis,ô[*Frater*] perite, qui ſcis quo ani-
mo veſcendum ſit idolothyto , [*Propter quem*] infirmum ſaluandum,[*Chriſtus mortuus eſt*] qui venit Rom.14.
quærere , & ſaluum facere quod perierat . [*Sic autem peccantes in fratres.*]eos ſcandalizantes, & eorum Luc.19.
ſaluti non prouidentes,[*Et percutientes*],hoc eſt lædentes & corrumpentes ſpiritualiter , [*Conſcientiam* 1.Tim.3.6.
eorum infirmam] enſe exempli peſtiferi [*In chriſtum peccatis*]quoniam membra eius ei aufertis , regnum
Chriſti minuitis , precium ſanguinis eius paruipenditis , eiusque præceptis repugnatis . Ipſe ſiqui- Matth.18.
dem locutus eſt, Videte, ne contemnatis vnum ex his puſillis. Et rurſum, Qui ſcandalizarit vnum ex Marc.6.
his puſillis , expedit ei, vt ſuſpendatur mola aſinaria in collo eius, &c. Quicunque ergo peccat in Ibidem.
proximum,peccat in Chriſtum,præſertim cum dicat,Quod vni ex meis feciſtis,mihi feciſtis.Et iterũ, Matth.25.
Qui tetigerit vos,tanget pupillam oculi mei.[*Quapropter*]videlicet, quia in proximum peccans, pec- Zach.2.

cat in Christum,[*Si esca*]id est sumptio cibi prædicti,vel cuiuscunque alterius,quo licitè vesci, & non vesci possum[*Scandalizat fratrem meum,*]id est fidelem,[*Non manducabo carnem*]cuius esus fratrem scãdalizat,[*in æternum,*] id est toto tempore vitæ meæ,non quòd esca aut sumptio eius in se mala existat, sed[*Ne fratrem meum scandalizem.*]in re quam sine peccato omittere possum. Vnde & alio loco dixit, Rom.14. Noli cibo tuo perdere illum,pro quo Christus mortuus est. Quid autem pro vitando alterius scandalo omittendum sit,& quid non dictum est ante.

Cap. IX. [*Non sum liber?*] Artic.IX.

1.Cor.2. Requenter docet Apostolus abstinendum à licitis,ne scandalizentur pusilli. In fine enim præcedentis capituli dixit se potius nunquam carnibus vesci, quàm fratrem scandalizare. Ad hanc ergo perfectionem alios suo exemplo volens inducere,ait,[*Non sum liber?*]Interrogat,& interrogando affirmat,vt ostendat quàm irrationabile sit sentire oppositũ. Ait ergo. Non sum liber? id est imò liber sum, seu potestatem liberam habens accipiendi stipendia vitæ,seu sumptus ab his quibus euangelizo,quemadmodum alij Apostoli faciunt, sicut ego liber sum accipere, Galat.2. nec tamen accipio,ne aliquem scandalizem,ita & vos abstinete à licitis,ne quem piam scandalizetis. Et quoniam pseudo apostoli persuaserunt Corinthiis Paulum non esse Apostolum F 2.Cor.2. & ob id doctrinam eius esse spernendam,eò quòd cum Christo in carne conuersatus non fuit. Ideo subAct.9. dit Apostolus,]*Non sum Apostolus?*]id est,imò verè Apostolus sum,sicut probat apostolatus mei causa. Ibidem. Nam[*Nonne dominum nostrum Iesum Christum vidi?*] oculo intellectuali,tempore raptus mei vsque ad tertium cœlum, quando vidi sanctam trinitatem per speciem,& Christũ in dextera patris. Vel in via, qua iui Damascum. Et dicit Lira hoc scriptum non esse,quia dicitur in Actis,quòd audiuit vocem sibi dicẽ Roma.1. tem. Diligentius tamen pensando hoc,vtique scriptum est. Legitur enim ibi,quòd Barnabas apprehensum illum duxit ad Apostolos,& narrauit eis quomodo in via vidisset dominum. Nisi fortè dicatur, q Philip.1. per viã intelligatur ibi etiam Damascus,vbi erat in raptu. ¶Deinde ostẽdit idem ex sui apostolatus effectu, [*Nonne opus meum*]id est spirituales filij mei,per gratiã apostolatus mei ad fidem conuersi,[*Vos estis in domino*?id est adiutorio dei,vel ad gloriã eius.][*Et si aliis,*] quibus non prædicaui, vel Iudæis ad quos missus non sum sic[*Non sum Apostolus*]quia officio apostolatus eis non ministraui,[*Sed tamen vobis sum* Apostolus[*Nam signaculum*].i.euidens signum[*Apostolatus mei,*]id est Apostolicæ potestatis & gratiæ. [*Vos estis in domino*]quia ex vestra conuersione,innotescit me esse efficacem apostolum. Nec enim minus habetis per me quàm alij per Apostolos alios. Idcirco[*Mea defensio*]id est ratio qua defendor, & cõ probor esse Apostolus[*Apud eos qui me interrogant,*]hoc est,ex dubitatione inquirunt,an sim Apostolus,[*Hæc est*]quam assignaui,videlicet,quod vos estis signaculum apostolatus mei. ¶Deinceps demon- G Matth.10. strat se liberũ esse ad sumendũ stipendia vitæ ab his,quibus euangelizauit.[*Nunquid non habemus potestatem*]liberam[*Manducandi & bibendi?*]id est victum sumendi ab aliis? [*Nunquid non habemus potestatem sororem mulierem circumducendi*]id est matronam deuotam vnam,vel plures ducendi nobiscum circunquaque,vt nobis necessaria vitæ ministret?[*Sicut et cæteri Apostoli*]faciunt[*Et fratres domini,*]id est filij Ioan.1. sororum matris eius,videlicet Ioannes,Iacobus,Iudas,[*Et Cephas*]Petrus archiapostolus,qui à Christo Luc.8. dictus est Cæphas. Cæphas autem interpretatur caput. Non solùm autem Apostoli,sed & Christus circumduxit fœminas religiosas,quæ sibi de suis facultatibus ministrabant. Sequebãtur enim Christũ atque Apostolos desiderio andiendi verbum regni cœlestis,[*Aut solus ego et Barnabas*]quibus alij Apostoli dederunt dexteras societatis,[*Non habemus potestatem hoc operandi?*]quod faciunt alij Apostoli? Omnia ista interrogat,& interrogando affirmat,quòd sic. ¶Quod probat per similitudines quasdã humanas, iustas atque legales.[*Quis militat,*]id est rẽ publicam pugnãdo defendit,[*Suis stipendiis,*]id est propriis sumptibus[*Vnquam?*]quasi dicat,nemo. Dantur enim militibus statuta stipendia à populo terræ, Lucæ.3. quem defendunt. Vnde aiebat Ioannes Baptista militibus,Contenti estote stipendiis vestris.[*Quis plan* Esaiæ.5. *tat vineam,et de fructu eius non edit?*] Semper enim ferè plantantes vineam comedunt vuam, bibuntque Ezec.34. vinum.[*Quis pascit gregem*]ouium[*Et de lacte eius non manducat?*[Hoc enim non solet accidere. [*Nunquid secundum hominem hæc dico,*] id est nunquid per humanam consuetudinem tantùm hæc probo? H [*An et lex(Mosi)hæc non dicit?*]vtique.[*Scriptum est enim in lege Mosi,Non alligabis,*]hoc est non claudes [*os boui trituranti,*]id est pabulum vitæ non subtrahes ei. Et ne putemus hoc principaliter dictum de Deut.25. bruto, subiecit Apostolus,[*Nunquid de bobus cura est deo?*]Tanquam dicat, nequaquam. Sed repugnare videtur illud in Psalmo,Qui dat iumentis escam ipsorum. Et Iob,Quis præparat coruo escam,quan Psal.146. do pulli eius clamant ad deum vagientes, eò quòd non habeant cibos? Sapiens quoque ait,Non est alius Iob.38. deus quàm tu,cui cura est de omnibus. Et respondendum, quòd diuina prouidentia ad omnia etiam Sapiẽ.21. minima se extendit, singulariter tamen respicit intellectuales creaturas,secundum quòd sint felicitatis capaces,& talem singularem prouidentiam insinuat modo Apostolus nomine curæ,quod deus quasi solicitus est de hominum prouisione. Sicut testatur Psalmista, Dominus solicitus est mei. Et alibi scriptum est, Omnem solicitudinem vestram proiicientes in eum,quoniam ipsi cura est de vobis. [*An non propter nos,*]id est ad nostram instructionem moralem[*Hæc dicit?*] scriptura præfata, quasi dicat,imò. Vnde subiungitur,[*Nam propter nos vtique scripta sunt,*] hæc atque similia, Iuxta illud,Quæcunque scripta sunt,ad nostram doctrinam scripta sunt, [*Quoniam debet in spe,qui arat, arare*] id est,prædicator,prælatus seu doctor,qui est spiritualis arator,vomere verbi cœlestis aperiens, purgãs, & fœcundans corda audientium,arare,id est,in agro dominico seu vinea domini,quæ est ecclesia, labo Esa.51. rare,& corda audientium à vitiis expurgare debet in expectatione stipendij temporalis, vt detur sibi victus necessarius. Non tamen finaliter operari debet propter temporale stipendium,sed propter regnum 1.Petr.5.

A cœlorum. Vel potius propter deum,id est solo dei intuitu ad eius honorem,ex syncero amore ad ipsũ, [*Et qui triturat,*]id est minister verbi dei,qui more triturantis ex cordibus hominum vitia tanquam paleas excutit, virtutes autem in corde relinquit,condit ac firmat,sicut grana conduntur in horreo. Debet Iaco.3. hæc facere][*In spe fructus percipiendi,*]id est expectatione sustentaculi suæ vitæ,eo modo,vt de arãte expositum est. Hoc tamen est permissio,non præceptum, alioquin Paulus peccasset qui ita non fecit. ¶Denique comparatio ista Apostoli partim sumpta videtur ex his,quæ in Esaia, de arante ac trituran- te mysticè describuntur. Erat etenim Apostolus in lege & prophetis eruditissimus,non solùm ex illu- Esa.28. minatione diuina,sed etiam ex instructione humana,quia ad pedes Gamalielis didicit legem. ¶Adhuc autem probat Apostolus per rationes,quòd liceat prædicatoribus Christi recipere victum ab auditoribus.[*Si*]pro quia]*Nos vobis spiritualia seminauimus,*]id est sacras doctrinas & bona gratiæ communica- Act.22. uimus,quas à spiritu sancto adepti sumus,[*Magnum est, si carnalia vestra metamus?*]id est, non est magnipendendum,si à vobis temporalia commoda(scilicet sustentacula vitæ)recipimus,cum non sit com Rom.15. paratio spiritualiũ,temporaliumque bonorum in dignitate. Vnde & quidam philosophi non dignabãtur à suis discipulis aliquid temporale exigere,ne viderentur scientiam sensibilibus rebus comparare. ¶Deinde ponitur alia ratio,[*Si alij,*]id est alieni à Christo, videlicet pseudo apostoli, [*Potestatis vestræ,*]id est rerum quæ in potestate vestra consistunt, [*Participes sunt*]vtendo eis sicut & vos,[*Quare non potius nos?*]participare poterimus bona vestra, qui vobis viam salutis ostendimus? [*Sed non vsi* 1.Thess. 2. B *sumus hac potestate,*] id est non recepimus stipendia vitæ à vobis, sicut iustè potuimus. Quod tamen 2.Tim.2. non contigit ex hoc,quod non indiguimus,[*Sed omnia sustinemus,*]id est quemcunque manuum laborem, & victus inopiam æquanimiter patimur, [*Ne quod offendiculum,*] id est ne aliquod impedimentum, vel reprehensionis notam,[*Demus Euangelio Christi,*] id est euangelicæ prædicationi. Si e- Petr.51. nim recepisset Apostolus aliquid à Corinthiis,fortè æstimassent nonnulli, quòd propria lucra quæreret, vel minus libenter audissent eum, vel exemplo eius alij accepissent plura à Corinthiis, & eos grauassent,sicque retardata & minus accepta fuisset euangelicæ prædicationis doctrina. ¶Rursus redit Apostolus ad ostendendum, quòd liceat sibi de eorum sumptibus viuere quibus prædicauit, & Num.10. ponit similitudines & exempla. [*Nescitis quoniam qui in sacrario,*]id est in templo Iudæorum[*Operantur*] vt inferiores ministri, siue artifices, [*Quæ de sacrario sunt, edunt?*] id est bonis seu oblationibus templi sustentantur,videlicet de denariis qui in gazophilacium reponuntur? Nescitis etiam,quoniam [*Et qui altari deseruiunt,*] id est domino in altari, vt sacerdotes [*Cum altari participant?*] id est de oblatis in altari partem sortiuntur,& de quo sustentãtur? vt patet in Leuitico.[*Ita & dominus,*]id est christus, [*Ordinauit his,qui Euangelium annuntiant,de euangelio viuere,*]id est necessaria vitæ ab his, quibus prædicant, sumere. Cum enim dixisset Saluator discipulis, Ecce ego mitto vos: adiecit, In ea- Leuit.6. dem domo manere, edentes & bibentes quæ apud illos sunt. Dignus est enim operarius mercede sua. [*Ego autem nullo horum*]id est nec authoritate, nec potestate, neque exemplo prædicto[*Vsus sum*] C quia nihil recepi à vobis. [*Non autem scripsi hæc,*]id est non tot modis probaui, quòd liceat viuere de Matt.10. stipendio aliorum,[*Vt ita fiant in me,*] id est,vt mihi dentur sumptus ab aliis, sicut prædictæ rationes Luc.10. ostendunt licere. [*Bonum enim mihi est magis,*]id est, potius expedit [*Mori*] corporaliter [*Quam vt gloriam meam,*] id est præmium mihi paratum de hoc quod euangelizo,nihil recipiendo temporalis stipendii,ne quod offendiculum ponam Euangelio,[*Quis euacuet,*]id est, auferat à me, impedien- Col.3. do me ab opere supererogationis tam sincero & charitatiuo. Melius enim esset mori,quàm vnum veniale peccatum com mittere. [*Nam si euangelizauero*]propter sumptus acquirendos finaliter. [*Non est mihi gloria,*] id est merces apud deum in patria,[*Necessitas enim mihi incumbit,*]id est indigentia vitæ præsentis & corpo- Matth.16. ralis me coëgit euangelizare,vt habeam vnde sustenter. [*Væ enim mihi est,*]hoc est, periculum mortis seu magna penuria, atque afflictio vitæ mihi instat in tali casu inopiæ, [*Si non euangelizauero*]quoniam aliunde victum non habeo. [*Si enim volens hoc ago,*]hoc est,si ex charitate & liberè euangelizo, [*Mercedem habeo,*]id est vitam æternam coram deo promereor [*Si autem innitus,*]id est si propter necessitatem indigentiæ, & commodum temporale, euangelium prædico. [*Dispensatio*] seruilis non 1.Petr.5. D filialis, [*Mihi credita est,*] id est permissa est mihi, videlicet vt aliis verbum salutis annuntiem, & ego fructum spiritualem non habeam, sicut seruus expendit bona domini sui sine proprio profectu & commodo. Id quippe propter quod aliquid finaliter agitur magis diligitur, quia pro finali bono assu- 1.Petr.1. mitur. Plus nanque amatur finis quàm medium, sicut in arte medicinæ magis diligitur sanitas quàm potio,sectio.dieta,& alia quæ ordinantur ad sanitatem, Si ergo prædicator verbi cœlestis prædicet principaliter seu finaliter propter aliquid temporale,iam magis diligit illud, quàm vel deum vel proximorum salutem, vel ipsum Euangelium. Idcirco apud deum mercedem non habet,sed dispensatio seruilis credita est ei. Si verò euangelizet propter deum finaliter, nec proximorum saluti præponat quod- Luc.10. cunque temporale stipendium siue lucrum, sed illud recipiat tanquam instrumentum euangelizandi, videlicet pro corporis sustẽtatione,vt possit prædicationi insistere(quod nõ potest sine corporis sui necessaria sustẽtatione,mercetur vitam æternam,nec duos fines constituit,sed vnum querit propter aliud, scilicet stipendiũ vitę,vt actui virtuoso insistat,& totũ referat ad dei honorẽ. Veruntamẽ ad supererogationem spectat,vt etiã temporale omne stipendiũ omittatur ea ratione qua apostolus illud omisit. Vnde & aliqui prædictum locũ ita exponunt. Nam si euangelizauero propter sumptũ,quãuis nõ finaliter, non est mihi gloria supererogationis,necessitas enim præcepti mihi incũbit vt euangelizẽ,sicut & cæteris apostolis. Væ enim mihi est,si nõ euãgelizauero,quoniã essem trangressor præcepti. Hãc expositionem non satis intelligo:cõstat enim q̃ alii apostoli propter diuinũ præceptũ prædicauerunt,& sumptũ

ab alijs receperunt, non tamen supererogationis præmium perdiderunt. Nisi fortè dicatur, & non tan- E
Matth.19. tùm meruerunt illi, quantũ Paulus Sed nec hoc videtur sufficere ad hoc, vt verba sequentia continuen-
tur prædictis. ¶Præterea dicit Apostolus. [*Quæ est ergo merces mea*] id est cum prædicta ita se habeant,
in quo consistit præmium meum, & quomodo promerebor mercedẽ apud deum, videlicet vitam æter-
nam? Et respondet. [*vt Euangelium prædicans sine sumptu*] id est non intuitu temporalis stipendij [*Ponam*
euangelium] id est euangelicam veritatem aliis prædicem, sed ad dei honorem, [*Vt non abutar*] non inordi
nato fine vtar [*Potestate mea, qua licet mihi stipendium vitæ recipere.*] Potestate inquam mihi concessa [*in*
Euangelio] id est in prædicatione euangelicæ legis. Hac autem potestate abuterer, si aliquid importunè
Matth.25. exigerem, vel indiscretè reciperem. ¶Quod verò potestate mea abusus non sim, patet per hoc. [*Nam*
cum liber essem ex omnibus] id est nulli obligatus propter merita eius, quia à nullo quicquam recepi, pro-
pter quòd eis prædicarem, [*Omnium me seruum feci*] id est per spontaneam humilitatem subieci me deo
Act.22. & proximis, vt omnium vtilitatibus deseruirem, prædicando, orando, compatiendo, parcendo, & suc-
currendo, [*vt plus lucrifacerem*] id est ad veram salutem cooperando perducerem, creditaque talẽta fru
ctuosè expenderem [*Et factus sum iudæis tanquam Iudæus*] id est ad Iudæos ita me habui, quantùm fieri
potuit sine offensa dei, condescendendo eis in licitis, scilicet in obseruatione quorundam legalium, vt
Hierony. in discretione ciborum, in circuncisione Timothæi, ne scandalizarentur Iudæi, & purificatus ascenden
Augusti. do in templum (vt in Actibus legitur, quasi essem Iudæus, vt illi. Quomodo autem condescensio ista
Esaiæ.45. intelligi possit dupliciter, scilicet secundum simulatoriam dispensationem, secundum Hieronymum: F
vel secundum piam & veram compassionem secundum Augustinum, dicendum est in epistola ad Ga-
lat.art.2. ¶Hæc itaque feci, [*vt Iudæos lucrarer*] id est conuerterem, & pugnãdo ab ore hostis eriperem,
Ioan.4. [*His qui sub lege*] Mosi *Sunt* id est Samaritanis & Saducæis, qui solùm quinque libros Mosi receperunt
Ioan.8. factus sum [*quasi sub lege*] hac [*essem,*] approbando facta eorum, quantùm ad bona, & condescendendo
3.Reg.1. eis in licitis, [*Cum ipse non essem sub lege*] id est obligatus non essem legem Mosi obseruare, in cærimonia
libus maximè, quæ cessauerunt, [*vt eos qui sub lege erant*] id est Samaritanos, qui non erant natione Iu-
Act,7. dæi, sed Persæ, & Sadducæos, qui ex origine Iudæi fuerunt, dicentes se esse de semine Sadoch pontificis
tempore Salomonis, [*lucrifacerem,*] conuertendo eos ad Christum [*His qui sine lege*] diuina & scripta e-
rant] gentilibus, factus sum [*Tanquam sine lege*] scripta [*essem*] manducando cum eis, quod Iudæi reputa-
bant illicitum, & allegando eis dicta prophetarum. [*Cum sine lege dei non essem,*] quia & legem Mosi,
quantùm ad moralia iussa seruaui, [*Sed in lege Christi essem,*] id est, nouæ & euangelicæ legi parerem, [*vt*
lucrifacerem eos, qui sine lege erant,] id est gentiles saluarem. [*Factus sum infirmis*] in fide [*infirmus,*] id est
1.Cor.10. infirmo similis, abstinendo à licitis cibis, ne scandalizarentur, [*vt infirmos lucrifacerem.*] Similitudo nem
Osee.13. pe est causa amoris, idcirco conformando se aliis, quantùm fieri potuit, traxit corda eorum ad se: sic-
que conuertit eos facilius. Vnde infra ait, Ego per omnia omnibus placeo. Ideo addit nunc [*Omnibus*
Esaiæ.45. *omnia factus sum*] applicando me singulis, secundum capacitatem ipsorum, [*vt omnes facerem saluos*] G
Psal.147. instrumentaliter, operando ad conuersionem ipsorum. Solus autem deus principalis saluator est, iux-
ta illud propheticum, Ego dominus, & saluator non est præter me, [*Omnia autem facio propter euan-*
Boetius. *gelium*] Christi, vt citò vbique diuulgetur, currátque velociter sermo eius, [*Vt particeps eius efficiar*]
Epist. id est præmia in Euangelio promissa consequi merear, omniumque quos conuertero, gloriæ consors
existam. Ecce quomodo circunspectus & sanctus Apostolus omnibus cessit, nec tamen veræ religio-
nis metas excessit: cessit enim vt prodesset. Quoniam ergo, secundum Boëtium, omnis alteritas dis-
cors est, similitudo verò optanda est, ideo viri spirituales omnibus conformare se debent, salua obser
uantia suæ religionis ac vitæ. [*Nescitis quod hi qui in stadio currunt.*] In superioribus hortabatur Apo-
stolus Corinthios ad perfectionem suipsius exemplo, dixitque se ab omnibus abstinere, quæ aliquo
modo offendiculum præbent euangelicæ prædicationi, vel proximorum saluti, nunc ostendit id esse
agendum, & hortatur ad hoc agonistarum exemplo. Et ait, Nescitis? id est, imò scire & considerare de-
betis, quod hi qui in stadio currunt, id est pedites currentes in spatio deputato ad cursum, vt agilitas cur
rentis probetur? Continet autem stadium. 126. passus, & dicitur à stando, quoniam Hercules fertur insti
tuisse, vt pedites tot passus percurrerent, & in fine spatij huius starent ac respirarent. Ponebatur quoq;
Galat.5. in termino spatij huius præmium cursus, vt equus vel pannus purpureus, quod dabatur velociori cur-
sori, Vnde subiungitur, [*Omnes quidem*] isti [*Currunt*] vt primò pertingant ad terminum spatij, & præmiũ H
Psalm.118. cursus obtineant, [*Sed vnus*] duntaxat, [*Accipit brauium*] id est præmium cursus, ille videlicet qui primò
Luc.9. attingit: alij victi, vacuique discedunt. Per quod ostenditur, quanta sit vtilitas fidei nostræ, in qua
non vni, sed singulis promittitur brauium cursus, quod est beatitudo æterna. Hunc quippe fidei cur-
sum non vanitas, sed veritas: non cupiditas facit, sed charitas, & quò quis velocius currit, eò cursus eius
est aliis vtilior. Cursus enim iste est amor, qui nectit currentes, vt bonum vnius redundet in alium.
[*Sic currite*] id est reuerenter & fortiter opus dei implete, perseueranter atque ardenter deo seruite, vt cũ
Tobiæ.4. Psalmista dicatis, Viam mandatorum tuorum cucurri. Vt enim ait saluator, Nemo ponens manum
suam ad aratrum & respiciens retro aptus est regno dei, [*vt comprehendatis,*] id est, vt præmium super-
næ felicitatis mereamini adipisci. Quod autem ita currendum sit, manifestat apostolus per similitudi-
nem agonizantium, id est certantium in exercitio. [*Omnis enim qui in agone contendit,*] id est cum aliò
certat, vt fortiatur victoriam, [*Ab omnibus se abstinet*] id est vniuersa agonizationis impedimenta vitat
Iob.7. & abiicit. Sic oportet nos facere. Vita enim præsens, agonizatio quædam est contra aduersarios nostræ
Iob.5. salutis, sicut beatus Iob ait. Militia est vita hominis super terram. Et iterum, Homo nascitur ad labo-
rem. Quicquid ergo nos impedit à statu salutis, abiiciamus. [*Et illi quidem*] agonizantes sic faciunt,
[*Vt corruptibilem coronam*] id est temporalem mercedem, [*Accipiant, Nos autem*] ita agamus, vt

A [*In corruptam*] consequamur coronam, id est diuinæ essentiæ sempiternam fruitionem, de qua Psalmi- Rom.13.
sta, Posuisti (inquit) in capite eius coronam de lapide precioso. Et Petrus in prima sua canonica, Bene- Psal.20.
dictus deus, qui regenerauit vos in hæreditatem incorruptibilem, & incontaminatam, & immarcesibi- 1.Petri.1.
lem, conseruatam in cœlis. ¶Insuper Apostolus proponit se nobis in exemplum, dicendo [*Ego igitur*] id
est, quia incorrupta corona seruatur. [*Sic curro,*] id est per viam mandatorum & semitam consiliorum, Psalm.118.
ad deum fontem viuum festino, non importunis motibus corporis, sed feruidis sanctę charitatis affecti- Psalm.41.
bus. De quo cursu scriptum est, Qui sperant in domino, mutabunt fortitudinẽ, assument pennas vt aqui Esaiæ.40.
læ, current & non deficient. Et rursus alibi, Trahe me post te, curremus in odorem vnguentorum tuo- Cantic.1.
rum. [*Non quasi in incertum*] id est non velut dubius de mercede, nec vt ignarus de fine, scio enim cui cre 2.Tim.1.
didi, & certus sum, quia potens est depositum meum seruare. Sic quilibet nostrũm certus esse debet de Matth.24.
præmio, certitudine cõditionali, videlicet si vsque in finem perseuerauerit. Vnde scriptum est, Quiescat Hiere.3.
vox tua à fletu, quoniá erit merces operi tuo. Certitudo autem præmij minuit vim flagelli. [*Sic pugno*] Gregor.
contra dæmones, mundum & carnem, [*Non quasi aerem verberans,*] id est, non incassum resisto, sed tan
go & vinco aduersarios istos, pugnans non verbis nudis, sed precibus affectuosis, & bonis operibus. Sic
enim pugnauit propheta: qui ait: Persequar inimicos meos & comprehendam illos, & non conuertar do Psalm.17.
nec deficiant. [*Sed castigo,*] id est per abstinentiam, vigilias & cætera virtutum exercitia, affligo [*Corpus*
B *meum*] reprimendo motus illicitos. [*Et in seruitutem redigo,*] id est rationis imperio, cultuique diuino il-
lud subiicio [*Ne forte cum aliis prædicauerim,*] id est de bonis agendis, & vitiis declinandis, eos docuerim,
[*Ipse reprobus efficiar,*] id est peruersus & damnationi obnoxius, quasi faciens quod prædico alijs, Cum
scriptum sit, Cæpit Iesus facere & docere. Qui etiam ait, Quid proficit homo si lucretur vniuersum mũ Act.1.
dum, seipsum autem perdat & detrimentum sui faciat? Alibi quoque dixit apostolus, Qui alium doces, Matth.16.
teipsum non doces? Hic redarguuntur inanes & miseri. Qui quod alios docent, non faciunt. Quod secũ Rom.2.
dum beatum Thomam super quartum Sententiarum, est mortale peccatum. Hoc enim est rebus seu fa- Thomas.
ctis propriis contradicere & veritati scripturæ,

Cap. x. [*Nolo enim vos ignorare fratres.*] Artic.x.

H Ortatus est autem Apostolus, ad imitandam perfectionem in fine precedentis capituli, exẽ 1.Cor.9.
plo currentium & agonizantium, ac suprius. Hic ad idem inducit exemplo Iudæorum, o-
stendens quàm grauiter sint puniti ingrati ac reprobi. Primò autem recolit beneficia crea-
toris: & ait. [*Nolo enim,*] id est, ideo dixi præinducta, quoniam nolo [*vos ignorare*] ó [*Fratres*
quoniam patres nostri,] id est, Iudæi ex Aegypto egressi cum Mose, qui erant carnales pa- Galat.3.
C tres Apostolorum. Omnium quoque Christianorum spirituales quodammodo patres fuerunt, quoniá
nostræ fidei fundamenta iecerunt. Quod maximè verum est de sanctis patribus, qui inter eos exiterãt:
quorum fidem, mores & opera imitamur. [*omnes sub nube fuerunt*] ambulauerunt enim sub nube in die,
quoniam nubes obumbrauit & protexit eos contra solis ardorem. Præcessit tamen nubes eos, saltẽ pro
aliqua sui parte, vt viam monstraret, vt in Exodo legitur, [*Et omnes mare*] rubrum [*Transierunt*] in quo Exod.13.
submersi sunt AEgyptij. Aqua enim maris rubri diuisa stetit ex vtraque parte transeuntium, tanquam Esaiæ.4.
murus, donec filij Israel per medium sicci aluei pertransissent, quemadmodum in Exodo plenius scri- Exod.14.
bitur, [*Et omnes in Mose,*] id est per ministerium seu ductum Mosi, [*Baptizati*, id est spiritualiter
loti [*Sunt*] à nebula ignorantiæ & peccatis, [*In nube, & in mari*,] id est per mirabilia dei ostensa in nu
be prædicta & mari rubro. Cum enim filij Israël cernerent AEgyptios se insequentes, desperando &
discredendo dixerunt ad Mosen, Forsitan non erant sepulchra in AEgypto, ideo eduxisti nos vt more- Exod.14.
remur in solitudine. Sed cùm vidissent quòd nubes rediit, & stetit inter ipsos & AEgyptios, ita vt to-
ta nocte non possent ad inuicem accedere, & quòd diuina virtute mare rubrũ diuisum est, ipsisque e- Ibidem.
reptis, aquæ redirent opprimentes exercitum AEgyptiorum, interius baptizati sunt à prædictis pecca-
tis, iuxta illud, Timuit populus dominum, & crediderunt domino & Mosi seruo eius. Vel, baptizati sũt
D figuraliter tantùm, id est signum baptismatis receperũt. Nubes quippe figurauit gratiam spiritus sancti, Exod.16.
mare verò significauit baptismum, [*et omnes eandem*] specie [*escam spiritualem,*] videlicet manna, [*man* Deut.8.
ducauerunt.] Hoc enim pane vsi sunt annis quadraginta. Quanuis verò manna fuerat esca corporea Ioan.6.
corporaliter alens, nunc tamen vocatur esca spiritualis. Primò, quoniam supernaturali potentia ge Psal.77.
nerabatur, videlicet diuina virtute, ministerio angelorum, in aëre. Propter quod dicitur panis angelo- Sapiẽ.16.
rum, & panis cœli, vt pote cœli aërei. Secundò, quoniam erat figura sacramenti altaris, quod spiri- Exod.17.
tualiter pascit, [*et omnes eundem potum spiritualem biberunt,*] id est aquam de petra manantem, quæ erat Deut.8.
eadem specie in ore bibentium. Et dicitur potus spiritualis, quia diuina virtute profluxit de petra, sicut Psal.77.
nunc subditur. [*Bibebant autem de spirituali*] hac aqua. Vel, de spirituali petra, id est aquam fluentem de Num.20.
petra, quam Moses virga percussit, quæ spiritualis vocatur propter supernaturalem effectum, & quia fi-
gurauerat Christum: biberunt ergo de spirituali [*Consequente eos petra,*] id est, satisfaciendo eorum de- Exod.17.
siderio, aquam copiosam fundendo. Egressæ enim sunt de petra aquæ largissimæ, ita vt biberet populus
& iumenta, vt in Num. dicitur. Vel, consequente eos petra, quia (vt probabiliter dicitur) filij Israël tu-
lerunt petram hanc secum. ¶Sciendum quoque, quòd deus bis produxit filiis Israël aquam de pe- Num.20.
tra Oreb, vt patet in Exodo. Secundò, de petra ad aquas contradictionis, vt in Num. habetur [*Petra au-* Ioan.19.
tem erat Christus] non essentialiter, sed figuratiuè, id est, Christum figurauit. Sicut de imagine alicuius Ioan.6.
sancti dicimus, quòd sit ille vel ille sanctus. Quemadmodum enim de petra illa fluxit aqua, qua pota-

ti sunt filij Israël in deserto : ita de latere Christi fluxit sanguis & aqua, quibus potantur corda fidelium in hoc seculo. De Christo quoque emanat aqua sapientiæ salutaris, & riui gratiæ multiformis. Quidam exponunt prædicta solum de bonis Iudæis, qui eandem escam spiritualem, eundemque potũ spiritualem sumpserunt nobiscum, videlicet corpus & sanguinem Christi, quæ spiritualiter intellexerunt præfigurari in cibo illo & potu, sicque spiritualiter comederunt, quod manducamus & nos: secundum quod dicit Augustinus. Crede & manducasti. Sed huic sensui non videntur consonare sequentia, subditur enim. [*Sed non in pluribus eorum beneplacitum est deo,*] id est multi patrum istorum domino displicuerũt. Non ergo de bonis duntaxat fit sermo. [*Nam prostrati,*] id est dira morte occisi [*sunt in deserto.*] deo vlciscente peccata eorum, vt patet de Chore & Hon, Dathan & Abyron, & decem exploratoribus, multisque aliis. [*Hæc autem in figura facta sunt nostri,*] id est prostratio & reprobatio impiorum Iudæorum facta est, ad præsignandum quid nos passuri sumus, si deo ingrati fuerimus. Sicut autem in bonis, multo melius est figuratum quàm figura, vt regnum cœleste quàm terra promissionis: sic in malis multo deterius est figuratum quàm figura, vt gehenna quàm aliqua temporalis punitio. Si ergo tam gravis fuit punitio Iudæorum figuratiua nostræ punitionis: quàm acerbissima erit punitio nostra, si deum negligimus? Vnde Apostolus, Irritam quis faciens legem Mosi, sine vlla miseratione duobus vel tribus testibus moritur: quantò magis putatis deteriora mereri supplicia, qui filium dei conculcauerit, & sanguinem testamenti pollutum duxerit, & spiritui gratiæ contumeliam fecerit? Hæc itaque in figura nostri facta, id est illata sunt illis, [*Vt non simus concupiscentes malorum,*] id est carnales & inordinatas concupiscentias fugiamus, secundum quòd per quendam præcipitur sapientem, Post concupiscentias tuas non eas, [*Sicut et illi*] ingrati [*Concupierunt*] in deserto, dicentes, Quis dabit nobis ad vescendum carnes? Et alibi, Est ne deus in nobis, an non? De quibus ait Psalmist. Tentauerunt deum in cordibus suis, vt peterent escas animabus suis. [*Neque idololatræ efficiamini, sicut quidam ex ipsis*] facti sunt vitulum aureum adorantes, [*Quemadmodum scriptum est*] in Exodo, [*Sedit populus,*] id est pars populi [*Manducare et bibere,*] id est, ad vescendum coram simulacro ad eius honorem, [*Et surrexerunt ludere,*] id est choros ducere, & idolum adorare, dicentes, Isti sunt dij tui Israël. Quorum vtrunque puerile & stultum est. [*Neque fornicemur*] corporaliter, [*Sicut quidam ex ipsis fornicati sunt*] cum mulieribus Madianitis, [*Et ceciderunt.*] id est occisi sunt [*Vna die viginti tria millia.*] In Numer. dicitur viginti quatuor millia, sed numerus minor non excludit maiorem. Occisi sunt autem fornicatores isti, ab aliis filiis Israel, Mose præcipiente, & ob hanc culpam iussi sunt principes suspendi. Phinees quoque perfodit Zambri ducem filiorum Simeonis, & Cosbi filiam nobilissimi principis Madianitarum in locis genitalibus, quo facto, cessauit plaga à populo: [*Neque tentemus Christum,*] quærendo experimentum sapientiæ vel potentiæ eius, [*Sicut quidam eorum tentauerunt*] Christum, secundum eius diuinitatem. Tentando enim deum, tentauerunt quamlibet diuinam personam. Vnde dominus dixit ad Mosen, Tentauerunt me iam per decem vices. Porrò persona Christi æterna est, imò Iesus Christus æternus est, cum sit verus deus, supponit enim diuinam personam. Ad quod insinuandum, Iudas ait in sua canonica, Iesus populum saluans de terra Aegypti. Secundò eos qui non crediderunt perdidit, [*Et a serpentibus perierunt.*] Misit enim in eos dominus ignitos serpentes, à quibus occisi sunt multi, donec erectus est serpens æneus, ad cuius aspectum sanabuntur, vt legitur in Num. [*Neque murmuraueritis*] contra superiores aut proximos vestros cum increpant vos, vel aliquid aduersitatis accidit vobis, [*Sicut quidam eorum murmurauerunt*] contra deum & Mosen, quemadmodum scriptũ est, Vociferans omnis turba fleuit, & murmurati sunt contra Mosen, dicentes, Vtinam pereamus, & non inducat nos dominus in terram hanc. Vnde saluator in euangelio loquens Iudæis. Murmuratores (inquit) filii murmuratorum, [*Et perierunt,*] id est in deserto occisi sunt. [*Ab exterminatore,*] id est angelo qui eos extra fines terræ promissionis percussit. Dixit enim dominus, Omnes qui murmurastis contra me, non intrabitis terram hanc, sed in deserto iacebunt cadauera vestra. Per angelos enim exercuit deus vltiones suas interdum. De hoc exterminatore angelo dominus ait, Ecce mitto angelum meum qui præcedat te, obserua eum, quia non dimittet cum peccaueris. [*Hæc autem omnia,*] scilicet ista tormenta, [*In figura*] in typica significatione, [*Contingebant illis*] videlicet ad significandum, quòd talia vel maiora fient nobis, si peccauerimus sicut illi [*scripta sunt autem ad correctionem nostram*] quatenus exemplo damnationis illorum territi, emendemus vitam nostram. Felix enim quem faciunt aliena damna peritum. Propter quod ait scriptura, Pestilente flagellato stultus sapientior erit. Itaque scripta sunt propter nos, [*In quos fines seculorum,*] id est vltima tempora mundanarum generationum, durationum seu vicissitudinum, [*Deuenerunt*] Peruenit in nos vltima ætas mundi: de qua ait Ioannes, Filioli nouissima hora est. ¶Præterea aduertendum, quod (iuxta doctrinam diuini ac magni Dionysij) status ecclesiæ medius est inter statum synagogæ & statum patriæ. Sicut ergo quæ geruntur in ecclesia, figura sunt eorum quæ aguntur in patria: sic ea quæ acciderunt in synagoga, figura erant eorum quæ fiunt in ecclesia. Imò status & populus Iudaicus, figura erant status & populi Christiani. Idcirco omnia in figura contingebant illis. [*itaque qui se existimat stare*] in deo per charitatem & opera virtuosa, [*Videat ne cadat,*] id est solicitè caueat, ne peccando gratiam perdat. Nemo ergo securus sit, qüia in medio laqueorum versamur, Dicit autem, existimat, quia homo ignorat an dignus sit amore, an odio. Propter quod Iob, Etiam si simplex (inquit) fuero, hoc ipsum ignorabit anima mea: [*Tentatio vos non apprehendat,*] id est in vobis non sit. [*Nisi humana*] quæ est de peccatis non nimis enormibus, non diabolica. Tentatio vos non apprehendat, id est non capiat, non vincat, non ad consensum inducat, iuxta quem sensum oramus Et ne nos inducas in tentationem. Nisi humana, id est leuis & transitoria scilicet inclinando ad venialia, sine quibus agi non potest hæc fragilis vita. Hoc dicitur non hortando, sed licentiam dando, vt ve-

Auguſt. Num.16. Deuter.11. Num.16. Hebræ.10. Epiſt. Eccl.18. Num.11. Exod.17. Pſalm.77. Exod.32. Ibidem. Num.25. Ibidem. Num.21. Iudæ. Num.21. Num.14. Matth.20. Lucæ.5. Num.14. Exod.23. Exod.33. Prou.19. 1.Ioan.2. Dionyſ. Eccleſ.9. Iob.9. Matth.6. 1.Ioan.1.

A nialiter peccemus, sed non prohibendo quia vitari non potest. Nam licet possimus vitare singula venialia, non tamen omnia propter fomitis corruptionem & nimiam nostram fragilitatem. Tentationibus ergo mortiferis viriliter resistamus, quod vtiq; deo auxiliante valemus. Subditur enim, [*fidelis autem deus*] est [*Qui non patietur vos tentari*] id est impugnari à dæmone vel malis hominibus [*Supra id quod potestis*] id est vltra vires. Tunc enim non peccaremus si vinceremur, [*Sed faciet cum tentatione etiam proventum*] .i. spiritualem profectum, dando gratiam resistendi [*vt possitis sustinere*] .i. per patientiam prævalere. Tentatio ergo passiua non est in se mala vel fugienda nisi fortè imperfectis, cum sit virtutis exercitium, atque materia triumphandi. Nullus enim coronatur, nisi qui legitimè certauerit. Nam & Iacobus ait, Omne gaudium existimate fratres cum in diuersas tentationes incideritis. Propter quod ait & propheta regius, Proba me domine, & tenta me. Et Iudich, Qui tentationes non susceperunt in timore domini & in patientia, exterminati sunt. [*Propter quod*] id est propter rationes iam memoratas [*Charissimi nu fugite*] mente & corpore [*Ab idolorum cultura*] quæ ad diabolicam pertinet tentationem. [*Vt prudentibus*] id est rationem actuum humanorum scientibus [*Loquor.*] ¶Post hæc ponit rationem fugiendi idololatriam, videlicet quoniam corpus & sanguinem Christi accipimus. [*Vos ipsi iudicate*] .i. verum esse discernite, diligenter pensando [*quod dico*] videlicet. [*Calix benedictionis*] id est contentum in calice, vt pote sanguis Christi, per quem sanguinem benedicimur .i. dona gratiarum consequimur [*Cui*] calici seu sanguini [*Benedicimus*] id est quem consecramus, cum per prolationem sacrorum verborum à nobis conuertitur vinum in sanguinem Christi [*Nunne communicatio sanguinis Christi est?*] .i. núnne veraciter est sanguis christi nobis communicatus seu datus, faciénsque nos communionem habere cum Christo, incorporando nos ei, & faciendo nos participes meriti suæ effusionis: [*Et panis quem frangimus*] .i. corpus Christi consecratum ex pane, quem panem consecratum, cuius dimensiones seu species frangimus, porrigendo eum fidelibus [*Nunne participatio corporis Christi est?*] .i. núnne vtique est corpus Christi verè acceptum à nobis, faciens nos vnum cum Christo? qui ait, Qui manducat meam carnem & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in eo. [*Quoniam vnus panis*] per proprietatem [*Et vnum corpus*] mysticum vnitate fidei, spei & charitatis: cuius corporis caput est Christus [*Multi sumus*] videlicet [*omnes qui de vno pane, & de vno calice participamus*] .i. de singulari & vero corpore & sanguine Christi reficimur, & sacramentum tantum dignè recipimus. Omnes enim mutamur in Christum, & per charitatem transformamur in ipsum. Dicimur autem secundum typicam rationem vnus panis, vnumque corpus. Quoniam sicut panis ex multis granis, & vnum corpus ex multis membris componitur: ita ecclesia ex multis personis fidelium, charitate veniente, efficitur. Quod autem fideles per sacram cõmunionem participes sint corporis & sanguinis Christi, ostendit apostolus per id quod fiebat in lege. [*Videte Israel secundum carnem*] .i. carnalem populum Iudæorum considerate pro tempore veteris testamenti. [*Nunne qui edunt hostias*] .i. B sacerdotes & Leuitæ sacrificia templi manducantes [*Participes sunt altaris?*] .i. eorum qui in altari offerũtur? Sunt vtique. Ita qui sacramentum eucharistiæ sumunt, Christi participes efficiuntur, [*Quid ergo dico?*] .i. cum idolorum culturam, & esum sacrificiorum, quæ idolis offeruntur, prohibeo: quid dicere vi C deor? An hoc [*Quod idolis immolatum sit aliquid, aut quod idolum sit aliquid?*] Quasi dicat, Hoc non dico. Dixi enim supra quod idolum nihil sit. Nunc tamen prohibendo culturam idolorum videor dicere, quod idolum aliquid sit, quod tamen non dico, Quemadmodum ergo nihil est, quantùm ad id quod esse putatur, vt dictum est plenius: sic ei nihil offertur secundum veritatem. Quoniam idolum non est id, cui idololatræ sacrificare intendunt. Intendunt enim sacrificare rei viuenti, vel imagini rei diuinæ ac viuæ. Idolum autem non est animatum, nec imago rei diuinæ, sed miseræ, vel saltem rei non colendę. Ideo subditur. [*Sed quæ immolant gentes*] idololatræ [*Demoniis immolant*] qui morantur atque respondent in idolis, quibus & placet immolatio talis [*Et non deo*] vero, nec diis propter excellentiam gratiæ dictis. Vnde & scriptum est, Omnes dij gentium demonia. [*Nolo autem vos socios fieri demoniorum*] id est nolo vt idolis sacrificando, vel idolothyta manducando in veneratione idolorum, vel cum scandalo fratrum infirmorum communionem cum dæmonibus habeatis. Secundum Augustinum, ad hoc genus impiæ societatis pertinent consultationes & pacta quædam significationum cum dæmonibus fœderata, vt mo limina artium magicarum, aruspicum & augurum, atque ligaturæ & remedia quæ fiunt in præcatio- D nibus in quibusdam notis, vel rebus suspendendis vel illigandis. [*Non potestis calicem domini bibere*] id est sanguinem Christi dignè accipere [*Et calicem demoniorum,*] id est libamina idolis immolata secundum modum expressum, [*Non potestis mensæ domini participes esse*] id est corpus domini salubriter sumere [*Et mensæ dæmoniorum*] escas idolis immolatas indiscretè edendo. Tantùm est dicere, Non potestis deo vni- ri & dæmoni. Quæ enim conuentio luci ad tenebras?

¶ Deinde apostolus in persona Corinthiorum loquens, vel se eis connumerans (quomodo Esdras & Daniel annumerant se iniustis Iudæis, cum orant pro illis) subiunxit. [*An æmulamur dominũ?*] id est hoc sequitur, quod deum ad iracundiam prouocamus, & eius gloriæ inuidemus: dum ad eius iniuriam idolothyta edimus, cum scandalo infirmorum, vel in reuerentia idolorum. Et mirum, quod hoc augere audeamus. Quia [*Nunquid fortiores illo sumus?*] vt possimus ei resistere vel nocere? Vel loquitur Apostolus in propria & aliorum prædicatorum persona, vt sit sensus, An æmulamur dominum, id est nũquid excessiuè & inordinatè pro deo afficimur, & eius honorem defendimus, prohibendo idololatriam quasi deo nociuam atque pœnalem? Quidam enim habent zelum dei, sed non secundum scientiam. Et probat quod non, quia non sumus fortiores deo, cum ipse omnipotens sit, potens suam vlcisci iniuriam. Idcirco non oportet nos inordinatè zelari pro eo, sed ordinato affectu hæc dicimus. [*Omnia mihi licent*] .i. omnes cibi esui apti licitè à me comedi possunt, quantùm est ex parte ciborum & euangelicæ legis, quæ cibos non discernit nec reprobat. [*Sed non omnia*] cibaria [*Expediunt*] saluti animæ meæ. Malum enim

1.Theſſ. 2. Iacobi.1. Pſal.25. Iudich.8. Eſaiæ.1. Ezechi. 6. Matth. 26. Marci. 14. Lucæ.22. Ioan.16. Epheſi.1. 1.Ioan. 14. Hebræ. 13. Num.5. Ioan.6. 1.Petri. 4. 1.Corin.6 2.Cor.6. Pſalm.95. Apoca.2. Auguſtin. 2.Corin.6. Leuitic.17. 2.Corin.5 Iob.36. Roma. 10. Geneſ.17.

Rom.14. est homini qui per offendiculum comedit.[*Omnia mihi licent*]secundum sensum prętactum[*Sed non omnia ædificant*]proximos.Manducatio nanque idolothytorum scandalizat infirmos. [*Nemo quod suum est quærat*]id est priuatum bonum & proprium commodum tantùm [*Sed quod alterius*] id est bonum commune,seu bonum diuinum finaliter. Ordinatio tamen charitatis requirit, vt vnusquisque sibiipsi primò prouideat in necessariis,propriámq; in primis operetur salutem. Qui enim sibi nequam est, cui Lucæ.10. bonus erit?[*Omne enim quod in macello vænit*]id est venundatur[*Manducate*]si placet,& speciale nihil imEcclesi. 14 pediat.s.votum vel professio[*Nihil interrogantes*]de esca illa vęnali quomodo sit adducta, vel quo fine vendatur.Et hoc[*Propter conscientiam*]infirmi attantis,ne oriatur ei occasio scandali, si viderit te manPsalm.23. ducare,quod pro idololatria exercenda vęnale proponitur.[*Domini enim est terra & plenitudo eius*]id est Actu.10. omnia ista quæ versantur in terra,dei sunt tanquam creatoris,ideo munda sunt & comedi possunt,si apta sint complexioni humanæ.[*Si quis vocat vos infidelium ad cœnam*]seu prandium[*Et vultis ire,omne*]alimentum[*quod vobis apponitur*]ab infideli hospite[*Manducate*]si non sponte obligastis vos ad aliquam abstinentiam specialem propter dei amorem[*Nihil interrogantes*]de qualitate cibi,an sit idolis immolaRom.14. tus an non[*Propter conscientiam*]infirmorum præseruandam à scandalo.[*Si quis autem dixerit, hoc immolatum est idolis, nolite manducare propter illum qui indicauit*] hoc esse idolothytum, ne arbitretur te illud manducare sub idoli veneratione.Et si infidelis est,glorietur in sua superstitione,& confirmetur in suo errore,videns te libenter accipere sacrificia idolorum [*Et propter conscientiam*] custodiendam à vitio. [*Cõscientiam autem dico non tuam*]ô frater docte,qui scis omnia mũda esse & licita[*Sed alterius*]puta infirmi,ne scandalizetur. Cauendus est itaque esus idolothyti ad vitandum malum infirmi. Cuius ratio subditur.[*Vt quid enim libertas mea*]id est comestio seu potestas mea libera,quantùm ad vsum ciborum. [*Iudicatur*]id est repræhenditur & pœna digna efficitur[*Ab aliena conscientia?*] id est à conscientia infirmi,qui scandalizatur in mea libertate:& ita cum peccato facio, quod aliàs sine peccato licitè facerem. Ne ergo damnabilis fiam,vitandum est idolothytum coram infirmo in fide. [*si ego cum grãtia*]id est gratias referens deo[*Percipio*]id est cibum recipio[*quid blasphemor?*] id est cur sic ago vt ab infirmis ac 1.Timo.4. imperitis dicar idololatriam colere,manducando idolothyta[*Pro eo quod gratias ago?*].i.cum ego nõ coColoss.3. medam illud in idolorum honorem,sed cum gtatiarum actione.Ne ergo ita blasphemer,nõ debeo idolothytis vesci coram imperitis.¶Ex his infert Apostolus saluberrimum documentum. [*siue ergo manducatis, siue bibitis,vel aliud quid facitis*]in exercitatione corporali aut spirituali [*Omnia in gloriam dei facite*].i.ad dei honorem finaliter ordinate,eiúsque laudem & glorificationẽ semper intẽdite,actu vel haProuer.16. bitu,vt videlicet posítis ei⁹ veneratioui,dilectioni,& cõtemplationi insistere. Oĩa quippe propter seipProuer. 8. sum operatus est dominus,& glorificantes se glorificat.Vnde sicut omnia bona fontaliter ab eo profluxerunt:ita ad eius honorem,laudem & gloriam sunt referenda.Propter quod ait propheta, Non nobis G1.Reg.2. Psalm. 113. domine non nobis,sed nomini tuo da gloriam. Hoc ergo est documentum quantùm ad deum. Quod qui implet,in omni actu,imò & dormiendo meretur,saltem propter præcedẽtem spiritualem intentioIacobi.3. nẽ.Dormit enim vt vigilare valeat in diuinis.[*Deinde ponitur documentum quantum ad proximos*] sine offensione estote Iudæis in Iudaismo manentibus[*Et gentibus*]vt sic alliciantur ad fidem,nec detur eis occasio blasphemandi[*et ecclesiæ dei*]maximè quantùm ad pusillos,vt neminem offendatis, dummodo liciGalat.1. tè fieri possit[*sicut & ego per omnia*]id est in cunctis factis & verbis meis[*Omnibus placeo*] Huic videturPsalm.52. contrarium quod alibi dicit apostolus,Si hominibus placerem,Christi seruus non essem.Cui consonatGenes.8. & illud in Psal.Deus dissipauit ossa eorum qui hominibus placent:confusi sunt, quoniam deus spreuit1. Corin.1. eos.Et respondendum,quod istæ authoritates loquuntur de hominibus,quantùm ad communem & solitam imperfectionem eorum, secũdum quem,sensus & cogitatio cordis humani proni sunt in malum. Iuxta quem modum dictum est ante,Cum vnus dicit,ego quidem sum Pauli:alius, ego autem Apollo,Roma.15. núnne homines estis?Nunc verò loquitur apostolus de hominibus secundum veram & plenã perfectionem ipsorum,inquantùm sunt rationales,rationis iudicium assequentes: vt sit sensus,Omnibus placeo, id est cunctis hominibus rationabiliter agentibus,qui rectæ rationis sequuntur censuram.

¶Cur autem istis placeat subditur [*Non quærens quod mihi vile est*] tantùm, vel non sub ea ratione qua mihi vtile est,[*sed quod multis*]Quærebat enim Apostolus conuersionem, & spiritualem locupletatioH nem vniuersorum[*vt salui fiant*].i.fortuendo vitam æternam,quæ est beatitudo nostra atque saluatio.

Cap. xi. [*Imitatores mei estote.*] Artic. xi.

Rom.14. MOdo hortatus est Apostolus Corinthios, vt omnia sua ad dei gloriam ordinent nullíque hominum offendiculũ prębeant.Vt ergo hoc agant, proponit seipsum eis in exemplum.De aliis quoque diuersis materiis,documẽtis & notabilibus tra2.Thess.3. ctat in pręsenti capitulo,sicut patebit.Ait enim,[*Imitatores mei estote*]credẽdo,spe rãdo,amando & operando[*sicut et ego Christi*]imitator sum, eius testimoniis credendo,eius consiliis acquiescendo,eius præceptis obtemperando.[*Laudo aũt vos fratres*]de hoc.s.[*quod per omnia*].i.perfectè & in omnibus[*Mei memores estis*]recolendo verba & opera mea.[*et sicut tradidi vobis præceptã mea*]ita[*tenetis*] .i.im1.Corin. 1. pletis ea.Si hoc referatur ad perfectiores inter Corinthios, de quibus iã dixit Apostolus ,Gras ago deo, quia in oĩbus diuites facti estis in illo.Et iterum,Si mundus iudicabitur in vobis,&c.tũc intelligẽdũ est assertiuè dictũ.Si verò referatur ad infirmos & imperfectos,de quibus consequenter dicetur,intelligendum erit ironicè.i.à sensu cõtrario.Et ita exponit glossator. Corinthij em̃ obliti erant apostolicæ authoritatis Pauli,nec eius prębepta seu monita seruauerũt,propter contentionem suã ad inuicem. Vnde nũc

A quasi nouiter proponit eis documenta & iussa,dicendo. [*Volo autem vos scire, quòd omnis viri caput est Christus*]id est principium influxiuum & effectiuum, [*Caput autem*]id est principium, rector, & domi- Ephesi. 5.
nus,[*Mulieris,est vir*]quia de costa viri fœmina facta est.Cui dicitur,Sub viri potestate eris,& ipse domi Genes.2.
nabitur tui,[*Caput vero*]id est fontale principium [*Christi*] est [*Deus*] Vt autem hæc plenius intelli- Genes.3.
gantur, pensandum est, quòd Christus secundum vtranque naturam caput est omnium electorum, etiam angelorum. Quia vt deus, creator est omnium, & vnus cum patre dator omnis perfectionis & gratiæ. Quæcunque enim facit pater, hæc & filius similiter facit. Sed vt homo,dicitur caput o- Ioan.5.
mnis viri,ad similitudinem capitis naturalis.Primò,ratione suę perfectionis.Sicut enim in capite vigent omnes sensus,in membris verò reliquis non inuenitur nisi tactus:sic in Christo erat plenitudo omnium gratiarum, in aliis verò est gratia patricularis. Propter quod dicit Ioannes, Non ad mensuram dat deus spiritum scilicet homini Christo. Secundò, ratione suæ excellentiæ, quia vt caput eminet mem- Ioan.1.
bris, sic Christus electis. Prælatus est enim angelis atque hominibus. Tertiò ratione suæ influen- Galat.4.
tiæ: quemadmodum enim caput influit membris vitam & motum naturalem, sic Christus influit nobis vitam & motum supernaturalem. Dicit enim Ioannes, De plenitudine eius accepimus omnes. Ioan.3.
Christus autem vt deus, influit authoritatiuè: sed vt homo, influit sicut instrumentum deitati hypo- Ioan.15.
statícæ copulatum in verbo. Quartò, ratione connaturalitatis. Sicut enim caput connaturale est Ephesi. 45
membris: sic Christus hominibus, quorum naturam assumpsit. Porrò per hoc quòd dicitur Chri-
B stus caput viri, & vir caput mulieris, non est intelligendum, quòd Christus non sit caput mulieris(est enim vtroque modo caput mulieris sicut & viri) sed hæc per quandam coaptationem & conuenientiam intelligenda sunt, quoniam magis conuenit vir cum Christo, quàm mulier. Deus autem pater dicitur caput, id est generatiuum principium Christi, secundum eius diuitatem. Sed deus trinitas est Ioan.1.
caput,id est causa rector & dominus Christi,secundum assumptam humanitatem. Videtur tamen satis 1.Ioan.5.
impropriè pater dici caput Christi, secundum eius diuinitatem, cum non sit perfectior, dignior, vel excellentior vnigenito filio suo. [*Omnis vir orans & prophetans*]id est scripturas diuinitus reuelatas a- Ibidem.
liis referans, [*Velato*] id est cooperto [*Capite,deturpat caput suum*] id est inconuenienter se habet circa capitis dispositionem,talésque actus indecenter exercet. Intelligendum est de oratione & prophetatione publica & solenni, non priuata atque secreta. Sicut cum aliquis orat in persona ecclesiæ, vel in ecclesia scripturas solenniter recitat, vt legens euangelium siue epistolam. Velamen nanque est signum subiectionis. Cum ergo vir non sit sub fœmina, sed immediatè sub deo, non debet capite velato actus exercere prædictos. [*Omnis autem mulier orans*]deum [*Aut prophetans*]modo prædicto[*Non velato capite deturpat caput suum*]id est inhonestè se habet. Quanuis aũt apostolus non permisit mulierem docere 33. q. 5. ca.
(quod hîc vocatur prophetare) videlicet publicè & solenniter coram omni multitudine, non tamen 1.Timo.2.
prohibuit mulieres docere in suis conuentibus. [*Vnum est enim*]id est tam indecens est mulierem orare 33.q.5.c.
aut prophetare capite non velato [*Ac si decaluetur*]id est si crines ei abscindantur omnino. [*Nam si non* Mulier.
C *velatur mulier*]id est si artificiale velamen ferre contemnit[*Et tondeatur*]id est in gyro radatur, & natu- Actu.18.
rale velamen abiiciat. Quasi dicat, Alterum fieri est necesse, videlicet vt si non velit velari, decaluetur 33.q.3.
aut tondeatur, quorum vtrunque mulieres abhorrent.Ratio autem velationis mulierum est, quia sub- Mulier.
iectæ sunt viris, & quia inter Christum & eas mediant viri. Veruntamen sanctimoniales tondentur, 33.q.5.c.
quoniam Christo immediatè desponsantur,atque à viri subiectione eripiuntur.[*Si*]pro quia[*Vero turpe est mulieri*]secundum communem legem[*Tonderi aut decaluari,velet caput suum*]in signum prædictæ hęc imago
subiectionis ac mediationis.[*Vir quidem non debet velare caput suum*]dum orat aut prophetat modo prędicto.Vel simpliciter non debet velare caput suum,velamine totum caput obuoluente. Quo antiquitus vtebantur aliqui viri,quod est pene simile velamini mulierum.De tali enim velamine exponit glos- 33.q.5.c.
sa hũc locum[*quoniam imago & gloria est dei*]Imago dei attẽditur in homine,vel quantùm ad essentialia hęc imago
atque interna hominis.s.penes vires naturales,quæ sunt memoria,intellectus,voluntas,quibus homo capax est dei, & itavir & mulier simili modo dicuntur imago & gloria dei,vel potius ad imaginem dei formati.Perfectio quippe specifica consistit in indiuisibili,sicut & species numerorum.Secundò attẽditur C. nec ille
D imago dei in homine quantùm ad accidẽtalia,vt sicuti deus ponit res in esse naturali, ita homo ponit eas 33.q.3.
in esse intelligibili.Et sicut deus est totus in toto vniuerso,& totus in qualibet parte eius: sic anima hominis est tota in toto corpore hominis, & totus in qualibet parte ipsius. Et quantùm ad hoc vir,potius appellatur, & est imago & gloria dei,quàm mulier. Primò, quoniam sicut ex vno deo omnia profluGenes.1.2
xerunt,ita ex vno viro nati sumus omnes homines.Item,Quia in viro magis viget ratio quàm in fœmina,& quoniam præest mulieri.Sic autem videtur apostolus nũc loqui de imagine.Itaque vir imago imitatiua est dei,quia in eo relucet diuina perfectio per modum cuiusdam eminentiæ.Est quoq; gloria dei hoc est,gloriosum plasma illius,& quia diuinam maiestatem clarius repræsentat. [*Mulier autem gloria* Genes.2.
est viri]hoc est honorificentia eius, quia de costa viri formata, & ei subiecta est. [*Non enim ex muliere formatus est vir*]primus scilicet Adam[*Sed mulier*]videlicet Eua[*Ex viro*]formata est.Vnde Adam.Hæc Genes.1.
inquit,vocabitur virago,quia de viro sumpta est.¶Adhuc autem probat apostolus,quod mulier sit gloria viri,quia propter virum producta est. [*Etenim non est creatus vir propter mulierem*]id est in subsidium Euæ. Nam ante eam creatus est [*Sed mulier*]prima[*Propter virum*]protoplastum. i.in adiutorium Genes.2.
Adæ producta est.Iuxta illud,Faciamus ei adiutorium simile sibi. Sic ergo vir est quodammodo finis mulieris & dignior ea,ita quod eius perfectio repræsentatur in fœmina, sicut perfectio dei repræsentatur in viro.¶ Aduertendum est quoque quòd gloria distingui potest in gloriã glorificãtem & glorifica Psalm.3.
tam.Loquendo ergo de gloria glorificante,deus est gloria viri,& etiam mulieris. Iuxta illud, Tu autem
domine susceptor meus es,gloria mea & exaltans caput meum.Sic quoque vir dici potest gloria mulie- 1.Petri.3.

ris,potius ꝙ ecõtrario.Eſt enim rector atque perfectio eius. Propter quod ait Archiapoſtolus in prima E
ſua can.Viri ſimiliter cohabitantes ſecundũ ſcientiã,infirmiori vaſculo muliebri impartientes honorẽ,
tanquam & cohæredibus gratiæ.¶Inſuper ponit apoſtolus aliam rationẽ velationis mulierum.[*Ideo*]ſci
Pſal.90. licet,quia propter virum creata eſt [*Debet mulier velamen habere ſuper caput ſuum, & propter angelos*]id
eſt propter reuerentiam angelorum (qui frequenter nobiſcum ſunt) in quorum conſpectu velanda eſt
Pſalm.137. mulier,ſicut & coram deo,vt profiteatur vbique ſui ſubiectionem.Poſſunt autem angeli hoc loco intel
Malac.2. ligi ſpiritus illi cœleſtes,de quibus dicitur,In conſpectu angelorum pſallam tibi.Vel ſacerdotes,qui an-
geli nominantur.Primò,propter ampliorem ſcientiam diuinorum. Secundò, propter annunciationem
mandatorum cœleſtium.Tertiò,propter munditiam caſtitatis. Quartò, propter cuſtodiam dominici
Dionyſius gregis.Verior autem ratio eſt quæ ex verbis Dionyſij ſumitur. Infimum enim ſuperioris ordinis,& ſu-
premum ordinis inferioris,magnã habet conuenientiam in natura & nomine. Vnde angeli primæ Hie-
rarchiæ à calore amoris nomen ſortiti ſunt,quoniam Cherubin nuncupãtur,cò quòd immediatè ſequã
tur ſpiritum ſanctum,qui eſt amor & ignis.Quoniam ergo angelus,ſtrictè loquendo,proprium nomen
eſt ſpirituum infimi chori,ſacerdotes qui ſupremi ſunt in eccleſiaſtica hierarchia,angeli dicti ſunt.Pro-
Actu.2. pter quod ſcriptum eſt,Labia ſacerdotis cuſtodiunt ſcientiam,& legem ex ore eius requirent,quia ange
Malac.2. lus domini exercituum eſt.Propter hos angelos etiam ideo velandæ ſunt mulieres,ne ex earum aſpectu
C. Nec il- prouocentur ad concupiſcentiam vitioſam. ¶ Ne autem ex præinductis quis putet fœminam non eſſe
lud.33. q.5. viro æqualem,quantùm ad gratiæ & gloriæ conſecutionem,adiecit apoſtolus[*Veruntamen neque vir ſine* F
muliere,neque mulier ſine viro]eſſe poteſt in ſucceſſu generationis humanæ,hoc eſt, vterque ſexus ad ge-
nerationem requiritur[*In domino*]id eſt ſecundum generationem diuinam, qua deus ex viro & fœmina
vniuerſos producit,qui etiam virum & fœminam in ſtatu innocentiæ copulauit. Vel hoc loco dicitur,
quoniam ſexus vterque in deo eſt per gratiam vitæ,& gloriam patriæ.[*Nam ſicut mulier de viro*]formata
Cant.2. eſt.ſ.Eua de latere Adæ[*Ita et vir per mulierem*]id eſt cæteri viri generantur ex mulieribus.[*Omnia autem*
Roma.1. *ex deo*]mediatè vel immediatè prodierunt,quoniam ex ipſo,per ipſum,& in ipſo ſunt omnia.
¶ Deinde probat Apoſtolus mulierem eſſe velandam tempore orationis, per dictamen naturalis ratio-
nis.[*vos ipſi iudicate*]id eſt diſcernite & penſate quod quæro[*Decet mulierem non velatam*]capite[*Orare*
dominum?]præſertim in publico.[*Nec ipſa natura docet vos*]id eſt naturalis ratio non approbat hoc.Vel,
natura,id eſt diſpoſitio,lex ſeu proprietas rerum non teſtatur hoc condecens eſſe.Mulier enim natura-
C. Eſt or- liter verecunda eſt,& inclinationem naturalem habet ad comam nutriendam,ſcilicet vt naturali velami
do.33.q.5. ne operiatur.Ergo & artificiale velamen addendum eſt ei. [*Quod vir quidem ſi comam nutriat, ignominia*
Ezech. 44 *eſt illi*]id eſt ſcandaloſum eſt ei hoc facere.Secundum Ambroſium dicit hoc ſecundum legem,quæ pro
Ambroſi. hibet virum habere comam.Veruntamen Nazarei iubebantur eſſe comati ſeu comam nutrire, ſed hoc
Num.6. erat propter myſterium,ſcilicet ad inſinuandum,quod in veteri teſtamento omnia erant velata,quæ in
Iudicũ. 13. nouo teſtamento reuelantur,idcirco prohibitio comæ modo non obligat . In aliquibus tamen locis fi- G
delium,ignominioſum eſt viro comam nutrire,quia per hoc reputarentur effœminati & molles . Apo-
ſtolus autem loquitur ſecundum congruentiam perſonarum,locorum ac temporum.[*Mulier verò ſi co*
C. Eſt or- *mam nutriat, gloria eſt illi*]id eſt, laudabile[*quoniam capilli pro velamine dati ſunt ei*] Mulieres enim natu-
do.33.q.5. raliter humidæ & diſpoſitæ ſunt ad capitis comam,magis quàm viri . Idcirco natura dedit eis capillos,
2.Theſſ. 2. pro naturali velamine ; maximè quoniam naturaliter competit mulieri eſſe pudoratam , & viro ſubie-
De cõ. di. ctam.[*ſi quis videtur contentioſus eſſe*]contradicendo noſtræ doctrinæ. [*Nos talem conſuetudinem non ha-*
2.c.nullus. *bemus*]videlicet,vt ſimus contentioſi.Vnde alibi dicit Apoſtolus,Noli verbis contendere. [*Neque eccle*
Auguſtin. *ſia dei*]habet conſuetudinem contendendi . Vel ſic, Nos talem conſuetudinem non habemus , hoc eſt
Diſtin.11.c. ego & cæteri Apoſtoli, atque fideles ex Iudaiſmo conuerſi, non habemus conſuetudinem talem in o-
conſuetu- rando vel prophetando, qualem iſte contentioſus introducere nititur, ſcilicet, vt oremus aut prophe-
do. temus publicè atque ſolenniter capite cooperto , vel quod mulier non veletur , neque eccleſia dei ex
Gentibus congregata, & à nobis conuerſa habet conſuetudinem talem : idcirco iſta reſponſio ſufficere
debet contentioſo . Vt enim Auguſtinus affirmat , in his in quibus ſacra ſcriptura nil certum definit,
conſuetudo populi dei,& inſtituta maiorum pro lege habenda ſunt . [*Hoc autem præcipio*] obſeruari
quod dixit de velatione capitis,vel quod dicam de celebratione dominicæ cœnæ. In quorum vtroque,
peccauerunt Corinthij , ideo contra contentioſos vtitur Apoſtolus apoſtolicæ authoritatis præcepto H
[*Non laudans*]imò vituperans vos,[*Quia non in melius,ſed in deterius conuenitis*] quia ad eccleſiam cauſa
communionis conuenitis non inordinatè,vt decet,ſed infructuosè & vitioſè. Quod patet[*Primum qui-*
dem conuenientibus vobis in eccleſiam]dei[*Audio ſciſſuras eſſe*]id eſt diſſenſiones inter vos pro ſpirituali-
bus donis. Per hoc inſinuatur, quod primum vitium Corinthiorum,tempore conuentionis eorum in
Coloſſ.3. eccleſiam , erat diſſenſio, ex qua multa vitia naſcebantur . Hæc autem congregatio fidelium corpo-
Epheſi. 4. ralis in domo dei, nil prodeſt ſine vnione ſpirituali. Qua omnium voluntates per charitatem nectun-
Matth. 18. tur , ita vt eadem velint & eadem nolint[*Et ex parte*]id eſt partim[*Credo*]ſic eſſe. Non enim credo in
omnibus vobis regnare hæc vitia , ſed in aliquibus veſtrũm . Nec mirum quod ſic credo, [*Nam oportet hæreſes eſſe*] non neceſsitate abſoluta , ſed conditionali . Iuxta quem modum ait Saluator , Neceſſe
eſt vt veniant ſcandala . Vel oportet , id eſt vtile eſt non directè & per ſe , ſed accidenter , quoniam
deus ex malo elicit multa bona.
¶Vnde iam ſubditur,cur oporteat vel expediat hæreſes eſſe,videlicet[*vt qui probati ſunt*].i.eruditi,ac ſta
biles in fide,ſeu approbati à deo[*Manifeſti fiant in vobis*].i.agnoſcantur verè fideles, dũ non cedunt erro
ribus,ſed incõcuſſa mẽte perſeuerãt in fide,ſic quod diſcernantur ab aliis. ¶Præterea,multiplex vtilitas
prouenit eccleſiæ,occaſione hæreticorũ,videlicet diligentiſsima ſcripturarũ elucidatio , patientię exer-

A citatio,perfectorum coronatio.Multa enim ad fidem ſpectantia dum ab hæreticis impugnabantur,con 44.diſtin;
ſiderata ſunt ſubtilius,intellecta perſpicacius,prædicata inſtantius . Fides quoque diuerſis ac nouis mi- quando.&
raculis eſt firmata.¶Deinde Apoſtolus increpat Corinthios de inordinata ſumptione euchariſtiæ, quã de cõſ.diſ.
quidam eorum ſumpſerunt inter prandia,quidam poſt prandium,arguentes ex hoc quòd Chriſtus mã & c.liqui-
ducantibus diſcipulis,benedixit panem,eũmque tradidit illis,iam celebrato veteri paſcha.[*Conuenienti* do.44.diſt
bus ergo vobis in vnum]in eccleſiam,cauſa communionis[*Iam non eſt*]id eſt non contingit[*Dominicam cœ* c.quãdo.2.
nam manducare]id eſt euchariſtiam ſumere,quæ in cœna nouiſsima fuerat inſtituta. Hoc dicit Apoſto- Epiſt.
lus,primò,quia non ſolùm conuenerunt cauſa communicandi, ſeu etiam epulandi. Secundò,quia non De cõſec.
licuit eis tali modo communicare,quoniam ſacramentum iſtud à ieiunis duntaxat ſumendum eſt,exce diſt.2.c.li-
ptis infirmis.Ideo ſubditur[*Vnusquisque enim*]veſtrũm ſciſſuras habentium[*Suam cœnam*]id eſt propria quido.
cibaria[*præſumit*]id eſt parat & ſecum fert ad eccleſiam[*Ad manducandum*]in eccleſia ante ſumptionem C.liquido
ſacramenti[*Et alius quidem*]ex vobis[*Eſurit*]ſcilicet pauper qui ſibi proprios cibos parare non potuit. de conſe.
cui etiam nihil affertis de veſtris cibariis[*Alius autem ebrius eſt*]ſcilicet diues qui ſibi delicata parauit.Et diſt.3.
quia hæc epulatio derogauit honori eccleſiæ,quæ conſecrata eſt deo ad cultum diuinum , non ad epu- Matt.21.
landum:idcirco increpat eos Apoſtolus de hoc quòd in eccleſia materiali ſine neceſsitate veſcebantur Luc.19.
[*Nunquid domos non habetis ad manducandum et bibendum?*]Quaſi dicat,imò habetis domos in quibus ta-
B lia fieri decet potius quàm in templo,quod eſt domus orationis.[*Aut eccleſiam dei contemnitis?*]Hoc eſt
inhonoratis,faciendo in templo quod fieri debet in domo . Vel eccleſiam dei , id eſt congregationem
pauperum fidelium contemnitis ? Vnde ſubiungitur [*Et confunditis eos qui non habent?*]cibaria precioſa,
vel ſufficientia,ſcilicet pauperes.[*Quid dicam vobis?*]qui tam multùm erratis,vt vix inueniam quid vo- Ioan.10.
bis dici primùm oporteat?[*Laudo vos*]in quibuſdam bonis quæ agitis,& quoniam fidẽ tenetis:[*In hoc*] Epiſt.
quod ſic facitis in eccleſia[*Non laudo*]vos.[*Ego enim accepi a domino*]id eſt ex diuina reuelatione didici De cõ. di.
[*Quod tradidi vobis*]id eſt quod docui vos de fidei inſtitutione, & cultu,ſeu modo ſumptionis huius ſa 2.c.liquo.
cramenti,quod etiam nunc reſumo,& recito vobis , [*Quoniam dominus noſter Ieſus Chriſtus in qua nocte* Matt.26.
tradebatur]id eſt veſpere noctis qua traditus eſt,captus, ligatus & multiformiter cruciatus [*Accepit pa-* Marc.14.
nem]triticeum & azimum(quo tunc vtebantur Iudæi in eſu agni paſchalis) [*Et gratias agens*] deo patri Luc.22.
[*Fregit*]panem iam conſecratum,hoc eſt ſpecies vel dimenſiones panis,non corpus conſecratum,[*et di-* Ioan. 6.
xit]diſcipulis[*Accipite et manducate*]quod trado[*Hoc eſt corpus meum*]Hæc verba proferendo conſecra Matt.29.
uit ſaluator corpus ſuum. Sed an ſemel an bis protulit verba hæc,& quando prolulerit verba , quid e-
tiam demonſtret pronomen hoc,& alia penè innumera circa hunc locum,poſſunt inquiri: quæ,quia ſu
per quartum ſententiarum copioſè habentur,omitto.[*Quod pro vobis tradetur*]id eſt pro veſtra redem
ptione morti exponetur,à patre,à meipſo,à Iuda,à Iudæis,diuerſimode tamen,vt dictum eſt.[*Hoc facia-*
C *te*]id eſt conſecrationem huius ſacramenti continuatè.Quod pertinet ad ſacerdotes duntaxat. Vel,hoc
facite.i.corpus meum accipite atque comedite[*In meam commemorationem*]id eſt ad memoriam actualẽ
eximiæ dilectionis,ac acerbiſsimæ paſsionis meæ imò & omnium beneficiorum meorum.Quod perti-
net ad omnes fideles.Hoc prædixiſſe videtur Pſalmiſta cum ait,Memoriam fecit mirabilium ſuorũ mi Pſal.110.
ſericors & miſerator dominus,eſcam dedit timentibus ſe.[*ſimiliter*]ſicut de acceptatione panis iam di- Matt.26.
ctum eſt[*et calicem*] cum vino quod erat in calice. Chriſtus accepit , & ſanguinem ſuum conſecrauit Marc. 14.
[*Poſquam cœnauit*]hoc eſt agno paſchali comeſto[*Dicens,Hic calix*]id eſt contentum in calice iſto,vide- Luc. 22.
licet ſanguis meus,qui verbis conſecrationis prolatis continetur in calice [*Nouum teſtamentum eſt*] id eſt
nouæ promiſsionis ſtabilimentum.In veteri enim teſtamento promittebantur bona temporalia & car-
nalia:In nouo autem cœleſtia & æterna.Vel,nouum teſtamentum. i. nouæ ac euangelicæ doctrinæ ſeu
noui teſtamenti cõfirmatiuus[*In meo ſanguine*].i.virtute & precio effuſionis ſanguinis mei. Per effuſio- Ioan. 6.
nem enim ſanguinis Chriſti,preparata ſunt nobis bona cœleſtia & horum bonorum promiſsio ſtabili-
tur in fide & merito ſanguinis Chriſti.Ipſum quoque nouum teſtamentum in ſanguine Chriſti ratifi-
catur.Iuxta illud ad Hebræos,Teſtamentum in mortuis confirmatum eſt.[*Hoc facite*].i. calicem iſtum
accipite,& potate[*Quotieſcunque ſumtis*]eum[*In meam commemorationem*]ſicut dictum fuit de corpore. Heb.9.
¶Siendum verò,quod licet corpus & ſanguis Chriſti dicantur pluraliter ſacramenta,ſicut cum orat ec-
D cleſia,Purificent nos domine ſacramenta quæ ſumpſimus. ſ. propter materialem diuerſitatem ſpecie- De cõ. di.
rum,ſub quibus continentur, formaliter tamen ſunt vnum ſacramentum , loquendo de vnitate perfe- 2. in ſacra-
cta & integrali.Nam ad eundem finem & actum completum ordinantur. ſ.ad ſpiritualem animæ refe- mento.
ctionem,in qua requiritur ſpiritualis cibus,& potus.Et quia hoc ſacramentum cibus eſt animæ, cibum C. de ſcri-
verò oportet copulari cibando,idcirco Chriſtus in ſacramento eſſentialiter continetur.Sub ſpeciebus ptura. de
autẽ panis eſt corpus Chriſti directè,vt cõuerſionis. Sanguis verò anima & deitas ſunt ibi ex concomi c.diſt.2. c.
tantia naturali , eò quòd non ſint ſeparata ab inuicem . Simili modo ſub ſpecie vini eſt ſanguis dire- iteratur.
ctè,corpus autem anima & diuinitas concomitanter. de cõ.di.2.
¶ Deinceps Apoſtolus quaſi exponens verba Chriſti immediatè prædicta, ſubiecit [*Quotienscunque e-* Ioan.5.
nim manducabitis panem hunc]hoc eſt corpus Chriſti,quod dicitur panis per proprietatem, quoniam a- De cõ. di.
lit.Vnde ait ſaluator,Ego ſum panis viuus.Item,quia ſub accidentalibus formis panis continetur[*et ca-* 2. c. itera-
licem].i.contentum in calice ſanguinẽ Chriſti[*Bibetis, mortem domini*] id eſt Chriſti paſsionem[*Annun-* tur. de cõ.
ciabitis] prædicando , commemorando vel repræſentando [*Donec veniat*] iudicare viuos & mortuos, diſt.2.cap.
& ſeculum per ignem in die nouiſsimo . Conſtat ergo , quod vſque ad finem mundi durabit celebra- iteratur.
tio huius ſacramenti . [*Itaque quicunque*] celebrans , vel à ſacerdote accipiens [*Manducauerit hunc* De c. d. 2.
panem] ſuperſubſtantialem, ſalutarem, cœleſtem atque viuificum[*vel biberit calicem*]id eſt ſanguinem c.Et ſãcta.
domini ſaluatoris[*indigne*]id eſt nõ in ſtatu ſalutis & gratiæ,non reuerenter & deuotè,non ſecundum Matt.26.

C. reuera. de.c. dist.2.
C. Si non aũt de cõ. distinc.2.
C. Quia corpus de cõs. dist.2.
C. Si non sunt, de cõse. dist.2.

institutionem Christi,& ordinationẽ ecclesiæ.Requiritur enim in sumptione & celebratione huius sue perbeatissimi sacramenti actualis deuotio, saltem pro aliqua parte temporis, quoniam Christus præce pit hæc freri in commemorationem, id est in actualem memoriam suæ passionis & charitatis. Nec du bium, quin loquatur de memoria procedente ex charitate, quæ vtique memoria nõ est sine actuali de uotione[*Reus erit corporis & sanguinis domini*] id est sic confundetur, damnabitur & punietur, ac si Christum occidisset, eiusque sanguinem effudisset. Non tamen intelligẽdum est secundum omnimodam æqualitatem, sed secundùm magnam similitudinem.¶Præterea aduertendum quod dignitas sumẽ di hoc sacramentum attendi potest dupliciter. Vno modo ex parte sumentis, & sic potest homo dignè accedere, quando videlicet non est sibi conscius, de pctõ mortali, ita vt de preteritis doleat,nec peccare mortaliter proponat,imò omne mortale firmiter vitare intendit, faciẽs quod in se est, & cum actuali deuotione mẽtem suã disponens.Secundò,ex parte sumpti,videlicet sacramenti quod sumitur, cuius tã ta est dignitas propter vnitam diuinitatẽ,vt nullꝰ viator tãtæ valeat esse perfectionis, vt dignus sit ipsum accipere.Quatuor autem considerãda sunt in omni sacrificio,& maximè in celebratione sacramẽti altaris.Videlicet quis offert,vt homo propriam imperfectionem perpendat,confiteatur, & corrigat. Cui offert,vt.s.diuinæ maiestatis dignitas consideretur,& ita cum omni reuerentia accedatur.Quid offert,vt qualitas sacrificij ritè pensetur.Huius autem sacrificij tanta est dignitas,vt non solùm hominum, sed etiam angelorum lingua enarrando deficiat.Et propter quid offertur.Si hæc diligenter pensentur,inæstimabilis erit fructus sacrosanctæ communionis.imò experimentalis & omni admiratione dignissimus.

Finis.

[*Probet autem seipsum homo*]hoc est interiora sua studiosè scrutetur,discutiat, purget, disponat[*Et sic de pane illo edat*]id est taliter examinatus & præparatus corpus Christi manducet[*Et de calice*]sanguinem [*Bibat*]In primitiua nanque ecclesia dabatur hoc sacramentum sub vtraque specie. Sed postea ordinatum est,ne detur populo sub specie vini,propter periculum effusionis. [*Qui enim manducat*] corpus[*et bibit*]sanguinem Christi[*Indigne*]secũdum sensum expositum[*iudicium*]reprobationis.i.meritum æternæ damnationis[*Sibi manducat & bibit*]id est communicando acquirit,quia mortaliter peccat[*Non diiudicans*]id est non discernens[*Corpus*]& sanguinem[*Domini*]id est illud accipiens intimoratè & irreuerenter tanquam alium cibum.Ecce quàm terribiliter loquitur sanctus Apostolus, vt nos ab indigna cõ munione cohibeat.Christus verò non minus terribiliter intonat,vt nos ab abstinentia communionis re uocet:dicens,Nisi manducaueritis carnem filij hominis,& biberitis eius sanguinem, non habebitis vitã in vobis.Quid ergo inter has terribiles comminationes eligendum atque agendum est misero peccatori ? Si enim dixerimus, quia peccatum non habemus,nosipsos seducimus, præsertim cum iustus septies cadat in die,nisi vt seipsum cum omni humilitate disponat,pro viribus confitendo, satisfaciendo,vitam quotidie emendando,Christi beneficia recolendo, & in sola misericordia creatoris integra mente sperando?¶Denique quannis bonum sit,interim ab hoc sacramento abstinere ex timore & reuerentia,propter propriam imperfectionem,& periculi grauitatem,melius tamen est quotidie accedere ex feruenti amore & amicabili familiaritate atque fiducia.Actus enim charitatis dignior est actu timoris.Optimum verò est taliter viuere,vt dignus sit homo quotidie sumere,proficiendo in vera charitate, & per consequens in omni virtute,ac dono spiritus sancti. Hoc nanque est incessabiliter communicare,loquendo de spirituali communione,qua Paulus primus heremita quotidie communicauit, qui tamen intra centum circiter annos,hoc sacramentum sacramentaliter nunquam accepit.[*Ideo*] id est propter irreuerentem sacramenti sumptionem[*Sunt inter vos multi infirmi*]corporali languore[*Et imbecilles*]id est penè cõ sumpti longua inualetudine[*Et dormiunt multi*]id est corporaliter moriuntur in pœnam huius culpæ.

Ioan.6.
1.Ioan.1.
Prouer.24
Lucæ.19.

Quemadmodum enim in veteri testamento grauiter,etiam in præsenti puniti sunt, qui statim post legislationem,legem scriptam transgressi sunt,(vt patet de duobus filiis Aaron, & homine colligente ligna in die sabbati,adoratotibus quoq; vituli aurei,qui omnes occisi sunt)ita in nouo testamento statim post euangelicæ legislationem & confirmationem dirè percussi sunt transgressores euangelicæ legis, vt patet de Anania & Saphyra,& de excommunicatis quos dæmon in primitiua ecclesia corporaliter affligebat,vt dictum est supra.Simili modo communicantes indignè in primitiua ecclesia frequenter mox vltionem diuinam perpessi sunt,scilicet longam languoris molestiam, & interdum etiam corporalem interitum.Talia enim fiebant ad legis confirmationem,& aliorum terrorem. Facit autem deus tales vltiones interdum,vt agnoscatur diuina prouidentia & iustitia.Interdum verò,vt commendetur nobis diuina misericordia. ¶ Deinceps ostendit, quomodo possumus iram atque iudicium dei euadere[*Quod si nosipsos diiudicaremus*] id est nostra peccata considerauerimus, argueremus, & puniremus, dicentes, Tibi soli peccaui. Et illud beati Iob, Vias meas in conspectu dei arguam. [*Non vtique iudicaremur*]iudicio reprobationis. (De quibus dicitur in Ioanne, Qui credit in filium, non iudicatur)id est, non damnaremur:quia vt dicitur per Prophetã,non consurgat duplex tribulatio. Loco cuius alia translatio habet,Non iudicabit dominus bis in idipsum. Loquitur Apostolus in persona totius generis humani,cum ipse non esset in isto culpabilis.¶ Deinceps ponit vtilitatem diuinæ correctionis.[*Cum iudicamur autem a domino*] Hoc est, per nostros excæssus temporalibus pœnis addicimur, (sicut nunc dictum est de indignè communicantibus) [*Corripimur*]id est flagello paternæ correctionis percutimur. Iuxta illud Apocalypsis, Ego quos amo, arguo & castigo. Et Iob, Beatus homo qui corripitur à domino [*vt non cum hoc mundo damnemur*] id est ne cum mundanis & vanis hominibus super quos non est virga dei, æternaliter pereamus. Hoc est quod alibi scriptura loquitur, Etiam non multo tempore sinere peccatoribus ex sententia agere, sed statim vltiones adhibere,magni beneficij est indicium.[*Itaque fratres mei*]ne præinducta mala vobis contingant[*Cum conuenitis*] in ecclesiam materialem [*Ad manducandum*] panem cœlestem, videlicet corpus dominicum[*inuicem expectate*]vt non inchoetur celebratio diuinorum:nec fideles communicent,nisi cum omnes conuenerint.[*Si quis autem esurit*]non potens expectare tam diu[*Domi manducet*]cibum corporalem,non in Ecclesia,sicut hucúsque fecistis.Nec tamen postmodum communicare præsumat eodem die,quoniam à ieiuno duntaxat sumendum est sacramentum.Hæc igitur facite[*Vt non in iudicium*]damnationis,[*Conueniatis*]hoc est ne conueniendo inordinatè incurratis non fructum sacræ communionis,sed iudicium perpetuæ mortis. [*Cætera autẽ*]quæ modo non scribo[*Cum venero disponam*]Ex hoc elicitur,quòd quædam obseruantur in ecclesia ex ordinatione apostolorum,quæ scripta non sunt,vt est adoratio crucis in die parasceues.Vnde generalis consuetudo ecclesiæ pro lege seruanda est.

C. sacramẽt. de cõsec. dist. 2.
Et c. liquido. de cõ. dist.2.
C.consuetudo.di.2.

Cap. XII. [*De spiritualibus autem,nolo vos ignorare.*] Artic. XII.

Epist.

Orrectis Corinthiorũ erroribus circa sacramenta,baptismi,matrimonij,& eucharistiæ:nũc instruuntur de donis & gratiis supernaturalibus spiritus sancti tam gratum facientibus quã gratis datis,& ait [*De spiritualibus autẽ*]id est diuinis charismatibus,donis,seu gratiis spiritus sancti[*Nolo vos ignorare*]id est ignaros esse,quid secundum catholicam fidem de illis sit tenendum,ô[*Fratres*] Deinde ostendit apostolus quales isti fuerũt antequã receperunt gratiam dei.[*Scitis autem*]memoriter tanquã experti[*Quoniam*].i.quòd[*Cum gentes essetis*]hoc est,in gentilitate conuersantes,gentiliterq; viuentes eratis[*Et simulachra muta*]id est idola insensata,de quibus scriptum est,Os habent & non loquentur[*Prout ducebamini*]suggerente diabolo, vel propria consuetudine,[*Euntes*]id est assiduè proficiscentes.[*Ideo notum vobis facio*]per præsentem scripturã [*Quod nemo in spiritu dei*]id est in spiritu sancto[*Loquens*]verbo cordis,verbo oris, vel verbo operis. De quo Zacharias propheta,Hæc sunt,inquit,verba quæ facietis,&c.[*Dicit*]aliquod horum trium verborũ [*Anathema Iesu*]id est blasphemiam vel quodcunq; mortale peccatum à deo separatiuũ,contra Christum. Hoc dicit Apostolus ad innuendum,ꝙ per gratiam dei vitatur mortale peccatum, & vt sciamus illum non operari aut loqui in spiritu sancto,videlicet secũdũ gratiã eius(quod idem est dicere) qui Christo iniuriã irrogat.Vnde in prima Iohãnis canonica habetur.In hoc cognoscitur spiritus dei. Omnis spũs qui confitetur Iesum Christum in carne veniſſe,ex deo est.Et omnis spiritus qui soluit Iesum Christũ, ex deo non est.[*Et nemo potest dicere,dominus Iesus*]id est Iesum Christũ cum debita attentione, & cordis affectu exprimere. Vel,seum veraciter dominum suum appellare[*Nisi in spiritu sancto*]hoc est,ex gratia gratificante.Talis enim prolatio Iesu,cum sit confessio oris & actio meritoria, procedit ex charitate & fide formata.Nec obstat quod ait saluator.Non omnis qui dicit mihi,domine domine, intrabit in regnum cœlorũ.Talia enim atque similia intelliguntur de dictione informi ac nuda,cui nec charitas nec operatio correspondet.Apostolus autem vult dicere quòd non possumus aliquid meritoriè cogitare, loqui vel operari,nisi in spiritu sancto per gratiã gratificantem.Declarata necessitate & efficacia gratię,sonte quoque gratiarum ostenso,agit Apostolus de gratiis in speciali.Denique triplex ponitur differentia hominum quantùm ad actus & habitus animæ rationalis,vt Thomas in secunda secundæ pulchrè dedu cit.Prima est,secundum diuersas gratias gratis datas.Nam alij datur gratia prophetiæ, alij gratia sanitatum,alij sermo sapientiæ,alij sermo scientiæ,sicut patebit.Secunda differentia est, secũdum diuersitatẽ officiorum ac statuum.Alij enim datum est ministerium apostolatus,alij ministeriũ sacerdotij.&c.Tertia est,secundũ diuersitatẽ vitę & operationũ.Quidã enim sunt cõtẽplatiui,quidã actiui. ¶Gratia autẽ est duplex,videlicet gratũ faciens,& gratis data,quę differunt in hoc, quod per gratiã gratum faciẽtem cõuertitur rationalis creatura immediatè ad deũ conuersione charitatiua. Datur enim hæc gratia principaliter propter bonũ eius cui præstatur.Gratia verò gratis data est,per quã vnus cooperatur saluti alterius.Quæ enim à deo sunt,ordinata sunt.Ordo autẽ in hoc cõsistit,vt ait Theologus,vt vnus per aliũ reducatur ad deum.Idcirco gratia gratis data,datur principaliter propter bonum alterius,scilicet propter vtilitatem ecclesiæ.Sed ad hanc vtilitatem tria requiruntur.Primò,quædam facultas exercendi actum ecclesiæ vtilem,& ista habetur per gratiam gratis datam,vt est donum linguarum, gratia miraculorum.Secundò requiritur authoritas exercendi actum hniusmodi,vt apostolatus,vt sacerdotium.Tertiò quoque exigitur executio operum.¶Quantùm ergo ad primum istorum, dicit Apostolus. [*Diuisiones vero gratiarum*]gratis datarum(de quibus nunc agitur) id est, ipse gratiæ diuisæ sunt, cùm sint diuersæ ac plures, sicut dicetur. [*Idem autem spiritus*]est, scilicet spiritus sanctus, qui est omnium donorum istorum gratuitorum collator. Quantùm autem ad secundum, subiungitur, [*Et diuisiones ministrationum sunt*] id est, officia seu ministeria ecclesiasticarum personarum distincta & varia sunt. [*Idem autem dominus*] distributor istorum. [*Et diuisiones operationum sunt*] id est diuersæ sunt exequutiones officiorum iam prædictorum, & vnum opus maius & dignius est alio. Quidam per ministrationes intelligunt effectus gratiæ gratis datæ quantùm ad alios, prout vnus alteri subseruit. Per operationes verò,effectus gratiæ quò ad seipsum. Quamuis etiam tria nomina hîc expressa, videlicet spiritus, dominus, deus, vnicuique diuinæ personæ conueniant,propriè tamen per spiritum accipitur spiritus sanctus, per dominum filius, per deum pater. [*Idem vero est deus qui operatur*] mediatè vel immediatè [*Omnia in omnibus*] reddendo singula singulis,id est omnia quæ fiunt in quacunque re: quicquid enim est causa causæ, est causa causati: imò effectus causæ secundæ magis ascribendus est causæ primæ, quam causæ secundæ. Non autem operatur deus omnia in omnibus, tanquam sit forma & esse internũ omnũ rerum,vt multi putauerunt,sed sicut causa efficiens & finalis,cuius virtute & desiderio operatur omnis causa secunda. ¶Deinceps ponit Apostolus causam finalem infusionis gratuitorum donorum.[*Vnicuique autem*]id est omni cui datur,[*Datur manifestatio spiritus*]id est gratia gratis data,qua declaratur præsentia spũs sancti,nõ quòd talis gratia semper coniuncta sit charitati, ita vt

Pfal.115.
Zach.8.
Heb.1.
Apoc.2.
1.Ioan.4.
Philip.2.
Matt.7.
Galat.3.
Rom.13.
Iacob.5.
Dionysi⁹.
Galat.3.
Galat.3.
Ioan.11.

Psalm.50.
Iob.13.
Ioan.3.
Naum.1.
Iudich.8.
Hebræ.12.
Apoca.3.
Iob.21.
2.Mac.6.
De co. dist. 2.c.liquido

Num.22. deus per eam habitet in homine, ſicut in electis habitare fertur per acceptionẽ ipſorum: imò gratia talis E
Math.7. ſæpe confertur malignis, vt patet de Iuda proditore & Balaam. Propter quòd ait Saluator, Multi dicent
2.Petr.1. mihi in die illo, Domine, domine, nũne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dęmonia eieci
Matth.25. mus, & virtutes multas fecimus? &c. Dicitur tamẽ gratia iſta manifeſtatio ſpiritus, quia frequẽtius ſignũ
Luc.19. eſt diuinæ inhabitationis, & ſemper oſtẽdit virtutẽ diuinã prędſentialiter operantẽ per dona huiuſmodi.
1.Petr.4. Datur ergo hæc gratia [*Ad vtilitatem*]. i. profectũ eccleſiæ, ſicut oſtẽſum eſt. Datur enim talentũ diuini
beneficij vt exp endatur vtiliter, nõ vt abſcõdatur. ignauiter: ſecũdũ quod ait ſaluator, Negotiamini dum
venio. Et Petr⁹ quoq; hortatur. Vnuſquiſq; ſicut accepit gratiã, in alteru trũ illã adminiſtrantes. ¶ Deín-
de enumerantur gratię gratis datæ. [*Alij quidem datur per ſpiritũ*]. i. à ſpiritu ſancto [*Sermo ſapientiæ*] id eſt
Rom.1. ſapientia aliis ſermocinãdi, videlicet cognitio diuinorum. [*Alij autem*] datur [*ſermo ſcientiæ*] id eſt ſcientia
rerũ humanarũ & creaturarũ, per quas declarãtur diuina, quoniã inuiſibilia dei per ea quæ facta ſunt,
cognoſcũtur [*ſecundum eundem ſpiritum*]. i. ſecundũ beneplacitũ eiuſdẽ ſpiritus ſancti, & non ſecũdũ vel
Luc.21. propter merita noſtra. ¶ Exprimit autẽ Apoſtolus hæc duo dona gratuita præmittẽdo ſermonẽ, ppter
Eccl.41. duo. Primò ad inſinuandũ quòd ordinãtur ad inſtructionẽ aliorũ. Secũdò ad iunuẽdũ quòd nõ ſolũ ha
Eccl.20. bitualis cognitio. ſed etiã viſus ſeu ordinata expreſsio ſit à deo. Vnde dicit Saluator, Ego dabo vobis os
Eſaiæ.11. & ſapientiã, cui nõ poterũt reſiſtere oẽs aduerſarij veſtri. Et alibi habetur, Sapiẽtia abſcõdita, & theſau-
rus inuiſus, quę vtilitas in vtroq;? ¶ Sciẽdũ verò, q᷒ iſta ſapiẽtia & ſciẽtia realiter differunt à ſapientia & F
ſciẽtia quę ſunt de numero ſeptẽ donorũ ſpũs ſancti. Illa enim haberi nõ poſſunt ſine charitate & gra-
tia gratũ faciẽte: iſta verò, vt dictũ eſt, poſſunt eſſe in impiis. [*Alteri*] datur [*Fides*] id eſt conſtantiſſima
certitudo de inuiſibilibus, quæ in ſacra ſcriptura præſupponuntur. Non ergo ſumitur fides hoc loco,
prout eſt virtus theologica. [*In eodem ſpiritu*] id eſt virtute ſpiritus ſancti. [*Alij*] datur [*Gratia ſanitatum*]
Ioſue.10. id eſt virtus curandi infirmos [*In vno ſpiritu*] id eſt in ſpiritu ſancto. Qui in ſeipſo vnus & ſimplex eſt,
quãuis in donis ſit multiplex. [*Alij*] datur [*Operatio virtutum*] id eſt magnorũ miraculorũ facultatẽ natu-
ræ omnino excedentiũ, vt eſt ſtatio ſolis. [*Alij prophetia*] hoc eſt cognitio futurorum cõtingentium cer-
ta atque diuinitus inſpirata. [*Alij diſcretio ſpirituum*] hoc eſt diſcreta cognitio ſeu rectũ iudicium de his
quæ in animo aliorũ verſantur, vel ab eis proferuntur, vt ſciat homo quo ſpiritu vnũquodque dicatur.
1.Iohã.4. Poteſt quoq; intelligi de diſcretione ſpirituũ bonorũ inter malignos diſcernendi, ne fallatur quis à Sa-
tana, proponẽte mala ſub ſpecie boni, vel in ſpecie angeli apparente. [*Alij*] dãtur [*Genera linguarum*] id eſt
diuerſa idiomata, ſeu facultas vtẽdi cõpluribus linguis. [*Alij*] datur [*Interpretatio ſermonum*] id eſt expoſi-
tio alienorũ idiomatum, vel difficiliũ ſenſuũ, aut prophetaliũ viſionũ. Sanctus Thomas in prima ſecũdę
aſsignat ſufficientiã gratiarũ iſtarũ hoc modo, Gratia gratis data ordinatur ad hoc, vt vnus cooperetur
ſaluti alterius. Ad hanc verò cooperationẽ tria requiruntur. Primũ eſt, diuinorũ præclara quædã cogni
tio. Secundũ eſt, eorundẽ firma probatio, nõ vtiq; per naturalem rationẽ, ſed per diuina miracula. Ter-
tium eſt, eorum apta prolatio. Quantùm ad primũ tria ſunt neceſſaria. Primò, vt aliorũ inſtructor pri- G
ma principia ſacræ ſcripturę, puta articulos fidei, certiſsimè noſcat. Et quantũ ad hoc ponitur fides, quę
iam ſumitur pro certitudine fidei. Secundũ eſt, certa cognitio principalium cõcluſionum ex prędictis
principiis deductarum, & ita eſt ſapiẽtia. Tertium eſt, declaratio diuinorum & inuiſibilium credẽdorũ
per manifeſta exẽpla, ſicq; ponitur ſermo ſciẽtiæ. Confirmatio autẽ ſeu probatio inuiſibiliũ fidei, fit per
ea quę diuinæ virtuti ſunt propria, & hoc dupliciter. Primò, vt ea fiãt quę diuinæ poteſtati ſunt ꝓpria,
vt ſunt diuina prodigia. Quę ſi pertineant ad corporis ſanitatẽ, erit gratia ſanitatum: ſi verò ordinentur
ad diuinę potẽtię manifeſtationẽ, erit operatio virtutum: ſi verò ea manifeſtet quæ diuinæ ſciẽtiæ pro
pria ſunt, ſic eſt prophetia, quantũ ad cognitionẽ contingẽtium: vel diſcretio ſpirituum, quãtum ad co-
gnitionẽ ſecretorũ cordis. ¶ Ad conuenientẽ verò prolationẽ, primò requiritur facultas idiomatum, vt
poſsit homo loqui hominibus cuiuſcunq; idiomatis, & ſic eſt donũ linguarum. Secundò exigitur intel
lectualis cognitio ad dicendũ, quòd pertinet ad interpretationẽ ſermonum. [*Hæc omnia operatur*]. i. cun
FINIS. cta dona prędicta efficit in nobis [*Vnus atque idem ſpiritus*] ſanctus [*Diuidens*]. i. menſuraliter diſtribuens
[*ſingulis*] quibus iſta præſtantur [*Prout vult*] id eſt non ſecundum neceſsitatem naturæ, ſed ſecundum li
bertatem ſuæ voluntatis æternæ. Ex hoc patet, Spiritum ſanctum eſſe verum deum, aliter enim non o-
peraretur hæc prout vult. ¶ Horum exemplum ſubiungitur [*ſicut enim corpus*] humanum [*Vnum eſt*] con
iunctione membrorum & vnitate ſuæ formæ ſubſtantialis [*Et*] hoc corpus [*Membra habet multa*] videli- H
Coloſſ.3. cet manus, pedes. &c. [*Omnia autem membra corporis cum ſint multa, vnum corpus ſunt, ita et Chriſtus*] in ſe
Epheſ.1. vnus eſt, habens membra diuerſa, ſcilicet vniuerſos fideles qui Chriſto vniuntur vt capiti, faciũntque
ſub eo vnum myſticũ corpus, quod eſt eccleſia. Sicut ergo diuerſis mẽbris, ita diuerſis fidelibus diuerſa
dona ſiue officia deputantur atque veniunt. Quomodo autẽ corpus Chriſti myſticũ vnũ ſit, ſubditur.
Math.28. [*Etenim in vno ſpiritu*]. i. in ſpũ ſancto, ſeu gratia ſpiritus ſancti [*Omnes nos in vnum corpus*] hoc eſt, ad hoc
Eph.4. vt ſimus vnũ myſticum corpus, per fidẽ & charitatẽ cõiuncti [*Baptizati ſumus*] nõ ſolũ in nomine ſpũs
ſancti, ſed in nomine patris & filij & ſpiritus ſancti, vel certè in nomine Chriſti [*ſiue Iudæi, ſiue gentiles,
ſiue ſerui ſiue liberi*] id eſt diuerſitas ritus aut conditionis vnitatem iſtam non impedit [*Et omnes in vno ſpi
ritu*] ſancto [*Potati ſumus*] ſpirituali potatione, id eſt diuerſis chariſmatibus ſpiritus ſancti impleti. De qua
Iohan.4. potatione dicit Saluator apud Ioannem, Qui biberit ex aqua quam ego dabo, non ſitiet in æternum,
ſed aqua quam ego dabo, fiet in eo fons aquæ ſalientis in vitam æternam. ¶ Deinde Apoſtolus ſimilitu-
dinem iſtam clarius explicans, ſubdit. [*Nam et corpus non eſt vnum membrum, ſed multa.*] Loquitur au-
Col.3. tem de corpore naturali organico, quod conſtat ex membris diſtinctis. [*Si dixerit pes, quoniam non
ſum manus, non ſum de corpore, non ideo non eſt de corpore?*] Hoc intelligi poteſt, vel de pede corporis
humani, qui non ideo eſſet pars corporis, quamuis diceret ſe non eſſe manum. Vel de pede eccle-

A ſiæ, hoc eſt homine habente gratiam inferiorem. Itaque ſi dixerit pes iſte, quoniam non ſum manus. i.
ex quo non ſum ita perfectus, vt is cui operatio virtutum collata eſt, idcirco non ſum de corpore myſti
co eccleſiæ, non ideo non eſt de corpore. hoc eſt, ex hoc nõ ſequitur, quòd nõ ſit aliquo modo de cor-
pore eccleſiæ: [*Et ſi dixerit auris, Quoniam non ſum oculus*] idcirco [*Non ſum de corpore, non ideo non eſt de
corpore.*] Poſſunt autem per aurem & oculũ intelligi naturalis corporis membra, vel perſonæ eccleſia-
ſticæ, vt per aurem intelligatur qui habet gratuitum donũ ſcientiæ: per oculos autem, qui habet gratiam
ſapientiæ, quorũ inferior, quanuis diceret ſe non eſſe parẽ ſuperiori, ex hoc tamen nõ ſequeretur, quod
nullo modo ad corpus eccleſiæ pertineret. [*ſi totum corpus*] eſſet] *Oculus, vbi*] eſſet [*Auditus?*] id eſt, auris. Rom.12.
[*Si totum*] corpus eſſet [*Auditus, vbi*] eſſet [*Odoratus?*] id eſt nares. Per hoc deſignantur, quòd ſi omnes fi-
deles eſſent vnius officij, non poſſet ſaluari diuerſitas officiorum, gratiarũ & operationum, quæ ad eccle
ſiæ perfectionem requiritur perirétque decor eccleſiæ, qui in ordine diuerſorum cõſiſtit. [*Nunc autem*]
propter exercenda opera naturæ neceſſariò [*Poſuit*]. i. ordinauit, formauit atque cõſtituit [*Deus*] per cau
ſas ſecundas [*Membra*] in corpore hominis. [*Vnumquodque eorum in corpore*] humano [*Sicut voluit*] qui o-
mnia operatur ſecundum propoſitum voluntatis ſuæ. [*Quod ſi eſſent omnia*] ad corporis integritatem Epheſi.1.
ſpectantia [*Vnum membrum: vbi*] eſſet] *Corpus?*] q.d. Non eſſet corpus organicum, ad cuius perfectionem
B diuerſa membra concurrunt. [*Nunc autem*] ad vitandum inconueniens tale [*Multa quidem membra*] ſunt, Ibidem.
[*Vnum autem*] eſt [*Corpus*] reſultans ex diuerſitate membrorum: ſimili modo eſt in eccleſia. Sed quanuis
ſit tanta diuerſitas ordinis in naturalibus membris corporis, ac myſticis membris eccleſiæ, ſuperiora ta-
men indigent inferiorum auxilio, ſicut ſubiungitur, [*Non poteſt autem oculus dicere manui.*] Quãuis o-
culus loqui poſſet, non tamen veraciter diceret manui, quæ eſt organum organorum atque inferior ocu
lo [*Opera*] id eſt actione [*Tua non indigeo.*] quod enim oculus videt agendum, manus exequitur. [*aut ite-
rum, caput*] non poteſt dicere [*Pedibus*] qui viliores ſunt capite [*Non eſtis mihi neceſſarii.*] Pedes enim per- Galat.6.
ducunt caput ad neceſſaria alimenta. Sic in eccleſia, contemplatiui (qui deſignantur per oculum) indigẽt
opera actiuorum: & prælati ſignificati per caput, indigent ſubditis, qui exprimuntur per pedes. Poteſt
enim humilis, poteſt & ſubditus, quod non poteſt ſublimis & rector. [*ſed multo magis quæ videntur mem
bra corporis infirmiora eſſe*] id eſt viliora, vt manus & pedes, quæ cunctis membris deſeruiunt. Vel infir
miora, hoc eſt teneriora, vt oculus [*Neceſſariora ſunt*] ad vitæ ſuſtentationem. [*Et quæ putamus ignobiliora eſſe membra corporis*] vt ſunt membra quæ generationi atque egeſtioni deſeruiunt [*His honorem abun-
dantiorem circundamus*] id eſt diligentius tegimus & veſtimus. Sic in eccleſia imperfectioribus maior cu
ra & ſubuentio neceſſariæ ſunt, vt ſcilicet diligentius inſtruantur & ſpiritualibus donis perficiantur.
C [*Honeſta autem noſtra*] hoc eſt membra corporis pulchriora, nullius operimenti & ornatus [*Egent*] vt o-
culi, genæ, facies [*Sed deus temperauit*] id eſt conuenienter proportionauit [*Corpus*] humanum. Cuius tem Deut.32.
perationis modus annectitur [*ei cui deerat honor*] id eſt membris vilioribus [*ampliorem tribuendo hono- 2.Reg.13.
rem*] id eſt ornatum veſtimentorum, quia indidit hominibus naturalem inſtinctum, ad hoc [*vt non ſit
ſchiſma*] id eſt diſproportio membrorum [*in corpore, ſed in idipſum*] hoc eſt propter bonum totius cor-
poris [*Pro inuicem ſolicita ſint membra*] id eſt ſibi inuicem prompte ſubſeruientia in rebus agendis, peri-
culiſque vitandis. Sicut pro defenſione oculorum manus ſe obiicit, & pro manuum defenſione, oculus
vndique conſpicit. [*et ſi quid*] moleſtiæ [*Patitur vnum membrum*] compatiantur omnia membra, ſuccur-
rendo læſioni membri infirmi: nam & dolor vnius membri redundat in aliud. [*Siue gloriatur*] id eſt in
aliquo delectatur [*vnum membrum, congaudeant omnia membra*] id eſt ſuo modo congratulentur atque re- Epheſi.5.
floreant. Quemadmodum ergo tanta eſt habitudo inter corporis membra, vt vnum alteri auxilietur, cõ
doleat, congratuletur, ſic eſſe oportet inter fideles, ſi velint eſſici membra Chriſti. ¶ Vnde ad oſtenden Rom.15.
dum quòd iſta fideles concernant, ſubiungitur. [*Vos autem eſtis corpus Chriſti*] myſticum, charitatis & fi- Coloſſ.3.
dei nexu ad inuicem, & cum Chriſto vnitum. [*et*] eſtis [*Membra*] dependentia, quantùm ad eſſe ſpirituа- Epheſ.4.
le [*De membro*] id eſt Criſto principali capite noſtro. Vel de membro, id eſt perſona eccleſiaſtica, cuius
prædicatione eſtis conuerſi. ¶ Deinde tractat apoſtolus de ordine prædictorum donorum, & diſtin-
D ctione miniſtrationum. [*et quoſdam quidem*] id eſt paucos, reſpectu aliorum [*Poſuit deus*] per fidem & gra Pſalm.6.
tiam [*in eccleſia*] id eſt inter fideles [*Primum*] ordine dignitatis [*apoſtolos*] ſummos ac primos Chriſti vica
rios, principes populorum ac iudices. [*Secundo*] id eſt ſtatim poſt apoſtolicam dignitatem poſuit, [*Pro-
phetas*] noui teſtamenti, myſteria ſcripturarum ac futura pronunciantes, quales in actibus apoſtolorum
leguntur fuiſſe Agabus, Sileas, & alij plures. Ariopagitam quoque Dionyſium fuiſſe prophetam teſta- Actu.11.
tur epiſtola eius ad euangeliſtam Ioannem. [*Tertio*] loco dignitatis, poſuit deus [*Doctores*] præcepta vitæ Act.13.
prædicantes, & alios imbuentes. De quibus in actibus legitur, Erant autem in eccleſia, quæ erat Antio-
chiæ, prophetæ & doctores [*Deinde*] poſuit in eccleſia [*Virtutes*] id eſt operatores miraculorum in rebus
extra hominem. [*Exinde*] poſuit [*Gratias curationum*] hoc eſt ſanatores corporum humanorum ordine
ſupernaturali. Certum eſt autem, omnia iſta conuenire apoſtolis. Erant enim ſummi prophetæ, & pri-
mi doctores eccleſiæ ſignis præclari: ſed Apoſtolus ponit hîc ordinem gratiarum & gradus miniſtro-
rum, digniora dignioribus tribuens. ¶ Præterea poſuit deus in eccleſia [*Opitulationes*] id eſt adiutores
ſuperiorum, ſicut archidiaconi opitulãtur epiſcopis: [*Gubernationes.*] id eſt prælationes minorum per-
ſonarum, vt ſunt presbyteri: [*Genera linguarum*] id eſt loquentes linguis diuerſis ex gratia ſpeciali: [*In-
terpretationes ſermonum*] hoc eſt occultorum ſenſuum explanatores. ¶ Quod autem non omnia dona
data ſint ſingulis, ſed vni hoc, alij illud, declarat continuò [*Nunquid omnes*] homines [*apoſtoli?*] non vti-
que, ſed pauciſſimi. quantò enim perfectio maior, tantò eſt rarior. [*Nunquid omnes prophetæ nunquid om-
nes doctores? nunquid omnes virtutes?*] id eſt miracula operantes [*Nunquid omnes gratiam habent curationũ?* Eſa.11.
nunquid omnes linguis] diuerſis [*Loquuntur? nunquid omnes interpretantur?*] exponendo obſcura. ¶ Ne au-

tem desiderium hominum principaliter feratur ad desiderandum dona ista gratuita,eo quòd ad honorificentiã quandam pertineant, monet Apostolus,vt dona gratum facientia, sicut sunt septem dona spiritus sancti,potius desiderẽtur.[*Aemulamini autem*]hoc est,sectamini & optate[*Charismata meliora*]hoc est salubriora dona spiritus sancti.[*Et adhuc*]vltra omnia prædicta[*excellentiorem*]viam ad patriam per-
1. Cor.12. ducentem[*Vobis demonstro.*]In sequentis capituli exordio,scilicet charitatem.

Cap. XIII. [*Si linguis hominum loquar, &c.*] Artic. XIII.

Actu.2. Epist. Augusst. ABito tractatu de gratiis gratis datis, iam agitur de charitate, quæ secundum quosdam realiter idem est cum gratia gratum faciente. Secũdum Thomam verò ab ea realiter differt.est tamen inseparabiliter ei vnita. ¶Charitatis igitur dignitatem insinuãs:ait,[*Si linguis hominum*]vniuersorum[*loquar*] sicut & loquor. Apostolis nanque data est omnium linguarum notitia.Loquar quoque[*et*]spiritualibus linguis[*angelorum*]id est quãuis sic loqui possem, sicut angeli sancti loquuntur ad inuicem per intellectualem conuersionem vnius ad alium, vt cũ superiores illuminant inferiores, vel inferiores superioribus proprios manifestant conceptus. Quæ loquutio est per voluntariam determinationem ac intellectualem eorum conuersionem ad inuicem:quod enim in corporalibus facit situs,hoc in spiritualibus efficit ordo,secundum Augustinum[*Charitatem autem*]dei & proximi [*non habeam, factus sum velut æs sonans, aut cymbalum tinniens*] id est inanem strepitum verborum emitto,qui alios docet atque delectat:mihi autem nõ prodest, quoniam spiritualiter mortuus sum.Aes quoque sonando, aliis aliquid significat, cymbalum quoque tinniendo audientes delectat.Patet ergo quod donum linguarum sine charitate nihil prosit, quantumcunque sit sublime.[*Et si habuero prophetiam*]quæ est supernaturalis cognitio futurorum,[*et nouerim mysteria omnia*]id est occulta sacramenta summæ trinitatis[*et omnem scientiam*]vtriusque testamenti[*et habuero omnem*]hoc est perfectã[*fidem, ita vt montes*]orando,vel imperando[*transferam*]de locis suis.(De qua
Marc.11. Matth. 7. fide in Euangelio loquitur Christus,Quicunque dixerit huic monti tollere & mittere in mare,& non
Rom. 5. hæsitauerit,fiet ei) [*charitatem autem non habeam, nihil sum*]quantùm ad esse spirituale, deiforme ac meritorium.Charitas enim vita est animæ,ideo charitate ablata definit esse & viuere corã deo.[*et si distribuero in cibos pauperum omnes facultates meas*]id est omnia bona mea pauperibus nutriendis erogauero:[*et si tradidero corpus meum*]tormentis pro obseruatione iustitiæ[*ita vt ardeam*]hoc est comburar:[*charitatem autem non habuero, nihil mihi prodest*]ad promerendam vitam æternam. Charitas enim viuificat mẽtem, iungitq; affectum cum deo,referens cuncta ad vltimum finem.[*Charitas patiens est*]facit enim æquanimiter ferre aduersa amore dilecti[*benigna est*].i.clemens,facilis ad donandum. Hi actus sunt à charitate
Matth.5. Iacobi 5. imperatiuè,ab habitu verò patientiæ & benignitatis procedunt elicitiuè. [*Charitas non æmulatur*].i. non inuidet prosperitati alterius.Porrò significationes huius verbi æmulor,continentur hoc versu, Aemulor,inflatur,amat,inuidet ac imitatur.Charitas[*non agit perperam*].i.peruersè, impediendo bonum alterius, [*non inflatur*] tumore superbiæ, [*non est ambitiosa*] optando prælationem [*non quærit quæ sua sunt*] non est inordinatè in seipsam reflexa, ita vt solũ aut finaliter intendat & quærat proprium bonum, sed potius quærit dei honorem finaliter:proximorum autem salutem quærit vt propriam.Vel,non quærit
Hebræ.4. quæ sua sunt,id est sua non repetit cum scandalo alterius:nõ enim amat pecunias, sed animarũ salutes. [*Non irritatur*].i.nec verbis nec signis prouocatur ad iram.[*Non cogitat mălum*].i.nocumentum inferre
1.Ioan.4. Prouer.14 alicui.[*Non gaudet super iniquitate*].i.de culpa alterius non lætatur,imò compatitur.[*congaudet autem veritati*]vitæ,doctrinæ atque iustitiæ.i.bonis operibus,& rectæ doctrinæ. [*Omnia suffert*].i. aduersa fortiter tolerat,& proximorum defectus piè sustinet.[*Omnia credit*]quæ diuinitus reuelantur.Nõ omnibus, cum non sit credendum omni spiritui : nec simpliciter omnia quæ dicuntur credit esse vera, quia hoc
Apoc.2. Matth.24. esset incircunspectionis:secundum illud,Innocens credit omni verbo, Vbi innocentia pro defectu sensus accipitur.[*Omnia sperat*].i. diuina promissa longanimiter expectat & quæ petit,confidit adipisci[*Omnia sustinet*].i.onera aliorum sustentat & portat.[*Charitas nunquam excidit*].i.nunquam finitur,aut esse definit. Quod intelligendum est,non quantũ ad subiectum charitatis:nã habens charitatem potest eam amittere.Iuxta illud,Habeo aduersum te,quòd charitatem tuam primã reliquisti.Et Christus in euangelio,Refrigescit(inquit)charitas multorum. Sed intelligendum est,quantũ ad charitatis perfectionem
Rom.8. internã,quoniã ita perfecta est charitas,vt nec actus nec habitus charitatis repugnet statui beatorũ. Vnde cum præsenti vita nõ finiuntur,sed in futuro perficiuntur. Tuuc enim charitatis præceptum perfectè implebitur.Potest tamẽ intelligi de charitate perfectorum, qui ita in dilectione & gratia confirmati sunt,vt cum Apostolo dicere queant,Quis nos separabit à charitate Christi?[*siue*]sint[*prophetiæ*] tamẽ
Luc. 3. [*euacuabuntur*].i. cessabunt cum vita præsenti.Prophetia enim est obscura cognitio, & concernit futura:cognitio autẽ beatorum est clara,& omnia sunt eis quasi præsentia. [*siue linguæ cessabunt*] esse in patria.Nõ quòd substantia linguæ aut vsus eius non erit, nec sancti in patria omnia corporis membra habebunt,& vocali laude atque corporea voce vtentur, prout probabilius dicitur.Intelligẽdum est ergo, quòd donum linguarum cessabit,quia nõ dabitur in patria alicui vsus linguarũ diuersarum,ad hoc vt diuersis loquatur linguis diuersa,eo quòd nõ omnes linguas intelligãt.omnes enim omnes linguas cognoscent.Et sicut probabiliter æstimant aliqui,sicut in primo statu generis humani erat populus vnus & labium vnum,vt patet in Genesi:sic in vltimo statu erit omnium electorum vnum idioma. Ad quod ap-
Genes.11. Zach.14. plicari potest illud Zachariæ,In die illa erit dominus vnus,& nomẽ eius vnum.]*Siue scientia destruetur* non quantũ ad habitum,aut species intelligibiles: sed quantũ ad actum & modum agendi.i.quãtùm ad discursum & reflexionẽ ad phãtasmata,quorũ vtrunq; imperfectionis est.Ideo subditur, [*ex parte enim*

A hoc est imperfectè[*Cognoscimus, et ex parte prophetamus.*]Vtraque enim cognitio valde incompleta est. Nam sicut se habet oculus noctuæ ad lumen solis,sic intellectus noster se habet ad manifestissima naturæ,id est ad cognitionem substantiarum saparatarum,& maximè dei sublimis & benedicti, quæ tamẽ ex sua natura sunt maximè cognoscibilia,cum sint maximè actualia atque formalia. [*Cum autem venerit quod perfectum*]hoc est cum in patria fuerit nobis concessa visio dei per speciẽ,quæ est perfecta & prorsus durissima[*Euacuabitur*]id est destruetur[*Quod ex parte est*]hoc est imperfectio cognoscendi , non habitus cognoscitiuus,nec actio eius perfectionalis,sed rationatiuus quo proceditur à noto ad ignotum per inquisitionem,quod non erit in patria.¶Sed circa hoc aliqui mouent, quòd etiam dilectio nostra Ezec.27. est imperfecta,& imperfectio nostra tolletur in patria.Ad quod respondendum,quòd imperfectio auferatur,directus tamen immediatus ac proprius actus charitatis non tollitur,sed perficitur in beatis.
¶Deinde apostolus ponit declarationem istorum per exemplum status puerilis,qui cũ sit imperfectus, euacuatur adueniente matura ætate. [*Cum essem paruulus*]ætate, sensu & quantitate. [*Loquebar vt paruulus*]verba imperfectè pronunciando[*Sapiebam vt paruulus*]circa veritatis notitiam sæpe errando [*Cogitabam*]puerilia & iocosa.[*Vt paruulus*]facere solet.[*Quando autem factus sum vir*]ætate & sensu[*Euacuaui quæ erant paruuli*]id est puerilia dereliqui,& ad perfectionem me transtuli.[*Videmus*]oculo intellectuali,id est deum cognoscimus[*Nunc*]id est in præsenti exilio[*Per speculum*]id est per obscuras ima-
B gines,scilicet creatas essentias,quæ dei naturam imperfectè,imò obscurissimè repræsentant. Non enim ostendunt quid deus sit,sed quid non sit.Nec ostendunt de deo quid est,sed quia est.Sic ergo videmus per speculum[*In ænigmate*]id est in vmbrosa similitudine,vt pote in formis intelligibilibus, & scripturarum figuris ac tropis,in quibus modicum quid diuinæ lucis resplendet.Omnis nanque creata essentia, omnisque speties intelligibilis intellectũ in hac vita perficiẽs, in infinitum occumbit,& deficit à perfectione diuinæ naturæ.Idcirco eam repræsentare nõ potest,nisi obscurè & circumuelatè.Propter quod diuinissimus Dionysius asserit,Impossibile est aliter nobis lucere diuinum radiũ,nisi circumuelatũ variis velaminibus sensibiliũ rerum.[*Nunc cognosco ex parte*]id est imperfectè.Vnde in Iob dicitur, Ecce hæc ex parte dicta sunt viarũ eius.Et cum vix paruam stillam sermonũ eius audierimus,quis poterit to- Dionysius
nitruum magnitudinis eius intueri?[*Tunc autem*]cum ad patriam venero[*Cognoscam*] deum[*Sicut et cognitus sum*]ab eo.i.clarè atque per speciẽ,sicut in prima Iohannis canonica legitur,Cũ apparuerit , similes ei erimus,quia videbimus eũ sicuti est.¶Sciẽdũ autẽ quod sicut hoc loco nõ dicit æqualitatem, sed Iob.26.
similitudinẽ quandam,quæ consistit in hoc,quòd sicut deus gloriosus & sanctus videt seipsum per pro- 1.Iohan.3.
priã essentiã,ita & in deo idem sunt,quodvidetur,& quo videtur,seu obiectũ & species:sic nos videbimus eũ per ipsius essentiã,tanquã per intelligibilẽ formã nostræ menti immediatè,nõ tamen inhæsiuè vnitã,sicque deus erit nobis quod videbimus,& quo videbimus,seu obiectũ & species.Nulla nanq; forma creata tãtæ perfectionis est,vt per eã videri possit deus secundũ quòd in seipso subsistit, imò ab huiusmodi diuinæ essentiæ repræsentatione deficit infinitã.Vnde summi philosophi,tã Platonici quã Peripatetici dixerũt,primã causam nõ cognosci ab aliqua substãtia separata,nisi per negationẽ,& quia est, ita quòd tantò verius,perfectiusq; cognosceretur deus ab eis, quantò clarius cernerẽt deum penitus inuisibilẽ,inenarrabilẽ & incõprehensibilẽ esse.Hoc ergo apostolus dicit,videre deũ facie ad faciẽ,cognoscere eũ sicut cognoscit nos.Videre autẽ per speciẽ,tantũ est dicere,sicut videre per essentiã, ad quam beatificã ac superdulcissimã visionẽ disponitur intellectus creatus in patria immediatè,per lumẽ gloriæ, quod est gratia consummata ponẽs intellectũ in esse deiformi ac deificato.[*Nunc autem*]id est tempore Galat.5.
viæ & peregrinationis istius[*Manent*]in corde fidelium[*Fides, spes, charitas, tria hæc*]id est hæ tres virtutes theologicæ habentes deum pro immediato obiecto. [*Maior autem horum*]id est dignior fide & spe [*Est charitas.*] Tamẽ virtutes theologicæ digniores sunt cæteris omnibus donis atque virtutibus.

Cap. XIIII. [*Sectamini charitatem.*] Artic. XIIII.

F Acta determinatione, quòd charitas maior sit cæteris donis,& gratiis gratis datis,nunc hortatur Apostolus ad charitatis imitationem,& gratiarum gratis datarum ponit comparatio- 1.Cor.13.
nem & ait,[*Sectamini*]toto cordis affectu[*Charitatem*]dei & proximi,quæ vna est quantùm ad habitum,& quod deus sit finis,& ratio diligendi proximum.Charitas ergo sectanda est,
D vt si non habeatur,studeamus eam acquirere : si verò habetur,enitamur in ea proficere,& Mat.22.
omnia nostra exercitia ad eius incrementum referre.Ait enim Saluator,In hoc cognoscent omnes,quia 1.Iohã.4.
discipuli mei estis,si dilectionem habueritis ad inuicem[*Aemulamini*]id est concupiscite[*Spiritualia*]dona,videlicet gratias gratis datas,vt alijs proficiatis. [*Magis autem*]optate[*Vt prophetetis*]quàm vt linguis Iohan.13.
loquamini,quoniam donum prophetiæ maius est dono linguarum. [*Qui enim loquitur lingua*]id est diuersis loquelis vtitur,sicut per donum linguarum accepit,loquens videlicet lingua ignota & peregrina. Vel,qui loquitur lingua,id est idiomate proprio ac voce sine intellectu eorũ quæ dicit,proferens signa quorũ signata ignorat[*Non hominibus loquitur*].i.non ad instructionẽ eorum[*Sed deo*].i.ad laudẽ ipsius, vel quia à deo intelligitur,cuius laudibus instat.[*Nemo enim audit*].i. idcirco non hominibus loquitur, Psal.148.
nemo enim audit auditu cordis.i.nullus intelligit quid ille loquatur,quantùm est ex virtute loquutiõis illius.Donum enim linguarum per se nõ instruit intellectũ.Sumitur nempe hoc loco,loqui linguis,pro loquutione non perfectè intellecta,nec satis explanata: sicut purus grãmaticus physicam legere potest in latino,sed non potest eam exponere:& aliquis simplex legit horas canonicas,quarum sensum nõ capit[*Spiritus autem*]prophetiæ,id est spiritus sanctus per prophetas[*Loquitur mysteria*]id est diuina secreta.Dat enim prophetis intellectum eorum ,vt possint scripturarum sententias euidenter cognoscere, &aliis prædicare, quod est ecclesiam ædificare.Propterea subditur.[*Nam qui prophetat*] id est scriptu- Psal.67.
ras exponit,& sensus latentes declarat[*Hominibus*]id est ad profectũ hominum[*Loquitur (scilicet ad ædi*

ficationem]incipientium[*Et exhortationem*]proficiẽtium[*Et consolationem*]mœstorum, [*Qui loquitur lin* E
gua]secundum expositum[*semetipsum ædificat*]id est sibimet solùm proficit,seque in bono actu exer-
Ambros. cet,proferẽdo verba diuina,& deum orando,quamuis sensum non capiat.[*Qui autẽ prophetat,ecclesiam dei edificat*]sicut nunc dictum est.Prophetare autem (vt patuit,& vt ait Ambrosius)sumitur iam pro eo quòd est visiones diuinas sibi vel aliis factas,seu sacras scripturas diuinitus reuelatas , per intellectuale lumen menti communicatum, exponere. ¶Ne autem apostolus videatur donum linguarum omnino contemnere,addit.[*volo autem*]quantùm in me est[*vos omnes loqui linguis*]diuersis ex dono spiritus, scilicet cum sit quoddã donum [*Magis autem*] volo vos[*Prophetare.Nam maior*]spiritualiter,id est perfectior[*Est*]cæteris paribus[*Qui prophetat*] referãdo abdita scripturarum [*Quam qui loquitur linguis,nisi*
Thomas. *forte interpretur*]id est ea quæ loquitur clarè exponere possit:sic enim maior esset,quia sic haberetvtrúque donum,videlicet prophetiam & linguas . Nam interpretatio sermonum ad donum prophetiæ reducitur. ¶Denique sanctus Thomas in secunda secundæ ponit tres rationes , cur donum prophetiæ dignius est dono linguarum.Prima est, quoniam donum prophetiæ consistit in interiori illuminatione mentis : donum verò linguarum refertur ad diuersas voces proferendas,quæ sunt signa intelligibilis veritatis.Secunda,quoniam donum prophetiæ ordinatur ad notitiam rerum , donum verò linguarum ad notitiam vocum.Tertia,quia prophetiæ donum vtilius est,eò quòd valeat ad ædificationem ecclesiæ,sicut declarauit Apostolus . Vnde per suiipsius exemplum ostendit,quòd donum linguarum non prosit aliis per se,nisi adiuncta interpretatione sermonum,ait enim.[*Nunc autem*]ô[*Fratres,si venero ad* F
vos linguis loquens]id est diuersa idiomata proferens [*Quid vobis prodero*] ita loquendo [*Nisi vobis loquar aut in reuelatione*]id est exponendo reuelationem diuinitus factam,quæ est quum quædam mysteria per figuras ostenduntur, sicut in Apocali. [*Aut in scientia*]id est exponendo ea quæ ad scientiam spectant,& fidem illuminant[*Aut in prophetia*]id est exponendo dicta prophetica[*Aut in doctrina*?] morali,exponendo ea quæ morum informationem concernunt. ¶Præterea introducit exemplum Apostolus de rebus inanimatis,ad ostendendum quòd linguæ sine interpretatione inutiles sunt.[*Tamen quæ sine anima sunt*[id est inanimata[*vocem dantia*]id est sonantia,sumit enim sonum pro voce,nam vox propriè est animatorum[*siue*]id est inanimatũ,sit[*Tibia, siue cithara,nisi distinctionem sonorum dederint*] id est distinctos sonos reddiderint [*Quomodo scietur*]id est discernitur [*quod canitur,aut quod citharizatur*?]quasi dicat.Quis poterit aliter iudicare modos & consonantias carminis?[*Etenim si incertam vocem*] id est indeterminatum sonum[*Dederit tuba*] qua clangitur tempore prælij [*quis parabit se ad bellum*?] nullus vtique.Institutus est enim certus modus clangendi tempore præparationis ad pugnam. ¶Dein-
Hier.6. de apostolus applicat similitudinem istam ad propositum. [*Ita et vos per linguam*] id est linguis loquẽ-
48. do[*Nisi manifestum sermonem dederitis*]id est verba vestra planè atque faciliter exposueritis[*quomodo scie*
Iosue.6. *tur*]hoc est ab auditoribus intelligetur[*id quod dicitur*?]id est prædicatur à vobis?Non vtique intelligetur [*Eritis enim in aere loquentes*]id est inanem sonum verborũ in aëre formantes,& corporũ aures,non G
animorum intelligentias percutientes.[*Tam multa*]idiomata scilicet [*Genera linguarum sunt in hoc mundo*]videlicet septuaginta duo[*Et nihil sine voce est*]id est vnaquæque plebs vtitur propria voce . Vel quælibet res habet vocem qua significatur [*si ergo nescio virtutem*]id est significationem[*Vocis*]quam loquor vel audio [*Ero ei cui loquor*] id est quem docere præsumo [*Barbarus*] id est non intelligibilis. Barbarum enim vocamus quod non intelligimus.[*Et qui loquitur mihi*] lingua extranea vel obscũra,erit mihi [*Barbarus*] id est non intellectus. [*Sic et vos, quoniam æmulatores estis spirituum*] hoc est
Matt.25. appetitores spiritualium munerum spiritus sancti [*Ad ædificationem ecclesiæ,quærite vt abundetis*] id est
Marc.16. ad hoc laborate spiritualibus donis impleri , vt aliorum saluti cooperemini , quod est ædificare ecclesiam. [*Et ideo qui loquitur lingua*] id est loquendo vtitur dono linguarum [*Oret*] deum [*Vt interpretetur*] id est vt deus conferat sibi gratiam interpretationis sermonum , vt quæ loquitur planè intelligat,& aliis euidenter proponat. [*Nam si orem linguã*] id est verba orationis sine intellectu pronuncio
Rom.1. [*Spiritus meus*]id est voluntas[*Orat*]id est ad deum afficitur,quia ei per charitatem vnitur,& cupit adi-
1.Cor.6. pisci quod verba orationis significant,licet sensum in speciali,anima non cognoscat. Significatur verò
Matth.15. voluntas per spiritum,quoniam spiritus vim impulsiuam seu motiuam importat . Impulsio autem seu
1.Cor.6. motio respicit voluntatem,cuius est ferri atque impellere amantem in amatum [*Mens autem mea*]id est intellectus[*Sine fructu est*]hoc est sine contemplatione & delectatione, quæ consistunt in distincta & H
propria cognitione eorum quæ per orationem designantur.[*quid ergo*] est mihi agendum? [*Orabo spiritu*]id est affectu[*Orabo et mente*]id est orabo deum toto corde , ita vt diligenter attendam , atque ardenter optabo quod oro:Simili modo [*Psallam*] id est deum laudabo[*Spiritu , psallam et mente*,] Ex his
Leuit.19. patet donum prophetiæ dignius esse dono linguarum , quia per donum prophetiæ, orat quis mente & spiritu , intelligit enim quæ dicit : sed per donum linguarum non orat homo nisi in spiritu. [*Cæterum si benedixeris*]id est alij bona dixeris, seu benedictionem contuleris , sicut facit episcopus & sacerdos [*Spiritu*]hoc est,non verbis quæ ab aliis intelliguntur,sed solùm lingua[*qui supplet locum idiotæ*] id est, dato quòd nemo tunc adsit nisi illiteratus & rudis [*quomodo dicet Amen super benedictionem*? hoc est
Matth.5. quomodo tibi respondebit , & consensus ac desiderij verbum tuæ benedictioni adiiciet ? Non potest hoc facere cum attentione. [*Quoniam quid dicas,nescit*] id est sensum tuæ benedictionis non percipit.[*Nam tu quidem bene gratias agis deo*]ipsum laudando in spiritu,id est cum affectu[*Sed alter non ædificatur*]id est non proficit,non æcenditur,nec instruitur in verbis tuis quæ non intelligit, eò quòd non loqueris interpretando seu exponendo sermonem.[*Gratias ago deo meo quod omnium vestrum lingua lo-*
Act.2. *quor.*] Data est enim apostolis per donum linguarum , vniuersarum linguarum scientia, quatenus
Mar.16. vniuersis gentibus prædicarent [*Sed in ecclesia*] materiali , & inter fideles [*Volo*] potius [*quinque*]

A hoc est, pauca [*Verba loqui sensu meo*] id est cum intellectu perfecto, vt meipsum intelligam , & ab aliis intelligar, [*vt & alios instruam,*] sicut pertinet ad prædicatorem, [*Quam decem milia verborum,*] loqui, id est quantamcunque verborum multitudinem . Ponit enim determinatum pro indeterminato,quemadmodum in Daniele legitur, Milia milium ministrabant ei, &c. [*in lingua*] duntaxat, id est, Dan.7,
sine intellectu, & aliorum instructione. [*Fratres(inei) nolite pueri effici sensibus*] id est,pueris nolite con Hebræ. 6.
formari, quantùm ad imperfectam eorum cognitionem, ne more puerorum erretis discernendo inter bonum & malum,verum & falsum. Scriptum est enim, Puer centum annorum maledicetur, [*Sed ma-* Esa.65.
litia paruuli estote,] hoc est puerorum innocentiam sectemini, sicut & Christus monet, Nisi conuer- Matth. 18.
si fueritis,& efficiamini sicut paruuli, non intrabitis in regnum cœlorum . Et Psalmista, Testimonium Psalm. 18.
(inquit)domini fidele, sapientiam præstans paruulis. [*Sensibus autem*] id est interioribus actibus intellectus, [*Perfecti sitis,*] vt habeatis sensus exercitatos ad discretionem boni & mali. Quis autem sit sensus perfectus , innuitur per sapientem , qui dicit, Cogitare de sapientia , sensus est consummatus. [*In lege enim,*] prout lex omnes scripturas veteris testamenti includit. [*Scriptum est*] in Esaia. *Quoniam*
in aliis linguis & aliis labiis] id est , non solùm in Hebræo , sed in diuersis linguarum generibus , & in- Sap.6.
solito modo loquendi, [*Loquar*] per apostolos, [*Populo huic*] Iudæorum, [*Et nec sic*] id est non pro- Esa.28.
pter tam euidens signum, [*Exaudient me*] id est sermonibus meis acquiescent [*Dicit dominus.*] Hoc
conrigisse patet in actibus , vbi inducitur quemadmodum apostoli spiritu sancto recepto, loquebãn-
B tur Iudæis variis linguis , Iudæi tamen pro maiori parte permanserunt increduli . Hoc allegat apostolus , vt ostendat Corinthiis , cur non debeant tam inhianter quærere donum linguarum , quod ipli ex Actu.2.
quadam curiositate magis quærebant quàm gratiam prophetis , ob hoc quòd linquæ in signum sunt Marc.16.
infidelibus , ipsi verò iam erant fideles. Vnde concludit, [*Itaque linguæ in signum sunt non fidelibus , sed*
infidelibus] id est, non propter necessitatem vel conuersionem credentium , qui sciunt deum omnia Heb.11.
posse , nec indigent tali miraculo . Infidelibus verò necessaria fuit nouitas huius miraculi , vt vel sic admonerentur conuerti ad dominum. [*Prophetiæ autem in signum sunt non infidelibus , sed fidelibus ,*]
quia non proponuntur infidelibus, ne margaritæ proiiciantur ante porcos,vel sanctum canibus detur.
¶Adhuc autem probat Apostolus,quòd donum linguarum non sit adeò appetendum,vt donum pro- Matth. 7.
phetiæ. [*Si ergo vniuersa ecclesia,*] hoc est societas fidelium [*Conueniat in vnum,*] mente & corpore, [*Et*
omnes] fideles, [*Linguis loquantur*] diuersis & inelucidatis, [*intrent autem idiotæ aut infideles,*] & audiant Act.2.
vos sic loquentes [*Nunne dicent quod insanitis*?] tanquam obsessi vel arreptitij : cùm enim fuerit inter vos tantus tumultus & confusio linguarum , nec vnus intellexerit alium , videmini similes phreneticis illusis atque amentibus. [*si autem omnes fideles prophetent*] id est abdita scripturarum exponant , & intellectualiter de secretis conferant , vel diuinitus reuelata dei aliis publicè dicant , [*intret au-*
tem quis infidelis aut indiota, conuincitur ab omnibus]prophetantibus, quod sit in aliquo errore , [*Diiudica*
tur] id est damnabilis demonstratur [*Ab omnibus.*[*Occulta enim cordis eius*] videlicet peccata laten-
C tia , seu cogitationes iniustæ , [*Manifesta fiunt*] per prophetias illorum. [*Et ita cadens in faciem*] id est se peccatorem agnoscens , pœnitens & in terra prosternens se , [*Adorabit deum*] pro indulgentia & misericordia, [*Pronuntians quod vere deus in vobis sit*]per gratiam specialem.
¶Deinde pandit Apostolus , quomodo vtendum sit donis linguarum ac prophetiæ , [*Quid ergo*
est fratres?] id est cùm prædicta ita se habeant , quid est agendum ? [*Cum conuenitis in ecclesiam vnus-*
quisque vestrum] id est aliquis de omni genere congregationis vestræ . Vel, vnusquisque vestrûm in
se,vel in alio sibi per charitatem coniuncto, [*Psalmum habet*] id est laudem dei cum cantico, [*Doctri-* Matth.9.
nam habet] moralem , ad alios imbuendos,] *Apocalypsim(id est reuelationem) habet. Linguam habet*] id est donum linguarum, [*Interpretationem habet,*] hoc est , facultatem exponendi scripturas aut linguas.
[*Omnia*] autem hæc [*ad ædificationem fiant ecclesiæ,*] id est ordinatè & charitatiuè , secundum quòd congruit congregationi fidelium. [*Siue lingua quis loquitur*] id est, si aliquis loquendo vtitur dono linguarum, [*Secundum duos*] fiat talis loquutio, [*aut vt multum*] sit, fiat secundum [*Tres*] id est , non nisi duo,vel ad maius tres ita loquantur , ne tempus expendatur in tali occupatione minus fructuosa in se . Fiat quoque loquutio ista, [*Et per partes*] id est succesiuè , quantùm ad tempus , vt vnus loqua-
D tur post alium . Vel diuisim , quantùm ad partes populi . Vel intercisè , vt post vnam partem loquutionis , sequatur eius expositio , & post aliam partem similiter . Sicut fit quando prædicator prædicat hominibus ignotæ linguæ per interpretem . Ideo subditur, [*et vnus interpretetur*] id est , aliquis sit qui exponat populo quæ dicuntur. [*Si autem non fuerit*] præsens aliquis [*Interpres (id est expositor) taceat in* Neem.2.
ecclesia,] qui loquitur lingua,quia nullum ædificat,nisi ipsemet interpretetur, [*sibi autem*] id est ad suam propriam vtilitatem, [*Loquatur*] orando [*& deo*] id est ad gloriam dei in secreto , vt nullum impediat. [*Prophetæ*] id est scripturarum expositores siue doctores, [*Duo vel tres dicant,*] id est in ecclesia prædicent ordinatè & sigillatim(tot enim sufficiunt) [*et cæteri diiudicent*] id est diligenter discernant, ne fortè aliquid falsitatis commisceatur. [*Quod si aliquid*] melius & ignotum ac necessari- Iob.6.
um [*Reuelatum fuerit*] per spiritum sanctum, [*Sedenti*] id est alicui auditori, [*Prior*] prophetans [*Taceat*] dans locum , loquendi huic illuminato. [*Potestis enim omnes per singulos*] id est singillatim, scilicet vnus post alium, [*Prophetare*] id est scripturas sacras disserere, eiúsque mysteria declarare, [*Vt omnes discant,*]etiam superiores ab inferioribus,quia non omnia omnibus reuelantur , sed aliqua vni,aliqua alteri, [*et omnes exhortentur*] id est verbum exhortationis proponant , quilibet suo loco ac tempore , ne fiat turbatio . [*et spiritus prophetarum prophetis subiecti sunt.*] Hoc multi exponunt de spiritu sancto, qui pluraliter dicitur spiritus, propter diuersitatem donorum suorum . Vel propter pluralitatem prophetarum quos implet . Dicitur autem prophetis subiectus, quia non cogit eos tacere

2.Par.36. vel loqui, Ideò vnus poteſt alteri cedere. Aptius verò videtur poſſe intelligi de ſpiritu rationali, creato videlicet. Vt ſpiritus,id eſt animæ,ſeu ratio & volũtas prophetarum dicuntur eis ſubiecta,quia prophetæ non ſunt loquuti ſicut amentes & inſenſati,vt voluerunt hæretici,ſed ſponte & liberè loquebantur,ita quòd ſibiipſi poterant imperare & obedire.[*Non enim eſt diſſenſionis*] id eſt diſcordiæ [*Deus*] au-
1.Timo.2. tor vel approbator, [*Sed pacis.*]Ideo vult vt vnus alteri cedat,[*Sicut in omnibus eccleſiis ſanctorum docco*] per meipſum & diſcipulos meos,& per epiſtolas meas.

¶Et quia iam dixit Apoſtolus, Poteſtis omnes prophetare,ne hoc de vtroque ſexu intelligatur, ſubiecit. [*Mulieres in eccleſiis taceant*] id eſt nec prophetare,id eſt docere, nec loqui linguis præſumant. [*Non enim permittitur eis*]aliqua authoritate,[*Loqui*] in eccleſia,niſi ſecretè orando, [*Sed*] præcipitur eis
Geneſi 3. [*ſubiectas eſſe viris, ſicut & lex dicit*] in Geneſi. Sub viri poteſtate eris, & ipſe dominabitur tui. [*Si quid autem volunt diſcere,domi viros ſuos interrogent,*] vt inſtruantur, non in eccleſia, [*Turpe eſt enim*] id eſt inhoneſtum ac indecens, [*Mulierem loqui in eccleſia.*] Primò, quoniam mulieribus conuenit verecundia ac ſubiectio : docere autem pertinet ad eminentiorem. Secundò,quoniam ratio naturaliter debilior eſt in fœmina, quàm in viro. Tertiò, ne ex fermocinatione mulieris concitetur libido virorum. Colloquium enim illius quaſi ignis exardeſcit.

Eccle.9. ¶Inſuper increpantur Corinthiorum rebelles,qui in aliquibus præſumpſerunt mutare ordinationes apoſtoli.Ne ergo & huic ordinationi de ſilentio mulierum reſiſtere audeãt,dicitur eis, [*An à vobis verbum dei proceſſit?*] id eſt non vtique à vobis ortum ſumpſit prædicatio euangelica, ſed à nobis. Idcirco tenemini acquieſcere noſtris ſtatutis. [*An in vos ſolos peruenit?*]hoc eſt,non vobis tantùm,ſed aliis multis annunciata & infuſa eſt Chriſti doctrina.Ideo conformetis vos aliis, & implete quod dico, [*ſi quis videtur propheta eſſe,aut ſpiritualis*]id eſt qui verè prophetat,exponẽdo ſcripturarum myſteria, vel prædicando futura, [*Cognoſcat*] id eſt ſpirtualiter penſet, [*Quæ ſcribo vobis, quoniam domini ſunt mandata*]id eſt ex diuina inſpiratione à me prolata, non ex proprio corde conficta. [*ſi quis autem ignorat*] iſta
Luc.13. quæ ſcire tenetur, [*ignorabitur*] id eſt à deo non cognoſcetur notitia approbationis : ſicut nec illi quibus dicitur,Neſcio vos vnde ſitis.[*Itaque fratres,æmulamini*]id eſt deſiderate,[*Prophetare*]ſecundum ſenſum iam ſæpe præhabitum, *Et loqui linguis*] id eſt vti dono linguarũ. [*Nolite prohibere*]eos qui poſſunt ſic loqui, quamuis melius ſit prophetare. [*Omnia autem*] quæ fiunt inter vos, *Honeſte,*] hoc eſt virDionyſ. tuosè, [*Et ſecundum ordinem*] id eſt ordinatè, [*Fiant in vobis*] vt nihil reprehenſibile in actibus veſtris appareat,& cum debitis circunſtantiis cuncta agantur. Optimum enim in rebus eſt ordo. Et peccatum non eſt niſi receſſus ab ordine.

Cap. xv. [*Notum autem vobis facio(fratres)Euangelium.*
Articulus xv.

1. Tim. 4. Ompleto tractatu de ſacramentis & gratiis, nunc agit de reſurrectione mortuorum. De qua primò rectè inſtructi fuerunt Corinthij ab ipſo apoſtolo, poſtmodum verò cùm receſſiſſet Apoſtolus, à peruerſis infecta eſt fides illorũ de reſurrectione futura. Itaque ait, [*Notum autem vobis facio fratres*] id eſt ad memoriam reuoco,clariúſque expono, [*Euangelium quod prædicaui vobis*] id eſt bonam annunciationem de Chriſto.quod euangelium, [*Et accepiſtis*] adhibendo fidem euangelicæ prædicationi,[*in quo & ſtatis*] habendo intellectum erectum ad deum in veritate euangelicæ legis, voluntatem quoque à ruina peccati eleuatam, [*Per quod & ſaluamini*] credendo teſtimoniis euangelij, eiúſque obediendo præceptis. Et hoc vtique ſic eſt,[*Qua ratione prædicauerim vobis, ſi retinetis*]id eſt ſi diligenter recolitis,[*Qua ratione*]hoc eſt,quo fine, qua ſpe ſeu quo argumento [*Predicauerim vobis*] euangelium Chriſti. Prædicaui enim vobis ad hunc finem, id eſt propter hanc ſpem, vt conſequamini vitam æternam. Argumentum quoque quo probaui reſurrectionem futuram, fuit reſurrectio Chriſti. Hæc autem retinetis, & per euangelium iſtud ſaluamini, [*Niſi*]id eſt ſi non [*Fruſtra*] & inaniter [*Credidiſtis.Tradidi enim*] hoc eſt, prædicaui, [*Vobis in primis*]id eſt inter præcipua puncta, quæ docui, prædicaui (inquam) teſtimonium fidei,
Thren.6. [*Quod & accepi*] id eſt per diuinam reuelationem cognoui (non excogitaui) [*Quoniam Chriſtus mor-*
Eſa.35. *tuus*] id eſt occiſus [*Eſt pro peccatis noſtris*] tollendis [*Secundum ſcripturas*] Scriptum eſt enim in Threnis, Spiritus oris noſtri Chriſtus dominus, captus eſt in peccatis noſtris. Et in Eſaia, Ipſe autem vulEſa.11. neratus eſt propter iniquitates noſtras, &c. [*Et quia ſepultus eſt, & quia reſurrexit tertia die ſecundum*
Eſa.53. *ſcripturas.*] De ſepultura quippe Eſaias prædixit, Et erit ſepulchrum eius glorioſum. Item, Dabit
Oſee 6. impios pro ſepultura, & diuites pro morte ſua. De reſurrectione quoque ait Oſeas, Viuificabit nos
Soph.3. poſt duos dies, in die tertia ſuſcitabit nos. Et Sophonias, Expecta me,dicit dominus, in die reſurIoan.26. rectionis meæ in futurum. [*Et quia viſus eſt Cephæ*] id eſt Petro. Quamuis locus huius apparitionis ignoretur, creditur tamen facta, quando Petrus à monumento receſſit in die reſurrectionis, quando videlicet Maria Magdalena dixit ſe Chriſtum vidiſſe. [*Et poſt hæc*] viſus eſt[*vndecim*] Apoſtolis in conclaui Thoma præſente [*Deinde viſus eſt plus quam quingentis fratribus*] id eſt diſcipulis, [*ſimul, ex quibus multi manent*]hoc eſt in corpore viuunt [*Vſque adhuc, quidam autem dormierunt*] ſomno beatæ mortis in domino. De hac viſione nullus Euangeliſtarum ſcribit. [*Deinde viſus eſt*] ſeorſum [*Iacobo*]
Apoc. 14. minori,fratri domini,primo Hieroſolymorum epiſcopo. De hac apparitione non loquitur euãgelium.

A [*Deinde viſus eſt apoſtolis omnibus*] in die aſcenſionis. [*Nouiſſime autem omnium*] Prædictorum, videlicet poſt aſcenſionem & ſpiritus ſancti miſſionem, [*Tanquam abortiuo, viſus eſt mihi*] proficiſcenAct.9. ti Damaſcum. Abortiuum autem vocatur proles quæ cùm extra debitũ vel congruum tempus naſcitur, vel cum violentia de ventre educitur, vel ad debitam quantitatem non peruenit. Ideo propter tria comparat ſe Apoſtolus abortiuo. Primò, quoniam alij Apoſtoli ante miſſionem paracleti ſunt renati, ipſe poſtea ab Anania. Secundò, quia cum quadam coactione conuerſus eſt ſcilicet per terrorem & minas. Tertiò, quia aliis Apoſtolis minor fuit, conſideratione vitæ præteritæ, quando perſecutus eſt Chriſtianos. Ideo ſubdit,[*Ego enim ſum minimus Apoſtolorum.*]Non ſimpliciter, ſed quantùm ad aliquid, vt potè quia vltimè ad apoſtolatum vocatus eſt. Hoc modo Iacobus Alphæi frater domini, dictus eſt minor,reſpectu Iacobi filij Zebedæi, non ſanctitate aut dignitate, ſed quia vocatione poſterior. Iterum, minimus ſum Apoſtolorum,ratione præteritorum malorum. [*Qui non ſum dignus vocari*
Ibidem. *Apoſtolus*] per reſpectum ad merita mea præcedentia, [*Quoniam perſecutus ſum eccleſiam dei*] viros ac mulieres ad iudicium pertrahens,quòd alij Apoſtoli nunquam fecererunt. [*Gratia autem dei*] gratum faciente, & gratis data.non propriis viribus aut meritis, [*Sum id quod ſum*] in eſſe ſupernaturali &
B ſpirituali, per gratiam enim gratum facientem habeo eſſe deiforme, & deo acceptum quoad vltimum finem.Per gratiam verò gratis datam, ſum Apoſtolus, propheta, doctor, interpres, ſignorum patrator, [*Et gratia eius in me vacua*]hoc eſt infructuoſa,[*Non fuit*]ſed abundantius illis omnibus laborauit, id eſt cunctis Apoſtolis,ſcilicet quolibet eorum ſeorſum, non plus omnibus ſimul acceptis. Nullus enim Apoſtolorum tanta ſpatia percurriſſe,tot populis prædicaſſe, tot perſecutiones legitur pertuliſſe vt Paulus, nec aliquis eorum ſic propriis manibus victum quæſiuit, vt ipſe.

¶Sed ne iſta videatur iactanter dixiſſe, ſubiecit. [*Non autem ego*] ſic laboraui propria poteſtate, vel 1.Cor.11. tanquam principalis cauſa operum bonorum, [*Sed gratia dei mecum*] ſcilicet cooperata & auxiliata eſt mihi, fuitque principalior cauſa bonorum, quàm ego ſeu mea natura. Gratia enim ſe habet ad liberum arbitrium, vt ſeſſor ad equum. [*Siue enim ego,ſiue illi*] id eſt tam ego quàm & cæteri apoſtoli, [*Sic prædicauimus*] videlicet Chriſtum reſurrexiſſe, vel nos per eius gratiam operari [*Et ſic credidiſtis*] ſicut euangelizauimus vobis. ¶Præterea, ex reſurrectione Chriſti capitis noſtri,oſtendit Apoſtolus generalem reſurrectionem futuram. [*Si autem*] id eſt quia [*Chriſtus prædicatur*] à viris Apoſtolis, [*Quoniam reſurrexit a mortuis,quomodo quidam*] hæretici [*Dicunt in vobis*] id eſt inter vos, [*Quoniam reſurrectio mortuorum*]corporalis & vniuerſalis,[*Non eſt?*]credendo videlicet futura. [*Si autem reſurrectio mortuorum non eſt*] futura, ſequitur quòd[*Neque* CHRISTVS *reſurrexit*]Eadẽ quip-
C pe ratio eſt de capite, & de mẽbris. [*Si autem Chriſtus non reſurrexit*]veraciter,ſed phantaſticè,ſicut dixerunt hæretici,ſcilicet Marciani & Marcionitæ,qui Chriſti incarnationem dixerunt fuiſſe phantaſticam quos ſaquuius eſt immundiſsimus Manichæus,[*Inanis eſt*]ergo,id eſt infructuoſa vana & falſa eſt, [*Prædicatio noſtra*] quæ aſſerit Chriſtum reſurrexiſſe. Simili ratione, [*Inanis eſt & fides veſtra*]catholica [*Inuenimur autem*]id eſt ſi ita eſt, vt dicunt hæretici, nos Apoſtoli eſſe probamus, [*Et*] ſumus [*Falſi teſtes dei*]hoc eſt, mendaciter teſtantes de deo. [*Quoniam teſtimonium diximus aduerſus deum*] id eſt contra veritatem & voluntatem, dei, videlicet, [*Quod ſuſcitauerit Chriſtum*]à morte[*Quem non ſuſcitauit*] id eſt quem ſequitur non eſſe ſuſcitatum à deo, [*Si mortui non reſurgent. Nam ſi mortui non reſur-*Mat.22. *gent,neque Chriſtus reſurrexit*]qui ad hoc incarnatus & paſſus eſt,ideoque ſurrexit, vt nos ad immorta-Marc.12. lem vitam educeret.[*Quod ſi Chriſtus non reſurrexit,vana eſt fides veſtra*]quia non poteſt vos ad vltimũ finem, ſeu veram felicitatem perducere. [*Adhuc enim*]ſcilicet poſt baptiſmi,ac fidei receptionem, [*Eſtis in peccatis veſtris*]præteritis,ſicut & ante,ſecundum eos qui Chriſti reſurrectionem non profitẽtur, Fides etenim vana, & baptiſmus falſum repræſentans, non tollunt peccata. Baptiſmus autem Chriſti ſepulturam,ac reſurrectionem repræſentat, vt dictum eſt ad Romanos. Si ergo Chriſtus non reſurre-Rom.6. xit,fides veſtra inanis eſt, & baptiſmus falſa ſignificat,non ergo tolluntur veſtra peccata per fidem atq; baptiſmum.[*Ergo et qui dormiunt in Chriſto*]id eſt in fide Chriſti defuncti ſunt,[*Perierunt*] id eſt damna
D ti ſunt,eò quòd in fide inani & priſtinis vitiis ſint defuncti.¶Deinde ponit aliam rationem reſurrectionis futuræ.[*Si in hac vita tantum in Chriſto ſperantes ſumus*]id eſt ſi ſolùm confidimus per Chriſtum conſequi bona in hac vita præſenti, & non potius vitam æternam in anima & corpore.[*Miſerabiliores*]id eſt infeliciores,[*Sumus omnibus hominibus*](non Chriſtianis)qui in hac vita præſenti ſuis fruuntur delitiis. Nos verò nec in præſenti,nec in futuro gaudebimus,imò tantò miſerabiliores eſſemus,quantò grauiora plura propter fidem & Chriſtum ſuſtineremus.[*Nunc autem*]id eſt,ne prædicta inconuenientia concedantur,veritas ita ſe habet,videlicet quod[*Chriſtus reſurrexit a mortuis*]qui eſt,[*Primitiæ*]id eſt primi- Epiſt.
tiuus vel primus,[*Dormientiũ*]hoc eſt mortuorũ. Qui dormiẽtes,dicuntur qm̃ Chriſto iubente faciliter & integrè quaſi de ſomno reducentur ad vitã.Horũ dicitur Chriſtus primitię,quoniã primus tẽpore,& propria virtute ſurrexit.loquẽdo de dormiẽtibus in fine ſeculi ſuſcitãdis.Aliqui tamẽ pauci ante Chriſtũ ſurrexerunt, quorũ ipſemet tres ſuſcitauit.Vnde de Chriſto legitur in Apocalypſi,Qui eſt teſtis fi- Matt.9.
delis,primogenitus mortuorũ[*quandoquidem per hominem*].ſ.Adam primũ noſtrum parentẽ,[*Mors*]natu Luc.7.
ræ & culpæ ingreſſa eſt genus humanum,propter originale peccatum illius,*Et per hominem*]id eſt Chri Ioan.11.
ſtum,hoc eſt merito paſsionis eius erit, [*Reſurrectio mortuorum*]qui immutabuntur.Potentior eſt enim Apoc.1.
Chriſtus ad reparandum,quam Adam ad deſtruẽdum.[*Et ſicut in Adam*]id eſt in præuaricatione Adæ, Gen.3.
[*Omnes moriuntur*]incurrẽdo originale peccatũ, & moriendi neceſsitatem,eò q̃ peccatum illius traduca Sap.11.
tur in poſteros.[*Ita et in Chriſto*]id eſt in virtute & merito Chriſti,[*Omnes viuificabuntur*]in reſurrectio Ioan.5.
ne futura,& vitam gloriæ conſequentur omnes electi,imò meritum Chriſti omnino in ſe ſufficiens eſt

vt oēs ſimpliciter per ipſum beatā reſurrectionē ſortiātur. ¶Porrò, quòd impii reſurgent, non erit me- E
Ioan.12. rito Chriſti, ſed diuina eius virtute. Apoſtolus autē nunc loqui videtur de omnibus electis, qui merito
Dan.7. Chriſti beatā immortalitatē adipiſcētur, de quibus & Chriſtus dixit, Omnia trahā ad meipſum. Daniel
propheta quoque. Omnes (inquit) populi, tribus & linguæ ſeruient ei. [*Vnuſquiſque autem in ſuo ordine*]
id eſt in ſuo gradu & dignitate ſecundum exigentiam meritorū ſuorū reſurget, vt Apoſtolus in ordine
Apoſtolorum, Martyr in ordine martyrum. ¶Deinde exponit hūc ordinē [*Primitiæ Chriſtus*] hoc eſt om-
nium reſurgentium in finali iudicio primus tēpore, & ſummus dignitate eſt Chriſtus, qui prior ſur-
rexit, vt fidē & ſpem faceret, formāq; præberet credētibus. [*Deinde*] in fine ſeculi ſuſcitabuntur, [*Hi qui*
ſunt Chriſti] hoc eſt, fideles electi, vt pote [*qui in aduentu eius crediderūt*] id eſt in Chriſtum venturū ad
1.The.4. faciēdā vniuerſalē remunerationē. Iſti reſurgent Chriſto poſteriores tēpore, & inferiores dignitate. Re
ſurgent etiam ante eos qui non ſunt Chriſti, id eſt ante infideles & reprobos, nō ordine tēporis, ſed di-
Apo.10. gnitatis. Reſurrectio enim erit in momento. [*Deinde*] id eſt reſurrectione cōpleta, erit [*Finis*] huius mū-
di, quia tunc ſpecies generaliū eſſe ceſſabunt, & ſtatus mundi mutabitur. Erit quoq; tūc finis, id eſt con
ſummatio ſeu plena perfectio electorū, qui tunc in anima & corpore glorificabuntur, [*Cum*] Chriſtus
homo [*Tradiderit*] hoc eſt obtulerit, ſeu præſentauerit. [*Regnum,*] militantis eccleſię, id eſt electos fide-
les, in quibus Chriſtus interim regnat per fidē, regens eos per gratiā. Hoc regnum offeret & præſentabit F
Saluator, [*Deo et patri*] id eſt patri æterno, tanquā elegantiſsimā prædam de antiqui hoſtis manu excuſ-
ſam, atq; de vinculis mortis æternæ ſuo precioſiſsimo ſanguine liberatā. Dicitur autē Chriſtus hoc re-
gnū patri ſic præſentare, quia adducit electos ad ſummi cœli palatiū, in quo habitat de⁹ pater: ponetque
eos illic in conſpectu patris, nō vt pater incipiat eos inſpicere, ſed vt ipſi eum per ſpeciē contēplari inci
Pſal.41. piant. Iuxta quē modū ait Pſalmiſta, Quādo veniā & apparebo ante cōſpectū dei? Vel ſic, Cū Chriſtus
Pſalm.22. tradiderit, id eſt dederit regnū prædictū patri, videlicet vt pater in electis regnet, eosq; regat guberna-
tione cōpleta, puta per glorioſam fruitionē, & confirmationē eorū in bono, quos modo regit guberna-
tione incōpleta per gratiā viæ amiſsibilē, quæ tamen imperfectio eſt ex parte noſtri, qui ſępe peccamus
non rectè tendentes ad vltimū finē, Viatores enim reguntur à deo per hoc quod dirigantur in vltimū fi
nē, ſed hæc gubernatio non excludit omne malū. Cōprehenſores verò reguntur à deo per hoc, quòd in
ipſo vltimo fine immobiliter conſeruantur. Vt ergo pater hoc modo regnet in ipſis fidelibus, Chriſtus
Pſal.2. dat eos patri. ¶Deniq; dat eos patri, non quaſi nō ſint patris, imò à patre dati ſunt Chriſto, iuxta illud
Ioan.6. in Pſalmo, Poſtula à me, & dabo tibi gentes. Et alibi ipſe Chriſtus. Omne (inquit) quòd dat mihi pater,
Ioan.17. ad me veniet. Alibi quoq; apertius loquitur patri, Tui (inquiēs) erant, & tu mihi eos dediſti. Quomodo
Eccl.9. ergo dat Chriſtus eos patri, niſi ſecundū manifeſtationem? Nunc enim ignoratur, qui amore ſint digni:
Math.25. ſed tunc Chriſtus manifeſtabit qui ad patrē pertineant, dicens electis, Venite benedicti patris mei. Hoc G
1.Par.29. modo & nos damus aliqua deo, prout Dauid teſtatur, Tua domine ſunt omnia, & quæ de manu tua ac-
cipimus, dedimus tibi. Per hoc autē, quòd Chriſtus dicitur tradere regnū deo patri, non eſt intelligen-
dū quod tollat, vel adimat illud ſibi, aut ſancto ſpiritui. Vna nanq; diuina perſona expreſſa, ſingulæ dan
tur intelligi, vbi nō obuiat relatiua diſtinctio. Itaque finis erit. [*Cum euacuauerit*] id eſt ceſſare fecerit
Chriſtus, [*Omnem principatū, et poteſtatem et virtutē*] hoc eſt vniuerſos gradus prælationum, angelorum,
dæmonum et hominū, quia (vt dicit gloſſa) quamdiu durat hic mundus, angeli angelis, dæmones dæmo
nibus, & homines hominibus præſunt, ad vtilitatē vel deceptionē viuentium, ſed omnibus electis, iam
omnis ceſſabit prælatio, quoniā vltra nō erit neceſſaria. Ideò hanc prælationē dicitur Chriſtus euacua-
re, quia omnes ſuos exaltabit in regno, tantò vnūquēq; ſublimius, quantò iam amplius humiliatur. Vel,
Cū euacuauerit omnem principatū, hoc eſt manifeſtauerit nullā creaturarū habuiſſe aliquid horū niſi
Thomas à deo. ¶Sed cū ordo angelorū in prælatione cōſiſtat, & inter cæteros ordines hi tres cōputētur, videli-
cet principatus, poteſtates, virtutes. quæri poteſt, quomodo angelorū euacuētur prælatio, principatus,
poteſtas, & virtus. Et reſpondendum ſecundum Thomam in prima parte, quòd in ordinibus angelorū
duo penſantur, videlicet, diſtinctio ſeu gradus perfectionum ſecundum differentiam naturæ & gratiæ,
& quantùm ad hoc, ordines angelorum nunquam ceſſabunt, quia natura eorum non corrumpetur, nec
gratia auferetur. Secundò, conſideratur in ordinibus angelorum exequutio officiorum. Hæc autē exe-
quutio poſt diem ceſſabit, ſecundum quòd ordinatur ad reductionem hominum ad ſuum principium H
creatiuū. Manebit verò prout conſiſtit in conſequutione vltimi finis ſeu adoptionę beatificæ fruitio-
nis: nā actiones hierarchiæ manebunt poſt diē iudicij in beatis: non propter nouam influentiā, ſed pro-
pter conſeruationem perfectionis influxæ. Sicut enim inferiores angeli à ſuperioribus illuſtrantur, ſic
inferiorum cognitio talis à ſuperiorū illuminatione dependet, nō ſolū quantū ad receptionē, ſed etiam
quantùm ad conſeruationem. Homines quoq; qui angelorum miniſterio ad beatitudinem perducun-
tur, aliquam illuminationem habebunt per angelorum officia. Hæc eſt reſponſio ſancti Thomæ, quæ li
cet probabilis ſit, authoritatē tamen non habet ſecundū aliquos, ſaltē in multis. ¶Porrò de dæmonibus
Dionyſi⁹ aliqui dicunt, quòd poſt diem iudicij non cruciabunt homines, ſed omnes ſimul tā dæmones quā homi
nes reprobi, vno igne, non tamen æqualiter punientur. Quamuis autem communiter dicant expoſito-
res aliqui per principatus deſignari maiores: per poteſtates verò medios, & per virtutes inferiores, tam
in angelis quàm in hominibus, & ſuo modo in dæmonibus, ita quòd Apoſtolus enumerando incipità
ſuperioribus: documentis tamen diuini & magni Dionyſij potius conſonare videtur, vt dicamus op-
poſito modo, ita quòd enumeratio Apoſtoli incepit ab inferiori, videlicet à principatibus, per quos in-
telligunrur inferiores: per poteſtates, medij: per virtutes autem, ſuperiores. Dionyſius enim in libro de
principatu angelico ponit virtutes ante poteſtates & principatus, Nā principatus ponit in ſummo or-
dine infimæ hierarchię: poteſtates verò in infimo ordine ſecundæ hierarchiæ: virtutes autem in medio

A ordine huius hierarchiæ. [*Oportet autem*] vt impleantur ſcripturæ, [*illum*] videlicet Chriſtum [*Regnare*]
iam per fidem in eccleſia militante. Iuxta illud, Dabit illi dominus deus ſedem Dauid patris eius, & re- Luc.1.
gnabit in domo Iacob in æternum, [*Donec ponat*] ipſe Chriſtus diuina ſua virtute [*omnes inimicos*] i. ad-
uerſarios ſuos incredulos & peruerſos, [*Sub pedibus eius*] id eſt ſub ſuæ poteſtatis plenaria ſubiectione,
quod erit in die iudicij, quando implebitur illud propheticum, Ad eum venient & confundentur om- Eſa.43.
nes qui repugnant ei. Interim ergo durabit ſtatus eccleſiæ, & regimen Chriſti in ea. Hæc dictio, Donec,
ſumitur hīc incluſiuè non excluſiuè. Non enim Chriſtus regnare ceſſabit, cū fuerint ſibi omnes ſubie-
cti: ſed ſi interim regnat, certius eſt quòd poſtmodum regnabit. Simili modo ſumitur in pſalmo, cū di-
citur, Deus ne derelinquas me, donec annunciem brachium tuum [*Nouiſsime autem*] quando videlicet in Pſalm.70.
die nouiſsimo mortale hoc induerit immortalitatem, [*inimica deſtruetur mors*]. i. mors quam naturaliter
abhorremus, & quæ noſtræ vitæ aduerſatur. ¶Quod autem Chriſtus ponet inimicos omnes ſub pedi-
bus, hinc conſtat, [*omnia enim*] cæleſtia, terreſtria & infernalia. [*Subiecit*] pater [*ſub pedibus eius*] ſcilicet Pſalm.8.
Chriſti. Vnde ipſe ait, Data eſt mihi omnis poteſtas in cælo & in terra. [*Cum autem dicat*] ſcriptura [*Om-* Heb.2.
nia ſubiecta ſunt ei] ſcilicet à Chriſto patre, intelligendum eſt hoc, [*Sine dubio præter eum*]. i. præter patrē, Mar.28.
[*Qui ſubiecit ei omnia*] ſcilicet Chriſto. [*Cum autem ſubiecta fuerint illi*]. i. Chriſto, [*Omnia*] quando videli
cet omnes aduerſarij eius fuerint ei plenè ſubiecti, & cunctis fidelibus & infidelibus manifeſtatum fue Pſal.148.
rit Chriſtum dominū eſſe vniuerſorum, quando peruerſi per experientiam ſuæ damnationis ſciēt Chri Deut.10.
B ſtum eſſe dominum omnium.] *Tunc ipſe filius ſubiectus erit ei*]. i. patri, [*Qui ſibi*]. i. filio, [*Subiecit omnia*]
creata. Erit autem Chriſtus ſecundum formam ſerui patri ſubiectus, nō quòd modo non ſit ſubiectus,
ſed quia tunc corpori ſuo myſtico manifeſtabitur, ſubditus patri coram vniuerſis electis, [*Vt ſit deus*]
pater, vel Chriſtus ſecundum diuinam naturam, [*Omnia*] cauſaliter, obiectiuè ſeu fruitiuè, [*in omnibus*]
comprehenſoribus. Quicquid enim amari poſsit vel appeti, habent in deo, & deus eſt cauſa totius bea-
titudinis electorum, qui nihil quærunt aut diligunt niſi deum, & alia in deo, propter deum & ſecūdum
deum. Deus quippe eſt vnum illud, quod ſolū neceſſarium eſt, in quo eſt omniū bonorum ac pulchro- Luc.10.
rum ac deſiderabilium plenitudo immēſa, qui ſolus quietat rationalis creaturæ affectum. ¶Præterea re- Rom.5.
dit Apoſtolus ad probandum generalem reſurrectionem futuram. [*Alioquin*]. i. ſi mortui non reſurgēt,
[*Quid facient qui baptizamur*] hoc eſt, lachrymis pœnitentiæ ſeu aquis afflictionum perfunduntur, [*Pro*
mortuis]. i. pro remiſsione peccatorum mortuis impendenda, [*Si omnino mortui non reſurgunt?*] q. d. ina-
nis eſſet labor eorum, ſicut habetur de Iuda, Quòd niſi eos qui ceciderāt reſurrecturos ſperaret, ſuper- 2.Mac.12.
fluum videretur & vanū orare pro mortuis. ¶Sed poſſet quis inſtare & dicere, quod licet corpora ſuſci
tanda non eſſent, animæ tamen præmio donarentur, ſicut & nunc ante reſurrectionē. Pium ergo & vti-
le eſſet pro defunctis, hoc modo baptizari ac deprecari propter animas liberādas de pœnis, quāuis cor-
pora nunquam reſurgerent. Et reſpondendum q⁹ tunc non eſſet tam vtile ſicuti modo. [*vt quid baptizan*
tur] viui, iuxta ſenſum prædictum [*Pro illis?*] defunctis? Eſt ergo baptiſmus afflictionis, de qua in Euan-
C gelio dicit Saluator, Ego baptiſmo habeo baptizari. Vel ſic, Quid facient qui baptizantur pro mortuis? Luc.12.
id eſt pro peccatis ſuis delendis, vel ſeipſis ſpiritualiter mortificandis, ad ſimilitudinem mortis domini
ſaluatoris? q. d. Inaniter baptizantur cū non ſint vitam habituri. [*Tu quid*]. i. quo fructu, [*et nos*] apoſtoli,
prædicatores & martyres Chriſti [*Periclitamur*] id eſt pericula patimur, imò & mortificamur, vel ad ſup Rom.8.
plicia ducimur, [*Omni hora*] id eſt aſsiduè? [*Quotidie enim morior*]. i. grauibus tribulationibus afficior, &
hoc verū eſſe iuro, [*Per gloriā veſtram fratres*]. i. per beatitudinem vobis paratā in cælo. Vel, propter glo
riam veſtram. i. ad hoc vt vos gloriā mereamini ſempiternā. [*Quam habeo*] per certiſsimam expectatio-
nem, & propinquam potentiam. [*In Chriſto Ieſu domino noſtro*] id eſt virtute, gratia ac merito Chriſti,
vel per contemplationem ipſius.

Proſequutio huius cap. ab eo loco, [*Si ſecundum hominem ad beſtias pugnaui Epheſi.*] Artic. XVI.

D 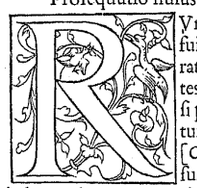

Vrſus oſtendit Apoſtolus reſurrectionem futuram, quoniam aliàs infructuoſa
fuiſſet diſputatio ſua contra infideles. Ait enim. [*Si ſecundum hominem*]. i. ſecundū
rationis proceſſum, [*ad beſtias*]. i. contra homines beſtiales, reſurrectionem negan
tes, [*Pugnaui*]. i. acriter diſputaui. [*Epheſi*]. i. in ciuitate epheſina, (Sumitur autem
ſi pro quia [*quid mihi prodeſt?*] diſputatio illa, [*Si mortui non reſurgunt?* Imò ſi mor
tui non reſurgunt, [*Manducemus et bibamus*]. i. gulæ & voluptatibus inſiſtamus,
[*Cras enim*] hoc eſt in breui, [*moriemur*] & nulla erit retributio alia. Hoc de Eſaia Eſa.22.
ſumptum eſt, quod illic dicitur in perſona deſperantium Iudæorum, & conuenit
in hos qui non putant vitam poſt hanc vitā, propter quod voluptatibus ſe exponunt vt pecora. In quo-
rum perſona dicit Sapiens, Vmbræ tranſitus eſt tempus noſtrum, & poſt hoc erimus tanquam nō ſue- Sap. 2.
rimus. Venite ergo & fruamur bonis quæ ſunt. Sed ne talibus credamus, monet Apoſtolus, [*Nolite ſedu-*
ci]. i. non permittatis vos ab aliquo decipi [*Corrumpunt enim mores bonos*] hoc eſt, actus morales ſeu habi Epheſi.5.
tus virtuoſos, [*colloquia mala*] maximè hæreticorum atque carnalium. [*Euigilate iuſti*] à ſomno pigri-
tiæ & eſtote ſoliciti, [*et nolite peccare Ignorantiam enim dei quidam habet*] hoc eſt, diuina ſciētia, puta noti
tia fidei diuinitus reuelata aliqui carent. Illi ſcilicet negant reſurrectionem futuram. [*ad reuerentiam*] id
eſt verecundiam, [*vobis loquor*] vt erubeſcatis de hoc quod inter vos eſt error de reſurrectione mortuo-
rum. Nam & error atque defectus inferiorum redundat, & cedit in confuſionem ſuperiorum. Vnde ve
recundum eſt iuſtis & doctis, præſertim prælatis, quòd inferiorum errores & vitia non extirpant.
¶Deinde oſtenditur reſurrectio mortuorum poſsibilis per exempla naturæ, ponſtque verba perſido-
rum, ſubiungens: [*Sed dicit*] infideliter interrogando, [*aliquis*] ignorans deum. [*Quomodo*] id eſt quo or-
dine, qua virtute, quo modo & ſpecie, [*Reſurgunt mortui, quali autem corpore venient?*] id eſt ſi reſurgēt,

quale corpus habebunt,redeundo ad vitam corpoream,ſcilicet mortale an immortale?Huic reſpondet E
Apoſtolus,[*inſipiens*]qui diuinam virtutem & opera naturæ non penſas, [*Vt quod ſeminas, non viuificatur*]id eſt granum quod mittis in terram non vegetatur ſeu creſcit.[*Niſi prius moriatur*]id eſt reſoluatur
Ioan. 12. & putrefiat.Vnde aſſerit Chriſtus, Niſi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipſum ſolum manet [*Et quod ſeminas, non corpus quod futurum eſt*][id eſt quod exurget de terra, [*Seminas*] id eſt non herbam, ſtipulam, paleam. vel tam multiplex granum, ſicut de terra naſcetur. [*Sed*] ſeminas [*Nudum*]id eſt purum ac ſolum [*Granum*] vtputa tritici,[*Aut alicuius cæterorum*] ſeminum.[*Deus autem dat*]per influentiam cauſarum ſecundarum,[*illi*]grano ſeminato,ſeu naſcituro,[*corpus*]cum ariſta & palea,[*Sicut vult*]id eſt liberè inſtituit. Opus enim naturæ ac intelligentiæ eſt opus cauſæ primæ [*Et vnicuique ſeminum*]dat deus,[*Proprium corpus*]hoc eſt,corpus ſuæ ſpeciei conueniens. Quemadmodum ergo nudum granum ſeminatur,deſque nutu veſtitum ac multiplicatum reſurgit:ſic mortuus diuina virtute poterit viuere,atque in corpore meliorato reſurgere. ¶Deinde Apoſtolus manifeſtat differentiam corporum reſurgentium,quantùm ad dignitatem & gloriam, ſecundum exigentiam meritorum. [*Non omnis caro eadem caro*]id eſt non omnia animalia habent corpus eiuſdem rationis, dignitatis ac diſpoſitionis, ſed iuxta diuerſitatem formarum ſubſtantialium requiritur diuerſitas materiarum: forma nanque eſt finis materiæ,ſed iuxta diuerſitatem finium,diuerſificãtur & media.Ideo ſubditur,[*ſed alia,*] id eſt alterius diſpoſitionis eſt,[*Caro hominum,alia pecorum,alia volucrum,alia autem piſcium*]Sumitur verò caro hoc loco communiter,pro corpore animato,ſenſitiuo. Strictius verò eam ſumendo dicuutur Car F
thuſienſes(quorum & ego vnus ſum,vtinam dignè)non comedere carnes, [*Et*] quædam ſunt [*corpora cæleſtia*]vt orbes ac ſydera,[*Et*]ſunt[*corpora terreſtria*]vt ſaxa & arbores.
¶Subditur autem de differentia corporum, poſtquam dictum eſt de differẽtia carnium, quoniam corpus communius eſt quàm caro.[*ſed alia quidem*]id eſt[*cæleſtium*]corporum[*gloria*] id eſt perfectio,ornatus ſeu pulchritudo.[*Alia autem terreſtrium*]Nec ſolũ hæc corpora inter ſe diſtant,ſed corpora quoque cæleſtia inter ſe differunt,nam[*alia*]ſcilicet maior[*eſt claritas ſolis,alia claritas lunæ*]videlicet minor quàm illa,[*Et alia claritas ſtellarum*]Hoc videmus ad oculum.[*Stella enim*]alia[*differt in claritate*] quoniam maior eſt lux vnius quàm alterius.[*Sic & reſurrectio mortuorum*]diſtincta erit, quantùm ad gloriam corporum ſuſcitandorum,non quantùm ad veritatem naturæ eorum.Omnia erunt enim eiuſdem naturæ ſeu ſpeciei,ſicuti & modo,ſed dignitas præmiorum erit diuerſa. ¶Porrò exemplum apoſtoli magis conſonat opinioni dicentium materiam primam in omnibus corporibus eſſe eiuſdem rationis, quàm eorum qui ponunt eam diſtingendam ſpecificè. ¶Deinde ponuntur dotes corporum glorificãdorum. [*Seminatur in corruptione*]id eſt corpus humanum concipitur,generatur, & more ſeminis ſub terra humatur corruptibile ſeu corruptum, [*ſurget in incorruptione*] id eſt in reſurrectione erit incorruptibile per dotem impaſsibilitatis. Simili modo iam.[*Seminatur in ignobilitate*]id eſt vile atque obſcurum,[*ſurget in gloria*]id eſt reſurgendo recipiet claritatem,vt ſit glorioſum ac nobile,[*ſeminatur in infirmitate*]id
Sap. 9. eſt fragilitate & infirmitate ad motum habens.corpus enim quod corrumpitur,aggrauat animam,[*ſurget in virtute*]id eſt ſurgendo habebit facillimam mobilitatem iuxta animæ voluntatem,per dotem agilitatis.]*Seminatur corpus animale*]id eſt groſſum &alimoniis indigens,atque corporibus aliorũ animaliũ ſimile. [*Surget ſpirituale*] corpus, id eſt ſubtile ac ſpiritui ſimile, quantùm ad aliquas proprietates, non
Luc. 14. tamen ita ſubtile vt exeat limites ſuæ naturæ. Erit enim palpabile atque viſibile,carnem habens & oſſa, ſicut & Chriſtus in ſemetipſo oſtendiſſe ſcribitur. Hæ ergo ſunt quatuor dotes corporum beatorum,
Auguſt. quæ erunt in corporibus quodammodo ex redundantia beatitudinis animæ ad corpus,ſicut in epiſtola ad Dioſcorum tangit Auguſtinus.Ex hoc enim quòd anima fruitiuè deo vnitur, quatuor bona conſequitur,videlicet internæ lucis ſplendidiſsimam claritatem, & ex hoc redundat in corpus claritas glo-
Matth.13. rioſa,tantò abundantior,quantò maior eſt gloria animæ.Fulgebunt enim iuſti ſicut ſol. Secundò, conſequitur anima omnium deſideriorum ſuorum plenam quietationem.Ex quo redundat in corpus agilitas, ſeu mobilitatis velocitas. Iam enim corpus infirmum eſt, quoniam deſiderio animæ ſatisfacere
Sap. 3. nequit in executione motus & operationis, tunc verò mouebitur iuxta deſiderium ac imperium animæ, non tamen in inſtanti,Propterea ſcriptum eſt,Fulgebunt iuſti, & tanquam ſcintillæ in arundine-
1.Ioan.3. to diſcurrent. Tertiò, conſequitur anima omnis mali remotionem, & ex hoc redundat in corpus impaſsibilitas. Quartò conſequitur anima maximam deiformitatem. Iuxa illud Ioannis, Similes ei erimus,quia videbimus eum ſicuti eſt.Et ex hoc redundat in corpus ſpiritualitas ſeu ſubtilitas. ¶Denique H
ſicut maior erit beatitudo animarum, quàm eſſet naturalis fœlicitas angelorum, ſicut erit maior perfectio corporum glorificatorum,quàm ſit perfectio cæleſtium corporũ:ita quòd claritas,agilitas,impaſsibilitas,atque ſubtilitas maior ſeu dignior futura erit in illis,quàm in cęleſtibus corporibus.In præſenti quoque vita habet corpus ab anima quatuor proportionabiliter prædicta, videlicet exiſtentiam, pulchritudinem,conſeruationem & motum. ¶Quod autem corpus reſurget ſpirituale.probat Apoſtolus,
[*Si eſt*]id eſt quia iam eſt[*corpus animale*]ſecundum ſenſum prædictum,[*Eſt*]hoc eſt,aliquando erit in nobis,& iam in aliquibus eſt,[*Et*]corpus[*ſpirituale*] ſecundum intellectum expreſſum. corpus enim di
Geneſ.2. citur animale,ad differentiã corporis ſpiritualis. ¶Quod verò ſit corpus animale, probat authoritate ſcripturæ.[*Sicut ſcriptum eſt*]in Geneſi, [*Factus eſt primus homo*]ſcilicet[*Adam, in animam viuentem*] hoc eſt,in ſui formatione adeptus eſt animam dantem corpori vitam animalem,ſuſtentatione ciborum indigentem:propter quam vitam corpus vocatum eſt animale,[*Nouiſsmus Adam*]id eſt Chriſtus factus eſt [*In ſpiritum viuificantem*] i. in ſua reſurrectione recepit ſpiritum rationalem,ſeu animã dantem corpori ſuo vitã ſpiritualẽ, cibis & potibus non indigentẽ,ſed inſolubilẽ atque perpetuã. Chriſtus enim poſuit
Rom. 5. animã ſuam,& iterum ſumpſit eam,ſed non talem reſumpſit,qualem poſuit.Poſuit nanque paſsibilem

A impaſsibilem verò recepit.Dicitur autem Chriſtus Adam. Primò, quoniam de eadem materia habuit Geneſ.2.
corpus.Secundò,quoniã ſicut ex Adam omnes naſcuntur,ſic ex Chriſto renaſcuntur. Tertiò,nã ſicut de latere Adæ formata eſt Eua,ita ex latere Chriſti formata eſt eccleſia.Dicitur quoque nouiſsimus Adam,quoniam nemo ei ſuccedet,qui ſit caput & author fidelium. [*Sed non prius quod ſpirituale*]hoc eſt nec Chriſtus habuit,nec alij habẽt,primò corpus ſpirituale,ſecũdum proprietatem vt dictum eſt, [*Sed quod animale*].i.primò oportet habere corpus animale,[*Deinde*]habetur corpus, [*Quod ſpirituale*]eſt. Chriſtus equidem ante paſsionem habuit corpus animale.i. cibo vtẽs ac diſſolubile.Poſt reſurrectionẽ verò habuit corpus ſpirituale.Ita erit & nobis:iam enim habemus corpora animalia. Poſt reſurrectionem verò habebimus corpus ſpirituale.¶Sciendum,q̃ duplex eſt ordo, videlicet generationis & naturæ.Secundum ordinem generationis imperfectũ præcedit perfectũ,vt pueritia iuuentutẽ.Et hoc modo animale præcedit ſpũale.Secundum ordinẽ verò naturæ, perfectum præcedit imperfectum. Imperfecta enim à perfectis procedunt.¶Deinde oſtendit Apoſtolus vnde ſimus animales,& vnde erimus ſpi- Geneſ.1.
rituales.[*Primus homo*]. ſ. Adam, materialiter habens ordinem, [*De terra*] quia de limo terræ formatus
fuit,[*Terrenus*].i.naturaliter animalis atque paſsibilis.Maximè tamen terrenus effectus eſt,tranſgredien Geneſ.3.
do diuinum præceptum:[*Secundus homo,*]hoc eſt Chriſtus,Qui dicitur ſecundus homo,quoniam inter Lucæ.1.
eum & Adam nullus eſt medius,qui ſit caput & principium hominum ſicut ipſe.Hic ergo deſcendens,
[*De cælo*]& oriens ex alto eſt[*Cæleſtis.*]Primò,quia de cœlis deſcendit,non diuinitatem amittendo.vel Ioan.3.
B locum mutando,aut corpus de cœlo ſecum portando,ſed corpus humanum aſſumendo, atque in mun Ioan.16.
do viſibiliter apparendo.Propter quod ipſe ait,Nemo aſcendit in cœlum, niſi qui deſcendit de cœlo. Lucæ.
Et alibi,Exiui à patre, & veni in mundum. Secundò, quia cœleſti virtute conceptus ac natus. Tertiò,
quia cœliformiter (id eſt abſque macula)in terra conuerſatus,[*Qualis terrenus*]id eſt qualis fuit Adam,
[*Talis & terreni,*]hoc eſt tales modo nos ſumus,quia animales,mortales & fragiles, imò originali pecca
to infecti.[*Et qualis cæleſtis*]id eſt qualis in reſurrectione factus eſt Chriſtus,videlicet corpus glorificatum ſortitus,[*Tales & cæleſtes*]id eſt tales erunt electi in reſurrectione futura,quando reformabit cor- Philip.3.
pus humilitatis noſtræ configuratum corpori claritatis ſuæ,vt [*Ergo*] cœleſtes effici valeamus, ſtudendum eſt nobis,vt[*Sicut portauimus imaginem terreni*]id eſt ſicut aſsimilati ſumus primo parenti, ſequendo eius veſtigia,inobediendo & originale peccatum ab ipſo contrahendo, [*Sic portemus et imaginem cæleſtis,*]hoc eſt Chriſto nos conformemus per charitatem,obedientiam, humilitatem & omnium tribulationum patientiſsimam ſuſtinentiam.Non enim aliter poſſumus fieri cœleſtes ſiue felices. Ideo ſubditur,[*Hoc autem dico fratres,quia caro et ſanguis*]id eſt homines carnales affectibus vitioſis ſubiecti, ſeu
opera carnis,[*Regnum dei poſſidere non poſſunt*]In cœlo enim non nubent,neque nubentur. [*Neque cor* Matth. 22.
ruptio incorruptelam poſsidebit,]hoc eſt qui ſeruit corruptioni peccati,non ſortietur beatam immortali- Lucæ. 20.
tatem:Peccatum enim mentem inficit,corrumpit & in nihilum redigit.Virtus verò conſolidat animum
& ſtabilit eum in deo.idcirco impaſsibilitatem,quæ eſt perfecta incorruptela,meretur & poſsidebit.
C Vnde ſcriptum eſt,Incorruptio facit eſſe proximum deo.
¶Inſuper manifeſtat Apoſtolus reſurgendi modum ac ordinem[*Ecce*](Cum dicitur, Ecce,inſinuatur Sapien. 6.
notabile eſſe quod dicitur)[*Miſterium*].i.occultum aliquid de materia futuræ reſurrectionis, [*vobis di-* Epiſt.
co]videlicet,[*Omnes quidem*]generaliter,[*Reſurgemus*]boni & mali in fine ſeculi,qui interim non ſurrexerunt reſurrectione conſummata,quomodo certum eſt reſurreviſſe virginem glorioſam.Nam & viui
qui tunc inuenti fuerint,in igne conflagrationis morientur,vt ſoluant debitum carnis, protinúsque cũ Malac.3.
aliis ſurgent.Reſurrectio nanque non conuenit,niſi ei quod cecidit,[*Sed nõ omnes immutabimur*,hoc eſt
non omnes in melius reformabimur, quoniam ſoli electi glorificabuntur, reprobi verò reſurgent in
peius:habebunt enim corpora ipſo aſpectu horribiliſsima.ſ.obſcura,grauiſsima,groſſa,& paſsibilia.Re
ſurgemus autem[*In momento, in ictu oculi*]id eſt in breuiſsimo temporis ſpacio, hoc eſt quàm citò oculus aperitur,aut clauditur.Diuina enim virtus immenſa eſt.Non tamen fiet repente, quia collectio cinerum fiet ab angelo,non ſine motu locali. Surgemus quoque, [*In nouiſsima tuba*] Hæc tuba tripliciter
intelligi poteſt.Primò per tubam intelligitur imperium dei,cuius nutu reſurrectio fiet. Vnde ad Theſ-
ſalonicenſes ab ipſo inducitur,Quoniã ipſe dominus in iuſſu & in voce archangeli,& in tuba dei deſcẽ 1.Timo.4.
det de cœlo.Secundò,per tubam intelligitur vox Chriſti,qui ait, Veniet hora in qua oẽs qui in monu- Ioan.5.
D mentis ſunt,audient vocem filij dei.Tertiò,per tubam accipi poteſt ad literam vox alicuius archangeli,
cui cõmiſſa fuerit talis prolatio.Vnde in Euangelio dicitur,Media nocte clamor factus eſt,ecce ſponſus Matth. 25.
venit,exite obuiam ei.[*Canet enim tuba*] quælibet iam præfata. i. terribiliter imperabit reſurrectionem
mortuorum.Et,vt dicit Hieronymus ſic canet,q̃ totus mundus tinniet, [*Et mortui reſurgent incorrupti*] Hierony.
id eſt cum corpore integro.Quia diuina virtus ſupplebit,quod aliquibus defuit,vt claudis, monſtris &
pueris. Omnes etiam ſurgent in perfecta ætate & conuenienti quantitate, [*Et nos electi*]immutabimur,
id eſt immortalitatis gloriam conſequemur.[*Oportet enim*]quatenus diuina impleatur promiſsio:& iuſta fiat remuneratio,[*Mortale hoc*]corpus[*Induere immortalitatem*].i.perpetuam ſubſiſtentiam, [*Et oportet*]corruptibile hoc corpus[*Induere incorruptionem*]id eſt indiſſolubilitatem,vt reſolui non poſsit.Hoc
propriè refertur ad corpora electorum,quamuis & corpora reproborum futura ſint immortalia & incorruptibilia,ſed immortalitãs illa erit tantis miſeriis plena,vt potius eſſe videatur mors continua,quàm
immortalitas vera.[*Cum autem mortale hoc*] corpus [*induerit immortalitatem*] ſcilicet in die nouiſsimo, Iob.9.
quando idem numero corpus reſurget, prout apertiſsimè ait beatus Iob, Scio quòd redemptor meus
viuit, & in nouiſsimo die de terra ſurrecturus ſum, & rurſum circundabor pelle mea,&c. [*Tunc fiet*]
id eſt implebitur[*Sermo*]propheticus,[*qui ſcriptus eſt*]in Oſea, ſecundum tranſlationem. 70. interpre- Oſee.13.
tum,[*Abſorpta*]id eſt victa eſt mors, ſiue diabolus [*In victoria*]id eſt per victorioſum paſsionem ac re-

Osee.13. surrectionem Christi,qui mortem nostram moriendo destruxit,sicut & per Oseā loquitur, Ero mors E
tua ô mors,&c.Quod etiam iam allegatum est secundum translationem.70.interpretum. Abstulit em
à nobis mortem culpæ atque gehennæ,& in fine seculi tribuet immortalitatem completam.¶ Præterea
Psalm. 88. apostolus de beneficio tanto exultans,& in persona feliciter resurgentium loquens ex propheta eodem,
adiecit.[*Vbi est ò mors victoria tua?*]qua omnes occidisti:sicut scriptum est, Quis est homo qui viuet &
non videbit mortem?[*Vbi est mors stimulus tuus?*]id est peccatum quod mortem induxit,sicuti stimulus
læsionem infigit?Ideo subditur.[*Stimulus autem mortis*].i.mortem inducens[*Peccatum est*]actuale vel ori
ginale.Mors enim est pœna peccati,q.d.Ista victoria mortis,ac stimulus eius ab electis ablata sunt. Vn-
Esaiæ.25. de in Esaia legitur,Præcipitabit dominus mortem in sempiternum, & opprobrium populi sui auferet.
Psalm. 113. Item in Psalm. Laqueus contritus est,& nos liberati sumus.¶Ne autem putetur culpa per legem dele-
ta,subiungitur.[*Virtus vero*].i.incentinum seu augmentum[*Peccati*]est[*Lex*] Mosi, non directè,sed ex
Ouidius. occasione,ex humana peruersitate,quæ nititur (testante poëta) in vetitum semper, cupítque negatum.
De hoc autem in epistola ad Rom.plenissimè dictū est. [*Deo autem gratias qui dedit nobis victoriam*]iam
in spe,& partim in re,postea autem dabit perfectè in re.Victoriam inquam peccati & mortis nō nostris
meritis,sed [*Per dominum nostrum Iesum Christū*].i.virtute ac merito Christi. ¶Postremò ponit Apostolus admonitionem saluberrimam & consolatoriam. [*Itaque*] cum omnia hæc ita se habeant, ô [*Fratres mei dilectissimi stabiles estote*]in fide[*Et immobiles*]in charitate [*Abundantes in opere domini semper*]. i.actibus virtuosis incessanter intenti,[*Scientes quod labor vester*]ex charitate procedens,[*Non est inanis*].i.sine F
Sapient. 3. mercede[*in domino.*]Imò vt apud Sapien.legitur,bonorum gloriosus est fructus. Hoc totum breui ver
Psalmi.26. siculo comprehendit Psalmista,dicens,Expecta dominum,viriliter age,& confortetur cor tuum,& sustine dominum.Magna est itaq; perfectio,cordis stabilitas in domino,ne homo moueatur impetu passionum,delectationibus temporalium rerum:vel minis,aut huiusmodi aliquo peccato. Idcirco scriptū
Eccles. 5. est.Non te ventiles in omnem ventum,sed esto firmus in via domini,& in veritate sensus tui.Et iterum
Eccle. 27. scriptura dicit,Sapiens permanet vt sol,stultus autem mutatur vt luna.

Cap. XVI. [*De collectis autem quæ fiunt in sanctos.*] Artic. XVII.

Actu.2. EXpeditis determinationibus principalium materiarum,in quibus instruendi erāt Corinthij,iam agit Apostolus de quibusdam ordinationibus particularibus. Primò de eleemosynis,quas gentiles conuersi faciebant Iudæis conuersis,qui in Hierusalem erant. Ait enim[*De collectis autem*].i.donis seu eleemosynis,[*quæ*]congregantur,&[*fiunt in sanctos*].i.in sustētationem sanctorum in Hierusalem habitantium,qui omnia sua vendiderunt,& ante apostolorum pedes posuerunt, quibus consumptis,& famæ orta in Iudæa,in magna penuria fuerunt,propter quod ordinauerunt apostoli vt cōuersi ex gentibus mitterent eis subsidia vitæ.[*Sicut ordinaui in ecclesiis Galatiæ*].i.congregationibus fidelium in Galatia(quæ est pars Græciæ)habitantiū. s.Galatis.[*Ita et vos facite per vnam sabbati*].i.vna die septimanæ.[*Vnusquisque vestrum apud se reponat*].i.in propria domo ponat in loco securo,ne fortè si alij commiserit, defraudetur. Ponat ergo apud se [*Recondens*]munus[*Quod ei bene placuerit*]id est tantùm quantùm libenter dat,ne grauetur,[*Vt non cum venero,*]id est apud vos fuero,[*Tunc collectæ fiant,*]id est eleemosynæ congregentur,quia tunc alia habebimus expedire:grauaret quoque vos si totum simul daretis.[*Cum autem præsens fuero apud vos,quos probaueritis*].i.approbaueritis,seu aptos iudicaueritis,per epistolas,hos mittam, id est istos destinabo cum literis commendatoriis meis ac vestris,[*Perferre gratiam vestram,*]id est gratiosam eleemosinam[*in Hierusalem*]ad primitiuam ecclesiam sub Iacobo militantem.[*Quod si dignum fuerit*].i.rationabilis causa occurrerit,[*Vt et ego eam*]in Hierusalem cum eleemosynis istis. [*Mecum ibunt*] quos probaueritis. [*Veniam autem ad vos,cum Macedoniam,*]quæ est pars Græciæ,[*Pertransiero*]visitando illic, & in locis vicinis discipulos.[*Nam Macedoniam*]prouinciam illam[*Pertransibo*]non diu ibi morando,cum non sit necesse.[*Apud vos autem forsitan*].s.si.deus præstiterit,[*Permanebo*]multis diebus,[*Vel etiā hyemabo,*] quia multa sunt corrigenda in vobis,ideo diuturna medici spiritualis præsentia vobis necessaria est. [*Vt vos me ducatis quocunq; iero*]cum à vobis recessero . Illa tamen non fuit principalis causa huius mansionis, H
sed hoc dicit apostolus ad inflammandum charitatem eorum ad se,vel ad familiaritatem ostendendam [*Nolo enim vos modo in transitu videre*]id est tempore modico. [*Permanebo autem Ephesi*] vnde & istam epistolam vobis transmisi,[*Vsque pentecosten.Ostium enim mihi apertum est magnum et euidens*].i.vehemēs ratio mihi occurrit illic manendi,eo quod corda multorum parata sint recipere verbum dei,[*Et aduersarij multi*]sunt ibi qui euangelio contradicunt,contra quos oportet me armare fideles, vel illis quoque apertè resistere.[*Si autē venerit Timotheus*]ad vos [*Videte*] id est studete ad hoc [*Vt sine timore sit apud vos*]id est securè,ita vt nullus ei molestus sit.[*Opus enī dñi operatur*] prædicando euangelium Christi,
1.Timo.4. [*Sicut et ego . Ne quis ergo illū spernat*]eo quòd iuuenis sit.Vnde alibi dicit, Nemo adolescentiam tuam contemnat,[*Deducite autē illū in pace*]egrediendo & ambulando cum eo pacificè per aliquod spatium,
Actu .18. [*Vt veniat ad me*]Ephesum[*Expecto enim illū cū fratribus*]cum eo venturis . [*De apollo autē fratre*]qui erat vir potens in scripturis & eloquens, quem apostolus ordinauit Corinthiis in episcopum,sicut & ip si rogauerunt . [*Notū vobis facio quoniā multū rogaui eū*]non præcepi, [*Vt veniret ad vos cum fratribus*] secum agentibus . Recesserat quippe à Corinthiis propter dissensionem eorum quam sedare non potuit, propter quod rediit Ephesum ad apostolum. [*Et vtique non fuit voluntas eius vt nunc veniret*] ad vos, quandiu estis in ista discordia. [*Veniet autem quum ei vacuum*] id est opportunum, [*Fuerit*] quando videlicet perceperit vos emendandos , [*vigilate* ,] id est diligentes & solliciti estote, ne torpor pigritiæ irruat super vos, [*state* ,] id est firmiter perseuerate, [*in fide , viriliter agite*]

A Maledictus enim qui facit opus dei negligenter,[*Confortamini*]proficiendo semper in gratia dei,[*Et om* Hiere. 48.
nia vestra]opera,[*In charitate fiant*]id est charitatiuè atque cōcorditer: aliter enim non essent meritoria.
[*Obsecro autem vos fratres,nostis domum Stephanæ*].i.familiā illius matronæ.vnde supra dixi,Baptizaui au 1.Cor. 1.
tem & Stephanæ domum.Nostis etiam[*Et*]domum,[*Fortunati et Achaici*].i.horum virorum,qui mecū
fuerunt,cum vobis prædicaui,[*Quoniam sunt primitiæ Achaiæ*].i.primùm in Achaia crediderūt,[*Et in ministerium sanctorum ordinauerunt seipsos*].i.sponte se obtulerunt ad ministrandum fidelibus . Hoc itaque
obsecro.[*Vt et vos subditi sitis*]per humilem obedientiam,[*Eiusmodi*].i.istis & talibus personis,[*Et omni*
cooperanti]mihi[*Et laboranti*]in vobis.i.ad vestram salutem.[*Gaudeo autem in præsentia Stephanæ et Fortunati et Achaici*].i.de hoc lætor,q; tales personæ vobiscum sunt[*Quoniam illud quod vobis deerat*] quantùm ad salutarem doctrinam, [*Ipsi suppleuerunt*] docendo vos plenius. [*Refecerunt enim*].i.spiritualiter
nutrierunt seu impleuerunt, [*Et meum spiritum*].i.animam meā iucunditate,eo quòd instruant vos , [*Et*
vestrum]spiritum refecerūt veritatis notitia.Vel sic, Gaudeo autem in præsentia Stephanæ,&c.i.de hoc
q; venerunt ad me,quoniā illud quod vobis deerat.i.quod vos minus debito mihi feciſtis,ipsi suppleue
runt.Refecerunt enim.i.consolati sunt,vel pauerunt & meū spiritum & vestrū , quia mihi benefaciendo,benefecerunt & vobis quibus apostolū seruauerunt.[*Cognoscite ergo*].i.diligenter attēdite & honorate,[*Qui eiusmodi sunt*].i.tales personas.[*Salutant vos*].i.salutē vobis cupiūt atq; annuntiant,[*Omnes ec-*
clesiæ Asiæ]minoris,cuius metropolis est Ephesus,vbi cōscripta est præsens epistola.[*Salutant vos in do*
B *mino multum*].i.cū ingenti affectu,[*Priscilla*]mulier[*Et Aquila*]vir eius[*Cum domestica sua ecclesia*].i.cum
societate fideliū cōmorante in domo eorū,[*Apud quos et hospitor*] Horum duorum frequenter apostolus meminit, quia in primitiua ecclesia notabiles erant,& bene instructi in fide.[*salutant vos fratres omnes*]in Epheso existentes.[*salutate inuicem in osculo sancto*].i.in spirituali & puro etiā corporali , sicut in
primitiua ecclesia fuerat cōsuetudo.[*salutatio mea manu Pauli*].i.propria manu subscripta.Scripsit enim
apostolus propria manu in fine epistolarū suarū salutationē,ne deciperentur fideles,recipiēdo epistolas
pseudoapostolorū pro epistolis Pauli.[*si quis non amat dñm nostrum Iesum Christū,sit anathema*].i.separatus à cōsortio fideliū,& condēnatus à deo,[*Maranatha*].i.in aduentu dñi,vel donec venerit dñs . Mara-
natha quippe interpretatur dominus venit.Dicítq; Lyra,q; sint duæ dictiōes.Augustinus verò,cui po- Augustin.
tius creditur,ait q; sit vnū nomen cōpositum ex græco & syro: & potius est syrum q; Hebreum.Hęc au
tem imprecatio mali non est intelligēda dicta de zelo vltionis seu inuidiæ,sed affectu iustitię,vel modo
prænuntiationis propheticæ.[*Gratia domini nostri Iesu Christi*] quæ est formale ac habituale principium
totius vitæ meritoriæ,sed[*et charitas mea*].i.talis dilectio,qualē ego habeo,sit[*Cum omnibus vobis in Christo Iesu*].i.finaliter propter Christum.[*Amen*]Christus enim est finis noster,sicut in Apoc.testatur,Ego Apoca.1.
sum alpha & o,principium & finis. Cui semper sit omnis honor , virtus , beatitudo & gloria,quoniam 1.Tim. 1.
ipse cum patre & spiritu sancto est super omnia deus sublimis & benedictus.Amen.

C

❧IN SECVNDAM AD CORINTHIOS.
EPISTOLAM PROEMIVM.

AVdi fili disciplinam patris tui,vt addatur gratia capiti tuo.Cum prælatis ecclesiæ dicat saluator, qui Prouer.1.
vos audit,me audit:& qui vos spernit,me spernit:constat quòd pari audientia accipienda sunt verba prælatorum & Christi.Quidam itaque Corinthiorum hoc attendentes ex priori epistola Pauli cor- Luc.10.
recti fuerunt,obedientes præceptis apostoli,tanquam Christi.Quidam verò eorum in suo perstiterūt
errore præferentes Paulo pseudoapostolos.Propter hoc scribit Apostolus Corinthiis hanc secundam
epistolā,in qua se verū Christi probat Apostolum,atque fallaciam pseudoapostolorū,vanitatem ac falsitatem demonstrat,errantes Corinthios reducit ad viam iustitiæ:bonos verò incitat ad meliora, præser
tim ad obseruationem patientiæ,proponens seipsum illis in exemplum . Non ergo cessandum est bono
prælato à spirituali cura infirmi subiecti,si statim non emendetur,sed continuanda est admonitio,incre
patio,exercitatio,quandiu spes est de reparatione errantis.

D Cap. I. secundæ ad Corinthios epistolæ. Artic. I.

QVoniam Corinthiorum nonnulli minus dignè de Paulo senserunt, atque ob hoc propriam salutē neglexerunt,paruipendentes verba Pauli,& pseudoapostolis credentes,idcirco in exordio huius epistolæ,in qua more solito præmittitur salutatio,cū dixisset,Paulus:statim adiecit,Apostolus Iesu Christi per voluntatem dei, non vt seipsum magnificaret, sed vt illorum prouideret saluti.Potest enim, & dū ratio postulat,debet prælatus authoritatem suam ostendere,ne sui cōtemptus impediat subditorum salutem. ¶Ponens ergo Apostolus personas scribentes seu salutantes,ait.[*Paulus apostolus Iesu Christi per voluntatem dei,*].i.à deo seu diuina voluntate ad gratiam apostolatus assumptus:non à seipso,vel ab hominibus intrusus inordinatè,[*et Timotheus*]Ephesiorum episcopus[*Frater*]noster spiritualis.Hunc sibi adiungit Apostolus,ne Corinthij aliquid sinistrum suspicentur de eo,quasi eos accusauerit apud apostolum ex rancore. Priorem enim epistolam tulit Corinthiis,rediēnsq; nuntiauit apostolo facta & verba Corinthiorum.Quānus autem Apostolus solus istam epistolam dictauerit,vterque tamen mandat & mittit eam Corinthiis , ne forte quia
Paulus multa scribit ex Timothei relatu.Itaque Paulus & Timothæus mandant[*ecclesiæ dei,*]id est cō
gregationi fidelium,[*Quæ est Corinthi,*]id est in ciuitate sic dicta,metropolitanæ Achaiæ,[*Cum sanctis omnibus,*]id est & sanctis omnibus,vtpote cunctis veraciter Christianis, qui vtique sancti & virtuosi sunt,

[Et *qui sunt*,]id est demorantur.[*In vniuersa Achaia*,]id est quocunque loco prouinciæ sic vocatæ, quæ erat pars Græciæ.[*Gratia*,]quæ est supernaturalis habitus,principium omnis meritoriæ operationis,essentiam animæ immediatè perficiens,[*vobis*]præstetur[*Et pax*].i.tranquillitas mentis, de qua angeli cecinerunt,Et in terra pax hominibus bonæ voluntatis,[*A deo patre nostro*]per gratiam adoptionis, id est à tota superbenedicta trinitate,quæ est vnus deus creator & pater noster:cui quotidie dicimus,Pater noster qui es in cœlis,[*Et domino nostro Iesu Christo*].i. per Christũ mediatorem dei ac hominum, per quẽ omnis gloria nobis cõfertur.Christus enim,vt deus,est idem collator principalis cũ patre & spiritu sancto,sed secundum naturam assumptam est dator gratiæ mediatus ac instrumentalis,quia per ipsum tanquam per causam meritoriam ac mediatricem dantur nobis charismata spiritus sancti.

¶ Deinceps procedit Apostolus ad narrationem, captátque beneuolentiam Corinthiorum & à gratiarum actione incipiens,affatur perfectos.[*Benedictus deus*].i.ab omnibus benedicatur & exaltetur, semperque sit benedictus deus,trinitas,[*Et pater domini nostri Iesu Christi*].i.persona patris æterni, qui est genitor Christi secundum eius diuinam naturam.Hunc patrem Apostolus specialiter exprimit exemplo Christi,qui per totum Euangelium omnia refert specialiter ad gloriam patris,quemadmodum ait, Honorifica patrem meum.Non quòd pater maior sit filio aut spiritu sancto, sed quia authoritas est in patre,atque fontalis origo,respectu filij & spiritus sancti,quorum vterque susceptt à patre quicquid habet & est.Vel sic,Benedictus deus & pater domini nostri Iesu Christi,id est persona patris,qui est deus Christi secundum naturam humanam,& pater ipsius secundum naturam diuinam.Vnde in Euangelio Christus testatur,Ascendo ad patrem meum & patrem vestrũ,deum meũ & deũ vestrum.Vel deus ratione essentiæ & emanationis ad extra:pater verò ratione proprietatis relatiuæ & emanationis ad intra. Porrò quod subditur,simili sensu accipi potest,tam de persona patris, quàm de tota trinitate,patre nostro ratione creationis,gubernationis & adoptionis,[*Pater misericordiarum*].i.causa paterna piorum affectuum ex diuina benignitate manantium.Vel,pater misericordiarum intransitiuè.i.pater multùm misericors seu misericordia plenus.Et dicitur pater misericordiarum, quamuis misericordia dei sit vna ac simplex propter diuersos effectus pietatis diuinæ.Vnde etiam ait Psalmista,Misericordias domini in æternum cantabo,[*Et deus totius cõsolationis*].i.dator atque benignus infusor omnis veræ,perfectæ ac spiritualis consolationis siue lætitię,[*Qui cõsolatur nos,in omni tribulatione nostra*.]qui propter iustitiam patimur à mundo,carne aut diabolo.Consolatur autem nos,vel à tribulationibus liberando, vel in tribulationibus patientiã dando,ita vt omne gaudiũ æstimemus,cũ in diuersas inciderimus tentationes. Vel in ipso corde copiosam exultationem cõcitando ex contẽplatione diuinorũ, sic vt tribulationis acerbitas vix sentiatur.Hinc scriptum est in Iob,Ipse vulnerat & medetur,percutit & manus eius sanabunt.Et Habacuc propheta orat,Cum iratus fueris,misericordiæ recordaberis.[*vt posimus et ipsi cõsolari eos*]id est tam copiosè & ad hoc cõsolatur deus nos,apostolos,virósque pfectos,vt ex plenitudine, gustu,& experientia consolationis nobis infusæ,valeamus & nos consolari eos,[*Qui in omni pressura sunt*]in quacunq; afflictione,pponẽdo nos eis in exemplũ.Posimus,inquam,consolari eos. [*Per exhortationẽ,qua exhortamur et ipsi à deo*].i.admonẽdo eos taliter per prædicationem vocalem, sicut admonemur à domino per inspirationẽ seu alloquutionẽ internam,videlicet cõmemorando præmia sempiterna pro præsentibus, breuibúsq; tribulationib⁹ rependẽda,proponendo etiã persequutiones, passiones Christi & aliorũ electorũ pro exẽplo,quemadmodũ retulit Iudich,Memores, inquiẽs, esse debent, quomodo pater noster Abrahã tentatus est,& oẽs qui placuerũt deo,p multas tribulatiões transierunt fideles.Elucescit autem ex his,quia alios spũaliter cõsolari aptus nõ est,qui diuinã consolationem expertus non est.Ideo per sapientẽ quendã dicitur,Vir in multis expertus cogitabit multa. Verũtamen aliqui ad deũ conuersi tribulantur,tentãtur & angustiãtur:nullã tamen consolationẽ experiũtur,quibus cœlũ est æneũ, terráq; ferrea,qui cũ beato Iob domino dicere possunt,Sto & nõ respicit me,clamo & non exaudies me: mutatus es mihi in crudelẽ.Sed isti nõ desperẽt,nõ frangãtur,nec pusillanimes fiant,sed manũ domini longanimiter præstolẽtur,sciẽtes quòd deus nõ deserat sperãtes in se,dicentésq; cũ Iob. Etiã si occiderit me,in eũ sperabo.Interím verò carnalẽ consolationẽ despiciãt,quatenus in dei contẽplatione refloreãt.Iuxta illud Psal.Renuit consolari anima mea,memor fui dei,& delectatus sum. Denique quòd cõsolemur à deo,aliósq; consolari posimus,patet ex hoc. [*Quoniam sicut abundãt passiones Christi*]. i.persequutiones,quæ in Christo capite nostro præcesserũt,& propter eũ fidelibus infliguntur, eius quoque amore æquanimiter tolerantur,[*In nobis*]famulis Christi:quibus ipse ait,Si me persequuti sunt, & vos persequentur,quia non est seruus maior domino suo,[*ita et per Christũ*] i.per gratiã & misericordiam Christi,[*Abundat cõsolatio nostra*]Qui enim compatitur,& conglorificabitur.Propterea dicit Propheta,Secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo,cõsolationes tuæ lætificauerũt animã meam. Alibi quoq; dicit scriptura,Qui derelictus est in ira dei omnipotentis,iterũ in magna reconciliatione cum summa gloria exaltabitur.[*Siue autẽ tribulamur*]tribulatio ista accidit nobis pro vestra exhortatione & salute.i.vtilis est ad exhortandum vos salubriter,scilicet vt vos exemplo nostri tribulationes sustineatis libenter,[*siue cõsolamur*]à deo,hoc fit,[*Pro vestra consolatione*].i.vtile est ad consolandumvos, quoniam eadem merces nobis & vobis promittitur. [*Siue exhortamur*]id est diuinitus admonemur omnia fortiter perperti,hoc fit[*Pro vestra exhortatione et salute*]quia per hoc idonei efficimur, admonere vos ad vestram salutem, sicut & ipsi à deo monemur, [*Quia*]exhortatio[*Operatur in vobis tolerantiam earundem passionum*]id est inducit & prouocat vos ad tolerandum pro Christo persequutiones & aduersitates, [*quas et nos patimur*, vt *et spes nostra*] id est fiducia qua speramus vos beatitudinem adepturos, [*Firma*,]id est constans & efficax, [*sit pro vobis*,] id est ad commodum vestrum.Dum enim prælati conspiciunt subditos suos in virtutibus agiles, securè & firmiter sperant bona æterna

Lucæ.2. Matt.6. 1.Timo.2. Ioan.8. Ioan.21. Psal.88. Iacob.1. Iob.6. Abacuc.3. Iudich.8. Eccles.34. Iob.34. Iob.13. Psalm. 76. 2.Thess.1. Ioan.15. Ioan.13. Rom.8. Psalm.93. 2.Mac.5.

eis fore parata.Vnde & Salomon,Filius sapiens lætificat patrem, [*Scientes*]certitudine reuelationis diuinæ & experientiæ, non ratiocinationis humanæ. De qua scientia ait Iob, Scio quòd redemptor meus viuit,& in nouissimo die de terra surrecturus sim[*Quoniam*]id est quòd[*Sicut socij*] participes & consortes estis,[*Passionum*]id est tribulationum pro Christo,imitando eius vestigia:[*Sic eritis &*]socij, [*Consolationis*]diuinæ per gratiam Christi,in præsenti inchoatiuè & imperfectè, in futuro autem plenè ac iugiter.Si enim sustinemus,& conregnabimus. Ideo scriptum est, Communicantes Christi passionibus gaudete,vt & in reuelatione gloriæ eius gaudeatis.

¶ Præterea narrat apostolus magnitudinem persequutionum suarum in speciali. Primò, vt alij exemplo sui ad patientiam animentur.Secundò,vt discipulis insinuet quanta pro eorum patiatur salute.Tertiò,vt nos aduertentes quàm modicum patiamur comparatione apostoli, ab inordinato mœrore cessemus.Itaque ait,[*Nolo enim vos ignorare fratres*]Rarò apostolus discipulos suos nominat filios, sæpe autem fratres.In quo percutitur quorundam superiorum superbia,qui nimiùm proni sunt vocare subditos suos filios,nõ tam ex paterna dilectione,quàm ex quadam animositate.Idcirco ait scriptura, Rectorem te posuerunt,noli extolli:esto in illis quasi vnus ex ipsis.Nolo ergo vos ignorare[*De tribulatione nostra quæ facta est*]id est nobis illata est, [*in Asia*] id est in Epheso vrbe Asiæ, ab Alexandro argentario, qui fecit ædes Dianæ:de qua tribulatione multa scripta sunt in Actis.[*Quoniam supra modum*] solitum, [*Grauati sumus,& supra virtutem*]naturalem atque humanam,non tamen vltra virtutem nobis per gratiam communicatam:quia supra dictum est,Fidelis deus,qui non patietur vos tentari supra id quod potestis,[*ita vt tæderet nos etiam viuere*]secundum inferiorem partem animæ. s. secundum sensualitatem, vel sensitiuum appetitum,quemadmodum scriptum est de Christo,Cœpit Iesus pauere & tædere,non tamen secundum rationem fide & spe adornatam,quia hoc esset contra patientiæ perfectionem.

¶ Posset præterea sciscitari quis hoc loco,an liceat homini mortem optare propter aduersitatum acerbitatem.Et primò apparet quòd sic,authoritate apostoli,loco præsenti.Secundò, quoniam Helias persequutionem Iezabel fugiens,dixit,Sufficit mihi domine,tolle animam meam.Tobias quoque excæcatus orauit,Præcipe domine in pace recipi spiritum meum.Simili modo Iob ait, Elegit suspendium anima mea,& mortem ossa mea. Et respondendum, quòd non licet propter persequutiones vitandas optare mortem absolutè,sicut terminum vitæ:licet tamen sub conditione,videlicet diuina voluntate supposita,& mortem cõsiderando tanquam ingressum vitæ futuræ:sic tamen,vt quanuis persequutio sit occasio huius desiderij,charitas sit præcipiens atque eliciens actum hunc.[*Sed et ipsi*].i.ego,& adhærẽtes mihi,[*In nobis responsum mortis habuimus*].i.ex persequutionis illius cõsideratione animus noster nobis respondit,& certè putauimus,quòd mors nobis instaret,non enim arbitrabamur nos posse euadere. Quod ideo deus permisit,[*Vt non simus fidentes in nobis*]id est ne in propria potestate superemus: Maledictus enim(inquit Hieremias)qui confidit in homine,[*Sed in deo.*]Vnde per Esaiam quoq; dicitur, Quis ambulat in tenebris & nõ est ei lumẽ?speret in nomine domini,& innitatur super deũ suum.Et Hieremias iterum,Benedictus vir qui confidit in domino,[*Qui suscitat mortuos*]corporaliter animã iterum corpori vtiendo,& spiritualiter charitatẽ & gratiam peccatoribus cõferendo.De talibus spiritualiter mortuis Christus in Euãgelio loquitur,Dimitte mortuos sepelire mortuos suos,[*qui de tantis periculis*] vitæ corporalis[*eripuit nos*]in Epheso,[*et eruit*]incessanter,cum tribulamur,[*in quem sperauimus*].i.de cuius bonitate cõfidimus,[*quoniam et adhuc eripiet*]in futuro à similibus periculis.Non ꝙ Apostolus à tribulationibus erui concupiuit,quasi mortem pro Christo pati imparatus,sed quia in carne manere necessarium fuit propter discipulos.Eripiet ergo nos,[*Adiuuantibus et vobis in oratione*]fusa[*pro nobis*].i.vestra oratione nobis succurrente,& istam orationem nobis promerente seu impetrante ad hunc finem,[*Vt ex multarum personis facierum*].i.à personis diuersarum dispositionũ,ætatum,virtutũ,meritorum atque respectuum,sicà cũctis gradibus fidelium,qui sunt[*eius quæ in nobis est donationis*].i.gratiæ nobis diuinitus distributę[*Participes per multos*].i.ab his diuersis,pluribúsque fidelibus[*gratiæ agantur*]deo[*pro nobis*].i. ꝓ nostri ereptione,videlicet vt oẽs fideles gratias referant deo pro cõseruatione vitæ meæ ad ꝓfectum eorũ.Et meritò hoc agere debent,dignúmq; est sic fieri.[*Nam gloria nostra*].i.causa atq; materia nostrę spiritualis exultationis in deo[*Hæc est,testimonium conscientiæ nostræ*].i.fiducialis testificatio conscientiæ ꝓpriæ,Secura enim mens,quasi iuge cõuiuium,Semper verò pręsumit sæua cõscientia pturbata.Deinde ponit quid sibi perhibeat atq; testetur cõscientia sua,videlicet[*quod in simplicitate*]bona quæ duplici tatis plicam excludit,[*Et synceritate*].i.munda intentione ac pura veritate [*Dei,et non in sapientia carnali*] aut seculari,quæ docet sensibilia bona exquirere,de qua dicitur.Non est ista sapientia desursum,sed terrena,animalis & diabolica[*Sed in gratia dei*].i.secundum instinctum & opera gratiæ nobis à deo infusæ, [*Conuersati sumus in hoc mundo*]à tempore cõuersionis nostræ ad Christum, [*Abundantius autem*] .i.gratiosius cõuersati simus[*Ad vos*].i.vobiscum,à quib⁹ nihil recepimus.De hac laudabili simplicitate,qua homo corde,ore & opere vniformi modo se habet,omnem vitans simulationem hypocritarum, scriptum est in Prouer.Recti habitabunt in terra,& simplices permanebunt in ea,Et iterum,Cum simplicibus sermocinatio dei.Ad hanc simplicitatẽ hortatur Iacobus dicẽs, Purificate corda duplices animo. Porrò ꝙ ita habuerimus nos ad vos,patet[*Non enim alia*]opposita[*Scribimus vobis*]in hac secunda epistola,[*Quam quæ legistis*]in prima epistola vobis à me missa,[*Et cognouistis*]ex lectione illius epistolæ, imò & per experiẽtiam operum meorum inter vos.[*Spero autem quòd vsque in finem*]. i.perseueranter ac firmiter[*Cognoscetis*]non in simplicitate & synceritate conuersari.[*sicut et cognouistis nos ex parte*] .i.quẽadmodum partim iam rectitudinẽ nostrã cõsideastis,expertíq; estis[*Quia gloria vestra*].i.causa vestræ lætitiæ[*nos sumus*]Honestus enim & sapiẽs pater lætificat filios bonos, qui vtiq; in gratia patris sui cordialiter iucundãtur,[*sicut et vos*]estis gloria[*nostra.*]Nã filiꝰ sapiẽs,gloria est patris,vt Salomõ dicit, Ma

A

B

C

D

E

F

G

H

Prouer.10 Iob.19. 1.Corin.4 2.Timo.2. 1.Petr.4. Eccl.32. Actu.19. 1.Corin.10 Marc.14. 3.Reg.19. Tobiæ.3. Iob.7. Hiere.17. Esaiæ.10. Hiere.17. Matth.8. Philip.1, Prouer.15. Sapien.17. Iacob.3. Prouer. 3. Ibidem. Iacob.4. Prouer.17. Prouer.10.

1.Iohan.3. ximè enim gaudent boni patres de filiorum ſuorum profectu:ſicut Ioannes in ſua ait canonica, Maiorẽ E
1.Theſ.3. horum gratiam non habens,quàm vt audiam filios meos in veritate ambulare. Vnde alio loco dicit apoſtolus,Nunc viuimus,ſi vos ſtatis in domino. Sic autem vnus noſtrûm eſt gloria alterius, [*in die domini noſtri Ieſu Chriſti*].i.ad hoc vt in die iudicij ſimul glorificemur. Vel,quòd vnus ſit gloria alterius,euidentius apparebit in die prædicto,quando omnia aperta erunt ac nuda,propter quòd tempus illud, dies vocatur.[*Et hac confidentia,*]qua ita ſyncerè me circa vos habui,& quia vnus noſtrûm alterius eſt gloria,
Hebr.4. [*Volui prius venire ad vos*]quàm ire in Macedoniam,ſicut promiſi me venturum advos,quamuis ita nõ feci propter culpam veſtram,ſcilicet propter veſtram peruerſitatem & litem,[*Vt ſi cundũ gratiam*] id eſt
1.Cor.16. alium profectum[*Haberetis*]ex meo aduentu,qui infructuoſus non eſt:hoc eſt,vt ſicut in primo aduẽtu meo ad vos,inſtruxi vos circa credenda:ſic modo docerem vos circa agenda[*Et per vos*]id eſt à vobis,& veſtro ductu [*Tranſire in Macedoniam*]prouinciam Græciæ, [*Et a Macedonia*]volui [*Venire ad vos*] vt tertiam gratiam,id eſt perfectam informationem haberetis,[*Et a vobis deduci in Iudæam.*]vt ſanctis, qui ibi ſunt,veſtras eleemoſynas ferrem. Sed quia Apoſtolus non venit ſicut prædixit, quidam Corinthiorum reprehenderunt ipſum de leuitate,falſitate & carnalitate,quaſi propter corporale commodum venire diſtulerit. Ideo de his malis ſe excuſans,adiecit,[*Cum ergo hoc voluiſſem*]id eſt vos viſitare optaſſem: ſicut iam dixi,[*Nunquid leuitate*]aut inſtabilitate[*Vſus ſum?*]mutando propoſitum ſine rationabili cauſa?[*Aut quæ cogito*]facere,[*Secundum carnem cogito?*]id eſt nunquid carnali ſenſu vtor,dum vos viſitare F
propono,quòd tamen non facio,tanquam propter carnis commoditatem hoc differam.[*Vt ſit apud me, eſt,et non*]id eſt affirmatio & negatio de eodem,puta mendacium. Non vtique,quoniam nihil dixi intentione fallendi,& hoc ipſum quod dixi intelligendum erat niſi rationabile impedimentum occurreret. Mendacium verò eſt falſa vocis ſignificatio,cum intentione fallendi.[*Fidelis autem*] id eſt verus in promiſſis[*Deus*]eſt,idcirco non mittit nuntios falſos & infideles,cuius ſignum vel ratio eſt,[*Quia ſermo noſter qui fuit apud vos*]id eſt prædicatio noſtra vobis propoſita,[*Non eſt in illo,eſt et non*]id eſt affirmans & negans aliquid de eodem ſecundum idem,ſic enim mendax eſſet,[*ſed eſt in illo,eſt*]id eſt ſimpliciter affirmauit eſſe in deo,vel in effectib⁹eius quod in eis eſt,id eſt quòd eisveraciter cõpetit.[*Dei enim filius Chriſtus Ieſus,qui in vobis per nos prædicatus eſt*]id eſt à nobis vobis euãgelizatus, videlicet [*Per me*] ſicut per principalem,[*Et Syluanum*]quem aliqui dicunt eſſe Sileam apoſtolũ,[*Et Timotheum*] cooperatores, adiutoresque meos,[*Non fuit in illo eſt,et non,eſt*]id eſt contradictionem includens,ſeu falſitatem,[*Sed in illo fuit*] id eſt ſermo noſter de Chriſto ſic pronunciatus eſt,ſicut verè in Chriſto impletum eſt. Verè enim natus,paſſus ac reſuſcitatus eſt,ſicut docuimus.[*Quotquot enim promiſſiones dei ſunt*]id eſt vniuerſę
Iohã.11. promiſſiones patris factæ de Chriſto,[*In illo etiam*]eſt,id eſt in Chriſto verè implentur. Vnde Ioan.di-
Iohan.19. cit Gratia & veritas per Chriſtum facta eſt. Et Chriſtus in cruce dicebat,Conſummatum eſt.[*Ideo dici-* G
mus et per ipſum]Chriſtum[*Amen*]id eſt verum eſt[*Deo*]patri,quia per Chriſtum fatemur verificata eſſe
Marc.8. patris promiſſa,[*Ad gloriam noſtram*]id eſt ad noſtram ſalutem,quæ conſiſtit in hoc quòd diuinam ve-
Luc.12. ritatem agnoſcimus atque fatemur:ſicut ait ſaluator,Qui me confeſſus fuerit coram hominibus,confi-
Mat.10. tebor & ego eum coram patre meo,[*Qui autem confirmat nos vobiſcum*]id eſt,nos & vos ſimul [*in Chriſto*]id eſt in fide & dilectione Chriſti,[*Et qui vnxit nos*]interna & ſpirituali vnctione,videlicet perfuſio
Ioan.3. ne ſpiritus ſancti,de qua & Apoſtolus Ioannes,Vos vnctionem habetis à ſancto,& vnctio eius docet vos de omnibus. Hæc vnctio primò confertur in baptiſmo. Qui ergo ſic confirmauit & vnxit nos, eſt
[*Deus,et ſignauit nos*]id eſt in libro vitæ conſcripſit,ab aliis diſcreuit,& ad ſe pertinere monſtrauit, [*Et*
Grego. *dedit pignus ſpiritus*]id eſt arram ſpiritus ſancti,videlicet dona diuina,quæ ſunt pignus certificans nos de inhabitatione ſpiritus ſancti,& futura beatitudine nobis præſtanda. (Ex perceptione quippe præſentiũ munerum certa fit expectatio futurorum.)Itaque qui dedit pignus iſtud,[*In cordibus noſtris*] in quibus dona ſpiritus ſancti recipiuntur,eſt deus. Ideo omne bonum ei aſcribimus. ¶Inſuper pandit cur ad eos
1.Cor.4. non venerit.[*Ego autem teſtem inuoco deum*]id eſt per deum teſtor & iuro, & hoc [*in animam meam*,]id eſt,contra bonum animæ meæ,ſi mentior,[*Quod parcens vobis*]id eſt veſtræ infirmitati condeſcendẽs ac prouidens,[*Non veni vltra*]id eſt,poſt primam vicem,vel à tempore vltimi receſſus mei à vobis,[*Corinthum*]videlicet ne cogererverehementer & durè corripere vos,ideo malui vos ſcripto corrigere,vobiſcũ; aliquantùm correctis venire, [*Non quia dominamur fidei veſtræ*]id eſt vobis fidelibus. Tanquam dicat,
1.Petri.5. Non ideo aſſero me vobis peperciſſe.quaſi fides veſtra noſtro ſubiiciatur imperio,cum fides ſit volun- H
Matt.25. tatis,vel quaſi vobis dominetur. Vnde Petrus,Paſcite(inquit)qui in vobis eſt gregem,non vt dominantes in cleris,ſed forma gregis effecti.[*Sed adiutores*]id eſt cooperatores [*Sumus gaudij veſtri*] ſpiritualis, quod nunc habetis per fidem,& in futuro fortiuri eſtis per ſpeciem,hoc eſt inducimus vos per exhortationem ad opera bona,ex quibus gloriamini in domino iam in iſto exilio,& per quæ futuram felicitatem meremini:de qua ſaluator,Intra(inquit)in gaudium domini tui. Adiutores,inquam, ſumus gaudij veſtri,idcirco,[*Nam fide ſtatis*]id eſt per fidem erecti eſtis ad deum in bonis operibus,ideo cooperamur vobis,inducendo vos ad perſeuerantiam atque profectum.

Cap. 11. [*Statui autem hoc.etc.*] Artic. 11.

Enique plenius referans apoſtolus,cur ad Corinthios vltra non venerit, ait, [*Statui autem hoc apud me*]id eſt in animo meo firmiter ordinaui atque propoſui[*Ne iterum in triſtitia*]id
D eſt cum cordis dolore,[*Venirem ad vos*]dolendo propter veſtram diſcordiam. Vel, in triſtitia,id eſt ne veniens vos triſtes efficerem,corripiendo vos durè, doleo nanque de veſtra imperfectione. Quod patet per hoc.[*Si enim ego contriſto vos*]redarguendo veſtra peccata, [*Et quis*]ex vobis,[*Eſt qui me lætificet*]id eſt triſtitiam meã in lætitiam mutet?[*Niſi qui contriſtatur*]id eſt ad bonam triſtitiam,ſcilicet pœnitentiam ſalutarẽ mouetur.[*Ex me?*]id eſt ex mea increpatione? Quem

A admodum ergo de veſtris culpis doleo,ita de pœnitẽtia veſtra exulto.[*Et hoc ipſum*] videlicet quòd nemo errantium in vobis me lætificat,niſi qui contriſtatur ex me,[*Scripſi vobis*]in iſta epiſtola,[*vt non cum venero*]ad vos[*triſtitiam*]nouam[*ſuper triſtitiam*]ante conceptam[*Habeam*]id eſt ne vehementer doleam inueniendo vos in diſſenſionibus conſtitutos,[*de quibus*]id eſt de quorum profectu atque ſalute,[*oportuerat*]id eſt decens erat,[*me gaudere*]in domino,eo quòd ſum [*confidens in omnibus vobis*] id eſt de veſtra correctione & obedientia præſumo & ſpero,[*quia meum gaudium*]ſpirituale,quo de veſtri emendatione & gratia lætor,[*Omnium veſtrum eſt*]id eſt in vos redundat,vobiſque prodeſt atque commune eſt. Sicut enim ego de veſtri correctione glorior, ſic & vos de eadem gloriari debetis. Habui autem magnã triſtitiam percepta veſtra diſſenſione:cuius ſignum eſt,[*Nam ex multa tribulatione*]id eſt afflictione [*& anguſtia*]id eſt preſſura & ſolicitudine cordis, [*Scripſi vobis*] ſuperiorem epiſtolam,[*Per multas lachrymas*]id eſt copioſè lugendo ob veſtros errores. Et hoc feci;vel me hoc feciſſe iam recito.[*Non*] finaliter ad hoc,[*vt contriſtemini*]Triſtitia non eſt finis vltimatè intentus,ſed gloria,[*Sed vt ſciatis*] per experientiam curæ meæ ad vos,[*Quam charitatem*]id eſt quantam quámque ſpecialem dilectionem,[*Habeam abundantius*]id eſt multùm abundanter,[*in vobis*]id eſt ad veſtras perſonas,hócque ſcientes,libentius acquieſcatis admonitionibus meis, certi quòd ex charitate procedant. Nihil enim ita prouocat dilectio-
B nem,ſicut dum vnus ſentit ſe amari ab alio. Hinc etiam conſtat,quòd bonum ac vtile ſit alij manifeſtare dilectionem quæ ad ipſum habetur,quia amanti facilius conſentitur,per accidens tamen hoc malum eſt. Primò,ſi habeat ſpeciem adulationis. Secundò,ſi alter per hoc moueatur ad gloriam vanam.
¶Deinde agit Apoſtolus de illo enormi & publico fornicatore,qui patris ſui habebat vxorem,quem & 1. Cor.5.
Apoſtolus tradidit ſatanæ,ſicut in prima epiſtola patuit.[*ſi quis autem*]id eſt aliquis veſtrûm,[*Me contriſtauit*]maximè fornicator prædictus[*Non me contriſtauit*] triſtitia immoderata actum rationis impedite, quæ in ſapientem non cadit ſecundum philoſophum. De qua triſtitia ſcriptum eſt, Non contriſta- Prouer.12.
bit iuſtum quicquid ei acciderit. Itémque, Triſtitiam longè expelle à te. multos enim occidit triſtitia, & Eccle.30.
non eſt vtilitas in ea. Itaque non me contriſtauit omnino,[*ſed ex parte*]id eſt aliquo modo,& moderatè,prout charitas exigit triſtari de peccato alterius. Vel,núne contriſtauit,id eſt ſolũ, ſed ex parte, id eſt etiam aliqui aliorum me contriſtarunt,& hoc dico[*vt non onerem omnes vos*].i. ne videar omnibus vobis grauem culpam imponere, & increpationem inducere. [*ſufficit illi*].i. ſatis grauis, & pro ſufficienti pœna reputanda eſt[*Qui eiuſmodi eſt*]id eſt fornicatori præfato.[*Obiurgatio hæc*]id eſt increpatio & excõmunicatio[*Quæ fit*].i. facta eſt illi,[*A pluribus*].i. ab omnibus vobis quibus collectis obiurgatus fuit. Magnum enim intra ſe fert tormentum,qui vitia ſua cernit ab omnibus deteſtari. Et in tantũ ſufficit ei obiurgatio iſta,[*Ita vt econtrario*]ſcilicet pro excõmunicatione,[*Magis donetis*]ei,id eſt ignoſcatis,[*& cõ*
C *ſolemini*]eum verbis atque exemplis ſacræ ſcripturæ ad diuinæ miſericordiæ commendationẽ ſpectan- Ezech.18.
tibus. vt eſt illud in Ezechiele,Nolo mortem peccatoris. Et illud Zachariæ, Cõuertimini ad me,& con Zach.1.
uertar ad vos,dicit dominus,[*Ne forte abundantiori triſtitia abſorbeatur*]id eſt inordinato mœrore,& ex- Prouer.13.
ceſſiuo cordis dolore deſperet & pereat,[*Qui eiuſmodi eſt*]id eſt fornicator iam dictus. Quia vt Salomõ ait,In mœrore animi deiicitur ſpiritus. [*Propter quod obſecro vos*] ex humilitate, qui poſſem præcipere apoſtolica authoritate,[*Vt conformetis*]id eſt per opera charitatiua ac fortia oſtendatis[*In illum*]pœnitẽtem[*Charitatem*]fraternam,hortando,conſolando,atque ad priſtinam ſocietatem & communionem ipſum admittendo.[*Ideo enim & ſcripſi vobis,vt cognoſcam*]id eſt videam,[*Experimentum veſtrum*]id eſt facta experimentalia per quæ experimentaliter conſtet,[*An in omnibus*]præceptis & admonitionibus,[*Obedientes ſitis*]mihi, quatenus ſi ita non eſt, inſtruam vos plenius de obedientia generaliter obſeruanda. Viris quippe heroicis diuinis atque perfectis, quos certum eſt à ſpiritu ſancto moueri,in omnibus obediendum videtur, etiam ſi ſupra vires & contra rationem naturalem videtur quod iubetur. Cur verò donare & parcere debeant prædicto pœnitenti,quem Apoſtolus non exprimit nominatim,ne confundatur,ſubiungitur,[*Cui autem aliquid donaſtis*] id eſt ei cui vos ignouiſtis, [*Et ego donaui.*] Nam cùm illi rogabant Apoſtolum pro indulgentia & reconciliatione alicuius iniuſti, Apoſtolus conſenſit, ideo dignum eſt,vt & ipſi quoque ignoſcãt pro quo rogat apoſtolus, & vt donatio ſeu remiſsio apoſtoli agno
ſcatur rata & efficax.[*Nam & ego donaui*]id eſt ignoui & abſolui pœnitẽtem,[*ſi quid donaui*] Hoc addit Apoſtolus ad innuendum,quòd non paſsim aut indiſcretè donauit,ſicut & Timotheo tranſcripſit,Ma
nus citò nemini impoſueris,[*Propter vos*]id eſt ad veſtram inſtantiam, [*Hoc feci in perſona Chriſti*]id eſt 1.Timo.5.
D vice & loco Chriſti, cuius vicarij ſumus,quibus & ipſe ſuam poteſtatem commiſit, & ſoluendi itemq; Matth.26.
ligandi virtutem largitus eſt,[*vt non circumueniamur à ſatana,*] id eſt ne à diabolo decipiamur, habendo 18.
nos nimiùm rigoroſè,aut nimis remiſsè circa ſubiectos,quorum vtrunque prælato vitandum eſt.[*Non* Ioan.16.
enim ignoramus cogitationes eius]In communi,id eſt machinamenta,aſtutias atque ſuggeſtiones, quibus conatur fideles à medio virtutis retrahere. In ſpeciali tamen neſcit aliquis cogitationes dæmonum,ſicut nec hominũ,niſi ex ſpeciali reuelatione. ¶Præterea manifeſtat Apoſtolus,quòd occaſione Corinthiorum impeditus ſit Troade.[*Cum autem veniſſem Troadem propter euangelium Chriſti*]illic prædicandum, [*Et oſtium mihi apertum eſſet*]hoc eſt,corda hominum aperta & præparata recipere verbum dei,[*in domino*]id eſt in virtute & gratia dei. Vel,in domino,id eſt ſecundum placitum voluntatis diuinæ,[*Nõ habui requiem ſpiritui meo*]hoc eſt,mente quietus non fui,nec deſiderio meo ſatisfacere potui, [*Eo quòd nõ inueuerim*]ibi[*Titum fratrem meũ*] epiſcopum Cretenſium,ſicut condixeramus. Impeditus enim Titus & retardatus manſit apud Corinthios. Vnde eo abſente non potuit apoſtolus & aduerſariis reſiſtere, & fideles ſatis inſtruere,[*ſed valefaciens eis*]videlicet Troianis conuerſis,profectus ſum in Macedoniam, ad quod forſitan illud pertinet Actuũ. Cùm autem pertranſiſſent Miſiam, deſcenderunt Troadem, & viſio per noctem Paulo oſtenſa eſt,Vir Macedo quidam erat ſtans & deprecans eum,& dicens, Tranſiẽs Actu.16.

in Macedoniam, adiuua nos. ¶Incipit insuper apostolus commẽdare seipsum, propter causas superius E
1. Cor.9. assignatas. [*Deo autem gratias*] referimus, [*Qui semper triumphat*] triumphare[*Nos*]facit, [*in christo Iesu*] .i. in virtute & gratia Christi, [*Et odorem notitiæ suæ*].i. dulcem ac odoriferam suæ maiestatis sapiẽtiam.i. sacræ scripturæ doctrinam, quæ dulcis est, quia inflammat affectum. quod non facit naturalis sapiẽtia nisi debili modo, [*Manifestat per nos*].i. per nostram prædicationem, [*In omni loco*] Quemadmodũ scri-
Psalm. 18. ptum est, In omnem terram exiuit sonus eorum. [*Quia Christi bonus odor sumus*].i. per nos, videlicet per
Rom.8. nostræ prædicationis instantiam, operationem miraculosam, & conuersationem exemplarẽ, Christi bo-
Cantic.1. nitas, veritas atque dulcedo aliis innotescit ac sapit. De tali odore in Canticis legitur, Curremus in odo-
Cantic.7. rem vnguentorum tuorum. Itémque, Odor oris tui, sicut odor malorũ punicorum. Sic ergo sumus bonus odor Christi, [*Deo*].i. ad gloriã sanctæ & superbeatissimę trinitatis, cuius fides & gloria mundo per nos reuelatur, [*In his qui salui fiunt, et in his qui pereunt*] sed differenter, [*Aliis quidem*] videlicet reprobis, su mus [*Odor mortis*] culpæ, [*In mortem*] pœnæ æternæ, per accidens tamẽ ratione peruersitatis eorum, quia ex nostra prædicatione & bonitate ad inuidiam incitantur, grauiúsque delinquunt, [*Aliis autem*] puta e-
lectis, sumus [*Odor vitæ gratiæ, tendentis in vitam*] gloriæ: quia ex nostra prædicatione diuino accenduntur amore, quo nihil est dulcius. [*Et ad hæc*] agenda, videlicet vt sit aliquis bonus odos Christi secundũ modum dictum [*Quis*] illorum pseudoapostolorũ. [*Tam idoneus*?] est sicut nos apostoli? Nemo vtique. F
[*Non enim sumus*] sicut plurimi falsi doctores [*Adulterantes verbum dei*].i. peruersẽ interpretantes, & sine fructu debito facientes diuinam scripturam, [*Sed ex syncericate*] hoc est, pura intentione, & vero intellectu verba diuina prædicamus [*Sicut ex deo*] edocti, tanquam diumitus informati, & loquentes [*Coram deo*] hoc est reuerẽter & sanctẽ, ac si deum cerneremus præsentem, cuius præsentiam oculo intellectua li attendimus [*In Christo*] id est secundum Christi voluntatem & institutionem [*Loquimur.*]

Caput III. [*Incipimus, etc.*] Artic. III.

Prouer.27 Manifestatum erat Apostolo, quòd aliqui Corinthiorum scandalizabantur in hoc
Ioan.8. quòd toties commendauit seipsum, quasi inaniter moueretur, propriam magis quám dei gloriam quærens, quod est contra Salomonis doctrinam, dicentis, Laudet te alienus & non os tuum: extraneus, & non labia tua. Vnde & Saluator, Si glorifico meipsum, gloria mea nihil est. Ideo Apostolus in huius capitis exordio excludit malam suspicionem illorum, dicendo, [*Incipimus iterum*] in hac epistola, sicut in prima [*Commendare*] id est laudare [*Nosipsos*?] Videlicet propter gloriam nostram, & non potius propter gloriã dei, ad vestri institutionem vt agnita veritate nobis credatis, non pseudoapostolis? [*Aut nunquid egemus, sicut quidam*] fallaces atque hypocri G
tæ [*Commendatitijs*].i. laudatoriis [*Epistolis*] mittendis [*Ad vos, aut ex vobis*] hoc est, à vobis ad alios transmittendis? quasi diceret, Nequaquá indigemus huiusmodi epistolis ex parte nostri, quem propria virtus satis commendat, tamen propter ignaros necessarium est, ne fallantur. Quod autem nõ indigemus commendatitiis literis, patet. [*Nam epistola nostra*] id est aliquid simile epistolæ nostræ, videlicet conuersi ac instituti à nobis, [*Vos estis*] quia in vobis nostra virtus & sapientia declarantur, quasi in libro. Epistola inquam, [*Scripta*].i. vehementer impressa [*in cordibus nostris*] quoniam indesinenter memoriam, solicitu dinémque pro vestra salute habemus, [*Quæ*] epistola [*Scitur, et legitur ab omnibus hominibus*] id est cunctis fidelibus constat vos esse conuersos, & institutos à nobis. Legunt quoque & discunt seu pensant in vobis, vel ex vestræ conuersationis intuitu quales nos simus, sicut ex cõsideratione discipuli innotescit prudentia perfectióque magistri [*Manifestati*].i. per fidem & opera bona hoc aliis de vobis ostẽsum est,
Hiere.36. [*Quoniam epistola estis Christi*] hoc est à Christo principaliter instituti & scripti, cuius etiã virtus & gra-
Luc.11. tia in vobis repræsentatur, [*Ministrata*].i. nostro ministerio ad fidem deducti, & Christo exhibiti estis.
Exod. 34. Epistola (inquã) scripta, [*Non atramento*] quomodo scripsit Baruch ex ore Hieremiæ: [*Sed spiritu dei vi-*
ui].i. spiritu sancto, à quo instituti estis, & inter electos ascripti. Ipse enim est digitus dei, quo diuina in
Prouer. 7. nobis scribuntur, seu imprimũtur. De quo loquitur Christus, Si in digito dei eiicio dæmonia, &c. Scripti autẽ [*non in tabulis lapideis*] (quomodo scripta erat lex Moysi) hoc est nõ instituti in cordibus duris, nec huiusmodi cordibus impressi, [*Sed in tabulis cordis carnalibus*].i. cordibus piis ac mollibus. Vel, in intellectu prudenti, voluntate benigna, memoria stabili. De quibus tabulis legitur in Prouerbiis, Serua mandata & legẽ, quasi pupillam oculi tui, & in tabulis cordis tui scribe ea. In talibus ergo tabulis fideles scripti dicuntur à spiritu sancto. Primò, quia per eius institutionẽ & gratiã corda habent huiusmodi la- H
ta. s. per charitatẽ aperta, per obedientialem promptitudinem: plena, per mansuetudinẽ: mollia, per diui-
Exec.36. ni verbi celerẽ receptionem & cõpunctionem. Vnde dominus per Ezechielẽ promittit, Auferã cor la-
pideum de carne vestra, & dabo vobis cor carneũ, & spiritum nouũ ponã in medio vestri. Secũdò, quia
Epist. piis fidelibúsque prælatis ac proximis impresit spiritus sanctus curã de salute aliorũ. ¶Præterea, declarat Apostolus quòd non propriè cõmendet seipsum, sed deum, cũ omne bonum ei ascribat. [*Fiduciam autem talem*] [hoc est, audaciã, sic loquendi de nostris præconiis, [*Habemus per Christum*].i. à Christo per gratiã eius [*Ad deum*] trinitatem, coram quo ista fiducialiter dicimus, [*non quod sufficientes simus cogitare*] & per cõsequẽs nec dicere, nec facere possumus [*aliquid*] meritoriũ à nobis].i., ppria potestate [*Quasi ex nobis*].i. tanquã ex prima & principali virtute. licet enim nos simus causa operis boni per liberum ar bitriũ (quia nec aliter mererem ur) natura tamen nostra indiget gratia. nã liberũ arbitrium indiget non solũ habitu gratiæ supernaturalis, & diuinæ dilectionis: sed etiã actuali motione spũs sancti nos excitan tis. In quo dãnatur error Pelagij, asserẽtis quòd inchoatio operũ meritoriorũ sit à nobis, consummatio vera à deo. Inchoatio enim in nobis, est cogitatio, in qua operatur deus secũdũ Apostolũ. Vnde alibi lo-

A quitur, Deus operatur in nobis velle & perficere. Ideo subditur, [*Sed sufficientia nostra*] hoc est virtus & Philip.2:
efficacia meritoriè cogitandi, loquendi ac operandi, [*Ex deo est*].i. ex motione & gratia dei, à quo est o- Iacobi 1.
mne donum optimũ & datum perfectum. Propter quod ait Saluator, Sine me nihil potestis facere. Et Ioan. 15.
per prophetã. Perditio tua Israël ex te, in me tantúmodo auxiliũ tuũ, [*Qui et idoneos nos fecit ministros*] Osee 13.
i. efficaces & dignos prædicatores [*Noui testamenti*].i. euangelicæ legis, [*Non litera*].i. non institutione literali, [*Sed spiritu*].i. illustratione spiritus sancti, à quo vitam & sapientiam nos ad tantũ officium significantem accepimus. Nouum quippe testamentũ non est datum apostolis per exteriorẽ scripturam, sed
internã illustrationem. Ideo vocatur lex spũs. Lex autem Mosaica appellatur lex literæ, quia in libro ac Exod.34.
tabulis scripta. Ad cuius distinctionis insinuationẽ dominus ait per Hieremiã, Ecce dies veniũt, & feriã Hiere. 13.
domui Israël & domui Iuda pactũ nouum, non tale quale pepigi cum patribus eorum, &c. Ratio autẽ
cur deus nos fecit idoneos nõ litera sed spiritu, est, [*Littera enim*].i. lex scripta [*Occidit*] ex occasione, quia
non cõtulit gratiã, & auxit concupiscentiã, eo q̃ homo nitatur in vetitum, auxit quoque generaliter cul
pam, quoniã post veritatis notitiã, grauius est peccare q̃ ante, [*Spũs autem*] sanctus, qui per apostolorum Act.3.5. 9.
ministrationẽ dabatur fidelibus, & nunc per sacramenta ecclesiæ datur hominibus, [*Viuificat*] vita gra- 8.
tiæ corda credentiũ. Vel sic, Litera, i. sensus literalis, vel potius, qui literalis videtur, occidit. spiritus au-
B tem. i. intellectus spiritualis ac mysticus viuificat. Proinde ostendit Apostolus dignitatẽ ministrorũ nõ
ui testamenti cõparatione ministrorum vet. test. [*Quod si*].i. quia [*ministratio mortis*].i. exhibitio instru-
mentalis veteris legis per occasionem occidentis animã transgressoris (vt dictũ est sæpius) Virtus enim 1.Cor.15.
peccati lex, & etiã mortem corporalẽ facilè inferentis, [*Literis*] visibilibus [*Deformata*].i. scripta [*in lapi-*
dibus].i. in lapideis tabulis [*Fuit in gloria*].i. gloriã habuit in suo ministro, seu mysteriali legislatore, [*Ita* Exod.34.
vt non possent filij Israel intendere].i. visum figere, [*in faciem Moysi propter gloriam*] .i. claritatem [*Vultus*
eius.] In quo apparuerunt radij splendidi, angulariter ascẽdentes in similitudine cornuum repercutien
tes intuitum filiorum Israël. Vnde & facies eius dicitur fuisse cornuta, [*Quæ euacuatur*] .i. quæ claritas
Mosi vel quæ ministratio finitur & cessat. Citò enim desiit claritas illa. Vetus quoque lex cessauit, no-
ua lege promulgata, [*Quomodo non magis ministratio spiritus*].i. euangelicæ legis, gratiam sancti spiritus ra
tione sacramentorum continentis. [*Erit in gloria*?].i. dignitatem & gloriam habebit in suis ministris (pu
ta apostolis) in præsenti atque futuro, etiã ampliorem q̃ ministratio mortis? q.d. imò habebit. Ideo sub-
ditur, [*Nam si ministratio damnationis*].i. veteris legis, damnationem accidenter æternam augentis & infe Rom. 3.
rentis, quoniam peccatum prohibendo, nec tamen gratiam largiendo, auxit peccatum, sicq; dãnationis Rom.6.
fecit obnoxiũ. Sicut enim occidit, ita & dãnauit. De cuius rei intellectu tractatum est plenius ad Roma- Rom.7.
nos, Si ergo ministratio ista, [*Gloria est*].i. honor & dignitas Moysi, [*Multo magis abundat ministerium iu-* Rom. 8.
C *stitiæ*].i. ministratio nouæ legis veram perfectionẽ & gratiam iustè viuendi includentis, [*In gloria*].i. co
piosiorem gloriam habet annexam. Ecce quomodo sanctus Apostolus seipsum, & coapostolos suos
Moysi præfert, saltem quãtùm ad gloriã datas. [*Nam nec dum glorificatum est*] id est gloriosum re-
putandum non est, [*Quod claruit in hac parte*] id est lumẽ vultus Moysi, [*Propter excellentem gloriam*].i.
propter vehementem excessum dignitatis & gloriæ ministris noui testamenti concessum, quæ tanta est
vt cõparatione eius, gloria vultus Mosi, quasi nihil sit. Vel sic, Nam nec glorificatum est. i. hominibus
perfectè reuelari non potuit quod claruit in hac parte, id est gloria ministris nouæ legis collata. Tanta
enim est gloria & dignitas apostolorum, vt viatores capere nequeant. ¶Porrò quod subditur, vtrique
consonat expositioni. [*Si enim quod euacuatur*] id est vetus testamentum quod cessauit, [*Per gloriam est*]
id est per gloriæ claritatẽ Mosi præstitum, datum ac receptum est, [*Multo magis quod manet*] id est noua
lex, cui alia non succedet danda à deo, [*in gloria est*] id est dignitatem gloriosam habet annexam. [*Haben*
tes igitur talem spem] videlicet quod tanta nobis collata est gratia, & tanta gloria præparata, [*Multa fidu-*
cia vtimur].i. cum ingenti confidentia nostrum officium exercemus certi de gloria remunerationis, &
non celamus mysteria scripturarum, seu mysticos sensus, [*Et non sicut Moses ponebat velamen*] id est pan Exod. 34.
num quendam seu operimentum, [*Super faciem suam*] cornutam, seu lucidam ex colloquio dei [*Vt non*
intenderent filij Israel in faciem eius] quia nec eam inspicere poterant præ splendore, nisi esset velo obdu-
cta. Per quod figurabatur, quod spiritualis & verus intellectus veteris testamenti tegebatur obscuritati-
bus figurarum legalium, [*Quod*] velamen, [*Euacuatur*].i. per doctrinam apostolorum atque doctorũ au
fertur, dũ veteris testamenti scriptura verè elucidatur, [*sed obtusi*] i. excæcati, [*sunt sensus eorum*] hoc est Psal. 68.
D mentales oculi infidelium Iudæorum. iuxta illud, Obscurentur oculi eorum ne videant.] *Vsque in hodi-*
ernum enim diem idipsum velamen].i. figuralis obscuritas legis, [*In lectione veteris testamenti*].i. dum legitur
scriptura veteris testamenti, [*Iudæis manet non reuelatum*].i. occulta, seu non intellecta, quia nõ aliter in-
telligunt scripturas legis veteris modò quàm ante. Ideo velamen non est amotum à corde eorum, quã-
uis à re ipsa amotum sit. Vnde subditur, [*Quoniam in Christo euacuatur*] hoc est per fidem & doctrinam Matth.27.
Christi amouetur, & veritas scripturarum ostenditur. In cuius figura, tempore dominicæ passionis ve- Marc.13.
lum templi est scissum à summo vsque deorsum. Per Christi etenim passionem reuelatur legis ac pro- Luc. 23.
phetarum sacramenta. Velamen itaque appellatur opertio prophetiæ quæ in Christo impletur, [*Sed vs-*
que in hodiernum diem].i. tempus gratiæ [*Cum legitur Moses*] Pentatheucum, videlicet scriptura quinque
librorum Mosi, [*Velamen*].i. cæcitas seu opertio ista, [*Est positum super eorum*].i. infidelium Iudæorum,
[*Cum autem conuersi fuerint ad dominum*] recipiendo fidem catholicam, [*Auferetur velamen*] prædictum à
corde eorum, imò ista conuersio aliquid aliud non videtur, nisi velaminis huius ablatio: tunc enim illu
minabuntur corda ipsorũ, iuxta illud propheticũ, Post hæc reuertentur filij Israël, & quærent dominũ
deũ suum, & Dauid regem suum. i. Messiã, sicut Iudæi quoq; exponunt. ¶Denique quod per spiritum Osee 3.
sanctũ auferatur velamen, declarat, [*Dominus autem spiritus est.*] Quãuis hoc de deo trinitate verum sit,

iuxta illud, Spiritus est deus. iam tamen de spiritu sancto asseritur, qui cũ sit dominus, omnia agit quæ E
vult, & quomodo vult, sicut superius dictum est. Hæc omnia operatur vnus atque idẽ spiritus, diuidens
singulis, prout vult. Illuminat ergo quos vult, & derelinquit quos vult: sicut legitur, Spiritus vbi vult spi
rat. [*Vbi autem*] est [*spiritus domini*]. i. in mente quam per gratiam spiritus sanctus inhabitat, [*ibi libertas*]
dilectionis, non coactio timoris, libera vocatio animi à iugo diaboli, & à seruitute peccati, ad contẽplan
dum, diligendum, ac operandum ea quæ dei sunt. Infidelibus itaque inest velamen. [*Nos verò omnes*]. i.
fideles, præsertim apostoli & viri perfecti [*Reuelata facie*] interiori, id est intellectu à prædicto velami-
ne liberato [*Gloriam dei*] id est maiestatem diuinam, seu dominum glorioſum, vel filiũ dei patris, de quo
Esaias, Reuelabitur (inquit) gloria domini. Siquidem filius sapiens, gloria patris est. [*Speculantes*] nũc per
fidem, & per speculum in ænigmate [*in eandem imaginem*] id est diuinæ maiestatis seu filij dei quandam
deiformem assimilationem [*Transformamur,*] quia cognitio fit per assimilationem cognoscẽtis ad cogni
tum, secundum Boëtium. Ideo contemplator diuinorum diuinus seu deiformis efficitur. Transforma-
mur autem, id est salubriter commutamur, [*A claritate*] luminis naturalis, [*in claritatem*] luminis gratiæ,
& à claritate viæ seu gratiæ, in claritatẽ patriæ & gloriæ. Vel sic & melius, vt opinor. A claritate in cla-
ritatem, id est de gratia minori in gratiam ampliorem, proficiendo in bonis & proficiscendo de virtu-
tibus in virtutes. Quantò enim diuinorum contemplationi magis insistimus, tantò exuberantiori lumi-
ne cælestis gratiæ perfundimur atque implemur: & tranformamur, id est à forma seu modo propriæ
subsistentiæ transferimur ad diuinæ naturæ seu formæ modum ac imitationem. Imò vnum cũ deo per F
charitatem efficimur, angelicam & diuinam in hoc exilio conuersationem inchoãtes. Et omnia hæc no
bis insunt & competunt non à nobis, sed [*Tanquam à domini spiritu*] id est virtute & gratia spiritus sancti:
sicut alibi dictum est, Spiritus adiuuat infirmitatem nostram.

Caput IIII. [*Ideo habentes hanc administrationem.*] Artic. IIII.

Audauit se sanctus Apostolus ad gloriam dei, & ad ædificationẽ audientium in
præcedenti cap. ratione dignitatis ministerij sibi cõmissi, nunc idem facit ex de-
bito vsu obsequij sui, ostendens se fructuosè & optimè vsum gratia sibi conces-
sa. [*Ideo*]. i. quoniã tantã claritatem à spiritu sancto susceptmus [*Habentes hãc ad-
ministrationem*] nouæ legis, videlicet apostolatũ, seu ministerium tantæ dignitatis
[*iuxta quod misericordiam consequuti sumus*] hoc est secundũ mensurã diuinæ po-
tentiæ nobis impensæ, [*Non deficimus,*] in aduersis, nec ab executione nostri ces-
samus officij, [*Sed abdicamus*]. i. abiicimus [*occulta dedecoris*]. i. vitia latentia, quæ
non decẽt, sed deformant & indecorant,] *Non ambulantes in astutia*]. i. nõ dolosè aut simulatoriè cõuer-
santes sicut hypocritæ. Simulatores nanque & callidi prouocant irã dei. Astutia autẽ quandoque in bo
no accipitur pro quadam circunspectione, sicut in Prouerbiis legitur, Astutus considerat gressus suos.
Nunc verò pro versutia sumitur. Vnde Salomon, Vir (inquit) versutus odiosus est, [*Neque adulterantes*]
id est peruersè interpretantes; seu admiscentes falsitatibus, [*Verbum dei*] videlicet euangelium Christi, G
[*Sed in manifestatione veritatis*] cõuersamur. i. ipsam veritatem publicè prædicamus, & clarè exponimus.
[*Commendantes*]. i. commendabiles seu laude dignos facientes, [*Nosmetipsos*] rectè docẽdo & bene agen
do, [*Ad omnem conscientiam hominum*] hoc est, testimonia conscientiarum, vel in conscientiis hominum,
ita vt nemo bona conscientia vituperare nos poterit. Et hoc facimus [*Coram deo*]. i. diuinam præsentiam
cogitando, nósq; in dei cuncta cernentis cõspectu ponendo, cũ omni reuerentia atque custodia cordis.
[*Quod si etiam opertum est euangelium nostrum*] hoc est, si prædicatio nostra de Christo aliquibus absco
diur, ita vt eã non audiant, vel auditam non capiant, [*In his qui pereunt*] hoc est in cordibus reproborum.
[*Opertum est*]. i. occultatum est hoc modo, [*In quibus deus huius seculi*]. i. diabolus dominus impiorũ. De
quo ait saluator, Venit ad me princeps huius mũdi, [*Excæcauit*] cooperatiuè seu suggestiuè [*Mentes infi
delium*] Vel, deus huius seculi. i. deus verus omnium seculorum, hominumq; malorũ creator, & deus ex-
cæcauit mentes. i. intellectus infidelium permisiuè. Quemadmodum dicitur Pharaonis cor induraſſe.
Vnde & Christus in Euãgelio, In iudiciũ (inquit) ego in hunc mundum veni, vt qui nõ vident, videant:
& qui vident, cæci fiant. [*Vt non fulgeat*] innotescat [*Eis illuminatio euangelij*]. i. euangelica doctrina [*Glo-
riæ*]. i, maiestatis [*Christi, qui est imago dei*]. i. à patre secundum rationem similitudinis genitus. Est enim à
patre procedens, eique similis & æqualis per omnia. Propter quod ipse ait, Qui videt me, videt & pa- H
trem. ¶ Porrò quòd Christus sit imago dei hinc liquet. [*Non enim nosmetipsos prædicamus*] quasi in no-
bis salus vestra consistat, [*Sed iesum Christum dominum nostrum*] prædicamus esse omnium saluatorem,
[*Nos autem seruos vestros*] esse prædicamus, hoc est, nobis seruientes in exhibitione spiritualium alimen-
torum, parantes vobis mensam domini, spiritualémque escam proponentes, [*Per iesum*]. i. ex commissio
ne & per gratiam Christi qui nobis hoc iniunxit officium. [*Quoniam deus*] trinus, simplex atque omni-
potẽs. [*Qui dixit*]. i. interiori verbo fecit, [*De tenebris*]. i. post tenebras. Vel, de tenebris. i. de materia ob-
scura [*Lucem*] sensibilem [*splendescere*]. i. inchoatiuè oriri. Vnde dicitur in Genesi, In principio creauit
deus cælum & terram, & tenebræ erant super faciẽ abyssi: dixitq; deus, Fiat lux, & facta est lux [*Illuxit
in cordibus nostris*]. i. lumen fidei, atque diuinæ sapientiæ, mentibus nostris infudit, [*Ad illuminationem
scientiæ claritatis dei*]. i. ad hoc vt nos illuminemur ad cognoscendum claritatem. i. nobilitatem. seu excel
lẽtiam dei. Vel, ad illuminationem, &c. i. ad hoc vt alios doceamus de notitia claritatis dei. i. perfectionis
diuinæ. Illuminationem (inquam) scientiæ tendentis, [*In faciem iesu Christi*]. i. dirigentis nos ad veram
Christi notitiam, qua eũ cognoscimus esse deum & hominem. Facies autem notitiã significat, quia per
faciem vnusquisque potissimũ cognoscitur. [*Habemus autem thesaurum istum*] hoc est, gratiam tantæ il-
luminationis. Vnde & Salomon, Thesaurus, inquit, desiderabilis in ore sapientis. Et rursus, Pretiosior

A est sapientia cunctis opibus, & omnia quæ desiderãtur, huic non valent comparari, [*In vasis fictilibus*]. i. Prouer. 3.
corporibus fragilibus, non quod corpus, quod est pars integralis hominis, sit huius thesauri subiectum
immediatũ, sed anima. Quoniam tamen animæ subiectum est corpus, ideo nos in corpore peregrinan-
tes, dicimur thesaurum istum habere in vasis fictilibus, [*Vt sublimitas*] id est altitudo nostræ perfectio-
nis in vita, in signis, in documentis, [*Sit virtutis dei*] id est deo asscribatur, non nostræ fragilitati. Ideo ad-
ditur, [*Et non ex nobis*] id est non ex nostra naturali potestate oriri putetur. [*In omnibus*] loco, causa &
tempore, saltem in genere, [*Tribulationem patimur*] propter iustitiam [*Sed non angustiamur*] id est non op Matth. 5.
primimur mente, quia de dei auxilio certi sumus. [*Aporiamur*] hoc est temporalibus bonis priuamur, &
pauperes sumus, [*Sed non destituimur*] id est non caremus spiritualibus, verisque diuitiis. Imò in his tan Matt. 13.
tò magis abundamus, quantò in illis pauperiores propter Christũ sumus. Etenim beati pauperes, quo- Luc. 6.
niam ipsorum est regnum cælorum, [*Persequationem*] id est de loco ad locum fugationem [*Patimur, sed
non derelinquimur*] à deo [*Deiicimur*]. i. conculcamur: [*Sed non perimus*] quoniam liberamur semper à do
mino corporaliter aut spiritualiter & interim vtroque modo. [*Semper mortificationem iesu*]. i. passionẽ Philip. 1.
dominicam, [*In corpore nostro circunferentes*] per cruciformem imitationem, & corporis quotidianã Galat. 6.
flagellationem. Vnde alibi dicit Apostolus, In omni fiducia magnificabitur Christus in corpore meo,
siue per vitam, siue per mortem. Item, Ego stigmata domini Iesu in corpore meo porto, [*vt & vita Ie-
su*]. i. conuersatio quã habuit in hoc mundo [*in corporibus nostris manifestetur*]. i. Christi vestigia in agen Philip. 3.
B do sectemur, Vel vita Iesu, immortalis quam nunc habet, in corporibus nostris manifestetur in resur-
rectione futura, quando reformabit corpus humilitatis nostræ configuratũ corpori claritatis suæ. [*Sem
per enim*] id est in omni differentia temporis, in genere [*Nos*] Apostoli, & alij successores nostri, [*qui vi-
uimus*] nunc in vita naturæ & gratiæ, [*in mortem tradimur*] hoc est periculis mortis afficimur, [*Propter Ie
sum*] id est eius amorem, & propter prædicationem euangelicæ veritatis. Sicut & Christus prædixit, Ve
nit hora vt omnis qui interficit vos arbitretur obsequium se præstare deo. Et denuo, Eritis odio om-
nibus hominibus propter filium hominis, [*vt et vita iesu*] quam habet iam immortalis, manifestetur in
carne nostra mortali, hoc est gloria immortalitatis nostræ carnis præstetur, quãdo corruptibile hoc in- 1.Cor.15.
duet incorruptionem, & mortale hoc immortalitatem. [*Ergo mors*] id est passio Christi, [*operatur in no
bis*] id est fructuosa est nobis, excitando nos ad sui imitationem. [*vita autem*] naturæ seu culpę operatur,
[*In vobis,*] qui Christi vestigia imitari negligitis. Vel vita gratiæ, scilicet fides & charitas operatur in vo
bis opera meritoria, quia per hoc quod nos taliter mortificamur, vos ad deum conuertimini, & viuitis Psal. 43.
coram illo. ¶ Deinceps ostendit eandem fuisse fidem in populo vtriusque testamenti, tractátque de di
uersis effectibus, meritis & actibus fidei. [*Habentes autem*] nos noui testamẽti ministri, [*Eundem spiritum
fidei*] hoc est spiritum sanctum fidei datorem quem habuerunt sancti antiqui. Vel per spiritũ fidei, in-
telligenda est ipsa fides, vel gratia seu motio fidei, quæ vna & eadem est, in his qui ante Christi aduen-
tum fuerunt, & in posterioribus, quãuis sit modo magis explicita, [*Sicut scriptum est*,] in libro psalmo-
C rum à Dauid propheta. [*Credidi*] corde [*Propter quod locutus sum*] ore, verba fidelis confessionis. Con- Psal. 115.
fessio nanque ista est actus fidei. Vnde alibi dictum est, Corde creditur ad iustitiam, ore autem confes Rom. 10.
sio fit ad salutem, [*Et nos credimus*] ea quæ illi, [*Propter quod et loquimur*] fidem catholicam confitendo
ac prædicando, [*scientes*] fide certissima, [*quoniam*] deus pater seu trinitas. [*Qui suscitauit Iesum*] occisum Rom. 8.
à morte, [*Et nos*] electos, [*Cum iesu*] hoc est sicut & Iesum, vel ad hoc vt simus cum Iesu in regno, [*susci
tabit*] in die nouissimo, [*et constituet*] nos [*vobiscũ*] ad dexteram in patria, vbi agni ponentur. [*Omnia enim* Matt. 25.
propter vos] id est vniuersa ministeria nostra ad vestram ordinãtur salutẽ, [*vt gratia*] dei [*abundans per
multos*] id est ab vno transfusa seu ministrata in alium, secundum quod Petrus hortatur, Vnusquisque
sicut accepit gratiam in alterutrum illam administrantes, [*In gratiarum actione abundet*] id est cum gra- 1.Petri 4.
tiarum actione copiosè referatur & ordinetur, seu refluat ad suum principium scilicet deum. [*in glo- Mat. 10. 24
riam dei*] quatenus omnes deo gratias referant, & omne charisma gratiæ illi tribuant. [*Propter quod*] Genes. 1.
prosequendum. videlicet vt deo gratiæ referantur, [*Non deficimus*] in aduersis, nec fatigamur in opere
bono, nec cessamus, quoniam sola perseuerantia coronatur. [*sed licet is qui foris est noster homo*] id est ca
ro nostra mortalis, in qua est humana effigies, qua homines esse cognoscimur, [*Corrumpamur*] quotidie
tendendo ad mortem, & sustinendo læsuras ac plagas, [*Tamen is qui intus est*] id est anima nostra in qua
D est summæ trinitatis imago, [*Renouatur*] recipiendo noua lumina gratiarum, refloriendo in dei cogni-
tione, ascendendo in diuino amore, [*De die in diem*] id est assiduè, dũ spiritualiter crescimus atque pro-
ficimus. Hoc autem dicitur non quasi in nobis sint duo homines, sed propter distinctionem essentia- Rom. 5.
lium partium hominis. [*id enim quod in præsenti*] exilio seu tempore, [*Est momentaneum et leue tribula-
tionis nostræ*] id est tribulatio ista leuis atque breuissima, [*Comparatione*] futuræ iucunditatis ac æterni-
tatis, quam patimur iam [*supra modum*] id est vltra condignum & capacitatem nostri intellectus, [*In su-
blimitate*] id est in regno cælesti. Vel in liberalitate bonitatis diuinæ, [*Aeternum gloriæ pondus*] hoc est
perpetuam fœlicitatis mensuram. De qua ait Saluator, Mensuram bonam & confertam & coagitatam
dabunt in sinus vestros, [*Operatur*] id est meretur & efficit [*In nobis*] nunc per spem, postmodum verò Luc. 6.
in re. [*Non contemplantibus nobis*] id est quia non principaliter aspicimus, nec finaliter intuemur, [*quæ vi-
dentur*] id est visibilia & terrena, [*Sed quæ non videntur*] id est bona super cælestia, quę oculus non vidit,
nec auris audiuit. [*Quæ enim videntur*] id est à nobis oculo corporali, [*Temporalia sunt*] id est transito- Esa. 64.
ria & caduca, [*Quæ autem non videntur*] hoc est spiritualia bona nobis præparata in regno [*Aeterna sunt*] 1.Cor. 2.
essentialiter vel participatiuè.

Iohan. 4. 1.Cor. 12. Ioan. 3. Esa. 40. Prouer. 10 1. Cor. 13. Ioan. 3. Boëtius. Psalm. 83. Rom. 8. 1.Cor. 3. Ephes. 4. Rom. 8. Iob 36. Prouer. 4. Prouer. 14 1.Reg. 16. Ioan. 14. 1. Timo. 1. Exod. 7. Exod. 10. Exo. 11. 14. Ioan. 14. Epist. Genes. 1. Esa. 9. 60. Psal. 96. 11 Prouer. 21.

Cap. v. [*Scimus enim quoniam si terrestris domus nostra dissoluatur.*] Artic. v. E

2.Cor.4, DIxit Apostolus in fine præcedẽtis cap. quòd leuis ac momẽtanea tribulatio præsentis exilij æternum gloriæ põdus operetur in nobis. Huius autẽ nunc assignationẽ[*Scimus enim*]per reuelationem diuinã[*Quoniam si terrestris domus nostra*] i. q̃ si caro nostra mortalis [*Huius habitationis*].i. præsentis mansionis, qua anima degit, ac hospitatur in corpore[*Dissoluatur*] per mortẽ, vel pro Christo occidatur,[*Quod ædificationem.*].i. habitaculũ [*Ex deo*]à diuina virtute[*Habemus*]in spe & habebimus tandẽ in re, videlicet[*Domum non manufactam*].i. carnem impassibilẽ, glorificatam, nõ humana potentia, sed diuina[*Aeternam in cælis*] hoc est, in cælo perpetuò duraturã: vel ab æterno prædestinatam. Sed quoniã hanc domũ non habebimus ante diem iudicij, Apostolus loqui videtur de eo quod statim post dissolutionem corporis, animæ perfectorum cõsequũtur. Idco alij per domũ istã non manufactã intelligunt gloriã animæ, quæ dicitur domus propter excellentiã suam ad animæ capacitatẽ. Vnde testatur Christus, In domo patris mei mansiones multæ sunt. i. distincti gradus præmiorũ, Alij verò per domũ istam intelligunt cælum empyreũ, quod est locus atque palatiũ beatorum. Et dicitur non manufactũ, iuxta illud ad Hebræos, Nõ in manufacta sancta Iesus introiit, sed in ipsum cælũ. [*Nam & in hoc ingemiscimus*].i. desiderio huius domus, & gloriæ suæ spiramus & flemus præ tedio dilationis. Spes enim quæ differtur, affligit animã, [*Habitationem nostrã quæ de cælo est*].i. hanc domũ non manufactam, cæleste, vel cælesti virtute formatã, seu gloriæ cõsequutionem, [*Superindui*, hoc est, ea operiri, circũdari, siue ornari, [*Cupientes*] quod vtiq; desideriũ ortum habet à fide, nõ à lumine naturali. Sumus autẽ veraciter & efficaciter ista cupientes, [*Si tamen vestiti*] donis & gratiis spũs sancti[*Non nudi*]à bonis operibus, [*inueniamur*]à deo cuncta spectãte. [*Nam & qui sumus in hoc tabernaculo*]hoc est in hoc passibili corpore degimus, [*ingemiscimus*] suspirãdo ad habitationẽ cælestem, [*Grauati*] pondere atque miseriis corruptibilis carnis. Corpus nãque quod corrũpitur, aggrauat animã, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantẽ. Ingemiscimus autẽ [*Eo quod nolumus expoliari*]hoc est à corporis vnione penitus atque finaliter separari, cũ naturale sit animæ corpus informare, & sancti in patria cupiũt corporibus glorificãdis cõiungi, [*Sed superuestiri*,] immortalitatẽ, & glorificationẽ corporis adipisci, [*vt absorbeatur quod mortale est*].i. mortalitas, pœnalitas, & imperfectio auferãtur à corpore, [A *vita*].i. ab impassibilitate, & gloria superueniente, prædictã imperfectionem excludente. [*Qui autem efficit nos in hoc ipsum*]hoc est qui prædictam voluntatem inspirat, vel ad huius desiderij consummationẽ perducit, est[*Deus*]non causa naturalis [*Qui dedit nobis pignus spiritus*,] Hoc idem secundo cap. huius epistolæ dictum est atque expositum. [*Audentes igitur semper*,] hoc est incessanter audemus ex magna in deum fiducia futuram habitationem appetere, atque in omnibus viriliter agere, [*Et scientes*] auxilium gratiæ nobis collatum. Causa autem audaciæ subditur, [*Quoniam dum sumus*] id est viuimus, [*in corpore*]isto mortali[*Peregrinamur a domino*]id est patria separamur, atque à deo distamus, cõuersando in valle lachrymarũ, in carcere mortis, in graui exilio. [*Per fidem enim ambulamus*]id est per obscuram notitiam ad patriam tendimus, [*Et non per speciem*] hoc est per propriam & adæquatam similitudinem, deum non cernimus. Non enim videmus eum sicut est, id est clarè, seu facie ad faciem, sed per formas creatas, quæ à repræsentatione perfecta ac faciali diuinæ essentiæ in infinitum deficiũt, sicut in præcedenti epistola pertractatum est planius. [*Audemus autem*] hoc est fiduciaIiter quærimus, nõ metu mortis retracti aut aliqua difficultate victi[*Et bonam voluntatem*] id est rationabile desiderium [*Habemus magis peregrinari a corpore*] id est potius à corpore per mortem separari, [*Et præsentes esse ad dominum*] id est deo immediatè vniri, eúmque coram & per speciem intueri. Loquitur autem de præsentia gloriæ, non de præsentia gratiæ tantùm. Vnde ait Psalmographus, Adimplebis me lætitia cum vultu tuo. Item, Quando veniam & apparebo ante faciem dei? [*Et ideo*]scilicet, vt deo fœliciter vniamur. [*Contendimus*]id est forti conatu studemus, [*siue absentes*]hoc est à domino peregrinãtes, & in hac vita manentes, [*siue præsentes*]id est diuino iudicio præsentati, [*Placere illi*] id est ne separemur ab eius conspectu. Nam & in diuino iudicio satagemus respondere pro nobis ad ea quæ contra nos proponent diaboli. Meritò autem contendimus deo placere. [*Omnes enim nos*] id est homines vniuersos, bonos ac malos[*Manifestari*]id est publicè repræsentari, seu apparere, [*Oportet*] vel in iudicio particulari statim post mortem, vel in iudicio vniuersali in die nouissimo, vel potius in vtroque[*Ante tribunal Christi*]id est coram iudice Christo seu ante districtam iudiciariam eius potestatẽ, [*Vt referat vnusquisque*] id est reportet, [*Propria corporis*]id est debitam mercedem, videlicet pœnam vel gloriam, pro actibus per corpus operatis, seu tempore corporalis vitæ exhibitis. [*Prout gessit, siue bonum*]gessit, [*siue malum.*] Sub peccato autem commissionis includitur peccatum omissionis, quia & arbor quæ non facit fructũ bonum, in ignem mittetur, etiam si malum non gessit.]*scientes ergo timorem domini*] id est quàm timoratè atque solicitè ambulandum sit coram deo sancto & metuẽdo, de quo ait beatus Iob, Semper quasi tumentes me fluctus timui deum. Et rursus, Considerans eum timore solicitor, [*Hominibus suademus*] id est consilia monitáque salutis proponimus, quatenus deum præ omnibus timeant, non seruili, sed filiali, aut saltem initiali timore. Timor enim dei expellit peccatum, [*Deo autem manifesti*] id est plenissimè cogniti, vel per approbationem noti [*sumus. spero autem & in conscientijs vestris manifestos nos esse*]id est confido q̃ conscientiæ vestræ de nobis rectè veréque sentiant, quia sic viximus inter vos, vt nõ possitis rationabiliter cõtra nos moueri. [*Non iterum cõmendamus nos vobis.*]i. ad propriam laudem ista dicimus, sicut nec ante, [*sed occasionem*].i. causam accidentalẽ atque materiam[*Damus vobis*]per commorationẽ istorum, [*Gloriandi*].i. spiritualiter exultandi[*Pro nobis*].i. pro gratia nobis concessa, vel pro defensione nostra contra æmulos & detractores nostros, qui conãtur se nobis præferre, & vos à nobis

2.Cor.15. 1.Petri 5. Ioan. 14. Heb. 9. Prouer.13. 1.Reg.6. Sap. 7. 2.Cor.2. Psalm. 26. 1.Ioan. 3. 1. Cor. 13. Rom.8. Philip. 1. Psalm.15. Psalm. 41. Matth. 3. Michęe 6. Iob 31. Iob 23. Eccle.1. Epist.

A auertere, [*vt habeatis*]rationabilem responsionem, & veram lætitiam[*Ad eos qui in facie*,]id est de apparente & simulata iustitia[*Gloriantur, & non in corde*]id est non ex conscientiæ puritate, neque de veris 1.Corin.1.
virtutibus. Quod autem non commendemus nosipsos inaniter, & quòd vos pro nobis gloriari possitis, 2.Corin.10
patet ex hoc. [*Siue enim mente excedimus*]contemplando diuina, & supergrediendo terrena, [*Deo*]id est
hoc gratiæ dei ascribimus, atque ad gloriam eius referimus[*Siue sobrij sumus*]instruendo vos in moralibus, & condescendendo infirmitatibus vestris, [*Vobis*,] id est ad vestram vtilitatem hoc facimus. Vel
sic, Siue mente excedimus, id est laudando nosipsos, insensati esse videamur (quia stultorum est laudibus propriis inhærere) deo, id est ad gloriam dei hoc agimus, vt benedicatur deus in donis suis. Siue sobrij sumus, moderatè loquendo de perfectionibus nostris, sicut ad virtuosum, sapientémque pertinet;
vt in his quæ propriam laudem concernunt, magis declinet ad minus quàm ad maius, vobis, id est pro
vestri informatione & commodo hoc facimus. [*Charitas enim Christi*]id est dilectio qua Christum pro-
ximúmque diligimus, [*vrget*]id est incitat & vehementer inclinat[*Nos*]ista efficere, quoniam Christi Ephes. 3.
gloriam & proximorum salutem tantò amplius zelamus, quantò in vera charitate perfectiores fuerimus
[*æstimantes*].i. firmiter reputantes[*Hoc, quoniam si*] pro quia, [*Vnus*,]vtpote solus Christus[*Pro omnibus*]
hominibus liberandis[*Mortuus est, ergo omnes mortui sunt*]id est vitiis mortificati meritò passionis Chri- Ioan.3.
sti, quantùm est ex parte ipsius saluatoris, qui moriendo omnia ad se traxit. Vel, omnes mortui sunt,
id est mortem culpæ incurrerunt ex originali peccato, aliter non egerent saluatore, [*Et pro omnibus*
B *mortuus est Christus, vt & qui viuunt*] vita naturæ seu gratiæ, [*Iam non sibi viuant*] id est non propriæ vo- Roma. 14.
luntati deseruiant, videlicet ad honorem proprium vitam suam ordinent, [*Sed ei*] viuant, id est ad eius Galat.2.
honorem & gloriam omnia opera sua interiora, exteriórque referant. [*Qui pro ipsis mortuus est, et resur-* 1.Petri.2.
rexit,]videlicet Christi. Sic viuere Christo, est verè abnegare atque viuificè mortificare seipsum. [*Ita-*
que]id est quia pro omnibus mortuus est Christus, [*Nos*] apostoli & viri perfecti, [*Ex hoc*] id est post
hac[*Neminem nouimus*]notitia approbationis, id est nullum viatorem laudamus[*Secundum carnem*]id est 1.Ioan.2.
carnaliter, scilicet propter causas indignas. Vel, neminem nouimus secundum carnem, id est secundum ea quæ carnis conditionem respiciunt, talia enim non curamus, neque attendimus. [*Et si cognouimus secundum carnem Christum*]id est quamuis mysteria Christi carnaliter & superficialiter intellexerimus, & Christum non nisi secundum humanam naturam nouerimus sensu humano, [*Sed nunc iam*]
spiritu sancto recepto[*Non nouimus*]eum hoc modo, sed spiritualiter ac supernaturaliter, tanquam deũ
& hominem. [*Si qua ergo*,]id est quia aliqua[*In Christo*]est[*Noua creatura*,]id est aliquis in Christi baptismo renatus, [*Vetera transierunt*]id est pristina vitia ab illo remota sunt, pœnalitates quoque deletæ
sunt, modo in spe, tandem delendæ in re, [*Ecce facta sunt noua*]id est per infusionem spiritus sancti o-
mnia spiritualiter renouata sunt, corpus, anima, cogitatio, verbum & opera. Vnde in Apocalyp. dicitur, Apoc.21.
Dixit qui sedebat in throno, ecce noua facio omnia. [*Omnia autem ex deo*]patre vel sancta trinitate o-
riginaliter profluxerunt & condita sunt. [*Qui reconciliauit nos sibi*] id est peccata nostra nobis igno- Roma. 5.
C uit, [*Per Christum*,]id est incarnatione, passione seu meritò Christi hominis, imò Christus vt deus re-
conciliauit nos sibi per seipsum, vt hominem talem, [*Et dedit nobis ministerium reconciliationis*] id est of
ficium euangelicæ prædicationis, qua ista reconciliatio annunciatur hominibus, commisit nobis suis
vicariis. [*Quandoquidem deus*]pater, vel verbum increatum, imò & spiritus sanctus, hoc est deus tri-
nitas, [*Erat in Christo*]homine, [*Mundum*,] id est electos [*Reconcilians sibi*,] vt dictum est,[*Non repu-* Roma.3.
tans]id est non iustè vlciscens, nec in æternum reseruans [*Illis delicta ipsorum*] originalia aut actualia. Ioan.1.
Christus nanque agnus dei omnia tulit peccata. [*Et posuit in nobis verbum reconciliationis*,] id est præ-
dicationem pacificationis inter deum & homines factæ. [*Pro Christo*]id est pro Christi amore & gloria, [*Legatione*] id est missione [*Fungimur*,] quia à deo missi sumus annunciare Euangelium Christi,
[*Tanquam deo exhortante*] corda audientium [*per nos*,]id est per prædicationem nostram. Ipse enim
loquitur per nos. [*Obsecramus pro Christo*] id est vice, loco, vel amore Christi, [*Reconciliamini deo*,] Lucæ.21.
id est peccata vestra deflete, vitam corrigite, deo placere contendite, [*Eum qui non nouerat peccatum*] Roma. 15.
per approbationem vel experientiam scilicet Christum pater, [*pro nobis*] id est pro nostra redemptio- Roma.8.
ne[*Peccatum fecit*]id est hostiam pro peccato. Sumitur enim hic peccatum pro hostia peccati: sicut & Esaiæ.53.
apud Oseam, vbi dicitur, Peccata populi mei comedent, Vel sic, Eum qui non nouerat peccatum, pro Osee.4.
D nobis peccatum, id est culpam fecit. Peccatum enim (præcipuè originale) occasio fuit incarnationis, pas-
sionisque Christi, sicque quodam modo fecit eum hominem, [*vt nos efficeremur iustitia dei*,] id est, iusti 1.Corin. 1.
ficati à deo, [*in illo*,]id est meritò Christi.

Cap. VI. [*Adiuuantes autem exhortamur.*]
Articulus VI.

REcommendatis noui testamenti mysteriis, iam omnes ad perfectionem inuitantur, dicente apostolo. [*Adiuuantes autem*]verbo, operatione, oratione, vestram imbecillitatem: Vel, adiuuantes, id est Christo cooperantes in vestra conuersione, [*Exhortamur, ne in vacuum*]id est sine fructu & perseuerantia [*Gratiam dei*] habi- Epist.
tualem & gratum facientem, [*Recipiatis*]in baptismo, vel pœnitentiæ sacramento. Gratiæ enim finis est adeptio gloriæ. Idcirco gratiam dei in vacuum recipit,
qui per eam bene viuendo æternam beatitudinem non acquirit. Melius est enim
viam iustitiæ ignorasse, quàm post agnitionem reuerti retrorsum. Simili modo, 2.Petri.2.
melius quodammodo est gratiam non recepisse, quàm receptam perdidisse.

Esaiæ.48. ¶Quod autem deus paratus sit gratiam dare, probatur. [*Ait enī*] dominus per Esaiam. [*Tēpore accepto*] E
id est tempore opportuno & congruo, maximè nouæ legis & gratiæ, [*Exaudiui te*] instanter orantem
Roma.7. pro quocunque negotio tibi salubri, omnis enim qui petit, accipit: & qui quærit, inuenit: & pulsanti
Lucæ.11. aperietur, [*Et in die salutis*].i. tempore liberationis humanæ, factæ per Christum, [*Adiuui te*] dando tibi
Marc.11. supernaturale auxilium gratiæ atque virtutis: sicut ait psalm. Auxilium meum à domino. Et, Nisi quia
Psalm. 120 dominus adiuuit me, paulò minus habitasset in inferno anima mea. ¶ Denique præallegatam Esaiæ au-
Psalm.93. thoritatem quasi exponit, applicans eam ad tempus Christi. [*Ecce nunc tempus acceptabile,*] .i. gratum &
Esaiæ. 49. aptum ad gratiam promerendam, quia nunc maximè operatur meritum passionis dominicæ, [*Ecce nunc*
dies salutis,] id est tempus saluationis à Christo exhibitæ. Vnde legitur in Actis, Omnes prophetæ à Sa-
Actu.3. muel & deinceps annunciauerunt dies istos. [*Nemini dantes vllam offensionem,*] id est aliquod scandalum
verbo aut facto nostro minus recto. Vnde alio loco dictum est, Hoc iudicate, ne ponatis fratribus of-
Roma. 14. fendiculum, hoc enim est charitatis [*Vt non vituperetur ministerium nostrum,*] .i. obsequium quo Chri-
sto seruimus docendo & operando. Si autem reprehensibiliter egerimus, seruitium nostrum vitupe-
ratur à subditis, & scandalizantur, minúsque diligenter aduertunt ac implent quod eis proponitur. [*Sed*
in omnibus] obseruantiis mandatorum atque consiliorum, [*Exhibeamus nosmetipsos sicut dei ministros,*] id
est prout decet veros famulos Christi, & primò [*In mutua patientia*] id est copiosa & prompta tolerā- F
tia aduersitatum, ne passio tristitiæ regnet in nobis. In patientia, inquam, seruanda, [*In tribulationibus,*] id
Lucę.21. est afflictionibus à quocunque inflictis, [*In necessitatibus,*] id est penuriis victus atque vestitus, [*In an-*
1. Timo.6. *gustiis,*] id est cordis pressuris, [*In plagis, in carceribus*] quibus læsi, captíque fuimus, ne liberi & incolu-
Actu.16. mes prædicemus vbique, [*In seditionibus*] contra nos motis, [*In laboribus*] manualibus pro alimonia cor-
1.Corin.3. poris, [*In iciuniis*] pro carne domanda, & gratia impetranda, [*In vigiliis*] propter protractionem prædica-
2.Thess. 3. tionis & orationis, [*In castitate,*] mentis & corporis, [*in scientia,*] id est notitia eorum quæ ad salutem exi
guntur, [*in longanimitate,*] id est longa & certa expectatione futuræ beatitudinis, [*in suauitate,*] .i. men-
tis dulcedine, & blanda quadam applicatione ad proximum, [*in spiritu sancto,*] id est in omni directio-
ne spiritus sancti, [*in charitate non ficta,*] id est non simulata aut falsa, qualem habent hypocritæ. Vnde
1.Ioan.3. dicit Ioan. Non diligamus verbo, neque lingua, sed opere & veritate, [*in verbo veritatis,*] id est prædica-
Ioan.14. tione Christi, qui est via, veritas & vita, seu euangelicæ theoricæ, [*in virtute dei,*] id est diuinæ potestati
semper innitendo, non propriis viribus. [*Per arma iustitiæ,*] id est virtutes seu opera virtuosa animam
munientia per modum armorum, [*A dextris,*] id est in prosperis, [*Et a sinistris*] id est aduersis, quatenus
nec in prosperis erigamur, nec aduersis deiiciamur: sed animo roborato in gratia, regia semper via
tendamus ad patriam electorum. Exhibeamus insuper nos dei ministros, [*Per gloriam et ignobilita-*
tem.] id est honorationem & vilipensionem. Vt siue glorificemur ab hominibus, siue vilipendamur ab G
Galat.1. eis, in Christi seruitio firmiter stemus. [*Per infamiam*] quoque [*Et bonam famam,*] id est siue diffame-
mur, siue celebre nomen habeamus coram hominibus, in Christo stabiliter perseueremus, non cu-
rantes laudes aut vituperia hominum, [*Vt seductores*] reputati à multis errantibus, [*Et veraces*] simus
Psalm.52. verbo ac rebus [*sicut qui ignoti*] quasi à deo reprobati, secundum opinionem illorum, [*et*] tamen [*Co-*
gniti] sumus deo per approbationem, [*Quasi morientes*] vitam naturalem perdendo. Quotidie enim pu-
tabant quidam aduersarij fidei, apostolos occidendos, [*et ecce viuimus*] deo nos conseruante in vita
naturæ & gratiæ, [*vt castigati,*] id est deo permittente flagellati pro culpis nostris, vel aliorum, vel pro-
pter exemplum atque coronam. Deus enim flagellat omnem filium quem recipit, vt Salomon lo-
Prouerb. 3 quitur, [*et non mortificati,*] id est non occisi. Sæpe enim à morte corporali diuina virtute erepti sunt.
Hebræ. 13. Vnde fertur in Psalmo, Castigans castigauit me dominus, & morti non tradidit me, [*Quasi tristes*]
Psalm. 117. propter aduersa, [*Semper autem gaudentes*] in domino, per veram patientiam & consolationem inter-
Actu.5. nam. Propter quod in actibus recolitur, Ibant apostoli gaudentes à conspectu concilij, quoniam di-
gni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliam pati. [*Sicut egentes*] temporalibus bonis secundum veri-
tatem, vel spiritualibus donis secundum errantium suspitiones, [*Multos autem,*] id est omnes quos ad
Hebræ. 11. Christum conuertimus, sumus [*Locupletantes*] spiritualibus bonis [*Tanquam nihil habentes,*] quoniam o-
Matth. 19. mnia dereliquimus propter Christum, [*et omnia possidentes,*] quantùm ad necessitatem vel vtilitatem, ti
Psalm.33. mentibus quippe deum, nihil deest. Vnde dicit saluator, Primùm quærite regnum dei & iustitiam eius,
Matth.6. & hæc omnia adiicientur vobis. Christus quoque subiecit apostolis animata & inanimata, dæmones & H
Matth. 10. homines, quorum peccata soluere & non soluere potuerunt.
Marc.3. ¶ Deinde ostendit se ista loqui ex charitatis feruore. [*Os nostrum patet ad vos,*] id est ad vestram in-
Deuter.32. formationem apertum est, [*ò Corinthij,*] quoniam de ministerij mei dignitate, Euangelij veritate,
propriæ quoque personæ commendatione, iam loquutus sum vobis. [*Cor nostrum dilatatum est*] spiri-
tualiter, latitudine charitatis, id est affectus noster interior extendit mentem nostram ad vos. [*Non an-*
gustiamini in nobis,] id est ex parte nostri nolite angustias seu minorationes scientiæ atque virtutum in-
currere. Nos enim parati sumus omnia nostra vobis communicare, & cor vestrum dilatare ad dili-
gendum cœlestia. [*Angustiamini autem,*] id est constringimini ac minoramini [*in cordibus vestris*] du-
ris, quæ ob suam malitiam non dilatantur per copiosam spiritualium receptionem bonorum, hoc
Roma.8. est paruitatem & paupertatem vestræ scientiæ atque virtutis nolite asscribere nobis, sed propriis cor-
dibus incapacibus & indignis. [*Eandem autem remunerationem*] .i. idem præmium [*Habentes*] vos
nunc in spe, habituri illud tandem in re: quod nos habemus, habitursque sumus, videlicet visio-
nem dei per speciem, quæ est tota merces, [*Tanquam filiis*] meis spiritualibus [*Dico, dilatamini et vos*]
corde, quemadmodum dilatatum est cor nrm. [*Nolite iugum dicere,*] .i. societatem aut familiaritatem
habere [*Cū infidelibus*] & peruersis. Iugum enim à iungendo nomen sortitur. Sicut ergo dilectio est iu-

A gum Christi, per quod ei nectuntur, & ab eo dicuntur electi, *sic* iugum diaboli est peccatum. Idcirco Titum.3.
iniquis & perfidis iungi non debemus, id est communicare eorum peccatis, imò & occasiones huius
communionis vitare oportet. videlicet societatem & familiaritatē. Huius ratio subditur, [*Quæ enim par-*
ticipatio] id est mutua communio seu conuenientia [*Iustitiæ cum iniquitate?*] nulla vtique, cùm sint omni- Psalm. 140
no contrariæ. Vos autem iusti estis per fidem formatam, illi verò iniqui, non ergo iungi debetis. [*Aut*
quæ societas luci ad tenebras?] nulla, videlicet naturalis ac fixa, sed lux tenebras pellit. Vos autem per dei Matth.3.
cognitionem lux estis, illi verò tenebris ignorantiæ pleni. [*Quæ autem conuentio Christi ad Belial?*] nulla
planè. Belial autem interpretatur apostata, quo significatur diabolus, sed his duobus dominis nemo po
test seruire. Vos igitur Christiani cum filiis Belial nolite coniungi. [*Aut quæ pars,*] id est communio [*Fi-*
deli cum infideli quis autem consensus templo dei,] id est personæ fideli, in qua per gratiam habitat deus.
[*Cum idolis?*] id est idololatris, qui idola sunt per similitudinem: iuxta illud in psalmo, Similes illis fiant Psalm.134.
qui faciunt ea. Non ergo debetis illis sociari. [*Vos enim,*] in quorum cordibus habitat deus, [*Estis tem-*
plum] animatum ac mysticum [*Dei viui, sicut dicit dominus*] per Mosen, Ezechielem atque Ioannem in Exod.29.
Apocalypsi. [*Quoniam inhabitabo in illis,*] id est intima mentis electorum inhabitabo per charitatem Leuitic. 26
& gratiam, [*Et inambulando,*] id est in corde eorum quasi in paradiso voluptatis conuersabor, quia deli- Ezech. 43.
tiæ meæ est esse cū filiis hominum. Inambulabo autem, id est eos faciam ambulare de virtute in virtu- Apoc.21.
tem, & de via ad patriam, [*Et ero illorum deus,*] non solùm generaliter, sicut omnium deus sum, propter Prouerb. 8
B vniuersalem creationem ac prouidentiam, sed singulariter valde, dirigédo, protegendo, finalitérque sal- Psalm.83.
uando, [*Et ipsi erunt mihi*] id est ad honorem & gloriam nominis mei [*Populus*] colendo & diligendo me Actu.3.
super omnia. Sicut in prima sua epistola asserit Petrus, Vos genus electum, gens sancta, populus acqui- 1.Petri.2.
sitionis. Et Psalmista, Beneplacitum est domino in populo suo. Psalm. 149
¶ Ex dictis infert Apostolus admonitionem intentam. [*Propter quod,*] id est quia non est societas inter
prædicta, [*Exite*] spiritualiter, & si fieri potest & expedit, etiam corporaliter [*De medio eorum*] id
est de conuentu prauorum. Quid enim paleis ad triticum? Hoc est nolite cordis similitudine eis con Hiere.23.
iungi, sed fugite actus eorum, [*Et separamini ab eis,*] loco vel corde, [*Dicit dominus et immundum ne tetī-*
gerit] id est peccato nolite consentire. Digni enim sunt morte, non solùm qui faciunt, sed etiam qui Roma. 1.
consenserint. [*Et ego recipiam vos,*] id est piè amplectar venientes ad me brachiis pietatis. De quibus per
prophetam loquor, Portaui vos in brachiis meis, [*Et ero vobis in patrem*] id est paternè vos fouebo ac di
ligam, [*et vos eritis mihi in filios,*] quantùm ad viros, [*et filias,*] quantùm ad fœminas, [*Dicit dominus*
deus omnipotens.] Porrò scriptura hîc allegata, quantùm ad sensum in diuersis sacræ paginæ locis ha- Osee.11.
betur. Pro eo enim quod hic dictum est, Inhabitabo in illis: scriptum est in Leuitico, Ponam taber-
naculum meum in medio vestri. Pro eo quod subditur, Et ambulabo, legitur in Deuteronomio,
Dominus deus tuus ambulat in medio castrorum. Totum tamen istud, & item quod subditur. Et e- Leuitic.26.
ro illorum deus, & ipsi erunt mihi populus, &c. in Leuitico includitur, Ei quoque quod subinfer- Deuter.23.
C tur, Exite de medio eorum, consonat quod Petrus differuit, Separamini, inquiens, à generatione hac
praua. Sed & in Apocaly. ait scriptura, Ecce tabernaculum dei cum hominibus, & habitabit cum eis, Actu.2.
& ipsi populus eius erunt, & ipse deus cum eis erit illorum deus. Quæ vtique verba plena sunt omni Apoc.21.
dulcedine, charitate atque fiducia.

Cap. VII. [*Has igitur habentes promissiones.*] Artic. VII.

D EX præinductis in fine præcedentis capituli infert apostolus admonitionem salu
brem, & ait, [*Has igitur habētes promissiones.*] ô [*Charissimi*] fratres immediatè ex- 2.Corin.6.
pressas, videlicet quòd deus habitabit & ambulabit in nobis, recipiétque nos, &
erit in nobis, [*Mundemus nos*] per veram confessionem (omnia enim in confes- 1.Petri.4.
sione lauantur) per contritionem, per dominicæ passionis memoriam, præser-
tim per diuini amoris accensionem, quoniam charitas operit multitudinem pec-
catorum, [*Ab omni inquinamento carnis et spiritus,*] id est ab vniuersis peccatis car
nalibus, vt sunt gula, luxuria: & spiritualibus, vt sunt inuidia, superbia, [*Perfi-* Galat.5.
cientes sanctificationem,] id est inchoatam in baptismo vel pœnitentia sanitatem ad perfectionem ducen
tes, perseuerando ac proficiendo in bonis vsque in finem. Et hoc [*In timore dei*] casto ac filiali, de quo
in Ecclesiastico dicitur, Qui sine timore est, iustificari non potest. Atque in psalmo, Timete domi- Eccles.1.
num omnes sancti eius. [*Capite nos,*] id est verba nostra sapienter pensate, & nosipsos in exemplum ac Psalm.33.
cipite, [*Neminem læsimus*] post nostram conuersionem, id est nullum ad peccatum induximus directè Finis.
verbo vel opere, [*Neminem corrupimus,*] per falsam doctrinam, [*Neminem circumuenimus,*] id est defrau-
dando decepimus, [*Non ad condemnationem vestram dico,*] id est non ideo ista commemoro, vt aggra-
uem vestra peccata, vósque relinquam vt pereatis. [*Prædiximus enim*] & supra iam scripsimus, [*quod*
in cordibus nostris estis] scripti per curam & charitatis affectum, ac iugem memoriam, [*Ad com-* Philipp. 1.
moriendum et conuiuendum,] id est in tantùm vos meo cordi impressi, vt pro vestra salute paratus 1. Corin.15
sim mori, aut manere in vita præsenti, vt instruam vos, [*Multa mihi fiducia est apud vos*] id est de
vestra charitate & pietate multùm confido & firmiter spero de felicitate vestra futura, [*Multa mi-*
hi gloriatio] inest spiritualis in domino, [*Pro vobis*] id est ex consideratione gratiæ vobis concef-
sæ, [*Repletus sum consolatione*] audita vestra emendatione [*Superabundo gaudio*] spirituali, propter Iacobi.1.
beneficia dei vobis collata, [*In omni tribulatione nostra*] quam ab aduersariis fidei patimur. [*Nam et cum* Roma.5.
venissemus Macedoniam, nullam requiem habuit caro nostra,] id est nosipsi. Ponit enim partem pro toto. Apoca.1.

Nam ſupra dixit, Non habui requiem ſpiritui meo, [*Sed omnem*] id eſt multiplicem ſeu perfectam. [*Tri-*
2. Corin.2. *bulationem*] videlicet exteriorem & interiorem [*Paſſi ſumus. Foris pugnæ,*] id eſt impugnationes à peruerſis
ac perfidis. [*Intus,*] id eſt in corde, fuerunt. [*Timores*] paternæ ſolicitudinis pro eccleſiis dei, ne ſubuerte-
rentur. [*Sed qui conſolatur humiles, conſolatus eſt nos deus in aduentu Titi*] de cuius aduentu gauiſi ſumus,
propter adiutorium quod nobis impẽdit. [*Non ſolum autem in aduentu eius*] conſolatus eſt nos deus, [*Sed*
etiam] à deo principaliter conſolati ſumus, [*In conſolatione,*] id eſt per conſolationem, [*qua conſolatus eſt*
nos] Titus dei miniſter, [*In vobis,*] id eſt de veſtra correctione, [*Referens nobis veſtrum deſiderium*] pro
gratia acquirenda, vel pro mea præſentia, [*Veſtrum fletum*] propter peccata præterita, [*Veſtram æmula-*
tionem,] id eſt bonum zelum. [*Pro me,*] id eſt pro noſtra defenſione contra detractores noſtros & pſeu-
doapoſtolos, quibus rationabiliter indignati eſtis, [*Ita vt magis gauderem*] de veſtra proſperitate quàm
dolui de mea aduerſitate. Denique quòd conſolatus ſim, patet. [*Quoniam etſi contriſtaui vos in epiſtola*]
ſuperiori, in qua durè correpti eſtis, [*Non me pœnitet*] hoc feciſſe [*Et ſi,*] id eſt licet [*Pœniteret*] me vos
Epheſ.4. contriſtaſſe, conſiderando triſtitiam ſub ratione triſtitiæ tantùm, ſecundum quem modum non habet
1.Petri.1. rationem boni & appetibilis, tamen [*videns quod epiſtola illa, et ſi ad horam vos contriſtauit, nunc gaudeo*]
de veſtra contriſtatione pœnitentiali [*Non quia contriſtati eſtis*] in genere, ſeu qualitercunque (non enim
omnis triſtitia bona eſt) [*Sed quia contriſtati eſtis ad pœnitentiã*] ſalutarem ac ſacramentalem, id eſt veſtra F
contriſtatio bonum finem ſortita eſt. Nam ad pœnitentiam vos induxit, quæ eſt dolor de malis præ-
teritis. [*Contriſtati enim eſtis ſecundum deum*] id eſt ſecundum beneplacitum dei, dolentes de peccatis ve-
Ezech. 36. ſtris, quòd complacet deo, qui ait per Ezechielem, Confundimini & erubeſcite ſuper viis veſtris. Et
Matth.4. alibi, Pœnitentiam agite, appropinquabit enim regnum cœlorum, [*vt in nullo*] id eſt nec blandis, nec in
proſperis, [*Detrimentum*] ſalutis, [*Patiamini ex nobis*] id eſt ne nos aliquo modo ſimus vobis occaſio
detrimenti, ſed totum quod pro vobis agimus, veſtræ proſit ſaluti. [*Quæ enim ſecundum deum triſtitia*
eſt] id eſt triſtitia ordinata de peccato commiſſo. [*Pœnitentiam*] id eſt ceſſationem à malo & ſatisfa-
ctionem tendentem, [*In ſalutem ſtabilem*] id eſt veram atque perpetuam beatitudinem promerentem,
[*Operatur*] in genere cauſæ formalis. De hac bona triſtitia ſcriptum eſt, Cor ſapientum. vbi triſti-
tia: & cor ſtultorum, vbi lætitia. Et iterum, Per triſtitiam vultus, corrigitur animus delinquentis. De
Eccleſi. 7. prædicta quoque ſtabili ſalute alibi dicitur. Iſraël ſaluatus eſt in domino ſalute æterna. [*Seculi autem*
Ibidem. *triſtitia*] id eſt dolor de amiſſione temporalium rerum, & manifeſtatione propriæ iniquitatis, [*Mor-*
Eſaiæ.45. *tem*] culpæ [*Operatur*] id eſt ad peccandum inducit, imò & mortem naturæ conſciſcit, quoniam nulla
paſſio animæ adeò corruptiua atque contraria vitæ eſt, ſicut triſtitia, prout in prima ſecundæ Tho-
mas pulchrè demonſtrat. Propter quod Salomon loquitur, Spiritus triſtis exſiccat oſſa. In Eccleſia-
Prouer.17. ſtico quoque legitur, Multos occidit triſtitia. G
Eccleſ. 30. ¶ Inſuper quòd triſtitia iſta ſecundum deum operatiua ſit pœnitentiæ in ſalutem, oſtendit Apoſto-
lus. [*Ecce enim hoc ipſum ſecundum deum contriſtari vos*] id eſt triſtitia hæc domino placens, [*Quan-*
tum in vobis operatur ſolicitudinem] placandi deum, & cauendi à peccatis, [*Sed defenſionem*] id eſt re-
ſiſtentiam contra tentationes diaboli, & incentiua peccati (Pœnitens enim munit & armat ſe contra
cauſas peccandi) [*Sed indignationem*] hoc eſt horrorem peccati, vel abominationem contra voſipſos,
qui tam prauè egiſtis, [*Sed timorẽ,*] diuini iudicij, infernalis tormenti, ſimiliſque peccati (pœnitens
nempe formidat incidere manus dei viuentis, & timet ne denuo peccet) [*Sed deſideriũ*] veniæ ac pro-
Apoc.3. fectus, [*Sed æmulationem*] id eſt bonorum imitationem ac zelum. Vnde in Apocaliſ. dicitur, [*Æmu-*
lare ergo, et pœnitentiã age. Vel, æmulationem] id eſt zelum contra falſos, qui vos ad vitia induxerunt,
[*Sed vindictã*] id eſt punitionem peccati. Qui enim veraciter pœnitet, peccata ſua in ſeipſo vlciſcitur,
infligendo ſibi pœnam ſecundum culpæ menſuram. Nam & ſatisfactio eſt pars pœnitentiæ, ſicut
contritio atque confeſsio. [*In omnibus*] agendis [*Exhibuiſtis vos incontaminatos eſſe*] id eſt inculpabi-
les [*Negotio*] Chriſtiano exercendo, id eſt ita vos reformaſtis, vt in omnibus Chriſtianæ conuerſa-
tionis officiis incontaminati ſitis, ſaltem à mortali peccato. Poteſt quoque ſpecialiter accipi de ne-
gocio quod eis commiſit Apoſtolus circa punitionem eius, qui vxorem habuit ſui patris: quod vti-
1.Corin. 5. que negotium Corinthij fideliter expediuerunt. [*Igitur et ſi ſcripſi vobis*] in præcedenti epiſtola, hoc
feci [*Non*] ſolùm [*Propter eũ qui fecit iniuriam*] id eſt propter correctionem fornicatoris, qui rapuit pa-
tris ſui vxorem, [*Nec*] ſolùm [*Propter eũ qui paſſus eſt*] iniuriam, id eſt patrem cui ablata & rapta eſt
vxor à proprio filio, [*Sed ad manifeſtandã ſolicitudinem noſtrã, quã pro vobis,*] id eſt pro veſtra ſalute. H
[*Habemus coram deo,*] id eſt deo ſpectante, noſtrúmque affectum effundendo coram eo pro vobis cum
Epheſ.5. humili prece. [*Ideo conſolati ſumus*] de veſtri correctione. [*In conſolatione autem noſtra*] iam ſæpe præ-
dicta, id eſt vltra hanc conſolationem [*Abundantius magis,*] id eſt abundantiſsimè, vel plus quàm ante
doluimus. [*Gauiſi ſumus ſuper (id eſt de) gaudio Titi.*] Ita vt gaudium eius eſſet obiectum atque mate-
ria gaudij noſtri, [*Quia refectus eſt*] id eſt recreatus & confortatus [*Spiritus eius*] paulò ante propter
veſtra peccata mœſtus, [*Ab omnibus vobis*] de correctione, vel profectu, vel bono propoſito cuiuſli-
bet veſtrûm, qui enim nondum correcti ſunt, ſe emendare decreuerunt, & ita ſpes bona lætificat Ti-
tum. [*Et ſi quid apud illum,*] id eſt quia de aliquo apud Titum [*De vobis gloriatus ſum*] commendando
vos, de veſtra emendatione ſpem bonam ei præſtando. [*Non ſum confuſus*] de hac gloriatione, cum non
ſim mendax inuentus, [*Sed ſicut omnia*] ad veſtram ſalutem pertinentia, [*Vobis in veritate loquuti ſu-*
mus] prædicatione vocali, vel per epiſtolas, [*Ita et gloriatio noſtra, quæ fuit ad Titum*] de vobis, vt dictum
eſt, [*Veritas facta eſt,*] id eſt ad effectum perducta. Vel, ſic eſſe innotuit Tito, ſicut ei prædixi, quoniam
eſtis correcti & laude digni inuẽti, [*Et viſcera eius*] i. intima charitas ac deſideriũ Titi, [*Abũdamius*] nũc

A [*Abundantius*] nunc quàm ante, quia nunc videt veſtram obedientiam, [*In vobis ſunt,*] id eſt, in vos ten-
dunt, atque figuntur. Amor enim tendit in amatum, & quieſcit in ipſo. Titi inquam [*Reminiſcentis om-*
niũ veſtrũ obedientiã.] Retulit enim Titus Apoſtolo cũ ingẽti lætitia obedientiam Corinthiorum, [*Quo-*
modo cum timore] cordis [*Et tremore*] corporis [*Excepiſtis eum*] cum debita reuerentia, ſicut & vobis præ-
cepi tales recipere tanquam meipſum, imò vt Chriſtum. [*Gaudeo*] de hoc, & ab hoc, [*Quod in omnibus*] Gal at. 4.
rebus [*Confido in vobis*] ſperans vos ſemper ad obediendum paratos, ſicut & nunc obedientiam veſtram
expertus ſum. Vna equidem actio virtuoſa præſtat fiduciam de alia, atque maiori.

Cap. VIII. [*Notam autem facimus vobis fratres gratiam dei.*]
Articulus. VIII.

B PRæterea admonet Apoſtolus Corinthios ad faciendam atque mittendam eleemoſynam pauperibus qui erant in Hieruſalem ſub regimine Iacobi, proponíſ-
que Corinthiis exemplum Macedonum, dicens, [*Notam autem facimus vobis fra-*
tres gratiam dei, quæ data eſt in eccleſiis Macedoniæ,] id eſt inſinuamus vobis virtu- Iacob.1.
tem miſericordiæ, quam deus largitus eſt Macedonibus (qui ſunt Græci) ad fi-
dem conuerſis. Ex qua virtute & gratia diuinitus inſpirata, moti ſunt eleemoſi-
nam dare Iudæis conuerſis, in Hieruſalem morantibus, qui, facta fame in Iudæa,
magnam habuerunt inopiam. Hoc itaque notificamus vobis, [*Quòd in multo ex-*
perimento tribulationis] id eſt in magna tribulatione quam experti ſunt. [*Abundantia gaudij ipſorũ fuit*] id
eſt copioſa lætitia inerat eis, quia de tribulatione ſua propter Chriſtum illata, vehementer gauiſi ſunt.
Sicut dicit ſaluator, Gaudete in illa hora, quia merces veſtra copioſa eſt in cœlis, [*Et altiſſima,*] id eſt ſpõ
tanea, multúmque meritoria [*Paupertas eorũ,*] puta Macedonum [*Abundauit,*] id eſt abundantem effe-
ctum habuit vel oſtendit [*In diuitias ſimplicitatis,*] id eſt in ſpiritualem opulentiam puræ intentionis & Lucæ.6.
bonæ conſcientiæ [*Eorũ,*] quia cum pauperes eſſent, tamen modica ſimplici animo tribuendo, ſpi-
ritualiter ditiores effecti ſunt. [*Quia ſecundum virtutem*] iuſtitiæ, id eſt verè ac iuſtè [*Teſtimonium il-*
lis reddo & ſupra virtutem,] id eſt vltra ſuam poſsibilitatem [*Voluntarij fuerunt*] ad dandum. Nam cum
modica poſsiderent, multa dare optabant: tantáque dederunt, vt etiam ipſi poſtmodum egerent. [*Cum*
multa exhortatione obſecrantes nos gratiam & cõmunicationem miniſterij,] id eſt vt conſentiremus ipſis in
hoc, quòd dare poſſent tantam eleemoſynam, qua communicarent atque participes eſſent miniſterij, id
eſt obſequij pietatis, videlicet largitionis eleemoſynarum [*quod fit in ſanctos*] id eſt pauperes in Hieruſa-
C lem commorantes. Qui ſancti vocantur, quòniam omnibus ſuis venditis, precium ante apoſtolorum pe Actu. 4.
des poſuerunt, egent, communitérque viuentes. Cum enim Macedones pauperes eſſent, non videntur
eis conſenſiſſe Apoſtolus, vt darent tam multum, ſed ipſi charitate feruente rogabant Apoſtolum, vt li
ceret eis tanta conferre. [*Et non ſicut ſperauimus,*] id eſt non tam moderatè ſe habuerunt in dando ſicut
putauimus [*Sed ſemetipſos dederunt,*] id eſt obtulerunt [*Primum*] id eſt principaliter, & ante omnia,
[*Deo*] ſeipſos, & omnia ſua ad cultum & gloriam dei ordinantes, [*Deinde*] dederunt ſeipſos [*Nobis*] per Roma. 12.
finalem obedientiam, & charitatiuam ſubiectionem, & hoc [*Per voluntatem dei,*] id eſt cauſa dei ſeu pro- Lucæ.10.
pter diuinæ voluntatis beneplacitum & honorem. Quoniam deus requirit, vt prælatis vicariis ſuis obe- Roma. 13.
diatur ſicut & ſibi [*Ita vt rogaremus Titum, vt quemadmodum cœpit, ita et perficiat in vobis etiam gratiam iſ-*
tam,] id eſt ad tantam perfectionem, támque liberalem eleemoſynæ diſtributionem vos cõnetur induce-
re, inſtruendo, hortando, & alios in exemplum vobis imponendo, quemadmodum dudum iam face-
re incepit in vobis. [*Sed ſicut in omnibus*] gratiarum chariſmatibus [*Abundatis*] videlicet [*Fide*] qua certi e-
ſtis de præmio [*Et ſermone,*] id eſt efficacia in loquendo, & ſcientia ſcripturarum [*Et omni ſimilitudine*] in Epheſi. 3.
prouidendo vobis ac aliis, præſertim in ſpiritualibus bonis, & item in temporalibus, prout ratio exigit,
[*Inſuper et charitate veſtra*] tendente [*In nos*] quoniam multum diligitis me tanquam magiſtrum verita-
tis, & patrem veſtræ ſpiritualis regenerationis, ſic cupio [*Vt et in hac gratia*] miſericordiæ & liberalitatis
[*Abundetis, Non quaſi imperans dico,*] id eſt ad eleemoſynam iſtam non obligo vos præcepto, ne efficia
mini tranſgreſſores mandati, [*Sed per aliorum*] puta Macedonum [*Solicitudinem,*] id eſt imitatione Roma. 12.
dignam, [*Etiam veſtræ charitatis ingenium bonum*] id eſt veſtræ dilectionis indolem ſeu induſtriam [*Cõ-* 1.Corin.4.
D *probans*] ſiue experiens, an ſcilicet ſic agatis, ſicut confidimus.
¶ Porrò ad hanc perfectionem inuitat eos Apoſtolus exemplo Chriſti. [*Scitis enim*] per fidem [*Gratiã,*]
id eſt in beneficia vel charitatẽ [*Domini noſtri Ieſu Chriſti*] ad nos. [*Quoniã propter nos egenus factus eſt*] Philip.2.
in ſua incarnatione & conuerſatione in hoc mundo. Propter quod ait, Vulpes foueas habent, & volu Matth. 8.
cres cœli nidos: filius hominis non habet vbi caput reclinet. Natus quoque poſitus eſt in præſepio: Lucæ.2.
quia non erat ei locus in diuerſorio. Vnde ſcriptum eſt, Exulta filia Syon, ecce rex tuus venit tibi iu- Zacha. 9.
ſtus, & ſaluator, ipſe pauper & aſcendens ſuper aſinam. Hanc paupertatem vehementiſsimè admiratus Hiere. 14.
eſt Hieremias, clamans, Quare quaſi colonus venturus es in terra, & quaſi viator declinans ad manen-
dum? [*Cũ dives eſſet,*] in diuina natura habens omnium bonorum atque pulchrorum plenitudinem in-
finitam, ſimplicitérque perfectam, [*Vt illius inopia*] i. merito paupertatis Chriſti, [*vos diuites eſſetis*] id eſt
ſpiritualium bonorum copiã conſequeremini. Nam Chriſti incarnatio, noſtra deificatio eſt: Chriſti cõ
uerſatio, noſtra eſt perfectio: Chriſti penuria, noſtra eſt opulẽtia. [*Et conſiliũ in hoc do.*] videlicet vt elee 1. Timo. 4.
moſynam detis ex hac conſideratione. [*Hoc enĩ vobis vtile eſt*] hoc eſt meritorium vitæ æternæ, [*qui non*
ſolũ facere, ſed et velle] per charitatem [*Cœpiſti ab anno priore*] i. præterito. [*Nunc vero et facto perficite*]

id est operè implete, [*Vt quemadmodum promptus*] ad dandum [*Est animus*] id est amorosus impetus [*Voluntatis, ita sit et perficiendi*] animus promptus in vobis, [*Ex eo quod habetis*] id est ex facultatibus seu substantiis vestris, quatenus opere ostendatis & exequamini in effectu, quod diu inchoastis & proposuistis, [*Si enim voluntas prompta est*] dare eleemosynam, [*Secundum id quod habet, accepta est*] id est dãdo quod sibi in promptu est & superest, seu superfluit, grata & placens est deo. [*Non secundum quod*
Luc.11. *non habet*] i. non exigitur vt vltra vires vel sibi necessaria tribuat. Vnde in Euangelio ait Saluator, Quod supersit, date eleemosynã, & omnia munda sunt vobis. [*Non enim*] hæc dicimus, aut volumus, [*vt aliis*]
Iud.2. scilicet pauperibus in Hierusalem, quibus succurritis, [*Sit remissio*] i. vacantia & ociositas, viuendo de vestris eleemosynis ociosè, [*vobis autem*] sit [*Tribulatio*] id est grauamẽ in dando vltra vires. [*Sed ex æqua*
Lucæ.16. *litate*] cum discretione & debita proportione, [*in presenti tempore*] velociter decurrente, [*vestra abundan*
1.Cor. 19. *tia*] in temporalibus [*illorum inopiam*] in eisdem temporalibus, vt pote indigentiam victus atque vestitus [*Suppleat,*] vt & illorum abundantia, id est spiritualis opulentia in gratia & virtute [*vestre inopiæ*] in eisdem spiritualibus bonis, seu meritis [*Sit supplementum*] hoc est quatenus ipsi dum de vestris eleemosynis sustentantur, orent pro vobis, & impetrent quod ipsi meritis vestris impetrare non potestis, [*vt fiat*
Matth.20. *æqualitas*] id est commensuratio, seu proportio in datis & acceptis, dum pro temporalibus spiritualia rependuntur, secundum quandam decentiã æquitatis, Vel, fiat æqualitas remunerationis æternæ saltẽ F
Exod.16. in genere, ita vt omnes simul præmium essentiale (quod est dei fruitio) acquiratis, quod significatur per denarium diurnum, quem singuli operarij receperunt, [*sicut scriptum est*] in figura huius æqualitatis de manna in Exodo, vbi sic legitur, Nec qui plus collegerat, habuit plus, nec qui minus collegerat, habuit minus. Quod nunc aliis verbis hîc dicitur. [*Qui multum habuit*] id est quam mensuram Gomor de manna collegit, [*Non abundauit*] id est non plus retinuit sibi quàm Gomor [*Et qui modicum*] collegit de manna, [*Non minorauit,*] id est minus non habuit quàm continet Gomor. Nec hoc miraculosè fie-
1.Thess.2. bat, sed cùm omnes collegissent, totum simul ponebatur, mensurabatúrque singulis de manna tantũ,
Roma. 12. quantùm continet Gomor. [*Gratias autem deo*] agimus [*Qui dedit eandem solicitudinem pro vobis*] id est, pro vestri informatione [*In corde Titi*] quam habeo ego pro vobis, [*Quoniam exhortationem quidem su*
scepit] id est nostræ admonitioni, vt iret ad vos, tandem acquieuit, [*Sed cum solicitior esset*] pro vobis charitate vrgente [*Sua voluntate,*] id est proprio motu [*Profectus est ad vos*] non tantùm ob nostram exhortationem. [*Misimus autem cum illo fratrem*] id est Lucam Euangelistam [*Cuius laus est in Euangelio*] ab ipso glorioſisimè conscripto. [*Per omnes ecclesias*] quæ eius euangelio vtuntur, eiusque sapientiam laudant.
[*Non solum autem*] Est laus eius in euangelio, [*Sed et ordinatus est ab ecclesijs*] Iudeæ [*Comes*] id est socius [*Peregrinationis nostræ*] qua tanquam peregrini ambulamus per mundum euangelizantes vbique. Comes (inquam) est nostræ peregrinationis. [*In hac gratia*] id est in prædicatione euangelica [*quæ ministra-* G
tur,] id est deo iubente annunciatur [*A nobis ad domini gloriam*] ad cuius gloriam ordinanda sunt omnia
Ephesi. 3. Ordinatus est etiam comes noster, [*Et*] ad [*Destinatam voluntatem nostram*] id est ad complendum propositum nostræ voluntatis, est enim adiutor noster idoneus. [*Deuitantes hoc ne quis nos vituperet*] id est occasionem habeat obloquendi nobis, [*In hac plenitudine*] prædicationis euangelicæ vel largitionis eleemosynæ, [*Quæ ministratur à nobis*] qui & aliis prædicamus, & eleemosynas gentium pauperibus in Iudæa mittimus vel portamus. Si enim Apostolus Titum & fratrem cum illo non misisset Corinthiis pro collectione eleemosynarum, vel in suis prædicationibus immemor fuisset pauperum prædictorum, aliActu.1. qui dicere potuissent, bene quidem prædicat, sed negotium sibi commissum de collectione eleemosynarum pro vsu pauperum negligit.

¶ Præterea quidam per fratrem istum cum Tito missum intelligunt Barnabam apostolum, cuius laus est in Euangelio, & prædicatur per omnes ecclesias, quem constat fuisse comitem Pauli in prædicando multis diebus.

¶ Itaque deuitamus vituperium istud [*Prouidimus enim bona*] id est prouidè facimus vt opera nostra bona sint, [*Non solum coram deo,*] id est diuino iudicio, [*sed etiam coram hominibus*] id est irreprehensibilia sint, ne alij scandalizentur aut detrahant. Duæ etenim res sunt, conscientia & fama. Conscientia prodest tibi. Fama proximo. Qui ergo conscientiæ suæ confidens, negligit famam,
Matth.5. crudelis est. Debemus nanque exemplares esse inuicem, sicut monet saluator, dicens, Sic luceat lux vestra coram hominibus. [*Misimus autem cum illis*] videlicet cum Tito & Luca, seu Barna-
1. Corin.3. ba, [*Et fratrem nostrum*] Iste Apollo est Corinthiorum episcopus, de quo in epistola superiori dictum est, Ego plantaui, Apollo rigauit. Qui propter discordiam Corinthiorum discesſit ab eis H
rediens ad Apostolum Ephesum, & rogatus à Paulo vt rediret Corinthum, non acquieuit, do-
Roma.12. nec à Tito percepit emendationem Corinthiorum. Idcirco nunc ab apostolo mittitur, [*Quem probauimus*] id est experti sumus, [*In multis sæpe solicitum esse*] pro vestra salute, [*Nunc autem*] audita vestra emendatione, probauimus eum, [*Multo solicitiorem confidentia multa in vos*] id est ex magna fiducia vestræ reformationis, [*siue pro Tito*] id est solicitiorem eum inuenimus etiam propter ea quæ à Tito audiuit, qui multa ei bona narrauit de vobis [*Qui*] Titus [*Est socius meus*] in opere Christi, [*Et in vo*
Philipp. 3. *bis*] hoc est in vestri conuersione seu reformatione, [*Adiutor.*] deus, ¶ Porrò, epistola hęc intricata atque truncata est, ideo necesse est supplere, sequitur enim, [*siue fratres nostri apostoli ecclesiarum gloriæ Christi*] id est etiam alij quidam apostoli fratres nostri, fuerunt causa solicitudinis atque reuersionis Apollo ad vos, quia ab illis rogatus fuit. Qui sunt apostoli ecclesiarum gloriæ Christi. i. principes & doctores congregationum fidelium, in quibus maiestas & gloria Christi relucet, quia glorificatur, honoratur, & scitur ab eis. [*Ostensionem ergo quæ est charitatis vestræ*] i. signum vestræ dilectionis, seu charitatem vestram
Ioan.4. Gregorius quam vt aliis ostendistis. Exhibitio enim operis signum est dilectionis [*Et ostensionem gloriæ nostræ pro*

A *vobis*] hoc est opus quo ostendistis glorificationem nostram de vestro profectu habitam esse veram [*in*
illos ostendite] recipiendo, atque tractando eos cum debita reuerentia [*in facie ecclesiarum*] hoc est publicè in conspectu fidelium, vt ædificentur in vobis, sciántque vera esse, quæ de vobis patefecimus eis.

Heb. 13. Matth. 5. 2.Petri 1.

Cap. IX. [*Nam de ministerio quod fit in sanctos.*] Artic. IX.

MAnifestat autem apostolus præsenti cap. modum faciendi eleemosynas præmemoratas, ostendénsque superiora cõuenienter esse inducta, subiungit, [*Nã de mi*
nisterio quod fit in sanctos] i. de erogatione eleemosynarum quę dantur pauperibus in Hierusalem consistentibus [*Ex abundantia*] i. quasi superfluum [*Est mihi*
scribere vobis] vltra quam scripsi. Cuius ratio subditur, [*Scio enim promptum ani*
mum vestrum] ad dandum eas [*Pro quo de vobis glorior apud Macedones*] proponẽs vos eis in exemplum. [*Quoniam & Achaia*] prouincia Græciæ cuius Achaiæ ciuitas metropolitana est Corinthus [*Parata est*] ad eleemosynarum harum contributionem [*Ab anno præterito, et vestra æmulatio*] i. amorosa zelatio pro pauperibus [*Prouocauit pluri-*
B *mos*] ad imitandum vos. Sicut in Prouerbiis dicitur. Ferrum ferro acuitur, & homo exacuit faciem proximi sui. [*Misimus autem fratres*] prædictos nuncios valde spectabiles, videlicet Titum, Lucam seu Barnabam, & Apollo ad vos [*Ne quod gloriamur de vobis*] i. de vestra prõptitudine [*Euacuetur in hac parte*] id est sine fructu & opere sit. Misimus ergo fratres [*vt quemadmodũ dixi*] i. vobis consului, & Macedonibus retuli [*Parati sitis*] omnino ad dandum [*Ne cum venerint mecum macedones et inuenerint vos imparatos, erubescamus nos*] tanquam spe nostra frustrati, & quasi mendaces inuenti, [*Vt non dicamus vos*] i. de vobis interim fileamus [*In hac substantia*] hoc est in ista eleemosynarum donatione, cũ tamen certũ sit impar. 17.
parationem hanc magis erubescibilem esse vobis, quàm nobis. [*Necessarium ergo existimaui rogare fra*
tres] præfatos [*Vt præueniant*] id est ante me veniant [*Ad vos, et præparent repromissam benedictionem*
hanc] id est sæpe promissam eleemosynarum collationem, [*Paratam esse*] id est collectam atq; seorsum repositam [*Sic quasi benedictionem*] id est gratè, liberalitérque donatam, vt sit opus charitatis [*Non quasi*
auaritiam] id est cupiditate extortam. [*Hoc autem dico*] id est ista admoneo: nam [*qui parce seminat*] id est Epist.
secundum mensuram facultatum suarum modicam eleemosynam tribuit [*Parce et metet*] id est paruam retributionem accipiet. Si autem quis parum habeat, & de illo modicum largiatur, non parcè sed Luc.21.
liberaliter seminat, sicut & Christus affirmat, pauperem viduam duo minuta mittentem, plus omnibus
præstitisse. Alij autem ex abundanti sibi miserunt, illa verò ex necessariis. Hinc quoque ad Galatas di- Galat.6.
C cit Apostolus, Quæ seminauerit homo hæc & metet. Et Ecclesiasticus, Mitte panem tuum super tran Eccle. 11.
seuntes aquas, quia post multa tempora inuenies eum. Deus autem potius pensat, ac præmiat affectum Hiere. 4.
quàm opus. Ideo scriptum est in Hieremia & Osea, Nouate vobis nouale, & nolite serere super spi- Osee 10.
nas. Veruntamen seminatio & messis, quantùm ad aliquid cõtrario modo fiunt. Iuxta illud Psalmiste, Psal.125.
Qui seminant in lachrymis, in exultatione metent. Hoc tamen intelligi potest de opere pœnitentiali,
quod lachrymosè agendum est, eleemosyna verò lætanter fieri debet. [*Et qui seminat in benedictionibus*]
id est liberaliter & charitatiuè bona sua egenis communicat, [*De benedictionibus et metet*] id est propter
opera sua gratiosè & abundãter, vel saltem animo prõpto collata, copiosam mercedem recipiet. Ideo Psalm. 40.
ait Psalmista, Beatus qui intelligit super egenum & pauperem, in die mala liberabit eũ dominus. Quãuis autẽ vnusquisque in patria de suo præmio contentetur, & vltra condignum præmietur, dicitur tamen parcè metere, quia parcè seminat, respectiuè, non absolutè. Primò, quoniam comparatione aliorũ
minus habet. Secundò, quoniam præmium correspondet merito. [*Vnusquisque*] [*det pauperi*] [*Prout desti*
nauit in corde suo] id est tantùm quantùm ratio sibi dictat, & ipse rationabiliter ordinauit, [*Non ex tristi*
tia] id est non ex tædio quod patitur propter instantiam postulantis. Nam vt Augustinus testatur, Qui Auguſt.
dat vt careat tædio interpellantis, non vt reficiat viscera indigentis, & rem perdit & meritum, [*Aut ex*
necessitate] id est coactione, sed iucundè ac sponte. [*Hilarem enim datorem*] id est eum qui animo affectuoso, corde fauorabili, lętáque mente donat donanda, [*Diligit deus*] id est approbat atque remunerat. Eccles. 38.
Vnde in Ecclesiastico habetur, In omni dato hilarem fac vultũ tuum. Et in Paralipomenon libro Da- 1.Par. 29.
uid ait, Ego, inquit, in simplicitate cordis mei lætus obtuli omnia hæc. [*Potens autem est deus*] cui nõ est Luc. 1.
D impossibile, imò nec difficile omne verbum [*Omnem gratiam*] id est omnia dona spiritus sancti, omnem
virtutem atque scientiam [*Abundare facere in vobis*] i. in cordibus vestris abundanter infundere, [*Vt in*
omnibus] spiritualibus ac temporalibus. Vel in omnibus ad salutem necessariis, [*Semper omnem sufficien-*
tiam habentes] secundum conditionem & statum viatorum [*Abũdetis in omne opus bonum*] hoc est opera
meritoria ex interiori gratia copiosè agatis, [*Sicut scriptũ est*] in psalmo, [*Dispersit*] vir iustus, id est diuer Psal. 111.
sis tribuit indigentibus, non totum simul indiscretè effudit, [*Dedit pauperibus*] eleemosynas corporales
aut spirituales, Idcirco, [*Iustitia eius*] interior [*Manet in seculum seculi*] id est in via & in patria, quia æternam gloriam promeretur, & ipsa nunquam extinguitur, quãuis in patria non maneat eleemosynarum
largitio. [*Qui autem administrat semen*] id est deus qui confert materiam eleemosynarum, [*Seminanti*] id
est eleemosynas facienti. Deus enim omnium bonorum est dator, & quæ aliis damus de manu eius ac- Iacobi 1.
cepimus, [*Et panem*] id est victualium sufficientiam, [*Ad manducandũ præstabit*] eleemosynarum factori- Matth. 5.
bus. Beati enim misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur, [*et multiplicabit semen vestrũ*]
id est bona vnde eleemosynæ fiunt. Tales enim personæ communiter plus abundant in temporalibus,
quàm auari & immisericordes. Propter quod in Prouerbiis legitur, Miseriordia & veritas non te dese- Prouer. 3.
rant, & inuenies gratiã coram deo & hominibus, [*et augebit incrementa frugum*] id est profectus ope-

Finis. rum seu meritorum [*Iustitiæ vestræ*] id est quæ ex habituali & interiori vestra iustitia oriuntur, vt ambu E
Psalm. 83. letis de virtute in virtutem. Habenti enim dabitur, hoc est pio & grato: ei autem qui nō habet, & quod
Matth. 25. videtur habere, auferetur ab eo, [*vt in omnibus*] spiritualibus donis [*Locupletati abundetis*] id est corde
Luc. 19. crescatis, [*in omnem simplicitatem*] bonam, de qua dictum est sæpe, id est in perfectam conscientiæ puri-
tatem, & vitæ innocentiam [*Quæ*] simplicitas, [*Operatur per vos*] formaliter [*Gratiarum actionem deo*] id
est inducit vos ad hoc vt domino gratias referatis, eū in omnibus glorificādo simplici corde. Sic enim
Iob 1. Iob simplex erat qui tanta perpessus sapientissimè dixit, Dominus dedit, dominus abstulit, sicut domi-
no placuit, ita factum est: sit nomen domini benedictum. Quod autem deo gratiæ referantur, hinc li-
quet, [*Quoniam ministerium huius officij*] id est communicatio seu administratio eleemosynarum istarū,
[*Non solum supplet ea quæ desunt sanctis*] id est non tantùm succurrit pauperibus in Hierusalem, quan-
Matth. 25. tùm ad vitæ corporalis sustentationem, [*sed etiam abundat per multos in gratiarum actione*] id est multos
inducit, & abundanter fructificat in eis ad agendas gratias, [*in domino*] id est ad gloriam dei, & secundū
voluntatē ipsius, qui multi, [*Per probationem ministerij huius*] id est per approbationē, & experientiā lar-
gitionis eleemosynarū vestrarum, sunt [*Glorificantes deum in obedientia confessionis vestræ*] id est pro o-
bedientia qua fidem vestram non solùm verbis, sed etiam rebus profitemini, succurrendo egenis, obe-
diendóque nobis. Confessionis inquam tendentis, [*in euangelium Christi*] vt præceptis atque consiliis F
euangelicis obtemperetis, glorificantes etiam deum, [*Et per simplicitatem cōmunicationis*] vestræ [*in illos*]
id est propter communicationem bonorum vestrorum simplici animo, scilicet solùm dei respectu fa-
ctam pauperibus in Iudæa, in omnes, id est cæteris quoque pauperibus piè exhibitam, Glorificātes in-
super deum, [*Et in ipsorum*] pauperum [*Obsecratione*] fusa [*Pro vobis*] Pauperum dico [*Desiderantium*] id
est ardenter amantium, vel videre, cupientium [*vos*] in præsenti, siue in patria, [*Propter eminentem gra-
tium dei*] existētem [*in vobis*] id est propter magnam virtutum perfectionem vobis diuinitus præstitam.
[*Gratias autem deo super inenarrabili dono eius*] ist est de tam ineffabili pietate, & gratia vobis concessa, cu
ius gratiæ magnitudo explicari non potest, si consideretur humana ingratitudo, decliuitas atque fragi-
litas, diuina quoque celsitudo, misericordia & iustitia.

Cap. x. [*Ipse autem, &c.*] Artic. x.

1. Cor. 15. Hiere. 11. ACta exhortatione ad bonos, iā sermo dirigitur ad incorrectos, qui adhuc pseu-
doapostolis adhæserunt. quia multa vitia imposuerunt Apostolo. De quibus se
consequenter excusat, sicut patebit. Ait ergo, [*Ipse autem ego Paulus obsecro*] id
est per sacra rogo [*vos*] scilicet [*Per mansuetudinem*] id est mititatem (quæ iram G
refrenat). [*Et modestiam*] id est moderamen seu discretionem [*Christi*] Qui per
Hieremiam ait, Ego quasi agnus mansuetus, qui portatur ad victimam. Et iterū,
Discite à me quia mitis sum & humilis corde [*Qui in facie quidem*] id est in præ-
sentia vestra, siue exterius, [*Humilis*] sum [*inter vos*] existens, quasi blandiens vo-
bis sicut pseudoapostoli mihi imponūt. [*Absens autem*] à vobis [*Confido in vobis*] id est fiducialiter, auda
cter & durè redarguo vos, quia non timeo mihi mala inferri à vobis dum absens sum, quemadmodum
præsens. Imposuerunt autem apostolo, quod esset carnalis, quoniam morte carnalium, præsens existēs,
dulcis & blandus esset in verbis quasi timens periculum si durius ageret, absens verò rigidus foret.
[*Rogo autem vos*] ne sic sentiatis de me, [*Ne præsens*] id est apud vos existens, [*Audeam*] id est auda-
cter me habeam, incorrectos durissimè increpando, [*Per eam confidentiam*] id est fiduciam illam im-
perterritam, [*Qua existimor*] ab æmulis [*Audere*] id est audacter inuehere, [*in quosdam*] incorrectos à
pseudoapostolis deceptos cùm absens sum, [*Qui*] incorrecti, [*Arbitrantur nos tanquam secundum carnem*
Rom. 8. *ambulemus*] id est taliter conuersari, & in tēporalibus finem nos constituere existimant, qui vtique er-
Iob 7. rant. [*In carne enim ambulantes*] id est in hac corruptibili carne viuentes & peregrinantes. [*Non se-
cundum carnem militamus*] id est non carnaliter exercemur ad prælium, contra aduersarios humanæ
salutis. Militia quippe est vita hominis super terram, sed militia nostra spiritualis est, & triumphum
intendit [*nam arma militiæ nostræ*] quibus prædicando & conuersando contra dæmones & peruersos
homines dimicamus, videlicet virtutes & dona spiritus sancti [*Non carnalia sunt*] nec humana virtute a-
depta [*Sed potentia deo*] hoc est dei virtute efficacia [*Ad destructionem munitionum*] id est virium quibus H
dæmones, & impij homines contra fidei veritatem armantur [*Consilia*] impiorum, [*Destruentes*] no-
stra prædicatione & miraculorum operatione, [*Et omnem altitudinem*] id est præsumptionem, ac pro-
Act. 17. funditatem mundanæ & naturalis sapientiæ [*Extollentem se aduersum scientiam dei*] id est theologicæ
veritati, seu fidei assertionibus contradicentem destruentes seu reprobātes. Hoc fecit Apostolus Athe
nis, disputando contra philosophos, [*Et in captiuitatem redigentes*] id est captiuantes, & nostræ doctri-
næ ac fidei iugo subdentes, [*Omnem intellectum*] id est mentem quorundam de omni genere hominum.
[*in obsequium Christi*] id est ad hoc vt Christo deseruiant, eiúsque authoritati potius quàm humanæ ra-
tioni adhæreant. Cōuertit enim Apostolus quosdā doctos, & quosdam indoctos, sicq; de cæteris gene-
ribus hominū quosdam conuertit ad Christum, & sic quoque omniū intellectum subiecit fidei præ-
1. Cor. 5. ceptísque Christi, quatenus incōprehensibilia credant, & deo in cunctis obediant [*Et in promptu haben
tes*] id est expeditè potētes [*Vlcisci omnem inobedientiam*] tradendo excommunicatos & impios sātanæ
in interitum carnis, vel christum inuocādo possumus de eis vltionem acquirere [*Cum impleta fuerit ve-
stra obedientia*] id est perfectam esse nouerimus vestram obedientiam, tunc enim & non ante, decet nos
contra rebelles insurgere, quoniam prius confirmandi sunt boni, quàm mali torquendi. Ad quod per-

A tinere potest illud Apocalypsis, Nolite nocere terræ & mari, neque arboribus quoadusque signemus
seruos dei nostri in frontibus eorū. [*Quæ secundum faciem suam videre*] i. si prædicta spiritualia, quibus Apoc. 7.
ostendit me esse verum Christi apostolum & falsis præferendum, non vobis efficiunt, quæ secundū fa
ciem sunt. i. manifestè apparent in illis, & in me, videte. i. pensate. [*Si quis*] illorum pseudoapostolorum
[*Confidit sibi*] i. de propria perfectione præsumit [*Christi se esse*] i. ad Christum per gratiam se pertine-
re, [*Hoc cogitet iterum apud se*] i. diligenter cōsideret atque reuoluat ne se præferat nobis, [*Quia sicut ip
se Christi est*] id est secundum opinionem suam fallacem [*ita & nos*] Christi sumus fideles ministri se-
cundum veritatem.] [*Nā et si amplius aliquid gloriatus fuero*] in domino [*De potestate nostra*] quàm illi de
sua gloriari possunt. i. quāuis illis nostram potestatem prætulero [*Quam dedit dominus nobis in ædificatio-
nem, et non in destructionem*]. i. ad hoc vt ea salubriter vtamur, nō impiè abutamur, videlicet vt vos verbis
atque exemplis ædificemus in vita spirituali, & non inficiamus, nec subuertamus quempiam vestrūm
[*Non erubescam*] quasi præsumptuosè hoc agens, quia sic est. Verūtamen ministri Christi potestate si-
bi concessa abuti possunt, & sæpius abutuntur (vt patet de malis sacerdotibus) sed non sine grandi pec-
cato. ¶ Denique ne isti erronei æstimarent apostolum non esse facturum, cū præsens adesset; quod ab-
sens minabatur, dicendo se potentem & promptum vlcisci omnem inobedientiam. Ne igitur ita senti-
B rent, adiunxit, [*Vt autem non existimer*] ab incorrectis & falsis [*Tanquam terrere vos per epistolas*] id est in
epistolis meis ad vos missis verba minatoria miscere, quæ non audebo præsens implere (nam hoc mihi
imponunt) [*Quoniam quidem epistolæ*] meæ [*inquiunt*] illi detractores [*Graues sunt et fortes*] id est minaces,
& intellectu difficiles atque verbosæ, [*Præsentia autem corporis infirma*] id est nos ipsi corporaliter præ-
sentes impotentes & timidi sumus, non audentes exercere rigorem, sed adulantes [*Et sermo*] noster [*Con
temptibilis*] id est non rhetoricus, nec humanis argumentis firmatus, sed simplex & nudus nil probans.
[*Hoc cogitet qui eiusmodi est*] id est qui talia nobis imponit, [*quia quales sumus verbo per epistolas*] id est in
epistolis, dum sumus, [*Absentes tales*] erimus [*Et in facto præsentes*] id est opere exequemur, quęcunque
minamur, & nos facturos prædicimus in epistolis vobis transmissis. [*Non enim audemus*] salua conscien-
tia. [*Nos inserere*]. i. connumerare [*Aut comparare*] id est verè pares asserere, [*Quibusdam qui semetipsos cō
mendant*] ob propriam laudem & aliorum deceptionem, videlicet ambitiosis & pseudoapostolis, qui
potestatem sibi vsurpant, & delinquentium vitia palpant. Si enim diceremus nos eis pares aut similes, 1. Thes. 2.
mentiremur [*Sed*] nos [*ipsi in nobis*] id est in consideratione & examine mentis nostræ sumus [*Nosmetip Deut. 10.
sos metientes*] seu mensurantes, id est nosipsos diligenter discutimus, gratiámque nobis collatam perpē Prouer. 22.
dimus, ne præfixos nobis terminos transgrediamur, & plus iusto nosipsos iactemus, [*Et*] sumus [*compa-
rantes nosmetipsos nobis*] id est moderatè & sobriè de nobis sentimus, propriámque mensurā pensamus.
[*Nos autem non in immensum gloriamur*] id est vltra terminum nobis diuinitus præstitutum, nihil præsu
mimus, sed gloriamur, & gloriando exercemus nostræ prædicationis officium, [*Secundū mensuram regu
C læ*] id est secundum extensionem ordinationis diuinæ, quæ omnium rerum prima regula est. [*Quam*]
mensuram seu extensionem [*Mensus est nobis deus*] id est perambulandam præfixit sapientia dei, cuius
nutu missi sunt singuli apostolorum ad certas determinatásque gentes, de quarum conuersione gloria-
rentur in domino. Ideo subditur, [*Mensuram pertingendi vsque ad vos*] quia ex diuina reuelatione perre-
xit Apostolus Corinthum. [*Non enim quasi non pertingentes ad vos*] ad quorum conuersionem destina-
ti sumus, [*Superextendimus nos*] id est vltra præscriptum à deo terminum non tendimus, [*Vsque ad vos Philip. 3.
enim peruenimus in Euangelio Christi*] id est prædicatione euangelica, Non tamen duntaxat vsque ad Co
rinthum venit, quippe qui ad Illyricum mare per circuitum euangelium Christi repleuit [*Nō in immen
sum*] id est sine debito moderamine [*Gloriantes in alienis laboribus*] id est in prædicatione & conuersione Rom. 15.
aliorum, quasi illos labores nobis attribuamus. Vel, de conuersis per alios principaliter gloriemur: sed
gloriamur de nostro labore in vestri cōuersione, [*Spem autem habentes crescentis fidei vestræ*] id est pro-
fectum sumus sperantes de fide vestra crescente & proficiente de vno virtuoso actu in alium. Quis au
tem sit iste profectus speratus qui dicitur spes, fumendo spem pro bono sperato, subiungitur, [*In vobis
magnificari*] id est in cordibus vestris tales esse, seu cognosci, quales veraciter sumus, ne post hac vili-
pendamur à vobis. Vel in vobis, id est per vos magnificari apud alios, quibus ex vestri conuersione ac
perfectione innotescit nos esse veros dei apostolos. Magnificari autem [*Secundū regulam nostram*] id est Rom. 1.
D secundum mēsuram, proportionem seu modum gratiæ nobis collatæ, ne quis nos altiores putet quàm
sumus [*In abundantia autem*] id est in copiosa ac feruida promptitudine animi parati sumus. [*Etiam in il-
la quæ vltra vos sunt*] loca [*Euangelizare*] id est gentibus valde distantibus prædicare. [*Non in aliena regu
la*] id est mensura seu plebe aliis commissa, videlicet [*In his quæ præparata sunt*] id est per prædicationem
aliorum ad fidem conuersa [*Gloriari*] inaniter. Nō enim in illis gloriabatur Apostolus (sicut nunc dictū
est) sed de his qui suæ sorti contigerant. Vnde Romanis dixit, Sic autem prædicaui euangelium hoc,
non vbi nominatus est Christus, ne super alienum fundamentum ædificarem. [*Qui autem gloriatur in Rom. 15.
domino*] scilicet secundum doctrinam & voluntatem domini [*Gloriatur*] omnia bona ad deum deferen Epist.
do finaliter. Vel, in domino, id est in contemplatione ac dilectione diuina, imò in omni actu virtuoso 1. Cor. 1.
lætandum est. Hoc modo gloriabatur virgo benedicta; dicendo, Exultauit spiritus meus in deo saluta Hiere. 9.
ri meo. Et Abacuc, Ego, inquit, in domino gaudebo, & exultabo in deo Iesu meo. Debemus quoque Luc. 1.
gloriari in domino, congratulando totis præcordiis diuinæ beatitudini ac perfectioni. [*Non enim qui se- Abacuc 3.
ipsum commendat*] ob propriam laudem [*Ille probatus*] iustus vel approbatus [*Est*] coram deo, & discretis
personis, sed reprobatus, quoniam Salomon ait, Laudet te alienus, & non os tuum. [*Sed*] probatus est Prouer. 17
[*Quem deus commendat*] id est laude dignum iudicat, seu commendabilem facit per virtutes & signa.

Cap. XI. [*Vtinam sustineretis modicum quid &c.*] Artic. XII. E

1.Cor.10. Ompleta excusatione Apostoli, qua se excusauit de malis sibi à pseudoapostolis impositus, nunc inuehitur contra illos, & primò petit se patienter audiri à suis. [*vtinam sustineretis modicum quid insipientiæ meæ*].i. vtinam æquanimiter audiretis paululum verba mea, quibus laudo meipsum, quòd esse videtur insipietis, & ab aliquibus fatuum reputatur: cùm dicat scriptura, Laudet te alienus, & non os tuum. ¶ Quocirca sciendum, quòd moralia cũ versentur circa particularia, mutabilia sunt, atque mutanda secundum diuersitatem locorum, causarum, temporũ & personarum. Idcirco de eis tam certæ regulæ dari non possint, quin'sæpe pa-

Prouer.77 tiantur instantiã propter rationabilem causam, quòd viri eruditi attendunt, non autem indocti. Vnde cùm aliquid fit à iusto vel sapiente quod contrariari videtur verbis regularum moralium, quãuis intentioni earum non repugnet, indiscreti ac stolidi iudicant illicitum. Quum ergo scriptura prohibeat laudare seipsum, insipientiæ est semper secundum opinionem stultorum, vt quisquã laudet seipsum. Ideo dicit Apostolus se optare vt sustineant modicum insipientiæ suæ secundum æstimationem indiscretorum, quod tamen secundũ veritatem, erat magnum quid sapientiæ. Salomonis enim verbum intelligendum est, quando occultatio propriæ laudis non vergit in præiudicium veritatis, nec in detrimentum

Eccles. 11. salutis proximorũ, nec in honoris diuini dispendium, & ob has causas Paulus cõmendauit seipsum. Simili modo soluitur, quòd Apostolus in suis epistolis toties suos laudat discipulos, cùm tamen in Ecclesiastico scriptũ sit, Ante mortem ne laudes hominem quenquam. [*Sed & supportate me*].i. patienter auscultate quæ dico, & ferte me sicut decet prælatum supportari à subditis suis. Et meritò me supportare debetis. [*Æmulor enim vos*] hoc est ardenter diligo, non qualitercunque seu carnali affectione, sed [*Dei*

Ezech.8. *æmulatione*].i. syncerè ac deiforme amore, videlicet ad hunc finem, ad quem vos amat deus, vt cõsequamini vitam æternam. ¶ Denique æmulari, multis modis accipitur. Primò, pro indignatione. Iuxta illud

Rom.13. Ezechielis, Erat idolum zeli ad prouocandum æmulationem. Secundò, pro rancore. Ad Romanos Pau-

1.Cor. 12. lus, Non in cõtentione & æmulatione. Tertiò, pro desiderio boni nondũ adepti, sicut dictum est suprà.

Cantic.8. Æmulamini charismata meliora. Quartò, pro dilectione, vt ibi, Fortis est vt mors dilectio: dura si-

Galat.4. cut infernus æmulatio. Quintò, pro inordinato amore. Vt est illud Apostoli, Æmulantur vos non bene. Sextò, pro imitatione. Iuxta illud, Bonũ in bono æmulamini semper. Quod autem æmuler vos, pa-

Ibidem. tet [*Despondi enim*] annulo fidei, id est spirituali matrimonio iunxi, [*Vos*] omnes fideles [*Vni viro*] videli-

Finis. cet Christo, [*Virginem castã exhibere Christo*] .i. ad hoc vt exhibeam vos Christo sponsam ac virginem illibatam. Omnes enim fideles charitate cõnexi, sunt vna sponsa Christi, vnáq; virgo spiritualiter pro-

Osæe 2. pter integrę fidei vnitatem. Carnis nanque virginitas est integritas corporis à contagione carnali. Virginitas cordis est incorrupta. Vnde apud Oseam dominus loquitur, Sponsabo te mihi in fide. Ideo singulariter dixit virginem, propter vnitatem catholicæ fidei, solidæ spei atque amoris diuini. Huius cõiun- G

Esa. 27. ctionis internæ ac matrimonialis inter Christum & ecclesiam paranymphus erat Apostolus tanquam

Genes.3. sponsi secretarius & amicus. ¶ Deinceps præmonet Apostolus Corinthios contra futura pericula, scilicet ne recidiuent, vel tentationibus imperentur. [*Timeo autem ne sicut serpens*] id est diabolus. De quo in Esaia legitur, Visitabit dominus super Leuiatam serpentem tortuosum. [*Euam*] in paradiso, [*Seduxit astutia*] hoc est calliditate [*Sua*] dicens, Nequaquam moriemini, sed eritis sicut dij [*Ne corrumpantur sen-*

sus vestri] id est intellectus vestri mendaciter informentur à pseudodoctoribus & pestiferis, [*Et excidãt a simplicitate*].i. à pura fide & simplici veritate, [*Quæ est in Christo*] sicut in causa atque magistro. Vel, est in Christo, quoniam est secundum beneplacitum eius, & complacet ei. Timeo ergo ne decipiamini à falsis doctoribus, sed nõ debetis eos aduertere. [*Nam si is*] fallax, [*Qui venit*].i. vos accedit gratia informandi [*Aliũ Christum*].i. excellentiorem saluatorem, [*Prædicat vobis quem non prædicauimus.*] Quod esse non potest, cùm Christum dicamus deum verum, [*Aut aliũ spiritum*] meliorem, [*Accipitis*] per prædicationem falsam quem non accepistis ex prædicatione nostra, quod esse nõ potest, quia per nostram prædicationem vobis est datus spiritus sanctus verus deus, [*Aut aliud*].i. falubrius [*Euangelium recipitis*] ab illo fallaci [*Quod non recepistis*] quod esse non valet, [*Recte pateremini*] id est tunc meritò sustineretis doctrinam illorum fallacium. Sed ita non est. [*Existimo enim nihil me minus fecisse*] docendo, H

Act.22. miracula operando, gratiam spiritus sancti vobis impetrando, [*A magnis*] id est veris [*Apostolis*] Et per

2.Cor.12. consequens præferendi mihi non sunt pseudoapostoli. [*Nam & si ego imperitus sum sermone*] id est

1.Cor.18. ignarus humanæ eloquentiæ, præsertim in lingua peregrina, [*Sed non scientia*] imperitus sum, cùm sim

Prouer. 26 in diuinis scripturis eruditus, non solùm humana instructione ad pedes Gamalielis, sed multò copiosius ex illuminatione diuina in raptu meo vsque ad tertium cælum. ¶ Sed videtur Apostolus agere contra id quod ipse alios docuit, dicens, Qui se existimat aliquid scire, nondum scit quemadmodum oporteat eum scire. Et Salomon ait, Vidisti hominem sapientem sibi videri, magis illo spem stultus habebit. Et respondendum, Quod hæc atque similia ideo dicuntur, quia non debet aliquis sapiens esse in

1.Cor.4. oculis propriis asscribendo sibi quod habet, sed solũ in domino. [*In omnibus autem*] verbis & factis, [*Manifestatus sum vobis*] id est experimento didicistis qualis sim, & quantam à domino sortitus sim gratiam, in docendo, conuersando, & signa agendo. ¶ Deinde ostendit Apostolus quòd propter suam humilitatem non debeat vilipendi. [*Aut nunquid peccatũ feci meipsum humilians*] id est inferioribus me conformans. propriis manibus laborando, & non tanquam prælatus de bonis vestris viuendo [*Vt vos exaltami ni?*] id est profectum sumatis in gratia ædificati meæ humilitatis ac agilitatis exemplo? Humiliaui autem me, [*Quoniam gratis*] id est sine acceptione temporalis commodi, [*Euangelium dei euangelizaui vobis. Alias autem ecclesias expoliaui*] id est à cæteris fidelium cœtibus multa accepi stipendio

A vitæ, [*Ad ministerium vestrum*] id est ad hoc vt vobis liberius prædicare possem. [*Et cum essem apud vos et egerem*] victu [*Nulli*] vestrũ [*oneroſus fui*] quid exigendo, vel recipiendo à vobis. [*Nam quod mihi deerat*] pro sustentatione vitæ, consumptis his quæ ab aliis ecclesiis cœpi [*Suppleuerunt*] id est mihi dederunt, [*Fratres qui venerunt*] ad me [A *Macedonia*] à quibus tanquam à bene correctis aliquid accepi, præsertim ne tristarentur, & fructu eleemosynæ priuarentur, si nihil ab eis sumpsissem, [*Et in omnibus*] diebus ac negotiis [*Sine onere me vobis seruaui*] à receptione stipendiorum vestrorum seu sumptuum abstinendo, [*Et seruabo*] in posterum. [*Est veritas Christi in me*] per veritatem Christi in me existentem hoc assero, [*Quoniam hæc gloria*] id est ista perfectio & bona gloriatio, scilicet quod prædicaui vobis sine grauamine vestro, [*Non infringetur*] id est non tolletur neque deficiet, [*In me, in regionibus*] hoc est

Heb. 10. ecclesiis, [*Achaiæ*] cuius metropolis est Corinthus. [*Quare*] id est cur hoc ago & agam? an ideo, [*Quia non diligo vos? deus scit*] quod non facio ideo. Vnde constat quòd interdum ad dilectionem pertineat aliquid ab alio capere. Ad odium verò, nil velle recipere. [*Quod autem facio & faciam*] seruando me vobis sine onere. Ideo facio, [*Vt amputem occasionem eorum qui volunt occasionem*] id est studium pseudoapostolorum impediam, qui quærunt occasionem aliquid acquirendi à vobis meo exemplo. Vnde si viderent me vestris stipendiis sustentari, ipsi audaciam sumerent multa exigendi à vobis. Amputo et

B go occasionem eorum, [*Vt in quo gloriantur*] id est in apostolatu, de quo se inaniter iactant, [*Inueniantur sicut & nos*] id est similes nobis sint, nil accipiendo à vobis, sicut & nos nihil accipimus. Quod autem inaniter gloriantur de suo officio, patet. [*Nam eiusmodi pseudoapostoli sunt operarij subdoli*] id est 2.Tim. 3.

fallaces ministri, [*Transfigurantes se*] sunt In Apostolos Christi] id est speciem religionis assumunt, sanctitatem simulant, & per exteriorem apparentiam ostentant se, ac si essent veri apostoli. [*Et non mirum*] est hoc [*ipse enim satanas*] princeps illorũ [*Transfigurat se in angelum lucis*] id est in similitudine Christi angeli magni consilij, seu alterius cuiuscunque angeli spiritus, se ostendit, quantùm ad formam assumptam. Multa quoque vera & bona suggerit, quatenus credatur missus à deo, & fallat. Ideo per alium a- Esa. 9.

postolum dicitur, Nolite omni spiritui credere, sed probate spiritus, si ex deo sunt. [*Non ergo est ma-* 1.Ioan. 4.

gnum] id est multùm mirandum, [*si ministri eius*] id est homines seductores [*Transfigurentur*] id est sanctitatis speciem exterius induant [*Velut*] sint [*Ministri iustitiæ. Quorum*] ministrorum tam Christi quàm satanæ [*Finis*] id est retributio finalis [*Erit secundum opera ipsorum. Iterum dico*] quod dixi superius (scilicet, supportate me. Et, Vtinam sustineretis modicum quid insipientiæ meæ.) [*Ne quis me putet insipientem*] dum de spiritualibus gratiis mihi collatis glorior, cùm non inaniter glorier, sed in domino ad ædificationem proximorum, [*Alioquin*] id est si non sustinetis me in spiritualibus gloriantem [*Velut insipientem accipite me*] gloriantem in carnalibus, secundum modum dicendum. quæ gloriatio videtur magis insipiens, quàm illa quæ de spiritualibus est, quamuis nulla earum in me fuit vana ac stulta, sed pro-

C pter efficacem causam assumpta. Sic ergo accipite me, [*Vt & ego modicum quid glorier*] secũdum carnem, seu de his quæ carnis generositatem concernunt, quæ gloriatio modica est. [*Quod loquor*] de nobilitate nostra secundum carnem, [*Non loquor*] id est loqui non videor [*secundum deum*] id est sapienter & iustè, quia speciem iustitiæ habet laudare seipsum, [*sed quasi in insipientia*] id est per modum vanitatis atque stultitiæ loquor secundum apparentiam superficialem, quando finis interior non pensatur [*In hac substantia*] id est existentia seu materia [*Gloriæ*] huius. Cur autem apostolus voluerit secundum carnem gloriari, subiecit, [*Quoniam multi*] falsi atque pestiferi [*Gloriantur secundum carnem*] id est carnaliter, seu de his quæ carnis dignitatem respiciunt. Vt sunt nobilitas generis, conditionis libertas [*Et ego goriabor*] de iisdem, non tamen eodem fine quo illi. Sed ne à vobis æstimer illis inferior, sicque contempto me, propriæ salutis patiamini detrimentum. Gloriabor ego hoc modo, non obstante quod Epist.

videatur inane & stultum. [*Libenter enim suffertis insipientes, cum sitis ipsi sapientes*] Locus iste dupliciter explanatur. Primò sic, Libenter, id est charitatiuè ac promptè sine omni murmuratione suffertis insipientes, hoc est homines passionatos, vitiosos ac indoctos, æquanimiter patiendo importunitatem eorum in verbis & factis. Vnde Salomon loquitur, Ne respondeas stulto secundum stultitiam suam, ne Prouer. 26

efficiaris ei similis. Et iterum alius, Non litiges cum homine linguato, nec communices homini indo- Eccles. 8.

cto. Hos ergo libenter suffertis. [*Cum sitis ipsi sapientes*] id est virtutibus eruditi secundũ Christi doctrinam. hoc enim ad veram sapientiam pertinet, vt insipientes tolerentur, nisi eorũ peruersitas noceat bo-

D no communi, aut propter excessum intolerabilis fiat. Veruntamen quidam non ex charitate & humilitate, sed ex superbia & vanitate sufferunt insipientes, quia cũ aliquid ab eis patiuntur, mox reputant eos stultos ac miseros, & indignũ iudicant, vt se tam vilibus opponant, vel eos respiciãt, aut assentur. Hi

Heb. 10. insipientiores sunt his quos reputant insipientes. ¶ Porrò q̃ libenter sustineatis insipientes, hinc constat, [*sustinetis enim*] lætanter pro Christi amore, præmióque futuro [*Si quis vos in seruitutem redigit*] id est suo dominio subiicit, sicut frequenter in primitiua ecclesia infideles tyranni redegerunt fideles in seruos & famulos. Sustinetis insuper, [*si quis deuorat*].i. bona vestra consumit, [*si quis accipit*] id est vestra rapit, vel vosipsos comprehendit. Quemadmodum de quibusdam dominus apud prophetã protestatur, Comedunt carnem populi mei, & pellem desuper excoriauerunt, [*si quis extollitur*].i. vobis se

Mich.3. præfert, vel superba verba contra vos profert, [*si quis in faciem vos cædit*] alapas dando, impletis enim illud in Euangelio, Si quis percusserit te in vnam maxillam, præbe ei & alteram. [*secundum ignobilitatem*

Matth.5. *dico*] vos hæc sustinere. i. hæc tanta sustinetis tanquam ignobiliores iniuriatoribus vestris de carnis no- Luc. 6.

bilitate lætantibus, [*Quasi nos infirmi fuerimus in hac parte*].i. sic ista sustinetis ab illis, quasi nos illis ignobiliores essemus, quod ita non est, sicut patebit. ¶ Secundò (& magis quidem ad literam) exponitur sic, Libenter suffertis insipientes. i. pseudoapostolos inaniter se cõmendantes, quorũ verba & opera sufferGalat.3.

tis, cũ sitis ipsi sapientes. Ironicè loquitur, vt confundantur ad pœnitentiam. stultè quippe egerũt, sustis, cũ sitis ipsi sapientes. Ironicè loquitur, vt confundantur ad pœnitentiam. stultè quippe egerũt, sus-

nendo huiuſmodi peſtilentes. Suſtinetis enim ſi quis pſeudoapoſtolus vos in ſeruitutẽ redigit. i. à libertate ac dilectione euangelicæ legis, in obſeruantias legis ſcriptæ vos transfert, prædicando oportere vtráque legẽ omnino ſeruare, vt fallaces, ſi quis illorũ falſorũ deuorat, ſi quis accipit veſtra. Sicut de pha- E
Matth. 12. riſæis ait Saluator, quòd deuorabant domos viduarum ſub obtentu prolixæ orationis, ſi quis illorũ ex-
Luc. 10. tollitur contra vos, iactans ſe natum de ſemine patriarcharum, & eſſe circunciſum, vos verò fuiſſe idolatras & incircunciſos iam eſſe. Quæ autẽ ſequuntur, exponuntur, ſicut iam patuit. ¶Denique q̃ falſi iſti nõ fuerint excellentiores Apoſtolo, etiã in carnalibus de quibus inaniter gloriabantur, oſtenditur, [*In quo quis audet*] .i. in quo aliquis illorum pſeudoapoſtolorũ ſe laudare præſumit, [*Audeo & ego*] me collaudare, non tamen eo fine quo illi, vt dictum eſt, [*Hebræi ſunt*] lingua & natione [*Et ego*] ſimiliter.
[*Iſraelitæ ſunt*] id eſt de tribu Iacob, qui alio nomine appellatus eſt Iſraël, [*Et ego*] Iſraëlita ſum. [*Semen*
Gene. 32. 35 *Abrahæ ſunt*] id eſt carnales, non ſpirituales filij Abrahæ ſunt, [*Et ego*] vtroq; modo Abrahę filius ſum.
1. Cor. 4. [*Miniſtri Chriſti ſunt*] ſecundum apparentem ſanctitatem, & ſuam præſumptionem, non autem ſecundum veritatem [*Et ego*] verus Chriſti miniſter ſum [*Vt minus ſapiens*] id eſt per modum ſtultioris, [*Dico plus ego*]. i. perfectior ſum ego Chriſti miniſter quàm illi: quod tamen dicere videtur ad inſipientiam pertinere. Ideo dico hoc vt minus ſapiens, quãuis ſecundum veritatem ſapienter loquar, & ſalubriter agam, ita me commendando, ſicut iam dictũ eſt ſæpius. Sum ergo miniſter Chriſti plus illis. Primò [*In*
1. Cor. 15. *laboribus plurimis*] quia pro Chriſti amore & proximorum conuerſione plus pſeudoapoſtolis laboraui, imò & plus veris apoſtolis: iuxta illud, Plus omnibus laboraui, [*In carceribus abundantius*]. i. frequen- F
Act. 9. tius & durius quàm illi fui incarceratus, [*In plagis*]. i. vulneribus flagellorũ mihi inflictis, [*Supra modũ*] humanæ virtutis ſeu vltra menſuram aliorum, [*In mortibus*] id eſt grauiſſimis pœnis, ſeu mortis periculis fui [*Frequenter*] Plagas verò deſcribit, adiungens, [*A Iudæis*] obſtinatis ac perfidis [*Quinquies*]. i. quinque vicibus [*Quadragenas*] plagas ſeu percuſsiones [*Vna minus*] vna perſecutione ſubtracta [*Accepi*]. i. trigintanouem. Erat nempe, deo iubente, præceptum per Moſen, vt ſi quis aliquid dignum plagis commit
Deut. 25. teret, proſterneretur, & coram aſtantibus flagellaretur, ita vt pro menſura peccati eſſet & modus plagarum: ſic tamen vt quadragenarium numerum non excederet, ne fœdè laceratus frater, ante aliorum cõſpectum iaceret. Ne ergo Iudæi viderentur crudeles, dederunt apoſtolo non quadraginta, ſed triginta-
Act. 19. nouem plagas [*Ter virgis cæſus ſum*] à gentibus, ſicut in actibus apoſtolorum partim deſcribitur, [*Semel*
Act. 14. *lapidatus ſum*] Licaoniæ à Iudæis, quando me traxerunt extra ciuitatem, æſtimantes me mortuum, prout
Act. 27. in actibus legitur. [*Ter naufragium feci*]. i. ſuſtinui, [*Nocte ac die in profundo maris*]. i. in alto aquarũ multarum [*Fui*] tempeſtate detentus, [*In itineribus*] pro Chriſto fui [*sæpe*] in quibus tamen ſunt multæ inſidiæ. Multa enim ſpatia perambulauit Apoſtolus, diſſeminando verbum dei. Oſtenſus ſum quoque ſeruus Chriſti præ cæteris, [*Periculis fluminum, periculis latronum*]. i. ſuſtinendo pericula mortis in fluminibus, & à latronibus, [*Periculis ex genere, periculis in ciuitate, periculis in ſolitudine*] id eſt ſuſtinendo pericula à Iudæis, de genere meo exiſtentibus: pericula etiam ciuium contra me inſurgentium, atque peri-
Galat. 2. cula à beſtiis eremi quam perambulaui, [*Periculis in mari, periculis in falſis fratribus*] id eſt ſufferẽdo diſ- G
crimina mortis, non ſolùm ex parte maris, ſicut prædixi, ſed etiam ab his qui verſantur & inſidiantur in
Hiere. 9. mari, vt ſunt pyratæ, patiendo item pericula varia à ſimulatis fidelibus, puta hæreticis, hypocritis & do-
Philip. 4. loſis. De qualibus in Hieremia dicitur, Sagitta vulnerans lingua eorum, & in ore ſuo pacem cum amico ſuo loquitur, & occultè ponit ei inſidias. Inſuper fui plus cæteris ſeruus Chriſti, In labore manuum mearum, de propriis laboribus victum ac neceſſaria procurando, [*Et ærumna*] id eſt inopia ſeu languore, [*In vigiliis multis*] Pauciſsimo enim tempore dormiuit Apoſtolus, ſed die ac nocte inſiſtebat diuinis,
Coloſſ. 2. vltra omnem facultatem humanam, [*In fame et ſiti, in ieiunijs multis, in frigore et nuditate*] omnia enim incommoda iſta, afflictionéſque corporis patiebatur apoſtolus, non quòd penitus nudus inceſſerit (niſi fortè ab aliquibus ſpoliatus) ſed quia veſtimentorum penuriam paſſus ſit, quia etſi aliquid boni habuiſſet, dediſſet, illud egenis. Hæc itaque paſſus ſum, [*Præter*(. i. vltra *illa quæ extrinſecus ſunt*] id eſt quæ ex parte aliorum me cruciant, [*Inſtantia mea quotidiana*] id eſt quæ mihi aſsiduè inſtant atque incurrũt ex conſideratione proximorum, quibus compatior, & pro quibus ſolicitor. Ideo ſubditur, [*ſollicitudo omnium eccleſiarum*] quia ex feruida charitate de omnium ſalute ſolicitor, ſicut de propria: ſollicitudo autẽ mentem affligit, [*Quis infirmatur*] in anima, titubando in fide, vel cæteris donis gratuitis, [*Et ego non in-* H
firmor?] id eſt non affligor eius defectibus cordialiter compatiendo, ſicut perfecta requirit dilectio? [*Quis ſcandalizatur*] id eſt ad ruinam peccati inducitur ex verbo vel facto alterius inordinato, [*Et ego non vror?*]. i. flamma charitatis accendor in compaſsione illius, & deſiderando reparationem ipſius? [*Si gloriari oportet*]. i. quia neceſſe eſt me gloriari de bonis mihi conceſsis, ad veſtri informationem ne me pſeudoapoſtolis inferiorẽ putetis, [*Quæ infirmitatis meæ ſunt*]. i. de his quæ mihi conueniunt ex parte paſsibilitatis & humilitatis meæ, [*Gloriabor*] in domino, vtputa de tribulationibus quas pro Chriſto ſuſtinui, non de nobilitate profapiæ aut ſublimitate potentiæ, de quibus pſeudo illi apoſtoli ſe iactãt.
1. Cor. 3. ¶Deinceps tangit apoſtolus quandam (quam paſſus eſt) ſpecialem perſequutionẽ, de qua gloriatur in
Rom. 9. domino, præmittítque iuramentum, vt firmius ſibi credatur (loquebatur enim tardis ad credendum)
2. Cor. 11. [*Deus et pater domini noſtri Ieſu Chriſti*] id eſt pater æternus, qui eſt deus Chriſti ſecundum naturam aſ-
1. Petri 1. ſumptam & pater eius, ſecundum naturam diuinam, [*Scit*] quem nihil latet, [*Qui eſt benedictus in ſecula*] id eſt in ſempiternum laudatus [*Quod non mentior*] in his quæ dixi & dicam. Videlicet [*Damaſci præpoſitus gentis Arethæ regis*] id eſt præpoſitus ciuitatis Damaſcenæ, videlicet gentis Arethę regis, id eſt populi ſubiecti Arethę regi, ſub quo iſte præpoſitus rexit Damaſcum. Sumit autem Apoſtolus vrbẽ pro habitatoribus eius, puta Damaſcum pro gente in Damaſco morante, ac ſubdita regi Arethę. Hic ergo præpoſitus [*Cuſtodiebat ciuitatem Damaſcenorum*] id eſt ad inſtantiam & propter munera Iudæorum cu-

A ſtodiri fecit portas Damaſci ne exirem, [*Vt me comprehenderet*] in ciuitate latentem, [*Et per feneſtram*] Actu. 10.
domus muro adhærẽtis, [*In ſporta dimiſſus ſum*] à diſcipulis [*Per murũ*] ciuitatis, [*Et ſic effugi manus eius.*] 1. Reg. 9.
Hoc etiam modo Micol dimiſit Dauid, & Raab nuntios Ioſue. Patet ergo non eſſe cõtemnendum hu- Ioſue. 2.
manum auxilium, quandiu ordinatè & congruè haberi poteſt, quamuis ſemper in domino ſit ſperandum, præſertim cum & virtus humani auxilii à deo dependeat, Debet enim homo facere quod in ſe eſt,
nec ante recurrendum eſt ad ſolum dei ſuffragium, niſi cum deficit humanum. Imò non debet quiſ- 4. Reg. 19.
quam expectare diuinum auxilium, dum habet quid agat, ne deum tentare videatur. Sic Ezechias piiſſimus videns ſe regi Aſſyriorum prævalere non poſſe, totum ſe contulit ad rogandum dominum, vt
legitur in lib. Regũ. nihilominus fecit quod in ſe erat, imò quicquid ſibi poſsibile fuit, obſtruendo fon- 2. Cori. 12.
tes, faciendóque machinas. Vnde Deus qui Paulum vſque ad tertium cœlum rapuit, poterat eum aliter liberare à prædicti manu præpoſiti, quàm per feneſtram & ſportam, ſed ſic eripuit, vt inſtruamur non deſerere humana præſidia, nec ſine neceſsitate ad cælum dei conuocare auxilium. Hãc perſecutionem eſt in Damaſco paſſus Paulus, ſtatim poſt ſui conuerſionem, vt patet in actibus apoſtolorum.

¶Cap. XII. [*Si gloriari oportet, non expedit.*] ¶Articulus. XII.

B Declarauit Apoſtolus excellentiam ſuam in ſuperiori capi. per mala quæ pertulit, iam oſtendit 2. Cori. 11.
eandem per ſpecialia bona ſibi conceſſa & ait, [*Si gloriari oportet*] id eſt quia neceſſe eſt vt gloriando commendem meipſum ad dei amorem, vt reprimam gloriam illorum pſeudodoctorum, & fideles ædificationem recipiant, [*Non expedit quidem*] ſeipſum laudando gloriari, ſecun- Prou. 27.
dum apparentiam & quorundam opinionem, vel ſecundum legem communem (ſicut iam ſæpius dictum eſt) tamen propter rationabilem cauſam expediens eſt, [*Veniam autem*] id eſt deſcribendo procedam [*Ad viſiones et reuelationes domini*]. i, diuina ſecreta quæ vidi mente ac intellexi. Viſio autem & reuelatio ſæpe pro eodem ſumuntur. Interdum verò diſtinguntur, vt viſio appelletur cum aliqua repræ-
ſentantur viſione corporali, vel imaginaria, quorum ſignificatio ignoratur, quemadmodum Pharao vi- Gene. 41.
dit boues & ſpicas. Et Nabugodonoſor ſtatuam, ſignificationes verò Danieli & Ioſeph reuelatæ fue- Dan. 2.
runt. Porrò reuelatio dicitur, quando ſignificatio oſtenſæ veritatis innoteſcit, inſtruente ſpiritu ſancto
per ſeipſum vel angelum. Vnde cum reuelatione ſeu manifeſtatione diuinæ ſint duo, videlicet ſignum
& ſignatum, viſio refertur ad ſignum, reuelatio ad ſignatum. Viſio itaque & reuelatio ſic ſumpta, interdum ſeparãtur, ſicut in. Pharaone & Ioſeph, interdũ ſunt ſimul, ſicut in omnibus pene prophetis: intelligentia enim opus eſt in viſione [*Scio hominem in Chriſto*] per fidem & charitatem ſtabilitum, videlicet Dan. 10.
C meipſum. Conſuetudo autem eſt viris ſanctis, cum aliquid magnificum de ſeipſis conſcribunt aut aſſe- Tob. 32.
runt, non exprimere proprium nomen, ſed loqui de ſe ipſis, velut de aliis. Scio itaque hominem [*Ante annos quatuordecim*] qui lapſi ſunt à tempore reuelationis vſq; ad horã enarrationis præſentis. Vnde tenendum videtur, q̃ raptus (de quo iam ſermo eſt) fuit ſtatim in ipſa conuerſione Pauli, cũ triduo erat Actu. 9.
cæcus, non manducans neq; bibẽs, [*Siue in corpore ſiue extra corpus, neſcio*]. i. an homo iſte tempore huius reuelationis ſeu raptus, fuit viuens in corpore, anima exiſtente in corpore per ſuam eſſentiã, an anima eius fuit realiter à corpore ſeparata, & ſubſtantialiter in cælum tertium ſubleuata, ac denuo corpori reunita, viſione ceſſante, hoc neſcio. [*Deus ſcit*] quomodo fuerat. Vel deus ſcit, q̃ veraciter dico me iſtud neſcire. Sciebat autẽ apoſtolus corpus ſuũ mãſiſſe in terra, ſed de aſia ſua dubius fuit an erat in cælo ſolùm per contemplationem, an per eſſentiam tanquam à corpore ſeparata. Scio ergo [*Raptum*] in ſpiritu
ſupernaturaliter atque fortiſsimè, [*Huiuſmodi vſque ad tertium cælum*]. i. cælum empyreum, quòd eſt locus beatorum. Et dicitur empyreum, quaſi igneum, non à calore, ſed ſplendore. Vocatuŕque tertiũ, reſpectu octauæ ſphærę, quæ dicitur firmamẽtũ, ſeu cælũ ſydereũ, & cæli criſtallini ſeu aquei, quod ſecũ
dum philoſophos dicitur nona ſphæra. ¶Quidam exponunt hos cælos ſpiritualiter, vt per primũ cæ- Dan. 5.
lum intelligatur viſio corporalis diuinitus facta, quo vnus videt quod alius aſtãs videre non poteſt, quẽ admodũ Balthaſar vidit articulos manus in pariete ſcribentis, quæ viſio dicitur cælũ, quia in ea vni ce-
latur, quod alteri reuelatur. Secũdũ autem cælũ eſt viſio imaginaria, quando in ſummo vel extaſi vidẽ- Actu. 10.
D tur imagines corporales, nõ corpora, ſicut Petrus vigilãdo in extaſi vidit vas quoddam. Et Pharao dor- Gene. 41.
miens vidit boues. Tertium cælũ eſt viſio purè intellectualis, qua nec corpus, nec corporis ſpecies cernitur, ſed in contemplatione diuinorum anagogica, mens ipſa ſupernaturaliter figitur. Iuxta quem modum Paulus in raptu vidit deum. vidit enim diuinam eſſentiam clarè & immediatè, ſeu facie ad faciem, atq; per ſpeciem ſicut beati in patria, prout Auguſtinus teſtatur in libello de videndo deum ad Paulinã
Vnde certiſsimũ eſt q̃ Paulus tunc nõ vixit ſicut homo, ſeu vita ſenſitiua, naturali atque humana, eo q̃. Auguſti.
dominus dicat ad Moyſen, Non videbit me homo & viuet. Nã etſi anima eius manſit in corpore, tamẽ Exod. 33.
ſuſpenſa & abſtracta erat ab omni actione interiorum, exteriorumq́ue ſenſuum. ¶Quidam inſuper per primum cælum, intelligunt infirmã hierachiam, in qua ſunt angeli, archangeli & principatus. Per ſecundum cælũ, mediã hierachiã, in qua poteſtates, virtutes & dominationes. Per tertium, ſummam, in qua ſunt throni, Cherubin & Seraphin. Dicunt ergo apoſtolum raptũ vſq; ad tertium cælũ. i. vſq; ad q̃qualitatem cognitionis angelorum ſummę hierachię, ita vt tam clarè viderit deum quàm illi. ¶Poſtremo nonnulli per primum cælum intelligunt cognitionem cæleſtium orbium. Per ſecundum, cognitionẽ cæleſtium animorum. Per tertum, notitiam diuinarum perſonarum, ad quarum cõtẽplationem raptus eſt Paulus. nec dubium, quin alia quoque vidit in deo. [*Et ſcio huiuſmodi hominem (ſiue in corpore, ſiue extra corpus, neſcio, deus ſcit) quoniam raptus eſt in paradiſum*] id eſt in prædictum tertium cælum ſpirituale ſeu corporale, quod dicitur pardiſus ratione dulcedinis & tranquillitatis, quæ ibi ſentitur. De
qua paradiſo ſcriptum eſt in Apoca. Vincenti dabo edere de ligno vitæ, quod eſt in paradiſo dei mei Apoc. 2.

Loquitur autem Apostolus de paradiso terrestri, vt aliqui opinantur, dicētes apostolum bis raptū fuisse, semel in cælum tertium, & semel in paradisum, quando videlicet ingressus est templum dei, de quo dicebat, Factum est (inquiens) reuertente me in Hierusalem, & orāte in templo, fieri me in excessu mētis. Et isti sequuntur Ambrosium, quorū positionem reprobant quidam per hoc, quòd visio ista secūda facta fuit diu post scripturam ac missionem præsentis epistolæ, vt pote instante captione & ductione apostoli ad Romanorum imperatorem. Hanc verò epistolā iam ante scripsit à Troade, vt dicit Hieronimus in præsentis epistolæ prologo. Sed ista reprobatio nō valet. Quāuis enim apostolus hāc secūdam visionem recitet in actis, vbi describitur eius captiuitas, ex qua romā delatus est, tamē intuenti diligenter textum prēallegati cap. constat, quòd apostolus visionem illam habuerit ītatim post primam, quando videlicet à Damasco reuersus, ingressus est templum. Quomodocunque autem dicatur, sequētia verba veritatem habēt, & magis conueniunt raptui eius in tertium cœlū, q̄ in paradisum, si distinctę visiones dicātur. Et licet distinctæ visiones essent, tamen per paradisum posset spiritualiter accipi suauissima quædā tranquillitas mentis. Subdit ergo, [*Et audiuit arcana verba*]. i. deo in anima eius loquente per illuminationē internā, percepit atque cognouit quædā secreta de deo & creaturis, prēsertī de mysteriis Christi, de prædestinatione diuina, de angelorū ordinibus, multisq̄ alijs quorū cognitio omnē naturalē cognitionē excedit. Denique cessante hoc raptu ad intellectū pertinēte, remansērūt in aīa Pauli quædā similitudines, per quas memor erat eorū quæ vidit in raptu. Nec oportet dicere, q̄ oīm memor mansit quę vidit in raptu, quia corpus quod corrūpitur, aggrauat animā: sed tanta mansit in eo illorum memoria siue scientia quanta necessaria fuit sibi ad instructionē ecclesiæ, vel profectum animæ suæ, [*Quæ non licet homini loqui*]. i. manifestari, cū nō sint capaces aut digni, nisi forte essent tales qualis Paulus, vt potius dici possent diu quàm homines. Vnde Tobiæ Raphaël dixit, Sacramentū regis abscondere bonum est. Et Esaias, Secretum (ait) meum mihi, secretum meū mihi. Aliquibus tamen sanctissimis diuinissimisq̄ hominibus, vt Dionysio, creditur Paulus multa de his arcanis reuelasse. [*Pro huiusmodi gloriabor*]. i. pro tantis beneficijs mihi diuinitus distributis lætabor in domino, gratias referendo, [*Pro me autem*]. i. de me ipso [*Nihil*] gloriabor, [*Nisi in infirmitatibus meis*]. i. persecutionibus & calamitatibus atque languoribus, quæ pro Christo, vel propter ipsius amorem libenter sustineo, de quibus in domino glorior: iuxta illud, Lætati sumus pro diebus quib⁹ nos humiliasti, annis quibus vidimus mala, [*Nā et si volucro gloriari*] de reuelationibus seu infirmitatibus meis [*Non ero insipiens*] secundum veritatem quamuis quidam hoc putēt, non enim inaniter, sed in domino gloriabor, [*veritatem enim dicam*] laudādo & gloriando hoc modo. [*Parco autem*]. i. moderatè & sobriè refero gratias mihi donatas, non omnes ex primēs, [*Ne quis me existimet supra id quod videt me*] id est nē aliquis homo putet me altioris naturę vel dignioris conditionis q̄ sum, vt puta angelum incarnatum, vel hominē impassibilē, cuius tamē oppositū videt [*Aut audit*] ab alijs [*Aliquid ex me*]. i. de me videlicet q̄ sum homo passibilis sicut & cæteri. Vel, ex me. i. ex ore meo quo dico me similem aliis mortalem atque passibilem: ne ergo putet me aliquis esse altiorem q̄ talē, ideo parco. Vel sic, Parco aūt ne quis suspitiosus me existimet erigi per tumorē superbię, supra id quod videt me, aut audit aliquid ex me. i. vltra famā meritorū meorum. Post hæc ostēdit apostolus datum sibi esse remedium contra superbiā. Magna enim specialisq̄ue gratia solet esse elationis occasio, cætera enim vitia regnant in impijs, superbia verò de spirituali excellentia virtuosos fortius tāgere solet. [*Et ne magnitudo reuelationum*] diuinarum [*Ex tollat me*] ex occasione. i. ad superbiendum inducat me [*Datus est mihi*] à dēo effectiuē vel permissiuē [*Stimulus carnis meæ.*] Per hunc stimulum quidam intelligunt corporalem infirmitatem, ac pœnam quandā punctiuā, videlicet dolorem laterum, vel passionem iliacā, aut simile aliquid, Corporis autē infirmitas, mētis humilitatē cōseruat, quia per eā inducitur homo ad propriæ fragilitatis ac imperfectionis considerationē. Subditur autem, [*Angelus Satanæ*]. i. demon, à suo principe apostata missus ad affligendū me sicut afflixit Iob, scilicet [*Vt me colaphizet*]. i actibus infirmitatis fatiget. Nō q̄ stimulus iste fuerit realiter angelus Satanæ, sed quia inferebatur & cōcitabatur ab eo. Alii per stimulū carnis intelligūt tētationē libidinis, seu cōcupiscētiā carnis, quā dicūt gratiae incitasse apostolū post raptū q̄ ante. Et ne estimetur stimulatio ista fuisse à causa interiori (hoc est à carne) sed à diabolo, subditur angelus Satanæ, stimulum istum in me agitans indefessē, vt me colaphizet. i. confusibiliter tractet. Talis autem tentatio maximè reprimit motus spiritualis superbiæ, quoniā facit hominē experimento scire propriæ conditionis miserabilē inclinationem, & pronitatē in malū. Tētatio autem cui non consentitur, non est peccatum, sed materia exercendæ virtutis. Quod tamē intelligendū est de tentatione exteriori, illa videlicet quæ fit ab hoste, non à carne: quæ enim à carne est, siue interior, peccatū est veniale, licet ei denegetur cōsensus. Verūtamē secūdū doctores, motus primo primi, qui sunt ex causa purè naturali nequaq̄ volūtaria, nullo modo habēt rationē peccati [*Propter quod*]. i. propter stimuli huius inquietudinem siue molestiam, [*Ter rogaui dominum*] supplicatione præcipua ac solenni, [*vt discederet a me*] tribulatio stimuli huius, quæ videbatur mihi magis obesse quàm prodesse. [*Et dixit mihi*] dominus, per inspirationem internam siue per angelum, [*Sufficit tibi gratia mea*] id est excellētia spiritualis perfectionis quā tibi largitus sum, satis efficax est vt per eā omni tētationi prēualeas, omnēq̄ue languorē æquanimiter feras. [*Nam virtus*]. i. actus virtuosus seu habitus virtutis [*In infirmitate perficitur*] dupliciter, scilicet materialiter, prout infirmitas est materia exercendæ virtutis, videlicet humilitatis & patientæ. Secundò, occasionaliter, quoniam propriæ infirmitatis experimentalis cognitio efficit hominem ad vitia prēcauenda cautiorem, & ad diuinę misericordię implorationem magis diligentem ac humilem. Vel sic, virtus in infirmitate. i. per infirmitatem perficitur. quia cōtra eā pugnando, eāq̄ue vincēdo augetur ac roboratur. Propter quod dicit scriptura, Probatio fidei patiētiā operatur, patientia aūt opus perfectū habet. Præterea cū dicat saluator, Quo dcūque petieritis patrē in no-

Actu. 22. Ambrosi.
Hierony.
Actu. 22.
Sapient. 9.
Tob. 12. Esai. 24.
Psalm. 89.
Iob. 1. 2.
Ephes. 6.
Iacobi. 1. Ioann. 15. Matth. 18. Marc. 11.

A mine meo, dabit vobis, certum est Paulum istum non petiisse in nomine Iesu. i. secundum rationem veræ salutis. Homo enim comparatur ad deum, sicut ægrotus ad medicum. Quemadmodum ergo pius ac sapiens medicus non semper exaudit precem ægroti ad votum, quāuis exaudiat eum ad commodū eius: sic deus non semper exaudit electos & sanctos secundum votum ipsorum, quia quod postulant, nō simpliciter expedit eis, exaudit tamen eos quātùm ad aliquid melius. [*Libenter ergo gloriabor in infirmitatibus meis*]. i. de hoc quod tribulationes istas sustineo, hoc enim ad perfectam obedientiam pertinet, quæ delectabiliter agit. Sicut & Iacobus dicit, Omne gaudium existimate fratres, cum in diuersas tentationes incideritis. [*vt inhabitet in me virtus Christi*]. i. gratia Christi perficiatur in me. Christus enim testatur, In patientia vestra possidebitis animas vestras. [*Propter quod placeo mihi*] id est vehementer delector [*in infirmitatibus*] corporis, [*in contumeliis*] verborum ab aliis mihi illatis, [*in necessitatibus*] id est indigentiis victualium, [*in persecutionibus*] quibus de loco ad locum expellor, [*in angustijs*] animi pro Christo. In his nanque gaudendum est, quæ homini prosunt ad promerendam vitam æternam, ad proficiendum in gratia, ad satisfaciendum pro culpa. ad imitandum vestigia Christi. Talia autem sunt omnnia prænducta, ideo habenda in illis complacentia. Ad quam perfectionem non peruenit, nisi qui priuato exterminato amore, in diuina profecerit charitate. In prædictis ergo placeo mihi. [*Cum enim infirmor*] id est affligor,
B vel corpore langueo, [*Tunc potens sum*] in anima, per gratiam ferendo aduersa. [*factus sum insipiens*] id est similis stulto, laudando meipsum, cum hoc sit opus ignaui, [*Vos me coegistis*] id est ardens dilectio, qua vestrā quæro salutē, compulit me ad hoc. [*Ego enim a vobis debui commendari*] tanquā magister, pater, atque apostolus vester, quod non feci stis, sed pseudoapostolis mihi detrahentibus, consensistis. Subditi ergo laudare debent bonos prælatos suos, [*Nihil enim minus feci*] prædicando, miracula operando, & multipliciter laborando in ecclesia dei, præsertim in vobis, [*Ab his*]. i. quàm hi, [*Qui sunt supra modum*] communem, id est, excellenter, [*Apostoli*] scilicet Petrus, Iacobus, & Ioannes. Vel sensus apostoli est, quod ipse non minus fecit conuersis à se, quàm illi conuersis ab ipsis. [*Tamen et si nihil sum*] ex meipso, vel cōparatione illorum sublimium apostolorum, vt aliqui opinantur, [*signa tamē apostolatus mei*] id est opera supernaturalia, per quæ probor verus dei apostolus, [*Facta sunt super vos*]. i. in vobis [*in omni*]. i. perfecta [*Patientia*] quæ declarat veram esse doctrinam meam, quia doctrina viri per patientiam noscitur, [*insignis*]. i. miraculis minoribus, vt sunt sanatio febris, illuminatio cæci, [*Et prodigijs*]. i. miraculis maioribus, vt sunt suscitatio mortui, cognitio secretorum cordis, & futurorum purè contingentium, [*Et virtutibus*] animæ vniuersis, vt sunt humilitas, claritas, &c. Vel, virtutibus. i. cæteris quibuscunque operibus diuina potestate peractis. Virtus enim vno modo est genus ad signum & prodigium. Nā omne miraculum dicitur virtus, quia diuina virtute peragitur. [*Quid est enim quod minus habuistis*] à me [*Præ cæteris ecclesijs*]. i. quàm alię ecclesiæ à suis apostolis, vel etiam à me, [*Nisi quod ego non grauaui vos?*] stipen-
C dia seu sumptus vitæ sumendo à vobis. quod certum est non pertinere ad minorem beneficentiam, sed maiorem. Vnde in hoc plus habuistis, quàm ecclesiæ aliæ. Vnde ironicè subdit. [*Donate mihi hanc iniuriam*]. i. si quid peccaui, non grauando vos, hoc mihi ignoscite.

Galat. 1. Prouer. 9. Roma. 1. 1. Petri. 3. Roma. 5. Iacob. 1. Finis. Lucæ. 21. Matth. 5. Lucæ. 11.

Cap. VLT. [*Ecce tertio hoc.*] Artic. XIII.

Vidam incipiunt huius epistolæ capitulum vltimum hoc loco quo dicitur, Ecce tertio hoc paratus sum venire ad vos. Quidā verò infra, vbi scriptū est, Ecce tertio hoc venio ad vos, quæ fortè diuersitas contingit propter coincidentiā verborū istorum sed, modica vis est quo loco incipiatur. Ostendens ergo beneuolentiā suam Apostolus ad Corinthios, ait, [*Ecce tertiò hoc*] tēpore. i. hac tertia vice [*Paratus sum*] voluntate [*venire ad vos*] Non q̄ ante bis venerit, sed semel & alia vice venire proposuit, nō tamen venit. Nūc aūt tertiò paratum se dicit venire ad eos. [*Et nō ero grauis vobis*] vestra recipiendo. Quod ideo dico, ne me putetis primò callidè nihil sumpsisse, vt modo abundantius capiam. [*Non enim quæro quæ vestra sunt*] id est tēporalia vestra, [*Sed vos*]. i. salutem animarum vestrarum. [*Nō enim debent filij parentibus thesaurizare, sed parentes filijs.*]
D Hoc de carnalibus parentibus verum est, quibus incumbit filios suos nutrire, eisque in temporalibus prouidere. In casu tamen iustum & condecens est, filios carnales parentibus thesaurizare, vel saltem necessaria ministrare. Spirituales verò filios dignū est necessaria vitæ spiritualibus patribus ministrare, dū modo filij tales habeant propria, monachi enim à patribus suis prouisionē accipiūt. Apostolus verò intantū se asserit nil velle accipere, vt legē patris carnalis, filiorúmq; eius ad spūalem referat patrē, ac filios spirituales, quod & suo modo verū est. Nam filij spirituales non debēt suis prælatis thesaurizare. i. diuitias congregare, quamuis debeant eis necessaria ministrare, sed parētes spirituales filiis spiritualibus thesaurizare debent, præsertim spirituales diuitias vitæ æternæ, imò & temporalia eis præbere, si eis adsit facultas, ipsiq; egeant, sicut & ego Paulus quodāmodo feci, alias ecclesias expoliando ad ministeriū vestrum. Deniq; nō solū mea, sed & meipsum paratus sum vobis cōmunicare. [*Ego autem libentissime*] id est promptissima charitate, [*impendam*] vobis spiritualia bona quæ habeo, & tēporalia si quæ habuero. [*& superimpendar ipse*]. i. vltra illa meipsum impendam. [*Pro animabus vestris*] id est pro salute earum, tanquam paratus mori pro vobis. Hinc alibi loquitur scriptura: In hoc cognouimus charitatem dei, quoniam ille pro nobis animam suam posuit, & nos debemus pro fratribus animas ponere, [*Licet plus vos diligens*] quàm alios quosdam. Vel, quam pseudo illi apostoli vos diligant, [*minus diligar*] à vobis quàm falsi illi: vel, quam ab aliis: & sic estis charitati meæ pro parte ingrati. Dilectio enim est primum & maximum donum gratuitum, in quo cætera dona seu beneficia conferuntur. [*Sed esto*] id est concedatur sic esse vt dixi, núncque resumo, videlicet, [*Non vos grauaui,*] vestra exigen-

1. Ioann. 4. Philip. 2.

Proue. 26. do aut recipiendo, [*Sed*] dici posset [*Cum essem astutus*] id est nequiter callidus, [*Dolo vos cepi*] id est frau E
dulenter vestra obtinui, aliorum mediante auxilio. [*Nunquid per aliquem eorum, quos misi ad vos, circumueni vos?*] id est decepi? non vtique. Nam [*Rogaui Titum*] ire ad suos [*Et misi cum illo fratrem*] cuius laus
2.Corin.8. est in Euangelio per omnes ecclesias, scilicet Lucam vel Barnabam. [*Nunquid Titus vos circumuenit? Nunne eodem spiritu*] id est ductu eiusdem spiritus sancti, vel pari voluntate, [*Ambulauimus?*] inter vos? [*Nunne eisdem vestigiis?*] id est similibus actibus exterioribus? Qui vestigia appellantur, quia in eis relucet ac repræsentatur bonitas & malitia voluntatis iuxta illud, A fructibus eorum cognoscetis eos.
2.Petri.2. [*Olim putatis*] id est iamdudum, vel iamdiu existimatis falsa suspitione, [*Quod excusemus nos apud vos,*]
Matth. 7. tanquam in aliquo rei quantùm ad vos: quod ita non est [*Coram deo*] id est in diuinæ præsentiæ conspectu nosipsos constituendo, [*In Christo*] id est secundum Christi voluntatem & sapientiam [*Loquimur*] Omnia ista, [*Omnia autem*] ista [*Charissimi*] operamur & loquimur laudando nosipsos, & vituperando
Psalm. 33. pseudoapostolos, [*Propter vestram ædificationem*] vt agnita veritate declinetis à malo, & bona agatis, [*Timeo enim ne forte cũ venero*] ad vos, [*Non quales volo*] vos esse, [*Inueniã vos*] videlicet incorrectos atque discordes, [*Et ego inueniar a vobis, qualem non vultis*] vt pote durus correptor, tradensque eos Satanæ in interitum carnis, qui se non correxerunt. Timeo itaque [*Ne forte contentiones*] id est lites ver-
1.Cori. 5. borum, [*Æmulationes*] id est inuidiæ, [*Animositates, dissentiones*] id est, discordiæ [*Detractiones, susurrationes*] id est occulta semina discordiarum, [*Inflationes*] superiorum contra subditos, [*Seditiones*] F
Roma.2. Ephes. 6. tumultus ad pugnam, seu perturbationes [*Sint inter vos*] Timeo itaque ista vitia inueniri in vobis. [*Ne iterum cum venero*] ad vos, [*Humiliet me deus*] id est contristet atque affligat, [*Apud vos*] quibus condolerem errantibus, [*Et lugeam multos ex his qui ante*] missionem primæ epistolæ [*Peccauerunt*] etiam post baptismum, [*Et non egerunt pœnitentiam super immmditia,*] id est de vitio contra naturam, vel incæstu [*Et fornicatione*] simplici, quæ est soluti cum soluta, [*Et impudicitia*] id est virginum defloratione, [*Quam gesserunt.*] Et debetis districtionem meam timere. Nam [*Ecce tertio hoc*] quantùm ad cordis propositum, [*Venio*] id est breui veniam [*Ad vos*] semel enim venit, & secunda vice venire disponit: quod non fecit propter discordiam Corinthiorum. Idcirco dicit se nunc tertiò aduenire, [*In ore duorum vel trium testium*] approbatorum accusantium vel attestantium. [*Stabit omne verbum*] id est fir-
Deute.17. miter recipietur, credetur & determinabitur quicquid accusandum vel iudicandum occurrerit. Idem
Matth. 18. habetur in lege Mosaica. [*Prædixi enim*] vobis, [*Et prædico nunc vt præsens vobis*] id est tanta certitudi-
Ioann. 8. ne, ac si corpore præsens essem. Vel, vt præsens spiritu [*Et nunc absens*] corpore prædico [His, qui
Hebr. 10. *ante peccauerunt*] secundum sensum iam dictum, [*Et cæteris omnibus*] qui illis in peccato communicauerunt, vel postea scilicet post missionem primæ epistolæ, iniquè egerunt, [*Quoniam si venero iterum non parcam*] eis. Sed duorum vel trium testium testimonio credens conuictos rigidè tractabo.
¶ Deinde ostendit apostolus omnia hæc verba & opera sua se exercere non propria potestate, sed chri G
sti authoritate. [*An experimentum eius quæritis*] id est vultsíne propter incredulitatem vestram experiri iudiciariam potestatem ipsius, [*Qui in me loquitur*] id est cuius nutu & inspiratione hæc loquor, qui est [*Christus?*] cuius authoritate facio vniuersa pro nostra salute? [*qui in vobis non infirmatur, sed potens est in vobis*] id est potestatem suam in vobis ostendit, magnalia inter vos operando. [*Nam et si crucifixus est ex infirmitate*] id est secundum naturam humanam passibilem, [*Sed viuit ex virtute dei*] id est diuina potestate surrexit, & immortaliter viuit. [*Nam et nos*] imitatores, Christi [*Sumus in illo*] id est exemplo & amore Christi varias persequutiones, tribulationesque patimur, quoniam non est maior seruus domino suo: [*Sed viuimus*] vita gratiæ [*Ex virtute dei*] gratiam infundentis. Viuimus autem [*In vo-*
Roman. 1. *bis*] id est in vestri conuersione, & sancta conuersione manifestatur vita gratiæ nobis concessa, quem-
Ioan.13. admodum causa relucet in suo effectu. Quoniam ergo potestatem puniendi habeo, & veniens non parcam. [*Vosmetipsos tentate*] id est interiora & exteriora vestra prudenter discutite, [*Si estis infide*] catho-
Roma. 13. lica, in omnibus rectè credendo. Vel si estis in fide formata per opera bona. i. si fide & opere Christiani estis, vos probate, id est examinate. Potest enim homo certò scire se habere fidem informem. Con-
Sapient. 8. iectiuè verò & probabiliter scire potest an sit in fide formata, id est, charitati coniuncta. Quoniam ergo homo seipsum hoc modo cognoscere valet, subditur, [*An nõ cognoscitis vosmetipsos*] quantùm ad do
na, & gratias spiritus sancti, videlicet an pertineatis ad deum per fidem & gratiam, vt pote [*Quia (id est, quod) Iesus Christus in vobis est?*] habitando in cordibus vestris per fidem & charitatem? [*Nisi forte reprobi sitis*] id est imò cognoscitis vosmetipsos hoc modo, vel aliquando saltem cognoscetis, si non estis præsciti, atque damnandi. [*Spero autem quod cognoscetis*] de nobis per opera nostra virtuosa atque miracula, [*Quia (id est, quod) nos non sumus reprobi*] sed electi. Vnaquæque enim arbor à fructu suo
2.Petri. 1. cognoscitur. [*Oramus autem deum, vt nihil mali*] mortalis peccati præcipuè, nec etiam venialis, quan-
Matth. 7. tùm possibile est [*Faciatis*] id est, vt detur vobis gratia immaculatæ vitæ, [*Non vt nos probati paremus*] id est virtutibus exercitati, & laude digni videamur hominibus, habendo discipulos tãtæ perfectionis. Non enim quærimus gloriam nostram: sed dei honorem, vestramque salutem. Ideo subditur. [*Sed vt vos quod bonum*] id est meritorium [*Est faciatis*] non solùm actu exteriori, sed etiam interiori? [*Nos autem vt reprobi simus*] id est abiecti & impotentes esse putemur, non ostendentes authoritatem nostram in vestri correctione. [*Non enim possumus*] licitè agere [*Aliquid aduersus veritatem*] vitæ, iustitiæ & doctrinæ [*Sed pro veritate*] tuenda possumus aliquid, imò qui hoc potest quod sibi non expedit, quantò id amplius potest, tantò impotentior est, Aliqui tamen abutuntur potestate sibi concessa, veritatem impugnant, & in quibusdam expugnant, sed tandem à veritate vincuntur. [*Gaudemus enim quando nos infirmi simus*] in corpore & afflicti, [*Vos autem potentes estis*] in anima, gratia dei supernaturaliter confirmata. [*Hoc et oramus*] videlicet [*Vestram consummationem*] hoc

A est, perfectionis plenitudinem, deprecãtes dominum, vt omnium virtutum adicem attingatis adiutorio gratiæ dei. [*Ideo hæc absens scribo*] vobis, præmonendo vos, quia monitio habet correctionem præcedere, [*Vt non præsens*] corpore apud vos [*Durius agam*] id est multùm durè vestra peccata vlciscar, [*Secundum potestatem*] apostolicam & sacerdotalem, qua possunt excommunicare, soluere & ligare, [*Quam do-*
Matth. 16. *minus dedit mihi in ædificationem*] id est ad profectum fidelium, [*Et non in destructionem*] hoc est, non ad
Psalm. 99. hoc vt corda eorum subuertam, & potestate abutar. [*De cætero fratres gaudete*] in cultu diuino: iuxta illud. Seruite domino in lætitia, [*Perfecti estote*] in virtute & gratia secundum conditionem præsentis fra-
Matth. 5. gilis status, prout dicit Saluator, Estote & vos perfecti, sicut pater vester cælestis perfectus est, Ad hãc perfectionem exigitur indefessa custodia cordis. Nam sicut nauis in flumine posita, continuo descendit per aquæ motum, nisi remigetur in contrarium: sic anima ex carnis corrupione & pronitate in ma
lum inceſſanter descendit à perfectione virtutis, nisi in contrarium renitatur. Ideo Salomon, Omni Prouer. 4.
(inquit) custodia custodi cor tuum, [*Exhortamini*] mutuò verbis ardentibus, [*Idem sapite*] id est in co- Roma.12.
gnitione veritatis & gustu bonitatis conformes estote, [*Pacem*] internam, id est mentis tranquillitatẽ [*Habete*] & quantùm fieri potest cum omnibus hominibus, pacem, quæ ex charitate procedit habere satagite, [*Et deus*] amator ac largitor [*Pacis*] spiritualis [*Et dilectionis*] synceræ [*Erit vobiscum*] hoc est in cor-
B dibus vestris per dona ista manebit. Quemadmodum policetur, Ad eum (inquiens) veniemus & man- Ioann. 14.
sionem apud eum faciemus. Et iterum Beati pacifici, quoniam filij dei vocabuntur, [*Saluate inuicem in*
Matth.5. *osculo sancto*,] id est charitatiuo & puro, quod est internæ vnionis (quam efficit charitas) signum. [*Salutant vos*]. i. beatitudinem optant, & dicunt vobis [*Sancti omnes*] qui mecum sunt, quorum merita vobis communicantur per desideria charitatiua, quæ habent de vestra salute. [*Gratia domini nostri Iesu christi*] gratificans atque deificans, quam ipse, vt deus, nobis infundit, [*Et charitas dei*] patris, [*Et communicatio sancti spiritus*] hoc est, influxio septem donorum spiritus sancti [*Sit cum omnibus vobis Amen.*] Videtur autem Apostolus gratiam appropriare filio, quia per eum reconciliati, gratiamque fortiti sumus. Charitatem verò patri, quia propter nimiam charitatem suam qua dilexit nos, filium suum misit, & con-
tulit nobis. Communicationem verò spiritui sancto, cui conuenit bonitas, ad quam spectat suipsius li- Ephe.2.
beralis diffusio. In his insuper verbis superbenedicta trinitas, eiusque potentiæ vnitas commendatur, cũ
diuinæ personæ distinctis nominibus exprimuntur, & vni personæ ascribitur, quod certum est fieri ab
alia, imò à tribus simul. Quæ est super omnia deus sublimis & benedictus. Amen. 1.Ioann.3.

IN EPIST. PAVLI AD GALATAS
PROEMIVM.

C
Sto firmus in via domini, & in veritate sensus tui. Perfectio creaturæ est, creatò Eccle.5.
ri ordinatè assimilari. Incommutabili autem æternoque deo assimilatur anima
rationalis per stabilitatem, firmitatem seu fixionem suam in contemplatione ac
dilectione diuinorum. Idcirco scriptura instabiles multipliciter reprehendit, sta-
biles quoque in bono ediuerso commendat. Vnde in epistola nunc exponenda,
arguitur præcipuè ab Apostolo Galatæ de hoc quod ita instabiles erãt in euan-
gelica veritate, quam primó ab apostolo didicerũt, & post eius recessum à pseu- Prou.11.
doapostolis multipliciter subuersi fuerunt, ita vt crederent euangelicam legem
sine cærimonialibus veteris testamenti, nequaquam sufficere ad salutem. ¶ Denique Galatæ Græci sunt. 2.Cori.12.
Nam Galli olim quandam Græciæ ingredientes prouinciã, Græcis se miscuerũt, propter quod illa pro-
uincia primò dicta est Gallogræcia. Deinde Galata. Habitatores quoque ipsius primò vocati sunt Gal-
logræci, postea Galatæ, qui etiam tardi & obtusi fuerunt ingenij, cum tamen Græci semper fuerunt inge-
niosi. His igitur scribit Apostolus ab Epheso, reuocans eos ad euãgelicæ veritatis integritatẽ, & chri-
stianæ fidei puritatem. Proceditque in epistola more solito salutationem præmittendo, deinde ad nar-
rationem veniendo.

D Cap. 1. [*Paulus Apostolus, non ab hominibus, neque per hominem.*]
¶ Articulus primus.

2.Corin.1.

Voniam improbaturus esset apostolus in præsentis epistolæ processu detracto-
res sui pseudoapostolos, increpaturus Galatas, eò quòd contra suam doctrinam
pseudoapostolis credidissent, idcirco in exordio huius epistolæ personam suam
ipse magnificè laudat, sicut & id sæpius facit, nõ ex aliqua vanitate, neque ob pro
priam laudem, sed ex vera charitate ad filiorum suorum spiritualem ædificatio-
nem, sicut in expositione præcedentis epistolæ pleniſsimè patuit. Ait ergo [*Pau-*
lus] ordinatus seu factus & missus. [*Apostolus, non ab hominibus*] viatoribus, scili-
cet Anania, aut cæteris apostolis, [*Neque per hominem*] purum, qui fuerit media-
tor inter deum & Paulum, [*Sed per Iesum Christum, & deum patrem*]. i. à Christo dei filio, eius æterno pa-
tre, imò à tota supfelicissima trinitate vno simplici deo, cuius sicut essentia vna est, sic opera indiuisa sũt. Actu.9.
Verũtamẽ Paulus factus est apostolus per Christũ ministerialiter, mediatè & instrumẽtaliter, secũdum Ephe.4.
quod Christus est homo, sic enim in via apparuit Paulo & Ananię in Damasco, Omnia quoq; gratiarũ
charismata per christũ hominẽ, & meritò eius cõferũtur hoibus, [*Qui*] deus pater [*Suscitauit cũ*] videlicet
Christũ [*A mortuis, et qui mecũ sunt*] in Epheso [*Fratres omnes*] mãdãt [*Ecclesiis*]. i. cõgregationibus fideliũ

[*Galatiæ*]prouinciæ sic vocatę.[*Gratia*]gratum faciens, quæ est habitus deiformis ac supernaturalis,a- E
Matth. 6. nimam ponens in esse diuino ac meritorio,[*Et pax*]id est ordinata tranquillitas vobis piè præstentur[A
1.Timo. 2. *deo patre nõstro*].i. sancta trinitate,cui dicimus. Pater noster qui es in cælis,[*Et domino nostro Iesu Chri-*
sto]dei ac hominum mediatore,per quem,seu meritò cuius secundum quod homo est,munera gratia-
Ioann.5. rum nobis præstantur .Si autem per patrem nostrum,quis intelligere velit distinctam patris personam,
per dominum Christumdesignabitur persona filij secundum quod deus est,patri æqualis, & idem au-
thor pacis & gratię cum deo patre.Iuxta illud,Quæcunque facit pater hæc & filius similiter facit[*Qui*]
Christus [*Dedit*].i.obtulit[*Semetipsum*]tempore passionis in patibulo crucis [*Pro peccatis nostris*].i.pro
Matth. 20. remissione peccatorum nostrorum. Quemadmodum in Euangelio loquitur, Venit enim filius homi-
Ioann . 10. nis dare animam suam in redẽptionem pro multis.Et rursus,Ego sum pastor bonus,& animã meam po
Esai.53. no pro ouibus meis. Hinc & Esaias,Ipse autẽ(inquit) vulneratus est propter iniquitates nostras,attri-
tus est propter scelera nostra.Sic autẽ obtulit christus seipsum pro nobis ex ardentissima charitate,qua
dei patris honorẽ,& nostram optabat salutem. Ex promptissima quoque obedientia,qua vt homo vo-
luntati patris in omnibus paruit.¶Denique sicut pater dedit,seu tradidit Christum hominem pro no-
Philip.2. bis,sic etiam verbum seu Christus,vt deus,dedit seipsum,vt hominem,pro nobis.Quomodo autem pa
Roma.8. ter tradidit Christum pro nobis, dictum est plenius ad Romanos [*Et eriperet nos de præsenti seculo ne-* F
1.Ioann . 5. *quam*].i.de mũdo isto,qui totus in malo positus est scilicet de conuersatione seculari , & malis quæ fi-
Psalm. 63. unt in seculo de conuentu malignantium,de consortio reproborum . Vel de præsenti seculo nequam,
1.Petri.1. id est de hoc sensibili inferiorique mũdo transferet ad patriam beatorum.Hinc ait scriptura,Non cor-
Psalm.118. ruptibilibus auro vel argento redempti estis de vana vestra conuersatione , sed precioso sanguine agni
Esaiæ.53. immaculati.Eramus quippe funibus peccatorum constricti,& variis vitiis irretiti, sed Christi passione
ac merito absoluti edoctique sumus. Propter quod Esais ait,Omnes nos quasi oues errauimus , vnus-
quisque in viam suam declinauit.Et dominus posuit in eo iniquitatem omnium nostrũ. Vere languo-
2.Corin. 1. res nostros ipse tulit,& peccata nostra ipse portauit,[*Secundum voluntatem dei et patris nostri*] .i.prout
Matth. 26. deus pater noster Christo homini inspirauit,atque per eius sacratissimam passionem genus humanum
Ioann.8. reparare decreuit atque voluit. Ideo passione instante Christus dicebat, Pater si non potest hic calix
Esaiæ.53. transire,quin bibam illum ,fiat voluntas tua. Item & alibi testatur , Ego quæ placita sunt ei facio, sem-
per.Hinc rursus prædixit propheta,Dominus voluit eum conterere in infirmitate[*Cui*]deo & patri no
Philip.2. stro,videlicet summæ trinitati[*Est gloria*].i. frequens fama cum laude,de hac redemptione. Vel Cui.i.
Esaiæ.53. Christo est gloria , Quoniam sua passione meruit præmium accidentale: sicut alibi Apostolus aperit,
Humiliauit semetipsum,factus obediens vsque ad mortem . Propter quod & deus exaltauit illum , &
dedit illi nomen quod est super omne nomen.Propterea quoque & propheta dixit,Si posuerit animã G
suam pro peccato, videbit semen longæuum , & voluntas domini in manu eius dirigetur, [*In secula se-*
culorum]id est in sempiternum[*Amen*]id est sic fiat,vel verum est. ¶Deinde procedit apostolus ad nar
rationem,& primò de leuitate increpat Galatas.[*Miror*]quasi causam ignorans,& inopinatam rem au-
dieris scilicet[*Quod sic*].i.hoc modo,seu vehementer[*Tam cito*]post meum recessum à vobis quos be-
ne instruxi,[*Transferimini*]id est auertimini[*Ab eo qui vos vocauit*]per inspirationem internam , & meã
Ioann.6. prædicationem[*In gratiã Christi*]id est ad fidem,& dona gratuita saluatoris,Id est à deo trinitate,qui est
Ibidem. prima principalisque causa conuersionis nostræ.Propter quod Christus ait,Nemo potest venire ad me
nisi pater meus traxerit eũ.Itẽ,Omnis (iquit)qui audiuit à patre & didicit,venit ad me,[*In aliud Euãge*
lium]id est in falsam annunciationem & vanam doctrinam à pseudoapostolis excogitatam,qui asserunt
legalia simul cum Euangelio Christi esse seruanda,quam annunciationem pseudoapostolorum vos æ-
1.Timo .6. stimatis fore euangelium,cum tamen non sit veraciter euangelium , quoniam euangelium est bona an-
nunciatio.Ideo subditur,[*Quod non est aliud*]Euangelium,cũ non sit euangelium,sed humana inuẽtio,
[*Nisi sunt aliqui*]falsi[*qui conturbant* vos].i.in dubitationem atque errorem corda vestra inducunt. Nisi
ergo hi essent,istud aliud Euangeliũ nec esset, nec aliud esset verè vel apparenter[*Et volunt conuertere*]
Leuit.26. .i. in aliud mutare[*Euangelium Christi*]scilicet in carnales ac cærimoniales obseruantias legis ,quasi sine
illis non sufficiat ad salutem lex noua. Vel sic Transferimini in aliud Euangelium,id est in doctrinam
legis Mosaicæ,quod non est aliud ab euangelio Christi,secundum intentionem finalem , & intelligen- H
tiam spiritualem,nisi sunt aliqui qui conturbant vos,id est prẽter hoc ꝙ aliqui interpretantur peruersè
documenta legalia,admiscentes carnalia spiritualibus, & noua veteribus.Secundum externam ergo su-
perficiem & carnalem sensum differunt Euangelia ista.[*Sed licet nos*]Apostoli[*Aut angelus*]sanctus de
scendens[*De cælo euangelizet vobis ,præterquam quod euangelizauus vobis*] id est aliud prædicet nostræ
1.Ioann. 4. prædicationi contrarium, [*Anathema sit*] id est excommunicatus & maledictus habeatur talis assertor
[*sicut prædixi*] iam immediatè.[*Et nunc iterum dico*]id est resumo , vt repetitio sit confirmationis indi-
cium. [*Si quis*] quicunque sit ille, [*vobis euangelizauerit præter id*].i.contrarium ei, [*quod accepistis*]ex
nostra prædicatione de Christo,[*Anathema sit*]hoc est,diuisus ab alijs,ne eos sua falsitate inficiat. [*Mo-*
do enim hominibus suadeo]hoc est,nunquid hæc dico & comprobare laboro ad complacendum homini-
bus, [*An deo*] id est an non ad dei honorem vt ei placeam ? [*An quæro hominibus placere*?] ob propri-
am laudem,& sicut finale bonum?Non vtique.Nam[*Si adhuc hominibus placerem , Christi seruus non es-*
1.Cori . 10. *sem*] Videtur huic contrarium , quod alibi dixit Apostolus , Ego per omnia omnibus placeo . Et
Roman.15. rursus , Vnusquisque proximo suo placeat in bonum . Sed hæc difficultas sæpe soluta est . Nunc
enim Apostolus loquitur de homine , quantùm ad id quod communiter in hominibus dominatur
1.Corin. 1. quod est sensualitas & peccatum . Iuxta quem modum ad Corinthios ait . Cum sit inter vos ze-
lus & contentio, nonne carnales estis, & secundum hominem ambulatis ? Est igitur sensus , Si adhuc

A hominibus placerem,faciendo ea quæ placent carnalibus & iniustis,prout ipsi sunt,Christi seruus non
esse̅m, quoniam eius vestigia non imitarer. Ipse enim ait , Quia de mundo non estis, sed elegi vos de Ioan.15.
mundo , propterea odit vos mundus . Simili quoque sensu dicit Psalmista, Quoniam deus dissipauit
ossa eorum,qui hominibus placent,confusi sunt quoniam deus spreuit eos. Psal. 52.
¶Interdum verò Apostolus loquitur de homine, quantùm ad id quod conuenit ei secundum partem
sui superiorem,id est prout ratione ornatur , & sanctæ trinitatis imagine decoratur. Vt est illud, Si se-
cundum hominem ad bestias pugnaui, id est secundum rationis processum contra bestiales homines 1.Cor.15.
disputaui.Hoc modo de homine loquẽdo debemus velle placere hominibus ad ædificationem eorum
& gloriam dei. ¶Deinceps ostendit Apostolus doctrinam euangelicam à se prædicatam, esse authen-
ticam,perfectam atque diuinam seu supernaturalem. [*Notum enim vobis facio,fratres,euangeliũ*] hoc est
de euangelio,[*Quod euangelizatum est a me,quia non est secundum hominem*].i. humanam,seu naturali ra- Epist.
tione inuentum,firmatum aut diuulgatum, [*Neque enim ego ab homine*]puro[*Accepi illud*] vt illud aliis
prædicarem.[*Neque didici*]illud ab homine puro, [*sed per reuelationem Iesu Christi*] id est secretam, in-
ternam, subitaneam & supernaturalem instructionem filij dei,tempore raptus mei in tertium cælum. Ephe. 3.
Quod patet, [*Audistis enim conuersionem meam*]quam habui,[*Aliquando*]scilicet antequam Christianus 2.Cor.12.
B fierem [*In Iudaismo*] id est lege & ritu Iudæorum, [*Quoniam supra modum*] id est multùm excessiuè &
plus aliis [*Persequebar ecclesiam dei*] primitiuam, maximè in Hierusalem, [*Et expugnabam illam,*]quos-
dam occidendo, quosdam incarcerando, aliisque modis torquendo fideles, [*Et proficiebam*] id est for- Act. 7.
titer agebam [*In Iudaismo, supra multos coætaneos in genere meo*] id est præ multis adolescentibus mihi
in ætate comparibus, atque de meo genere natis, puta Iudæis. Vel, per genus suum intelligit tribum
Beniamin, [*Abundantius*]illis[*Aemulator*]amator & imitator,[*Existens paternarum traditionum*]id est or-
dinationum ac iusionum moralium,seu iudicialium à Moyse & prophetis datarum, vel ab aliis addi-
tarum. [*Cum autem placuit ei*] videlicet deo omnipotenti, quia omnia liberè agit[*Qui me segregauit ex*
vtero matris meæ] id est de ventre materno eduxit.Vel segregauit, id est ab aliorum (puta scribarum &
phariseorum)grege seperauit,& ex vtero matris meæ,id est de consortio seu medio synagogæ[*Vt re-*
uelaret] id est declararet [*Filium suum in me*] id est in corde meo, dans mihi notitiam veram de Christo, 1.Cor.1.
[*Vt euangelizarem illum in gentibus*] quia Gentilibus specialiter datus sum ac missus Apostolus [*Con-*
tinuo non acquieui carni & sanguini] id est concupiscentiis carnis,neque Iudæis mihi carne propinquis,
méque à Christo auertere desiderantibus. [*Neque veni Hierosolymam ad antecessores meos Apostolos*] id
est cæteros apostolos, qui ante me ad gratiam apostolatus promoti fuerunt (vnde patescit quod non
fuit ab eis instructus) [*Sed abij*] à Damasco [*In Arabiam*] causa prædicandi. vbi tunc nullus apostolo-
rum prædicauit. ¶Huic videtur dissonare, & etiam his quæ sequuntur, quod scriptum est in Actibus
C apostolorum, vbi cùm dictum est, quòd discipuli dimiserunt eum nocte in sporta à Damasco , mox 2.Cor.11.
subditur , Cùm autem venisset in Hierusalem, tentauit se iungere discipulis, & omnes fugerunt , non Act. 9.
credentes quòd esset discipulus.Barnabas autem apprehensum illum duxit ad apostolos,& narrauit il-
lis,quomodo in via vidisset dominum,&c.Ad hoc quidam respondent,quòd Apostolus post sui con-
uersionem, non statim venit in Hierusalem, sed post longum tempus, fortè post tres annos. Scriptura
enim non seruat semper ordinem rerum gestarum.Alij dicunt, quòd licet venerit, non tamen reputa-
tur venisse, quia mox abiit. [*Et iterum*]ab Arabia [*Reuersus sum Damascum*] vbi primò disputaui, prædi-
caui , & Iudæos confudi. [*Deinde post annos tres*] A mei conuersione , cùm iam tribus circiter annis 2. Cor.11.
prædicassem, [*veni Hierosolymam videre Petrum*] non propter informationem, sed dilectionem & re-
uerentiam eius, [*Et mansi apud illum diebus quindecim. Alium autem apostolorum vidi neminem*] hac vice. Act.9.
[*Nisi Iacobum fratrem domini*]id est Iacobum primum Hierosolymorum fidelium episcopum,qui pro-
pter singularem similitudinem suam cum Christo tam in corporis dispositione, quàm in animæ san-
ctitate,dictus est frater domini.[*Quæ autem scribo vobis ecce coram deo,quia non mentior*] Iurat Apos-
tolus propter tarditatem Galatarum ad credendum . Iuratio enim cum debitis facta circunstantiis suis,
est actus virtutis quæ dicitur latria,sicut frequenter ostensum est . Christus autem non absolutè prohi Rom. 9.
buit iurationem,sed iurationem incautam & non necessariam. [*Deinde*] videlicet postquam in Hieru-
D salem fui cum Petro [*Veni in partes Syriæ & Ciliciæ*] Vnde & natus eram, quia à Tharso Ciliciæ fui o-
riundus.Huic concordat illud Actuum, Disputabat cum Græcis (videlicet in Hierusalem) Illi autem Matth. 5.
quærebant interficere eum. Quod cùm cognouissent fratres, deduxerunt eum Cæsaream, & dimise- Act. 22.
runt Tharsum. [*Eram autem ignotus facie*] hoc est aspectu [*Ecclesiis Iudææ*] id est Iudæis conuersis, e- Act.9.
ram tamen eis notus per famam, [*Quæ erant in Christo*] per fidem & charitatem coniunctæ[*Tantum au-*
tem auditũ habebant]id est hoc audiendo perceperunt de me, [*quoniam*]Paulum iste[*qui*] persequeba-
tur nos aliquando antequam conuersus erat ad Christum, [*Nunc euangelizat fidem quam aliquando ex-*
pugnabat]id est in cordibus Christianorum extinguere nitebatur[*Et in me clarificabant deum*] id est de 1.Cor.1.
gratia & beneficiis dei mihi concessis gratias domino retulerunt ex charitate fraterna , & deum in fa- Ephe.1.
mulo eius honorabant laudando potentiam atque clementiam eius,qui me tam potenter, misericordi Finis.
tèrque conuertit,& tantam gratiam contulit.

Caput 11. [*Deinde post annos quatuordecim, &c.*]
Articulus 11.

Act. 15. [*Deinde*] expleta prædicatione in Syria atq; Cilicia [*Post annos quatuordecim*] à Christi passione. In quibus includûtur tres anni prædicti à Pauli cõuersiõe, post quos prius venit Hierusalẽ [*Ascendi*] à terris humilioribus [*Iterum Hierosolymam*] dum quæstio erat de legalium obseruatione, prout in Actibus plenius enarratur, [*Cũ Barnaba*] ex Iudæis conuerso [*Assumpto & Tito*] ex gentilitate conuerso, quatenus horum testimonio comprobarem falsam esse assertionem dicentium, me aliud Iudæis, aliud Græcis prædicare. [*Ascendi autem*] non meo decreto, sed [*secundum reuelationem*] Christi mihi ostensam, [*Et contuli cum illis*] Hierosolymitis [*Euangelium quod prædico in Gentibus*] id est de prædicatione & doctrina euangelica quam annuncio Gentibus, habui tractatum cum illis, generaliter tamen & quasi superficialiter, [*Seorsum autem*] id est in priuato ac separatim contuli particulariter & profundè [*Cum his qui videbantur*] veraciter [*Aliquid esse*] id est cæteris præstantiores ac doctiores. Per quos intelligit Petrum, Iacobum & Ioannem, sicut patebit post pauca. Ideo autem contuli, [*Ne forte inuacuum*] id est infructuosè, quantùm ad auditores, [*Currerem*] prædicando Euangelium dei, [*Aut cucurrissem*] inaniter. Prædicatio nempe Apostoli Pauli multis erat suspecta, quia cum Christo in carne conuersatus non fuit, nec cum cæteris Apostolis spiritum sanctum recepit, nec inter Apostolos fuerat diu conuersatus. Idcirco propter securos reddendos alios, necessarium sibi fuit Hierosolymam ire, & cum Apostolis loqui, vt eorum authoritate sua prædicatio roboraretur. Vnde quod ait, Ne fortè, &c. non sic est intelligendum, quasi Apostolus aliquo modo ambigeret de suæ prædicationis veritate, sed ad aliorum æstimationem refertur, quibus prædicatio Pauli non profuisset, nisi cum aliis contulisset Apostolis. ¶Ostenso quòd doctrina Pauli ab Apostolis commendata sit, ostenditur quòd facta eius laudata sint. [*Sed neque Titus qui mecum erat*] in Hierusalem. [*Cum esset Gentilis*] ex vtroque parente, nam Græcus erat, [*Compulsus est*] à veris Apostolis, [*Circuncidi*] quamuis aliqui ex Iudæis conuersi, præcipuè pharisæi niterentur ad hoc. Non enim idonea erant motiua eorum. Cur ergo vos Galatæ circuncisionem recipitis? [*sed propter subintroductos falsos fratres*] id est propter quosdam simulatores Iudæos, hæreticos, vel omnino in Iudaismo induratos, qui callidè inducti fuerũt ad nostram societatem sub specie religionis à pseudoapostolis, [*Qui*] fratres [*submiserunt*] nostrum conuentum [*Explorare*] id est obseruare & experiri [*Libertatem nostram*] id est exonerationem ab obseruantiis cerimonialium legis [*Quam habemus in Christo Iesu*] id est virtute & merito Christi, qui nos ab onere tanto absoluit merito suæ dignissimæ passionis, in qua figuralia impleta sunt, & finem sumpserunt. Introierunt ergo non recta intentione, sed [*Vt nos in seruitutem*] legis, id est ad obseruantias legales [*Redigerent*] quod erat onus adeò graue, quòd neque nos, neque patres nostri ferre potuimus. Propter hos ergo restituimus, secundum quod subditur, [*Quibus neque ad horam*] id est nullo temporis spatio, [*Cessimus*] hac vice in Hierusalem, [*subiectioni*] id est ad hoc vt nos suæ voluntati, aut legalium obseruationi subiicerent, [*Vt veritas euangelij*] id est doctrina nouæ legis, quæ docet cessasse legalia, [*Permaneat apud vos*] id est in cordibus vestris firma & fixa constet. Aduersariis nanque veritatis & fidei resistendum est rationabiliter, dum fides, seu veritas periclitaretur: & talis resistentia non pertinet ad impatientiam, sed iustitiam. [*Ab his autem*] hoc est præ falsis fratribus istis, [*Qui videbantur esse aliquid*] id est maiorem sapientiam & authoritatem possidere, videlicet veri Apostoli, Petrus, Iacobus & Ioannes, [*Quales*] id est quàm illiterati, pauperes, abiecti & modici, [*Aliquando fuerint*] antequam à Christo vocati erant, imò vsque post eius resurrectionem. Petrum nanque & Ioannem piscatores fuisse certissimum est. Ideo [*Nihil mea interest*] id est ad me non pertinet de hoc magnam facere mentionem, ne videar eos contemnere, aut meipsum iactare, qui ante conuersionem mei doctus & diues, potens & nobilis eram, vtpote natus ciuis Romanus. Ideo etiam ad me non pertinet illud narrare, quia nec obest, nec prodest. Nam [*Deus personam hominis non accipit*] id est propter hæc naturaliter & accidentaliter exteriora, non præfert vnum alteri, sed propter dona diuina & merita. Vnde non obest illis quòd tales fuerunt, nec ideo sunt spernendi. Hinc etiam in Actibus Apostolorum astruit Petrus, In veritate (inquiens) comperi, quòd non est personarum acceptor deus. Nullum enim ad se redeuntem contemnit vel abiicit. Veruntamen ideo Paulus recitat ista, vt Galatæ sciãt eum non esse ignarum legalium, sed quantùm ad humanam pertinet institutionem, prædictis Apostolis fuisse eruditiorem. Vnde constat quòd ab eis edoctus non sit.

¶Deinceps demonstrato quòd nihil in sua doctrina correxerunt, nunc manifestat quòd nihil in ea suppleuerunt. [*Mihi autem qui videbantur esse aliquid*] .i. prædicti magni Apostoli, [*Nihil contulerunt*] de sapientia. Nam quicquid ab illis audiui, antè cognoui ex reuelatione diuina. [*sed econtra*] id est contra opinionem aduersariorum meorum, [*Cum vidissent*] Apostoli isti [*Quod creditum est mihi euangelium præputij*] id est quòd mihi à Christo commissa esset prædicatio euangelica gentibus incircuncisis proponenda, [*Sicut Petro*] creditum est Euangelium [*circuncisionis*] id est prædicatio Iudæis inferenda. Non quòd euangelia ista sint diuersa aut alia, sed vnum euangelium diuersè nominatur, propter diuersitatem hominum quibus impenditur. [*Qui enim operatus est Petro in apostolatum circuncisionis*] id est Christus qui Petro commisit officium apostolatus sui exercere in populum Iudæorum, eos docendo & conuertendo [*Operatus est & mihi inter gentes*] id est Gentilium Apostolum me constituit, & efficaciam inter eos mihi largitus est. Vnde dominus, Vas (inquam) electionis est mihi iste, vt portet nomen meum coram gentibus. Et alibi ad Paulum, Veni, quia ad gentes longè mittam te. Hæc

quoque non sunt intelligenda præcisè, sed appropriatè. Non enim sic dicitur Petrus Iudæis missus, quasi non sit missus ad gentes, imò per eum primò conuersi sunt Cornelius Centurio, & qui cum eo erant Gentiles. Nec sic Paulus dicitur missus ad Gentes, quasi non sit missus ad Iudæos: sed sicut in Actibus legitur, ipse & Barnabas longo tempore prædicauerunt solis Iudæis. Sed ideo ista dicuntur, quia præcipuè erat Petro commissa conuersio synagogæ. Paulo autem Gentilitatis conuersio. Iudæi quippe signa, Græci autem sapientiam quærunt. Petrus ergo qui in signis præfulsit, ad Iudæos congruè missus est: paulus verò sapientia singularis missus est Græcis. Non tamen simpliciter præferenda videtur sapientia Pauli, sapientiæ archiapostoli. [*Et cum cognouissent gratiam*] id est virtutem miraculorum, & sapientiæ affluentiam, prædicationisque præstantiam atque aptitudinem, [*Quæ data est mihi, Iacobus*] Alphæi, frater domini [*Et Cæphas*] hoc est Petrus [*Et Ioannes*] Euangelista [*Qui videbantur*] id est certò sciebantur & cernebantur [*Columnæ esse*] id est sua perfectione aliorum imbecillitatem sustentare, ecclesiam stabilire, & omnibus præfulgere, [*Dexteras dederunt mihi & Barnabæ societatis*] id est ad suam societatem nos receperunt atque in signum sodalitatis, & apostolicæ communionis dexteras suas nostris dextris inseruerunt, [*Vt nos in gentibus*] prædicaremus: [*Ipsi autem in circuncisionem*] id est inter Iudæos, [*Tantum*] id est hoc solùm adiecerunt [*Vt pauperum memores essemus*] qui omnia sua vendentes precium posuerunt ante Apostolos, & postea fame exorta in magna penuria fuerunt. Vnde Apostoli rogauerunt Paulũ & Barnabã vt Gentes conuersas hortarentur ad succurrendum istis pauperibus. [*Quod etiam solicitus fui hoc ipsum facere*] id est hanc commissionem effectu commendare, inducendo Gentiles ad mittendum eleemosynas his egenis. Patet nanque in diuersis epistolis, quàm solicitus fuerit Paulus pro collectis.

¶Sed circa prædicta quæri potest, Cùm Iacobus fuerit primus fidelium Iudæorum episcopus, cur nõ potius ipse quàm Petrus dicitur ordinatus Iudæorum apostolus? Et respondendum, quòd licet primitiuam ecclesiam rexit in Hierusalem, non tamen sic perambulauit Iudæam euangelizando vt Petrus. [*Cum autem venisset Cæphas*] id est Petrus, [*Antiochiam*] vrbem Gentilium [*In faciem*] id est manifestè [*Ei restiti*] quia in veritatis euangelicæ defensione par ei fui, [*Quia reprehensibilis erat*] incautè agendo. [*Prius enim quam venirent quidam*] ex Iudæis conuersi, missi [*A Iacobo*] Antiochiam, [*Cum gentibus*] conuersis [*Edebat*] non discernens inter cibos. [*cum autem venissent*] prædicti fratres à Iacobo æmulatores legis, qui Christum & legem æquo iure venerabantur. [*Subtrahebat & segregebat se*] Petrus à cibo & consortio gentium [*Timens*] offendere aut scandalizare [*Eos qui ex circuncisione erant*] id est ex populo Iudæorum, nisi se hoc modo subtraxisset, & fratribus à Iacobo missis adiunxisset, Gentibus derelictis. [*Et simulationi eius*] videlicet Petri, qua se simulauit seruare legalia, tanquam necessaria ad salutem, cũ tamen ita non seruaret ea. Simulauit enim se idem sentire cum fratribus à Iacobo missis, qui etiam errauerunt, putantes legalia de necessitate seruanda, sed Petrus conformauit se eis, vt eos paulatim corrigeret. [*Consenserunt Iudæi cæteri*] conuersi ad Christum Antiochiæ demorantes, vitando cibos & comestionem Gentilium, [*Ita vt Barnabas*] qui mecum erat ordinatus Gentium Apostolus, [*Duceretur ab eis*] hoc est à Petro, & Iudæis Antiochenis, [*In illam simulationem*] cuius exemplum vidit in Petro. Nam licet Antiocheni isti, & Barnabas tanquam viri perfecti bene sentirent de legalium cessatione, eadem tamen intentione se Gentibus subtraxerunt, & fratribus à Iacobo venientibus conformauerunt, qua & Petrus. Hæc autem indiscreta simulatio Gentes scandalizauit, iudaizaréque fecit, quoniam Gentes his visis arbitrabantur legalia necessariò seruanda. Ideo subdit, [*Sed cum vidissem*] ego Paulus [*Quod non recte ambularent*] hoc est non iustè nec verè conuersarentur, [*Ad veritatem Euangelij*] id est secundum euangelicæ veritatis tenorem. Nam propter scandalum euitandum omiserunt veritatem doctrinæ nouæ legis, secundum quam legalia cessarunt post Christi passionem, quantùm ad obligationem & meritum, [*Dixi Cæphæ*] tanquam principali [*coram omnibus*] quoniam manifestè fecit id pro quo corripi meruit, & vt eius correptione cæteri sanarentur, Gentes quoque veritatem cognoscerent. [*Si*] pro quia [*Tu*] petre [*cum Iudæus sis*] natione [*Gentiliter, et non Iudaice*] id est secundum ritum & vsum Gentium conuersaris, non Iudæorum [*Viuis*] non discernendo cibos, nec vitando Gentiles communiter, quamuis hac vice aliter agas, [*Quomodo*] id est qua ratione [*Gentes*] conuersas [*Cogis Iudaizare?*] id est legales cærimonias obseruare? Cogis (inquam) tuæ conuersationis exemplo, quamuis non cogas doctrinæ imperio.

¶Dicit sanctus Hieronymus, Hunc locum nobis obiecit Porphyrius, arguens Petrum de vitioso errore, & Paulum de procaci increpatione, imò nos omnes deuicti dogmatis mendacio, dum inter se principes ecclesiarum discordant. Vnde ad satisfaciendum Porphyrio, & ad excusandum Petrum à culpa, Paulum quoque à præsumptione Hieronymus dixit, quòd Petrus non verè neque ex animo post Christi passionem obseruauit legalia, sed solùm quadam pia simulatione ac dispensatione ad vitandum scandalum Iudæorum. Sicque in prædicta subtractione & iudaizatione Petri erat simulatio in facto & apparentia. Et idem dicit Hieronymus de aliis Apostolis, qui post dominicam passionem legalia obseruasse leguntur. Asserit nanque beatus Hieronymus, quòd legalia statim post Christi passionem omnibus erant mortifera, quibus gratia noui testamenti fuerat publicata, si ea veraciter obseruarent, ad quod multas authoritates & rationes adducit.

¶Insuper dicit Hieronymus, q̃ Paulus non verè, sed dispensatoria simulatione reprehendit Petrum: quia nec Petrus verè reprehensibilis fuit (vt dicit) ita quòd Paulus & Petrus contradixerant sibi vt Petrus se hoc modo à Gentibus subtraheret, & Iudæis misceret, atque ob id Paulus eũ arguret, vt videntes tantũ Apostolũ reprehendi, cognoscerent non esse obseruãda legalia, nec ea seruarent. ¶Porrò huic positioni Hieronymi, Augustinus contradicit, præsertim in tribus. Primò igitur ait, Quod Petrus &

Act. 15. Act. 13. Act. 15. Act. 2. 2. Cor. 11. Rom. 8. Ioan. 8. Act. 15. Eccle. 40. 2. Tim. 2. Matth. 16. Matth. 4 Matt. 16. Act. 22. Epist. Act. 10. 1. Cor. 2. 1. Cor. 1. Matt. 16. Act. 9.

Act. 10. Act. 13. Act. 9. Act. 11. Finis. Act. 11. Act. 10. Act. 15. Act. 10. Act. 13. Act. 15. Hieron. to. 2. prolog. neg. fol. 350. Ioan. 21. 1. Cor. 1. 1. Tim. 2. Ephe. 3. Ioan. 1. Matth. 17. Marc. 1. Act. 9. Act. 13. Luc. 14. Iosue 8. Ephe. 8 Act. 2. August.

alij Apoſtoli poſt Chriſti paſsionem interdum ex certa cauſa veraciter ſeruauerunt legalia, vt patet in Actibus Apoſtolorum. Vnde ſimulatio Petri (de qua nunc factus eſt ſermo) non eſt intelligenda quantùm ad opus exterius, ſeu exteriorem experientiam: ſed quantùm ad cordis intentionem, quoniam ſimulauit ſe conſentire Iudæis, vt expoſitum eſt. Secundò dicit Auguſtinus, Quòd legalia ante Chriſti paſsionem viua atque ſalubria erant, poſt promulgationem verò euangelicæ legis fuerunt mortua atque mortifera obſeruantibus ea. Sed tempore intermedio mortua erant, ita quòd nullum obligabant, nec aliquid profuerunt, non autem mortifera Iudæis conuerſis, quia ſine peccato poterant obſeruare ad tempus, ex rationabili cauſa, ita tamen vt ſpem in eis non fugerent, quaſi alicuius eſſent virtutis, vel ſine eorum obſeruatione non ſufficeret gratia Chriſti ad veritatem ſalutis, ſed à gentibus conuerſis nullo modo erant ſeruanda. Lex quippe, vt ait Auguſtinus, non erat à Iudæis ſubitò abiicienda, ſicut à Gentibus idololatria, ne videretur non fuiſſe diuina. Erátque mater ſynagoga cum honore ad tumulum deducenda, non ſubitò obruenda.

Act. 10.

1. Cor. 9.

Matth. 21.

¶Poſtremò, perhibet Auguſtinus Petrum à Paulo veraciter reprehenſum, ita quòd Petrus venialiter peccauit, indiſcretè ſeruando legalia coram gentibus in ſcandalum earundem, cogens eas iudaizare. Quod probat Auguſtinus per hoc quòd Apoſtoli non debuerunt omittere veritatem doctrinæ, propter vitandum ſcandalum Iudæorum. Item, quoniam non eſt veriſimile, quòd Paulus in epiſtola ad Galatas aliquid ſimulatoriè ſcriberet. Rurſus, ſi Petrus verè reprehenſibilis non fuit, Paulus nec verè, nec iuſtè ſcripſit, quòd in faciem reſtitit ei, quia reprehenſibilis erat, & quòd non rectè ambulauit ad veritatem Euangelij. Si enim in diuinis ſcripturis inueniatur vnum mendacium, tota veritas eius nutabit. Hinc ergo Eccleſia magis conſentit in hac parte dictis Auguſtini, quàm ſancti Hieronymi. Ad blaſphemias quoque Porphyrij facilè eſt reſpondere, videlicet quòd non derogat euangelicæ legis veritati, quòd eius miniſtri quandoque venialiter peccauerint, aut in aliquo modico (quòd fidem directè non reſpicit) errauerint: quia in his quæ fidem concernunt, ſumma concordia eſt. Increpatio etiam Pauli procax non fuit, ſed ex iuſta libertate proceſsit, quam & Petrus humiliter pertulit: vt diſcât prælati non indignari, dum à ſubditis ſeu inferioribus iuſtè corripiuntur. Verumtamen beatus Hieronymus ſuper Eſaiam quodam loco poſitionem ſuam multùm ſeriosè, inſtanter & fortiter ſtabilire conatur. De hac verò materia in gloſſa plenius continetur.

F

¶Deinde oſtendit Apoſtolus, quòd poſt Chriſti aduentum, & Euangelij prædicationem, carnales obſeruantiæ legis ceſſauerint, eò quòd iuſtificatio ſit ex fide, non autem ex lege. [*Nos*] apoſtoli [*Natura*] id eſt naturali origine [*Iudæi,*] ſumus ex ſemine patriarcharum prodeuntes. [*Et non ex Gentibus*] ſumus, id eſt de numero & ſorte Gentilium [*Peccatores*] idololatræ vt illæ, quamuis non ſimus ab omni peccato immunes. Alibi tamen dicit Apoſtolus, Venit Ieſus peccatores ſaluos facere, quorum ego primus ſum: ſed nunc dicit, Non ex Gentibus peccatores, quoniam vitia Gentilitatis non contraxerunt. [*Scientes autem*] ex reuelatione diuina, & ſcripturarum notitia, [*Quod non iuſtificatur homo*] Iudæus aut quicunque alius coram deo, [*Ex operibus legis*] duntaxat, id eſt per ſola opera legis, præſertim cærimonialia, imò nec per opera legis moralia ſine fide, charitate, & gratia Chriſti. Ideo ſubditur, [*Niſi per fidem Ieſu Chriſti*] Fides enim eſt prima virtus, ſine qua impoſsibile eſt deo placere, nec ſine ea vnquam aliquis ſaluatus eſt. Sicut enim nos ſaluamur per fidem qua credimus Chriſtum veniſſe, ſic veteres ſaluabantur per fidem Chriſti venturi, imò illorum, & noſtrorum vna eſt fides, quamuis ſit modò magis expreſſa. Tres quippe virtutes theologicæ ad ſalutem requiruntur, & in omnibus electis fuerunt, ſicut & gratia gratum faciens. Hinc ergo, [*Et nos*] Apoſtoli omnéſque Chriſtiani, [*In Chriſto credimus*] id eſt de Chriſto fidem ei placentem atque formatam habemus, [*Vt iuſtificemur ex fide, et non ex operibus legis*] fide ſecluſa. Opera autem legis propriè appellantur carnales obſeruantiæ, ſed facta cærimonialia, quia cum lege conſtituta terminata ſunt. [*Propter quod*] ſequitur, quòd [*Ex operibus legis*] ſecundum ſe ſumptis [*Non iuſtificatur omnis caro*] id eſt nullus homo. Ponit enim partem pro toto, carnem, ſcilicet pro homine. [*Quod ſi*] noſipſi [*Quærentes*] id eſt cupientes [*Iuſtificari in Chriſto*] hoc eſt in fide & merito Chriſti, [*Inuenti ſumus et ipſi peccatores*] id eſt eo ipſo quòd quærimus in Chriſto iuſtitiam adipiſci, probati & declarati ſumus eſſe peccatores. Aliter enim non quæreremus in alio iuſtificari, [*Nunquid Chriſtus peccati miniſter eſt?*] id eſt nunquid Chriſtus qui iuſsit nos lege relicta ad ſe conſurgere, eſt peccati cauſa, ſeu miniſtrator? quod vtique ſequeretur, ſi lex ſine fide & gratia Chriſti poſſet ſaluare. [*Abſit*] vt Chriſtus dicatur peccati miniſter hoc iubendo, quia nec ego peccaui legem deferendo. [*Si enim quæ deſtruxi hæc iterum ædifico*] id eſt ſi opera legis quæ omiſi ac reprobaui, rurſus aſſumo & approbo, [*Prævaricatorem me conſtituo*] id eſt deum offendo, hoc faciendo. [*Ego enim per legem*] Euangelicam [*Legi*] Moſaicæ [*Mortuus ſum*] id eſt ab eius obſeruantia liberatus ac mortificatus, [*Vt deo viuam*] vita gratiæ in præſenti, & vita gloriæ in futuro, cuſtodiens legem Chriſti in omnibus ſine querela. Lex etenim Chriſti virtute ſacramentorum ſuorum gratiam confert, ſicque iuſtificat, non autem lex Moyſi. Ea verò quæ hîc dicuntur de inſufficientia legis ſcriptæ & efficacia legis nouæ, in epiſtola ad Romanos plenius ſubtiliúſque conſcripta atque tractanda ſunt. [*Chriſto confixus ſum cruci*] id eſt clauis amoris, & piæ compaſsionis ac cruciformis imitationis ſimul cum Chriſto confixus ſum cruci ſeu propriæ mortificationis labori, ſequendo veſtigia eius, prout ipſe ait, Qui vult venire poſt me, abneget ſemetipſum, & tollat crucem ſuam quotidie, & ſequatur me. Vnde alibi Apoſtolus, Qui enim ſunt Chriſti, carnem ſuam crucifixerunt cum vitiis & concupiſcentiis. Qui autem Chriſto crucifixo ſeipſum conformat, cruci eius affigitur, & ardor peccati virtute dominicæ crucis in ipſo extinguitur, habétque carnes diuino timore confixas, ne membra ſua ad vitia ſolita extendantur. [*Viuo autem iam non ego*] id eſt poſtquam

G

H

1. Cor. 1.

Epheſ. 2.

Rom. 3.

Heb. 2.

Heb. 7.

Matth. 5.

Rom. 8.

Philip. 3.

Rom. 6.

Luc. 9.

Galat. 5.

A Chriſto confixus ſum cruci, viuo, & non viuo. Viuo enim non ſolùm vita naturæ, ſed gratiæ: non vita humana, ſed diuina: non vita carnali, mundana & conſueta, ſed ſpirituali, cœliformi ac noua. Ideo ſubditur, [*viuit vero in me Chriſtus*] id eſt non ſecundum meipſum viuo ſeu ago, ſed ſecundum Chriſti inſpirationem, voluntatem atque doctrinam. Chriſtus ergo viuit in me, id eſt, regnat in anima mea & poſsidet me, facitque me in ſe viuere. Viuere autem eſt actum vitalem habere. Amor vero tranſponit & mutat amantem in amatum. Dum ergo homo in Chriſti amore ſuccenditur, creſcit, & perficitur, moritur in ſemetipſo, quia non agit ſecundum propriam voluntatem, ſecundum naturalem inclinationē, ſecundum priuatum amorem, ſed ſecundum diuinæ charitatis inſtinctum, & Chriſti iuſsionem atque conſilium. [*Quod autem nũc viuo*] id eſt bene & meritoriè ago [*In carne*] hac fragili [*In fide viuo filij dei*] id eſt per virtutem fidei Chriſti ago, non propria poteſtate, aut legis ſubſidio, Iuſtus enim ex fide vi it: qui vero incredulus eſt, infideliter agit. [*Qui dilexit me*] ſicuti ipſe poteſtatur, Sicut dilexit me pater, & ego dilexi vos. Rurſusque per prophetam, In charitate perpetua dilexi te. [*Et tradidit ſemetipſum pro me*] prout dicit, Ego ſum paſtor bonus, & animam meam pono pro ouibus meis. Hinc propheta, Tradidit (inquit) in mortem animam ſuam. Ecce quàm affectuoſiſsima, prorſusque dulciſsima verba: quod enim generaliter pro omnibus factum eſt, Apoſtolus propter ardentiſsimam ad Chriſtum dilectionē, quaſi pro ſe ſolo, vel ſingulariter factum æſtimat. Nam vt ait Chriſoſtomus, Hic eſt affectus ſerui fidelis, vt quod pro omnibus communiter fecit & pertulit Chriſtus, quaſi pro ſe tantùm putet illum feciſſe & pertuliſſe. Et vtique meritò hoc æſtimare debemus, quoniam tanta eſt Chriſti miſericordia, bonitas & dilectio ad vnumquenque noſtrûm, vt mallet pro quolibet ſigillatim ac ſingulariter omnia facere & ſuſtinere, quæ pro omnibus ſimul fecit & paſſus eſt, quàm aliquem perire, quantùm eſt ex parte ipſius [*Non abiicio gratiam dei*] id eſt charitatem & beneficia diuina mihi per Chriſtum collata, non ſperno nec defero, legi finaliter inhærendo. [*Si enim per legem iuſtitia*] id eſt ſi virtute & actibus legis homo iuſtificatur, remiſsionem peccati & gratiæ infuſionem adipiſcendo, vt Iudæi confidunt, [*Ergo Chriſtus gratis*] id eſt ſine cauſa neceſsaria, & quaſi ſuperfluè [*Mortuus eſt*] cum non ſit mortuus ſecundum ſcripturas, niſi propter hominis iuſtificationem: iuxta illud propheticum, Spiritu oris noſtri Chriſtus dominus, captus eſt in peccatis noſtris.

Pſalm. 118.

Epheſi. 2.

Abac. 2.

Eccleſi. 21.

Ioann. 15.

Hier. 31.

Ioann. 10.

Eſa. 53.

Chryſoſt.

Thren. 4.

Epheſi. 2.

Cap. III. [*O inſenſati Galatæ.*] Articulus III.

C Stenſa ceſſatione legalium ex perfectione euangelicæ legis, nunc idem oſtenditur ex imperfectione legis Moſaicæ. [*O inſenſati*] id eſt ſtulti, inſipientésque [*Galatæ*] Non incurrit Apoſtolus ſententiā ſaluatoris dicētis, Qui dixerit fratri ſuo, fatue, reus erit gehennæ ignis: quia non ex contemptu aut malignitate, ſed zelo æquitatis, & animo corrigēdi inſenſatos eos appellat, Sic enim & Chriſtus dixit diſcipulis, O ſtulti & tardi corde ad credendū, [*Quis vos faſcinauit?*] i. more magorū ludificauit atque decepit, vel more inficientium oculos falſitatis veneno immutauit & intoxicauit, [*Non obedire veritati?*] id eſt veræ prædicationi & iuſtis præceptis euangelicæ diſciplinæ, per quam legalia excluduntur? [*Ante quorum oculos*]. i. in quorum notitia euidenti [*Chriſtus Ieſus proſcriptus eſt*]. i. ad mortem damnatus, vel apertè deſcriptus. Hoc enim vobis certiſsimè conſtat q̄ Chriſtus propter noſtram ſalutem adiudicatus eſt morti, ipſéque Chriſtus vobis clarè notificatus, [*et in vobis*] eſt [*Crucifixus*]. i. crucifixio eius cordibus veſtris innotuit. Vel in vobis crucifixus. i. veſtri amore mortem crucis ſuſtinuit. Vel in vobis crucifixus. i. veſtra infidelitate & culpa rurſus quodammodo crucifixus videtur, quia ſic peccatis in eum, vti qui eum crucifixerunt. Vnde & alibi de quibuſdam aſſeritur, Rurſus crucifigentes in ſibimetipſis filium dei, & oſtentui habentes. ¶Sciendū q̄ faſcinatio diuerſis modis accipitur, videlicet pro magica ludificatione, pro inuidia, pro immutatione alterius, quam Auicenna dixit fieri poſſe ſola imaginatione vnius in alium. Quod Egidius de Roma in libro contra errores philoſophorum ſatis redarguit. Fit tamen interdum per quādam materialē effluxionem humorum nocentium, aerē inficientium, ſicut quorūdam vrentes, infectíſque oculi teneros lædunt pueros, intantùm vt eſcā euomant atque faſtidiant. Propter quod pueri tales faſcinari dicuntur. Pro inuidentia quoque ſumi videtur, cum in libro Sapientiæ dicitur. Faſcinatio malignitatis obſcurat bona. Inuidus nanque non ſolū ſibipſi, ſed etiam his nocet in quibus aliqua bona eſſe incipiunt. [*Hoc ſolum*] primò & præcipuè [*Volo a vobis diſcere*]. i. per modum diſcentis audire. Loquitur autem apoſtolus ironicè, & quærit hoc non per modum dubitantis, ſed admirantis, vel potius ex obliquo apertiſsimum errorem oſtendentis. [*ex operibus legis*] id eſt virtute & merito obſeruantiarum legalium [*Spiritum*] ſanctum [*Recepiſtis*] in ſigno viſibili, ſicut frequenter fiebat in primitiua eccleſia, quando baptizabantur fideles, & manus apoſtolorum eis imponebantur. Vel ſi Galatæ non receperunt ſpiritum ſanctum in ſigno tali externo, tamen tam copioſam gratiam perceperunt, vt certiſsimè pateret eos recepiſſe ſpiritum ſanctum, [*An ex auditu fideiꝰ*] id eſt ex fide, quæ per auditum acquiritur diſpoſitiuè, à deo autem efficiēter. Et quoniam certum eſt, quòd non receperunt ſpiritum ex operibus legis, quia gentiles erant legem non habentes, nec obſeruantes, ſed ex fide. Nam cum ad apoſtoli prædicationem crederent, & baptizarentur, deſcendit in eos ſpiritus ſanctus, idcirco in obſeruatione legalium non conſiſtit ſalus ipſorum, aut aliorum gentilium. [*Sic ſtulti eſtis*] id eſt diuinorum cognitione priuati. [*Vt cum ſpiritu*] ſancto operante in vobis. [*Cœperitis*] ſpiritualiter viuere. Vel ſpiritu, id eſt à ſpirituali feruore & interna deuotione. [*Nunc carne conſummemini*] id eſt in carnalibus obſeruantiis legis, & exterioribus exercitiis perfectionem quæratis, imò carnales & frigidi efficiamini. Hoc modo multi à ſpiritu ordiūtur, & carnaliter ter-

Matth. 4.

Lucæ. 24.

Sapient. 4.

Hebr. 6.

D

Actu. 10.

Act. 2, 5, 8.

Roma. 1, 3.

minant, procedentes ordine retrogrado. Conueniens etenim ordo eſt, à carnalibus ad ſpiritualia ſcandere, non à ſpiritualibus ad carnalia cadere, ſicut his accidit. [*Tanta paſſi eſtis*] id eſt tam vehementer decepti faſcinatíque eſtis à falſis. [*Sine cauſa*]id eſt irrationabiliter. [*si tamen ſine cauſa*] quia fortaſsis propter peccata veſtra meruiſtis ſic ludificari. Vel deus propter aliquid melius illud permiſit. Vel ſic, Tanta paſſi eſtis, id eſt multa iam aduerſa paſſi eſtis pro Chriſto ſine cauſa, id eſt ſine fructu & præmio. Nam legalia obſeruando, & fallacibus credendo peccaſtis mortaliter, & omne meritum perdidiſtis, ſi tamen ſine cauſa, id eſt non abſolutè dico vos illa ſine cauſa perpeſſos, quoniam pœnitere poteſtis, ſicque reuiuiſcent opera meritoria, quæ ante viua fuerunt. [*Qui ergo tribuit vobis ſpiritum*]ſanctum, videlicet deus pater. [*Et operatur virtutes*] id eſt opera virtuoſa ſeu ſigna [*in vobis*] Omnia enim opera noſtra operatus eſt in nobis. [*Ex operibus legis*] hoc facit in vobis. [*An ex auditu fidei?*] Patet autem quòd non ex operibus legis (quæ nunquam perpetraſtis) deus hoc faciat, ſed ex auditu fidei, ſecundum ſenſum inductum. Et ad hoc allegat ſcripturam, & exemplum Abrahæ patriarchæ. [*Sicut Abraham credidit deo.*]Sicuti Genæſeos teſtatur hiſtoria. Credidit enim in ſpem & contra ſpem, [*Et reputatum eſt ei*] ſecundum diuinæ pietatis acceptationem [*Ad iuſtitiam*] id eſt actu fidei ſuæ iuſtificatus eſt. [*Cognoſcite ergo, quia qui ex fide ſunt*] id eſt per fidem agunt, & verè fideles conſiſtunt. [*Hi ſunt*] ſpirituales [*Filii Abrahæ*] imitando fidem ac deuotionem ipſius. [*Prouidens autem*] id eſt prudenter pronuncians [*ſcriptura*]ſeu deus in ſcripturis. [*Quia ex fide*] ſine cærimonialibus legis[*iuſtificat gentes*] conuerſas, [*Deus prænunciauit Abrahæ.quia benedicentur in te*]id eſt in fidei tuæ imitatione ſeu Chriſto ex te naſcituro [*Omnes gentes*] id eſt aliqui de omni genere hominum. [*Igitur qui ex fide ſunt*]id eſt qui per fidem in deo eſſe meritorium habent. [*Benedicentur*] id eſt diuinarum gratiarum collationem recipient [*Cum fideli Abraham*] id eſt ſicut benedictus eſt Abraham merito fidei ſuæ. Quamuis & illud meritum fuerit dei donum, cuius eſt omne bonum.

¶Quod autem ex operibus cærimonialibus legis nemo iuſtificetur, oſtenditur, [*Quicunque enim ex operibus legis ſunt*] id eſt virtute legalium ſe poſſe ſaluari confidunt. [*Sub maledicto ſunt*] id eſt tranſgreſionis periculo ſubiacent, quam euadere nequeunt, quoniam Chriſti gratiam non requirunt. [*Scriptum eſt enim,Maledictus omnis*] vel ſimpliciter coram deo:vel reprehenſione aliqua dignus eſt[*Qui non permanſerit*]per obedientiam. [*In omnibus*] mandatis. [*Quæ ſcripta ſunt in libro legis*] Moyſi, id eſt in Deuteronomio, vbi reſumuntur ſub compendio præcepta diuina in aliis Moyſi libris præſcripta. [*Vt faciat ea*] id eſt opere impleat, quo ad præcepta affirmatiua. Hoc autem ſine fide & gratia Chriſti non potuit adimpleri, ideo lex mortem atque damnationem ex occaſione operabatur. Iuſsit enim, & tamen gratiam obediendi non contulit. [*Quoniam autem in lege*]ſcripta, id eſt virtute & cærimoniis legis,ſecluſa fide & gratia Chriſti,videlicet per ſolá legem,& actus eius exteriores [*Nemo iuſtificabitur apud deum*]qui cordis inſpector eſt infallibilis. [*Manifeſtum eſt*] authoritate Abacuc prophetæ, qui ait, [*Quia iuſtus ex fide viuit.*] Sic enim ſcriptura dicit, Ecce qui incredulus eſt, non erit recta anima eius in ſemetipſo. Iuſtus autem in ſua fide viuet. Chriſtus quoque ſimilia his loquitur ſæpe: vt eſt illud, Qui credit in me habet vitam æternam. Et fides tua te ſaluum fecit, &c. [*Lex autem*] quantùm ad cærimonialia, de quibus iam agitur hîc. [*Non eſt ex fide*] id eſt non principaliter innititur fidei, quum non ſit de incomprehenſibilibus, quorum eſt fides. [*Sed qui fecerit ea*] id eſt cærimonialia iuſſa impleuerit, [*Viuet in illis*]id eſt corporalis mortis pœnas euadet, ſed vitam gratiæ non conſequetur, niſi opera illa operata ex interna charitate & fide ducant originem. Inſuper manifeſtat Apoſtolus, quòd à Chriſto deriuetur ad nos iuſtificatio & benedictio. [*Chriſtus nos redemit*] id eſt merito ſuæ digniſsimæ paſsionis abſoluit[*De maledicto legis*] id eſt de iugo, damnatione & pœna, quam lex tranſgreſſoribus infligebat. Abſoluit enim nos(id eſt Iudæos)ab obligatione ſeu debito ſeruandi legem, & per conſequens à maledicto ſequenti. [*Factus pro nobis maledictum*] id eſt pro noſtra ſalute maledictionem hominum paſſus. Quia & culpam ei aſſcripſerunt, & pœnam tanquam impio inflixerunt, quod totum ipſe propter nos pati dignatus eſt: ſicut per Pſalmiſtam teſtatur, Quæ non rapui, tûc exoluebam. Et, Tu ſcis improperium meum, & confuſionem meam. Hinc quoque Eſaias dicit, Cum ſceleratis reputatus eſt. [*Quia ſcriptum eſt, Maledictus*] maledictione culpæ, & merito reprobatus [*Omnis*] homo [*Qui pendet in ligno*] pro ſuis ſceleribus. Sed hoc in Chriſto locum non habuit. Quomodo ergo Apoſtolus applicat authoritatem iſtam ad Chriſtum niſi tantùm ad hoc quòd Chriſtus, cum cæteris maledictis & impiis crucifixis reputatus eſt à reprobis, imò & aſsimilatus per pœnas? Propter quod ait per prophetam, Aeſtimatus ſum cum deſcendentibus in lacum. Item, Ego autem ſum vermis, & non homo, opprobrium hominum, & abiectio plebis. Itaque Chriſtus nos Iudæos redemit de maledicto legis, [*Vt in gentibus*] quæ non erant ſub legis maledicto. [*Benedictio Abrahæ fieret*] id eſt gratia Abrahæ promiſſa diffunderetur. [*In Chriſto Ieſu*] id eſt virtute ac merito Chriſti, ſeu per Chriſtum, tanquam per mediatorem. [*Vt pollicitationem ſpiritus*]id eſt æternam fœlicitatem à ſpiritu ſancto (qui nobis datus eſt in pignus & arram futuræ beatitudinis)repromiſſam. [*Accipiamus*] poſt præſentis peregrinationis auxilium [*Per fidem*] non per opera legis, quibus lex ab Euangelio diſtinguitur, puta per cærimonialia, ſeu iudicialia. de operibus autem moralibus non eſt ſermo.

¶Præterea probat Apoſtolus per humanæ conſuetudinis obſeruantiam, quòd iuſtitia & beatitudo, & ſpiritus ſanctus debétur per fidem, non per opera legis. [*Fratres, ſecundum hominem dico*] id eſt per humanam conſuetudinem probo quod dici, [*Tamen hominis teſtamentum confirmatum nemo ſpernit*] id eſt quáuis in rebus humanis ſit magna inſtabilitas, tamen hominis cuiuſcunque teſtamentum, id eſt ordinationem de ſucceſsione hæreditatis confirmatum teſtibus, ſignis ſeu morte teſtatoris. Teſtamen-

Eſa.26.
Geneſ.15. Rom.4.
Rom.1. Gene.22. Rom.4.
Gene.22. Iacobi 1.
Deut.27.
Rom.4.
Abacuc 2. Rom.1. Heb.10. Abac.2. Ioan.6. Luc.7. Heb.10.
Pſalm.68. Ibidem. Eſa.53. Deut.21.
Pſalm.87. Pſalm.21.
1.Tim.2. Rom.5.
2. Cor.5. Epheſ.1.

tum enim in mortuis confirmatum, imò & immobilitatum eſt, nemo ſpernit, tãquam inualidum, [*Aut ſuperordinat*]id eſt aliquid ei adiungit aut de rebus alio modo diſponit, ſi tamen ſit homo rationabiliter agens, fueritque teſtamentũ ritè peractum. Multo igitur fortius diuinæ diſpoſitiones ſeu promiſsiones firmæ erunt & inuariabiles, de quibus ſubiungitur. [*Abrahæ dictæ*]id diuitus factæ[*ſunt promiſsiones*]diuerſæ, vel vna frequenter, vt patet in diuerſis cap. libri Geneſeos. Facta eſt enim ei promiſsio de poſſeſsione terræ ſanctæ, per quam myſticè deſignatur poſſeſsio terræ viuentium, ſeu patriæ beatorum. De innumerabili quoque multiplicatione ſeminis ſui, præſertim ſpiritualis, id eſt fidelium qui per fidem eius filii ſunt. Et quòd in ſemine ſuo benedicerentur omnes gentes, [*Et ſemini eius*] id eſt Chriſto filio Abrahæ ſecundum naturam aſſumptam, factæ ſunt promiſsiones, nõ quòd ad eum fiebant, ſed quoniã pertinebant ad eum, tanquam implendæ per ipſum. Per Chriſtum náque data eſt benedictio omnibus gentibus, quæ erat principalis promiſsio Abrahæ facta. Ideo ſubditur. [*Non dicit*]ſcriptura Geneſis [*In ſeminibus, quaſi in multis*]id eſt promiſsionem factam ſemini Abrahæ ſcriptura non exprimit pluraliter, dicendo ad Abraham, In ſeminibus tuis benedicentur omnes gentes: quod faceret ſi de pluribus loqueretur. [*Sed quaſi in vno*].i. ſingulariter nominat ſemen iſtud, dicendo, [*Et ſemini tuo qui eſt Chriſtus*] id eſt in Chriſto ex te nato bendicentur omnes gentes. Sic enim ad Abraham dictum eſt, In ſemine tuo benedicentur omnes gentes. [*Hoc autem dico*]quod ſubditur. ſ.[*Teſtamentum cõfirmatum a deo*].i. promiſsionem ad Abraham factam, per Chriſtum implendam, videlicet de omniũ gentiũ benedictione in Chriſto, [*Quæ poſt quadringentos et tringinta annos facta eſt lex*]id eſt lex ſcripta, quæ facta eſt. i. Moſi data in monte Sinai poſt quadringentos & tringinta annos à tempore promiſsionis, quæ primò facta eſt Abrahæ venienti de terra Chaldæorum [*Non irritum facit*].i. promiſsionem prædictam diuino iuramento formatam non falcificat, [*Ad euacuandam promiſsionem*]hanc ſuo effectu, videlicet impediendo impletionẽ ipſius, quod tamen faceret, ſi per legem daretur benedictio illa quę eſt hęreditas ſempiterna. Hæc enim promiſsio Abrahæ facta, & per ſemen eius (id eſt Chriſtum) implenda, diu præceſsit legis lationem. Si ergo bonum per eam promiſſum (puta benedictio hæc) daretur per legem, Primò ſequeretur, quòd nõ eſſet ex promiſsione. Secũdò, quòd fruſtra fieret mentio de ſemine Abrahæ, qui eſt Chriſtus. Tertiò, qꝓ Abraham, Iſaac, Iacob & cæteri ſancti qui ante legem fuerunt, diuina benedictione caruiſſent, neq; æternam hęreditatem eſſent adepti. Vnde certiſimè liquet, quòd à principio mundi per fidem Chriſti futuri dabatur hominibus benedictio gratiæ & ſalutis. ¶Sed quęri poteſt, quomodo ei quod núc dicit Apoſtolus, legem datam poſt annos quadringẽtos & triginta à promiſsione Abrahæ facta, cõcordet quod idẽ dicit Apoſtolus in Actibus, Sorte diſtribuit eis terrã eorũ, quaſi poſt quadringẽtos & quinquaginta annos. Lex enĩ data eſt primo anno egreſsionis ab Aegypto, Diſtributio verò terrę facta eſt poſt quadraginta annos ab egreſsione prædicta: & ita ſecundum ratiocinationem hîc habitam, diſtributio terræ facta eſſet poſt annos quadringẽtos & ſeptuaginta, vel circiter. ¶Quæritur etiã, quomodo his cõcordet quod legitur in Exodo, Habitatio autem filiorum Iſraël qui manſerunt in Aegypto, fuit quadringẽtorum tringinta annorum quibus expletis, eodẽ die egreſsi ſunt. Si enim tandiu in Aegypto mãſerunt, nõ poterunt anni, de quibus iam tractat Apoſtolus, cõputari à promiſsione Abrahæ facta, ſed ab ingreſſu Iacob in Aegyptum. Et reſpondendum, quòd anni de quibus Moſes in Exodo loquitur, ſecundum doctores, computantur à promiſsione primò facta Abrahæ vſque ad legislationem. Porrò ab exitu Abrahæ de Chaldæis cum primò facta eſt diuina promiſsio, vſque ad deſcenſum Iacob in terra Aegypti, fluxerũt anni ducenti viginti. Deinde vſque ad mortẽ Ioſeph ãni ſeptuaginta vnus. Inde vſque ad egreſſum de Aegypto CXLIIII. qui ſimul iuncti, prædictũ numerum conſtituũt. Anni verò de quibus in actibus legitur computantur ab alio exordio, ſcilicet à natiuitate Iſaac (ſecundũ Bedam) quando & dictum eſt Abrahæ, qꝓ ſemen ſuum accola eſſet in terra aliena annis quadringẽtis. Hæc ſecundũ alios dicta ſunt, Non enim appoſui cor meum hac vice ad conſiderandum tempora iſta attentius. ¶ Quòd autem promiſsio euacueretur, ſi ex lege eſſet benedictio, pandit Apoſtolus. [*Nam ſi ex lege*]datur[*Hæreditas*]id eſt benedictio gratiæ ſeu vita, felicitasque ęterna, [*Iam non ex promiſsione*]daretur, ſed ex alia cauſa, videlicet lege, & ita Abraham eſſet fruſtratus ſpe ſua, quod dici non poteſt, ſicut ſubiungitur, [*Abrahæ autem per repromiſsionem*]de Chriſto ei ſæpius factam, ſeu per fidem Chriſti promiſsi[*Donauit deus*] hæreditariam benedictionem cæleſtem, de qua ad eum dicebat, Ego protector tuus, & merces tua magna nimis. Sed quia ex dictis ſequi videtur, quòd lex omnino erat inutilis, quærit Apoſtolus, vt noſtræ dubitationi reſpondeat. [*Quid igitur lex?*].i. cur data eſt, & quæ eius vtilitas? Et reſpondet. Propter transgreſſiones. i. peccata hominum reprimenda ac punienda [*Poſita eſt,*] quatenus homines ſaltem timore pœnarũ quæ determinantur in lege, retraherentur à vitiis, [*Donec veniret ſemen*] id eſt Chriſtus per incarnationem mundum intraret[*Cui repromiſerat*]id eſt de quo deus promiſit, qꝓ ꝑ ipſum implerẽtur promiſſiones diuinę. Sicut ad Abraham dixit, In ſemine tuo benedicentur omnes gentes. Lex inquam[*Ordinata*]. i. ordinatè collata à deo[*Per angelos*]Moyſi. Vnde Stephanus dicebat Iudæis, Accepiſtis legem in diſpoſitione angelorum[*In manu mediatoris*].i. lex poſita eſt in poteſtate Chriſti, ita vt ipſe eã poſſet mutare, & ei finẽ imponere, nec eſſet neceſſario ei ſubiectus. Propter quod aiebat, Dominus eſt filius hominis etiã ſabbati. Sic cõmuniter exponitur. Sed videtur hoc loco per mediatorẽ Moſes poſſe intelligi. per cuius manũ. i. miniſteriũ data eſt lex. Moſes enĩ inter deũ & populũ Iſraël fuerat mediator, ſicut & ipſe interdũ teſtatur. Cõſtat ergo qꝓ lex data ſit Moſi, nõ ſolũ vnius miniſterio angeli, ſed multorũ, quáuis cõmuniter nõ fiat mẽtio in libris Moſi, niſi de angelo ſingulariter, qui etiam frequẽter dominus nominatur, cuius perſona apparuit ac loquebatur. [*Deus autem vnius non eſt*]duntaxat, ſed duorũ exterminorũ, inter quæ mediat, & ea cõnectit. [*Deus autem vnus eſt*]in eſſentia. Tanquam dicat, Licet Chriſtus ſit mediator dei & hominum, eſt tamen idem deus cum patre & ſpiritu ſancto. [*Lex ergo aduerſus promiſſa dei?*]

Heb.9.
Roma.4. Epiſt.
Gene.15.
Gene.22.
Gene.15.
Gene.22.
Exod.19. 20,34.
Gene.12.
Actu.7.
Exod.12.
Gene.15.
Gene.12.
Gene.15.
Actu.7.
Gene.12. Actu.7. Ioan.12.
Exod.20.
1.Timo.2.

id est,cum lex propter transgressiones posita sit,nunquid ex hoc sequitur, legem esse contrariam promissioni diuinæ,ita vt irritam faciat eam,eò quòd ex ipsa lege detur hæreditas sempiterna, & non potius ex promisione diuina,sicut promisionis forma continuit? quòd si ita esset,lex promissionem excluderet.[*Absit.*]Vnde quòd non sit ita, subiungitur. [*si enim data esset*] per Mosen [*Lex, quæ posset viuificare*] vitam gratiæ conferendo,[*Vere ex lege,*]id est obseruantia legis [*Esset iustitia*] infusa & meritoria quæ efficit dignum vita æterna,& non ex promisione.[*sed concludit*]id est esse ostendit,conuicit, & accidenter fecit[*Scriptura*]id est lex scripta[*Omnia*]genera hominum,seu omnes Iudæos[*sub peccato*]non solùm originali,sed etiam actuali.Per legem enim erat peccati cognitio directè, & item peccati augmẽtatio indirectè.Primò,quia in vetitum nitimur.Secundò,quia post prohibitionem peccare, grauius est quam ante.[*Vt promissio*]id est promissa beatitudo & gratia[*Ex fide Iesu Christi daretur credentibus.*]Per fidem enim Christi,salutem consequimur.¶Ostenso quòd lex retraxit à malo,iam declarat quod dispo nebat ad bonum.[*Prius autem quam veniret fides*] Christiana, id est antequam catholica fides publicata fuisset [*Sub lege custodiebamur,*] id est per legis obseruationem ab aduersariis nostræ salutis protegebamur, [*Conclusi,*]id est necessitate inducti,nos Iudæi, de quibus ista dicũtur,[*In eam fidem quæ reuelanda erat*] id est in fidem catholicam, in qua publicè credenda proponuntur, quæ in veteri testamento occultabantur.Non enim potuerunt Iudæi per legem saluari,nisi habendo fidem de Christi aduentu, ita vt ad fidem confugere cogerentur. [*Itaque lex pædagogus*] id est manuductor [*Noster*] scilicet Iudæorum [*Fuit in Christo*] id est secundum Christi voluntatem ac dispositionem, qui ita instituit vt Iudæi per legem quasi manuducerentur ac dirigerentur ad saluatorem & fidem explicitam. Vel, in Christo Iesu,in obseruationibus mandatorum à Christo datorum,sine quibus lex nullum ad vitam perduxit,[*Vt ex fide iustificemur*] credendo in Christum. Dicitur autem pædagogus propriè ductor puerorum, seu pueri. ἀπὸ τοῦ παιδὸς, quod est puer,& γογὴ, ductio. Quemadmodum ergo pædagogus puerum insolentem & imperfectum ad perfectionem perducit,vitia eius p pœnas & minas cõ primendo: sic lex populum Israël carnalem ac rudem præparauit ad Christum.Deinceps tangitur legis cessatio.[*At vbi*] id est quando seu postquam [*Venit fides*] catholica,id est cum promulgata est fides euangelica,[*Iam non sumus sub pædagogo*]id est ad legis custodiam non tenemur.[*Omnes enim filii dei estis*] adoptiui[*Per fidem*] formatam[*in Christo Iesu*] id est per fidem Christi, seu existentem in Christo sicut in obiecto.Vnde Ioannes Euangelista testatur.Quotquot receperunt eum,dedit eis potestatem filios dei fieri,[*Quicunque enim in christo*]id est in nomine Christi,vel in forma à Christo præscripta:vide licet in nomine patris & filii & spiritus sancti[*Baptizati estis,christum*]spiritualiter[*induistis*] id est gratia eius ornati,eiusque passioni ac morti conformati estis, habentes Christum in cordibus vestris morantem.De hac materia plenius dictum est supra ad Roma.[*Non est Iudæus neque Græcus,nõ est seruus neque liber,non est masculus neque fœmina*]id est diuersitas generis, conditionis & sexus nil facit quantùm ad fidei statum& dignitatem:non enim propter ista est alius melior alio,sed propter dona infusa & supernaturalia.[*Omnes enim vos*]baptizati,cuiuscunque sitis generis, conditionis aut sexus,[*Vnum estis*] per fidẽ & charitatem,& vnum mysticum corpus,[*In christo Iesu.*]Secundum quod ipse orabat,Pater rogo vt omnes sint vnum sicut tu pater in me,& ego in te,vt sint vnum consummati in vnũ.[*Si autem vos christi*]estis, id est per fidem & gratiam ad Christum pertinetis,[*Ergo semen Abrahæ estis,*].i. spirituales filii eius,sectando ipsius vestigia [*Secundum promissionem*]Abrahæ factam,[*Hæredes*] vitæ æternæ,id est futuræ beatitudinis possessores eritis,sicut promissum est Abrahæ,si enim filii & hæredes.Eadem quoque ratione fideles vocari possunt filii Iacob,Isaac atque similium prophetarum & patriarcharum.De cessatione autem legis prefata dicit saluator,Lex & prophetæ vsque ad Ioannem Baptistam.

Cap.IIII [*Dico autem, quanto tempore hæres paruulus est.*] Articl.iiij.

PRobata legis cessatione per exempla & rationes,nunc idem ostenditur per humanæ cõsuetudinis similitudinẽ.[*Dico autem*]quod subditur.s.[*Quanto tempore*].i. quãdiu[*Hæres paruul⁹ est*].i.infra annos discretionis,[*Nihil differt a seruo*]quãtùm ad liberũ vsum hæreditatis sibi relictę,sed cogitur disciplinari rigore,nec aliquid facere,aut propria dispensare permittitur,nisi iuxta volũtatẽ eorũ quib⁹ à parẽti bus est cõmissus,[*cũ sit dominus omniũ*].i.quãuis tota hæreditas ad eum pertineat, [*sed sub tutoribus*].i.defensorib⁹,qui eũ ab aduersariis,ptegãt,[*Et actoribus*].i. catu fatoribus seu curatoribus,qui causas eius expediãt,eũque in morib⁹ instruãt, [*Est vsque ad præfinitũ*].i.determinatũ[*temp⁹ a patre*]eius,videlicet vsq: ad annos discretionis,vel ampli⁹,ꝓut patri placuerit.Solebãt em antiquit⁹ patres morituri determinare,vt vsq; ad illudvel illud tẽp⁹filij sub tutorũ & actorũ dominio essent.[*Ita et nos*] Iudæi[*cum essemus paruuli*].i. virtutibus ꝑfecti,& in diui norũ notitia modici,[*Sub elementis mundi huius*].i.sub cærimonialibus legis preceptis [*Eramus seruientes*] domino deo,seruitute incõpleta & superficiali.Dicuntur autem præcepta cerimonialia elementa,quoniam erant quædam primordiales institutiones ad fidem atque iustitiã.Appellãtur quoq; elemẽta mũdi,quia terrena bona habebant in præmiũ secundũ legis promissa.Hæc autẽ legalia,sub quibus domino ministrabant Iudæi,eis erant tutores,id est cõtra dæmonũ insidias,defensores & actores,quoniã causam eorum corã deo agebant,qui per sacrificia placabatur.[*At vbi venit plenitudo temporis*] id est statim cum adimpletum est tempus diuinitus præordinatum,vt in eo filius dei fieret homo,[*Misit deus*]pater,paterna authoritate.i. in mundo visibiliter apparere,conuersariq; voluit,[*Filium suum*]vnigenitum sibi consubstãtialem,coæternũ & coæqualem.Non itaque misit pater filium suum, quasi filius in sui missione

locum mutauerit,cum sit immensus,& omnia implens, sicut & pater, sed & ideo missus dicitur, quoniam patre volente & operante carnem assumpsit,atque in mundo nouo modo apparuit,[*Factum*].i.genitum.secundum assumptam naturam,[*Ex muliere*]inuiolata virgine benedicta, de qua Hieremias vaticinabatur,Nouum creabit dominus super terram,mulier circundabit virum.Est autem Hebræi idiomatis consuetudo,vt quæcunque fœminei sexus persona, mulier nuncupetur, [*Factum sub lege*].i.legis præceptis sponte subiectum,in circuncisione,oblatione,& aliis multis, [*Vt eos qui sub lege erant*]. i.Iudæos legalibus mandatis astrictos[*Redimeret*] meritò suæ humilitatis ac passionis. Non solùm à morte peccati & gehennæ,sed etiam à legalium obseruatione,[*Vt adoptionem filiorum*].i.effectum adoptionis diuinæ,qua adoptantur homines à deo,videlicet gratiam gratificantem in præsenti,& gloriam consummantem in cælo [*Reciperemus,*]Christi enim descensio,nostri est sublimatio,& eius incarnatio, nostri vtique deificatio creditur.Hæc de visibili missione filii dei inducta sunt.Est autem & alia,videlicet inuisibilis missio filii dei,qua ad animas sanctas atque fideles increata dei sapientia mittitur:iuxta illud Sapientiæ,Mitte illam de cælis tuis,vt mecum sit,& mecum laboret.¶Porrò quid ex diuina adoptione sequatur in nobis,pandit Apostolus.[*Quoniam autem estis*]ô Galatæ, cæterique fideles [*Filij dei*]adoptiui ab æterno electi,idcirco in signum filiationis istius[*Misit deus*]pater[*Spiritum filij sui*]id est spiritum sanctum à patre,filioque manantem tanquam ex vno principio.& eosdem nectentem [*In corda nostra*].i. dona spiritus sancti vbique existentis, mentibus nostris infudit.Tunc enim spiritus sanct⁹ dari & mitti asseritur,cum dona eius gratifica conferuntur,sicut plenius dictum est supra.[*Clamantem*]id est nos fiducialiter clamare facentem ad deum omnipotentem & trinum.O[*Abba pater.*]Duo nomina ista idem significant.Abba autem est nomen Hebræum, quod nomine patris exponitur. Itaque spiritus sanctus probat nos esse filios dei.Nam vt probaremur adoptati à deo in filios,spiritum suum tribuit nobis in signum & arram,vt ostendat affectum patris in nos,detque fiduciam appellandi deum patrem.Ex his infert Apostolus.[*Itaque*].i. quoniam spiritus sanctus facit nos clamare.Abba pater,[*Iam*]tempore euangelicæ legis [*Non est*]aliquis verè credentium[*Seruus*]subiectus seruitio timoris.De quo seruo scriptũ est,Seruus non manet in domino in æternum.Et alibi, Iam non dicam vos seruos, sed amicos, [*Sed filius*] est.[*quod si filius*] dei adoptiuus est homo credens, sequitur quòd[*Et hæres*] vitæ æternæ erit [*Per deum*]id est deo,vel per misericordiam dei.Vnde dicitur,Filius manet in domo in æternũ [*Sed tunc quidem*].i.tempore gentil.tatis vestræ[*Ignorantes deum*]verum[*His qui natura non sunt dij,*]sed vana hominũ æstimatione.i.qui veram deitatem nõ habent,[*Seruiebatis*]videlicet idolis & creaturis potius quàm eretori.¶Insuper increpat ingratitudinem Galatarum.[*Nunc autem cum*]per meam prædicationem,& spiritus sancti illustrationem [*Cognoueritis deum*]fide formata,quandiu stetistis in gratia [*Imo cogniti estis a deo*]per approbationem ad minus secundum præsentem iustitiam, quãdo in gratia statis, [*Quomodo conuertimini iterum*].i.à fidæ & cultu nouæ legis reditis [*Ad infirma & egena elementa?*] .i. præcepta legis cærimonialia? Quæ dicuntur elementa,propter rationem prædictam.Dicuntur quoque infirma quoniam non sufficiunt ad salutem, Et egena,eo quòd gratiam non continebant,nec iustificabant.

¶Sed cum Galatæ ante sui conuersionem gentiles fuerint,nec vnquam seruauerint legem, quòmodo dicit eis apostolus, Conuertimini iterum ad infirma & egena elementa, [*Quibus denuo seruire vultis?*] Respondet Hieronymus,quia tempore nouæ legis obseruantia cærimonialium, idem, seu per peccatum est cum idololatria.[*Dies*]videlicet sabbata,dies azymorum & expiationum[*Obseruatis*] id est colitis atque attenditis, more ac ritu Iudæorum,[*Et menses*].i. neomenias,& mensem primum ac septimũ, [*Et tempora*]egressionis ex Aegipto [*Et annos*]id est annum septimum remissionis,& quinquagesimũ iubilæum.Quidã exponunt hæc de reditu ad idololatriam,& de superstitiosa obseruatione temporum elementorum,ac syderum:secundum quam aliqui dicunt,Tali tempore,die,seu anni initio nihil est inchoandum,agendum,seu patiendum.Sed non videtur pertinere ad præsens:non enim reprehenduntur Galatæ de reditu ad idololatriã,sed quod pseudoapostolis crediderunt,qui vtiq; non idololatriã,sed legalia docuerunt.[*Timeo vos*].i.de vobis,vt qui iam à deo deuiatis,[*Ne forte sine causa*]id est fructu & vtilitate[*Laborauerim in vobis*]prædicando,& alia bona ad vestri conuersionem spectantia operando, timeo namque ne penitus pereatis.[*Estote sicut ego*]legalia dimittendo,sicut ego ea dimisi, [*Quia et ego*] sum sine lege[*Sicut et vos*]sine ea fuistis,& nunc esse debetis.

¶Præterea sanctus Apostolus more sapientissimi medici post asperam correptionem,adiungit dulcẽ & consolatoriam admonitionem,pristina quoque Galatarum bona cõmendat,ne consideratione præteritorum malorum desperent.[*Fratres obsecro vos*].i.per sacra rogo, videlicet conuerti ad euangelicã veritatem.Et fiducialitar obsecro,nam [*Nihil me læsistis*].i.in nullo me offendistis directè quo ad personam meam: quamuis vehementissimè doleam de hoc,quod deum offendistis,propriamque salutẽ negligitis[*scitis autem quia per infirmitatem carnis*].i. cum magna corporis afflictione, & persequutione quã ab aliis passus fui antequam vobis prædicare incepi,[*Euangelizaui vobis*]fidẽ Christi[*Iumpridem*].i.dudum cum apud vos eram.[*Et tentationem vestram*]vobis à dæmone infusam[*in carne mea*].i.de afflictionibus corporis mei.Tentauit enim eos diabolus,ne personæ tam abiectæ, vt videbatur esse Apostolus, tãmque afflictæ fidem adhiberent.[*Non spreuistis,nec respuistis*]id est non inaduertenter eam admisistis, nec paruipendistis tentationem hanc dæmonis,sed dignè restitistis, [*sed sicut angelum dei excepistis me*] id est cum ingenti reuerentia personam meam tractastis, verba mea audistis, rationibus consensistis, imò [*sicut Christum Iesum*] ne suscepistis, id est tam charitatiuè ac honorificè,velut si Christus in propria persona visibiliter venisset ad vos,qui & ipse est magni consilii angelus. [*Vbi est ergo beatitudo vestra?*]id est cum vitam virtuosè egeritis,vbi est nunc meritum vestrum? Tanquam dicat, Mirum est ꝙ à tanta perfectione sic subitò caditis,Quod autem tam reuerenter me suscepistis,iamque in spe beati

fuiſtis,hinc patet.[*Teſtimonium enim perhibeo vobis,qaia ſi fieri potuiſſet,*] id eſt licuiſſet, oportuiſſet, vel mihi expediens fuiſſet[*Oculos veſtros*] qui ſunt membra chariſsima,[*Eruiſſetis & dediſſetis mihi*] ex animæ charitate.Eſt autem conſuetudo ſcripturæ, vt dicatur non poſſe fieri, quod non fit iuſtè. [*Ergo*] id Eſaiæ. 93. eſt cum hæc ita ſe habeãt,ſequi videtur,quod[*Inimicus vobis factus ſum,verum dicens vobis?*]id eſt ob hoc quòd vos iuſtè atque veraciter increpo & informo?nam aliam cauſam inimicandi mihi nõ habetis,quia in nullo offendi vos.[*Aemulantur*].i. diligunt [*Vos*] falſi[*Non bene*]id eſt non ordinatè, ſed carnaliter & Prouer. 2. peruersè,[*Sed excludere vos volunt*]à mea dilectione,ab euangelica veritate,à regno cæleſti, [*Vt ipſos æmulemini*]id eſt ſectemini, & ametis præ nobis.[*Bonum autem*].i.actum virtuoſum ſeu hominem bonum [*Aemulamini*]& amate atque ſectamini[*in bono*].i. bona intentione, & propter finem bonum, ſeu propter ipſum bonum honeſtum in ſe,non propter vtile aut delectabile, quoniã hæc eſt ſola vera ac ſyncera dilectio,quæ fundatur in bono honeſto.Hoc autem facite[*ſemper.*]Quia qui perſeuerauerit vſque Matth.10. Marc.24. in finem,ſaluus erit,[*Et non tantum cum præſens ſum*] corporaliter[*Apud vos,*]ne videamini bona agere Matth.6. potius mei timore ſiue intuitu,quàm diuino amore atque reſpectu.Decet enim ſubditos in abſentia ſui prælati diligentius cuſtodire ea quæ dei ſunt,& honeſtatem concernunt quàm in eius præſentia, propter cauſamprædictam,& etiam quia tunc magis neceſſarium eſt,& eſt ſignum quòd homo diuino ſtimuletur amore. ¶Deinde declarat graui conditione exiſtentium ſub lege, per humanæ conſuetudinis Actu.13. exemplum, nunc idem declarat per legis diuinam authoritatem.[*Filioli mei*]qui parui eſtis in perfectione virtutũ.[*Quos iterum parturio*].i.cũ dolore & planctu ſpiritualiter regenero transferẽdo vos acnõ eſſe ſpirituali ad eſſe ſpirituale,per huius epiſtolæ documenta, [*Donec formetur*]id eſt,recipiatur de deſcribatur,[*Chriſtus in vobis*]id eſt in cordibus veſtris per fidem puram, iugem memoriam, & dilectionem firmatam.[*Vellem autem apud voseſſe modo*]corporali præſentia,ſi negocia paterentur. [*Et mutare vocem meam*].i.aliter vobis proprio ore loqui quàm ſcribo, increpando vos durius,quàm ſcribere volo,[*Quoniam confundor*].i.apud alios erubeſco,[*In vobis*].i.de veſtri ſeductione.

Actu.15. ¶Deinceps oſtendit ceſſationem legalium per myſticam expoſitionem ſcripturæ legalis.[*Dicite*] id reſpondete[*Mihi qui ſub lege vultiſſe*]id eſt cerimonialibus legis iuſsionibus obedire,[*Legem non legiſtis?*] id eſt an libros veteris teſtamenti legiſtis.Tanquam dicat,Vel non legiſtis,vel malè intellexiſtis.Ideo autem quæro an legem legiſtis,an ſpiritualiter intellexiſtis.[*Scriptum eſt enim*]in libro Geneſeos[*Quoniam*] Epiſto. Geneſ.21. *Abraham duos filios*]principales ac famoſiores cæteris, vt puta Iſaac & Iſmaëlem [*Habuit*] Habuit quo- Gene.25. que alios multos poſt obitum Saræ de Cethura.[*Vnum,*] videlicet Iſmaëlem, habuit [*De ancilla*] Ae- Gene.16. gyptiaca.Agar,quæ tamen vxor erat antequam Abraham eam cognouit, aliàs fuiſſet adulter.[*Et vnum*] Geneſ. 18. ſcilicet Iſaac, habuit [*De libera*] id eſt de Sara, quæ nunquam ancilla Abrahæ erat, quamuis eum ex humilitate dominum appellauerit, quoniam illa fuit charitatis, non ſeruitutis obiectio. [*Sed qui de ancilla*]prodiit,id eſt Iſmaël, [*Secundum carnem*,]id eſt naturalem carnis propagationem, fœcunditatem atque originem, ſine miraculo [*Natus eſt.*] Poterat enim Abraham ſenex de iuuencula naturaliter generare.[*Qui autem de libera*]genitus fuit,videlicet Iſaac[*Per repromiſsionem*]id eſt, ex præuia ac repetita Geneſ.21. dei promiſsione,& miraculoſa operatione natus eſt.Nam Sara ſterilis fuit & nonagenaria,muliebribus carens.Vnde diuina virtute data eſt ei fœcunditas, ſæpius etiam promiſſa fuit natiuitas Iſaac. [*Que ſunt per allegoriam*] id eſt myſticam ſignificationem [*Dicta,*].i.adhoc vt ex ſenſu literali, detur intelligi quid ſit credendum.Allegoria etenim iſtruit quid ſit credendum,[*Hæc enim*]quæ de Sara & Agar,ſeu de libera & ancilla, earumque filiis dicta ſunt, [*Sunt*]per allegoricam ſignificationem,id eſt deſignant[*Duo* Exod.20. *teſtamenta.Vnum quidem*]id eſt vetus teſtamentum [*In monte Sinai*] datum, vt patet in Exodo. Vnde in Deute.33. Deuteronomio legitur, Dominus de Sina venit. Sina autem & Sinai idem ſignificant, [*In ſeruitutem generans*]id eſt vetus teſtamentum Iudæos ſeruituti legalium ſubdidit, eosque timore pœnarum, & propter temporalia promiſſa fecit deo ſeruire. [*Quæ*] ſeruitus legalis ſeu timoroſa [*Eſt*] figuratiuè[*Agar,*] hoc eſt,per Agar ancillam Abrahæ deſignatur.[*Sina enim mons eſt in Arabia*]minori ſituatus,qui(vt dicitur (ſua magnitudine diuerſas tangit prouincias, & in ſua extremitatè fertu terrę promiſsionis vicinus.[*Qui*] mons Sinai[*Coniunctus eſt*]non loco,ſed allegorico intellectu, [*Ei quæ nunc eſt Hieruſalem*]id Deut.6. eſt terrenæ præſentique ſynagogæ,quæ tempore Pauli in Hieruſalem fuit.Significat enim hanc plebem Exod.21. eiusque ſeruitutem.Seruitus autem legis per mortem Syna ſignata,tunc viguit in Hieruſalem,in qua legalia & ſacrificia ſeruabantur,[*Et ſeruit cum filiis ſuis*]id eſt in ſynagoga Iudæorum cum perſonis ſibi ſubiectis ſeruit domino ſeruili timore,vt patuit.[*Illa autem quæ ſurſum eſt Hieruſalem*]hoc eſt,eccleſia militans,ex gentibus maximè congregata. Quæ dicitur ſurſum,quia per contemplationem & ſpem,atque diuinum amorem.ad diuina erigitur,iamque per inchoationem angelicæ conuerſationis in cæleſtibus demoratur[*Libera eſt*]à ſeruitute peccati & conditione ſeruili,ſeu obſeruantia legis,[*Quæ*]Eccleſia[*Eſt mater noſtra*]in baptiſmo enim ex ea & ſpiritu ſancto renaſcimur.

¶Denique quòd ſit mater noſtra oſtendit authoritate prophetica.[*Scriptum eſt enim*]in Eſaia,[*Lætare*] Ephe.1. corde in domino, O [*Sterilis quæ non paris*] id eſt tu collectio gentium, quæ tempore teſtamenti ve- Eſaiæ.54. teris fueras infœcunda,& idololatriæ dedita.[*Erumpe et clama*]id eſt ex interioris lætitiæ magnitudine in exteriorem exultationem,laudem vocalem,& gratiarum actionem prorumpe. Ex abundantia enim Matth.12. cordis os loquitur.Propter quod ait Pſalmiſta, Cor meum & caro mea exultauerunt in deum viuum, Lucæ.6. [*Quia multifilii deſertæ*]hoc eſt, plures ſunt filii eccleſiæ ex Gentibus aduntæ, quæ olim erat à deo re Pſalm.83. licta,[*Quam eius quæ habet virum*,]id eſt ſynagogæ quæ habuit ſponſum cæleſtem,videlicet deum, cui in legis ſuſceptione fuerat deſponſata.Certum eſt enim eccleſiam numero & merito excedere ſynagogam.[*Nos autem*]Chriſtifideles O[*Fratres ſecundum Iſaac*]id eſt iuxta typum & ſimilitudinem Iſaac[*Promiſsionis*].i.cæleſtis benedictionis,& ſpiritualis generationis, [*Filii ſumus*] quia ex aqua & ſpiritu ſan-

A Cto renaſcimur, gratiámq; cæleſtis beatitudinis obtinemus.Sic ergo per Iſaac deſignatur Eccleſia Chriſti.[*Sed quomodo tunc*]ſcilicet tempore Abrahæ,[*Qui ſecundum carnem natus fuerat*] hoc eſt naturali virtute,videlicet Iſmaël[*Perſequentur eum qui ſecundum ſpiritum*].i.per repromiſsionem fuerat natus,vt pu- Geneſ. 21. taipſum Iſaac,vt in Geneſi dicitur,Iſmaël luſit cum Iſaac.Quem ludum Hebræi intelligunt,quòd cõpulerit Iſmaël fratrem ſuum Iſaac luteas adorare imagines. Alij verò exponunt quod ſub ſpecie ludi,interim læſerit eum,[*Ita et nunc*].ſ.tempore Pauli Apoſtoli carnales Iudæi,pſeudoapoſtoli,tyranni,atque hæretici ſecundum carnem ex ſanguinibus nati,perſequuntur fideles ex deo natos,in quibus permanet ſemen dei,hoc eſt verbum ſeu gratia Chriſti.Omnes enim qui volunt piè viuere in Chriſto,perſequu- 2.Timo.3. tionem patiuntur.¶Contra verò hanc perſequutionem iuſtorũ ab impiis ponit Apoſtolus conſolatio- Geneſ. 21. nem idoneam.[*Sed quid dicit ſcriptura?*] Et reſpondet,[*Eiice ancillam & filium eius.Non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ*] Hæc Saræ ſunt verba ad Abraham, quę quum vidiſſet Iſmaëlem cum Iſaac doloſè ludentem,irata dixit marito,Eiice.i.de domo noſtra expelle ancillam hanc Agar,& Iſmaëlem filium eius.Non enim hæres erit Iſmaël cum Iſaac.Hoc ſic factũ eſt ad literam.Per quod ſpiritualiter figurabatur,ꝙ ſynagoga atque legalis obſeruantia eſſent tẽpore euangelicæ legis à populo Chriſtiano ſeparandæ conuerſatione,loco,& merito,& poſtmodũ præmio. [*Itaque fratres,non ſumus ancillæ*].i. veteris teſtamenti,ſynagogæ,ſeu legalis obſeruantiæ[*Filij.ſed liberæ*].i.militantis eccleſiæ & libertatis Chri- Actu.13. B ſtianæ,[*Qua libertate*].i.per cuius libertatis cõmunicationem,ſeu infuſionem,[*Chriſtus nos liberauit*]for Finis. maliter,ſicut per gratiam ſaluat.Liberauit(inquam)nos ab onere legis,à iugo peccati, & dæmonis domi Ioann.8. nio.Vnde per Euangeliſtam Ioannem dominus dicit,Si filius vos liberauit,verè liberi eritis. Hæc ergo libertas,ſecundum gloſſam,eſt peccatorũ remiſsio, & fidei per dilectionem operantis iuſtificatio. Vel Coloſſ.5. ſic,Sumus filij liberæ.i.eccleſiæ,libertate dilectionis, vt ſponte,hilariter & charitatiuè:nõ ſeruiliter,for midoloſè & coactè obediamus eccleſiæ,& domino miniſtremus: qua libertate in anima Chriſti exiſtẽte,liberauit nos Chriſtus efficienter propria paſsione. Chriſtus enim mera charitate, atque ſpontanea libertate ad charitatem pertinente pro nobis mori dignatus eſt. Iuxta illud Eſaiæ, Oblatus eſt quia ipſe Eſaię.53. voluit.Vnde & paſsione inſtante dixit ad Petrum,An putas quia non poſſum rogare patrem,& exhibe- Matth.26. bit mihi modo plus quàm duodecim legiones angelorum?

Cap. v. [*State,et nolite iterum iugo ſeruitutis contineri.*] Artic. v.

C Enique poſt ſtrenuas increpationes annectit Apoſtolus exhortationẽ ſalubrem, & ſanũ conſilium cõtra errores,propter quos Galatas increpauit,ait enim,[*State*] Galat. 4. .i.cor rectũ & ad deum erectũ habete in fidei veritate,[*Et nolite iterũ iugo ſeruitutis*].i.onere legis in ſeruitutem redigentis,ſeu legalium iuſsione[*cõtineri*] .i.cõclu Actu.15. di ſeu cõprehendi,ita vt tanto vos iugo ſubdatis,de quo Petrus teſtabatur,Neque 1.Corin.12 nos neque patres noſtri illud portare potuimus.[*Ecce ego Paulus*]cui tanquã chriſti Apoſtolo ad tertium cęlũ rapto,ſecurè & abſolutè credendum eſt,[*Dico vobis quoniã ſi circũcidamini*]more Iudaico[*Chriſtus vobis nihil proderit*]hoc eſt,ex fide,paſsione & merito Chriſti,nullum conſequemini fructum propter veſtrã peruerſitatem. Quemad- Actu.12. modũ medicus optimus nihil prodeſt rebelli infirmo.[*Teſtificor aũt*].i.firmiter aſſero[*Omni homini*]ſiue Iudęo,ſiue Gentili[*circuncidenti ſe,*]quaſi circunciſio neceſſaria ſit ad ſalutem[*Quoniã debitor eſt vniuerſæ legis faciendæ*].i.circunciſionem accipiẽdo obligat ſe ad vniuerſa quæ præcipiuntur in lege,videli- Ioan.14. cet ad obſeruantiã præceptorum moralium,cærimonialiũ a c iudicialiũ. Quemadmodũ enim baptiſmũ Iacobi.2. ſuſcipiens obligat ſe ad præcepta Euangelij,& circunciſionẽ accipiens, ad vniuerſa legis mandata tenetur,ita vt tantũ teneatur ad alia,ſicut ad circunciſionẽ,quãuis abſolutè nec ad hãc,nec ad totam legẽ obſeruandam ſit obligatus.Sed circunciſionem accipiendo,oſtendit ipſo facto quòd ſe ad omnia obliget. [*Euacuati eſtis à Chriſto*].i.à participatione virtutum beneficiorũmq; Chriſti inanes effecti eſtis, legalia recipiendo.[*Qui in lege iuſtificamini*].i.per obſeruationem legis Moſaïcæ iuſtificari optatis aut creditis, [*A gratia*].i.gratuita iuſtificatione per fidem Chriſti,imò ab ipſo habitu gratiæ, [*excidiſtis*]peccando rã grauiter.Quod autem hoc ita ſit,patet ex contrario.[*Nos enim*]Apoſtoli,primitias ſpiritus habentes, & omnes veraciter Chriſtiani[*Spiritu*].i.ſpiritus ſancti inſtinctu,ſeu ſpirituali intellectu,[*Ex fide*]Chriſti D [*Spem iuſtitiæ*].i.ſperatam iuſtitiam,ſeu plenum iuſtitiæ præmium.ſ.vitam æternam [*Expectamus*] quia Roma.8. per fidem & gratiam ſine operibus legis ſaluari ſperamus Sępe autem in ſcripturis ſumitur ſpes, pro re Epheſ.2. ſperata.Meritò autem ſic expectamus.[*Nam in Chriſto Ieſu neque circunciſio aliquid valet*]ad ſalutem,tem Actu.15. pore Euangelij diuulgati,[*Neque præpu ium*].i.ritus gentilitatis. Vtrũque enim æqualiter reputatur inane tempore nouæ legis,[*Sed fides quæ per dilectionem operatur,*]implendo diuina præcepta, aliquid va- Epheſi 2. let,& ſufficit ad ſalutem.¶Porrò,ſides ſine charitate informis eſt, & ſine operibus mortua eſt,ſi tamen Iaco.2 opportunitas operandi occurrat,Ad minus tamen in adultis exigitur actus interior charitatis & fidei ad Marci.3. ſalutem, quoniam arbor quæ non facit fructum bonum excidetur.[*Currebatis bene*] O Galatæ.i.feſtinanter,& recto itinere proceſsiſtis de via ad patriam,de exilio iſto ad paradiſum cęleſtem, de mediis ad vltimum finem.Ita vt dicere potuiſſetis illud Pſalmiſtæ,Viam mandatorum tuorum cucurri. Hic au tem curſus eſt feruens deſiderium mentis ad deum,efficax quoq; executio cęleſtiũ præceptorum [*Quis vos impediuit*]ab iſto curſu[*veritati non obedire?*].i.vt noſtræ veræ prædicationi, euangelicæq; doctrinæ Pſalm.118. non obediatis?[*Nemini*]vos ab hac obedientia impedienti[*conſenſeritis.Perſuaſio enim*] .i.topica argumẽtatio illorum qua vos ad legalia obſeruanda nituntur inducere,[*Non eſt*] quãtùm ad ſuam falſitatem ac deformitatem,[*Ex eo qui vocat vos*].i. ex deo,qui vos per inſpirationem internam,& noſtram prædicationem vocat ad fidei ſynceritatem & vitam æternam. [*Modicum fermentum totam maſſam corrumpit.*] Matth. 12. Hoc ad literam ita eſt, quod in epiſtola ad Corinthios plenius eſt expoſitum. Quo ſignificatur quod 1.Corin. 5.

pauci pestiferi, fallaces, & indurati totam fidelium congregationem inficiunt, ideo sunt vitandi. [*Ego autem confido in vobis*] id est quoniam ante virtutibus fuistis tam insignes, spero nunc quòd resipiscetis à vestro errore. Ita [*Quod nihil aliud sapietis*] perlecta hac epistola, nisi quod ego vos docui. [*Qui conturbat vos*] id est pacem & quietem mentis vestræ, quam in euangelica veritate habuistis, solicitat & subuertit, [*Portabit iudicium*] reprobationis, id est debitam pœnam sustinebit, nisi pœniteat, [*Quicunque sit ille*] siue sit magnus, siue mediocris. Deus enim nil mali impunitum relinquit. Iuxta illud Iob, Deus inultum abire non patitur. [*Ego autem fratres si circuncisionem adhuc præ-*
Matth. 13. *dico*] obseruandam, vt mihi à pseudoapostolis illis imponitur. Qui, vt facilius Galatas ad legalium ob-
Iob. 24. seruationes inducerent, asseruerunt Paulum apud alios adhuc circuncisionem prædicare. Si ergo hoc ago, [*Quid*] id est qua ratione, [*Adhuc persecutionem patior?*] à Iudæis. Tanquam dicat, nulla. Ob hoc quippe præcipuè indignabantur, & pœnas intulerunt Iudæi apostolo, quia cessationem circuncisionis ac sabbati docuit. Vnde si circuncisionem adhuc prædicasset in gentibus, cessassent Iudæi persequi ip-
Actu. 13. sum [Ergo] Hoc est, si circuncisionem doceo obseruandam, [*Euacuatum*] id est ablatum [*Est scanda-*
1. Corin. 1. *lum crucis*] id est offendiculum passiuum seu scandalizatio Iudæorum qua irascuntur. Offendunt seu
Ephes. 2. scandalizantur de hoc quod gloriam crucis prædicamus, asserentes ad salutem sufficere fidem & gratiam dominicæ passionis, magisque constare salutem in cruce, quàm in circuncisione. Si itaque Paulus circuncisionem docuisset, vt falsi illi dixerunt, non fuissent Iudæi sic concitati aduersus eum. Et quoniam Galatis innotuit Iudæos persequi Paulum, & scandalizari in prædicatione ipsius, idcirco per hæc innuit eis apostolus falsum esse quod sibi imponebatur à peruersis. [*Vtinam abscindantur*] id est à societate fidelium, & vestro conuentu penitus remoueantur, imò & desistant, quantùm ad culpam,
Eccle. 10. [*Qui vos conturbant*] ingerendo auribus vestris falsam doctrinam, & inquietantes cor vestrum. [*Vos e-*
nim in libertatem] id est exonerationem à seruitute legalium. Vel, in libertatem, id est euangelicam legem,
Iaco. 1 quæ à Iacobo vocatur lex perfectæ libertatis, quoniam à seruitute peccati ac dæmonum saluat. Vel in
Actu. 15. libertatem, charitatis. [*Vocati estis*] per gratiam Christi, qui nos à iugo legis absoluit, vt non timore, sed amore moueamur ad cultum diuinum. Veruntamen quoniam non est libertate hac abutendum, sub-
2. Petri. 2. iungitur, [*Tantum*] id est hoc solùm vos precor ac moneo, [*Ne libertatem*] vobis collatam, [*In occasionem*
carnis detis] id est ad satisfaciendum carnalibus concupiscentis expendatis. Libertas nempè multis peccandi occasio est, quoniam pœnam non metuunt. Nam & hæretici quidam fuerunt, qui sibi per spiritus lebertatem omnia licere asseruerunt, qui vtique omnium vitiorum miserrimæ seruituti subiecti fue runt, [*Sed per libertatem*] diunam atque fraternam [*Seruite in inuicem*] hoc est ex dilectione interna, ac pura procedite ad charitatiua obsequia, mutuò succurrendo in spiritualibus ac tẽporalibus, prout per-
Ioann. 13. fecta charitas (quæ omnia facit communia) exigit. [*Omnis enim lex*] id est vniuersa legis præcepta [*In vno*
sermone impletur] id est per obseruationem vnius præcepti custodiuntur. Dequo sermone præceptiuo subiungitur, [*Diliges proximum tuum sicut teipsum*] id est spiritualiter, & propter deum, in deo, & in or-
Leuit. 19. dine ad vitam æternam. Licet enim duo sint charitatis præcepta propter materialẽ distinctionem obie-
Matth. 22. cta, (de quibus ait Saluator, In his duobus mandatis tota lex pendet & prophetæ) vna tamen est chari-
Marci. 12. tas, qua deus proximusque diligitur. Ideo hoc loco, & alibi sæpe vnum mandatum in alio includitur.
Roma. 13. Vnde cum in dilectione proximi dicitur lex impleri, in dilectione proximi conprehenditur dilectio
Iacobi. 2. dei.
Leuit. 19. ¶Porrò verbum hoc, Diliges proximum tuum sicut teipsum, in Leuitico habetur, [*Quod si iuuicem mor-*
detis] verbis pungitiuis & pessimis, [*Et comeditis*]. i. fraudatis & deuoratis temporalia vel spiritualia bona
1. Timo. 6. vestra mutuò corrumpendo, [*Videte*]. i. attendite [*Nec ab inuicem consummamini*]. i. penitus pereatis in a-
nima & corpore. Tanquam dicat, Nisi à morsu inuidiæ, & mutua corrosione ac nocumento abstinue-
ritis, anima vestra & corpus, & omne esse spiruale atque gratificum perdet in seculo isto, pœnasque æ-
Epist. ternas sentiet in inferno. [*Dico autem*]. i. admoneo vos [*In Christo*]. i. secundum Christi doctrinam. [*Spiri-*
Dionysi⁹. *tu ambulate*]. i. secundum spiritus sancti instinctum agite. Vel per spiritum designatur ratio, cuius iudi-
cium in omnibus sequi debemus: quoniam optimum hominis est esse secundum rationem, vt Diony-
sius protestatur, [*Et desideria carnis non perficietis*]. i. carnales concupiscentias non deducetis ad effectum
Genesi. 8. neque præbebitis eis cõsensum, qui coram deo pro opere reputatur. [*Caro enim*]. i. appetitus sensitiuus,
seu anima secundum carnem, vel ipse homo ex parte sensualitatis, [*Concupiscit aduersus spiritum*] id est
Eccle. 18. ea desiderat quæ directè sunt rationi contraria, videlicet delectationes sensibiles. De quibus scriptum
est, Post concupiscentias tuas non eas, & à voluptate tua auertere, [*Spiritus autem*]. i. appetitus intel-
lectualis, seu ratio vel anima secundum partem sui superiorem, concupiscit [*Aduersus carnem*]. i. ea quæ
carni & sensualitati laborem & tædium ingerunt, vt pote spiritualia bona, continentiam, sobrietatẽ di-
uinorum, frequentem ac stabilem vacationẽ, quibus caro castigatur, fatigatur & attenuatur. [*Hæc enim*]
videlicet caro & spiritus, [*Sibi inuicem aduersantur*] appetendo contraria, vt dictum est, Caro quippe cu-
pit bona delectabilia, & vtilia etiam inordinatè, seu vltra necessitatem. spiritus autem bona honesta per
Roma. 7. respectum ad deum, [*Vt non quecunque vultis*] secundum rationis iudicium [*Faciatis*] propter sensualita-
Proue. 27. tis rebellionem. Quemadmodum alibi dicit Apostolus, Non quod volo bonum, hoc facio. Vel sic, fibi
hæc aduersantur, vt non quæcunque vultis. i. non omnia ad quæ inclinationem habetis, faciatis. Sed per
rationem vitia carnis refrenetis. Sicque dilectio illa, vt tenetur concomitanter, quia ex illa mutua aduer-
satione sequitur, vt non liceat nobis omnia operari quæ volumus. Hinc etiam testatur Petrus, Charissi-
1. Petri. 2. mi (inquiens) obsecro vos abstinere à carnalibus desideriis, quæ militant aduersus animam. [*Quod si spi-*
ritu ducimini]. i. à spiritu sancto [*Non estis sub lege*]. i. legalibus obseruantiis non subiicitis vosmetipsos.
Tanquam dicat, In hoc constat vos esse deceptos quod legis iugo subditi estis. ¶ Sciendum autẽ quòd

A spiritus multis modis accipitur in scripturis. Primò, pro intellectuali & sperata substantia, sicq; deus, & Ioan. 4.
angeli spiritus appellantur. Vnde & illud, Spiritus est deus. Et in Actibus, Sadducæi dicunt, nec spiritũ, Actu. 23.
nec resurrectionem esse. Vbi per spiritum angelus designatur. Secundò, pro substantia animæ, vt dũ Ste
phanus ait, Domine, accipe spiritum meum. Tertiò, pro superiori parte rationis, sicut hoc loco. Quartò,
pro virtute imaginatiua, vt ibi, Fui in spiritu dominica die, Quintò, pro subtili humore, per quem anima Actu. 7.
operationes vitales exercet in corpore. Sapiens, Spiritus diffundetur tanquam mollis aer. Sextò, pro aẽ- Apoc. 1.
re vel vento. De quo quidem exponũt illud Geneseos, Spiritus domini ferebatur super aquas. Item & il Sapien 3.
lud, Spiritus vbi vult spirat. ¶ Deide de operibus carnis, quibus spiritus reluctatur, tractat Apostolus, O- Genesi. 1.
pera enim carnis propriè nominantur ad ea quæ caro inclinat. Vt sunt gula, & luxuria, germináque eo- Ioan. 3.
rum. De quibus subditur, [*Manifesta autem*]. i. apertam malitiam habent, & naturali ratione opponun- Roma. 8.
tur, [*Sunt opera carnis, Quæ sunt fornicatio*]. i. coitus soluti cum soluta, [*Immunditia*]. i. vitium contra na- Ephes. 4.
turam [*Impudicitia*] quantùm ad gestus prouocantes libidinem. in aspectu, tactu, & osculis, [*Luxuria*] 3. Reg. 11.
Quæ est nomen commune, quo cæteræ species luxuriæ iam expressæ designantur. [*Idolorum seruitus*]. i. idololatria, quæ interdum ex luxuria generatur, vt patet in Salomone, [*Veneficia*] id est sortilegia,
[*Inimicitiæ*] quæ ex carnali generantur amore, [*Contentiones*] verborum [*Aemulationes*]. i. inuidentiæ eo-
rum qui idem appetunt, sed vnus per alium impeditur, sicut plures ad prælationem aspirant, [*Iræ*] id
B est appetitus vindictæ [*Rixæ*]. i. lites verbosæ, [*Dissensiones*] animorum, quantùm ad partialitates, [*Sectæ*]
. i. separationes dissentientium iam firmatæ, [*Inuidiæ, homicidia, ebrietates, comessationes*]. i. assiduè come-
stiones, [*Et his similia, quæ prædico vobis,*] vitanda. antequam morte præoccupemini, [*Sicut prædixi. Quo* Roma. 8.
niam qui talia agunt] scilicet aliquod horum secundum suam perfectam rationem, [*Regnum dei non con-* 1. Ioan. 5.
sequentur.] Ex quo duo sequuntur Primùm, quod omnia hæc sint peccata mortalia. Alterum quod dã-
nati nunquam liberabuntur aut saluabuntur. ¶ Insuper enumerantur opera spiritus, id est quæ à spiritu
sancto in nobis fiunt, & spiritui nostro rationali insunt atque conueniunt. Dicuntur autem hæc opera,
fructus, ad similitudinem fructus materialis. Sic enim huiusmodi fructus ex terra aut arbore oritur, &
cum quadam dulcedine degustatur: sic opera ista à spiritu sancto principaliter atque à nostro spiritu di
uinitus confortato nascuntur, animámque delectant. Ait ergo, [*Fructus autem spiritus*] sancti, seu nostri,
[*Est charitas*] id est actus dilectionis per modum ignis ad cælestia scandens ac eleuans. [*Gaudium*] hoc
est diffusio animi in conceptione boni honesti. Quod alio loco vocatur gaudium in spiritu sancto, nec Roma. 14.
competit reprobis. Est tamen & aliud gaudium seculare, vanum, & falsum. De quo dicitur in Ioanne,
Mundus gaudebit. Et apud Iob, Gaudium hypocritæ ad instar puncti, [*Pax*]. i. tranquillitas mentis seu Ioan. 16.
quietatio eius in bono, [*Patientia*] in aduersis. i. æquanimis perpessio contrariorum, [*Longanimitas*] spei, Iob. 20.
C in præstolando bona diuinitus promissa, [*Bonitas*]. i. benecuolentia, [*Benignitas*]. i. beneuolentiæ execu-
tio, sed largitio facultatum, [*Mansuetudo*]. i. tractabilitas, iram repellens, [*Fides*]. i. fidei certitudo, siue fi-
delitas, [*Modestia*]. i. moderatio in verbis & actibus, [*Continentia*] id est refrenatio voluptatis laboriosa,
[*Castitas*] id est repressio venereorum & concupiscentiæ sine impugnatione atque labore. Continentia
enim & castitas quamuis circa idem versentur, nihilominus tamen distinguntur. Quoniam continens su
stinet concupiscentias fortes, sed non vincitur. Castus verò nec sustinet eas, vnde nec superatur. ¶ Deni
que horum duodecim fructuum spiritus (ad quos alij fructus reducuntur) distinctionem ac sufficien-
tiam sanctus Thomas in prima secundæ ponit, hoc modo, Fructus distinguntur secundum varium pro Thomas.
cessum spiritus sancti in nobis. Primò enim mens ordinatur in seipsa per amorem, qui est radix omniũ
affectionum. Ideo primus fructus est charitas, sine qua nihil rationẽ fructus sortitur, & in qua spũs san-
ctus specialiter datur. Secundò ponitur gaudiũ, quod ex charitate producitur, quoniam amans habẽdo
amatum in se gaudet de eius præsentia, quam efficit charitas. Iuxta illud Euãgelistæ, Qui manet in chari 1. Ioan. 4.
tate, in deo manet, & deus in eo. Tertius fructus est pax, quæ est perfectio gaudij. Primò, propter quie-
tem ab exteriori perturbatione. Aliter nanque non esset gaudium perfectum. Secundò, propter interio-
ris ac fluctuantis desiderij sedationem. Vnde per hæc tria bene se habet anima in bonis. In malis quoq;
bene se habet dupliciter. Primò, ne ex imminenti malo turbetur, quod fit per patientiam, quę est quar-
tus fructus. Secundò, ne ex dilatione boni sperati frãgatur, quod fit per longanimitatẽ, quæ est quintus
D fructus. Secundò, bene disponitur homo ad id quod est iuxta se. sad suum proximum. Primò, per volũ
tatem benefaciendi, quod pertinet ad bonitatẽ, quæ est sextus fructus. Secundò, per voluntatis istius exe
cutionem, quod fit per benignitatem, quę est septimus fructus. Tertiò, æquanimiter tolerãdo mala illa-
ta, quod fit per mansuetudinẽ, quę est fructus octauus. Quartò, ne proximis fraude aut dolo noccam⁹,
quod fit per fidem pro fidelitate acceptam. Si verò fides sumatur pro certitudine fidei, quę est virt⁹ theo
logica, sic per eam bene disponitur homo ad id quod supra se est, hoc est ad deum, subdẽdo ei propriũ
intellectum. Tertiò insuper rectè disponitur ad id quod infra se est. primò, quantùm ad verba & actus,
quod est per modestiam, quę ponitur decimus fructus. Secundò, quãtùm ad interiorem passionem seu
concupiscentiam. Et ita ponuntur alij duo fructus, videlicet continentia & castitas, quorum differentia
posita est. Quoniam verò iuxta præhabita, fructus nominat operationem. Charitas, patientia, mãsuetu-
do, &c. prout fructus ponuntur, nõ accipiũtur pro ipsis habitibus, sed habituum actibus. Sciendũ quo-
que quòd fructus vocãtur non solùm actus virtutum delectabiles,, sed etiam delectationes actibus vir
tuosis annexę. Idcirco prędicta omnia accipi possunt tam pro actibus virtuosis quàm pro delectationi-
bus mundis. ¶ Iterũ aduertẽdum, quòd virtutes & dona conueniunt in hoc quod sunt habitus. Sed vir-
tutes perficiũt potẽtias animæ. Dona verò perficiũt ipsas virtutes. Simili modo beatitudines & fructus
conueniũt in hoc, quod sunt act⁹ virtutum seu donorum. Sed beatitudo superaddit ad rationem fructus
excellẽtiam quãdam. Beatitudines nanque sunt actus præcipuarum virtutum. propter quod potius at-

tribuuntur donis quàm virtutibus. Omnes ergo beatitudines fructus dici possunt, non autem econtrario [*Aduersus huiusmodi*] fructus spiritus [*Non est lex*] prohibens eos, sed pro eis est lex. [*Qui autem sunt Christi*] per fidem & charitatem perfectam. i. imitatores crucifixi [*Carnem suam crucifixerunt*] id est spiritualiter mortificauerunt eam macerando, affligendo, domando [*Cum vitiis*] exterioribus [*Et concupiscentiis*] interioribus, tam vitia quàm concupiscentias persequendo & occidendo. ¶ Deinde Apostolus exhortationem conuertit ad Galatas [*si (pro quia) spiritu*] id est rationis iudicio, vel spiritus sancti operatione, [*Viuimus*] intra nos vita gratiæ [*Et spiritu ambulemus*] id est rationis iudicium seu spiritus sancti instinctum sequamur in conuersatione exteriori & vita alij exemplari, vt luceat lux nostra coram hominibus, quatenus videntes opera vestra bona ædificentur, & deum glorificent. Veruntamen ne in hoc aliquo modo propriam gloriam intendamus, subiungitur, [*Non efficiamur inanis gloriæ cupidi*]. i. non appetamus ab hominibus æstimari aut honorari [*inuicem prouocantes*] verbis vel signis [*inuicem inuidentes.*] Inuidia enim quum directè aduersetur charitati, quæ est animę vita, maximè perhibetur mors esse animæ. Hinc est illud Ioánis, qui nõ diligit, manet in morte. Omnis qui odit fratrem suum, homicida est. Propterea dicit Saluator, In hoc cognoscent oẽs, quia discipuli mei estis, si dilectionẽ habueritis ad inuicẽ.

Finis. Epist. Matth.5. 1.Ioan.3. Ioan.13.

Cap. VI. [*Fratres, si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto.*] Artic. VI.

Lucæ.6. Prouer.11. Eccles.38. Ephes.4. Ioan.13. 1.Corin.4. Psalm.38. Eccles.10 1.Corin.11 2.Corin.10 2.Corin.1. 1.Corin.2. Apoc.4. Roma.4. 1.Corin.1. 1.Corin.9. 1.Corin.3. Psalm.48. Apoc.22.

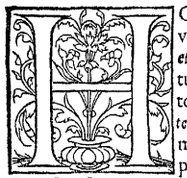

Ortatur demum Apostolus in huius capituli exordio prælatos & perfectiores, vt imperfectis & subditis piè condescendant atque subueniãt. Ait enim, [*Fratres et si præoccupatus*] i. quãuis præuētus seu cõprehẽsus [*Fuerit homo*] ex subito motu passionis, infirmitate seu ignorãtia, [*In aliquo delicto*] ex huiusmodi causa exorto, [*Vos qui spũales estis*] hoc est, virtutibus exercitati [*huiusmodi*] hominẽ [*instruite*] id est ad vitam veritatis inducite atque corrigite, [*In spiritu lenitatis*] .i. animo mansueto ac dulci, nõ impetuoso, aut grauiter indignãti [*considerans teipsum*] .i. propriæ cõditionis fragilitatẽ attendẽs [*ne et tu tẽteris*]. i. simili modo delinquas. Hoc est, Estote aliis misericordes & compatientes, vt & vos misericordiã consequamini, si in culpã incideritis. Etenim beatí misericordes, quoniam ipsi misericordiã cõsequentur. Et benefacit animæ suæ homo misericors. Propterea quoq; & alibi dicitur, Memẽto iudicij mei: sic enim erit & tuũ. Mihi heri, & tibi hodie. Mutat autẽ hoc loco Apostolus numerum, sicut frequẽter fit in scripturis. [*Alter alterius onera portate*] .i. defectus vestros, & infirmitates, atq; peccata mutuò patiẽter sufferte, orãdo ꝓ alterutro, mutuò succurrẽdo verbis ac rebus. Vnde & alibi ait, supportãtes inuicẽ in charitate. Hoc verbo redarguuntur cõplures, qui in aliorũ defectibus mox inflãmantur. & ridigè quasi sub specie iustitiæ afficiũtur. Propria verò vitia nõ corrigunt, neq; ab aliis durè increpari dignantur. [*Et sic adimpletis legem Christi*] .i. charitatis præceptum. De quo ait Christus, Mandatum nouum do vobis, vt diligatis inuicem sicut dilexi vos. Hæc itaque agite, & nolite in delicto præoccupatum durè corripere, quamuis ex deliberatione seu certa malitia peccans sit durè corripiendus. [*Nam si quis existimat se aliquid esse*] à seipso, vel spiritualiter, seu comparatione sanctorum. [*Cum nihil sit*] à seipso, & quantùm ad esse gratificum, spirituale ac meritorium, seu cõparatione sanctorum. Nam & si aliquid esset per gratiam, tamen reputando se tumidè, perdit quod habuit. Iuxta quod dicitur, Sola superbia destruit omnia si comitetur, Hinc ait Psalmista, Substantia mea tanquam nihilum ante te. Item Ecclesiasticus, Quid superbis (inquit) terra & cinis? [*Ipse se seducit*] id est in falsitatem præcipitat, & damnationem incurrit. [*Opus autem suum probet vnusquisque*] id est totam vitam suam prudenter examinet, [*et sic in semetipso tantam gloriam habebit*] id est de propriis bonis, seu conscientiæ suæ testimonio exultabit si fuerit virtuosus. Non tamen finaliter aut principaliter in se, sed in domino. Iuxta illud, Qui gloriatur, in domino glorietur. Vnde & dictum est, Gloria nostra hæc est testimonium conscientiæ nostræ, [*Et non in altero*] id est de factis & meritis aliorum non præsumet, neque aliorum laude & adulatione lætabitur. Quis enim scit quid agatur in homine, nisi spiritus hominis? [*Vnusquisque enim onus suum*] causam quam cum districto iudice habet expedire, seu conscientiæ suæ grauamen, vel vitiorum suorum vltionem, vel actionum suarum manipulum, [*Portabit.*] Opera enim illorum sequuntur illos. ¶ Porrò, prædicta iam verba Apostoli non secundum superficiem literalem, sed sapienter intelligenda sunt. Aliàs enim inuicem secum pugnarent. Dixi nanque, Alter alterius onera portate. Nunc verò adiunxit, Vnusquisque onus suum portabit. Quasi vnus non sit portaturus onus alterius. Item alibi dicit, Nemo glorietur in hominib⁹. Et, Qui gloriatur, in domino glorietur. Nunc autem testatus est, In semetipso tantùm gloriam habebit. Sed si sanè intelligantur, & modus, ac ordo, atque intentio, quibus introducuntur, pensentur, nulla erit discordia [*Communicet autem*] id est se conformet, vel subueniat [*is qui catechizatur*] hoc est instruitur [*verbo*] sapientiæ salutaris [*ei qui se catechizat*] id est suo instructori [*In omnibus*] id est operibus, non autem in vitiis. Vel, in omnibus bonis, id est diuitiis seu facultatibus, vt ei in temporalibus administret, à quo spiritualia bona suscipit. [*Nolite errare*] à luce veritatis, & via iustitiæ, excusando vos à prædicta communicatione, vel aliorum præceptorum executione. [*Deus non irridetur*] id est non fallitur. Ideo scit, an excusatio sit condigna & verax. Quod autem deus non irridetur, hinc constat. [*Quæ autẽ seminauerit homo*] id est opera quæ in hac vita effecerit, quæ ad futura præmia comparantur, sicut semen ad fructum, [*Hæc et metet*] id est horum fructum, seu mercedem recipiet. Iuxta illud, Anima eius in vita ipsius benedicetur. Item & illud, Ecce venio citò, & merces mea mecum est, dare vnicuique iuxta opera sua, [*Quoniam qui seminat in carne*] id est carnaliter viuit, impetum passionum sequendo, [*De carne*] id est pro vitiis carnis [*Metet*] id est recipiet [*Corruptionem*] peccati ac mortis æternæ. [*Qui autem seminat in spiritu*] id est spiritualiter

conuersatur, rationis sententiam, & charitatis instinctum semper sequendo. [*De spiritu*] id est pro operibus spiritualibus, vel de spiritu sancto, tanquam à remuneratore, [*Metet vitam æternam*] hoc est cęlestẽ beatitudinem consequetur in præmium. [*Bonum autem*] .i. opus virtutis, [*Facientes non deficiamus*] .i. neq; quã cessemus, nec tepescamus. Non enim coronatur, nisi qui legitimè certauerit. Et qui perseuerauerit in finem, saluus erit. [*Tempore enim suo*] .i. hora diuinæ retributionis, videlicet cũ ab omni culpa & pœna fuerimus absoluti, siue in hac vita, siue in purgatorio [*Metemus,*] id est æternam gloriam recipiemus [*Non deficientes*] .i. finem non habituri præmij tanti, nec plus appetituri, quàm dabitur, [*Ergo dũ tempus*] promerendi [*Habemus*] .i. quandiu durat vita hæc præsens [*Operemur bonum ad omnes*] id est omnibus quantũ possibile est, benefaciamus (sicut generalis exigit charitas) corporalia seu spiritualia bona nostra eis cõmunicando, [*Maxime autem*] operemur bonum [*Ad domesticos fidei*] .i. ecclesiæ filios veros Christianos, quibus alibi dicit Apostolus, Iam non estis hospites & aduenæ, sed estis ciues sanctorum & domestici dei. Qui ergo nobis magis coniuncti sunt, his magis benefacere obligamur. Charitas nanque est ordinata. Propter quod rursus alibi ait Apostolus, Si quis (inquiens) suorum, & maximè domesticorum, curam non habet, fidem negauit, & est infideli deterior. [*Videte qualibus literis scripsi vobis mea manu*] .i. considerate quali sermone ego præsentem epistolam dictaui, & manu propria scripsi, ne quis vos decipiat, dicendo epistolam hanc non esse missam à me, vel simili stylo vobis scribendo [*Quicũque enim volunt placere*] id est sibiipsis [*in carne*] vestra, id est præputij vestri circuncisione. Vel, qui volunt placere Iudæis incredulis in carne. i. in carnalibus obseruantiis, [*Hi cogunt*] id est vehementer & importunè querunt & excitant, [*Vos circuncidi*] id est in corpore [*Tantum*] .i. præsertim ad hoc [*Vt persecutionem crucis Christi*] .i. persecutionẽ pro fide & passione saluatoris, [*Non patiantur*] à Iudæis qui eos perse quebantur, qui cessationem legalium docuerunt. Pseudo enim apostoli legalia simul cum Euangelio prædicauerunt, ne à Iudæis infidelibus paterentur molestias. [*Neque enim qui circunciduntur*] carnaliter [*Legem custodiunt*] spiritualiter, neque præceptis legis moralibus verè obtemperant, [*Sed volunt vos circuncidi, vt in carne vestra*] id est de vestra circuncisione carnali [*Glorientur*] inaniter, quasi voluntatis suę effectum in vobis adepti. [*Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce domini nostri Iesu Christi*] id est in contemplatione filij dei crucifixi, & beneficiorum ipsius, videlicet in cõsideratione passionis, charitatis & obedientiæ Christi. Per hoc tamen non excluditur gloriatio in diuinitate, & excellentia saluatoris, quoniã gloriatio crucis ordinatur ad illam sicut ad vltimum finem. Vnde & illa datur in ista intelligenda. Absit itaque à me gloriari in cũcusione, in cærimonialibus legis, in rebus caducis & vanis. Sed hęc sit gloriatio mea, in Christi passione occupari, eius beneficia meditari, ipsius vestigia sequi. [*Per quem*] Christum .i. per cuius gratiam passionem, & imitationem, [*Mihi mundus crucifixus est*] hoc est mortuus. Vtpu ta tam homines seculares, quàm cõcupiscentiæ atque diuitiæ seculi huius, ita vt talia mihi non sapiãt, non delectent, non vniant, nec me sibi cõiungant inordinato affectu [*Et ego mundo*] per Christum crucifixus, id est mortuus sum, ita vt mundo non placeam, non viuam, neque communicem. Iuxta illud, Quoniam propter te mortificamur tota die. ¶ Denique ideo absit mihi gloriari nisi in cruce Christi. [*In Christo enim Iesu neque circuncisio aliquid valet*] ad veram salutẽ, [*Neque præputium*] id est ritus Gentilitatis, [*Sed noua creatura*] id est spiritualis regeneratio ex aqua & spiritu, seu vita recẽs per gratię quotidianam innouationem. [*Et quicunque hanc regulam*] id, est gloriationis huius rectitudinem atque mensuram, [*secuti fuerint, pax*] interna, id est tranquillitas cordis sit [*super illos & misericordia*] id est peccatorum remissio [*Et super Israel dei*] id est super electos Iudæos legalia successiuè deferentes, & fidem catholicam amplectentes, sit pax ista & misericordia. [*De cætero nemo mihi molestus sit*] docendo, aut mihi imponendo obseruationem legalium. Vel ad delectamenta præsentis vitæ me exhortando. [*Ego enim stigmata Iesu*] id est signa vulnerum, & similitudinem pœnarum Christi, [*In corpore meo porto*] baiulando crucem meam indesinenter, & Christum sequendo, eiúsque passioni me pro viribus cõformando. [*Gratia domini nostri Iesu Christi*] sit [*cum spiritu vestro*] id est in anima vestra. O [*Fratres, Amen.*] Hæc est gratia gratum faciens quæ à tota trinitate infunditur, quamuis interim etiam vnicuique diuinæ personæ attribuatur. Tota enim superbeatissima trinitas insepararabiliter operatur ad externa. Quæ est super omnia deus sublimis & benedictus, Amen.

1.Ioan.3. Matt.10. & 24. Finis. Ephes.2. 1.Tim.8. Coloss.3. Act.15. Rom.1. Psal.43. 1.Ioan.3. Ioan.14. Matt.16. Luc.9.

IN EPISTOLAM PAVLI AD EPHESIOS
PROEMIVM.

Omnis qui audit verba dei, & facit ea, assimilabitur viro sapienti qui ædificauit domũ suam supra petram. Meritò diuina scriptura multipliciter eos cõmendat, qui in semittis mãdatorum cælestium stabiliter atque ardenter persistunt, tẽtationibus efficaciter resistentes, cunctásque persecutiones pro amore iustitiæ fortiter sustinentes. Nõ enim minoris laboris ac laudis est in bono cœpto perseuerare ꝙ illud inchoare. De horum numero fuerũt Ephesij (ab Asia minori Asiani vocati) quibus iã nunc declarandum scribit epistolam. Scribit autẽ ex Roma in carcere positus per Tychinum diaconũ. ¶ Porrò Ephesij non à Paulo cõuersi ad fidem, sed in bonis ab ipso confirmati fuerunt. Et quia in fide & in sanctis operibus permanserũt stabiliter, falsisq; doctoribus spretis euangelicæ sapientiæ adhęserunt, ideo non increpatoriã, sed commendatoriam ac consolatoriam eis scribit epistolam, prouocans eos ad meliora, & ad gratias domino referendas eos inducens, præcipuè docens omnem virtutem perfectionémque nostram diuinæ pietati ac gratiæ asscribendam. Et in ipso epistolæ exordio solito more procedit.

Marc.7. Psal.118.

Caput 1. [*Paulus apoſtolus Chriſti Ieſu per voluntatem dei.*] Artic. 1. E

Rom. 1. Galat. 1. 1.Cor.1.

PAulus Apoſtolus Ieſu Chriſti per voluntatem dei.] id eſt, à diuina voluntate ad apoſtolatũ efficiẽter promotus ſcribit [*ſanctis omnibus.*]id eſt firmis & dignis Chriſti fidelibus[*qui ſunt Epheſi.*]id eſt in vrbe ſic dicta commorãtur,[Et]pro id eſt, [*Fidelibus*]qui ſunt[*In Ieſu Chriſto*]per fidem & charitatem, ſicut membra in capite. Vel per ſanctos,intelligit prælatos & perfectiores. Per fideles verò imperfectiores ac ſubditos.[*Gratia vobis*]detur,[*Et pax a deo patre noſtro,& domino Ieſu chriſto*]¶Salutatione præmiſſa,à gratiarum actione orditur,& ait,[*Benedictus deus & pater domini noſtri Ieſu chriſti*] Omnia hæc prædicta verba in præcedẽtium exordiis epiſtolarũ ſcripta atque expoſita ſunt.Idcirco hæc prętermitto,[*Qui*]deus & pater noſter[*Benedixit nos*]id eſt benedictos & gratioſos nos fecit, dando nobis munera cæleſtium gratiarum. ſicut ſubiungitur,[*In omni benedictione ſpirituali*]id eſt in omni dono gratiæ liberaliter dato, noſtróque cordi infuſo,ita vt benedictio iſta ſit cauſa formalis,per quã à deo effectiuè benedicti ſumus. Epiſt. Pſalm. 66. Galat. 1. Ephe. 1.

1.Reg. 25. Frequenter autem accipitur in ſcripturis benedictio pro dono liberali.Sicut enim Abigail ait ad Dauid, Accipe benedictionem quam attulit famula tua.Benedixit itaque nos in omni benedictione,ſaltem in genere. F

Philip. 3. Et hoc[*In cæleſtibus*]bonis ſeu gratiis.Vel ad hoc,vt ad cæleſtia regna perueniamus.Vel omni benedictione habenda perfectè in cæleſtibus manſionibus, [*In Chriſto Ieſu,*] hoc eſt merito Chriſti, ſiue per Chriſtum,tanquam per mediatorem,[*Sicut elegit nos*].i. præ aliis multis ſeu reprobis ad æternam beatitudinem præordinauit,[*In ipſo*].i.in Chriſto,ſeu per Chriſtũ.Ita vt pater & Chriſtus(ſeu filius) imò & cum eis ſpiritus ſanctus ſint vnus electo r,ſicut vnus creator.Vnde Chriſtus teſtatur,Ego ſcio quos elegerim.Et rurſus,Nõ vos me elegiſtis,ſed ego elegi vos.Elegit ergo nos in ipſo, [*Ante mundi conſtitutionem*]hoc eſt ab æterno,quæ electio ex dilectione proceſſit.Poteſt quoq; ſic accipi,vt pariter dicatur nos elegiſſe in Chriſto ante mũdi conſtitutionẽ,quoniam ab æterno diſpoſuit per Chriſti incarnationem ac paſſionẽ impendere nobis ſuæ æternæ electionis effectum.i. verã ſalutem [*Vt eſſemus ſancti*].i. puri in anima,[*Et immaculati*]in opere[*In conſpectu eius*]hoc eſt corã deo,videlicet verè, ſeu diuino iudicio, non tantũ humano,[*In charitate,*]quæ eſt vita decorq́; animæ.i.per actũ charitatis interiorẽ,ſine quo nihil eſt meritoriũ. Vnde per charitatẽ efficimur ſancti in affectu, & immaculati in effectu. [*Qui*] pater[*Prædeſtinauit,*]hoc eſt ad vitam æternã in ſua diſpoſitione præmiſit ſeu præordinauit,[*Nos in adoptionem filiorum*].i.ad hoc vt bona gratiæ quæ filiis adoptiuis præſtantur,nobis donẽtur. Quod autẽ ſubiũgitur,[*Per Ieſum Chriſtum,*]referri poteſt vel ad verbum,prædeſtinauit,vel ad nomen filiorũ,quia per filium dicimur prædeſtinati ſicut electi.Per filium quoque adoptio filialis nobis confertur. Dedit G enim nobis poteſtatẽ filios dei fieri.Sic autẽ prædeſtinauit nos [*In ipſum*].i.ad imitationẽ filiationis naturalis,quæ conuenit Chriſto,cuius ſimilitudo eſt filiatio adoptiua.Vel,in ipſum,hoc eſt vt veniamus ad gloriã Chriſti,& eius efficiamur cohæredes.Prædeſtinauit inſuper,[*Secundum propoſitum*].i.æternũ decretum,[*Voluntatis ſuæ*]qua omnia liberrimè agit.i.ſecundum voluntatem ſuam diuinam,omnia iuſtè agentem ac proponẽtem,quæ vtique eſt prima cauſa prædeſtinationis.[*In laudem gloriæ gratiæ ſuæ*] id eſt vt laudemus magnificentiã gratiæ ſuæ gratum facientis, per quam adoptio filiorum dei nunc inchoatur,quæ in patria per lumen gloriæ conſummatur,[*In qua*]gratia gratum faciente.i. per quam formaliter,[*Gratificauit,*]hoc eſt ſibi acceptos ac gratos,[*Nos*]fecit[*In dilecto filio ſuo*].i.per Chriſtum mediatorem dei & hominum.ſ.merito Chriſti,& per omnia quæ Chriſtus pro noſtra ſalute aſſumpſit, fecit ac pertulit, [*In quo*]filio dei dilecto, [*Habemus redemptionem*] à iure & iugo diaboli, [*Per ſanguinem eius,*] hoc eſt merito effuſionis ſui pretioſiſſimi ſanguinis. Iuxta illud, Qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis noſtris in ſanguine ſuo. Ideo ſubditur, [*Remiſſionem peccatorum*] id eſt redemptio iſta eſt vitiorum noſtrorum ſolutio. Quæ facta eſt [*ſecundum diuitias,*] hoc eſt plenitudinem [*Gratiæ eius,*] videlicet Chriſti,qui gratioſè & piè nos liberauit. Vnde per Euangeliſtam Ioannẽ dicitur, Gratia & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt.Et de plenitudine eius accepimus omnes gratiam pro gratia. [*Quæ*] gratia [*ſuperabundauit in nobis*]apoſtolis, id eſt copioſiſſimè nobis infuſa eſt, quippe qui primitias ſpiritus ſancti accepimus, [*In omni ſapientia*] id eſt diuinorum notitia: omni, quantùm ad ſacram ſpectat H ſcripturam, quam plenè cognoſcimus, [*Et prudentia*] id eſt temporalium & humanarum rerum agnitione. Hæc enim nobis per gratiam ſpiritus ſancti collata ſunt, [*Vt notum faceret nobis ſacramentum*] id eſt ſecretum[*Voluntatis ſuæ*] ſeu voluntatem ſuam ſecretam, aliis occultatam,vel incarnationis Chriſti myſterium , ſeu diuinæ mentis conſilium circa humani generis redemptionem , [*Secundum beneplacitum eius*]id eſt ſecundum quod ſibi piè complacuit, [*Quod propoſuit in eo,*] hoc eſt cuius placiti executionem conſtituit & impleuit in Chriſto.Quid autem & quando factum ſit, hoc ſubditur, [*In diſpenſationem plenitudinis temporum*] id eſt adueniente tempore diuinitus præordinato & diſpenſato, videlicet tempore gratiæ.De quo alibi dictum eſt,Ecce iam venit plenitudo temporis,[*Inſtaurare omnia in Chriſto*] id eſt per Chriſti myſteria reformare, [*Quæ in cælis*] hoc eſt ordines angelorum ſupplendo ruinas eorum,[*Et quæ in terra ſunt*]id eſt genus humanum, [*In ipſo*]id eſt eos qui in Chriſto electi ſunt ſoli effectum diuinæ liberationis finaliter fortiuntur[*In quo*] id eſt per quem Chriſtum, [*Et nos*] apoſtoli,ſicut & cæteri electi,[*Sorte*] id eſt diuina electione [*Vocati ſumus*] ad fidem & gratiam ſalutarem. Dicitur autem ſors,diuina electio:quia vtrunque eſt dei,non hominis,& ſicut electio non accipit perſonam , ita nec ſors. Propter quod ait ſcriptura , Sortes mittuntur in ſinum , & à domino temperantur, [*Prædeſtinati*] id eſt ad æternam beatitudinem præordinati, [*Secundum propoſitum eius*] id eſt ſecundum æternam incommutabilis eius decreti diſpoſitionem, [*Qui omnia operatur*] per ſeipſum

Galat. 4. Coloſſ. 3. Prouer. 16

A vel cauſas ſecundas, [*ſecundum conſilium voluntatis ſuæ*] hoc eſt ſecundum certiſsimam rationem ſuæ voluntati conſonam atque placentem.Nil enim operatur ad extra de neceſsitate aut caſu, ſed ſapienter ac liberè vniuerſa producit.iuxta illud,Omnia in ſapientia feciſti.Et, Omnia quæcũque voluit dominus fecit,[*Vt ſimus in laudem gloriæ eius*]id eſt in nobis deus glorificetur, qui tantam gratiam nobis ſine meritis noſtris ineffabili pietate largitus eſt , ex cuius beneficij conſideratione noſipſi aliíque fideles in laudem & gloriam dei erumpere debemus: [*Nos qui ante ſperauimus in chriſto*] id eſt nos Apoſtoli, qui ante eos qui per noſtram prædicationem conuerſi ſunt, Chriſto per fidem & ſpem inhæſimus [*in quo*] Chriſto,hoc eſt cuius ordinatione & adiutorio,[*Et vos*]Epheſij [*cum audiſſetis*] non ſolùm auribus corporis, ſed etiam cordis, [*Verbum veritatis*] ſcilicet, [*Euangelium ſalutis veſtræ*] id eſt doctrinam Chriſti annunciantem hominum liberationem, in cuius doctrinæ obſeruatione ſalus veſtra conſiſtit,[*In quo & credentes*]id eſt cui euangelio fidem adhibentes,[*Signati eſtis*] id eſt inter electos computati,& à peruerſis diſtincti,certis diuinæ prædeſtinationis indiciis,quorum vnum eſt illud, Qui ex deo eſt,verba dei audit.Et,Beati qui audiunt verbum dei,& cuſtodiunt illud,[*Spiritu promiſſionis ſancto*]id eſt virtute & operatione ſpiritus ſancti electis promiſſa, iuxta illud in Luca , Ego mittam promiſſum patris mei in vos. Vel, Spiritus ſanctus dicitur ſpiritus promiſsionis , quia promittit vitam æternam, B [*Qui*]ſpiritus ſanctus[*Eſt pignus hæreditatis noſtræ*]hoc eſt arra futuræ fœlicitatis. Quia per eius inhabitationem, inſpirationem, conſolationem,ac cætera dona certificamur de beatitudine ſubſequente. Ex perceptione quippe præſentium munerum,certa ſit expectatio futurorum. Dicitur ergo ſpiritus ſanctus pignus hæreditatis quam habituri ſumus in patria, quia per modum pignoris interim nobis confertur.Pignus enim eſt loco rei non habitæ,éſtque eiuſdem valoris cum ea. Deus autem eſt noſtra fœlicitas atque hæreditas obiectalis,quamuis fruitio dei ſit hæreditas noſtra, fœlicitáſque formalis.Hanc autem hæreditatem nondum habemus in re, ſed ſpiritus ſanctus quem interim habemus per ſuã gratioſam inhabitationem,eſt eiuſdem valoris cum ea: imò ipſe realiter idem cum ea eſt,ſed diuerſo habetur modo in via & in patria,ideo modò vocatur pignus,in patria autem vocatur hæreditas. Verũtamen (vt in gloſſa quoque Auguſtini teſtantur citata verba)conueniẽtius dicitur ſpiritus ſanctus arra, quàm pignus,quoniam pignus aufertur cũ promiſſum vel debitum ſoluitur. Arra verò cũ ſit pars pretij non aufertur,ſed completur cũ ſolutio agitur. Quoniam ergo in perceptione futuræ atque cæleſtis hæreditatis,ſpiritus ſanctus nõ aufertur electis,ſed plenius datur,idcirco aptius nũcupatur arra quàm pignus. Nihilominus quoniam ſpiritus ſanctus dicitur nobis dari per dona ſua.i. propter hoc quod dona ſua nobis præſtantur,& aliqua dona ſua propter imperfectionem incluſam nõ manent in patria,vt fides & ſpes, ideo quantũ ad hæc dona, ſpiritus ſanctus rationẽ pignoris habet. Sic enim aufertur quantùm ad C modum,venientibus dotibus quæ fidei & ſpei ſuccedunt. Quantùm verò ad dona quę manẽt & perficiuntur in patria,qualia ſunt charitas,ſapientia,timor filialis, ſpiritus ſanctus propriè dictus eſt arra [*In redemptionem acquiſitionis*]hoc eſt in liberationem ſaluificam, per quam adipiſcimur vitã æternam, videlicet vt iugo peccati,dęmonúmque per gratiam ſpiritus ſancti erepti,ſalutem acquiramus perpetuã. De qua ait Petrus,Vos genus electum,genus ſanctum,populus acquiſitionis, [*In laudem gloriæ eius*] id eſt ad præconium diuinæ beatitudinis ac maieſtatis,puta ad hoc,vt diuinæ naturæ beatitudinem ac maieſtatem grata mente laudemus . Omnia enim propter ſeipſum operatus eſt dominus. Denique litera iſta quantùm ad tenorem verborum nonnihil truncata eſt, vnde ſupplere oportet. Vt cum dicitur, In quo & credentes,fiat puncti diſtinctio,ſicq́; facilè elicitur ſenſus perfectus. ¶Et quia bonus prælatus, imò & quilibet proximus de ſalute alterius ex vera charitate lętari, & domino gratias agere debet,ſubiecit Apoſtolus, [*Propterea & ego audiens*]à narrantibus, vel etiam ab interna loquutione ſpiritus ſancti,[*Fidem veſtram quæ eſt in Chriſto Ieſu*]puram,ſanctam,chriſtianam atque catholicam, [*Et dilectionem*] habitualem & actualem,quam oſtenditis, [*In omnes ſanctos*] hoc eſt in vniuerſos veraciter chriſtianos, quibus in ſpiritualibus ac temporalibus benefacitis,prout caſus occurrit,facultáſque ſuppetit,[*Nõ ceſſo*] congruentibus horis, [*Gratias agens deo pro vobis*] id eſt propter beneficia vobis impenſa, [*Memoriam veſtri faciens*] id eſt veſtri recordans, [*In orationibus meis*] quibus pro veſtro profectu oro, [*Vt deus domini noſtri Ieſu chriſti*] id eſt verus deus, qui eſt deus Chriſti,prout homo. Sic enim quælibet di D uina perſona, totáque ſimul ſuperbeatiſsima trinitas deus eſt Chriſti. Qui deus eſt, [*Pater gloriæ*] id eſt fons & origo omnis ſanctæ lætitiæ. Vel, pater gloriæ, id eſt maieſtatis altiſsimæ , [*Det vobis ſpiritum*] hoc eſt donum, [*Sapientiæ*] quæ eſt vnum ad ſummum ſeptem donorum ſpiritus ſancti. Vel, ſpiritum ſapientiæ , id eſt ſpiritum ſanctum datorem ſapientiæ habitualis. [*Et revelationis*] actualis, id eſt illuminationis ex habitu ſapientiæ & motione ſpiritus ſancti procedentis. Non enim ſufficit nobis gratia aut ſapientia habitualis , ſed requiritur inſuper actualis motio ſpiritus ſancti excitantis habitum ipſum in actum , cuius motione efficitur anima citò capax per habitualia ſeptem dona ſpiritus ſancti, quemadmodum capax eſt motionis propriæ rationis per habitus virtutum.Det itaque vobis ſpiritum ſapientiæ,[*In agnitione eius*]id eſt ad contemplandum deum,quod eſt, [*Illuminatos habere oculos cordis veſtri*]id eſt habere intellectum ſpeculatiuum ac practicum diuinitus illuſtratum,[*Vt ſciatis*] & ſciendo iuſtè viuatis. Sciatis, inquam, [*Quæ ſit ſpes vocationis veſtræ*] hoc eſt bonum ſperatum ſiue fœlicitas ad quam diuinitus inuitamur, [*Et quæ diuitiæ*]id eſt ſpirituales opulentiæ ſeu plenitudines copioſæ[*Gloriæ hæreditatis eius*].i.glorioſę fœlicitatis dei,quã exhibet, [*In ſanctis,*] in patria. Beatitudo enim eſt ſtatus omniũ bonorum aggreatione perfectus, iuxta Boëtium.Vnde quãuis beatitudo dei in ſeipſo ſit ſimpliciſsima,beatitudo quoque quam electis infundit,ſecundũ eſſentiam ſimplex ſit,ſcilicet viſio dei,quæ eſt tota merces:dicimus tamen ſecundum noſtræ intelligentiæ modũ, quòd in deo ſit omniũ bonorũ copioſiſsima opulentia atq; ditiſsima plenitudo. Beatitudini autem creatæ quæ cõmunicatur

Pſalm.103. Pſal.134. Ioan.8. Luc. 11. Luc. 24. Rom. 8. Gregor. Ioan.17. Auguſt. 1.Petri 2. Prouer. 16 Ioan.13. Rom.1. Heb.1. Eſa. 11. Rom. 8. 1.Cor.4. Boëtius.

beatis, multa iunguntur perficientia eâ, videlicet dilectio, delectatio, &c. quæ dicũtur diuitiæ gloriosæ hæreditatis seu beatitudinis nobis promissæ. Orat ergo Apostolus vt beatitudinis huius diuitias magis perfectè cognoscant. Sciatis præterea [*Et quæ sit supereminens magnitudo,*] hoc est incomparabilis sublimitas, summáque gratia, [*virtutis eius in nos*] .i. diuinæ potestatis gratiã tantam cordibus nostris infundentis, [*Qui credidimus*] in Christum, atque primitias spiritus sancti recipimus, [*Secundum operationem potentiæ virtutis eius*] hoc est secundum efficaciam eius diuinæ potentiæ, quæ virtus vocatur, cũ sit potestas consummata atque perfecta. Realiter tamen idem sunt, præsertim in deo, potentia actiua & virtus, quamuis potentia secundum quosdam, dicat potentiam absolutè: virtus autem complementum potentiæ, [*Quam*] virtutem [*Operatus*] .i. operando monstrauit. [*In christo,*] mortuo ac sepulto, [*suscitans illum a mortuis*] tertio die, [*Et constituens*] hoc est firmiter ponens eum [*Ad dexteram suam*] id est in potioribus bonis suis, videlicet in summo honore, dignitate & gloria, [*In cælestibus*] id est in cælo empyreo, [*Supra omnem principatum,*] id est angelos de summo, seu tertio choro infimæ Hierarchiæ, [*Et potestatem,*] hoc est angelos de infimo choro secundæ hierarchiæ, [*Et virtutem*] id est angelos de medio choro eiusdem hierarchiæ, [*Et dominationem*] id est angelos de summo ordine hierarchiæ secundæ. In hac authoritate fundat se beatissimus theologorum princeps Dionysius, ponens principatus in infima hierarchia. Constituit quoque eum in die ascensionis, quo ad naturam assumptam, [*Et*] supra [*Omne nomen*] id est vltra omne ens nominatum aut nominabile, [*Quod nominatur*] id est exprimitur, scitur vel esse perhibetur [*Non solum in hoc seculo*] variabili, [*Sed etiam in futuro*] id est in patria nominabitur aut scietur, id est vltra omnem creaturam terrestrem & cælestem, corporalem ac spiritualem, sublimauit Christum, quo ad humanitatem assumptam: imò sola humanitas Christi propter vnionem suam personalem cum verbo, præstantior est toto vniuerso simul accepto. [*Et omnia subiecit sub pedibus eius*] id est vniuersa creata Christi potestati ac imperio, imò & inferiori eius naturæ (quæ nomine pedum intelligi potest) deus pater plenissimè subdidit. Vnde ipse ait, Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra, [*Et ipsum*] Christum, deus pater [*Dedit*] id est constituit [*Caput*] id est principalem, [*Super omnem ecclesiam*] militantem ac triumphantem, [*Quæ est corpus ipsius*] Christi mysticum, quoniam vnitur ei, vt capiti, per communionem naturæ, participationémque gratiæ. Est quoque ecclesia [*Plenitudo eius*] videlicet Christi, vel quia ab ipso donis gratiæ adimpletur, vel quia facit ad hoc vt Christus omnia membra sua mystica habere dicatur. [*Qui*] existens secundum diuinitatis naturam, [*Omnia in omnibus*] non essentialiter aut formaliter, sed causaliter ac supereminenter, vt dictum est plenius, [*Adimpletur*] quantùm ad mysticum corpus suum, quamuis in seipso non perficiatur nec crescat.

¶ Aduertendum præterea, quòd Christus dicitur caput ecclesiæ, ad similitudinem capitis naturalis. Sicut enim in capite naturali sunt tria, videlicet ordo, quoniam caput est prima atque superior pars hominis. Perfectio, quia in capite vigent omnes sensus. Virtus, quoniam motus & gubernatio omnium membrorum dependent à vi sensitiua ac motiua, quæ dominatur in capite. Sic Christus prior & altior est aliis propter gratiæ suæ eminentiam, & in ipso sunt omnes sensus spirituales. Ipse quoque in omnibus influere potest spiritualem sensum & gratiæ motum. Est autem Christus, secundum vtranque suã naturam, caput totius ecclesiæ, sed secundum diuinam naturam influit authoritatiuè, estque caput iure creationis atque excellentissimæ gubernationis. Secundum humanitatem verò influit instrumẽtaliter: secundum quam etiam deus est caput Christi. Nec hominum tantùm, sed & angelorum quoque Christus, vt homo, caput censetur. Quemadmodum enim angelorum & hominum vnus est vltimus finis atque fœlicitas, scilicet visio dei per speciẽ, sic vna est eorum ecclesia. Multitudo nanque electorum actibus, officiisque distincta, mysticum Christi corpus vocatur. Quoniam igitur Christus, etiam vt homo, propinquitatem suam ad verbum, influentiam habet in summos ordines angelorum, & cæteros vniuersos, eos purgando, illuminando, & perficiendo (secundum magni Dionysij documenta) constat quòd sit eorum caput Christus. Iam enim inductum est, quòd deus constituit eum super omnem principatum & potestatem, &c. Alibi quoque ab eodem Apostolo de ipso asseritur, quòd est caput omnis principatus & potestatis. ¶ Postremò sciendum, quòd Christus est caput omnium, non æqualiter, sed ordine quodam. Primò enim & principaliter est caput beatorum qui ei vniuntur per gloriam fruitionis. Secundò eorum qui vniuntur ei per charitatem vię. Tertiò autem illorum qui sola fide ei iunguntur. Quartò verò qui vniuntur ei per potentiam ad actum reducendã. Quintò (& maximè impropriè) eorum qui vniuntur ei per potentiam nunquam ad actum reducendam. Damnatorum verò Christus caput non est, sed existentium in purgatorio caput veraciter appellatur.

Rom.8. Philip.3. Rom.4. 1.Cor.6. Galat.1. Coloss.2. 1.Thess.1. Dionysius Psal.8. Heb.2. Matth.28. Coloss.2. 1.Cor.11. Heb.1.2. Dionysius Coloss.2.

Cap. 11. [*Et vos cum essetis mortui in delictis & peccatis*] Artic. 11.

INtendens autem Apostolus Ephesios ad gratiarum actionem inducere, & gratiam dei commendare, commemorat quales, id est quàm vitiosi ac miseri, ex semetipsis fuerunt, & quales per misericordiam & gratiam Christi effecti sint. [*Et vos*] Ephesij [*Cum essetis mortui*] spiritu, [*in delictis*] omissionis, [*Et peccatis*] cõmissionis. De sic mortuis ait in Euangelio dominus, Dimitte mortuos sepelire mortuos suos, [*in quibus*] vitiis, [*aliquando*] scilicet dum nondum credidistis in Christum, [*Ambulastis*] iniustè viuendo, [*secundum seculum*] .i. conuersationem seu vitia, [*Mundi huius*] qui totus in maligno positus est .i. hominum mundanorum. Nec solùm secundum seculum, sed & [*secundum principem potestatis aeris huius*] hoc est secundum suggestiones diaboli, qui potestatem suam exercet, & habitat in aëre caliginoso, qui pinceps hominum

Matth.8. Luc. 9. Hiere.2. 1.Ioan.5.

impiorum est, [*Spiritus*] malignus, [*Qui nunc operatur in filios diffidentiæ,*] id est desperantes, incredulos & induratos seducit ac possidet. Sequuntur enim pene in omnibus diabolicum instinctum, [*In quibus*] delictis atque peccatis (quantùm ad genus eorum [*Et nos omnes*] Iudæi, sicut & Gentes, [*Aliquando conuersati sumus*] antequam gratiam Christi susciperemus, [*In desideriis carnis nostræ*] id est carnalibus concupiscentiis consentiendo, [*Facientes*] id est actu implentes, [*Voluntatem carnis & cogitationum*] id est inclinationes sensualitatis, & cogitationum prauarum, seu ea in quibus carò delectatur. vel cogitatio inaniter occupatur & gloriatur. [*Et eramus natura*] hoc est naturali propagatione ab Adam traducta: secundum illud, Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum, [*Filii iræ,*] id est digni vindicta & pœna, propter originale peccatum, cui debebatur pœna damni, non pœna sensus, in posteris, [*Sicut et cæteri*] impii sunt. [*Deus autem qui dues*] id est copiosus. [*Est in misericordia*] Nam in seipso immensam habet clementiam, & effectus diuinæ pietatis ineffabiles sunt. Iuxta illud. Miserationes eius super omnia opera eius [*Propter nimiam charitatem suam,*] hoc est vehementem dilectionem, [*Qua dilexit nos*] De qua dilectione legitur apud Ioannem, Sic deus dilexit mundum, vt filium suum vnigenitum daret, [*Cum essemus mortui peccato*] originali ac personali seu actuali, [*Conuiuificauit nos christo,*] id est simul cum Christo, imò & per Christi incarnationem ac passionem viuificauit nos liberando à morte culpæ, & influendo vitam gratiæ, daturus demum vitam gloriæ, [*Cuius gratia,*] id est gratuita pietate, dono ac merito, [*Estis*] saluati non propris meritis. [*Et conresuscitauit,*] id est cum Christo & per Christi resuscitationem resuscitauit nos à morte, nunc in spe, quod in die iudicii fiet in re. Capitis enim præcessio, spes membrorum est, [*Et consedere fecit in cælestibus, in christo Iesu,*] id est per fidem, gratiam & meritum Christi iam præparauit nobis locum beatæ quietis in cælestibus mansionibus: nunc enim consedere nos fecit in spe. Vnde & Christus ait, Ego dispono vobis locum, vt edatis & bibatis super mensam meam, & sedeatis super thronos. Et rursus alibi, Qui vicerit, dabo ei sedere mecum in throno meo, [*Vt ostenderet in seculis superuenientibus*] hoc est in futuris generationibus vel in die iudicii, [*Abundantes diuitias gratiæ suæ,*] id est copiosa munera cælestium gratiarum, seu gratiæ habitualis, ex qua omnia alia dona gratifica aliquo modo dependent. Hæ autem diuitiæ non sunt nisi sublimia dona spiritus sancti nobis collata, [*In bonitate*] dei extenta, [*Super nos,*] id est ex diuina pietate nos misericorditer aspiciente, [*In christo Iesu,*] hoc est per Christum, & eius sacra mysteria. [*Gratia enim,*] id est gratuita dei pietate, qui omnes homines vult saluos fieri. Vel, gratia habituali omne meritum vestrum præueniente. Vel gratia, id est gratioso merito Christi, [*Estis saluati*] à potestate diaboli, & seruitute peccati, cæterísque animarum periculis (quantùm est ex parte dei saluantis) [*Per fidem*] Sine qua impossibile est deo placere, & sine qua nulla actio meritoria est, per quam etiam meritum Christi nobis applicatur. [*Et hoc non ex vobis,*] id est non propria virtute estis saluati. [*Dei enim donum est*] saluatio vestri, seu fides. Et hoc, [*Non ex operibus,*] id est non vestris meritis saluationem aut fidem meruistis, sed deus misericorditer vos preuenit, [*Vt ne quis glorietur,*] id est ne aliquis se propriis viribus iactet saluatum, sicque in seipso, non in domino glorietur. Et meritò nemo in se gloriari debet. [*Ipsius enim*] dei [*Sumus factura,*] id est creati à deo, quantùm ad esse naturale, [*Creati*] (quantùm ad esse gratiæ) creati ac regenerati, [*In christo Iesu,*] id est in sacramentis & fide Christi. Sacramenta enim Christi gratiam conferunt, & spiritualiter creant. De qua creatione ait Psalmista, Cor mundum crea in me deus. Creati inquam, [*In operibus bonis,*] id est per opera bona, virtuosa ac meritoria ad perfectam regenerationem, & spiritualem existentiam ducti. Quamuis enim per fidem & gratiam renascamur & iustificemur, oportet tamen vt tempore opportuno fides per dilectionem operetur, quoniam fides sine operibus mortua est, [*Quæ*] opera bona, [*Præparauit deus,*] id est in sua prædestinatione nobis dare disposuit. Omnia enim opera nostra operatur in nobis [*Vt in illis ambuleimus,*] id est conuersemur, procedendo de via ad patriam per semitam mandatorum. [*Propter quod*] hoc est quoniam tantam misericordiam consecuti estis, idcirco vt gratiores sitis domino deo, [*Memores estote,*] quòd aliquando antequam conuerteremini ad Christum, [*Vos gentes eratis,*] id est gentiliter & infideliter conuersantes, [*In carne,*] id est in peccatis carnalibus. Sic etiam accipitur caro ad Romanos, vbi dicitur, Vos autem in carne non estis, [*Qui dicebamini præputium,*] id est immundi & incircuncisi vocabamini, tanquam habentes præputium, [*Ab ea quæ dicitur circumcisio,*] id est à populo Iudæorum circuncisio. Vel distincti à populo isto. Circuncisio enim est signum distinguens Iudæos à gentibus [*In carne manufacta,*] id est circuncisio ista in membro corporis, ministerio manuum fiebat, [*Qui eritis in tempore illo sine Christo*] id est sine fide, charitate & gratia Christi, quamuis sine Christo, prout deus est, nihil possit in momento subsistere, [*Alienati a conuersatione Israel,*] id est à cultu diuino, qui tunc in solo Israëlitico populo viguit, [*Et hospites testamentorum,*] id est extranei à veteri testamento. Quod pluraliter testamenta vocatur propter diuersitatem promissorum suorum, [*Spem promissionis*] id est æternæ fœlicitatis nobis promissæ, [*Non habentes, & sine deo*] vero, id est sine gratia atque notitia dei [*In hoc mundo. Nunc autem,*] id est hoc tempore vestræ conuersionis, seu euangelicæ legis, [*In christo Iesu*] hoc est per dominum saluatorem. [*Vos qui aliquando eratis longe*] à deo, non loco, sed dissimilitudine, quam efficit culpa. Iuxta illud prophetæ, Iniquitates vestræ diuisionem inter deum vestrum & vos, Et Peccata vestra absconderunt faciem eius à vobis, [*Facti estis prope,*] hoc est deo per charitatem vniti estis. [*In sanguine eius,*] id est per precioſi sanguinis Christi effusionem. [*Ipse enim*] Christus [*Est pax nostra*] effectiuè, non formaliter, id est pacificator noster. Nam pa-

Rom.8. Coloss.2. Psalm. 50. Roma.5. Ioann.3 Roma.8. Psal. 144. Ioann.10. 1.Cori. 15. 1.Timo. 2. Heb re.11. Hier. 9. 1. Cori. 4. Psalm. 91. Psalm. 50. Galat.5. Iacobi.2. Esaiæ.26. Psalm.118. Roma.8. Coloss. 2. Hier.23. Deuter. 7. Esaiæ. 59. Hiere. 31.

cem fecit inter deum & homines. Homines quoque per diuersas leges diuisos pacificauit, imò homines & angelos optimè pacificasse cognoscitur, [*Qui fecit vtraque*] id est duos populos scilicet Iudæos & gentiles, [*Vnum*] in fide ac dilectione. Hinc est quod ait ipse, Pater sancte serua eos in nomine tuo quos dedisti mihi, vt sint vnum sicut & nos. Christus quippe est lapis angularis, in quo duo populi concurrerunt & adunati sunt. Ita vt ex Iudæis Gentibusque conuersis constet vna ecclesia. Propter quod aiebat propheta, Consilium pacis erit inter duos illos. [*Et medium parietem maceriæ*] id est obstaculum accedendi ad deum, [*soluens,*] id est per suam passionem & gratiam auferens. Abstulit enim à Iudæis obseruantiam legalium, à gentibus autem idololatriam, & pro omnibus satisfecit. De tali pariete ait Psalmista. In deo meo transgrediar murum. Dicitur autem hic paries maceriæ propter suam infirmitatem. Maceria nanque est congeries lapidum sine cæmento. Vocaturque medius, quoniam diuisit populos istos ab inuicem, & à deo. Non enim sibi concordabant inuicem, neque cum deo, stante pariete isto: sed erant omnes quasi oues errantes, vnusquisque in viam suam declinauit. Gratia verò dei parietem istum destruxit facilè, consumendo peccata, & vritatem charitatis præstando, [*Inimicitias*] Iudæorum & Gentium in alterutrum, & in deum, [*In carne sua,*] id est per corporis sui mysteria, scilicet passionem & mortem [*Soluens*] ipse est enim agnus qui abstulit peccata mundi. Quibus ablatis amicitia redit, & habitare facit vnius moris in domo. Insuper Christus est, [*Legem mandatorum,*] hoc est legem Mosaicam, plenam mandatis triplicibus, scilicet moralibus, iudicialibus & cærimonialibus [*Decretis,*] hoc est euangelicis præceptis, [*Euacuans,*] id est cessare faciens, quantùm ad cærimonialia. De quibus decretis legem euacuantibus dicit Saluator, In his duobus præceptis tota lex pendet & prophetæ. Fertur autem Rabbi Mosen dicere Tot esse mandata in lege, quot sunt ossa in humano corpore, hoc est sexcenta & tredecim, [*Vt duos*] populos, à se olim fide & cultu diuisos (puta Iudæos & Gentes) [*Condat*] hoc est constituat [*In semetipso*] tanquam in saluatore ac capite, iungens eos sibi per fidem & charitatem, [*In vno nouo homine,*] hoc est in semetipso deo humanato, nouo ordine genito, & omnia innouante, [*Faciens pacem*] inter populos istos adinuicem, & quo ad deum & angelos, [*Et reconciliet ambos deo in vno corpore*] id est in proprii corporis passione. Vel in vno corpore, hoc est ad hoc vt sint vnum mysticum corpus ecclesiæ, quod est ipsa ecclesia, quę est mysticum corpus Christi, [*Per crucem*] id est crucis passionem, [*Interficiens,*] hoc est penitus tollens seu auferens, quantùm in se est, [*Inimicitias*] id est peccata quæ inimicitiam induxerunt. Odio enim sunt deo impius & impietas eius [*Insemetipso,*] hoc est propria morte ac merito. Iuxta illud Esaiæ vaticinium, Pro nobis volens vulneratus est. Item & illud Petri, Ipse peccata nostra tulit in corpore suo super lignum. [*Et veniens Christus*] id est in natura assumpta nouus apparens in terris, & cum hominibus conuersatus ac ambulans, [*Euangelizauit*] hoc est dandam prædicauit & per Apostolos datam annuciauit, [*Pacem*] prædictam [*Vobis*] gentibus, [*Qui longe fuistis,*] hoc est multùm à deo auersi. Vnde in Euangelio, Alias (inquit) oues habeo, quæ non sunt ex hoc ouili, & illas oportet me adducere. Et rursus, Multi ab oriente & occidente venient, & recumbent cum Abraham & Isaac & Iacob in regno cælorum. Euangelizauit [*Et pacem his qui prope,*] hoc est Iudæis vnum verum deum colentibus. De quibus ipse ait, Non sum missus, nisi ad oues quæ perierunt domus Israël. Hoc verbum Apostoli sumptum videtur ex eo quod per Esaiam dominus protestatur, Creaui fructum labiorum eius, pacem ei qui longe, & pacem ei qui prope, [*Quoniam per ipsum*] Christum tanquam per optimum mediatorem, reconciliatorem & aduocatum [*Habemus accessum,* hoc est causam atque fiduciam accedendi corde syncero, [*Ambo,*] id est nos Iudæi & gentes, [*In vno spiritu*] id est instinctu & operatione eiusdem spiritus sancti. Vel, in vno spiritu, id est pari affectu seu anima vna per charitatem. Sicut multitudinis credentium erat cor vnum & anima vna, [*Ad patrem*] æternum, eum laudando, & operibus venerando. Vnde dicit alibi Apostolus, Adeamus cum fiducia ad thronum gratiæ eius, vt misericordiam consequamur. [*Ergo,*] id est quoniam per Christum reconciliati, & prope facti estis, habentes per ipsum accessum ad patrem: sicut & ipse ait, Nemo venit ad patrem, nisi per me, [*Iam*] tempore gratiæ & nouæ legis, cum estis ad Christum conuersi, [*Non estis hospites,*] id est aduentitii, & citò abeuntes à deo & ecclesia [*Et aduenæ,*] id est à deo & electis extranei. Per fidem enim & charitatem, & cætera dona spiritus sancti firmiter stabiliti estis in deo, atque in ecclesiastica vnitate. Ideo subditur, [*Sed estis ciues sanctorum,*] id est de numero electorum, tanquam eiusdem iuris ac dignitatis cum illis in domo militantis ecclesiæ, [*Et domestici dei,*] id est deo familiariter copulati, & in domo eius (scilicet ecclesia) recepti, semperque mansuri, [*Superædificati,*] id est mente fortiter innixi, radicati atque fundati siue instructi, [*Super fundamentum apostolorum et prophetarum,*] id est super Christum, qui est primum fundamentum, in quo apostoli & prophetæ fuerunt per fidem & gratiam singularem. Potest quoque per fundamentum intelligi sacra scriptura noui ac veteris testamenti, in qua fidelium corda firmiter constabiliuntur. Aedificati itaque estis hoc modo [*Ipso summo angulari lapide*] existente, [*Christo Iesu*] id est ita vt christus in ædificio isto ecclesiæ spiritualis sit lapis summus & angularis. Lapis quidem, quoniam firmiter sustinet & conseruat credentes in se. Summus, quoniam perficit eos. Angularis, quia in ipso, sicut in capite vniuntur duo populi, Iudæi videlicet & gentiles ad construendam vnam ecclesiam, quemadmodum duo parietes in lapide materiali in angulo posito concurrunt atque cohærent. De hoc lapide ait Psalmista, Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. Quod christus de se prędictũ testatur, dicens Iudęis, Nunquid legistis? Lapidẽ quẽ reproba-

Ioan.17. Psalm.117. Zach.6. Psalm.17. Esaiæ.53. Ioann.1. Psalm.67. Matth.22. Rabbi Moses, Roma.12. Sapien.14. Esaiæ.53. 1.Petri.4. Baruc.3. Esaiæ.33. Ioan.10. Matth.8. Matth.15. Esaiæ.57. 1.Timo.2. 1.Ioan.1. Actu.4. Hiere.4. Ioann.14. Epist. 1.Corin.3. Dani.12. Psalm.117. Matth.21.

uerunt ædificantes &c. [*In quo*] Christo, id est in cuius doctrina, fide & gratia, [*Omnis ædificatio*] id est domus, videlicet fidelis quilibet, seu multitudo fidelium, [*constructa*] id est spiritualiter erecta & confirmata, [*crescit*] id est proficiendo procedit de bono in melius, [*In templum sanctum*] id est ad hoc vt sit templum purum à vitiis, in quo deus per gratiam habitare dignetur: iuxta illud, Templum dei sanctum est, quod estis vos, [*In domino*] id est adiutorio dei, vel secundum voluntatem ipsius. [*In quo*] domino, id est cuius subsidio, [*Et vos coædificamini*] id est simul cum aliis fidelibus ædificamini, intus in anima, virtutibus, donis atque scientiis [*In habitaculum dei*] id est vt sitis templum inhabitantis diuinę, [*In spiritu sancto*] .i. virtute spiritus sancti, qui huius ædificationis artifex est, & sine quo nullum acceptum est opus. ¶ Quæritur circa prædicta; quomodo ei (quod dictum est, Iam non estis hospites & aduenæ) consonet, quod de sanctis scriptum est alibi, Confitentes quia peregrini & hospites sunt super terram. Item quod ait Petrus, Obsecro vos tanquam aduenas & peregrinos. Et illud denique Dauiticum, Ne sileas, quoniam aduena ego sum apud te & peregrinus, sicut omnes patres mei. Et respondendum, quòd sancti peregrini & aduenæ quantùm ad seculum istud, in quo peregrinantur à domino, sunt suspirantes ad patriã supercęlestẽ. Mundus enim carcer est atque exilium electorũ. Non autem sunt hospites, peregrini aut aduenæ quo ad regnum & domum, seu ciuitatem militantis ecclesię, imò & triumphantis ecclesiæ ciues & domestici sunt in spe.

1.Corin.3. Hebr.11. 1.Petri.2. Psalm.38.

Cap. III. [*Huius rei gratia ego Paulus vinctus Iesu christi.*] Arti.iij.

Rans præterea sanctus Apostolus pro Ephesiis, ait, [*Huius rei gratia*] id est pro hac causa mihi grata, & vobis gratiosa, videlicet vt ædificemini in habitaculum dei in spiritu sancto, secundum intellectum iam expressum, [*Ego Paulus vinctus Iesu Christi*] id est propter Christum Romæ incarceratus, & vinculis strictus, [*pro vobis gentibus*] id est ob hoc quod vobis gentibus euangelizo. Et hoc vobis constare potest sic esse, [*Si tamen audistis dispensationem gratiæ dei quæ data est mihi*] id est gratiam mihi ex diuina dispensatione seu dispositione collatam, videlicet apostolatum, & cætera dona gratis data atque gratifica, mihi impensa, [*In vobis*] id est ad vestram salutem & instructionem, [*Quoniam secundum reuelationem*] id est ex supernaturali & clara illuminatione Christi, [*Notum mihi factum est sacramentum*] id est humanæ redemptionis mysterium seu occultum dei consilium ad saluationẽ hominum, [*Sicut supra*] videlicet in præcedenti capitulo, [*Scripsi in breui*] sermone, dicendo de Christo. Ipse est pax nostra, qui fecit vtraque vnum, [*Prout potestis legentes*] verba illa, [*Intelligere prudentiam*] id est sapientiam, [*Meam in mysterio Christi*] cognoscendam, id est in descriptione, prædicatione, seu cognitione huius diuini secreti, seu summæ mentis consilii, vt puta quòd gentes per Christum saluandæ sint, [*Quod*] mysterium [*Aliis*] id est præteritis, [*Generationibus non est agnitum*] hoc est, reuelatum, scilicet [*Filiis hominum*] qui fuerunt, [*Sicut nunc*] id est tam plene tã vulgatè, & tã perfectè quàm modo. [*Reuelatum autem sanctis apostolis eius et prophetis*] noui testamenti, quorum multi nominantur in Actibus Apostolorum. Nam & omnes apostoli fuerunt prophetæ. His ergo reuelatum est, [*In spiritu*] id est per spiritum sanctum. Vel, in spiritu, id est spirituali mentis excessu seu eleuatione ad percipiendam reuelationem diuinam, [*esse gentes*] id est electos gentiles, [*Cohæredes*] quo ad felicitatem futuram, [*Et corporales*] hoc est, ad idem mysticum corpus pertinentes, [*Et comparticipes promissionis*] id est, consortes cælestium promissionum cum nobis Apostolis, cæterisque electis Iudæis. Ita vt eadem sit beatitudo omnium nostrum in patria, & nunc vnum corpus sumus Christi. Quod totum factum est, [*In Christo Iesu*] id est virtute & gratia, seu per incarnationem, passionem & merita Christi. Item [*Per euangelium*] hoc est euangelicæ legis prædicationem, per quam gentes ad fidem conuersæ sunt, & Christi gratiam susceperunt, [*Cuius*] euangelii, [*Factus sum ego minister*] id est obsequiosus annunciator, [*Secundum donum gratiæ dei quæ data est mihi*] hoc est, secundum apostolatum & sapientiam mihi diuinitus distributã, [*Secundum operationem virtutis eius*] id est secundum influxum diuinæ potentiæ ad tantam me gratiam promouentis. [*Mihi enim*] Paulo. [*Omnium sanctorum minimo*] non simpliciter, sed secundum aliquam considerationem, videlicet quantùm ad id quod sum ex meipso, & quod feci aduersus ecclesiam. Etenim secundum diuersas considerationes suiipsius, potest homo diuersò de sese iudicare modo sine mendacio. Sicque maior ac perfectior potest se verè humiliare sub inferioribus. Nunquam enim debet aliquis propter humilitatem à veritate recedere, [*Data est gratia hæc*] id est authoritas & sapientia, [*in gentibus euangelizare*] hoc est, gentibus prædicare, [*inuestigabiles diuitias*] id est imperscrutabilia & copiosissima dona & beneficia, [*Christi*] hominibus præstita vel promissa, [*Et illuminare*] instrumentaliter, id est prædicando docere, [*Omnes*] gentes. i. quasdam de omni genere gentium, [*Quæ sit dispensatio*] id est executio, seu dispensatiua adimpletio, [*Sacramenti absconditi a seculis in deo*] id est humanæ redemptionis secreto consilio factæ, seu incarnationis filii dei. Quod sacramentum absconditum seu celatum fuit in deo, id est diuinæ mentis notitia à seculis, id est ab omnium generationum exordiis, vt pote ab origine mundi, ita vt nulli creaturæ angelicæ vel humanæ, fuerit plenè manifestatum. [*Qui*] deus [*Omnia creauit, vt innotesçat principatibus et potestatibus in cælestibus per ecclesiam multiformis sapientia dei secundum præfinitionem seculorum, quam fecit deus in christo Iesu domino nostro*] In horum expositione verborum maximam difficultatem habentium, sanctus Hieronimus & sanctus Augu

Infra.4. 2.Corin.1. Supra.2. Matth.11. Lucę.10. Actu.13. 2.Petri.1. Ioann.1. 1.Cori.15. 1.Corin.1. Sup.ca.2. Rom.2. Hierony.

ſtinus nonnihil diſſonare videtur. Secundùm Hieronimum enim exponitur ſic, Mihi data eſt gratia, E
euangelizare in gentibus inueſtigabiles diuitias Chriſti, vt innoteſcat, id eſt ita vt notificetur principibus & poteſtatibus, id eſt angelorum ordinibus, qui ſunt in cæleſtibus manſionibus per eccleſiam, hoc eſt per apoſtolorum in eccleſia prædicationem, ſeu ex prædicatione Apoſtolorum eccleſiis facta, multiformis ſapientia dei, id eſt diuinæ mentis ſapientialis diſpoſitio de humani generis liberatione. Quę vtique cognitio, vel ſapientia dei, quamuis inſeuna & ſimpliciſsima ſit, tamen propter diuerſa quę
Matth. 16. includit, concernit & efficit, multiformis vocatur. Eſt enim de omnibus myſteriis Chriſti. Quod autem ſubiungitur, ſecundum præfinitionem ſeculorum &c. referri poteſt ad verbũ innoteſcat, eritq; ſenſus. Vt innoteſcat principibus & poteſtatibus per apoſtolorum prædicationem multiformis ſapientia dei, ſecundum præfinitionem ſeculorum, id eſt ſecũdum prędicationem dominicam ab exordio
Ioann. 1. temporum præconceptam, quam præordinationem fecit, id eſt effectui mancipiauit, in Chriſto Ieſu
Ioan. 15. domino noſtro, hoc eſt per Chriſti prædicationem inchoatiuè, & per miſsionem ac illuminationẽ qua
Auguſtin. ipſe apoſtolos docuit, & ad prędicationem emiſit. Secundò, refertur ad nomen multiformis. Tanquam dicat, Multiformis ſapientia dei, non in ſe multiformis. ſed ſimplex. Multiformis verò, ſecundum præfinitionem ſæculorum, id eſt ſecundum ordinationem eorum quæ in ſæculo fiunt. Vel ſecundum hæc ipſa ex diuina præordinatione procedentia: quam præfinitionem fecit, id eſt impleuit, vel implere diſpoſuit deus pater, in Chriſto Ieſu domino noſtro, id eſt per vnigenitum filium ſuum, per quem facta F
ſunt omnia. Qui teſtatur, Pater meus vſque modo operatur, & ego operor.

¶Secundo exponitur iuxta Auguſtinum, hoc modo, Data eſt mihi gratia illuminare omnes, quę ſit diſpẽſatio ſacramenti à ſæculis in deo abſconditi, vt innoteſcat, id eſt ſic tamen vt innotuerit principibus & poteſtatibus, id eſt angelis vniuerſis: per eccleſiam, hoc eſt in eccleſia, multiformis ſapientia dei. Po
S. Thomas nit ergo Auguſtinus ſuper Geneſim, quòd omnes angeli à principio ſęculi prægnouerunt myſteriũ
Hiere. 1. regni cæleſtis, id eſt vnigeniti filii dei incarnationem. Quod etiam Thomas in prima parte affirmat, rationem adiiciens. Quoniam incarnatio verbi eſt finis ad quam omnia angelorum miniſteria ordinãtur.

Omnes autem ſunt aliquo modo adminiſtratorii ſpiritus. Omnes ergo ſacramentum hoc cognouerũt,
Hierony. quantùm ad ſubſtantiam eius in generali, non autem quantùm ad ſingula circunſtantias, ſeu par-
Eſaiæ. 63. ticulares conditiones ipſius. Et quantùm ad hoc, profecerunt in cognitione multiformis ſapientiæ dei, myſteriorumque Chriſti, tempore Aſcenſionis & prædicationis Apoſtolorum. Porro beatus Hieronymus videtur ſentire opoſitum hoc loco, & Eſaiæ exponens illud, Quis eſt iſte qui venit de Edom. Ait itaque, quòd angeli myſterium incarnationis, paſsionis Chriſti ignorauerunt donec impleretur. A Chriſto quoque aſcendente illud addiſcerent, atque ex prædicatione Apoſtolorum in eius agnitione proficerent. Veruntamen ſi dicta Hieronymi diligenter inſpiciantur, non videntur prædictis penitus G
diſſonare. Nam aſſerit quòd angelicæ dignitates non ad purum intellexerunt præmemoratum myſterium, donec completa eſt paſsio Chriſti, & Apoſtolorum prædicatio in gentes promulgata. Certum eſt
Dionyſi. autem dici non poſſe, quòd angeli abſolutè neſcierunt myſteria Chriſti, donec rebus eſſent expleta. Propheticæ autem reuelationes (ſecundum Dionyſium) angelorum miniſterio fiunt, quod ergo de Chriſto prægnouerunt prophetæ, angeli prius, certiuſque nouerunt. De hac verò materia plenius
Eſaię. 63. dixi in Eſaia, exponendo caput illud, cuius exordium eſt, Quis eſt iſte qui venit de Edom? videtur quoque expoſitio glorioſi Hieronymi hoc loco magis concordare literæ, quà expoſitio Auguſtini, vt conIoann. 11. ſtat inſpicienti. [*In quo*] Chriſto, id eſt cuius gratia & meritò, [*Habemus fiduciam*] futuræ felicitatis, [*Et acceſſum*] ad deum, [*In confidentia*] hoc eſt, confidendo de bonitate dei, meritis Chriſti, & actibus propEpiſt. priis, [*Per fidem eius*] quia in fide Chriſti omnia bona noſtra fundantur. Vnde & confidentia iſta ex fide procedit. ¶Deinde admonet Epheſios ad patientiam atque conſtantiam. [*Propter quod obſecro*] hoc eſt, per ſacra vos rogo, [*Ne deficiatis*] hoc eſt, ne frangamini per impatientiam, puſillanimitatem, aut tædium animi, nec à fide, bonoque opere deſiſtatis, [*In tribulationibus meis*] id eſt ex conſideratione perſequutionum, & aduerſitatum quas patior, [*Pro vobis*] hoc eſt ad veſtri ędificationem ac probationem, [*Quæ*] conſtantia, ſcilicet non deficere. [*Eſt gloria veſtra*] id eſt glorioſum meritum veſtrum. Solent autem puſilli ſcandalizari, frangi, deficere, dum conſpiciunt iuſtos ab impiis opprimi aut occiAbac. 1. di. In quorum perſona ſcriptum eſt ab Abacuc, Quare domine non reſpicis contemplatores, & ta- H
Actu. 14. ces conculcante impio iuſtiorem ſe? Propter hoc lacerata eſt lex. Exercitati autem in via & lege di-
Roma. 8. uina, qui ſciunt quòd per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum cæleſte, & quod pœnæ
Matth. 5. iuſtorum in hac vita non ſunt niſi medicinæ atque remedia, non mouentur ex hoc: quin potius dicunt illud Saluatoris, Beati qui perſequutionem patiuntur propter iuſtitiam, quoniam ipſorum eſt regnum cælorum. [*Huius rei gratia*] puta ne deficiatis à bono propter aduerſa. [*Flecto genua mea*] id eſt corpus in oratione humiliando ad inſinuandam vel exercitandam cordis mei humiliationem, [*Ad patrem domini noſtri Ieſu Chriſti, ex quo omnis paternitas in cælis, et in terra nominatur*] id eſt de cuius veri1. Corin. 4. ſsima paternitate deriuatur, & nomen paternitatis ſortitur omnis paternitas angelorum & hominum. Ita quòd paternitas primò & propriè conuenit deo patri qui genuit filium, non ſolùm in natura ſimilem, ſed etiam ſibi conſubſtantialem. Cæteris verò conuenit paternitas per quandam imitationem paternitatis diuinæ, [*Vt det vobis ſecundum diuitias gloriæ ſuæ*] id eſt ſecundum plenitudinem ſuæ perfectionis increatæ & opulentiſsimæ, [*Virtutem*] id eſt cordis conſtantiam, [*Corroborari*] hoc eſt confirmemini, [*Per ſpiritum eius*] id eſt per inſpirationem & opem ſpiritus ſancti, [*In interiori homini*] hoc eſt, in anima. Quod eſt [*Habitare Chriſtum per fidem*] formatam, [*In cordibus veſtris*] id eſt manſionem quietam, ac iugem præſidentiam habere in interioribus veſtris. Sitis quoque [*In charitate*] dei ac proximi, [*Radicati*] hoc eſt radicitus fixi, ſeu firmiter inhærentes, quemad-

A mo dum radix terræ fortiter ineſt, [*Et fundati*] id eſt, per firmas rationes diuini amoris ſtabiliti, videlicet ex conſideratione diuinę bonitatis in ſe, & charitatis eius ſuper nos, ex conſideratione etiam beneficio- 1. Cori. 9.
rum, promiſsionumque Chriſti, [*Vt poſsitis comprehendere*] id eſt ſyncerè cognoſcere, [*Cum omnibus ſanctis*] hoc eſt, ſicut ſancti in via deo reuelante cognoſcunt, [*Quæ ſit latitudo*] ſpiritualis charitatis, [*Et longitudo, et ſublimitas, et profundum*] eius. Hæ dimenſiones attribuntur charitati, per ſimilitudinem corporalium dimenſionum. Vnde latitudo charitatis eſt, quod ad omnes extenditur, etiam inimicos. Longi- Auguſti.
tudo eius eſt, quod tendit in longum atque futurum, videlicet vſque in vltimum finem, ſeu vitam æternam, nec frangitur propter dilationem. Vnde ſecundum Auguſtinum, Longitudo eſt perſeuerandi lõganimitas. Sublimitas verò charitatis eſt, quòd immediatè vnit nos deo, imò in deum transformat, eique inſeparabiliter colligat, quod maximè in patria adimpletur. Profundum autem charitatis eſt conde- Iacob. 1.
ſcenſus ad proximum. Vel humiliationis decliuitas ex conſideratione terribilium iudiciorum dei. Sapient. 8.

¶Poſſunt quoque hæc quatuor metaphoricè ad diuinam referri naturam. Vt latitudo pertineat ad diuinæ naturæ communicabilitatem, qua deus dat omnibus affluenter, nec aliquid expers eſt à diuinę bonitatis participatione. Longitudo verò pertineat ad æternitatem, qua attingit à fine vſque ad finẽ, imò vniuerſa præcedit, & omnia ſequitur. Vel ad longanimem expectationem, qua impiorum præſtolatur emendationem. Sublimitas autem ad maieſtatis diuinę incircunſcriptibilem excellentiã. Vel ad pro-
B miſsorum ſuperuaturalem dignitatem. Profundum quoque ad incomprehẽſibilia diuinæ naturę, eiusq; Pſalm. 35.
iudiciorum. De quibus dicit ſcriptura, Iudicia tua abyſſus multa. Item alibi, Excelſior cęlo eſt. Et quid Iob. 11.
facies? Profundior inferno, Et vnde cognoſces? Longior terra menſura eius, & latior mari. Poſsitis [*Scire etiam*] ſcientia practica, hoc eſt ſciendo imitari, & iuſtè agere, [*Supereminentem ſcientiæ charitatem Chriſti*] id eſt dilectionem illam præcipuam, qua Chriſtus ſecundum ſuam ſcientiam nos dilexit. Dilectio enim ex cognitione procedit. Vel ſic, Poſsitis ſcire charitatem Chriſti ſupereminentem ſcientiæ, id eſt Eccle. 24.
noſtram notitiam ſua magnitudine excedentem, [*Vt impleamini*] id eſt diuinarum gratiarum recipiendo influxum, tẽdatis ac perducamini, [*In omnem plenitudinem dei*] id eſt ad omnia dona perfecta quę cõ- 1. Timo. 1.
feruntur à deo. Quatenus nunc obtineatis plenitudinem meritorum: poſtmodum verò plenitudinem Finis.
præmiorum, [*Et autem*] ſcilicet deo omnipotenti, [*Qui potens eſt omnia*] ſibi placentia, & nobis ſa- Damaſce.
lubria, [*Facere*] .i. implere [*Superabundanter quam petimus aut intelligimus*] id eſt copioſius quàm orare aut noſſe valeamus, qui tamen plus intelligimus, quàm orare præſumamus, [*Secundum virtutem*] id eſt omnipotentiam ſuam, [*Quæ operatur in vobis*] vt cauſa prima ac principalis, nobisque virtutem & gratiam operandi largitur, [*Ipſi*] ſit [*Gloria*] id eſt clara cum laude notitia, [*In eccleſia*] id eſt in cordibus fidelium, qui deum glorificant, [*Et in chriſto Ieſu*] id eſt propter ea quæ nobis per Chriſtum donauit. Gloria inquam duratura, [*In omnes generationes*] id eſt per vniuerſa generationum interualla, ſeu tẽ-
C pora [*Seculi*] id eſt præſentis vitæ contentiuæ, [*Seculorum*] id eſt includentis in ſecula vniuerſa, id eſt ſingulas mundi ætates.

¶Porrò, ſecundum Damaſcenum, Seculum multa ſignificat. Primò, vniuſcuiuſque rei vitam. Secundò, tempus mille annorum. Tertiò, totam vitam ſeu durationem (vt ita loquar) præſentem. Quartò, vitam futuram in patria poſt reſurrectionem nouiſsimam. Quintò, menſuram æternorum. Sextò, menſuram perpetuorum. Septimò, ſingulas ſeptem mundi ætates.

Cap. IIII [*Obſecro itaque vos ego vinctus in domino.*] Artic. iiij.

Epiſt. Epheſi. 3.
Matth. 11. Tobiæ. 4.
Eccle. 10. Eccleſi. 3.
Hebre. 10. 1. Cori. 12. Gala. 6.
Ioann. 17.
Roma. 12.
Hiere. 32.

Ocuit ſanctus Apoſtolus omnia bona noſtra diuinæ pietati ac gratiæ eſſe aſcribenda, induxit quoque Epheſios ad gratiarũ actionem, & fudit pro is præcem deuotã. Iam in moralibus inſtruit eos dicendo. [*Obſecro itaque vos ego vinctus*] .i. Romę incarceratus atque ligatus, [*In dño*] hoc eſt, propter deũ & fidei prędicationẽ, [*Vt digne ambuletis*] quotidie in virtutibus proficiendo. Dignè, inquã, [*Vocatione qua vocati eſtis*] ad chriſtianã religionẽ atque euangelicam legẽ me foris per prędicationẽ meã vocãte, deo autẽ interius operante, & per inſpiratiõnẽ internã vocãte, hoc eſt ſic viuite vt cõuenit Chriſtianis, & ſicut lex iubet quã aſſumpſi- D
ſtis, [*Cum omni humilitate*] interiori & exteriori in verbis & factis, ita vt latentem ſuperbiã & manifeſtam præſumptionem ac promptam abiiciatis, [*Et manſuetudine*] .i. mittitate iram refrenante. Hoc & chriſtus admonet, Diſcite, inquiens, à me: quia mittis & humilis corde. Vnde & tobias præcepit filio ſuo, Superbiam nunquam in tuo ſenſu, aut in verbo tuo dominari permittas. In ipſa enim ſumpſit initium omnis perditio. Et in Eccleſiaſtico ſcriptum eſt, Odibilis coram deo & hominibus eſt ſuperbia. De commendatione verò manſuetudinis ſcriptum eſt, Fili, in manſuetudine opera tua perfice, & ſuper hominum gloriam diligeris, [*cum patientia*] quæ paſsionem triſtitiæ aufert, id eſt cum equanimi tolerantia aduerſorum [*Supportantes inuicem*] mutuos defectus atque labores, compatiendo peccantibus, & laborantibus ſuccurrendo: ſicut alibi dictum eſt, Alter alterius onera portare, [*In charitate*] id eſt ſyncero affectu non ſimulatione, aut pro commodo temporali, [*Soliciti ſeruare*] id eſt ſtudioſi ac diligentes ad conſeruandum, [*Vnitatem ſpiritus*] id eſt ſpirituale vnionem & conformitatem animorum, vt ſit nobis animа vna per charitatis affectum. vel vnitatẽ ſpiritus .i. vnitatem eccleſiæ quam fecit ſpiritus ſanctus, [*In vinculo pacis*] hoc eſt, in pace ſeu tranquillitate animi, quę eſt ſpirituale, vinculũ vnitatis præfatę, quoniã nutrit eam atque cõſeruat. [*Vnum corpus*] Chriſti myſticum eſtis, [*Et vnus ſpiritus*] cum deo ei fideliter adhærendo. Vel vnus ſpiritus cum ſpiritu Chriſti per charitatẽ, eadem volendo ac nolendo cũ eo quẽadmodũ per Hieremiã dominus loquitur, Dabo eis cor vnum, & animam vnam, [*Sicut vocati eſtis*

1.Petri.5. *in vnam ſpem*] id eſt ad eandem beatitudinem ſperandam.[*Vocationis veſtræ*] id eſt ad quam veſtra vocatio ordinatur.Meritò inſuper obſeruanda eſt vnitas iſta interna ac ſpiritualis.Nam[*Vnus dominus*]ſci- E
Heſter.13. licet deus trinitas.De quo in libro Heſter quidem aiebat,Domine rex omnipotens in ditione tua cun-
Roma.3. cta ſunt poſita.[*Vna fides*]in ſpecie ex parte obiecti, quod eſt veritas prima, ſed ex parte ſubiectorum fides numeraliter diuerſificatur.Quamuis enim multa ſint credenda,& multi articuli fidei, vna tamẽ eſt formalis,& propria ratio obiectalis,propter quam omnibus creditur,&cui fides innititur,ſcilicet veritas increata.[*Vnum baptiſma*]in ſpecie,quia materia vna eſt,vt pote aqua,& forma baptiſmi eadem eſt. Vel dicitur baptiſma vnum,ex parte interioris Baptiſtæ,videlicet Chriſti,qui ſolus lauat & mundat interius.Vel ideo vnum vocatur, quia iterari non poteſt, eſtque eiuſdem valoris à quocunque miniſtretur, quoniam non conſiſtit in merito dantis,ſed in virtute dominicæ paſsionis. [*Vnus deus et pater omnium*]hoc eſt, deus trinitas. Qui deus dicitur propter creationem : pater ; propter benignam gubernationem.[*Qui*]eſt[*Super omnes*]id eſt incomparabili dignitate cunctis præſtantior. [*Et per omnia*]ſpiritualiter extentus ſiue diffuſus, cunctaque penetrans & includens. Propter quod ipſe per Hieremiam
Hier.23. Finis. Epiſt. Ioann.1 conteſtatur.Nunquid non cælum & terram ego impleo? [*Et in omnibus nobis*] credentibus atque electis eſt per fidem, charitatem & gratiam. Sed ne ex hoc quod dixit, nos eſſe vnum corpus, vnumque ſpiritum,æſtimetur in omnibus eſſe per gratiã,ſubditur,[*Vnicuique autem noſtrum data eſt gratia*] gratũ faciens, vel gratis data, ſeu vtraque ſimul. [*Secundum menſuram donationis chriſti*] hoc eſt,iuxta quan- F
Pſalm.67. titatem menſuratam à Chriſto :vel ſecundum quod Chriſtus dator menſurat, qui dat ſingulis ſecundum propriam capacitatem ſiue virtutem. [*Propter quod dicit.*] Pſalmiſta, [*Aſcendens*] Chriſtus[*In altum*]id eſt in cælum empyreum in die aſcenſionis .[*captiuam duxit captiuitatem*] hoc eſt,à diabolo captos eripuit, cœpit,& ſecum deduxit,videlicet ſanctos de lymbo, omneſque omnino purgatos.[*Dedit*
Actu.2. *dona hominibus*] maximè in die ſancto pentheoſtes, quando diſcipulis mittens ſpiritum ſanctum, impleuit corda eorum diuerſis chariſmatibus ſpiritus ſancti,vt patet in Actibus. Allegat autem Apoſtolus potius ſenſum quàm verba Pſalmiſtæ.Sic enim continet noſtra tranſlatio, Aſcendiſti in altum, cœpiſti captiuitatem,accepiſti dona in hominibus.[*Quod autem*]Chriſtus[*Aſcendit,quid eſt*]hoc eſt,quomodo verum eſt[*Niſi quia et deſcendit primum*]id eſt ante,videlicet in die reſurrectionis ſeu mortis ſuę. [*In inferiores partes terræ*?]id ad lymbum patrum,qui eſt ſecus infernum ſitum in medium terræ. Inde enim captiuam duxit captiuitatem.
Zach.9. ¶Porrò Chriſtus in puncto mortis ſuæ deſcendit in lymbum,quantùm ad animam.In die verò reſurrectionis rediit illuc cum corpore & anima ſecundum quoſdam. Vel ſic,Deſcendit primùm in inferiores partes terræ,hoc eſt,ad hunc mũdum inferiorem,humanam naturam aſſumendo, atque in mundo
Ioann.3. viſibiliter operando.Vnde ipſe ait,Nemo aſcendit in cælum,niſi qui deſcendit de cælo.[*Qui deſcendit*] G
Marc.16. modis præfatis,[*Ipſe eſt et qui aſcendit*]in die Aſcenſionis ſecundum corpus & animam,[*Super omnes cæ-*
Actu.1. *los*]materiales & habitationes eorum.Aſcendit autem loco & dignitate,vel potius dignitatis ſuæ manifeſtatione ſuper omnes creaturas corporales ac ſpirituales.Sũt autem ſeptem cæli planetarum:octauum cælum eſt firmamentum quod appellatur ſydereum. Eſtque partim diaphonum, & partim lucidum. Nonum eſt cælum criſtallinum,ſeu aqueum, omnino diaphonum,quod philoſophi nominant nonam ſphærã.Vltra q̃ aliqui ponunt decimam ſpæram ſeu decimum cælum, quod nominant primum mobile.Vltra hos cælos,eſt cælum empyreum maximè vniforme ac ſimplex atque immobile,quod eſt mãſio beatorum.

¶Denique præter hos cælos ſuperiores,& ſecundum ſubſtantiam prorſus incorruptibiles ſunt cæli elementares,videlicet cælum aëreum,æthereum,olympium,& igneum.Sic ergo aſcendit[*Vt adimpleret omnia*] quæ in lege, prophetis ac pſalmis de ipſo prænunciata fuerunt. Vnde in cruce dicebat, Conſummatum eſt.Vel,impleret omnia genera hominum,id eſt quoſdam de vniuerſis generibus hominum do-
Lucæ.24. nis & gratiis ſpiritus ſancti.De quibus omnibus dixit apud Ioannẽ, Omnia traham ad meipſum.Quo-
Ioan.19. modo autem & quibus gradibus hoc fecerit: ſubditur,[Et *ipſe*]Chriſtus[*Dedit*] hoc eſt gratis conſti-
Ioan.10. tuit, [*Quoſdam quidem Apoſtolos*] de quibus in Luca habetur, Hos duodecim elegit, quos & Apoſtolos nominauit. [*Quoſdam autem prophetas*] id eſt futurorum prænunciatores, vt erant Agabus & Dionyſius, qui Ioanni Euangeliſtæ prophetauit de ſua reductione à Pathmo . Secundum
Lucæ.6. Ambroſium per prophetas potius intelliguntur ſcripturarum expoſitores,quoniam in nouo teſtamen- H
Actu.11. to ſcripturarum explanatores appellantur prophetæ. [*Alios vero Euangeliſtas*] vel quia Euangelium conſcripſerunt, vt Lucas & Marcus: vel quia euangelium prædicauerũt, vt ſeptem diaconi & ſuc-
Ambroſi⁹. ceſſores eorum. Euangeliſtæ namque vocantur, qui quamuis ſacerdotes non ſint, tamen euangelizare ex officio poſſunt [*Alios autem*] dedit [*Paſtores et doctores*] puta epiſcopos, qui verbo & opere gregem ſuum paſcere habent. De quibus dominus loquitur per Hieremiam, Dabo vobis paſtores iuxta cor meum, & paſcent vos ſcientia & doctrina. Loquitur autem Apoſtolus de diſtinctione iſtorum formaliter. Materialiter nanque frequenter coincidunt, eò quòd eidem perſonæ diuerſæ
Actu.6 Luc.1. Marc.1. gratiæ conferantur.Nam ipſi Apoſtoli vtique & prophetæ & Euangeliſtæ, paſtores atque doctores fuerunt.Hos itaque dedit deus.[*Ad conſummationem ſanctorum*]id eſt vt fœliciter finiantur ſeu conſumẽtur.qui nunc ſancti & perfecti conſiſtunt, qui & à prædictis diriguntur [*In opus miniſterii*] id eſt operoſum obſequium, puta ad hoc vt ſinguli ſua officia ordinatè & expeditè valeant exequi. [*In ædificationem corporis Chriſti*]id eſt propter ædificationem ſpiritualem eccleſię,& vt infideles per fidem ei incorporentur,quæ eſt myſticum corpus Chriſti. ¶ Porrò prælatio ordinationis prædictæ durabit,[*Do-*
Hier.3. Hebr.6. *nec occurramus omnes*]hoc eſt,in die iudicii nobis inuicẽ & Chriſto obuiemus,iuxta illud in Euangelio,
Matth.25. 1.Theſſ.4. Ecce ſponſus venit,ſurgite obuiam ei.Et alibi,Simul rapiemur cum illis in nubibus obuiã Chriſto,[*in*

A *vnitatem fidei*] hoc eſt idem credentes quantùm ad electos fideles, qui nondum deum per ſpeciem videre meruerunt,[*Et agnitionis*] id eſt cõtemplationis,[*Filij dei*]Hoc refertur ad beatos qui ante futurũ iudicium deo perfruũtur.Vel ſic,Occurramus omnes,qui iam ſumus & viuimus,in vnitate fidei,id eſt in vna fide catholica, & agnitione fideli Chriſti filij dei, [*In virum perfectum*] hoc eſt in ſtatu perfecto, habentes videlicet perfectionem virtutum, & fortitudinem animorum, ſicque appareat nos eſſe viros non ratione ſexus,ſed perfectionis. Non ergo ideo ait,in virum perfectum, quaſi poſt reſurrectionem defecturus ſit ſexus muliebris, ſed quia electi fœliciter immutabuntur [*in menſuram ætatis plenitudinis* Galat.4.
chriſti]hoc eſt in ea ætate occurremus & reſurgemus,qua Chriſtus conſummatus atque occiſus eſt,ſci- Finis.
licet in anno trigeſimotertio.Nõ ait in menſuram corporis vel ſtaturæ, quoniam vnuſquiſque proprij corporis menſuram recipiet,quam vel in iuuẽtute habuit, licet ſenuerit, vel fuerat habiturus niſi prius obiiſſet.Non autem ſatis eſt dicere ſecundum Auguſtinum, quòd in reſurrectione detur corpori ma- Auguſt.
gnitudo quam non habuit, nec naturaliter habuiſſet, vel quòd corpora maiora ad dominici corporis
quantitatem rediganturſic enim multũ periret de illis:cùm tamen ne vnus quidem periturus ſit capil- Luc.21.
lus eorum.Hæc verò tam pręclara largitus ſiue daturus eſt deus beneficia nobis.[*Vt iam*]poſt receptionem baptiſmi, & conuerſionem noſtram,[*Non ſimus paruuli*]id eſt diſcretione ac ſenſibus minorati ſeu
B modici,[*Fluctuantes*]id eſt inſtabiles,[*et circunferamur*]id eſt vndique à deo & rectitudine ſanctæ conuerſationis abſtrahamur ac euãgemur,[*Omni vento doctrinæ*]id eſt inani;verboſa,& turbulenta inſtructione hominum peruerſorũ,ne deputemur cum illis,de quibus dicit Pſalmiſta, In circuitu impij ambulant.Et,Deus meus pone illos vt rotam,& ſicut ſtipulam ante faciem venti, quæ circunferentia ſeu Pſalm.11.
vana inſtructio ſit,[*in nequitia hominum*] id eſt à nequam hominibus, [*in aſtutia*] hoc eſt cum fraude & Pſal.82.
ſimulatione, [*Ad circũuentionem erroris*].i. ad hoc vt alios fallant mittendo eos in diuerſos errores ſub prætextu iuſtitiæ & ſpecie veritatis.[*Veritatem autem iuſtitiæ*]hoc eſt opera iuſta[*Facientes*] Vel veritatem doctrinæ facientes, id eſt actibus virtuoſis exequentes[*in charitate*] hoc eſt ex charitatis impulſu atque imperio non fictè, coactè aut formidolosè, [*Creſcamus*] in gratia gratificante, [*in illo per omnia*] virtutum exercitia,[*Qui eſt caput*]noſtrum,videlicet[*Chriſtus*]id eſt auxilio Chriſti,ſecũdum eius conſilia ad gloriam eius.[*Ex quo*]id eſt cuius virtute & operatione,[*Totum corpus*]myſticũ, quod eſt vniuerſa eccleſia, [*Compactum*]hoc eſt per fidem & opera firmiter iunctum,[*Et connexum*] coagulo cha- 1.Petri 2.
ritatis.[*Per omnem iuncturam ſubminiſtrationis*] id eſt per ſingula membra,ſiue ſuppoſita myſticum cor- 1.Cor.12.
pus integrantia,& ſibi inuicem charitatiuè miniſtrantia. [*ſecundum operationem*]id eſt realem & actualem ſubuentionem ſeu ſeruitutem [*in menſuram vniuſcuiuſque membri*] id eſt iuxta facultatem, proportionem,ſeu modum cuilibet perſonæ eccleſiaſticæ conuenientem, videlicet ſecũdum quòd gratia dei
C in ea maior aut minor eſt. Hoc itaque corpus ita compactum, [*augmentum corporis facit*] hoc eſt ſeipſum auget ac perficit numero & merito Chriſti virtutem, [*in ædificationem ſui*]hoc eſt vt plures con- 1. Cor.3.
uertantur ad fidem, corrigantur in moribus vel perficiamur virtutibus, [*in charitate*] in qua tota ſpiritualis fundatur & conſummatur conſtructio. Si ergo in corpus eccleſiæ iunctum eſt, vt ſingula membra eius ſi inuicem per dilectionem cohæreant atque miniſtrent. ¶Deinde inſtruuntur Epheſij in moribus,primóque admonentur declinare à malo.[*Hoc igitur*]id eſt quoniam tanta vobis collata eſt gratia.[*Dico et teſtificor in domino*]id eſt deo teſtante, vel ſub teſtimonio domini iubeo, deum teſtem adhibendo,[*Vt iam*]tempore gratiæ,[*Non ambuletis ſicut et gentes ambulant*] id eſt non viuatis ſicut Gen Rom.1.
tiles,[*in vanitate ſenſus ſui*]hoc eſt diuerſis erroribus humana vanitate conceptis.[*Tenebris*] id eſt perſi Prouer.3.
dia, variiſque falſitatibus. [*Obſcuratum habentes intellectum, alienati a vita dei*] id eſt à fide & lege diuina, [*Per ignorantiam quæ eſt in illis*] quæ eſt priuatio veritatis, idcirco alienat & ſeparat intellectum à via dei, quæ pulchra eſt atque pacifica, [*Propter cæcitatem*] id eſt habitudinem & duritiam [*cordis ipſorum*] per quam prædicationi veritatis claudunt oculos mentis. In maleuolam enim animam non in- Sap.1.
troibit ſapientia. [*Qui deſperantes*]hoc eſt futuræ remunerationis fiduciam non habentes, [*Semetip-* Heb. 18.
ſos tradiderunt impudicitiæ] id eſt turpitudini, luxuriæ, prbcedentes ex concupiſcentia, [*in operationem immundicitiæ omnis*] id eſt in opera totius fœditatis, nullum genus carnaliũ voluptatum omittentes, [*In* Heb.13.
auaritiam] id eſt ex peccato luxuriæ etiam in auaritiam lapſi deſiderantes temporalia, ſine quorum vſu,libidini vacare non poſſunt. De talibus ſcriptum per Sapientem, Dixerunt impij apud ſe. Non eſt Sap. 2.
D qui agnitus ſit, reuerſus ab inferis, quia ex nihilo nati ſumus, & poſt hæc erimus tanquam non fuerimus. Venite ergo & fruamur bonis quæ ſunt,& vtamur creatura tanquam in iuuentute celeriter. Nullum pratum ſit,quod non pertranſeat luxuria noſtra. [*Vos autem non ita*] ſcilicet vt impudicè viuatis, & vitiis Gentilitatis vacetis, [*Didiciſtis Chriſtum*] hoc eſt Chriſti doctrinam, quæ docet oppoſitum, [*Si tamen illum*] id eſt Chriſti documenta, [*Audiſtis*]auribus mentis,id eſt intellexiſtis,[*Et in Chriſto*] hoc eſt ſecundum eius vitam, mores & theoriam, [*Edocti eſtis*]à ſpiritu ſancto per Chriſti miniſtros, [*Sicut eſt veritas in Ieſu*] id eſt ſi ſic informati eſtis vt dici poſſitis edocti in Chriſto, hoc eſt ſi verè ſapientes eſtis,vitam & mores conformando ſcientiæ exemplo Chriſti, qui cœpit facere & docere . Vnde ſubiungit quid ſit in Chriſto edoctum eſſe, [*Deponere vos ſecundum priſtinam conuerſationem*] id eſt per abnegationem præcedentium vitiorum, [*Veterem hominem*] hoc eſt voſipſos relinquere,quantùm ad id quo primo parenti præuaricatori ſimiles eſtis per inobedientiæ eius imitationem. Act. 1.
Hinc enim dicit ſaluator, Qui vult venire poſt me,abneget ſemetipſum . Et Salomon loquitur, Ver- Luc. 9.
te impios, & non erunt, [*Qui*] vetus homo, [*Corrumpitur*] id eſt ſpiritualiter annichilatur omne eſſe Prouer.12.
gratiæ gratificantis perdendo, [*Secundum deſideria erroris*] hoc eſt conſentiendo deſideriis prauis,vel ea mancipando effectui.Quæ dicuntur deſideria erroris,quia ex errore ſeu defectu cognitionis aliquo modo procedunt.(Omnis enim peccans, eſt ignorans ſecundum philoſophum) & ad errorem pecca-

ti actualis deducunt. Per veterem autem hominem designatur quilibet nostrûm per comparationẽ ad pristina vitia, quibus anima vetusta efficitur. ¶Deinde Apostolus exhortatur Ephesios ad operationẽ boni,[*Renouamini autem spiritu*]id est affectu,[*Mentis*]id est animæ[*Vestræ*]Vel spiritu mentis vestræ,id est spiritu qui est mens vestra. Quid autem sit taliter renouari,additur,[*Et induite nouum hominem*].i.similitudinẽ Christi vel cuiuscunque hominis spiritualis in Christo renati ac renouati assumite,eius sequendo vestigia,sicut superius dictum est,Induimini dominum Iesum,hoc est esse virtutum & gratiæ adipisci curate,vt quotidie in charitate & gratia proficientes,indesinenter recentes & vigorosi,imò indies magis recentiores fiatis.[*Qui*]nouus homo,[*secundum deum*].i.à deo seu operatione diuina, vel secundum beneplacitum dei,[*Creatus*]id est formatus seu reformatus,[*Est in iustitia & sanctitate veritatis*] id est puritate vera non simulata.Has enim virtutes Christus,secundum quòd homo, accepit: quando in vtero virginis creata est anima eius,& corpori suo vnita.Alij verò in baptismo,& pœnitentia eas recipiunt.[*Propter quod deponentes mendacium*]Quod veritati & per consequens deo, qui veritas est,aduersatur.Deponentes(inquam)omne mendacium.s.officiosum,iocosum, & maximè pernicioſum: de quo in libro Sapientiæ habetur,Os quod mentitur occidit animam.Et in Psalmo,Perdes omnes qui loquuntur mẽdacium,[*Loquimini veritatem*]id est verum sermonem.Vnusquisque cũ proximo suo, hoc est quolibet homine, qui secundum naturam tibi frater & proximus est. Nam & pater vnus omnium nostrũ, & deus vnus creauit nos,[*Quoniam sumus inuicem membra*]id est per modum membrorum vniti,ad idem corpus ecclesiæ pertinentes,atque ad mutuam subuentionem obligati.Hinc per prophetam dicitur,Veritatem tantũ & pacem diligite.[*Iraſcimini & nolite peccare*] Hoc ex psalmo quodam acceptum est.Potestq; satis multipliciter explanari,prout ira diuersis modis accipitur.Si enim sumatur pro motu primũ primo, id est purè naturali, sic nõ est peccatum, & ita permissiuè dicitur Iraſcimini.Additur tamen,Et nolite peccare,quoniã ira talis facillimè redditur vitiosa.Secundò accipitur ira pro motu subito ex humana infirmitate & pœna peccati prodeunte, qui est veniale peccatum. Procedit enim ex aliqua apprehensione, nec rationis iudicium præstolatur. Et ita quòd dicitur, Iraſcimini, non est exhortatio iraſcendi, sed consilium atque remedium iram vincendi. Nam sequitur, & nolite peccare. Tanquã dicat,Si motio talis orta in vobis fuerit,non ei cõsentiat ratio,sed reprimat eam.Tertiò,sumitur ira pro motu quodam rationem sequente, quo cõtra propria vel aliena peccata mouemur,appetendo vindictam secundum rationis dictamen.Et hæc est ira per zelum quæ est laudabilis,faciens actũ rationis efficacius fieri,quam virtuosi frequenter sponte assumunt. De qua dicit Gregorius,Tunc robustius ratio cõtra peccata erigitur,dũ ira subita rationi famulatur.De hac itaque ira admonendo iã dicitur Iraſcimini.s.cõtra vestra & aliorũ peccata.Verũtamen quoniam ira hæc magno moderamine eget, ne excessiuè accẽdatur vel maiorẽ expetat vltionem quàm culpa meretur,ideo subditur, Et nolite peccare,hoc est ne permittatis iręcõmotionem sic crescere vt ratio cõturbetur,vel iustita omittatur.Propter quod ait Gregorius,Cauendum summoperè est,ne ira,quæ vt instrumentum veritatis assumitur, rationi dominetur,ne vt domina prẽeat,sed velut ancilla ad obsequium parata,à rationis tergo nunquã recedat.Si ergo vindicta quæratur propter correctionẽ culpæ & obseruationem iustitiæ,erit ira per zelum,aliàs esset ira per vitium.¶Denique ira dupliciter metas rationis excedit.Primò nimiũ ferueſcendo,quando videlicet ipsa cõmotio in se excessiua consistit,rationis actum impediendo. Secundò maiorem vindictã quàm oportet expetendo,quod est grauius primo:est enim contra charitatem atque iustitiam.Vnde ex suo genere est mortale[*Sol*]iste visibilis[*Non occidat*]ad occasum tenendo,[*super iracundiam vestram*]hoc est ira vestra durante. Tanquam dicat,Si motus iræ exurgat,non maneat. Vel sol iustitiæ,id est Christus aut certè sol intelligentiæ, hoc est iudicium rationis non occidat super iracundiam vestram,id est à vobis non elongetur,nec seperatur propter iracundiæ vestræ excessum. [*Nolite locum*]hoc est ingressum ad possidendum animam vestram,[*Dare diabolo*]admittendo suggestiones eius nefarias,vel redeundo ad pristinas iniquitates.Vnde scriptum est,Resistite diabolo, & fugiet à vobis.Aliter vobis contingetquòd Christus in Euangelio loquitur, Cũ immundus spiritus exierit ab homine, perambulat arentia loca,quærens requiẽ,& non inuenit.Tunc dicit,Reuertar in domum meam vnde exiui.Et cũ venerit,reperit eam vacantem,& scopis purgatam atque ornatam.Tunc abit,& adiungit sibi septem alios spiritus sceleratiores se,& ingressus inhabitat illic,& fiunt postrema hominis illius peiora prioribus,[*Qui furabatur*]ante conuersionem seu pœnitentiam,[*Iam non furetur*]aliena tollẽdo, quòd ex suo genere est mortale, quoniam contrarium est iustitiæ. Interdum tamen est veniale, propter paruitatem nocumenti,vel actus imperfectionẽ, [*Magis autem laboret operando in manibus suis quod bonum est*] id est licita opera exteriora atque mechanica pro pretio faciat, [*Vt habeat aliquod temporale bonum, Vnde tribuat necessitatem patienti*]hoc est egenis eleemosynam conferat de labore manuum suarum.Hinc in Actibus idem iste ait Apostolus,Omnia ostendi vobis,quia sic laborantes oportet suscipere infirmos, meminisse verbi domini Iesu, quia beatius est magis dare quàm accipere. [*Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat*] quamuis animo fuerit præconceptus, sed reprimatur, præsertim cùm de omni verbo otioso reddenda sit ratio in die iudicij. Corrumpunt nanque mores bonos colloquia praua.Propter quod in Ecclesiastico scribitur,Beatusvir qui nõ est lapsus in verbo ex ore suo,[*sed qui bonus est ad ædificationem fidei*]hoc est sermo vtilis ad ædificandum fidem in alio proferatur à vobis,nõ qualitercunque,sed cũ debitis circunstantiis,scilicet [*Vt det gratiam audientibus*] id est proficiat eorum saluti,ficque per occasionem præstet seu augeat gratiam dei in eis.[*Et nolite contristare spiritum sanctum dei*]hoc est non ita per inobedientiã vestram offendatis spiritum sanctũ, vt per modũ contristati se habeat,vel alios bonos propter vestrã peruersitatem ad contristandum seu condolendum inducat. Quãuis enim spũs sanctus sit verus & incõmutabilis deus,ei tamẽ assscribitur quòd ipse in hominibus operatur,iuxta quem sensum fertur pro nobis orare gemitibus inenarrabilibus.Per modũ quoque contristati se habet,dum à nostris cordibus per peccata fugatur: iuxta illud Sapientiæ, Spiritus sanctus disciplinæ effugit ficțum,cp auferet se à cogitationibus quæ sunt sine intellectu. Penes hũc sensum & in Esaia scribitur,Afflixerunt spiritum sancti eius.Translatio septuaginta interpretũ habet, Afflixerunt spiritum sanctum eius,[*in quo signati*].i.cuius virtute & gratia à reprobis seperati,distinctique estis[*in die redemptionis*].i.conuersionis; vel baptismatis vestri. Vel, in die redẽptionis.i.dominicæ passionis, quia tunc facta est signatio ista quantũ ad meritum eius ex parte Christi, qui tunc omnibus sufficienter,electis verò efficiẽter promeruit gratiam veræ salutis.[*Omnis amaritudo*]cordis,sermonis & operis,[*Et ira*] per vitium,[*Et indignatio*]procedens ex ira atque superbia,[*Et clamor*].i.sermo impetuosus,vel irrationabilis eleuatio vocis,[*Et blasphemia*]contra deum & sanctos [*Tollatur a vobis*]vel per anticipationem, vel per correctionẽ,gratia dei vestris studiis ac precibus auxiliante.Nõ est enim volẽtis neque currentis,sed dei miserentis,[*Cum omni malitia*].i.cũ cæteris vitiis,vt habeatis cor mundũ.Nam si quis totã legem impleuerit,offendat autem in vno, factus est omnium reus. Nẽpe (vt ait Ambrosius) in seruo dei omnia debent bona videri,ne puritas eius ex aliqua parte maculetur.Hæc ergo vitãda sunt vitia.Vnde de amaritudinis euitatione scriptũ est.Non sit inter vos radix germinãs fel & amaritudinẽ.Et alibi iterum,Nõ est sensus vbi abundat amaritudo.De ira verò scriptũ est apud Ecclesiastẽ,ne sis velox ad iraſcendũ,quoniam ira in sinu stulti requiescit. Cui cõsonat illud Iob, Virũ stultum interficit iracundia. Et alibi legitur, Ira non habet misericordiã, nec erũpens furor. Spiritũ autẽ ad iraſcendum facilẽ, quis poterit sustinere?De indignatione quoque Salomon ait, Qui ad indignationẽ facilis est, erit ad peccata procliuior.[*Estote autem inuicem benigni*]mutuò subueniendo[*Misericordes*]cordialiter cõpatiendo.Beati enim misericordes,quoniã ipsi misericordiã consequẽtur.Et in Prouerb.scribitur, Per misericordiã & fidem purgantur peccata,[*Donantes inuicem*]id est mutuas offensas penitus remittẽtes,[*sicut & deus*] patervel trinitas[*in christo*]id est merito Christi[*Donauit nobis*].i.piè indulsit.Propterea ipse ait Saluator,Si non dimiseritis,nec pater vester qui in cælis est dimittet vobis peccata vestra.

Rom.13. Ioan.14. Sap.1. Psalm.5. Malac.2. Rom.12. Zacha.8. Psal.4. 1.Reg.19. Gregor. Ibidem. Iob 5. Iacobi 4. Matt.12. 2. Thess. 3. Act.20. Matt.12. 1. Cor.15. Eccle. 14. Rom. 8. Sap.1. Esa. 63. Act. 1. Esa. 5. Rom. 9. Iacobi 2. Ambros. Deut.29. Eccle.21. Eccle.7. Iob 5. Prouer. 27 Prouer. 29 Matt.5. Prouer.15. Matt.11.

Cap. v. [*Estote ergo imitatores dei.*] Artic. v.

PRosequitur demũ Apostolus in præcedenti cap. cœptã institutionem moralẽ: & ait[*Estote ergo*].i.quoniam deus in Christo nobis donauit,idcirco estote[*imitatores dei*].i.diuinæ pietati cõformate vosipsos, offensoribus vestris parcendo, benefaciẽdo,omnésque diligendo,[*Sicut filij*]mei spirituales, vel filij dei adopti ui, [*charissimi*].i.valde dilecti, pro quibus pater vnigenitũ suum misit & dedit, filius mortem sustinuit, spiritus sanctus seipsum copiosissimè infudit. Hoc est quod in Euangelio docet, præcipitq; Saluator,Diligite inimicos vestros,& benefacite his qui oderunt vos,vt sitis filij patris vestri qui in cælis est, qui solem suum oriri facit super bonos & malos. Assimilari autem creatori,est summa perfectio creaturæ,si tamẽ assimilatio fuerit ordinata,non vsurpata.[*Et ambulate in dilectione*] dei ac proximi, charitatiuè viuendo: iuxta illud,Hoc est præceptũ meum,vt diligatis inuicem,sicut & dilexi vos.Vnde iam subditur,[*sicut & Christus dilexit nos*].i.taliter vtputa pulè ac spiritualiter, quãuis non æqualiter[*& tradidit semetipsum pro nobis oblationem*]pacificã, [*Et hostiam*]pro peccato in ara crucis,[*Deo*]patri vel trinitati.i.ad gloriam eius,& vt ei pro nobis satisfaceret[*in odorem suauitatis*] id est in suauem odorem, videlicet in holocaustum acceptissimũ atq; gratissimum deo. Maximè enim placuit deo oblatio Christi ex parte patientis, non ex parte inferentis.Nã ex parte patiẽtis,mors illa erat piissima,& ex summa charitate assumpta:sed ex parte inferẽtis,crudelissima erat,sacrilega & displicẽtissima deo.[*Fornicatio autem*]simplex,[*Et omnis immunditia*].i.alia quælibet luxuriæ species,[*Aut auaritia*].i.inordinatus tẽporalium appetitus. [*Nec nominetur*].i.non solũ non sit,sed nec exprimatur[*in vobis*].i.à vobis,seu inter vos [*sicut decet sanctos*]esse sine taliũ nominatione,[*Aut turpitudo*].i.indecẽtia in oculis & amplexibus, [*Aut stultiloquium*] sicut est adulatio,[*Aut scurrilitas*].i.iocularitas risum concitans,[*Quæ ad rem non pertinet*]id est saluti non proficit.Horum nullũ nominetur aut sit in vobis, [*sed magis gratiarum actio*] à vobis domino persoluatur. Per hoc docet Apostolus, quàm longè debeant esse magna peccata ab his qui studẽt perfectioni. [*Hoc enim scitote intelligentes*]id est sacram scripturam sapienter pensantes, [*Quod omnis fornicator*].i.cum so luta concubans, [*aut immundus*].i.aliud aliquod luxuriæ genus exercens , vt est stuprum, incæstus, adulterium,[*Aut auarus,quod est idolorum seruitus*].i.cuius iniquitas idololatriæ comparatur,eò quòd sicut idololatra idola colit magis quàm deum verum : ita auarus potius adhæret argento & auro q̃ deo, magisq; confidit in eis quàm in domino. Propter quod in Ecclesiastico legitur, Auaro nihil est sceleſtius, & nihil iniquius q̃ amare pecuniam, [*Non habet hæreditatem*].i.beatam possessionem seu paratam fœlicitatem[*in regno dei et christi*]quod est vnum regnũ,quia nec modò pertinet ad filios ecclesiæ militantis per gratiam gratificantẽ,nec postmodũ pertinebit ad ciues ecclesiæ triumphantis per gloriam. Nõ enim intrabit in illã aliquid coinquinatũ,nisi qui scripti fuerint in libro vitæ & agni. Et Esaias ait, Tollatur impius,ne videat gloriam dei.[*Nemo vos seducat inanibus verbis*].i.coloratis sermonibus, apparentibus argumentis, friuolis promissionibus, prouidentiam dei negando,vel impunitatem ex diuina misericordia promittendo,seu longam vitam spondendo. [*Propter hæc enim*].i. propter horum inaniũ verborum prolationem,seductionem seu crudelitatem[*Venit ira*]id est vltio[*Dei in filios diffidentiæ*]id est in homines desperantes de vita futura seu præmiatione diuina. [*Nolite ergo effici participes eorum*] sic diffidentium.i.nec effectu,nec opere,neque auxilio cõformemini eis.Digni quippe sunt morte,nõ

Epist. Matth. 5. Luc. 6. Ioan. 15. Heb. 13. 1.Ioan. 3. Eccle.10. Apoc. 21. Esa.26. Sap. 4. Rom. 1.

Eccle. 3. solũ qui faciunt,sed etiam qui consentiunt. Nam & qui tetigerit picem, inquinatur ab ea. [*Erat is enim aliquando*]dum mundo & concupiscentiis inhæsistis. [*Tenebræ*] id est tanta vitiorum caligine, cordis cæcitate, & ignorãtiæ tenebris inuoluti:vt non solũ tenebrosi,sed etiam tenebræ fuisse dicamini,[*Nũc autem*]quando ad deum conuersi estis,facti estis[*Lux*]id est spiritualiter illuminati [*in domino*].i.in ve
Philip.2. ritate & gratia dei.Idcirco[*Vt filij lucis ambulate*].i.purè,honestè ac religiosè conuersemini,sicut ad fi-
Ioan.11. lios lucis pertinet,i,ad filios dei,qui est lux æterna & increata.iuxta illud Ioãnis,Erat lux vera. Vel per lucem intelligitur splendor seu claritas gratiæ, cuius filij sunt omnes qui gratiam habent. Vnde ait sal-
Ioan.12. uator,Dum lucem habetis,credite in lucem,vt filij lucis sitis. Meritò autem sic debetis ambulare.[*Fructus eutm lucis*].i.operatio gratiæ, vel opus placitum luci æternæ [*Est*]viuere[*in omni bonitate*].i.interna virtute ac pietate,quo ad seipsum,[*Et iustitia*].i.in iusta actione,quantùm ad proximum[*Et veritate*]
quantùm ad deum ei veraciter ministrando,[*Probantes*]id est prudenter inuestigantes, vel rationabili-
Finis. ter discernentes,[*Quid sit beneplacitũ deo*]vt illud semper agatis,& quæ displicent deo,vitetis. Vnde a-
Galat.6. pud Hieremiam dominus protestatur,Si separaueris pretiosum à vili,quasi os meum eris.[*Et nolite communicare*]consentiendo vel cooperando [*Operibus infructuosis*].i. vacuis à fructu spirituali [*Tenebrarũ*]
Hiere.15. id est malorum habituum seu hominum mentibus obscuratorum, [*Magis autem redarguite*]. i.iterũ atque iterum corripite, si sit spes de emendatione, & maximè si ad vestram pertineãt curam qui peccãt.
Auguſt. Omnes tamen ad correctionem fraternam iure charitatis aliquo modo tenentur.His ergo duobus mo
Matth.18. dis secundum Augustinum,non te maculat malus, si non consentis,& si redarguis. Quoniam enim pa
rum est non consentire,iungit Apostolus quod maius est, magis autem redarguite. Propter quod ait
Prouer.18. saluator, Si peccauerit in te frater tuus.i.te sciente, vade & corrige eum inter te & ipsum solum, &c. Deinceps ostendit quare non debeamus communicare operibus impiorum.[*Quæ enim in occulto*]id est in locis absconditis[*Fiunt ab eis*]prædictis excæcatis hominibus, humanum potius quàm diuinum con
spectum timentibus [*Turpe est dicere:*] quantò magis facere? [*Omnia autem quæ arguuntur*] id est opera
quæ reprehenduntur[*A lumine manifestantur*].i. per veram loquutionem, splẽdidámque doctrinam in-
crepantis,innotescunt esse digna reprobatione,nec vltra valent latere,quemadmodum ad Timotheum
2.Tim.3. ipse ait,Insipientia illorum omnibus manifesta erit.[*Omne enim quod manifestatur*] hoc modo per incre
pationem vel humilem peccantis confessiouem,[*Lumen est*]id est clarum,certum ac notum.Vel,lumẽ
Ioan. 3. est,id est spirituali luce perfunditur,dum in publicum ducitur.His consonat vẽrbum Christi, Omnis
qui malè agit,odit lucem & non venit ad lucem, vt non arguantur opera eius: Qui autem facit verita-
tem,venit ad lucem, vt manifestentur opera eius,quia in deo sunt facta. [*Propter quod*] videlicet quo-
niam lumen est quod manifestatur[*Dicit*]spiritus sanctus per me.[*Surge*]à vitiis per pœnitentiam[*Qui dormis*]id est in ignauia tua quiescis, [*Et exurge*] per opera pœnitentialia [*A mortuis*] id est de societate
Esa. 58. impœnitentium spiritualiter mortuorum,[*Et illuminabit te*]id est radium sapientiæ & lumen discretio-
Mich.8. nis tribuet tibi[*christus*]iuxta illud Esaiæ, Requiem dabit tibi dominus semper, & implebit splendo-
Epist. ribus animam tuam,si glorificaueris dominum,dum non facis vias tuas.Vnde Michæas ait, Cùm sede-
Matth.7 ro in tenebris,dominus lux mea est, & deducet me dominus in lucem, & videbo iustitiam eius. [*Vide-*
Prouer. 4. *te itaque fratres*]id est oculo intellectuali pensate,[*Quomodo caute ambuletis*] id est vigilanter & custo-
Prouer. 23. ditè viuatis,occasiones peccati vitãdo,atque in arcta via,quæ ducit ad vitam,cum omni circunspectio-
1.Cor.10. ne progrediendo:vt impleatis quod à Sapiente dicitur, Omni custodia custodi cor tuum.Et quod rur
sus idem ait,In timore domini esto tota die,& habebis spem in nouissimo, [*Non quasi insipientes*].i.sola
temporalia atque præsentia bona seu mala considerantes,[*Sed vt sapientes*] in cognitione diuinorum.i.
discreti ac prouidi,cælestibus bonis semper intenti,[*Redimentes*]id est ab infructuosis occupationibus
expedientes, [*Tempus*] vitæ præsentis, id est certas horas ad vacandum deo aptantes. Vel, redimentes
tempus,id est tempora,quæ infructuosè expendistis reparantes per infructuosissimam occupationem
temporis præsentis atque restantis, quatenus priores negligentias & impietates recõpensetis per arden
tissimam conuersationẽ temporis nõdum lapsi quo estis victuri,ne inter impios numeremini, de qui-
Psal.54. bus canit Psalmographus,Viri sanguinum & dolosi non dimidiabunt dies suos,[*Quoniã dies mali sunt*]
id est aduersitatibus,periculis atque malitiis pleni.Non quòd dies in se mali sunt,sed quia hęc mala in-
1.Mac.12. sunt hominibus in diebus seculi huius viuentibus. Scriptura enim tempori ea ascribit quæ fiũt in tem
Matth.6. pore,quemadmodum 1.Machabæorum inducitur,Videʃ Ionathas quia tempus eum iuuat.Hinc enim
Genes. 47. saluator,Sufficit(inquit)diei malitia sua.Et in Genesi Iacob asseruit,Dies peregrinationis meæ mali &
parui,[*Propterea fieri imprudentes*]sola sensibilia & temporalia ponderando, [*sed intelligentes quæ sit vo*
luntas dei]id est hoc diligentissimè inquiratis,quid placeat deo,vt illud semper agatis. [*Et nolite inebriari vino in quo est luxuria*]causaliter,quia calorem auget, atque libidinem concitat. Venter enim vino æ-
Hieron. stuans,citò spumat in libidinem,iuxta Hieronymum.Vnde Sapiens dicit, Luxuriosa res vinum,& tu-
Prouer. 20 multuosa ebrietas:his qui delectatur,non erit sapiens.Rursúsque scriptura,Quàm sufficiens est homi-
Eccle. 31. ni erudito vinum exiguum, [*Sed implemini spiritu sancto*] id est ita viuatis & corda vestra sic occupetis,
vt in gratia spiritus sancti proficiatis quotidie.Deus enim vnicuique influit,secundum quòd se dispo-
nit aut capax efficitur,[*Loquentes vobismetipsis*] id est mutuò exhortantes vosipsos[*in psalmis*] ad bene
Psal. 64. operandum hortantibus,[*Et hymnis*]ad dei laudem spectantibus, [*Et canticis spiritualibus*]quę de gau-
diis futuris commemorant, [*cantantes & psallentes in cordibus vestris*]id est silenter in anima. Vel in
cordibus vestris,id est cum cordiali intentione & ex mentali affectu,[*Domino*]deo altissimo,quem de-
cet hymnus, laus, honor & gloria, [*Gratias agentes semper*] id est qualibet hora conuenienti ac debita
Rom.5. [*Pro omnibus*]beneficiis dei. Vel,pro omnibus hominibus beneficia diuina fortitis,omniũ saluti cõgra
tulãdo[*in nomine*]nominato[*Domini nostri Iesu christi*]id est in ipso Christo,videlicet ad laudem & glo

A riam eius.Vel certè per eũ,[*Deo & patri*].i.patri æterno,qui est deus ratione creationis, patérque Chri
sti naturalis & pater noster adoptiuus,[*Subiecti inuicem*]ex debito obedientiæ vel ex condecentia humi Finis.
litatis & charitatis[*In timore dei*]casto ac filiali.Prælati enim per humilitatem & charitatem subdunt se
inferioribus, subditi verò ex debito obedientiæ subiiciuntur prælatis. Cæteri omnes cõmuniter se in-
uicem honorare,præferréque habent:iuxta illud quod alibi dictum est, Honore inuicem præuenien-
tes.Propter quod Christus testatur,Qui maior est vestrũm,sit vester minister.Et iterũ legitur,Quan-
tò maior es,humilia te in omnibus. Præterea generalibus exhortationibus positis,descendit Apostolus Rom.12.
ad particulares personas,dicendo, [*Mulieres viris suis subditæ sint*] in licitis & honestis [*Sicut domino*] id Matth. 20.
est sicut domino subditur seruus,[*Quoniam vir caput*] id est superior[*Est mulieris*] id est perfectior at- Eccle.3.
que discretior ea communiter.Et dominus prætulit virum fœminæ, dicens ad eam,Sub viri potestate 1. Cor.11.
eris, & ipse dominabitur tui.[*sicut et christus caput*]id est rector ac princeps[*Est ecclesiæ.ipse*] Christus Coloss.3.
existens [*Saluator corporis eius*]id est ecclesiæ, quæ est mysticum corpus Christi. [*sed sicut ecclesia*] id Gene.3.
est fidelium sancta collectio[*subiecta est Christo*]fide & opere,[*Ita et mulieres viris suis,in omnibus*]bonis
sint subditæ. ¶Sciendum tamen quòd subiectio mulieris sub viro non est in omnibus similis subie- Matth. 19.
ctioni ancillæ aut serui,cùm ipsa sit socia viri, & vna caro cum eo, facta non capite aut pedibus, sed de Genes.2.
B latere viri,quasi similis ei, & iuxta latus eius ponenda.[*Viri,diligite vxores vestras*] non carnali & fœdo, 1.Petri 3.
sed ordinato ac spirituali amore, [*Sicut et christus dilexit ecclesiam, et seipsum tradidit*] in mortem [*Pro ea*]id est pro eius salute,[*Vt illam sanctificaret*]id est virtutibus adornaret,[*Mundans eam*] primò,id est
à vitiis purgans[*Lauacro aquæ*]id est intinctione seu lotione in aqua baptismatis. Lauacro,inquam, san
cto[*In verbo vitæ*]id est sub debita forma verborũ,quibus hoc sacramentũ ex Christi institutione per-
ficitur. Accedit quippe verbum ad elementum: & fit sacramentum,in quo verbum est formale ac prin
cipale,elementum verò est materiale,[*Vt exhiberet*]id est repræsentaret vel faceret[*Ipse*]Christus spõ-
sus cælestis[*sibi*]id est ad suum honorem,secundum quòd deus est,in præsenti seculo inchoatiuè,in fu
turo autem completiuè[*Gloriosam ecclesiam*]id est claritate scientiæ atque virtutũ splendoribus refulgentem,[*Non habentem maculam*]id est peccatum mortale apertum, [*Aut rugam*] id est peccatum mortale occultum,sed mundam ac simplicem[*Aut aliud huiusmodi*]criminale habentem,[*Sed vt sit sancta*]in
interioribus [*Et immaculata*]in exterioribus.[*Ita viri debent diligere vxores suas vt corpora sua*] quia sunt Gene.2.
vna caro. Si autem sumatur corpus pro parte hominis materiali, sic viri magis tenentur diligere vxo-
res suas,quàm corpora propria.Si verò sumatur corpus pro toto composito,minus diligendæ sunt vxo
res. Ideo similitudo est quantùm ad aliquid,non absolutè in omnibus. Porrò de hac Christi gloriosa Apoc.21.
& illibata ecclesia scriptum est in Apocalypsi. Vidi ciuitatem sanctam Hierusalem descendentem de Apoc.19.
C cælo à deo paratam quasi sponsam ornatam viro suo.Et rursus,Quia venerunt nuptiæ agni,& vxor e- Apoc.12.
ius præparauit se. Itémque,Signum magnum apparuit in cælo,mulier amicta sole,& luna sub pedibus Esa.60.
eius,in capite eius coronæ stellarum duodecim.De qua etiam intelligendum est illud Esaiæ, Surge, il-
luminare Hierusalem,quia venit lumen tuum,& gloria domini super te orta est.[*Qui suam vxorem di-* Gene. 2.
ligit,seipsum diligit] tanta est vnitas vtriusque. Sunt nanque duo in carne vna. Meritò itaque debet ho-
mo vxorem suam diligere. [*Nemo enim*] id est nullus rationabiliter & humanè se habens. [*Vnquam car*
nem suam odio habuit.]Vel simpliciter.Nemo vnquam carnem suam odio habuit,quia vel dilectione na
turali,vel amore carnali,vel charitate infusa ad eam afficitur.Nam & qui seipsos occidunt,carnem su-
am amasse probantur, quam ideo perimunt, vt breui tormento longa euadant præsentis vitæ supplia. 1.Tim.6.
[*sed nutrit*]victu [*Et fouet eam*] vestitu [*sicut et christus ecclesiam*] nutrit sacramento altaris & fouet
eam vestimento salutis,[*Quia membra sumus*]nos Christiani [*corporis eius*]id est ecclesiæ quæ est mysti
cum corpus Christi. Sumus itaque membra [*De carne eius et ossibus eius*] id est eiusdem naturæ exi- Matt.26.
stentes,cum Christo homine.Vel hoc ideo dicitur,quia fidelium qui à Christo instituti sunt quidam, Marc.14.
puta infirmi,dicuntur de carne Christi quæ ante passionem erat infirma, quoniam indigent à fortibus
sustentari,quemadmodum caro sustentatur ab ossibus.Alij scilicet fortes ac perfecti,dicuntur de ossi-
bus Christi propter constantiam, & dominicæ passionis ac patientiæ imitationem [*Propter hoc*] id est
ad designandum dilectionem ac vnitatem Christi atque ecclesiæ, scriptum est in Genesi,[*Relinquet ho* Genes.2.
D *mo*]id est maritus [*Patrem suum et matrem suam*]id est carnales parentes,quantùm ad cohabitationem lo Matth. 19.
calem, [*Et adhærebit vxori suæ*] habitando, conuescendo, & dormiendo cum ea [*Et erunt duo*] suppo 1. Cor.7.
sita, scilicet maritus & coniunx, [*In carne vna*] id est in vno carnali commercio per seminis propaga-
tionem. Vel dicuntur duo in carne vna, quoniam nullus eorum propriæ carnis habet potestatem, & Matth. 19.
propter communionem præcipuam vna caro reputantur. Vnde dicit Saluator, Itaque iam non sunt
duo, sed vna caro. Deinde ponit Apostolus mysticum sensum scripturæ de matrimonio allegatæ. [*Sa*
cramentum hoc] id est sacrum signum istud in coniugium pronunciatum [*Magnum est*] id est magnæ
rei significatiuum [*Ego autem dico*] id est signum istud expono, impletúmque asserо [*In christo et in*
ecclesia]id est in spirituali dispensatione inter Christum & ecclesiam facta, quando videlicet verbũ ca
ro factum est,& nostram naturam assumẽs,ostendit quantũ dilexit nos,cum quibus idem fieri voluit. Ioan. 1.
Matrimonium ergo seu coniugium, magnum est sacramentum, propter significationem coniunctio- Ibidem.
nis Christi & ecclesiæ, in qua etiam Christus quodammodo patrem reliquisse videtur, non simpli-
citer,cùm æternaliter sit in sinu,imò in corde patris,sed secundum apparentiam quandam ratione incar Ioan.10.
nationis.Sic enim de nouo apparuit mundo ad coniungendum sibi ecclesiam tanquam sponsam. Pro- Psal.18.
pter quod ait, Exiui à patre,& veni in mundum.Et Psalmista,Ipse(inquit)tanquam sponsus procedens
de thalamo suo.A summo cælo egressio eius.Matrem quoq; suã.i.synagogam Christus reliquit, & ad-
hæsit vxori suæ.i.Gẽtilitati conuersæ,quã ipse spiritualiter visitat & fœcundat.[*Verumtamen*].i.quam-

nis prædicta de coniugio, mysticè intelligantur de Christo, nihilominus [*Et vos singuli*] hoc est vnusquisque vestram coniugem habens, [*Suam vxorem sicut seipsum diligat. Vxor autem timeat virum*] id est in reuerentia habeat eum, & casto timore formidet, ne eum offendat. E

Cap. VI. [*Filii obedite parentibus vestris.*] Artic. VI.

Coloss.3. POst informationem conuersationis habendæ inter virum & coniugem, ponitur informatio conuersationis debitæ inter parentes & filios. [*Filii obedite parentibus vestris*] carnalibus [*In domino*] id est secundum voluntatem diuinam, videlicet in licitis & honestis, atque ex animo, scilicet promptè, reuerenter & amorosè. [*Hoc enim iustum est*] iure naturali, diuino & humano, imò magistris,
Malac.1. diis & parentibus, non potest reddi æquiualens, iuxta philosophum. [*Honora patrem tuum & matrem*]
Eccle.30. tuam. Vnde apud Malachiam habetur, Filius honorat patrem suum, & seruus timet dominum suum. Honorare ergo debemus parentes, reuerentiam impendendo: & necessaria, si indigeant, ministrando.
Exod. 20. sunt enim principium nostrum. Propter quod in Ecclesiastico legitur, Quàm malæ famæ est qui relinquit patrem: & maledictus à deo qui exasperat matrẽ. [*Quod est mandatum*] diuinum in Exodo scriptum, [*Primum in promissione*] id est primum cui mercedis additur promissio. Decalogus autem præceptorum ad duo præcepta pertinet charitatis. Tria enim in prima tabula scripta, respiciunt præceptum F
charitatis dei. Alia septem in secunda tabula scripta, concernunt præceptũ charitatis proximi. Inter quę præceptum de honoratione parentum præcedit, cui annectitur merces quæ subditur, [*Vt bene sit tibi*] in spiritualibus ac temporalibus, [*Vt sis longæuus super terram*]. i. æternaliter habites in terra viuentium.
Ad literã tamen hoc dictũ videtur de prolongatione vitæ præsentis in terra peregrinationis istius, seu in terra promissionis, quantũ ad populum Israël pro tẽpore illo. Hoc enim meretur præter præmium spirituale obseruatio huius mandati secundum cõmunem iustitiæ legem, quãuis interdum ex diuinæ
Coloss.3. dispensationis moderamine, aliter accidat. [*Et patres*] carnales, [*Nolite ad iracundiam prouocare filios vestros*] aut filias nimis rigorosè & asperè procedendo cum illis, [*Sed educate illos*]. i. fouete & necessaria prouidete non solũ carnaliter, sed [*In disciplina*] morali [*Et correptione domini*] id est iusta correctione:
Prouer. 13. quemadmodum scriptum est, Qui parcit virgæ, odit filium suum: qui autem diligit illum, instanter e-
Prouer.22. rudit. Rursúsque Salomõ, Stultitia (inquit) colligata in corde pueri, & virga disciplinæ fugabit eã. Hinc
Eccle. 30. etiam in Ecclesi. legitur, Qui diligit filium suum assiduat illi flagella. Certum est autem hæc quoque ad spirituales patres ac filios pertinere. Patet verò ex his, quòd parẽtes tenentur filiis in tribus, quę sunt necessariorum prouisio, instructio & correctio. ¶ Deinceps introducitur exhortatio conuersatio-
Rom.6. nis inter seruum & dominum. [*Serui obedite dominis carnalibus*] id est temporalibus, & sensualitatem se- G
ctantibus. Et per consequens multò plus obediendum est dominis spiritualibus & honestis, [*Cum timore*] animæ [*Et tremore*] corporis, [*In simplicitate cordis vestri*] id est sine simulatione, [*Sicut Christo*] seruiendum est: iuxta illud Psalm. Seruite domino in timore, & exultate ei cum tremore. Seruitus enim
Psal.2. hæc propter peccatum, ex diuina ordinatione inflicta est in pœnam peccati, idcirco patienter ferenda est tanquam purgatorium vitiorum, exercitiúmque virtutum. [*Non ad oculum seruientes*] id est solũ in
Coloss 2. præsentia hominum, [*Quasi hominibus placentes*]. i. humanum fauorem duntaxat optantes, [*Sed vt serui Christi, facientes voluntatem dei*] id est diuinis mandatis obtemperantes, [*Ex animo*] id est prompto affe-
1.Petri 2. ctu, sic sitis [*Cum bona voluntate*] videlicet conformando vestrum affectum dispositioni diuinæ, [*seruientes*] dominis carnalibus [*sicut domino*] deo altissimo, [*Et non*] sicut [*Hominibus*] tantùm, id est cum reuerentia & tremore ac cordis simplicitate [*scientes quoniam vnusquisque quod fecerit bonum, hoc recipiet*
Galat.3. *a domino*] id est pro illo præmiũ iustum habebit à deo, qui nullum bonum deserit irremuneratum, [*sive*] sit [*seruus, sive liber.*] Seruitutis enim conditio seu libertas non tollunt præmiationem diuinæ iusti-
Eccle.33. tiæ, [*Et vos domini eadem facite illis*] id est tam benigni estote seruis vestris. quàm fideles fuerint vobis: iuxta illud Ecclesiastici, Seruus fidelis sit tibi quasi anima tua, & quasi fratrem tracta illum. [*Remittentes minas*] id est pœnas comminatas non inferentes, si tamen serui pœniteant, vel rarò seu parum offen-
Eccle. 7. derint. Vnde iterum in Ecclesiast. scribitur: Ne lædas seruum in veritate operantem. Porrò si ser-
Eccle.33. ui rebelles aut duri constitant, agendum est quòd rursus in Ecclesiastico fertur, Cibaria & virga & o- H
Ibidem. nus asino, panis & disciplina & opus seruo. Itémque, Seruum inclinent operationes assiduæ, [*scientes*]
Matth.7. vos domini, [*Quia illorum*] seruorum [*Et vester dominus est in cælis, et personarum acceptio non est apud*
Tob. 4. *deum.*] Idcirco timete, quoniam eadem mensura, qua mensi fueritis, remetietur vobis. Qualem ergo
Epist. vultis vobis esse cæleste dominũ, iudicémque æternum, tales exhibete vosipsos seruis ac subditis ve-
1Petri 5. stris. ¶ Post specialia iussa & certarum exhortationem personarum redit Apostolus ad institutionem communem cunctorum fidelium. [*De cætero*] id est insuper & tempore adhuc restante, [*Fratres, confortamini in domino*] id est spirituale robur à deo adipisci studete, & contra impugnationes mundi, carnis atque diaboli roboretur cor vestrum in domino, id est gratia eius, & in certa fiducia diuini auxilij,
Iosue 11. [*Et in potentia virtutis eius*] id est in potenti potestate dei, inniteudo semper diuinæ potentiæ, non propriis viribus. Vel in potentia virtutis eius, id est in efficaci fortitudine à deo infusa, quæ animum robo-
Prouer.17. rat in aduersis. Ad hanc confortationem monet dominus vnumquenque nostrûm in lib. Iosue, Confortare & esto robustus valde, Noli metuere, quoniam tecum est dominus deus tuus. Sic autem confortãtur, qui toto corde sperãt in domino: iuxta illud Sapientis, Turris fortissima nomẽ domini, ad ipsum currit iustus & exaltabitur. [*Induite vos armaturam dei*]. i. virtutibus interiora vestra vestite, videlicet intellectũ prudẽtia, voluntatẽ iustitia, sensitiuum appetitũ cæteris virtutibus moralibus. Hæc enim sunt
2.Cor.11. arma spũalia à deo fabricata ac data, quibus anima contra omnia nocumenta munitur, [*Vt possitis stare*]

A ineſt, fortiter dimicare ac prævalere, [*Aduersus insidias*]. i. occultas machinationes [*Diaboli*] qui se frequenter transfigurat in angelum lucis, sub specie boni multa mala proponens. Denique (vt Leo papa te Leo papa.
ſtatur) omnium diſcutit mores, ventilat curas, ſcrutatur affectus, & vbi quęrat cauſas nocendi vbi quenquam viderit ſtudioſius occupari. [*Quoniã non est nobis colluctatio*] principalis aut ſola [*Aduersus carnem & sanguinem*]. i. homines carnales ac fragiles, ſeu vitia carnis. Vnde dominus in Geneſi ait, Non perma- Geneſi.6.
nebit ſpiritus meus in homine in æternum quia caro eſt. Et in Euangelio, Caro & ſanguis non reuela- Matth. 16.
uit tibi. Veruntamen graue bellum habemus contra carnem & ſanguinem. i. mundum & concupiſcentias carnis. Bellum verò quod contra hoſtes inuiſibiles habemus, periculoſiſsimum eſt atque grauiſsimum. De quibus ſubiungitur, [*Sed aduersus principes et potestates*] id est angelos apoſtatas ſeu dæmones, qui erant ante lapſum ſuum de ordinibus principatuum & poteſtatum. De omnibus enim angelorum ordinibus quidam cecidiſſe creduntur, qui omnes iam per principatus & poteſtates deſignantur, ita quòd nomine principatuum deſignantur dæmones inferiores: nomine autẽ poteſtatum ſuperiores, qui bus inferiores obediunt, homines impugnãdo. Eſt enim in dęmonib⁹ prælatio quędam eo quod omnes concordes ſint in deſiderio nocendi hominibus, [*Aduersus mundi rectores*]. i. cõtra prædictos inuiſibiles hoſtes hominum ſecularium directores ac principes. Homines enim iniqui dæmonum voluntati obediunt, & ab ipſis captiui tenentur, ac vndiq; circunferũtur ſicut ſerui à dominis. Et ne quis per mundũ
B putaret ſignificari machinam mundialem, quaſi diabolus creator & rector eſſet mundi ſenſibilis, ſicut 2. Timo. 2.
Manichæi dixerunt, ob id ſeipſum exponens Apoſtolus, ſubdidit, [*Tenebrarũ harũ*]. i. hominum obtenebratorum. Vnde paulò ante inductum eſt, Fuiſtis aliquando tenebræ. Hoc modo mundus frequenter
accipitur in ſcripturis, ſicut cum dicitur, Mundus eum non cognouit. Et, Mundus in maligno poſitus Sapien. 5.
eſt. Et, Non eſtis de mundo, [*Contra ſpiritualia nequitiæ*] id eſt agmina dæmonum nequitiis plena, habi- Ioann. 1.
tantia [*In cæleſtibus*] id eſt in aëre caliginoſo, in quo dæmones complures vſque ad diem iudicij volitãt. 1. Ioan. 5.
Aër autem ſæpius cælum vocatur. Hinc nanque dicuntur volucres cæli, qui aſſeruntur volare in cælo Ioan. 15.
id eſt in aëre. Vnde & dæmones ſignificantur per volucres cæli, vbi ait ſaluator, Semen cecidit Pſalm. 8.
ſecus viam, & volucres cæli comederunt illud. [*Propterea*] id eſt quia tam arduum prælium imminet Matth. 13.
vobis, [*Accipite armaturã dei*] id eſt virtutes & opera virtuoſa, quibus dæmones repelluntur. De quibus Lucæ. 8.
armis Iob ait, Iuſtitia indutus ſum, & veſtiui me ea ſicut veſtimento, & diademate iudicio meo, [*Vt poſ*
ſitis reſiſtere] diabolo, qui tanquam leo rugiens circuit, quærens quem deuoret, [*In die malo*] id eſt tem- Iob. 19.
pore tentationis & aduerſitatis, [*Et in omnibus*] proſperis & aduerſis [*Perfecti ſtate*] ruinam vitando pec- 1. Petri. 5.
cati, ita vt nec proſpera vos extollant, neque aduerſa deiiciant: ſed regia ſemper via incedatis vtentes vtraque manu pro dextera, quatenus omnia cooperentur vobis in bonum. [*State ergo*] in virtutibus fixi,
C [*Succincti*] cingulo caſtitatis [*Lumbos veſtros*] in quibus viget luxuria. i. carnis concupiſcentias refrenate, continenter viuendo, prout monet Saluator, Sint lumbi veſtri præcincti. Hos lumbos præcinxit Iob, Iudich. 3.
Pepigi, inquiens, fœdus cum oculis meis, ne cogitarem quidem de virgine. Sic autem accingite lum- Roma. 8.
bos [*In veritate*] id eſt veraciter coram deo, non ſimulatorie coram hominibus, ſicut hypocritæ, [*Et in-* Lucæ. 12.
duti loricam iuſtitiæ] id eſt virtute iuſtitiæ interiora veſtra munite, ſicut lorica corpus tegitur ac muni- Iob. 31.
tur. Vnde apud Eſaiam dicitur, Indumento iuſtitiæ circundedit me dominus, [*Et calceati pedes*] id eſt
pedes corporales & etiam ſpirituales, id eſt animi veſtri affectiones habete munitos & expeditos. [*In* Eſaiæ. 61.
præparatione Euangelij pacis] id eſt ad hoc vt ſitis parati annunciare vel adimplere euangelicam doctrinam, in qua pacificatio noſtra cum deo deſcribitur, & per cuius obſeruantiam veram pacem ſortimur, iuxta illud in Pſalm. Pax multa diligentibus legem tuam, [*In omnibus*] ſpiritualibus pugnis ſeu tentamẽtis, [*sumentes scutum fidei*]. i. ipſam fidem pro ſcuto arripite, virtutem & actum fidei opponentes ſugge- Pſalm. 118.
ſtionibus dæmonis, puta futura tormenta inferni, ſempiterna gaudia cæli, metuendum iudicium dei,
quæ omnia cadunt ſub fide. Per quorum vtique conſiderationem omnia tentamenta vincuntur. Ideo
ſubditur, [*In quo* [*ſcuto* [*Poſſitis omnia tela nequiſſimi ignea*]. i. impugnationes acres ac feruidas peſimi tentatoris [*Extinguere*]. i. reprimere. Propter quod Petrus ait, Aduerſarius veſter diabolus circumit, quæ-
rens quem deuoret, cui reſiſtite fortes in fide. [*Et galeam salutis assumite*]. i. per ſpem futuræ fœlicitatis
ſeu charitatem menti veſtræ ſuperponitæ, vt contra præſentium bonorum blandimenta, ſpe futurorum
D atque diuino amore armemini, [*Et gladiũ ſpiritus*]. i. à ſpiritu ſancto datum ſpiritui veſtro, [*Quod est ver-* 1. Petri. 5.
bũ dei]. i. ſermo ſacræ ſcripturæ, qui penetrat intima animæ, & vitta reſecat, atque à mundo animam diuidit, ſicut materialis gladius penetrat corpus. De hoc gladio ſpirituali dicit Saluator, Non veni pacem
mittere, ſed gladium. Et Pſalmiſta, Accingere gladio tuo ſuper fœmur tuum potentiſsimè. Sed quia hęc Finis.
omnia ex diuino auxilio manant, atque per gratiam conferuntur deuotè orantibus, ideo ſubditur, [*Per* Hebræ. 4.
omnem orationem]. i. prædicta implete, deum inuocando per omnem. i. perfectam orationem. Eſt autem Matth. 10.
oratio, ſimplex petitio: obſecratio verò eſt petitio cum adiuratione ſeu commemoratione rei ſacræ, ſi- Pſalm. 44.
cut cum dicimus, per incarnationem tuam libera nos domine. De qua nunc ſequitur. [*Et obsecrationem*]
quæ etiam propriè eſt reſpectu difficilium [*Orantes omni tempore*] id eſt ſingulis horis deputatis & debitis vel congruis ad orandum, quemadmodum in Eccleſiaſtico habetur, Non impediaris ſemper orare. Vnde & Saluator, Oportet (inquit) ſemper orare, & non deficere, [*In ſpiritu*] id eſt cum deuotionis affectu, ſeu attentione mentali. Spiritus enim eſt deus, & eos qui adorant, in ſpiritu & veritate oportet a- Eccleſi. 18.
dorare. [*In ipso vigilantes*] id eſt ſoliciti atque feruentes [*In omni instantia*]. i. conanime quo actibus vir- Lucæ. 18.
tuoſis inſiſtitur, [*Et obsecratione*] fuſa [*Pro omnibus sanctis*] viatoribus, vt perſeuerent, proficiántque in Ioann. 4.
bonis, [*Et pro me, vt detur mihi sermo in apertione oris mei*] id eſt quatenus ſpiritus ſanctus mentem illuminet, ita vt mox dum os meum ad loquendum aperio, infundatur mihi à deo, quid loqui expediat, ſicut & deus promiſit in Pſalm. Dilata os tuum, & implebo illud. Et item in Euangelio, Ego dabo vobis

os & sapientiam.[*Cum fiducia*].i.securè ac liberè [*Notum facere mysterium Euangelij*].i. sacrum secretum
Psalm.80. Lucę. 12. euangelicæ legis,videlicet Christi incarnationem & cætera eius mysteria. Ponitur enim singulare pro plurali[*Pro quo*]Euangelio prædicando[*Legatione fungor*]id est à Christo destinatus sum nunc Romæ existens[*In catena*] id est in vinculis[*Ita*]legatione fungor & vinculis stringor,[*Vt*]nihilominus [*In ipso*]id est per gratiam Christi [*Audeam*] fiducialiter [*Prout oportet me*] id est sicut commissum est mihi
Actu.28. [*Loqui euangelica mysteria,prædicando.*]

¶ Deinceps ostendit Apostolus dilectionem suam ad Ephesios,insinuando eis statum suum, quemadmodum pertinet ad familiares amicos,[*Vt autem & vos scialis quæ circa me sunt*].i.quæ mihi contingũt. [*Quid agam*]in tot persequutionibus,[*Omnia*] hæc [*Nota vobis faciet*].i. ore tenus referabit[*Tychicus*] diaconus lator præsentis epistolæ,[*Charissimus frater*] noster spiritualis, [*Et fidelis minister in domino*].i. secundum voluntatem & gratiam dei.Vel,in domino,id est in his quæ dei sunt,[*Quem misi ad vos in hoc ipsum*] id est propter hanc causam,[*Vt cognioscatis*]ex eius veridica relatione, [*Quæ circa nos sunt*]id est prospera & aduersa quæ accidunt nobis,[*Et consoletur corda vestra*]de mei captione & catenatione dolentia.Porrò vt finis epistolæ concordet principio,addit.[*Pax*]sit[*Fratribus*]. i.fidelibus. Quo nomine sorores quoque intelligũtur,[*Et charitas cum fide*]id est charitas & fides detur vobis[*A deo patre nostro*] .i.patre æterno,[*Et domino Iesu Christo*]filio patris,quibus expresis intelligitur spiritus sanctus.[*Gratia*] dei,gratificans & finalis,sit[*cum omnibus qui diligunt dñm nostrum Iesum Christum.*] Quod verò subiungitur,[*In incorruptione,referri potest ad nomen gratiæ.*]Eritque sensus,gratia sit cum eis in scorruptione.i.in
Rom.2. Actu.13. vita æterna.Vel ad verbũ,diligunt,vt sit sensus.Qui diligunt Christũ in incorruptione.i.in cordis ac fidei integritate,seu inconcussa mentis constantia.Sic enim amandus est deus sublimis & bñdictus.Amen.

IN EPISTOLAM AD PHILIPPENSES
PROEMIVM.

Vasi tempestas transiens,non erit impius.Iustus autem quasi fundamentum æter
prouer.10. num.In hoc ab impio iustus distinguitur,quoniam iustus stabili fundamento inititur, vtpote rectæ rationi atque diuinæ veritati, ideo non commouetur neque
Iob.10. turbatur:iuxta illud Iob,Si iniquitatem quæ est in manu tua obtuleris,eris stabilis.Impius autem in nullo stabili radicatur.Sequitur enim rationẽ errantem, voluntatem peruersam,sensualitatem corruptam.Porrò euangelica doctrina tendit ad hoc,vt homo stabiliatur directè ac immediatè in deo,quod primò & maximè fit per actus virtutum theologicarum,deinde per septẽ dona spiritus sancti.Quo niam ergo nec minoris præconij est in assumpta perfectione fortiter perdurare, nec tentationibus cedere,quàm viam virtutum assumere,intrare , siue incipere , ideo viri sancti & iusti prælati eos præsertim commendant ac diligunt,qui animo inconcusso persistunt in semine mandatorum cælestium , neque
psalm.118. tepescunt in actibus consiliorum,inter quos Philippenses, quibus nunc exponenda epistola scribitur, extiterunt.¶Denique Philippenses sunt Macedones,qui verbum veritatis ab Apostolo audierunt & acceperunt,& in eo stabiles permanserunt,non recipientes falsos Apostolos. Hos laudat Apostolus scribens eis à Roma de carcere per Epaphroditum,cu n quo philippenses aliquid suæ substantiæ transmiserunt Apostolo . Armat itaque & præmunit philippenses Apostolus in præsenti epistola contra duplex bellum,videlicet persecutorum & fallacium prædicatorum.præcedit autem Apostolus more consueto, salutationem præmittendo, deinde gratias agendo, postea pro eis orando, eósque ad perfectionem hortando,sicut patebit.

Cap. 1. [*Paulus et Timotheus serui Iesu Christi.*] Articu. 1.

Infra. ca.2. Ersonas salutantes tangit Apostolus in exordio huius epistolæ:dicens, [*Paulus et Timotheus serui Iesu Christi*]non seruitute timorosa & purè seruili,sed amorosa ac libera.Non addit paulus hoc loco nomen gloriæ suæ ac summæ dignitatis, dicendo,paulus Apostolus &c.quoniam philippenses nihil indignum de ipso senserũt Coniungit quoque Apostolus sibi Timotheum,quamuis ipse solus epistolam dictauerit,quia missurus erat eum ad philippenses.Vnde vt reuerentius eum susciperent,diligentiúsq; audirent,exprimit eũ in forma salutationis.Hi ergo mandãt, [*Omnibus sanctis*].i.verè fidelibus,[*In Christo Iesu*].i.per fidem, charitatem,& gratiam Christi,[*Qui sunt*]hoc est commorantur[*Philippis*]id est,in vrbe Macedoniæ quę est pars Græciæ, quam vrbem construxit philippus pater Alexandri magni putatiuus,vocans eam ex nomine suo,philippus,[*Cum episcopis et diaconis*]id est etiam episcopis atque diaconis mandant.Hi enim tanquam principa
Haymo. les post generalem omnium designationem exprimuntur.¶porrò (vt Haymo asserit) per episcopos intelliguntur presbyteri.Non enim in vna vrbe plures episcopi præsidebãt , nec ab episcopis ad diaconos descẽderet,prętermissis presbyteris,nisi per episcopos intelligeret sacerdotes. Vnde dici solet, quòd in primitiua ecclesia episcopi non distinguebantur à sacerdotibus . Episcopus nanque dicitur, quasi supra intentus, ab ἐπὶ quod est supra & σκοπὸς, intentio . sed hoc episcopis conuenit atque presbyteris. Vnde hoc loco per episcopos presbyteri,& summus eorum, videlicet pontifex philippensium , intelliguntur, [*Gratia*]gratificans detur & sit [*vobis et pax*] interior,quæ est tranquillitas mentis atque exterior quæ est quies ab extrínseco impugnante , [*A deo patre nostro*] id est persona patris æterni-

A [*Et domino Iesu Christo*]Quibus expresis intelligitur spiritus sanctus amor & nexus amborum.qui omIacob.1 nes sunt vna fontalis & effectiua origo totius bonitatis creatæ. [*Gratias ago deo meo*] id est superbeaIoann.1 . tissimæ trinitati , simplicissimo deo,qui est omnium deus generaliter & deus meus specialiter, propter specialem pietatem , gratiam & prouidentiam eius in me , & item propter singularem dilectionem & cultum ,quibus ei soli principaliter finaliterque inhæreo . Hoc dicere non competit nisi perfectis.Pro- Dionys. pter quod diuinus & magnus Dionysius hoc dicere vix præsumens interdum sic ait, Deus(& si fas est dicere) meus[*In omni memoria vestri semper*] id est toties quoties vestri memor sum , [*In cunctis orationibus meis*] fusis[*Pro omnibus vobis*]Dum enim memor sum vestri, occurrit mihi consideratio gratiæ existentis in vobis. De qua grates refero,& oro vt gratia ampliori mercamini adimpleri,[*Cum gaudio*] spirituali [*Deprecationem faciens*] id est deum pro vobis orans . Gaudio (inquam] concepto seu habito [*Super communicatione vestra*] id est de beneficio vobis concesso, videlicet mihi communicastis Hiere.17. seu conformati estis fide , charitate & opere , [*In Euangelio Christi*]id est in prædicatione,exhortatio- Ioan.15. ne, seu obseruatione euangelicæ legis , [*A primo die*] conuersionis vestræ [*Vsque nunc , confidens hoc ipsum*]id est ex confideratione gratiæ vobis hucusq; concessæ confido de gratia pleniori videlicet[*Quia*] id est quod [*Qui cœpit in vobis opus bonum*] id est deus per gratiam gratum facientem, & spiritus sancti motionem actualem inchoauit in vobis opus meritorium , [*Perficiet*] illud in vobis, [*Vsque in diem*
B *Iesu Christi*] incluśiuè,id est vsque in diem mortis vestræ, quà Christo visitabimini, & particulare 1.Corin. 1. iudicium sustinebitis . A deo enim est inchoatio , continuatio & consummatio operis boni , [*Sicut est mihi iustũ hoc sentire pro omnibus vobis*]id est tã ex parte diuinę bonitatis q̃ ex parte vestrę stabilitatis iustum est vt ita confidam de, & pro vobis , videlicet quod deus perficiet in vobis opus bonum à se inchoatum , [*Eo quod habeam vos in corde*] id est cordiali affectu hoc optem & sperem : quod subditur, [*Et in vinculis meis , et in defensione , et confirmatione Euangelij , socios gaudij mei omnes vos esse*] id est vt tam in præsenti quàm in futuro sitis participes consolationis meæ internæ quam habeo in vinculis meis, quibus propter Euangelij prædicationem ligatus sum . Et in defensione euangelij, qua euangelicam veritatem defendo contra aduersarios eius:& confirmatione Euangelij qua illud confirmo , instanter & imperterritè prædicando,miracula faciendo,scripturarum testimonia allegando , irreprehensibiliter conuersando . Quam etiam consolationem multò copiosius habebo , in patria pro vinculis atque laboribus istis .Vel , ideo hæc dicit Apostolus, quoniam Philippenses socij fuerunt gaudij eius in vinculis &c . ita quod ipsi quoque pro Christo vincula pertulerunt , & euangelium defenderunt atque constanter prædicauerunt siue professi sunt.[*Testis enim mihi est deus , quomodo*] id est quàm affectuosè , spiritualiter , & syncerè , [*Cupiam omnes vos*] id est omnium vestrùm salutem & communionem
C cum gaudio meo desiderem . Et hoc [*In visceribus Iesu Christi*]id est Christi amore , non humano affectu . Vel, quomodo cupiam vos esse in visceribus Iesu Christi , id est Christo intimè vniri , atque ab eo cordialiter diligi. [*Et hoc oro*]deum [*Vt charitas vestra*]vobis à deo infusa qua deum proximumque Roma. 5. meritoriè diligitis , [*Magis ac magis abundet*] id est incessanter proficiat , [*In scientia*] id est discretione vt omnia discretè agatis , sitque rationabile obsequium vestrum . Vel in scientia , id est quatenus diligendo mereamini illuminari à deo in cognitione diuinorum ac aliorum. Vel,in sciẽtia illa quæ est vnũ Roma. 12. de septem donis spiritus sancti , de qua ait scriptura , Dedit illi scientiam sanctorum , Per quam habet Esaię.11. homo rectum iudicium de rebus creatis , videlicet,quod eis non sit finaliter inhærendum,eo quod ex Sapien. 10. se vanæ sint atque caducæ ,[*Et in omni sensu*].i . intellectuali notitia vel potius experimentali gustu eo- 2.Cori . 11. rum, quæ ad salutem exiguntur[*Vt probetis*] id est approbando sequamini [*Potiora*] id est opera per- Matth . 5. fectiora,indies magis proficiendo , [*Vt sitis synceri*] id est mundi corde .Beati enim mundo corde,quoniam ipsi deum videbunt.Vnde in Prouerbiis habetur,Qui diligit cordis munditiam, habebit amicum regem , [*Et sine offensa*] id est sine opere malo , præsertim mortali , & ne perseueretis in aliquo vitio, Prouer.22. quatenus nec deum ,nec proximum offendatis , quantùm fieri potest , [*In diem Christi*] id est perseueranter vsque ad mortem ,[*Repleti fructu*] .i. actu & delectatione , [*Iustitia*] quæ est præclarissima virAristote. tus, & nec lucifer , nec hesperus est ita admirabilis , teste Philosopho,Repleti(inquam)non propiis viribus , sed [*Per Iesum christum*] id est ex virtute & merito Christi [*In gloriam et laudem dei*] id est propter hoc vt deus glorificetur atque laudetur à vobis ,aliquisque electis in præsenti & in futuro.

D ¶ Deinceps Apostolus efficit Philippẽses beneuolos,statum suum eis insinuans tanquam familiaribus & amicis præcipuis . [*Scire autem vos volo fratres , quia quæ circa me sunt*] id est tribulationes , incarcerationes , & vincula quæ mihi acciderunt , [*Magis ad profectum*] id est publicationem , confirmationem ,ac venerationem [*Euangelij venerunt*] quàm ad detrimentum ipsius , & hoc contra intentionem persecutorum meorum , qui ideo me vinxerunt, vt Euangelium offuscaretur,[*Ita vt vincula mea manifesta fuerunt*] id est captiuitas mea & fructus vinculorum meorum diuulgaretur , [*In christo*] id est secundum voluntatem ac dispositionem Christi . Vel ad gloriam eius,[*In omni prætorio*]iudicum,quo maiores conueniunt , non solùm Romæ, sed in prætoriis quoque vrbium aliarum ,[*Et in cæteris omnibus*]locis iudicialibus quo minores concurrunt.Vt enim Haymo dicit ,cum Apostolus retrusus esset in carcerem in domo Imperatoris , multa fecit prodigia,& in carcere vinctus , & aliis aduentantibus constantissimè prædicauit,sicque conuertit quàm plurimos,ita vt & de palatio Imperatoris , faceret eccle- Haymo. siam redemptoris . Cum verò in prætorium duceretur efficacissimè ,& cum summa securitate responderet . Quoniam ergo Roma caput extitit mundi, fideles qui Romam confluxerunt & exierunt , vbique retulerunt signa,fructum atque constantiam Pauli . Quo audito complures animati fuerunt ad euangelizandum,sicut adiungitur, [*Vt plures e fratribus in domino confidentes*]non in se ipsis[*Vinculis meis*]hoc est occasione seu intuitu vinculorum meorum,hoc est exemplo meo.[*Abundantius*]quàm ante[*Audent*

sine timore] eorum qui corpus occidunt,[*Verbum dei loqui*]id est Christi euangelium prædicare: dicen E
Matth.10. tes Si magister noster in vinculis,in carcere,in prætorio, prædicat sine pauore ,cur nos liberè euntes ,à
Lucæ.12. prædicatione cessamus?[*Quidam quidem*]].i.nonnulli à prædictis diuersi,[*Et propter inuidiam et contentionem*]id est ex inuidia,qua inuident gloriæ apostolatus mei , eumque habere contendunt . [*Quidam autem et propter bonam voluntatem*] id est recta intentione & ex dilectione dei ac proximi , [*Christum prædicant*] vt proximi consequantur salutem,& Christi honor augeatur:[*Quidam autem*]boni[*Ex charitate*]speciali ad me hoc faciunt,vicem meam supplentes,[*Scientes*]hoc scilicet[*Quoniam*]id est quòd
1Timo.3. [*in defensione euangelij*]id est in defendendam euangelicæ veritatis prædicationem[*Positus sum*] in gradu & gratia apostolatus à deo. Vel in,id est pro defensione euangelij positus sum in carcere,[*Quidam*
2.Cori.1. *autem ex contentione Christum annunciant*]id est qui mecum contenderunt,atque à me confutati,& prædicationis officio indigni iudicati sunt , [*Non syncere*]id est non pura hoc agunt intentione[*Existimantes pressuram se suscitare*]id est tribulationis augmentum procurare[*Vinculis meis*]id est mihi vincto concitando alios contra me , quasi contra principalem doctorem huius legis , videlicet vt si quis velit eos affligere,propter prædicationẽ euangelij concitent eum aduersum me,velut contra præcipuã causam prædicationis huiusmodi. Vel,existimantes pressuram à se suscitare vinculis meis.i.me victum cõtristare ac tribulare,eò q prædicent non obstante q ego reprobauerim eos.[*Quid enim*].i. quid interest, F
vel quid mihi curandum est de tanta diuersitate prædicantium ? [*Dum omnimodo*] .i.omnibus modis,
[*Siue per occasionem*].i.incidentaliter.s.ex inuidia seu contentione,[*Siue per veritatem*].i. ex vera & recta
intẽtione,[*Christus annuncietur.* *Et in hoc gaudeo*]q sic est,[*Sed et gaudebo*]inde de cætero . Et gaudeo
in via,& gaudebo in patria.[*Scio enim quia hoc*] videlicet q Christus omnimodo annunciatur occa-
Roma.8. sione mei,[*Mihi proueniet in salutem*]æternam,hoc est causa maioris gloriæ erit mihi in patria, nõ duntaxat meritis meis sed &[*Per vestram orationem*]fusam pro me,[*Et subministrationem*]id est sustentatio-
Hebre.1. nem & opem,[*Spiritus Iesu Christi*]id est spiritus sancti à Christo procedentis,qui spiritus adiuuat no-
Psalm. 60. stram infirmitatem , nosque in bono ne ruamus,substentat,sicut columna fulcit structuram. Si autem subministratio videatur non competere sancto spiritui,poterit per spiritũ Christi intelligi spiritus angelicus missus à Christo,qui vtique nostrę cooperatur saluti cũ simus eius custodiæ deputati. Sic autẽ
Roma. 5. proueniet mihi]*Secundum expectationem*]actualem.[*Et spem meam*]habitualem.i. quemadmodum spe-
Psalm. 24. ro, vel tam copiosè sicut confido,[*Quia in nullo*]loco tempore,seu euentu , [*Confundar*] ita sperando
Eccles. 3. Spes enim non confundit. Iuxta illud in Psalm. Vniuersi qui sustinent te non confundẽtur. In Eccle-
1.Corin.6. siastico quoque.Scitote quia nullus sperauit in domino,& confusus est,[*Sed in omni fiducia*]hoc est cũ ingenti confidentia cordis mei in deo,[*Sicut semper*] ab exordio conuersionis meæ magnificatus est,
ita[*Et nunc*]vltra,quàm diu subsisto in carne, [*Magnificabitur*] id est honorabitur [*Christus in corpore* G
meo]id est in actionib⁹ & passionib⁹ corporis mei,[*Siue per vitam siue per mortem*]id est in vita ac morte.
Quia si vixero, honorabo Christum prædicando , si occidar aut moriar exemplum deferendo [*Mihi enim viuere*].in corpore isto [*Christus est*] finaliter & meritoriæ, id est ad Christum ordino vitam
meam , eique vniri viuendo promereor. Ipse quoque est vita viuificans me effectiuè , conseruando &
Ioann.4. dando vitam naturæ ac gratiæ. Vnde in Euangelio , Ego (inquit) sum via,veritas & vita . Et in Deu-
Deute. 10. teronomio aiebat Moyses, Ipse est vita tua & longitudo dierum tuorum,[*Et mori*]est mihi[*Lucrum*]
id est æternæ vitæ meritorium seu beatitudinis ostium.[*Quod si viuere in carne*] .i . in corpore isto manere ac prædicare,[*Hic mihi fructus operis est*]id est tam pretiosus & vtilis fructus est conuersationis in
Roma.6. carne, vt dixi,videlicet quod semper magnificabitur Christus in corpore meo,& mihi viuere christus sit.Si (inquam) hoc sic estimò, quia sic est , [*Et quid eligam*] tanquam vtilius , scilicet viuere an mori
[*Ignoro*]aliàs tamen indubitanter eligerem mori, vt possem esse cum Christo , [*Coartor enim e duobus*]
id est duo coartant me scilicet desiderium dissoluendi, & necessitas in carne manendi . Inter hæc duo
angustor,& ex cõsideratione ipsorũ quasi in arcto cõstituor,vtrunque desideràs,cũ tamen simul haberi non queant,& quid electurus sim nesciens.Deinde tangit hæc duo,[*Desiderium habens dissolui*]à corpore[*Et esse cum Christo*]principaliter per gloriam fruitionis,[*Multo enim magis*] hoc est melius quàm
detineri in hac carne mortali . [*Permanere autem in carne*] hoc est me diutius viuere in seculo isto.
[*Necessarium*] id est multùm expediens est [*Propter vos*] id est ad vestram pleniorem instructionem, H
confirmationem , atque salutem. [*Et hoc confidens*] scilicet .quod necessarium est me in carne manere
propter vos,confidens sic esse,[*Scio*]ex reuelatione diuina seu magna fiducia , [*Quia manebo et permanebo*]in vita præsenti [*Omnibus vobis ad profectum vestrum*]spiritualem,[*Et gaudium fidei*]id est propter
consolationem vestram,procedentem ex fide,[*Vt gratulatio vestra*]id est interna exultatio [*Abundet in Christo Iesu*]tanquam in obiecto & causa.Vel,in consideratione beneficiorum ipsius[*In me*]per mẽ,vi-
Ephes.4. delicet per liberationem mei de carcere,& prolongationem vitæ meæ ad vestrum profectum[*Per meũ aduentum iterum ad vos*]quia tunc coram referam ipse vobis plenius ,quæ iam breuiter scribo.[*Tantum digne Euangelio Christi conuersamini*].i.hoc solùm admoneo,vt tam sanctè ac religiosè viuatis euangelica
doctrina cui credidistis,quatenus , sicut alibi dictum est , dignè ambuletis vocatione qua vocati estis,
Actu.4. [*Vt siue cum venero et videro vos,siue absens*]existens à vobis [*Audiam de vobis*]à veridicis quod sequitur [*Quia statis*]corde erecto per fidem & charitatem.[*In vno spiritu vnanimes*] id est in spiritu sancto concordes.Vel,in vno spiritu creato,habentes cor vnum ,& animam vnam per charitatem , [*Collaborantes fidei Euangelij*]id est simul conãtes implere fidei documẽta,[*Et in nullo*]euentu[*Terreamini ab aduersarijs*]id est inuisibilibus ,seu visibilibus hostibus,[*Quæ*]perterritio seu molestia hostium,[*Est illis causa perditionis*]id est meritum condemnationis,cùm sit mortale peccatum[*Vobis autem*]est causa[*salutis*]

A quoniam eam patienter ferendo meremini vitam æternam.Hinc quoque Saluator ait,Nolite timere eos
qui corpus occidunt,animam autem non possunt occidere.Et rursus alibi, Nolite timere pusillus grex, Matth.10.
quia cõplacuit patri dare vobis regnum.Hoc est,quod per Esaiam inducitur, Nolite timere opprobria Lucę. 12.
hominum & blasphemias eorum.Quis tu vt timeas ab homine mortali,& à filio hominis, qui quasi fœ Esaiæ,51.
num arescit?[*Et hoc à deo*]id est non terreri , & æquanimiter pati dei donum est per gratiam eius vobis
collatum. [*Quia vobis*]gratiosè [*Donatum est à deo*]trino ac vno [*Pro Christo*] hoc est propter meritum
Christi,[*Non solum vt in eum credatis*].i.non sola fides eiúsque actus interior . [*Sed vt etiam pro illo patiamini*]hoc est virtus patientię,& ipsa sustinentia seu perpessio aduersitatum vobis à deo concessa sunt,ita
vt hæc inter munera dei sint cõputanda. Vobis(inquam) data sunt hæc qui estis [*idem certamen*]hoc est
similem pugnã[*Habentes*]contra aduersarios fidei,[*Quale et vidistis in me*]quãdo in Philippis cæsus sum,
nudus atque incarceratus,eò quòd spiritũ malignum de muliere Phitonissa excluserim, vt in Actis legi Actu.16.
tur,[*Et nunc*]cũ Romæ ligatus sum[*Audistis de me.*] ¶ Porrò de prædicto desiderio dissolutionis à corpore, quod non solùm Apostolo,sed viris perfectis ineat,& conuenit,dicta sunt multa ad Romanos , su Rom.7.
per illud,Infœlix ego homo quis me liberabit de corpore mortis huius?quæ illic requirantur.

Cap. 11. [*Si qua ergo consolatio in christo.*] Artic. 11.

B

Enique in moralibus instruens Apostolus Philippẽses,adiecit,[*Si qua ergo*]id est philip.1.
cum ita sit sicut iam dixi in fine præcedentis capituli,Si igitur qua. i. aliqua[*consolatio*]est mihi à vobis[*in christo*].i.secundũ voluntatem & gratiam christi.Vel, 2.Corin.1.
in christo.i.in cultu ipsius , [*si quod*].i.aliquod [*Solatium charitatis*] ex vera dilectione procedens,est inter me & vos,[*Si qua societas spiritus*] .i. aliqua vnio mentis inter vos est, [*Si que viscera miserationis*] vobis insunt.i. si internæ pietatis affectibus mouemini,[*Implete*].i.perficite [*Gaudium meum*] quod de vestri conuersione & profectu concepi,festinantes ad veram perfectionem , [*Vt idem sapiatis*]
in omnibus,quæ ad salutem requiruntur , id est eadem intellectualiter sentiatis in his quæ fidem con- Rom.13.
cernunt,[*Eandem*]hoc est parem,[*Charitatem habentes*]id est charitatem infusam spiritualem ac generalem[*Vnanimes*]in affectu ac moribus[*Idipsum sentientes*]hoc est intellectualiter concordantes,seu mala
vestra mutuò supportantes.[*Nihil*]in vobis fiat[*Per contentionem.*] Vbi enim zelus & contentio,ibi in- Iacob.3.
constantia,& omne opus prauum,iuxta beati Iacobi sententiam[*Neque inanem gloriam*] hoc est ex gloria vana,seu propter famam,honorem,aut gloriam secularem , sicut alibi dictum est. Non efficiamini Galat.7.
inanis gloriæ cupidi.Hæc vitia in ambitiosis regnare,& ex superbia nasci solent . Ioann.5.
C ¶ Porrò quàm graue peccatum sit gloria vana,patet per id quod ait Saluator, Quomodo potestis credere qui gloriam ab inuicem accipitis,& gloriam quæ à solo deo est,non quæritis? [*sed in humilitate superiores sibi ad inuicem arbitrantes*]id est ex humilitate vnusquisque putet se alio viliorem, propria po- Rom.12.
tius quàm aliena peccata pensando,vel.se secundum quod in se & ex se est,considerando . Quamuis enim vnus sit alio,absolutè loquendo,melior atque superior, vnusquisque tamen veraciter potest se sub
alio humiliare,atque indigniorem iudicare , secundum aliquam considerationem sui atque alterius. Ideo subditur,[*Non quæ sua sunt singuli considerantes,sed quæ aliorum*].i. vnusquisque vestrũm,si contentionem vanãmque gloriam vitare desiderat, & alios arbitrari meliores seipso , non proprias virtutes &
excellentias solùm penset,nec propria commoda tantùm requirat,sed bona consideret , commodáque
requirat aliorum.Charitas enim non quærit quæ sua sunt.Potest tamen & debet homo interim pensa- 1.Corin. 3.
re dona sibi diuinitus præstita,vt gratus sit deo.Iuxta illud , Nos non spiritum huius mundi accepi- 1.Cori. 13.
mus,sed spiritum qui ex deo est,vt sciamus quæ à deo donata sunt nobis.Vnde & virgo deifera profi- Lucæ.1.
tetur,Quia fecit mihi magna qui potens est.
¶ Insuper hortatur Apostolus ad harum imitationem virtutum,exemplo Christi . [*Hoc enim sentite in* Epist.
vobis]illud in cordibus vestris versetur,hócque sentiat anima vestra in se , [*Quod et in Christo Iesu*]fuit
id est quod Christus,vt homo,intra se sensit, quatenus sicut Christus quæsiuit, non quæ sua erant,sed Ioann.8.
quæ aliorum . Et sicut intra se humillimus ac patientissimus fuit , secundum quod ipse ait discipulis, Lucę.12.
D Ego in medio vestrũm sum,sicut qui ministrat:ita & vos aliorum commoda requiratis , atque in cor- Eccles. 19
dibus vestris verè patientes & humiles sitis , non simulatorìe,sicut hypocritæ . Est enim qui nequiter
se humiliat,& interiora eius plena sunt dolo.[*Qui*]Christus [*Cum in forma dei esset*] id est veram deita- Ioann. 10.
tem haberet , seu vnius cum patre essentiæ esset , secundum quod ait, Ego & pater vnum sumus,[*Non*
rapinam arbitratus est esse se æqualem deo]id est sentiendo ac asserendo , se esse æqualem deo,non vsurpa- Esaiæ. 14.
uit neque asscripsit sibiipsi quod suum non erat,quia verè sic fuit,sicut arbitratus est.Ideo non commisit rapinam vocando se verum deum,quia nil à se alienum sibiipsi asscripsit,quemadmodum Lucifer,di Ioann. 16.
cens,similis ero altissimo, conatus est facere rapinam . Christo igitur non rapina , sed natura est esse deo Ioann. 10.
æqualem,coæternum & consubstantialem.Propter quod ipse ait,Omnia quæcunque habet pater,mea
sunt. Et alibi , Pater quod dedit mihi , maius omnibus est . Hoc est diuina essentia, quam totam pater transfudit in filium , [*Sed semetipsum exinaniuit*]id est vehementer se humiliauit,[*Formam serui accipiens*]id est naturam humanam atque seruilem in vnitate personali assumens, ita quod natura assumpta vnita est verbo immediatè atque in ipso suppositu,seu esse personali verbi immediatè coniuncta,sicut caro coniungitur animæ[*In similitudinem hominum factus*]id est cæteris hominibus assimilatus seu similis factus , assumendo indetrahibiles defectus , videlicet pœnalitates , non vitia . Fuit enim mortalis
atque passibilis . Vnde ad Hebræos dicit Apostolus , Debuit per omnia fratribus assimilari,[*Et habitu*] Hebræ.2.

id est conuersationis suæ habitudine[*Iuuentus est*].i. verè innotuit,[*Vt homo*]Bibit enim, comedit,sedit, dormiuit vt cæteri.Per quæ patuit quod verè fuerit homo.Propterea scriptum est per Prophetam Baruch,Post hæc in terris visus est,& cum hominibus conuersatus est.Et per Esaiam,Butyrum & mel comedet.Vel sic,habitu.i.in natura humana per modum habitus seu vestimenti assumpta, inuentus est vt homo,nõ apparenter,sed realiter: sicut Ioannes testatur, Vidimus gloriam eius,gloriam quasi vnigeniti à patre. ¶Denique natura humana se habet ad verbum,sicut vestis ad hominem.Nam sicut vestis induitur atque exuitur sine mutatione substãtialis esse hominis vestiti,ita quod homo est, homo & subsistit, & siue induatur,siue nõ: sic verbum humanam naturam assumpsit sine omni mutatione sui esse diuini, posset; esse sine humana natura,sine qua nos esse non possumus. [*Humiliauit seipsum*]non solùm in incarnatione,sed in tota conuersatione sua in seculo isto à principio vsque ad finẽ, prout Leo papa testatur,Tota Christianæ sapientiæ disciplina,non in abundantia verbi,non in astutia disputãdi, neq; in appetitu laudis & gloriæ,sed in vera & voluntaria humilitate consistit: quam dominus Iesus ab vtero matris vsque ad supplicium crucis pro omni fortitudine,& elegit,& docuit. Rursusque, Tota(inquit) victoria saluatoris,quæ & diabolum superauit & mundum,humilitate est concepta,humilitate confecta, [*Factus obediens*]patri[*Vsque ad mortem*]non qualemcunque,sed turpissimam, horribilissimam ac amarissimã,sicut subiungitur,[*Mortem autem crucis*]Mors enim crucifixorũ grauissima est,quia in locis neruosis transfiguntur.Christus autẽ inter latrones suspensus est,& toto corpore, violentissima expãsione distẽtus in tantùm vt dicat,Dinumerauerunt omnia ossa mea.De obedientia hac ait Saluator,Sicut mandatũ dedit mihi pater,sic facio.Obediuit autem patri vsque ad mortem inclusiuè, non quod pater exegit ab eo mortem,tanquam aliquod debitum(secundum Anselmum)cum mors sit pœna culpæ, quę & in Christo non fuit,sed quia patre iubente iustitiam obseruauit verbo & opere increpando Iudæos, ex quo orta est Iudæorum inuidia contra Christum,ex qua insuper inuidia secuta est Christi occisio. Itẽ per hoc patri vsq; ad mortem crucis obediuit,quoniam sicut pater decreuit mundum per Christi passionem redimere,sic Christus prõptissimè executus est.Propter quod ait ipse,Opus cõsummaui quod dedisti mihi vt facerem.Et alibi,Pater,si non potest hic calix transire,nisi bibam illum,fiat volũtas tua. [*Propter quod*].i.merito passionis & obedientiæ huius,[*Et deus*]pater seu trinitas [*Exaltauit illum*]id est Christum sublimauit variis multisque modis,videlicet in resurrectione,dando ei corpus glorificatum, quale ante passionem non habuit.In ascensione constituendo eum ad dexteram suam, vbi ante secundum humanam naturam non sedit.In prædicatione quoque euangelij per totum mundum, per quam Christus in cordibus hominum fidem recipientium exaltatus est.Sic quoque secundum naturam diuinam exaltatus est,quantùm ad manifestationem hominibus factam, Per miracula etiam deus exaltauit Christum,prout in Actis Petrus dixit nato claudo sanato, Deus patrum nostrorum glorificauit filium suum Iesum.Pro hac exaltatione Christus orauit passione instante,Pater(inquiens)venit hora clarifica filium tuum.Omnia autem quæ ad glorificationem corporis Christi & accidentale præmium eius pertinent,ipse sua humilitate,obedientia & passione promeruit,quãuis etiam ex aliis causis hæc sibi deberentur,videlicet quia à primo instanti incarnationis,gloriosus & fœlix fuit in anima, quæ beatitudo redundasset in corpus,nisi diuina dispensatione dilatum fuisset.Et item,quia secundum corpus & animã vnitus erat verbo,hypostatica vnione,ratione cuius debebatur ei exaltatio vltra omnem creaturam.Itaque deus exaltauit Christum propter passionem & obedientiam,[*Et donauit illi nomen quod est super omne nomen*].i.nomen dei Christo impossuit.Per gratiam quippe vnionis,datum est Christo homini esse & dici verum deum,quod vtique est nomen superexaltatum & infinitæ dignitatis vocabulum.Hoc autem nomen datum est Christo à principio suæ incarnationis, sed post resurrectionem dicitur datum, quia tunc manifestabatur datum fuisse.Iuxta quem sensum ait dominus post resurrectionem, Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra. Quæ vtique potestas data fuerat ei ab incarnationis exordio, [*Vt in nomine Iesu*].i.ad reuerentiam Christi tanto nomine sublimati [*Omne genu flectatur*] id est omnis potestas inclinetur ac subiiciatur[*Cælestium*]id est angelorum,[*Terrestrium*]hominum,[*Et infernorum*] id est dæmonum.Christus enim cælum impleuit,mundum redemit,infernum spoliauit. [*Et omnis lingua*]corporalis & spiritualis hominum,spiritualis quoque lingua angelorum ac dæmonum [*confiteatur*]sponte vel coactè.Nam & dæmones credunt & contremiscunt[*Quia dominus Iesus Christus in gloria est*]id est beatitudine [*Dei patris*]Secundum deitatem enim Christi,vna est gloria patris & filij, quæ est diuina essentia. Secundum humanitatem verò Christus dicitur in gloria patris, id est in potioribus bonis eius.Iuxta illud, Dominus Iesus assumptus est in cælum, & sedet ad dexteram dei. [*Itaque charissimi mei sicut semper*]à vestræ conuersionis exordio aptis temporibus, [*Obedistis*] deo & mihi, sic hortor vos nunc obedire[*Non vt in præsentia mea tantum*] hoc est quatenus non solùm me præsente & inspiciente, bona agatis, [*Sed multo magis nunc in absentia mea,cum metu*] filiali, quantùm ad perfectos, [*Et timore*] initiali quantùm ad proficientes, [*Et tremore*] corporis, ex interiore timore progenito, [*Vestram salutem*] hoc est opus virtuosum, [*Operamini*] Vel vestram salutem operamini, hoc est æternam beatitudinem bonis operibus procurate, Cum ingenti ergo timore seruiendum est deo sublimi & benedicto: prout ait Psalmista, Seruite domino in timore, & exultate ei cum tremore.Vnde alibi scriptum est, Dominum exercituum glorificate. Ipse pauor vester, & ipse terror vester. Et Hieremias ait, Magnus es tu, & magnum nomen tuum in fortitudine. Quis non timebit te ô rex gentium? Ideo denique tam timoratè operari debetis vestram salutem. [*Deus est enim qui operatur in vobis*]per gratiam & internum instinctum, [*Et velle*] bonum meritorium [*Et perficere*] id est exequi & implere opus bonum quod vultis, [*Pro bona voluntate*]id est ex sua voluntate benigna, non propter merita vestra.Non enim sumus sufficientes cogitare aliquid ex nobis,quasi ex nobis. De hoc in epistola ad Romanos inducta sunt multa. [*Omnia autem*] opera vestra [*Facite sine murmurationibus*] contra deum & proximum,[*Et hæsitationibus*]id est dubitationibus de diuina exauditione ac ope prout ait scriptura,Postulet in fide nil hæsitans. Qui autem hæsitat,similis est fluctui maris. Non ergo existimet homo ille q̃ aliquid accipiat à domino.Certum est enim quòd ex parte pietatis diuinæ, non erit exauditionis defectus,& quantũ ad hoc certi esse debemus de exauditione & ope dei dum ei placuerit,sed ex parte nostræ indignitatis & culpæ potest esse defectus, [*Vt sitis sine querela*] ita vt nec vos de aliis conqueramini,nec ipsi iustam querelam contra vos habeant. [*Et simplices*]hoc est synceri & recti,non dolosi,bilingues ac dupices animo [*Filij dei*] per gratiam adoptionis & opera imitationis. Cũ talibus simplicibus sermocinatur deus. ¶Porrò vir duplex animo, inconstans est in omnibus viis suis [*Sine reprehensione*]id est sine vitio reprehensionem promerente conuersantes, [*In medio nationis prauæ & peruersæ*]id est hominum impiorum,quorum interiora peruersa sunt, & exteriora opera praua,[*Inter quos lucetis*]scientia,virtutibus & exẽplis,[*Sicut luminaria in mundo*]conuersantia inter illuminatores. Vel, sicut luminaria cæli,videlicet planetæ ac sydera fulgent in mũdo isto sensibili,[*Verbum vitæ*].i.sacram scripturam euangelicámque doctrinam [*Continentes*] memoriter ac efficienter: iuxta illud, In corde meo abscondi eloquia tua. vt non peccem tibi [*Ad gloriam meam*] id est ad beatitudinis meæ augmentum quod habebo [*In die Christi*] id est cùm Christus iustam mercedem mihi tribuerit,scilicet in die particularis ac vniuersalis iudicij. Opera enim meritoria subditorum ac discipulorum cędunt ad gloriam prælatorum & magistrorum honorum,[*Quia non in vacuum cucurri*] id est non infructuosè inter vos vixi, docendo & bene agendo, [*Neque in vacuum laboraui*] orando pro vobis continuè,& indesinenter insistendo vestræ conuersioni.Multos enim ex vobis conuerti, & copiosam mercedem repositam habeo.Ad hanc exemplarem & irreprehensibilem conuersationem hortatur nos & archiapostolus,Conuersationem(inquiens)vestram inter gentes habentes bonam, vt in eo q̃ detractant de vobis tanquam de malefactoribus, ex bonis operibus vos considerantes, glorificent deum in die visitationis. [*Sed & si immolor*]id est pro fide atque iustitia grauiter punior,vel occidor (quod est deo offerri) [*supra sacrificium & obsequium fidei vestræ*] id est vltra oblationem vestram, & opera fidei vestræ quæ iam oblata sunt deo à vobis & à me, [*Gaudeo*] in me, [*Et gratulor in omnibus vobis*] id est de vestri conuersione:nihilominus glorior, quamuis propter eam martyrium paterer, [*Idipsum*] id est propter eandem causam, videlicet si pro fide patimini [*Et vos gaudete*] certi de vestra mercede, [*Et congratulamini mihi*] de vestri conuersione & passione gaudenti, qui in fide vos docui, propter persecutionem nolite dolere neque tristari aduersus me, quasi qui ad tantam calamitatem vos induxi, conuertendo vos ad eam fidẽ pro qua tanta patimini. [*spero autem in domino Iesu*] sine cuius dispositione & causalitate nil agere volo aut valeo. [*Timotheum me citò mittere ad vos,vt & ego bono animo sim,cognitis quæ circa vos sunt*] id est cùm statum vestrum percepero à Timotheo à vobis ad me redeunte.De vestro autem statu multùm solicitor, ideo cupio scire quæ circa vos sunt, id est cuncta quæ vobis contingunt. Ideo quoque mittam ad vos Timotheum. [*Neminem enim habeo tam vnanimem*] id est desiderio mentis meæ ita conformem in his quæ vestram concernunt salutem. Vnde subiungitur, [*Qui syncera affectione*] id est pura ac spirituali dilectione.[*Pro vobis solicitus sit.Omnes enim*] mecum existentes hac vice,id est tam multi eorum vt alij comparatione eorum pene nulli videantur.Tales autem locutiones hyperbolicæ sunt, in quibus dicitur aliquid per excessum. Omnes ergo [*Quæ sua sunt*]id est propria lucra, [*Quærunt*]potius quàm proximorum salutem, [*Non quæ Iesu christi*] id est dei honorem & gloriam non requirunt principaliter atque finaliter. Multi enim mercenarij erant cum Paulo hoc tempore. [*Experimentum autem eius cognoscite*].i. per experientiam vitæ & prædicationis probate verum esse quòd de laudibus Timothei disserui, quòd veraciter dixi, vósque experiri poteritis [*Quoniam sicut patri filius*] seruit,sic[*Mecum seruiuit*]deo[*In euangelio*]id est in prædicatione, defensione,& confirmatione, cæterisque actibus euangelicæ legis. [*Hunc igitur*]tam idoneum nuncium,[*spero me mittere ad vos mox cum videro quæ circa me sunt*]id est cùm expertus fuerim, seu alio modo cognouerim quem exitum sortientur ea quæ mihi iam acciderunt. Interim nempe carere non possum præsentia Timothei. [*Confido autem in domino, quoniam et ipse veniam ad vos cito*] quia de carcere isto liberari, in Græciámque reuerti confido.[*Necessarium autem*]id est vestræ saluti multùm expediẽs[*Existimaui Epaphroditum*] diaconum præsentis epistolæ portitorem,[*Fratrem*]religione [*Et cooperatorem*]in Euangelij prædicatione,ac obseruatione, [*Et cõmilitonem meum*] in persecutione & luctatione pro fide, [*Vestrum autem Apostolum*]id est instructorem præcipuum, [*Et ministrum necessitatis meæ*] id est seruitorem meum præbentem mihi necessaria in hac mei incarceratione, quoniam munera vestra detulit mihi, quibus eo ministrante sustentatus sum,[*Mittere ad vos*]cum hac epistola ante missionem Timothei.Et meritò,[*Quoniam quidem omnes vos desiderabat*]videre & consolari,[*Et mœstus erat, propterea*]id est de hoc,[*Quod audierat illum infirmatum*] sicut & fuit.Doluit autem quòd ipsi perceperunt,sciens eos sibi compati, & de eius morte angustiari.Vnde eorum compassioni & curæ condoluit. [*Nam & infirmatus est vsque ad mortem*] exclusiuè [*Sed deus misertus est eius*] ipsum clementer sanando. Vnde patet vitam animæ in corpore non penitus esse innaturalem, & velut in carcere, vt quidam dixerunt, [*Non solum autem eius*] misertus est deus,[*Verùetiam et mei*]misertus est liberando me ab interiori dolore.[*Ne tristitiam*]de morte Epaphroditi [*super tristitiam,*] de vestri desolatione [*Haberem*]Quamuis enim tristitia hæc in se bona non fuisset,eò quòd inordinata tristitia in Apostolo locum non habuit. Iuxta illud Sapientiæ, Non contristabit iustum quicquid ei acciderit:Deus tamen conuertit eam in melius,sicut Saluator promisit, Tristitia vestra vertetur in gaudium. [*Festinamius ergo*] id est multùm festinanter [*Misi illum*] ad vos [*Vt*

viſo eo]ſano ac læto,[*uerum gaudeatis*] gratias domino referentes de ſanatione ac reditu tam dilecti doctoris,& patris atque Apoſtoli veſtri,[*Et ego ſine triſtitia ſim*]cùm ſciero vos conſolatos, quorum deſolationi condolui.[*Excipite itaque illum cum omni gaudio*]ſpirituali,deum laudando, [*Et eiuſmodi*]hoc eſt
1.Tim.6. virum talem ac tantum[*cum honore habetote*]id eſt reuerenter tractate.Qui enim bene præſunt,duplici honore condigni ſunt, [*Quoniam propter opus chriſti*] id eſt ad faciendum ea quæ dei ſunt [*Vſque ad mortem acceſſit*]id eſt mortis periculo ſe expoſuit,[*Tradens animam ſuam*] id eſt vitam ſuam morti expo nens propter iuſtitiam,[*Vt impleret id quod ex vobis deerat*] id eſt actualem adminiſtrationem ſubſtãtiæ mihi à vobis tranſmiſſæ,quam nullus veſtrûm coram mihi diſtribuit,ipſe impenderet [*Erga meum obſequium,*]mihi perſonaliter miniſtrando.

Cap. III. [*De cætero fratres mei gaudete in domino.*] Artic. III.

PRæterea monet ac munit Apoſtolus Philippenſes contra pſeudoapoſtolorum fallacias,qui eos ad legalium obſeruantiam nitebantur inducere: [*De cætero*]id eſt poſt exhortationes præhabitas hortor reliquo tempore,ô [*Fratres mei,gaudete in domino*] non in cærimonialibus legis.[*Eadem vobis ſcribere*] In præſenti epiſtola quæ præſens dixeram vobis,videlicet non eſſe gaudendum, niſi in fide
Galat.5. & gratia dei,atque legalia omitti debere,[*Mihi quidem*]vos amanti,[*Non*]eſt[*Pigrum*].i.moleſtũ aut tardũ. Feruido enim amatori delectabile eſt operari quicquid dilecto ſalubre eſt,[*Vobis autem neceſſarium*] eſt hæc ſcribi propter imminentia mala fallaciũ,[*Videte canes*] id eſt pſeudohæreticos, more canum rabido ore contra veritatem latrãtes,[*Videte malos operarios*]id eſt peſtiferos aliorum corruptores,[*Videte conciſionem*] id eſt illos à Chriſto exciſos,qui alios quoque à Chriſto diuidere ſatagunt.Hos ergo attendite & cauete.[*Nos enim*]
Leuit.12. Chriſti fideles[*ſumus circunciſio*]id eſt verè ac ſpiritualiter circunciſi à vitiis,[*Qui ſpiritu dei*]id eſt ſpiritu ſancto mouente, [*Deo*] trinitati [*ſeruimus*] ſeruitute latriæ, quæ ſoli deo debetur, [*Et gloriamur in Chriſto Ieſu*].i. in virtute gratia ac merito Chriſti, [*Et non in carne fiduciam habentes*] .i.non in carnalibus obſeruantiis legis ſpẽ ſalutis cõſtituentes, [*Quanquam et ego habeã confidentiam in carne*].i. confidẽtiam talem haberem ſi eſſet habenda.Vel habeo eam nõ ita vt in carnalibus ſiſtam,ſed ea ad Chriſti ho
Act.24. norem omittam,ſicque præmium conſequar de hoc,q̃ aliquando legalia obſeruaui quando meritoriè ſeruabantur.[*Si quis alius*]deceptor [*Videtur confidere in carne*] id eſt carnali cuſtodia legis & Iſraeliticæ ſtirpis dignitate,[*Ego magis*]confidere poſſum,ſecundum ſenſum prætactum,videlicet cũ ſim[*Circunciſus octauo die*]vt lex Moyſi iubet,natus[*Ex genere Iſrael*]id eſt genere Iacob[*De tribu Bẽiamin*]filij
Act.8. 1.Cor.15. Act.22. Iacob[*Hebræus*]natione[*Ex Hebræis*]parentibus ortus,non proſelytus,[*ſecundũ legem*]id eſt religioſam legis obſeruantiam[*Phariſæus*].i.vnus de præcipuis inter Iudæos. Phariſæi enim dicebantur quaſi contemptibili plebi non admixti, ſed à communibus ſeparati. Sicut egregij quaſi à grege diuiſi dicuntur. Eratq; ſecta phariſæorum conformior legi quàm Sadducęorum,qui nec ſpiritum,nec reſurrectionem ponebant.Et Eſſæorum,qui auſterrimæ vitæ fuerunt, ſed idiotæ, [*ſecundũ æmulationem*] id eſt inordinatum affectum,videlicet ſecundum zelum non adiunctum ſcientiæ.[*Perſequens eccleſiam dei*] primitiuam,vt patet in Actibus Apoſtolorum,[*ſecundum iuſtitiam quæ in lege eſt conuerſatus ſine querela*].i.ſine reprehenſione cuſtodiendo mandata legalia. [*ſed quæ mihi fuerunt lucra*] id eſt quæ commoda mihi erant tempore Iudaiſmi, videlicet cærimonialia legis, [*Hæc*] poſt conuerſionem meam [*Arbitratus ſum propter chriſtum*]id eſt propter Chriſti amorem, doctrinam ac iuſionem, [*Detrimenta*] id eſt nociua Non enim ſeruanda ſunt cærimonialia legis poſt diuulgationem euangelicæ veritatis, præſertim vt ſalus aliqua in illis eſſe credatur. Erant enim figuratiua Chriſti, vnde veritate impleta ceſſare debuerant.
Eſa.11. [*Veruntamen exiſtimo omnia*]temporalia & caduca [*Detrimentum eſſe*] id eſt deferenda,[*Propter eminentem*] id eſt ſupernaturalem & præcellentem [*Scientiam domini noſtri Ieſu chriſti*] id eſt quam Chriſtus
Sap.7. nobis infundit per ſpiritus ſancti illuſtrationem. Quod intelligi poteſt de ſcientia illa quæ eſt vnum ſeptem donorum ſpiritus ſancti. Vel de cognitione Chriſti beatifica, quæ datur electis in patria. Vel
Tit.3. de quotidiana illuſtratione æternæ ſapientiæ,quæ in animas ſanctas ſe transfert, riuos ac radios veræ ſapientiæ ſtudioſis ac piis cordibus liberaliter influens.Ob hanc ſcientiam adipiſcendam, ſobriè viuere, cunctáque ſenſibilia aſpernari debemus,[*Propter quem*] Chriſtum,id eſt ob cuius amorem ac gloriam
Sap.7. obtinendam, [*Omnia*]iam præfata [*Detrimentum feci*] id eſt contemnenda monſtraui,contempſi ac deſpici feci,[*Et arbitror*]ea[*vt ſtercora*] id eſt pro nihilo reputaui, [*Vt chriſtum lucrifaciam*]id eſt eum pro
Rom.8. præmio adipiſcar.Simile eſt quòd à Sapiente dicitur, Diuitias nihil eſſe dixi in comparatione illius [*Et inueniar in illo*] id eſt Chriſto incorporer, eiúſque membrum ſim, [*Non habens meam iuſtitiam que ex lege eſt*] id eſt iuſtitiam quæ conſiſtit in literali obſeruatione cærimonialium legis,quæ(tempore nouæ legis)non eſt vera iuſtitia,[*Sed illam*]iuſtitiam[*Quæ ex fide eſt Ieſu Chriſti*]id eſt quantùm ad actum ſuum ex fide procedit , & in ea fundatur, non in operibus legis, [*Quæ*] iuſtitia [*Ex deo eſt*] per creationem.Hæc enim eſt iuſtitia infuſa quantùm ad habitum,ſimúlque cum fide infunditur,quamnis ſecundum ordinem naturæ eam præſupponat,quoniam fides baſis ſeu fundamentum eſt vniuerſarum virtutum . Ideo ſubditur, [*Iuſtitia in fide*] id eſt iuſtitia iſta in fide conſiſtit , quæ fides vtilis eſt [*Ad cognoſcendum illum*]videlicet Chriſtum in præſenti per donum ſapientiæ,in patria autem per ſpeciem. ad cognoſcendum etiam[*Et virtutem reſurrectionis eius*]id eſt poteſtatem reſurrectionis Chriſti, cuius reſurrectionis tanta eſt virtus , vt ſit cauſa exemplaris reſurrectionis omnium electorum. Valet etiam fides, [*Et*] ad cognoſcendum [*societatem illius*] id eſt vt ſciamus quomodo crucem noſtram poſt Chriſtum

A portemus, eiusque paſsionibus communicemus ac ſocietmur. Inueniar ergo in Chriſto [*conſiguratus morti eius*] id eſt Chriſto compaſſus vel propter illum occiſus, aut propter iuſtitiam tribulatus. Vel per opera pœnitentiæ quotidie mortificatus [*Si quo modo*] . i .ad hoc vt aliquo modo, licet difficili[*Occurram*]in die indicij chriſto & ſanctis pertingendo[*Ad reſurrectionem quæ eſt ex mortuis*] .i. ad reſurrectionem beatam,qua electi fœliciter immutabuntur . Omnes nanque reſurgemus, ſed non omnes immutabimur . Per reſurrectionem ergo ex mortuis, hoc loco intelligitur reſurrectio glorioſa qua electi à reprobis diſcernẽtur,& ex eorũ loco qui terra eſt,in aëra erigentur.Rapientur nãque in nubibus obuiam Chriſto in aëra: ſicut alibi dicit Apoſtolus,[*Non quod iam acceperim*]id eſt non ideo dixi tanta de mea perfectione,qua omnia propter chriſtum vt ſtercora reputo, quaſi iam plenam perfectionem adeptus ſim,vel futuram fœlicitatem nũc actualiter habeam.Ideo ſubditur,[*Aut iam perfectus ſim*] intantum vt vltra proficere nequeam.Aliquo tamẽ modo perfectus fuit Apoſtolus,quia poſt pauca adiecit.Quicunque ergo perfecti ſumus[*Sequor autem*].i.ad perfectionem tendo affectibus cordis & bonis operibus potius quà greſsibus corporis, [*Si quo modo*].i.vt tandem aliquando[*comprehendam*]chriſtum comprehenſione beatificæ viſionis, de qua ipſe ait, Manifeſtabo ei meipſum videlicet ſecundum diuinam naturã[*in quo*].i.eo modo cognitonis ſeu tali claritate notitiæ[*Et cõprehenſus ſum*] .i.perfectè cognitus à chriſto Ieſu.Vnde alibi dicit Apoſtolus, Videmus nunc per ſpeculum in ænig-
B mate,tunc autem facie ad faciem.Et nunc,inquit,cõgnoſco ex parte,tũc autẽ cognoſcã ſicut & cognitus ſum.Nulla tamẽ creatura pura poteſt deum cõprehendere plenè & abſolutè, ſed cõprehenſio ſumitur tunc pro clara notitia alicuius ſecundũ ſuã eſſentiã,ſicque beati in patria cõprehẽſores vocãtur. Propter quod ait Ioan. Similes ei erimus,quia videbimus eum ſicuti eſt [*Fratres,ego me nõ arbitror comprehendiſſe*]arcẽ virtutũ,perfectionisq; apicem,pręſertim cum dicat Saluator, Cũ feceritis omnia quæ pręcepta ſunt vobis,dicite, Serui inutiles ſumus,quod debuimus facere,fecimus.Et iterũ alibi, Omnẽ qui fert fructũ purgabit pater,vt fructũ plus afferat.Nõdũ igitur cõprehẽdit,ſed proficit. Hęc dicit de ſe ipſo apoſtolus,ne aliquis noſtrũ quãtũcũq; laudetur,vana elatione infletur,ſed conetur ꝓficere exemplo tãti apoſtoli,nec vnquã dicere audeat,ſufficit mihi,cũ non ꝓficere ſit deficere. Nemo etiã erubeſcat imperfectũ ſuũ fateri,cũ audiat apoſtolum iſta dicentẽ.Et quaſi ſciſcitaremur.quid ergo facis ô paule,& quid nobis agendũ tuo exẽplo demõſtras?Subiecit[*Vnum autem*]dico agendũ,illudque facio, puta[*Quæ quidem retro ſunt, obliuiſcens*].i.pręcedẽtia merita mea paruipẽdens nec pẽſans,ſed memorię dei cõmendans,[*Ad eavero quæ ſunt priora*].i.ad opera perfectiora atque futura quę nondum attigi,ſed oculis meis propoſui,[*Extendens meipſum*].i.vires meas applicans per inceſſantem profectum. Vel ſic, Pſal.44.
Quę retro ſunt.i.terrena ſenſibilia præſertim carnalia,obliuiſcens ac deſerens.Iuxta illud,Obliuiſcere
C populũ tuum,& domũ patris tui:ad ea verò quę ſunt priora.i.ad obtinenda,amãda & contẽplãda bona Pſalm.33.
cælestia ac diuina,extendens meipſum ardenti affectu & digno effectu,[*Ad deſtinatũ*].i.finale bonum à me intentũ,atque à deo mihi paratũ,[*Proſequor*].i.perfectè ſequor,vt ipſum acquiram,ſicut & ſcriptũ eſt,Inquire pacem & perſequere eam.De quo deſtinato adiicitur,[*Ad brauiũ ſuperne vocationis dei*] .i. præmiũ vitæ cæleſtis á deo propoſitũ ac promiſſum,[*in chriſto Ieſu*] in quo & per quẽ vocati ſumus ad brauium iſtud,per cuius etiam gratiam illud acquirimus.Brauium autẽ eſt quoddã præmiũ victoribus datũ.Debemus autẽ ſemper ad hoc brauiũ tẽdere,ita vt omne quod agimus vel patimur,ad ęternę adoptionẽ beatitudinis ordinemus.[*Quicunque ergo perfecti ſumus*] .i.ſecundũ exigẽtiã & poſsibilitatẽ .Corin.13.
huius fragilis vitæ ad charitatis atque virtutũ ſynceritatẽ venerimus paſsionibus reformatis & inimicis
vere dilectis,prout Saluator hortatur,Eſtote perfecti ſicut & pater veſter cæleſtis perfectus eſt,[*Hoc ſentiamus*]quod ego iam dixi,videlicet q̃ nondũ apprehendimus perfectionẽ cõpletam,eãque adipiſci Matth.5.
conemur .[*Et ſi quid aliter ſapitis*].i.ſi ſic ſapiendũ ſeu ſentiendũ eſſe nõ æſtimatis,vt dixi, nolentes vos penitus humiliare,[*Et hoc vobis deus reuelabit*]eſſe erroneũ,vel nunc per diuinæ illuſtrationis gratiam, vel in futuro per pœnarum experientiã.Vel ſic,Si quid aliter ſapitis.i.ſi alios modos proficiendi noueritis, & hoc vobis deus reuelabit.i.hanc notitiã deus dabit,eamque perficiet.[*Veruntamen ad quod peruenimus*].i.gradũ perfectionis,quẽ bene viuendo attigimus,ſtemus & proficiamus[*Vt idem ſapiamus*]in
his quę ad ſalutẽ exiguntur , & fidẽ cõcernũt,[*Vt in eandem permaneamus regulã*] .i. in pari rectitudine Epiſt.
vitæ,ſeu in eadem lege & gratia nos regulante.[*imitatores mei eſtote*] In ſuperioribus apoſtolus propo-
D ſuit ſe in exemplum,nunc admonet ad ſe imitandũ dicendo,Imitatores mei eſtote,ô [*Fratres*].i.cõformate vos mihi in prænductis virtutibus,atque in omni opere virtuoſo,[*Et obſeruate*].i. ſolerter attendite & ſequi curatẽ[*Eos qui ita ambulant ſicut habetis formam noſtram*].i.virtuoſos qui taliter conuerſantur,ſicut ego vobis verbo & opere manifeſtaui eſſe viuendum. Alios autem cauete. A fructibus enim Matth. 7.
eorum cognoſcetis,an iuxta formam vitæ noſtræ cõuerſentur,& imitatione ſint condigni. [*Multi enim ambulant*]per vitiorum abrupta , & vias peruerſas:de quibus Salomom , Via,inquit,impiorũ tenebroſa,neſciunt vbi corruunt.Qui & in die iudicij dicent illud Sap.Laſſati ſumus in via iniquitatis & perdi Prouer. 4.
tionis,&ambulauim⁹ vias difficiles.De quibus ait Chriſtus,Lata & ſpatioſa eſt via quę ducit ad mortẽ, Sapient.5.
& multi vadunt per eam,[*Quos ſæpe dicebam vobis*]dum eram vobiſcum,[*Nunc et fleus*]ex compaſsione eorum & dolore,quia tot fallunt[*Dico*].i.nomino eos[*Inimicos crucis Chriſti*] . i. Chriſti crucifixi, quoniam contra eius doctrinam & iuſſa legalia prędicant,&vitijs ſubiacent.[*Quorum finis*].i.mors erit[*Interitus*]id eſt ingreſſus ſeu via æternæ damnationis,quam ſtatim cum moriuntur,incurrunt[*Quorum deus venter eſt*].i.delectationibus gulæ ita inſiſtunt,quaſi in repletione ventris ſalus cõſiſteret.Vnde vẽtrẽ pl⁹ ſuũ colũt quã deũ. Quod autẽ quis maximè colit,hoc deus eius aſſeritur.De quibus Iudas Iudas apoſtolus.
in ſua teſtatur canonica,Hi ſunt in epulis conuiuentes ſine timore,ſemetipſos paſcẽtes,quibus procella tenebrarũ cõſeruata eſt vſque in æternũ,[*Et gloria*]horũ vana,qua in vitiis iſtis, vel in cærimonialibus

legis exultant, erit [*In confusione ipsorum*].i. cõfusibilis erit eis & inhonesta coram diuino iudicio. Vnde per prophetam dominus protestatur, Gloriam eorum in ignominiã commutabo, [*Qui terrena sapiunt*].i.in carnalibus potius quàm in spiritualibus delectantur. [*Nostra autem conuersatio in cælis est*] per contemplationem & desiderium bonorum cælestium. Nunc enim nostra conuersatio in cælis est per spem, iugem intentionem, & ratione obiecti seu termini motus, quod est in cælo, videlicet deus & æterna felicitas. Anima nãque (secundum Augustinum) verius est vbi amat quàm vbi animat. Denique vbi thesaurus tuus, ibi & cor tuũ. Eorũ itaq; cõuersatio est in cælis, qui omnia temporalia atq; carnalia trãscendẽtes, cęliformẽ & angelicã vitã ducũt in terra, illi vni quod solũ necessarium est, tota mẽte intẽti, [*Vnde etiam saluatorem expectamus*] cũ magna securitate, videlicet [*Dominũ nostrũ Iesũ Christum*] venturũ ad vniuersale iudiciũ, Qui enim in cælis conuersationẽ iã habet, quis adhuc viatores sint, securè prestolantur christi aduentũ, [*Qui reformabit*].i.adpristinã formã reducet ac suscitabit in die iudicij, [*corpus humilitatis nostræ*].i.corpus istud passibile, in quo deiectionem tribulationẽq; patimur, quod etiam nobis occasio est ad humiliandum nosipsos, pensantes qp puluis sumus, Sic autẽ reformabit illud, qp erit [*Configuratum corpori claritatis suæ*].i.simile erit corpori Christi glorificato. In tali etenim corpore sancti resurgent. Sic igitur faciet Christus. [*Secundum operationem*].i.virtutem operatiuam, [*Qua potest etiam subijcere sibi omnia*].i.de singulis ordinare & facere quod sibi placuerit, hoc est secundum diuinam potentiam, per quam reformatio ista complebitur. Subest enim deo, cum posse voluerit, vt dicit Sapiens.

Ose.4. Augusti. Matth.6. Lucæ.10. Genesi.3. Sapient.12.

¶Cap.iiii. [*Itaque fratres mei charissimi et desideratissimi.*] Artic.iiij.

Deinceps post exhortationes præhabitas consolatur apostolus Philippenses. [*Itaque*].i. quoniã tam beatitudinem expectamus, & sortituri sumus ô [*Fratres mei charissimi*] secundum appetitum superiorem, seu intellectualem.i.valde dilecti quo ad futuram felicitatem in patria, [*Et desideratissimi*] secũdũ appetitũ inferiorẽ ac sensituũ, ordinatũ & rationi subiectum.i.valde à me desiderati, quo ad mutuum conspectum in hac vita. Propono enim venire ad vos, [*Gaudium meum*] materialiter .i. de quorum profectu & gratia gaudeo, [*Et corona mea*].i.augmentum gloriæ meæ in patria, quoniã omnium meritorum vestrorum sum particeps, tãquam institutor vester ac doctor, [*Sic state in domino charissimi*].i.cõstantes atque immobiles estote in deo, adhærẽdo iustitiæ sicut & ego, vt dicere valeatis illud Iob, Iustificationẽ quã cœpi tenere, non deserã [*Euodiam rogo et Synthicen deprecor idipsum sapere*].i.idẽ sentire cum aliis sanctis [*in domino.*] Has duas deuotas matronas exprimit nominatim, quia spectabiles erant vitæ, & fidelibus necessaria ministrauerũt. [*Etiam rogo et te Germane compar*] id est adiutor & socius meus. Est autem Germanus nomem proprium viri, qui inter Philippenses egregius fuit. [*Adiuua illas*].i. præfatas fœminas conforta in bono, [*Quæ mecum laborauerũt in euangelio*].i.prædicatione euãgelicæ veritatis, nõ vtique prædicando, quoniã mulierem docere non permitto, sed mihi euangelizanti necessaria ministrando [*cũ Clemente*].i.etiam Clementi [*Et cæteris adiutoribus meis*] collaborauerunt ministrando necessaria eis sicut & mihi, [*Quorum nomina*] scripta [*Sunt in libro vitæ*] id est qui ad æternam beatitudinem præordinati sunt, vt confido, vel vt ex diuina reuelatione certò scio. Porrò secundum Thomam in prima parte, liber vitę in deo metaphoricè dicitur. Quemadmodum enim homo eos cõscribit qui ad se specialiter pertinẽt, sic dicitur deus scripsisse electos qui ad eum finaliter spectant. Vnde ipsa electorum cõscriptio in mẽte diuina seu firma eorũ notitia in intellectu diuino liber vitæ vocatur. Qui aliud prorsus nõ est nisi prędestinatio dei. Cũ autem dicitur liber vitæ, intelligẽdũ est de vita gloriæ. De hoc libro ait Saluator, Gaudete, quia nomina vestra scripta sunt in libro vitæ. Quod verò prædicti scripti fuerint in libro vitæ, Paulus certò scire non potuit, nisi per reuelationem diuinam, ¶Præterea admonet Apostolus Philippen. ad spiritualem ac iugẽ letitiam. [*Gaudete in domino semper*].i.in deo tanquã in obiecto, videlicet in contemplatione & dilectione dei, beneficiorumq; eius, imò in omni eo, quod domino placeat, spiritualiter exultate, diuinæ perfectioni, maiestati ac beatitudini cordialiter cõgaudendo, de beneficiis quoq; eius nobis collatis siue promissis lętãdo, & in omni actu virtuoso, quo deus honoratur & colitur delectando. Signũ nãque virtutis est delectatio operis, secundũ philosophũ. Semper autẽ gaudendũ est hoc modo, actu, vel habitu, seu debitis horis, vel in prosperis & aduersis: sicut alibi dicit apostolus, Quasi tristes, semper autem gaudẽtes. Sed gaudium istud duxtẽ præsentis peregrinationis exilio non excludit admixtionẽ omnis tristitiæ. Hoc gaudiũ fuit in virgine gloriosa, quę cecinit, Exultauit spiritus meus in deo salutari meo. Non ergo in creaturis gaudẽdũ est, nisi per reuelationẽ ad deũ, inquantũ earum vsus, amor, possessio, vel notitia manuducit ad deum [*iterum dico*] ad excitandum vestræ deuotionis affectum, & meæ exhortationis veritatem confirmandam, [*Gaudete in domino,*] modo præfato, seruientes et hilariter, imò cum iubilo cordis. [*Modestia vestra*] in verbis & factis, id est conuersationis vestræ moderatio, discretio, ordinatusque modus, [*Nota sit omnibus hominibus*] id est talis ac tanta sit, vt omnibus innotescat per visum vel famam ad gloriam creatoris. & proximorum ædificationem, sicuti in euangelio dominus loquitur, Sic luceat lux vestra coram hominibus &c. [*Dominus prope est*] id est, paratus ad succurrẽdum, imò per pietatem & gratiam suam in vobis habitat. Vnde & ipse testatur, Delitię meę est esse cum filiis hominũ. Et rursus, Ego sto ad ostiũ & pulso, Si quis aperuerit mihi ianuã, intrabo & cœnabo cũ eo. In omnibus quoque est deus per essentiæ præsentiã atque potẽtiã. In ipso etiam viuimus, mouemur & sumus. Denique, prope est deus orantibus & afflictis, iuxta illud, Prope est dominus omnibus inuocãtibus eũ. Et, Cum ipso sum in tribulatione, Intus est diligentibus. sicut ait Ioãnes, Qui manet in charitate, in deo manet & deus in eo: qui longè est ab impijs, prout in Prouerb. legitur. Propter quod per Hieremiã dicit. Nõ est anima mea ad populum istum. [*Nihil solliciti sitis*].i.cum dominus prope sit, de nulla re angustiari seu in ordinatam curam habere debetis: sed primò quærite regnum dei, &

1.Cori. 10. Iob.27. 1Timo.2. Finis. Lucæ.10. Epist. 2.Corin.6. relationes. Lucæ.1. Matth.5. Prouer. 8. Apoc.3. Actu.17. Psal.144. Psalm.90. 1.Ioan.4. Prouer.15. Hiere.15.

omnia necessaria adiicientur vobis. Vnde & Petrus, Omnem, inquit, solicitudinem vestram, proiicientes in deum, quoniam ipsi cura est de vobis. Et Christus, Nolite soliciti esse in crastinũ. Omnia hæc de inordinata atque superflua cura, quę ad diffidentiam quodã modo pertinet, asseruntur. De qua Salomõ dicit, Spes solicitorũ peribit. Verũtamen (sicut frequenter præhabitũ est) est quædã solicitudo spiritualis ac ordinata, quæ est diligens animi vigilantia circa bona honesta aut necessaria, quã sępe cõmendat, præcipitq; scriptura, vt est illud, Custodi temetipsum, & animam tuam solicita: Item, Soliciti seruate vnitatẽ spiritus in vinculo pacis, [*sed in omni oratione et obsecratione cum gratiarum actione petitiones vestræ innotescant apud deum*] Hîc ponuntur quatuor partes orationis vel species, quarum distinctio est. Oratio enim est simplex precatio, quæ est de facilioribus impetrandis. Obsecratio est inuocatio dei cũ cõmemoratione sacrorum seu diuinorũ, quorum virtute aut merito aliquid impetrare optamus: sicut cũ dicimus, Per passionem tuam, vel propter bonitatem tuam exaudi nos, Estque obsecratio pro difficilioribus obtinendis, vt est iustificatio impij. Petitio verò est inuocatio dei pro bonis gratiæ, quæ ordinantur ad bona gloriæ. Alibi quoque ponit Apostolus aliud genus orationis, quod dicitur postulatio, quæ est pro bonis patriæ. Sæpius tamen vnum istorum pro alio sumitur. Hortatur ergo Apostolus vt petitiones nostræ factæ in omnia.i.quacunque oratione & obsecratione & gratiarũ actione ex tanta puritate, attentione, & feruore mentis procedant, quatenus apud deũ innotescant.i.à deo attendantur & per acceptationẽ noscãtur, atque ab angelis sanctis ei præsentẽtur, quẽadmodum in Actis Angelus ait Cornelio, Orationes tuæ & eleemosynæ ascenderunt in memoriam in conspectu dei. Et in Paralypomenõ lib. scriptum est, qp Esaias & Ezechias vociferati sunt vsque in cælum contra Sennacherib, perue nítque oratio eorũ ad habitaculum sanctum dei. [*Et pax dei*] increata, immensa, ęterna.i.deus pacificus, [*Quæ*] pax [*exuperat omnem sensum*] id est omnem intellectum, creatum, angelicum & humanum, omnémque gustum & experientiam eius in infinitum excedit, [*Custodiat*] effectiuè, [*Corda vestra*] id est vo luntates ab omni praua affectione, [*Et intelligentias vestras*] id est intellectum speculatiuum & practicũ, omnium vestrũ ab omni errore, [*In christo Iesu*].i. per gratiã & meritũ Christi. Vel, in Christo Iesu.i.vt iugiter maneatis in ipso. Vel sic, Pax dei, creata, videlicet tranquillitas mentis à deo infusa quæ exuperat omnem sensum quo ad fontalem plenitudinem seu plenã perfectionem. Vel, exuperat omnem sensum viatorum secũdum quod in patria habetur ac degustatur, custodiat formaliter, corda vestra & intelligentias à perturbatione & inquietudine, pax ista in vobis permaneat, & vitia sibi proposita ab interioribus vestris excludat. [*De cætero fratres quæcunque sunt vera*] veritate doctrinæ, vitæ aut iustitiæ, [*Quæcunque pudica*] id est verba & facta casta, lasciuiam excludentia, [*Quæcunque*] sunt [*iusta*] quo ad proximum, [*Quæcunque sancta*] quantùm ad cultum diuinum. [*Quæcunque amabilia*] id est quæ inducunt ad mutuam amicitiam, [*Quæcunque bonæ famæ*] id est quæ bonam famam pariunt & conseruant, [*si qua virtus*] id est quia est aliqua virtus moralis intellectualis, & theologicalis vobis necessaria, [*si qua laus disciplinæ*].i. quia est aliqua disciplina morum laudabilis, scilicet compositio morum ac sensuum exteriorum, [*Hæc cogitate*] assiduè non solũ vt sciatis, sed vt ea agendo seu obtinendo virtuosi saluíque sitis, [*Quæ et didicistis*] ex mea prædicatione, [*Et accepistis*] per cognitionem intellectiuam, [*Et audistis*] id est ab aliis percepistis ea esse, [*In me, et vidistis*] per experientiam hoc verum esse. [*Hæc*] opera virtuosa, [*Agite, et deus*] dator, amator & conseruator, [*Pacis*] internæ, [*Erit vobiscum*] quotidie per gratiam ampliorem. ¶Insuper cõgratulatur Apostolus liberalitati Philippensium, non principaliter ob proprium emolumentum, sed propter illorũ charitatem ac meritum. [*Gauisus sum autem in domino vehementer, quoniam tandem aliquando*] id est post tempora lõga, [*Refloruistis*] id est more arboris iterum floruistis seu fructuosè viguistis & cõualuistis, [*Pro me sentire*] & meæ inopiæ compati atque succurrere, [*sicut et*] ante [*sentiebatis*] pro me. [*Occupati autem eratis*] negotiis aliis, idcirco excusabiles estis de tanta dilationis & refloritionis istius. [*Non quasi propter penuriam dico*] id est non ex necessitudine paupertatis meæ hæc assero, vt sustentetur à vobis. [*Ego enim didici*] per gratiam dei & consuetudinẽ exercitij mei [*in quibus sum sufficiens esse*] id est quid mihi sufficiat. Natura quippe paucis, minimísque contenta est. [*Scio et humiliari*] id est actum humilitatis, tribulationis, seu paupertatis promptè & discretè exequi, [*Scio et abundare*] id est in abundantia temporalium nõ excedere. [*Vbique et in omnibus*] exercitiis virtutum [*Institutus*] id est bene instructus [*sum*] sciens videlicet [*Et satiari*] sine immoderantia, [*Et esurire*] sine impatientia, [*Et abundare*] non tamen cor rebus caducis apponere, [*Et penuriam pati*] in victu ac vestibus sine tristitia. [*Omnia*] hæc [*Possum*] nõ propriis viribus, sed [*In eo qui me confortat*] id est per adiutorium Christi. [*Verumtamen bene feceristis*] id est quamuis donis vestris possem carere, tamen bene & charitatiuè egistis, [*communicantes*] id est elecmosynam vestram impartientes, [*Tribulationi meæ*] id est mihi incarcerato atque afflicto. ¶Præterea præfert Apostolus Philippẽses aliis quantùm ad aliquid, quatenus laudibus suis auditis prouocentur ad meliora. Virtus enim laudata augetur in bonis. [*scitis autem et vos Philippenses, quod in principio euangelij*] id est illo tempore prædicationis meæ euangelicæ, [*Quãdo profectus sum.*].i. recessi, [*A Macedonia*] verbo prædicationis illic disseminato, [*Nulla mihi ecclesia cõmunicauit*] id est temporalia dedit, [*In ratione dati et accepti*] id est in rationabili recompensatione temporalium pro exhibitione spiritualium quæ vobis communicaui. Rationis enim censura hoc dictat, vt spiritualia bona præstanti seu dispensanti, temporalia ministrentur [*Nisi vos soli*] in quo declarauit gratitudo ac liberalitas vestra, [*Quia et Thessalonicã*] id est ad vrbem sic dictam. [*Semel et bis*] id est tribus vicibus, vel semel & iterum, [*In vsum*] id est ad vtendum, [*Mihi misistis*] temporalia vestra, vt necessaria vitæ ex eis acciperem, [*Non quia quæro datũ*] id est non ideo vos commendo, quia munera vestra requiro, [*Sed requiro fructũ abundantẽ*] id est meritum copiosum, [*In ratione vestra*] iam dicta, videlicet in rationabili recompẽsatione, quia mihi temporalia pro spiritualibus cõmunicatis. Habeo au-

Matth.6. 1.Petri 5. Matth. 6. Prouer.1. Deut.4. Ephe.4. 1.Tim. 2. Act.10. 2.Par.23. Finis. Rom.12. 1.Cor.9. Rom.15. Matth.15.

tem omnia]quæ misistis [Et abundo]in eis,ita vt aliis indigentibus ea cõmunicem. [Repletus sum] gaudio E
mentis & copia rerum,[Acceptis ab Epaphrodito] his[Quæ misistis] mihi [Odorem suauitatis] id est quæ
sic placent deo,vt odor suauissimus.Eleemosyna nanque est hostia deo gratissima.Ideo sequitur, [Ho
Heb.13. stiam acceptam,deo placentem]Vnde ad Hebræos ait, Beneficentiæ & cõmunionis nolite obliuisci. Ta-
Rom.1. libus enim hostiis placatur deus.[Deus autem meus impleat] id est exaudiat & operi mãcipet, [Omne de-
Rom.10. siderium vestrum]rationabile & syncerum,[secundum diuitias suas in gloria]id est piè, gratiosè ac copiosè,
2.Cor.8. secũdum quòd ipse in se diues est,in gloria,id est in beatitudine sua. Vel,impleat desiderium vestrum
Eph.2. in gloria,dando videlicet vobis gloriam sempiternam. [In christo Iesu] id est per dominum saluatorem
& per gratiam, seu meritum eius.]Deo autem]per creationem, [Et patri nostro] per gubernationem, vi-
delicet summæ ac incommutabili trinitati , sit [Gloria in secula seculorum. Amen. Salutate] id est salutem
optate ac dicite,[Omnes sanctos]ad vestram societatem spectantes,[In christo Iesu]id est cooperatores ac
socij mei.[salutant vos omnes sancti]in vrbe morantes,]Maxime autem qui de domo Cæsaris sunt]id est mi
nistri Neronis quos conuerti,qui & specialem dilectionẽ ad vos gerunt,[Gratia domini nostri Iesu chri-
sti] sit [Cum spiritu vestro] hoc est in anima vestra perficiendo eius essentiam [Amen] id est sic fiat atque
præstetur vobis à deo sublimi & benedicto. F

IN EPISTOLAM AD COLOSSENSES
PROEMIVM.

Prouer. 8. QVi corripit hominẽ,postea gratiã inueniet apud eum,magis q̃ ille qui per blandi
Eccle.19. menta decipit.Quẽadmodum inuidus correctionẽ eius nõ optat,quem odit,sed
naturæ eius cupit malum simpliciter:sic verus dilector,eius quẽ diligit vitia dissi
mulare non valet,sed corripit,si tamen habeatur correctionis fiducia.Hinc itaq;
sanctus Apostolus diuini amoris calore,atq; fraternæ salutis zelo repletus, filios
suos & filiorum suorum filios ad veritatis lineã reuocare nititur incessanter. Vn
de in præsenti epistola Colossensibus destinatur,& vacillantes cõfirmat.Deniq;
Colossenses ab vrbe Colosis nomine sic vocati , sicut Asiani, quos ipse Paulus
non accesit,neque instruxit,sed eius discipuli Archippus Colossensium episcopus,& Epaphras ex Co
losis oriundus.Prædicante ergo Archippo,& Epaphra(quem Paulus edocuit)superueniẽte,atque Ar
Act. 15. chippi prædicationem confirmante,aduenerunt pseudoapostoli asserentes legalia simul cum Euange-
lio obseruanda.Dubitantibus ergo Colossensibus vtri partium potius esset credendum, Apostolus tan G
quam mediator idoneus,scribit quid oporteat fieri. Scribit autem ab Epheso per Tychicum diaconũ,
Onesimum acolytum . Modus procedendi huius epistolæ similis est aliarum epistolarum processui.
Nam salutationem præmittit.De profectu & gratia Colossensium grates domino refert, ad perfectio-
ra hortatur,atque pro eis suppliciter deprecatur.

Cap. 1. [Paulus apostolus Iesu christi,per voluntatem dei.] Artic. 1.

Matth. 5. PAulus Apostolus Iesu Christi per voluntatem dei].i. diuina volũtate constitutus Apo
stolus,[Et Timotheus frater] quem propter suam authoritatẽ connectit sibi Apo
stolus.Erat enim Ephesiorum episcopus.Hi itaque scribũt[His qui sunt Colosis]
Ioan. 5. hoc est in ciuitate sic dicta, [sanctis et fidelibus fratribus].i. veraciter Christianis,
qui implere conantur illud Saluatoris, Estote perfecti, sicut pater vester cæle
stis perfectus est, [In christo Iesu].i.in doctrina & fide Christi. Illas enim seruan
do & operando sancti & fideles fuerunt. [Gratia] gratum faciens [Vobis et pax]
hoc est tranquillitas mentis præstetur & conseruetur [A deo patre nostro] id est
in cælis patre æterno , [Et] à [Domino Iesu christo] qui secundum diuinam naturam est causa gratiæ
effectiua ac principalis:quæcunque enim facit pater, hæc & filius similiter facit. Secundum humanam
verò naturam est causa gratiæ meritoria,instrumentalis ac mediata . [Gratias agimus deo et patri domini H
nostri Iesu Christi].i. patri æterno,qui est deus Christi,vt homo est:pater verò secundum diuinam natu
ram quam habet à patre,[Semper]id est congruis horis, [Pro vobis orantes,audientes fidem vestram]fun-
datam ac fixam [In Christo Iesu, et dilectionem] id est habitum, actum interiorem, & opera charitatiua,
[Quam habetis]extentam, [In omnes sanctos].i.vniuersos veraciter Christianos,quibus pro loco & tem-
pore, secundum vestram possibilitatem, benefacitis , spiritualia vel corporalia beneficia impendendo,
[Propter spem]id est beatitudinẽ separatã,[Quæ reposita].i.parata[Est vobis in cælis, quam audistis].i.quæ
Marc.16. vobis prædicata est,[In verbo veritatis].i.in vero sermone[Euangelij quod peruenit ad vos].i.vobis annun
Psal.18. ciatum est,[sicut et in vniuerso mundo est].i.cunctis gẽtibus euangelizatũ est, sicut & vobis, sic tamen vt
sit distributio,nõ pro singulis generũ,sed pro generibus singulorum. Vnde & Apostolis aiebat Saluator,Eũtes in mundũ vniuersum,prædicate euangeliũ omni creaturæ.Et Psalm.In omnẽ(inquit) terrã
Act.2. exiuit sonus eorum,[Et fructificat,et crescit].i.euangelij doctrina in credentibus est causa fructificatio-
nis & spiritualis incremẽti,videlicet bonorum operum,& quotidiani profectus in gratia. Crescit quo-
que per hoc quod pluribus annunciatur à quibus & deuotè recipitur, [Sicut in vobis] fructificauit &
creuit.[Ex ea die qua audistis et cognouistis gratiam dei].i.beneficia gratiæ vobis à Christo exhibita, [In
veritate]hoc est veraciter.Vel,in veritate,euãgelicæ legis,[sicut didicistis ab Ephrata]cõfirmãte prędica-
tionẽ Archippi. [Charissimo conseruo nostro,qui est fidelis pro vobis] id est pro vestra salute procuranda.

A [Minister Iesu Christi,]eius doctrinam vobis annunciando,ipsumq; pro vobis iugiter exorando , [Qui e-
tiam manifestauit,]hoc est clarè retulit, [Nobis dilectionem vestram] existentem [In spiritu,] quia à spiritu
sancto infunditur,conseruatur, & secundum eum operatur.Est quoque in spiritu vestro.i.in superiori
parte animæ vestræ,vt in subiecto.[Ideo et nos ex qua die audiuimus tanta]bona de vobis,[Non cessamus]
opportuno tempore,[Orantes] cordiali affectu,[Et postulantes]prece vocali, [Vt impleamini agnitione vo
luntatis eius].i.diuinitus copiosè illustremini ad cognoscendum quid velit deus, vt sciatis & attendatis
eius mandata atque consilia.Quid verò fit ita impleri,& quomodo fiat,subiungitur,[In omni sapientia] Sapien 9.
sacræ scripturæ,id est quam scriptura diuinitus inspirata proponit ac docet,[Et intellectu spirituali].i.in- 2.Timo. 3.
terna vera,seu mystica intelligentia scripturarum, quatenus literam occidentem spiritualiter intelliga- 2.Corin.6.
tis,spiritus quippe viuificat,[Vt ambuletis]in semitis præceptorum,[Digne deo].i.tam reuerenter, sancte
& perfectè,quàm decet tanto principi deseruire,atque vt eum pro præmio mereamini possidere. Ma- Ioann.3.
ledictus enim qui facit opus dei negligenter.[Per omnia].i.in interioribus & exterioribus,[Placentes]do Hier.48.
mino deo.Nam si quis totam legem impleuerit,offendat autem in vno,factus est omnium reus. Cui & Iacobi.2.
illud quoque consonat Sapientiæ , Qui in vno peccauerit , multa bona perdet ; [In omni opere bono Eccles. 9.
fructificantes]proficiendo in mente, [Et crescentes in scientia dei] .i.in notitia diuinorum. De qua ait per
prophetam,Scientiam dei volui magis quàm holocaustã.Itidem & Sapiens,Vani sunt,inquit,omnes ho Osee.6.
mines,quibus non subest scientia dei.Denique hæc est vita æterna,vt cognoscamus deum verum. Sapien.13.
B ¶Possunt quoque per prædictam sapientiam,intellectus atq; scientiam, intelligi tria dona spiritus san- Ioann.17.
cti.De quibus apud Esaiam legitur,Requiescit super eum spiritus sapientiæ & intellectus, &c. Sicque Esaiæ. 11.
sapientia appellatur habitualis notitia supernaturalis , à spiritu sancto infusa,ac saporosa, per quam ani-
ma fortitur rectum iudicium de diuinis,habendo connaturalitatem quandam cum eis per gustum ac di
lectionem.Intellectus verò est donum spiritus sancti , per quod anima ea quæ fidei sunt penetrat;clarè
cognoscit,& firmiter eis inhæret,cernendo aliquam rationem,propter quam assentiendum est articulis
seu testimoniis fidei.Porrò,scientia est donum quo anima rectè iudicat de rebus creatis . Hæc autem,
prout dona,non inueniuntur nisi in habentibus charitatem & gratiam , sicut nec cætera dona spiritus
sancti. Et iuxta hunc modum litera sic exponetur.In omni. i. perfecta sapientia; quæ est præstantissi- Sapien.1.
mum donum spiritus sancti:& intellectu spirituali,id est dono intellectus à spiritu sancto infuso .[In
omni virtute]theologica,intellectuali ac morali,[Confirmati]Optimum enim est,gratia stabiliri cor,[Se- Hebr.13.
cundum potentiam claritatis eius].i.secundum quod deus idoneus est ad cõfortandum vos per claritatem
gratiæ suæ,[In omni patientia]in aduersis seruata,[Et longanimitate]æquanimiter præstolando diuina pro
missa,[Cum gaudio]mentis,ex actu virtuoso manante , [Gratias agentes deo patri qui dignos vos fecit] per
merita Christi,gratiam baptismi & cætera opera meritoria,quæ ipse in nobis producit[In partem]id est
C ad habendam participationem,[Sortis sanctorum].i.hæreditatis electorum , videlicet vitæ æternæ, quæ
habetur,[In lumine]id est per lumen gloriæ,vel in claritate visionis diuinæ.De qua sorte ait Psalm.Do- Psalm.15.
minus pars hæreditatis meæ.Qui etiam de lumine isto testatur,In lumine tuo,inquiens, videbimus lu- Psalm.35.
men.Hæc autem hæreditas dicta est sors,quia diuinæ voluntatis electione,non humana prouisione di-
stribuitur,quemadmodum sortes dicuntur temperari atque disponi à deo. [Qui eruit nos]per incarna-
tionem,conuersationem ac passionem vnigeniti filij sui, [De potestate tenebrarum] .i.à dominio dæmo-
num,à iugo peccati,& tenebris ignorantiæ, [Et transtulit in regnum] .i.in societatem ecclesiæ militantis,
seu numerum electorum.Quæ ecclesia dicitur regnum Christi,qui in corde fidelium regnat per fidem
& gratiam.De quo regno aiebat angelus,Regnabit in domo Iacob in æternum.Et Esaias,Super solium Lucę.1.
Dauid,& super regnum eius sedebit.Nunc quoque transtati sumus in regnum cælorum in spe, transfe- Esaiæ.9.
rendi illuc tandem in re.Transtulit itaque nos deus pater in regnum , [Filij dilectionis suæ] id est filij sui
dilecti,de quo ait,Hic est filius meus dilectus,ipsum audite.Ex hoc elucescit,quòd dilectio in diuinis, Marci.9.
non solùm notionaliter seu relatiuè,sed etiam absolutè dicatur . Aliàs filius dei à spiritu sancto dicere-
tur procedere . De prædicta autem eruptione & translatione generis humani, pater ait per prophetam
ad filium , Dedi te in fœdus populi,in lucem gentium,vt educeres de conclusione vinctum, de domo Esaię.42.
carceris sedentes in tenebris[In quo]Christo.i.per cuius sanguinis pretium,mortisque meritum, [Habe
mus redemptionem,] à iure & dominatione diaboli , [Et remissionem peccatorum] prout testatur sanctus
D Ioannes in Apocal. Qui dilexit nos & lauit nos à peccatis nostris in sanguine suo.[Qui est imago dei]pa Apoca.1.
tris[Inuisibilis]visione corporali ac intellectuali,id est omnino incomprehensibilis cõprehensione per-
fecta,sicut & pater . Nemo enim nouit filium nisi pater, nec patrem quis nouit nisi filius. In patria ta- Matth.11.
men videtur per speciem, sed non perfectè ac plenè comprehenditur . Dicitur autem Christus imago
patris perfecta,non imitatiua:naturalis,non artificialis:plena,non participatiua. i. per omnia similis pa- Ioan.14.
tri.Propter quod ipse ait,Qui videt me,videt & patrem.Ad rationem autem imaginis duo requirũtur,
videlicet similitudo in specie,vel saltem in signo speciei.Quod maximè est figura in rebus corporeis &
processio . Oportet enim vt imago alicuius sit ab eo cuius est imago, filius autem in diuinis generatur
à patre , in nullo distans ab eo.
¶Dupliciter quoque dicitur esse imago alicuius in alio.Primò sicut in re eiusdem naturæ, saltem secun
dum speciem,sicut imago regis est in filio eius.Et ita filius dei vocatur imago patris.Secundò tanquam
in re alterius generis,sicut imago Herculis est in lapide,& imago Imperatoris in nummo.Sicque voca-
tur homo imago dei,qui potius dicendus est factus ad imaginem dei, quàm eius imago , [Primogenitus Matth.22.
omnis creaturæ]id est ante omnia creata æternaliter genitus , quemadmodum per quendam Sapientem
testatur,Ego ex ore altissimi prodiui primogenita ante omnem creaturam , [Quia in ipso]id est per ip- Eccles.24
sum.[Condita sunt vniuersa]omnia enim per ipsum facta sunt,ait Euangelista . Vel, in ipso,tanquam in Ioann.1.

exẽplari principio condita. hoc est creatori disposita sunt vniuersa. Filius quippe est ars rationibus plena, omnisque creaturæ exemplar. Propter quod omnia in ipso exemplariter præexistunt, æternalitérque à patre præordinata atque præuisa sunt. Comparantur nanque creaturæ ad ipsum, sicut artificiata ad artificem: iuxta illud sapientiæ, Omnium est enim artifex, omnem habens scientiam. Omnia ergo in ipso sunt condita, [*In cœlis et in terra*] videlicet, [*Visibilia*] vt corpora cælestia, elementa passiua & mixta, [*Et inuisibilia*] De quibus adiectum est, [*siue throni*] .i. angeli de infimo choro primæ & summæ hierarchiæ angelicæ. Qui throni, id est sedes vocantur, quoniam propter magnam suam propinquitatem ad deum, ipse in eis sedere, quiescere, præsidere, & per eos sua iudicia exercere asseritur; [*Siue dominationes, siue principatus, siue potestates*] Hos tres ordines angelorum nominauit apostolus ad Ephesios, de quibus ibi satis dictum videtur. Et quia hoc loco præponit apostolus principatus potestatibus, Gregorius & Bernardus opinati sunt principatus ad secundam, potestates verò ad infimam pertinere hierarchiam. [*Omnia per ipsum*] sicut per causam efficientem, [*Et in ipso*] tanquam in exemplari principio, [*Creata sunt*] iuxta intellectum iam dictum. [*Et ipse*] vnigenitus dei, [*Est ante omnes,*] id est persistente æternitatis æuo, atque incomparabili dignitate. Propter quod in Apocal. testatur, Ego sum alpha & o, primus & nouissimus, principium & finis, [*Et omnia in ipso constant*] id est idealiter & causaliter in eo sunt. Iuxta illud, Quod factum est, in ipso vita erat. Vel, in ipso constant, id est ipsius diuina potestate subsistunt sustentantur, fulciuntur, iunctáque permanent. Prout Hebræis loquitur apostolus, Portans omnia verbo virtutis suę. [*Et ipse*] [Christus [*Est caput corporis ecclesiæ*].i. corporis mystici, quod est ecclesia. Quomodo autem intelligendũ sit hoc difficile, tractatum atq; expositũ est. [*Qui est principium*] omnium rerum, id est creator vniuersorum. Vnde cum ei dixissent Iudæi, Tu qui es? Respondit, Principium, & qui loquor vobis, [*Primogenitus ex mortuis*] id est inter mortuos primus ad immortalem vitam resurgens.

Nam qui ante eum suscitati fuerunt, rursus defuncti sunt. Ideo enim ait scriptura, Qui est testis fidelis, primogenitus mortuorum. Vel, Primogenitus ex mortuis. i. inter mortuos suscitatos primus dignitate. [*Vt sit in omnibus*] angelis & hominibus. Vel, in omnibus. i. præteritis, præsentibus ac futuris generationibus, [*Primatum tenens*]. i. vniuersorum princeps & caput existens, sicut per quendam Sapientem asserit, In omni gente, & in omni populo primatum tenui. Habet enim in vestimento, & in fœmore tuo scriptum, Rex regum, & dominus dominantium. Et hoc meritò, [*Quia in ipso*] Christo, prout est homo, [*Complacuit*] deo trinitati, [*Omnem plenitudinem*] .i. plenam perfectionem scientiæ ac virtutum [*Inhabitare*]. i. stabiliter permanere. Non enim ad mensuram dat deus spiritũ homini Christo. Et vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à patre, plenum gratiæ & veritatis. Vel, omnem plenitudinem diuinitatis. i. veram atq; perfectam diuinitatem, quemadmodum alio loco affirmat apostolus, In ipso, inquiẽs, inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter. Placuit quoque deo, [*Et per eum*]. i. per Christi venerandã mysteria, [*Reconciliare sibi*] ipsi [*Omnia*] genera hominum, [*In ipsum*]. i. ad hoc vt finaliter ad deum conuertantur, sicut ad beatitudinis fontem, ac vltimum finem. Vnde alibi dictum est, Deus erat in Christo, mundum reconcilians sibi. Et in Esaia, Disciplina pacis nostræ super eũ, & liuore eius sanati sumus. [*Pacificans*] Christus, vel trinitas per Christum, videlicet, [*Per sanguinem crucis eius*]. i. pretiosissimo sanguine Christi effuso. [*Siue quæ in cælis sunt, siue quæ in terris*]. i. cælestia & terrestria, vtputa viatores, & cõprehensores de terra saluatos. Vel hoc ideo dicitur, quoniam angelos concordauit hominibus. Ipse siquidem est pax nostra, qui fecit vtraque vnum. Propter quod à propheta vocatur pater futuri seculi, & princeps pacis. Et rursus per alium de Christo prædictum est, Loquetur pacem gentibus. [*Et vos*] ô Colossenses, [*Cum essetis aliquando*] scilicet tempore gentilitatis vestræ, [*Alienati a deo*] per idololatriam, [*Et inimici sensu*]. i. intellectu, videlicet malè sentiendo de deo, per varios errores falsitatum fluctuando. Vel sensu. i. sensualiter (.i. iuxta sensuum ductum) cõuersando, [*In operibus malis*]. i. vitiis carnis. [*Nunc autem tempore gratiæ, Christus reconciliauit*] vos deo, [*In corpore carnis eius*]. i. per ea quæ pertulit in corpore suo, quod erat caro mortalis. Ideo subditur, [*Per mortem*]. i. per eius beatissimã passionem, qua viuificatus est mundus [*Exhibere*]. i. ad hoc vt ipse exhibeat, quãtùm in se est. Vel certè vt ipsi exhibeatis, [*Vos sanctos*] in anima, [*Et immaculatos*] à vitiis cunctis, [*Et irreprehensibiles coram ipso*]. i. purè & reuerenter viuendo in conspectu diuino. Quemadmodum ait Psalmista, Seruaui mandata tua & testimonia tua, quia omnes vię meæ in conspectu tuo. Tales autem eritis coram deo, Christo vos præsentante patri æterno, vel per propriorum operum ac meritorum vestrorum exhibitionem, quæ requiruntur ad obtinendum salutẽ. Qui enim creauit te sine te, (.i. sine tua cooperatione) non iustificabit te sine te, [*Si tamen permanetis in fide fundati*] firmiter, integréque credendo, [*Et stabiles*] in ea per opera bona, [*Et immobiles a spe euangelij quod audistis,*] hoc est ab expectatione futuræ beatitudinis promissę in euangelio, [*Quod prædicatum est*] in auribus vestris, per nos apostolos, aliósque discipulos, [*In vniuersa creatura quæ sub cælo est*]. i. cunctis hominibus in terra degentibus. De quibus aiebat. Prædicate euangelium omni creaturæ, [*Cuius factus sum*] deo author, [*Ego Paulus minister*]. i. prædicator, [*Qui nunc*] in Epheso incarceratus, [*Gaudeo in passionibus*]. i. in tribulationibus, quas patior, [*Pro vobis*]. i. pro vestri confirmatione, [*Et adimpleo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea*] Non est per hoc intelligendũ, q̃ pœnæ quas Christus pro nobis sustinuit incompletę vel insufficiẽtes fuerint ad mundi saluationẽ, ita vt Paulus, aut quisquã sanctorũ eas cõpleuerit. Est igitur sensus, Et adimpleo. i. longas & duras psequutiones referẽdo, perficio ea quę desunt. i. merita imperfecta, passionũ Christi. i. propriarũ afflictionũ, quas in carne mea sustineo. Quæ propter veritatẽ Christi, & membrorũ eius dicũtur passiones Christi, iuxta quod ipse dicebat, Saule Saule, quid me persequeris? Iuxta quẽ modum ait rursus per Prophetã deus, Qui tetigerit vos, tãget pupillam oculi mei. Hęc ergo sustineo siue adimpleo, [*Pro corpore eius*]. i. pro mystico corpore Christi, [*quod est ecclesia*] videlicet vt fideles erudiam atq; ædificem, eósq; merito & numero augeã. Considerandum est enim

Sapien. 7.
Ephesi. 1.
Gregorius
Bernard.
Apoca. 22.
Ioann. 1.
Hebræ. 1.
Ephesi. 1.
Ioan. 8.
Apoca. 1.
Eccles. 24
Apoca. 19.
Ioan. 3.
Ioan. 1.
Infra. ca. 2.
2. Corin. 5.
Esaiæ. 53.
Ephesi. 2.
Esaiæ. 9.
Zachar. 9.
Roma. 8.
Psalm. 138.
Augustin.
Marci. 16.
1. Corin. 4.
Actu. 9.
Zacha. 2.

quòd meritum passionis dominicæ, & aliorum sanctorũ, imò & cærera opera supererogationis ipsorũ, sunt velut res publica, ac thesaurus ecclesię, de quo tam largæ indulgentiæ fiunt his qui per charitatem coniuncti & incorporati sunt Christo ac sanctis. Hic autem thesaurus vsq; in finem mundi perficitur, ponentibus singulis quibúsque sanctorum partes suas in eo. Sicque Apostolus adimpleuit ea quæ deerant passionum suarũ, quoniam addidit quotidie aliquid huic thesauro. vel sic (quod redit tamen in idẽ) Adimpleo ea quæ desunt passionũ Christi. i. passionum quas Christi amore, exemplo, iussione seu ordinatione sustineo. De quibus in Actis dicebat saluator, Ego ostendam illi quãta oporteat eum pro nomine meo pati, [*Cuius*] Christi vel ecclesiæ [*Factus sum ego minister*] prædicando, & sacramenta erogando, [*secundum dispensationem dei*] id est diuinam ordinationem seu apostolatum mihi diuinitus dispensatum. [*Quæ*] dispensatio [*Data est mihi in vobis*] .i. ad hoc vt vobis euangelicam veritatem annunciem, [*Vt impleam*]. i. prædicando ad effectum perducam, [*Verbum dei*]. i. diuinam promissionem, qua deus patriarchis, vatibúsque promisit euangelium dei esse gentibus annunciandum, & eas fore saluandas per fidẽ & gratiam dei. Quemadmodum per Esaiam loquitur, Mittam ex eis qui saluati fuerint ad Gentes in mare, in Africam & Lydiam, tenentes sagittam, in Italiam & Græciam ad insulas longè, & annunciabunt gloriam meam Gentibus. Et quia dispositio, promissio seu verbum illud multùm mirabile fuit, atque occultum, ideo subditur, [*Mysterium*] hoc est sacrum secretum, videlicet verbum prętactum, [*Quod absconditum fuit*]. i. hominibus ignotum, [*A seculis*]. i. à principio seculorum, [*Et a generationibus*] præcedentib⁹, non enim nisi paucis innotuit, & hoc incompletè. De pleniori autem intellectu huius scripturæ multa sunt ad Ephesios dicta. vbi quoque legitur Mysterium Christi, quod aliis generationibus non est agnitum filiis hominum, sed nunc reuelatum est sanctis Apostolis, &c. Vnde iam subditur, [*Nunc autem*] videlicet tempore gratiæ, [*Manifestatum est*] mysterium illud per Christi prædicationem, & spiritus sancti illustrationem, [*Sanctis eius*]. i. Apostolis, & cæteris primitiuæ ecclesiæ filiis, per quorum prędicationem manifestatum est cæteris populis, [*Quibus voluit deus notas facere diuitias gloriæ*]. i. abundantię gloriam, [*Sacramenti huius*]. i. prædicti mysterij prædicati [*In Gentibus*]. i. inter Gentes. In quo mysterio plurima spiritualia contenta sunt dona, quæ appellantur diuitię gloriæ, vtputa fides, indulgentia, reconciliatio, iustitia, dona spiritus sancti, beatitudo futura, [*Quod*] sacramentum, [*Est Christus*] materialiter. i. Christus materia seu obiectum est sacramẽti istius, quia de ipso tractat & loquitur, qui est, [*In vobis spes gloriæ*] .i. causa & ratio sperandi glorificationem beatam, [*Quem nos annunciamus*]. i. Gentibus prędicamus. [*Corripientes omnem hominem*] præsentem & futurum, ad quem scripta nostra peruenerint. i. quosdam de omni genere hominum. Vel, omnem hominem, veritati fidei repugnantem, [*Et docentes omnem hominem*] .i. quosdam de omnibus, [*In omni sapientia*] scripturarũ sanctarum ad salutem necessaria, [*Vt exhibeamus omnem hominem perfectum in christo Iesu*]. i. fide, charitate & obsequio Christi, secundum exigentiam status præsentis. In quo nullus est perfectus simpliciter, vel ita vt vltra proficere aut perfici nequeat, sed sic, vt sine mortali viuat peccato, & passiones habeat reformatas, atque in virtutibus stabiliatur. [*In quo*] Christo. i. cuius amore. Vel, in quo negotio consummando, videlicet vt exhibeam omnem hominem in Christo perfectum [*Et laboro*] die ac nocte [*certando*] contra inuisibiles ac visibiles hostes, [*secundum operationem*]. i. conformationem & influentiam, [*Eius*] videlicet Christi, [*Quam operatur in me*] dando mihi auxilium gratiæ suæ ad efficaciter operandum. Vel, secundum operationem eius in me, hoc est secundum operationem à me procedentem, quæ potius asscribenda est Christo, quàm mihi. Iuxta illud propheticum, Omnia opera nostra operatus es in nobis, quam operatur Christus in me, [*In virtute*] id est potenter seu propria sua diuináque potestate.

Actu. 9.
Ephesi. 4.
Esaiæ. 66.
Ephesi. 3.
Ephesi. 6.
1. Corin. 10
Esaiæ. 26.

Cap. 11. [*Volo enim vos scire, qualem solicitudinem habeam pro vobis.*] Artic. 11.

Oeptam in præcedenti capitulo exhortationẽ de vitádis cærimonialibus legis, pro sequitur Apostolus in isto capitulo, admonens Colossenses, vt falsos ac simulatos vitent doctores. Et vt sibi acquiescant facilius, manifestat quantùm de eorũ salute solicitetur, [*Volo enim vos scire*] vt amanti credatis, [*Qualem solicitudinem habeam pro vobis, & pro his qui sunt Laodiceæ*] (quæ est ciuitas Asiæ). i. pro vestra, Laodicensiúmque salute, ne ab impostoribus fallamini, à quibus præuenti iam estis [*Et quicunque non viderunt faciem meam in carne*]. i. pro cęteris vniuersis fidelibus, quibus ipse in propria persona non prædicaui, neque apparui, [*Vt consolentur corda ipsorum*]. i. ob hoc solicitus sum, quatenus corda ipsorum consolationem recipiant ex allocutione mea per epistolas, quæ consolata non sunt ex præsentia & immediata prædicatione mea. Et sitis [*instructi*] id est prudenter exercitati. [*In charitate*] hoc est in actibus dilectionis dei & proximi. Vel, instructi in charitate. i. de charitate Christi ad nos, vt sciatis & consideretis, quantùm Christus dilexerit nos, qui ait, Maiorem hac dilectionẽ nemo habet, vt animã suam ponat quis pro amicis suis. Sitis quoque instructi, seu per charitatis instructionem tendentes, [*Et in omnes diuitias plenitudinis intellectus*] .i. perfectissimos habitus intellectuales, vt impleamini donis sapientiæ & intellectus, consilij atque scientiæ, [*in agnitionem mysterij*]. i. ad hoc vt actualiter consideretis mysterium .i. sacrum secretum [*Dei patris, & domini nostri Iesu Christi*] per quod intelligi potest vnitas patris & filij in essentia, & distinctio in persona. Vel ipsa incarnatio, quæ est mysteriũ patris, tanquam authoris, & Christi, tanquam assumptoris vel executoris, [*In quo*] Christo [*Sunt omnes thesauri*]. i. copiosissima plenitudo, [*Sapientiæ*] diuinorum [*Et scientiæ*] creaturarum, [*Absconditi*]. i. incomprehensibiliter existentes. Christus nanque secundum diuinitatem est ipsa æterna atq; immẽsa sapientia, cuius non est numerus: estque increata scientia, cui conuenit illud, O altitudo diuitiarũ sapientiæ & scientiæ dei. Secundũ humanitatẽ quoque assumptam, repletus est sapientia in contẽplatione diuinorũ, & scientia in speculatione creaturarum, præsertim cũ anima Christi præ vniuersis

Coloss. 1.
Rom. 12.
Ioannis. 13.
Esaiæ. 11.
Psalm. 144
Roma. 11.

beatis,diuinitatem ac trinitatem ab exordio suæ creationis clarius vidit & omnia illa cognoscit, quę co
Esaię.11. gnoscit & verbum,scientia visionis .i.cuncta quæ vnquam fuerunt,sunt,aut erunt.[*Hoc autem dico, vt nemo vos decipiat*]id est fidei vestræ simplicitatem inficiat,[*in sublimitate sermonis*]id est per verba pro-
1.Corin. 2. funda secundum apparentiam,& fucata seu subtilia argumenta. Denique ista admoneo[*Nam et si corpore absens sum*]id est à vobis distans loco,ac corporali separatione,[*Sed spiritu*] id est mentis considera-
4.Reg.5. tione,[*Vobiscum sum*]tum,quia de vobis sæpius cogitorum, quia in spiritu prophetico quasi præsens
1.Cori.14. inspicio quid agatis. Quemadmodum Helisæus præsens fuit quando Giezi accepit munera Naaman, [*Gaudens*]in domino de vestro profectu.[*Et videns*]id est cognoscens,[*Ordinem vestrum*]id est vitæ ve-
stræ ordinationem,quomodo omnia honeste & secũdum ordinem fiunt in vobis,[*Et firmamentum eius quæ in Christo est fidei vestræ*]id est stabilitatem seu robur fidei vestræ,quam in Christo habetis.

¶Deinde hortatur eos ad perseuerantiam ac profectum in bonis .[*Sicut ergo accepistis Christum Iesum dominum nostrum*]id est sicut credendo cœpistis conuersari in Christo,[*in ipso ambulate*] id est sic exinde
Roma.12. in eo procedite,proficiendo semper in melius per imitationem vestigiorum saluatoris.Sola nanque per-
Matth.10. seuerantia coronatur,[*Radicati*]id est firmiter fixi,per modum radicis terræ inhærentis, [*Et superædificati in ipso*]id est in doctrina & gratia Christi,ita vt sitis domus seu habitaculum dei,cuius fundamen-
Esaiæ.11. tum sit Christus,seu doctrina & gratia eius. Vnde Ephesiis dictum est,Superædificati super fundamẽ-
Ephe.2. tum apostolorum & prophetarum,[*Et confirmati in fide*] vt nec philosophicis rationibus,nec sensuum F
apparentiis,nec persecutionibus recedatis à fide synceritate,[*Sicut et didicistis*]ab Archippo ambulan-
dum esse,& standum in fide, qua nutante,tota virtutum structura vacillat,[*Abundantes in illo gratiarum actione*]id est deo copiosè grates referendo.¶Aduertendum autem, quod triplici via conabãtur peruer
si,hos Colossenses subuertere,scilicet per philosophiam,per legis allegationem, persimulatam sanctita
tem.Hos processus apostolus reprobat[*Videte ne quis vos decipiat per philosophiam*]id est scientiam na-
tui alem,studio philosophorum inuentam,[*Et inanem fallaciam*] id est per argumẽta sophistica quæ vi-
dentur aliquid probare,sed non probant veraciter.Philosophiam,inquam, procedentem ac iudicantẽ.
Marci.7. [*Secundum traditionem hominum*]id est humanę rationis discursum,[*secundum elementa huius mundi*]id est
iuxta ea quæ naturaliter apparent in rebus,videlicet secundum causas naturales & elementales, & soli-
citum cursum rerum,[*Et non secundum Christum*]id est deceptores isti atque philosophi non secundum
Christi doctrinam procedunt,considerando diuinæ virtutis illimitatam potentiam,non determinatam
ad naturalem ac solitũ cursum seu ordinem rerum,sed supernaturalia,& nobis incõprehensibilia ope-
rari valentem.In quo declaratur philisophorum fatuitas,asserentium deum non posse aliquid agere præ
ter naturalem ordinem rerum, &vltra humanæ rationis capacitatem.Propter quod negabant quicquid
rationem excedit, videlicet deum incarnatum virginem peperisse,&c.¶Cur autem his qui non proce- G
dunt secũdum Christum debeat contra dici,subiũgitur.[*Quia in ipso*].i.in Christi humana natura qua-
Ioann.1. si in templo,[*Habitat omnis plenitudo diuinitatis*].i.perfecta,veraq́ue diuinitas cum omni sua perfectione.
Personaliter enĩ in Christo vnitę sunt natura diuina & humana . Habitat autem in ea,[*corporaliter*].i.
corpori eius verè ac immediatè cõiuncta est ,sicut & animæ eius,nõq; ipsa sit corpus. Porrò diuinitas
dicitur sic vnita,quoniam persona verbi,quæ est diuinitas,humanitati coniuncta est.¶Deinceps ostẽ-
dit apostolus vanã esse rationem eorũ,qui per legis allegationẽ nitebãtur Colossenses subuertere,indu-
cẽdo eos ad cærimonialia legis.[*Et estis in illo*].i.à christo,prout deus est,& per ipsum,prout est homo
dei ac hominum mediator,[*Repleti*]gratia & donis spiritus sancti,ita vt nequaquã indigeatis legaliũ ob-
1.Timo.2. seruãtia.Propterea scriptũ est,De plenitudine eius accipimus omnes gratiã pro gratia.Ipse quoq; ꝓpter
Ioann.1. nos egenus factus est,vt eius inopia diuites essemus,[*Qui*]Christus,etiam secundum naturam assumptã,
2.Corin. 8. [*Est caput*].i.capitularis influxor [*Omnis principatus et potestatis*] .i.angelorum sanctorum, qui omnes
Dionysius. à Christo homine purgantur,illuminantur ac perficiuntur secũdum theologũ[*in quo*]. i.cuius virtute,
operatione &gratia,[*circuncisi estis circumcisione non manufacta*].i.non carnali,legali ac literali,[*in expo-
sitione corporis carnis*] i.amittẽdo particulã corporis quę est caro, videlicet pellẽ præputij, quę in illa
Genesi.17. circũcisione aufertur,[*Sed in circũcisione Iesu Christi*] hoc est , spirituali atq; à christo facta circũcisione
circuncisi estis per expurgationem superfluitatis vitiorum ac passionum vestrarũ.De qua circuncisione
scriptum est,Circuncidamini,& auferte præputia cordium vestrorũ.Et iterum alibi,circuncidite præ- H
putium cordis vestri,& ceruicẽ vestram ne induretis amplius,[*consepulti ei*]videlicet christo[*in baptis-
Hier.4. mo*].i.insusceptione baptismatis omnino vitiis mortificati,sicut & christi corpus in sepulchro mortuũ
Deute.10. erat naturali vita.Vel hoc ideo dicitur, quoniam baptizati ter tinguntur in aqua,quẽadmodũ Christus
triduo erat in monumento.Et sicut christus de sepulchro ad immortalem vitam surrexit, sic baptizati
Actu.15. de sepulchro à vitiorũ corruptione ac vetustate liberati ascendũt.Ideo subditur[*in quo*]christo,[*Et re-
surrexistis*]à ruina peccati,[*Per fidem operationis dei*].i.per fidẽ quã deus operatur seu creat in vobis.Sine
fide enim nemo spiritualiter surgit, [*Qui*]deus pater vel trinitas[*suscitauit illum*] à mortuis tertia die.
[*Et vos cum mortui essetis*] spiritualiter, carẽtes vita gratiæ,[*in delictis*].i.propter peccata vestra,quibus
naturalẽ legẽ reliquistis,[*Et præputio carnis vestræ*].i.propter carnalia vitia,vel ꝓpter originale peccatũ
quod per prepũtiũ traducitur,[*conuiuificauit cũ illo*].i.ad vitã gratiæ suscitauit,quẽadmodũ christũ ad
vitã naturalẽ & humanã reduxit',suscitãdo eũ à mortuis. Vel cõuiuificauit cũ illo.i. immortalitatẽ vo
Roma.8. bis iã dedit in spe,quã christo dedit in re,capitis nãq; processio,spes membrorum,[*Donans*]id est gra-
tis,& sine merito vestro dimittens , [*Vobis omnia delicta*]vestra merito christi . Dummodo tamen me-
ritum illud vobis applicetur per fidem,vel sacramenta ecclesiæ,[*Delens*] ipse christus merito passionis
suæ,[*Quod aduersum nos erat chirographum decreti*] id memoriale seu literam humanæ transgressionis,
Gene.3. qua homo protoplastus præuaricatus est in paradiso decretũ.i.dei præceptũ. Huius enim trãgressionis

A memor fuit deus ad puniendum,dæmon ad accusandum.Habuitq́ue diabolus quasi literam testimonia
lem reatus,quem homo incurrit transgrediendo diuinum præceptum,imò & tota posteritas primi pa- 1.Corin.15.
rentis. Christus verò satisfaciendo pro peccatis nostris actualibus ac originalibus , eripuit totum genus
humanum ab isto reatu seu debito pœnę pro peccato infligendę.Et ita deleuit prędictum chirographũ
quod contra nos erat,quoniam erat testimonium faciens nos damnationi obnoxios.Cùm verò peccatũ
dimittitur,dicimus deum obliuisci illius.Dæmon quoque non potest de illo peccato accusationem ef-
ficacem obtendere,[*Quod*]chirographum[*Erat contrarium nobis*]sicut iam dictum est. [*Et ipsum tulit de
medio*]id est ab vniuersis hominibus abstulit illud chirographum,[*Affigens illud cruci*] id est in sua pas-
sione illud occidens,seu destruens,quantùm in se erat.Eripuit enim nos de pœna pro peccato originali
post hanc vitam infligẽda,dummodo ei,vt capiti,vniamur per fidem & charitatem, quatenus virtus suę
passionis redundet in nos,tanquam in mẽbra ipsius,[*Expolians principatus et potestates*]id est,dæmones
superiores ac inferiores priuans præda quam cœperat,puta animabus seu hominibus quos suo dominio Ioann.12.
subdiderant,inducendo eos ad culpam. De hac expoliatione ait ipse saluator,Nunc princeps huius mũ- Ihidem.
di eiicietur.Et item,Ego(inquit)si exaltatus fuero,omnia traham ad meipsum.Christus nanque est qui Matth.12.
domum aduersarij nostri ingressus est,fortemq́ue armatum alligauit,ac vasa eius diripuit.Propter quod Lucę.11.
iubetur per Prophetã Christus vocari,Accelera,spolia,detrahe,festina,prędare.[*Traduxit confidenter*] Esaiæ.8.
.i.prædam hanc dæmoni ablatam Christus securissimè transtulit in regnum suum,præsidens eis quibus
B præsidebat diabolus.Nunc enim ponit eos in regno ecclesiæ militantis,postea autem ponet eos(sicut iã
plurimos posuit)in regno ecclesiæ triumphantis,[*Palam triumphans*].i.euidenter vincens,[*illos*].i.diabo
los,[*in semetipso*].i.in proprij corporis crucifixione. Vel , in semetipso.i. in propria persona,ad inferos Osee.13.
descendendo & sanctos educendo,implens illud propheticum,De manu mortis liberabo eos,de morte
redimam eos,Ero mors tua ô mors, morsus tuus ero inferne. ¶ Ex his concludit Apostolus principale
intentum,videlicet quòd non teneantur fideles ad obseruationem legalium post Christi passionẽ.[*Ne- Roma.14.
mo ergo*]id est cum prædicta se ita habeant.Nemo[*Vos iudicet*] .i.damnabiles asserat , [*in cibo et potu*].i.
in vsu victus.Sed ob id quòd nõ discernatis inter cibos more Iudaico, [*Aut in parte diei festi*]ex parte omis- Hebræ.10.
sionis Iudaicarum celebritatum,videlicet[*Aut Neomeniæ*]id est festi occurrentis in nouilunio,[*Aut sab-
batorum*]id est vltimorum dierum hebdomadæ[*Quæ*]omnia [*Sunt vmbra futurorum*] id est obscura si- Ioann.19.
gna eorum quę in nouo testamento geruntur. Prout alibi dicit Apostolus, Vmbrã habens lex futurorũ Matth.27.
bonorum,non ipsam imaginem rerum[*Corpus autem Christi*] id est veritas illa significata per Christum
impletur,ad eũq́ue pertinet.Ideo Christi mysteriis cõsummatis,quando in cruce dicebat, Cõsummatũ
est, quando & velum templi scissum est, legalia cessauerunt, sicut figura cessat adueniente re figurata.
¶Præterea agit Apostolus contra eos qui per simulatam sanctitatem nitebantur subuertere colossenses.
C [*Nemo vos seducat, volens*]id est suadere contendens[*in humilitate et religione angelorum*] id est per fictã
humiliationem, & apparentem religionem,quibus angelis similis videtur,tanquam verus nuncius dei,
sicut & angelus,[*Quæ non vidit*]id est obseruationes legalium quę non intellexit secundum spiritualem
& mysticã rationem, videlicet prout sunt signa futuri. Hoc est cupiẽs probare hac circũuentione lega 1.Timo. 2.
lia esse seruanda, qui est [*Ambulans frustra*] id est infructuosè laborans,[*inflatus sensu carnis suæ*] id est
tumidus & superbus intellectu carnali, carnaliter intelligente legalia, & sensualitatem ac imaginationẽ
potius q̃ spiritualem rationem sequente ,sapiens in oculis propriis [*Et non tenens caput*]hoc est, Christo
non inhærens.[*Ex quo totum corpus*] id est vniuersa ecclesia,[*Per nexus*]fidei[*Et coniunctiones*] sanctę di-
lectionis [*subministratum*].i.exhibitũ,vel sibiinuicem subseruiens[*Et constructum*].i.in vnum redactum. Esaiæ.25.
Hoc est spũaliter copulatũ per fidẽ,spẽ,charitatẽ,& opera atque obsequia pia,quib⁹ vniuntur,vt vnum
mysticũ corpus,fidelesq́; efficiũtur,Quod corpus(hoc modo cõpactum) [*crescit in augmentum dei*].i.
in imaginẽ spiritualẽ,videlicet in incrementũ virtutũ per gratiam & efficiẽtiã dei.[*si ergo mortui cũ Christo*].i.à vitiis mortificati ac purificati,sicut & christus semper à vitiis immunissimus fuit.Mortui,inquã, Roma.12.
[*Ab elementis huius mundi*].i. ab in ordinato effectu & cultu sensibilium ac secularium rerũ . Vel mortui
cum Christo.i.si Christo adhærentes separati estis,ab elementis huius mundi.i.à lege,eiusq́ue cærimo- Gala.3.
nialibus præceptis,in quibus est institutio puerorum mundana quærentiũ. In lege nanque quasi in ele-
mentis alphabeti,est literalis ac puerilis institutio[*quid adhuc*].i.vsque in præsens , videlicet euangelica
D veritate iam patefacta, [*Tanquã viuentes in mundo*] .i.quasi secularem vitam ducentes,non deo viuentes,
[*Decernitis*].i.determinatis legalia esse seruanda?dicentes ad inuicem,[*Neque tetigeritis,neque gustaueritis,
neque cõtrectaueritis*] ea quæ lex prohibet tangi,gustari aut cõtrectari,[*Quæ sunt omnia in interitu*].i.ista de Matth. 15.
cernere seu legalia obseruare,mortem spiritualẽ inducũt. [*Ipso vsu*] .i. per hoc ꝙ Iudaico ritu seruãtur,
[*Secundũ præcepta et doctrinas hominũ*].i.prout à phariseis & scribis potiꝰ iubentur q̃ persuadentur serua Exod.34.
ri post christi passionẽ. Quãuis enim præcepta cærimonialia fuerint diuinitus data,& suo tẽpore obser-
uanda, tamen vt obseruentur tẽpore nouę legis nõ est secundũ præceptũ,doctrinãq́ue dei,sed hominũ
Iudęorũ.[*Quæ*]præcepta,tẽpore gratiæ,[*sunt rationem quidem habentia sapientiæ*].i.speciẽ sapiẽtię habẽt,
non essentiam.Habentq; apparentiã seu speciẽ hanc,[*in superstitione*].i.quia videntur ad superexceden
tem religionẽ pertinere.[*Et humilitate*]simulata,quoniã obseruatores eorũ humilitatẽ cõfingunt, & deo
obedire se simulant.Et quia sunt,[*Non ad parcendum corpori*] quoniã obseruatio legaliũ laboriosissima
est.Sicq́ue videtur pertinere ad rigorem iustitię,nõ ad carnalitatem.Ideo etiam quia sunt,[*Non in hono-
re aliquo*]hoc est,humanum honorẽ nõ quærunt obseruatores eorũ , permittentes carnem pręputij sui
circũcidi, & quia non sunt,[*Ad saturitatem carnis*].i.etiam ideo speciẽ sapientiæ habẽt legalia hæc,quo- Matth. 11.
niam multa delectabilia subtrahunt corpori, vt carnes porcinas.Vnde videntur ad sobrietatem & absti-
nentiam pertinere . Propter quod obseruaores eorum,iudicant non obseruantes esse gulosos.

Cap. III. [Igitur si consurrexistis cum christo, quæ sursum sunt quærite.] Artic. III. E

Epist. EXpleta informatione apostoli de vitandis legalibus & naturalibus versutiis, iam inducitur moralis instructio. [Igitur] id est quia legalia cessauerunt, & vos cum Christo mortui estis, [Si consurrexistis] à lapsu peccati, [Cum christo] id est sicut Esaiæ.67. Christus surrexit à tumulo. Peccator enim iacet prostratus in vitiis, iustus verò 1.Corin.2. stat in virtutibus erectus. Cum autem peccator pœnitentiam agit & confitetur, resurgit per gratiam à propriis malis, [Quæ sursum sunt quærite] id est cælestia præ-
Marci.16. mia desiderate, & summum bonum semper intendite, illa vtique quę oculus nō vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt, [Vbi]. i. in quo loco superiori. [Christus est in dextera dei]. i. ad dexteram patris, [Sedens] tanquam omnium iudex ac dominus: iuxta illud, Dominus Iesus assumptus est in cælum, & sedet à dextris. Denique Christus secundum suā
Hebræ.2. diuinitatem sedet, .i. consistit ad dexteram patris, .i, in æqualitate maiestatis paternæ. Secundū humanita-
Esaiæ.26. tem verò assumptam sedet, hoc est corporaliter manet ad dexterā dei. i. in bonis potioribus patris. Omnia enim creata Christo homini sunt subiecta. [Quæ sursum sunt sapite]. i. spiritualia mentis affectu gusta-
Psalm.30. te, & corde syncero perpendite, [Non quæ super terram]. i. non carnalia & terrena, vt dicere valeatis cum
Cantic.1. Esaia. Nomen tuum & memoriale tuum domine in desiderio animæ meæ. Anima mea desiderauit te in nocte, sed & spiritus meus in præcordiis meis. Et cum Psalmista, Quàm magna multitudo dulcedinis tuæ domine. Itemque cum sponsa, Indica mihi quem diligit anima mea, vbi pascas, vbi cubes in meridie. [Mortui enim estis] rebus mūdanis ac vanis. i. in talibus occupari non debetis. Vel mortui estis, i. in baptis-
Matth. 11. mo configurati morti Christi, [Et vita vestra] quam habituri estis in patria, [Abscondita est] id est reposi-
Ioann.17. ta & latenter consistens, [Cum christo in deo]. i. in deo patre, in cuius corde & sinu Christus incompre-
Eccles.i. 9. hensibiliter conquiescit. Quoniam nemo nouit filium, nisi pater. Hæc autē vita æterna, est nostra fœlicitas in deo obiectaliter sita, de qua dicit saluator ad patrem, Hæc est vita æterna vt cognoscant te solum verum deum, &c. Vel sic, Vita vestra. i. vita gratiæ & gloriæ, abscondita. i. ignota est omnibus viatoribus in deo, qui eam cognoscit atque causaliter continet. Nemo enim nouit an dignus sit amore vel o-
Finis. dio, [Cum autem christus apparuerit]. i. euidenter innotuerit esse. [Vita vestra] obiectiuè, hoc est, viuificator & beatificator vester. Quod maximè erit in die extremi iudicij, quando in conspectu vniuersorum
Epist. christus electorum suorum vita mōstrabitur, [Tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria]. i. anima & corpore glorioſi eritis, atque cum christo alta cælorum penetrabitis, ibi cum eo in cælesti gloria sine fine
Ephes.5. mansuri. ¶ Præterea docet apostolus, quomodo ad hanc beatitudinem valeamus pertingere. [Mortificate]. i. destruite, [Ergo] videlicet vt vitam hāc sempiternam mereamini adipisci, [Membra vestra quæ sunt super terram]. i. vitia corporis quæ per membra explētur. Vnde quasi exponens quid dixerit membra, ad-
Roma.7. iecit. [Fornicationem]. i. concubitū soluti cum soluta, [Immunditiam]. i. peccata contra naturam, [Libidinem]. i. ardorem quemlibet in his quæ ad turpitudinem pertinent, [Concupiscentiam malam]. i. interiorū inclinationem ad vitia carnis, [Et auaritiam, quæ est idolorum seruitus]. i. idololatrię comparatur. Nam sicut idololatra potius seruit idolis quàm vero deo, ita auarus magis colit, curat & cogitat suam pecuniā, quàm creatorem [Propter quæ] vitia [Venit ira dei]. i. diuinæ iustitiæ vltio, [Super filios incredulitatis]. i, in homines infideles ac reprobos. [In quibus] peccatis [& vos] Colossenses, [Ambulastis] hoc est, conuersati estis, [Aliquando] eundo de malo in peius, [Cum viueretis in illis] quando videlicet nondum conuersi fuistis ad Christum. [Nunc autem deponite et vos omnia] quæ sequuntur, videlicet [Iram] quæ inordinatus appetitus est vindictæ propter paruipensionem, [Indignationem] quæ ex superbia & ira procedit, [Malitiam]. i. machinationem mali in alium, corde conceptam, [Blasphemiam] contra deum & sanctos, [Turpem]. i. im
pudicum [sermonem] deponite, [De ore vestro. Nolite mentiri inuicem] Os enim quod mentitur, occidit ani-
Sapien.1. mam, vt dicitur in libro Sapientię [Expoliantes vos,] hoc est exuentes, [Veterem hominem]. i. pristinum statum, vel vosmetipsos quo ad id quod fuistis per culpam [cum actibus suis] vitiosis [et induentes nouum]. i. per opera bona, ac sacramenta, & gratiam, induite hominem spiritualiter reformatum. i. vosipsos innouate interius, [Qui] nouus homo [Renouatur] & crescit quotidie, [In agnitionem dei]. i. contemplando diuina. Renouatur autem hoc modo, [Secundum imaginem eius]. i. quantùm ad partem intellectiuā, in qua
H est imago eius, [Qui fecit eum]. i. summi creatoris, cuius imago resplēdet, in superiori parte animæ rationalis, quę pars potestatiua renouatur, quotidie recipiendo à deo gratię incrementa, ornamenta virtutū & sapientiæ claritatem [Vbi]. i. in quo homine interiori ac nouo, videlicet in parte animę intellectiua, [Non
Rom.2. est masculus neque fœmina]. i. discretio sexus quę attenditur secundum corpus, non animā, nec est ibi [Gentilis et iudæus] hoc est discretio generis, quoniam omnes quantùm ad animam immediatè à deo creantur, [Circuncisio et præputium]. i. differētia obseruationis seu ritus. [Barbarus et Scytha]. i. differentia linguarū, [seruus et liber]. i. distinctio cōditionis. Est itaq; sensus quòd propter ista, non est vnus dignior vel indignior coram deo. Nam quātùm ad hominem interiorem, nulla diuersitas exterior sexuum, nationum,
1.Corin.15. obseruationum, linguarum aut conditionum præiudicat alteri, [Sed omnia et in omnibus Christus]. i. Chri-
Epist. stus est omnia causaliter omnibus generibus atque temporibus hominum dans existentiam ac permanentiam. Ipse quoque in omnibus est per gratiam vel prouidentiam. [Induite ergo vos, sicut electi dei]. i. à deo prædestinati, vt speramus, vel deo reuelante cognoscimus, [Sancti]. i. à vitiis emundati per sacramenta ecclesiæ [Et dilecti a deo] recipiendo beneficia eius, [Viscera misericordiæ]. i. inter nos pietatis affectus.
[Benignitatem] hoc est animi præparationem ad benefaciendum proximis vel ipsum misericordiæ opus
[Humilitatem, modestiam] id est moderamen in verbis ac factis, [Patientiam, supportantes inuicem] sicut Ga-
Galat.6. latis dictum est, Alter alterius onera portate. Et item Romanis, Debemus nos firmiores imbecillitates

A infirmorum sustinere, [Donantes vobismetipsis] id est mutuò ignoscentes, [si quis aduersus aliquem habet querelam] id est si vnus vestrūm ab alio est offensus, seu iniuriam passus, [Sicut & dominus] Christus Rom.15. Matth.18. seu trinitas, [Donauit] id est indulsit, purè, gratis & festinanter [Vobis:] ita, & vos vestris debitoribus indulgete. Vnde dicit Saluator, Exemplum dedi vobis, vt quemadmodum ego feci, ita & vos faciatis. Ali- Ioan. 13.
bi quoque, Si non dimiseritis de cordibus vestris, nec pater vester dimittet vobis peccata vestra. Matth.6.
¶ Denique quàm enorme sit ita agere, constat per ea quæ in Ecclesiastico scribuntur, Homo homini Eccle.28.
seruat iram, & à deo quærit medelam. In hominem sibi similem non habet misericordiam, & de pecca-
tis suis deprecatur altissimum. Quis exorabit pro peccatis illius? [super omnia autem hæc charitatem habe-
te] id est hoc præ cæteris omnibus hortor, & summè necessarium, vtilissimúmque est, vt charitatem dei Ioan. 13.
& proximi habeatis. Propter quod ait Saluator, Mādatum nouum dedi vobis, vt diligatis inuicē [Quod] 1. Tim. 1.
hoc est, quam charitatem habere, [Est vinculum perfectionis] id est aliarum virtutum conseruatio, cōsummatio, nexus ac ligamentum. Charitas enim est præstantissima virtus, omnes virtutes mouens, perficiēs
& meritorias reddens, qua subtracta, nulla virtus meritoria permanet. Propterea beatissimus archiapo- 1.Cor.13.
stolus in prima sua canonica, Ante omnia, inquit, mutuam in vobis charitatem cōtinuam habētes, quo- 1.Petri 4.
niam charitas operit multitudinē peccatorum. [Et pax christi] id est interna & vera pax, scilicet trāquil-
B litas cordis, seu quies mentis in deo, [Exultet] id est redundantem lætitiam pariat, [in cordibus vestris,]
Pace enim quid dulcius, quídve iucundius esse potest? [In qua] pace [Et vos vocati estis in vno corpore]
mystico, hoc est per pacem positi estis inter membra Christi, imò ad hoc vocati estis in vnam ecclesiā,
vt sempiternam fortiamini pacem. Vnde dictum est alibi, In pace vocauit nos dominus, [Et grati este- 1.Cor.7.
te] deo pro vniuersis beneficiis eius. Qui enim gratias agit, donis potioribus meretur impleri. Iuxta illud in Euangelio, Omni habenti dabitur, id est grato. [Verbum christi] id est euangelica doctrina ex ore
Christi prolata, [Habitet] id est stabiliter maneat, [In vobis] hoc est in mentibus vestris per iugem memo- Matth.25.
riam & veram obedientiam: iuxta illud in Psalmo, In corde meo abscondi eloquia tua, vt non peccem
tibi. [In omni sapientia] id est intellectu sapientiali totius scripturæ sacræ, quatenus verba Christi sapien- Psal. 18.
ter inielligatis, [Docentes et commonentes] id est exhortantes, [Vosmetipsos] ad opera perfectiora, [In psal-
mis] qui ad bonam operationem hortantur, [Et hymnis] in quibus diuina laus continetur, [Et canticis spi- Ephes.3.
ritualibus] quæ de cælestibus bonis, futurísque gaudiis agunt, [In gratia] gratificante, sine qua nihil est
meritorium. Vel, in gratia, id est cum gratiarum actione. Vel, in gratia, id est consideratione gratuitorū
beneficiorum dei, [Cantantes] id est laudem dicētes. [In cordibus vestris] hoc est cordiali affectu & cum
mentali attentione, [Deo] quemadmodum scriptum est, Laudabit vsque ad mortem anima mea domi- Eccle.51.
C num. Et in Psalm. Cantabo domino in vita mea, psallam deo meo quàm diu sum. Hoc dicitur contra Psalm.103.
eos qui non corde, sed labiis deum glorificant. De quibus per Esaiam dominus conteſtatur, Appropin- Esa.29.
quat populus iste ore suo, & labiis glorificat me, cor autem eius lōgè est à me. [Omne quodcunque facitis Epist.
in verbo] id est prædicando, docendo, hortando, orando, cantando, [Aut in opere] exteriori [Omnia in no-
mine domini nostri christi] id est ad gloriam Christi, & cum inuocatione nominis eius [Facite, gratias a- Matth.6.
gentes deo et patri] id est sanctæ trinitati, cui quotidie dicimus, Pater noster qui es in cælis, [Per ipsum] id 1.Tim.2.
est ex consideratione beneficiorum, quæ trinitas nobis largita est per mediatorem nostrum hominem
Christum. ¶ Præterea descendit Apostolus ad moralem particularium personarum instructionē. [Mu-
lieres subditæ estote viris,] id est maritis vestris [sicut oportet in domino] id est sicut deus instituit, dicens Gene.3.
mulieri, Sub viri potestate eris, & ipse dominabitur tui. Vel, sicut oportet in domino, id est in licitis &
honestis quæ complacent deo. [Viri, diligite vxores vestras] non solū maritali & naturali affectu, sed spi- 1. Petri 3.
rituali dilectione, [Et nolite amari esse ad illas,] sed secundum scientiam cohabitate illis tanquam infir- Eccle. 4.
mioribus vasculis impartientes honorem. Vnde in Ecclesiastico habetur, Noli esse sicut leo in domo Exod.20.
tua, euertens domesticos tuos, & opprimēs tibi subiectos. [Filii, obedite parentibus vestris per omnia,] quæ
sunt apta materia obedientiæ, id est in cunctis bonis ac licitis, & maius bonū non impedientibus. [Hoc
enim placitum est domino.] Nam deus hoc iussit, [patres, nolite ad indignationem prouocare filios vestros,] ha-
bendo vos indiscretè, & non paternè ad eos, [Vt non pusillo animo fiant] id est ne per pusillanimitatem
D frangantur, & obedire desistant, non valentes ferre duritiam vestram. Omnia hæc ad spirituales patres,
eorúmque filios maximè pertinēt. [serui, obedite per omnia] id est in omnibus bonis [Dominis carnalibus]
id est temporalibus, in corporalibus dominationem exercentibus, [Non ad oculum seruientes] id est non
solo seruili timore & in dominorum vestrorum præsentia, [quasi hominibus placētes] id est tanquā hoc
solùm optantes & intendentes, vt hominibus placeatis, & non potius deo, [sed in simplicitate cordis] id
est syncera intentione seruite dominis illis carnalibus, etiam discolis, [Timentes deum] casto ac filiali ti- 1. Petri 2.
more, cuius præsentiam seu conspectum non potestis effugere. [Quodcunque facitis] in obsequio dominorum vestrorum [Ex animo] id est cum promptitudine voluntatis [Operamini,] vtpote amore iustitiæ, Rom. 13.
atque intuitu mercedis diuinæ, non timore pœnæ, & solo intuitu remunerationis humanæ. Talē enim
animam approbat deus, [sicut domino] deo principaliter seruientes, [Et non hominibus] tantùm, quia & si
hominibus deseruitis, hoc tamen propter deum libenter facere debetis, quasi sustinentes hanc seruitu-
tem ex ordinatione diuina pro pœna peccati, cui obnoxij estis. Seruitus nēpe ob culpam inducta est.
[Scientes] fide certissima, [Quod a domino accipietis retributionem hæreditatis] id est præmium vitæ æter- Finis.
næ, quæ est hæreditas electorum. Retributio autem hæreditatis aliud non est, nisi ipsa hæreditas quæ 2. Cor.5.
donatur. Hanc hæreditatem habebitis, si præfato modo seruientes fueritis. [Domino Iesu christo seruite] Psal.145.
summè atque finaliter, imò & latriæ seruitute, quæ soli deo debetur. [Qui enim iniuriam facit] alteri, in-
fideliter seruiendo, aut alio modo [Recipiet id quod iniquè gessit] .i. pro sua iniustitia debitam pœnā exoluet: iuxta illud Psalmistę, Qui custodit veritatē in seculū, facit iudicium iniuriā patientibus. Et alibi,

Deut.32. Rom.2. Iob 24. Ioan.6. Iob 34. Ibidem. Ephe.6. Luc. 6. Matth.7.

Mihi vindictam & ego retribuam, dicit dominus. [*Et non est personarum acceptio apud deum.*] Hoc iam vbertim dictum atque expositum est. Deus enim neminem ad se venientem, vel quòd in se est, facientem repellit, nullius etiam peccata inulta dimittit. Vnde ipse dominus in Ioannem testatur, Eum qui venit ad me, non eiiciam foras. Et alibi ait scriptura, Deus opus hominis reddet ei, & iuxta vias singulorum restituet. Itémque, Si direxerit homo ad deũ cor suum, spiritum illius & flatũ ad se trahet. Ex his tamen non sequitur, quin deus iustus ac sapiens ab æterno elegerit vnum præ alio, etiam absque omni merito hominum [*Domini quod iustum est*] ratione obsequij vobis exhibiti, [*Et æquum*] propter conformitatem naturæ in vobis ac seruis, [*seruis*] vestris [*Præstate,*] videlicet dignam mercedem, & piam subuentionem ac miserationem, [*Scientes quoniam & vos dominum*] iustum ac infallibilem iudicem [*Habetis in cælo.*] qui eadem mensura qua mensi fueritis, remetietur vobis. Sic enim facit homini, quemadmodum homo proximo suo.

Cap. IIII. [*Orationi instate vigilantes in ea.*] Artic. IIII.

Luc, 6. Luc.18. Eccle.18. Ibidem. Chrysost.

REdit Apostolus ad generalem exhortationem, séque discipulorũ suorum precibus cõmendat. [*Orationi*] pro vobis ac aliis fusæ [*Instate*]. i. instanter seu diligenter acperseueranter intendite, [*Vigilantes*]. i. vigili mente durantes, imò & pernoctantes [*In ea*] exemplo Christi, de quo scriptũ est in Euangelio, Erat Iesus pernoctans in oratione dei. Indesinenter ergo, vigilanter & affectuosè orãdum est. Propter quod ait saluator, Oportet semper orare, & nõ deficere. In Eccle. quoque scriptum legitur, Nom impediare semper orare. Et, Ante orationem præpara animã tuam. Denique libenter vacare nos conuenit orationi, pensantes illud Chrysostomi, Considera quanta tibi concessa est fœlicitas, quanta gloria attributa, orationibus fabulari cum deo, cum Christo miscere colloquia, optare quod velis, quod desideras postulare. Dicit quoq; Chrysostomus, q̃p orans in cõuentu vel in publico, nil noui facere debet quod aspiciãt alij, vel clamando, vel pectus percutiendo, vel manus extendendo. Sic ergo orationi instate, vigilantes in ea, [*In gratiarum actione*]. i. orationis gratiarũ actionẽ de præteritis bonis miscere, quia hoc plurimũ confert ad obtinendum quod petitur. Nam & dilectionem accendit, benevolentiam captat, & ad potiora disponit.

Psalm.15. 2.Reg.23. 2.Thes.3. 1.Cor.14.

[*Orantes simul & pro nobis, vt deus aperiat nobis ostium sermonis*]. i. os meũ seu labia vnde verba egrediuntur, velut ex ianua, ipse aperiat, sicut ait Psalmista, Domine labia mea aperies, hoc est, vt deus gratiam mentis meæ infundat, per quam ad loquendum diuinitus mouear, & nõ tam ego loquar, quàm spiritus sanctus per me, prout in lib. Regum Dauid aiebat, Spiritus domini loquutus est per me, & sermo eius per linguam meam, [*Ad loquendum mysterium Christi*] id est ad prædicandum diuina secreta de Christo, videlicet incarnationẽ, passionem, ascẽsionem, &c. Ex his constat q̃p nemo nostrũm adeò perfectus seu virtuosus esse debet in oculis suis, vt nõ curet orationis suffragium etiam ab inferioribus flagitare, cũ vt deat sacratissimũ istum, diuinissimúmq; Apostolum tam frequenter atque humiliter pro se orari efflagitare. [*Propter quod*] prædicationis officium [*Etiam vinctus sum*] iam apud Ephesum. Vnde patet Apostolum hanc scripsisse epistolam de carcere Ephesi. Aperiat, inquam, mihi dominus ostium sermonis, [*Vt manifestem illud*] id est prædictum Christi mysterium clarè enuncietm & exponem, vt consequar præmium sempiternum, quemadmodum sapientia ipsa loquitur, Qui elucidant me, vitam æternam habebunt, [*Ita*] id est tam efficaciter & constanter, [*Vt oportet me loqui*]. i. aliis intimare mysteria Christi propter gratiam apostolatus mihi concessam. ¶ Deinde admonet eos ad conuersationem exemplarem. [*In sapientia ambulate ad eos*]. i. prudenter & exemplariter viuite coram illis, [*Qui foris sunt*] qui ad Christi gregem & ecclesiæ vnitatem non pertinent, vel coram quibuscunque extraneis & ignotis, ne scãdalizentur. Vnde alio loco docet Apostolus, Honestè ambuletis ad eos qui foris sunt. Et Christus in Euã

Eccle. 24. 1.Tess.4. Matth. 5. Eccle.7. Eccle. 41. Hiere.3. Prouer. 15. Leuit. 2. Matth.5. Marc.9. Prouer. 15. 1.Petri 3.

gelio, Luceat lux vestra coram hominibus. Patet ergo q̃p secundum Apostolum curandum est nobis de fama honesta, non ob propriam laudem, sed ad dei honorem, & proximorum salutem. Propter quod apud Ecclesiasten legitur, Melius est nomen bonum, quàm vnguẽta preciosa. Et alibi, Curam habe de bono nomine: hoc enim magis proderit tibi quàm mille thesauri. Hinc etiam de inuerecundo & inhonesto homine non curante, dictum est per Hieremiam, Frons mulieris meretricis facta est tibi, noluisti erubescere, [*Tempus redimentes*] id est fructuosè expendentes, [*sermo vester in gratia*]. i. per gratiam dei [*sale sit conditus*]. i. sapientiali discretione temperatus. Sermo enim opportunus optimus est, teste scriptura. Porrò per sal, sapientia seu discretio designatur. Nam sicut sal est condimẽtum ciborum: ita discretio est condimentum verborũ, operumq; bonorum. Propter quod in Leuitico iubetur, In omni sacrificio offeres sal: Apostolis quoque dicitur, Vos estis sal terræ. Et iterum præcepit Christus, Habete in vobis sal, [*Vt sciatis quomodo*] id est quàm diuersimodè, quãdo, quo fine, vbi, quantũ & qualiter [*Vos oporteat vnicuique*]. i. omnibus interrogantibus [*Respondere*] aliter. s. docto, aliter indocto, aliter fideli, aliter infideli. In Prouerb. enim scriptum est. Responsio mollis frangit iram, sermo durus suscitat furorem. Hinc Petrus in prima sua canonica ait, Parati semper ad satisfactionem omni poscenti vos rationẽ de ea quæ in vobis est fide & spe. [*Quæ circa me sunt*] id est statum meum & aduersa quæ patior, [*Omnia vobis*] proprio ore [*Nota facient Tychicus*] lator huius epistolæ [*charissimus frater*] noster [*Et fidelis minister*] Christi in prædicando, [*Et conseruus*] noster [*In domino, quem misi ad vos in hoc ipsum*]. i. propter hanc causam. Et etiã [*Vt cognoscat quæ circa vos sunt*]. i. statum vestrũ, [*Et consoletur corda vestra*] verbis benignis, inducẽdo vos ad patientiã, cõmorãdo quoq; æterna futuraq; gaudia vobis parata, instruẽdo etiã non esse seruanda cærimonialia legis Mosaicæ. Missi, inquã, cũ [*Onesimo charissimo et fideli fratre*]

A nostro spirituali, [*qui est ex vobis*] oriundus. Erat autem seruus Philemonis, ciuis Colossensis, sicut patebit plenius in epistola ad Philemonem, [*Qui*] Tychicus atque Onesimus [*Omnia quæ hic*] in Epheso [*Aguntur, nota facient vobis.*] Cum his duobus misit Apostolus præsentem epistolam, propter maiorem Colossensium certificationem, vt scirent epistolam verè ab Apostolo missam. [*salutat vos Aristarchus concaptiuus meus*] id est mecum captus, [*Et Marcus*] qui alio nomine dicebatur Ioannes, [*consobrinus Barnabæ*] apostoli. Erant enim filij sororum, [*De quo*] Marco [*Accepistis*] materialiter [*Mandata*] à me, vel ab alio quodam magno efficienter, ita quòd mandauimus vobis non recipiendum esse à vobis hunc Marcum, eò quòd orta tribulatione discessisset à me, rediens Hierusalem, vt in Actis legitur. [*Si venerit*] iam vel postea Marcus iste [*Ad vos, excipite illum.*] Rediit enim ad me, & reconciliatus est mihi. Salutat præterea vos [*Et Iesus, qui dicitur Iustus, qui sunt ex circuncisione*] id est natione Iudæi, qui sua salutatione attestantur veritati huius epistolæ. Ideo certi sitis legalia nõ esse seruanda. [*Hi soli*] quo ad Iudæos conuersos [*Sunt adiutores mei*] euãgelizando [*In regno dei*] id est in ecclesia militante seu cœtu fidelium, de quo regno ait dominus in Euangelio, Simile est regnum cælorum sagenę missæ in mare, & ex omni genere piscium congreganti. Itémque, Mittet filius hominis angelos suos, & colligent de regno eius omnia scandala, [*Qui mihi fuerunt solatio*] fideliter assistendo, & fortiter laborando. [*Salutat vos Epaphras*

B *qui ex vobis est*] id est natione Colossensis, [*Seruus Christi Iesu, semper solicitus pro vobis in orationibus*] quàs fecit pro vestra salute, [*Vt steris perfecti & pleni in omni voluntate dei*] id est perfecti ac integri sitis in exequutione omnium præceptorum aut consiliorum dei. [*Testimonium enim illi*] Epaphræ [*Perhibeo, quod habet multum laborem pro vobis*] orando, & me solicitando ad scribẽdum. Hic enim est Epaphras, de quo in exordio huius epistolæ dictum est, quòd prædicationem Archippi cõfirmauerat, [*Et pro his qui sunt Laodiceæ & qui hierapoli*] id est etiam pro Laodicẽsibus ac Hieropolitanis plurimùm solicitatur, timẽs ne à pseudoapostolis fallantur. [*salutat vos Lucas medicus charissimus*] id est Lucas Euangelista, qui artis medicæ erat, animarum tamen magis quàm corporum medicus fuit. [*Salutate*] ex parte nostra [*Fratres qui sunt Laodiceæ,*] hoc est in vrbe illa vestræ ciuitati vicina, [*Et Nympham*] mulierẽ deuotã, prædicantiũ hospitatricem atque altricem, [*Et quæ in domo eius est ecclesiam*] id est fidelem eius familiam. [*Et cum lecta fuerit apud vos*] id est in vestro cõuentu, [*Epistola*] ista, [*Facite vt in Laodicensium ecclesia legatur*] Eiſdem enim informationibus indigent, quibus & vos, cùm sint à pseudoapostolis præuenti, & quoniam vobis vicini, familiaréque sunt, [*Et ea quæ Laodicensium est*] epistolam illis à me missam [*Vos legatis,*] vt mutuò proficiatis. Hęc autem epistola Laodicensium non est referuata in canone scripturarum, neque in numero epistolarum Pauli, sicut nec prima trium epistolarum missarum Corinthiis, quemadmodũ dictum est alio loco. Insuper monet Apostolus Colossenses, vt pastorem suum hortentur ad diligen-

C tem officij sui exequutionem. [*Et dicite Archippo*] episcopo vestro. [*Vide ministerium tuum*] id est officiũ curæ pastoralis perpende iattentius. [*Quod accepisti in domino*] id est quod tibi à deo cõmissum est [*Vt illud impleas,*] gregem tibi commissum verbo & exemplis pascendo, atque in omnibus te habendo, vt decet pastorem, Christi vicarium. Ex quo eluceſcit, quòd subditi licitè possint prælatos suos excitare, hortari & animare, humiliter tamen & modestè. [*salutatio mea*] quæ subditur, scripta est [*Manu Pauli*] id est propria manu verba salutationis meæ hæc scripsi, vt sciatis epistolam missam à me, non à falsis, qui interdum sub nomine verorum apostolorum fallaces miserunt epistolas, vt magis deciperẽt. Quidam dicunt totam epistolam hanc manu apostoli scriptam propter certificationem prædictam. [*Memores estote vinculorum meorum*] id est attendite cur ista sustineo, vt & vos similia pati sitis parati, & pro me oretis vel necessaria ministrare curetis. Deinde salutatio ponitur. [*Gratia domini nostri Iesu Christi*] sit [*Vobiscum*] id est in cordibus vestris. Ipse est enim creator vester atque saluator vnigenitus patris, super omnia deus sublimis & benedictus. [*Amen.*]

1.Cor.5. 2.Tim.6. 1.Petri 5. Ioan.13.

IN PRIMAM AD THESSALONICENSES EPISTOLAM PROEMIVM.

D DA sapienti occasionem & addetur ei sapientia, doce iustum & festinabit accipere, Quemadmodum vani ac simulatores ex laudibus sibi impensis deteriores fiũt: sic virtuosi dũ laudãtur multipliciter fiũt meliores. Nã & seipsos laude indignos opinantur, quod pertinet ad humilitatẽ: ideo grates referunt de eo quod habent, quod pertinet ad iustitiam: ad meliora prouocantur, quod ad prudentiã spectat. Hinc ergo Apostolus frequenter suos commendat discipulos. Vnde & in præsenti nunc elucidanda epistola (quæ Thessalonicensibus missa & scripta est) ecclesiam Thessalonicensium vehementer commendat, quia in fide firmissimè perstiterunt, pseudoapostolos abiecerunt, persequutiones æquanimiter pertulerunt. Quosdam tamẽ eorũ de otiositate, curiositate & fornicatione redarguit. Porrò Thessalonica (à qua Thessalonicenses nomen sortiti sunt) est metropolis Macedoniæ, quæ est pars Græciæ. Thessalonicenses ergo sunt Macedones, qui ad prædicationem Apostoli citò ac facilè crediderũt. Quorum præconium Lucas testatur in Actibus Apostolorum, quòd verbum dei cum omni auiditate receperunt, quotidie scrutando scripturas. Scripsit autem eis Apostolus ab Athenis, mittens epistolam per Tychicum diaconum & Onesimum acolytum, procedítque in hac epistola more solito, salutationem præmittendo, de profectione discipulorum gratias agendo. Deinde peccatores à vitiis reuocando, quæ omnia in processu clarius innotescent.

Prouer. 9. Act.13.

Cap. 1. [*Paulus et Syluanus et Timotheus.*] Artic. 1.

Haymo. Act.16. Act.15.

PAulus et Syluanus et Timotheus] mandant [*Ecclesiæ Thessalonicensium*] id est fidelibus in Thessalonica congregatis, & per fidem atque dilectionem vnitis. [*In deo patre nostro et domino nostro Iesu christo*].i.ad gloriã patris & Christi filij eius, vel secundum voluntatem dei patris & Christi. Non apponit nomen gloriæ suæ, dicendo, Paulus Apostolus, quoniã Thessalonicenses nihil indignũ de ipso senserunt. Vnde non eguerunt de excellentia eius amplius informari. Syluanus autẽ iste, quem sibi adiũgit Apostolus, secundũ Haymonem & alios quosdam, est Sileas, de quo in Actibus multa magnifica recitãtur. Nam tãtæ perfectionis extitit erat, vt vnus de primis seu summis fratribus primitiuæ ecclesiæ in Hierusalem congregatæ, & propheta fuisse scribatur à Luca. Sed & Apostolus appellatur. Et quoniam Syluanus ac Timotheus cooperati fuerunt Apostolo in Thessalonicensium conuersione, idcirco eos sibi in salutatione annectit. Solus tamen Paulus dictauit epistolam, imò spiritus sanctus per eum. [*Gratia vobis et pax*] diuinitus infundatur, conseruetur & perficiatur. ¶ Narrationem insuper orditur Apostolus à gratiarum actione. [*Gratias agimus deo*] ex charitate diuina atque fraterna, qua dei honorem optamus, & vestro profectui congaudemus [*semper*].i. omni hora cõuenienti [*Pro omnibus vobis*] id est vice vestri, vel de vobis, videlicet pro beneficiis dei vobis collatis, [*Memoriam vestri facientes in orationibus nostris,*] quas deo [*Sine intermissione*] offerimus, id est omni tempore opportuno, [*Memores operis fidei vestræ*] id est laudabilis conuersationis ex fide nascentis. Vel, opus fidei vocatur oris confessio, [*Et laboris*], quem in cultu diuino habuistis, [*Et charitatis*] id est actualis dilectionis vestræ in deum & proximum, [*Et sustinentiæ spei*] id est tolerantiæ aduersitatum, quæ procedit ex spe [*Domini nostri Iesu christi*] id est ex spe futuræ beatitudinis, quam spem Christus, vt deus, creando imprimit nobis, Consideratio enim præmij minuit vim flagelli. Sic ergo memoriam vestri facimus, [*Ante deum et patrem nostrum*] id est in conspectu sanctæ trinitatis, quam pro vestro profectu iugiter imploramus. [*scientes*] id est nos qui vobis hæc scribimus agnoscẽtes ô [*Fratres dilecti a deo*] conieciuiè, inquam, vel certò scientes ex reuelatione [*Electionem vestram*] id est prædestinationem, videlicet quòd præordinati estis ad vitam æternam. Vel, vos ô fratres dilecti, eam scientes per quædam signa prædestinationis. De quibus subiungitur, [*Quia Euangelium nostrum*] id est euangelica prædicatio, [*Non fuit ad vos in sermone tantum*] id est non nudis verbis firmata est, [*sed et in virtute*] miraculorum, id est per miracula roboratur, [*Et spiritu sancto*] id est per manifesta dona spiritus sancti prædicatio nostra fulta est, [*Et in plenitudine multa*].i. in magna abundãtia diuinorũ charismatum prædicauimus vobis. Per impositionẽ nanque manuum mearum datus est vobis spiritus sanctus in baptismo, etiã in signo visibili. Simile huic est quòd ad Heb. dicit Apostolus, Quomodo effugiemus si tãtam neglexerimus salutem? quę in nos cõfirmata est, contestante deo, signis, portentis & virtutibus, & spiritus sancti distributionibus. Vnde apud Marcum legimus, Illi profecti prędicauerunt vbique domino cooperante, & sermonẽ confirmante, sequẽtibus signis. Vnde per hæc magna miracula Thessalonicenses facilè crediderunt, [*sicut scitis*] per experiẽtiam, quę est magistra veritatis, [*Quales fuerimus*] verbo & opere [*In vobis*].i. inter vos, & hoc [*propter vos*].i. propter cõuersionem atque salutem. [*Et vos*] ô fratres [*Imitatores nostri facti estis*].i. nostra vestigia estis sequuti, multa aduersa propter iustitiam patiendo, [*Et domini*].i. etiam Christum imitati estis, cõfirmando vos passionibus eius, quia vt ille à populo suo dura perpessus est, ita & vos à ciuibus vestris [*Excipientes verbum*].i. prædicationi nostræ consentientes [*in tribulatione multa*].i. cum magna persequutione vobis à peruersis illata propter fidei receptionem. Excipientes, inquam, [*cum gaudio spiritus sancti*].i. cum interna cõsolatione à spiritu sancto infusa, ita q̃ licet exterius tribularemini, intus tamẽ à spiritu sancto lætificabamini, prout Apostolus idem alibi ait, Sicut abundant passiones Christi in nobis, ita per Christũ abundat consolatio nostra, [*Ita vt factis forma*].i. perfectionis, fideiq; exemplar imitatione dignissimum [*Omnibus credentibus in Macedonia et Achaia*] quę sunt prouincię Grecię. [*A vobis enim diffamatus*].i. diuulgatus [*Est*] materialiter [*Sermo domini*].i. à vobis propter perfectionem vestrã sumpserunt alij occasionem loquendi, laudandiac prædicandi verbũ dei, tanquam accẽsi vestro exemplo. Et [*Non solum in Macedonia et Achaia, sed in omni loco*] Christianorum ad quos fama vestra peruenit, [*Fides vestra quæ est ad deum*].i. qua ipsi in deũ tenditis [*Perfecta est*] id est plena & inclyta reputatur [*Ita vt non sit nobis necesse quicquam loqui*] de ampliori præconio vestri, vel pro informatione vestri, vel de vobis ad alios incitandos [*Ipsi enim*] quibus nota est fides & cõuersatio vestra, [*De vobis annunciant*].i. laudem vestri testãtur, [*Qualem introitum habuerimus ad vos*].i. quàm fructuosus, fœlix & expeditus fuit ingressus noster ad vos, quorũ tantã multitudinẽ tam perfectè conuertimus, [*Et quomodo*].i. quàm perfectè [*Cõuersi estis ad deum a simulachris*].i. idololatriam deserendo, [*seruire*].i. ad seruiendum [*Deo viuo et vero.*] Per quem hoc loco intelligitur persona patris. Nam subditur, [*Et expectare*] quotidie, vt sitis semper parati ad mortem, [*Filium eius*] venturum [*De cælis*] manifestè in die iudicij, qui quotidie expectandus est, vt simus iugiter præparati visitari ab eo per mortem, prout ipse apud Lucam loquitur, Et vos similes hominibus expectantibus dominum suum quando reuertatur à nuptiis. Et denuò alibi, Estote parati, quia qua hora nõ putatis filius hominis veniet [*Quem*] pater [*suscitauit ex mortuis*] tertia die, videlicet [*Iesum, qui*] sua passione [*Eripuit nos ab ira ventura*].i. à pœna æterna seu dãnationis sententia, quę in die iudicij cõtra impios proferetur. Nunc enim eripuit nos quantùm in ipso est, à peccatis, propter quæ ira illa infligitur. Effectum verò redemptionis istius per sacramenta consequimur, & tandem ab omni pœnalitate & imperfectione carnis ac animę, merito dominicæ passionis eripiemur, quando mortale hoc induet immortalitatem.

Act.10. Heb.2. Marc.16. Philip.3. 2.Cor.1. Luc.12. Matth.24. 1.Cor.15. 1.Petri 1. Gregor.

Cap. 11. [*Nam et ipsi scitis fratres introitum nostrum.*] Artic. 11.

IN superiori cap. gratias egit Apostolus deo pro beneficiis Thessalonicensibus impartitis, bona quoque Thessalonicensium commendauit, nunc suæ prædicationis veritatem ostendit ex synceritate cõuersationis quam habuit inter Thessalonicenses. Quemadmodũ enim secundum philosophos, operatio arguit formam, sic conuersatio monstrat legis ac fidei qualitatem. Nam & vnũquodque iudicandum est secundũ maximum in quod potest, iuxta philosophum. Lex igitur Christiana iudicanda est secundum suum principale, finale, ac summum, ad quod suum obseruatorẽ perducit. Hoc autẽ est priuati amoris plena extinctio, atque diuini amoris pura ardẽnsque affectio, ad quam perfectionem perducit lex Christi per ordinatissima atque honestissima media, quæ sunt euangelica consilia ac præcepta, quibus humilitas, patientia, paupertas, castitas, mãsuetudo, obedientia, similésque virtutes iubentur aut consuluntur. Ômnis verò carnalitas, falsitas, simulatio, dæmonũ pactio, prohibitarum artium vsus penitus condemnatur & extirpatur ab ea, quæ omnia tantò certius innotescent hominibus, quantò euangelicam legem custodierint plenius. Vnde internis ac deuotissimis famulis Christi ipsa fides, Christianæque legis munditia, quasi experientia constant, quia verè à deo fluxerunt. Propter quod ait saluator, Si quis voluerit voluntatem dei facere, cognoscet de doctrina, an ex deo sit. Nec ignoramus quanta faciat deus pro his qui euangelicam legẽ perfectè custodiunt, quãta pro eis agat miracula, quomodo eos in vita, in morte, & post mortem mirificet, q̃ ineffabiliter eos sæpe consoletur, accendat, deificet, rapiat atq; absorbeat. Quod qui experitur, de nullo adeò certùs est, sicut de fidei veritate, Christianæque legis sanctitate. Ait ergo beatus Apostolus. [*Nam et ipsi scitis fratres*] id est ideo dixi prędicta, videlicet quòd alij annunciant qualẽ introitum habuerimus ad vos. Nam & vosipsi ô fratres scitis [*introitum nostrum*].i. qualitatem aduẽtus nostri, [*Ad vos*] conuertendo, [*Qui non inanis fuit*].i. non infructuosus, nõ leuis, non sine debito, [*Sed ante*] accessum istum ad vos, [*Passi*] diuersa tormenta [*Et contumeliis affecti, sicut scitis*] aliorum relatu, vel proprio visu [*In Philippis*] vrbe Macedoniæ vobis propinqua atque subiecta. Ibi enim Paulus & Sileas virgis cæsi & incarcerati, imò durissimè vincti fuerunt occasione puellæ quam Paulus à spiritu Phitonico liberauit, [*Fiduciam habuimus in deo nostro*] innitendo eius auxilio, non propriis viribus [*Loqui*].i. ad nos inaniter loquendum, [*Ad vos euangelium dei in multa solicitudine*] id est cum ingenti cura ac diligentia, [*Exhortatio enim nostra*].i. prædicatio qua admonuimus vos, processit [*Non de errore*] id est ex interiori falsitate aut infidelitate, sicut exhortatio hæreticorum, [*Neque de immunditia*].i. ex lasciuo affectu aut praua intentione, [*Neque in dolo*] vobis proposita est, quia (vt beatus Iob loquitur) non indiget deus nostro mendacio, vt pro illo dolos loquamur, [*Sed sicut probati*] id est approbati vel electi [*sumus a deo, vt crederetur nobis euangelium*] id est prædicatio euangelicę legis nobis committeretur, [*Sic loquimur*] sicut diuinitus instituti sumus, [*Non quasi hominibus placentes*] id est finaliter placere quærẽtes, quoniam deus dissipauit ossa eorum, qui hominibus placent, [*Sed deo qui probat*] id est per prospera & aduersa examinat, tentat & approbat [*corda nostra,*] aliisque probata ostendit: iuxta illud Sapientię, Tanquam aurum in fornace probauit electos dominus, & quasi holocausti hostiam accepit illos [*Neque enim aliquando fuimus in sermone adulationis*] id est nunquam vobis adulanter loquuti fumus, [*sicut scitis,*] vnde in Prouerb. Salomon docet, Non lactes quempiam labiis tuis. Et Psalmographus, Oleũ peccatoris non impinget caput meum, [*Neque in occasione auaritiæ*] id est temporale commodum, nec directè, nec indirectè quæsiuimus, [*Deus testis est*] qui apud Hieremiam dicit, Ego sum iudex & testis, [*Nec quærentes ab hominibus gloriam*].i. laudem, famæ clarificationem aut veneration em, videlicet [*Neque a vobis, neque ab aliis, cum*] id est licet [*Possemus vobis oneri esse*] id est debitam, imò & magnam venerationem à vobis exigere, [*Vt Christi apostoli*].i. inquantũ summi saluatoris vicarij, non tamen referẽdo honorem ad nos, sed ad Christum finaliter. Vel sic, cũ possemus vobis oneri esse.i. grauamen quoddam vobis inducere, requirendo à vobis stipendia vitę. vt Christi apostoli, qui spiritualia seminando merentur vestra tẽporalia metere.i. de vestris temporalibus sustentari ac viuere, [*sed facti sumus paruuli*].i. humiles [*in medio vestrũ*] exemplo Christi dicentis, Ego in medio vestrũ sum sicut qui ministrat, [*Tãquam si nutrix foueat filios suos*] proprio lacte in gremio suo, [*Ita*].i. affectuosè, piè atque solicitè [*Desiderantes vos cupide*].i. non bona vestra exteriora, aut temporalia emolumenta optantes feruenter, sed vestram salutem [*Volebamus tradere vobis, non solum Euangelium dei, sed etiam animas nostras*] id est nosipsos, vel vitam nostram, quasi parati mori pro vestro profectu, & vestro obsequio nos exponẽtes, [*Quoniam charissimi nobis facti estis*] fidem excipiendo, tenendo, & optimè conseruando. Ex his liquet bonum ac licitum esse, interdum aliis demonstrare dilectionis affectũ, qui ad ipsos habetur. Hoc tamen interdum per accidẽs malum est, videlicet quoniam habet speciem adulationis, vel quoniam generat alteri gloriam vanam.

¶ Denique veritatem horum probat Apostolus per agnitionem eorum, quibus hæc mandat. [*Memores enim estis fratres laboris nostri et fatigationis*] non solùm in prædicando & cætera diuini cultus officia prosequendo, sed etiam manualiter laborando. [*Nocte ac die laborantes manibus nostris*] pro necessariis vitæ, [*Ne quem*] id est aliquem [*Vestrum grauaremus*] viuendo de sumptibus vestris, [*Prædicauimus in vobis*] id est inter vos [*Euangelium dei. Vos enim testes estis et deus,*] de quo in Iob dicitur, Ecce in cælo est testis meus, & conscius meus in excelsis, [*Quam sancte et iuste, ei sine querela*] id est sine offensa ac reprehensione, [*Vobis qui credidistis, fuimus*] conuersando inter vos multùm iustè, sanctè atque perfectè, [*Sicut scitis qualiter vnumquenque vestrum*] sigillatim, vel omnes cum particulari descensione, [*Tanquam pater filios suos deprecantes vos et consolantes*] id est tam charitatiuè ac diligenter

1.Thess.1. Luc. 9. Ioan. 7. Psal. 4. Act.16. Act.16. Iob 13. Psalm.52. Sap.3. Prouer. 24 Psal.140. Hiere.29. 1.Cor.2. Luc, 22. Prouer. 24 Iob 25.

deprecantes vos ad faciendum quæ bona sunt,& consolantes vos contra aduersa,sicut pater proprios fi
Psalm.8. lios consolatur & instruit,[*Testificati sumus*]id est cum allegatione testimoniorum sacræ scripturæ ad- E
monuimus, vel sub testimonio sanctorum adiuuauimus, [*Vt ambularetis*] id est de virtute in virtutem
procederetis[*Digne deo*].i.tam reuerẽter,vt decet summo deo seruire.Et vt digni sitis beatificari ab eo,
[*Qui vos vocauit*]per suam inspirationem internam & nostram prædicationem,[*In suum regnum*] id est
ad militantis ecclesiæ (quam deus nunc regit) societatem. Vel,in regnum suum cæleste, ad quod iam
vocati estis,[*Et gloriam*]id est ad beatitudinem sempiternam.[*Ideo & nos gratias agimus deo*]propter be
neficia vobis collata[*Sine intermissione*] id est omni tempore apto. [*Quoniam cum accepistis a nobis ver-*
Esa.52. *bum auditus dei*]id est euangelicam prædicationem quam nos à deo audiuimus atque didicimus.De quo
verbo scriptum est in Esaia,Domine,quis credidit auditui nostro.i.verbis quæ à te audiuimus? [*Accepistis illud, non vt verbum hominum*]id est non cum mediocri attentione, vel consueta hominibus reue-
Ioan.7. rentia, [*sed sicut est vere verbum dei*]id est cum summa deuotione & pleno affectu.Si enim Christus de
sua prædicatione testatur,Mea doctrina non est mea,sed eius qui misit me:multò magis apostoli dice-
re potuerunt,nostrum verbum non est nostrũ aut humanum,sed dei atque diuinum, [*Qui*] deus [*Operatur in vobis qui credidistis*]id est in vobis credentibus. Operatur autem non solùm præstando habi-
tum gratiæ & virtutum, sed etiam intus mouendo & excitando ad bonum. Insuper laudat patientiam
atque constantiam Thessalonicẽsium.[*Vos enim imitatores facti estis,fratres, ecclesiarum dei quæ sunt in Iu-* F
dæa].i.Christi fidelium Iudæorum,qui[*In christo Iesu*] fundati sunt. Primitiua enim ecclesia in Iudæa
collecta,perfectissimæ conuersationis fuit.Ideo aliarum ecclesiarũ erat exemplar seu forma viuẽdi. In
Act.18. quo autem illas imitati sunt,adiecit,[*Quia eadem*]in specie.i. similia mala [*Passi estis & vos cum tribubus*]
id est cum ciuibus[*Vestris,sicut & ipsi a Iudæis*]infidelibus,id est qualia fideles Iudæi à Iudæis infideli-
bus. Quemadmodum enim legitur in Actis, Stephano occiso facta est persequutio magna in ecclesia
Heb.10. Hierosolymitana, & infideles Iudæi rapuerunt bona fidelium. De qua persequutione ad Heb. scribi-
Matt.27. tur,Rememoramini autem pristinos dies,in quibus magnum sustinuistis certamẽ passionum. Nam &
Matth.15. vinctis compassi estis, & rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis. His ergo similia Thes-
salonicẽses perpessi sunt à ciuibus suis,[*Qui*]infideles Iudæi[*Et dominum occiderunt Iesum*]quoniã mor-
Matth. 23. tem eius procurauerunt à præside,[*Et prophetas*]quosdam noui testamenti,multos quoque veteris te-
Act.6. stamenti prophetas occiderunt. Non tamen idem numero occiderunt Christum & illos prophetas.
Sed loquitur de Iudæis cõmuniter,prout omnes peruersi,sunt vna generatio. Iuxta quem modum ait
Saluator in Euang.ad Iudæos,Veniet super vos omnis sanguis iustus,&c.Et sequitur,Zachariæ, quem
Ioan.12. occidistis inter templũ & altare. Hinc etiam in Actis Apostolorum Stephanus loquens Iudæis, Patres
Heb.11. vestri occiderunt eos qui annũciauerunt de aduentu iusti, cuius vos nunc proditores & homicidæ fui- G
Hiere.22. stis,[*Et nos*]apostolos ac primitiuam ecclesiam[*Persequuti sunt*]vt patet in Actis, vnde dixit Christus a-
Oseę 9. postolis,Si me persequuti sunt,& vos persequentur,[*Et deo non placent.*]Impossibile quippe est sine fi
de placere deo.Vnde apud Hierem. Christus testatur,Facta est mihi hæreditas mea quasi leo in sylua,
dedit contra me vocem suã,ideo odiui eam. Et in Osea, Exosos habui eos propter malitiam adinuen-
tionum ipsorum:non addam vt diligã eos, [*Et omnibus hominibus aduersantur*].i. omnium salutem impe
dire conantur[*Prohibentes nos gentibus loqui*]verbum Christi[*Vt saluæ fiant*]credendo in filium dei,[*Vt*
impleant]prædicti Iudæi[*Peccata sua semper*].i.incessanter peccatis peccata adiiciant,donec in illis mise-
rabiliter consumentur. [*Peruenit enim ira dei*] id est vltio diuinæ iustitiæ suæ.s.excæcatio & obstinatio
Danie.9. cordis eorum,captiuitas quoque per Romanos inflicta,[*super eos vsque in finem*] seculi duratura: iuxta
Psal.68. illud Danielis,Ciuitatem & sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo,& finis eius vastitas,&
vsque in finem perseuerabit desolatio.Hoc quoque regius Psaltes apertissimè cecinit, Obscurẽtur(in-
Esa.43. quiens)oculi eorum ne videant,& dorsum eorũ semper incurua. Effunde super eos iram tuã,& furor
iræ tuæ comprehendat eos.Vnde in Esaia ait Saluator,Calcaui eos in furore meo, & conculcaui eos in
ira mea,[*Nos autem*]ô [*Fratres desolati a vobis*].i.vestræ præsentiæ consolatione priuati[*Ad tempus.*]Pri
uati,inquam,vestra præsentia,[*Ore,aspectu*].i. quantũ ad vocalem colloquutionem & corporalem aspe
ctum,[*Non corde*].i.non quantũ ad copulam charitatis, nam & spiritu præsens sum vobis & dilectio-
ne intimus,[*Abundantius*]solito[*Festinauimus faciem vestram videre*].i.vobis corporaliter præsentes ades- H
se [*cum multo desiderio, quoniam voluimus venire ad vos,*] quia audiuimus vos in tot persequutionibus
constitutos,propter quod optauimus vos roborare in domino.[*Ego quidem Paulus & semel & iterum*]id
est bis,ex quo recessi à vobis,tentaui reuerti ad vos, [*Sed impediuit nos satanas,*] deo permittente, id est
aliquam nobis occupationem procurauit, per quam impediti sumus venire ad vos. Nec mirum quòd
voluimus venire ad vos.[*Quæ enim spes nostra*]id est materia nostræ fiducię qua cõfidimus fructuosam
esse nostram prædicationem in merito ac præmio,[*Aut gaudium*] id est materia nostræ consolationis in
Marc.10. præsenti,[*Aut corona gloriæ?*] id est ornamentum fœlicitatis nostræ futuræ? [*Nunne vos*] discipuli no-
stri præclari,ex quorum sancta conuersatione speramus fructuosum esse nostrum laborem, de quorũ
profectu gaudemus,de quorum etiam beatificatione gloriaturi,copiosiúsque glorificandi sumus?Vos
itaque estis hæc omnia nobis[*Ante dominum Iesum*].i.coram Christo,quòd maximè apparebit[*In aduen-*
tu eius]in die iudicij.[*Vos enim estis gloria nostra*]quemadmodum scriptum est, Filius sapiens est gloria
Prouer.17. patris. Nam de vestra fide ac perfectione gloriamur apud alias ecclesias, proponentes vos eis in exem-
plum.Estis quoque[*Et gaudium*]nostrum,id est materia nostræ consolationis in via, & augmentum iu-
cunditatis nostræ in patria.Vnde ait Ambrosius,Manifestum est quòd perfectio discipulorũ gaudium
Ambros. & corona est magistrorum. Fructus nanque magistri obedientia est discipuli, cuius bona conuersatio
coronam Christo iudice dat magistro.

A Cap.iii. [*Propter quod non sustinentes amplius.*] Artic.iij.
Ocis diuinæ scripturæ facilibus immorandum non reor, nisi fortè vberem moralitatem
contineant.Nunc ergo in locis epistolarum historicis atque facilibus celerius transibo.
L [*Propter quod*]videlicet,quoniam tantum diligimus vos,[*Non sustinentes amplius*]id est diu-
tius non differentes nostræ charitatis affectum vobis ostendere, [*Placuit nobis*] id est mihi
& Syluano,[*Remanere Athenis*]gratia prædicationis,[*Solis*]id est mihi & Syluano,vt dictũ
est,aliis discipulis ad diuersa loca destinatis. [*Et misimus Timotheum fratrem nostrum*] & ministrum dei in
Euangelio christi prædicando,[*Ad confirmandos vos*]in persequutionibus constitutos,[*Et exhortandos*]
vos[*Pro fide vestra*]firmanda,id est quatenus roboremini semper in fide,cuius firmitas omnium virtu- Roma.8.
tum actus confortat,[*Vt nemo*]vestrũm [*Moueatur*] per impatientiam aut pusillanimitatem [*In tribula-* 2.Cori.4.
tionibus istis]præsentibus & transitoriis,quæ non sunt condignæ ad futuram gloriam. Nam supra modũ Psalm.12.
æternum gloriæ pondus operantur in nobis.Hinc ait Psalmista, Qui tribulant me, exultabunt si mo- 1.Petri.4.
tus fuero.Et Petrus ait in canonica sua prima,Communicantes Christi passionibus gaudete,vt & in re-
uelatione gloriæ eius g audeatis. [*Ipsi enim scitis quod in hoc*]id est ad sustinendum aduersa, [*Positi sumus*]
in isto exilio,quia per multas tribulationes oportet nos intrare regnum cælorum. Propterea scriptum
est.Hæc est gratia,si propter conscientiam dei sustinet quis tristitias, patiens iniustè,in hoc enim voca- Actu.14.
B ti estis. [*Nam et cum apud vos essemus, prædicebamus vobis passuros vos tribulationes*] ab hominibus impiis 1.Petri.2.
propter iustitiam,[*Sicut et factum est.*]Et scitis verum esse quod diximus, iamque impletum est. [*Pro-*
pterea]scilicet ne moueamini in tribulationib⁹ istis,[*Et ego amplius nõ sustinens*]id est diutius differre nõ
valens vestrum statum percipere propter ardentem amorem, qui facit solicitũ ipsum amantem de præ-
cauendis amati periculis.[*Misi*]Timotheum ad vos dudum antequam scripsi. Vel,misi præsentem epi-
stolam,[*Ad cognoscendum fidem vestram*]id est vt ab eo redeunte percipiam fidei vestræ stabilitatem, de
qua certificari anxius cupio,[*Ne forte tentauerit*] id est impugnauerit siue deceperit [*vos, is qui tentat,*]id
est diabolus,cuius officium est tẽtare [*Et inanis fiat labor noster*]id est prædicatio nostra infructuosa fiat,
quantùm ad vos,quamuis nobis infructuosa esse non poterit,[*Nunc autem*]cum præsentẽ dicto aut mit-
to epistolam [*Veniente Timotheo*]quem dudum ante editionem epistolæ huius ad vos misi,[*Ad nos a vo-*
bis et annunciante nobis fidem et charitatem vestram]id est perfectionem & opera fidei charitatisque vestrę
[*Et quia memoriam nostri habetis bonam*]id est synceram ac nobis perutilem [*Semper desiderantes nos vide*
re]oculo corporali[*Sicut nos quoque vos*] videre optamus. [*Ideo consolati sumus fratres in vobis*] id est in-
consideratione perfectionis & gratiæ vestræ vestróque profectui ex animo cõgaudemus[*In omni necessi-*
tate] id est penuria[*Et tribulatione nostra*] Consolati inquam[*Per fidem vestram*] id est de fidei vestræ sta-
bilitate[*Quoniam nunc viuimus*]delectabiliter & iucundè,[*Si vos statis in domino*]firmiter adhærentes deo
C per fidem,dilectionem & fortitudinem cordis. Et meritò consolati sumus. [*Quam enim gratiarum actio*
nem possumus deo retribuere pro vobis]nos consecuti[*In omni gaudio*]spirituali[*Quo gaudemus propter vos*]
id est propter beneficia vobis collata,gaudemus autem[*Ante dominum nostrum.*] id est in conspectu di-
uino,videlicet iustè & religiosè,&in diuinæ præsentiæ luce constituendo nosipsos. q.d.Dignas & suf
ficientes rependere gratiarum actiones non possumus,quia de vestris sicut de propriis gloriamur pro- Iacob.2.
fectibus[*Nocte ac die*]id est certis horis diei noctisque[*Abundantius*]plus solito [*Orantes*]deum[*Vt vide*
amus facies vestras] id est vt dirigat deus viam nostram ad vos[*Et compleamus ea quæ desunt fidei vestræ*]id
est notitiam scripturarum,qua fides perficitur plenius vobis iam imprimamus,quoniam capaciores nũc
estis quàm olim.[*Ipse autem deus et pater*]id est pater æternus[*Et dominus Iesus Christus*]qui sunt vnus di
rector [*Dirigat viam nostram*] id est gressum pedum nostrorum [*Ad vos, Vos autem deus multiplicet*] me-
rito & numero, [*Et abundare faciat charitate in inuicem et in omnes*] id est hoc tribuat vobis vt feruenter
diligatis mutuò & cæteros omnes [*Quemadmodum*]deus fecit [*Et nos*] charitate abundare,[*In vos ad con*
firmanda] id est vt charitatiuè confirmemus [*Corda vestra*]vt sint[*Sine querela in sanctitate*] id est irrepre Esaiæ.3.
hensibiliter sancta [*Ante deum et patrem nostrum*]non solùm coram hominibus qui decipi possunt.Et vt Zach.14.
talia inuenientur[*In aduentu domini nostri Iesu Christi cum omnibus sanctis eius*]id est in die iudicij,quando Iudas apo-
saluator venturus est cum omnibus cæli ciuibus ad finale iudicium.Sicut in Esaia legitur, Dominus ad stolus.
D iudicium veniet cum senioribus populi sui,& principibus eius.Et in Zach. Veniet dominus deus meus,
omnesque sancti eius cũ eo, Vnde & Iudas in sua ait canonica, Ecce veniet dominus in sanctis milibus
suis facere iudicium,& arguere omnes impios.

Cap.iiii.[*De cætero,fratres,rogamus vos et obsecramus in domino Iesu.*] Art.iiij.

Ommendatione perfectorum inducta, descendit apostolus ad specialem instruc-
tionem imperfectorum.Quamuis enim ecclesia Thessalonicensium pro maio-
ri parte fuerit virtutibus probata, quidam tamen eorum certis vitiis seruierunt,
quos præsenti capitulo Apostolus corrigit & informat.Primò fornicarios:Gen-
tiles quippe fornicationem simplicem reputauerunt licitam. Propter quod qui-
dam eorum etiam post cõuersionem proni erant ex pristina consuetudine ad for- Galat.6.
nicationem.¶Ait ergo sanctus apostolus,[*De cætero ergo fratres*].i.quoniã tãtas Epist.
pro vobis domino gratiarũ actiones,& preces obtulimus: proinde[*Rogamus vos*
et obsecramus]id est per sacrorum commemorationem precamur[*In domino Iesu*].i.secundum voluntã-
tem & institutionẽ Christi,[*Vt quemadmodũ accepistis*]id est didicistis[*A nobis*]sermone & opere[*Quo-* Matth. 7.
modo vos oporteat ambulare] .i.quàm timoratè & reuerenter necesse est vobis deo seruire, ambulando Luce.13.
per arctã viam,quæ ducit advitam,[*Et placere deo*]per quotidianum profectum,hoc est totaliter ambu-

letis coram domino, seruiendo ei in sanctitate atque iustitia cunctis diebus, [*Sicut & ambulatis*] per vias, E
obseruationes, seu operationes mandatorum cælestium, [*Vt abundetis magis*] in spiritualibus diuitiis,
quæ sunt splendor gratiæ, virtutes, atque scientiæ. ¶Denique ideo obsecro hæc, [*Scitis enim quæ præcepta dederim vobis*] cum apud vos essem, [*Per dominum Iesum*]. i. Christo loquēte ac præcipiente per me.
1.Petri.4. [*Hæc est enim voluntas dei*] id est res placens deo, vel mandatum signum existens voluntatis diuinæ antecedentis vel consequentis, [*Sanctificatio vestra*]. i. purgatio à peccatis. Prout à beato Petro inducitur. Patienter agit dominus propter vos, nolens aliquem perire, sed omnes ad pœnitentiam reuerti, [*Vt abstineatis vos a fornicatione*] quæ est mortale peccatum. Nam & qui fornicatur, peccat in proprium corpus,
1.Cori.6. [*Vt sciat*] scientia efficaci & virtuosa [*Vnusquisque vestrum vas suum*]. i. propriū corpus [*Possidere*] ipsum per rationem regendo, ne possideamur ab eo, sensualitate rationi præualente. Possidere inquam, [*In sanctificatione*] id est virtutum & castitatis munditia, [*Et honore*] id est in statu honesto, carnalium vitiorum turpitudinem fugiendo, [*Non in passione desiderij*] id est non in carnali concupiscentia, ei consentiendo,
Titum.1. vel eam opere exequendo, [*sicut et Gentes quæ ignorant deum*] loquendo de cognitione formata atque
Gala.5. distincta. Nam & si dicant se nosse deum, tamen opere negant. Vnde Galatis dictum est. Qui enim sunt
Eccles.23. Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis & cōcupiscentiis. Apud Ecclesiasticum quoque orat vir Sapiens, Aufer à me ventris concupiscentias & concubitus: concupiscentia non apprehendat me. [*Et ne*
quis supergrediatur] hoc est, alium violenter suppeditet, siue impiè opprimat [*Neque circumueniat*,] hoc F
est dicipiat, [*In negotio*] aliquo [*Fratrem*] id est proximū [*suum, quoniam vindex*]. i. iustus vltor [*Est dominus de his omnibus*] vitiis [*Sicut prædiximus vobis, et testificati sumus*] id est firmiter asseruimus. Scriptum
Leu.19. est enim in Leuitico, Non facies calumniam proximo tuo, nec vi opprimes eum, Et sicut Iacobus asse-
Iacob.2. rit, Iudicium sine misericordia fiet ei, qui non fecerit misericordiam. Quantò magis ei qui fecerit frau-
1.Petri.2. dem aut violentiam? [*Non enim vocauit nos deus in immunditiam*] id est ad hoc vt sordibus peccatorum
Finis. contaminemur [*Sed in sanctificationem*] Iuxta illud Zachariæ, Seruiamus illi in sanctitate & iustitia. Ideo
Lucæ.1. in Deuteronomio Moyses loquitur, Perfectus & absque macula eris cum domino deo tuo. Similitu-
Deute.18. do quippe est causa amoris. Propterea sanctus dominus deus noster, sanctos requirit ministros, secun-
Leui.12. dum quòd ait in Leuitico, Nolite contaminare animas vestras. Ego sum dominus deus vester. Sancti estote, quoniam ego sanctus sum. Vult ergo clementissimus deus, pater piissimus, vt ei in virtutibus assimilemur. [*Itaque qui hæc*] præcepta [*spernit, non hominem spernit*] id est non solùm me vel alium dei mi
Lucæ.10. nistrum, ex parte dei ista iubentem contemnit seu vilipendit, non satagens obedire, [*Sed deum*] princi-
Exod.16. paliter spernit, seu inhonorat. Cui consonat quòd apud Lucam ait Saluator, Qui vos audit, me audit: & qui vos spernit me spernit. Vnde & Moyses filiis Israël loquens, Non contra nos (inquit) est vestrū murmur, sed contra deum. Christi ergo vicariis tanquam Christo reuerenter ac promptè obedire debe
Roma.5. mus, [*Qui etiam*] pater vel filius [*Dedit spiritum sanctum suum in nobis*] hoc est cordibus nostris illum infu
Ioann.14. dit, conferendo nobis dona ipsius, vt dictum aliis locis est plenius. Vnde apud Romanos testatur, Charitas dei diffusa est in cordibus nostris, per spiritum sanctum qui datus est nobis. Et apud Ioannem Christus loquebatur discipulis, Ego rogabo patrem, & alium parecletum dabit vobis, spiritum veritatis [*De charitate autem fraternitatis*] id est dilectione fraterna & opere eius, [*Non necesse habuimus scribere vobis*] perfectioribus. [*Ipsi enim vos a deo*] per spiritus sancti illustrationem [*Didicistis.*] Vt ait Ioannes, Non necesse habetis, vt aliquis vos doceat, sed vnctio eius docet vos de omnibus. Itaque didicistis à deo, à quo qui eruditur, beatus est, [*Vt diligatis inuicem.*] Vnde & magister dominus noster. In
1.Ioann.2. hoc (inquit) cognoscent, quia discipuli mei estis, si dilectionem habueritis adinuicem. [*Et enim facitis illud in omnes fratres*] id est charitatis fraternæ affectum, & opus fratribus cunctis impenditis [*In vniuersa Macedonia*] cuius vrbs vestra Metropolis est. [*Rogamus autem vos fratres vt abundetis magis*] in dilectio
Psalm.93. ne cæteriſque virtutibus, [*Et operam detis*] id est diligentiam & conamen adhibeatis, [*Vt quieti sitis*] cu-
Ioann.15. riositatem & loquacitatem, ac euagationes seu discursus vitando. Ait enim deus sublimis apud Esaiam, Super quem requiescet spiritus meus, nisi super quietum & humilem? Rursusque alibi apud eundem, Si reuertamini & quiescatis, salui eritis. In silentio & spe erit fortitudo vestra. ¶Denique bonum est
Esaiæ.66. cum silentio præstolari salutare dei. Anima quoque secundum Aristotelem quiescendo fit prudens,
Esaiæ.30. [*Et vt vestrum negocium agatis*] id est quisq; faciat quod ad se pertinet, nec cū alienis & spertinētibus cau H
Thren.3. sis se occupet, vt sit vobis charitas ordinata, [*Et operamini manibus vestris*] opera vtilia, ocia enim dant vi
Aristote. tia: Iuxta illud Ecclesiast. Multam malitiam docuit ociositas. Hinc nanque de impiis canit Psalmista, In labore hominum non sunt, & cum hominibus non flagellabuntur. Ideo tenuit eos superbia,
Eccles.33. operti sunt iniquitate & impietate sua. Nec mirum, quia vt dicit Iob. Homo ad laborem nascitur, &
Psalm.72 auis ad volandum. Vnde in Ezechiele legitur, Hæc fuit iniquitas Sodomæ, superbia, saturitas panis, abū
dantia, & ocium eius. Itaque operamini [*Sicut præcepimus vobis, et vt honeste ambuletis ad eos qui foris sunt*]
Iob.5. id est coram extraneis exemplariter, irreprehensibiliterque viuatis, [*Et nullius aliquid desideretis*] sine
Eccles.19. rationabili causa. Vnde hoc verbo auaritia prohibetur. Quemadmodum etiam in exodo dicit. Non cōcupisces rem proximi tui. His itaque verbis curiosi, inquieti, seu vagabundi & cupidi notantur ac corriguntur.
Exod.20. ¶Deide docet apostol⁹ eos q de futura resurrectione minus plenè sperabāt, atq; ob hoc de amicorū suorū morte immoderatè dolebant, ac si omnino periissent, Itaque ait, [*Nolo autem vos ignorare fratres*] fi-
Epist. dei veritatem [*De dormientibus*] id est defunctis, qui per comparationem ad diuinam virtutem dormi-
Dan.12. re censentur, quia facilius à deo suscitabuntur, quàm dormiens ab homine excitetur. Vnde apud Danie-
Ioann.11. lē Gabriel, Multi (inquit) de his qui dormiunt in puluere terræ euigilabūtur. Hinc etiā Christus apud Ioannem loquitur, Lazarus amicus noster dormit, sed vado vt à somno suscitem illum. Loquitur autē

A scriptura de quadruplici dormitione seu somno, videlicet de somno naturæ quotidiano ac solito. De
quo in Marco legimus, Erat Iesus in puppi super ceruical dormiens. De somno culpæ. De quo ad Ro.
Tēpus est iā nos de somno surgere. De somno mortis, sicut in libris Regum de vnoquoque pene habe
Marci.4. tur, Dormiuit cum patribus suis. De somno item contemplationis, de quo in Gen. Misit dominus sopo
Roma.13. rem in Adam. Et in Cant. Somnus meus dulcis gutturi meo. [*Vt non contristemini*] de morte propinquo-
Genesi.2. rum & charorum vestrorum inordinatè, ac si illi penitus esse desinerent, & nunquam eis reuniri posse-
Canti.2. tis, [*Sicut & cæteri*] tristantur, [*Qui spem*] futuræ resurrectionis [*Non habent*] Non enim pereūt nobis proximi nostri per mortē. Vnde dicitur deus sancto Iob omnia reddidisse dupla, quāuis nō habuerit plures
filios ac filias post, quàm ante. Ná & defuncti remanserunt denuo viuificandi. Possumus ergo & aliquā-
Iob.42. do debemus de morte proximorū tristari ac flere. Primò, propter naturalis pietatis affectū. Secūdò, propter monstrandum dilectionis iudicium. Tertiò ad cōsolationd aliorum. Quartò propter damnū quod
incurrit ecclesia ex morte iustorum. Sic Ambrosius planxit deuotos sacerdotes. [*Si enim credimus*] quod
vtique necesse est credere, [*Quod Iesus mortuus est*] in die parasceues [*Et resurrexit*] tertia die, [*Ita*] creden- Ambrosi.
dum est, quòd [*Et deus trinitas eos qui dormierunt*]. i. defuncti sunt [*Per Iesum*] id est in fide & gratia Chri- Actu.7.
sti qui obdormierunt in domino. Sicut de Stephano scriptum est in Actis apostolicis, [*Adducet*] ad regnum cæleste beatificatos in anima & corpore [*cum eo*] id est cum Christo, qui peracto iudicio cum e-
B lectis ascendet ad cælos. Ideo apud Ioannem ait, Pater quos dedisti mihi, volo vt vbi sum ego, & illi sint Ioann.17.
mecum, vt videant claritatem meam, Vel adducet cum eo, quia electi qui interim moriuntur, glorifican
tur simul cum Christo, & in eius ductu ad iudicium venient. ¶Insuper ponit Apostolus modum ac ordinem resurrectionis futuræ. [*Hoc enim vobis dicimus in verbo domini*] id est in doctrina Christi videlicet
sicut à deo didicim⁹, nec sermone proprio vtimur, [*Quia nos qui viuimus qui residui sumus*] id est illi ex nostris, qui in die iudicij fuerint viui inuenti atque superstites, itaque nec ab Antichristo, nec aliunde occisi sint [*In aduentu domini*] id est in Christo ad iudicium descendente [*Non præueniemus eos*] id est non
resurgemus ante eos, [*Qui dormierunt*] id est qui longo tempore ante defuncti fuerunt: omnes enim si-
1.Cori.15. mul resurgent, quoniam resurrectio erit in instanti, aut certè breuissimo tempore, sicut prædixit Apostolus. In momento, in ictu oculi. Connumerat autem se Apostolus illis qui tunc erunt, propter vnitatem mystici corporis Christi, quod prima facie nō intelligētes Thessalonicenses putabant iudicium ge
nerale tempore Apostoli consummandum. Et hac occasione scripsit eis secundam epistolam. Quòd autem non præueniemus illos secundum hunc sensum, hinc constat, [*Quoniam ipse dominus*] Christus [*In*
Esaię.9. *iussu*] id est actuali imperio, quo mortuorum resurrectionem iubebit, [*Et in voce archangeli*] id est facta Ioann.6.
à seipso, qui est magni consilij angelus angelorumque princeps, de qua ait apud Ioannem, Veniet hora, Dan.12.
in qua omnes qui in monumētis sunt, audient vocē filij dei. Vel in voce archangeli. i. Michaëlis, qui est
C princeps & custos ecclesiæ: qui deo iubente dicturus est, Surgite mortui, venite ad iudicium. Multi au-
tem angelorum ministerium exhibebunt circa mortuorum resurrectionem, cineres colligendo, susci- Matth.24.
tando, ad locum iudicij deferendo, magnum quoque terrorem terribili voce ſpiis incutiendo. Propter
quod in Matthæo legimus, Mittet angelos suos cum tuba. Vnde iam subditur, [*Et in tuba dei*] id est cū
prædicta voce archangeli vel imperio Christi, quæ nomine tubæ designantur, quoniam altè & clarè sonabunt. Vel, propter similitudinē tubæ corporeæ veteris testamenti, per quam Iudæi congregabantur
ad consilium, commouebantur ad prælium, vocabantur ad festum. Simili modo hac tuba resurgentes Sapien.5.
congregabuntur ad consilium iudicij, ad prælium orbis quoque terrarum pugnabit contra insensātos,
& ad solennitatem æternam, [*Descendet*] in propria persona atque visibili forma [*Decælo*] empyreo. Iuxta illud Apocalypsis, Ecce venit cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt. Apoc.1.
[*Et mortui qui in Christo sunt*] id est qui interim in Christo per mortem quieuerunt, [*Resurgent primi. De-* Actu.1.
inde nos qui viuimus] id est qui tunc viui inuenientur, [*Qui relinquimur*] id est qui vsque ad diem illum in Matth.22.
vita dimittentur, & sicut iam dictum est, residui erunt, [*simul*] id est, pariter & eodem momento [*Ra-* Iohel.3.
piemur] ab angelis, [*Cum illis*] qui ante nos quieuerunt, [*in nubibus*] quæ nos suscipient, sicut
Christum ascendentem nubes suscepit, [*Obuiam christo in aera*] quia & nos in aërem transferemur, siue
leuabimur, & Christus descendet in aërem super vallem Iosaphat. Propter quod apud Matthæum in- Finis.
D ducitur, Media nocte clamor factus est, Ecce spōsus venit, exite obuiam ei. Vnde in Iohele deus loqui- Matth.25.
tur, Consurgant & ascendāt Gentes in vallem Iosaphat, quia ibi sedebo vt iudicem omnes Gētes in cir
cuitu. [*Et sic semper*] id est æternaliter [*Cum domino erimus*] in patria: prolata illa sententia, Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi.
¶Propterea magnaest difficultas, quomodo intelligendus sit iste priorum huiusmodi ac posteriorum
ordo, de quibus dicit Apostolus, Mortui qui in Christo sunt, resurgent: deinde nos qui viuim⁹, qui relin- 1.Cori.15.
quimur. nunc enim prædictum est quòd omnes mortui simul resurgent etiam in momento ictúque
oculi, instantanea quippe erit resurrectio, quo ad id quod fiet à deo, videlicet quantùm ad ipsam animæ & corporis reassociationem. Virtus enim diuina, cum sit infinita, operatur in instanti. Quantùm verò ad id quod fiet ministerio angelorum, scilicet quo ad cinerum collectionem, erit in breuissimo, & vt communiter dicitur, imperceptibili tempore. Non ergo intelligi potest de prioritate ac posteriori-
tate temporali, sed nec de prioritate & posterioritate dignitatis intelligi potest, præsertim cum aliqui perfectissimi homines tunc viui inuenientur, qui nequaquam inferiores erunt hominibus, qui ante eos in
christo quieuerunt. Quidam igitur respondent quòd quidam resurgent ante alios, tempore. Et ad
verba apostoli dicunt, quòd licet singuli resurgent in momento, non tamen omnes eodem momento.
Lyra autem exponit alio modo, cuius expositio quamuis sit vera, tamē in textu elici non potest, nam &
multa verba subintelligit. vnde nec commemoranda videtur. Mihi verò (meliori saluo iudicio) appa-

ret quòd ista prioritas ac posterioritas referendæ sint ad ordinem quo incipit reparatio, vbi desit destru E
ctio. De viuis autem qui in die iudicii inuenientur in terra, aliqui dicunt, quòd in raptu quo rapiẽtur in
aëra, morientur, & incinerabuntur, simulque cum aliis suscitabuntur. Secundum primam responsionẽ
1.The.4. hanc dicit potest, quòd prædicta prioritas & posterioritas resurrectionis erit tẽporalis, alij nanque ante
hunc raptum resurgent, communius tamen tenetur quòd in igne conflagrationis morientur.

Cap.v. [*De temporibus autem & momentis, non indigetis vt scribamus vobis.*] Artic.v

Ocutus in præcedenti capitulo Apostolus de resurrectione futura & die iudicij: nunc red
dit discipulos cautos circa expectationem illorum, ponitque doctrinas saluberrimas, cõpen
L diosas, moralitate repletas, quas qui impleuerit, futurũ illud iudiciũ securè expectat. Itaque
ait [*De temporibus autem*] secundi aduentus Christi seu resurrectionis communis, videlicet
qui anni restent anteq̃ compleatur, [*Et momentis*]. i. determinata hora qua venturus est
Matth.24. Christus: [*Non indigetis vt scribamus vobis*] quia quod sciri potest de hoc vobis iam constat. Sicut subiũ
gitur, [*Ipsi enim diligenter scitis*]. i. cum magna aduertentia cognoscitis, [*Quia dies domini*]. i. hora finalis
iudicij, quæ dicitur dies non solùm propter solis illustrationem, sed & propter omnium operũ homi
num manifestationem. Tunc enim illuminabit dominus abscondita tenebrarum, [*sicut fur in nocte ita ve*
1.Cori. 4. *niet*]. i. latenter, improuisè & subitò accidet, sicut fur tempore noctis domũ ingreditur. Vel, sicut fur, i- F
prouisè in nocte, ita veniet. i. latenter aduenier ad similitudinẽ furis. Vnde in Matthæo legimus, Media
Matth. 22. nocte clamor factus est, ecce sponsus venit. [*Cum enim dixerint*] impij [*Pax*] nobis est, id est quies à malis
præsentibus, [*Et securitas*] à futuris periculis [*Tunc repetentinus eis superueniet interitus*]. i. subitanea perditio
die iudicij, [*sicut dolor in vtero habentis*]. i. tam pœnalis quàm est cruciatus mulieris parturientis [*Et non*
effugient] mortem, & iudicis manum. Istud ergo scitur de tempore & momento futuri iudicij, quòd im
prouisè veniet, atque celerrimè finietur. Sicut apud Matthæum legimus, Sicut fulgur exit ab oriente, &
apparet vsque ad occidentem, ita erit aduentus filij hominis. Quòd verò de tempore & momento sci-
Matth.24. re non potestis, videlicet determinatam horam eius, & quantùm distet, nec mihi Paulo apostolo inno-
tescit. Propter quod ait Saluator in actis Apostolorum, Non est vestrûm nosse tempora & momenta,
Actu.10. quæ pater posuit in sua potestate. Et alibi, De die autem illa & hora nemo scit, neque angeli cælorum.
Matth.24. [*Vos autem fratres non estis in tenebris*] ignorantiæ & peccati, [*Vt vos dies illa tanquam fur apprehendat*] hoc
est, in die illa improuisè comprehendamini atque damnemini à Christo iudice metuendo. Occasione
huius verbi apparet quibusdam, quòd in isto capitulo loquatur Apostolus potius de die particularis iu
dicij, qua quilibet visitatur per mortem, & iudicatur à Christo. Sciebat nanque Apostolus diem fina-
1.The.4. lis iudicij multùm distare. Idcirco de die illa non dixisset hominibus sui temporis. Vos autem in tene-
bris non estis, & cætera: quasi si in tenebris essent, ab illa die comprehendi potuissent. Sed istud facilè G
soluitur. Sicut enim in præcedenti capitulo dixit Apostolus de longe futuris eis; videlicet qui erunt vi-
uentes circa diem iudicij in sua persona. Nos qui viuimus qui residui sumus &c. Ita hoc loco per præ-
sentes designat futuros electos propter vnitatem mystici corporis Christi. Veruntamen omnia iam in-
ducta exponi possunt de die particularis iudicij. Vt sit sensus, De temporibus autem & momentis, id est
qua die & qua hora quilibet vestrûm moriturus & iudicandus sit à Christo, non indigetis vt scribamus
vobis. Nam ita incertum est tempus & momentum huius iudicij sicut illius, nec spectat ad vos talia sci
re. Vnde ait Saluator, Vigilate itaque quia nescitis diem neque horam. Quod autem sciri de hoc potest,
Matth.24. scitis. Ipse enim diligenter scitis quia dies homini, hoc est dies particularis iudicij, quæ dicitur dies do-
mini, quia in ea facit dominus cum moriente particulare iudicium, tanquam fur in nocte, id est impro-
Lucæ.12 uisè & subitò veniet: Iuxta illud, Qua hora non putatis, filius hominis veniet. Et Esaias, Veniet super te
Esaiæ.7. malum atque calamitas, & nescies ortum eorum, veniet super te miseria repente. Cum enim dixerint ho
mines carnales pax & securitas, arbitrantes diu in deliciis viuere. Prout apud Lucam quidam eorum ef-
Lucæ.12. fatur. Anima, habes multa bona, reposita in annos plurimos, requiesce, comede, bibe, epulare, tunc re-
pentinus eis superueniet interitus, id est mors improuisa ac subita. Sicut prædictis verbis euangelicis
additur. Dixit autem illi deus, Stulte hac nocte animam tuam repetent à te. ¶Denique super hæc
verba, Cum dixerint pax & securitas, tunc repentinus eis superueniet interitus, dixit glossa. Ministri An-
tichristi eo occiso in diebus sequentibus gaudebunt, ducentes vxores, cõuiuia celebrantes, & ioca diuer H
si generis exercentes ac dicentes, Licet princeps noster mortuus sit, nos tamen pacem habemus & secu-
ritatem. Et cum talia dixerint, repentinus eis superueniet interitus. Hanc glossam reprobat quidam
hoc loco, sic dicens, Illud non videtur conuenienter dictum, glossa enim præmittit, quod Antichri-
stus fulminabitur, & maxima pars sui exercitus cum ipso peribit. Non ergo est verisimilè quod rema-
nentes erũt in tanta securitate, sed potius in timore. Et ita glossa sibimetipsi repugnare videtur. Item
est contra commune dictum sanctorum & doctorum, qui communiter asserunt omnes ad Christum
conuertendos Antichristo occiso, & eius falsitate detecta. ¶Porrò ad saluandum veritatem
glossæ & harum obiectionũ solutionem, huiusque dicti confutationem. Primò inducenda est scriptu
Matth.24. ra canonica. Ait nanque Saluator, Sicut fuit in diebus Noë, ita erit aduentus filij hominis. Sicut enim
Gene.67. erant (inquit) in diebus Noë comedentes & bibentes, nubentesque & nuptui tradentes vsque in eum
diem in quo introiuit in arcam Noë, & non cognouerunt, donec venit diluuium & tulit omnes, ita
erit aduentus filij hominis. Ex verbis his euidentissimè constat, quòd aliqui impij erunt in mundo
Lucæ.21. prædicto, intenti operibus vsque ad ipsum Christi aduentum seu diem iudicii. ¶Præterea verba Apo
Agustin. stoli quibus dixit, Dum dixerint pax & securitas, Augustinus exponit de carnalibus, qui non aresc ent
præ timore & expectatione futuri iudicij. Non ergo simpliciter omnes boni erunt. Quod ergo pri-
mò arguitur non esse verisimilè quòd post occisionem Antichristi, ministri eius gaudebunt in malis, di

A eo cum Salomone, quia quem deus spernit, nullus corrigere potest. Ideo reprobi illi non corrigentur, Eccles.7.
visis tot signis, quibus meritò corrigerentur. Et hoc vtique verisimile est. Legitur enim in libro Nume- Num.16.
rorum, quòd postquam terra deglutiuit Dathan & Abyron & Chore in conspectu filiorum Israël, i-
gnis quoque deuorauit ducentos quinquaginta viros fautores eorum, nihilominus filij Israël die sequẽ-
ti insurrexerunt contra Moysen & Aaron. ¶ Denique Pharao rex Aegypti quantas dei plagas & signa Exod.7.
vidit ac passus est, non tamen se correxit? Gregorius quoque recitat de quibusdam qui visis pœnis futu- Gregorius
ris redierunt ad corpus, & tamen in vitiis permanserunt. ¶ Præterea quòd quidam asserit glossam esse
cõtra commune dictum sanctorum & doctorum, nequaquam putandum est. Nam & glossa illa non est
verbum glossatoris, videlicet Petri Lombardi, sed expositio Haymonis. Et idem dicunt Beda, Gorra, Haymo.
multique alij. Verum est tamen, quòd sancti affirmant totum mundum conuertendum ad Christũ An Matth. 20.
tichristo occiso. Quod non est intelligendum tam absolutè, quòd singuli conuertentur, sed quia tam
multi conuertendi sunt, vt comparatione eorum, alij erunt paucissimi. Nunc quippe sunt multi vocati
& pauci electi in terra vel in seculo isto, tunc autem erit oppositio modo. Ioan.8.
¶Cur verò Thessalonicenses non sint in tenebris, subdit Apostolus, [*Omnes enim vos filij lucis*] increate, Ioann.1.
videlicet Christi [*Estis*] qui ait, Ego sum lux mundi. De quo refert Euangelista, Erat lux vera, quæ illu- Ioan.12.
minat omnem hominem. Vel, filij lucis, id est gratiæ & fidei. Vnde ait Saluator, Dum lucem habetis, cre
B dite in lucem, vt filij lucis sitis, [*Et filij dei*] hoc est temporis gratiæ, seu noui testamenti atque virtutum. Roma.13.
Vnde apud Romanos dictum est, Nox præcessit, dies autem appropinquauit. Et Zacharias ait, Applica Zachar.2.
buntur gentes multæ ad dñm in die illa. Christus quoque per diem intelligi potest, sicut in hymno can
tatur, Christe qui lux es & dies, &c. [*Et non estis noctis*]. i. temporum iustæ vltionis. De quibus in Actibus Actu.7.
Apostolorum legimus, Tempora prioris ignorantiæ despiciens deus. [*Neque*] estis [*Tenebrarum*]. i. vitio-
rum ac diuersorum errorum. Hoc est non pertinetis ad tempora reprobationis & iræ, nec vitiis deseruiti-
tis, sed estis in tempore gratiæ, & statu salutis. [*Igitur non dormiamus*] somno culpæ, torpendo in vitiis, si-
cut & cæteri ignaui, negligentes & intimorati, [*Sed vigilemus*]. i. vigili mente insistamus diuinis. Non e-
nim dormientibus, sed vigilantibus prouenit regnum dei. [*Et sobrij simus*] temperantiam obseruando.
[*Qui enim dormiunt*] iacendo in vitiis [*Nocte dormiunt*]. i. tempore suæ internæ cæcitatis seu ignorantiæ Augustin.
hoc faciunt. Omnis enim peccans est ignorans secundum Dionysium & Aristotelem. [*Et qui ebrij sunt*]
gulosè viuendo, [*Nocte ebrij sunt*] hoc est in mentis caligine tales constituti sunt, ita vt rationis & gratiæ
lumine sint priuati [*Nos autem qui diei sumus*]. i. claritati virtutum intendimus, [*Sobrij simus*] quatenus ha Dionysius.
bentes victum & vestitum contenti simus. Vnde & Sapiens orat, Tantùm victui meo tribue necessaria, 1.Timo.6.
[*Induti loricam fidei et charitatis*]. i. sic interiora nostra armantes seu munientes fide, quantùm ad intelle- Prouer.39.
ctum. Et charitate, quantùm ad voluntatem, quemadmodum armatur corpus materiali lorica, [*Et ga-*
C *leam spem salutis*] id est spe futuræ beatitudinis muniamus animam nostram, sicut defenditur corpus ga-
lea corporali. Nam & spe salui facti sumus. Et omnes qui sperant in domino non infirmantur. [*Quia* Tit.3.25.
non posuit nos deus] in hoc mundo, vel in statu fidei Christianæ [*In iram*] id est ad hoc vt pereamus, [*Sed* Psalm.
in acquisitionem salutis]. i. ad hoc vt æternam fœlicitatem mereamur, [*Per dominum nostrum Iesum Chri-*
stum]. i. virtute & gratia eius, [*Qui mortuus est pro nobis*] saluandis [*Vt siue vigilemus*] hoc est in hac carne
viuamus, seu exterioribus sensibus & ratione vtamur, [*Siue dormiamus*] dormitioni somni naturalis vel
mortis corporalis, [*Simul cum illo viuamus*] id est in Christo vitam gratiæ, vel gloriæ habeamus. [*Propter*
quod consolamini inuicem] id est vnus alium consoletur, si indiget, Vnus illud Ecclesiastici, Ne desis plo-
rantibus in consolatione, [*Et ædificate alterutrum*] id est mutuò exemplares estote in verbis & actibus,
ne quis ponat offendiculum proximo, [*Sicut et facitis*] Deinde apostolus instruit subditos, [*Rogamus* Eccles.7.
autem vos fratres vt noueritis] per effectum, id est nosse vos demonstretis, [*Eos qui liberant inter vos et præ-* Roma. 14
sunt vobis in domino] id est officiales superiorésque vestros, qui in spiritualibus & temporalibus proui-
D dẽt vobis, & de vestra salute soliciti sunt, [*Vt habeatis illos abundantius*] solito & magis quàm cæteros [*In*
charitate] diligendo eos feruenter tanquam patres spirituales ac pastores. Quos tantò feruentius amare
debetis, quantò maiora ab eis fortimini bona. Et hunc amorem opere declarate, reuerenter obediendo,
atque in necessariis ministrando [*Propter opus illorum*] id est propter exigentiam iuris ex parte admini-
strationis quam vobis impendunt, [*Pacem habete cum eis*] nunquam murmurando, contendendo, aut re 1.Timo.5.
bellando. Qui enim bene præsunt presbyteri, duplici honore digni sunt. Et qui potestati resistit, dei or Roma.13.
dinationi resistit, damnationémque acquirit. [*Rogamus autem vos fratres, corripite inquietos*] id est mente Epist.
aut corpore instabiles, gyrouagos, curiosos & contentiosos, [*Consolamini pusillanimes*] ne aduersis fran-
gantur, sed firmiter sperent in deo. [*suscipite infirmos*] corde aut corpore, languorem eorum interiorem
aut corporalem pro posse sanando, eósque fouendo, ac supportando, [*Patientes estote ad omnes*] quia qui Prouer.14.
patiens est, multa gubernatur prudentia, & in patientia consistit possessio animæ. [*Videte ne quis malum* Roma.12.
pro malo alicui reddat] quoniam & alibi dictum est, Noli vinci à malo, sed vince in bono malũ. Et Psal- Psalm.7.
mista, Si reddidi (inquiens) retribuentibus mihi mala, decidam meritò ab inimicis meis inanis. Vnde & Prouer.20
Salomon in Prouerbiis, Ne dicas quomodo fecit mihi, sic faciã ei: expecta dominum, & liberabit te. A- Eccles.28.
pud Eccles. quoque ait scriptura, Relinque proximo tuo nocenti te, & tunc deprecanti tibi peccata
soluentur, [*Sed semper quod bonum est sectamini*] id est exequamini vel imitemini, [*In inuicem*] vt vnus
imitetur bonum alterius, & alter alteri bona impendat, [*Et in omnes*] extraneos, sectamini bonum his mo
dis. Virtutes igitur aliorum consideremus & imitemur, non vitia [*Semper gaudete*] in domino, vtputa o- Lucæ.18.
mni tempore opportuno, tam in aduersis q̃ prosperis. Similiter, [*Sine intermissione orate*] nullam debi-
tam orationis horam omittendo [*In omnibus*] quæ accidunt vobis. Et in prosperitatibus aliorum. [*Gra-* Esaiæ.63.
tias agite] deo: quemadmodum Esaias fecit, cum dixit, Miserationum domini recordabor, laudem domi

ni ſuper omnibus bonis, quæ reddidit nobis. [*Hæc eſt enim voluntas dei*].i. horum executio placet deo [*in chriſto ieſu*] id eſt prout Chriſtus edocuit, & ſicut ipſi in Chriſto hæc placuerunt [*in omnibus vobis*] quia vult deus vt vos omnes iſta agatis, [*Spiritum*].i. ſpiritus ſancti donum, videlicet gratiam deuotionis, & ſancti feruoris [*Nolite extinguere*] in vobis. vel aliis, aperiendo cordis veſtri ianuam dæmoni ſeu peccato mortali, [*Prophetias*].i. expoſitiones ſcripturarum, eloquia prophetarum, ſeu reuelationes quæ interdum ſimplicibus fiunt, [*Nolite ſpernere*] ſed reuerenter audite ac diſcite. [*Omnia autem probate*] id eſt vniuerſa quæ probatione digna ſunt, per rationem diſcutite, ſeparando precioſum à vili. Quæ verò manifeſtè mala ſunt atque prohibita, diſcuſsione non indigent [*Quod bonum eſt*] rectæ rationis iudicio, vel ſcripturæ teſtimonio [*Tenete*] memoriter & operanter, inhærendo iugiter actibus virtuoſis. [*Ab omni ſpecie mala abſtinete vos*] id eſt non ſolùm veraciter, ſed & apparenter mala vitate, ne quis ſcandalizetur.

Hiere.15. Gala.7. Eccleſi.32. Sapien.6. Matth.20. Pſalm.144 Matth.7. Lucę.11. Eccleſi.2. Pſalm.104 Coloſſ.4. Origenes. Thomas. Matth.26. Ioann.15. Iudith.6.

¶ Præterea orat Apoſtolus pro Theſſalonicenſibus, quatenus deo operante exhortationes ſeu iuſsiones præmemoratas adimpleant, [*Deus autem pacis*] dator & cuſtos, [*Sanctificet vos per omnia*].i. vniuerſis virtutibus mundet, ornet, atque perficiat vos, [*Vt integer*] id eſt à corruptione vitiorum immunis [*ſpiritus veſter*] id eſt mens ſeu ſuperior pars animæ [*Et anima*] quantùm ad vires ſuas inferiores, integra à læſione peccati. Incorruptio enim facit proximum eſſe deo, [*Et corpus*] veſtrum integrum, id eſt inuiolatum [*ſine querela*] id eſt irreprehenſibiliter [*In aduentu domini noſtri Ieſu chriſti*] id eſt vſque ad terminum vitæ præſentis, [*ſeruetur*] per gratiam cuſtodientem. Vel, in aduentu Chriſti, id eſt ad hoc vt in ſecundo Chriſti aduentu appareatis coram eo cum anima & corpore glorioſo. Hæc autem fidenter oro. [*Fidelis enim eſt*] deus, id eſt verus in ſermonibus ſuis, [*Qui vocauit vos*] ad ſtatum ſalutis, [*Qui etiam faciet*] id eſt preces veſtras exaudiet, ſicut promiſit de eo diuinus Pſaltes, Voluntatem timentium ſe faciet, & deprecationem eorum exaudiet. Omnis enim qui petit, accipit, & qui quærit inuenit. Quis nanque inuocauit eum, & deſpexit eum? Sed agendum eſt, quòd rurſus hortatur Pſalmographus, Lætetur cor quærentium dominum, quærite faciem eius ſemper. Qui ſic inuocat, procul dubio ſortietur fœlicem effectum. [*Fratres orate pro nobis*] Ecce verbum eximiæ humilitatis quo tantus Apoſtolus diſcipulorũ ſuorum quærit ſuffragium. [*ſalutate fratres omnes*] vobis opportunè occurrentes [*In oſculo ſancto*] non carnali aut ſimulato. [*Adiuro vos per dominum, vt legatur epiſtola hæc omnibus ſanctis fratribus*] id eſt veraciter Chriſtianis. ¶ Circa hoc quæri poſſet quomodo adiuratio ſit licita, etſi liceat hominem adiurare. Et videtur quòd non. Ait enim Origenes ſuper Matthæum, Non oportet vt vir qui vult ſecundum Euangelium viuere, adiuret alium: ſi enim iurare non licet, nec adiurare. In oppoſitum eſt ipſe apoſtolus adiurans hoc loco diſcipulos ſuos. Et reſpondendum eſt ſecundum Thomam, quòd adiurare non eſt alium ad iurandum inducere, ſed per ſimilitudinem iuramenti à ſe inducti, alium ad aliquid agendum prouocare. Dicitur enim adiurare quaſi ad aliquid iurare, videlicet vt aliquid fiat ab alio: Sic autem poteſt homo adiurare ſuperiores ſuos per modum deprecationis: Subditos verò per modum iuſsionis, quos etiam per adiurationem conſtringere poteſt propter neceſſariam cauſam. Cum verò aliquis vult ab alio quippiam obtinere per adiurationem ſine impoſitione neceſsitatis, talia adiuratio omnibus licet. Origenes autem loquitur de adiuratione, qua quis vult alium cogere vt ſibimetipſi iuret, quemadmodum princeps ſacerdotum adiurauit Chriſtum. Horum determinatio plenius continetur ſecunda ſecundæ quæſtione 89. [*Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti*] ſine qua nullo momento eſſe poteſtis in ſtatu ſalutis, ſit ſemper [*Vobiſcum*] Ipſe enim ad ſupernaturalem finem nos condidit, ad quem perduci non poſſumus, niſi per ſupernaturalia media. Ideo nunquam de nobis præſumere, nunquam inaniter gloriari debemus: ſed pietati benigniſſimi creatoris indeſinenter inniti, qui eſt ſuper omnia deus ſublimis & benedictus. [*Amen.*]

IN EPISTOLAM SECVNDAM AD THESSALONICENSES PROEMIVM.

Sapien.6. Eccleſi.6. 1.Timo.4.

CLara eſt, & nunquam marceſcit ſapientia, & facilè inuenitur ab his qui diligunt, & quærunt eam. Quoniam veraciter ſcriptum eſt, Auris bona cum omni concupiſcentia audiet ſapientiam. Theſſalonicenſes tanquam boni diſcipuli doctrinam præcedentis epiſtolæ cum ingenti diligentia aduerterunt. In qua cum ſcriptum conſpicerent, Nos qui viuimus, qui relinquimur, ſimul rapiemur cum illis &c. opinati ſunt chriſtum fuiſſe ad iudicium finale venturum in diebus ſuis. Præſertim & cum tribulationes eorum penè quotidie augerentur. Quo cognito ſcripſit eis apoſtolus ab Athenis hanc ſecundam epiſtolam per Tychicum & Oneſimum, qui & priorem detulerunt epiſtolam, & verba Theſſalonicenſium retulerunt apoſtolo. Hortatur ergo eos apoſtolus ad patientiam, & diem iudicij nondum inſtare teſtatur, inquietósque durè redarguit.

Cap. 1. [*Paulus et ſyluanus et Timotheus eccleſiæ Theſſalonicen.*]

Articulus 1.

P

Aulus et ſyluanus et Timotheus eccleſiæ Theſſalonicenſium in deo patre noſtro et Domino Ieſu chriſto.] Omnia verba hæc in exordio epiſtolæ præcedentis expoſita ſunt. Nam & verbo & ſenſu idem eſt vtriuſque epiſtolæ principiũ. [*Gratias agere debemus deo ſemper*].i. omni tẽpore cõgruenti [*Pro vobis*].i. propter bñficia vobis diuinit⁹ prẽſtita, ó [*Fratres*] ad hoc ẽm tenemur tãq; paſtores vr̃i. Charitas quoq; qua de vr̃a ſalute gaudem⁹, & dei honorẽ cõcupi

A mus ad hanc nos gratiarum actionem conſtringit, [*ita vt dignum eſt*].i. multùm affectuoſè atque humiliter, ſicut pro tantis beneficiis, tanto benefactori à tantillis gratias agi decet, [*Quoniam ſupercreſcit*] id eſt plurimùm proficit [*Fides veſtra*] nam per illuminationem ſpiritus ſancti fit clarior, atque per opera bona viuacior, [*Et abundauit charitas vnuſcuiuſque veſtrum in inuicem*].i. vnuſquiſque veſtrũm alium amat feruenter ſpirituali & ſancta dilectione, [*ita vt noſipſi in vobis*].i. de veſtra perfectione, in perfectionis veſtræ conſideratione [*Gloriemur in eccleſiis dei*] coram congregationibus Chriſtianorum, ad quorum ædificationem lætanter referimus veſtras virtutes. Gloriamur, inquam, [*Pro*] id eſt de [*Patientia veſtra et fide*] quæ fortiter conſeruaſtis [*in omnibus perſequutionibus veſtris*] quæ extrinſecus infligũtur, [*Et tribulationibus*] aliis, [*Quas ſuſtinetis in exemplum*].i. in declarationem [*Iuſti iudicij dei*] futuri in morte cu iuſſibet, vel in die nouiſsimo. Tribulationes quippe quas ſuſtinetis, teſtantur & manifeſtãt quòd deus poſt hanc vitam iudicat patientes & inferentes, reddens ſingulis quod merentur, videlicet patientibus gloriam. Qui enim humiliatus fuerit, erit in gloria. Cùm nanque cernamus in hac vita impios proſperari, & iuſtos opprimere, iuſtos autẽ aduerſitatibus fatigari & opprimi etiam vſque ad mortem, oportet concedere q⁹ iuſtus & ſapiens deus poſt hanc vitam omnia rectè diſponat, iuſtè iudicet, & optimè ordiB net. Quòd non fit niſi per iuſtam damnationem malorum, & beatificationem iuſtorum, [*Vt digni*] id eſt glorioſi [*Habeamini*,] Vel, digni habeamini, id eſt digni ſitis per opera ſancta [*in regno dei*] id eſt in eccleſia triumphante ac throno cæleſti, [*Pro quo*] videlicet vt ſic digni habeamini, [*Et patimini*] tãta aduerſa, penſantes illud Euangelij, Gaudete in illa hora & exultate, ecce enim merces veſtra copioſa eſt in cælis. Si enim compatimur, & conregnabimus, [*ſi tamen*] id eſt quia [*iuſtum eſt apud deum*].i. in mente di uina hoc iuſtum cẽſetur, [*Retribuere tribulationem his qui vos tribulãt*] id eſt perſequutoribus veſtris debitas reddere pœnas pro pœnis quas vobis infligunt. Quod vtique iuſtũ eſt, & continget, ſicut & Pſalmiſta teſtatur, Qui cuſtodit veritatem in ſeculum, facit iudicium iniuriam patientibus. Vnde in Iob habetur, Deus inultum abire nõ patitur. Iuſtum quoque eſt apud deum [*Et vos qui tribulamini*] propter iuſtitiã, [*Requiem dare*] æternam [*Nobiſcum*] in patria. Ideo nanque in lib. Sapientiæ legimus, Deus tentauit illos, & inuenit illos dignos ſe. Ideóque accipient regnum decoris, & diadema ſpeciei de manu domini. Et in Apoc. Iſti ſunt qui venerunt de tribulatione magna, ideo ſunt ante thronum dei. Hæc autẽ retributio plenariè fiet, & iuſtum eſt apud deum eam compleri, [*in reuelatione*] id eſt manifeſta apparitione [*Domini ieſu*] venientis [*De cælo*] in die nouiſsimo [*cum angelis virtutis eius*] id eſt angelis ſanctis ſuæ diuinæ poteſtati, imò & ſuæ humanitati ſubiectis, [*in flamma ignis dantis vindictam*] id eſt in reuela tione Ieſu dantis in flamma ignis, id eſt per ignem flammantem, vindictam. i. iuſtam vltionem, [*His qui non nouerunt deum*] ſcientia formata, quę facit quod nouit agendũ, id eſt iniuſtis, qui & ſi dicant ſe noſſe deũ, C factis negant. De hac enim ſcientia ait Ioannes in prima ſua canonica, Qui dicit ſe nõ noſſe deũ, & mandata eius non cuſtodit, mendax eſt. Vel, per ignorantes deum, intelliguntur idololatræ, [*Et*] his [*Qui non obediunt Euangelio*] id eſt euangelicæ doctrinæ [*Domini noſtri ieſu Chriſti.*] De hac Chriſti reuelatione & flamma ignis, Pſaltes Dauid clariſsimè prophetauit, Deus manifeſtè veniet, deus noſter, & nõ ſilebit. Ignis in conſpectu eius exardeſcet.]*Qui*] neſcientes & inobedientes [*Pœnas dabunt*] id eſt perſoluent & luent [*in interitu æternas*] id eſt æternaliter perdurantes, & quaſi occidentes, nõ tamen extinguentes eos quos punient. Vnde hæ pœnæ ſunt mors ſecunda, æterna & amariſsima. Has igitur pœnas dabunt. i. ſuſtinebunt ſibi inflictas, [*A facie domini*].i. à præſentia Chriſti, qui dicet, Ite maledicti in ignem æternum, cuius facies reprobis erit horrenda ac pœnaliſsima, vt dicant montibus & petris, Cadite ſuper nos, & abſcondite nos à facie ſedentis ſuper thronum, & ab ira ignis [*Et a gloria virtutis eius*].i. ab excelIentia ſeu maieſtate potentiæ Chriſti, quia in ſuo imperio reprobos in pœnas inferni detrudet. Data nanque eſt ei omnis poteſtas in cælo & in terra [*Cum venerit*] Chriſtus [*Glorificari*] hoc eſt glorioſus atque magnificus apparere [*in ſanctis ſuis*] id eſt in præmiatione ſeu glorificatione electorũ ſuorum, [*Et*] cùm venerit [*Admirabilis fieri*] in cordibus omnium intuentium, [*in omnibus qui crediderunt*] id eſt in iuſta retributione ſeu præmio vniuerſorum fidelium, bonos ſaluando, impiósque damnando, Ex quo effectu cunctis patebit quàm admirabilis ſit dominus Ieſus, quemadmodum ſcriptum eſt, Mirabilis deus in ſanctis ſuis. Signum verò quòd omnia iſta fic fiẽt, eſt, [*Quia creditum eſt teſtimonium noſtrum*] D id eſt atteſtatio ſeu prędicatio noſtra de iuſto iudicio dei credita eſt [*ſuper vos*] id eſt à vobis vel in cordibus veſtris. Hoc etiam ſenſit Eſaias qui habet, Spiritus domini ſuper me, id eſt in me creditum eſt [*in die illo*] id eſt ſicque complebitur in die nouiſsimo, quando omnes ſimul remunerabuntur. Vel, in die illo. i. de die illo, quia de die iudicij credidiſtis quæ prędicauimus vobis. [*in quo*] negotio ſeu teſtimonio prædicationis noſtrę [*Etiam oramus ſemper pro vobis, vt dignetur*].i. dignos efficiat [*Vos vocatione ſua*].i. beatitudine ad quam vocati eſtis, [*Deus noſter impleat omnem voluntatem bonitatis ſuæ*] id eſt quicquid ſuæ pietati placitum eſt, ad effectum perducat in vobis, quatenus faciat vos ſuis præceptis atque conſiliis miſericorditer datis obedire in omnibus. Impleat quoque [*Et opus fidei*].i. opera virtuoſa ex fide naſcentia, ſine quibus fides mortua eſt in ſeipſa. Vel, opus fidei propriè intelligitur oris confeſsio, qua quis fidẽ profitetur. Corde enim creditur ad iuſtitiam, ore verò confeſsio fit ad ſaluté. Quæ confeſsio ſummè neceſſaria fuit martyribus tẽpore apoſtolorũ. Et poſtmodũ diu [*in virtute*] cõſtantiæ ſeu animi firmitate, vel fortiter ſtetis, atque in finẽ perſeueretis [*Vt clarificetur nomen domini noſtri ieſu Chriſti*] id eſt ipſe Chriſtus clarificetur, [*in vobis*] dupliciter. Primò, vt cũ ſyncerè cognoſcatis, & dignè honoretis. Sic enim clarificatur. i. clarè habetur, ſcitur & honoratur in cordibus veſtris. De tali clarificatione ait Saluator, Pater, venit hora, clarifica filium tuum. Secundò, vt diuina perfectio Chriſti in vobis appareat, & ita Chriſt⁹ in vobis per ſuſt⁹ prẽclarum effectũ innoteſcat ſeu declaretur, [*Et vos in illo*] id eſt in Chriſto clarificemini, videndo eum in patria facie ad faciem. Nõ ergo eodem modo clarifica-

Coloſſ.3. 2.Cor.5. Iob 22. Act.14. Luc.6. Rom.8. Pſalm.145. Iob 24. Sap.3. Apoc.7. Tit.1. 1.Ioan.2. Galat.4. Pſal.49. Apoc.21. Matth.25. Apoc.6. Matth.28. Finis. Pſal.67. Eſa.48. Iacobi 2. Rom.10. Ioan.17. 1.Cor.13.

tur Christus in nobis,& nos in illo. Per hoc enim,quod ipse clarificatur in nobis,nihil perfectionis aut E
gloriæ ei accrescit. Per hoc autem,quod nos clarificamur in Christo,summè perficimur. Sic igitur clarificemini in illo,[*Secundum gratiam dei nostri*] id est iuxta mensuram gratiæ vobis à sancta trinitate exhibitæ,[*Et domini nostri Iesu Christi*]id est secundum eandem gratiam, quæ nobis per Christum tanquã per mediatorem & causam meritoriam datur. Hoc dicit Apostolus, ne quis propriis meritis principaliter innitatur.

Cap. II. [*Rogamus autem vos fratres per aduentum domini.*]
Articulus II.

2. Thess.1. Epist. Matth. 22. Eccles. 19. 2.Cor.II. Matt.24. 1.Tim.4. 1.Petri 3. 1.Cor.8. Iudith. 3. 1.Ioan.2. Hieron.

Ompléta gratiarum actione & oratione pro Thessalonicensibus deo oblata in præcedenti capitulo, nunc corrigit errorem eorum & instruit eos quid de die iudicij sit tenendum, [*Rogamus autem vos fratres per aduentum domini nostri Iesu Christi*] ad extremum iudicium, [Et]per aduentum [*nostræ congregationis*]id est per collectionem omnium fidelium,[*In ipsum*] id est ad Christum ad quem omnes in die iudicij adducentur. Sic autem rogare,est obsecrare, [*Vt non cito*] id est non facilè,neque in breui hora,seu modico tempore,[*Moueamini*]id est recedatis, [A *vestro sensu*] id est à vero intellectu scripturæ quem didicistis. Qui enim citò credit, leuis est corde. Vel,non moueamini ad instabilitatem atque errores à vestro sensu, id est propria sensualitate & naturali ratione, propriis adinuentionibus ac imaginationibus potius quàm scripturæ authoritati innitendo,[*Neque terreamini*]vano terrore,arbitrantes instare diem iudicij,& persequutiones grauissimas, quæ ipsum præcedent, [*Neque per spiritum*] quamuis diabolus se in angelum lucis transfigurans asserat instare diem nouissimum, [*Neque per sermonem*] cuiuscunque prædicatoris, [*Neque per epistolam tanquam per nos missam*] id est quamuis aliquis pseudoapostolus miserit vobis epistolam nostro nomine intitulatam,sicut interdum fecerunt pseudoapostoli causa fallèdi, [*Quasi instet*] id est in proximo venturus sit,[*Dies domini*]id est tempus finalis iudicij.[*Ne quis vos seducat*]ad hoc æstimandum,[*Vllo modo.*]error enim & fallitas semper vitanda sunt. [*Quoniam nisi venerit discessio primum*]id est dies domini nõ erit in actu,nec Christus generale iudicium faciet,nisi primùm, id est ante, venerit discessio gentium à Romano imperio,quæ iam pro magna parte impleta est. Vel,discessio particularium ecclesiarum ab obedientia Romanæ ecclesiæ. Vel vt aliis amplius placet, Nisi venerit discessio Christianorum à fide catholica. non quòd omnes à fide recedent, sed multi. Dicit enim saluator, Quod tunc abundabit iniquitas, & refrigescet charitas, sicque fides vera in multis deficiet. Propter G
quod Apostolus dicit primę Tim. Spiritus manifestè dicit,quia in nouissimis diebus discedent quidam à fide. Et Petrus in secunda epistola. Venient in nouissimis diebus illusores iuxta proprias concupiscentias ambulantes & dicentes,Vbi est promissio aut aduentus eius? Non dicit Apostolus, quòd mox venturus sit Christus ad iudicium, discessione ista completa, sed quòd non veniet nisi ista præcedãt. Tamen ista discessione facta, præparata erit via Antichristo,vt recipiatur penè ab omnibus. Idcirco verisimile est, quòd post discessionem statim veniet Antichristus, vel nascendo, vel publicè prædicando, vt aliqui asserunt. Ideo de aduentu Antichristi,qui est secundũ quod præcedet diem iudicij, subditur, [*Et reuelatus fuerit*]id est manifestatus mundo, imò seipsum hominibus manifestauerit, [*Homo peccati, filius perditionis*] id est Antichristus, per excellentiam homo peccati vocatus, tanquam omnibus vitiis præ cunctis hominibus plenus,& cæteris quasi fons & origo peccandi existens ad æternam damnationem seu perditionem immoderatissimè tendens,[*Qui aduersatur*]id est Christo aduersabitur ac toti ecclesiæ.[*Et extollitur*]id est per superbiam erigetur,[*Supra omne quod dicitur deus*]id est vniuersis creaturis(quæ vel singulari perfectione,vel vna hominum opinione dij vocantur)se præferet, [*Aut quod colitur*] id est etiam per tumorem elationis grauissimę supra verum deum extolletur. Non quòd dicturus sit se deo maiorem, sed quoniam deum nil prorsus timebit, atque diuinæ voluntati suam in omnibus præferet,diuinum cultum exterminans,& suum inducens. Cuius figura fuit,quod de Nabuchodo H
nosore scribitur, Qui Holoferni præcepit omnes deos terræ exterminari, vt ipse solus à suis subditis, imò ab omnibus coleretur vt deus,& deus vocaretur, [*Ita vt*] Antichristus [*In templo dei sedeat, ostendens se*]suis cultoribus,[*Tanquam sit deus*]Nam & deum & dei filium se vocauit. Per templum verò,in quo sessurus est,intelligitur templum quod ipse cum Iudæis sibi adhærentibus (vt fertur) in Hierusalem ædificabit.[*Non retinetis*]memoriter,[*quod cum adhuc essem apud vos*]corporali præsentia in vestri cõuersione,[*Hæc*]quę nũc scribo de discessione & Antichristo ac die iudicij,[*Dicebam vobis?*]proprio ore?[*Et nunc quid detineat*]id est Antichristi aduentum differat, [*Scitis*] videlicet quia discessio nondũ completa est,nec tempus diuinitus præstitutum seu præordinatum aduentui Antichristi aduenit. Hoc igitur detinet,sic tamen,vt[*Reueletur*]homo peccati[*In suo tempore*] id est diuinitus prædisposito. Reuelabitur enim aliquãdo,quod patet ex hoc, [*Nam mysterium iam operatur*].i.diabolus per Neronẽ & alios tyrannos tẽpore isto facit peccata præfiguratiua malitiæ Antichristi. Persequutio quippe Neronis & aliorũ similium occidentiũ Christianos prefiguravit persequutionẽ ab Antichristo fidelibus infligendã. Et sicut Nero occidit Petrũ & Paulũ,sic Antichristus occidet Enoch & Heliam. Denique sicut Abel,Ioseph,Dauid,Sãson & alij multi Christi figuræ fuerunt: sic Nero,Simon magus, Antiochus illũstris,Diocletianus Antichristi erant figuræ. Vel sic,& rędit quasi in idem. Nã mysterium iniquitatis.i.iniquitas mysterialis occulta & figuratiua iniquitatis in Antichristo futuræ,iã operatur in Neronе,cæterísque prædictis qui nunc talia operantur contra Christum & sanctos, qualia tunc operabitur

A Antichristus. Hoc loco ait beatus Hieronymus, quòd Apostolus dixerit sciri à Thessalonicẽsibus,hoc loco non exponit apertè. Ideo nos qui nescimus quòd illi sciebant, peruenire cum labore ad id quod sentit Apostolus,cupimus,nec valemus,præsertim quoniam verba sequentia hunc sensum faciunt obscuriorẽ. Quid enim est quod subditur? [*Tantum vt qui tenet, nunc teneat, donec de medio fiat.*] Denique Auguſt.
circa hæc verba Augustinus fatetur,Ego prorsus ignoro quid dixerit. Glossa tamen exponit hunc locũ variis modis,quorum vnus, Mysterium iniquitatis iam operatur secundum sensus indoctos, tantũ hoc restat implendum,antequam filius perditionis appareat, vt qui tenet nunc.i. homo iam tenens Romanum imperium,teneat illud.i.qui imperat imperet, donec ipsa Romani imperij potestas de medio fiat. i.penitus deleatur. Nam ante aduentum Antichristi cessabit, vt dicitur. Vel sic,vt qui tenet fidẽ,teneat eam,donec ipsa fides de medio fiat.i.tollatur quantũ ad plurimos,sicut expositum est. [*Et tunc*].i.discessione hac triplici cõsummata,[*Reuelabitur*] id est seipsum ostendet, & regnare incipiet, [*Ille iniquus quem dominus Iesus interficiet spiritu oris sui*].i.suo præcepto iubens eum occidi à Michaële, vel per seipsum eum occidens suo aspectu. Vnde apud Danielem de Antichristo scriptum est, Sine manu conte- Danie.8.
retur. Quidam etiam dicunt quod fulminabitur,& in Esaia legitur, Spiritu labiorum suorum interfi- Esa.II,
ciet impium. Quidam per spiritum oris Christi intelligunt spiritum sanctũ, cuius virtute occidendus Finis.
B est Antichristus, [*Et destruet illustratione aduentus sui eum*].i.dominus Iesus conteret & damnabit Antichristum cũ suis,suo claro aduentu ad iudicium,quãdo dicturus est, Ite maledicti in ignem æternum. Matth. 25.
[*Cuius est aduentus secundum operationem Satanæ*]Duplex ponitur Antichristi aduentus. Primus,occultus, qui pertinet ad eius generationẽ. Alter, manifestus pertinens ad eius prædicationem. De quo iam tractat Apostolus,aduentus ergo.i.manifestatio Antichristi,qua se hominibus ostendet tanquam verũ Christum ac filium dei est. i.erit. Loquitur enim Apostolus more prophetico de futuro per modum præsentis,secundum operationẽ Satanæ.i.dæmone cooperãte,[*In omni virtute*] potestatis humanæ. Maximam enim habebit multitudinem ministrorum,& omnibus diuitiis abundabit, nec erit qui ei poterit humana virtute resistere,[*Et signis*]quantùm ad miracula minora,[*Et prodigiis*]quantùm ad maiora [*Mendacibus*].i.apparentibus,vel ad fallendum ordinatis. ¶Solet autẽ quæri,an Antichristus & eius ministri vera miracula facient. Et respondendum,quòd si de miraculis propriissimè loquamur, videlicet tanquam de effectibus totam naturalem facultatem ac ordinem rerum transcẽdentibus, tunc nõ faciet miracula verè,sed solũ apparenter,& in præstigiis illudendo sensus humanos. Nẽpe talia fieri nequeũt nisi virtute diuina. De quibus ait Psalmographus, Benedictus dominus deus Israël, qui facit mirabilia Psalm.71.
solus. Talia fecit Christus: sicut ait,Si opera non fecissem quæ nemo alius fecit, peccatum nõ haberẽt. Ioan.15.
Si autem loquamur de miraculis magis cõmuniter,velut de effectibus incõsuetis, & præter solitũ cur-
C sum,naturalemq; modum productis,sic facient vera miracula adiuuante diabolo. Vnde in Apoc.legitur,Dedit illi draco virtutem & potestatem magnam. Et rursus, Fecit signa magna,vt etiam ignem faceret de cælo descendere in conspectu hominum: & seducet habitantes in terra,propter signa quæ data sunt illi. Hoc & Christus in Euangelio testatur,Surgent,inquiens,pseudochristi,& dabunt signa magna,ita vt in errorem ducantur,si fieri potest,etiam electi. Dicuntur tamen miracula ista mendacia, nõ formaliter,sed finaliter, quia ad fallendum seu falsitatum confirmationem ordinabuntur. Aliqua autẽ Marc.13.
erunt omnino mendacia siue phãtasmata ad illudendum hominibus [*Et in omni seductione iniquitatis*].i. in omni genere deceptionis iniustæ ad iniquitatem trahentis, [*His qui pereunt*].i.ad damnationẽ reproborum. Variis autem modis Antichristus decipiet mundum, videlicet simulatione sanctitatis, scripturarum allegationibus, sapientia & ornatu sermonis, eminentia miraculorum, promissione diuitiarum, terrore minarum,potestate,prosperitate, ac multitudine ministrorum suorum. Sic ergo veniet reprobis,[*Eo quod charitatem veritatis*].i.veram dilectionem seu Christi,qui veritas est,amorem[*Non receperunt*]perseuerando in ea vt salui fierent,à promerendo vitam æternam,ad quam sola perseuerantia du- Ioan.14.
cit.[*Ideo*].i.in pœnam huius peccati [*Mittet*] permittitur [*illis deus operationem erroris*].i.fallacias Anti- Matt.24.
christi, [*Vt credant mendacio*].i.falsæ doctrinæ Antichristi. Tenetur autem hîc dictio,vt, consecutiuè, non causaliter,[*Vt inducentur*].i.ab electis discernantur,ad sinistram ponantur & condemnentur, [*Om*
nes qui non crediderunt]fide formata ac stabili,[*Veritati*] euangelicæ legis,[*Sed consenserunt iniquitati*] do Marc. 16.
D ctrinæ & operum Antichristi,[*Nos autem*] pastores vestri,[*Debemus*] debito condescentiæ vel charitate exigente,[*Gratias agere deo semper pro vobis*].i.vice vestra,vel pro beneficiis vobis collatis,ô [*Fratres dilecti a deo*] Quibus conuenit illud Ioannis,Nos ergo diligamus deũ, quoniam ipse prior dilexit nos, [*Quod elegerit vos deus*]id est ab æterno prędestinauerit,[*Primitias*]id est ad hoc vt essetis primi de Chri 1.Ioan.4.
sti fidelibus, [*In salutem*] id est ad obtinendum fœlicitatem æternam. Erant enim Thessalonicenses de primitiua ecclesia,[*In sanctificatione spiritus*] id est in infusione gratiæ spiritus sancti, seu baptismo vbi spiritus sanctus datur,& homo sanctificatur ad obtinendam salutem, [*Et fide veritatis*] id est fide catholica data à Christo,qui est veritas prima. Nam per sanctificationem iltam & fidem acquiritur salus æ- Ioan.14.
terna,ad quam pertinet diuina electio. [*In quam*] id est ad quam veram fidem, [*Et vocauit vos*]deus vocatione suæ inspirationis internæ, [*Per euangelium nostrum*].i.per prædicationem sancti Euangelij à nobis exhibitam, qua admoniti estis ad fidei susceptionem,quam & deus vobis infundit,[*In acquisitionem gloriæ*].i.ad adipiscẽdam beatitudinẽ, [*Domini nostri Iesu Christi*]qui ait, Qui credit in me,habet vitam æternam. Itémque,Beati qui non viderunt & crediderunt. [*Itaque fratres state*]in gratia,non ruentes in
vitia,[*Et tenete traditiones*]id est morales institutiones seu iussiones implete,[*Quas didicistis,siue per ser-* Ioan.6.
monem]vocalem oris nostri,[*siue per epistolam nostram*]præsentem seu prędecedentem,[*Ipse autem domi-* Ioan.20.
nus noster Iesus christus et deus pater noster].i.trinitas vel persona patris, qui est de creatione,& pater gubernatione ac dilectione,[*Qui dilexit nos*]ab æterno,quemadmodũ beneficia testantur. Nã & propter Ephe.2.

nimiam charitatem ſuam qua dilexit nos, filium ſuum miſit in ſimilitudinem carnis peccati, [*Et dedit*] nobis, [*conſolationem æternam*] nunc in ſpe, & per quandam inchoationem frequenter nos lætificando, noſtram redemptionem annunciando, futura præmia proponendo ac promittendo, imò & in omni tribulatione noſtra nos cõſolando. Hanc conſolationem æternam daturus eſt tandem in re, & per fœlicẽ conſummationem. Propter quod ait Chriſtus diſcipulis ſuis, Iterum videbo vos, & gaudium veſtrum nemo tollet à vobis. Ideo ſubditur, [*Et ſpem bonam in gratia*] .i. per gratiam ſuam præſtitit vobis certam ac piam fiduciam adipiſcendi conſolationem prædictam. Sicuti Chriſtus loquitur, Petite & accipietis, vt gaudium veſtrum ſit plenum, [*Exhortetur*] id eſt gratioſè excitet [*corda veſtra, & confirmet ea in omni opere & ſermone bono*] id eſt meritorio.

Ioan. 16.

Ibidem.

E

Cap. III. [*De cætero fratres orate pro nobis.*] Artic. III.

Marc. 10.

POſtquam pro filiis ſuis orauit Apoſtolus, iam poſtulat vt & ipſi viciſsim pro ſe precentur. Ipſos quoque plenius inſtruit in pertinẽtibus ad ſalutem. Et ait, [*De cætero fratres orate pro nobis*] .i. pro adimpletione eorum quæ nos deſideramus, videlicet [*Vt ſermo dei currat*] .i. euangelium Chriſti vndique ſeminetur, & velociter diuulgetur, [*Et clarificetur*] .i. clarè innoteſcat hominibus, & per miracula confirmetur, vt ſciatur à deo eſſe, [*ſicut & apud vos*] clarificatus eſt, [*Et vt liberemur ab importunis*] .i. inquietis, moleſtis. [*Et malis hominibus*] Hoc dicit Apoſtolus non quaſi perſequutiones pati abhorrens, ſed ne prædicatio ſua impediretur, & aliorum conuerſio. Poſſumus etiam idem rogare ad hunc ſenſum, ne per impatientiã ſuperemur, quẽ admodum orat diuinus Pſaltes, Redime me à calumniis hominum, vt cuſtodiam mandata tua. [*Non enim omnium eſt fides*] .i. ideo liberari ab illis deſidero, quoniã fides nondum prædicata eſt omnibus, quibus prædicanda eſt. Vel ſic, Non enim &c. Ideo illos importunos, malóſque dixi, quia non omnes obediunt fidei, credendo vel operando. Propter quod in Actibus Apoſtolorum legitur, Crediderũt quotquot præordinati erãt in vitã æternam, [*Fidelis autem dominus eſt*] qui nec fallit nec variatur, ſed implet quod pollicetur, [*Qui confirmabit vos*] in bono [*Et cuſtodiet a malo. Confidimus autẽ de vobis in domino*] tanquam in tam principali cauſa, & ſpei obiecto finali, non in viribus veſtris, [*Quoniam quæ præcepimus*] vobis ex parte dei, vel præter mandata à Chriſto aſsignata, [*Et facitis & facietis*] vſque in finem vitæ præſentis. [*Dominus autem dirigat corda veſtra in charitate dei et patientia chriſti*] vt charitatiuè & patienter viuatis. [*Denunciamus autem vobis fratres in nomine domini noſtri Ieſu Chriſti*] .i. authoritate Chriſti qua fungimur, præcipimus, [*Vt ſubtrahatis vos*] loco & voto, ſi commodè fieri poteſt, vel ſaltem voto, [*Ab omni fratre*] .i. quolibet proximo, [*ambulante inordinate*] .i. indiſciplinatè & irrationabiliter cõuerſante, [*Et non ſecundum traditionem*] id eſt doctrinam [*Quam acceperunt*] fratres [*A nobis*] qui diximus alio loco, omnia honeſtè & ſecundum ordinem fiant in vobis, qui in his duabus epiſtolis ſcripſi quomodo ſit ordinatè viuendum. [*Ipſi enim*] tanquam eruditi diſcipuli, [*ſciris quemadmodum oporteat vos imitari nos*] in ſanctis operibus tanquam prælatos veſtros atque magiſtros. Non enim eſt diſcipulus ſuper magiſtrum. Perfectus verò erit ſi ſit ſicut magiſter eius, [*Quoniam non inquieti fuimus inter vos, neque gratis panem manducauimus ab aliquo*] .i. nullis cibis vſi ſumus ſine proprio labore & precio. [*ſed in labore et fatigatione nocte et die*] .i. certis horis diei, noctiſque [*Operantes*] propriis manibus, [*Ne quem veſtrum grauaremus*] viuẽdo de ſubſtãtia eius. Hoc autem fecimus. [*Non quaſi non habuerimus poteſtatem*] id eſt authoritatem & licentiam viuendi de facultatibus veſtris. Quia enim vobis ſpiritualia ſeminauimus, magnum non eſt, ſi veſtra carnalia metamus, præſertim cũ Chriſtus loquutus ſit, In eadem domo manete, edẽtes & bibentes quæ apud illos ſunt, [*ſed vt noſmetipſos formam*] vitæ, [*Daremus vobis ad imitandum nos*] otioſitatẽ vitando. Duas itaque cauſas aſsignat Apoſtolus cur corporaliter apud Theſſalonicenſes laborauerit. Primã, ne eos grauaret. Secundam, vt eis præberet exemplum. Inter Corinthios verò ob alias cauſas ſic laborauit, videlicet ne ſcandalizarentur, ſi eorum ſumptibus viueret, & vt pſeudoapoſtolis occaſionẽ auaritiæ amputaret. [*Nam et cum eſſemus apud vos, hoc denunciabamus vobis, quoniam ſi quis*] veſtrũm [*Non vult operari*] corporaliter ad otia vitanda, ad ſuiipſius vel aliorum pauperum ſuſtentationem, [*Nec manducet*] .i. manducatione indignum ſe nouerit. Quam quia vitare non poteſt, non deſignat operari. Porrò cur tam arduum eis præceptum dederit, manifeſtat. [[*Audiuimus enim inter vos quoſdam ambulare inquiete*] videlicet [*Nihil operantes, ſed curioſe agentes*] .i. alienis & impertinentibus atque ſuperfluis negotiis ſe occupãtes, [*His autem qui eiuſmodi ſunt, denunciamus et obſecramus*] eos [*In domino Ieſu, vt cum ſilentio operantes ſuum panem*] .i. neceſſarium, non voluptuoſum cibum [*Manducent*] congrua hora. [*Vos autem fratres, nolite deficere benefacientes.*] Qui enim ponit manum ſuam ad aratrum, & retrò reſpicit, non eſt aptus regno cæleſti. [*Quod ſi quis veſtrum non obedierit verbo noſtro*] .i. noſtris præceptis [*Per epiſtolam, hũc notate*] .i. mihi hoc ſcribite, vt durius eum redarguam, [*Et non commiſceamini cum illo*] ne cum peruerſo peruertamini, id eſt familiaritatem, ſocietatem illius vitate quantùm poteſtis, [*Vt confundatur*] de ſuo peccato atque pœniteat. [*Et nolite*] eum [*Quaſi inimicum exiſtimare*] id eſt non perſonam eius, ſed culpam odite, [*ſed corripite eum*] charitatiuè [[*Vt fratrem. Ipſe autem dominus pacis*] id eſt deus omnipotẽs, totius pacis liberrimus princeps, [*Det vobis pacem ſempiternam*] .i. pacem internam, quæ nunc inchoatur, & in patria perpetuatur, [*In omni loco*] vbicunque & apud quoſcunque fueritis. [*ſalutatio mea*] quę ſubditur [*Manu Pauli*] id eſt propria manu ſcripta eſt. [*Quod ſignum*] videlicet propriæ manus ſcripturam, in fine epiſtolæ poſitam, [*in omni epiſtola*] mea [*Ita ſcribo*] quaſi ſigillum, vt ſciatur quòd verè à me mittatur epiſtola. Deinde ſalutatio ponitur, [*Gratia domini noſtri Ieſu chriſti*] ſit [*Cum omnibus vobis*] qui cum patre & ſpiritu vnus eſt deus ſuper omnia ſublimis & benedictus. [*Amen.*]

Pſalm. 112.

Rom. 10.

Act. 13.

1. Cor. 14.

Ioan. 13.

Luc. 6.

1. Cor. 9.

Luc. 10.

2. Cor. 12.

H

Luc. 9.

Pſal. 17.

Finis.

Luc. 2.

IN EPISTOLAM I. AD TIMOTHEVM

PROEMIVM.

A

AVdi fili diſciplinã patris tui, vt addatur gratia capiti tuo. Habet hoc ordo ſapientiæ increatæ, vt creaturæ inferiores à ſuperioribus gubernentur, & minus eruditi à ſapientioribus inſtruantur. Vnde & dominus tam in angelica quàm in eccleſiaſtica hierarchia diuerſos inſtituit ordines, in quibus diuina ſancitum eſt lege, vt inferiores à ſuperioribus purgentur & illuſtrentur, ac perficiantur. Hinc ergo ſanctus atq; diuinus Apoſtolus in iam elucidanda epiſtola filiũ ſuum ſpirituale ſingulariter dilectũ, ſanctum Timotheũ affectuoſiſsimè & excellentiſsimè edocet, ſcribens ei à Laodicea. Docet igitur Timotheũ ordinationẽ epiſcopatus ac diaconij, imò totius eccleſiaſticę diſciplinæ, quales videlicet presbyteros atque diaconos ordinet & quomodo eccleſiã regat, qualẽ ſeipſum exhibeat, quomodo aduerſarios veritatis cõfutet. Deniq; Timotheus Epheſiorũ epiſcopus ab Apoſtolo ordinatus, & tam diuinis ſcripturis quàm liberalibus artibus eruditus fuit, natus ex patre Gentili & matre fideli atque Hebræa. In hac autem epiſtola ſolito more procedit, ſalutationem præmittens, deinde notationem ſubiungens.

Prouer. 1.

Act. 16.

B

Cap. I. [*Paulus apoſtolus chriſti Ieſu, ſecundum imperium voluntatis dei.*] Artic. I.

Aulus apoſtolus chriſti Ieſu, ſecundum imperium] .i. ab imperio [*Voluntatis dei ſaluatoris noſtri*] videlicet dei patris, qui eſt ſaluator per authoritatem & principalẽ efficientiam, quoniam gratiã influit, & per filium ſuum redemit, [*Et chriſti Ieſu ſpei noſtræ*] id eſt ab imperio Chriſti factus apoſtolus, qui Chriſtus eſt obiectũ & cauſa ſpei noſtræ. Voluntas autẽ patris & Chriſti, atque imperium vtriuſque vnum ſunt penitus, ſicut & vtriuſque eſt vna eſſentia, vna potentia, indiuiſa actio foris tranſiẽs. Loquendo de Chriſto, inquantũ eſt deus, patre autẽ & filio eius volente ac præcipiente, factus eſt Paulus apoſtolus, qui ſcribit [*Timotheo dilecto filio in fide*] Chriſtiana, quoniam hanc didicit & recepit Timotheus à Paulo diſpoſitiuè ſeu inſtrumẽtaliter. Sicq; apoſtolus genuit eum quantũ ad eſſe Chriſtianitatis quod fundatur in fide. Et quia inter cętera, epiſcopi officium eſt, falſam doctrinã exturpare, ſeu falſis doctoribus obuiare. Ideo primò de hoc tractat Apoſtolus. [*ſicut rogaui te*] ex charitate & humilitate, cui præcipere potui apoſtolica authoritate, [*Vt remaneres Epheſi*] .i. in vrbe Epheſina metropoli Aſiæ minoris, quæ eſt pars Græciæ, [*cũ irem in Macedoniam*] cuius metropolis eſt Theſſalonica ad Græciam pertinens. Cur autem rogauerit eum, adiecit, [*Vt denunciares quibuſdam*] videlicet ſeparatis ab eccleſiaſtica vnitate hominibus, vtputa pſeudoapoſtolis & eorum auditoribus, [*Ne aliter docerent*] id eſt ne aliquid noſtrę prædicationi contrariũ affirmarent, [*Neque intenderent fabulis*] id eſt fictis & friuolis narrationibus Iudæorum. quæ nec ſacræ ſcripturæ veteris teſtamenti, nec rationi cõcordant, [*Et genealogiis interminatis*] id eſt infinitis quodammodo & inexplicabilibus generationibus, quas iſti confingunt, de quibus in Talmurh eorum plurima conſcribuntur, quæ ſunt inexplicanda mendacia. ſ. quòd Adam duas habuit cõiuges, de quibus plures genuit filios. Ex quibus excæcati Iudæi deducunt, cõſcribunt, & computant interminabiles penè progenies, [*Quæ*] fabulæ ac genealogiæ, [*Quæſtiones*] litigioſas, vanas ac ſteriles, [*Præſtant*] per occaſionem, quia ad eas inducunt [*Magis quam ædificationem dei*] .i. informationem diuinam ſeu ſpiritualem, [*Quæ*] ædificatio [*Eſt in fide*] tanquam fundamento, & in his quæ ſidem concernunt ad rectè intelligẽdum teſtimonia fidei, & bene exequendum ſeu operandum præcepta fidei atque conſilia, [*Finis autem*] .i. finalis perfectio ſeu cõſummatio vltimata, [*Præcepti*] id eſt legis diuinæ, veteris & nouæ, imò & omnium præceptorum, [*Eſt charitas*] id eſt actus interior charitatis, qua deus, proximúſque diligitur, procedens [*De corde puro*] id eſt appetitu intellectiuo ſeu voluntate à paſſionibus & vitiis expurgata, [*Et conſcientia bona*] quantùm ad intellectum, cuius actus eſt conſcientia quę eſt applicatio ſcientię ad particulare agibile. Cũ verò rectè applicabitur, vocatur conſcientia bona. De tali itaque conſcientia actualis dilectio oritur, quando videlicet intellectus applicat ſuam notitiam ad id quod verè amabile eſt [*Et fide non ficta*] id eſt ſyncera, non ſimulata. Procedit autem dilectio ex voluntate elicitiuè, ex actu intellectus oſtenſiuè ſiue directiuè. Intellectus nanque voluntatis oſtẽdit quid amet, & cognitio via eſt ad dilectionem: ex fide verò ſicut ex quadam fundamentali radice actum dilectionis ad ſupernaturalem finem dirigente. Charitas itaque eſt finis præcepti, ſicut & alio loco teſtatur Apoſtolus, Plenitudo legis eſt dilectio. Vnde ſaluator in mandatis charitatis, legẽ atque prophetas cenſet pendere. Tria quippe præcepta primæ tabulę ordinantur ad dilectionẽ dei. Septem verò præcepta tabulæ ſecundæ ordinantur ad dilectionem proximi, quam certum eſt ordinari ad dilectionẽ dei, quę finis & vertex eſt totius perfectionis. Sed non poteſt dilectio dei eſſe perfecta & pura niſi paſsionibus reformatis. [*A quibus*] videlicet à puro corde, conſcientia bona, & fide non ficta, [*Quidam*] hæretici, [[*Aberrantes conuerſi ſunt in vaniloquium*] id eſt ad vanas & falſas aſſertiones de obſeruatione legalium tempore nouæ legis, [*Volentes eſſe legis doctores*] eò quòd ſint in propriis oculis nimiùm ſapientes, [*Non intelligentes neque quæ loquuntur*] id eſt propria verba. Cùm enim aſſerunt cærimonialia legis nunc obſeruanda, nequaquam intelligunt propriam vocem, cùm cærimonialia ex ſua natura fuerint figuratiua: vnde veritate patefacta, ceſſare debuerant, [*Neque de quibus affirmant*] teſtimonia ſcripturarum veteris teſtamẽti, quibus ſuum propoſitum probare nituntur. [*ſcimus autem, quia bona eſt lex*] Moſaica, non ſolùm in ſe tanquam di-

C

D

Ioan. 4.

Rom. 10.

Heb. 11.

Rom. 13.

Matth. 22.

Exod. 20.

2. Tim. 2.

Epheſ. 5.

Eſa. 5.

Rom. 7.

uinitus data, ſed etiam per comparationem ad homines [*ſi quis ea legitimè*]id eſt iuſtè & verè, [*Vtatur*] E
intelligendo & obſeruando eam ſecundum intentionem legiſlatoris principalis, videlicet dei. Et inſtru
Heb. 10. mentalis, vtputa angeli ſeu Moſi. Hoc eſt vt ſpiritualiter intelligatur, ad Chriſti myſteria ordinetur, &
quantùm ad præcepta moralia, ſemper ſeruetur: quantùm verò ad cærimonialia, pro tempore legis ſeri
ptæ cuſtodienda fuiſſe noſcatur. [*Scientes hoc quia iusto*] id eſt bonis hominibus, [*Non eſt lex poſita*] id
Pſalm.24. eſt impoſita, diuinitúſque collata, [*Sed iniuſtis.*]Videtur huic contrarium quod ait Pſalmiſta, Quis eſt
Pſal.118. homo qui timet dominum? legem ſtatuit ei in via quam elegit. Vnde in perſona iuſti loquens, Bonum,
Baruch 3. inquit, mihi lex oris tui, ſuper milia auri & argenti. Baruch quoque ait, Deus inuenit omnem viam di-
ſciplinæ, dedit illam Iacob puero ſuo, & Iſraël dilecto ſibi. Puer autem & dilectus dei, eſt iuſtus. Ad Io
ſue etiam dominus loquitur, Cuſtodi omnem legem quam tibi præcepit Moſes. Ioſue autē iuſtus fuit.
Ioſue 1. Et reſpondendum quòd intentio legis eſt homines ad debitum finem dirigere. Ideo primus actus le-
gis eſt homines facere bonos ſeu regulare actus humanos. Quantùm ad hoc omnibus data & poſita eſt
lex diuina, & alia quælibet recta. Denique lex datur per modū præcepti quo applicatur ad actus. Actus
verò ſunt triplices, boni, mali & indifferentes. Vnde & triplex eſt actus legis, videlicet præcipere, quo
ad actus bonos: prohibere, quo ad actus malos: & permitttere, quo ad actus indifferentes. Sunt autem
& alij actus legis, videlicet cogere nolentes, punire præuaricantes, terrere ſeu pœnas minari. Quantùm
ad hos actus non eſt iuſtis lex poſita, nec propriè quantū ad actum prohibitionis. Actus tamen qui vo- F
catur præcipere, cadit ſuper iuſtos, qui ſubiecti ſunt legi, non coactè, ſed ſponte, non terrore pœnę, ſed
amore iuſtitiæ, non ſubiectione ſeruili, ſed libera. Quantùm ergo ad hos actus poſteriores, non eſt po
ſita lex iuſtis, ſed iniuſtis, [*Et non ſubditis*]id eſt peruerſis & deo rebellibus. De quibus particulari⁹ ſub-
ditur, [*Impiis*] qui contra deum peccant directè, [*Et peccatoribus*] qui peccant in proximum, [*Scele-
ratis*] in ſeipſos, [*Et contaminatis*] conſentiendo vel cooperando alienis peccatis, [*Patricidis & matricidis*]
1.Cor.4. id eſt qui alios lædunt [*Mendacibus, periuris, et ſi*]pro quia [*Quid aliud*] vitium à prædictis, [*Sanæ doctri-
næ*]id eſt veræ atque morali ſcientiæ, [*Aduerſatur*] Huic lex poſita eſt: prout Romanis iam dixit Apo-
ſtolus, Lex propter tranſgreſſiones poſita eſt, quæ ſana doctrina eſt tradita. [*Secundum euangelium*] id
eſt in euangelio, vel ſecundum euangelium. quoniam conſonat euangelicæ doctrinæ, Euangelium di-
co, [*Gloriæ*] id eſt quod annunciat & promittit gloriam, [*Beati dei*] quam deus glorioſus in ſe habet,
1.Cor.9. ſuiſque electis communicat, [*Quod*] euangelium, [*Creditum*] id eſt commiſſum ſeu datum [*Eſt mihi*]
vt diſpenſatori, quatenus aliis ipſum annunciem. [*Gratias ago ei*] videlicet deo patri, [*Qui me confor-
Infra 2. tauit*] in anima ad credendum, ſperandum, amandum diuina, & ad omnia bona agenda, ac mala tole- G
randa, [*In Chriſto Ieſu domino noſtro*] id eſt per Chriſtum mediatorem dei ac hominum. Per cuius
gratiam & meritum confortatus ſum, [*Qui fidelem me exiſtimauit*] id eſt præuidit, ſeu exiſtimando ef-
Act. 9. fecit. [*Ponens in miniſterio*] id eſt in apoſtolatus officio ad docendum ac prædicandum. [*Qui prius*] id
Act. 7.8. eſt antequam inter Hieruſalem & Damaſcum Chriſtum vidi & credidi, [*Fui blaſphemus*] Chriſtum
negando, [*Et perſecutor*] primitiuæ eccleſiæ, [*Et contumelioſus*] id eſt iniurias contumaciter inferens
ſanctis. [*Sed ideo miſericordiam*] id eſt indulgentiam, gratiam & apoſtolatum [*Conſecutus ſum*] acciden-
ter, non directè, [*Quia ignorans feci in incredulitate*] id eſt ignoranter peccaui per infidelitatem, ſicque
peccatum meum excuſabile fuit. Non tamen ignorantia hæc cauſa fuit meritoria gratiæ mihi conce-
ſſæ, ſed quædam occaſio. [*Superabundauit autem gratia domini noſtri Ieſu Chriſti*] ſicut in cauſali obiecto,
mihi abundanter infuſa eſt, ſicut & alibi dixi. Vbi abundauit iniquitas, ſuperabundauit & gratia.
Rom.5. ¶Deinde ponit rationem cur gratia dei abundauit in ſe, imò in omnibus iniquis conuerſis. [*Fidelis*] id
eſt verax, fidelitérque credendus [*Sermo, et omni acceptione dignus*]id eſt maximè acceptabilis, gratus &
amplectendus, qui ſequitur, [*Quia*] id eſt quòd [*Chriſtus Ieſus venit*] per humanæ naturæ aſſumptio-
Baruch 3. nem, [*In hunc mundum,*] iuxta illud Baruch, Poſt hæc in terra viſus eſt, & cum hominibus conuerſa-
Ioan. 1. tus eſt. Verbum enim caro factum eſt & habitauit in nobis, [*Peccatores ſaluos facere*] id eſt ad ſaluan-
Ioan. 3. dum & liberandum iniquos. Iuxta illud Ioannis, Non miſit deus filium ſuum vt iudicet mundum, ſed
Luc. 16. vt ſaluetur mundus per ipſum. Vnde & ipſe teſtatur, Venit filius hominis quærere & ſaluum facere H
Matth. 9. quod perierat. Itémque, Non veni vocare iuſtos, ſed peccatores in pœnitentiam, [*Quorum ego primus*]
Marc. 2. id eſt præcipuus [*Sum*] propter magnitudinem peccatorum meorum. Non tamen ſimpliciter primus
ſeu maximus, ſed ſecundum aliquam conſiderationem, videlicet inquantùm peccata mea certius ſcio,
& grauius pondero quàm aliorum. [*Sed ideo miſericordiam conſecutus ſum vt in me*]hoc eſt in mei piiſsi-
ma conuerſione & ſaluatione, [*Primum*] id eſt principaliter, [*Oſtenderet Chriſtus Ieſus omnem*] hoc eſt
perfectam, [*Patientiam*] id eſt longanimitatem & manſuetudinem ſuam, [*Ad informationem eorum, qui
credituri ſunt illi in vitam æternam*]id eſt vt omnes futuri fideles propter æternam vitam crediturі, diſcāt
in me diuinæ pietatis abyſſum, quatenus nunquam deſperent, conſiderantes me maximum peccato-
rem, in apoſtolum prælectum. Hæc eſt alia maior ac verior cauſa propter quā deus miſertus eſt Pau-
li, videlicet vt poneret eum exemplum ſpei cunctis credentibus.
Iacobi 1. ¶Pro tāt̄is igitur beneficiis gratias ago & dico, [*Regi autem ſeculorum*] id eſt deo vni ac trino, omnium
generationum & temporum principi, omnia gubernanti, [*immortali*].i. penitus inuariabili, ſicut & Iaco
bus loquitur, Apud quem nō eſt tranſmutatio, nec viciſſitudinis obumbratio, [*inuiſibili*] quia nec ocu
Ioan. 1. lo corporali, nec intellectuali perfectè & cōprehenſiuè videtur, hoc eſt omnino incōprehēſibili. Sicut
1.Ioan. 4. apud Ioannem habetur, Deum nemo vidit vnquam. Quæ enim ſunt dei, nemo nouit niſi ſpiritus eius,
[*Soli deo*]hoc eſt regi huic, qui ſolus eſt deus, ſit [*Honor*]latriæ. i. ſummæ exhibitio reuerentiæ, [*Et glo-*

A *tia*]id eſt beatitudo in ſeipſo. Vel, gloria, hoc eſt, nominis ſui clarificatio in cordibus hominum cū de-
bita laude, [*In ſecula ſeculorum*].i. ſine fine. [*Amen.*]Poſt diuinorum beneficiorum recordationē, & hu- 1.Corin. 1.
militatis propriæ profeſsionem ac deuotiſsimam gratiarum actionē, docet Apoſtolus Timotheū quo-
modo in regimine gregis ſui ſe habeat. [*Hoc præceptum*] quod ſubiungo [*Commendo tibi fili Timothee*]
implendum, [*ſecundum præcedentes in te prophetias*] id eſt ſecundum reuelationes propheticas mihi de
te factas, antequam à me epiſcopus creareris, hoc eſt, ſic impleas iſtud præceptum, quemadmodum mi-
hi ſpiritus ſanctus reuelauit de te, priuſquam te ordinarem epiſcopum. Præceptum autem eſt hoc, [*Vt
milites*]id eſt pugnando exerceas, [*In illis*]prophetiis adimplendis, [*Bonam militiam*]id eſt fructuoſam ex-
ercitationem, reſiſtendo falſis doctoribus, & veritatem prædicando, ac populum tuum regendo ſicut re
uelatum eſt mihi te operaturum, [*Habens fidem*]plenam, [*Et bonam conſcientiam*] de nullo vitio ſibi con-
ſciam. [*Quam*]conſciētiā bonā [*Quidam repellentes*].i. peccādo perdentes, [*Circa fidem naufragauerunt*].i. 1.Cori. 15.
in his quæ fidei ſunt, errauerunt, & in profundum erroris ſubmerſi ſunt. [*Ex quibus*] id eſt de quorum
numero [*Eſt Hymenæus et Alexander quos tradidi ſatanæ*]id eſt excommunicaui, & excommunicatos ex-
poſui poteſtati diaboli, vt eos corporaliter vexet, donec reſipiſcant, [*Et diſcant*] per experientiam pœna-
rum ſuarum [*Non blaſphemare*]quemadmodum ſcriptum eſt, Sola vexatio dabit intellectum auditui. Eſaiæ. 28.
Sicque traditio iſta finaliter intendebat in emendationem ipſorum. Tantæ demun poteſtatis, vt dictum
B eſt, erat apoſtolus, vt recedentes à fide, ſolo verbo daret diabolo, qui nil poteſt niſi à deo & ſanctis per
miſſus. Vnde traditio hæc fuit prolatio ſententię ab ore apoſtoli contra eos, qua dæmon percepta mox
traditos apprehendit, & tribulauit per interualla, imò interim etiam occidit corrigi non volentes.

Cap. II. [*Obſecro igitur primo omnium fieri obſecrationes.*] Articu. 1.

Ecundū doctores catholicos in exordio huius capitl i nō ſolùm Timotheo, ſed
vniuerſæ eccleſiæ præſcribit Apoſtolus formam celebrandi, atque pro omnibus
ſupplicandi. Primò igitur gloſſa exponit hunc locum quantùm ad miſſę officiū,
vt ſit ſenſus, [*obſecro igitur primo omnium*] i. ante cætera [*Fieri obſecrationes, oratio
nes, poſtulationes, gratiarum actiones*] Obſecrationes dicuntur quæ in miſſa ante
conſecrationem proferuntur. Orationes quæ dicuntur in conſecratione. Poſtu-
lationes verò quæ poſt conſecrationem (vt eſt epiſcopalis benedictio) vel dū ali-
quid ex debito petitur. Gratiarum actiones autem, quæ dicuntur poſt ſumptio-
nem in fine officii. Secundò exponit, quantùm ad officium orandi cōmuniter, ſicque obſecrationes vo-
cantur quæ pro rebus difficilibus domino offeruntur, vt eſt iuſtificatio impij, ſuſcitatio mortui, quāuis
C cuncta ſint deo æquè facilia, cui non eſt difficil eomne verbum, vt dicitur apud, Hieremiā, Orationes di
cuntur dum conuerſis petuntur virtutes. Poſtulationes verò dum iuſtis gloria ſempiterna precatur.
Gratiarum actiones ſunt hymni deo oblati pro beneficiis eius. Quidam diſtingunt hęc quatuor ita. Nā Lucę. 1.
ad dictum precationis tria exiguntur. Primum eſt acceſſus precātis ad deum, quod fit per orationem, Hiere. 32.
quæ ſecundum Damaſcenum eſt aſcenſus mentis ad deum. Et quantùm ad hoc dicit Apoſtolus, Obſe-
cro fieri orationes. Secundum, eſt proponere coram deo quod petitur, quod fit dupliciter. ſ. in cōmuni, Damaſc.
ſicut cum dicimus, Domine, aſsis mihi, vel adiuua me. Et in ſpeciali, vt cum dicimus, Domine, da mihi
charitatis feruorem, Primò modo vocatur petitio, ſecundò poſtulatio. Tertium, quòd ad actū precatio-
nis exigitur, eſt id per quod fit exaudibilis, quod eſt duplex. Vnum enim ex parte dei, videlicet ſanctitas Pſalm. 37.
eius, vel aliquid ſanctificatum ab eo: ſicut cum dicimus, per tuam bonitatem, vel tuam incarnationē li- Pſalm. 37.
bera nos. Aliud eſt ex parte orantis, videlicet gratitudo ſeu gratiarum actio de bonis collatis, per quam
dignificatur homo ad percipienda dona maiora. Ad quarum primum pertinent obſecrationes, ad ſecū
dum gratiarum actiones. Has igitur orationis ſpecies obſecro fieri, id eſt fidelibus, præſertim à ſacerdo- Matth. 5.
tibus deo offerri, [*Pro omnibus hominibus*] fidelibus & infidelibus, amicis & inimicis, notis & ignotis, Eccle. 10.
præcipuè tamen [*Pro omnibus regibus, et omnibus qui in ſublimitate ſunt conſtituti*]id eſt prælatis atque prin Oſee. 4.
cipibus, ex quorū bono regimine, aliorū ſalus pro magna parte depēdet: iuxta illud, Secundum iudicem Sapient. 6.
D populi, ſic & miniſtri eius, & qualis eſt rector ciuitatis, tales habitantes in ea. His etiā maius onus incū-
bit, maiusque periculum imminet, quia iudiciū grauiſsimū fiet in his bui præſunt. Subditi quoque ſpe-
cialiter obligātur orare pro eis, [*Vt quietā*]ab exterioribus pturbationib⁹ [*Et tranquillā*].i. intus pacificā.
[*Vitam agamus in omni pietate*]animæ [*Et caſtitate*]corporis, ſumendo caſtitatē pro cōtinentia. Vel, in o-
mni pietate, quantùm ad alios, & caſtitate, id eſt temperantia, quantùm ad nos ipſos. [*Hoc enim*]id eſt ſic
orare pro omnibus [*Bonum eſt et acceptum*].i. virtuoſum, meritorium, & placitum, [*Coram ſaluatore no-
ſtro deo, qui omnes vult ſaluos fieri, et ad agnitionem veritatis venire.*] Hoc idem alibi ſæpe teſtatur ſcri-
ptura: Scriptura eſt nanque, Non eſt voluntas ante patrem veſtrum, vt pereat vnus ex puſillis eſtis. Et
iterum, Patienter agit dominus propter vos, nolens aliquem perire, ſed omnes ad pœnitentiam reuerti. Matth. 18.
Et rurſus per prophetam: Nunquid voluntatis meæ eſt mors impij, dicit dominus, & non vt conuerta- 2.Petri. 3.
tur à viis ſuis & viuat? Imò intantùm vult & quaſi deſiderat deus noſtram ſalutem, vt per alium Pro- Ezech. 18.
phetam populo impio dicat, Vtinam attendiſſes mandata mea. Sed difficultas eſt, quomodo ſint hęc in- Eſaiæ. 48.
telligenda propter authoritates ſcripturæ quæ videntur oppoſitum velle. Nam alibi dicit apoſtolus, Vo Roma. 9.
luntati eius quis reſiſtit? Et per Eſaiam dominus perhibet, Conſilium meum ſtabit, & omnis voluntas Eſaiæ. 46.
mea fiet. Et Pſalmiſta, Omnia (inquit) quæcunque voluit dominus fecit. Si ergo vult omnes ſaluari, er- Pſal. 134.
go omnes ſaluarentur. Ad hoc multipliciter reſpondetur, Primò, quod deus vult omnes ſaluari quan-
tùm in ſe eſt, ita vt ex parte eius non ſit defectus, neminemque ad ſe venientem repellat; & ſingulis gra-

Ioann.6. tiam dare paratus sit, si fecerint quòd in se est. Secundò intelligitur cum distributione accommoda seu E
impletione, vt sit sensus, Vult omnes saluos fieri, id est omnes qui saluantur, vult saluos fieri. Nemo e-
nim saluatur, nisi deo volente. Tertiò intelligitur cum distributione pro generibus singulorum, non
Matth. 18. pro singulis generum. De omni enim statu & genere hominum vult quosdam saluari. Hæc tamen re-
sponsio non videtur satisfacere authoritati qua dictum est, quòd non sit voluntas patris, vt pereat vnus
ex pusillis istis. Quartò intelligitur de voluntate signi. Nam deus consulit, hortatur & iubet, vt omnes
bene se habeant. Quinta responsio, quæ melior est, & à Damasceno assignatur, est quòd deus vult om-
Damasce. nes saluari voluntate antecedente, non autem voluntate consequente: quæ duplex voluntas in deo sola
ratione distingnitur. Dicitur enim voluntas antecedens, qua quis aliquid vult secundum consideratio-
nem communem & absolutam rei quam vult. Consequens verò qua vult aliquid consideratis particu-
laribus circunstantis atque conditionibus eius. Primo modo vult rex omnes suos subiectos viuere, in-
quantùm videlicet considerat eos vt ciues, & membra regni sui. Secundo modo vult quosdam eorum
perire, inquantùm sunt bono communi contrarij, vel enormiter scelerati. Similimodo vult deus omnes
Gene. 1. homines saluari, voluntate antecedente, videlicet cõsideratis eis vt sunt rationalis naturæ, ad dei imaginẽ
factæ, beatitudinisque capaces. Sed considerando nonnullos secundum actus & circunstantias suas par-
ticulares, non vult eos saluari, sed damnari, quod pertinet ad voluntatem consequentem. Verum (vt ait
Thomas. Thomas) voluntas fertur in rem, secundum quod res in se realiter existit. Ideo quod aliquis vult volũ- F
tate antecedente, non vult simpliciter, sed secundũ quid. Quod verò vult voluntate consequente, vult
simpliciter & perfectè. Ideo omnes saluantur quos vult deus saluari, loquendo de voluntate dei æterna
simpliciter dicta, Quod ergo vult deus oẽs saluari his modis declarat apostol⁹ [*Vnus enim deus est*] vt po
te in essentia simplex, & in personis trinus, qui est trinitas superbenedicta, vnus verus, simplicissmus
Ephesi. 2. deus. [*Vnus est et mediator*] id est reconciliator & sequester [*Dei*] trinitatis [*Et hominum homo Christus Ie-*
Colloss. 1. *sus*] cum vtroque extremo conueniens, cum deo secundum naturam diuinam, & cum hominibus, se-
cundum assumptam humanitatem. Estque mediator dei ac hominum, propriè loquendo, nec vt deus
neq; vt homo, sed vt deus homo seu de⁹ incarnatus. Sic quippe cõpetit ei & satisfacere seu recõciliare,
& idoneitas vel efficacia recõciliandi. Quorũ primũ cõuenit ei ratione assumptæ naturæ: secundũ verò
ratione deitatis vnitæ, ex qua opera & penæ Christi hominis infinitam quodammodo dignitatem & G
efficaciam sortiuntur, intantùm vt minima gutta sanguinis eius fuisset sufficientissima ad totius huma-
ni generis liberationem, [*Qui*] Christus [*Dedit*] id est spõte & charitatiuè obtulit, [*Redemptionem*] id est
in causam & pretium nostræ redemptionis, [*Semetipsum pro omnibus*] tanquam ad sufficientiam. [*Cuius*
testimonium] id est assertio seu prædicatio, vt pote testimonium, quod vel prophetæ præbuerunt de
Christo venturo, vel Apostoli de ipso iam passo & glorificato, [*suis temporibus*] id est diebus à deo præ-
ordinatis, [*Confirmatum est*].i. impletum, & verificatum atque per signa diuina probatum, videlicet in
die sancto Pentecostes aduenięte spiritu sancto, & Apostolis Christi resurrectionem prædicantibus,
ac diuersa miracula operantibus. Vnde scriptum est. Illi profecti prædicauerunt vbique domino coo-
Actu. 2. perante, & sermonem confirmante sequentibus signis. [*in quo*].i. ad cuius testimonij perhibitionem
Marci. 16. seu prædicationem, [*Positus*] id est diuinitus institutus & factus, [*Sum ego prædicator & Apostolus. Veritatem dico in christo, et non mentior*] ista dicendo qui sum [*Doctor gentium in fide*] catholica, [*Et veritate*] euã-
gelicæ legis.
Actu. 9. ¶Insuper docet Apostolus modum orandi in speciali primò quãtùm ad viros. [*Volo ergo*] id est quo-
Galat. 1. niam doctor sum gentium, volo [*Viros orare*] id est decentia petere à deo, [*in omni loco*] opportuni-
tate adepta, & non solùm in ecclesia materiali, [*Leuantes puras manus*] id est sancta desideria cum cor-
poralium manuum extentione ad deum pro deuotione ardentiori excitanda: si tamen fieri possit secre-
tè. Coram aliis nanque singularitas est vitanda. Multùm autem confert corporalium manuum eleuatio
ad superna pro interiori eleuatione prouocanda. Propter quod per prophetam dicitur, Leuemus corda
nostra cum manibus ad dominum in cælos. Et rursus apud alium, In nomine tuo leuabo manus meas.
Item que, Eleuatio manuum mearum sacrificium vespertinum, [*sine ira*] in proximum. i. appetitu vin-
Thren. 3. dictæ, & animæ commotione. Vnde in ecclesiastico legitur, Homo homini seruat iram, & à deo quærit
Psalm. 62. medelam. Quis exorabit pro peccatis illius? [*Et disceptatione*] id est hæsitatione, quantùm ad deum, non H
Psal. 140. dubitantes de exauditione. Dummodo orant sicut oportet, videlicet salubriter, perseueranter, & pro se-
Eccle. 28. ipsis. Cum plena ergo fiducia est orandum. Quis enim inuocauit deum, & despexit eum? Ideo per Iaco
Eccle. 2. bum dicitur, Postulet in fide nihil hæsitans. [*similiter et mulieres*] volo vos orare, sicut de viris prædixi
cum manuum purarum leuatione, sine ira & disceptatione existentes. [*in habitu ornato*] id est veste de-
Iacobi. 1. cente, non curiosa, [*Cum verecundia*] quæ est passio laudabilis, cum sit timor de re turpi secundum Da-
mascenum. Hinc scriptũ est, Gratia super gratiam mulier sancta & pudorata & tacita. Et rursus, Fallax
gratia, & vana est pulchritudo. Mulier timens dominum ipsa laudabitur. [*Et sobrietate*] ne sint gulosæ,
[*Ornantes se non in tortis*] hoc est, crispatis [*Crinibus, aut auro, aut margaritis, vel veste pretiosa, sed quod*
Damasce. *decet mulieres*] illo ornentur, illudque faciant, [*Promittentes*] hoc est, firmiter proponentes, vel deo vo-
Proue. 10. uentes, vel foris veraciter ostendentes, [*Pietatem*].i. religiosam benignitatem, seu Christianam religio-
Prouer. 31. nem, [*Et misericordiam per opera bona*].i. virtuosè viuendo. Hoc & Petrus in prima sua docet canonica,
Mulierum sit non extrinsecus capillatura, aut circundatio auri, aut indumenti, vestimentorum cultus,
sed qui absconditus cordis est homo in incorruptibilitate quieti & modesti spiritus [*Mulier in silentio*
1. Petri. 3. *discat*] hoc est, silenter instruentem seu prædicantem aduertat, præsertim in ecclesia, [*Cum omni subie-*
ctione] interiori ac exteriori. i. cum perfecta humiliatione. [*Docere autem*] viros in publico seu in eccle-
sia. [*Mulieri non permitto*] quia communiter ratio debilis est in fœminis, suntque nimis loquaces, & ad va

A nitatem procliues, sermo quoque earum luxuriam potius incitat sæpe, quàm deuotionem. Iuxta illud, Ecclef. 9.
Colloquium mulieris quasi ignis exardescit. Veruntamen mulieres in suis conuentibus seu domibus
docere possunt personas sibi subiectas, [*Neque*] permitto mulieri, [*Dominari in virum*] hoc est, proprium
maritum, [*Sed esse in silentio*] cum sint pronæ ad vitia locutionis. Ideo debet esse viro subiecta. [*Adam e-*
nim primus formatus est] id est à deo ante mulierem creatus, [*Deinde Eua*] de latere viri. [*Et Adam non est se-*
ductus] à serpente, credendo vera esse quæ dixerat serpens, videlicet. Quacúque die comederitis, eritis si- Gene. 1.
cut dij [*Mulier autem seducta in præuaricatione fuit*] id est decepta promissione serpentis dicentis, Nequa- Gene. 2.
quam moriemini, sed eritis sicut dij. Intantùm vt de prohibito fructu comederit. Vnde Adam interro Gene. 3.
gatus à deo, non dixit, Mulier seduxit me, sed dedit mihi, & comedi. Illa verò, Serpẽs, inquit, decepit me,
& comedi. Adam enim multo sapientior atque perfectior erat vxore; vnde nequaquam putauit verba
dei esse mendosa. Seductus tamen fuit in hoc quod propter amorem coniugis, mãducauit de vetito fru
ctu, nec putauit transgressionem suam tam grauiter puniendam, [*Saluabitur autem*] id est salutis augmen Ibidem.
tum merebitur & sortietur mulier, [*Per filiorum generationem*] corporalem vel spiritualem. Nam actus
matrimonij meritorius est, si cum debitis circunstantiis exerceatur, videlicet propter prolem diuino
cultui deputandam. Spiritualis quoque generatio quæ est instructio, correctio & educatio in virtutibus,
multùm meritoria est matri, [*si permãserit in fide*] catholica [*Et dilectione*] spirituali, ne amor carnalis in ea
B prævaleat, [*Et sanctificatione*] id est sancta conuersatione, præsertim vitando alterius viri pollutionem
[*Cum sobrietate*] temperanter viuendo. Immoderatio enim cibi ac potus plurima vitia parit in fœminis.

Cap. III. [*Fidelis sermo, si quis episcopatum desiderat, opus bonum desiderat.*] Artic. iij.

Eincepś Apostolus instruit Timotheum de ordinatione ministrorum ecclesiæ Matth. 20.
[*Fidelis*] hoc est, verus & gratus est, [*sermo*] qui subditur, scilicet [*si quis episco-*
patum desiderat].i. Episcopus fieri cupit,] *Opus bonum*].i. sanctum officium [*Desi-*
derat] sed non bene desiderat. Non enim licere videtur ad episcopatũ anhælare,
nisi fortè ex speciali inspiratione spiritus sancti. Quãuis enim episcopatus sit di-
gnitas magna, habet tamen summum laborem, & maximam solicitudinẽ sibi an-
nexam, ita vt potius appelletur opus quàm dignitas. Et si quis episcopatum licitè
cupit, non propter dignitatem, sed propter administrationem eum cupit, optans
prodesse nõ præesse. ¶Denique nomẽ episcopi propriè sumptũ significat opus, nõ dignitatem. Dicitur
enim ab ἐπὶ, quod est supra & σκοπὸς, intentio, quasi saluti gregis superintẽdens. Quidã probabiliter asse-
C runt hoc loco per episcopatum intelligi sacerdotium. Nam de diaconis statim subiungitur. Non autem Titum. 1.
apparet, quod Apostolus de sacerdotio conticuisset, tantumque ordinem transiliisset, nisi in nomine
episcopatus includeretur. Ne autem quispiam pronus sit ad episcopatum desiderandum, declarat Apo
stolus qualem oporteat esse episcopum, quatenus episcopatum nemo affectet, nisi virtutibus honestis Lucæ. 4.
ornetur. Oportet ergo, si res dignè & fructuosè agatur, [*Episcopum*] iam creatum, vel eum qui ad episc Hierony.
copatum promouetur, [*Sine crimine esse*].i. sine magno perseueranti seu notabili vitio, ne increpanti di- Aguſtin.
catur, Medice cura teipsum. [*Vnius vxoris virum*] Circa hoc Hieronymus & Augustinus dissentiunt. Lucæ. 21.
Hieronym⁹ enĩ affirmat, quòd oportet eũ nõ habuisse, nisi vnã vxorẽ post baptismũ, ita ꝙ nõ obest, si Leui. 10.
ante baptismũ aliã habuit, eò ꝙ baptismus irregularitatẽ tolat. Augustin⁹ tenet oppositũ, quia baptism⁹
nõ sacramẽta relaxat, sed crimina, [*sobrium*] in victu, ne grauetur cor eius crapula vel ebrietate. Vnde in
Leuitico dominus ait ministris synagogæ, Aaron. s. & filiis eius, Vinum & omne quod inebriare potest Titum. 1.
non bibes tu, & filij tui, quando intrabitis in tabernaculum testimonij, vt habeatis scientiã discernendi
inter sanctũ & pollutũ, [*Prudentem*] in agendis & dãdis consiliis, [*Pudicum*] in exteriori apparatu, [*Hone-*
stum, ornatum] probitate morum, [*Hospitalem*] alios maximè pauperes clementer hospitãdo, [*Doctorem*]
.i. eruditum & agilem ad docendũ, [*Non vinolentum*] ne corpus eius ad libidinem cõcitetur, [*Nõ percus-*
sorem].i. bellicosum, vel ex impatientia verberantẽ. [*Sed modestum*] hoc est, in omnibus ordinatum, [*Nõ* Proue. 20.
litigiosum] ne verbis contendat. Honor enim est homini, qui separat se à lite. Et vbi zelus & contentio, Iacob. 3.
D ibi inconstantia & omne opus prauum, [*Non cupidum*] ne propter munera peruertat iudiciũ, vel acce- Eccle. 10.
ptor sit personarũ. [*Sed suæ domui præpositum*].i. propriam familiã dignè regẽtẽ. Virtus nanque & vitiũ
familiæ, redundat in patrẽfamilias. Qualis enĩ rector, tales & subditi [*Filios habentem subditos*] sibi & deo
[*In omni castitate*].i. continentia quæ omni Christiano necessaria est. [*Si quis autem domui suæ*].i. dome
sticis propriis [*Nescit præesse, quomodo ecclesiæ dei diligentiam habebit?*].i qualiter toti congregationi fide
lium cum debita solicitudine prouidebit? q.d. Nequaquam, cum istud sit maius & laboriosius illo, [*Non* Esaiæ. 14.
neophytum].i. nouiter conuersum, [*Ne in superbiam elatus*].i. tumore elationis inflatus ex subita promo-
tione se reputans aliis perfectiorem, & ecclesiæ prænecessarium [*In iudicium*].i. reprobationem seu pœ-
nam [*incidat diaboli*] qui ob suam elationem dãnatus est. [*Oportet autem & testimonium habere bonum; et* Ephesi. 4.
ab his qui foris sunt].i. infidelibus & mundanis hominibus, hoc est, tanta virtutum excellentia necesse est
eum fulgere, vt etiam à peruersis laudetur, ita vt nemo valeat reprehẽdere eum, sicque facilius extranei
à fide seu vita laudabili eius prædicationi consentiant, [*Vt non in opprobrium incidat*]. i. contẽptum, vi- Eccle. 28.
delicet ne quis eum despiciat [*Et in laqueum diaboli*].i. aliud quodcunque peccatum, quo dæmon capit Iacob. 4.
atque illaqueat animam peccatricem. ¶Insuper de statu & qualitate diaconorũ subdit Apostolus, [*Dia-*
conos similiter] oportet esse [*Pudicos, non bilingues*].i. duabus loquelis vtentes, videlicet aliter in præsentia
atque aliter in absentia loquentes, quales sunt adulatores, simulatores, & seminatores discordiæ. Vnde
in Ecclesiastico legitur, Susurro & bilinguis maledictus, multos enim turbauit pacẽ habentes. Talibus

dicit Iacobus,Purificate corda duplices animo,[*Non multo vino deditos*] .i.non vinolentos & ebrioſos, E
Proue. 20. ne ſint mente obtuſi, indiſcreti ac lubrici,quoniam ſcriptum eſt,Luxurioſa res eſt vinum,& tumultuoſa ebrietas,qui his delectatur,non erit ſapiens,[*Non turpe lucrum*] hoc eſt,temporale commodum [*Sectantes*]vel non vilius ementes & carius vendentes.Turpe eſt enim huic profeſsioni queſtubus ſtudere,
[*Habentes myſterium fidei*].i.ſecreta fidei cognoſcentes[*in conſcientia pura*]videlicet ne de ſua ſciẽtia extollantur,vel ſecreta fidei curioſè ſcrutẽtur.[*Et hi autem*]hoc eſt,diaconi& epiſcopi[*Probibenturprimum*]
hoc eſt,antequam promoueantur,examinantur,ſi idonei ſunt,[*Et ſic*]probati & approbati[*Miniſtrent*]
Supra.2. in ſuis officiis[*Nullum crimen*] hoc eſt mortale peccatum[*Habentes. Mulieres ſimiliter*]oportet eſſe[*Pudicas*]hoc eſt,verecundas,honeſtas,foris compoſitas,[*Non detrahentes, ſobrias*]Ebrietas enim præcipuè obeſt eis,cũ ſint debiles in rationis iudicio,[*Fideles in omnibus*] articulis fidei, vel in omnibus dictis & factis.[*Diaconi ſint vnius vxoris viri*].i.vltra vnam vxorem non habeant propter ſacramentum. Sunt enim quaſi vicarij ſponſi cæleſtis,cuius ſponſa,puta eccleſia,vna eſt. Tempore autem apoſtoli licuit epiſcopis,presbyteris atque diaconis vnam habere mulierem, qua defuncta ad caſtitatem tenebantur. Nunc verò ex ordinatione ſummi pontificis ad perpetuam caſtitatem tenentur.[*Qui*] diaconi, [*Filijs ſuis bene præſint & ſuis domibus*]id eſt familiis tam in ſpiritualibus quàm in temporalibus.[*Qui enim bene miniſtra uerint*] in minoribus officiis atque ordinibus,[*Gradum ſibi bonum acquirent*] id eſt ad altiorem ſtatum &
ordinem promouebuntur ad propriam & aliorum ſalutem,*Et multam fiduciam*].i. ſpem magnam de fu- F
tura beatitudine.Fiduciam,inquam,[*in fide*]fundatam,[*Quæ*]fides eſt,[*in chriſto Ieſu*] ſicut in datore
confirmatore & præmiatore.[*Hæc tibi ſcribo ſperans me venire ad te cito*]à Laodicea ad Epheſum.[*Si autem tardauero*]tũc ſcribã,[*Vt ſcias*]interim ex doctrina huius epiſtolæ,[*Quomodo oporteat te in domo dei*]
.i.in grege fidelium tibi commiſſo,[*conuerſari*]omnibus & ſingulis ſalubriter præſidendo,exemplariter te habendo,& vnicuique proportionatam doctrinam imprimendo,[*Quæ*]domus, [*Eſt eccleſia dei vi*
1.Petri.2. *ui*]congregatio Chriſtianorum,eccleſia vtique non ex vilibus ſaxis,ſed viuis conſtructa lapidibus. Eſtque[*Columma et firmamentum veritatis*] id eſt veritatem euangelicam fortiter portat, infirmoſque ſuſtinet,& vacillantes confirmat,tanquam firmamentum ſeu fulcimentum nutantium in fide aut moribus.
Infra.6. [*Et manifeſte magnum eſt*]in eccleſia [*Pietatis ſacramentum*]id eſt verbum dei incarnatum in cordibus fi-
Eſaiæ.45. delium habitans.Quod dicitur ſacramentum, id eſt ſacrum ſecretum ſeu res occulta,quia ſecundum
Ioann.1. diuinam naturam inacceſsibilem habitat lucem. De quo Eſaias, Verè, inquit,tu es deus abſconditus.
Eſaię.52. Dicitur etiam ſacramentũ pietatis,tanquam origo & fons totius miſericordiæ,ſanctæ religionis & cul-
Ibidem. tus diuini,[*Quod*]ſacramentũ,[*Manifeſtatum eſt*]id eſt viſibiliter apparuit hominibus,[*In carne*]aſſum-
Pſalm. 23. pta.Verbũ enim caro factum eſt,& habitauit in nobis.Vnde apud Eſaiam teſtatur, Sciet populus meus
Eſaiæ. 63. nomen meum in die illa,quia ego ipſe qui loquebar,ecce aſſum. Et iterum,Simul laudabunt, quia o-
culo ad oculum videbunt,cũ conuerterit dominus Sion,[*Iuſtificatum eſt*]id eſt iuſtum oſtenſum,quan- G
tùm ad deitatem,vel iuſtum effectum,ſecundum humanitatem,[*In ſpiritu*]hoc eſt, per operationẽ ſpi-
Pſalm. 18. ritus ſancti teſtimonium perhibentis de Chriſto,& animam eius omni ſanctitate implentis,[*Apparuit*
Eſaiæ.52. *angelis*]præſertim in aſcenſione,quando dixerunt,Quis eſt iſte rex gloriæ? Et, Quis eſt iſte qui venit
de Edom?[*Prædicatum eſt*] per apoſtolos [*Gentibus*] vniuerſis.In omnem enim terram exiuit ſonus eo-
Pſalm.97 rum.Vnde propheta,Parauit,inquit,dominus brachium ſanctum ſuum in oculis omniũ gentiũ,[*cre-*
Marci. 16. *ditum eſt mundo*]id eſt homines per fidem receperunt hoc ſacramentum,credendo in Chriſtum.Iuxtà
illud in Pſalmo,Viderunt omnes termini terræ ſalutare dei noſtri, [*Aſſumptum eſt in gloria*] hoc eſt, in aſcenſione ad patris dexteram eleuatum atque collocatum eſt,prout apud Marcum legitur,Dominus Ieſus aſſumptus eſt ab eis,& ſedet ad dexteram patris.

Cap.IIII.[*Spiritus autem manifeſte dicit, quia in nouiſsimis temporibus diſcedent quidam a fide.*]Art.iiij.

Gregori⁹. OVoniam iacula præuiſa minus feriunt, prænunciat Apoſtolus mala eccleſiæ euentura, vt cumvenerint minus turbẽtur fideles, [*ſpiritus autem manifeſte dicit*]
.i. ſpiritus ſanctus nobis euidẽter reuelat,[*Quia in nouiſsimis temporibus*]maximẽ
circa aduentũ Antichriſti,[*Diſcedent quidam*] etiam famoſi & magni,[*A fide catholica.*] A qua non corpore,ſed corde diſceditur,ſicut & corde creditur,[*Atten*
Roma. 10. *dentes ſpiritibus erroris*].i.animabus hominum errantium,ſeu dæmonibus ad er- H
rorem ducentibus,qui in veritate non ſteterunt,[*Et doctrinis dæmoniorum*] quas
dæmones per ſe ingerũt cordibus peruerſorũ, vel per hæreticos,ponũt eas ſim
Ioann. 8. plicibus,[*in hypocriſi*]id eſt in ſimulata ſanctitate[*Loquentium mendacium*:]dæmonia enim,id eſt dæmo
Matth.7. nes informati loquuntur falſa cũ ſimulata ſanctitate, vt ſibi credatur.De quibus dicit in Euãgelio Chriſtus, Attendite à falſis prophetis qui veniunt ad vos in veſtimentis ouium, intrinſecus autem ſunt lupi
rapaces,[*Cauteriatam*]id eſt læſam ſeu vitioſè corruptam[*Habentium ſuam conſcientiam, prohibentium nu*
Roma.14. *bere*]quaſi matrimoniũ nõ eſſet ſacramentũ atque diuinitus inſtitutũ.Iubẽtiũ etiã[*Abſtinere a cibis quos*
1.Cori .6. *deus creauit*]quo ad primordialem materiam,[*Ad percipiendum eos*].i.ad veſcendũ, [*Cum gratiarum actione*]Creauit,inquam,eos,[*fidelibus et his qui cognouerunt veritatem*]id eſt ad ſuſtentationem credentium,
[*Quia omnis creatura dei bona eſt*]in ſua natura,[*Et nihil reiiciendum*]à manducante,[*Quod cum gratiarum actione percipitur*]id eſt nullus cibus ſpernendus eſt,tanquam in ſua natura nociuus,qui comedi poteſt aut ſolet,cum gratiarum actione.Nam licet fideles à certis cibis & potibus interim abſtineant,hoc tamẽ non faciunt ea ratione qua fiebat in veteri teſtamento,ſed ob corporis caſtigationem.[*Sanctificatur enim per verbum dei*].i.verbo ſeu filio dei cibus benedicitur,ne ſit nociuus ſed vtilis.Chriſtus quoq; ſeu verbũ dei ſuo aduẽtu cibos in lege prohibitos fecit licitos,ſicque ſanctificauit eos.[*Et orationem*].i.per ora-

A tionem hominum inſtrumentaliter,qui ſua prece obtinent à filio dei ſanctificationem ciborum [*Hæc*]
documenta,[*Proponens fratribus*] per modum exhortationis ſeu iuſsionis,[*Bonus eris miniſter*].i.fructuoſus prælatus,laudabilisque vicarius.[*chriſti Ieſu*] populum eius efficaciter inſtruendo,[*Enutritus*] id eſt
ſpiritualiter educatus ac fotus,[*Verbis fidei & ſanæ doctrinæ*] id eſt verbis ſacræ ſcripturæ pertinentibus
ad fidem ſacram,euangelicamque doctrinam.Hæc verba animam nutriunt.Iuxta illud,Non in ſolo pa- Deut.8.
ne viuit homo,ſed in omni verbo quod procedit de ore dei[*quam*]doctrinã,[*Aſſecutus*].i.adeptus [*Es*] Matth.4.
per illuminationem diuinam & meam inſtructionem.[*Ineptas autem*]hoc eſt,inconueniẽtes,quibus nec Tit.1.
fides nec virtus ædificatur,[*Et aniles fabulas*]quales ſolent recitari à vetulis.[*Deuita*]Vnde apud Petrum 2.Petri.1.
quoque habetur.Nõ indoctas fabulas ſequuti,notam vobis fecimus domini noſtri Ieſu Chriſti virtutẽ
[*Exerce autem teipſum ad pietatem*].i.ad interiorem cultum latriæ & religionem internam veri dei,ad cõ-
paſsionem frarernam,& benignitatem cordialem. [*Nam corporalis exercitatio ad modicum vtilis eſt*] id eſt
exteriora iſta exercitia ac inſtrumenta virtutum,videlicet abſtinentiæ,ieiunia,vigiliæ,diſciplinæ per ſe
parum proficiunt,niſi in interioribus anima verè virtuoſa ac pia reddatur.Vnde nonnulli in his corpo-
ralibus exercitiis ſe fatigantes,in charitate & pietate,ac interiori perfectione parum proficiunt: quia nõ
ordinant prudenter & indeſinenter media iſta ad puritatem internam.[*Pietas autem*]præfata[*Ad omnia*]
.i.ad omnem gratiam promerendam,& ad propriam ac aliorum ſalutem procurãdam,[*Vtilis eſt,promiſ-*
B *ſionem*].i.promiſſam mercedem[*Habens vitæ quæ nunc eſt*].i.vitæ præſentis. Nunc enim pietati promittitur ſufficientia temporalium,& abundantia ſpiritualiũ gratiarũ,[*Et futuræ*]vitæ in patria,in qua merces pietatis eſt vita ſeu beatitudo æterna,quemadmodũ ait Saluator,Centuplũ accipiet,& vitam æternã
poſſidebit.[*Fidelis ſermo et omni acceptione dignus*]eſt quẽ de laude pietatis iã intuli.[*In hoc enim*] ſermo- Matth. 19.
ne,i.propter huius ſermonis veritatẽ,[*Laboramus*]in interioribꝰ &exterioribꝰ exercitiis pietatis,[*Et male*
dicimur]à peruerſis quaſi iniquè agentes. Sed ideo cõſtãter laboramus,& omnia æquanimiter toleramꝰ,
[*Quia ſperamus in deum viuum*].i.ſperando in deũ tendimus,expectando futurã fœlicitatẽ ab eo,quæ tan- Roma.8.
ta eſt,vt non ſint condignæ paſsiones huius temporis ad eam, [*Qui eſt ſaluator omnium hominum, maxime* Actu.10.
fidelium]trinitas quippe ſuperglorioſa eſt ſaluator principalis,quæ per Chriſti myſteria nos redemit,& ſicut Chriſtus vocatur dominus omnium quo ad ſufficiẽtiã, electorũ verò quãtũ ad efficiẽtiã: ſic deus
trinitas eſt ſaluator omnium per ſufficientiã,fideliũ verò fide & opere eſt ſaluator per efficientiã,quos
ad ſalutem perducit cæleſtem,[*Præcipe hæc*]quæ de fabularum inaniũ vitatione,& pietatis exercitatione tibi iam iuſsi,ſubditis tuis[*Et doce*]eos,ſi qui eorum hæc neſciãt.¶ Deinde docet prælatũ à ſuis ſubditis honorandum.[*Nemo adoleſcentiam tuam*].i.te adoleſcentem[*contemnat*]paruipendendo verba tua
ac iuſſa propter adoleſcentiam tuam,quaſi inexpertus ſis & imperfectus.Et vt hoc alij diligenter obſer- Ioann.13.
uent,oportet vt vita & moribus annos tuos excedas, habẽdo te maturè in omnibus.Ideo ſubditur,[*Sed*
C *eſto exemplum fidelium in verbo, in conuerſatione, in charitate, in fide, in caſtitate*].i.in his omnibus habe te exemplariter& ſyncerè,quatenus loquendo,operando,diligẽdo,credẽdo, ſeu opera charitatis ac fidei oſtendendo,& caſtè viuendo,alios ædifices,& ſimiles tui efficias.[*Dum venio*]ad te videlicet interim,& tũc[*Attende lectioni*]ſacræ ſcripturæ,in qua ſpiritus ſanctus cũ homine loquitur,& homo quaſi in ſpeculo conſpicit quid agere debeat,[*Exhortationi*]proximorum[*Doctrinæ*].i.informationi ignorantiũ, faciendo hos actus ſucceſsiuè ac ordinatè,videlicet congruo loco & tẽpore ſtudendo, poſtmodũ exhortando ſiue docedo.¶Deinde hortatur Timotheũ ad diligentẽ ſui officij excutionem. [*Noli negligere*]
.i.per pigritiã perdere vel diſsimulare,& ab operibus bonis ſuſpẽdere[*Gratiam*]gratũ facientẽ, ſeu gratis datam.i.ſupernaturale donũ ſpiritus ſancti,ſeu ordinẽ epiſcopatus,[*Quæ data eſt tibi*]à deo [*Per Pro-*
phetam].i.propheticam reuelationem mihi de te factam,qua mihi oſtenſum eſt te vtiliter executurum
epiſcopale officium.Quæ etiã gratia data eſt tibi,[*cum impoſitione*].i.per impoſitionẽ[*Manuum presbyte* Actu.19.
rij].i.manuũ mearum,qui te ordinaui epiſcopũ,per quã impoſitionem, presbyteriũ ſeu ſacerdotiũ tibi
collatum eſt cũ gratia ſacramentali quæ confertur in ſacramentis euangelicæ legis.Vel,ponit abſtractũ
pro cõcreto,videlicet,presbyteriũ pro presbytero. ¶ Deinceps admonet Timotheũ ad ſeriosam obe-
dientiã eorum,quæ ipſe ſcribit & mandat ei.[*Hæc*]quæ tibi præcipi[*Meditare*]quemadmodũ apud Sa- Prouer. 7.
pientem dicitur,Serua mandata,& legem quaſi pupillam oculi tui.Liga eam in digitis tuis,& in tabulis
D cordis tui ſcribe eam,[*In his eſto*]occupatus per obedientiam,[*Vt profectus tuus*]in ſancta conuerſatione,
[*Manifeſtus ſit omnibus*]ad ædificationem eorum & gloriam dei,non ad tuum præconium.[*Attende tibi*]
primũ,vt viuas ſicut decet epiſcopũ,[*Et doctrinæ*].i.deide intẽde inſtructioni gregis tui.Qui enĩ ſibiipſi nequam eſt, cui bonus eſt? Et quid proficit homo ſi lucretur vniuerſum mundum, ſeipſum autem Eccle. 14.
perdat?Hoc etiam in Actibus ait Apoſtolus.Attendite vobis & vniuerſo gregi, in quo poſuit vos ſpi- Lucæ.9
ritus ſanctus epiſcopos.[*Inſta in illis*]diligenter vacando tibi& aliis.[*Hoc enim faciens, et te ipſum ſaluum* Actu.20.
facies]hoc eſt,beatitudinem promereberis,[*Et eos qui te audiunt*] non ſolùm auribus corporis, ſed etiam
cordis,ſaluos facies accidenter,cooperatiuè ac inſtrumentaliter.

Cap.v.[*Seniorem ne increpaueris, ſed obſecra vt patrem.*] Artic.v.

Cæterea docet Apoſtolus modum docendi in ſpeciali, quatenus vnuſquiſque inſtruatur
ſecundum ſtatus ſui decentiam. [*ſeniorem*] ætate & moribus [*Ne increpaueris*] arguendo
P eum duris ſermonibus, ne ad indignationem concitetur, & quia non decet niſi fortes ad
exercitandũ,vel ad aliorũ ædificationẽ,ſicut frequẽter viri ſancti ſanctiſsimos ſeniores durè increpaſſe leguntur.[*Sed obſecra vt patrem*].i.humiliter atque ſimpliciter admone eum
vt indecentia corrigat in ſe ipſo, vel aliis. Tamen (vt ait Gregorius)ſeniores leues & vitioſi duriſsimè Gregor.

arguendi sunt. Vnde Sapiens ait, Senectus venerabilis est non diuturna, neque annorum numero com-
Sapient. 4. putata, sed ætas senectutis vita immaculata. De tali sene in Leuitico legitur, Coram cano capite consur-
Leuit. 19. ge, & honora personam senis, [*Iuuenes*] obsecra ad proficiendum in bonis, & abstinendum à malis, [*Vt fratres*] vt tua humilitate & charitate molliti atque compuncti citius acquiescant, [*Anus*] id est vetulas obsecra hoc modo [*Vt matres*] tuas spirituales, vel sicut decet matres rogari à filiis, [*Iuuenculas*] obsecra, [*Vt sorores in omni castitate*] ait, vt nullo modo habeas te ad eas petulanter, impudicè siue carnaliter. [*Viduas honora*] ministrando eis necessaria vitæ, si pauperes sint, vel reuerentiam solam exhibendo, si fuerint
1. Cori. 7. diuites. Quod intelligo de his, [*Quæ vere viduæ sunt*] id est vitam suo statui conuenientem ducunt tanquam separatæ à solatio amoreque seculi, sicut destitutæ sunt à solatio viri. Denique de diuitibus viduis subditur. [*Si qua autem*] id est aliqua, [*Filios aut nepotes habet*] eius educatione & institutione egentes, [*Discat primum*] id est antequam alienis præficiatur, [*Domum suam*] hoc est, propriam familiam, bene [*Regere et mutuam vicem reddere parentibus*] suis, si viuant, quatenus sicut ab eis nutrita est, sic nutriat eos, si fuerit opportunum. [*Quæ autem vere vidua est*] secundum sensum prætactum, [*Et desolata*] id est pauper & sola, non habens familiam, [*Sperat in deo*] id est totam suam fiduciam in deo cõstituat, certa quòd ecclesia sibi de necessariis prouidebit, [*Instet obsecrationibus et orationibus nocte et die*] id est competentibus horis diurnis atque nocturnis, totaliter occupãdo se in diuinis, orando pro seipsa ac aliis quorum eleemosynis sustentatur, vt sic vacet diuinis. Sic ergo agendum est viduæ, [*Nam quæ in deliuijs est*] id est F
vidua carnaliter viuens & mundi delitias quærens, [*Viuens*] vitæ naturæ. [*Mortua est*] vita gratiæ carendo, propter peccatũ mortale. De qua morte ait in Euangelio Christus, Dimitte mortuos sepelire mortuos suos, [*Et hoc præcipe*] viduis, [*Vt irreprehensibiles sint*] delitias corporales & magna ac notabilia pec
Matth. 8. cata vitando. Quod autem vidua diues vel valens, propriam domum regere debeat, patet ex hoc. [*si quis autem suorum*] proprinquorum [*Et maxime domesticorum*] vt sunt parentes & filij, [*Curam non habet*] eos regendo seu nutriendo, [*Fidem negauit*] bona fidei omittendo, quamuis ore non exprimat: sicut de quibusdam testatur scriptura. Dicunt se nosse deum, factis autem negant. [*Et est infideli*] qui
Tit. 1. nondum veritatem fidei audiuit, [*Deterior*] saltem quantùm ad aliquid, vel cæteris paribus. Agit enim
Ioann. 19. contra Christum qui in cruce suspensus, de matre sua solicitus fuit, commendans eam discipulo. Pro-
1. Petri. 2. pter quod etiam Petrus, Melius est (inquit) viam iustitiæ non cognoscere, quàm post agnitionem conuerti retrorsum

Deinde docet, quales viduæ sint eleemosynis ecclesiæ sustentandæ. [*Vidua eligatur*] id est talis vidua suscipiatur ab ecclesia sustentanda, [*Non minus sexaginta annorum*] id est quæ ad minus sexagenaria sit.

Talis nanque caret signo suspitionis, eo quòd in tanta ætate extinctus sit feruor libidinis, idcirco securè nutritur à ministris ecclesiæ, [*Quæ fuerit vnius viri vxor*] duntaxat, quòd est signum continentiæ. G
Debet enim vnius tantùm viri vxor fuisse propter sacramentum copulæ Christi & ecclesiæ, quæ est vnius cum vna, videlicet Christi cum sponsa sua ecclesia, [*In operibus bonis*] id est de laudabili sua præterita conuersatione [*Testimonium habens*] à fide dignis. De quibus operibus subditur, [*Si filios*] suos [*Educauit*] in cibis ac moribus, [*Si hospitio recepit*] peregrinos ac pauperes, [*Si sanctorum pedes lauit*] præsertim prædicatorum vndique discurrentium, quos in primitiua ecclesia periculosum erat recipere, [*Si tribulationem patientibus*] hoc est, afflictis, captiuis, oppressis atque similibus, [*subministrauit*] necessaria tribuendo, vel obsequium impendendo, [*Si omne opus bonum*] ad se pertinens, [*Subsequuta*] per operationem assiduam. [*Adolescentiores autem viduas*] quæ nondum sexaginta annos sortitæ sunt, [*Deuita*] id est non eas suscipias ecclesiæ eleemosynis sustentandas, nec votum continentiæ vsque adeo ab eis requiras, propter vitanda pericula. Talium enim sanguis feruet, nec lubricæ ætati facilè est credendum.
Ideo autẽ vitandæ sunt [*Cum enim luxuriatæ fuerint*] luxuriosè, gulosè, seu delitiosè viuendo post conti-
2. Cori. 11. nẽtiæ votum, [*In Christo*] id est quasi honestè ac licitè, [*Nubere volunt*] non arbitrãtes hoc esse culpabile, eo quòd excæcata sit ratio earum concupiscentiis carnis, [*Habentes damnationem*] id est causam damnationis æternæ, videlicet mortale peccatum, [*Quia primam fidem*] hoc est, continentiæ promissionem, [*irritam fecerunt*] id est violauerunt. Promittentibus nanque castitatem, non solùm nubere, sed & velle nubere est damnabile. [*Simul autem*] id est vna cum peccatis iam memoratis [*Et otiosæ*] existentes [*Discunt circumire domos*] aliorum, hinc inde vagando [*Non solum otiosæ*] quoniam otiositas non est diu sola, sed H
parit alia vitia, [*Sed et verbosæ et curiosæ.*] Verbositas enim & curiositas ex otiositate nascuntur, [*Loquentes quæ non oportet*] id est illicita & nociua. Minus dicit, & maius significat. [*Volo ergo*] per modum consulentis, [*iuniores*] viduas, quæ castitatem non promiserunt, [*Nubere, filios procreare, matres familias esse*] id est domum propriam regere, [*Nullam occasionem dare aduersario*] id est infideli seu impio, [*Maledicti gratia*] hoc est, ad maledicendum seu detrahendum, cui gratum & iucundum est, habere aliquid contra fideles, vt possit obloqui eis. Idcirco autem hæc consulo. [*Iam enim quædam*] viduæ adolescẽtiores post voti emissionẽ [*Conuersæ sunt retro post satanam*] i. à proposito castitatis ceciderũt rursus nubentes, & dæmonis prauitatem sequentes. [*Si quis fideles habet viduas*] adolescentes in domo sua, [*subministret illis*] necessaria vitæ. [*Et non grauetur ecclesia dei*] eas alendo, [*Vt his quæ vere viduæ sunt*] & annosæ, de quibus iam dictum est, [*Sufficiat*] quod habet ecclesia, scilicet vt valeat eas sustentare.

¶ Insuper agit Apostolus de presbyterorum honore, [*Qui bene præsunt presbyteri*] id est qui gregem suum dignè custodiunt, [*Duplici honore digni habeantur*] id est præ cæteris copiosius honorentur. Potest autem per duplicem honorem intelligi obedientia & sustentatio. Nam subditi presbiteris obedire, & stipendia vitæ præbere tenentur. In patria quoque duplici honore digni habentur, videlicet aureæ atq; aureolæ. [*Maxime qui laborant in verbo et doctrina*] i. illi presbiteri potissimũ digni sunt dupli-

A ci honore, qui instant verbo exhortationis quantùm ad scientes, & doctrinæ, id est institutioni ignorantium. Quòd autem à subditis sint alendi, probat Apostolus authoritate scripturæ. [*Dicit enim scriptura, Non infrenabis os boui trituranti*] id est prædicatori non subtrahes necessaria vitæ. [*Et, Dignus est* Deut. 25.
operarius mercede sua.] Hoc est quoque superius dictum atque expositum. Non ligabis os boui trituranti. [*Aduersus presbyterum noli accusationem recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus*] fide dignis. Pres- Luc. 10.
byteri enim cùm habeant alios corripere, facilè aduersarios acquirunt. Veritas enim parit odium. Et vt 1. Cor. 9.
Salomon profitetur, Non amat pestilens eum qui se corripit. Ideo non est accusatio contra presbyte- Terent.
rum admittẽda, nisi sub duobus testibus vt minimũ, vel tribus. Et etiã propter dignitatẽ sui gradus seu Prouer. 13.
ordinis, cùm sit Christi vicarius. [*Peccantes autem*] testimonio testium conuictos, vel apertè excedentes, [*Coram omnibus argue.*] Publica nanque peccata, publicè arguenda sunt, [*Vt & cæteri*] superiores ac inferiores [*Timorem habeant*] id est argui & peccare formidẽt. Si verò peccatum sit occultum, primò
occultè arguẽdus est reus: iuxta illud, Si peccauerit in te frater tuus, corripe eum inter te & ipsum solũ. Matth. 18.
[*Testor*] id est sub testimonio dico, téque adiuro [*Coram deo*] patre, [*Et Christo Iesu*] filio eius [*Et electis*]
id est sanctis [*Angelis, vt hæc*] dicta atque dicenda [*custodias*] non solùm memoriter, sed etiam efficienter, [*sine præiudicio*] id est præ discussione seu præcedenti discretionis iudicio, [*Nihil*] notabile [*Faciens*
in aliam partem declinando] id est à via iustitiæ recedendo ad partem contrariam. Vnde in Ecclesiastico
B legimus, Fili, sine consilio nihil facias, & post factum non pœnitebit. Iob quoque, Causam, inquit, quã Eccle. 32.
ignorabam, diligentissimè inuestigabam. [*Manus nemini cito imposueris*] aliquem facilè ordinando, sed Iob 29.
prius examina eum, [*Neque communicaueris*] per consensum [*Peccatis alienis. Te ipsum castum custodi*] con
tinenter viuendo, quod maximè decet prælatum ecclesię. [*Noli adhuc aquam bibere*] sicut diu feci sti, [*sed*
vino modico vtere propter stomachum tuum] vini calore indigentem. In quo stomacho est sedes ægritudinis, & principium digestionis, [*Et frequentes tuas infirmitates*] quæ per aquæ potationem augentur.

¶ Deinde ostendit Apostolus in quibus necessarium sit præiudicium, seu præuium rationis examen. [*Quorundam hominum peccata manifesta sunt*] id est euidenter mala, quia non possunt bono animo fieri, sicut sunt stupra, furta, blasphemiæ, [*Præcedentia ad iudicium*] id est nota antequam veniant ad rationis examinationem ac diiudicationem. Vel, præcedentia ad iudicium, diuinum, generale seu particulare, quorum vtrunque sit post vitam præsentem. Talia ergo non oportet examinari, nec in talibus præiudicium exigitur, sed subitò diiudicari possunt. Vnde iudicium quod ea sequitur, nõ est temerariũ, [*Quorundam autem*] peccata [*Et subsequuntur*] id est peccata aliquorum occulta seu quadam apparenti iustitia
fucata sunt, ita vt non appareant mala, nisi post discussionem, ideo in eis præiudicium est necessariũ vt Marc. 4.
examinentur. Vnde nec ea iudicare debemus, sed prælatorum & iudicum est ea discutere. Vel, subse- 1. Cor. 4.
quuntur diuinum iudicium: quia non deducentur in publicum, nisi in die iudicij, quãdo illuminabun
C tur abscondita tenebrarum [*similiter & facta bona manifesta sunt*] id est aliqua opera bona, sunt apertè
bona, saltem quantùm ad genus operis, quamuis non ad intentionem agentis. Talia ergo examinatione
non indigent, [*Et quæ aliter se habent*] id est bona de quibus mox certum non est, an sit veraciter bona, Matth. 10.
[*Abscondi non possunt*] id est suo tempore clarè patebunt, quando à recta ratione examinantur, vel à deo Luc. 8.
iudicantur. Propter quod in Euangelio veritas loquitur, Nihil opertum, quod non reueletur: neque occultum, quod non manifestetur.

Cap. vi. [*Quicunque sunt sub iugo serui.*] Artic. vi.

DEscendit demum Apostolus ad institutionem particularium personarũ. [*Quicunque sunt sub iugo serui*] id est qualescunque sint serui, videlicet sapientes, fi- 1. Petri 2.
deles, vel alia gratia adornati, tamen cùm sint subditi imperio dominorum suo-
rum, [*Dominos suos*] tam bonos q̃ discolos, seu infideles, [*Omni honore*] duliæ,
qui carnalibus dominis impendi solet ac debet, [*Dignos arbitrentur*] non inquan- Psalm. 14.
tũ infideles & impij, cùm scriptum sit de viro iusto, Ad nihilum deductus est in Ioan. 8.
conspectu eius malignus. Sciendum quòd quidam docebant libertatem omni- Matt. 17.
bus Christianis esse communem, intendentes seruitutem reprobare, eo quòd di-
D cat Saluator, Si filius vos liberauit, verè liberi eritis. Et alibi, Ergo liberi sunt filij. Sed hæc de spirituali
libertate, non de carnali intelligenda sunt. Ideo contra hos fatur Apostolus, Ideo autem serui hoc faciunt, [*Ne nomen domini & doctrina*] hoc est ne Christus & eius prædicatio [*Blasphemetur*] ab impiis, tanquam sit contra leges, & dominis auferat debitam seruitutem. [*Qui autem fideles habent dominos*] id est serui Christianis dominis seruiẽtes, [*Non contemnant*] dominos tales, [*Quia fratres sunt*] hoc est ob hoc quia in Christo sunt pares, quantùm ad spiritualia, [*Sed magis seruiant*] dominis suis cum debita reuerentia, [*Quia*] domini [*Fideles sunt et dilecti deo, quia beneficij participes sunt*] id est domini eadem beneficia gratiæ à deo receperunt atque recipient, quæ & serui. [*Hæc doce*] seruos, [*Exhortare*] eos, vt sic agãt. [*Si quis aliter docet,*] quàm ego iam docui, & [*Non acquiescit sanis*] hoc est veris [*sermonibus domini nostri Iesu christi*] quos loquitur per me, qui etiam proprio ore dixit, Redde quæ sunt Cæsaris Cæsari, [*Et* Matth. 22.
ei, quæ secundum pietatem est, doctrinæ] euangelicæ, quæ ad pietatem inducit, & lites odiumq; extirpat. Ta Marc. 12.
lis est [*superbus, nihil sciens*] scientia salutari & formata, de qua dicitur à Sapiente, Dedit illi scientiam san Luc. 20.
ctorum. Vnde & Salomon, Vbi, inquit, humilitas, ibi sapientia. Et rursus, Superbus & arrogans voca- Sap. 10.
bitur indoctus [*Sed languens*] id est cum infirmitate sui intellectus inaniter occupatus, [*Circa quæ-* Prouer. 11.
stiones et pugnas] id est disputationes litigiosas [*Verborum, ex quibus oriuntur inuidiæ*] vnius in ali- Prouer. 23.
um, [*Contentiones, blasphemiæ*] aduersariorum fidei contra deum, dum audiunt aliqua rationi naturali

Oſee 10. contraria, [*Suſpiciones malæ, conflictationes hominum mente corruptorum*] id eſt infectam voluntatem habentium, aduerſorum à ſummo & incommutabili bono. De quibus propheta inquit, Diuiſum eſt cor eorum, nunc interibunt, [*Et qui veritate priuati ſunt*] id eſt ſpiritualiter excæcati. Hominũ, inquam [*Exiſtimantium quæſtum eſſe pietatem*] id eſt opus pietatis, videlicet prædicationem ordinandam eſſe ad lucrũ
Mich. 3. temporale. Nam ideo prædicant, vt temporale commodum conſequantur, quemadmodum apud Michæam prophetam de quibuſdam inducitur, Sacerdotes eius in mercede docebant, & prophetæ eius in pecunia diuinabant. [*Eſt autem quæſtus magnus, pietas cum ſufficientia*] id eſt quamuis pietas non ſit quæſtus carnalis ac temporalis, vt illi exiſtimant, eſt tamen magnus quæſtus, videlicet fructuoſus, ſpiritualis
1. Tim. 4. atque æternus, quia æternam vitam meretur, eſtque acquiſitio omnium ſpiritualium diuitiarum pietas iſta, id eſt cultus dei cum ſufficientia victus ac veſtium, ſicut iam dictum eſt. Pietas ad omnia vtilis eſt, promiſſionem habens vitæ, quæ nunc eſt & futuræ, cum qua ſufficientia debemus eſſe contenti.
Iob 1. [*Nihil enim*] temporalium diuitiarum [*intulimus in hunc mundum*] naſcendo, ſicut Iob ait, Nudus egreſſus ſum de vtero matris meæ [*Haud*] id eſt non [*Dubium*] eſt, ſed certum, [*Quia nec auferre*] è mundo
Pſalm. 48. [*Quid*] talium rerum [*Poſſumus*] moriendo, ſicut ait Pſalmiſta, Homo cũ dormierit, non ſumet omnia.
Iob 27. Et Iob, Diues cùm dormierit, nihil ſecum auferet: apprehendet eum quaſi aqua, inopia. [*Habentes autem alimenta, &*] indumenta [*Quibus tegamur*] id eſt victualium & veſtimentorum competentiam, [*His contenti ſimus*] quantùm ad appetitum temporalium rerum. Qui enim vltra procedit, inordinatè ſe habet, & ſuperfluè agit, quoniam corporalia ad ſpiritualia ordinantur, ſicut media ad finem, ideo nõ ſunt
Prouer. 30 appetenda niſi ad neceſſitatem: videlicet intantùm, quantùm conferunt vel requiruntur ad ſpiritualem mentis profectum, quem ſuperfluitas temporalium rerum non prouehit, ſed impedit. Ideo Sapiẽs orabat, Diuitias ne dederis mihi, tribue tantùm victui meo neceſſaria. [*Nam qui volunt*] id eſt volendo ſatagunt, [*Diuites fieri, incidunt in tentationem*] id eſt diabolicam impugnationem, [*Et laqueum diaboli*] id
Eccle. 10. eſt in peccati conſenſum, quo anima à diabolo capitur, quaſi in laqueo. Tales enim cùm ſint auari, aliorum bona deſiderant, alienis proſperitatibus inuident, & per vitioſa media conantur temporalia con-
Matth. 19. gregare, mentiendo, fallendo, &c. Ideo enim in Eccleſiaſtico ſcriptum eſt, Auaro nihil eſt ſceleſtius, &
Marc. 10. nihil eſt iniquius, quàm amare pecuniam. Chriſtus quoque in Euangelio, Poſsibilius (inquit) eſt ca-
Luc. 18. melum per foramen acus tranſire, quàm diuitem, id eſt diuitiarum amatorem intrare in regnum cæ-
1. Ioan. 2. lorum. Incidunt quoque [*Et in deſideria multa*] inordinata, de quibus & Ioannes, Omne (inquit) quod eſt in mundo aut eſt concupiſcentia oculorum, aut concupiſcentia carnis, aut ſuperbia vitæ, [*Et inutilia & nociua.*] Hæc enim deſideria ſunt inutilia, quia non proſunt ad adipiſcendam veram ſalutem. Et nociua, quoniam gratiam dei extingunt, [*Quæ mergunt*] id eſt per modum aquarum occidunt [*Homines*] auaros [*In interitum*] id eſt gratiæ amiſſionem, quæ eſt mors animæ, [*Et perditionem*] gloriæ ſempi-
Apoc. 21. ternæ, quæ eſt mors ſecunda ac infernalis. Hæc enim mala inferunt deſideria iſta. [*Radix enim omnium malorum eſt cupiditas*] plus habendi quàm expedit. Nec obſtat quòd ſuperbia dicitur omnis peccati ini-
Eccle. 10. tium, vel etiam amor priuatus, cui maximè conuenit eſſe omnium vitiorum originem. Nam ſicut nul lum eſt genus peccati quod non oriatur (vt plurimùm) ex ſuperbia: ſic nullum eſt genus peccati quod non interdum naſcatur ex cupiditate, præſertim cùm ipſa quoque ſuperbia aliquando oriatur ex cupiditate, & econtrariò. Sunt enim qui non amarent ſuperflua, niſi per poſſeſsionem illorum putarent ſe excellentiores eſſe futuros. Et ſunt qui non amarent excellentiam, niſi per eam putarent ſe ditiores fieri poſſe. Amor autem priuatus, eſt radix omnium horum malorum, imò ſimpliciter vniuerſorum vitiorum, [*Quam*] id eſt cuius cupiditatis materiam [*Quidam appetentes errauerunt a fide*] vel eam negando, ne diuitiis ſpoliarentur, vel infideliter operando, fidei directionem non ſequentes [*Et inſeruerunt*
Luc. 8. *ſe doloribus multis*] id eſt variis curis & pœnalibus ſolicitudinibus vitæ præſentis. Nam & diuitiæ cum labore acquiruntur, cum timore poſſidentur, cum dolore amittuntur. Propterea comparat eas Chriſtus ſpinis. Pungunt enim & lacerant animam poſſidentis. [*Tu autem o homo dei*] id eſt diuino cultui
Eccle. 21. totus mancipatus, [*Hæc*] vitia [*Fuge*] iuxta illud Eccleſiaſtici, Quaſi à facie colubri fuge peccata. Vn-
Ambroſ. de Ambroſius, Nihil tam aſperum, támque pernicioſum, quàm ſi vir Eccleſiaſticus (maximè qui ſublimem tenet locum) diuitiis huius ſeculi ſtudeat, quod non ſolùm ſibi, ſed etiam aliis obeſt, quibus contrariam dat formam, [*ſectare vero*] id eſt præcedentium ſanctorum veſtigia imitando operare ſeu
1. Tim. 4. tene [*Iuſtitiam*] reddendo vnicuique quod ei debetur à te, [*Pietatem*] quæ ſecundum prædicta ad omnia vtilis eſt, [*Fidem*] catholicam, [*charitatem*] dei & proximi, [*Patientiam*] non triſtando propter aduerſa, [*Manſuetudinem*] non appetendo vindictam propter illatas iniurias. [*Certa bonum certamen fidei*] id eſt efficaciter milita Chriſto, pugna pro fide, labora aduerſus peccata. Militia eſt e-
Iob 7. nim vita hominis ſuper terram: nec coronatur, niſi qui legitimè certauerit. [*Apprehende*] hoc eſt adi-
2. Tim. 2. piſci conare, & toto affectu amplectere, [*Vitam æternam*] id eſt fœlicitatem cæleſtem tanquam brauiũ tui certaminis, aliud præmium non quærendo, [*In qua*] id eſt ad quam, vel propter cuius adeptionem, [*Vocatus es*] à deo ad fidem fideſque certamen, [*Et confeſſus es bonam confeſsionem*] hoc eſt fidei veri-
Rom. 10. tatem ſeu promiſsionem. Ore enim confeſsio fit ad ſalutem, [*Coram multis teſtibus*] non ſolùm deo & angelis, ſed etiam coram bonis hominibus in tua ordinatione ac prædicatione. Hoc eſt etiam propter hanc confeſsionem apprehende vitam æternam, vt actio confeſsioni reſpondeat. [*Præcipio tibi coram deo*] id eſt deo patre teſtante, vel authoritate diuina mihi commiſſa, [*Qui*] deus [*Viuificat omnia*] viua vi
Apoc. 7. tæ naturæ, gratiæ ſeu gloriæ, [*Et*] coram [*Chriſto Ieſu*] qui eſt teſtis fidelis. [*Qui teſtimonium*] veritati [*Red*
Ioan. 8. *didit, ſub Pontio Pilato*] dicens, Ego in hoc natus ſum, & ad hoc veni in mundum, vt teſtimonium perhi-
Ibidem. beam veritati, videlicet [*Bonam confeſsionem*] qua dixit, Rex ſum ego. Et, Regnum meum non eſt de hoc mundo. Hoc ergo præcipio, [*Vt ſerues*] id eſt adimpleas [*Mandatum*] id eſt mandata diuina, & mea,

A quæ vtique à deo ſunt, [*Sine macula*] id eſt purè, [*Irreprehenſibile*] id eſt ſic ea obſerues vt reprehendi non poſsint quaſi iniuſta, [*Vſque in aduentum domini noſtri Ieſu Chriſti*] id eſt perſeueranter vſque ad Marc. 12.
mortem, quando à Chriſto viſitaberis, & ei occurres, [*Quem*] Chriſtum in forma humana, [*ſuis*] id
eſt congruis, & à deo præordinatis [*Temporibus*] ſcilicet in die iudicij particularis vel vniuerſalis, vel
in die æternitatis, quæ omne tempus comprehendit. Nam & in patria erit poſt diem iudicij tempus Boëtius.
diſcretum, vt Thomas & alij multi teſtantur, [*Oſtendet*] hominibus bonis & malis in die iudicij, ſed ſo Iob 36.
lis electis in die æternitatis, [*Beatus & ſolus potens,*] id eſt deus trinitas ſubſtantialiter fœlix, in quo Apoc. 19.
eſt omnium bonorum, pulchrorum ac deſiderabilium infinita plenitudo, qui ſolus eſſentialiter potens eſt, & ipſa ſua potentia. De quo in Iob ſcriptum eſt, Deus potentes non abiicit, cùm ipſe ſit potens [*Rex regum & dominus dominantium.*] Omnia nanque quantumcunque potentia atque ſublimia
comparantur ad deum, ſicut inſtrumenta ad artificem; ſicut media ad finem, & ſicut ſubiecti ad prin- Pſalm. 49.
cipium. Vnde ait Pſalmiſta, Quoniam deus magnus dominus, & rex magnus ſuper omnes deos, [*Qui ſolus*] per naturam [*Habet immortalitatem*] id eſt omnimodam & ſuperpleniſsimam inuariabilitatem, ſicut per Malachiam loquitur, Ego dominus, & non mutor. Omne autem creatum aliquo modo mutabile eſt & in omni ente mutabili inuenitur quædam mortalitas, ſecundum Auguſtinum, videli- Auguſt.
cet alicuius defientia, & recens diſpoſitio, [*Et lucem habitat inacceſsibilem*] id eſt nullo loco vel termi
B no clauditur, nec in aliqua creatura per circunſcriptionem moratur, ſed habitat in ſeipſo, per quietiſſimam ſubſiſtentiam, qui eſt lux ſubſtantialis, vera & infinita. Quæ inacceſsibilis dicitur, quia à nullo intellectu creato comprehendi poteſt. Vnde & dicitur tenebras ponere latibulum ſuum. Poteſt 1. Ioan. 1.
tamẽ homo ad eam accedere in via per fidem & gratiã, & in patria per claram viſionem. Propter quod
ait Pſalmiſta, Accedite ad eum & illuminamini. Et ad Hebræos dicit Apoſtolus, Accedamus cum fi- Pſalm. 17.
ducia ad thronum gratiæ eius, [*Quem vidit nullus hominum*] exiſtens homo purus, & ſenſitiuarum viriũ
operationibus vtens, [*ſed nec videre poteſt*] in hac vita viſione clara per ſpeciem, qua cognoſcitur de re Pſalm. 33.
quid eſt. Poteſt tamen videri per fidem & ſpeciem creatã, qua cognoſcitur quia eſt. Propter quod ſcri- Heb. 10.
ptum eſt in Iob, Omnes homines vident deum, vnuſquiſque intuetur procul. Prædictis verò verbis
Apoſtoli conſonat & illud Ioannis, Deum nemo vidit vnquam. Et quod Moyſi dominus dicebat, Nõ Iob 36.
videbit me homo & viuet. His ergo nõ obuiat, quòd non ſolùm Chriſtus, ſed Moyſes quoque & Pau Ioan. 1.
lus deum per ſpeciem in hac vita viderunt, ſecundum Auguſtinum. Pro tunc enim non vixerunt vita Exod. 33.
humana & ſenſitiua, [*Cui*] deo trino ac ſimplici [*Eſt honor*] latriæ, [*Et imperium ſempiternum. Amen*] Iuxta
illud Danielis, Poteſtas eius poteſtas ſempiterna, & regnum eius in generatione & generationem. Auguſt.

¶Superius dixit Apoſtolus quid contingat volentibus ditari: nunc docet quid oporteat diuites face- Danie. 4.
C re. [*Diuitibus huius ſeculi*] id eſt temporales & ſeculares diuitias habentibus, [*Præcipe*] quod & ſcriptu
ra diuina præcipit, [*Non ſublime ſapere*] id eſt de diuitiis non extolli, nec alios aſpernari, [*Neque ſperare in incerto diuitiarum*] id eſt in iſtis amiſsibilibus diuitiis, quæ ſunt bona fortunæ. Propter quod ait Pſal. 61.
Pſalmiſta, Diuitiæ ſi affluant, nolite cor apponere. Et Iob, Si putaui, inquit, aurum robur meum: & Iob 31.
ebrioſo dixi, fiducia mea. Quàm autem difficile & rarum ſit hoc, patet per illud Eccleſiaſtici, Bea- Eccle. 13.
tus diues, qui inuentus eſt ſine macula, qui poſt aurum non abiit, nec ſperauit in pecuniæ theſauris. Marc. 10.
Quis eſt hic, & laudabimus eum? fecit enim mirabilia in vita ſua. Hinc & Chriſtus in Euangelio aſſe- Pſal. 83.
rit, Quàm difficile qui habent pecunias intrabunt in regnum cælorum, [*Sed in deo viuo*] omnis vi-
tæ fontano principio. De quo ait propheta, Domine virtutum beatus homo qui ſperat in te, [*Qui præ-* Iacobi 1.
ſtat nobis omnia] corporalia ac ſpiritualia quæ habemus, [*Abunde*] hoc eſt copioſè: iuxta illud Iaco-
bi, Qui dat omnibus affluenter, & non improperat, [*Ad fruendum*] id eſt ad vtendum temporalibus,
vt ſic vtamur præſentibus, quatenus bonis futuris nobis promiſsis, quæ oculus non vidit, nec auris au- Eſa. 64.
diuit, tandem fruamur. Præcipe inſuper diuitibus, [*Bene agere, diuites fieri in operibus bonis*] id eſt ſpiri- 1. Cor. 1.
tuales diuitias congregare, videlicet cumulum meritorum, & incrementa gratiæ atque virtutum. Pro-
ut ait Saluator, Theſaurizate vobis theſaurum in cælo, [*Facile tribuere*] eleemoſynas. Quemadmodum Matth. 6.
Chriſtus hortatur, Omni petenti te tribue. Et, Beatius eſt magis dare quàm accipere, [*Communicare*] id Luc. 6.
eſt communia reputare, vel facere bona exteriora, [*Theſaurizare ſibi fundamentum bonum*] hoc eſt ſta- Act. 20.
D bilem cordis adhæſionem cum deo, ſeu opus meritorium, [*In futurum*] id eſt ad hoc vt digni ſint bonis ſeculi futuri, [*Vt apprehendant veram vitam*] id eſt æternam vitam ſeu beatitudinem (quæ non
eſt fallax & labilis) conſequantur. [*O Timothee depoſitum cuſtodi*] id eſt epiſcopale officium tibi diui-
nitus commendatum ſeu creditum diligenter exerce, & gratiam tibi conceſſam, creditáque talenta, ſuo Matth. 25.
tempore cum vſuris repetenda, ſolicitè conſerua, expende, diſpenſa, [*Deuitans prophanas vocum nouitates*] id eſt noua vocabula religioni ſanctæ contraria, quæ ſua obſcuritate vel vanitate introducunt erro
rem. Ponit autem gloſſa exemplum de nomine iſto hypoſtaſis. Sed hoc intelligendum eſt pro certo
tempore. Hypoſtaſis nanque ſignificat eſſentiam & perſonam. Vnde hæretici per vſum huius nominis
volebant catholicos inducere ad confitendum tres eſſentias in diuinis, ſicut & tres perſonas. Idcirco
non licuit nomine iſto vti ante determinationem ſuæ ſignificationis. Nunc verò quoniam vſu doctorum determinatum eſt ad ſignificandum perſonam, licitum eſt ipſo vti, imò doctores (vt plurimùm)
ipſo vtuntur. Hinc Dionyſius, & eum ſequens Damaſcenus, affirmant non eſſe audendum aliud de
ſuperſubſtantiali deitate aſſerere, præter ea quæ nobis in ſacris eloquiis tradita ſunt. Et Hieronymus Dionyſ.
dicit, Ex ſola inordinata prolatione verborum incurritur hæreſis. Deuitans etiam [*Et oppoſitiones*] Damaſce.
id eſt inſtantias ſeu contradictiones contra fidem, [*Falſi nominis ſcientiæ*] id eſt vanæ ſcientiæ, quæ Hieron.
mendaciter ſcientia appellatur, vt eſt omnis ſcientia, quæ ſe extollit contra ſcientiam dei ſeu fidei ve- Rom. 10.
ritatem, [*Quam*] falſam ſcientiam, [*Quidam promittentes*] id eſt ſe habere & diligere profitentes,

[*Circa fidem exciderunt*] id est à fide catholica corruerunt, sequentes naturalem rationem & propriam imaginationem, imò stultitiam potius quàm diuinam authoritatem. [*Gratia tecum*] quæ non infunditur nisi ab omnipotente, qui est super omnia deus sublimis & benedictus. [*Amen.*]

IN EPISTOLAM II. AD TIMOTHEVM

PROEMIVM.

Prouer. 15. Iacobi 3. Prouer. 24 Psal. 10. Sap. 3.

OVi abiicit disciplinam, despicit animam suam: qui autē acquiescit increpationibus, possessor est cordis. Quia in multis offendimus omnes, septiēsq; in die corruit iustus, necessaria nobis est disciplina verborum ac verberum, quatenus verbis ictibúsque correcti, abstrahamur à vitiis & decoremur virtutibus. Quemadmodum ergo qui diligit iniquitatem odit animam suam: sic qui abiicit disciplinam, despicit animam propriam. Ideo sanctus Apostolus in hac secunda ad Timotheum epistola erudit eum & corripit. Præcedenti quippe epistola recepta & lecta, Timotheus tandem anima fatigatus & circa officij sui exequutionē fuit tepidior factus propter continuas aduersitates, infirmitates & persequutiones circunstantes. Hortatur ergo eum Apostolus ad palmam martyrij, atque idoneam sui ministerij exequutionem, proponens seipsum ei in exemplum, scribítque ei à Roma de carcere, vel à Laodicea, vt asserūt quidam. Procedit autem modo consueto, salutationem præmittendo, sicut patebit.

Cap. I. [*Paulus apostolus christi Iesu per voluntatem dei.*] Artic. I.

1. Cor. 15. 1. Cor. 9. Act. 16. Galat. 6. 1. Thess. 2.

PAulus *apostolus christi Iesu per voluntatem dei*] id est deo agente, [*Secundum promissionem vitæ*] id est propter præmium, vel ad obtinendam remunerationem vitæ, [*quæ est in christo Iesu*] id est vitę æternæ, quæ à Christo cōfertur, & in Christo consistit sicut in obiecto, quæ vita est præmium propter quod factus sum apostolus, non ab homine, sed à deo. Mandat & scribit [*Timotheo charissimo filio*] suo spirituali, [*Gratia*] gratum faciens, [*Misericordia*] id est peccatorum remissio, [Et *pax*] id est tranquillitas mentis sit tibi [*A deo patre et Iesu christo*] filio eius [*Domino nostro. Gratias ago deo, cui seruio a progenitoribus meis*] id est exemplo antiquorum patrum meorum, videlicet Abrahæ, Isaac & Iacob, quorum vestigia imitor, vnum verum deum colendo [*in conscientia pura*] id est sine remorsu alicuius peccati, inde autem gratias ago, [*Quod sine intermissione*] id est omni congruo tempore, [*Habeam tui memoriam in orationibus meis*] fusis pro te & aliis,] *Nocte ac die desiderans te videre, memor lachrymarum tuarum*] quas deduxerunt oculi tui, quando recessi à te, qui libentissimè mecum transisses ac permansisses. [*Vt gaudio implear*] id est vt te in bonis confirmem, & accendam ad martyrij palmam, quo facto de tuo profectu plenè exultem, [*Recordationem accipiens eius fidei, quæ est in te non ficta*] id est tuę veræ fidei reminiscens, quæ non est simulata, sed pura & efficax, [*Quæ*] fides [Et *habitauit*] id est firmiter fuit, [*In auia tua Loide*] id est matre matris tuę sic dicta. Habitauit quoque [Et *in matre tua Eunice.*] Parentum fidem commemorat, vt fidem filij roboret. Taçet verò de patre Timothei, quoniam gentilis erat, & infidelis, vt dicitur. [*Certus sum autem quod et in te*] habitet fides ista. [*Propter quam causam*] videlicet, quia tam bonas genitrices habuisti, & fidelis diu fuisti, [*Admoneo te*] paternè, [*Vt resuscites*] id est reformes, perficere studeas, & ad pristinos actus extendas [*Gratiam dei, quæ est in te*] id est gratiam episcopalem & sacramentalem tibi diuinitus datam in tui ordinatione vel confirmatione, [*Per impositionem manuum mearum*] quæ impositio fuit causa gratiæ dispositiua & instrumentalis. Vel potest intelligi absolutè de gratia gratificante, quia per impositionem manuum apostolorum dabatur spiritus sanctus. Ex his patet, quòd gratia in corde Timothei erat, quasi sopita & debilitata, ideo admonet eum vt reparet gratiam pristinam, proficiendo in ea. Vnde etiam quòd in Apocaly. angelo ecclesiæ Ephesi dicitur, Scio opera tua, & laborē, & patientiam. Et post pauca, Sed habeo aduersum te, quòd charitatem tuā primam reliquisti. Memor esto itaque vnde excideris, & age pœnitentiam, & prima opera fac. Quidam exponunt de Timotheo, quem cōstat fuisse Ephesiorum angelum, id est episcopum. [*Non enim dedit nobis deus spiritum*] hoc est donum [*Timoris*] purè seruilis. Vel, spiritum timoris, id est animam inordinatè timentem temporalia mala, videlicet eos qui corpus occidunt, [*sed dedit nobis spiritum*] id est donum & gratiam [*Virtutis*] id est fortitudinis contra aduersa, quæ est vnum de septem donis spiritus sancti, [Et *dilectionis*] dei ac proximi, [Et *sobrietatis*] id est temperantiæ vel discretionis. Verba hæc plenius exposita sunt ad Romanos, vbi legitur, Non accepistis spiritum seruitutis in timore. [*Noli itaque erubescere*] id est quoniam dedit nobis deus spiritum dilectionis, nō erubesca [*Testimonium domini nostri Iesu Christi,*] id est protestationem, prædicationem seu confessionem Christi: sed sine rubore & cōfusione testare coram hominibus, ℣ Christus sit deus & homo, qui ex sua passione vniuersum mundum redemit, resurrexit, cælos ascēdit. Vnde ait saluator in Euangelio, Qui me cōfessus fuerit corā hominibus, confitebor & ego eum coram patre meo. Et rursus, Qui me erubuerit & meos sermones, hūc filius hominis erubescet, [*Nec*] erubescas [*Me vinctum eius*] i. me Paulū pro fide nunc captū atque ligatū, [*sed collabora Euangelio*] i. cū me & cæteris euangelizantibus, labora ad promulgationē ac veneratione euangelicæ legis, fortiter prædicando, iustè viuēdo, & pro fidei veritate mortē sustinendo, [*secūdum virtutem dei*] i. secundū virtutē & gratiā tibi diuinitus

Hiere. 14. 1. Tim. 1. Act. 16. Act. 8. Apoc. 2. Ibidem. Matth. 10. Esa. 11. Rom. 8. Epist. Matth. 10. Luc. 9.

datam, [*Qui nos liberauit*] per propriam passionem à iugo diaboli & pœna inferni, [Et *vocauit*] ad fidem ac vitam æternam [*Vocatione sua sancta*] i. inspiratione interna, de qua in Apocalypsi, Ego sto ad ostiū & pulso. Vel prædicatione euangelica quam fecit per nos: non enim nos sumus qui loquimur, sed spiritus patris nostri qui loquitur in nobis. Vocauit inquam nos, [*Non secundum opera nostra*] i. propria merita quæ vocationem hanc nequaquam præcesserunt, [*sed secundum propositum suum*] id est voluntatis suæ decretum seu voluntariam præordinationem, [Et *gratiam*] nobis clementer infusam, quæ est effectus huius propositi, per quem ad omnia opera meritoria promouemur atque perducimur, [*Quæ data*] i. dari præordinata, [*Est nobis in christo Iesu*] i. per Christum, vtputa per eius incarnationem, virtutē & meritum [*Ante tempora secularia*] i. ab æterno. [*Manifestata est autem*] i. publicè prædicata & nota, vel euidenter impleta est, [*Nunc*] tempore gratiæ [*Per illuminationem*] i. prædicationem & doctrinam [*saluatoris nostri Iesu christi*] quam proprio ore, vel per apostolos mundo proposuit, aut certè per illuminationem factam in die Penthecostes, quando in igneis linguis spiritus sanctus apparens, illuminauit apostolos ad cognoscendum & prædicandum hanc gratiam. quæ illuminatio dicitur Christi, quoniam ipse misit spiritum sanctum. [*Qui*] Christus sua passione [*Destruxit*] i. hominibus abstulit [*Mortem*] culpæ atque gehennæ, & corporis immortalitatem promeruit eis, quam & nunc præstat in spe, daturus eam in re, quando corruptibile hoc induet incorruptionem. Hoc est quod apud Oseam loquitur, De morte redimam eos, Ero mors tua ô mors, &c. [*Illuminauit autem*] id est notam fecit [*vitam*] æternam, quę est merces nostri laboris, & finis huius peregrinationis [Et *incorruptionem*] i. perpetuam immortalitatem, quam habebunt electi in anima & corpore post diem iudicij [*Per euangelium*] id est euangelij prædicationem, videlicet per seipsum & discipulos suos, dicendo, Cognosco oues meas, & vitam æternam do eis. Et alibi, Qui credit in me, non morietur in æternum. [*In quo*] euangelio prædicando, videlicet vt id annunciem omnibus, [*Positus sum ego*] i. à deo ordinatus & constitutus [*Prædicator et apostolus et magister gentium, ob quam causam*] videlicet propter euangelij prædicationem, [*Hæc*] id est incarcerationē, ligationem & alia plurima [*Patior, sed non confundor*] in meipso quasi turpe aliquid operās, imò glorior in aduersis. Verbum equidem crucis pereuntibus stultitia est: his verò qui salui fiunt. i. nobis, virtus dei est. [*Scio enim cui credidi*] scilicet deo omnipotenti, qui est via, veritas & vita, [Et *certus sum quia potens est depositum meum*] i. beatitudinem mihi paratam quam merui & apud ipsum reposui [*Seruare in illū diē*] id est vsque ad diem remunerationis meę, hoc est vsque in diē mortis, quantùm ad glorificationem animæ, & vsque in diem extremi iudicij, quantū ad glorificationem corporis mei. Insuper admonet Timotheum. [*Formam habens sanorum verborum*] .i. tu Timothee habens seriem sanctarum prædicationum, seu formam euangelicorū verborum, [quæ verba [*A me*] prædicante [*Audisti.*] Habens, inquam, hæc verba [*In fide*] id est cum fidei obseruatione [Et *dilectione in christo Iesu*] i. per gratiam Christi & ad gloriā eius, vel secundum voluntatem ipsius, [*Bonum depositum custodi*] id est gratiam tibi concessam conserua, & officium tibi cōmissum dignè prosequere. Vel sic, Bonum depositū, de quo nunc dixi, id est præmium tibi apud deum repositum pro tuo labore custodi, ne illud per negligentiam perdas [*Per spiritū*] id est non tuis viribus, sed adiutorio spiritus sancti hoc age, [*Qui habitat in nobis*] per charitatem & gratiam, quoniam sumus templum dei. Dominus enim in templo sancto suo. [*Scis enim hoc*] id est iam planè nosti, vel scire debes, [*Quod auersi sunt a me omnes qui in Asia sunt,*] id est quòd vniuersi qui nunc recesserunt à me cū perfido corde sunt in Asia minori, [*Ex quibus*] i. de quorum numero [*sunt Phygelus et Hermogenes.*] Hi (vt legitur) fraudulenter accesserunt apostolum vt discerēt eius mysteria, quatenus materiam calumniandi haberent: qui cū se manifestatos conspicerent, abierunt. [*Det misericordiam dominus Onesiphori domui*] i. fideli familiæ Onesiphori Asiani, [*Quia sæpe me refrigerauit*] i. consolatus est & refocillauit necessaria ministrando, [*Et catenam meam*] i. me catenis vinctum, [*Non erubuit*] verecundando de tali magistro. [*sed cum Romam venisset, solicite me quæsiuit et inuenit. Det illi dominus*] pater [*inuenire misericordiam*] id est gratiam adipisci & vitam æternam, [*A domino*] filio, cui pater dedit omne iudicium: iuxta illud, Deus iudicium tuum regi da, [*In die illa*] id est in die mortis atque iudicij. Talis modus loquendi in veteri testamento vsitatior est, vt ibi, Pluit dominus super Sodomā ignem & sulphur à domino. [Et *quāta*] beneficia [*Epheso*] id est in Epheso, [*Ministrauerit mihi*] Onesiphorus iste [*Tu melius nosti*] qui præsens fuisti, quàm ea quæ Romæ mihi ministrauerit.

Apoc. 3. Matth. 10. Act. 2. Ioan. 16. 1. Cor. 15. Osee 13. Ioan. 10. Ioan. 1. 2. Tim. 2. 2. Cor. 11. 1. Cor. 1. Ioan. 14. Finis. Heb. 11. 1. Cor. 3. Psal. 10. Ephe. 6. Psalm. 61. Gene. 19. Luc. 10. Matt. 16.

Cap. II. [*Tu ergo fili mi confortare in gratia.*] Artic. II.

TV *ergo fili mi confortare in gratia*] gratum faciente quæ est omnium operum meritoriorum principium, sicut natura est principium operationum naturalium, [*Quæ*] gratia [*Est in christo Iesu*] sicut in fonte & capite, quia ab ipso deriuatur in nos. De plenitudine quippe eius omnes accepimus, [Et *quæ audisti a me*] i. euangelica documēta quæ tibi proposui [*Per multos testes*] id est per allegationes prophetarum quorum testimonio confirmaui quæ docui. Vel per multos testes, id est multis præsentibus qui testimonium ferre possent. [*Hæc commenda fidelibus hominibus*] vt prædicent aliis: non quibuscunque fidelibus, sed [*Qui idonei erunt et alios docere*] id est qui morum probitate, scientia, atque facundia pollent. [*Labora*] in agro dominico & vinea domini Sabaoth, [*Sicut bonus miles christi Iesu*] spinas vitiorum & tribulos passionum de cordibus subditorum euellendo, vita & labiis prædicando, & tuum officium dignè continuando. [*Nemo militans deo*] id est ad dei honorem & gloriam, aduersariis veritatis repugnans, contra propria vitia luctans, & diuinis exercitiis se immergens, [*Implicat*] id est inuoluit, [*Se negotiis*] id est

Ioan. 1. Esa. 5. Luc. 10. Matt. 16.

E

causis & rebus,diuitiisque mundanis.Per hoc enim distraheretur mens eius ab illo vno quod solũ necessarium est.Ideo solicitudo de crastino prohibetur à Christo: nam & si interim oporteat seruum & militem Christi secularia tractare negotia,non tamen se implicat illis, sed moderatè & interdum se ap-
Psal.72. Psal.26. plicat talibus cupiens expediri & deo vniri [*Vt ei*] videlicet deo [*Placeat cui se probauit*]id est prõbabilem exhibuit seu deuouit,dicens cum Psalmo,Mihi adhærere deo bonum est.Et, Vnam petij à domino,requiram hanc.Idcirco autem labora,vt miles Christi.[*Nam qui certat in agone*]id est cum alio contendit in huiusce modi bellico exercitio, quod & agonizantes quandoque nudi exercuerunt [*Non co-*
1.Cor.9. *ronabitur*]quasi victor[*Nisi legitime*]id est efficaciter,& sicut lex agonis requirit,[*certauerit*]omnia impedimenta pugnandi abiiciendo,quemadmodum dictum est alibi , Omnis qui in agone contendit,ab omnibus se abstinet.[*Laborãtem agricolam oportet primum de fructibus percipere*] id est quemadmodum
Matth. 10. agricola diligens primò fruges suæ terræ degustat , & de eis necessaria sumit & edit , sic prædicator &
Luc. 10. pastor qui corda audiẽtium vomere prædicationis aperit,vertit & excolit, seménque verbi cælestis in-
1.Tim.5. fundit,debet de sumptibus aliorum & gregis propriis sustentari. Dignus est enim operarius sua merce-
1. Cor.4. de.Hoc dicit Apostolus,quia superius dixit,quòd militãs deo non implicat se secularibus negotiis. Vt ergo ostendat vnde prædicator & prælatus viuere debeat,adiecit similitudinem de agricola.[*Intellige*]
2.Cor.12. id est discretè perpende,[*Quæ dico*]ne tibi videatur contrarietas in verbis & actibus meis,eò quòd ego
1. Thess.2. non accipiam sumptum ab aliis,cuius oppositum te doceo.Ego enim non accipio interdum propter ra- F
2. Thess.3. tionabiles causas, vt amputem occasionem peruersis. Te verò accipere volo propter rationabiles causas,cùm sis infirmus, & vt deo liberius vaces. [*Dabit enim tibi dominus in omnibus*] quæ scribo aut facio [*Intellectum*]id est veram ac circunspectam notitiam.

¶Denique quatenus legitimè certes consideratione futuræ coronationis. [*Memor esto*]per actualẽ consideratione[*Dominum nostrum Iesum Christum resurrexisse a mortuis*]natum[*Ex semine Dauid secundum*
Rom.1. *euangelium meum*]id est secundum euangelicam aununciationem à me administratam.[*In quo*]id est in
Ephes.3. cuius euangelij prædicatione, [*Laboro vsque ad vincula*]inclusiuè quibus iam vinctus in carcere iaceo, [*Quasi male operans*]id est tanquam falsa prædicans,& homines fallens.[*Sed verbum dei non est alligatum*] id est prædicatio mea seu doctrina non est impedita:nã verbo præsentes in carcere doceo , scriptis verò & item per discipulos meos absentes informo.[*Omnia autem*]aduersa[*Sustineo*]patienter,[*Propter ele-*
ctos, vt & ipsi salutem consequantur] non à me, sed per ministerium meum, videlicet vt cooperer eorum saluti,[*Quæ est in Christo Iesu*]sicut in obiecto,datore,& causa meritoria.In eius enim visione consistit, ab ipso donatur,ipse quoque nobis promeruit eam,[*Cum gloria cælesti*]salutem consequuntur,id est cũ omni beatitudine præmij accidentalis adiuncta præmio essentiali,quæ per salutem exprimitur.Vel,per salutem intelligitur fœlicitas viæ:per gloriam cælestem fœlicitas patriæ.[*Fidelis sermo*] quod dixi & di- G
Colos.3. cam. [*Nam si commortui sumus*] id est Christi passionibus conformamur,mundo & vitiis moriendo,e-
Rom.8. iúsque vestigia dignè sequendo, [*Et conuiuemus*] cum Christo vita gratiæ in præsenti, & vita gloriæ in futuro,[*si sustinemus*]aduersa pro Christo,[*Et conregnabimus*] cum eo in regno cælorum. [*Si negauerimus*]eum verbis,vel impiis factis,[*Et ille negabit nos*] pertinere ad ipsum. Sicut in euangelio ait quibus-
Luc.32. dam,Nescio vos vnde sitis.Discedite à me operarij iniquitatis, propter quod rursus loquitur, Qui negauerit me coram hominibus,denegabitur coram angelis dei. [*si non credimus*] ea quæ fidei sunt, [*Ille*]
Matth. 10. scilicet deus seu Christus[*Fidelis*] id est verus [*Permanet,negare seipsum non potest*] cũ ipse sit veritas.Et hoc non posse,non ad impotentiam pertinet,sed ad veram ac summã potẽtiam. Sicut posse peccare nõ
Rom.14. ad veram potentiam, sed ad impotentiam spectat. Qui enim potest quod sibi non expedit, quantò id
Dionys. magis potest,tantò impotentior est & infœlicior.Quemadmodum Dionysius recitat,hunc locum Elimas magus obiecit Apostolo, quasi derogaret omnipotentiæ dei , quòd seipsum negare non potest. [*Hæc commone*]id est ad horum fidem & obseruantiam alios exhortare, [*Testificans coram deo*].i.deum testem inuocans,vel per eum auditores tuos adiurãs & obsecrans. [*Noli verbis contendere*] cum aliis disputando seu conferendo,[*Ad nihil enim vtile est*]directè,& ex sua natura talis verbosa contentio,[*Nisi ad*
subuersionem audientium] qui scandalizantur per hoc.Ideo dicit glossa,quòd non sit securum cum hæreticis disputare in publico. Non sic autem intelligedum est verbum Apostoli , quasi ad subuersionem audientium vtile esse sit vera vtilitas: sed tantùm vult dicere q̃ contentio ad nihil valet nisi ad subuer- H
2.Cor.11. sionem.Ideo prorsus inutilis est & nociua ac fugienda.Vnde Corinthiis dictum est,Si quis videtur cõ
Ambros. tentiosus esse, nos talem consuetudinem non habemus, nec ecclesia dei. Ideo dicit Ambrosius, Colla-
1.Tim.4. tio,non altercatio esse debet inter famulos dei,[*solicite cura teipsum probabilem*] id est laudabilem & acceptum, [*Exhibere deo*]opus dei reuerenter agendo,& in puritate conscientiæ coram altissimo conuersando.[*Operariuminconfusibilem*].i.executorẽ virtutum irreprehensibilem,vt non metuas venire ad lu-
1.Ioan.3. cem,quatenus manifestentur opera tua[*Recte tractantem*]id est discretè proponẽtem,[*Verbum veritatis*] vnúquenque docendo prout capere potest,vel indiget. [*Prophana autem*] id est verba sanctæ religioni contraria,[*Et vaniloquia deuita*]audire vel loqui:iuxta illud,Sepi aures tuas spinis,& noli audire linguã iniquã:Et ori tuo facito ostia & seras,[*Multum enim proficiunt*].i.valde cooperãtur[*Ad impietatem*]quo-
Eccle.28. niam cultũ dei impediunt,& errores graues inducunt huiusmodi verba. Sumit autẽ verbũ,proficiunt, impropriè[*Et sermo eorum*]videlicet prophanorũ,hæreticorum,& vana loquentiũ, [*Vt cancer serpit*].i. ad similitudinẽ morbi illius paulatim crescit, & tẽdit à paruo errore ad magnũ. [*Ex quibus*].i.de quorũ hæreticorũ infœlici collegio,[*Est Hymenæus & Philetus,qui a veritate*]fidei in qua olim steterunt[*Exci-*
derunt]cadendo in hæresim, [*Dicentes resurrectionem iam factam*] id est ea quæ scriptura testatur de generali resurrectione corporum asserentes intelligenda esse de spirituali resurrectione animarũ à vitiis,
Iob 19. quæ in baptismo iam facta est,quotidiéque impletur.Cõtra quos S.Iob apertissimè profitetur, Credo

A quòd redemptor meus viuit,& in nouissimo die de terra surrecturus sum , & rursum circũdabor pelle mea,&c.[*Et subuerterunt*]sua fallaci expositione,[*Quorundam*]simplicium[*Fidem.sed firmum*].i.quamuis illi sic perierunt,non tamen de subuersione omnium est timendum,sed firmum[*Fundamentum dei*] 1.Timo.3.
id est Ecclesia in deo fundata(quæ in præcedenti epistola dicta est fundamentum atque columna veritatis)[*Stat*]firmiter in fide [*Habens signaculum hoc*].i. hoc quod subditur , habens pro sigillo & signo Roma.8.
certissimo,quòd ipsa non peribit.[*Cognouit dominus qui sunt eius*] hoc est deus prædestinatos suos æternaliter cognoscit,scriptos in libro vitæ,eosque conseruat & approbat . Habens quoque signaculũ hoc
secundum quod sequitur .[*Et discedat ab iniquitate*]id est peccata deuitet[*Omnis qui nominat*] cum men- 1.Corin.1.
te fideli ac munda,[*Nomen domini*]De qua nominatione dicit apostolus, Nemo potest dicere dñm Iesum nisi in spiritu sancto.Hæc autem discessio signum est prædestinationis & saluationis ecclesiæ.¶Et Roma.6.
quasi aliquis quæreret,cur deus permittat sic quosdam perire,Respondet Apostolus ponens exemplũ de grandi palatio.[*In magna autem domo non solum sunt vasa aurea & argentea*]pretiosa & pro vsibus nobilibus facta,quæ in mensam patrisfamilias apportentur,[*sed & lignea et fictilia*].i. etiam vasa vilia sunt Roma.3.
in domo huiusmodi.[*Et quædam quidem*].i.aurea & argentea vasa,facta sunt [*In honorem*]hoc est ad vsus præclaros,[*Quædam autem*]id est vasa lignea & fictilia facta sunt, [*in contumeliam*] id est ad vsus immundos.Per hoc insinuatur quòd in ecclesia(quæ est magna domus dei)non solùm sunt electi & boni , qui
B per vasa aurea & argentea designantur,sed etiam reprobi ,qui per vilia vasa notantur.Electi autem facti Psalm.20.
sunt in honorem ,id est ad gloriam sempiternam,in quibus impletur id Psalmistæ , Gloriam & magnũ
decorem impones super eum. Reprobi verò sunt in contumeliam , id est ad æternam confusionem ac pœnam .Et hoc totum cedit ad gloriam creatoris,nam sicut in illis resplendet misericordia , sic in istis manifestatur diuina iustitia. Vnumquodque oppositorũ ex cõsideratione sui oppositi clarius elucescit. [*Si quis ergo emundauerit se ab istis*]id est à vitiis reproborum qui sunt in contumeliam, [*Erit vas in honorem sanctificatum*]id est per gratiam sanctificabitur,ita vt finaliter sempiternum consequatur honorem, Matth.25.
audiens illud à Christo,Intra in gaudium domini tui,[*Et vtile domino*]id est ad gloriam dei proficuum.
Aliis[*Ad omne opus bonum paratum*] à deo dispositum & formatum ad facienda opera virtuosa[*Iuuenilia* Aristote.
autem desideria] id est pueriles concupiscentias,[*Fuge,*] videlicet consolationes carnales ac leuitates.[*Se-*
ctare vero] per iugem operationem,[*Iustitiam*]quæ est præclarissima virtus.Et nec est hesperus nec lucifer ita admirabilis,quantùm ad virtutes morales in appetitiua potentia existentes, [*Fidem, charitatem*] dei & proximi,[*Pacem*]internam & concordiam cum aliis,[*cum his qui inuocant dominum de corde puro*] tales nempe has virtutes sectantur.[*Stultas autem et sine disciplina questiones*] id est vanas & ineruditas Titum.3.
[*Deuita, sciens quia generant lites*]non ædificationem in fide & moribus.[*Seruum autem domini non oportet*] imò nec licet,[*Litigare*] sicut iam dictum est,Noli verbis contendere, [*sed mansuetum esse ad omnes*] 1.Timo. 6.
C iram frenando.Vnde ait quidam Sapiens,In mansuetudinem opera tua fac,& super hominum gloriam Eccle.3.
diligeris[*Docilem*] vt possit facilè instrui,nec sit pertinax in proprio sensu,quemadmodum Christus in Ioann.6.
euangelio loquitur,Erunt omnes dociles dei.Et Iacobus,Cum mansuetudine(inquit)susципite insitum Iacob.2.
verbum,[*Patientem*] in aduersis[*cum modestia*]id est cum discretione ac moderamine,sine perturbatio- Iob.14.
ne & impetu ,[*Corripientem eos qui resistunt*] hoc est rebelles deo atquæ iustitiæ,de quibus Iob ait, Ipsi fuerunt rebelles lumini,[*Ne quando*] id est vt tandem aliquando,[*Det illis*]inobedi ẽtibus[*Deus pœnitentiam*]id est gratiam pœnitendi de pristinis malis,[*Ad cognoscendam veritatem*]fidei & doctrinæ.Purgati enim à vitiis per pœnitentiam ,apti sunt illuminationi diuinæ, eamque recipiunt ,cum aliud nihil diuidat mentem rationalem à deo,nisi peccatũ :propter quod Esaias ait] Hic est omnis fructus,vt deleatur Esaiæ.27.
iniquitas.Et rursus,Iniquitates vestræ diuiserunt inter deum vestrum & vos.Hieremias quoque testa- Esaiæ.59.
tur,Peccata vestra prohibuerunt bonum à vobis[*Et respipiscant a diaboli laqueis*] id est peccatis atque er- Hiere.5.
roribus , quibus animæ à dæmone capiuntur : prout scriptura dicit, Iniquitates suæ capient impium, & funibus peccatorum suorum constringetur,[*A quo*] diabolo[*captiui tenentur*] id est dominatione & Proue.15.
iugo dæmonis ac peccati subiecti[*Ad ipsius*]diaboli[*Voluntatem*] hoc est sicut diabolo placet & ad exequendam voluntatem ipsius.

D Cap.III.[*Hoc autem scito, quod in nouissimis diebus instabunt tempora periculosa.*] Artic.iij. Matth.24.

PRæterea docet Apostolus Timotheum debere solicitum esse propter futura pericula.[*Hoc autem scito,quod in nouissimis diebus*]circa Antichristi aduentum, [*Instabunt tempora periculosa*]Erit enim tunc tribulatio talis qualis non fuit ab exordio mundi:tunc nanque ecclesia persecutionem sustinebit à tribus grauissimis hostibus simul,à quibus ante successiuè afflicta est,vt puta à tyrannis,ab hæreticis,falsisque fratribus,[*Et erunt homines seipsos amantes*] amore carnali,priuato,& Aristotel.
passiuo,quærentes solùm bona delectabilia & vtilia ,non honesta,[*cupidi*] id est auari,[*Elati*] id est ambitiosi,[*superbi*] quantùm ad appetitum excellentiæ in tẽporalibus[*Blasphemi*]in deum & sanctos,[*Parentibus non obedientes,ingrati*]deo, magistris & parentibus, quibus non potest reddi æquiualens , [*Scelesti*] id est magnis peccatis obnoxii [*Sine affectione*] hoc est Matth.7.
corde frigidi,à calore amoris diuini ,[*Sine pace*]interiori & exteriori,id est turbulenti,[*Criminatores*]a- Lucæ.6.
lios inordinatè accusando, videtes in oculis aliorũ festucas,nõ in propriis trabes, [*Incontinentes*]id est luxuriosi[*Immites*]hoc est iracundi,[*Sine begninitate*].i.fraterna cõpassione.[*Proditores*]iustorum,[*Tumidi*]contra deum,sicut Iob ait, Vir vanus in superbiam erigetur , [*Proterui*] id est crudeles. Iuxta illud, Iob.15.
Viscera impiorum crudelia,[*Voluptatum*]carnalium, scilicet gulæ & luxuriæ[*Amatores magis quam dei*]

præponentes carnalia ſpiritualibus ac diuinis,[*Habentes ſpeciem quidem pietatis*]id eſt ſimulatam ſanctitatem & apparentiam veræ religionis aſſumentes, venientes,videlicet in veſtimentis ouium, [*Virtutem autem eius abnegantes*]id eſt vigorem ſeu exiſtentiam pietatis abiicientes, cum ſint hypocritæ, & intus lupi rapaces[*Et hos*]id eſt typos & prædeceſſores iſtorum qui prędictis vitiis poluuntur,[*Deuita, Ex his enim*]id eſt de horum catalogo,[*Sunt qui penetrant domos*]hoc eſt ſecretiora loca domorum ingrediuntur,vt in occulto ſuos errores diſſeminent. Nam omnis qui malè agit,odit lucem,[*Et captiuas ducunt mulierculas*]id eſt ſuis erroribus inuoluunt fœminas in domibus reſidentes. [*Oneratas peccatis*] id eſt peccatrices,& ideo decipi dignas,[*Quæ ducuntur variis deſideriis*]id eſt diuerſis cõcupiſcentiis & curioſitatibus agitantur,propter rationis debilitatem & animi inſtabilitatem[*semper diſcentes*]aliquid noui vel ſcripturas,[*Et nunquam ad ſcientiam*]id eſt notitiam ſalutarẽ veritatis[*Peruenientes*]quoniam inordinatè ſe habent in addiſcendo,& curioſa ac friuola magis quàm fructuoſa ac neceſſaria diſcunt[*Quemadmodum autem Iannes et Mambres*]qui erant duo fratres & Magi Pharaonis,quorum nomina ſecũdum gloſſam, ſumpſit Apoſtolus ex libris apocryphis,ſed hoc certum arbitror, quòd authoritati apocryphorum nõ innitebatur Apoſtolus:Sicut nec iudas apoſtolus in ſua Canonica ,allegans verba Enoch , quæ in apocryphis ſcripta ſunt .Sed vterque eorum aliunde,vel ex reuelatione diuina certificatus erat de veritate verborum quæ introduxerunt,quemadmodum ergo hi [*Reſtiterunt Moyſi*] facientes ſigna coram Pharaone,ſicut & Moyſes,vſque ad tertium ſignum, in quo omnis puluis terræ Aegypti verſus eſt in Cyniphes. Vbi deficientes hi magi dixerunt,Digitus dei eſt hoc,[*Ita et hi*]ſeductores, domorum penetralia introeuntes, [*Reſiſtunt veritati*]fidei Chriſtianæ, [*Homines corrupti mente*]id eſt intellectu deprauati. [*Reprobi circa fidem*]id eſt à fide errãtes,[*sed vltra nõ proficient*]hoc eſt non diu alios fallent. [*Inſipientia enim*]id eſt perfidia .[*Eorum manifeſta erit omnibus*]catholicis [*ſicut & illorum*]Magorum fallacia manifeſtata eſt, quando à Moyſe victi ſunt, & plagas dei ſenſerunt.Loquitur autem Apoſtolus præcipuè cõtra hæreticos Aſiæ, quos præuidit à beatiſsimo Euangeliſta Ioanne confutandos.Et tamen de aliis hæreticis accipi poteſt ,qui frequenter à catholicis ſuperati, & eradicati leguntur magis diuina virtute quã poteſtate humana.[*Tu autem*]ô Timothee[*Aſſequutus es*]hoc eſt diſcendo adeptus,vel operando imitatus es,[*Meam doctrinam*]id eſt ſcientiam ſcripturarum ſanctarum [*Inſtitutionem*]quantùm ad mores laudabiles,[*Propoſitum*]id eſt intentionem ,[*Fidem ,longanimitatem*]in expectatione cæleſtium promiſſorũ [*Dilectionem,patientiam,perſequutiones*]foris illatas,[*Paſsiones*]ab intra exortas,[*Qualia*] tormenta,[*Mihi facta*]id eſt inflicta,[*sunt Antiochiæ,Iconio,Liſtris.*]per has tres vrbes,alia loca in quibus perſequutionem pertulit,intelliguntur,[*Quales perſequutiones*]videlicet multas& magnas [*Suſtinui. Ex omnibus eripuit me dominus*] præſeruando à morte corporis,& ab impatientia animæ, ita vt dicere valeam cum Pſalmiſta, Quantas oſtendiſti mihi tribulationes multas & malas, & conuerſus viuificaſti me, & de abyſsis terræ iterum reduxiſti me.[*Et omnes qui volunt*]voluntate efficaci[*Pie*]id eſt religioſè & ſanctè[*Viuere in chriſto*]id eſt ſecundum doctrinam & voluntatem Chriſti[*Perſecutionem patientur*]à mundo ,carne vel dæmone.Per multas enim tribulationes oportet nos intrare regnum cælorũ.Vnde Iudith ait, Omnes qui placuerunt deo, per multas tribulationes tranſierunt fideles.[*Mali autem homines et ſeductores*]qui ſedẽt in cathedra peſtilentiæ.[*Proficient*]id eſt tendent [*in peius*]quemadmodum ſcriptum eſt, Peccator adiiciet in peccatum ad peccandum.De minoribus quippe peccatis procedunt ad grauiora, quoniam vnũ peccatum diſponit ad aliud,eſtq; peccatum & pœna peccati,[*Errantes*] à via veritatis atque iuſtitiæ, [*Et in errorem mittentes*]alios quos peruertunt. [*Tu vero permane*]vſque in finem,fide & opere[*In his quæ didiciſti*]id eſt in documentis quæ tibi propoſui,[*Et credita.*]id eſt commiſſa[*Sunt tibi*]exigenda àte cũ ſpirituali vſura ,[*sciens*]id eſt diligenter aduertens, [*A quo didiceris*]puta à me Chriſti Apoſtolo , cuius doctrina tibi ambigua eſſe non debet,permanere quoque debes in his .[*Et quia ab infantia*] id eſt adoleſcentia,[*sacras literas*]id eſt ſcripturas legis &prophetarum,[*Noſti*]per ſtudium[*Quæ te poſſunt inſtruere*]formaliter in his quę pertinent[*Ad ſalutem per fidem*] id eſt mediãte & cooperante fide, [*Quæ eſt in Chriſto Ieſu*]id eſt quæ de Chriſto habetur,ſine qua fide nemo ad ſalutem perducitur.

¶Porrò quòd ſacræ literæ erudire te valeant,patet,nam[*Omnis ſcriptura diuinitus inſpirata*] id eſt tota ſcriptura canonica ſpiritu ſancto infuſa,non humanitus adinuenta,[*Vtilis eſt ad docendum*] ignaros [*Ad arguendum*]hoc eſt probandum ea quæ fidem concernunt, [*Ad corripiendum*]iniuſtos ſeu negligentes, [*Ad erudiendum*]proficientes,[*In iuſtitia*] id eſt ad obtinendam perfectionem iuſtitiæ, [*Vt perfectus ſit*] ſecundum modum viatorum,& prout ad ſalutem requiritur:vel in operibus ſupererogationis , ſeruando cõſilia ſcripturę noui teſtamenti, [*Homo dei*]hoc eſt cultor deuotus,[*Ad omne opus bonum*]perſequẽdum[*Inſtructus*]per ſcripturas.

Cap.IIII. [*Teſtificor coram deo et Chriſto Ieſu*] Art.iiij.

Ortatur Apoſtolus in hoc capitulo ad indefinentem ac diligentiſsimam euangelicæ veritatis prædicationem.[*Teſtificor coram deo et Chriſto Ieſu*] id eſt ſub teſtimonio dei patris & filij eius te doceo atque admoneo . [*Qui*] Chriſtus [*Iudicaturus eſt*] in fine ſeculi,[*Viuos et mortuos*]id eſt homines vniuerſos,videlicet tam illos qui ante tempus iudicij moriuntur,quã illos qui tũc viui inueniẽtur,& in igne conflagrationis morientur.teſtificor quoq;[*Per aduentum eius*]in carnẽvel ad finale iudiciũ,[*Et regnum eius*]quod eſt eccleſia militans ac triumphans. i.per congregationẽ omniũ electorũ[*Prædica verbum*]regni cæleſtis quod eſt euangelica doctrina,[*Inſta*]prædicationis officio,[*Opportune*]quantùm ad auditores beneuolos, [*Importune*] quantùm ad accidioſos,qui ſtimulatione & impulſione indigent,quibus moleſtum eſt verbum dei audire. Vnde & eis importunus videris . Sed verè , opportunè diſcretéque agis [*Argue*]

negligentes,[*Obſecra*]ſeniores & digniores ,[*increpa*]induratos,[*In omni patientia et doctrina*]cum perfecta patientia & ſapientia cordis tui,qnatenus ſermo oris tui ex ſapientia animæ tuæ procedat,& patiẽtia adornetur. Nam & doctrina viri per patientiam noſcitur,ſermoq́ue eruditus proficit multis.Vel omnia verba hæc ad eoſdem referuntur.Quoniam vnus & idem interdum arguendus, interim obſecrãdus,aliquando increpandus.i.aſperè redarguendus eſt.Ideo autem inſtandum eſt verbo predicãtis hoc modo.[*Erit enim tempus cum*]homines[*Sanam*].i.animarum languores ſanantem[*Doctrinam non ſuſtinebunt*].i.patienter non audient[*sed ad ſua deſideria*].i.vt ea audiant & faciant quæ deſiderant vitioſo affectu[*coaceruabunt*].i.congregabunt[*sibi magiſtros*]pro eorum beneplacito, docentes & operantes [*Prurientes auribus*].i.tam magiſtri iſti quã eorum diſcipuli interiorum aurium patiẽtur pruritum deſiderio legendi,proponendi vel audiendi curioſa & laudes humanas.[*Et a veritate quidem auditum auertent*]diſcipuli iſti,& item eorũ magiſtri[*Ad fabulas autem*]audiẽdas vel prædicandas[*Conuertentur,*] de talibus ſcriptum eſt,Dixerũt deo,recede à nobis,ſcientiã viarum tuarũ nolumus. Et in Eſaia,Dicunt aſpiciẽtibus, nolite aſpicere nobis ea quæ recta ſunt, Loquimini nobis placentia , videte nobis errores . [*Tu verovigila*].i.diligẽs atque ſolicitus eſto,quoniã grãde habes expedire negotiũ[*In omnibus*] ad tuã tuique gregis ſalutem pertinẽtibus[*Labora*]ſicut bonus miles chriſti,non parcẽdo tibi,nec corporalẽ quietẽ quærẽdo.Homo enim naſcitur ad laborẽ,ſicut auis ad volatũ,[*Opus fac euangeliſtæ*].i.ſic viue vt decet annũcia torẽ euangelicæ legis,[*Miniſterium tuum imple*].i.epiſcopale officiũ dignè proſequere, quatenus orãdo, docẽdo & conſeruãdo cõmiſſos tibi,ſaluos facias, [*sobrius eſto*] in victu.Et hęc tibi neceſſaria ſunt nũc magis q̃ ante.[*Ego enim iam delibor*].i.domino offeror ,ſeu pro deo mori incipio tanq̃ hoſtia grata, [*Et tempus meæ reſolutionis*].i.mortis[*Inſtat*].i.propinquum eſt.[*Bonum certamen certaui*] contra aduerſarios veritatis & fidei,fortiter reſiſtendo inimicis humanæ ſalutis[*Curſum conſummaui*] id eſt peregrinationẽ meam in preſenti exilio ad ſalutarẽ finem perduxi,perſeuerãdo ſemper & proficiendo in bonis[*Fidem*] catholicã incõcuſſam [*Seruaui in reliquo*].i.poſt hac ſeu in futuro[*Re poſita*].i.apud deum locata ac prę parata[*Eſt mihi corona iuſtitiæ*].i.præmium iuſtæ cõuerſationis,videlicet gloria ſempiterna[*Quam reddet mihi dominus*]quantũ ad animam[*In illa die*]reſolutionis meæ,quantũ verò ad corpus,in die iudicij,[*iuſtus iudex*]De quo ait Pſalmiſta,Dominus iuſtus iudex,fortis & patiens,[*Non ſolum autem mihi*] reddet hanc gloriam,[*Sed & his qui diligunt aduentum eius*].i.cũ bona conſcientia futurũ chriſti aduentũ ad iudicium deſiderant,vel primũ eius aduentũ,videlicet incarnationẽ affectuosè & mẽte gratiſsima amplectuntur.Qui etiã quotidie ſpiritualẽ chriſti aduentũ quo anima per gratiam viſitatur,affectant:de quo ait ſaluator, Ad eum veniemus & manſionẽ apud eum faciemus.[*Feſtina venire ad me cito*] eò quòd citò moriturus ſim,& quos habui,modo nõ habeo.[*Demas enim*] (De quo ad Colloſſ.dicitur,Salutat vos Lucas medicus chariſsimus,& Demas) [*Me reliquit*]tempore tribulationis,[*Diligens hoc ſeculum*].i.ea quę mũdi ſunt,[*Et abiit Theſſalonicam*]quæ eſt Metropolitana vbrs Macedoniæ[*Creſcens*]abiit,miſſus à me, [*In Galatiam, Titus in Dalmatiam. Lucas autem*]Euangeliſta [*Eſt mecum ſolus. Marcum*]conſobrinum Barnabæ,vt dicitur,[*Aſſume et adduc tecum:eſt enim mihi vtilis in miniſterium*] .i.ad prædicationis officiũ [*Tychicum autem miſi Epheſum*]vbi tu reſides,quatenus te veniente ad me,ſuppleat vicem tuã[*Penulam quam reliqui Troiade apud Carpum veniens affer tecum*]Penula,ſecundum Hieronymum appellatur legis volumen. Secundum Haymonem verò eſt veſtis conſularis , qua induebantur conſules Romani curiã ingredientes.Quam legati Romanorum venientes Tarſum Ciliciæ dederũt patri Pauli in ſignũ amicitię, quando receperunt eum in amicũ & ciuẽ Rom.eò q̃ reuerenter eis occurriſſet, & eos lætãter recepiſſet.Quam veſtẽ retinuit ſibi Paulus ob recordationem, vnde in Actis Paulus dicit ſe natum ciuẽ Romanũ.Ciuilitas quippe Romana patri pauli collata erat pro ſeipſo ac filiis eius,propter magnũ obſequiũ & honorem quæ impendebat Romanis.[*Et libros*]quos illic dimiſi, [*Maxime autem membranas*] .i.materias illas non ſcriptas affer tecum, vt in membranis ſcribantur epiſtolæ meæ ad memoriam futurorũ, [*Alexander ærarius*].i.faber in ære,vel cuſtos ærarij qui fecit ſedes argenteas Dianæ quem ſupra dixi circa fidem naufragaſſe [*Multa mala mihi oſtendit*].i.graues perſecutiones procurauit mihi.[*Reddet illi deus ſecundum opera ſua*] .i.pœnas condignas pro tantis peccatis . Hoc dicit Apoſtolus prænunciando, non imprecando,[*Quem et tu deuita*]tanquam excõmunicatũ & perfidum, [*Valde enim reſtitit verbis noſtris*] per ſeipſum & alios,quos contra me incitauit.[*In prima mea defenſione*]quando videlicet primò aggreſſus ſum Alexandrum hunc,reſpondendo eius obiectis,& fidem defendendo contra eum,[*Nemo*]fidelium[*Mihi aſſuit*]manifeſtè aſsiſtẽdo. [*sed omnes me dereliquerunt*]terrore concuſsi . [*Non illis imputetur*] hæc culpa à deo,ſed indulgeatur.Nam ex humana fragilitate ,non ex certa malitia orta eſt.[*Dominus autem mihi aſtitit*]vel internam conſolationem præſtando,vel per viſionem apparendo,[*Et confortauit me*] gratia fortitudinis,[*Vt per me prædicatio impleatur*] .i.euangelium plenius diuulgetur . [*Et audiant omnes gentes*]ad fidem conuerſæ,[*Quia liberatus ſum de ore leonis*] .i.ab occiſione crudelis Neronis. [*Liberauit autem me dominus ab omni opere malo*] vel præſeruando à vitiis, vel præterita mala relaxando, [*Et ſaluum me faciet*]deducendo me[*In regnum ſuum cæleſte. Cui eſt gloria in ſecula ſeculorum Amen*] Sciebat enim apoſtolus(deo reuelante)ſe eſſe de numero electorum.[*Saluta Priſcam et Aquilam*]virum ipſius[*Et Oneſiphori domum*]id eſt familiam,qui omnes morabuntur in Epheſo [*Eraſtus remanſit Corinthi. Trophimum autem reliqui infirmum Mileti*].i. in illo loco . [*Feſtina ante hyemen venire*] videlicet in autumno , quando aptius tempus eſt ambulandi vel nauigandi.[*Salutant te Eubolus et Pudens et Linus.*] Quem aliqui dicunt fuiſſe diſcipulum Petri , ſucceſſoremq́ue eius in cura pontificali [*Claudia et fratres omnes*] qui mecum ſunt.Per hoc prouocat Timotheum ad citius atque libentius veniendum, eò quòd diligebatur & ſalutabatur à tãtis ac talibus.[*Dominus Ieſus chriſtus*]ſit[*Cum ſpiritu tuo*]id eſt in anima tua habitare dignetur, [*Gratia vobiſcum*] id eſt tecum & cum populo tibi commiſſo.[*Amen*]

D. DIONYSIVS CARTHVSIAN.

IN EPISTOLAM AD TITVM

PROEMIVM.

Prouer.6. MAndatum lucerna eſt: & lex, lux: & viavitæ, increpatio diſciplinæ. Qui ergo tenebras vitiorum quærit effugere, mandatis obediat. Ad hoc ordinatur doctrina Apoſtoli, qui in præſenti nunc elucidanda epiſtola (quam ſcripſit Tito Cretenſium epiſcopo à Nicopoli) admonet Titum ad ſtrenuam ſui officij executionẽ, & de ordinatione presbyterii, de vitantis quoque hæreticis, & de exemplari cõuerſatione ad epiſcopum pertinẽte. Erat quippe hic Titus nonnihil mollis & laxus in increpatione peccantium. Ideo monet eum Apoſtolus cum omni imperio agere. Timotheũ verò qui ſatis rigoroſus acerq́ue fuit, monuit in præcedẽtibus epiſtolis ad pietatẽ ac patientiã. In hac autẽ epiſtola procedit Apoſtolus ſolito more, ſicut patebit.

1.Tim.4. 2.Tit.2.3.

Cap.1. [*Paulus ſeruus dei, Apoſtolus autem Ieſu Chriſti.*] Artic.1.

Collo.1. PAulus ſeruus dei] patris [*Apoſtolus autem Ieſu chriſti*] imò etiam Apoſtolus dei patris, & ſeruus Chriſti. Sed Chriſti ſe vocat Apoſtolum, quoniam immediatè ab eo miſſus eſt euangelizare. Seruus (inquam) & apoſtolus, [*ſecundum fidem*]. i. in fide vel obſeruando fidem, [*Electorum dei*]. i. hominum prædeſtinatorum, qui per fidem ſaluantur, [Et] ſecundum [*Agnitionem veritatis*]. i. actualem notitiam procedentem ex fide, qua notitia veritas Chriſtiana cognoſcitur, [Quæ] etiam cognitio [*ſecundum pietatem eſt*] hoc eſt ſecundum chriſti religionem, cui concordat, & ad cultum diuinum ordinatur, [*in ſpem vitæ æternæ*]. i. ad obtinendam ſperatam fœlicitatem, videlicet vitam æternam. [*Quam*] vitam [*Promiſit*] hominibus, [*Qui non mentitur deus*] cum ipſe ſit veritas. De quo ſcriptura, Non eſt deus quaſi homo, vt mentiatur: neque vt filius hominis, vt mutetur. Promiſit autem deus hanc vitam, id eſt promittere ſtatuit, ſeu ex promiſione dare præordinauit [*Ante tempora ſeculania*]. i. ab æterno. Tempora enim ſecularia ſunt dies & horæ quibus omnia temporalia mẽſurantur, quæ ab initio mundi fuerunt. [*Manifeſtauit autem*]. i. hominibus reuelauit, [*Temporibus ſuis*]. i. congruis & ab eo diſpoſitis horis, videlicet tempore gratiæ, [*Verbum ſuum*] id eſt prædictam promiſſionem, vel verbum ſuum incarnatum, videlicet vnigenitum filium ſuum [*in prædicatione*]. i. per prædicationem. [*Quæ credita*]. i. commendata [*Eſt mihi ſecundum præceptum ſaluatoris noſtri dei*]. i. à diuino imperio ſeu deo iubente, qui mihi prædicationis iniunxit officium. Paulus itaque ſcribit, [*Tito dilecto filio*] ſuo ſpirituali. Ideo ſubditur, [*Secundum communem*]. i. vniuerſalẽ ſeu catholicam, [*Fidem*] Quaſi dicat, Filio, non ſecundum carnem, ſed ſecundum ſpiritualem generationem, qua chriſto te genui, fidem tibi annunicans, eamq́ue tibi exponens [*Gratia et pax*] tibi detur & conſeruetur, [*A deo patre et Chriſto Ieſu ſaluatore noſtro*] qui ſunt vnum principium gratiæ, & omnis boni creati. [*Huius rei gratia*]. i. propter id quod ſubditur, [*Reliqui te Crete*] quando inde abſceſſi, [*Vt ea quæ deſunt corrigas*] id eſt vitioſa emendes, & quod deeſt eccleſiæ perficias, [*Et conſtituas per ciuitates presbyteros*]. i. in vnaquaque ciuitate fidelium ordines vnum presbyterum. i. epiſcopum. Quòd enim nomine presbyterorũ intelligantur epiſcopi, cõſtat ex eò quòd paulò poſt ſubditur, Oportet enim epiſcopum ſine crimine eſſe. Et vt alij probabiliter aſſerunt, nomine presbyterorum intelliguntur ſacerdotes atque epiſcopi, & econtrario. Sicq́; in vna ciuitate poterant eſſe plures presbyteri, non plures epiſcopi. Epiſcopatus itaque non eſt alius ordo à presbyteratu, ſed eſt nomen ſuperadiunctæ dignitatis. Ordinauit autem apoſtolus Titũ in archiepiſcopum Cretenſium. Ideo pertinebat ad eum conſtitutio epiſcoporum per ſingulas ciuitates ſuo regimini ſubditas. [*ſicut et ego tibi diſpoſui*]. i. tales conſtituas, quales tibi deſcripſi, vel ordinatione dignos edocui. vt puta, [*Siquis ſine crimine eſt*]. i. ſine notabili, grauiq́ue vitio, ne ſit infamis, ſed famæ laudabilis. Quod ſignificatum eſt, vbi Aaron dicitur, Homo de ſemine tuo qui habuerit maculam, nõ offeret panes deo ſuo. [*Vnius vxoris vir*]. i. qui non habuit coniugẽ niſi vnã poſt baptiſmũ, ſecundũ Hieronymũ. Vel nunquã ſecundũ Auguſtinũ, vt dictũ eſt plenius ad Timotheũ, [*Filios habens fideles*] in credẽdo & operando, ſi tamen habeat filios, & ſi filij non ſint incorrigibiles. Oportet nanq; vt ſit domui ſuæ bene præpoſitus. Habeat (inquam) filios, [*Non in accuſatione luxuriæ*]. i. non incontinentes, & accuſatione peccati luxuriæ dignos, [*Aut non ſubditos*] hoc eſt non rebelles. [*Oportet enim epiſcopum*] Ecce quòd nomine presbyteri epiſcopus deſignetur. Oportet ergo epiſcopum. i. ſacerdotẽ & pontificem, maximè tamen pontificem, [*Sine crimine*] id eſt irreprehenſibilem [*Eſſe*] quo ad magna peccata Non quòd ſit de neceſſitate gradus vel ordinis, ſed dignæ executionis atque ſalutis, [*ſicut dei diſpenſatorem*] hoc eſt ſpiritualium bonorum dei, videlicet ſacramentorum & verborum cæleſtium erogatorem. Ad quod requiritur maxima ſanctitas [*Non ſuperbum*] quoniam ſcriptum eſt, Quantò maior es, humilia te in omnibus. Itemq́ue, Rectorem te poſuerunt, nolli extolli, Eſto in illis quaſi vnus ex eis, [*Non iracundum*] quoniam ira in ſinu ſtulti quieſcit. Et Iacobus ait, Sit omnis homo tardus ad loquendum, & tardus ad iram, [*Non vinolentum*] ſed ſobrium [*Non percuſſorem*] id eſt bellicoſum & violentum, [*Non turpis lucri cupidum: ſed hoſpitalem, benignum, ſobrium, ſanctum, continentem, amplectentem*]. i. cordiali affectu ſuſcipientẽ, ac aliis proponentem [*Eum, qui ſecundum doctrinam eſt, fidelem ſermonem*] id eſt veram prædicationem veræ doctrinæ ſeu Chriſtianæ ſapientiæ conſonantem, [*Vt potens ſit*] id eſt virtuoſus & eruditus, [*Exhortari*] ſubictos [*In doctrina ſana*] id eſt euangelica diſciplina vitiorum ſanatiua, [*Eos qui contradicunt*] fidei, verbo vel opere [*Arguere*] id eſt reprobare. Vel, eos qui contradicunt arguere, hoc eſt inobedientes efficaciter increpare. Ideo ſubditur, [*Sunt enim multi inobedientes et vaniloqui et ſeductores, maxime qui de circunciſione ſunt*] id eſt Iudæi conuerſi, ſcilicet hæretici, aſſerentes legalia cum euangelio eſſe obſeruanda, [*Quos oportet redargui*] à te aliisq́ue prælatis eccleſiæ, ne ſeducant alios, ipſiq́;

Ioann.14. Num.23. Ioan.1.10. Infra eod. Leu.21. Hierony. Auguſtin. 1.Tim.3. Eccleſi.3. Eccleſ.32. Eccle.7. Iacobi.1. 1.Timo.1. Actu.15.

A ſeducant alios, ipſiq́ue pereant, [*Qui vniuerſas domos*] hoc eſt omnes familias Chriſti, ſeu cunctos fideles incautos, [*ſubuertunt*] quantùm in ipſis eſt. Quia nituntur ad hoc [*Docentes quæ non oportet*] id eſt illicita, ſcilicet obſeruationẽ legalium, [*Turpis lucri gratia*] id eſt commodi temporalis intuitu, quatenus ab his quos decipiunt temporalia bona acquirant. [*Dixit quidam ex illis*] vaniloquus, qui tamen aliquã vera loquutus eſt, [*Proprius ipſorum propheta*] id eſt prædictorum ſeductorum atque Cretenſium proprietates optimè nouerat. Vnde Propheta ipſorum vocatur, quia de eis vera in futurũ coniicere potuit. Non autem erat propheta dei, nec homo ſanctus, ſed poëta, videlicet Epimenides, in cuius libris verba ſequentia inueniuntur. [*Cretenſes ſemper mendaces*] ſunt contra deum & proximum [*Malæ beſtiæ*] id eſt crudeles, humanumq́ue ſanguinem ſitientes, [*Ventres pigri*] id eſt guloſi, & accidioſi. [*Teſtimonium hoc verum eſt*] quamuis verba huius poëtæ non habeant authoritatem. Commemorat verò Apoſtolus hunc poëtam, vt Cretenſes proprii authoris teſtimonio redarguti, plus erubeſcant & corrigantur. [*Quam ob eauſam increpa illos*] Cretenſes [*Dure*] cum ſint duri, non moliter, ſicut hucuſque feciſti, [*Vt ſani*] id eſt integri & ſynceri, [*ſint in fide*] catholica [*Non intendentes Iudaicis fabulis*] id eſt falſis narrationibus Iudæorum, de obſeruatione cærimonialium legis, & genealogiis interminatis, [*Et mandatis*] id eſt ſuperſtitioſis traditionibus [*Hominum, auerſantiũ ſe a veritate*] id eſt à vero intellectu ſcripturæ recedẽtium. Et quoniam iſti Iudæi hæretici inter cibos diſcernebant tempore gratiæ, quemadmodum tempore legis: ideo contra eos dicit Apoſtolus. [*Omnia munda mundis*] id eſt cuncta humanis vſibus conceſſa vel apta

B ſunt, munda mundis, id eſt fidelibus qui ea pura intentione, rectaq́ue fide in vſum neceſſitatis recipiũt Non enim inquinantur ex perceptione ciborum prohibitorum in lege ea ratione qua illi prohibebantur. [*Coinquinatis autem*] id eſt vitioſis, [*Nihil eſt mundum*] per comparationẽ ad eos. Omnes enim cooperantur eis in malum, nam & ipſi abutuntur rebus mundis ac ſanctis, [*Sed inquinatæ ſunt eorum mens et cõſcientia*] id eſt anima ſeu ratio, & actus qui conſcientia nuncupatur. Denique videtur hic locus generalius poſſe intelligi, vt omnia dicantur munda mundis, quantùm ad contemplationem ipſorum. Homines enim puri & eruditi res immundas mundo oculo ſpeculantur. Immũdi verò etiam munda deformiter contemplantur [*Confitentur ſe noſſe deum, factis autem negant,*] quia tam impiè viuunt, ac ſi deus non eſſet. Operibus ergo loquuntur deum non eſſe, dum eum non ſicut deum honorant, nec eius iuſtitiam penſant. Vnde Ioannes, Qui ſe dicit (inquit) noſſe deum, & mandata eius non cuſtodit, mẽdax eſt. Veruntamen aliquo modo deum cognoſcunt, videlicet informi notitia, quoniam dictum eſt ad Romanos, Cum cognouiſſent deum, non ſicut deum honorauerunt. Ideo non cognoſcunt deum cognitione veræ & ſalutaris ſapientiæ, De qua ſcriptum eſt, In maleuolam animam nõ introibit ſapientia, [*cum ſint abominati*] id eſt abominalibus peccatis polluti, & à deo iuſtè contẽpti, [*Et incredibiles,*] quia nec eis credendum eſt, nec ipſi veraciter credunt, [*Ad omne opus bonum reprobi*] id eſt ad omnem actum meritoriũ

C indiſpoſiti & peruerſi.

Roma.14. i.Ioann.2. Roma.1. Sap.1. Pſalm.52.

Cap.11. [*Tu autem loquere quæ decent.*] Artic.1.j.

PRoſquam Apoſtolus Titum edocuit circa ordinationem epiſcoporum ſeu preſbyterorum, iam inſtruit eum circa diligentem gubernationem ſubditorum ſuorum, [*Tu autem*] id eſt illis ita errantibus, tu aliorum antiſtes ac prædicator [*Loquere*] verba ſalubria, [*Quæ decent ſanã doctrinã*]. i. quę Chriſtianæ ſapiẽtię cõgruunt, quatenus dignitas & honeſtas tui ſermonis oſtendat veram eſſe legem quã prædicas. Nec aliquid dicas quod veræ doctrinę non conſonet. [*Senes*] hortare [*Vt ſobrij ſint, pudici, prudentes, ſani in fide, in dilectione*] dei & proximi [*Et patientia*] Hæc eſt ſaluatoris doctrina. [*Anus ſimiliter*] hortare eſſe [*in habitu ſancto*] id eſt veſtibus religioſis, [*Non criminatrices*] id eſt aliorum accuſatrices, præſertim adoleſcentularum, quibus ex leui ſuſpitione crimina imponere conſueuerunt. [*Non multo vino ſeruientes*] ne ſint guloſæ aut vinolẽtæ, [*Bene docentes*] ſuam familiam, [*Vt prudentiam doceant*] id eſt veram vtilemq́ue doctrinam, non incarnationes vel ſortilegia. Non tamen deret coram vico docere publicè in eccleſia, quia docere hoc modo mulieri non permitto. [*Adoleſcentulas*] maritatas admone, [*Vt viros ſuos ament*] ſyncero affectu, non

D ſolùm carnali aut naturali, ne alium quenquam reſpiciant, [*Filios diligant*] naturali & ſpirituali amore, quærendo eis bona honeſta, magis quàm delectabilia ſiue vtilia. Diligere nanque eſt alicui bonum velle. Hortare etiam eas eſſe [*Prudentes*] ne ſicut luna & ſtultus mutentur & fluctuent, [*Caſtas*] ne ſe prorſus exponant libidini, vt cum pudore debitum viris reddant, magis quàm exigant, [*Sobrias*] benignas, id eſt miſericordes, [*Domus curam habentes*] id eſt propriæ familiæ ſolicitè prouidentes, [*Subditas viris ſuis*] Mulier nanque ſi primatum habeat, contraria eſt viro ſuo. Omnia iſta à ſenibus & anibus, ſeu vetulis & adoleſcentulis obſeruanda ſunt, [*Vt non blaſphemetur verbum dei*] id eſt ne propter vitioſam eorum cõuerſationem Chriſtus vel eius doctrina ab infidelibus & peruerſis, perfidisq́ue adoleſcentularum maritis blaſphemiam patiatur. [*Iuuenes ſimiliter hortare vt ſobrij ſint,*] quod eis potiſſimum neceſſarium eſt, eò quòd propter calorem & multum humorem naturæ, ad vitium incontinentiæ ſint procliues. Et quia exhortatio ſine virtuoſa cõuerſatione inefficax eſt atque deſpecta, idcirco Apoſtolus admonet Titum. [*In omnibus*] ad ſalutem pertinentibus, & in cunctis quę doces, [*Teipſum præbe exemplum bonorum operũ*] copioſius agendo quæ doces. Nec ſolùm in opere exteriori præbeas te in exemplum fidelium, ſed & [*in doctrina*] id eſt vera ſermocinando [*in integritate*] mentis & corporis fideliter & continenter viuendo [*In grauitate*] id eſt probitate morum, ne ſis leuis aut diſſolutus. [*Verbum*] tuum ſit [*ſanum*] id eſt verum & ſine læſione peccati, vt non delinquas in lingua tua, & [*irreprehenſibile, vt his quæ ex aduerſo eſt*] id eſt aduerſarius noſter videns apertam ſanctitatem noſtræ conuerſationis [*Vereatur*] id eſt timeat nobis re-

Eccleſi.25. 1.Titu.4. Pſalm.38.

1.Petri.2. sistere,[*Nil habens malum dicere de nobis*]id est non inueniens culpam quam nobis obiiciat. Vnde petrus E
Hæc est(inquit)voluntas dei,vt benefacientes obmutescere faciatis imprudentium hominum ignorantiam .[*Seruos*]hortare [*Dominis suis*]temporalibus,etiam discolis[*Subditos esse, in omnibus*]licitis[*Placentes*]eisdem,[*Non contradicentes*]verbis dominorum suorum,[*Non fraudantes*]aliquid de rebus dominorum subtrahentes;nec minus debito eis seruientes,[*sed in omnibus*]suis obsequiis[*Fidem bonam*]id est veram fidelitatem [*Ostendentes, vt doctrinam saluatoris nostri ornent*]id est commendabilem faciant, sanctã ostendant atque decorent [*In omnibus*]operibus suis.

Epist. ¶Sed igitur alios exhortari, & teipsum regere debes.[*Apparuit enim gratia*]id est misericordia & pia largitio ac gratiosa instructio[*Dei saluatoris nostri*] id est Christi qui est saluator & deus noster, [*Omnibus hominibus*]id est omnibus generibus hominum & ad omnium vtilitatem.Sic autem apparuit in carne pro
Ioann.20. nobis à verbo assumpto,quia per assumptam humanitatem manifestata & data est hominibus gratia salutoris,& ipse christus proprio ore nos docuit,spiritũ sanctum apostolis insufflauit,suam que gratiam hominibus euidenter exhibuit. Apparuit ergo hæc gratia & doctrina Christi,[*Erudiens nos, vt abnegantes*] id est detestantes & fugientes[*impietatem*]id est peccata contra deum, vt sunt idololatria, blasphemia,[*Et secularia desideria*]id est inclinationes inordinatas tendentes ad bona huius seculi.i.ad diuitias,
honores,delitias,dominationes,&c.[*sobrie & iuste & pie viuamus in hoc seculo, expectantes*] longanimiter ac fiducialiter[*Beatam spem*]id est fœlicem remunerationem seperatam,videlicet gloriam sempiter- F
2.Tim.1. nam[*Et aduentum gloriæ*]id est gloriosum aduentum seu manifestationem excellentiæ[*Magni dei,*]cuius
Psal.144. magnitudinis non est finis,[*Et*]pro id est [*saluatoris nostri Iesu Christi,*]cuius primus aduentus fuit in humilitate,vt iudicaretur:secundus erit in potestate & gloria, vt iudicet. Cuius aduentum præstolamur,
Lucæ.21. quatenus in die iudicij suscitemur,& corpus glorificatum sortiamur,]*Qui*]Christus[*Dedit*].i.gratis,
Phi.2. spõte & charitatiuè obtulit,[*Semetipsum pro nobis*]in ara crucis,factus obediẽs patri vsq; ad mortẽ. O-
Esaiæ.53. blatus est enĩ,quia ipse voluit.Vnde apud Ioan.loquitur, Ego sum pastor bonus, & animã meã pono
Ioann.10. pro ouibus meis,[*Vt nos redimeret*] sua pretiosissima passione, [*Ab omni iniquitate*] originali & actuali,
siue personali,[*Et mundaret*]id est mũdum efficeret,[*Sibi*].i.ad gloriam suam,[*Populum*]fidelem,quem
in baptismo purgat ab omni peccato[*Acceptabilem*]id est sibi placentem & gratum,[*Sectatorem bono-*
Infra.3. *rum operum*].i.bona opera iugiter sequentem seu operantem,hoc est ideo Christus nos redemit,vt mũ
daret nos in baptismo,quatenus simus ei populus acceptabilis,sectactor iusticiæ,&c.[*Hæc*]quæ dixi de
modo informandi & gratia Christi,[*Loquere*] .i,populo præsenta,[*Et exhortare*] eũ, vt informationi ac-
Finis quiescat & Christi beneficiis gratus sit,[*Et argue*]negligentes,[*cum omni imperio*] .i.in virtute obediẽ-
tiæ & pontificali authoritate.Hoc dicit apostolus,quoniam Titus, plus quàm populo suo expediebat,
mollis fuit atque remissus,secundum glossam,[*Nemo te contemnat*]quasi nobilior,sapientior,senior aut G
Lucę.10. alio modo excellentior quàm tu. Christi enim vicarius es, ideo amore & vice Christi es honorandus,
præsertim cum Christus dixerit,Qui vos spernit,me spernit.

Cap.III. [*Admone illos principibus et potestatibus subditos esse.*] Articu.iij

Roma.13. *Dmone illos*] id est Cretenses tibi subiectos,[*Principatibus et potestatibus subditos esse*] id est spiritualibus & temporalibus dominis, seu maioribus atque minoribus præsidentibus obedire. Qui enim potestati resistit, dei ordinationi resistit.
Et qui resistunt,damnationem sibi acquirunt,[*Dicto*]id est sermoni superiorũ,
[*Obedire ad omne opus bonum*]à superioribus iussum[*Paratos esse.*]In malis enim
obediendum non est,[*Neminem blasphemare*] propter aduersa ab ipso irrogata,
[*Non litigiosos esse,sed modestos*]id est discretos & moderatos,[*Ostendentes man-*
Psalm.118. *suetudinem*] id est mittiter se habentes,[*Ad omnes homines*] *Eramus enim et nos aliquando*]dum non credebamus in Christum, [*Insipientes*]id est sine notitia diuinorum salubri,[*Et incredituli, errantes*] per deuia vitiorum,sicut ouis quæ periit. Vnde scriptum est, Omnes nos quasi oues er-
Esaiæ.53. rantes,vnusquisque in viam suam declinauit,[*Seruientes*] .i.per modum seruorum consentientes,[*De-*
Sapien.14. *fideriis et voluptatibus variis*].i.carnalibus ac spiritualibus concupiscentiis atque delitiis,[*In malitia et in-* H
Psalm.5. *uidia agentes*]id est malitiosè & inuidè operantes,[*Odibiles*]deo & sanctis quantùm ad esse culpæ: iuxta
Epist. illud Sapientis,Odio sunt deo impius& impietas eius .Et in psal.Odisti omnes qui operantur iniquita-
Gala.4. tem[*Odientes inuicem. Cum autem benignitas et humanitas apparuit saluatoris dei nostri*].i.hoc tempore gra-
Lucæ.1. tiæ,quando aduenit tẽporis plenitudo,in qua statuit deus succurrere mundo, sicut loquutus est per os
Ioann.22. sanctorũ,qui à seculo sunt,prophetarum eius,apparuit mundo per Christi visibilem ac corporalẽ præsentiam.Vel posterioribus.s.nobis per fidem.De quibus dictum est, Beati qui nõ viderunt & crediderunt,benignitas.i.clemẽtia & humanitas à verbo assumpta,saluatoris nostri dei.i.christi,qui est deus &
Baruc.3. saluator noster.Hęc apparuerũt visibiliter christo in terris cũ hominibus conuersante,quãdo circuiuit
Actu.10. benefaciẽdo&sanando omnes oppressos à diabolo,[*Non ex operibus iustitiæ quæ fecimus nos*] .i.nõ ꝓpter
merita nostra,quę nulla fuerũt,quia prædictis eramus peccatis obnoxij,[*sed secundum suam misericordiã*
Ioann.3. *saluos nos fecit*]à potestate diaboli & à reatu æterni tormenti merito suę cõuersationis& passionis,[*Per*
lauacrum regenerationis],i.per baptismũ,qui est lotio qua ex aqua& spiritu sancto renascimur[*Et renoua-*
Ephe.4. *tionis spiritus sancti*].i.per interiorẽ lotionẽ seu infusionẽ gratiæ spiritus sancti,per quã anima spiritua-
Psalm.102. liter renouatur:iuxta illud,Renouamini spiritu mentis vestrę.Et, Renouabitur vt aquilę iuuentus tua.
Quę etiã lotio interior non solũ cõfertur in baptismo,sed& in sacramẽto pœnitẽtiæ, & cęteris sacramẽtis.Hęc ideo dicit apostolus,quoniã licet christus nos in cruce redemit sufficiẽter,oportet tamẽ vt meritũ suę passionis nobis per sacramẽta applicetur, & primò per baptismũ,qui est ianua sacramẽtorum,

A [*Quem*] spiritum sanctum, id est cuius dona & gratiam, [*Effudit*]deus pater, [*In nos abunde*] id est clementer & copiosè in baptismo, & postea [*Per Iesum Christum saluatorem nostrum*] id est merito Christi, Ioan.1.
de cuius plenitudine accepimus omnes,per quem omnia dona gratiæ deriuantur ad nos,[*Vt iustificati*]
id est à nostris iniustitiis & peccatis abluti,[*Gratia ipsius*]id est merito Christi,& per infusionem gratiæ
suæ, [*Hæredes simus*] dei, cohæredésque Christi,id est filij adoptiui, [*secundum spem vitæ æternæ*] id est Rom.8.
vitam æternam sperando. Vel,hæredes simus vitæ æternæ secundum spem, id est iam in spe, adepturi Finis.
eam aliquãdo in re.[*Fidelis sermo*]est quem dixi,atque dicturus sum.[*Et de his*] iam dictis, videlicet de 1.Tit.1.3.
gratia & beneficiis Christi,[*Volo te confirmare*] id est volo vt in cognitione & dilectione istorum con- 2.Tim.2.
firmeris à me, & gregem tibi commissum prædicando confirmes, [*Vt curent bonis operibus præesse*] id
est exemplariter se habere, vel in virtutibus præcedere, vel non solùm dignitate & nomine, sed vita &
moribus præesse subiectis,[*Qui credunt deo*]id est fideles,præsertim in prælationibus constituti.[*Hæc*]
documenta[*Sunt bona*]id est vera in se,[*Et vtilia hominibus. stultas autem*]id est superfluas & infructuo-
sas [*quæstiones & genealogias*]hoc est generationum enumerationes à Iudæis confictas,quæ non haben- 1. Tim.1.
tur in scriptura canonica,sicut quòd Adam habuit duas vxores,de quarum qualibet plurimos genera-
uit,[*Et contentiones*] de obseruatione legalium tempore noui testamenti, [*Et pugnas legis*] id est verbo-
sas litigationes,quæ oriuntur ex locis scripturarum quæ sibi contraria videntur,[*Deuita. Sunt enim inuti-*
B *les et vanæ. Hæreticum hominem postunam et secundam correptionem*]id est cùm bis correptus fuerit,semel
in priuato,deinde in publico, & emendari noluerit,[*Deuita, sciens quia subuersus,*]id est incorrigibiliter Rom.10.
errans, & perditus[*Est, qui huius modi est,et delinquit*]id est peccat[*Proprio iudicio condemnatus*]id est propria electione & determinatione causam damnationis assumens, quoniam falsitatem pertinaciter seruat, veritatem repellens. [*Cum misero ad te Artemam aut Tychicum*] vt vnus eorum pro te Cretensibus
præsit, ne populus Christi sit sicut oues sine pastore [*Festina ad me venire Nicopolim. ibi enim statui*] id Act.18.
est in illa vrbe proposui[*Hyemare. Zenam legisperitum* qui huius professionis erat in synagoga, [*Et Apol* Act.19.
lo]qui non erat imperitior illo,quamuis non vocetur legisperitus,quoniam huius professionis nõ fuit.
Fuit autem in scripturis potens [*Præmitte*] ad me, sic tamen [*Vt nihil*] de victualibus & necessariis [*illis*
desit]in via. [*Discant autem*] id est per operationem scire studeant, [*Et nostri*]id est Christiani inter Cre-
tenses, [*Bonis operibus præesse*] sibiipsis,id est bene orando seipsos gubernare [*Ad vsus necessarios*] id est
ad hoc vt prædicatoribus euangelij necessaria præbeant, [*vt non sint infructuosi*] id est sine merito, eõ
quòd non dent carnalia his,à quibus recipiunt spiritualia. Hoc dicit Apostolus vt ostendat Tito vnde 1.Cor.9.
possit Zenæ & Apollo de necessariis prouidere. Tanquam dicat,à subditis tuis,quibus & illi prædicauerunt,recipere debes. [*Salutant te qui mecum sunt omnes*]fideles,quos gratia breuitatis nominatim non
exprimo, [*saluta eos qui nos amant in fide*] id est eò quòd fideles sumus, Vel in fide,id est fideli affectu,
C non ficte. [*Gratia dei*]sit semper[*cum omnibus vobis*]id est tecum & cũ adiutoribus ac subditis tuis. Qui
omnes incessabiliter indigetis gratia creatoris,qui est super omnia deus sublimis & benedictus.[*Amen.*]

IN EPISTOLAM AD PHILEMONEM
PROEMIVM.

Vi pronus est ad misericordiam, benedicetur. Volens ergo Apostolus ad misericor- Prouer.22.
diam inclinare discipulum quendam virum magnum,ciuem Colossensem,Christianum,nomine Philemonem,qui non erat prædicator neque in sacris, sed fidelium sustentator, scribit ei præsentem epistolam à Roma de carcere, mittens eam per Onesimum acolytum. rogans pro reconciliatione Onesimi, qui fuit seruus Philemonis prædicti, & aliquid de rebus domini sui subtraxit ac fugit, veniénsque Romam ad Apostolum ab eo conuersus est. Misit ergo eum Apostolus ad dominum suum Philemonem cum præsenti epistola, in qua procedit more consueto.

Cap. I. & vnicum. [*Paulus vinctus Iesu Christi et Timotheus frater.*] Artic. I.

D *Aulus vinctus Iesu christi*] id est pro Christo Romæ ligatus ac incarceratus. Non adiecit Apostolus, quod est nomen dignitatis, quoniam deprecatoriam scribit epistolam, in qua humilitas conuenientius suffragatur ad impetrandum quod petitur,[*Et Timotheus frater.*] Quem sibi adiũgit Apostolus, quoniam dilectus fuerat Philemoni. Idcirco eius nomine audito amplius mouebatur ad exaudi-
tionem,scribunt vel mandant,[*Philemoni dilecto*]&[*Adiutori nostro*]in opere dei,
[*Et Appiæ*]coniugi eius [*Sorori*] nostræ spirituali [*Charissimæ, et Archippo com-*
militoni nostro] id est nobiscum pro Christo militanti atque pugnãti contra ad-
uersarios veritatis.Hic Archippus fuit filius Philemonis, Colossensiúmque episcopus, de quo ad Co- Coloss.4.
lossenses dicitur. Archippo dicite, Vide ministerium tuum, &c. [*Et ecclesiæ*] id est congregationi fide-
lium,[*Quæ in domo tua est*]Omnes hos nominat,vt orent Philemonem pro causa hac,videlicet vt ignõ-
scat Onesimo.[*Gratia vobis et pax*]detur,augeatur & conseruetur,[*A deo patre nostro*]id est patre æter- Ioã. 1.5.10.
no. [*Et domino Iesu christo*] filio, per quem omnia efficit pater. [*Gratias ago deo meo semper*] id est o- 1.Cor.13.
mni tempore opportuno, [*Memoriam tui*] ô Philemon [*Faciens*] id est tui reminiscens, [*In ora-* Galat.4.

tionibus meis] quas fundo pro te,cæteríſque fidelibus [*Audiens*] à narrantibus, [*Charitatem tuam & fidem quam habes in domino Ieſu*]id eſt ad gloriam eius,vel virtute ipſius, vel in ipſo ſicut in obiecto, amando & credendo in eum, [*Et in omnes ſanctos*] id eſt per opera bona extendis ac manifeſtas charitatem tuam & fidem in omnes Chriſtianos tecum exiſtentes ſeu tibi occurrentes, quos diligis, foues,eſſque credis & fideliter ſubuenis,[*Vt communicatio fidei tuæ*] id eſt operatio tua fidelis,ſiue largitio,qua bona tua ex fide communicas aliis, [*Euidens fiat*] id eſt deo per approbationem innoteſcat, [*In agnitione omnis boni*] id eſt in notitia mentis diuinæ,cui omnia bona clariſſimè illuceſcunt. Euidens, inquam,fiat [*In Chriſto Ieſu*] id eſt per Chriſtum,cuius auxilio ad hoc peruenitur. Vel in agnitione omnis boni,id eſt in atteſta tione omnium operum bonorum,qua Chriſtus in die iudicij atteſtabitur operibus iuſtorum,dicendo, Matth. 25. Nudus fui,& cooperuiſtis me,&c. Ad hoc itaque bene agis,vt Chriſtus in die iudicij opera tua approbet & declaret iuſta fuiſſe. [*Gaudium enim*] ſpirtuale, [*Magnum habui & conſolationem*]in aduerſis meis, Prouer.10. [*In charitate tua*]id eſt ex conſideratione operũ tuæ dilectionis. Sic quippe patrem ſuũ filius ſapiens læ tificat,[*Quia viſcera ſanctorum*] id eſt interiores affectus, & etiam interiora corporis fideliũ, dolore vel fame,aut ſimili paſsione afflicti, [*Requieuerunt per te frater*] id eſt à te refocillata conſolatáque ſunt,dũ fideles piè recepiſti ac ſuſtentaſti. [*Propter quod*] videlicet quia tam charitatiuè te habes,ego[*Multam fiduciam habens in Chriſto Ieſu*]id eſt per gratiam Chriſti, vel ſecundum voluntatem ipſius, [*Imperandi tibi*]cũ ſim apoſtolus.[*Quod ad rem pertinet*].i.quod tuam ſalutem concernit & petitione cõdignum eſt, [*Propter charitatem*]noſtram adinuicem,[*Magis obſecro*]quod imperare valebam,[*cum ſis talis vt Paulus ſenex*].i.cũ mihi ſis ſimilis vita & ſenio,[*Nunc autem*]Paulus eſt,[*Et vinctus Ieſu chriſti*]id eſt pro Chri ſto. ¶ Poſt hæc forma petitionis inducitur. [*Obſecro te pro meo filio*]ſpirituali, [*Quem genui*]quantũ ad 1. Cor. 4. eſſe ſpirituale,perducendo eum ad fidem & gratiam,ego exiſtens,[*In vinculis*]Romæ,vbi & eum bapti zaui. Filio,inquam,[*Oneſimo qui tibi aliquando inutilis fuit*]quando bona tua ſubtraxit, [*Nunc autem*]cõ uerſus à me, [*tibi et mihi vtilis*] eſt. Pro te enim orat, & mihi miniſtrat, [*quem remiſi ad te*] vt tibi re cõcilietur & ſatisfaciat. [*Tu autem illum.i. viſcera mea*] id eſt filium meum mihi intimè cordialitérque di lectum, [*ſuſcipe*] piè & charitatiuè, [*quem ego volueram*]quadam vice,[*Mecum detinere, vt pro te*]id eſt loco & vice tuæ perſonæ,[*Mihi miniſtraret in vinculis euangelij*]id eſt mihi vincto propter euãgelij prę dicationem.[*Sine tuo autem conſilio*]præuio[*Nihil volui facere*]in hoc negotio voluntate perfecta,quam uis ante volueram eum detinere[*Vt ne velut ex neceſsitate bonum tuum eſſet*] id eſt vt ſeruitus quam O neſimus mihi pro te impenderet, non eſſet tibi diſplicẽs atque moleſta, [*Sed voluntarium*]id eſt ex tuo conſenſu procederet, ſicque tibi meritoria fieret. Debes ergo eum recipere. [*Forſitan enim ideo*] ſaltem Gene. 45. per occaſionem & indirectè,[*Diſceſsit ad horam*]id eſt per tempus aliquãtulum [*Ate, vt æternum*]id eſt ſine fine tibi ſociandum, ſcilicet in præſenti & in futuro, [*Illum reciperes*] Hæc fuit vna cauſa fugæ e- G ius indirecta, id eſt non intenta ab Oneſimo, ſed deus propter eam permiſit eum diſcedere,ſicut per miſit Ioſeph vendi propter ſalutem multorum, [*tam non vt ſeruum*] vt ante [*ſed pro ſeruo*] qualis fuit [*Chariſſimum fratrem*]in fide & charitate,[*Maxime mihi*]qui eum conuerti,[*Quanto magis tibi*]chariſsi mus eſſe debet, [*Et in carne*]id eſt quia ſeruus tuus, [*Et in domino*?] id eſt propter gratiam dei exiſtentẽ in eo? Quantò enim tibi vicinior, tantò & charior eſſe debet. [*Si ergo habes me ſocium*].i.ſi ita me dili gis,vt ſocius ſocium,[*Suſcipe illum*]affectuosè & reuerenter,[*ſicut me*]ſuſciperes,ſi venirem ad te.[*Si au tem*]id eſt quia[*Aliquid nocuit tibi aut debet*]ad reſtitutionem ablati,[*Hoc mihi imputa*]id eſt rationem & ſatisfactionem exige à me. Ego pro illo me offero. Per hoc omnem excuſationẽ Philemoni aufert Apo ſtolus. Et vt certus ſit Philemon de authoritate præſentis epiſtolæ,ſubditur, [*Ego Paulus ſcripſi meæ manu*]epiſtolam[*Ego reddam*] pro Oneſimo debitum,vel ſpiritualem compenſationem,maximè ſi exige ris. Quod ideo dico,[*Vt non dicam*] quod tamen veraciter dicere poſſem,videlicet[*Quod et teipſum debes mihi*]ad ſeruiendum & ad obediendum, eò quòd ſis à me converſus ad fidem, & ideo non indigeo te tantũ obſecrare pro cauſa hac,quia minus peto quàm debes.[*Ita frater*]id eſt ſic eſt vt dico. Vel ſic, age vt poſtulo. Quod ſi feceris,[*Ego te fruar*]id eſt vtar [*In domino*] id eſt de tuo merito ſeu opere bo no gaudebo,& tibi congratulabor ſpiritualiter in domino,in præſenti atque futuro. Quod vt impleatur,[*Refice*]id eſt conſolare & foue,[*viſcera mea*]id eſt filium meum Oneſimum: vel, cordis mei affe ctum[*In Chriſto. Confidens de obedientia tua,tibi ſcripſi, ſciens*] id eſt confidenter præſumens & probabi H liter æſtimans,[*Quoniam et ſuper id quod dico*]id eſt plus quàm deprecor, [*Facies*] Hac blanda commen datione,quæ tamen veritati innititur,prouocat eum ad meliora. Fit enim frequenter,vt qui videt bene ſentiri de ſe,meliorem ſe præbeat.[*Simul autem et para mihi hoſpitium*]id eſt teipſum para ad recipiẽdum 1. Tim. 5. me,vt inueniam te qualem deſidero. Quid enim neceſſarium fuit parare hoſpitiũ pauperi homini,qui pane & aqua contentus erat?[*Nam ſpero per orationes veſtras*] id eſt merito precum veſtrarum quas pro mei liberatione domino iugiter funditis. [*Donari me vobis*] à deo,ita quòd liberatus de carcere, reuertar ad vos.[*Saluat te*]id eſt ſalutem tibi dicit & optat,[*Epaphras*]qui erat Coloſſenſis,ſicut & Philemõ, [*Concaptiuus meus in chriſto Ieſu*] id eſt pro Chriſto [*Marcus*]euangeliſta,vel cõſobrinus Barnabæ,[*Ari 2. Tim. 4. ſtarchus, Demas*]In epiſtola ad Timotheum dixit Apoſtolus Demam reuerſum ad ſeculum. Si ergo iſta epiſtola ſcripta fuit poſt illam,probatur Demas pœnituiſſe atque rediiſſe ad Paulum,ſi tamen de eodẽ ſit ſermo. [*Et Lucas*] Euangeliſta mihi inſeparabiliter fideliſsimèque adhærens,qui licet vltimò nomi netur,minor tamen non fuit. [*Gratia domini noſtri Ieſu chriſti*] ſit [*Cum ſpiritu veſtro.*] In principio & in fine epiſtolæ loquitur Apoſtolus pluribus. In proceſſu verò Philemoni duntaxat, quia ad eum prin cipaliter ſermo dirigitur.

IN EPISTOLAM AD HEBRAEOS

PROEMIVM.

A

L Ex à me exiet,& iudicium meum in lucẽ populorũ requieſcet,ait dominus. Frequenter per prophetas,præſertim per Eſaiam,loquutus eſt deus de noua quadam lege danda per Chriſtũ,non vni duntaxat nationi ſeu populo, ſicut lex Moyſi data eſt ſolis Iudæis per Moyſen,ſed omnibus gentibus. Propter quod per Eſaiã pater teſtatur de Chriſto,Ec ce teſtẽ populis dedi eum,ducem ac præceptorẽ gentibus. Et in eodẽ ait Chriſtus, Glo rificatus ſum in oculis domini,& dixit ad me,Parum eſt vt ſis mihi ad ſuſcitandas tribus Iacob,& fęces Iſraël cõuertendas. Dedi te in lucem gentium,vt ſis ſalus mea vſque ad extremũ terræ. De huius nouæ ac euãgelicæ legis prædicatione prædictũ eſt etiã ab Eſaia, De Sion exibit lex, & verbũ domini de Hie ruſalem. Huius legis perfectionem, perpetuámque durationem, & ſufficientiam ſeu efficaciam ad ſal uandũ itémque Moſaicæ legis imperfectionem,inſufficientiam & ceſſationem,Chriſti quoque excel lentiam, ſecundum vtranque ſuam naturam, declarat Apoſtolus in præſenti epiſtola, cuius ratio fuit: Iudæi enim converſi,æmulationem legis ſuæ habentes,ſed nõ ſecundum ſcientiam,cõtendebant lega lia ſimul cum euãgelio eſſe de neceſsitate ſeruanda. Ex quo Nazarẽorum hæreſis emanauit, qui etiam quoſdã Gentilium conuerſos ad hũc induxerunt errorem. Paulus igitur ardentiſsimus fraternæ ſalutis B zelator,vtriſque conſulere cupiens,hãc deſtinauit Hebræis epiſtolam,quam poſtea Lucas in Græcum tranſpoſuit. In qua multipliciter reprobat opinionẽ illam hæreticã, oſtendens fidem & gratiam Chri ſti cum obſeruatione euangelicæ diſciplinæ ad ſalutem ſufficere. Legalia verò non ſolũ mortua,ſed & mortifera eſſe poſt Euangelij diuulgationem. Porrò nonnulli opinati ſunt epiſtolam hanc nõ eſſe Pau li,ſed Lucæ,vel Clementis papæ apoſtolorum diſcipuli,vel Barnabæ, vel Tertullani, qui erat propin quus apoſtolorum temporibus. Quorum motiuum duplex fuit. Primũ quoniam in aliarum epiſtolarũ exordiis ponit Apoſtolus nomen ſuum,non autem in iſta epiſtola. Secundũ,quoniam ſtylus huius epi ſtolæ multò venuſtior eſt,quàm ſtylus cæterarum. Sed ad hæc facilè eſt reſpondere. Apoſtolus quip pe ſuſpectus & odioſus erat Iudæis,tanquam legis deſtructor,ideo nomen ſuum ſubticuit,ne eo audi to vel lecto,abhorrerent epiſtolam,eámque legere aſpernarentur. Ad ſecundum dicitur,mirum nõ eſ ſe ſi Paulus in proprio idiomate,puta Hebræo(quo ſcripta eſt præſens epiſtola)eloquẽtior fuit,quàm in peregrino,videlicet Græco,quo cęteras ſcripſit. Nec obſtat quod à ſpiritu ſancto accepit donum lin guarum. Accepit enim hoc donum quantũ ad ſufficientem prædicandi facultatem,non eloquentiæ ve nuſtatem,ne fides putaretur humanæ inniti facundiæ. Denique gratia perficit naturam ſecundũ ſuam diſpoſitionem & capacitatem. Ideo non eſt mirandũ,quòd per gratiam doni linguarum potentior fuit in lingua propria quàm aliena. Firmiter ergo tenendum eſt hanc eſſe Pauli epiſtolam,maximè propter C determinationẽ eccleſiæ. Et etiam quia beatus Dionyſius in ſuis libris paſsim allegat ſcripturam huius epiſtolæ,Paulo magiſtro ſuo eam aſſcribens.

Eſa. 50. Eccleſ. 24. Eſa. 55. Eſa. 49. Eſa. 12. Rom. 10. Act. 15. Act. 9. Act. 13. Dionyſ.

Cap. 1. [*Multifarie multiſque modis olim deus loquens patribus in prophetis.*] Artici. 1.

POſtquam ergo Apoſtolus eccleſiam Latinorum,puta Romanos: eccleſiam quoque Græcorum, videlicet Corinthios,Galatas,Theſſalonicenſes,&c. ſcripto edocuit: nouiſſimè eccleſiã Hebræo rum per epiſtolam inſtruit, oſtendénſque Chriſti excellentiam, & noui teſtamenti,præ veteris, dignitatem,ita exorſus eſt.[*Multifarie*].i. frequẽter repetitiſſque vicibus, ſeu diuerſis ſermonibus, figuratiuis,obſcuris & myſticis, [*Multiſque modis*] id eſt diſtinctis viſionum generibus ſeu variis modis loquendi,videlicet interdũ per viſionem imaginariam. Quemadmodum Eſaias vidit dominum ſeden tem ſuper ſolium excelſum. Et Hieremias vidit ollam ſuccenſam,& virgam vigilantem. Interdum per viſionem exteriorem, ſicut Daniel vidit Gabrielem. Et Iacob angelum ſecum luctantem. Interdum per inſpirationem anagogicam ſeu purè intellectualem,vt in Dauid. Quandoque in ſomno, quando- que in vigilia [*Olim*] id eſt præteritis, diuque lapſis temporibus [*Loquens deus patribus*] id eſt præceſ foribus noſtris, patriarchis & cęteris bonis hominibus, de quibus ait virgo benedicta, Sicut loquutus eſt ad patres noſtros, Abraham & ſemini eius,[*In prophetis*]id eſt per prophetas, quibus per angelos lo quebatur. Sed & inferioribus angelis loquitur per ſuperiores. Vnde apud Lucam habetur, Sicut loqui D tus eſt per os ſanctorũ,qui à ſeculo ſunt,prophetarum eius. Hinc quoque per prophetam dominus lo quitur, Ego viſiones multiplicaui,& in manibus prophetarũ aſsimilatus ſum, [*Nouiſsime*] id eſt in hac vltima mundi ætate,de qua dicit Ioãnes, Chariſsimi,nouiſsima hora eſt. Nos enim ſumus in quos fines ſeculorũ deuenerũt,[*Diebus iſtis*].i.tempore gratiæ. Vnde ſcriptum eſt, Erit in nouiſsimis diebus præ paratus mons domus domini,[*Loquutus eſt nobis in filio*].i.per vnigenitum ſuum incarnatum,qui in E uangelio aſſerit, Mea doctrina,non eſt mea doctrina,ſed eius qui me miſit patris. Rurſuſq;, Verba quæ ego loquor,à meipſo non loquor,[*Quem conſtituit*]deus pater [*Hæredem vniuerſorum*].i. poſſeſſorem ac dominũ omnium rerũ creatarum,loquẽdo de Chriſto ſecundum naturã aſſumptam. Sic enim cõſtitu tus eſt omniũ dominus. Nã eo ipſo quo Chriſti humanitas à verbo aſſumpta eſt ad eſſe increatũ, con uenit ei toti creaturę præferri ac dominari. Propter quod ipſe ait, Data eſt mihi omnis poteſtas in cęlo & in terra. Et iterum, Pater diligit filium, & omnia dedit in manu eius. Hoc & in pſalmo cãtatur, Poſtu la à me,& dabo tibi gẽtes hęreditatẽ tuam,[*Per quem fecit & ſecula*].i. temporalia omnia. Omnia enim per ipſum facta ſunt,& ſine ipſo factum eſt nihil. Hoc conuenit Chriſto ſecundum diuinam naturam. Nõ enim per filium facta ſunt,quaſi per miniſtrũ vel inſtrumentum, ſed ſicut per principalem agentẽ qui cum patre idẽ eſt factor, quemadmodũ ipſe affirmat, Quæcũque facit pater,hæc & filius ſimiliter facit. Hoc tamen quod dicitur,per ipſum,propriè ſpectat ad filium,cui cõuenit cauſalitas cauſæ exem-

Eſa. 6. Hiere. 1. Danie. 8. Gene. 32. 2. Reg. 23. Luc. 1. Ibidem. Oſee 12. 1. Ioan. 2. 1. Cor. 10. Eſa. 2. Ioan. 7. Ioan. 14. Act. 10. Matth. 26. Ioan. 5. Pſalm. 2. Ioan. 1. Ioan. 5.

Sap.7. plaris,cũ sit exemplar omniũ rerum & ars rationibus plena.[*Qui cumsit splendor gloriæ*].i.radius sapien E
tiæ patris ingenitæ,seu candor lucis æternæ, & fulgor maiestatis paternæ, in quo plenè resplendet tota
perfectio patris.Est nanq; filius mẽtis paternæ verbũ æternũ,intelligibilis dictio,& sapiẽtiæ eius plena
Ioan.10. expressio.Dicitur ergo filius splendor gloriæ seu excellẽtiæ dei patris,quoniã quicquid patris est,splen
det ac lucet in filio.Et in hoc insinuatur coæternitas filij cũ patre.Splẽdor enim est igni seu soli coeu⁹.
Et si sol ab æterno fuisset,splendor fuisset ei cõsempiternus,[*Et figura*].i.imago vel character.(In Græ
co quippe habetur χαρακτὴρ,)[*Substantiæ eius*].i.ipsius patris,qui est substãtia seu diuina essentia.Græ
1.Cor.5. ci verò vtuntur nomine substãtię indifferẽter pro essentia & persona.Dicit autẽ Apostolus,figura,quã-
uis figura propriè locũ non habeat,nisi in corporalibus rebus.Per figurã enim res maximè cognoscitur
Ioan.14. & in ea similitudo attẽditur vnius cũ alio. Quoniã ergo filius patri per omnia similis, imò simillimus
est,nõ distinctus ab eo, nisi quia ab eo & patrẽ repræsentat, eumq; notificauit, intantũ vt ipse dixerit,
Qui videt me,videt & patrẽ.Idcirco filius appellatur figura substantiæ patris, in quo designatur con-
substãtialitas patris & filij.Filius equidẽ est imago naturalis & essentialis, nõ imitatiua & artificialis dei
Ioan.10. patris,quẽadmodum filius regis est imago patris regnãtis. In tali autẽ imagine inuenitur natura eius,cu
Ioan. 16. ius est imago.Cũ ergo diuina essentia sit simplex ac indiuisibilis,cõstat q̃ eadem numero sit in patre ac
filio.Propter quod ait,Ego & pater vnũ sumus.Et,Quæcunq; habet pater,mea sunt,[*Portãsque*]filius.
Ioan.1. i.sustentans,cõseruans & moderans[*Omnia*]creata,visibilia & inuisibilia,[*Verbo virtutis suæ*].i.suæ po- F
testatis imperio seu influxu.Quẽadmodum enim omnia per ipsum facta sunt,sic sine eius cõtinua con
seruatione redigerentur in nihilũ,quia plus depẽdet creatura à creatore, q̃ radius à sole.In hoc autẽ no
tatur æqualitas filij cũ patre in potestate, quæ etiã vna & eadẽ est in tribus personis. Deniq; his quæ di
Sap.7. cta sunt de similitudine filij cũ patre,cõfonat quod de increata & ingenita sapientia scribitur, in lib.Sa
pientiæ,Vapor est virtutis dei,& emanatio quædã claritatis omnipotentis dei syncera. Cãdor est enim
lucis æternæ,& speculũ sine macula dei maiestatis,& imago bonitatis illius. De sempiternitate verò fi
lius ait per quendã alium sapientẽ,Ego ex ore altissimi prodiui primogenita ante omnẽ creaturã.¶Sed
Eccle.24. obiici potest,cũ filius sit verbũ patris,si filius omnia portat verbo virtutis suæ, ergo verbi est verbum.
Et respõdendum q̃ verbum in tali locutione æquiuocè sumitur.Verbi autẽ non est verbum, sumẽdo
Psal. 148. verbum vniuocè.Cũ verò dicitur,portans omnia verbo virtutis suæ,accipitur verbũ pro imperio,sicut
Psalm.147 in Psalmo,vbi dicitur,Ignis,grando,nix,glacies,spiritus procellarum, quæ faciunt verbũ eius. Et alibi,
Emittet verbũ suum,& liquefaciet ea,[*Purgationem peccatorum faciens*].i.peccatores emundans,seu pec
cata originalia & actualia merito suæ sanctissimæ passionis delẽs:iuxta illud propheticum, Ipse autem
Esa.53. vulneratus est propter iniquitates nostras,attritus est propter scelera nostra.Et Ioannes ait,Ecce agnus
Ioan. 1. dei qui tollit peccata mundi. [*Sedet*] in throno gloriæ.i.tanquã omnium iudex ac dominus quiescit & G
Act.10. resídet, [*Ad dexteram maiestatis*].i.ad æqualitatem summi & gloriosi dei patris secundum suã deitatẽ.
Sic enim æqualis est patri,imò patris & filij est vna maiestas ac dignitas. Si verò referatur ad Christum
secundum assumptã humanitatem,tunc dicitur sedere ad dexterã maiestatis paternæ.i.in potioribus bo
nis dei patris quibus & copiosissimè fruitur[*in excelsis*].i.in cælestibus.s.in cælo empyreo,loco & di-
Apoc.3. gnitate omnibus altior.Vnde ipse ait,Ego vici & sedi cum patre meo in throno eius.Hæc autem sessio
Act. 7. Christi non opponitur stationi. Ideo interdũ dicitur stare,prout Stephanus dicebat, Video cælos aper
Esa. 3. tos,& filiũ hominis stantẽ à dextris virtutis dei.Et Esaias,Stat ad iudicandũ dominus. Stat enim quasi
paratus ad operandũ.Sedet verò tanquã stabiliter permanens vbi est. [*Tanto melior*].i.per gratiã vnio-
nis vel habitualem dignior,[*Angelis effectus*] secundũ humanam naturã,secundum quã accepit gratiam
Ioan.3. spiritus sancti nõ ad mensuram. Angeli verò ad mensurã sortiti sunt eam.[*Quanto differentius*].i.subli-
miori modo.Vel,differentius.i.excellentius, [*Præ illis nomen hæreditauit*].i.iure æterno à patre accepit,
Philip.2. firmitérque possedit.De quo nomine Philippensibus dictum est supra, Deus exaltauit illum,& dedit
illi nomen quod est super omne nomen , videlicet vt ille homo vocetur verus deus, atque vnigenitus
dei filius,nõ per adoptionem,sed per naturã,quemadmodum ait scriptura, Simus in vero filio eius Ie-
su Christo:Hic est verus deus & vita æterna. Tale autẽ nomẽ non cõpetit angelis.Verũtamen in Psal.
1.Ioan.5. dicitur Christus paulò minus minoratus ab angelis. Sed hoc intelligitur de Christo,quantũ ad assum-
Psalm.8. ptæ naturæ passibilitatẽ & mortem ac sepulturã.In resurrectione verò & ascensione præ angelis glori- H
ficatus est,etiã in humana natura.¶Sciendũ verò q̃ Christus,inquantũ homo,à primo instanti suę con
Act. 10. ceptionis in virgine,absolutè loquendo,prælatus est angelis, & omniũ creaturarũ dominus cõstitutus,
Ioan.17. propter personalẽ cum verbo vnionem & gratiæ plenitudinẽ singularem.Sed ista prælatio post resur-
rectionẽ manifestata est.Vnde & Christus dixit,Pater,clarifica filium tuum.Porrò humanitas Christi
Psalm.2. cũ sit eiusdem speciei cũ aliis,non est melior natura angelica,secundum sua essentialia,sed per dona gra
tiæ melior ea effecta est.¶Hanc excellentiã Christi consequenter probat Apostolus.[*cui enim dixit*]pa
ter[*Aliquando*] ab exordio creationis,[*Angelorum*]q.d. Nulli angelo vnquã dixit pater, quod subditur,
[*Filius meus es tu, ego hodie*].i.in æternitate, in qua semper est hodie.i. instans, inuariabile, non habens
Iob 38. præteritum vel futurum,[*Genui te?*]generatione vera ac intellectuali.i.de mea substantia produxi te,cõ
municando tibi essentiam meam? Hoc certũ est dici non posse de aliquo angelo. Nam licet angeli ap-
pellantur filii dei,nõ tamen sunt filii eiusdem naturæ cum creatore,nec propriè geniti sunt, sed creati,
Esa.26. non hodie,sed in exordio mundi.Dicit ergo pater ad filium,genui,per modũ præteriti, ne generatio e-
ius noua,vel modò inchoata putetur.Dicit quoque,hodie,ne præterita æstimetur.Vt ergo generatio fi
lij agnoscatur inuariabilis & æterna,dicit:hodie genui,copulãdo præsens præterito.In æternitate quip
Psalm.2. pe nihil præteritum est,quasi desierit:nihil futurum,quasi nondũ sit: sed quicquid æternũ est,semper
est.Hãc authoritatem sumpsit Apostolus ex psalmo, quem ad literã scriptum esse de Christo frequen

A ter testatur liber Actuum Apostolorum.Idcirco recentiores Iudæorum doctores qui psalmum illum
ad literam exponunt de Dauid,plurimũ errant,& ab antiquis Hebræorum doctoribus discrepant. Act.13.
¶Deinceps inducit Apostolus aliud testimonium ad idem probandum, [*Et rursus*] deus pater ait,[*Ego* 3.Reg.7.
ero illi in patrem]id est pater Christi ero,quia æternaliter pater ipsius sum.A Eternitas autẽ omnis tem-
poris differentiam cõprehendit,ideo per quodlibet tempus designatur. Simili modo ait saluator de spi Ioan. 16.
ritu sancto,Quæcunque audiet loquetur,& ille de meo accipiet.Si autem intelligatur dictum per mo-
dum præteriti,referendum est ad tempus incarnationis & manifestationis Christi. Nam qui æternali-
ter pater Christi fuit,secundum quod deus, futurus fuit pater Christi hominis de virgine tunc nascitu
ri,iam nati. Et hoc ipsum manifestatum est mundo post aduentum spiritus sancti per prædicationem
Apostolorum,[*Et ipse erit mihi in filium*]id est filius erit atque vocabitur,prout prędixerat angelus,Hic
erit magnus,& filius altissimi vocabitur.Vnde Christo baptizato,& trãsfigurato, vox patris audita est,
dicens,Hic est filius meus dilectus,in quo mihi complacui.Ideo archiapostolus in secunda sua canonic-
ca,Accepit,inquit,à deo patre honorem & gloriam voce delapsa ad eum huiusce modi à magnifica glo
ria,Hic est filius meus,&c.Secundum glossam(& est glossa Chrysostomi) hoc testimonium Apostoli Luc.1.
nunc allegatum,ex Esaia assumptum est, quod tamen nostra non habet translatio, quantũ ad formam Matth.3.
verborum.Sed quantũ ad sensum dicere possumus,quod sumptum sit ex eo quòd ibi habetur secun- Marc.1.
B dum allegationem Matthæi euangelistæ,Ecce puer meus electus quem elegi,&c. Probabilius verò ap Luc.3.
paret quòd sumptum sit ex secundo Regum & primo Paralip. vbi hæc verba in propria forma conti- Matth. 17.
nentur.Sed nunc dubitatio oritur, quomodo efficax sit probatio Apostoli ex verbis prædictis, quæ ad Marc. 9.
literam de Salomone prædicta sunt,qui & vocatus est amabilis domino, vt patet intuẽti seriem textus 2.Petri 1.
illius.Probatio autem fidei per authoritatem scripturæ non valet nisi ex sensu literali,secundum Augu Esa. 42.
stinum in locis diuersis. Et respondendum q̃ verba hæc dicta sunt de Salomone, inquantũ erat figura Matth. 12.
Christi,ideo principaliter intelliguntur de Christo.¶Insuper ponit Apostolus aliam authoritatem ad 2.Reg.17.
idem,videlicet quòd Christus maior sit angelis.[*Et cum iterum introducit*]id est cùm deus pater introdu 1.Par. 17.
cendum seu venturũ rursus in Psalmo prænunciat,[*Primogenitum*]suum,id est filium suum ante omnia 2.Reg.12.
genitum,qui in Prouerbiis testatur,Dominus possedit me initio viarum suarum, antequam quicquam Augustt.
faceret à principio,[*In orbem terræ,dicit*]per prophetam in Psalmo.[*Et adorent eum*]videlicet filium[*O-
mnes angeli dei*] Adoratio autem non conuenit nisi deo. Hac ergo authoritate ostenditur Christus ve- Prouer.8.
rus deus, quem deus pater vult ab angelis adorari. Quoniam verò Apostolus dicit, Et cùm iterum in-
troducit,&c.quidam volunt solùm de secundo Christi aduentu hanc scripturam intelligi,sed hoc non Psalm. 96.
est necessarium.Primò,quoniam sensus est,Cùm iterum introducit,id est rursus introducendum præ-
C nunciat.(Hoc enim frequenter prædixit)Secundò,nã ante aduentũ Christi in carnem, seu ante incar-
nationem introductus fuit in orbem terræ,id est in corda hominum,per inuisibilem missionem seu spi
ritualem aduentum. Ideo in sua incarnatione iterum introductus asseritur. [*Et ad angelos quidem dicit*]
id est de conditione & existentia angelorum dominus loquitur per Prophetam in Psalmo, [*Qui*]deus Psalm.103.
pater seu filius secundum quod deus[*Facit angelos suos spiritus*]id est spirituales & intellectuales substã
tias facit suos legatos,dum eos ad aliqua nuncianda seu operanda emittit. Angelus enim est nomen offi
cij,spiritus nomen naturæ: quemadmodum miles est nomen officij, homo nomen naturæ. Quemad-
modum ergo homo sit miles,non econtrariò:sic deus spirituales illas substantias,quę ex creatione sunt Danie. 7.
spiritus,efficit angelos,id est nuntios,iniungendo eis obsequium,]*Et ministros suos flammam ignis*]id est Exod.2.
angelos de ordine Seraphin,qui ob diuini amoris feruorem,flamma ignis,igníque vrens vocantur,fa-
cit deus ministros suos,ita quòd ipsi quoque ministri sunt,non filij per naturam, nec veri dij. Vel per
flammam ignis , omnes angeli designantur propter suæ naturæ agilitatem , suíque motus velocitatem,
& quia diuinæ charitatis calore succẽsi sunt.De quibus exponi potest illud Danielis, Thronus eius(vi Danie.7.
delicet dei)flammæ ignis,rotæ eius ignis accensus. ¶Porrò quod dictum est,Adorent eum,&c.nostra
trãslatio sic habet, Adorate eũ omnes angeli eius . Similiter quod subditur , Qui facit angelos suos, Psalm. 96.
&c. sic continet, Qui facit angelos suos spiritus,& ministros suos ignem vrentẽ. Christus enim atque Psal. 103.
Apostoli sæpe allegant scripturas potius quantũ ad sensum,quàm secundum formam verborum. [*Ad
D filium autem*]dominus ait per Prophetam, [*Thronus tuus*] id est regia dignitas,iudiciaria potestas, & se- Psalm.44.
des qua resides ad dexterã patris ô[*Deus*]fili[*in seculum seculi*]id est æternaliter permanet, hoc de Chri
sto secundum vtranque naturam intelligi potest.Nam pater omne iudicium dedit filio,dedítque ei po Ioan.5.
testatem & iudicium facere, quia filius hominis est, & omnia ei subiecit. Secundum diuinitatem verò Psalm.8.
conuenit Christo iudiciaria potestas, & regia dignitas,per authoritatem, quamuis receperit eá à patre,
imò vna,numero, est potestas,dignitásque amborũ,[*Et virga æquitatis.*]hoc est regula iusta,& æqua di-
sciplina est virga regni tui,id est gubernatio & disciplina, qua ecclesiá regis & instruis , malósque per-
cutis,& iustos exaltas.Potest quoque per virgam hanc accipi doctrina & lex Christiana, per quam re-
gnum Christi,id est ecclesia militans regitur,edocetur atque corrigitur. De hac virga ait & Psalmista,
Reges eos in virga ferrea.Et Esaias,Percutiet,inquit,terram virga oris sui[*Dilexisti iustitiam*]id est om- Psalm.2.
nem virtutem & omne bonũ. Iustitia enim est omnis virtus [*Et odisti iniquitatem. Propterea*] id est me- Esa. 11.
rito huius,videlicet quoniam sic fecisti [*Vnxit te*]ô Christe[*Deus*]omnium qui est[*Deus tuus*] speciá-
liter,secundum quòd homo es. Tamen secundum Augustinum in Græco est manifesta distinctio ca-
suum. διὰ τοῦτο χρίει σε ὁ θεὸς, ὁ θεός σου. vt primùm quod dicitur deus, sit vocatiui casus, aliud nominatiui.e-
rítque sensus . Propterea vnxit te (ô deus) fili, deus tuus, id est deus pater. Vnxit itaque te secundum
humanam naturam, [*Oleo exultationis*] id est præmio accidentali, videlicet corporis glorificatione, a-
scensione, & plena lætitia partis sensitiuæ, quæ vsque ad horam mortis tuæ passibilis fuit, [*præ par-*

Ioan.1. *ticipibus tuis*]id eſt pręcunctis electis,qui membra tua ſunt,& de plenitudine tua accipiunt,vel vnà tecum à ſuperſancta trinitate gratiam & gloriam ſortiuntur. Vel ſic,Propterea,id eſt vt iuſtitiam diligeres,& iniquitatem odires,vnxit te deus,deus tuus oleo exultationis,id eſt lenitate ac plenitudine gratię E
Eſa.61. animâ exhilarantis in ſacerdotem,pontificem,regem,prophetam ac pugilem. Vnde per Eſaiâ Chriſtus
Pſal.101. teſtatur. Spiritus domini ſuper me, eò quòd vnxerit me. ¶Deinde probat Apoſtolus filium patri coęternum.[Et,*Tu in principio*]temporis,id eſt ſimul cum tępore[*Domine*]fili,vel tu domine pater,in prin
Ioan.8. cipio,id eſt in filio,ſeu per filium,per quem omnia agis,qui ait,Ego principiũ,qui loquor vobis,[*rerram fundaſti*].i.creaſti,& firmiter collocaſti in medio vniuerſi, [*Et opera manuum tuarũ ſunt cęli*] omnes. Manus autem dei,dicuntur intellectus eius practicus & voluntas quibus omnia producuntur. [*Ipſi*].i. cęli[*Peribunt*]quantũ ad eſſe accidentale,non quantùm ad ſubſtantiam. Motus nanque & influentia &
Iacobi 1. qualitas eorum ceſſabunt,[*Tu autem permanebis*].i. incõmutabiliter in teipſo ſubſiſtes,apud quem non
Malac.3. eſt trãſmutatio,nec viciſſitudinis obũbratio,qui aſſeris,Ego dominus,& non mutor,[*Et omnes*]cæli[*Vt*
Matth.24. *veſtimentum veteraſcent*]quantũ ad modum eſſendi quẽ nunc habent. Præterit quippe figura huius mũ-
Rom.8. di. Et Chriſtus in Euangelio,Cælum,ait,& terra tranſibunt.[*Et velut amictum*].i.veſtem. [*Mutabis eos*]
Apoc.21. id eſt à ſolito curſu & influxu ceſſare facies,[*Et mutabuntur*]à priſtina qualitate,atque in melius cõmu-
Eſa.65. tabuntur,quẽadmodum dictum eſt plenius ad Romanos. Vnde in Apocalypſi habetur,Vidi cælũ no-
Finis. uum & terram nouam. Primũ enim cælum & prima terra abiit. Et per Eſaiam dominus, Ecce,inquit, F
ego creo cęlos nouos & terram nouam,& non erunt in memoria,priora. [*Tu autem idem ipſe es*].i.incõ
Pſalm.109 mutabilis es.[*Et anni tui non deficient*].i.æternitas tua,omne tempus cõprehendens, & tuum eſſe menſu rans,non finietur. Rurſus authoritate Pſalmiſtæ probatur excellentia Chriſti præ angelis. [*Ad quem autem angelorum dixit deus*]pater[*Aliquando,Sede a dextris meis?*]ſecundum ſenſum iam explicatum[*Quoadusque ponam inimicos tuos, ſcabellum pedum tuorum*].i.plenè eos tibi ſubiiciam? Tanquam dicat,Nulli angelorum dictum eſt hoc,quod tamen pater ait ad filium. Cui dixit pater in aſcenſione,vt ſedeat ſecũ vſque ad diem iudicij,in quo omnes inimici Chriſti(videlicet reprobi)Chriſto perfectiſsimè ſubiiciẽtur,quantũ ad ſuæ damnationis executionem,quamuis & nunc ei ſubiecti ſint,quantũ ad ſuæ poteſtatis authoritatem. Per hoc autẽ quòd dicitur quoadusque vel donec,non datur intelligi cp poſtea nõ ſedebit.[*Nõne omnes*]angeli[*Sunt adminiſtratorij ſpiritus*].i.diuino imperio ſeruiẽtes. [*In miniſterium*].i.ad obſequium ſeu adiutorium electorum[*Miſsi*]à deo,miſsione interiori vel exteriori[*Propter eos*].i.eorum profectum, [*Qui hæreditatem capiunt ſalutis*].i. cæleſtem atque beatam hæreditatem patriæ.ſ.beatificam dei viſionem adipiſcuntur? ¶Quæri hîc poteſt,an omnes angeli foras mittentur. Et videtur cp
Eſa.6. ſic,authoritate Apoſtoli,loco præſenti. Item ex eo quod ab Eſaia dicitur,Volauit ad me vnus de Seraphin. Multi quoque ſanctorum videntur hoc dicere. Hanc quæſtionem Gregorius non præſumit,nec
Thomas. audet determinare. Quidam verò dixerunt,cp ſecundum cõmunem legẽ, & vt plurimũ atque ex pro- G
prio officio,ſoli inferiores mittuntur ad extra. Superiores tamẽ interdum ex ſpeciali ratione, & diuina diſpenſatione mittuntur. Sed hanc reſponſionem improbat ſanctus Thomas in 1.parte. Nam ordo angelorum attenditur ſecundum dona gratiarum,ordo autem gratię ſummus eſt. Idcirco non habet ordinem ſuperiorẽ propter quem omittatur. Quemadmodũ ordo naturæ prętermittitur,propter ordinem
Gregor. gratiæ,quatenus gratia declaretur ſeu fides confirmetur,vt patet in ſuſcitatione defuncti. Ad fidei au-
Luc. 1. tẽ confirmationẽ non proficeret omiſsio gratię,cũ non percipiatur à nobis. Deniq; nullum miniſteriũ adeò magnũ eſt,quod per inferiores expleri nõ valeat,quia ſecũdum Gregorium archangeli appellantur,qui ſumma annunciant. ¶Inſuper nulla perſona viatoris præſtantior eſt Maria,nullum quoq; miniſteriũ maius eſt annunciatione filij dei,& tamen ad beatiſsimã virginem pro hoc ſummo negotio miſſus eſt angelus Gabriel,qui eſt de ſecundo ordine infimę hierarchię. Ex his cõcludit ſanctus doctor,
Dionyſius cp angeli ſuperiores nunquã ad exterius miniſteriũ deſtinentur. Et hoc verius reor,præſertim propter
Eſa. 6. hoc,quoniam dictis D. Dionyſij potius conſonat. Dicit quoque B. Dionyſius cp angelus miſſus ad Eſaiam nõ erat de ordine Seraphin,ſed vnus de inferioribus. Dicitur verò vnus de Seraphin, vel quoniã
Thomas. miſſus ab vno de ordine Seraphin,vel ratione ſui effectus,quia labia Prophetę incẽdendo purgauit. Di
cit etiam Thomas,cp ſicut diuinis perſonis,videlicet filio & ſpiritui ſancto, attribuitur duplex miſsio, H
vtputa inuiſibilis, propter gratiæ infuſionem, atque viſibilis propter creaturã corporalem aſſumptam vel manifeſtatam, ſic angelis cõuenit duplex miſsio. ſ. interior ſecundum operationes intellectuales, prout vnus illuminat aliũ. Sicq; ſuperiores mittuntur,medios & inferiores illuſtrando, & ad exteriora officia dirigendo,ordine Hierarchico. Alia eſt eorum exterior miſsio ſecundum actus tranſeuntes circa corpoream creaturam,ſic ſoli inferiores mittuntur. Omnes ergo ſunt adminiſtratorij ſpiritus in miniſterium,miſsione interiori vel exteriori. Quatuor autem ſuperiores ordines non mittuntur ad extra ſecundũ Thomã,ſed quãdoque inferiores,videlicet angeli,archangeli,principatus,poteſtates,virtutes.

Cap. 11. [*Propterea abundantius oportet obſeruare nos, &c.*] Artic. 11.

Eclarata excellentia Chriſti,cõſequenter oſtenditur cũ quanta diligentia obſeruanda ſit doctri
na & lex tanti magiſtri.[*Propterea*].i.cùm tanta ſit dignitas Chriſti legiſlatoris noſtri, [*Abundantius*].i.multùm reuerenter & timoratè,vel copioſius atque perfectius, quàm à Iudæis obſeruata
1.Ioan.1. fuit lex Moyſi[*Oportet*].i.ad ſalutem neceſſarium eſt [*Obſeruare nos*] ſæpius recolendo,& fortiter adimplendo [*Ea quæ audiuimus*]à Chriſto mediatè vel immediatè, qui & quotidie loquitur nobis per euangelium[*Ne forte pereffluamus*]id eſt penitus pereamus,& in ęternum damnemur. Fluimus quippe per peccata venialia & mortalis naturæ quotidiana tormenta, ſicut Iob ait, Homo natus de muliere breui viuens tępore,repletur multis miſeriis,& nunquã in eodẽ ſtatu permanet. Propter quod ait ſcri-

A ptura,Omnes morimur & quaſi aquæ dilabimur in terram,quæ non reuertentur. Effluimus autem per peccata mortalia. Sed pereffluimus,id eſt perfectè effluimus incidendo æterna cruciamenta. Quòd ergo tam diligenter ſeruanda ſint verba Chriſti,probat apoſtolus per locum à minori,[*ſi enim qui per angelos dictus eſt ſermo*]id eſt quia doctrina dei miniſterio angelorum tradita Moyſi, prout Stephanus di- Actu.7.
xit,Accepiſtis legem in diſpoſitione angelorum[*Factus eſt firmus*] id eſt ratè ſeueréque iniuncta ac fir- Marci.16.
miter ſeruata eſt,& multipliciter confirmata miraculis,minis,pœnis atque promiſsis,[*Et omnis prævaricatio*]id eſt legis tranſgreſsio,mala commitendo [*Et inobedientia*] id eſt incuſtodia præceptorum,bona Ezech.18.
omittẽdo. Quorum primum eſt contra præcepta negatiua, Secũdum contra præcepta affirmatiua[*Accepit iuſtam mercedis retributionem*]id eſt debitam pœnam,tempore veteris teſtamẽti in populo Iudæo- Deut.25.
rum,quemadmodum Moyſes ſcripſit, pro menſura peccati, erit plagarum modus. Cum ergo ſit ita [*Quomodo nos*]Chriſtiani[*Effugiemus*]vltionem diuinæ iuſtitiæ[*ſi tantam neglexerimus ſalutem?*].i. tam ſalutarem chriſti doctrinam, tam copioſam eius gratiam,tantam beatitudinem nobis ab eo promiſſam paruipẽderimus & obliti fuerimus?[*Quæ*]ſalus[*cum initium accepiſſet enarrari per dominum*].i.cũ à chri- Matth.9.
ſto cœpta eſt prædicari[*Ab eis qui audierunt*].i ab ore Apoſtolorum qui cum chriſto corporaliter con- Actu.1.
uerſati ſunt,eiusque ſermonibus interfuerunt quibus & dictum eſt, Vobis datum eſt noſſe miſterium Matth.13.
regni dei. Et,Beati oculi qui vident quę vos videtis[*In nos confirmata eſt*].i.nobis firmiter annũciata at- Ibidem.
que ingeſta eſt. Hoc dicit apoſtolus in perſona fidelium,nõ ſui. Ipſe enĩ à Chriſto immediatè edoctus 2.Corin.12.
B fuit in raptu. Vnde ad Gal. loquitur,Mihi qui videbantur eſſe aliquid(videlicet Petrus,Iacobus & Ioan Gal.2
nes)nihil contulerunt. confirmata eſt ergo hæc ſalus in nos [*conteſtante*].i.prædicationi apoſtolorum teſtimonium perhibẽt, [*Deo*]qui neminem fallit,[*ſignis*].i.per minora miracula. Quæ,quantũ ad ſubſtantiam facti,fieri poſſunt per naturam,non tamen quo ad modum fiẽdi, ſicut eſt quarũdam infirmitatum depulſio,quæ fieri poteſt à medicis[*Et portentis*].i.per maiora miracula,quæ ſunt omnino ſupra naturam,vt eſt ſuſcitatio mortui,[*Et variis virtutibus*].i.potentiſsimis dei affectibus,quæ non ſolùm na- Actu.4.
turalem curſum, ſed etiam rationem humanam excedunt,vt eſt penetratio dimenſionũ. Vel,variis virtutibus.i.habitibus virtuoſis atque infuſis, videlicet,ſpe,charitate,donisque ſpiritus ſancti,[*Et ſpiri* 1.Cori.12.
tus ſancti diſtributionibus].i.gratiis gratis datis à ſpiritu,de quibus dictum Corinthiis id eſt,Alii datur per ſpiritum ſermo ſapientiæ,alij ſermo ſcientiæ,alii genera linguarum,alij diſcretio ſpirituũ. Quæ primò Actu.2.8.
datæ ſunt ſanctis apoſtolis in die Pentecoſtes,& per eos datæ ſunt aliis multis,vt legitur in actibus apo- 13.17.
ſtolorum, Quæ omnia facta & data ſunt,[*Secundum ſuam voluntatem*] id eſt ex beneplacito dei,qui o- Epheſi.1
mnia operatur ſecundum propoſitum voluntatis ſuæ,non ſecundum merita hominum. Alioquin gra- Roma.11.
tia iam non eſſet gratia. Hæc ſunt Chriſtianæ fidei argumẽta. Incõprehenſibilis nanq; ſupernaturalisq; Marci.16.
veritas ſupnaturalibꝰ atq; diuinis eguit argumẽtis. Vnde & in euãgelio ſcribitur,Illi profecti prędicaue 1.Ioann.5.
C rũt vbiq; dño cooperãte,& ſermonẽ confirmante ſequẽtibus ſignis. Hinc in Ioãnis epiſtola ſcriptũ eſt,
Qui non credit in filium,mendacem facit patrem:quoniam non credit in teſtimonium,quod teſtifica- Ioann.10.
tus eſt deus de filio ſuo. De quo teſtimonio ait & filius,Opera quæ dedit mihi pater,teſtimoniũ perhibent de me. Quod autem non effugimus vltionem diuinam, ſi tantam neglexerimus ſalutem;probat apoſtolus per qđ chriſtus ſublimior eſt atq; potẽtior angelis [*Non enim angelis ſubiecit deus orbem terræ futurum*].i.orbem terræ,ſeu modum ſecundũ ſtatum quem habebit poſt diem iudicij,quis interim aliquo modo ſubiectus ſit,qm̃ mouent cæleſtia corpora, quorũ motu & influentia trãſmutantur hæc inferiora.[*De quo*]orbe terræ futuro,[*Loquimur*] De orbe enim terræ quantùm ad ſtatũ futurũ intendit Apoſtolus loqui. Oportet ergo aduenuertere,cp cum omnia corporalia & terrena ordinentur ad hominem,ſicut duplex eſt ſtatus ſeu perfectio hominis,vna ſecũdum ſuam inſtituttonem in via huius exilij, Matth.24.
alia ſecundum ſuam glorificationem in patria cæleſti,ſic duplex eſt ſtatus orbis terræ ſeu mundi:vnus ſecundũ ſuam ſucceſsionẽ generationis & corruptionis, donec cõpleatur numerus electorũ, qui dicitur ſtatus præſens,durãs vſque ad diẽ iudicij:alius ſecũdũ futurę renouationis ſtabilitatẽ,quę fiet in die nouiſsimo. Quãuis autem mũdus ſeu orbis terrę in vtroque ſtatu ſit ſubſtantialiter idem,tamẽ propter Dionyſiꝰ
differentiã ſtatuum dicitur orbis terræ preſens,& orbis terrę futurus. Quẽadmodũ autẽ homines,quãtũ ad ſtatum preſentẽ,ſubiecti ſunt angelis,quia reguntur,purgãtur,illuminãtur ac perficiuntur ab eis,
D ſecundũ Dionyſiũ,quę tamẽ prelatio in futuro ſtatu ceſſabit,quantũ ad nouã influẽtiã. Sic orbis terrę ſecundũ preſentẽ ſtatum,angelis eſt ſubiectus,iuxta modũ prędictũ. Sed ſecundũ ſtatum futurũ,eis nõ Pſalm.8.
erit ſubiectus. Tunc enim alterationes & generationes ceſſabunt. Hęc expoſitio videtur mihi textui magis conformis, Gloſſa tamẽ aliis modis exponit hunc locum:quam inſpicere poteſt, qui alium ſenſum Sapien.6.
requirit. ¶Porrò quòd Chriſto orbis futurus ſubiiciatur,probat apoſtolus authoritate Pſalmiſtę,[*Teſtatus eſt autem in quodam loco,quis*].i.quidam famoſus,puta Dauid propheta pręclarus[*Dicens, Quid eſt homo*]quicunque ſit ille[*Quod memor es eius*]ô domine deus omnipotens. Tanquam dicat,Vilis & modicus eſt comparatione tuę maieſtatis,cum ſit corporalis, mortalis ac fragilis,propter quod mirum eſt, quòd tam benignè dignaris eum reſpicere, adiuuare & ſublimare, pręſertim aſſumendo eius naturam [*Aut*]quid eſt[*Filius hominis*].i.Chriſtus,ſecundum naturam aſſumptam,[*Quoniam viſitas eum*] vniendo tuę increatę perſonalitati eius humanitatem,& habitando in ea,quaſi in templo. Quaſi dicat, Hoc humanitati Chriſti ex ſua naturali dignitate ſeu meritis non conuenit.[*Minuiſti eum paulominusab angelis*] .i.quatenus Chriſtũ ſecũdũ humanitatẽ ſic viſitaueris atque ſublimaueris,tamen quantũ ad aliquid,feciſti eum angelis inferiorem,videlicet quo ad corporis ſui paſsibilitatem ac mortem, quę angelis nõ cõ Ioann.1.
ueniunt propter naturę ipſorum excellentiam,cum ſint immaterialis eſſentię,[*Gloria & honore coronaſti eum.*]Gloria, eſt clara cum laude notitia. Honor verò eſt exhibitio reuerentię in ſignũ virtutis. Deus ergo pater ſeu trinitas coronauit ,id eſt vndique & multipliciter decorauit Chriſtum hominem gloriæ,

infundendo cordibus hominum claram cognitionem excellentiæ Christi:& honore, inducendo fideles ad venerationem & cultum ipsius.Vel gloria, id est beatitudine animæ, vel corporis glorificatione in resurrectione.Et,honore,id est eleuatione ad dexteram tuam in ascensione coronasti eum[*Et constituisti eum super opera manuum tuarum*]hoc est, omnibus creaturis eum præposuisti, faciens eum regem regum & dominum dominantium. Quod post resurrectionem factum est,quantùm ad manifestationem.[*Omnia*]visibilia & inuisibilia,suprema,media,& infima, [*Subiecisti sub pedibus eius*]id est ei perfectè subdidisti; quantùm ad potestatis collationem etiam ab exordio incarnationis.Túc enim data est homini Christo potestas atque prælatio super vniuersa creata,[*In eo autem quod*]deus[*Ei*]videlicet christo,[*Omnia subiecit,nihil dimisit non subiectum ei*] id est vniuersaliter sine exceptione cuncta ei subiecit. Veruntamen quoniam nondum subiecta sunt ei omnia,quantùm ad potestatis executionem & plenam manifestationem,subiungitur:[*Nunc autem*]id est tempore isto vsque ad diem iudicij,[*Necdum videmus omnia subiecta ei*] quantùm ad executionem & plenam manifestationem,quod tamen fiet in die nouissimo,quando iuxta Esaiæ oraculum, Ad eum venient & confundêtur omnes qui repugnant ei. Nunc enim multi Christo resistunt, & nullam sentiunt pœnam,cum blasphemant vel inhonorant,& nullam experiuntur supplicium. Sed post diem iudicij ita non erit. Extunc enim coacti erunt ei subiecti,pœnas luendo,qui nunc liberi repugnant illi impiè conuersando. Ideo conuenienter prædictum est futurum orbem Christo subiiciendum.[*Eum autem qui modico, quam angeli minoratus est*]hoc est,qui in paruo minor factus est angelis,scilicet quantùm ad corporis passibilitatẽ[*Videmus*]oculo fidei [*Iesum*] scilicet minoratum [*Propter passionem mortis*] id est merito suæ passionis,letalis mortem sibi inferentis, [*Gloria & honore coronatum*]sicut expositum est .Vnde dictum est alibi, Factus est obediens vsque ad mortem. Propter quod & deus exaltauit illum. Et in Psalmo. De torrente in via bibet, propterea exaltabit caput. Ideo autem modico quàm angeli minoratus est, id est mortalis effectus,assumendo naturam passibilem,[*Vt gratia dei*]id est non humanis meritis, sed gratuita dei volũtate & pia liberalitate [*Pro omnibus gustaret mortem*] id est pro vniuersorum salute, quantùm in se est, mortis amaritudinem experiretur. Vnde & Propheta ,Dominus(inquit)posuit in eo iniquitatem omnium nostrũm.Pro solis tamen electis passus est Christus,quantùm ad efficaciam, prout ait, Venit filius hominis dare animam suam redemptionem pro multis. [*Decebat enim eum propter quem omnia & per quem omnia*]id est conueniens erat deo patri propter quem omnia facta sunt ab ipso sicut propter causam finalẽ.Omnia enim propter seipsum operatus est dominus:& per quem omnia,id est à quo omnia facta sunt,sicut ex causa efficiente,Vel,per quem sicut per causam exemplarem,[*Qui multos filios*]adoptiuos,videlicet homines electos, [*in gloriam adduxerat*] id est ad æternam beatitudinem perducere præordinauit in sua prædestinatione æterna,[*Authorem salutis eorum*]hoc est, Christum electorum saluatorem, qui eis salutem promeruit sua passione dignissimam,[*Per passionem consummare*]id est per mortem crucis ab hac vita tollere, exponendo videlicet, imò tradendo eum morti crucis pro nostra redemptione. Vel, per passionem consummare,id est ad finem seu consummationem nostræ liberationis,merito passionis adducere.Conuenientissimus quippè modus humanæ redemptionis fuit,quòd pater vnigenitũ suum humana natura vestiuit,& morti pro hominum saluatione exposuit. Quia per hoc maximè commendatur bonitas & misericordia eius,qua miseris & aliunde seductis tam clemẽter subuenit. Iustitia quoq; quoniam peccata hominum nõ reliquit inulta.Nulla etiam pura creatura digna erat pro hominibus satisfacere,tãta est enormitas culpæ per cõparationẽ ad deũ,& dignitas vitę ęternæ cõsistẽtis in deo,sicut in immediato obiecto.Decuit etiã eandẽ naturã pati in saluatore,quę erat in saluandis reparãda. Quòd verò decuit christũ pati,ostẽdit apostolus, Quoniã decet sanctificatorẽ & sanctificatos esse eiusdẽ naturę,quatenus satisfaciat quod offendit.i.eadẽ natura patiẽdo reformet,quę malè agẽdo peccauit.Natura ergo humana in primo parẽte,posterisque infecta,per christi humanitatẽ fuerat reparãda, Dicit igitur,[*Qui enim sanctificat*].i.christus qui peccatores à vitiis purgat,[*Et qui sanctificãtur*].i. electi qui meritò passionis suę mundantur,[*Ex vno omnes*],i.ex eodẽ patre atque principio profluxerũt.christus hẽpe secundũ assumptam humanitatem descẽdit de Adam,sicut& nos,excepta infectione originalis peccati, & cp immediatè de virgine natus est.Secundũ diuinã verò naturã,& natus est ex patre æterno, de quo, & nos nati sumus,difformiter tamen:quoniã ipse est filius naturalis & vnicus,nos autẽ adoptiui & plurimi.[*Propter quam causam*]videlicet quoniam Christus & membra eius(puta fideles) vnum paternum principium habent,& natura cõmunicant.Vnde & ait in Ioanne,Ascendo ad patrem meũ & patrẽ vestrum, [*Non confunditur fratres eos vocare*] non obstante cp ipse sit deus verus, & homo à peccato immunis. Illi verò propter peccatum degeneres,[*Dicens*] ad patrem in Psalmo,[*Nunciabo nomen tuum fratribus meis*]id est te ipsum & gloriam tuam ô pater prædicabo Apostolis, aliisque discipulis. De his enim dixit Mariæ Magdalenæ,Vade & dic fratribus meis,[*in medio ecclesiæ*] primitiuæ, videlicet inter fideles primò conuersos,[*Laudabote*] Stetit enim Iesus in medio discipulorum suorum, quibus & sæpe apparuit per dies quadraginta intrãs & exiens,& quadam vice plus quàm quingentis fratribus apparens.Hæc fecit saluator ante passionẽ,quando seorsum discipulis suis disseruit omnia.Potest quoque generaliter de omnibus fidelibus accipi,quibus christus per apostolos & successores eorum nomen patris æterni prædicauit,atque in medio ecclesię,id est vbique in omni congregatione fidelium,eum laudauit,imò & laudat & prædicat.[*Et iterum*] Christus ait per Esaiam,quantùm ad sensum,quamuis verba non habeantur in nostra translatione,secundum hanc formam.[*Ego ero fidens in eum*]id est ego Christus secundum quod homo passibilis, sperabo in deum, non per spem quæ est virtus theologica, quam non habuit: sed per quandam fiduciam, qua resurrectionem & corporis glorificationem ab eo certissimè expectauit. Hoc autem Christo non competeret, nisi verus homo fuisset, ideo non con-

Apoc.19. Matth. 28. Esaiæ. 45. Phil.1 Psal .109. Esaiæ53. Matth.20. Marci . 16. Prouer.16. Ephesi. 1. Iob.24. Gene.3. Lucæ. 2. Ioann.21. 1. Petri 2. Psalm . 21. Matth. 28. Ioan .20. Actu.1. 1.Corin.15. Marci. 4.

A funditur homines vocare fratres. [*Et iterum*]Christus ait,[*Ecce ego et puerimei*]id est discipuli & spirituales filij mei,quibus & dixi,Pueri,nunquid pulmentarium habetis?[*quos dedit mihi dominus*]ideſt per charitatem & gratiam mihi tanquam capiti copulauit,eosque per me saluare decreuit. De talibus dicit in euangelio, Tui erant,& mihi eos dedisti.Itemque:Pater manifestaui nomen tuum hominibus,quos dedisti mihi de mundo. Ex hoc testimonio patet, quòd tam ipsi quàm Christus sint ex vno principio scilicet deo.Hanc authoritatem Esaiæ intelligit Lira melius hoc loco,quàm super Esaiam.Hic nanque dicit eam ad literam de discipulis Christi debere intelligi, ibi verò exponit eam literaliter de discipulis Esaiæ.¶Deinde ostenditur quòd decuit Christum incarnari & pati,ex parte saluandorum.[*Quia ergo pueri*]id est fideles electi,[*Communicauerunt carni et sanguini*]id est ex corpore & anima facti sunt,& homines mortales fuerunt,[*Et ipse*]Christus[*Participauit eisdem*]id est carnem veram & animam rationalẽ assumpsit, factus mortalis,[*Vt per mortem*]id est proprię passionis merita,[*Destrueret*]id est superaret & foras eiiceret,[*Eum qui habebat mortis imperium*] id est diabolum mortis authorem, qui homines ad mortem culpæ induxit.Ex qua secuta est mors naturæ,& mors secunda,videlicet mors gehennæ,Deus enim mortem non fecit,sed inuidia diaboli mors introiuit in orbem terrarum. Habuit autem diabolus mortis imperium , quoniam ante Christi aduentum omnes quodammodo in morte detinuit. In libro tamen Sapientiæ dicitur deus habere imperium vitæ & mortis. Et in Apoca.ait Saluator, Habeo

B claues mortis & inferni.Sed deus dicitur habere mortis imperium,quia quos vult in morte relinquit, & quos vult à morte reducit.Non autem inducit mortem culpæ.Christus verò habet claues mortis, hoc est potestatem relaxandi peccata.[*Et liberaret*] Christus sua passione, [*Eos qui timore mortis*] corporalis [*Per totam vitam obnoxij*]id est rei & subditi,[*erant seruituti*] culpæ ac dæmonis. i. homines vniuersos, qui maluerũt peccare,quàm corporalem mortem incurrere ,magis timentes eos qui corpus occidunt ꝙ qui corpus & animam perdere potest in gehennam.Tales erant homines vt plurimum ante Christi passionem. Sed ipse sua passione præstitit nobis exemplum moriendi pro iustitia ,& abstulit suis hunc inordinatum timorem. Secundo exponitur specialiter de Iudæis , Vt liberaret eos, puta Iudæos, ab oneribus legis, per gratiam & meritũ suæ passionis,qui timore mortis corporalis , quã lex inflixit trãsgressoribus suis :vel gehennalis ,quam lex minabatur per totam vitam præsentem , obnoxii, id est subiecti erant seruituti legis. Nam timore pœnarum potius quàm amore iustitiæ legem seruabant . Christus enim sua passione legem,quantùm ad cærimonialia,euacuauit. Qua euacuata,fecit Iudæos liberos,vt per fidem & gratiam saluarentur,sine obseruantia cærimonialium ,ministrarentque deo,amore potius quã timore.

¶Denique quòd Christus pueris communicauit in carne & sanguine, hominesque redemit , ostendit

C apostolus,[*Nusquam enim angelos apprehendit*] id est nunquam legitur angelos apostatas ad gratiã reduxisse,aut angelicam naturam assumpsisse , [*Sed semen Abrahæ apprehendit*]id est carnem humanam ex semine Abrahæ sibi vniuit,& populum Iudæorum specialiter reuocauit. De quibus locutus est,Nõ sum missus,nisi ad oues quæ perierunt domus Israël.[*Vnde*] id est propter hanc causam ,videlicet, quia semen Abrahæ apprehendit,[*Debuit*]debito condecentiæ,non obligationis,[*Per omnia*]id est in omnibus naturalibus proprietatibus atque defectibus indetrahibilibus,[*Fratribus*]id ceteris hominibus[*Similari*] non autem in defectibus detrahibilibus, scilicet in culpa & defectu necessariorum . Non enim debuit esse claudus ,cæcus aut languidus,quamuis tempore passionis elanguit. Fuit ergo aliis similis,q uiamor talis,vberibus lactatus ,creuit,esuriit,manducauit,mortem perpessus est,[*Vt misericors fieret*].i.misericordiã impartiret. Vel,misericors fieret actu & habitu in natura humana,qui æternaliter misericors est natura diuina,[*Et fidelis pontifex*].i.verus mediator atque sacerdos pro nobis,[*Ad deum*] patrem vel trinitatem,immolãdo seipsum deo in cruce hostiam immaculatam in odorem suauitatis,[*Vt repropitiaret*] .i.deum placando,deleret[*Delicta populi*]id est totius generis humani,sicut dicit Ioannes, Ipse est propitiatio pro peccatis nostris .De hoc pontifice ait quoque Petrus, Conuersi estis ad pastorẽ & episcopum animarumvestrarum.[*In eo enim in quo*].i.in natura humana assumpta,in qua[*Passus est ipse*]Christus à præside & eius ministris,[*Et tentatus*]à dæmone in deserto,atq; Iudęis,quibus & loquitur, Quid me tentatis hypocritæ?[*Potens est et eis qui tentantur auxiliari*] ne superentur.Sua enim passione & ten-

D tatione promeruit nobis gratiam omnibus tentationibus efficaciter reluctãdi,& non solùm,vt deus,sed etiam,vt homo,de plenitudine sua influit nobis,quemadmodum caput membris.

Esaiæ. 8. Ioann.21. Ioann . 17. Ibidem. Apoc.21. Sapienti.1. Sapien. 16. Apoc.1. Matth. 10. Ephe.2. Matt.1. Matth. 15. Marc . 14. Lucæ.22. Matth.4. Matt.11. Ephesi .5. 1.Ioann. 1. 1. Petr2. Matth . 22. M tth . 4. Lucæ.10. Ioan . 1.

Cap.III. [*Vnde fratres sancti vocationis cælestis participes, & c.* Artic.iij

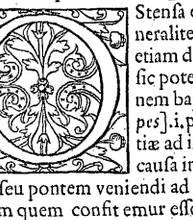

Stensa excellentia Christi per comparationem eius ad angelos & prophetas generaliter:nunc idem ostẽditur specialiter per cõparationẽ ad Moysen , Per quod etiam declaratur eminentia noui testamẽti præ veteri.[*Vnde fratres sancti*] .i.quia sic potens est Christus auxiliari tentatis ,idcirco ô fratres sancti,per regeneratiõnem baptismatis & munditiam religiosæ conuersationis[*Vocationis cælestis participes*].i.prædicationis & inspirationis ad cælestem beatitudinẽ inuitantis,seu gratiæ ad illam perducentis,consortes.Hæc enim vobis exhibita sunt, [*Considerate*] causa imitationis [*Apostolum*].i.nuntium diuinitus missum[*Et pontificem*].i. qui viam seu pontem veniendi ad deum nobis ostendit ac fecit,dando exemplum,[*Confessionis nostræ*].i.põtificem quem confitemur esse verum filium dei saluatoremque mundi[*Iesum, qui fidelis est*]secundum naturam assumptam [*Et qui fecit illum*] .i .deo patri,à quo secundum humanitatem creatus est . Dicitur autem Christus fidelis ,non à fide,quæ est virtus theologica,quam ipse non habuit , quoniam non fuerat verus comprehensor , sed à fidelitate quam efficaciter adimpleuit, quicquid complacuit patri. Pro-

2.Petri.1. Finis. Ioann.8. Ibidem.

pter quod ipſe ait, Quæ placita ſunt ei facio ſemper. Et, Non quæro gloriam meam, ſed honorifico pa- E
Num.12. trem meum, [*ſicut et Moyſes in omni domo eius*] id eſt in tota ſynagoga ſeu Iudeorum congregatione quę
eſt domus dei. Vnde dominus proteſtatur Aaron & Mariæ, Seruus meus Moyſes in omni domo mea
fideliſſimus eſt. ¶ Inſuper oſtenditur Chriſtus excellentior Moyſe. [*Amplioris autem gloriæ*]. i. maioris
dignitatis [*iſte*] Ieſus [*Præ Moyſe*]. i. ſupra Moyſen ſeu plus quàm Moyſes [*Dignus habitus eſt*] à deo & fi-
delibus hominibus [*Quanto amplioremhonorem habet domus*]. i. de domo, vt ſcilicet domus ſit genitiui
caſus, ille [*Qui fabricauit illam*]. i. fabricator dom⁹, q̃ eius inhabitator ſeu diſpẽſator. Quod itelligẽdũeſt
de principali fabricatore qui alios ad fabricãdũ inducit & miniſteriali inhabitatore [*Omnis nãq; domus*]
tã materialis ex lignis atque lapidibus conſtans, quã ſpiritualis ex diuerſis fidelibus congregata, [*Fabri-*
Sapient. 1. *catur ab aliquo*] artifice, diuerſas partes ab inuicem copulante. Per ſe enim non fit, ſed ſicut partes mate-
Ioann.4. rialis domus copulantur cæmento & clauis, ſic perſonæ fideles vtuntur per fidem & charitatem. [*Qui*
autem omnia creauit deus] eſt. Ergo & ipſe domũ eccleſiæ fabricauit. Chriſtus autẽ eſt deus. Ergo & ip-
Num.12. ſe ædificauit eccleſiam, cuius mẽbrum eſt Moyſes, Chriſtus verò eſt dominus eius, ideo habet ampliorem
Luc.4. honorem quàm Moyſes. [*Et Moyſes quidem fidelis erat in tota domo eius*] id eſt in omni ſynagoga Iu
dæorum, quæ fuit domus dei, [*Tanquam famulus in teſtimonium eorum*] id eſt ad proferendum cum atte-
ſtatione diuina, ea [*quæ dicenda erant*] id eſt quæ deus iuſſit per eum dici ad populũ, [*Chriſtus vero tan*
1.Corin.6. *quam filius*] dei naturalis & vnicus, fidelis eſt [*in domo ſua*] id eſt in eccleſia [*quæ domus ſumus nos*] Chri- F
ſtiani per charitatem & fidem vniti. Templum enim dei ſanctum eſt, quod eſtis vos [*ſi fiduciam*] id eſt
actualem confidentiam, ſcilicet expectationem fœlicitatis futuræ, & adiutorij gratiæ ad fœlicitatẽ obti-
Matth.7. nendam neceſſarij, [*Et gloriam ſpei*] id eſt iucunditatem cæleſtem, ad quam ſpes tendit, [*Vſque in finem*]
vitæ præſentis incluſiue [*Firmam retineamus*] ſtabiliter ac perſeueranter ſperando, atque futuram beatitu-
Collo.1. dinem deſiderando. Hoc dicit Apoſtolus, quia ſicut ad domum materialem requiritur ſtabile fundamẽ
tum, ita ad domum ſpiritualẽ, ſcilicet vt fideles ſint domus dei, exigitur firmitas ſpei ac fidei: aliter deus
Pſalm.94. non habitaret in eis per gratiam conſummatam. ¶ Ex prædictis de excellentia Chriſti admonet conſe-
quenter apoſtolus diligenter obedire ſermoni Chriſti. [*Qua propter*] id eſt cum tãta ſit eminentia Chri-
ſti præ Moyſe, [*ſicut dicit ſpiritus ſanctus*] in pſalmo, quod ſubditur: [*Hodie*] id eſt tempore euangelicæ
prædicationis & gratiæ [*ſi vocem eius*] id eſt verba Chriſti [*Audieritis*] vel ab ore eius, vel ab eius miniſtris.
Hoc eſt, quia ea audietis [*Nolite obdurare*], id eſt verbis dei claudere [*Corda veſtra*] ne ſitis rebelles atque
increduli. Hæc ad literam dicuntur ad Iudęos, qui tempore Chriſti & poſtea fuerunt, [*ſicut in exacer-*
Pſalm.77. *batione*] id eſt quemadmodum contigit, & à patribus veſtris factum eſt in prouocatione, ſeu dei offen-
ſione [*Secundum diem*] id eſt in die [*Tentationis*] factæ [*in deſerto*] quando ex infidelitate voluiſtis expe-
riri potentiam meam, ſicut ait pſalmiſta. Et tentauerunt deum in cordibus ſuis, vt peterent eſcas anima- G
bus ſuis, [*Vbi*]. i. in quo deſerto, [*Tentauerunt me patres veſtri*] frequẽter. Vnde dominus ait ad Moyſen
Num.14. in numeris, Tentauerunt me iam per decẽ vices [*Probauerunt*]. i. experti ſunt quid agere poſſem, [*Et vi-*
Exod.7. 8. 10. *derunt opera mea*] mirabilia in Aygipto, in mari rubro, in deſerto, [*Quadraginta annis*] Tanto enim tẽpore
in deſerto fuerunt vel circiter, [*Propter quod*]. i. ob tantam peruerſitatem iſtorum [*Offenſus*] id eſt iratus
Exod.12. [*Fui generationi huic*] hoc eſt, hominibus iſtis incredulis, [*Et dixi*] per angelum ſeu Moyſen, [*Semper hi*
Exod. *errant corde*] id eſt intelectum excæcatum habẽt, & ex malitia peccant. [*Ipſi vero non cognouerunt*] id eſt
ſpiritualiter non intellexerunt [*Vias meas*] id eſt opera mea miraculoſa ac iuſta. Quæ viæ vocantur, quia
perducũt ad dei notitiam. Vnde in Deuteronomio Moyſes loquitur, Vos, inquit, vidiſtis vniuerſa ma-
Deu.29. gnalia, quę coram nobis dominus fecit, & non dedit vobis dominus cor intelligens, & oculos videntes
vſque in præſentẽ diem, [*Quibus iurauí*] id eſt firmiter dixi per Moyſen [*In ira mea*] id eſt in zelo iuſti-
tiæ meæ, quo eorum peccata vindicare propoſui, [*ſi introibunt*] id eſt non intrabunt [*In requiem meam*]
Exod.33. id eſt terram promiſionis, in qua eis, ſi non peccaſſent, manſionem quietam dediſſem. Hoc deus iura-
Mum.14. uit quando filij Iſraël murmurauerunt contra dominum, auditis ſermonibus nuntiorum, qui explora-
uerunt terram Chanaan, Tunc enim iurauit quòd nemo eorum, qui murmurauerunt, ingrederetur hãc
Roma.7. terram præter Caleph & Ioſue. ¶ Ex præallegata ſcriptura infert Apoſtolus ſalutarem doctrinã. [*Vi-*
1.Tim.4. *dete fratres ne forte ſit in aliquo veſtrum cor malum incredulitatis*] hoc eſt, mẽs vitioſa perfidię ſubdita [*Diſ-*
cedendi] id eſt paratum diſcedere ſeu auerti [*A deo viuo*] à quo diſceditur per inobedientiam, non per H
localem diſtantiam: iuxta illud Oſee, Dereliquerunt dominum in non cuſtodiendo [*Sed adhortamini*
Oſee.4. *voſmetipſos per ſingulos dies*] id eſt quotidie admonete vos inuicem, ſeu quilibet ſemetipſum verbis ſacrę
Eſaiæ.46. ſcripturæ [*Donec hodie cognominatur*] id eſt q̃diu tempus gratiæ durat, & eſſe aſſeritur. Dequo alibi di-
1.Corin.6. citur. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies ſaluris. De hoc quoque ſcriptum eſt per Zachariam,
Zach.2. Applicabuntur gentes multę ad dominum in die illo, [*Vt ne obduretur quis ex vobis*]. i. ne aliquis ve
1.Corin.6. ſtrum obſtinatus fiat, ſeu habituatus in malo, [*Fallacia peccati*]. i. delectatione alliciente & rationẽ exce
cante, quæ eſt in peccato. Peccatum nanq; delectat, vnde & triſtitiã promeretur. [*Participes enim Chri-*
Ioann.1. *ſti effecti*]. i. Chriſto incorporati, [*ſumus*] vt membra capiti, & de plenitudine eius accipimus, eius quoq;
Ephe.1. hæreditatis conſortes erimus, [*Si tamen initiũ ſubſtantiæ eius*]. i. ſi fidem formatam, per quam primùm deo
Epheſ.3. coniungimur, & eius poſſeſſio efficimur [*Vſque in finem*]. i. perſeueranter [*Firmum retineamus*]. i. ſtabiles
& efficaces in fidem manſerimus, [*Dum dicitur*]. i. quandiu dicitur [*Nobis, Hodie ſi vocem eius audieritis,*
nolite obdurare corda veſtra quemadmodum in illa exacerbatione.] Quidam enim Iudæorum in deſerto
Sapient.12. [*Audientes*] verba dei [*Exacerbauerunt*] id eſt non credendo, & impiè operando deum graviter offende-
runt ſeu prouocauerunt. Non quòd inuariabilis deus veraciter irritetur, vel exacerbetur: de quo legitur
Tu autem dominator dũm cũ trãquillitate iudicas, & cum magna reuerentia diſponis nos, ſed quia per
Hiere.7. modũ exacerbati ſe habet, dũ noſtra peccata diſtrictè vlciſcitur, ideo apud Hier. dicitur. Nũquid me ad

A iracundiam prouocant, dicit dominus? Nónne ſemetipſos in confuſione vultus ſui? [*ſed non vniuerſi qui*
profecti ſunt ab Aegypto per Moyſen] id eſt non omnes deum exacerbauerũt, qui per Moyſi ductum ex-
ierunt Aegyptum. Caleb enim & Ioſue non offenderunt tam grauiter. [*Quibus autem offenſus*]. i. iratus Num.14.
[*Eſt deus*] in deſerto [*Quadraginta annis?*] quibus filii Iſraël in deſerto ãbulauerũt, nõ quòd quotidie pec Deu.29.
cauerunt ita enormiter, ſed quia frequenter ſic peccauerunt. [*Nunne illis qui peccauerunt*] enormiter diſ
credendo, deum tentando ſeu murmurando, [*Quorum cadauera proſtrata*] id eſt deiecta & beſtiis tradi-
ta [*ſunt in deſerto? Quibus autem iurauit non introire in requiem ipſius*] id eſt in terram promiſionis, [*Niſi il-*
lis qui increduli fuerunt?] verbis Caleb Ioſue, qui cum aliis nuntiis redeuntes, dixerũt, Nolite rebelles eſſe Deut.18.
contra dominum, neque timeatis populum terrę huius, quia ſicut panem, ita poſſumus eos deuorare.
Dominus nobiſcum eſt, nolite timere. Quid autem fecerunt increduli? Voluerũt vtique lapidibus op- Num.14.
primere eos. [*Et videmus*] oculo fidei, teſtimonio ſcripturarum, [*Quia non potuerunt introire*] in requiem
ipſius, terram hanc deo eos prohibẽte, [*Propter incredulitatem*] ipſorum. Roma.11.

Cap. IIII. [*Timeamus ergo ne forte relicta pollicitatione &c.*] Artic. iij.

B 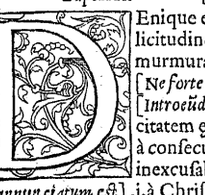
Enique ex præinducta authoritate ſcripturæ hortatur Apoſtolus ad debitam ſo-
licitudinem [*Timeamus ergo*]. i. quoniam illi Iudæi propter ſuam incredulitatẽ &
murmurationem prohibiti ſunt introire terrã promiſionis, idcirco formidemus Ezech.18.
[*Ne forte relicta pollicitatione*]. i. oblita ſeu ſpreta promiſione diuina nobis facta
[*Introeũdi*]. i. de ingreſſu noſtro poſt hanc vitam [*In requiem eius*] cæleſtem. i. fœli-
citatem ęternam, [*Exiſtimetur aliquis ex vobis deeſſe*]. i. aliquis noſtrũm inueniatur
à conſecutione huius promiſſę quietis deficere propter negligentiam ſuam. Nam
inexcuſabiles ſumus, ſi eam non obtineamus. Cuius ratio ſubinfertur. [*Etenim et*
nobis annunciatum eſt]. i. à Chriſto in Euangelio prædicatum de requie cæleſti, [*Quemadmodum et illis*] Matth.5.
Iudæis per Moyſen annunciatum eſt de requie terrena. Ait enim ſaluator, Beati pauperes ſpiritu, quo- Matt.22.
niam ipſorum eſt regnum cælorũ. Et alibi, In futura reſurrectione nec nubent neque nubẽtur, ſed erũt Ioann.17.
ſicut angeli dei. Et rurſus, Pater quos dediſti mihi, volo vt vbi ſum ego, & illi ſint mecum, vt videãt cla-
ritatem meam, [*ſed non profuit illis*] Iudæis [*Sermo auditus*] id eſt quem à Moyſe audierunt de poſſeſſio- Eſaiæ.26.
ne terræ promiſſæ, [*Non admixtus fidei*] id eſt non receptus fideliter. Fidei, inquam, habendæ [*Ex his*]. i.
de his [*Quæ audierũt*] de bonis ſibi promiſis. Et hoc patet ex oppoſito. [*Ingrediemur enim in requiem*] ſem Ioan.11.
piternam [*Qui credimus*] verbis auditis de promiſione illius quietis fide formata, de qua ait Chriſtus, O-
mnis qui viuit & credit in me, non morietur in æternum, [*Quemadmodum dixit*]. i. ſicut ſpiritus ſanctus Pſalm.94.
ex oppoſito de incredulis proteſtatus eſt in pſalmo dicens, [*Sicut iurauí in ira mea, ſi introibunt*]. i, nõ in- Hebr.3.
C trabunt [*in requiem meam*]. i. terram promiſionis, ſicut in præcedenti arti. explanatum eſt plenius. [*Et*
quidem operibus abinſtitutione mundi perfectis.] Iam in ſuperioribus mentionem fecit apoſtolus de tẽpo-
rali requie Iudæis promiſſa, atque ex hoc intulit de promiſione ęternę quietis nobis in cælis promiſſa. Matth.11.
In quibus verbis ſupponitur quòd temporalis illa requies fuit figura requiei cæleſtis. Et hoc nũc pro-
bat Apoſtolus, ſimulque oſtendit quando annunciatum eſt de requie ſempiterna. Et quidem, Tanquã
dicat. Nunciatum eſt nobis de requie illa, quod vtique factum eſt, operibus. i. creaturis, ab inſtitutione Gene.1.
mundi. i. quæ à principio creationis fieri cœperunt, perfectis. i. diſtinctis atque ornatis vſque ad ſextum
diem, in quo creatus eſt homo. in illis nanque ſex diebus perfectæ ſunt ſpecies rerum. Poſt conſumma-
tionem itaque operum ſex dierum, ſtatim facta eſt mentio in ſcripturis de requie quadam, non tẽpo-
rali, ſed ſempiterna. [*Dixit enim*] ſcriptura ſeu ſpiritus ſanctus, [*Quodam loco de die ſeptimo*]. i. ſabbato [*ſic*] Gene.2.
ſicut ſubiungitur, Dies quippe dominica erat prima, ergo & ſabbatum ſeptima, [*Et requieuit deus*]. i. ope-
rari ceſſauit, & in ſemetipſo quieuit, [*Die ſeptimo ab omnibus operibus ſuis quæ produ&tis,*]. i. nouis rerũ
ſpeciebus creandis, quia ex tunc non creauit opera noua ſecundum ſpeciem ſiue materiam. Nihilomi-
nus de materia tunc facta, & ad ſimilitudinem tunc factorum nunc vſque operatur, animas rationales
creando, & totum vniuerſum adminiſtrando, atque per cauſas ſecundas plurima producendo. Propter Ioann.5.
quod ait ſaluator, Pater meus vſque modo operatur, & ego operor. Virtus ergo rationis & intellectus
D huius ſcripturæ conſiſtit in hoc. Cùm ab exordio deſcribitur productio mundi, ſit mentio de quadam Matt.11.
requie qua deus quieuit. Hæc autem requies eſt cæleſtis non tẽporalis, ſed per tẽporalẽ deſignatur. Re-
quies enim dei in ſeipſo cõmunicatio eſt electis in patria, vt & ipſi in deo immediatè quieſcãt, qui in nul
lo poſſunt alio contenti reddi ſeu quieti. Non enim ſufficit rationali creaturæ, niſi bonum immenſum.
Ergo de requie nobis in cælis parata, ſit mentio ante legem in qua & figurata eſt requies vera, cæleſtis & Gene.2.
ſempiterna. ¶ Deinceps oſtenditur, quòd etiam poſt legiſlationem ſit ſermo de requie ſem piterna ſub
figura temporalis quietis. [*Et in iſto rurſum*] id eſt in pſalmo iam dicto, iterum dicit ſpiritus ſanctus, [*ſi* Pſalm.94.
introibunt in requiem meam]. i. increduli illi tempore Moyſi exiſtentes non ingredientur terram promiſ-
ſionis, Per quod deſignatur, quòd impij cæleſtem requiem non intrabunt. [*Quoniam ergo ſupereſt*]. i.
reſtat [*Quoſdam*] electos [*introire in illam*] requiem beatam ac figuratam, [*Et hi quibus prioribus*]. i. Iudęis,
quibus ante nos [*Annunciatum eſt*] per Moyſen de ingreſſu terrę promiſionis ſeu requiei tẽporalis [*Non*
introierunt] eam [*Propter incredulitatem*] ſuam. [*Iterum terminat*]. i. ſcriptura ſacra determinat ſeu inducit
[*Diem quandam hodie*]. i. tempus gratiæ, quod vocatum eſt hodie, quoniam quotidianum eſt, & durat
vſque in finem ſeculi, de quo dictum eſt Romanis. Nox præceſſit, dies autem appropinquauit. Et in E Roma.13.
ſaia, In illa die erit germen domini. i. Chriſtus filius dei, de quo alibi legitur, Suſcitabo Dauid germen Eſaiæ.4.
iuſtum, in magnificentia & gloria, [*In Dauid*]. i. in pſalmo à Dauid compoſito. [*Dicendo poſt tamtum tem* Hiere.13.
poris]. i. poſt tam longum ſpatium, ex quo illa dicta ſunt patribus in deſerto per Moyſen. Dauid enim Hebr.3.

propheta longo tempore post Moysen fuit,[*Sicut supra dictum est*] de die isto cap. præcedenti, iamque E
Psalm.64. repetitur.[*Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra,*]quæ verba satis iam declarata sunt.
Ex his palam est, quòd Dauid loquatur de alia terra & requie quàm illa, quam Moyses promisit, & ad
Iosue.14. quam Iosue introduxit. Illa enim ante tempora Dauid possessa fuit à filiis Israël. Dum ergo Dauid ad-
1.Reg.75. monet eos, qui terram promissionis possederunt, vt cum audierint vocem dei, non obdurent corda sua,
significat eos ad aliam requiem, scilicet cælestem patriam ingressuros, si obedierint deo. Quod figuratũ
fuit in eis qui terram promissionis ingressi sunt. Ideo sequitur,[*Nam si eis*] videlicet filiis Israël [*Iesus*]
Iudas apo- Christus, qui (vt Iudas dicit) populum saluans de Aegypto, eos qui non crediderunt perdidit. Quod
stolus. conuenit Iesu secundum suam diuinam naturam, secundum quam verè æternus est,[*Requiem*] veram
2.Petri.3. atque finalem[*Præstitisset*]in terra promissionis, vel per Iesum intelligitur Iosue, qui dictus est Osee, &
Iesus, qui minister fuit donationis terræ istius,[*Nunquam*]spiritus sanctus per Dauid[*De alia loqueretur*
posthac die]id est in nullo tempore post diem seu requiem illam loqueretur de alia requie hac die, id
est quæ nobis annunciatur atque proponitur hodie, vt pote tempore gratiæ.[*Itaque relinquitur*].i. para-
Nume.13. tur & conseruatur[*Sabbatismus*]id est plena quies in cælo significata per sabbatum & terræ promissio-
Eccle.46. nis quietem[*Populo dei*]id est electis fidelibus, qui ad cœnam nuptiarum agni vocati sunt.[*Qui enim in-*
Actu.7. *gressus est in requiem eius*].i. qui cælestẽ quietem adeptus est,[*Etiam ipse requieuit ab operibus suis*].i. à la- F
borioſis exercitiis vitæ præsentis,[*Sicut & a suis,*]operibus[*Deus*]quieuit septimo die, Vnde & legimus
Apoc.19. Beati mortui qui in domino moriuntur. Amodo iam dicit spiritus, vt requiescant à laboribus suis. Nec
obstat id quod in Apoca. asseritur, R equiem non habebant die ac nocte dicentia, Sanctus, sanctus, san-
Gene.2. ctus, &c. quia requies sumitur ibi impropriè, pro cessatione ab actu. Sancti autem in patria indesinẽter
Apoc.14. aliquid agunt, deum laudando, amando, videndo. Propriè autem requies sumitur pro cessatione à labo-
Apoc.45. re aut motu.[*Festinemus ergo ingredi*]feruenter amando, & efficaciter operando [*in illam requiem*] sem-
Esaiæ.6. piternam, [*Vt ne in idipsum incidat quis incredulitatis exemplum*] id est ne aliquis nostrũm incidat in eã-
dem pœnam quam infideles Iudæi inciderunt propter incredulitatem, quæ pœna nobis in exemplum
proponitur, quatenus eam considerando vitemus peccata, propter quæ infligitur. Cur autem festinan-
dum sit, subditur [*Viuus est enim sermo*] id est verbum seu vnigenitus filius [*Dei,*] Sicut enim pater ha-
Epist. bet vitam in semetipso, sic dedit & filio vitam habere in semetipso,[*Et efficax*]id est omnipotens, pro-
ut Sapiens ait, Dum medium silentium tenerent omnia, omnipotens sermo tuus, domine, à regalibus se-
dibus veniens. Et rursus idem, Omnium enim est artifex, omnem habens virtutem, omnia prospiciens,
Ioann.5. [*Et penetrabilior*]id est acutior[*Omni gladio ancipiti*]id est ex vtraque parte acuto. Non enim potest gla-
dius tam intimè corpori imprimi, quàm intimè filius dei illabitur omnibus rerum essentiis. Cum nan-
Sapient.8. que sit verus deus, omnia penetrat, implet & cõtinet, estq; intimior omni rei quã ipsa aut pars eius sibi, G
Sapient.7. [*Et pertingens vsque ad diuisionem animæ ac spiritus*] id est tam intimus homini, vt inter sensualitatem &
rationem discernat. Vel per animam & spiritum eadem hominis forma signatur, quæ dicitur anima
quantùm ad vires sensitiuas: & spiritus, quantùm ad vires intellectiuas. Tanta est autem perspicacitas
verbi dei, vt distinguat animam secundum partem sensitiuam à seipsa secundum partem intellectiuã,
1.Corin.2. [*Compagum quoque & medullarum*]id est subtilissima quæque corporis interiora perspicit & distinguit.
Compages autem sunt iũcturæ corporis neruis colligatæ. Medullæ verò intra ossa incluſæ sunt[Et]hic
sermo, verbum seu filius dei est[*Discretor*].i. diiudicator & cognitor [*Cogitationum*]non solùm earum
quæ sunt in virtute cogitatiua organica, sed & earum quæ sunt in potentia intellectiua inorganica. [Et
intentionum cordis]id est ordinationum finalium. Deus quippe non solùm inspicit cogitationes, sed cer-
Iob.42. nit ad quam finem quælibet cogitatio ordinetur à cogitante. Vnde Iob dicit, Scio quia omnia potes, &
1.Reg.16. nulla te latet cogitatio. Et iterum scriptura, Homo videt quæ patent, deus autem intuetur cor.[*Et non*
Roma.1. *est vlla creatura inuisibilis in conspectu eius*].i. omnia sine exceptione manifesta seu nota sunt conspectui
Ioann.5. filii dei. Pater enim diligit filium, & omnia demonstrat ei quæ ipse fecit.[*Omnia autem nuda*]id est inti-
Matth.10. mè certa & sine velamine patula.[*Et aperta sunt oculis eius*]id est menti eius diuinæ, imò & animæ Chri-
Eccles.23. sti omnia creata sunt cognita. Ideo scriptum est, Oculi domini multo plus lucidiores super solem, cir-
Roma.14. cunspicientes omnes vias hominum. Domino enim deo antequam crearentur, omnia sunt cognita,[*Ad*
2.Corin.5. *quem*] increatum dei sermonem seu filium [*Est nobis sermo*] id est ei tanquam iudici nos astare, & ra- H
tionem reddere oportebit. Ideo cum tanta sit potestas, sapientia & eminentia iudicis nostri, meritò fe-
stinare debemus ingredi requiem eius, ne tanquam ingrati & accidiosi condemnemur ab ipso. Propte-
2.Petri.2. rea hortatur Apostolus,[*Habentes ergo pontificem magnum*].i. summũ sacerdotem atque episcopum, qui
Actu.1. seipsum immolauit pro nobis,[*Qui penetrauit cælos*].i. sua ascensione super omnes cælos ascendit cum
penetratione dimensionum,[*Iesum filium dei*] naturalem, non adoptiuum [*Teneamus*] id est firmiter
Psal.9.85. obseruemus & exerceamus [*confessionem*] duplicem, scilicet laudis diuinæ & propriæ culpæ, dicen-
120,137. tes cum propheta, Confitebor tibi domine in toto corde meo. Hoc est, Christum laudemus semper, &
Mat.4.22. nostra vitia accusemus. Sic autem fiducialiter agere debemus.[*Non enim habemus pontificem, qui non pos-*
Luc.4.29. *sit compati*].i. condescendere atque clementer succurrere [*Infirmitatibus nostris, tentatum autem*]id est,
Marci.1. sed habemus pontificem tentatum à dæmone & Iudæis [*Per omnia*]principalia genera tentationis,[*Per*
Philip.2. *similitudine*] id est propter similitudinem quam cum aliis hominibus habuit. Ideo enim dæmon & eius
ministri ausi fuerunt Christum tentare, quoniam eum mortalem viderunt. Habitu enim iuuẽtus est vt
Psalm.33. homo. Vel, pro similitudine. i. pro exẽplo, videlicet vt omnibus nobis formã vincẽdę tẽtationis propo-
Matth.11. neret,[*Absque peccato*].i. tentatio ista nequaquam induxit Christũ ad aliquã culpam, nec ipse peccãdo
meruit sic tentari. Ideo sua tentatione meruit nobis gratiam triumphandi aduersus quaslibet tentatio-
nes.[*Adeamus ergo*]spirituali accessu, de quo ait Psalmista, Accedite ad eum & illuminamini. Et salua-

A tor, Venite ad me omnes qui laboratis, id est cum fide deuota & charitatis affectu accedamus[*cum fidu* Matth.11.
cia]nihil hæsitantes, quemadmodum apud Marcum dicitur, Omnia quæcunque orantes petitis, credi- Iacobi 1.
te quia accipietis, & euenient vobis[*Ad thronum gratiæ*]id est ad Christum, in quo habitat gratiæ pleni- Marc.11.
tudo,[*Vt misericordiam*]id est peccatorũ remissionem [*consequamur, & gratiam inueniamus*]id est quæ- Finis.
sitam gratiam sortiamur à Christo,[*in auxilio opportuno*] id est ad habendum auxilium nobis salubre, Hiere.20.
quatenus deus per gratiam, nostram infirmitatem semper corroboret: iuxta illud Hieremiæ, Dominus Luc.9.
mecum est quasi bellator fortis. Idcirco qui me persequuntur, cadent & infirmi erunt. Postremo, si cõ
templemur, quantùm à Christo dilecti sumus, quanta ipse pro nostra salute assumpsit, egit ac pertulit,
quanta misericordia, plenitudo, liberalitas eius, quanta etiam est miseria ac indigentia nostra, cũ omni Iob 13.
vtique deuotione atque fiducia, ad thronum gratiæ eius pergemus, dicentes cum sancto Iob, Etiam si Psal.104.
occiderit me, in ipso sperabo. Hinc enim dicit Psalmographus, Lætetur cor quærentium dominũ, quę-
rite dominum & confirmamini, quærite faciem eius semper.

Cap. v. [*Omnis nanque pontifex ex hominibus assumptus est, &c.*]
Articulus quintus.

B anifestata in superioribus excellẽtia Christi prę angelis & prophetis ac Moyse, Heb.1.2.3.
& ex hoc ostensa eminentia noui testamenti præ veteri: nunc declarat Apostolus excellentiã Christi ratione sacerdotij sui. Et quia in fine præcedentis cap. di Heb. 4.
xit nos posse per Christũ misericordiam & gratiã consequi, ideo in huius cap. 1.Petri 2.
exordio probat hoc per locũ à minori.[*Omnis nanque põtifex*]fidelis, præsertim Epist.
legalis, vnde nunc agitur, [*ex hominibus assumptus*].i. de numero hominum ad al
tiora promotus,[*pro hominibus*].i. ad subueniendum gregi sibi cõmisso, [*consti-*
tuitur].i. episcopus ordinatur [*in his quæ sunt ad deum*].i. in spiritualibus. f. vt quæ
diuina sunt exequatur, & sacramenta dei dispenser hominibus. Est enim mediator & sequester dei ac 1.Reg.3.
populi sui. Nã ea quæ populi sunt, offert deo, & ea quæ dei sunt (puta virtutes & gratiã) impetrat homi Leuit.6.
nibus, quibus & erogat sacramenta diuina. Ideo subditur, [*Vt offerat dona*].i. oblationes spõtaneas po-
puli immolet deo [*Et sacrificia pro peccatis*].i. pro indulgentia peccatorum, [*Qui*] pontifex [*condolere*
posit].i. compati & misericorditer auxiliari[*His qui ignorant & errãt*] id est subditis suis indoctis & ma
lè agentibus,[*Quoniam & ipse circundatus est infirmitate*]id est mẽte & corpore fragilis est, & ad peccata Galat.5.
procliuis. Caro quippe cõcupiscit aduersus spiritum, & ratio atque voluntas vulneratæ sunt propter o- Gene.7.
C riginale peccatum. Ex cõsideratione igitur propriæ infirmitatis moueri debet ad cõdolendum, succur Rom.8.
rendúmque aliis,[*Et propterea*]scilicet, quia circundatus est infirmitate,[*Debet quemadmodum et pro po-*
pulo]sibi cõmisso,[*Ita etiam pro semetipso offerre*]hostiã placationis domino[*Pro peccatis*]suis expiandis,
sicut offert pro peccatis suæ plebis. Horũ nullum conuenit Christo pontifici nostro. Non enim subia 1. Petri 2.
cuit infirmitati peccati, nec eguit pro seipso offerre.[*Nec quisquam sumit sibi*].i. vsurpare debet[*Honorẽ*]
pontificatus[*Sed qui vocatur a deo*].i. per diuinam reuelationem, siue legitimã electionem instituitur, il 2. Cor. 10.
le honore cõdignus est, & rectè sit põtifex, Vocatur autẽ à deo, qui iustè eligitur,[*Tanquam Aaron*] qui Num.17.
deo iubente & per virgæ floritionem ostendente, ordinatus & confirmatus est pontifex. His verbis no Ioan. 5.
tantur ambitioli, qui nõ vocati ingerunt semetipsos.[*Sic et Christus*]prout homo[*Non semetipsum clarifi* Ioan.8.
cauit].i. exaltauit,[*Vt pontifex fieret.*]Vnde ait, Claritatẽ ab hominibus non accipio. Et rursus, Ego nõ Psalm.2.
quæro gloriam meam,[*Sed qui loquutus est ad eum*] id est pater qui ait ad eum, [*Filius meus*] naturalis & Heb.1.
vnicus[*Es tu, ego hodie*]id est in æternitate [*Genuite*] secundum diuinam naturam. Ille clarificauit eũ, Ioan.12.
prout ait, Et clarificaui, & iterum clarificabo. Sic & clarificauit Christum in baptismo & transfigura- Matt.3.17.
tione. ¶De sacerdotio itaque Christi inducit Apostolus aliam authoritatem ad ostendendum quòd Marc.9.
Christus à patre factus sit pontifex.[*Quemadmodum et in alio loco dicit*]pater ad Christum.[*Tu es sacer-* Psal.209.
dos] secundum quod homo, mediando inter deum & homines, & offerendo teipsum pro ipsis [*in æ-*
ternum]à parte posteriori. Non ad tempus duntaxat, vt Aaron, cuius sacerdotium erat temporale ac ty 1.Tim.2.
D picum, Christi autem sacerdotium est verũ ac æternum. Nam & ipse semper viuit ad interpellandum
pro nobis, ostẽdens patri latus ac vulnera, introducítque nos in beatitudinem patriæ, in qua offert nos Rom.8.
deo hostiã sempiternam, perfectam atque gratissimam. Propter quod per Zachariam de Christo dici- Zach.6.
tur, Ipse portabit gloriam, & sedebit, & erit sacerdos super solio suo. Ideo subditur,[*Secundum ordinem* Finis.
Melchisedec]id est secundũ modum, dignitatẽ ac ritum sacerdotij, quo functus est Melchisedec sacer- Gene.14.
dos dei altissimi. Hoc infra diffusè tractabitur.[*Qui*]Christus[*in diebus carnis suæ*]id est tempore mor- Ioan.17.
talitatis suæ in hoc mundo, præsertim passione iam imminente, [*Preces*] pro seipso, videlicet vt à pas- Luc.23.
sione liberaretur si fieri posset, & vt statĩ passione clarificaretur, resuscitaretur & glorificaretur in cor- Marc.14.
pore. Dixit enim, Pater, saluifica me ex hac hora. Et alio loco, Pater veni, clarifica filiũ tuum. Itémque, Ioan.2.17.
Si fieri potest, transfer à me calicem istum.[*supplicationesque*]pro corpore suo mystico, puta pro suis e- Matth.26.
lectis, dicens, Pater sancte serua eos in nomine tuo, quos dedisti mihi, vt sint vnum sicut & nos. Et ad Ioan.17.
Petrum, Ego, inquit, pro te rogaui, vt non deficiat fides tua [*Ad eum*] videlicet ad deum patrem, [*Qui* Luc. 22.
posset saluum illum a morte facere]id est qui Christum potuit à morte eripere, ita vt non moreretur, quẽ- Matth. 26.
admodũ Christus testatur, An putas quia nõ possum rogare patrẽ, & exhibebit mihi modò plus quàm
duodecim legiones angelorũ? Vel, posset saluum illum à morte facere. i. à morte resuscitare, quod & fe
cit tertio die. Pro qua saluatione Christus frequenter precatur in psalmis: sicut cũ ait, Erue à framea Psalm. 21.
dens animam meã, & de manu canis vnicam meam, [*cum clamore valido*] vel oris, vel cordis. i. alta voce Luc.23.

Psal.87. & feruida intentione,[*Et lachrymis*]oculorum[*Offerens*]sicut in psalmo,Oculi mei languerunt præ ino E
Psalm.34. pia.Et rursus,Quasi lugens & contristatus sic humiliabor.Hoc accidit,quando factus in agonia,proli-
Luc.22. xius orabat.Et quando in cruce suspensus,omnium pereũtium damnationem, ingratitudinémque de-
Ioan.21. planxit.Quamuis enim in Euangelio non legatur hoc ipsum,propter authoritatẽ tamen Apostoli cer-
tissimè est tenendum,quoniã multa fecit Iesus quæ non sunt scripta.[*Exauditus est*]quantũ ad id quod
secundum deliberatam rationẽ optauit,[*Pro sua reuerentia*]id est propter suæ personæ dignitatem,& o-
perum suorum sanctitatem,quibus patrem in omnibus honorauit. Propter quod ait, Gratias ago tibi
Ioan.11. pater,quoniam audisti me.Ego autem sciebam,quoniã semper me audis. ¶Sed videtur obuiare quod
Psal.21. in psalmo ait,Deus meus clamabo per diem,& non exaudies,& nocte, & non ad insipientiam mihi.Et
respondendũ,quòd omnis oratio Christi(absolutè loquendo)exaudita fuit,omnis videlicet quę ex de-
liberata ratione seu integra voluntate processit.Aliqua tamen oratio eius,secũdum quid accepta,vide-
licet in ordine ad appetitum naturalem,quo mortem abhorruit,exaudita non fuit. Talis quippe oratio
Luc.22. erat interpres naturalis desiderij, ad demonstrandam veritatem assumptæ naturæ, sicut cũ dixit, Pater
Matth.26. auferà me calicem istum.Sed quia adiecit,Non quod ego volo,sed quod tu,constat quòd oratio eius,
Ioan.11. simpliciter loquẽdo,prout ex ratione processit,fuerit exaudita.Ideo Martha pfessa est,Scio quia quæ-
Ioan. 1. cunque poposcris à deo,dabit tibi deus.[*Et quidem cum*].i.quamuis[*Esset filius*]dei vnigenitus[*Didicit*]
notitia experimentali,non habituali,in qua nunquam profecit, nisi fortè ponamus in Christo scientiã F
Philip.2. acquisitam, à scientia infusa distinctam [*Ex his quæ passus est*]obedientiam.Virtutem enim obedientiæ
Ioan. 19. quam habitualiter sciuit,expertus est patiendo, [*Et consummatus*].i.occisus,quando & dixit, Consum-
matum est. Vel,cõsummatus.i.perfectè glorificatus in anima & corpore, in resurrectione & ascensio-
ne,[*Factus est omnibus obtemperantibus*]id est obedientibus[*sibi causa salutis æternæ*]quam salutem virtu-
te sacramentorũ consequimur,per quæ meritũ dominicæ passionis nobis applicatur,[*Appellatus a deo*
Psal. 109. *pontifex secundum ordinem Melchisedec.*]Sic enim ait pater ad Christum.Tu es sacerdos in æternum se-
Ioan.6. cundum ordinẽ Melchisedec. Christus nanq; non obtulit bruta,sicut sacerdos legalis:sed corpus suum
Gene.14. & sanguinẽ sub speciebus panis & vini,quod significatũ fuit per sacrificium Melchisedec, qui obtulit
panem & vinũ. [*De quo pontifice nostro*] Christo filio dei[*Grandis*] id est profundus & magnus [*Nobis*
sermo est, & ininterpretabilis ad dicendũ].i.difficulter interpretabilis seu exponibilis,& pene exponi non
valens propter materiæ altitudinem,& itẽ ob vestram incapacitatem.Propter quod subditur,[*Quoniã*
imbecilles].i.infirmi mente[*Facti estis, ad audiendum*],aure cordis, tam profunda mysteria.Aliqui textus
habent,& interpretabilis.i.interpretatione indigens, quia ob suam difficultatẽ indiget expositione in-
genti.Meritò autem dixi vos imbecilles.[*Et enim cum deberetis magistri*].i. multũ eruditi & spiritualiter
exercitati[*Esse propter tempus*].i.eò quòd diu ad fidẽ conuersi estis, & ante in lege atq; prophetis instru
cti fuistis,[*Rursus indigetis*]sicut & ante indiguistis,[*Vt vos doceamini quæ sint elementa*].i.principia pri- G
ma[*Exordii*].i.simplicis doctrinæ,seu symboli fidei [*Sermonum dei*].i.sacræ scripturæ, in qua,doctrina
& symbolum fidei continentur ac describuntur.Per elementa itaque exordij sermonis dei intelliguntur
prima & cõmunia in fide,puta articuli fidei,quos quilibet scire debet. Quemadmodũ in naturali-
bus elementa dicuntur prima atque cõmunia principalia,ex quibus mixta cõponũtur. Et in grammati
ca,literę alphabeti,quas primò pueri discunt,ex quibus syllabæ componuntur,elementa vocantur.Nõ
est autem putandum,quòd Hebræi conuersi tam rudes fuerunt,quòd fidei articulos nescierũt,sed in-
strui indigebant circa intellectũ eorum,[*Et facti estis*] id est ad tantam imperfectionem redacti,[*Quibus*
lacte opus sit]id est qui facili doctrina,& mediocri sermone indigetis more infantium,qui lacte aluntur
propter naturæ mollitiẽ, [*Non solido cibo*].i.perfecta atque sublimi doctrina instrui non potestis[*Om-*
1.Cor.3. *nis enim qui lactis est particeps*]id est cui° cibus & pars est tenera,rudis & imperfecta instructio. [*Expers*
est sermonis iustitiæ].i.eruditione conueniente,perfectis(quæ & perfectionem inducit)priuatus est.[*Par*
Esa.28. *uulus enim*] id est imperfectus & puero similis[*Est.*]Vnde Corinthiis dixit Apostolus,Tanquam paruu
lis in Christo lac vobis dedi,nõ escã. Et Esaias,Quẽ docebit dominus sciẽtiam,& quẽ intelligere faciet
1.Petri 2. auditum? Ablactatos à lacte, auulsos ab vberib°. Verũtamen nomine lactis interdũ significatur puritas
seu dulcedo,vel simplicitas mentis.Sicque admonet Petrus,Quasi modò geniti lac concupiscite [*Per-*
fectorum autem].i.spiritualium,virtuosorum,& contemplatiuorum hominum[*Est solidus cibus*]spiritua H
lis,id est mystica sapientia,subtilis doctrina,iuxta quod alibi dictum est,Sapientiã loquimur inter per-
fectos[*Eorum qui pro consuetudine*]id est ex vsu & habitu lectionis & informationis, sanctæque conuer
sationis,quæ maximæ promeretur sapientiæ infusionem,[*Exercitatos habent sensus*] id est eruditos, ex-
Hiere.15. pertos & validos intellectus [*Ad discretionem boni ac mali*] id est ad distinguendum & separandum ve-
1.Ioan.5. rum à falso,& bonum à malo,prout dominus per Hieremiam ait,Si separaueris pretiosum à vili, quasi
Luc. 14. os meum eris.Denique in scripturis frequenter ponitur sensus pro intellectu , vt est illud Ioannis,Scimus quia filius deivenit &dedit nobis sensum,vt cognoscamus deũ verum.Et Lucas quoque ait,Tunc aperuit illis sensum,vt intelligerent scripturas.

Cap. VI. [*Quapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem.*] Artic. VI.

Matth.5. Osita increpatione Hebræorum,subiungitur blanda exhortatio eorundem [*Quapro-*
pter] videlicet quoniam perfectorum est solidus cibus, [*Intermittentes inchoationis chri-*
P *sti sermonem.*] id est prima atque communia Christianæ doctrinæ principia, sunt arti-
culi fidei, [*Ad perfectionem*] id est ad veram sapientiam & sanctam conuersationem
[*Feramur*] id est moueamur, deo per gratiam nos intus excitante, & proximo adiu-

A uante,vel anima seipsum hortante.Deinde ostendit Apostolus quæ sunt quę velit iam prætermittere, Ioan.15.
eò quòd spectent ad inchoationem sermonis Christi,tanquam fidei rudimenta,quibus nouelli in fide 1.Cor.3.
instrui habent.Sunt autem sex,sicut patebit.[*Nõ rursum iacientes fundamentum pœnitentiæ*]id est non ite Matth.3.
rum tractantes de sacramento pœnitentiæ,quæ est primum fundamentum, quantũ ad peccatores adul Ezec.18.
tos,baptizatos,gratiam adipisci conantes.quæ pœnitentia est [*Ab operibus mortuis*] id est recessus ac do- Heb.11.
lor de peccatis.quæ interficiunt animam.Nec rursus iacientes fundamentum[*Fidei ad deum*]id est non
iterum de ipsa fide,quæ est fundamentum virtutum,loquentes,videlicet de nuda ac simplici fide. In-
fra tamen sit sermo prolixus de fide idonea atque perfecta,[*Baptismatum doctrinæ*]id est non denuo de-
terminantes de baptismo Christianę legis.Dicit autem pluraliter,baptismatum,propter triplex baptis-
ma,videlicet fluminis,flaminis,& sanguinis, [*Impositionis quoque manuum*] id est non iterum tractantes
de sacramento cõfirmationis, in quo datur spiritus sanctus ad robur animæ per impositionem manũ Ioan.5.
[*Ac resurrectionis mortuorum*]id est non de generali mortuorum resurrectione rursus agentes, [*Et iudicij*
æterni] id est non de finali iudicio denuo pertractantes. Quod ideo appellatur æternum, quia effectus Apoc.22.
sententię iudicis,scilicet merces reddẽda æternaliter durat.[*Et hoc faciemus*]id est prædicto modo pro-
cedemus, faciliora prætermittendo,& ad perfectionem tendendo,[*Si quidem permiserit deus*]id est si tẽ-
pus viuendi , gratiámque adimplendi præsiterit. [*Impossibile est enim eos, &c.*] Hoc tribus modis ex-
B ponitur . Primò sic, ad perfectionem feramur, nec opinemur nos posse per baptismum sæpius emun-
dari.Impossibile est enim eos[*Qui semel sunt illuminati*] id est fidem & gratiam primò receperũt in fon
te baptismatis,[*Et gustauerunt donum cæleste*]id est diuinæ pietatis affectum,videlicet peccatorum remis Esa.11.
sionem & consolationem internam experti sunt,[*Et participes facti sunt spiritus sancti*]id est septem dona
spiritus sancti sortiti sunt.quæ omnia simul cum gratia gratum faciente infunduntur, & simul cum ea
habentur atque perduntur.[*Gustauerunt nihilominus bonum dei verbum*]id est Christi dulcedinem secun Psalm.44.
dum eius diuinitatem contemplando ac diligendo,senserunt. De quo verbo pater testatur, Eructauit Psal.118.
cor meum verbum bonum. Vel,bonum dei verbum,id est euangelicæ doctrinæ sermonem:ita vt dice Hiere.20.
re valeant,Quàm dulcia faucibus meis eloquia tua. Illud quoque Hieremiæ, Factus est sermo domini
in corde meo quasi ignis exæstuans,clausúsque ossibus meis,& defeci,ferre non sustinens.[*Virtutesque*
seculi venturi]id est cælestes perfectiones seu animæ & corporis dotes in patria habendas iam gustauer-
unt per spem seu aliquam prælibationem ac inchoationem,[*Et prolapsi sunt*]id est post tanta beneficia
in vitia corruerunt[*Renouari rursus*]id est spiritualiter regenerari[*Ad pœnitentiam*] id est ad gratiam pœ
nitendi,videlicet vt gratiam reparent per baptismũ, [*Rursum crucifigentes in sibimetipsis filium dei*]id est
isti qui per baptismi iterationem resurgere putent à culpis:iterum quantũ in ipsis est, & ad propriam
C damnationem crucifigunt Christum,[*Et ostentui habentes*] id est eum irrident. Nam & crucifixoribus
& irrisoribus Christi consimiles sunt. Cùm enim in baptismo configurentur Christo passo atque se- Rom.6.
pulto,iuxta quod dictum est ad Romanos, Quicunque baptizati sumus in Christo Iesu, in morte ip-
sius baptizati sumus.Consepulti enim sumus cum illo per baptismum,&c.Dum ergo asserunt baptis-
mum iterari posse,passionem quoque ipsius iterabilem fore protestari videntur. ¶Secundò exponitur
de quocunque recidiuante,qui post prædicta beneficia in magna peccata prolabitur, & in his quodã-
modo habituatur.Non enim homo prædictas gratias experitur,nisi sit valde perfectus.Talis verò non
subitò euacuatur,sed paulatim donec penitus obtenebretur.Tales ergo ad pœnitentiam renouari.i.ite-
rum emendari & pœnitere impossibile est.i. difficile secundum quem modum peccata in spiritum san
ctum dicũtur irremissibilia.Et Christus Iudæis dixit,Quomodo potestis loqui bona,cũ sitis mali?Sic Matth.12.
enim apud prophetam legitur,Si mutare potest AEthiops pellem suã,& vos poteritis benefacere.Hu- Hiere.13.
iusmodi quoque iterum crucifigunt sibi filiũ dei,quoniam quantũ in ipsis est,causam suę crucifixionis
reiterant.¶Tertiò exponitur pro statu futuri seculi,vt sit sensus, quòd prædicti renouari non possunt
ad pœnitẽtiam post hãc vitam,secundum quod scriptum est.Venit nox quando nemo potest operari. Ioan.9.
Primus autem intellectus conuenientior est.Apostolus enim loquitur Hebræis,amputans eis occasio-
nem errãdi circa baptismũ.videlicet ne sic arbitrarentur repeti posse baptismatis sacramentũ,quèadmo
dũ ablutiones & baptismata legis Moysi iterabantur. Denique ex præinductis verbis Apostoli Noua- Error No
D tius Romanæ ecclesiæ diaconus sumpsit occasionem hæreticæ impietatis, affirmans sacramentũ pœni uatij diaco
tentiæ iterari nõ posse.Ad cuius erroris cõfirmationem aliqui adduxerũt quod scriptũ est in Iob, Ecce ni.
hæc tribus vicibus operatur deus per singulos,Et in libro Regum,Si peccauerit vir in virum placari ei Iob 33.
potest deus,Si autem in deum peccauerit,quis exorabit pro eo?Et multa similia in scripturis habentur: 1.Reg.2.
vt cum ait Ioannes,Est peccatum ad mortem.Non dico vt pro illo quis oret. Quæ omnia prodẽti indi 1.Ioan.5.
gent intellectu,ne verba vitæ & veritatis fiant pabula mortis & falsitatis.¶Præterea quòd prædicto mo
do recidiuantes, vel rebaptizari volentes,non renouentur ad pœnitentiam secundũ expositiones præta
ctas,ostendit per simile.[*Terra enim sæpe venientem super se bibens imbrem*].i.humorẽ seu pluuiã sibi de-
super incidentem consumens[*Et generans herbam opportunam*].i. fructum conuenientem [*Illis a quibus*
colitur]mediatè vel immediatè.i.agricolis,seu possessoribus,qui eã faciunt arari & exerceri,[*Accipit bene*
dictionem a deo].i.deo eam fœcundante à suis cultoribus cõmendatur,tanquam fructifera. Vel, accipit Luc.8.
benedictionem,id est fœcunditatem à deo tanquam à prima principalísque causa. [*proferens autem spi-*
nas et tribulos]id est infructuosa existens,[*Reproba est et maledicto proxima*]id est reprobatur & tanquã
sterilis maledicitur.[*cuius consummatio*]id est fructificatio,scilicet spinarum ac tribulorum productio,
[*Erit in combustionem*]id est igni tradetur.Spiritualiter terra ista est homo, cuius anima accipit imbrem
super se venientem,id est cælestis gratiæ vel sapientiæ salutaris profluuium.Cum autem producit her
bam opportunam,id est opera virtuosa,conuenientia illis à quibus colitur.i.angelis,custodibus & prę-

latis,ac prædicatoribus accipit benedictionem,id est gratiæ incrementum á deo. Habẽti enim dabitur, & abundabit. Proferens autẽ spinas & tribulos,id est pasiones acutas ac opera praua,reproba est:cuius E
Matth. 25. Ioan. 15. consummatio,id est finis,erit in combustionem ignis æterni,prout saluator ait, Si quis in me non manserit,mittetur foras sicut palmes: & colligent eũ,& in ignem mittẽt. Sed ne propter prẽductæ increpationis rigorem exasperentur,vel pusillanimes fierent,adiungit blandam consolationem. [*Confidimus autem de nobis dilectissimi meliora et viciniora saluti*] id est perfectiora opera, & beatitudinis magis meritoria,vobis inesse speramus,quàm superius insinuasse videmur,vel quàm sint spinæ ac tribuli,quæ suffocant verbum dei,[*Tametsi ita loquimur*] id est quamuis tam durè vos increpauimus, & rationabiliter ita confidimus. [*Non enim iniustus est deus*] cuius virtus iustitiæ initium est, [*Vt obliuiscatur operis vestri*].i. per modum obliuiscentis se habeat,non attendendo nec remunerando vestra opera bona, [*Et dilectionis*] dei ac proximi. [*Quam*] intus latentem, [*Ostendistis*] foris per actus charitatiuos. Nam exhibitio operis,probatio est charitatis. Ideo dicit quoque Saluator, Si quis diligit me,sermones meos seruabit. [*In nomine ipsius*] id est propter amorem dei,& gloriam eius, [*Qui ministrastis*] id est necessaria vitæ præbuistis,& obsequia congrua impendistis [*sanctis*], id est fide & opere Christianis, [*Et ministratis*] eis perseuerando in opere inchoato, sicut & Galatis iam dictum est, Per charitatem seruite inuicem. [*Cupimus autem*] zelo vestræ salutis accensi [*Vnumquenque vestrum eandem ostentare solicitudinem*] id est prẽmemoratam solicitam ministrationem frequenter ostendere, [*Ad expletionem spei*] id est ad adipiscendum bonum æternum, præmiúmque cæleste speratum, videlicet propter consequutionem veræ fœlicatis, quæ F
Ioan. 14. Galat. 5. Matth. 24. Apoc. 2. Apoc. 3. Esa. 64. 1. Cor. 2. Gene. 12. Gene. 22. Galat. 3. est expletio, id est actuatio spei. Ostentare, inquam, [*Vsque in finem*] vitæ præsentis. Qui enim perseuerauerit vsque in finem, saluus erit, [*Vt non segnes*] id est pigri ac tepidi, [*Efficiamini*] prout in Apocalypsi cuidam improperatur, Habeatur aduersum te quòd charitatem tuam primam reliquisti. Et in eodem libro, Vtinam calidus esses aut frigidus, [*Verum*] id est sed [*Imitatores eorum*] efficiamini, [*Qui fide et patientia*] id est meritò seu actibus fidei atque patientiæ, [*Hæreditabunt promissiones*] id est promissa cælestia hæreditariè possidebunt, quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec cor capere valet. Quod autem factæ sint hominibus promissiones diuinæ, deinceps ostenditur. [*Abrahæ nanque promittens deus*] bona terrena atque cælestia. s. possessionem terræ Chanaan dandam semini suo, & omnes gentes benedicendas esse in semine suo, videlicet benedictione salutis æternæ, [*Quoniam neminem*] id est nullum [*Habuit per quem iuraret maiorem*] Nil enim maius seu dignius deo est, per quod possit deus iurare, [*Iurauit per semetipsum dicens, Nisi benedicens benedicam te*] id est in spiritualibus ac temporalibus bonis copiam tibi præstabo: quod si non fecero, non mihi credatur, nec æstimer deus, [*Et multiplicãs multiplicabo te*] id est
Gene. 22. multos ex te filios procreabo. De hoc legitur in Genesi, quemadmodum deus iurauerit Abrahæ; quòd semen eius esset, sicut stellæ cæli, & sicut arena maris, [*Et sic*] Abraham [*Longanimiter ferens* id est diu patienter expectans [*Adeptus est repromissionem*] id est bona promissa, videlicet vitam æternam, & reliqua G
iam expressa. Cur autẽ deus iurauit, subiungitur, scilicet ad condescendendũ infirmitati humanæ. [*Homines enim per maiorem sui*] id est per aliquem verè vel opinatiuè digniorem, [*Iurant*] Confirmatio nanque non fit, nisi per aliquid certius atque stabilius. Idololatræ verò iurant per idola, quibus ipsi digniores sunt. Ipsi tamen idola sua deos esse putátes, arbitrantur se idolis inferiores, [*Et omnis controuersiæ eorum finis*] id est terminatio totius altercationis hominum, [*Est iuramentum*] valens ad confirmationem eius quod dicitur, cui aliter non crederetur, nisi iuramento firmaretur, [*In quo*] hoc est per quod iuramẽtum Abrahæ factum, [*Abundantius volens deus ostendere pollicitationis*] suæ [*Hæredibus*] id est electis diuinas promissiones æternaliter possessuris, videlicet Abrahæ & semini eius, [*Immobilitatem cõsilij sui*] id est
Esa. 46. Hiere. 32. Gene. 22. inuariabile propositum sapientiæ suæ, seu consilium suum immobile de saluandis. Cõsilium enim dei immobile est. Et quamuis deus mutet sententiam, non tamen consilium. Dum ergo consilium dei iuramento firmatur, multùm abundanter ostenditur hominibus immobilitas diuini consilij. Ideo subditur, [*Interposuit iusiurandum*] id est sermoni quem habuit ad Abraham miscuit iuramẽtum, [*Vt per duas res immobiles*] id est per immobilitatem diuini consilij & infallibilitatem diuini iuramenti, [*Quibus impossibile est mentiri deum*] qui est prima totius veritatis mensura, & veritas ipsa, [*Fortissimum solatium*] id
Psalm. 89. Galat. 5. est iucundam atque præcipuam securitatem siue fiduciam, [*Habeamus*] de adoptione promissorum bonorum [*Qui confugimus*] ad deum: dicentes, Domine refugium factus es nobis, [*Ad tenendam propositam spem*] id est ad firmiter conseruandam futuræ beatitudinis expectationem. [*Quam*] spem [*Sicut ancoram habemus animæ tutam ac firmam*] id est quemadmodum ancora corporalis tenet nauim in fluctibus fixã, H
ne mergatur aut defluat, sic spes est spiritualis ancora animæ tuta & firma, id est secura & fortis, quo-
2 Mac. 2. Psalm. 9. Rom. 1. niam tenet animam inter prospera & aduersa in domino fixam atque illæsam. Vnde in libro Machabæorum habetur, Omnes qui sperant in domino, non infirmantur. Et in Psalmo, Sperent in te, qui nouerunt nomen tuum, quoniam non dereliquisti quærentes te domine, [*Et incedentem*] id est tendentem & nos introducẽtem, [*Vsque ad interiora velaminis*] id est vsque ad patriam beatorum, quam modò non cernimus nisi fide, de cuius ratione est quędam obscuritas seu veritatis velamen. Interiora ergo ve-
Psalm. 18. laminis sunt secreta cælestia seu beatitudo futura iam nobis velata. Inter ecclesiam quippe militantem
Psalm. 109 ac triumphantem interpositum est velamen, [*Qui*] hoc est quæ secreta patriæ, [*Præcursor pro nobis*] id est ad nostram vtilitatem, [*Introiit*] in ascensione, videlicet.] *Iesus*] qui exultauit vt gygas ad currendam viam, &c. & ante nos festinauit ad patriam, [*secundum ordinem Melchisedec, pontifex factus in æternum*] Hæc verba iam dicta sunt atque exposita.

A Cap. VII. [*Hic enim Melchisedec, rex salem, sacerdos dei summi, &c.*] Artic. VII.

Dixit superius Apostolus grandem sibi esse sermonem ad dicẽdum de Christo. Heb. 5.
Hunc ergo sermonem nunc prosequi incipit, manifestãs excellentiam sacerdotij Christi, comparatione sacerdotij Leuitici seu legalis. Iam quippe plenius docet, quemadmodum Christus sit sacerdos secundum ordinem Melchisedec, nõ Psalm. 109
secundum ordinem Aaron. Itaque rationẽ assignãs cur dixerit Christũ esse pontificẽ in æternum secundũ ordinẽ Melchisedec: ait, [*Hic enim Melchisedec rex Salem,*] Secundũ Hebræos Melchisedec fuit primogenitus Noë, alio nomine dictus Sem, quẽ dicunt habuisse tẽpore natiuitatis Abrahæ trecentos & nonagin- Gene. 14.
ta annos, vixisséq; eũ vsque ad tẽpora Isaac: imò & Iacob. Quod enim in Genesi legitur Rebeccã tran Gene. 25.
siisse ad cõsulẽdũ dominũ super filiis quos in vtero habuit, dicũt ꝙ ad Melchisedec pro cõsilio iuerit. Gene. 14.
¶ Denique per Salem Isidorus intelligit Hierusalem, quæ alio nomine dicta est Salem. Quam asserit à
Melchisedec primò ædificatam, regnasséque eum in illa. Probabilius tamen est dictum sancti Hiero- Hieron.
nymi asserentis Salem fuisse oppidum terrę seu regionis Sychem, quod nunc vsque Salem vocatur. V-
bi ex magnitudine ruinarum palatium Melchisedec demonstratur. Vnde legimus de Ioanne Baptista,
B Erat Ioannes baptizans in Aenon iuxta Salem. [*Sacerdos dei summi*] nõ idolorum, quorum tunc viguit Ioan. 3.
cultus. Tempore enim legis naturæ primogeniti fuerant sacerdotes, [*Qui obuiauit*] id est occurrit [*Abrahæ*] sibi propinquo [*Regresso*] id est redeunti, [*A cæde*] id est percussione [*Regum*] Legitur enim in Gene Gene. 14.
si, quomodo quatuor reges impugnauerunt quinque reges, sub quorum vno, videlicet sub rege Sodomæ habitauit Loth, qui à quatuor regibus captiuus abductus est quinque regibus superatis. Quo audito, Abraham collectis trecentis & octodecim vernaculis suis, insecutus est quatuor reges, quibus detractis & prędа excussa, reduxit nepotem suum Loth [*Et benedixit*] Melchisedec [*Ei*] videlicet Abrahæ: di Gene. 14.
cens, Benedictus Abraham deo excelso, [*Cui & decimas*] id est decimam partem [*Omnium*] spoliorum quæ de regibus sumpta fuerunt [*Diuisit Abraham*] tãquam maiori ac sacerdoti præcipuo. Et quoniã Melchisedec præstitit Abrahæ spiritualia eum benedicendo, ideo Abraham reddidit ei temporalia bona.
¶ Deinde ostenditur quòd Melchisedec rectè figurauerit Christũ. [*Primum quidem*] hoc dico de Mel- Psal. 109.
chisedec, [*Qui interpretatur*] id est cuius nomen imponitur, [*Rex iustitiæ*] Dicitur enim à Melchos, quod
est rex, & Sedec, id est iustitia, quasi rex iustitiæ. [*Deinde autem*] vocatus est [*Rex Salem quod est*] interpretatum, [*Rex pacis*] Propter vtrunque istorum significat Christum, de quo ait Psalmista, Orietur in die- Psalm. 71.
bus eius iustitia, & abundantia pacis. Iustitia nanque & pax se concomitantur: iuxta illud Esaiæ, Erit o- Esa. 12.
C pus iustitiæ pax, Melchisedec inquam, existens [*sine patre, sine matre*] non quia non habuit, sed quia
scriptura non exprimit, in figura Christi, qui fuit sine matre in cęlo secundum naturam diuinam: & sine patre in terra, secundum naturam humanam, [*Sine genealogia*] id est generatione seu prole, vel quia
non habuit, vel quia scriptura hoc subticet, [*Neque initium dierum, neque finem vitæ habens*] secundũ sensum prætactum, videlicet quia nõ describitur ortus vel occasus vitæ eius. Et hoc in figura Christi, quia
per diuinam naturam æternus est. Ex his videtur stare non posse dictum Iudæorum, quòd Melchise- Gene. 10.
dec fuit Sem. Parentes enim & genealogia atque initium dierum Sem describuntur in Genesi. Nisi fortè dicatur, quòd scriptura non dicit hæc de eo sub nomine Melchisedec. Apparet præterea ꝙ aliter dicit, vt dicatur Melchisedec fuisse de patre & matre. Quia ob nimiam eius senectutem nemo tempore
senectutis Melchisedec, notitiã seu memoriam habuit parentum eius. Et simili modo dicitur sine initio & fine dierum, sicut de re vltra solitum cursum durante dicimus, quod nunquam cessabit. Sed tũc
latius obiici posset, quod simili ratione illi qui ante diluuium erant, & multo diutius isto Melchisedec
vixerunt, possent dici sine patre & matre, &c. Ad quod facilè respondetur, quòd tunc cõsuetũ erat homines tam diu viuere, non autem post diluuiũ. Vnde & dominus dixit, quòd anni humanæ vitæ essent
exinde cẽtum viginti. [*Assimilatus autem*] Melchisedec iste in omnibus iam prædictis est, vt tactum est, Gene. 9.
[*Filio dei manet sacerdos in perpetuum*] hoc de sacerdotio Melchisedec dicitur, quoniam finis eius in scriptura non enarratur, nec aliquis ipsi Melchisedec succesisse describitur, quod totum sit in figura Christi, ac sacerdotij eius. [Adhuc autem ostendit Apostolus dignitatẽ ipsius Melchisedec, excellentiámq;
D sacerdotij eius vltra sacedotium Leiticum. [*Intuemini autem*] id est solerter pensate, [*Quantus*] id est Gene. 14.
quàm dignus [*sit iste*] Melchisedec [*Cui & decimas dedit de præcipuis*] id est de melioribus rebus. Vel de
præcipuis. i. vnus præcipuorũ dignissimorum hominũ. s. [*Abraham patriarcha*]. i. princeps patrum, qui
decimas dando cognouit se inferiorem ei cui decimas dedit. ¶ Insuper præfert ipsum Melchisedec Leuitis [*Et quidem de filijs Leui sacerdotium accipientes*]. i. filij Aaron nati ex filiis Leui fungentes sacerdotio Exod. 29.
secundum legem, [*Mandatum habent*] in lege [*Decimas sumere a populo*]. i. ab inferioribus, nõ ab excellentioribus. Et hoc [*Secundũ legem,*] id est à fratribus suis puta Iudæis, & etiã ab inferioribus Leuitis. Inferiores enim Leuitæ sacerdotibus decimas dabant, in signum suæ subiectionis. Hęc autem decima vo- Num. 12.
cabatur decima decimæ, quia de decimis sibi datis decimas persoluerunt [*Quan quam & ipsi*] fratres sacerdotum (puta Iudæi) omnes ferè & inferiores quoque Leuitæ [*Exierunt de lumbis Abrahæ*] id est de semine eius nati sunt, quemadmodum sacerdotes. Quasi dicat Sacerdotes aliis pares sunt genere, sed ma- Malac. 3.
iores sunt sacerdotij authoritate. Non ergo Iudæi dedissent sacerdotibus decimas, nisi propter excellẽtiam sacerdotũ, quã ex diuina ordinatione habebant, Ergo Abrahã decimas non dedisset Melchisedec, nisi maior eò fuisset. Et quoniã iste Melchisedec à tam excellenti patriarcha, sine legis mandato quasi propria authoritate decimas sumpsit, constat quòd eius sacerdotium excellentius sit sacerdotio Leuitico. [*Cuius autem generatio non annumeratur in eis*]. i. Melchisedec, cuius generationẽ scriptura nõ recitat,

qui etiam non fuit de semine Abrahæ, sicut Iudæi, à quibus Leuitæ decimas acceperunt [*Decimas sumpsit ab Abraham*] tanquam ab inferiori. Ergo maior fuit eo & posteris eus. Cuius aliam rationem subdit Apostolus, [*Et hunc*] Abrahã patriarcham [*Qui habebat repromissiones*] id est cui deus multa promisit, videlicet, quòd in nomine eius benedicerentur omnes gentes, & ipse in bona senectute moreretur, [*Benedixit*] ipse Melchisedec, dicens, Benedictus Abrahã à deo excelso. [*Sine vlla autem contradictione*] id est nullo negante [*Quod minus est*] id est inferius [*A meliore*] id est à sublimiori [*Benedicitur*] Benedicens enim inter deum & eum qui benedicitur medius est. Quod intelligendũ est de benedictione consecrationis. Ergo Melchisedec maior fuit quàm Abraham. Tertiam quoque rationem ad idem subdit Apostolus, [*Et hic quidem*] in sacerdotio Leuitico [*Homines morientes*] id est sacerdotes mortales, per mortem sibi inuicem succedentes [*Decimas accipiunt*] à Iudæis [*Ibi autem*] id est in ipso Melchisedec [*contestatur*] scriptura [*Quia viuit*] ipse Melchisedec. Quoniã nil dicit de morte ipsius, quasi sit sine fine dierũ. Quod sit in figura Christi pontificis nostri, cuius sacerdotium discernitur à sacerdotio Leuitico per Melchisedec. Hæc verba quidam malè intelligentes, dixerũt Melchisedec immortalem fuisse. Patet ergo quòd sacerdotium Melchisedec dignius erat sacerdotio Leuitico. [*Et vt ita dictum sit*] id est sic loquendo, videlicet per figuram, quæ appellatur Synecdoche [*Per Abraham*] dantem decimas ipsi Melchisedec [*Et Leui*] id est ordo sacerdotum Leuiticorum [*Qui decimas accepit*] secundum legem à populo Israël [*Decimatus est*] id est decimas dedit sacerdoti Melchisedec. Et rectè dixi quòd Leui per Abraham seu in Abraham, non per seipsum decimas dedit, quoniam nondum erat. [*Adhuc enim in lumbis patris*] fui, videlicet Abrahæ [*Erat*] Leui [*Quando obuiauit ei*] scilicet Abrahæ, ipse [*Melchisedec*] Per lumbos autem significat Apostolus membra, in quibus est semen, id est virtus generatiua. Quemadmodum ergo Adam peccante omnes peccauimus, qui eramus in lumbis eius: sic Abraham dante decimas, Leui & cæteri existentes in lumbis eius, decimas præstiterunt. Ideo inferiores fuerunt ipso Melchisedec, quia dás decimas inferior est recipiente. Nõ tamen Christus in Abraham decimatus est, sicut nec in Adam peccauit, quamuis fuerit in lumbis amborum. Fuit nempe in lumbis Adæ ac Abrahæ, alio modo quàm cæteri, vtputa tantùm secundum corporum substantiam, non secundum rationem seminalem, quia non fuit conceptus naturali virtute seminis, sed supernaturali potentia sancti spiritus. Sacerdotiũ ergo Melchisedec dignius sacerdotio fuerat Leuitico, non autem sacerdotio Christi aut Christiano.

¶Deinde probat Apostolus, quòd sacerdotium Christi præstantius sit sacerdotio Leuitico, ipsumque euacuet, & per consequens legem veterem cessare faciat. [*Si ergo consummatio*] id est hominum perfectio [*Per sacerdotium Leuiticum erat*] id est si sacerdotium illud legale in se perfectum, alióque perficiẽs fuit. [*Populus enim*] Israël [*Sub ipso*] sacerdotio [*Legem accepit*] in monte Sinai. Vetus enim lex ministrata est populo Israël per sacerdotes Leuitici generis. Quoniam ergo populus sub illo sacerdotio legem accepit, indiguit perfici illo sacerdotio. Ideo rectè quæsiui an consummatio per sacerdotium Leuiticũ erat. Si ergo sic fuit [*Quid adhuc necessarium fuit secundum ordinem Melchisedec alium*] ritu ac tribu [*surgere sacerdotem*] videlicet Christum, qui non est sacerdos ex tribu Leui descendens, nec ritum legalium sacerdotum obseruans, [*Et non secundum ordinem Aaron dicit?*] id est Christum non appellari sacerdotẽ secundũ ordinem Aaron, sicut vocatus est sacerdos secũdum ordinẽ Melchisedec? q.d. Apostolus, Si per sacerdotium Leuiticum potuissent homines à peccato purgari, & gratia perfici, non prædixisset scriptura alium sacerdotem surrecturum non secundum ordinem Aaron, sed Melchisedec. Aliàs nanque sacerdotium huius superfluum esset. Cùm ergo scriptura prænũciauerit Christum fore sacerdotem secundum ordinem Melchisedec, constat quòd sacerdotium Leuiticum fuerat imperfectum ac figuratiuum. Propter quod adueniente sacerdotio Christi cessare debebat, quemadmodum figura & imperfectum cessant adueniente re figurata atque perfecta.

¶Porrò, quod frustra alius sacerdos surgeret, si sacerdotium Leuiticum cõsummaret, declarat Apostolus [*Translato enim sacerdotio necesse est vt legis translatio fiat*] Lex nanque & sacerdotium simul sunt, & se concomitantur, nec vnum prodest sine officio alterius. Ideo quod de vno dicitur, de alio intelligitur: vnde vno mutato, aliud quoque mutatur. Quoniam ergo teste scriptura, surgit alius sacerdos, à sacerdotibus legalibus, scilicet Christus, de quo scriptum est, Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec, liquet quòd lex vetus per Christum cessauerit. Cessationem verò legalis seu Leuitici sacerdotij adhuc probat Apostolus eò quòd Christus non sit de tribu Leui. [*In quo enim hæc dicuntur*] id est Christus de cuius persona, ista de sacerdotio secundum ordinem Melchisedec recitantur. [*De alia tribu*] quàm sit tribus Leui [*Est*] scilicet de tribu Iuda [*De qua nullus altario præsto fuit*] id est nemo ad ministerium altaris accessit. Quod autem de alia tribu sit Christus, ostenditur. [*Manifestum est enim quod ex Iuda*] patriarcha [*Ortus sit dominus noster*] Iesus Christus. Virgo enim Maria (sicut & Ioseph) de tribu Iuda processit. Vnde in Apocalypsi habetur, Vicit leo de tribu Iuda. [*In qua tribu nihil de sacerdotibus Moyses loquutus est*] .s. vt aliquis de tribu Iuda esset sacerdos legalis. [*Et amplius*] id est alia ratione [*Adhuc manifestius est*] quod in præcedente ratione ostensum est. s. quòd sacerdotium Leuiticum sit translatum, [*si*] pro quia [*Secundum similitudinem*] hoc est ritum & ordinem [*Melchisedec exurget alius sacerdos*] videlicet Christus, sicut scriptura prædixit, qui sub speciebus panis & vini corpus suũ & sanguinem dedit discipulis, sicut Melchisedec panem & vinum obtulit, [*Qui*] Christus [*Non secundum legem mandati carnalis*] .i. non secundum institutionem legis Mosaicæ carnalia præcipientis [*Factus est*] sacerdos. Non enim fuit de tribu Leui, nec legalia sacrificia immolauit, [*sed secundum virtutem vitæ insolubilis*] .i. potestate diuina qua dat suis electis vitam insolubilem seu æternam. Diuina enim virtute ac ordinatione factus est Christus sacerdos. ¶Quod autem Christus sit sacerdos secundum similitudinem Melchisedec probat. [*Contestatur enim*] Dauid in psal. [*quoniam tu*] Christe [*Es sacerdos in æternum*

Num.18. Gene.22. Gene.14. Gene.14. Psal.109. Gene.14. Gene.3. Num.18. Luc.1. Exod.14. Psal.109. Psalm.109 Act.15. Gene. 49. Luc.1. Matt.1. Apoc.5. 1.Cor.11. Ioan.6. Gene.14. Ioan.10.

secundum ordinem Melchisedech. Reprobatio quidem fit præcedentis mandati]. i. nunc tempore gratiæ vetus lex reprobatur, seu euacuata docetur, ita vt non liceat eam seruari [*Propter infirmitatem*]. i. propter imperfectionem quam habuit quando stetit. Non enim plenè iustificauit, nec ad beatitudinẽ introduxit, eò quòd non continuit gratiam, [*Et*] etiam propter [*inutilitatem eius*] pro tempore gratiæ. Iam enim eius obseruantia nil cõfert, nec ad gratiam præparat, sed potius obest [*Nihil enim ad perfectionem adduxit lex*] .i. propria virtute nullum ad perfectionem perduxit: imò nihil operabatur ad perfectionem internam, quia non continuit gratiam. Non enim sacramenta eius gratiam continebant, quemadmodum sacramẽta nouæ legis, quæ ratione suorum sacramentorum dicitur gratiã continere atque præstare. Quamuis ergo lex perfectionem præcepit per mandata moralia, non tamen virtutem implendi donauit. Idcirco sua virtute nullum perfecit. Et quãuis multi in veteri lege erant perfecti, hoc tamen non fuit per legem, sed fidem & gratiam Christi tunc vẽturi. Eluescit itaque quòd lex etiam quo ad præcepta moralia nõ adduxit ad perfectionem sua virtute. Propter quod dictum est ad Galatas, Si data esset lex quæ posset iustificare, verè ex lege esset iustitia. [*Introductio vero melioris spei*] id est exhibitio spei nobis à Christo propositæ, qua non terrena, sed cælestia bona expectamus, est [*Per quam*] id est cuius virtute [*Proximamus ad deum*]. i. ad deum accidimus, acquirendo perfectionem gratiæ in præsenti, & perfectionem gloriæ in futuro. Hæc enim est vera atque formata spes, quæ non confundit, sed saluat. ¶Insuper probat Apostolus sacerdotium Christi firmius ac dignio esse sacerdotio Leuitico, quoniam Christus institutus est sacerdos à deo cum iureiurando. Sacerdotes verò legales sine iureiurando, seu iuramento diuino. [*Et quantum est*]. i. illud quod de sacerdotio Christi perhibetur, [*Non sine iureiurando*] factum est nec intelligendum sine eo. [*Alij quidem*] puta Leuitici sacerdotes nõ in perpetuum duraturi, [*Sine iureiurando*]. i. sine confirmatione diuini iuramenti [*Facti sunt sacerdotes*] Vnde in Exod. vbi de ordinatione sacerdotum legalium agitur, nullum interponitur iuramentũ. Sic quippe dominus ait ad Moysen Applica fratrem tuum cum filiis suis de medio filiorum Israël, vt sacerdotio fungantur mihi. [*Hic autem*] videlicet Christus, sacerdos effectus est secundum assumptam naturam cum [*iureiurando*] per eum. i. ab eo, puta à deo patre [*Qui dixit ad illum*] in psal. [*iurauit dominus*] primò haud dubium, quin perseipsum [*Et non pœnitebit eum*] iurasse: nunquã enim pœnitet de eo quod semel decretum est in suo æterno consilio, quãuis interdum pœniteat. i. per modum pœnitentis se habeat, mutando factum, seu variando sententiam. Vnde in libro Regũ legitur, Porrò triumphator in Israël non parcet, & pœnitudine nõ flectetur. Neque enim homo est, vt agat pœnitentiã. [*Tu es sacerdos in æternum*] in quo patet iuuariabilitas sacerdotij christi. [*Intantum*]. i. tam multùm sicut sacerdotium Christi præfulget sacerdotio Legali, videlicet quòd est æternum & iuramẽto firmatum [*Melioris testamenti*]. i. perfectioris legis [*sponsor*]. i. assertor [*Factus est Iesus*] Docuit enim euangelicam legem seu nouum testamentum, quod veteri testamẽto vehementer præfertur. Promittit nanque bona æterna, gratiam continet, & ad fœlicitatem, quæ finis est legis, introducit. Vel sic, Melioris testamenti. i. præstantiorum bonorum, puta cælestiũ, sponsor & promissor factus est Iesus. Qui in exordio suæ prædicationis, pœnitentiam (inquit) agite, appropinquabit enim regnum cælorum. Nomine autem testamenti interdum exprimitur bonum, quod per testamentũ præstatur. Vetus verò testamentum spondebat terrena. ¶Præterea agit Apostolus de vnitate sacerdotij Christi. [*Et alij quidem*] Leuitici generis [*Plures facti sunt sacerdotes*] summi sibiinuicem succedentes [*Secundum legem*] quæ præcepit filium succedere patri in sacerdotio [*Idcirco quod morte*]. i. per mortem [*Prohiberetur permanere*]. i. iugiter viuere, [*Hic autem*] Christus [*Eo quod manet in æternum*] nõ solùm secundum diuinitatem, sed & secundum humanam naturam post resurrectionem. Vnde Iudæi dixerũt. Nos audiuimus ex lege, quia Christus manet in æternum [*Sempiternum habet sacerdotium*] Ex his elicit Apostolus efficaciam sacerdotij Christi, [*Vnde*]. i. propter sempiternitatem sacerdotij sui, [*Et saluare*]. i. salutem conferre [*in perpetuum potest*] videlicet quandiu est aliquis saluandus. Vel saluare in perpetuũ, i. perpetuam beatitudinem dare, [*Accedens*] spirituali accessu [*Per seipsum*]. i. in propria persona, secundum quod homo, non per aliquem mediatorem seu aliam hostiam, ad deum patrem, tanquã aduocatus noster ac mediator [*Spe viuens*]. i. vigorosus ac viuax existens. Resurgens enim ex mortuis, iam nõ moritur [*Ad interpellandum pro nobis*] Quomodo autem conueniat Christo interpellare. i. orare pro nobis, diligenter tractatum est ad Romanos, vbi hæc in eadem verba ponit Apostolus. Quod verò Christus sit idoneus ad interpellandũ pro nobis, deinde ostenditur. [*Talis enim*] sicut subscribitur, [*Decebat vt nobis*] .i. ad nostram salutem procurandam, [*Esset pontifex*] vt pote [*sanctus*] in anima per omnis culpæ carentiã [*innocens*] quantùm ad alios, quia non est inuentus dolus in ore eius [*Impollutus*] corpore [*Segregatus a peccatoribus*]. i. à grege iniquorum remotus nunc, loco, & opere. Veruntamen Christus in hac vita non erat corporaliter à peccatoribus segregatus, nec eos vitauit. Nam cũ pharisæi dixissent discipulis, Quare cum publicanis & peccatoribus manducat & bibit magister vester? Christus respondit, Non indigent qui sani sunt medico, sed qui malè habent. Venit enim filius hominis quærere & saluũ facere quod perierat. Opere tamen & consensu separatus fuit ab eis, [*Et excelsior cælis factus*] Ascendit enim super omnes cælos, & vniuersis creaturis cælestibus dignior est, quoniã pater omnia subiecit sub pedibus eius. [*Qui*] Christus [*Non habet quotidie necessitatem, quemadmodũ sacerdos*] legalis necessitatẽ habebat [*Prius*] pro suis delictis hostias offerre. [*Deinde pro populo*]. i. populi delicto expiádo. Hoc nanque erat imperfectionis in sacerdotibus veteris testamenti, quod prius pro reconciliatione hostias immolabant. Sed Christus qui peccatum non fecit, talis non fuit, nec indiget quotidie offerre pro populo hostiam. [*Hoc enim fecit semel*] hoc est, vna vice obtulit hostiam pro populo [*seipsum offerendo*] deo patri in ara crucis pro nobis. Quæ hostia tantæ est dignitatis, vt pro omnium peccatis sufficientissima fuerit, ideo non indiget iterari. Sed sacrificia legis propter insufficientiam suam iterabantur quotidie. Ideo sequitur, [*Lex*

Psal.109. Act.15. Roma.3. Gala.3. 1.Petri.1. Ioann.1. Roma.3. Psal.109. Exdo.28. 1.Reg.15. Dan.2. Matth.4. Epist. Num.20. Ioann.12. Apoc.1. Roma.6. Rom.8. Esaiæ.53. Matth.9. Ephe.4. Psalm.8. Esaiæ.53. Finis

Enim]Mosaica[*Homines*]de semine Aaron[*Constituit sacerdotes infirmitatem*]peccandi ac moriendi [*Habentes*]qui & peccabant sicut & cæteri,ideo pro se ipsis indigebant offerre.[*Sermo autem iurisiurandi*].i. Exod.24. sermo dei iuramento firmatus,seu iusiurandum sermone prolatum,[*Qui*]sermo[*Post legem*].i.legillationem in monte Sinai factam[*est*]dictus per Dauid in Psal.vbi dicitur,Iurauit dominus & non pœnitebit eum[*Filium*]dei incarnatum constituit sacerdotem[*Perfectum*].i.plenum gratiæ & veritatis,[*In æternum.*]Christus enim secundum diuinam naturam est simpliciter perfectus,quemadmodum pater,Secundum naturam verò humanam tantæ extitit perfectionis,quantam capere potest natura creata, quia non ad mensuram dat deus spiritum homini Christo. Psalm.109. Ioann.1. Ioann.3.

Cap.VIII. [*Capitulum autem super ea quæ dicuntur.* Artic.viij.

MVltis iam de dignitate sacerdotij Christi præmemoratis:nûc summariè breuiterque perstringit Apostolus ea quę materiâ istam concernunt,ostêdens etiam eminentiam sacerdotij Christi,ratione sacerdotalis officij.[*Capitulum autem*].i.breuis multorum complexio.Capitulûm nanque à capite nomen sortitur,quoniam sicut in capite omnes sensus vigent & continentur, sic capitulum totam summâ breuiter comprehendit.¶Itaque capitulum[*super ea*].i.de his[*Quæ dicuntur*]de sacerdotio Christi,est hoc quod immediatè subiungitur,vbi & capitulû incipit, [*Talem habemus pontificem qui consedit*]. i. simul cum patre sedit ab hora ascensionis secundum humanitatem,secundum diuinitatem verò à principio,[*In dextera sedis*]id est throni vel potius sedentis[*Magnitudinis*].i.paternæ maiestatis,seu dei patris[*in cælis*].i.cęlo empyreo!, cæliq; ciuibus. Quomodo autem conueniat Christum secundum vtranque naturâ sedere ad dexteram patris, in expositione primi capituli huius epistolæ dictum est plenius[*sanctorû minister*].i.sacrorû dei donorû,videlicet gratiæ in præsenti,& gloriæ in futuro,ministrator seu dator instrumentalis, secundû quod homo.Ipsis etiâ sanctis discipulis suis christus ministrauit in terra.Iuxta illud,Ego in medio vestri sum sicut qui ministrat.Sanctis quoq; in patria ministrat vitâ ęternam:secundû quod scriptum est,Præcinget se,& transiens ministrabit eis.Hęc est seruitus dignationis,non subiectionis, qua & angeli ministrât hominibus,[*Et tabernaculi veri*].i.ecclesiæ militantis seu triûphantis,de qua legitur in Apocalypsi,Ecce tabernaculû dei cum hominibus,& habitabit cum eis.Itê in psal. Domine quis habitabit in tabernaculo tuo?Quod aliud nihil est,nisi electi & sancti,quorû Christus minister est secundum sensum iam tactum. Venit enim filius hominis ministrare non ministrari,[*Quod fixit*].i.gratia atque virtutibus stabiliuit[*Deus*]qui solus hoc potest,videlicet mêtes electorû per gratiâ figere[*Et non homo*]purus. Quod autem Christus sit sanctorum minister hinc patet.[*Omnis enim pontifex*]legalis siue catholicus[*Ad offerenda munera*]spiritualia ac corporalia suiipsius ac proprij gregis[*Et hostias*]laudis pro seipso ac subditis [*Constituitur*].i.pontifex ordinatur.Hoc est enim officium eius, cum sit inter deum & populû medius. Vnde quæ populi sunt,offert deo,& quæ dei sunt,impetrat populo.[*Vnde necesse est & hunc*]sacerdotem videlicet Christum[*Habere aliquid quod offerat*]non pro se,sed pro suis,vt pote carnê, quâ propter nos immolauit,quâ & necessabiliter pro nobis patris cõspectui præsentat cum desiderio nostræ salutis. [*si ergo esset super terram*]sacrificium à Christo offerendum,esset terrenû,legale aut trãsitoriû,[*Nec esset sacerdos*].i.tunc ipse Christus non esset sacerdos secundû ordinem(vt dictum est)Melchisedec.Nã sacerdotium eius superfluum esset,eò quòd sacrificium eius offerri posset à sacerdotibus veteris legis,secundum quod subditur,[*Cum essent*].i.ex quo forent sacerdotes legales,[*Qui offerrent secundum legem*] scriptam[*Munera*]terrena & sacrificia huiusmodi similia huiuscemodi sacrificio Christi[*Qui*]sacerdotes legis[*Exemplari & vmbræ deseruiunt cælestium*].i.circa figuras,& sacramenta legalia occupâtur.Quæ sunt exemplar cælestium,quoniam ad eorum cognitionê aliquo modo inducunt. Quia tamen hoc faciunt multùm obscurè ac imperfectè vmbra cælestium appellantur. Vmbra enim inter euidentem imaginê,& rem ipsâ est media.Sunt ergo exempla cælestium.i.à cælestibus exemplata, [*sicut responsum est Moysi*]dominum consulenti[*cum*]Moyses[*Consummaret*]id est compleret[*Tabernaculum*]per manum Beseliel.¶Deinde ponitur diuina responsio.[*Vide inquit*]dominus[*Omnia*]ad tabernaculum pertinentia[*Facito*]id est fieri præcipe[*secundum exemplar quod tibi ostensum est in monte*]id est secundum formâ tib ab angelo demonstratam in monte Sinai.Angelus enim docuit Moysen de omnibus construendis & offerendis in tabernaculo.Differunt autem exemplum & exemplar.Quia exemplum est quod fit ad imitationem alterius,estque posterius illo.Exemplar verò vocatur ad cuius imitationem aliquid fit,vel producitur, & est prius illo.Ea itaque in quibus sacerdotes legis deseruiebant, absolutè loquendo,erât exempla, respectu exemplaris in monte monstrati, posterioráque illo: sed comparatione ad nos dici possunt exemplaria, prout nostra cognitio tendit ex illis ad cognitionem cælestium[*Nunc autem melius sortitus est ministerium*]id est Christus dignius sacerdotium officiumque susçepit, quàm fuit obsequium sacerdotum legalium,[*Quanto et melioris testamenti*] id est perfectioris legis, videlicet euangelicæ,quæ præfertur legi Mosaicæ,[*Mediator*] medians dator[*Est.*] Nam inter deum & homines mediat,& ex parte dei legem nouam hominibus contulit,[*Quod*]testamentum nouum[*in melioribus reprobissionibus*]hoc est,diuinis atque ęternis promissis,[*sanctum*]id est confirmatum[*Est*]Vetus quippe testamentum promittebat abundantiam temporalium, nouum autem affluentiam bonorum cælestium. Sacramenta etiam nouam legem confirmantia multo præstantiora censentur sacramentis legis antiquę. [*Nam si illud prius*]id est vetus testamentum[*A culpa vacasset*]id est culpam perfectè deleuisset, suosq; seruatores perfectè mûdasset,[*Non vtique secundi*]id est noui testamẽti[*Locus inquireretur*]hoc est,necessâria non esset,nec exigeretur lex noua,imò superflua esset.¶ Quod autê nouû tastamentum necessarium sit,probat authoritate scripturæ,quæ habetur apud Hieremiam,quam apostolus hic allegat secundum translationem septuaginta interpretum.[*Vituperans enim eos*].i. Iudæos tanquam per legê perfici non potentes,[*Dicit*]Hieremias,[*Ecce dies*]gratiæ & euangelicæ legis[*Veniunt, dicit dominus, et consummabo super domum Israel,et super domum Iuda*] id est completiuè dabo populo Iudæorum in duo regna,& duodecim tribus diuiso,[*Testamentum nouum*] Hoc enim Christus in propria persona Iudæis proposuit in sermone facto in monte,& in cœna,de quibus & dixit, Non sum missus nisi ad oues quæ perierunt domus Israël, [*Non secundum testamentum quod feci patribus eorum*] id est non tale testamentum, puta in terrenis promissis & cærimonialibus iusiis consistens dabo istis, quale dedi per Moysen patribus eorum[*in die qua apprehendi manum illorum*]id est cum eos sic ducerem atque præcederem, sicut pater ducit paruulum filium per se ire non valentem,& viæ ignarum,[*Vt educerem illos de terra Aegypti*]quod & feci.[*Quoniam ipsi non permanserunt*]per obedientiam cordis,[*In testamento meo*] id est in lege à me data, vnum verum deum colendo, sicut lex iubet: sed statim fecerunt vitulum aureum conflatilem,& adorauerût eum,[*Et ego neglexi*]id est obliuioni tradidi[*Eos, Dicit dominus*]pietatis meę respectum eis subtrahendo,& multos eorum occidendo. Quomodo autê deus dicatur recordari vel negligere,dictum est sæpius, [*Quia hoc testamentum*] nouum [*Quod disponam*] id est ordinatè proponam [*Domui Israel*]id est electis præsertim Iudęis,quibus primò prædicatum est Euangelium regni, deinde omnibus gentibus deum per fidem speculantibus dispositum est per apostolos hoc testamentum [*Post dies illos*]id est post tempus diuinitus præordinatum, videlicet consummato cursu veteris testamenti, quando aduenit temporis plenitudo.Disponam itaque testamentum hoc eis,[*Dando leges meas in mente eorum*]id est in intellectibus eorû imprimam euangelica mandata,[*Et in corde*]id est voluntate [*Eorum superscribam eas*] id est promptum effectum obediendi legibus meis dabo eis.Hoc modo mandatum est primitiuæ ecclesiæ nouum testamentum à christo, præsertim in die sancto Pentecostes quando spiritus sanctus per inspirationem, & supernaturalem illustrationem impressit cordibꝰ discipulorû euangelicam legem.[*Et ero eis in deum*].i.piè & gloriosè agam cum eis,[*Et ipsi erunt mihi in populum*]hoc est,deuotè & religiosè me colent.[*Et non docebit vnusquisque proximum suum.et vnusquisque fratrem suum, dicens, Cognosce dominum.*] Secundum Augustinum & alios plerosque intelligenda sunt pro statu patriæ,in qua vnus non docebit alium,quantùm ad cognitionem dei,& in quibus beatitudo cõsistit,quâuis superiores doceant inferiores, quantùm ad quosdam effectus diuinæ prouidentiæ. Omnes nanque beati deum immediatè conspiciunt.Ideo subditur,[*Quoniam omnes scient me a minore vsque ad maiorem*] & ideo scient me in patria[*Quia*]nunc in via[*Propitius ero iniquitatibus eorum*] dando eis gratiam pœnitendi,[*Et peccatorum illorum iam non memorabor*]ad puniendum ea in igne gehennæ.Alij exponunt hęc specialiter de primitiua ecclesia maximè de apostolis, qui omnes immediatè edocti fuerunt à spiritu sancto. Videtur autem generaliter posse intelligi de ipsa ecclesia militante, sic tamen vt sit distributio pro generibus singulorum & locutio comparatiua.Non enim loquitur dominus de quacunque doctrina seu scientia,sed specialiter de cognitione sui.Quoniam omnes scient me,inquit. Cum ergo per orbê terrarum in ecclesia militante extirpata sit idololatria,omnes scient me esse vnum duntaxat verum deû. Tanta quoque est misericordia dei hoc tempore,vt dicatur tempus gratiæ.vel dicuntur hęc cooperatiuè.Intantùm quippe abundat cognitio dei in mundo tempore euangelicæ legis magis quàm ante,vt iâ pene omnes videantur cognoscere deum. Et iuxta hunc sensum scriptum est, Repleta est terra scientia domini,sicut aquę maris operientes.In omnem terram exiuit sonus Apostolorû. ¶Deinde pandit apostolus cessationem veteris testamenti. [*Dicendo autem*]dominus per Hieremiam [*Nouum*].i.testamentum christi nouum vocando[*Veterauit*].i.vetus esse declarauit,[*Prius*]testamentum datû per Moysen. [*Quod autem antiquatur, & senescit prope interitum est*].i.citò corrumpetur. Ideo testamentum illud euacuatur aduenientę testamento Christi,quod vsque in finem sęculi perseuerabit.

Chap.IX.[*Habuit quidem & prius iustificationes culturæ, et sanctum seculare.*] Artic.ix.

DEnique excellentiam sacerdotij Christi consequenter ostêdit Apostolus,ex ritu & schemate tabernaculi.[*Habuit quidem et prius*].i.prędecedens & vetus testamentum[*Iustificationes culturæ*] id est obseruantias auferentes impedimenta quædam diuini cultus.Quemadmodû enim sacramenta nouæ legis virtute gratię purgant à vitiis interioribus,quibus fit homo simpliciter ineptus ad cultum diuinum: sic sacramẽta veteris legis gratiâ non cõtinebãt, emundabant à corporalibus immũditiis & irregularitatibus,ppter quas phibebãtur Iudęi à cultu diuino.sab accessu templi & cætu fidelium,sicut erât cõtactus mortui vel immũdi. Hę ergo obseruationes per quas talia impedimenta tollebantur, dicuntur iustificationes culturæ. Habuit quoque [*Et sanctum seculare*].i.exteriorem quandam immunditiam hominibus apparentê. Quidam per sanctũ seculare,intelligunt templum materiale,quod Iudęi sanctû putabât,& aliquo modo erat,quia ad cultû dei fuerat ordinatum.Cui expositioni consonat litera sequens[*Tabernaculum enim factum est primum*].i. primum tabernaculum humano artificio fabricatum est.Per primû autê tabernaculum, designatur exterior pars tabernaculi à Moyse facti,à qua erat ingressus.Per secundû verò tabernaculum,significatur interior pars eiusdê tabernaculi.Tabernaculû enim Moysi habẽs 30.cubitos in longitudine, 10 verò in latitudine,& 10 in altitudine,quantû ad longitudinẽ,diuisum erat in duas partes per cortinam seu velû intermedium,quarum exterior habuit 20 cubitos in longitudine. Et propter suam venerationem & significationẽ,qua significauit ecclesiam militãtem, dicebatur vel sanctum vel sancta.Interior enim pars tabernaculi post cortinã,dicta est sancta,vel sanctum sanctorum propter pręcipuâ suam venerationẽ,& Epist. Lucæ. 9. Epist. Exod.7. Exod. 40. Exod.25. Exod.26. Ibidem.

Hiere.31. 2.Reg.12. Matth.15. Exod.38. Matth.20. & 28. Actu.11. Gal.4 Actu.2. Augustin. Actu.2.4. Esaiæ11. Psalm.18. Hiere.31. Hebr.1. Hebr.2. Hebr.4. Hebr.5. Hebr.6. Hebr.7. Hebr.8. Hebr.9. Hebr.10. Hebr.11. Hebr.12. Hebr.13.

quoniam figurauit ecclesiam triumphantẽ[*in quo*]primo tabernaculo,[*Erant candelabra*]vnum candelabrum aureũ,quod hîc pluraliter candelabra dicitur, quia habebat septem lncernas. Hoc fuit in parte meridionali, [*Et mensa*] propositionis quadrata, facta de lignis Sethim,atq; purissimo auro vestita.Hęc fuit in parte aquilonari[*Et propositio panum*].i.12.panes qui quolibet sabbato ponebantur super mẽsam recentes.Erat quoque in hac parte tabernaculi altare incensi,de quo tacet Apostolus,[*Quod*]primũ tabernaculum [*Dicitur sancta*]sicut iam patuit.[*Post velamentum autem*].i.retro velum seu post cortinam intermedium erat[*Secundum tabernaculum*]id est secunda pars totius tabernaculi.[*Quod*]secundum[*Dicitur sancta sanctorum*]propter rationem prædictam[*Aureum habens thuribulum*]de hoc non legitur in veteri testamento. Propter quod quidam per thuribulum intelligunt incensorium, in quo fumus sacerdos sanctum sanctorum ingrediens,ponebat incensum, vt fumus inde consergens impediret eos, qui erãt ex alia parte tabernaculi,ne aspicierẽt ea quæ fuerant in secunda parte tabernaculi. Alij opinantur, quòd tempore Dauid vel Salomonis, dum auctus est cultus diuinus, factum, & illic locatum sit thuribulum aureum [*Et arcam testamenti circunamictam ex omni parte,auro*]Erat nanque de imputribilibus
Exod. 25. lignis Sethim intus, & extra aureis laminis cooperta. [*In qua*]arca[*Erat vrna aurea habens manna*]ad mensuram Gomor,in commemorationem miraculi,quo deus pauit filios Israël manna,annis.40.in deser-
Exod. 16. to,[*Et virga Aaron quæ fronduerat*]intra viam noctem,in signum quòd Aaron diuinitus electus esset in
Num. 17. sacerdotem [*Et tabulæ testamenti*]id est duæ tabulæ in quibus lex scripta fuit,puta decalogus, superque
Exod.25. eam.i.super arcam,erant duo[*cherubin gloriæ*].i.gloriosè ac splendidè facta instar angelorum. Vel,gloriæ dei figuratiua [*Obumbrantia*].i.alis suis extensis,inuicemque connexis tegentia[*Propitiatorium*]tabulam auream quæ erat super arcam,quæ ideo dicta est propitiatorium,quoniam inde dedit deus responsum Moysi pro multitudine exoranti.[*De quibus modo non est dicendum per singula*] Pauciora nãque suficiunt.Apostolus autem prosequitur hæc breuiter & allegoricè tantùm.[*His vero ita compositis*].i.duabus partibus tabernaculi prædicto modo dispositis[*In priori quidem*]tabernaculo(quod dicitur sancta)
Num.28. [*semper*]id est quotidie bis[*Intrabant sacerdotes*]videlicet hora sacrificij matutini ac vespertini. Vtraq; enim hac hora immolabatur agnus,[*Sacrificiorum officia consummantes*]id est complentes ea quæ ad ri-
Leui.16. tum sacrificiorum spectabant. Immolatio enim sacrificiorũ fiebat extra tabernaculũ sub diuo in atrio in altari holocaustorum,vbi accenso igne sumpsit sacerdos in thuribulo prunas, sicque procedebat ad altare incensi ítra tabernaculũ primũ situm,positoque in thuribulo thure,dimisit super altare incẽsi,& ita sacrificium cõsummabatur[*In secundo autem*]tabernaculo,videlicet in sancta sanctorũ[*semel in anno solus,pontifex*]introiuit,videlicet in festo expiationis,[*Non sine sanguine*]Tulit enim secum de sanguine
Leui. 4. hostiæ immolatæ ad offerendum illum coram propitiatorio.Ideo sequitur,[*Quem*]sanguinem[*Offerret*
Psalm. 14. *pro sua et populi ignorantia*].i.pro repromissione propriorum ac populi sui peccatorũ ex ignorantia cõmissorum.Secundum glossam,pontifex sæpe intrabat sancta sanctorum sine sanguine,sed nõ nisi semel cum sanguine.¶Deinde ostendit apostolus mysticam significationẽ istorũ.[*Hoc significante*]figuraliter [*spiritu sancto*]per dispositionem tabernaculi Moysi [*Nondum propalatam esse sanctorum viam*].i.nondũ
2.Pet ri. 1. patefactum esse ingressum regni cælestis,vt ipsum Christũ,qui est via qua itur ad patriam,[*Adhuc priore*
Ioann. 14. *tabernaculo*].i.prima parte tabernaculi,quæ dicitur sancta[*Habente statum*].i. prohibitionẽ ingrediendi secundum tabernaculum.f.sancta sanctorũ.Per velum nanque inter partes tabernaculi positum signi-
Exod. 26. ficabatur clausam esse viam regni cæleſtis,quod significabatur per sancta sanctorum [*Quæ*]res, videlicet dispositio cultus&ritus tabernaculi,[*Parabola*].i.similitudovel figura[*Est temporis instantis*]scilicet tẽporis gratiæ,id est eorum quæ in nouo test.geruntur sub tempore gratiæ.Omnia enim in figura cõtingebant eis.Et vetus test.erat figura noui,[*Iuxta quam*]parabolam.i.legalem & figuratiuã obseruantiam,
1.Cori. 10. [*Hostiæ*] de carnibus animaliũ,[*Et munera*]de rebus animatis[*Offerantur*] à sacerdotibus Leuiticę stirEzech.2. pis pro tempore veteris test.[*Quæ*]hostiæ & munera[*Non possunt iuxta conscientiam*]. i.secundũ dictamen rectæ conscientiæ,vel intus in conscientia,[*Perfectum*].i.à vitiis purum &gratia decoratum[*Facere seruientem*].i.eum qui seruit deo,[*Solummodo in cibis et potibus*].i. in esu & abstinentia quorumdã alimẽtorum secũdum legis præcepta,quæ quosdã cibos prohibuit,[*Et varijs baptismatibus*].i.lotionibus cor
Leui.6.13. poris seu mẽbri alicuius in aqua propter cõtactũ mortui seu leprosi,[*Et iustitiis carnis*].i.obseruãtiis cor
15. poralem immunditiam seu irregularitatem tollentibus,[*Vsque ad tempus correctionis impositis*].i.iussis atque durantibus vsque ad tempus euangelicæ legis, quæ legem Mosaicam perficit & obseruatorũ illius vitia corrigit & emendat.Ex diuino enim imperio seruanda erant vsque ad euangelij publicationẽ.
¶Deinde ostendit apostolus,quid figurabatur per hoc,quòd sumus sacerdos seu pontifex in lege, introiuit in sancta sanctorum cum sanguine semel in anno,ad deprecandum pro se & pro aliis.Per pontificem enim figuratus est Christus,per sancta sanctorum,cælum.Itaque præinducta legalia poterãt perEpisto. fectum facere seruientem.[*christus autem assistens*]deo patri ad interpellãdum pro nobis,assistens quo-
Roma.8. que seu paratus succurrere nobis,[*Pontifex*].i.fumus ac sacerdotalis minister,prout homo. Vel,pontifex,id est in suo pontificatu collator[*Futurorum*] id est cælestium [*Bonorum*] de quibus legitur in Psal.
Psalm.26. Credo videre bona domini,in terra viuẽtiũ,[*Per amplius*]id est multo maius atq; capacius [*Et perfectius tabernaculum*]vt puta cælum[*Non manufactum*]id est non hominum manibus fabricatum,[*Id est non huius creationis*]hoc est,non humanæ industriæ.Vel,non huius creationis, id est nõ existens de natura inferiorum creaturarũ,quę corruptibiles sunt.Illud enim incorruptibile est,[*Neque per sanguinem hircorum et vitulorum*]vt pontifex legalis,[*Sed per proprium sanguinem*].i.cum præuia proprij sanguinis effu-
Exod.25. sione[*Introiuit semel*]videlicet in die ascensionis,[*In sancta*] id est in cæleste tabernaculum præfiguratum per sancta sanctorum [*Aeterna redemptione inuenta*] id est vera beatitudine nobis recuperata atque
Actu.11. à nobis comperta. Quòd autem sanguis Christi idoneus fue rit ad saluandum,demonstrat Apostolus

A [*Si enim sanguis hircorum et taurorum, et cinis vitulæ*] combustæ mixtus aqua[*Aspersus*] cum aqua super immundos [*Inquinatos*]macula exterioris hominis[*sanctificat*]id est purgat à macula tali,[*Ad emendationem carnis*]id est ad acquirendam munditiam corporalem. Talia enim peccata auferre non poterant, Deu. 23.
sed ab exteriori impuritate mundabant, [*Quanto magis sanguis Christi,qui per spiritum sanctum*].i. coope- Actu.18.
rante ac inspirante spiritu sancto,[*semetipsum*]ratione naturæ assumptæ [*Deitlit*]in cruce [*Immaculatum* Lucę.1.
deo]patri pro nobis[*Emundabit conscientiam nostram*]in baptismo, vel pœnitentia, seu aliis sacramentis, 1.Timo.2.
per quæ virtus seu meritum eius nobis applicatur, [*Ab operibus mortuis*]id est peccatis [*Ad seruiendum*]
id est vt à peccatis mundati seruiamus[*Deo viuenti*] omnis vitæ fontali principio in sanctitate & iustitia iugiter coram ipso? [*Et ideo*].i. quoniam Christus obtulit se pro nobis, idcirco [*Noui testamenti
mediator*] id est medius dator [*Est*] inter deum & homines medians, & nouam legem proponens, [*Vt* Roma.3.
morte intercedente] id est merito passionis Christi pro nobis interueniente,[*In redemptionem earum præ-* Roma.8.
uaricationum] id est ad obtinendam indulgentiam transgressionum, [*Quæ erant sub priori testamento*]id
est tempore veteris testamenti vigebant, nec per legem auferri valebant, [*Repromissionem accipiant*] id
est bonum promissum consequantur, [*Qui vocati sunt*] vocationæ æternæ prædestinationis. De qua
ad Romanos dicitur, Quos prædestinauit, hos & vocauit [*Aeternæ hæreditatis*] hoc est, ipsam æter- Matth.20.
nam hæreditatem seu fœlicitatem hominibus promissam. Christi enim morte aperta est ianua patriæ, 22.
& merito passionis dominicæ omnes electi saluantur. Porrò vocatio duplex est, scilicet æternæ præ-
B destinationis. Sicq; vocati sunt electi. Alia est vocatio presentis iustificationis,de qua in Euangelio legitur, Multi sunt vocati,pauci verò electi. Quod autem testamentum nouum confirmatum sit per
Christi passionem, probat Apostolus primò per consuetudinem humanam.[*Vbi enim testamentum*]est, Infra.12.
[*Mors necesse est intercedat testatoris*]id est ad valorem ac robur testamenti hominis requiritur, vt mors
testatoris interueniat seu mediet inter testamenti dispositionem & eius confirmationem,[*Testamentum
enim in mortuis*]id est per mortem testamentorum confirmatum est,[*Alioqui non valet*] id est nondum
efficaciam habet testamentum,[*Dum viuit qui testatus est*].i. qui testamentum condidit. Hoc ita est secundum leges ciuiles atque canonicas. Nam ante mortem potest mutari, cum sit vltima voluntas testatoris.Simili modo nouum testa.quod est promissio vitæ æternæ, euangelicaque doctrina in morte Iob.19.
Christi confirmatum. Vnde in cruce dicebat,Consummatum est. In assertionem enim promissionis
doctrinæ suæ,mori voluit Christus.
¶Deinde probat Apostolus idem authoritate diuina[*Vnde nec primum quidem*] id est in principio legis
datæ. Vel,primum,id est vetus testa.[*Sine sanguine dedicatum*]id est roboratũ [*Est ad figurandum*]quod Exod. 24.
nouum testa.Christi sanguine firmaretur. [*Lector enim omni mandato legis*]morali,cærimoniali,ac iudi- Leui. 16.
ciali, [*A Moyse vniuerso populo*]Israël [*Accipiens*] Moyses[*sanguinem hircorum et vitulorum*] oblatorum Num.19.
C [*Cum aqua*]id est aqua admixtum,quod præsignarunt mundationem, quæ fit in aqua baptismi virtu- Ioann.19.
te sanguinis Christi, de cuius latere exiuit sanguis & aqua, quorum virtute ommia sacramenta efficaciam sortiuntur.[*Et lana coccinea et hyssopo*] De his duobus fecit aspersorium ad sanguinem aspergendum.Veruntamen in Exodo non fit mentio,nisi de sanguine vitulorum,sed credendum est apostolo, Exod. 29.
quòd alia nunc expressa tunc aderant,[*Ipsum quoque librum legit,et omnem populum*] cui lex conferebatur,[*Aspersit*].Fortasis ponit partem pro toto.Non enim videntur tot milia sanguine à Moyse aspersa.
Aspersit ergo eos[*Dicens,Hic sanguis testamenti est*].i.roboratiuus testamenti,[*Quod mandauit ad vos deus*]
.i. per me vobis misit ac iussit [*Etiam tabernaculum et omnia vasa ministerii*].i.quibus ministrabant Leuitæ ac sacerdotes in tabernaculo Moysi, [*Sanguine similiter aspersit*] non tunc quando librum aspersit
& populum. (Nondum enim factum erat tabernaculum & vasa ipsius) sed ista aspersio facta est in die
consecrationis tabernaculi atque vasorum. [*Et omnia pene in sanguine*] id est sanguinis aspersione Num. 3.
seu effusione, [*Mundantur*] ab exteriori immunditia, vel ineptitudine, [*Secundum legem*] Dicit pene, Leui. 4.
quoniam aliqua mundabantur per ignem,videlicet quæ ignem poterant sustinere:& aliqua vasa mun- Num. 13.
dabãtur per aquam, [*Et sine sanguinis effusione*]facta in aliquo sacrificio,[*Non fit remissio*]id est non fiebat expiatio culpæ:nisi necessitas impediret oblationem.Tunc enim sufficiebat bonum propositũ.Hoc 1.Ionn.2.
fuit figura,quòd per effusionem sanguinis Christi fit remissio peccatorum.In nobis quippe nihil mun-
datur interius,sine sanguine Christi,[*Necesse est ergo exemplaria quidem*] id est figuras[*Cælestium*] id est philip.3.
D ecclesiæ militantis,cuius conuersatio est in cælis. [*His mundari*]videlicet sanguine sacrificiorum.Exem Ephe.1.
plaria dicit ea quæ erant in veteri test.& figurabant ea quæ in ecclesia fiunt, [*Ipsa autem cælestia*]id est Colo.3.
personas ecclesiasticas ad cælum tendentes necesse est mundari,[*Melioribus istis*]legalibus, vt puta cor- Lucæ. 19.
pore & sanguine Christi.Aliter non ingrederentur regnum cæleste, sed ingrediuntur post mortem in Marci.16.
illud,sequendo caput suum,videlicet Christum,ideo subditur.[*Non enim in manufacta sancta*]id est in Actu.1
tabernacula terrena hominum artificio fabricata,vt erat tabernaculum Moysi, [*Introiuit Iesus*]finaliter,
scilicet in ascensione, quamuis ante passionem ingressus sit templum & synagogas, [*Exemplaria*]id est
figuras[*Verorum*]id est cælestium .Sunt enim æterna tabernacula,de quibus in euangelio legitur,quorum figuræ sunt manufacta sancta vitæ præsentis,[*sed in ipsum cælum*]empyreum introiuit Iesus in ascẽsione,[*Vt appareat nunc vultui dei pro nobis*]id est patri seipsum præsentet ad interpellãdum pro nobis.
Hæc est vna causa ascensionis Christi.[*Neque vt sæpe offerat semetipsum*]id est non ideo Christus intrauit in cælum & patri pro nobis apparet,vt frequenter pro nostra salute patiatur,[*Quemadmodum pontifex*]legis[*intrat*]id est intrauit,sub veteri testa.[*In sancta*]sanctorum[*Per singulos annos*] id est vnoquoque anno semel,[*In sanguine alieno*]id est cum sanguine hircorum ac vitulorum quem offert. Propter
insufficientiam enim hostiarum legalium,necesse erat eas sæpius iterari.Nec pontifex ingreditur sancta
sanctorum per proprium sanguinem,Hostia verò quam obtulit Christus ob suæ dignitatis efficaciam, Luc.16.

sufficientissima est omnium auferre peccata, ideo non oportet eam reiterari, seu Christum denuo pati. E
[*Alioquin*].i. si ita non esset, sed oportet eam iterari, sequitur quod [*Oportebat eum*] videlcet Christum
[*Frequenter pati ab origine mundi*] vsque in presens, imò & vsque in finem seculi huius. Ab origine nanq;
Apoc.13. mundi vsque ad finem continuantur, multiplicantur & vigent scelera hominum. Veruntamen Ioānes
in Apoc. Agnus (inquit) qui occisus est ab origine mundi. Sed hoc intelligendum est, quòd passio chri
sti, fuit futura, sicut & facta. [*Nunc autem*] id est in principio temporis gratiæ, [*Semel*] puta in die para-
sceues [*in consummatione seculorum*] id est in fine seu vltima mundi ætate. Nos enim sumus in quos fines
1.Cori.10. seculorum deuenerunt. Vnde Ioann. testatur, Nouissima hora est, [*Ad destructionem peccati*] id est pro-
1.Ioann.2. pter tollenda peccata, [*Per hostiam suam apparuit*] id est per suiipsius oblationem omnibus in cruce
præsentatus est. Præterea probat apostolus quòd Christus non debuit nisi semel pro hominibus pati,
Roma.6. per simile seu exemplum, [*Et quemadmodum statutum*].i. à diuina sapientia ac iustitia determinatum seu
præfixum, [*Est hominibus semel mori*] in pœnam originalis peccati, [*Post hoc autem*] id est post mortem fit
Esaiæ.53. eis, [*Iudicium*] particulare sigillatim statim dum moriuntur, & vniuersale in fine mundi, [*sic & Christus*
Roma.8. *semel oblatus est*] in cruce [*Ad multorum exhaurienda*].i. extrahenda ac dirimenda, [*Peccata*] Ad omnium
Esaiæ.50. enim exhaurienda peccata oblatus est secundum sufficientiam, sed ad electorum tollenda peccata obla
Phil.3. tus duntaxat est secundum efficientiam. Hoc quoque iam dictum est sæpius. [*Secundo autem*] id est post
hęc, nempe in secundo suo aduentu, [*sine peccato apparebit*] id est sine similitudine peccati videbitur. F
Non in carne passibili, quæ est similitudo carnis peccati: sed in glorioso corpore, cuius puritas erat ho-
minibus conspicua, [*Expectantibus se*] longanimiter. Apparebit autem eis, [*In salutem*].i. ad æternam fœ-
licitatem eis tunc largiendam.

Cap.x. [*Vmbram enim habens lex futurorum bonorum, etc.*]

Articulus decimus.

Hebr.9. OVoniã in præcedenti capi. dictum est, quòd per sacrificia legis nõ auferebantur
peccata, sed quòd Christus vnica suipsius oblatione absterst omnium vitia, quã
Colloss.2. tùm in ipso est. Ideo nũc declarat Apostolus hoc ipsum lucidius, [*Vmbram enim*]
id est obscuram & remotam similitudinem [*Habens lex*] Moysi [*Bonorum futuro*
Dionysi⁹. *rum*] id est cælestium præmiorum, [*Non ipsam imaginem rerum*] id est non exprel
sam & propinquam similitudinem eorumdem. Vt enim Dionisius protestatur,
status euangelicæ legis, medius est inter statum synagogæ seu veteris testa. ac pa-
triæ, ideo sacramenta & cærimonialia nouæ legis habent imaginem, id est perfe- G
ctam similitudinem bonorum cælestium. Apertè enim ea promittunt, significant, & ad ea immediatè
introducunt. Sacramenta verò & cærimoniæ veteris legis vmbram eorum habuerunt. Non enim pro-
mittebant nec figurabant bona ista futura in lege, nisi sub velamine & confusè, [*Per singulos annos eiusdem ipsis hostiis*]
Sup.7. id est obscuram & remotam similitudinem [*Habens lex*] Moysi [*Bonorum futuro*
Matth.9. *rum*] id est cælestium præmiorum, [*Non ipsam imaginem rerum*] id est non exprel
sam & propinquam similitudinem eorumdem. Vt enim Dionisius protestatur,
status euangelicæ legis, medius est inter statum synagogæ seu veteris testa. ac pa-
triæ, ideo sacramenta & cærimonialia nouæ legis habent imaginem, id est perfe-
ctam similitudinem bonorum cælestium. Apertè enim ea promittunt, significant, & ad ea immediatè
introducunt. Sacramenta verò & cærimoniæ veteris legis vmbram eorum habuerunt. Non enim pro-
mittebant nec figurabant bona ista futura in lege, nisi sub velamine & confusè, [*Per singulos annos eiusdem ipsis hostiis*]
id est eiusdem sacrificiis, [*Quas offerunt*] sacerdotes [*Indesinenter*] videlicet bis omni die in
sancta, & semel in anno põtifex in sancta sanctorum, [*Nunquam potest accedentes*] id est lex per hostias
Hiere.11. istas nunquam valet populum pro quo offertur vel sacerdotem qui hostiam offert, [*Perfectos facere*] id
est à vitiis expurgare, & gratia decorare [*Alioquin*] id est si possent perficere sacerdotes, [*Cessassent*]
hostiæ istæ deo [*Offerri, ideo quod non haberem vltra*] videlicet post hostiam immolatam [*Conscientiam*
peccati cultores] id est legis obseruatores, [*semel mundati*] intus à vitiis propter hostiæ oblationem semel
factam, [*sed in ipsis*] hostiarum oblationibus, [*Commemoratio peccatorum per singulos annos fit*] quoties
hostia pro peccato iteratur. Non ergo erant ablata peccata omnia per hostiam primam. [*Impossibile est*
Lucæ.1.4. *enim sanguine hircorum et vitulorum*] vel similium holocaustorum [*Auferri peccata*] quia nec virtute
6. propria habent vim purgatiuam peccati, (cum sit quid corporeum, non attingens, nec agens in ani-
Psalm.39. mam) nec ex influxu diuinæ virtutis, quemadmodum sacramenta nouæ legis, quamuis sint corpora-
lia. Multoties tamen Moyses dicit, quòd qui obtulit illud vel illud pro peccato tali vel tali, dimittetur
ei. Sed illa remissio non fiebat virtute sacrificij. sed fide & deuotione offerentis, & propter orationem
sacerdotis. [*Ideo*] Christus filius dei [*Ingrediens mundum*] id est humanam naturam assumens, [*Dicit*] in H
Psalm. ad patrem. [*Hostiam*] de rebus animatis [*Et oblationem*] de inanimatis [*Noluisti*] ô pater, id est non
Hiere,6. acceptasti quasi per se idonea ad auferenda peccata, & gratiæ tempore nullo modo ea acceptas, [*Cor-*
Osee.6. *pus autem aptasti mihi*] id est corpus conueniens ad redimendum genus humanum animæ meæ seu di-
uinitati vnisti, videlicet corpus passibile & immaculatum, atque per omnia rationi obedientissimum.
Nostra translatio habet, aures autem perfecisti mihi. Et redit in idem, quoniam sensus est, Aures obe-
dientes ad sustinendum crucis tormẽtum mihi donasti. [*Holocaustomata*] id est sacrificia quæ totaliter
incendebantur ad diuinę maiestatis honorem, & erant cæteris digniora, [*Et pro peccato*].i. sacrificia pro
Mich.6. remissione peccati oblata, [*Non tibi placuerunt*] per se seu propria efficacia, sed ex deuotione offerentis.
Hiere.11. Non enim poterant iustificare. Tempore autem nouę legis nullatenus placent deo. Ideo scriptum est
Psalm.49. apud prophetam, Quid dignum offeram domino? Nunquid offeram ei holocausto mata? Nunquid pla
cari potest deus in millibus arietum, aut in multis millibus hircorum pinguium? Et apud aliũ Nunquid
carnes sanctæ auferent à te malitias tuas? Et dominus quoque ait in psalmo, Non accipiam de domo tua
Psalm.1. vitulos, neque de gregibus tuis hircos. [*Tunc*] quando videlicet vidi tibi omnia illa diplicere, & mi-
hi corpus aptum adesse, [*Dixi*] Ecce venio paratus ad passionem, vt me ipsum tibi pro hominibus offe-
ram. [*In capite libri*] id est in principio totius sacræ scripturæ. Vel, in capite libri, id est in primo psal-
mo. qui est caput libri psalmorum, In quo psalmo habetur, In lege domini volũtas eius. Vel, in capite li-

A bri, id est in notitia prædestinationis æternæ, quæ potissimum ueam humanitatem concernit, per
quam omnes electi saluantur. Ideo dicitur in capite, quasi in principali huius notitia, [*scriptum est de me*
vt faciam voluntatem tuam] ô [*Deus*] pater.
¶Insuper præinductam scripturam ad propositum applicans, & quasi exponens Apostolus, subdit. [*su*
perius] id est paulò ante, [*Dicens*] Christus ad patrem, [*Quia hostias et oblationes et holocaustomata et pro*
peccato noluisti] quæ iam exposita sunt, [*Nec placita sunt tibi*] sacrificia exteriora, [*Quæ secundum legem of*
feruntur] iuxta intellectum præmemoratum. Hoc tamen supra dictum non est formaliter, sed virtualiter, quia ex dictis infertur, [*Tunc dixi, Ecce venio, vt faciam, deus, volũtatem tuam*] hoc iam dictum est atq;
exposítum. [*Aufert primum*] id est legale sacrificium, & per consequens vetus testamentum tanquam in-
utile, [*Vt sequens statuat*] id est, nouæ legis sacrificium, scilicet Christi sacramentum stabiliat, iugitérque Daniel.9.
frequentandum affirmet. Vnde per Danielem inducitur, In medio hebdomadæ deficiet hostia & sacri Esa.1.
ficium. De hoc in Esaia multa habentur, [*in qua voluntate*] dei, id est deo clementer volente, seu volun-
tate eius, quia voluit Christum pati, [*Sanctificati sumus*] effectiuè ac principaliter, suscipiendo remissio-
nem culpæ, infusionémque gratiæ [*Per oblationem corporis christi semel*] factam in crucis patibulo, tan- Ephe.5.
quam per causam meritoriam ac instrumentalem.
B ¶Ex his infert apostolus differentiam inter sacerdotem legalem, & Christum sacerdotem nostrum. [*Et* 1.Petri 3.
omnis quidem sacerdos] legalis, [*Præsto est*] id est paratus. Loquitur autem Paulus in istis capitulis de
præterito per modum præsentis, [*Quotidie ministrans*] in prima parte tabernaculi, [*Et eadem*] specie,
[*sæpe offerens hostias*] id est frequenter immolans agnum vel aliud simile, [*Quæ nunquam possunt aufer-*
re peccata] vt dictum est sæpius. Quotidie nanque fiebat iuge sac ificium, id est duorum agnorum
oblatio, vnius de mane, alteriúsque de vespere in prima parte tabernaculi. [*Hic autem*] Christus Exod.29.
[*Vnam pro peccatis*] omnibus [*Offerens hostiam*] vtique semetipsum [*in sempiternum sedet*] id est
sine fine iam requiescit, [*In dextera dei patris*].i. in potioribus bonis, seu ad æqualitatem ipsius, [*De cæ-*
tero] id est pro tempore restante, [*Expectans*] impletionem ordinationis diuinæ de hominum iu- Psalm.109
sta præmiatione, [*Donec ponantur inimici eius*] id est, peruersi ac reprobi, [*Scabellum pedum eius*] id est suę
potestati perfectè subiiciantur, quantùm ad exequutionem & manifestationem, vt sæpius dictum re-
cordor. Hoc est vsque in diem iudicij, in quo venient ad eum, & confundentur omnes qui repugnant
ei. [*Vna enim oblatione*] id est merito suæ vnicæ passionis, seu immolationis in cruce, [*Consummauit*] id Esa. 41.
est plenè redemit, & quantùm in se est, ad perfectionem adduxit, [*In sempiternum sanctificatos*] id est ele
ctos, seu omnes qui in hoc seculo per gratiam sanctificantur. AEternam enim beatitudinem eis pro-
meriut, imò gratiam in præsenti, & gloriam in futuro. Præterea hanc efficientiam oblationis seu pas- Psalm.83.
C sionis Christi semel factæ probat Apostolus authoritate Hieremiæ superius allegata. [*Contestatur au-*
tem et nos] id est testimonium nostræ assertioni, seu omnibus nobis exhibet & affirmat, [*Spiritus sanctus*] Hiere.31.
per Hieremiam, [*Postquam enim dixit*] hoc loco spiritus sanctus. [*Hoc autem testamentum, quod testabor ad*
illos post dies illos, dicit dominus] Christus, in cuius persona hæc propriè asseruntur, [*Dabo leges meas in*
cordibus eorum, et in mẽte eorum superscribam eas, et peccatorum et iniquitatum eorum iam non recordabor am Supra 8.
plius.] Hæc Hieremiæ authoritas superius iam inducta est & ex planata, idcirco hoc ipsum prætereo.
¶Deinde concludit intentum suum Apostolus. [*Vbi autem horum remissio*] id est in populo dei, cui
peccata remissa sunt merito Christi [*iam non*] requiritur, [*Oblatio pro peccato*] id est iterata Christi pas-
sio, seu legalis oblatio pro remissione peccati. Vna nanque Christi oblatio facta in cruce, sufficiens est.
Propter quod omnia sacrificia legis cessare debent.
¶Deinceps ponit Apostolus instructionem moralem. [*Habentes itaque*] scilicet quia per vnam o- Ephe.3.
blationem Christi redempti sumus, ô [*Fratres*] idcirco habentes [*Fiduciam in introitu sanctorum*] id est Psal.121.
de ingressu cælestium mansionum, seu patriæ quam sancti introeũnt, [*in sanguine Christi*] id est vir-
tute & merito dominicæ passionis, quia per sanguinem Christi aperta est ianua vitæ, [*Qui*] Chri-
stus, [*Initiauit*].i. primò parauit ac demonstrauit, [*Nobis viam nouam et viuentem,*] id est ingressum ad pa-
triam. Qui dicitur via noua, quoniam primò à Christo inuenta. Et viuens, quia ad vitam ducit æter- Esa. 63.
nam. Initiauit autem seu inchoauit nobis Christus hanc viam [*Per velamen, id est carnem suam*] id est 2.Tim.3.
D est per corporis sui occisionem & ascensionem. Quod appellatur velamen, quoniam erat diuinæ na- Esa.63.
turæ seu verbi vestimentum atque latibulum. De quo apud Esaiam angeli dicunt, Quare ergo ru- 1.Petri 5.
brum est indumentum tuum? Habentes quoque [*Et sacerdotem magnum super domum dei*] id est Ie-
sum principem pastorum, & summum pontificem toti ecclesiæ militanti ac triumphanti præsiden-
tem, [*Accedamus*] ad deum orando, laudando, contemplando, bene viuendo. Non cum corporis
motu, sed [*cum corde vero*] id est recto & iusto, non ficto, [*in plenitudine fidei*] id est fide plenis- Iacobi 1.
sima, nihil hæsitantes, [*Aspersi corda*] id est quantùm ad animas, seu intus in mentibus nostris spiri-
tualiter perfusi gratia eruente nos [*A conscientia mala*] id est à remorsu peccati, vt nihil nobis con-
scij simus, [*Et abluti corpus*] id est corpore loti ac emundati, [*Aqua munda*] id est vnda baptismatis. Esa.30.
Tales itaque Christo operante effecti, [*Teneamus*] perseueranter inter prospera & aduersa, [*Spei no-*
stræ confessionem] id est confessionem eorum quæ speramus à deo obtinere, quæ confessio procedit
ex spe nobis infusa, [*Indeclinabilem*] id est regia via ad cælos tendentem, ita vt nec ad dexteram neque
ad sinistram declinet. [*Fidelis est enim*] Deus [*Qui repromisit*] id est frequenter promisit nobis futura bo- Deut. 32.
na in patria. [*Et consideremus inuicem*] id est nos mutuò aspiciamus, pensando quid singuli quique habe- 1.Ioan.3.
ant dignum imitatione vel increpatione, [*In prouocatione charitatis et bonorum operum*] id est ad hunc fi-
nem vt in charitate dei ac proximi accendamur, atque in bonis operibus excitemur dum quisque bo-
num alterius imitatur, eiusq; defectũ charitatiuè redarguit. Quæ omnia sunt charitatis effectus, eamq;

Prouer.17. accendunt. Non tamen esse debemus curiosi scrutatores vel obseruatores aliorum, sed moderatè, prout charitas postulat, vnusquisque alium admonere debet siue corripere, [*Nõ deferentes collectionem nostram*] id est congregationem fratrum seu cœtum fidelium, inter quos habitamus, [*Sicut est consuetudinis quibusdam*] qui tempore persecutionis, vel ex præsumptione, leuitate aut impatientia recedere quærũt. Vnde Sapiens, Sicut auis, inquit, transmigrans de nido suo, sic vir qui relinquit locum suum. [*Sed consolantes*] collectionem, id est fratres nostros, animando eos ad patientiam, & inseparabilem vnionem, Psal.132. [*Et tanto magis*] hoc facite [*Quanto amplius videritis*] oculo cordis [*Appropinquantem diem*] mortis atque iudicij particularis. Qui dies, quia quotidie appropinquat, debemus quotidie magis ac magis inuitè collectionem nostram deserere. Scriptum est enim, Ecce quàm bonum & quàm iucundum habitare fratres in vnum. Hæc ergo bona agenda & vitanda sunt. [*Voluntarie enim*] id est ex habitu, electione, certa Roma.6. malitia seu deliberatione, [*Peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis*] id est post cognitionem Christianæ doctrinæ, in qua pœnæ impiorum, gaudiáque iustorum describuntur [*Iam non relinquitur* Prouer.6. *pro peccatis hostia*] id est talibus non restat sacrificium pro peccatis eorum immolandum aliud à sacrifi- Psalm. 96. cio seu hostia quam pro nobis obtulit Christus. Et per consequens nulla hostia pro peccatis relinqui- Iob 14. tur eis, sicut in lege. Christus enim non rursus offeretur pro eis in cruce, imò passio eius eis nõ prode- Matth. 28. rit, cùm perseuerent in malis, [*Terribilis est autem quædam expectatio iudicij*] id est metuẽdum est ipsum dei iudicium, & solicitè expectandum, [*Et ignis æmulatio*] id est pœna seu infestatio ignis gehennalis, seu F eius qui præcedet faciem iudicis. De quo legitur, Ignis ante ipsum præcedet, & inflammabit in circuitu inimicos eius, [*Quæ*] pœna seu æmulatio [*Consumptura*] non annihilatura seu corruptura, sed eternaliter afflictura, & quantùm ad bene esse consumptura, [*Est aduersarios*] veritatis, hoc est æmulos Christi seu reprobos. Quod ostenditur per locum à minori. [*Irritam enim*] id est vacuam, [*Quis faciens*] hoc est transgrediens quis [*Legem Moysi, sine vlla miseratione*] iudicis, [*Duobus vel tribus testibus moritur*] id est ad testimonium tot testium occiditur, secundum legis præceptum, si tamen peccati magnitudo id exigat, [*Quanto magis putatis deteriora*] id est grauiora, [*Mereri supplicia, eum, qui filium dei conculcauerit*] eum inhonorando, eiúsque mandata spernendo, [*Et sanguinem testamenti pollutum duxerit*] id est sanguinem Christi quo confirmatum est nouum testamentum, paruipenderit, & quasi insufficientem putauerit ad auferenda peccata, ob hoc asserens legalia simul cum euangelio obseruanda, [*In quo*] sanguine, id est cuius effusione [*Sanctificatus est*] id est à vitiis expurgatus & gratia decoratus, primum in baptismo, deinde in pœnitentia, [*Et spiritui gratiæ contumeliam fecerit?*] id est gratiam spiritus sancti contempserit, seu spiritum sanctum, omnis gratiæ collatorem à se repulerit, eiúsque effectum, videlicet peccatorum remissionem, non ei, sed obseruantiis legis ascripserit? Talis grauiter punietur. [*Scimus enim qui dixit,*] id est veracem esse cognoscimus deum, qui ait, [*Mihi*] reseruate, [*Vindictam*] id est mihi vel vicariis G meis, puta iudicibus, [*Et ego retribuam*] iustam vltionem per me vel meos ministros. Hoc dominus quan- Deut.31. tùm ad sensum loquitur in Deuteronomio, Mea est vltio, & ego retribuam eis in tempore. Secundum Ezec.9. quosdam habetur in propria forma apud Ezechielem, secundum translationem septuaginta interpre- Psal.134. tum. [*Et iterum*] dicit scriptura [*Quia iudicabit dominus populum suum*] bonos ab impiis liberando. [*Horrendum est incidere in manus*] id est in iudiciariam potestatem & iustum rigorem, [*Dei viuentis*] præsertim post vitam præsentem. Tamen in hac vita melius est incidere in manus dei quàm hominum. Propter quod Daniel. ait, Melius est mihi incidere in manus domini, (Multę enim sunt miserationes eius) quàm Daniel.13. in manus hominum. Melius itaque nobis est in hac vita à superioribus nostris ac fratribus increpari & 2.Reg.24. corrigi, quàm in futuro à deo redargui.

Epist. ¶Deinde Apostolus instruit eos, commemorando præterita bona eorum, vt sic prouocẽtur ad meliora. [*Rememoramini autem priſtinos dies*] id est ad memoriam reuocate conuersationem vestram quam in principio conuersionis vestrę habuistis, [*In quibus*] diebus [*Illuminati*] à spiritu sancto, [*Magnum certamen sustinuistis passionum,*] id est validam impugnationem persecutionum. [*Et in altero quidem*] id est in vno genere impugnationis, [*Opprobriis & tribulationibus*] id est conuicia & tribulationes patiendo in propria persona, [*spectaculum*] hominum [*Facti*] qui vos cum admiratione inspexerunt propter magnitudinem calamitatis, afflictionisque vestræ. [*In altero autem*] id est alio genere tribulationis, [*Socij taliter conuersantium*] id est aduersa patientium estis, [*Effecti*] condolendo afflictis, eorum miseriam quasi propriã Rom.13. æstimantes. Ideo subditur, [*Nã et vinctis compassi estis*] .i. corde & opere eis subueniſtis, [*Et rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis,*] id est hilari animo toleraſtis, quòd vestra vobis violenter ablata sunt. Infideles nanque Iudæi rapuerunt bona primitiuæ ecclesiæ in Hierusalem & Iudæa collecta. Ideo autem fecistis ista ac sustinuistis, quia eratis [*cognoscentes vos habere meliorem et manentem substantiam*] id est cælestes diuitias, quas nec oculus vidit, nec auris audiuit. Hæc modo habetur in spe, & si pro Esa.64. pter eam temporalia contemnantur, acquiretur citò in re. [*Nolite itaque amittere confidentiam vestram*] id est non cessetis in deo confidere, in quo hucusque confisi estis inter tot diuersa & aspera, [*Quæ*] confidentia [*Magnam habet*] id est meretur, [*Remunerationem*] gratiæ & consolationis in præsenti, & gloriæ in futuro. Vnde Esaias testatur, Deus iudicij dominus. Beati omnes qui expectant eum. [*Patientia enim*] Esaiæ.50. quæ est virtus moralis passionem tristitiæ reprimens, éstque æquanimis tolerantia aduersitatum, [*Vobis necessaria est*] Hęc virtus præcipuè necessaria est Christiano, volenti pacem cordis habere, & deo trã- Luc.21. quilla mente seruire: Ideo dicit saluator, In patiẽtia vestra possidebitis animas vestras. Et Iudith, Illi qui Iudith.8. tentationes non susceperunt in timore domini & in patientia sua, exterminati sunt. Denique vt Salomõ Prouer.4 profitetur, Qui impatiens est, operatur stultitiam. Et, Melior est patiens viro forti, [*Vt voluntatem dei*] Prouer.10. .i. diuina præcepta, [*Facientes*] non cessando a bonis operibus propter quæcunque aduersa [*Reportetis*] .i. pro vestro labore recipiatis ac referatis in futuro, cum dimissi fueritis à tribunali Christi, [*promissio-*

A *nem*] id est promissam fœlicitatem, iuxta illud, Venientes autem venient cum exultatione, portantes ma- Psal.15. nipulos suos. Vnde dicit Petrus, Videntes Iesum exultabitis lætitia inenarrabili, reportantes finem fidei 1. Petri 1. vestræ, salutem animarum vestrarum.

¶Meritò autem seruanda est patientia. [*Adhuc enim modicum aliquantulum*] id est valde breue restat spatium, [*Et qui venturus est*] Christus [*Veniet*] vel in die finalis iudicij per localem descensum à cælo super vallem Iosaphat, vel in morte cuiuslibet, per iudicij exhibitionem. Dicitur enim deus ad Apoc.3. aliquem venire, quando visitat eum per pœnam vel gloriam, prout ipse loquitur, Si non vigilaueris, ve niam ad te tanquam fur, [*Et non tardabit*] Vita enim nostra breuissima est. Et quamuis tempus præsens Psalm. 89. vsque ad diem iudicij longum videatur, tamen comparatione æternitatis sequẽtis breuissimum est: si- Iacobi 5. cut ait Psalmista, Quoniam mille anni ante oculos tuos, tãquam dies hesterna quæ præteriit. Hinc scri Abacuc 2. ptum est, Patientes estote vsque ad aduentum domini, & confirmate corda vestra, quoniam aduentus Rom.1. domini appropinquabit. Ecce iudex ante ianuam assistit. [*Iustus autem meus*] id est homo iustus mihi Finis. acceptus atque electus, [*Ex fide*] hoc est per fidem & meritum eius, tanquam per fundamentum vir- 1.Ioan.5.21 tutum, [*Viuit,*] vita gratiæ, loquendo de fide formata, de qua ait Ioannes, Hæc est victoria quæ vincit mundum, fides nostra. Qui enim incredulus est, infideliter agit, [*Quod si subtraxerit se*] id est à fide B & æquitate recesserit, [*Non placebit animæ meæ*] id est voluntati meæ. Anima enim non conuenit deo secundum diuinitatis naturam, nisi metaphoricè. Sine fide autem impossibile est deo placere. vt infra habetur. Hæc verba habentur apud prophetam Abacuc secundum translationem septuaginta interpretum. Nostra verò translatio talis est, Ecce qui incredulus est, non erit recta anima eius in semetipso. Iustus autem ex sua fide viuet. [*Nos autem non sumus subtractionis,*] id est auersionis à deo, [*Fiij*] id est huic vitio non sumus subiecti vel dediti, sicut patri subiicitur filius [*In perditionem*] id est ad acquirendam damnationem æternam quam meretur ista subtractio, [*Sed*] sumus filij [*Fidei*] dei adoptiui per fidem formatam. [*In acquisitionem*] id est ad obtinendum saluationem. [*Animæ*] nostræ, quia per fidem venitur ad beatificam dei visionem.

Cap. x i. [*Est autem fides sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium.*] Artic. x i.

C Voniam in fine præcedẽtis capituli dicit Apostolus spiritualem vitam iusti dependere ex fide tanquam ex fundamẽto, idcirco iam pandit præconia fidei: primò causam definiens, deinde efficaciam eius per diuersa exempla ponens. Sic ergo eam definit, [*Est autem fides sperandarum substantia rerum*] id est habitus de rebus sperandis, videlicet de bonis futuris in patria. [*Argumentum*] id est adhæsio [*Non apparentium*] id est supernaturalium veritatum, quę per rationem comprehendi nequiuit vel videri. Sumitur itaque hoc loco substantia non prout condistinguitur accidenti, sed pro quacunque entitate. Et argumentum accipitur pro affectu argumenti, scilicet pro adhæsione. Fides ergo vocatur substantia rerum sperandarum, id est prima inchoatio per quam res sperandæ non insunt. Apostolus verò non ponit definitionem fidei in propria forma, sed sic rediguntur verba eius in definitionẽ fidei. Fides est habitus intellectus, quo inchoatur vita æterna in nobis, per quem consentit ratio non apparentibus, seu supernaturalibus veritatibus. Cui definitioni cõcordat descriptio fidei quam septimo capitulo de diuinis nominibus Dionysius tra- Dionysius dit, dicendo, Fides est manens credentium fundamentum, collocans eos in veritate, & veritatem in ip- August. sis. Augustinus quoque, Fides, inquit, est virtus qua creduntur quæ non videntur. Et Damascenus, Fi- Damasce. des est non inquisitus consensus. ¶Denique quòd fides sit substantia, id est inchoatio, per quam insunt nobis speranda, id est beatitudo æterna, & ea per quæ ad eam pertingimus, quæ iam in nobis sunt per quandam inchoationem, declarat Apostolus, [*In hac enim*] fide formata (quæ est virtus theologica) id est per fidem vel potius per interiorem & exteriorem actum eius [*Testimonium*] id est attestationem iustitiæ à deo [*consecuti sunt senes*] id est patres antiqui. Perhibuit nanque eis testimonium deus, quòd iu- D sti essent propter fidem ipsorum. [*Fide*] qua supernaturale lumen mentis [*Intelligimus aptata*] id est ordinatè producta, ac sapienter dispositа [*Esse secula*] id est entia vniuersi [*Verbo dei*] id est per filium de Ioan.1. quo dicitur, Omnia per ipsum facta sunt. Vel, verbo dei, id est diuino præcepto: iuxta illud, Ipse man- Psalm. 32. dauit & creata sunt, [*Vt ex inuisibilibus*] id est informibus elementis. Vnde in Genesi vbi habemus, Ter- Gene.1. ra erat inanis & vacua. Translatio qua vtitur Origenes, sic habet: Terra erat inuisibilis, [*Visibilia*] id est Origenes. mixta vel ipsa elementa formata, & visu perceptibilia. [*Fieret*] ex inuisibilibus, id est post creationem spiritualium substantiarum visibilia fierent, non posterioritate temporis, sed dignitatis. Vel ex inuisibilibus, id est æternis idæis in mente diuina splendentibus, quasi ex formis exemplaribus visibilia fierẽt. Boëtius. Omnia enim condidit deus secundum idæas seu exemplares suæ sapientię rationes, quemadmodum ait Gene.4. Boëtius, O qui perpetua mundum ratione gubernas. Et post pauca, Tu cuncta superna, Ducis ab exemplo pulchrum pulcherrimus ipse. Mundum mente gerens, simili quoque imagine formans. [*Fide*] id est ex fide diuinæ prouidentiæ ac remunerationis futuræ, [*Plurimam*] id est pretiosiorem [*Hostiam Abel quam Cain*] frater eius [*Obtulit deo.*] Obtulit enim Cain de fructibus terræ. Abel verò de primogenitis gregis sui, & de adipibus eorum [*per quam*] fidẽ seu plurimam hostiã [*Testimonium perhibente muneribus eius deo*] [*Esse iustus*] .i. deus testatus est eum esse iustũ. Ideo subditur, [*Testimonium perhibente muneribus eius deo*] Testimonium nempe perhibuit deus muneribus seu hostiis Abel, quod sibi accepta essent tam verbo Ibidem.

quàm facto. Verbo, cùm dixit per Moysen: Respexit deus ad Abel, & ad munera eus. Facto, quoniam ignis de cælo descendens super hostiam, eam consumpsit. Vnde transslatio Theodotionis sic habet, Inflammauit dominus super Abel, & super munera eius. [*Et per illam*] fidem atque fidelem oblationem. [*Defunctus,*] hoc est à fratre occisus [*Adhuc loquitur*] id est merito suæ iustitiæ iustam vindictam exquirit de innocenti sua occisione, prout dominus aiebat ad Cain, Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Vel, defunctus adhuc loquitur, id est loquendi materiam nobis ministrat. Nam fides & opus eius reddunt eum tam commendabilem ac imitabilem, vt semper commemoranda sint nobis, nec deficiat laus eius de ore hominum vsque in æuum. [*Fide*] id est merito fidei. [*Enoch translatus est*] in paradisum terrestrem, angelico obsequio [*Ne videret*] id est ne experiretur [*Mortem*] naturalem & corporalem in seipso, tamen in fine mundi morietur, sicut Helias, Occidentur enim in Antichristo. Vel, ne videret mortem aliorum, præsertim tempore diluuij, quam videre, miserabile erat, [*Et non inueniebatur*] ab hominibus eum quærentibus, [*Quia transtulit illum deus*] in paradisum terrestrem. Hoc est quod legitur in Genesi, Enoch ambulauit cum deo, & non apparuit, quia transtulit illum dominus. [*Ante translationem eius testimonium habebat placuisse deo*] quoniam deus testabatur ad aliquos, quòd Enoch sibi placeret, & multi iusti testimonium perhibebant iustitiæ eius antequam transferretur in paradisum. De hoc Enoch scriptum est per Sapientem, Placens deo factus dilectus, & viuens inter peccatores transtatus est. Raptus est ne malitia mutaret intellectum eius. [*Sine fide enim impossibile est placere deo*] Oportet nanque habere habitum fidei, & interiorem actum eius ad hoc vt opus sit meritorium, quoniam fides dirigit intellectum ad finem supernaturalem. Vnde Romanis dixit Apostolus, Quicquid non est ex fide, peccatum est. [*Credere enim oportet accedentem ad deum*] id est colentem seu exorantem ipsum deum. [*Quia est*] hoc est quòd deus verè sit vnus verus deus, cui maximè conuenit esse. Hoc tamen per naturalem rationem cognosci potest, & multis philosophis ex proprij ingenij studio patuit. Nihilominus credendum proponitur, quia cõmunitas hominũ cui prouidet deus, nõ vacat huiusmodi naturalibus considerationibus de deo. Credere quoque oportet quòd [*Et inquirentibus se remunerator sit*] id est quòd deus cultoribus suis mercedem impendat. Sine horum duorum fide nemo adultus vnquam saluari potuit. Nec sufficit fides ista, sed alia multa credere est necesse. Forsitan tamen sufficit ante legem scriptam, & item sub lege, quantùm ad Gentiles, quibus sola lex naturalis data erat, nec obligabantur ad legem Mosaicam dummodo implicitam habuerint fidem de aduentu, incarnationéque Christi.

Qui enim credit quòd deus remunerator est, credit prouidentiam dei. Et per consequens credit modum humanæ saluationis saltem implicitè. Nunquam verò potuit aliquis saluari ex puris naturalibus cùm & fides sit supernaturale donum, & gratia dei vita æterna. [*Fide Noe responso accepto*] diuinitus [*De his quæ adhuc non videbantur*] id est de futuro diluuio, & hominũ generali interitu, de quibus ei oranti pro hominum emendatione, deus respondit, Finis vniuersæ carnis venit coram me, &c. [*Metuens aptauit*] id est conuenienter fecit & distinxit, [*Arcam*] de lignis læuigatis pro receptione animalium, [*In salutem domus suæ*] id est ad præseruandum seipsum & filios suos, suámque ac filiorum vxores à morte diluuij. [*Per quam*] arcam seu fidem, [*Damnauit mundum*] id est homines ostendit damnabiles, qui sibi arcam fabricanti credere noluerunt de futuro diluuio, neque pœnitentiam agere, sicut & Petrus in sua testatur epistola, Qui increduli fuerunt aliquando, sicut in diebus Noë cùm fabricaretur arca. [*Et iustitiæ quæ per fidem est*] id est quæ ex fide procedit, [*Hæres*] id est perpetuus possessor seu patrum suorum dignus successor, [*Est institutus*] per gratiam dei. Cæteris enim pereuntibus, in eo & domo sua duntaxat fides permansit.

¶Insuper ponit Apostolus exempla de patribus Iudęorum, ostendens quòd per fidem iustificati sunt. [*Fide qui vocatur Abraham*] quod interpretatur pater multarum gentium, qui ante vocatus est Abram, id est pater excelsus, [*Obediuit*] deo iubenti, Egredere de terra tua & de cognatione tua, Obediuit ergo, [*In locum exire*] videlicet in terram Chanaã, [*Quam accepturus erat*] à deo [*In hæreditatem*] non vtique in se, nec pro se: sed pro semine suo longo post tempore. Ait enim Stephanus in Actibus, Non dedit dominus ei in ea hæreditatem, nec passum pedis, [*Et exiit*] de terra propria [*Nesciens quo iret*] donec deus ei viam & terram monstrauit. Vnde fuerat quasi vagabundus, [*Fide moratus est in terra repromissionis tanquam aliena*] quia in ea hæreditatem non habuit, [*In casulis*] id est paruis tabernaculis seu tentoriis de loco ad locum portabilibus, [*Habitando cum Isaac & Iacob cohæredibus repromissionis eiusdem*] quibus promissa est terra hæc, sicut & Abrahæ. Dicit glossa hoc loco quòd non eodem tempore inhabitauerunt in terra hac. Veruntamen si litera Geneseos diligentius attendatur, inuenimus Abraham vixisse post natiuitatem Iacob. Quod etiam Lyra satis declarat, idcirco dimitto. Eodem ergo tempore habitauerunt in terra præfata, vt alij dicunt, Ideo verò morari non horruit in terra aliena. [*Expectabat enim fundamenta habentem ciuitatem*] id est firmiter sperauit tandem ingredi cælestem patriam in æternum fundatam, seu immobiliter stabilitam, [*Cuius artifex & conditor*] est [*Deus*] non homo. [*Fide*] id est merito fidei Abrahæ, vel propria fide. [*Et ipsa sara sterilis*] per naturam, [*Virtutem*] id est fœcunditatem, [*In conceptionem seminis*] id est ad concipiendum ex semine viri, [*Accepit, etiam præter tempus ætatis*] quoniam nonagenaria erat, desierántque ei fieri muliebria, [*Quoniam fidelem*] id est in promissis veracem, [*credidit esse eum qui repromiserat*] quòd Isaac nasceretur ex Sara. Dicunt quidam, hoc non posse exponi de Sara, quia ex infidelitate risit, propter quod angelus eam redarguit. Sed de Abraham, qui licet risserit, non tamen ex dubitatione seu admiratione & gaudio. Alij verò exponunt de Sara, dicentes eam post increpationem, iteratæ promissioni angelo credidisse. [*propter quod*] id est propter hanc fidem Abrahæ vel Saræ, [*Et ab vno*] patriarcha Abraham [*Orti sunt*] Iudæi [*Et hoc emortuo*] id est ab ipso

Gene.4. Iudith 13. Gene.5. Ibidem. Ecclo. 44. Sap. 4. Rom.3. Rom.14. Psalm.32. Psal.104. Esa. 40. Rom.6. Gene. 6. Gene.7. 1.Petri 3. Gene.17. Gene.12. Act.7. Gene.17.

A Abraham vetustate confecto ac infœcundo, quantũ ad Saram seu quamlibet vetulam. Vnde ad Rom. dictum est ꝙ non considerauit corpus suum emortuum. Postmodũ tamẽ plurimos generauit filios de Cethura fœmina iuniore. Senex nanque de iuuencula generare potest. Vel, ab vno, vtero Saræ, & hoc emortuo. i. naturali calore destituto. Orti ergo sunt denuo filij, [*Tanquam sydera cæli, in multitudinem, & sicut arena quæ est ad oram*] id est ad littus [*Maris innumerabilis.*] Propter multitudinem enim comparati sunt stellis cæli, & arenæ maris, secundũ quod dominus locutus est Abrahæ. Suspice cælum & numera stellas si potes, sic erit semen tuum. Quoniã tamen in populo isto ex Abraham & Sara nato, fuerunt quidã electi, & alij reprobi per stellas intelligi possunt electi, per arenam innumerabiles reprobi: [*iuxta fidem*]. i. in fide seu fidei adhærendo, [*Defuncti sunt omnes isti*] qui post diluuiũ fuerunt, vel omnes præter Enoch translatum, [*Non acceptis repromissionibus*] id est non adeptis cælestibus bonis eis promissis, [*sed a longe*] id est de terra & valle hac lachrymarum, seu fidei obscuritate, [*Eas aspicientes*] oculo fidei. Contemplabantur enim promissa cælestia, [*Et salutantes*] id est affectuosè ad eas suspirãtes hilariter eis applaudantes, quẽadmodum nautæ ciuitatem, ad quam nauigãt, intuentes salutant tandem [*Et confidentes quia peregrini & hospites sunt super terram*] Hic enim quasi in exilio habitauerunt. iuxta illud in psalmo, Ne fileas quoniam aduena ego sum apud te, & peregrinus sicut omnes patres mei, [*qui enim hæc dicunt*]. i. qui se in hac vita hospites & peregrinos esse veracter asserunt, [*significant*] id est verbo & facto

B ostendunt, [*Et patriam inquirere*] non terrenam, sed cælestem. Sicut subiungitur, [*Et sẽ quidem illius*] patriæ [*Meminissent*] id est si Chaldææ ac Mesopotamiæ recordati fuissent cum affectu redeũdi, [*Habebant vtique tempus reuertendi*] ad patriam illam. [*Nunc autem meliorem appetunt*] id est modò sic est, quòd suo tempore meliorem patriam optauerunt [*id est cælestem*] respectu cuius peregrinos se esse professi sunt. Iacob tamen rediit in Mesopotamiam, sed non ad perseuerandum in ea. [*Ideo non confunditur*] id est, indignum vel indecens non arbitratur [*Deus*] omnipotens, qui est omnium deus, [*Vocari deus eorum*] specialiter, eò quòd ei specialiter adhæreant, eúmque honorent in omnibus, & ipse singulariter prouidet eis. Propter quod dominus ait ad Moysen, Hæc dices filiis Israël, Deus patrum vestrorum, deus Abraham, deus Isaac, & deus Iacob misit me ad vos. Hoc nomen mihi est in æternum, & hoc est memoriale meum in generatione & generationem. [*Fide obtulit*] id est offerre paratus fuit [*Abraham Isaac*] filium suum [*Cum tentaretur*] ipse Abraham à deo, qui tentat, non vt fallat, aut sciat: sed vt occasionem prome-rendi ministret, & alios scire quid faciat, [*Et vnigenitum offerebat*] Non quòd solũ Isaac pro tunc habebat in filium. Habuit nanque & alios multos de Cethura, sed solus Isaac fuit hæres, & natus de libera. [*Qui*] Abraham [*susceperat repromissiones*] id est iteratas promissiones implendas per Isaac, scilicet quòd multos filios procrearet, & terram Chanaan possideret in semine Isaac,] *Ad quem*] Abraham [*Dictum*

C *est*] à deo. [*Quia in Isaac vocabitur tibi semen*] id est nati ex Isaac vocabuntur filij tui, & bona tibi promissa consequentur. Huic autẽ promissioni repugnare videbatur oblatio Isaac, qui tempore illo nondum genuit prolem, sed Abraham non dubitauit de veritate promissionis diuinæ. Cuius ratio subditur, [*Arbitrans*] scilicet Abraham [*Quia & a mortuis suscitare potens est deus*] non solùm Isaac filium suum, sed omnem defunctum. Non enim videbatur alius modus, quo posset impleri diuina promisio de multiplicatione filiorum ab Isaac, si Isaac oblatus fuisset, nisi resuscitaretur. Et quoniam Abraham sciuit deum hoc posse, non dubitauit in fide, [*Vnde &*] Abraham [*Eum*] videlicet Isaac [*In parabolam*] id est typicam significationem [*Accepit*] Intellexit nanque per Isaac significari Christum, & per immolationem Isaac, Christi passionem. Per hoc tamen quòd non Isaac, sed aries immolatus est, præfigurabatur, quòd Christus secundum diuinitatem suam impassibilis fuit: secundum humanitatẽ verò occisus est. [*Fide & de futuris*] id est de futurorum bonorum collatione [*Benedixit Isaac*] patriarcha [*Iacob et Esau*] filiis suis. Benedictio nanque eorum fuit de bonis futuris, quia impleta non fuit in illis duobus filiis Isaac. (Non enim Esau seruiuit Iacob) sed impleta fuit in populis natis ex illis. Nam tempore Dauid & Salomonis Idumęi orti ex Esau seruierunt Iudęis filiis Iacob. Per hoc autem quòd Iacob ante Isaac benedictionem sortitus est, mysticè signabatur, quod populus Christianus iunior consequeretur benedictionem Iudæorum. [*Fide Iacob moriens*] id est morti propinquans [*singulos filiorum Ioseph benedixit*] videlicet Effraim & Manassem, præponens Effraim iuniorem Manasse seniori. Quoniam deo reuelante

D te præuidit regnum decem tribuum transferendum ad filios Effraim, quod in Hieroboam cœpit impleri, & quoniam nouit tribum Effraim maiorem futuram, [*Et adorauit fastigium virgæ eius*] id est ipse Iacob post benedictionem filiorum Ioseph, & iuramentum quo Ioseph iurauit, quod sepeliret patrem suum in terra Chanaan, in spelunca duplici, tunc ipse Iacob adorauit deum innixius, erectus vel incumbens super fastigium, id est cacumen virgæ eius, id est baculi sui, quem propter senectutem tenebat in manibus eius. Vel, virgæ eius, id est sceptri quod Ioseph portauit in signum traditæ sibi potestatis super AEgyptum, quod Iacob accepit in manibus suis, quando Ioseph iurauit. Quo iuramento completo, Iacob innitens sceptri fastigio adorauit, conuersus ad caput lectuli, vt nostra habet translatio. Loco cuius translatio septuaginta interpretum continet. Adorauit fastigium virgæ eius, sicut hîc allegatur. [*Fide Ioseph moriens de profectione filiorum Israel memoratus est*] id est egressum eorum ex AEgypto prædixit, [*Et de ossibus suis mandauit*] hoc est filiis Israël præcepit, vt tollerent secũ ossa sua, sepelirentq; ea in spelunca duplici (secundũ quod dicitur) in qua sepulti sunt Adam & Eua, Abraham & Sara, Isaac, Iacob & Lya. Vnde dixit Ioseph, Deus visitabit vos, efferte ossa mea vobiscũ. In hac quippe terra sepeliri volebant sancti patriarchæ secundũ Hieronymũ, quia nouerant in ea Christũ nasciturũ atque passurũ, vt simul cũ eo resurgerent cũ quo scimus multorum sanctorũ qui dormierãt corpora resurrexisse. [*Fide Moyses natus, occultatus est mensibus tribus a parentibus suis*] ex fide parẽtũ. Diutius autẽ eũ celare

Rom.4. Gene.25. Gene.15. Act.7. Ioan.8. Psalm.36. Gene.27. Act. 10. Exod.3. Gene.22. 1.Mac.2. Deut. 8. Gene.25. Gene.21. Galat.3. Rom.9. 1.Reg.2. Gene.22. Gene.27. 1.Reg.8. Gene. 48. 1.Reg.14. Gene. 49. Gene. 46. Gene.25. Gene.35. Gene. 49. Gene. 50.

Hieron. non poterant. Occultauerunt verò eum, [Eo *quod vidiſſent elegantem infantem*] id eſt præter ſolitum ve- E
Matth. 27. nuſtate & gratia magis decoratum. Propter quod ſperauerunt deum aliquid magni operaturũ per il-
Exod. 2. lum infantem [Et *non timuerunt*] timore completo, quamuis aliqualiter timuerint [*Regis edictum*] id eſt
Eccleſ. 43. Pharaonis præceptum, qui iuſſit omnes maſculos Hebræorum necari, & in flumen iactari. [*Fide Moyſes*
Exod. 1. *grandis factus*] mente & corpore, id eſt virtuoſus atque adultus, [*Negauit*] operibus, quamuis non verbis,
Exod. 2. videlicet occidendo AEgyptium, & fugiendo regis palatium [*Se eſſe filium*] adoptiuum [*Filiæ Pharao-*
Exod. 1. *nis*] quæ eum adoptauit in filium [*Magis eligens affligi cum populo dei*] id eſt cum filiis Iſraël, qui tunc
vehementer ab AEgyptiis opprimebantur [*Quam temporalis peccati habere iucunditatem*] id eſt quàm
eſſe in regis palatio, atque corporalibus trãſitoriiſque frui delitiis [*Maiores diuitias æſtimans theſauro* AE-
gyptiorum, improperium chriſti] id eſt perſecutionem & tribulationem figuratiuam paſſionis Chriſti, vtiliorem & fructuoſiorem iudicans vniuerſis AEgypti delitiis. [*Aſpiciebat enim in remunerationem*] id
2. Cor. 4. eſt iuſtum dei iudicium, & vniuerſorum debitam retributionem penſauit. Quàm ſcilicet momenta-
Pſalm. 118. neum, & breue tribulationis præſentis, æternum gloriæ pondus operatur in nobis. Vnde Pſalmiſta, Inclinaui, inquit, cor meum ad faciendas iuſtificationes tuas in æternum, propter retributionem. Verũtamen magis conuertendus eſt oculus mentis ad dei honorem, quàm ad propriam mercedem, potiúſque induci debemus ad bene agendum ac patiendum ex diuino amore quàm remunerationis deſide-
Ioan. 10. rio: aliter eſſemus mercenarij, non ſerui fideles neque amici. [*Fide reliquit* AEgyptum *non veritus animo-* F
Exod. 2. *ſitatem regis*] id eſt ſuperbiam Pharaonis. Hoc quidam intelligunt de fuga Moyſi ab AEgypto ſtatim
Chryſoſt. percuſſo AEgyptio. Vnde Chryſoſtomus dicit, Quòd Moyſes primò fugit in terram Madian, nõ fuit metus, ſed fides, quia credebat ſe liberari à deo. Noluit in AEgypto manere, ne eſſet cauſa iactantiæ ſi ſe in apertum præcipitaret periculum. Veruntamen in Exodo manifeſtè habetur, quòd Moyſes timuit, cùm audiſſet patefactum eſſe homicidium quo occidit AEgyptium, & fugit à facie Paraonis. Ideo
Exod. 2. Act. 2. alii exponũt hæc de egreſſo Moyſe ex AEgypto ſimul cum filiis Iſraël. Quibus obuiare videtur quod ſubditur de celebratione Paſchæ, quæ præceſſit egreſſum prædictum, niſi dicatur quòd non ſeruatur
Exod. 12. hoc loco ordo rei geſtæ, [*Inuiſibilem enim*] deum [*Tanquam videns ſuſtinuit*] id eſt tam fiducialiter expe
ctauit, & in eius auxilio confidebat ac ſi eum vidiſſet. [*Fide celebrauit*] Moyſes [*Paſcha*] id eſt agni paſchalis immolationem, eſum ac ritum, credens populum hoc modo ſaluandum. [Et *ſanguinis agni*] illius [*Effuſionem*] celebrauit, liniendo poſtes & ſuperliminaria domorum ſanguine agni ſecundum impe
rium domini, [*Ne qui vaſtabat primitiua*] id eſt ne angelus occidens primogenita hominum & iumen-
Exod. 10. torum in tota AEgypto, [*Tangeret eos*] id eſt Hebræos vaſtaret. Iuſſerat enim dominus Moyſi, vt filij
Exod. 12. Iſraël ſanguine agni poſtes & ſuperliminaria domorum ſuarum linirent, quatenus angelus cernens domos ita linitas tranſiliret, nec tangeret habitatores. Quo figurabatur, quòd ſignati ſanguine Chriſti, G
Exod. 14. non opprimuntur à tentatore. [*Fide*] filij Iſraël [*Tranſierunt mare rubrum*] id eſt per alueum exiccatum, in quo paulò ante aqua maris fluebat, [*Tanquam per aridam terram*] aqua maris diuina virtute diuiſa, & exiſtente ea filiis Iſraël pro muro à dextris & à ſiniſtris, [*Quod*] iter [*Experti*] id eſt atteſtantes [AEgyptij] ſequentes filios Iſraël per viam maris rubri [*Deuorati ſunt*] hoc eſt ſubmerſi, occurrentibus eis aquis, & domino eos inuoluente in mediis fluctibus. [*Fide*] id eſt merito fidei Iſraëlitarum
Ioſue 6. credentium deo, [*Muri Hierico corruerunt*] miraculosè virtute diuina, [*Circuitu dierum ſeptem*] id eſt
Ioſue 2. completo circuitu qui per ſeptem dies factus eſt ſemel vno quoque die à toto populo Iſraël. [*Fide*] id eſt propter fidem [*Raab meretrix non periit*] id eſt occiſa non eſt [*Cum incredulis*] Chananæis, quoniam credidit deum eſſe verum ac omnipotentem, ita vt daret filiis Iſraël terram Chanaan, ſicut promiſit, [*Excipiens exploratores*] duos viros miſſos à Ioſue [*Cum pace*] Nam occultauit eos atque pacificè dimiſit eoſdem, [Et *quid adhuc dicam?*] id eſt totum quod præſentem concernit materiam explicare non poſſum. [*Deficiet enim me tempus enarrantem*] id eſt ſpatium vitæ vel conſcriptionis huius e-
Iudic. 6. piſtolæ mihi nimis breue erit ad eloquendum [*De Gedeon*] cui angelus dixit, Dominus tecum viro-
Iudic. 45. rum fortiſſimè. Qui cum viris trecentis debellauit numeroſiſſimum exercitum Madianitarum. [*Ba-*
Iud. 16. *rach.*] filio Abinonem, qui cum decem millibus pugnatorum occidit centum millia aduerſariorum.
Iud. 12. [*Sampſon*] id eſt de Sampſone filio Manue ex tribu Dan, qui Philiſtæos oppreſſit. [*Iepte*] Galadite. qui
1. Reg. 17. filios Amon deiecit. [*Dauid*] rege, qui adhuc adoleſcens, leonem, vrſum atque gigantem extinxit. [*Sa-* H
1. Reg. 9. *muel*] filio Elchanæ, qui poſt Heli iudicauit Iſraëlem, [Et *aliis prophetis veteris teſtamenti.*] Ex iis cõſtat,
Iud. 8. quòd omnes iam nominati ſancti fuerunt, qui in ſanctorum ponuntur catalogo. Vnde ſi aliqua illicita
Iud. 11. commiſerunt, pœnitentiam feciſſe creduntur. Vt Gedeon de hoc quòd contra legem fecit ſibi Ephot,
Iud. 16. ſeu veſtem ſacerdotalem. Et Iepte, de hoc quòd propriam obtulit filiam. Niſi dicatur hoc feciſſe ex oc
Epiſt. culto ſpiritus ſancti inſtinctu. Ex quo motus eſt & Sampſon ad occidendum ſeipſum cum hoſtibus ſuis. Ideo de ſanctitate Sampſonis dubitandum non eſt. [*Qui*] iam præfati [*per fidem vicerunt regna*] Ma
Abacuc 2. dian, Ammonita rũ, Philiſtinorum, Syrorum, &c. quæ omnia in libro Iudicũ plenius continentur, [*O-*
Rom. 4. *perati ſunt iuſtitiam*] Iuſtus enim ex fide viuit, & prædicti iudices iuſta exercuerunt iudicia [*Adepti ſunt repromiſſiones*] id eſt bona eius promiſſa. Aliqua enim promiſſa in præſenti ſortiti ſunt vita, puta victorias, principatum & pacem. Aliqua verò poſt vitam hanc, maximè poſt Chriſti aduentum, videlicet bo
na cæleſtia. Quod autem ſupra dictum eſt. Iuxta fidem hi omnes defuncti ſunt, nõ acceptis promiſſio-
1. Reg. 17. nibus, intelligitur de promiſſionibus patriæ, [*Obturauerunt*] id eſt occidendo, vel à deuoratione prohi-
Iudi. 14. bendo clauſerunt. [*Ora leonum*] vt Dauid, Sampſon & Daniel [*Extinxerunt impetum ignis*] vt Aaron, vt
Daniel. 6. tres pueri in camino [*Effugauerunt*] id eſt in fugã verterũt [*Aciem gladii*] id eſt exercitum gladiis cinctũ,
Daniel. 3. ſicut in lib. Iudicũ, Regũ, & Paralip. fæpiſsimè recitatur, [*Conualuerunt*] miraculosè [*De infirmitate*] læta-

A [illegible] Ezechias & Iob. [*Fortes facti ſunt in bello*] corporali contra hoſtes viſibiles, & ſpirituali contra ho- 4. Reg. 20.
ſtes inuiſibiles, vt patet de Dauid, & Machabæo, & fratribus eius, [*Caſtra verterunt*]. i. deſtruxerunt [*Ex-* Iob. 42.
ercitum]. i. alienigenarum [*Acceperunt mulieres*] videlicet mulier Sunamitis & vidua Sydona [*De reſurre-* 1. Marc. 3.
ctione]. i. mediante reſurrectione, ſed per reſuſcitationem ex mortuis [*Mortuos ſuos*]. i. filios ſuos defun- 4. Reg. 42.
ctos. Helias nanque reſuſcitauit filium viduæ Sydonę, Heliſæus filium mulieris Sunamitis. [*Alij autem*] 3. Reg. 17.
ſanctorum [*pro fide diſtenti ſunt*]. i. in tormentis extẽti, vt legitur de ſeptem fratribus Machabæis & aliis
quibuſdam, [*Non ſuſcipientes redemptionem*]. i. præſentium pœnarum euaſionem. [*Vt meliorem inueni-* 2. Mac. 7.
rent reſurrectionem] in die nouiſſimo: quam inuenturi non erant, ſi præſentes pœnas curaſſent euadere.
Hoc eſt, quatenus beatam immutationem, atque fœlicem ſuſcitationem in die iudicij conſequi mere-
rentur, de qua 2. Mach. vnus fratrum illorum dicebat, Rex mundi deus defunctos nos pro ſuis legibus Ibidem.
in æternæ vitæ reſurrectione ſuſcitabit. [*Alij vero ludibria*]. i. irriſiones, contumeliáſque verborum, [Et
verba experti, inſuper et vincula et carceres]. i. incarcerationes. In eo q̃ ait, inſuper, notat hæc in eiſdem fa
cta perſonis, videlicet in Hieremia, Sampſone, Michea. [*Lapidati ſunt*] vt Hieremias in AEgypto, Zacha Hiere. 36.
rias filius Ioiadæ pontificis inter templum & altare, [*Secti ſunt*] vt Eſaias à manaſſe, [*Tentati ſunt*] aduer- Iudicũ. 16.
ſitatibus, vt Tobias. Vel blandis promiſſionibus, vt auerterentur à deo: vt Mathatias & Eleazarus, [*In* 2. Reg. 22.
B *occiſione gladij*] id eſt gladio facta, [*Mortui ſunt,*] Nam & Manaſſes impleuit Hieruſalem ſanguine inno 2. Para. 24.
centum vſque ad os. [*Circuierunt*] varia mundi loca, [*In melotis*]. i. veſtibus factis de pilis camelorum, ſi- Tobiæ. 2.
cut Ioan. Bapti. Vel melota, eſt pellis hiſpida animalis quod dicitur melus, [*In pellibus caprinis*] vt He- 1. Mach. 2.
lias [*Egentes*] victu atque amictu, [*Angustiati*]. i. diuerſis animi afflictionibus preſi, [*Afflicti*] in corpore 2. Mach. 6.
[*Quibus dignus non erat mundus*] id eſt mundanorum hominum cœtus: quia & ipſi ea quæ mundi ſunt 4. Reg. 21.
vilipenderunt, & mundus propter ſuam impietatem dignus non fuit conuerſatione ipſorum. [*In ſolitu-* Matth. 2.
dinibus] id eſt, locis deſertis, [*Errantes*] per deuia, vt Dauid cum ſuis tempore Saulis. Et Mathatias cum Matth. 11.
ſuis tempore Antiochi illuſtris, [*In montibus, et in ſpeluncis, et in cauernis terræ*] commorantes, vt legitur 4. Reg. 1.
de Helia, & filiis prophetarum, quos abſcondit Abdias tempore Iezabel. Vnde & Dauid, Ecce, inquit, Ioan. 15.
elongaui fugiens, & manſi in ſolitudine, Fugerunt enim hominum aſpectus ac ſtrepitus, vt deo vacarẽt 1. Reg. 26.
liberius. [Et *hi omnes teſtimonio fidei*] id eſt actione procedente ex fide, vel paſsione propter fidem ſuſce 1. Mach. 1.
pta, dante teſtimonium eis quòd verè fideles fuerunt, [*Probati*] id eſt diuinitus approbati, commenda- 3. Reg. 18.
bilésque effecti. [*Non acceperunt repromiſſionem*] id eſt cæleſtem hæreditatem promiſſam ante Chriſti Pſalm. 34.
paſsionem, [*Deo aliquid melius pro nobis,*] id eſt pro noſtra vtilitate [*Prouidente*] videlicet, [*Vt non ſine no* 2. Corin. 10
bis conſummarentur,] id eſt ne ante miniſtros noui teſtamenti æterna beatitudine perfruerentur. Detine Sapient. 3.
bantur enim in lymbo vſque ad Chriſti paſsionem, antequam decollatus eſt Ioannes Bap. noui teſta- Finis.
menti miniſter & præco. Sícque propter maius gaudium procurandum ſimul beatificati ſunt ſancti an
C tiqui, & aliqui qui erant tempore Chriſti. Vel ſic, non acceperunt repromiſionem, id eſt corporis ſto- Matth. 14.
lam ſeu glorificationem, deo pro nobis aliquid melius prouidente, vt non ſine nobis conſummarentur. Marci. 6.
.i. ne ante diem iudicij hanc gloriam conſequerentur: ſed tunc omnes ſimul ſuſcitemur & conglorificemur, atque de beatitudine tanta mutuò congratulemur.

Cap. XII. [*Ideoque et nos tantam habentes impoſitam nubem teſtium, etc.*]

Articulus XII.

Acta in præcedenti cap. exhortatione ad fidei ſtabilitatem: nunc introducitur Hebræ. 11.
admonitio ad pacem ac patientiam. [*Ideoque*] videlicet propter rationes in ſuperiori cap. tactas [Et *nos tantam*] id eſt tam copioſam ſeu numeroſam, [*Habentes impoſitam*] id eſt exemplariter propoſitam nobis, [*Nubem teſtium*] id eſt multitudinem ſanctorum. Qui ad ſimilitudinem nubium alti ſunt contẽplatione, ſplen Eſaiæ 60.
didi cordis puritate, ſpiritualiter pluentes, influendo ſtillicida ſapientiæ & refri
geria concupiſcentiæ: de quibus propheta, Qui ſunt iſti qui vt nubes volant? Hi
quoque ſunt teſtes dei, quoniam verbo & facto oſtendunt vera eſſe diuina elo-
D quia, dum ipſum deum in cunctis glorificãt [*Deponentes omne pondus*] id eſt inclinationẽ advitia pertrahentem, quemadmodum grauitas trahit deorſum. Quod enim in corporalibus facit põdus, hoc in ſpitualibus efficit amor. Trahit etiam quémque ſua voluptas. [Et *circunſtans*]. i. ex omni parte imminens & impugnans, [*Nos peccatum*] quia in proſperis impugnat vana gloria, in aduerſis inordinata triſtitia, [*Per patientiam*] id eſt omnia obſtacula atque aduerſa fortiter tranſiliendo & ſuſtinendo, nec propterea à bonis ceſſando, [*Curramus*] animo prompto, & corde ſpontaneo, & ſi opus eſt, etiam motu corporeo, [*Ad propoſitum nobis certamen*] id eſt ad prælium nobis iniunctum contra diabolum, carnem ac mundũ, vel ad martyrium ſeu iuſtitiæ defenſionẽ. Vnde in Eccleſiaſtico legitur, Pro iuſtitia agonizare pro anima tua, & vſque ad mortem certa, pro iuſtitia, & deus expugnabit pro te. [*Aſpicientes*] id eſt oculũ men Eccleſi. 4.
tis proiicientes, [*In authorem fidei, et conſummatorem veſum*] id eſt in dominum ſaluatorem. Qui dicitur
author fidei, quia vt deus eam infundit, atque vt homo, eam potiſsimum prædicauit ac docuit. Dicitur
quoque fidei conſummator, quoniam eam miraculis confirmauit, & fideles à fide transfert ad ſpeciem
faciens fidei ſuccedere beatificam viſionem, quæ eſt conſummatio ſiue perfectio fidei, [*Qui propoſito*
ſibi gaudio]. i. gloria regni ſibi oblata, quando Iudæi voluerunt eum conſtituere regem, & in die palmarum honorificè eum perſequebantur. Vel propoſito ſibi gaudio. i. præmio accidentali, ad quod patien-
do peruenit. Vel, propoſito ſibi gaudio, quia in ſuperiori parte animæ plenus ſemper erat gaudio ſem- Ioan. 6.
per beatæ fruitionis, [*Suſtinuit crucem*] id eſt crucifixionem ſponte ex ardentiſsima charitate. Oblatus Matth. 20.

Esa.53. Sapien.2. Epist. Ioan.9. Ioan.8. Luc.23. Ioan.13. Prouer.3. Iob 5. Hiere.10. Roma.8. Apoc.3. Ezec.16. Psalm. 80. Iob.33. Prouer.13. Prouer.15. Prouer. 13. Eccle.30. Iob.30. Ioan.8. Finis. 1. Thessa.4 Esa. 24.

est enim quia voluit,[*confusione contempta*]hoc est tam ignominiosam passionem non reputans fugiẽ- E
dam,sed suam confusionem pro nihilo reputans,seu æquanimiter sustinens,dummodo nos per eam ad
cælestis paradisi honorem reduceret, [*Atque in dextera sedis dei sedet*] id est ad æqualitatem dei patris in
throno gloriæ residentis requiescit.[*Recogitate eum*] id est repetitis vicibus, seu frequenter memores
estote eius,videlicet Christi,[*Qui talem sustinuit a peccatoribus*]peruersis Iudæis,[*Aduersus semetipsum con
tradictionem*]id est blasphemiam,negationem, & impiissimam impugnationem in verbis & factis. Dixe
runt nanque euangelistis testantibus, Non est hic homo à deo.Et,Nos scimus quia hic homo peccator
est.Et,Nunc scimus,quia dæmonium habes.In passione quoque dixerunt, Hunc inuenimus subuer-
tentem gentem nostram,[*Vt non fatigemini*]propter tribulationes & labores vitæ præsentis, [*Animis*].i.
cordibus seu spiritus vestris deficientes.i.à bono cessantes, & aduersitatibus seu tentationibus succum-
bentes.Christus enim omnibus nobis in exemplum proponitur,sempérq; à nobis aspiciendus est,qua-
tenus eius vestigia imitemur.Idcirco exemplo Christi cuncta aduersa læto animo sustinere debemus,
quoniam non est seruus maior domino suo.Meritò denique non debetis deficere, [*Nondum enim vsque
ad sanguinem*]id est sanguinis effusionem seu martyrium,[*Restitistis*]aduersariis veritatis,[*Aduersus pec-
catum repugnantes*]id est infidelitati & cæteris vitiis reluctantes.

¶ Deinceps increpat Apostolus eos quòd non attẽderunt sacram scripturam ad patientiam inuictissi-
mam dulciter excitantem,[*Et obliti estis consolationis*].i.scripturæ consolatoriæ, [*Quæ vobis tanquam fi-* F
lijs]dei adoptiuis[*Loquitur,dicens*]in persona sapientis.[*Eili mi,noli negligere*]id est despicere,non aduer
tere seu refutare,[*Disciplinam domini*]id est pœnam vel tribulationem à deo inflictam,[*Neque fatigeris*]
per impatientiam aut pusillanimitatem, [*Dum ab eo argueris*] per iustam increpationem verborum seu
verberum,mediatè vel immediatè.Ideo legitur apud Iob,Beatus homo qui corripitur à domino. In-
crepationem ergo domini ne reprobes.Et Hieremias precatur,Corripe me domine,veruntamen in iu-
dicio,& non furore.[*Quem enim diligit*]id est cui bonum gratiæ in præsenti & bonum gloriæ in futuro
vult,[*Dominus castigat*].i. paternè corrigit in præsenti,ne postea durius crucietur[*Flagellat autem omnem
filium quem recipit*]numerum beatorum,& quem habet acceptum.Nam & proprio,naturalíque filio nõ
pepercit.Hoc est quod in Apocal. protestatur,Ego quos amo,arguo & castigo.Imò periculosissimum
est,&maximum diuini odij,reprobationísque signum,non castigari nec argui à deo in seculo istо:pro-
ut per Ezechielem dominus ait populo reprobo,Zelus meus recessit à te,non irascar tibi amplius. Itẽ-
que in Psal.Dimisit eos secundum desideria cordis eorũ,ibunt in adinuentionibus suis. Ex præinducta
insuper authoritate infert apostolus institutionem moralem, [*In disciplina*] .i. correctione iuste illata,
[*Perseuerate*]vsque in finem eam æquanimiter sustinendo,dicentes singuli illud Iob.Peccaui & verè de
liqui,& vt eram dignus,non recepi.Hinc enim scriptum est,Egestas & ignominia ei qui deserit disci-
plinam:qui autem acquiescit arguenti,glorificabitur.Alio quoque loco Salo.loquitur, Qui abiicit di- G
sciplinam,despicit animam suam:qui autem acquiescit increpationibus,possessor est cordis.

¶Cur autem in disciplina perseuerandum sit,subditur.[*Tanquam filijs offert se vobis deus*].i.tam clemẽ-
ter & prouidentialiter se habet ad vos,sicut decet patrem se habere ad filios,ideo corripit.[*Quis enim fi-
lius,quem non corripit pater?*]si peccauerit,tanquam dicat:nullus.Scriptum est enim, Qui parcit virgæ,
odit filium suum.Qui autem diligit illum,instanter erudit.Et alibi, Qui diligit filium suum, assiduat
illi flagella,vt lætetur in nouissimo.[*Quod si extra disciplinam estis*]ita quòd virga dei non est super vos,
sicut de impiis legitur,[*Cuius*]disciplinæ[*Participes facti sunt omnes*]filij & electi,eam experiendo,[*Ergo
adulteri*]id est non spiritualiter à deo geniti, sed filij adulterini , filij vtique huius seculi atque diaboli
[*Estis*]prout apud Ioannem scribitur de quibusdam,Vos ex patre diabolo estis.

¶Deinde probat apostolus per locum à maiori,& per exemplum in naturalibus,quòd obediendum sit
deo,recipiendo disciplinam patienter ab eo[*Deinde*]id est,ex sequentibus idem patescit,[*Patres quidem
carnis nostræ*]id est patres nostros carnales,à quibus corpus,non animam sortiti sumus,[*Habuimus eruditores*]
præsertim tempore nostræ iuuentutis.Pater enim debet filio nutrimentum ac documentum, [*Et
reuerebamur eos*]id est honorem cum timore eis impendebamus. [*Non multo magis obtemperabimus*] id
obediemus,[*Patri spirituum*]id est deo creatori animarum,[*Et viuemus?*]vita gratiæ? q. d. Hoc multo ra
tionabilius est,sicut & anima corpore est nobilior, Quantò enim plura ac potiora à deo bona suscepi- H
mus,tantò amplius ei parere tenemur. [*Et illi quidem*] patres nostri carnales, [*In tempore paucorum die-
rum*]videlicet durante adolescẽtia nostra,[*secundum voluntatem suam erudiebant nos*]id est in his quæ eis
bona apparuerunt,videlicet in honestate humana,& traditionibus secularibus. [*Hic autem*]pater spiri-
tuum erudit nos per inspirationem internam & sacræ scripturæ lectionem seu prædicationem, [*Ad id
quod vtile est*].i.ad bona gratiæ,& beatitudinem gloriæ,vt ea assequamur, [*In recipiendo sanctificationem
eius*].i.cordis expurgationem à vitiis, & puritatem diuinæ illustrationis.Hæc est enim voluntas dei,san
ctificatio nostra . Præterea admonet in disciplina persistendum propter copiosissimum fructum ex ea
sequentem.[*Omnis autem disciplina*].i.correptio pro peccatis inflicta,[*In præsenti quidem*]seculo . Vel in
præsenti.i.ea durante,[*Videtur non esse gaudij,sed mœroris*].i.non delectabilis,sed molesta. Talis enim vi
detur carnalis, quamuis spirituales eam delectabiliter patiantur propter vtilitatẽ ipsius, quemadmodũ
æger libenter recipit potionẽ amaram propter spem sanitatis.Verè tamen disciplina ista est in se mole-
sta,cum sit quędam pœna.Disciplina verò(quę à discendo nomen accepit,quę & sciẽtia dicitur)in sua
natura iucúda & dulcis est,[*Postea autem*].i.in vita futura[*Fructum pacatissimum exercitatis per eam reddat
iustitiæ*].i.in patria reddet.i.dari faciet,per modũ causæ meritorię,fructum pacatissimũ iustitiæ.i.quie-
tissimam mercedem,seu beatitudinem desideriũ quietantem.Qui fructus ex iustitia oritur,& iustè cõ
fertur,exercitatis.i.in actibus virtuosis habituatis,per eá disciplinam . Ideo dictum est alio loco , Non

A sunt condignæ passiones huius temporis ad futurã gloriã quæ reuelabitur in nobis . Et rursus,Id quod Roma.8.
in præsenti est momentaneum & leue tribulationis nostræ, supra modum æternũ gloriæ pondus ope-
ratur in nobis.[*Propter quod remissas manus*].i.pigras & tepidas affectiones,[*Et soluta genua*].i.fortitudiné 2.Cor.4.
qua ante stetistis,nunc debilitatam,[*Erigite*] ad deum .i. perficite vt charitatis affectus in vobis flamme-
scant,& ad cælos vos subleuent.Fortitudo quoque animæ corroboretur in vobis,Corporis etiam ma-
nus ac genua debemus ad deum leuare stando erecti ad deum in oratione ac contemplatione : iuxta il-
lud,Leuemus corda nostra cum manibus ad deum in cælos,[*Et gressus rectos*].i.opera iusta,[*Facite pedi
bus vestris*].i.ex interioribus virtutibus animæ,quibus itur ad deum,videlicet ex fide,spe & charitate,si- Tren.3.
ne quibus nulla actio meritoria est,[*Vt non claudicans*].i. instabilis,vagus & in via domini nutãs,[*Quis*]
vestrũm[*Erret*]ab vltimo fine,[*Magis autem sanetur*]à vulneribus animæ.i.peccatis.[*Pacem*]. i.tranquil-
litatem,siue concordiam[*sequimini*].i.seruare curate[*cum omnibus*] proximis amicis & æmulis . Quod
intelligendum est de vera spiritualíque pace,propter quod & Romanis dictum est, Si fieri potest,cum Rom.12.
omnibus hominibus pacem habentes,[*Et sanctimoniam*].i.cordis munditiam,iuxta illud,Omnia custo- Prouer. 4.
dia custodi cor tuum,[*Sine qua*]pace & sanctimonia[*Nemo videbit deum*] in patria . Beati enim pacifici, Matt.5.
quoniam filij dei vocabuntur.Beati quoque mundo corde,quoniam ipsi deum videbunt,[*Contemplan Ibidem.
tes*].i.solicitè præcauentes [*Nequis desit gratiæ dei*].i.ne aliquis vestrũm elongetur,ac separetur à gratia
dei,quæ omnibus præsto est,dummodo fecerint quod in se est.Vel,ne quis desit gratiæ dei.i .ne gratia
B dei in vobis imperfecta sit propter negligentiam vestram.Sed potius in ea proficite,[*Nequa radix amari-
tudinis*].i.ne aliqua passio vitiosa,pœnalis,seu pœnam promerens,[*Sursum germinans*] . i .in consensum
vel opus prorumpens,[*impediat*]gratiam & salutem, [*Et per illam*]amaritudinem[*inquinentur*].i. scanda Osee.12.
lizentur seu perturbentur,[*Multi*]ex impatientia.Vnde in lege præcepitur, Non sit inter vos radix ger-
minans fel & amaritudinem.Et quidã sapiens,Non est sensus,vbi abundat amaritudo.[*Ne quis*]sit[*For- Deut.39.
nicator*]spiritualis,recedẽdo à fide.Est enim spiritualis fornicatio,quia de° relinquitur.De qua propheta, Eccle.21.
Fornicati sunt à deo. Et in Psalmo,Fornicati sunt in adinuẽtionibus suis.Vel,ne quis sit fornicator cor Osee.4.
Fornicati sunt à deo. Et in Psalmo,Fornicati sunt in adinuẽtionibus suis.Vel,ne quis sit fornicator cor Psalm.105.
poralis,illicitum concubitum committendo,[*Aut prophanus*].i.penitus irreligiosus, tanquam procul à Roma.16.
phano.i.remotus à templo,seruiens suo ventri magis quà deo,vt gulosi,[*Vt Esau,qui propter vnã escam*] Gene.25.
puta lenticulam à Iacob paratam,[*Vendidit*]ipsi Iacob[*Primitiua sua*].i.primogenita.s.dignitatẽ primo-
genitorum,hoc est honorem sacerdotii,prout in Genesi narratur.Primogeniti autem in lege naturæ e-
rant sacerdotes,& speciales vestes habebant,quibus tempore sacerdotij vtebantur habebantque dupli-
cem portionem in hæreditate.Ius autem primogenituræ,& dignitas sacerdotij,spirituale sunt bonum.
Ideo Esau in vendendo,incidit in symoniam:non tamen Iacob, quoniam propriè non emit ea , sed sui
vexationem redemit,quoniam ex ordinatione diuina ei debebantur primogenita.Itaque non aliquis ve
C strũm fornicator aut prophanus, vt Esau.[*Scitote enim quoniam est postea*]reuersus de agro,& Iacob iam
benedicto ,[*capiens*]Esau.*Hæreditare*].i. hæreditariè possidere vel sumere[*Benedictionem*]Isaac, [*Re- Gene.27.
probatus est*]à deo,& ab impetratione benedictionis prohibitus.Veruntamẽ in Genesi legitur Isaac be-
nedixisse Esau filio suo,sed non benedictione progenituræ , quam Esau primò & principaliter postu-
lauit,[*Non enim inuenit pœnitentiæ locum*] ad recuperandam amissam benedictionem,[*Quanquam cum la
chrymis inquisisset eam*].i.pœnitentiæ veniam seu benedictionem. Non enim ex amore iustitiæ , vel vera 2.Mac.9.
contritione profluxerunt lachrimæ illę, sed ex temporalis damni mœrore , vel indignatione siue ran- Eccle.29.
core.Simili modo de Antiocho scribitur,Orabat scelestus dominum,à quo nõ esset misericordiã con
sequuturus .Neminẽ tamẽ deus repellit.si recta intentione conuertatur ad eum . Quis enim inuocauit
deum,& despexit eum?¶Deinde asignat Apostolus rationem,cur nullus deesse debet gratiæ dei,eò q᷑
noua lex sit lex pietatis,amoris & gratię.Vetus aũt lex,erat lex timoris,rigoris & mortis,[*Nõ enim accessi- Exod. 20.
stis ad tractabilem*]id est palpabilem[*Et accessibilem*] motu corporeo , [*Ignem*] qualis fuit ignis ardens in
monte Sinai tempore dationis legis antiquæ.Nec accessistis,[*Et*]ad[*Turbinem*].i.ventum vehementem,
qui fit cum grandine & pluuia,[*Et caliginem*]id est ignis tenebrositatem, &[*Procellam*] id est ingentem Exod. 19.
tempestatem,[*Et tubæ sonitum*]qualis audiebatur in monte Sinai, [*Et vocem verborum*] id est vocem an-
geli loquentis cum Mose.De his nanque legitur,Cœperunt audiri tonitrua,& micare fulgura,& nubes Actu.15.
densissima operuit montem:clangor quoque buccinæ vehementius perstrepebat, totúsq; mõs Sinai fu
D migabat.In his quippe terribilibus data est lex, ad significandum eius rigorem , [*Quam*] procellam & Exod.20.
vocẽ[*Qui audierunt*] videlicet filij Israël perterriti,[*Excusauerunt se*]suam infirmitatem allegando[*Ne eis
fieret verbum*]immediatè ab angelo,loquente in persona dei,sed à Mose,dicẽtes, Loquere tu nobis & au
diemus.Non loquatur nobis dominus,ne forte moriamur. Quid enim est omnis caro, vt audiat vocem
dei loquentis de medio ignis?Ideo subditur . [*Non enim portabant*] .i. sustinere & audire non poterant
[*Quod dicebatur*].i.verbum angeli cum Moyse terribiliter loquentis.[*Et si bestia tetigerit montem, lapida-
bitur*].i.hoc quoque dictum fuit à deo per angelum,& per Moysen ad populum, quòd si bestia tetige-
rit montem Sinai,transeundo vltra terminum præfixum,lapidibus obrueretur. Hoc dictum fuit etiam
de hominibus.[*Et ita terribile erat quod videbatur*]in monte Sina. [*Moyses dixit,Exterritus sum.*]corde [*Et* Exod. 19.
tremebundus] in corpore.Multo magis alij formidabant .Hoc Moyses non legitur dixisse,in datione le-
gis,sed in visione rubi ardentis ostendit se territum,abscondendo faciem suam , quoniam non audebat
respicere cõtra dñm.¶Per ista ostendit Apostolus q᷑ non sumus sub lege timoris,sed amoris & gratię: Exod.3.
ideo gratia nobis parata est.Vnde subiungitur,[*Sed accessistis*]per baptismatis susceptionẽ,[*Ad Sion mon
tem*]id est ecclesiam militantem,deum in alio contemplantem.Sion enim interpretatur speculatio.Ec-
clesia verò mons dicitur propter vitæ & gratiæ eminentiam . Accessistis quoque per spem,[*Et*]ad[*Ci-
uitatem dei viuentis, Hierusalem cælestem*]id est ecclesiam triumphantem,[*Et multorum milium angelorum*

frequentiam]id eſt frequentem multitudinem. Nunc enim ſperatis pertingere ad ſocietatem angelo- E
Daniel.7. rum, qui pene innumerabiles ſunt iuxta illud, Milia miliũ miniſtrabãt ei, & decies milies centena milia
Iob.25. aſſiſtebant ei. Et Iob, Nunquid eſt numerus militum eius, & ſuper quem non ſurgit lumen ipſius, [*Et ad eccleſiam primitiuorum*].i. congregationẽ & ſocietatem Apoſtolorũ, & aliorũ qui primò crediderũt in Chriſtum, [*qui conſcripti ſunt in cælis*].i.in libro vitæ, quatenus ad cæleſtem gloriã perducãtur. Quẽ admodum dixit eis ſaluator, Gaudete & exultate, quia nomina veſtra ſcripta ſunt in cælis. Acceſſiſtis quoque per fidem & charitatem, [Et]ad [*iudicem omnium deum*].i.ad deum patrem, cui ex propria autho ritate primariè cõpetit iudicare. Vnde ait ſaluator, Ego non iudico quenquã: eſt qui quærat & iudicet. Tamen proſecutio iudicij collata eſt Chriſto homini, [Et *ſpiritus iuſtorum perfectorum*].i.ad ſpiritũ ſanctum, qui facit atque inhabitat iuſtos & perfectos, tanquam familiaris cum eis, [Et *teſtamenti noui mediatorem ieſum*].i.ad Chriſtũ filium dei qui eſt medius dator euangelicę legis, inter deum trinitatẽ & homi nẽ medians, pacemque faciens, [Et *ſanguinis aſperſionem*]hoc eſt.ad participationẽ efficaciæ, ſeu fructus
Lucę.13. ac meriti ſanguinis Chriſti, per quem mundamur à pœna & culpa in baptiſmo, in quo aſpergimur merito ſanguinis Chriſti.i.infuſione gratię. Aſperſionem, inquam [*Melius loquentem quam*] loquitur effuſio ſanguinis [*Abel*]Sanguis enim Chriſti clamat & efficit pacem ac veniam. Sanguis verò Abel vindictam & damnationem. [*Videte ne recuſetis loquentem*].i.ne Chriſtum in euangelio vos exhortantẽ audire ſper natis. [*Si enim*].i.quia [*illi*]rebelles Iudæi [*Non effugerunt*]debitam pœnam [*Recuſantes*].i.audire contem F
nentes. [*Eum qui ſuper terram loquebatur*]eis.i.Moyſen vel angelum loquentẽ in mõte Sinai, [*Multo magis*
Exod.20. *nos qui de cœlis loquentem nobis*].i.Chriſtum in cælo iam reſidentem, & nobis in Euang.loquentẽ, [*Auertimus*].i. per inobedientiam à cordibus noſtris repellimus, [*Non euademus*]pœnas condignas [*Cuius*]chri ſti [vox].i.poteſtas & ſermo [*Mouit terram*]id eſt montem Sinai, qui tremere videbatur [*Tunc*]cum lex
Ioann.14. dabatur. Vox enim angeli mouentis tunc terram, dicitur vox Chriſti, quoniam in perſona dei, & percõ ſequens in perſona Chriſti loquebatur, cum ipſe ſit verus deus. Vnde & ipſe ait, Creditis in deum, & in me credite, [*Nunc autem*].i.pro tempore noui teſtamenti, Chriſtus [*Repromittit, dicens, Adhuc ſemel*]præ
Aggæi.2. ter id ſcilicet quod ante feci in monte Sinai, hoc eſt, in primo meo aduentu, [Et *ego mouebo non ſolum ter*
Matth. 27. *ram*]quæ mota eſt tẽpore paſſionis, [*Sed et cælum*] aëreũ. Quod in ſolito more motũ eſt, angelis tẽpore
Lucæ.2. natiuitatis chriſti apparentibus, & nouo ſydere radiãte de cælo, chriſto quoque cũ ſanctis innumerabi
Actu.1 libus aſcendente in cælum. Quemadmodum autem per motum terræ intelligi poteſt motio & admira tio hominũ, ſic per motũ cæli intelligi poteſt aſcenſus atque deſcenſus, & admiratio angelorum, qui in
Eſaiæ.59 primo chriſti aduentu frequenter apparuerunt, & vehementer mirati ſunt de myſteriis chriſti, dicẽtes
Pſalm.23. in aſcenſione. Quis eſt iſte qui venit de Edom? Et, Quis eſt iſte rex gloriæ? ¶ Deinde exponit quedam
Aggæi.2. verba authoritatis inductæ. [*Quod autem adhuc ſemel dicit*].i. per hoc quòd Propheta hęc duo cõnectit, G
adhuc, & ſemel [*Declarat mobilium*].i.variabilium rerum. ſ.elementorum & orbiũ, [*Translationem*]hoc eſt, corruptionẽ, quantùm ad ſtatũ, & formas quaſdam accidẽtales ſeu tranſmutationẽ in meliorẽ ſtatũ.
Pſal.10. [*Tanquam factorum*].i.à deo creatorum. Idcirco cum ſunt à deo creata, poſſunt ab eo transferri in alium ſtatum. Quod erit in die iudicij, [*Vt maneant ea quæ ſunt immobilia*].i. hęc eadẽ in melius transmutata, in æternum perſeuerẽt, Quia poſt diem iudicij ceſſabit generatio & corruptio in rebus corporeis. Vel ſic, Quod autẽ adhuc ſemel, dicit.i.per quod de tẽpore gratiæ loquitur declarat mobiliũ tranſlationẽ.i. cæ rimonialiũ veteris legis ceſſationẽ tanquam factorũ.i.quaſi ad tempus inſtitutorũ à deo, nõ vt ſemper durarent, vt maneant ea quæ ſunt immobilia.i.ſtatus, ritus, & ſacramenta nouæ legis vſque ad finem ſę
culi perſeuerent. [*Itaque regnum immobile*]id eſt cæleſte [*Suscipientes*]modo in ſpe, ſuſcepturi illud in re
Epiſt. [*Habemus gratiam*]gratum facientem, [*Per quam ſeruiamus*] obſeruando præcepta, [*Placentes deo*] id eſt opera meritoria perpetrantes. Seruiamus, inquam, [*Cum metu*]inquantùm eſt dominus, [Et *reuerentia*]id eſt veneratione amoroſa, inquantùm eſt pater noſter. Vnde conqueritur apud Malachiam,
Malach.1. Filius honorat patrem, & ſeruus timet dominum ſuum. Si ergo pater ego ſum, vbi eſt honor meus? Et ſi dominus ego ſum, vbi eſt timor meus? Sic ergo ſeruire debemus, cuius ratio ſubinfertur, [Et *enim deus veſter ignis conſumens eſt*]ſimilis igni deuoranti, Deus enim peccatores cõſumit & cruciat. Electos verò
Deu.4. calore amoris incendit, atque à fecibus criminum purgat. Hoc eſt, quod in Deuteronomio inducitur, Caue ne obliuiſcaris pacti domini dei tui, quoniam dominus deus tuus ignis conſumens eſt deus emula
Eſaiæ10. tor. Ex quo innoteſcit, quod ad literam loquitur de conſumptione impiorum per pœnas. Quemadmo- H
dum in propheta Eſaia ſcribitur, Ardens furor eius, & grauis ad portandum.

Cap. XIII. [*Charitas fraternitatis maneat in vobis.*] Articulus XIII.

X hoc loco vſque ad finem epiſtolæ ponit Apoſtolus moralia documenta, [*charitas fraternitatis*]id eſt fraterna ſeu proximorum dilectio [*Maneat in vobis.*] Qui enim diligit proxi-
Roma.13. E mum, legem impleuit. Vnde & Petrus iubet, Ante omnia mutuam charitatem in vobis cõ
1.Petri.4. tinuò habentes, quoniam charitas operit multitudinem peccatorum [Et *hoſpitalitatem nolite obliuiſci*]ſed eam pro viribus exercete. Sicut & Petrus hortatur, Hoſpitales inuicem
Ibidem. ſine murmuratione, ne Chriſtus in die iudicij vobis improperet, Hoſpes fui, & non collegiſtis me. [*Per hanc enim*] hoſpitalitatem, quæ eſt actus charitatis & miſericordiæ, [*Placuerunt*]deo [*Quidam*]vi-
Matth.25. delicet Abraham & Loth, [*Angelis hoſpitio receptis*,]vt fertur in Geneſi, Angeli nanque in ſpecie homi
Gene.19. num eis apparuerunt, vnde & primò putabãt eos homines eſſe. Quod patet, quoniam corporalem refe
Gene.23. ctionem parauerant eis. Ex quibuſdam tamen iudiciis videbantur eis eſſe homines ſancti, in quibus deus honoraretur. Propter quod adorauerunt eos. Poſtmodum verò cognouerunt, quòd angeli eſſent,

A [*Mementote vinctorum*] id eſt captis ſuccurrite, neceſſaria miniſtrando, auxilium impendendo [*Tanquam ſimul vincti*]id eſt in carcere corporis huius detenti. Vel tanquam ſimul vincti, id eſt ſic ac ſi eſſe-
tis vincti cum eis, & ſicut vobis fieri velletis, ſi vincti eſſetis. Mementote quoque [Et *laborantium*]id eſt
pauperum & infirmorum, infirmitatibus & laboribus fatigatorum, vt eos repaſcetis [*Tanquam et ipſi in corpore morantes*]id eſt corporales neceſsitates quotidie ſentientes. Per quod experti eſtis quid illis ne-
ceſſarium ſit. [*Honorabile connubium*]id eſt honeſtum matrimonium ſit [*In omnibus*] vobis coniugatis, vt tria bona matrimonij inueniantur in vobis, videlicet fides & ſacramentum, [Et *thorus immaculatus*]id
eſt non niſi legitimè copulati condormiant, [*Fornicatores enim*] ſimplici fornicatione [Et *adulteros*,]niſi Sap.3.
pœniteant, [*Iudicabit deus*]iudicio reprobationis æternæ. Ex quibus conſtat, quòd actus matrimonialis poſſit eſſe ſine peccato. Et quòd fornicatio ſimplex ſit peccatum mortale. [*Sint mores*]id eſt actus & vi
ta veſtra [*Sine auaritia*]Auaro enim nihil eſt ſceleſtius. Et radix omnium malorum eſt cupiditas, [*con-* Eccle.10.
tenti præſentibus] id eſt bonis iam habitis, vt non ſtudeatis æmulare ſuperflua: ſed habentes victum, & I.Tim.6.
quibus tegamur, contenti ſimus. [*Ipſe enim*]dominus [*Dixit*]in lib. Ioſue, Quod ad literam dicitur ipſi Ibidem.
Ioſue, moraliter autem vnicuique in deo ſperanti. [*Non te deſeram*]quin tibi neceſſaria tribuam, [*Neque* Ioſue 1.
derelinquam in aduerſis.] Hoc & Chriſtus in Euangelio ait, Scit pater veſter, quia his omnibus indigetis.
Quærite ergo primùm regnum dei, & hæc omnia adiicientur vobis [*Ita vt confidenter dicamus*]ſinguli Matth.6.
B illud Pſal. [*Dominus mihi adiutor eſt, non timebo quid faciat mihi homo*] quamuis rapiat mea. Si enim deus Pſalm.117.
pro nobis, quis contra nos? Nam etſi permittat nos tribulari, expoliari, ſiue occidi, hoc facit propter ma Rom.8.
ius commodum noſtrum & gloriam ampliorem. Idcirco debemus nos eius diſpoſitioni confidenter
committere. [*Mementote præpoſitorum veſtrorum*]apoſtolorum & diſcipulorum, ſeu ſucceſſorum eorũ, [*Qui vobis locuti ſunt verbum dei quorum intuentes*]id eſt conſiderantes [*Exitum conuerſationis*]id eſt finẽ & paſsionem quæ vitam hanc terminauerunt. Vel exitum conuerſationis, id eſt conuerſationem ad a-
lios, [*Imitamini fidem*]vt ſitis parati mori pro fide, tanquam fideliter agatis vt ipſi. Sic autem in Chriſto ſperandum eſt. Nam [*Ieſus Chriſtus heri et hodie, ipſe et in ſecula*] id eſt Chriſtus qui fuit adiutor præce-
dentium ſanctorum, eſt adiutor & poſterorum, omniúmque qui vſque ad finem mundi in ipſo ſpera-
bunt. Vel per has differentias temporis deſignatur æternitas Chriſti ſecundum diuinitatem. Quemad- Finis.
modum & alibi dicitur, Gratia vobis ab eo qui eſt, & qui erat, & qui venturus eſt. ¶ Deinde docet vi-
tare magiſtros fallaces, in cathedra peſtilentiæ ſedentes [*Doctrinis variis*] id eſt à ſacra ſcriptura diuerſis
ac diſſonis [Et *peregrinis*]id eſt extraneis, [*Nolite abduci*] à fide catholica. Ne quis vos decipiat per inanẽ
philoſophiam, aut falſam ſcripturarũ interpretationẽ, vel ſimili modo. [*Optimum eſt enim gratia*].i.per Apoc.1.
gratiam gratificantem [*Stabiliri cor*]id eſt animam confirmari in deo. Quoniam gratia iſta eſt omnium pſalm.1.
C operum meritoriorum principiũ, ſicut natura principiũ eſt operationum naturalium. Idcirco per gra- Coloſſ.2.
tiam vitantur errores ac hæreſes. Et tantò perfectius bona aguntur ac mala vitantur, quantò amplius
cor in gratia ſtabilitur. Optimum ergo eſt gratia ſtabiliri cor, [*Non eſcis*].i.non ſuperfluitate ciborum,
vel non diſcretione eſcarum ſecundum legẽ, quoniam eſcæ ſecundum legem licitæ non magis confe-
runt gratiã quàm illicitę. Ideo ſubditur, [*Quæ*]eſcæ [*Non profuerunt*]ſpiritualiter [*Ambulantibus in eis*].i.
guloſis vel obſeruatoribus legis, quantũ ad eſum quarundam eſcarum, & aliarum euitationem. Talia e-
nim cærimonialia tempore noui teſtamenti mortifera ſunt, nec propria virtute gratiam conferebant, etiam tempore veteris legis. [*Habemus enim altare de quo edere non habent poteſtatem qui tabernaculo deſer-* Rom.14.
uiunt] Altare iſtud intelligi poteſt corpus Chriſti, vel crux in qua Chriſtus oblatus eſt, vel materiale al
tare eccleſiæ. De corpore autẽ Chriſti, vel de altari & cruce. i.de ſacrificio oblato in altari materiali, in
quo Chriſtus quotidie immolatur. Vel in cruce in qua oblatus eſt ſemel, nõ habent poteſtatẽ.i. licen- Apoc.8.
tiã manducandi, qui tabernaculo deſeruiunt.i. cultui veteris teſtamenti ſeu obſeruationibus legalibus, Rom.3.
quæ fiebant in tabernaculo, dediti ſunt, volentes obſeruare legalia ſimul cũ euangelio. Tales enim cen-
ſerunt hæretici, ideo ſacramentũ Chriſti manducare nõ poſſunt. Vnde conſtat, q eſcæ legales nõ pro-
ſunt, ſed optimum ſit gratia ſtabiliri cor, quod ſit in participatione corporis Chriſti.
¶ Quod deinde probat Apoſtolus per allegoriam veteris teſtamenti, ſeu figurã huius rei ſignificatiuã.
[*Quorum enim animalium*]ſcilicet hirci & vituli, qui in die expiationis offerebãtur ſoleniter intra caſtra, Leuit.16.
D [*Infertur ſanguis pro peccato in ſancta per pontificem*] Horum quippe animalium ſanguinẽ intulit ſum-
mus ſacerdos in ſancta ſanctorum, [*Horum*] quoque animalium [*Corpora*] id eſt carnes oblatæ [*Cre-*
mantur extra caſtra]Non enim licuit alicui his carnibus veſci. Quoniam pro peccato pontificis erant a-
nimalia iſta oblata, propter quod carnes eorum comburebantur omnino extra caſtra.
¶ Porrò hircus & vitulus præfigurauerunt Chriſtum pro noſtris peccatis oblatum, & ſimilitudine car
nis peccati indutum. Quod verò pontifex tulit ſanguinem illorum animalium intra ſancta ſanctoõ-
rum, ſignauit, quòd per ſanguinem Chriſti patefactus eſt aditus regni cælorum. Combuſtio autem Marc.15.
corporum præfigurauit, quòd Chriſtus extra portam pateretur. Sed quòd ſacerdotes veſci non po-
terant carnibus illis, ſignificauit quòd Iudæi legalibus inhærentes, & tabernaculo deſeruientes non ha
bent poteſtatem edendi de altari noſtro, videlicet participando corpus & ſanguinem Chriſti, propter
quod declarandum introduxit Apoſtolus hanc figuram legalem. [*Propter quod*] id eſt quia corpora a-
nimalium illorum cremebantur extra caſtra, idcirco vt figuratum correſponderet figuræ, [Et *Ieſus vt*
ſanctificaret] id eſt à peccato purgaret, gratiámque conferret, [*Per ſuum ſanguinem*] id eſt precio ſan- Ioan.17.
guinis ſui [*Populum*]id eſt genus humanum, [*Extra portam*] Hieruſalem [*Paſſus eſt*]ſcilicet in loco Cal- Marc.15.
uariæ. Nunc tamen locus ille intra Hieruſalem reædificatam includitur. [*Exeamus ergo*] greſsibus men Luc.23.
tis, videlicet credendo ac diligendo, [*Ad eum extra caſtra*] id eſt extra propria corpora, ea ſpirituali- Ioan.19.
ter mortificando. Qui enim ſunt Chriſti carnem ſuam crucifixerunt cum vitiis & concupiſcentiis. Galat.5.

Rom.8. Et, Qui in carne ſunt, deo placere non poſſunt, [*Improperium eius portantes*].i. paſsioni eius nos confor E
Luc.9. mantes, & crucē noſtram quotidie poſt ipſum baiulantes, patiendo libenter pro Chriſti amore, omnia
dura atq; aduerſa. [*Non enim habemus hic*].i. in ſeculo, vel corpore iſto mortali. [*Manentem ciuitatem*] id
2. Petri 1. eſt ſtabilem manſionem. Velox nanque eſt depoſitio tabernaculi noſtri, & nec diem ſcimus nec horā.
Matth.25. Quemadmodum ſcriptum eſt, Neſcio quandiu ſubſiſtam, & ſi poſt modicum tollat me factor meus.
Iob 32. Et rurſus alibi, Dies noſtri quaſi vmbra ſuper terram, & nulla eſt mora. [*Sed futuram*] id eſt cæleſtem
1.Par.29. ciuitatem, ac patriam beatorum. [*Inquirimus*] De quo in Apocalypſi legitur, Ciuitas nō eget ſole neque
Apoc.21. luna. Nam charitas dei illuminabit eam, & lucerna eius eſt agnus. [*Per ipſum ergo*].i. quatenus ad hanc
ciuitatem futuram perducamur, per ipſum Chriſtum mediatorem, aduocatum atque pōtificem noſtrū
Pſal.40. [*Offeramus hoſtiam laudis*] id eſt orationem deuotam, obedientiam prōptam, & diuini nominis lauda-
Eccleſi.35. tionem, [*semper*] id eſt omni hora cōuenienti ac debita [*Deo*] trinitati, qui ait in pſalmo, Sacrificium lau
dis honorificabit me. De tali ſacrificio ſcriptum eſt & alibi, Salutare ſacrificium eſt attendere manda-
Eſaiæ 50. tis, & diſcedere ab omni iniquitate. Quid autē dicat hoſtiam laudis, declarat, [*Id eſt fructum*] hoc eſt ſer
Oſee 14. monem noſtrorum [*Labiorum confitentium nomini eius*].i. laudantium deum. Quemadmodum in Pro-
Pſalm.108. pheta legitur, Tollite vobiſcum verba, & dicite ei, Reddemus vitulos labiorum noſtrorum. Et in Pſal-
mo, Confitebor domino nimis in ore meo. [*Beneficentiæ autem*] hoc eſt liberalitatis & bonæ operatio-
nis in alios [*Et communicationis*] id eſt charitatiuæ cōmunicatio is bonorum veſtrorū ſpiritualium, [*No* F
lite obliuiſci] ſed opere exercete [*Talibus enim hoſtiis*] id eſt operibus ad dei honorem exhibitis [*Promere-
tur*] id eſt pro præmio acquiritur, [*Deus*] cū ſint opera meritoria vitæ æternę, [*Obedite præpoſitis*].i. præ-
latis ac ſuperioribus [*Veſtris*] Chriſti vicariis, eorum præcepta ſeruando. [*Et ſubiacete illis*] reuerentiam
Luc.13. exhibendo. Ait enim ſaluator ſuis vicariis, Qui vos audit, me audit: & qui vos ſpernit, me ſpernit. [*Ipſi
enim peruigilant*] id eſt de veſtra ſalute ſoliciti ſunt, [*Quaſi rationem pro animabus veſtris reddituri*] Chri-
ſto [*Vt cum gaudio hæc faciant*] id eſt lætanter pro vobis peruigilent aſpicientes ſe non inaniter deſuda-
re pro vobis, ſed de veſtro profectu gratulentur. Maxima quippe conſolatio boni prælati, eſt digna cō
uerſatio ſubditorum, prout Ioannes in tertia ſua teſtatur Canonica, Maiorem horum gratiam non ha-
Ioan.3. beo, quàm vt audiam filios meos in veritate ambulare. [*Hoc enim expedit vobis*] id eſt in hac obedientia
Eſa. 63. & ſubiectione ſalus veſtra conſiſtit. Melior nanque eſt obedientia quàm victimæ: & auſcultare magis
1.Reg. 15. quàm offerre adipem arietum. Quoniam quaſi peccatum ariolandi eſt repugnare: & quaſi ſcelus ido-
lolatriæ, nolle acquieſcere. Cum gaudio ergo hoc faciunt. [*Et non gementes*] id eſt non deſolati propter
Eſa.5. rebellionem & ingratitudinem veſtram. [*Orate pro nobis*] Ecce Paulus cōfirmatus in gratia, petit ab in-
ferioribus orationis ſuffragium. Nemo ergo adeò magnus aut ſanctus ſit in propriis oculis, vt ſpernat
aut negligat petere orationis auxilium à proximis ſeu ſubiectis. ¶ Inſuper manifeſtat Apoſtolus, ſe eſſe G
capacem effectus orationis aliorū. *Confidimus enim*] in domino, [*quia*] id eſt quòd [*Bonam conſcientiam
1.Cor.4. habemus*] id eſt de nullo peccato, præſertim mortali, nobis conſcij ſumus [*In omnibus*] locis, horis & cau
ſis. [*Bene volentes conuerſari*] id eſt laudabiliter viuere, & neminem decipiendo [*Amplius autem deprecor
1. Petri 5. vos hoc facere*] id eſt pro nobis orare, [*Quo celerius reſtituar vobis*] id eſt vt citò permittat redire ad vos, ad
Ioan.10. veſtram vtilitatē. [*Deus autem pacis*] amator ac dator. [*Qui eduxit de mortuis*] id eſt de morte ſuſcitauit,
Ioan.21. [*Paſtorem magnum ouium*] id eſt Chriſtum ſummum, principémque paſtorem hominum humiliū, in-
nocentium & electorum. De quibus ait, Animam meam pono pro ouibus meis, Et ad Petrū, Paſce, in-
quit, oues meas. Qui facti ſunt oues, [*In ſanguine teſtamenti æterni*] id eſt per meritum effuſionis ſangui-
nis Chriſti. Quo ſanguine cōfirmatum eſt nouum teſtamentū, quod appellatur ęternum, quoniā aliud
ei nō ſuccedit. & quia æterna bona promittit [*Dominus noſter Ieſus Chriſtus aptet*].i. per gratiā expeditos
[*Vos*] faciat [*In omni bono*] id eſt in cogitatione pura, locutione vera, operatione, & paſsione ſancta & re-
cta, [*Faciens in vobis*] id eſt dans vobis gratiam agēdi id [*Quod placeat coram ſe*] id eſt ſuæ iuſtitiæ ſit ac-
Philip.8. ceptum. Ipſe enim operatur in nobis, & velle & perficere. Et omnia opera noſtra operatur in nobis, fa
Eſa. 26. ciátque hoc [*Per chriſtum Ieſum*] id eſt merito Chriſti, per quem omnia diuina nobis chariſmata confe
runtur. [*Cui eſt gloria in ſecula ſeculorum*] id eſt ſine fine. [*Amen. Rogo autem vos fratres vt ſufferatis*].i. vt
gratanter ac patienter audiatis [*Verbum ſolatii*] id eſt epiſtolam hanc ſolatioſam & conſolatoriam [*Ete-
nim perpaucis*] id eſt valde breui ſermone [*Scripſi vobis*] reſpectu ſententiarum quæ in hac continentur H
epiſtola, [*Cognoſcite fratrem noſtrum Timotheum dimiſſum*] à carcere, in quo dudum vinctus iacebat, [*Cum
Roma.5. quo ſi celerius*] id eſt feſtinanter [*Venerit*] ad me [*Videbo vos*] viſitando vos cum eo, ſi deus ſic dederit [*Sa
Act.16. luate omnes præpoſitos*] id eſt prælatos [*Veſtros, et omnes ſanctos*] id eſt viros perfectos inter vos exiſten-
tes. Ex hoc elicitur, quòd præſentem epiſtolam ſcripſit communitati ſeu inferioribus, non rectoribus,
quia fortaſsis non indigebant. [*Salutant vos*] id eſt beatitudinem vobis dicunt & optant omnes [*Fratres*]
id eſt Chriſtiani, [*De Italia*] cuius metropolis eſt Roma. Ex quo patet, ex Roma hanc ſcriptam eſſe epi
ſtolam. [*Gratia*] gratum faciens finalis & conſummata, ſit [*Cum omnibus vobis, Amen.*] Ipſa enim eſt donū
ſupernaturale, ad ſupernaturalem finem perducens, quam ſolus creator infundit. Qui eſt ſuper omnia
deus ſublimis & benedictus, Amen.

FINIS.